

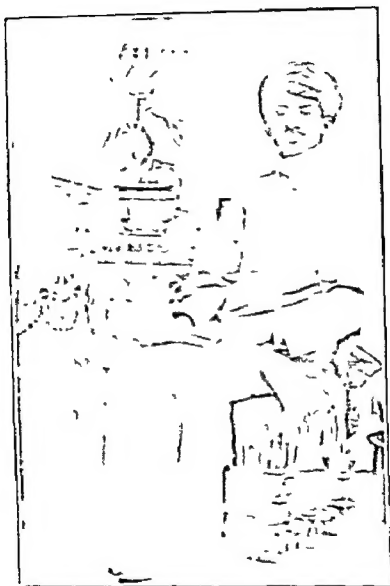

જાવનગર ધી “વિદ્યાવિશ્વ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
શાહ પુસ્તકોત્તમ ગીત્રાસાધને પોતાને માટે લખ્યું.

ફરીથી છપાવવાનો કોપીરાઈટનો લડકડ પ્રતિદક્તાએ
પોતાને સ્વાધિન રાખ્યો છે.

ના ના. પુરુષોત્તમ ઝીંગાબાઈ ગાદ પાંચબાયા
ખાતે. ધી વિધાવિન્ય શિર્દીનિ દેમ.

બાવનનર.

ANNALS AND ANTIQUITIES
OF
RAJASTHAN.

OR THE
CENTRAL AND WESTERN
RAJPUTSTATES
OF
INDIA.

BY

Lieutenant Colonel James Tod.
Late Political Agent to the Western Rajput States

TRANSLATED

By

Savallal Chhotalal Vora
The author of the "Shabda Chintamani Kosh "

PUBLISHED

By

Purushottamdas Gigabhai Shah.
Proprietor of "Vidya Vijaya " Printing Press Bhavnagar.

VOLUME 1

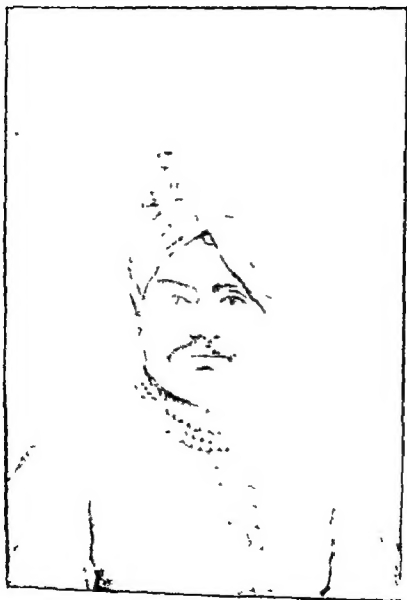

All rights reserved.

*Printed at the "Vidya Vija ya" Printing Press
Bharnagar.*

જાવનમંત્ર ને નામદાં આદ્યોત્તરિયાં ગં બાવમિદુરુ બદ્ધાદુરુ,
 ૬ ની. ક્રિમ. ૨૫ ૬.

❧ ॥ અર્પણ પત્ર ॥ ❧

અખડ પ્રૌઢપ્રતાપ ગૌઆજ્ઞાણ પ્રતિપાળ નેકનામદાર
ગોહેલકુળભૂષણ મહારાજાધિરાજ

શ્રી ભાવાસિંહજી ખડાદુર કે. સી. એસ. આઈ.

સંસ્થાન ભાવનગરના
નામદાર મહારાજા સાહેબની પવિત્ર સેવામાં,

કાઠિયાવાડના શ્રેષ્ઠ રાજાઓની પંક્તિમાં આપ નામદારનું શ્રેષ્ઠ
ધિકૃત આમન વિરાજિત થયેલું છે. રાજ્યાધિકારની પ્રાપ્તિ પશ્ચાત્
આપ નામદારની કળા કૌશલ્યતા, કાર્યદક્ષતા અને ન્યાયનિપૂણતાનું
પવિત્ર દિગ્દર્શન પ્રકાશિત થઈ ગયેલું છે. વર્તમાન કાળને યોગ્ય
વિવિધ પ્રકારની વિદ્યાકળાનો અભિવૃદ્ધિ અર્થે ઉત્સાહી યુવકોને વિદેશ
ગમન કરાવી તન, મન અને ધનથી મહાન આશ્રય આપવામાં
મર્વદા ઉત્સાહવાળા રહેાછો, ખડુ પ્રકારની વિદ્યાકળાના શાસ્ત્રીય તથા
અતિશાસ્ત્રિક અન્વેષના ઉદ્ધારણ અને પ્રગતિ માટે અસાધારણ આશ્રય
આપવામાં આપશ્રી મર્વથી અગ્રગણ્ય છો. વિદ્વાનોને ઉત્તેજન આપવામાં,
આશ્રિતોને ઉદ્ધારવામાં અને શરણાગતને રક્ષા આપવામાં, આપ નામદાર
મર્વદા શ્રમમય રહેાછો. સ્વજનોને ઉચ્ચ પદારોહણ કરાવી સર્વના
સુખોમાં આપનામદાર નિમિત્તભૂત થાઓ છો. ગુર્જરગિરાની સંવૃદ્ધિમાં
પૂર્ણ પુષ્ટિદાતા છો ઇત્યાદિ આ અને અન્ય અનેક પ્રકારના વિવિધ
સદ્ગુણોના ભંડાર રૂપ એવા, એટલુંજ નહિ પણ જેનામાં અન્ય

શંકાના મુખપાનમાં પ્રવેશ કર્યા વિના મદાગ પાસેથી આગ્રહસહ વચન લેવામાં આવ્યું, અર્થાત્ મદારા સમર્થના ન્યૂનત્વ છતાં આ મદાન અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવા માટે જે હું સક્ષિવાન થયો દોડ તે તે ઉપકાર મદાગ સન્નિવિ વગનોજ છે અને પુરોક્ત અર્પેલા વચનાનુસાર મેં કરેલ પ્રાતિમા કેટલે અંશે રજિશ્વન થયો છું તેનું તોલન કરવાનું હામ જન મમતને સોંપવાનું હું ઉત્તમ સમજી છું.

આ અન્યનું સંસ્કૃત કાર્ય શરૂ થતા પુર્વે મદારા પરમ મિત્ર વર્ગાન્તર્ગત કીયુત માધવ-જમાદનું અનાધારે મૃત્યુ થયું તેની સાથે આ પ્રેસનું કેટલુંક વ્યવસ્થાપકતા અધિકારનું હામકાન કરનાર શેડે જાણ્ય હજાઈ ડામોદરદાસનું પણ વર્ગામન થયું. આ પ્રમ જે ઉમય સદાયના આ સોહના પરિતાગથી અત્ કસ્ટમા કપેલાના પ્રવેશ વડે કરીને રિપ્કાળ પર્વન મન અનિવ જામ રહ્યું અને તેને પરિણામે આ અન્યનું મુદ્દા કાર્ય ગાદ નિંદાને અધિન થયું હતું એટલું નહીં પણ વિરોધમાં વળી આ અન્યની ગુર્જર રચના અને તેની બાધા યેની કષ્ટ વધારે કિલ્લ દોહને સામાન્ય વાચક વર્ગને તે હજારાયક નિવડે કે કેમ ? રચિકર થયે કે કેમ ? અને આત્મકથક થયે કે કેમ ? એ પ્રશ્નગણના ઉત્થાને ચિત્તને વધારે મયગ જનાવ્યું, અને મદલુ કરેલુ વચન પૂર્ણ કરવા માટે સ્વેચ્છા વિશેષે પ્રવેશ કર્યો. પરન્તુ સમયનતે મદારા સમ્બન્ધમા આપનારા મદારા મિત્રવર્ગ અને હિતચિતકો તથા તદુપરાંત તૈયાર પડેલા આ મન્ય જે જે સોહના જાણુવામાં આવ્યો હતો, તેઓના અત્યંત આગ્રહ અને પ્રેમાદક દાખા પ્રદાર વડે કરીને પુન મન જાગ્યું થયું, અને હાપવાનું શરૂ કર્યું, અમુક ફોર્મો હયાથ અને તે હયાથેલા ફોર્મો વિદ્યુત મંડળના અવયોગનાર્થે મોઢલતાં કેટલાએક તરફથી બાધા સળથી આરોપ આવીતેમાં મરજનાની અગતના જાણુવામાં આવી અને કેટલાક તરફથી એવો રજૂ અનિયમ આવ્યો કે આ અન્ય તેરી બાધામાં લખાપપે છે કે તેનું અવલોકન વિદ્યાન પુરિવાન વર્ગના કરી શકેરી પરન્તુ સામાન્ય જ્ઞાન શક્તિ મુખજ મનુષ્યને તે રચિકર થયે નહીં આવાં અન્ય સ્વયંક પરન્તુ નિરસાદિક પ્રતિકરોને માન આપવા તથા સમજન જન મંડળ રનેદ પૂર્વક તેનો અગ્રાસ કરી શકે એવી ચિન્તા રાખી આ અન્યના ગુર્જરનુચારકને તેની સરલ સુધારણા અર્થે વિદ્યાપના કરવામાં આવી, કિન્તુ એ વિદ્યાપનાના અગિયાર પૂર્વક ઉપરમાં તેણે ઘડોનું પ્રાન થયું કે " આ અન્ય જેડુત વર્ષના લોકો માટે નથી પણ વિદ્યાનોના હાથમાં મૂકવો છે, તેથી તથા અન્યના

ગાંધિય તરફ જોતા તે કાંઈક રહસ્યમય ભાષાવાળો હોવોજ જોઈએ એટલુજ નહીં પણ
 “ આચમન કરવું ” તેને બદલે “ પાણી ફાંકવું ” એવું વૈચિત્ર્ય ગુજરાતી આપણાથી
 લખાશે નહીં ” આ પ્રમાણે નિસ્સાંકેતિ ઉત્તરે મહાર મન નિરત્માહવાણ બન્ધુ અને
 સુદ્રણકાર્ય પણ અપૂર્ણ રહ્યું

ઉપરના કારણોથી વિચાર બહુ ઓઝો થવા લાગ્યો પરંતુ આટલે સુધી આવી અને હવે
 અટકવું તે વાસ્તવિક નહીં ગણી હવે તો જેમ બને તેમ અવસ્થ પ્રસિદ્ધ કરવો, એવા
 નિશ્ચયોથી મહારા મન્મિત્ર વર્ગ તરફની લાગણી અને માગણી તેડીજ મતેજ રહી ગમે તેવા
 સંકલ્પને પણ હાલ સમજી અનેક પ્રકારના વ્યાવહારિક વ્યવસાયોને નહોં ગણકારી, વિદ્યાવિન્ય
 પ્રેસ હોટેલના આતુ કાર્યની વ્યવસ્થાને આધિન છતાં આ અન્ય પ્રસિદ્ધ કરવાનો દ્રઢનર
 સંકલ્પ કર્યો અને તે (સંકલ્પ જન્ય) રજાએ આ અન્ય જન સમાજની દૃષ્ટિ સન્મુખ
 મૂકવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે

પરમોપકારી અને પરમ માયાળુ મહારાજાધિરાજ ભાવસિંહજી બહાદુર કે. સી.
 એસ. આપને આ અન્ય અર્પણ કરવાની વિનંતિ કરવામાં આવી જેનો સ્વિકાર
 તેઓ નામદાર સાહેબે બહુ આદર પૂર્વક કરતાં તેણે મહારાજા કાર્યમાં અત્યંત મહાત્મ્ય
 કરી અને સારપણી તે આનંદમાં આ કાર્ય એકદમ શરૂ કર્યું કામ તો શરૂ કર્યું પરંતુ પુરુષ
 ધારવાતુ કામ કોને મોપવું તે માટે બહુ ચિંતા અસ્ત થયો, સાધારણ રીતે સમજાય એવી વાત
 છે કે પુરુષ સુધારવા તે કાંઈ સહજ કાર્ય નથી પરંતુ જરા કંઠણ છે જેમણે તે કાર્ય કરેલું નથી
 તેઓ તેનાથી તદ્દન અજ્ઞાત છે, તેઓથી થઈ શકે નહીં અને તેમાં પણ વિમુઘ મનુષ્ય
 શિવાય ધર્મ વર્ગથી તે બની નહીં શકે તેવું હોવાથી એ કાર્ય કોને સોંપવું ? તેનું નિર્ણયકાંઠ
 સમાધાન રચિ શકાય નહીં તેથી આખરે તે કામનો બોજો મહારાજા શીર્ષ ઉપર આવી
 પડ્યો, જો કે આ પુરુષોની સુધારણા માટે આ અન્યના અનુવાદક જાતે મહાયત્ક હતા
 પરંતુ તે વિષયમાં તેઓ પ્રજ્ઞાજ્ઞ અજ્ઞાત હોવાથી તેઓનો શ્રમ મનોપકાંઠ
 ઉપયોગી થતો નહોતો.

મમન્ત ઐતિહાસિકે વૃત્તાત ગણા સન્નિહના પત્ની દ્વિતીયાન્તરે આવેછે એનો નિર્વિવાહ વાતાછે પરંતુ મૂનમા જે ખુની આપત્ની રહેલી છે તે બાન્તરમા મયવાઇ રાકી નથી એટલે તેનો આનંદ ગુર્જગતુવાના અવસોદનની મ્મી ગેરો ગેમર એ જગ પ્રમ સરખુ છે ખરું

રાશ્માન્ બમાલી અનુવાદે, રાખના ભાષાન્તર કયું હોય એમ જણાવુ નથી, કાગલુકે જો તેની પ્રતિ દરી દોત તો ગુર્જગિગધી ગુથાએનો આ અન્યથાઇ મહાન સ્વ રૂપને ધાગલુ કન તો પણ એલુ તે કલા વિના આનો નહીં કે પુર્વોક્ત રિયા મહા- ત્મા દોડે જે ઉપવાગ આર્પાવર્તની પ્રમ ઉપર ક્યો છે તેને અનનવી તેના અનુવાદકે પણ વાઇ વર્તમાન યુગને યોગ્ય જે પ્રતિ ઈશીગ વિદ્યાના અનભિનુ મનુષ્યે અર્થે દેલી છે તે બોધી ધનવાદને પાતો નથી

નૈન શુભેન્દ્રપત્રના અધિપતિ અને વિદ્યાવિજય પ્રીતીંગ પ્રેમના માલીક પોતાનુ મામર્થ્ય કમશ વધારી પ્રજની મેવાનો પ્રનિશ્ણે અધિકાધિક લાભ અમ્પાદન કરી પોતાનુ અમર અભિધાન ગુરુશત અને તેની પણ આગળ વધી આર્પાવર્તના યથોચિત પ્રદેશમા આવા અયોના મમુદ્ગણુથી તે દ્વાગ પોતાની વિન્ય ધ્વજ સગવતા રહેડે, એ વણુ ધણુ ઈચ્છવા યોગ્ય છે

હવે પીઠિકાના ઉત્તર પ્રેશમા આવતા હુલ્લાગ એના માટે હુલ્લવેછે કે, મમમ અથને સમુદ્ગિત દરવો એ, અને તેના મ્યુગ મરીરનુ મુક્કમમરીગના ઉપમા દર્શન કમવલું એ, આ બન્ને પ્રસંગો એક બીજાની તદ્દન વિભિન્ન છે, કાગલુકે અનુવાદક અન્ય દોવા જના તેઓએ વિચરને ગમેતેવો વિસ્તૃત ચર્ચેનો હોય તદપિ તેને સુદમગપમા વાવવો એ જગ કાઢિ- પ્થના વાગુ જણાને અને તેમા પણ અન્ય મમમનેઅન ન્વઉપમાં આનખ કરી પોતેજ ને મુક્કમમરીગ ધડવા એમેતો અચિદપિ નિન્યતા નહી અનુભવાતા મગન થી શકે છે પરંતુ આ માર્ગે નરી જતા મદુલુણાલકન મુગમ્મી વર્ષ પુરૂપોતદાસ ગીગાલાઇએ પીઠિકા લખવાની જે પ્રતિ મને ખક્ષિશ ગેલી છે તે અર્થે તેઓનીનુ ચાવત્ અગલુ મને વિગ્મ-લુ થશે નહિ તોપણ વ્યાવહારિક નવમાન અને પનાધિનતાની અધિકે પરાકાષ્ટાથી નિરૂત અજ યથાશક્તિ પ્રાપ્ત મન્ન યોગની મન્વિદાનુ આ પીઠિકાકર્ય શુચ્ચન કરેડુ છે તે મુગમ્મી વર્ષ શ્રીયુત પુરોનમમાઇ નયા આ અન્યના મમમત વાય- વર્ગ ક્ષિરનિર ન્યાયે યથાયોગ્ય ઉપોગ ગરો એની નિનમિ કડી વિગ્મવા રજા વઉં છુ

અવત ૧૮૬૭ ના જેજ વર્ષ ૮
અદ્રવામર
માગમેળ કામિયાવાડ

દયારાંકર રૂદ્રજી વ્યાવહારિક

અનુક્રમણિકા.

પ્રથમ અધ્યાય.

રાજસ્થાન-સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશનું પૌગણિક વૃત્તાંત

૧-૪

દ્વિતીય અધ્યાય.

સૂર્ય તથા ચંદ્ર વંશના નરપતિઓની વંશાવળી અને તેઓના પચ્ચર સમસમયનું નિરૂપણ

૫-૧૦

તૃતીય અધ્યાય.

પ્રાચીન આર્ય વૃષ્ટિ કર્તૃકે બિન્નબિન્ન નગર અને રાજ્ય પ્રતિષ્ઠા

૧૧-૧૬

ચતુર્થ અધ્યાય.

રામ અને યુધિષ્ઠિરના પરલર્તી સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના વૃષ્ટિઓનું મંદિર વિવરણ અને અન્ય રાજવંશની સમાલોચના

૧૬-૨૦

પંચમ અધ્યાય.

શાકદ્વીપની અને સુદ્ર નાભની જાતિ સાથે રજપુત જાતિના સાદૃશ્યની સમાલોચના

૨૧-૩૫

ષષ્ઠ અધ્યાય.

રાજસ્થાનના છત્રીમ રાજકુળનું મંદિર વિવરણ

૩૬-૬૮

રાણાનું પ્રાસાદ નિમણુ, ચિતોડનું, ફરીથી મસ્કાર સાધન, જન્તસિ હનો આ લોકનો ત્યાગ, રાણા રાજસિ હનો ગંગાબિંદેક શહાજહાનને પદચુત કરી, જહાગીરનું નિહા-સનારે હણુ, જહાગીર અને શહાજહાનનું હાંદુ પ્રેમિકતાનું પ્રકૃત કારણ ક રણનિરપણુ ઔરગજેબના ચરિતનું વિવરણુ, રજપુતોના ઊપર તેનું જીત્યા વેરાનું સ્થાપન, રૂપ નગરની રાજ્ય કુમારી માથે ઔરગજેબનો વિવાહ સબધ અને રાજકુમારીનું હરણુ કરી રાણુનું પોતાના નગરમા આગમન સમ્રાટની વિરૂધ્ધે યુદ્ધોવાગ, ઔરગજેબની પુદ્ધ દાતા, મિન્નો ઉપલક્ષ, રાજકુમાર અહમરનો પગજય, રાજકુમાર અહમરનું મિરિ સકટમા પડવું રાણાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર થપી અહમરનો શરોદાર, દેવદીરખાનો પરાજય, રાણા અને તેના સરકારી રોકોડ રજપુતોએ કરવો ઔરગજેબનો પગભવ, ઔરગજેબનો પુદ્ધજેબનો પરિત્યાગ, રાજકુમાર બીબનો ગુજરાત ઉપર હુમલો રાણાના મતીએ કહેલ માણવ છુટવા એકચત્રાથી બધાએય રજપુતોએ કરેલો આજીબનો પગજય અને તેનું ચિતોડ થપી ફર આણુ જવું, મોગલ આમઆથી ચિતોડનો જહાદ, મારવાડમા લયકર પુદ્ધ, એકચત્રાથી બધાએય શિશોદીય અને રાનોડ રજપુતથી અહમરનો પરાજય, રજપુતોનો પડપત્ર ઔર રગજેબને પચ્ચુત કરી અહમરને શિહાસને બેસાવવાની જોઈવણુ, જોઈવણુમા નિષ્ફળતા રાણા માથે મોગલ સમ્રાટનો સધિ પ્રસ્તાવમા સધિ બધન વિષમ ક્ષત થવાથી રાણાનું મરણુ, તેના અને ઔરગજેબના ચરિતની સમાલોચના, રાજ્ય મમુ સરોવર, લયકર દુર્ભિક્ષ અને મહામારી ૨૯૭-૨૯૦

ત્રયોદશ અધ્યાય.

રાણા જયસિ હ તેના અને તેના યમજભાધનો એક ગણ, રાણા અને રાજકુમાર અજીતનો સાક્ષાત સમાવાય સાધ બધન મધિ વિન્છે, રાણાએ કરેલ જય મમુદ્ર સરોવરની પ્રતિષ્ઠા, મમાનિક વિવા, વિપનાદ, યુવરાજ અમરમિહનું શિહાસના શેહણુ, ઔરગજેબના જીતરાધિકારી સાથેતેનું મધે બધન, સમાનિક ઘટનાની સમલો-ચના મુડ ક સ્થાપન, મોગલ સામ્રાજ્ય થપી રજપુતોનો સ્વાતંત્ર્ય લાભ, ઔરગજેબનું મરણુ, બરતવર્ષના સામ્રાજ્ય માટે વિવાહ, બહાદુરશાહનો મોગલ સામ્રાજ્ય ઉપર અભિપ્રક, શીખ લોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, મેવાડ, મારવાડ અને અબર રાજ્ય વચ્ચે એકતાબધન, તેઓનો પૈરાયણુરબ બહાદુરશાહનો દેહલગ શીરાકમીયરનો અભિપ્રેક, મારવાડ રાજકુમારી સાથે તેનું વિવાહ બધન, બારતવર્ષના શ્રીંગેશ સામ્રાજ્યના મુત્ર પાત, મમ્રાગની માથે રાણાનું મધિ બધન, બટ થોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, રાણા અમરમિહનું પત્યોકમન, તેના ચરિતની સમાલોચના ૩૩૧-૩૪૬

ચતુર્દશ અધ્યાય.

રાણાં મઆમસિહ મોગલ સામ્રાજ્યનો અધપાત, નિજમહનમુકથી હૈરામદ

પ્રહાર લાકુખાનુ મરણ, મરાઠા સેનાની ઉપર રાણાનો હુમલો, જલ્દીમસિ હે કરેલો ઓ તેનો ઉદ્ધાર, ઉત્તરપુરમાં હોલકરનું આવવું, અને કેમેર કરસ્થાપન, સિંધીયાનું આક્રમણ, કૃષ્ણ કુમારિના પાણીચંદણ કરવા માટે રત્નપુત્રોમાં વિવાહ અને તેના માટે રાજન્યાનમાં મુદ્દ, કૃષ્ણ કુમારીનો આત્મભાગ, મીરબા અને અજીતમિહ, તેઓનું દુરાચરણ, ઉત્તરપુરથી જઈ સિંધીયાની રાજસભામાં ખીટીશ દુતનું આગમન, અપમાનિત થઈ અજીતની આત્મહત્યા કરવા એટલા મીરબા અને બાપુ સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું ઉત્સાદન, ખીટીશસિંહ સાથે રાણાનું સંધિ બંધન ૩૭૫-૪૧૧

—૦—

સત્તર અધ્યાય.

હુટવાની પ્રથાનું દમન, રત્નપુત્ર રાજાઓ સાથે અગ્રેજનું મત્રીબંધન, મેવાડમાં અગ્રેજ દુતનો નિયોગ, ઉત્તરપુરમાં તેનું આવવું, અગ્રેજ દુત તરફ રાણાની અભ્યર્થના, રાણાના ચરિતનું વર્ણન, પોતાના દેશની અબાદી માટે રાણાની યોજના, નિર્વાસિત લોકોને પાછા ખોલાવવાની ગોઠવણ વણિક લોકોનું આમત્રણ, ભીલવાડા સ્થાપન, સરદાર વર્ગનો એકન સમાવેશ, સત્વપત્રનું દ્વીકરણ, ભુમિસંપત્તિનું પુનર્ગણ, આર્જનના સરદાર લોકોના કેટલાએક વિવરણ, બેંગોર, બેજેશર અને આગ્રેત મેવાડની ભૂમિભોગ પ્રથા, પક્ષવિધાન, વાખેના વબુકિયા, ભૂમિ સત્તાધિકારમાં પુરાણ વચન, પટેલ, પટેલની ઉત્પત્તિ અને પટેલની અવસ્થા, ભૂમિવત્તનું નિયમ નિર્ધારણ, સાંપારણ જળાશય. ૪૧૨-૪૨૪

—૦—

અષ્ટાદશ અધ્યાય.

પૌરાણિક ઇતિહાસનું ઉપકારિત્વ, ભારતનું પુરાણ ૧૭, મેવાડમાં શિવપૂજા, ભગવાન એકલિંગનું મંદિર, રોવ, ગોખામી જૈન, સમિતિ, નાથદ્વારમાં શ્રીકૃષ્ણનું મંદિર અને તેની પૂજા પદ્ધતિ, રત્નપુત્ર મમાજીના વેધ્યુવ ધર્મની ઉપકારિતા ૪૨૫-૪૨૬

—

નવવિંશ અધ્યાય.

વસંતપચમી, બાનુસમમિ, શિવરાત્રી, આહેરીયા, દ્વાગોત્સવ, સિતલાપટ્ટી, રાણાની જન્મ તિથિ, ફુલડોળ, અન્નપૂર્ણા, અશોકાષ્ટમી, રામનવમી, મદન નયોદશી, નવગૌરી પૂજા, સાવિત્રીવ્રત, રબા તૃતીયા, અગ્નિપટ્ટી, રથયાત્રા, પાર્વતી તૃતીયા, નાગપચમી, જન્મઘટ્ટમી, પિતૃ દેવતા. ખડગ પૂજા, દશહરા, ગણેશ પૂજા, લક્ષ્મી પૂજા, દીવાળી, અજકેટ, ઝુલણયાત્રા. મકર મંકાતિ, મિત્ર મસમિ ૪૩૧-૪૩૬

—

શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈ પાંચભાયાનું જીવન વૃત્ત.

આ ટોડ રાજસ્થાનનું ગુજરાતી ભાષાન્તર કરાવનાર શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમ ગીગાભાઈ, જેમ સ્વધર્મના મોટા પક્ષપાતી અને મામાન્ય અતિહાસાદિ ગ્રંથોના ઉદ્ધારક તરિકેતુ પોતાનું અનુકરણીય જીવન લોક કંયાણાર્થે નિર્ગમન કરે છે, તેઓશ્રીના ઉપદેશાત્મક જીવનનું સ્વરૂપ દિગ્દર્શન કરાવતું આ સ્થાને અનુચિત ગણાશે નહીં.

આ યગ્નિનો પ્રારંભ કરતા આપણે અધિક આગળ વધવું નહીં, પરંતુ આટલી ઝોળખાણની તો અગત્ય છે, કે શ્રીયુત્ પુરુષોત્તમભાઈના પ્રપિતામહ બોધા અને તેના ચિરજીવી નાગજી ક્રીને હતા જેઓ ભાવનગર તાબાના ગામ મોને ટાણાના રહીશ જ્ઞાતે વણિક અવતરે શાહ છના પાંચભાયાના ઉપનામથી તેઓ ઝોળખાય છે બીજે કેટલેક સ્થળે આવાજ મકારનું બારભાયાના ઉપનામનું ઝોળખાણ જોવામા આવે છે, એટલે મહેજ અનુમાનાય છે કે પાંચભાયા એટલે પાંચભાઈઓના યુથ ઉચરથી અને બારભાયા એટલે બાર ભાઈઓના યુથ વડે આ ઝોળખાણ પ્રતિષ્ઠિત થઈ સમન્વય છે એટલે મહેજ તેઓ વેપારી વર્ગના અને યથા પ્રાપ્ત ધન સમ્પત્તિથી પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ નિર્વહણ કરતા હતા વૈદ્ય કર્મ સ્વમાવજન સંભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા વૈદ્ય કર્મહિત હોઈને તદુત્પન્ન સમ્પત્તિ ધણીજ પ્રમાણવાળી હોવાથી ધનિક સ્થિતિને તેઓ અપ્રાપ્ત હતા વાણિજ્યમા પણ ખાસ કરી અનાજનું તોલન કરનારું કાર્ય કરતા અને તે કાર્યના કારણે તેઓ મપારાના સમગ્રધનથી ઝોળખાતા હતા તે કાલના જુના રિવાજ મુજબ ગામની સ્વદેશી નિશાળની મદદથી જેટલી વિદ્યા મપાઈન થઈ શકે તેટલી તેણે મેળવેલી હતી અર્થાત્ અગાઉના વખતમા માણસને વાચતા લખતા આવડતુ એટલે ભણી ચુક્યા એ ધોગણે નાગજીભાઈનો અભ્યાસ સાધરણ ગુજરાતી 'બોડીયુ' નાણુવા જેટલો હતો તેઓ અવસ્થાનો અસુક ભાગ વ્યતિત થયા પછી આજે

૧ મપારા—ધંધા ઉપરથી પડેલું નામ.

૨ બોડીયુ—જુના વખતમા એની રીતે લખાતું હતું કે—ચકપલવ હિંગ

મ ર ટ પ ગ દ વ લ ન દ. તેનું ગુદ ગુજગતી એની રીતે યાચ છે કે યોખા પાલી બે હીંગ મરીને ટોપડ દીવાળીને દીવસ તે રવાણાને ખાતે—

ઓમાં આજની સમાન વ્યાપાર અર્થેજ વસેલા હશે. કસ્તુરભાઈની ઉમર ઘણી સ્વદેશ છતાં બુદ્ધિની પ્રાદેશતા, તેમનું જ્ઞાન અને ચાંચલ્યતા મનહર હતી. પોતા ઉપરના વ્યવહારના બોલને શી રીતે વહન કરવો તેનું જ્ઞાન બાણે કે પૂર્વ જન્યજ હતું, શાંત સ્વભાવ, માયાગ્રુપાર્ણ અને ઉદારવૃત્તિ ઇત્યાદિ પ્રશંસનિય ગુણોનાં તેઓ અધિષ્ઠાત્ર હતા અને તેથી કુટુંબમાં તથા દરેક ઘરે કસ્તુરભાઈનું આવાગમન ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાતું હતું, પ્રત્યેક સ્થાને કુટુંબમાં વા આસપાસના સ્નેહી મંબંધીઓમાં કોઈ ગુલાગુલ પ્રસંગે કસ્તુરભાઈ એક વ્યવહારના ઉત્તમ લોભીયા દરજ્જે ઓળખાઈ દરેકને યથાયોગ્ય સલાહ આપવાને લાયક થયાં હતા, અને તથી ગીગાભાઈને વ્યવહારમાં જેમ ઉપયોગી સલાહ આપી શકવાનું બુદ્ધિબળ તેઓમાં ઇશ્વરજ બક્ષિશ કરેલું અને જેનો લાભ દરેક મનુષ્યો લઈ શકતા હતાં, ગીગાભાઈનાં લગ્ન થયાની ઉમ્મરે સર્વ લાઈઓ ઉમ્મરને યોગ્ય થતા એક બીજાએ પોતપોતાને સ્વતંત્ર ધંધે ચડવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેમ કરવું સર્વને અનુકુળ જણાયું. ભિન્ન ભિન્ન થવાનો મમય આવ્યો, આજ દિવસ મુધી એકજ ઘરમાં એકજ માતૃ પિતૃની છત છાયા નીચે પોષણ પામેલા અને એકજ પાત્રમાં ભોજન, એકજ પળના પર્યાંક ઉપર શયન અને એકજ ઘરમાં નિવાસન એ આદિ એકત્રતામાંથી પૃથક પૃથક થવાનો મમય પિતાની સ્વર્ગ સ્થિતી વ્યવહારની દુર્બળતા આદિ અનેક કારણો આ બાંધવોને અભારે જુદા થવામાં અસહ્ય દુઃખ રૂપે લાગવા લાગ્યા, પરંતુ નિરૂપાય સુધિના અન્ય ગૃહસ્થાશ્રમના વ્યવહાર ભેતાં તદનુસાર આપણે પણ તેમ થવું બેઠએ, એવા નિશ્ચયનેઆધીન થઈ આ સમયથી તેઓ બાંધવો એક બીજા વિલક્ષ્ત થઈ ગયા અને જેને પરિણામે આણુંદણ તથા કમો જાનનેએ ભાવનગર આવી નિવાસ કર્યો, જ્યારે ગીગાભાઈ તથા વીરચંદે ભાલમા વડલણીપુર (વળા) પાસે ચાર ગાઉ ઉપર આવેલા ગામ શાપુરમાં આવી વાસ કર્યો. આણુંદણ, કમા પોતાની માતૃશ્રી અમૃતબાઈ સાથે રહેતા હતા, તેઓ સ્વધર્મેચ્છક એટલે જૈન ધર્મના ઉપાસક અને ધર્મ ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખનાર હતા, મહારાજશ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજીના સત્સમાગમથી તેઓની ધાર્મિક શ્રદ્ધા વિશેષ ઉત્તેજિત થઈ અને પ્રતિ દિવસ એ માર્ગે તેમને અધિક રૂચિકર થતો આવ્યો. વ્યવહાર પરત્વે ન્યુન લક્ષ અને વિરક્ત દર્શાવે ભોગવવાની તેઓની આતુરતા, પ્રચ્છન્ન હિલ્લા અનુભવાતી હતી, ધાર્મિક મંત્રતિર્થો તેઓ દિવસરાત્રી વ્યતિત કરતા, સાધુ માદિવંશો અર્થે ઉચ્છોદક આપવાનાં પુન્યકાર્યની મંત્રતિ માટે તેઓની ખામ યોજના હતી, ધર્માચરણના મુખ્ય શ્રેયસ્કર અને પવિત્ર મિદાંતનું તેઓનું પ્રથમ લક્ષણ પ્રહ્લ્લયચાંશ્રમનું સેવન કરવાનું હતું અને તેથી તે આશ્રમની ઉપામનાનો આરંભ પોતાની વય રજની

૧ મંવત ૧૯૪૦ની માવમાં તેઓ પાલીતાણામાં શેઠ મોતીચંદની પેઢીમાં દાખલ થયાહતા. અને પાલીતાણાના કુગર જેતુનજ ઉપર મોતીચાની દુકાન કેટલુક કામ મુધારા ઉપર લાગ્યા હતા. તેનો દેહોત્સર્ગ પણ સંવત ૧૯૪૭ના માગશર માસમા ત્યાં સીદ્ધાંત ઉપર થયો હતો.

બર યુવાન સ્થિતિની થઈ તે વખતે આ ધર્મ પાળવાના તેમણે અનુકરણીય મંમંશનિય અને હુઈટ સપથ લીધા અને એ આશ્રમમાં પ્રેમપૂર્વક પ્રવેશ કર્યો, દીર્ઘ કાળની વાત છે એટલે તેમજ અગાઉના માણસોમાં વિદ્યા વૃદ્ધિ અને સુધારાની મહત્વતા એટલે દરેકે નહોતી મનાતી કે પ્રત્યેક દિવસની કાર્ય વ્યવસ્થાની નિયતિ નોંધ રાખવામાં આવે કે જે ઉપગ્રંથી દરેક પ્રસંગોની આવ અને તારીખો નિયમિત થઈ શકાય. ગમે તેમ હોય તોપણ ગીગાલાઈ અને વીરચંદ ઉભય સ્નેહાશક્તિ બા-પોવોએ શાપુરમાં શાંતિથી વાસ કરી વાણીજ્ય વર્તન શરૂ કર્યું. બાપાર ચાલુ કર્યો અને બહુ કે આજ આપણું ગામ, ધામ છે એમ નિશ્ચય કરી અનેક પ્રકારની અન્ય ઉપાધિથી વિરક્ત થયા આ વખતે ગીગાલાઈ સહ શાપુરવાસી થયા. પોતાના વ્યવહારનો સર્વ કાર્યભાર ઉપરાંત સંયુક્ત રહેલા વીરચંદલાઈનો પણ નિભાવ પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપર આધાર રાખતો હોઈને આમાન્ય રીતે મન, ધન, સમૃદ્ધિ અને સુખ સમ્પત્તિ મમ્પાદર્થ કાર્ય વશ થયું અને સ્વસામર્થ્યનુસાર તથા બુદ્ધિ બળે જે માર્ગે શોધ્યો તે ગૃહણ કરી પૂર્વેક્ષિતહિત્યા વાણીજ્ય વ્યવહારનો આરંભ કર્યો,

दैवं निद्रस्य कुरु पौरुष मातम शक्त्या दैवेन देय मितिकाः पुरुषा वदन्ति
નું સહસ્ય મમભયું. કમાન યથાયોગ્ય વિન્યય મેળવતા થયા, વ્યવહારનો કાર્યભાર આનંદમય ચલાવવા લાગ્યા, અને આવા મમયને નિધે નોંધાયે હસ્તુર બહેને પણ શાસનમાં કહેલા.

કાર્યેષુ મન્ત્રિ કરણેપદાસી.

એ સિદ્ધાન્ત ખદેખર વર્તનના પ્રકટ કરવા માંડ્યું. મમય જતે આ દમ્પ-
તિના લાગ્યોદયે પ્રકાશ કરવા માંડ્યો. હસ્તુર બેહેનની શાંતિ, ધર્મતા અને ધર્મ-
ભિમાનપણના ફળ રૂપ, તથા ગીગાલાઈની મત્યતા, દયા, અને નીતિના દીવ્ય
પ્રકાશ રૂપ, આગામિ પુત્ર રત્નના પૂર્વ ચિન્હોને ધારણ કરેલા અનુભવવા લાગ્યા

જન્મ ચક્રમ્.	દી	મિ
૧૧	૨૭	૦
૨૧	૩૩	૮
૫	૬	૪
૧૫	૫	૧
૩	૧	૨૩

અને નિયમાનુસાર એ તત્સંગૃહિત ધર્મના પુત્ર પ્રતાપજી સં. ૧૯૨૬ના શાકે ૧૭૬૨ના વૈશાક શુદ્ધ ૧૧ ના મંગળ પ્રભાતે આપણા ચારિત્ર નાયક પુરુષોત્તમ-ભાઈનો પ્રાતઃકાળના ૭ા-૮ જન્મ થયો;— અતિ આનંદ પ્રવર્ત્યે, ગરીબ કુટુંબ નિરાધાર કુટુંબ અને ઉન્નતિની આશા ઉપર હીચોળા લેતા, કુટુંબને ત્યાં પુત્ર જન્મનો ઉત્સવ, પ્રારબ્ધનો ઉદય અને મહત્વાકાંક્ષાના ક્ષણરૂપ પુત્ર રત્નના પ્રત્યક્ષ દર્શનના યોગ વડે આપણા ગીગાભાઈ પોતાનો સફળ જન્મ માનવા લાગ્યા પુત્ર પ્રાપ્તિના પ્રસંગથી વ્યવહાર કુશળ કયો માણસ આનંદ નિમગ્ન નહિ થાતો હોય ? વિધિવત્ કાર્ય વ્યવસ્થા થતાં ભાઈ પુરુષોત્તમ આ સંસારની લિલામય હવાનું પાન કરવા લાગ્યા, સૃષ્ટિનો કોલાહલ શ્રવણ કરવા લાગ્યા, અને હવે ભવિષ્યની કારકીર્દિ અને પ્રારબ્ધ લોગનાં દર્શન કરવા લાગ્યા, બાળચેષ્ટાથી ગીગાભાઈ અને કરતુરભાઈને થતો આનંદ, એમના રૂદનથી ખિનત્વ, એમના હાસ્યથી હાસ્ય, એમના દુઃખે દુઃખ અને એમના સુખે સુખ ઈત્યાદિ સંસાર નિયમાનુસાર ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરવાનું અને તત્કાલ આનંદ ગૃહણું આ પ્રથમ અને મંગળ પ્રભાત થયું, કૌટુંબીઓ તરફના વધામણિના પત્રો, રનેહિઓ તરફના શુભાશિર્વાદો અને આ વડે કરીને પોતાના આનંદમય સહનસાં મનુષ્યોનું નૂતનાવાગમન કોઈ વિલક્ષણ આનંદ આપનારું જણાતું હતું, હમેશાં વ્યવહારમાં આનંદના પ્રસંગો અનેક વિધિ આવેછે જેવાકે લગ્નની તારીખનો આનંદ—દમ્પતિ સંયોગની પ્રથમની રાત્રી—ઈન્દ્રિય પદાર્થની પ્રાપ્તિનો આનંદ અને પુત્ર જન્મનો આનંદ, ઈત્યાદિ જે કાળે જે આનંદનો અનુભવ થાય તે કાળનું વર્ણન કોઈ અવર્ણનિયજ છે અને તેનો અનુભવ અનુભવકર્તા પણ ખતાવી શકવા સમર્થ નથી. તદનુસાર ગીગાભાઈના સહનને આવા મંગળમય આનંદે પ્રકાશમય કરી મૂક્યું હતું. આ પ્રમાણે દીવસો નિર્ગમન થતે થતે ભાઈ પુરુષોત્તમ દીવસોના—માસોના અને વર્ષોના ગ્રાસ કરી શરીરને બૃહત અને બુદ્ધિને ચપળતા કરતા કરતા છ વર્ષની અવસ્થાને પહોંચવા આવ્યા, ઘણા આનંદનો અને સ્વતંત્રાને સાચવનારા કાળનો અંત આવ્યો. સારી રીતે વ્યવહારનું સંસારનું અને સારા સાર જાણવાનું સામર્થ્ય સમ્પાદન કર્યું. પરંતુ હજી પરિપક્વ નહીં પણ કુમશ્ન જ્ઞાન. બાળકો આ સમય નિર્ભયતા સૂચક નથી કારણકે તે જેમ અત્યારે સ્વતંત્ર કહી શકાય નહીં તેમ પરતંત્ર પણ નહીંજ, જે છ વર્ષની અવસ્થાના બચ્ચાની પાછળ પાછળ રખડાય નહીં તેમ ઘોડીયામાં કે જોળામાં સુવારી હાલરડાં ગવાય નહીં આવું અર્ધ દગ્ધ વર્તનજ ક્વચિત્ બાળકને દુઃખદાઇ થઇ પડેછે અને આપણા ચારિત્ર નાયક માટે તો બન્યું પણ તેમજ, બચપણનો નિર્દોષ આનંદ, નવિન રૂધિરની ચમત્કૃતિ,

નિરકુશ અવસ્થા, એ આદિ અનેક કાશ્વોથી ભાઈ પુત્રપોત્તમના સ્વછદ આચળુનુ પગિણામ એ અપે છે કે ગામડું પામ, ગમવાની પુત્રગ જગ્યા, નાના નાના જગ્યાઓની મોળત અને ગમત ગમતના આનદમાં શારિરિક સ્થિતિનુ લાનજ નહીં પ્રમગ એવો આનંદો કે મોળતીઓ માથે રમવા ગયા જુદા જુદા પ્રકારના એવો બેસીને ધાય એતો ભાઈને ગમે નહીં પણ દોડવુ કુદવુ, ઠેંકા ખાવા, ઈત્યાદિ શારીરિક વ્યાયામનાળી રમતોને વધારે ઇચ્છતા હતા ગમવાના રમણીય સ્થાનમાં જોડે ઘણા અડો હતા તેમાં એક લીંબડાનુ આડ પાડ હતુ, એક તો મોટુ આડ ઘાટી ઘડવાળુ અને ઘણી ડાળીઓથી મુશોભીત જેની એક એક ડાળી એક એકથી માધાવાની એમ અનુક્રમે એક બીજા માથે સળધવાળી હોઇને ગમનાગઓને એક ઉપરથી બીજી ઉપર અને ત્યાંથી ત્રાંજી ઉપર એમ કુદવુ ઠીક પડે ફાને તેવી મીતની હતી, મન પમદ ગમત આ આડ ઉપર ચડ ઉતર કરના િ આવી ઉચ્છ્રણવ પ્રવ્રતિ અને આપણા આગ્નિ નાયકનુ અચપણ આના એવો માટે મુશશક હતુ પરંતુ આ લીંબડાના આડ ઉપર ચડતા હમેશની ગમ્મત પ્રમાણે ચાલતુ હતુ દરમીયાન ઢોણુ બાજે ગમે તે કારણે પણ આજે તો આ ગમ્મત ઘણીજ પ્રતિકુલ અને દુ ખદાયી થઇ, જોડદમ અનાયાસે આ આડ ઉપરથી ભાઈ પુત્રપોત્તમનુ શરિર અડલિત મીતે નિશધાર પૃથ્વી ઉપર પડયુ, શરિર પામગ માત્ર છ નહીં મીતી ડાયા, હાડપિજર તમગુ, સ્નાયુમજ્જા આદિ હજુ ઢાવ કને પુડ અને ત્યારે પણ અયાગે તો લદન નરીન ઘણીજ ઇન્ત ધઇ, બીજા સાથે રમન ન ઇકસાઓએ ઘન ખમર ઢયા માત્રા પીત્તા ઉચે ત્યાંને દેવના અવિરિહિત સ્મરણ મૂર્તિ દોડતા આને છે ઘણી માનતાઓ અને બાધાઓ પવિ । પુત્રપોત્તમનુ શરિર જોઇ જગ વેનાની પ્રનિજાઓ આવી સ્થિતીમાં આવી જુઓ છે તો પુત્ર ઘણી ઇન્તમાં ગન્ડાન છે, તદ્ય ગભરાયુ ડિમત ન રહી શુ ડગુ તે શુએ નહીં બાન બૂની જવાયુ અત્યાન્ના વિનહવાગા મનમાં ઢશા સક પો આવે નહીં, અને અતકળા પુાની આ સ્થિતીને ધડ દુ ખીત બાનુ, ઇન્ધર ઇન્દ્રા, બિના નપા ધગ નાગગ લાંબા ધાનુ પ્રમાણે એપરોપચાર ગડ કયો કહેવાત છે - ' નામ ગાગ તત કન આજે ' ગાપણા નાયક મા સ્થિતીમાંથી લગભગ ડ નામ પડીત ઉનેમગે મોતપાન નેવન પડી ડાઈદ' મુન્ન થયા અને ધીરે ધીરે ગરીબની પૃદ્ધિની ગમ્યાન કરના લગ્યગાળી મન્યા મવન ૧૮૩૦ ની આવશે મરિદમાં બાર પુત્રપોત્તમનેજ દુ ખદાયી થઈ છે એમ નથી, પરંતુ તે વર્ષે મારીયાનાના ઘમ્મા ત્વનાના જાતાનુ પડીગમ પ્રાનીત સ્થાનિ ઇતિહાસ ઉપરથી જણાય છે જ્યાં મામ દેત યહી આપણુ નાયક માટે શુજ અફનોમ હોય? મવન ૧૮૩૩ ની આવ એજ માતમાં વર્ષનો આરભ હિંદુ ધર્મ ગામ અગ્યા

ઓનું સાતમું વર્ષ ઘણું પવિત્ર માને છે, આ વર્ષમાં બાળ બોવાળા ઉતરે. પગે-
 લાગણ થાય, વેશવાળ થાય, લગ્ન થાય અને એ સર્વે ઉપરાત સરસ્વતીની ઉપાસનાના
 આરંભ માટે આ વર્ષ ઘણું ઉત્તમ ગણાય છે, એકઠે એક કે, કે ખ ગ ઘ નો
 આરંભ, નિશાળે બેસવાનું મૂહુર્ત એ મઘજી સાતમા વર્ષમાં થતું હોઈને ભાઈ
 પુરૂષોત્તમે પણ આ વર્ષમાં પ્રવેશ કરેલો હોઈને હવે સરસ્વતિ ઉપાસનાનો પ્રયોગ
 સાધ્ય કરવા યત્ન શીલ થવું જોઈએ યાને નિશાળે બેસવું જોઈએ. એકતો ગાંમડું
 ગામ, તેમાં વળી વણિક જ્ઞાતિ કે એવી બીજી ઉચ્ચ જ્ઞાતિની વસ્તિની ગેર હાજરી
 એટલે વિદ્યાલયની આશાજ કયાથી રાખવી તેથી હવે ગીગાભાઈ વિચાર નિમગ્ન
 થયા કે, નિશાળ છે નહીં, ભણાવ્યા વગર કેમ ચાલે? વિગેરે વિચારે. અતે ભાઈ
 પુરૂષોત્તમના વડીલ કાકા આણંદજી નાગજી ભાવનગર હોવાથી ત્યાં મોકલવાનો
 નિશ્ચય કર્યો, આણંદજી સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવી અને છેવટ ભાઈ પુરૂષોત્તમને
 ભાવનગર મોકલ્યા. જુના જમાનાના વડીલોની માન્યતા હજી 'કાઈક' અંશે એવી
 જોવામાં આવે છે કે, સરકારી નિશાળે જવ્યાને મૂકતા પ્રથમ ગામડી નિશાળે
 મોકલવાં, તેનું કારણ એવું મનાય છે કે, સરકારી ધારા ધોરણથી અજ્ઞાતપણું,
 વળી શિક્ષકો ઉપર કોઈ ભતનો અમલ ચાલી શકે નહીં, બરાબર શીખવે વા
 નહિ, તોપણ કાંઈ ઠીક શકાય નહિ. મરજી માફક સ્વતંત્રતા રહે નહીં, પુરી
 પરસ્વાધિનતા, વળી શ્રી વિગેરેના આકરા ધોરણો ઇત્યાદિ કારણોને લઈ વૃદ્ધ
 વડીલો ગામડી અધ્યાપન નિશાળરૂપી ઘર પસંદ કરતા હતા અને તે પ્રમાણે કાકા
 આણંદજીએ પણ આપણા નાયકને ગામડી નિશાળનું દર્શન કરાવ્યું, મહેતાજીને
 ભક્ષામણ કીધી, આ નિશાળ તે કાંઈ ઘરથી દૂર જવું પડે તેવી નહોતી. પણ રહેણા-
 કના ઘરની નીચેના ભાગમાં હોવાથી મર્વ રીતે માનકુળતા હતી વળી વિશેષ વૃદ્ધ
 માસ્તરનું સ્વામિત્વ તે માસ્તર મહેતાજી બાપુ મહેતાના નામથી ઓળખાતા
 જેઓએ પૂર્વાશ્રમમાં મહારાજ તખ્તસિંહજીને શિક્ષણ આપવાનું કામ
 કરેલું હતું. આ માયાજી મહેતાજીએ ધ્યાનપૂર્વક આપણા આ આરિત્ર નાયક
 પુરૂષોત્તમભાઈને બીજા શિક્ષણ સંગે પાટી ઉપર ચિત્રો કાઢાડવાનું કામ ઘણી
 ઉત્તમ રીતે શીખવેલું છે જેઓ યથાશક્તિ અદ્યાપિ સુધી તે કામ કુશળતાથી
 કરી શકે છે, ભાઈ પુરૂષોત્તમની ગ્રાહ શક્તિ બુદ્ધિની અમત્કૃતિથી બાપુ મહેતા
 તેમના ઉપર ઘણા પ્રસન્ન રહેતા અને દરેક શિક્ષણ તેઓ તેમના પ્રકૃલિત હૃદયથી
 આપતા હતા. નિશાળના અન્ય વિદ્યાર્થીઓ પણ વિદ્યાકુશળ વિદ્યાર્થીને માનની
 દૃષ્ટિથી હમેશા જેમ જુએછે તેમ આ સ્થાને પણ ભાઈ પુરૂષોત્તમ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ
 મામે માન અને પ્રેમનું આકર્ષણ કરવા સમર્થ થયા હતા, ધોરણ પ્રમાણે પ્રાર-
 ભમાં કક્ષા કેવડાની ઓળખાણ કરવા શીખવ્યું. આ નિશાળમાં ચાર વર્ષપર્યંત

અવિચિત્ર અભ્યાસ કર્યા પછી હવે ધોરણોસર અભ્યાસ કરવાનો હોવાથી તથા આગળ વિશેષ વિદ્યા સંસ્પાદન કરવાની હોઇને ગામડી નિશાળોમા તે શિક્ષણ મળી શકે નહિ માટે હવે મરકારી નિશાળમા પ્રવેશ કરવાનું ધાર્યું. અને તેવી નિશાળમા દાખલ થયા.

ગીગાભાઈ અદ્યાપિ પર્યાંત શાપૂરમાજ રહેતા હતા, સ. ૧૯૩૩ નીસારી સાલ નિરવિરોધે પરિપૂર્ણ કરી પણ સવત ૧૯૩૪નું વર્ષ કોણ જાણે કયા કાળ રૂપી જન્મ પામ્યું અને ત્યાજ બાદ તદુત્તર મ. ૧૯૩૫ ની માટે પણ તેટલીજ ભયંકર પીડાકારક દુઃખદાયક અને અત્તની હાડમારીથી લોકમા ત્રાહી ગાહી ત્રાસ વર્તિ રહ્યો હતો. તે કાલ હવે ગીગાભાઈને શાપુરમા નિર્ગમન થાય તેમ નહોતો. કાળજીકે શાપુરની વસ્તીના ભાગ્યમા આત્યારે અત્ર વસ કાઈ હતુંજ નહીં ત્યા પછી વેપારીને ત્યા ખરીદીતો કયાથીજ થાય બધા વેપારશાલે નહિ ત્યા શુજરા નનુ માધન શુ વિગેરે અનિવાર્ય અને દુ સહ કારણોવગાત્ ગીગાભાઈને શાપુર છોડવું પડ્યું અને તેને અન્તે ભાવનગર આવી નિવાસ કર્યો. અને પૂર્વવત્ ચારે ભાઈઓએ ભેગા મળી અનાજની દુકાન ઉઘાડી.

ગીગાભાઈને ત્યા પ્રથમ પુત્રના જન્મ પછી ૧૯૨૮ મા સાકળી પહેન જન્મ્યા હતા અને ત્યારપછી અનુક્રમે મણિ અને હરકોર, પુત્રમા ભાઈ પુર્યોત્તમ વીના ધીન ત્રણ પુત્રો જન્મેલા પરંતુ શૃણિક આયુષ્યને કારણે આ બધુમણુમાથી આપણા બગવાન નાયકવિના સર્વભાઈઓ દેહ મુક્ત થયા હતા. સવત ૧૯૩૪-૩૫ ના સુકા અને લીલા દુષ્કાળથી પાર ઉતરી ધીરે ધીરે વિદ્યા અભ્યાસ અને પીતાની છત્ર છાયામા ઉવટે સ. ૧૯૪૦ સુધીના માત્ર દુ કા અભ્યાસનો લાભ લઈ પાચમુ ધોગણ ખતમ કરી નિશાળનોત્પાગ કર્યો, જેમ વિદ્યા-ભ્યાસના શ્રમની કાયરતા તેમજ પીતાના મનમા પણ ઉપયોગ પુરતું ભણતા આવડ્યું હવે વધારે શી જરૂર છે, એમ શાલી રાખી અભ્યાસનો ત્યાગ કરાવ્યો. પોતાના ધધામા પ્રવિણતા મેલવવા અને એજ પ્રકારનું મહત્ શિક્ષણ આપવા તરફ ગીગાભાઈનું મન દોરાયું. ધધામા પ્રવેશ કરાવ્યો. સુરખી ગીગાભાઈને ધધો એજ હતો એટલે અનાજ વેચવાનો વેપાર કરવામાં તેઓ કુશળ, સૂક્ષ્મ નિરિક્ષક અને હિંમતવાન હોવા છતાં પોતાના આત્મબળ પુરતોજ વ્યાપાર કરનારા હતા, દાણા તોળવા-રાખ ઉટે-ધુળ ઉટે-આહકમા ઉઘરાણીમાં રખડવું-ત્રાજવાં તોલા ઉપાડવાં, ઉઘરાણીના આહકોની નારાજના અપમાન વાચક શબ્દો સામગ્રવા, ગંદા કપડાં, ઈત્યાદિ કારણો ભાઈ પુર્યોત્તમને મૂલથીજ અરૂચિ કરતા અને તેથી દુકાનની કામ વ્યવસ્થામા ભેઈએ તેવું ધ્યાન આપતા નહીં પરંતુ દુકાને ભય,

તોપણ સારા સારા મન પમદ પુસ્તકોનું અવલોકન કરવું, કવિતાઓ બનાવવી. વારતાઓ લખવી ઇત્યાદિ મન પસદ વિષય તરફ વધારે ને વધારે લક્ષ આપતા બાણી ગીતાભાઈ પણ તેનો ઝાઝો એક કરતા નહીં. ગદ્ય-લખવા કરતા પદ્ય લખવાનો કાઈક વધારે શ્રમ અને મસ્તિષ્કને વધારે બળ પડે છે એમ લોકની માન્યતા છે અને તેજ કારણે ભાઈપુરુષોત્તમ પદ્ય કરતા ગદ્ય વધારે સાડ લખી શકતા હતા, બુદ્ધિની ચમત્કૃતિ, સરસ્વતિની પ્રસન્નતા અને ભવિષ્યની ઉન્નતિના આગામિ ચિન્હો આજથી-જ પ્રગટિત થતા હોવાનું બાણી તથા, પોતે કરે છે તેવો (કહેવાતો) ધુડીયોધધો હવેની પ્રભા કરશે નહીં, એવું મમલ મુગળી ગીતાભાઈ કાઈ વચ્ચે આનતા નહીં અને ચયામાર્ગે ચાલવા દેતા હતા, આ પ્રમાણે બે વર્ષ પર્યંત વ્યગ્રચિતે કામ કર્યું જતા હતા છતાં માનસિક સ્થિતિ ઉપર પ્રમાણે કોઈ જુદા-જ માર્ગ ઉપર રમણ કરતી હતી અને તેનું પરિણામ એ આબુ કે પોતે ઠોઠ ગીતે બહોળા આવે-વોકો ઓળખે અને ક્ષીમત થાય, વળી સ્વતંત્રતા મળે ઇત્યાદિ અભિવાધાએ યુક્ત ભાઈ પુરુષોત્તમે સં ૧૯૪૨ મ પોતાના અભ્યાસરૂપ વૃક્ષના ફળરૂપ, ન્હાના ન્હાના રસિક અને બોધક એવા આ પાત્ર પુસ્તકોને જન્મ આપી પ્રસિદ્ધ ટર્પાની ઉત્તરે “આર્યમન રજન” નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કરી અનેક પરિશ્રમે પણ પ્રમિદ્ધીમા મુકયુ આલુ મહાન્ કાર્ય આરમ્ભયુ પરંતુ દીર્ઘ વિચાર કર્યો નહિ કારણ કે મામિકના આયુધ્ય હમેશા તેના શ્રાહ્વો ઉપર હોય છે અને તેથી આ મૃત્યુ હમેશા પગધિન છે ભાઈ પુરુષોત્તમનું તિન રૂધિર શાત નહીં ન શકતા ઉતાવળે આ લાલ લેવા ગયા પરંતુ શ્રાહ્વો અને આતુશ્રિતોના અનુભાહથી મામિક દીર્ઘાયુધ્ય થઈ શકયુ નહીં કારણકે આ અરસામા ભાઈપુરુષોત્તમનું શરીર જીવન-નિત હોવા ઉપરાત ઉધમના વ્યાધિ વડે અસ્ત થયા હતા અને તેથી તેવા ભયકર દર્દો વધારે અગૃહથી આ શરીરમા ઘર કરી ભય નહીં તેટલા માટે તેને શરમાજ દૂર કરવા માટે કોઈ શુષ્ક હવાવાળા મ્યાનમા જઈ અમુક સમય સુધી રહેવા દાકતરોએ સલાહ આપી તે કારણે દેશ છોડી પરદેશ ગમન કરવું ઇત્યાદિ ઉપગના બે ત્રણ પણ અગળ કાગળો ઉપગ્રિયત થવાથી માસિક બધ થયું ઘણું અફસોસ ! ધારેલી ઇચ્છાઓનો તથા ચોગ્ય જય થયો નહીં એમ મહજ ખિન્નતા આવી પરંતુ તેથી મનને હિમત રહિત થવા દીધું નહીં “પ્રીત્તેલગે આગે” એન્યાયે પોતાના ગુહાનિગુહ એકાચને સતત ઉત્તેજિત ગળવા પ્રયત્ન ગીલ રહ્યા અને પુરુષાર્થ કરવાના મહાન્ નિશ્ચયોને વળગી રહ્યા છતાં પણ પોતાનું ખામ કામ જે ખાનગી પુત્રરો લખના છપાવવા અને વેચવાનું હતું, તેને મદ થવા દીધું નહતું કારણ કે તેઓ સમજતા હતા કે “ઉત્તમ ઓપધોનો પરિણામે શુભ” આથી અનેક પ્રકારનો

લાલ છે તેનું દર્શન આપણે આગળ ઉપર કરશું અને થયું છે પણ એમજ
એ વાચના આપને મુખાત્ર મ્મદ થશે

ગ ૧૮૪૩ માં લાઈ પુરુષોત્તમનું ચિત્ત અરેખર વ્યવસ્થા થયું અને
૧૫ મહુર ન્યાયવત્ આ એકજ સ્થાને બેસી બુદ્ધિને કુદીત કરવી ઠીક ન
લાગવાથી કાઠીયાવાડની મુઆફી કરી જુદા જુદા વ્યવહારનું અવલોકન કરવું
મારા મારા લોકોના મનમામમા આવવું, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિ રૂચિના મનુષ્યોના અ
ભાવનો અભ્યાસ કરવો મારી વખણાતી પ્રતિષ્ઠિત વસ્તુઓનું અવલોકન કરવું,
અને પર્યટણથી થતા લાભોને મર્યાદન કરવા —

દશાદન પાંડિતમિત્રતાચ, વારાગન્ન રાજસમા મવેશ,

એક દાત્ત્યાણિ વિલોક્યતાનિ । ચાતુર્યમૂલ્લાનિ મર્વંતિપંચ

એ મિદ્ધાતનો અવશરે અનુભવ લેનાનો નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણે સવત
૧૮૪૩ થી મવત ૧૮૪૫ સુધીના બે વર્ષોને નિર્ગમન કરી જુદા જુદા પ્રકા
રનો લાભ મેળવ્યો એટલું જ નહિ પણ આ વર્ષમા યાવત્ યાદ રહે તેવી ગિચ્છિતનો
અનુભવ પણ લાઈ પુરુષોત્તમના આ શરિ વડે લેવાયો છે કારણ કે પર્યટણ
કરતા લાઠી પાને આવેલા દામનગરથી લાઠીજતા નામા “લાઠીની વાવ”
ના નામથી એળખાતી વાવ તરફનો જોતો જુદારાઓના મુખ્ય સ્થાન તરીકે
પ્રસિદ્ધ હતો આ નસ્તા ઉપર આશરે દીવમને અતે અને ગાંધીના પૂર્વે પમા
થતા તે મમથે મારમ્થ થોગે જે બી. મનના હતી તે પ્રયક્ષ અનુભવનાનો
નમય આંચો, જુદારાઓનું અનુભવ દર્શન થયું આ વખતે લાઈ પુરુષોત્તમને
તેમની ગાયે તેમનો એક ગમેઈ કંગાઠ માણન શિવાય અન્ય કોઈ એમ
નહતું તેમ અલ્પમા અત્યારે કોણ જોય ? મહાલ કોણ કરે ? એવાના જોનામા
આ લો । દુગ્ધી આંચા એવાયો અને લાઈપુરુષોત્તમ એક બીજાની થોડે અતરે
દુગ્ધી ગાંધી જતા હતા અને તેને વખતે એવાયે લાઈ પુરુષોત્તમને સહેજ
લાયોના મુશ્કારા કયો ક એનો નુસ્મનો પ્રયક્ષ થય છે, પરંતુ મમને કે જ
લાઈપુરુષોત્તમ તો પોતાના ધ્યાનમા મગ્ન હતા એવાયે બીકથી ચાલતી
પકડી અને કાનુ મામા ગામની આસપાસ પહોંચી જવા આંચો પરંતુ તે
દરમીયાન જુદારાઓએ આપણા નાયકને ઘેરા, મરેસ વ્યાજ કરવા આજ્ઞા
કરી વળુ માણુ હરણ ધર્યું પરંતુ આટલેથી નતોષ નહીં પકડના લાઈ
પુરુષોત્તમને આગે ડોગવી મજમુત બાવી ખેતગમા પધરાંચા અને તેઓએ
પૂર્વે વળુઓ સ્તીત નસ્તો લીધો, અ અથગે મનની સ્થિરતા જન્મ કુલ

લીના કયાકેન્દ્ર સ્થાનમાં હશે તે કહી ગકાતું નથી સધ્યા સમય-નિર્જન સ્થાન રાત્રીની શરૂઆત-જગવમાં બાતવરોનો હજવા ફરવાનો થતો આવતો સમય-અધકારની શરૂઆત-જગવનો ભયકર અને તિનદ્રાનિ કર્ણગોચર થતો હતો અત્યારે કોણ ધણી ? શુ ઉઘાય ? કેની ગીતે બધન મૂકત થયું ? આ પણ એક અનુભવ, અરે અનુભવ શુ પ્રારબ્ધ ! ભાઈ પુરૂષોત્તમ આહી ગમે તેવી મિથિતામાં હોય તેની તો બળ નથી પરંતુ રસોચાએ આગળથી ગામમાં પહોંચતા પોલીસ ખાતામાં આ હકીકત બહેર કરી અને તે ઉપરથી ગામના માણુનો વીગેરેએ આવી આ સ્થળે ભાઈ પુરૂષોત્તમને બધન મૂકત કરી દેટલા એક પ્રકારની મદદ કરી-ભાઈ પુરૂષોત્તમ ઉપર આ એકજ સગે પ્રભાવ વર્તાયો છે એવું નથી પરંતુ આજ પ્રમાણેનું ૨૧૯૪૫નું વર્ષ ભાઈ પુરૂષોત્તમને દુઃખમય સ્થિતિમાં જાણવું પડ્યું છે તેની હકીકત એવી છે કે સ્થાન ભુનાગઢ તાબાની વસ્તી પેઠી ઝઢરબક્ષ ઉર્દે કાદુ નામના માણસના મનની નારાજીથી પોતાના બાહુબળે ભુનાગઢ સ્થાનની વસ્તીને ભુદા ભુદા નકાતું દુખ દઈ લુટકાટ ઢરી મારી-ફોડી ગોડી પોતાની મરકાર ભુનાગઢથી પાર પાડવાની નકારી ઇચ્છાએ કરીને બિકત કાદુને પોતાના બળમાં પોતાની શક્તિમાં બળવાન થોઢો પકાતો તેણે ચડાઈ ઢરી અર્થાત છુપી ચડાઈ જેને “બહારવટું” કહેવામાં આવે છે તે કરવાનું કામ શરૂ કર્યું અમુક કાલ તે ચાલી છેવટ તેનો ભેકે પરાજય થયો તદ્દપિ કાદુભાઈ જે જગ્યાએ હોવાનું માણુનો સાબળે તેજગ્યા તરફ કોઈ પ્રવેશ કરતું હતું નહીં કારણ તેની મુખ્ય નેમ ‘નાક’ કાપવાની અમુક મુદત પોતા સાથે ફેરવી યથાચોગ્ય નોકરી લઈ પછી પકડેલા માણસને તે છુટો કરતો હતો, તેનો પવિત્ર નિશ્ચય એક એવા પ્રકરનો હતો કે જેમ સ્ત્રીઓ અને બ્રાહ્મણો ઉપર પોતાનો પ્રેમ વર્ષાવી, સ્ત્રીઓને પોતાની માતૃ-ભગીની સમાન મમલ કોઈને કાપડું વરન, ડિવા રોડક રકમની પસંદગીના નામથી લેટ કરતો અને બ્રાહ્મણોને સાગી સાગી ગ્સોઈ ડગવી ભોજન, દાન, ઇલાદીથી સતોષ કરતો, તેમ બીજી તરફ કોઈ પણ જાતના લોકોને લૂંચા વિના જવા દેતો નહિ, ખાસ ઢગી કોઈ “જન” જતી હોય તેને તે કોઈ પણ જાતે પીડા નહીં કરતા પોતાની સરહદ છોડતા સુધી વક્ષક તરીકે સહીમલામત અમુક ગામ સુધી મુકના જતો હતો સ્ત્રીઓ અને બ્રાહ્મણોને સતોષ આપવાના માધન તરીકે તે લુટેવી ચોરેલી અને હુમલા કરી મેળોની વતુસ્ત્રોનો છૂટથી ઉપયોગ કરનારો હતો કાદુ તેના બળ માટે ઘણા પ્રમિદ્ધ થઈ ગયો છે તેના માટે ડાઢીયાવાડ પેઠી ભુનાગઢ સ્થાનની મરહદમાં એટલો તો ગામ હતો કે ‘માખાપ છોકરૂં રોતું હોય કે તોફાન ઢરતું હોય તો તેને અટકાવવા ખાતર એમ કહેતા હતા “જે હમણા કાદુ આવે છે” આ

અબદો સાંભળતાજ બાળક શાંત થતાં હતાં, કારણ કે કાદુના ત્રાસની થતી વાર્તાથી તેના મન ગભરાટ મચ રહેતા અને આવવાની વાત સાંભળી ઇશ્વરનું રમરણ થતું હતું.

પ્રમગ એવો આઠ્યો કે આપણા ચારિત્ર નાયકને સુસાફરી કરતા દરમ્યાન દાતરાણા પાને આવેલી નોજીત નદીના રત્તા ઉપર જતા કાદુલાઈની સુલાકાત થઈ આ ભાઈએ જો કે યોડા વખતથી પ્રસિદ્ધી મેળવેલી હતી, તેથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ તેના ચરિત્રથી જોઈએ તેટલા વાકેફ નહતા, કાદુનું આ રથાને અત્યારે મામાજી હતું, જેથી કરોડીયો માખીને પકડવા પોતાના જાગ્રમા એક તરફ શાત રીતે બેસે છે. તે રીતે કાદુલાઈ પણ સુસાફરોની રાહ જોઈ બેઠા હતા, તેવામા આ સુસાફરના દર્શન થયા, સતોષ થયો, ભેટ લીધી અને સર મામાન, ધન, મજ્જા અને ઘરેણા, દાગીના આદી જે હોય તે પોતાને ભેટ ધરવા સૂચના કરી, આ આજ્ઞાનો વગર વિલંબે અમલ કરવા ફરજ પડી? ને તેમ ન થાય તો પ્રાણ ન્યાન શિવાય બીજી કાંઈ બને નહીં, તેથી પોતા પાસેનું મર્વ-વ જે કાંઈ હતું, તે ભાઈ પુરૂષોત્તમે કાદુલાઈના ચણમા ભેટ કર્યું, પોતે અને માત્ર વત્ર શિવાય વિશેષ કાંઈ રહ્યું નહિ સાથે ટીમણુ-નાસ્તો જે કંઈ હશે તે મર્વ ગયું લૂટાપુટા લૂટાણા બૂખ્યા, તરરયા નિરાધાર થયા આ વખતની પોતાની રિયતી કોઈ મહાન ક્ષયાનક, મોટો દુઃખદ પ્રસંગ, બચવું સુરક્ષેલ, પ્રાણ લઈ નાસવું પણ કયા? ઇશ્વર શિવાય કોઈનું શરણ નહીં, પરંતુ પ્રારબ્ધાધિન ચિત્ત રાખી ત્યાંથી ચાલવું શકે કંઈ અને બૂખ્યા, તરરયા, જીનાગદમા આવી પહોંચ્યા, પોતાને વીતેલી વાર્તા ટોને કરે, કહેવાથી કળ શુ ? મનમાજ સમજ્યા અને જેમ બને તેમ હવે યોગ્ય રહેતે યોગ્ય રથાને પહોંચવાનાજ વિચાર ઉપર આઠ્યા સુસાફરીમા આવતી અનેક વિડબણાઓ પેકી, આ પણ એક અમૂલ્ય પ્રતગ અનુભવમા આઠ્યો સુસાફરી તે માત્ર મોટા મોટા શહેરોનીજ કરની જોમ નહતું, પરંતુ નાના નાના ગામડા પણ દરેક ભેવાનું ધાર્યું હતું, કાણ કે મુખ્ય શહેરો ઉપગત ન્હાના ગામો તેઓથી પણ કાંઈ નવીન નીન હકીકતો પ્રાપ્ત થવાની જીજ્ઞાસા ત્યાના લોકોની રહેલી કરણી અને રિયતીનું પણ દિગ્દર્શન કરવું, ઇત્યાદી ઇત્યાદી વિષયનો મત્રક કરવા ઉપરાંત પણ કેટલીએક લાજવા જેવી હકીકતોનો પણ વાસાવડ, બેનાજ, રાણપોર આદીના પર્યટણથી એકત્ર કરેલ પરંતુ તેના પ્રસંગ નદી હોવાથી તેનું વર્ણન આ મ્થાળે કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું નથી આ શિવાય બીજા અનેક પ્રકારના મગજોને મહન કરતા કરતા લગભગ બે વર્ષ જેટલા કાળ વ્યતીત કરી હવે કોઈ નાક રથાન પકડી ખુશીથી ભેગવાનું ધારી અમદાવાદ જેવા વિશ્વ વિખ્યાત ગુજરાતની રાજધાનીનું પાયતબ્દ શહેર પસંદ કર્યું, અને

સંવત્ ૧૯૪૫ ની સાલમાં પોતાના આ નિશ્ચય પૂર્વક અમદાવાદમાં આવી વાસ કર્યો. આંહી આવી વિચાર કરતા બીજા કોઈ પણ ધંધા તરફ અંતઃકરણ વહું નહીં પરંતુ પુસ્તકો લખવા વાર્તાઓ રચવી, કવિતાઓ બનાવવી અને આવા પ્રકારનાં વિવિધ કળા કૌશલ્યતાવાળાં લોકોપયોગી પુસ્તકો રચી છપાવી તેમાંથી યથાશક્તિ ઉપાર્જન કરવું. આ સાથે નાટક ઉપર પણ ભાઈ પુરૂષોત્તમને વધારે શોખ હતો. અને અવસ્થાના મધ્ય બિન્દુને કારણે તેમ હોવાનું સંભવિતપણું છે ખરું આથી તેઓ નાટકના પુસ્તકો પણ રચતા અને છપાવતા હતા. જેમ એક તરફ દ્રવ્યોપાર્જનની ઇચ્છા તેમ બીજી તરફ જન સમાજની દ્રષ્ટિ ઉપર આવવાની પણ પ્રબળ જીજ્ઞાસા હતી ખરી, અને તદનુસાર સંવત્ ૧૯૪૫ માં પ્રથમ જઈ શહેરની ખુબસુરતી જોઈ તથા પોતાને આ સ્થાન રૂચીકર થશે કે કેમ ? તે ભાગ્યની મારમ્ભક પરિક્ષા કરી, પાછળથી જ્યારે બહુ ડે સર્વ રીતે આ સ્થાન અનુકુળ છે ત્યારે અહીં રહેવું, એવો નિશ્ચય થયો ત્યારે પોતાની પ્રેક્ષક તરીકેની સ્થિતિમાંથી બદલાણા અને અમદાવાદ હંમેશ માટે રહેવાનું સ્થાન નક્કી કર્યું. કાંઈક સારી આશા ઉપર આગળ યથાશક્તિ ઉપાર્જન કર્યું. સ્વમામર્થ્ય દર્શન કંપુ પુરૂષાયનું ઉચું ફળ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા. અને તત્પશ્ચાત્ એ સદ પ્રવૃત્તિને પરિણામે સંવત્ ૧૯૪૫ ની સાલ અમદાવાદમાં અતી આનંદ પૂર્વક નિર્ગમન કરી વૃત્તિ સ્વદેશ તરફ દોરાઈ, પરદેશમાં આખું દેશના અરધાથી વધારે ન ગણવાનો આપણો શુભશતી સિદ્ધાંત ભાઈ પુરૂષોત્તમે વિચાર્યો. અને તત્કાળ વગર વિલંબે પોતાની અમદાવાદની પ્રાપ્ત મમૃદ્ધિ સ કેલી તુરંત ભાવનગર આગ્યા. સંવત્ ૬૪૬ માં ભાવનગરમાં પણ ધંધા એજ સરસ્વતિ ઉપામના વીના અન્ય સાધન દરેક ક્ષણે ભાઈ પુરૂષોત્તમે નિરમ ભાગ્ય. ભાવનગરમાં ભુકેસરની મોટી દુકાન જમાવી અને તેથી સારો લાભ સંપાદન કરવાની શરૂઆત કરી. હજુ વર્ષાદિના બિન્દુ વૃક્ષમાં ઉતરી મુકીયાના આલિંગનને પ્રાપ્ત થયા નહતાં, તેટલામાત્ર વાધુના પ્રચંડ વેગથી આ વૃક્ષનો સદતર નાશ કરી દીધું, તદ્વત્ આ યુવાનના ઉછરતા રૂધીરને ભાવનગરમાં આ વર્ષમાં આદેલી જીવ લેણુ આગે અસાધારણ અને અનાયાસે શાત કરી દીધું. ભાવનગર મુળધની નમાન નાગ થવાની વાતમાં મુખ્યસદ્ગજ છે અર્થાત જ્યારે જ્યારે એ અગ્ની પ્રબળ ભાવનગરમાં દર્શન દે છે ત્યારે તેના મહાન સ્વરૂપનું દર્શન વહીક થઈ શકતું નથી. એવી આગ સંવત ૧૯૪૬ માં લાગેલી. જે વખતે ભાઈ પુરૂષોત્તમે માંડેલી ચોપડીઓની આ દુકાનની અગ્નીએ સુલાકાત લીધી. અને દુકાનને ઘડંતર પુસ્તક વિનાની પરિણામે રક્ષારૂપ કરી નાખી કે, જેનું આદ્યત અને અસરકારક વૃત્તાત મશહૂર કરી તેનું એક મૂલ્ય પણ પ્રવક્ષ ચિતારનું દર્શન આપનારું “ ભાવનગરની આગ ” એ નામનું પુસ્તક પણ

પ્રગટ કરવામાં આવેલું જેમાં મધળી બાબતનો સમાવેશ થયેલો છે. જે વાત અ. સ્થાન માટે થોડી નહીં ગણતાં આપેલી નથી. આવા પ્રલયરૂપ અસ્તિત્વમાં મહાન પરાકાષ્ટાએ, શાંતિરિક્ષમ, આત્મલોભે, દ્રવ્યલોભે અને નમનના લોભ વડે ઉત્પન્ન કરેલી આ પ્રવૃત્તિનો અકાળે અંત આવ્યો. ભાઈ પુરૂષોત્તમનો ચિન્તાનો પાર ન રહ્યો, પરંતુ લાચાર ! ઈશ્વરી કૃત્ય અને નાનુષિ શક્તિ કાંઈ ઉપયોગની નથી. દુકાન દહનથગ, શેષ કાંઈ ગુણ નહીં, તુકવાનીનો પાર નહીં, સં. ૧૯૪૬ની આવે તો પુરૂષોત્તમભાઈ ઉપર મહાન દુષ્ટ કાર્ય પ્રારંભાદીજ શરૂ કર્યું હતું. હવે શું વિચાર કરવો તોપણ ધન્ય છે. આવા નર વીરોને કે કેળવણી અને પુસ્તકોના એકદમી શુભાએથી દીમ્મતરૂપી ૬૯ મંથી છુટી શકીનહીં. ગર્તન શોષામિત્ર તંમને આ ન્યાયનુ સ્મરણ થયું પરંતુ હાલ તુત્તમા તો હવે કશું બની શકે નહીં. ભેંઈએ શુ યાય છે એમ વિચારી શાત થયા, પરંતુ પુરૂષાર્થની ઉપાસના તેટલીજ મતેજ ગળી અને તદ્વચાને તુર્તજ બીજી દુકાનની સ્થાપના કરી. તેતુ પણ થોડુંજ આયુષ્ય હશે એવી કંપના પ્રથમથી કેમજ આવે ? કારણ કે કમ્પો ગદનો મતિ તોપણ ઈશ્વરી કૃત્યમાં કાંઈ ઉચ્ચ હેતુ હશે એવું વિચારી આ દુકાનનું કામ પોતાના તન મન ધન ઉપરના અસદ્ગ બોલ છતાં ધમધોકાર ચલાવવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણેની મ. ૧૯૪૬ ની સ્મરણિય સાલની સમાસિને અંતે ભાઈ પુરૂષોત્તમે ધોલેશ બદરનો આધ્ય લઈ ત્યાં પણ કરીયાણાની દુકાન કરી તે ભતના વેપારનો અનુલવ લીધો, પરંતુ આ દુકાનનો વહીવટ ચલાવતા દરમ્યાન સુરખીશ્રી અચાનકે ભાવનગરમાં બિમાર થયાના નમાચાર મળતાં મન વ્યગ્ર થયું, પિતાશ્રીની શેવામાં હાજર થવાનો પુત્ર ધર્મ વિચાર્યો, પિતાશ્રીની સેવાનો અમુક્ય સમય નાચવવાનો આ વખત નહીં, શુભાવવાનું પોતાનું પવિત્ર મન એવાયું. અને દુકાનને દડવત કરી પોતે એકદમ ભાવનગર આવ્યા. સમયનું પીતાશ્રી દર્દના નિકરાગ પગમાં જોડ વધારે દબાતા ગયા. અને વ્યાધિનાં ચિન્હો પ્રતિ દિવસે વધવા લાગ્યા. ધોરણસર ઘણાં વેગો અને વર્તમાન જમાનાનાને થોડી મેડીકલ પ્રોફે-અરોના ઉપચારો કર્યા. પાનાથી બનતી શારિરિક સેવા કર્યા છતાં પીતાશ્રીનું આ શરીર આ મંનામથી ચિન્હા થયું, (નવત ૧૯૪૭) અન્યારે કુટુંબમાના દરેક માણ્નો લુદે લુદે સ્થાને ટોવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ અહીંયા તદન નિરાધાર વગી પીતાશ્રી રૂપ વૃક્ષની શાખાએમા હરકુંવર, મ.લે અને માંકળી નામની સુશીલ અને અંત બહેનો નવા પોતાના પવિત્ર નાતુથી વાગેરે કુટુંબ ભાગ પોતા ઉપર આવી પરનાં પૈયને કારણ કરવું ઘણું સુફલ થઈ પડે તેવું હતું, આવા ધરમાં

પુરૂષ વર્ગમાં આપણા કથનોક્ત નાયક શિવાય બીજું કોઈજ નહીં, વ્યવહારના અનેક પ્રકારના બોબબોને પોતે જો કે પહોંચી વળતા હતા છતાં ગૃહ સાંસારિક ઉપાધિથી અધાપિ મુક્ત હતા. એટલે જેટલે દરજ્જે તેઓ સ્વતંત્ર હતા. તેટલે દરજ્જે પીતાશ્રીના પરલોકગમને તેઓને પરતંત્ર બનાવ્યા. વ્યવહારની ઉપાધિ કેવા પ્રકારની છે. તેમાંના અમુક અંશનું ભાન થવાનો સમય હવે આજથી પ્રાપ્ત થયો છે. બુદ્ધા બુદ્ધાગામ ધામનો અનુભવ, પરદેશ પર્યટણ, લક્ષિમની ઇચ્છા પૂર્વક વ્યવસ્થિતિ આદી ધર્મેશું આચરણ અધાપિ સ્વચ્છંદ રીત્યા હતું પરંતુ હવે તો સઘળું સ્વમ્ભવત્ થયે. મનના વેગને, મનની ઇચ્છાઓને, મનના વ્યભિચારને અને મનના સંકટ વૈકલ્પિક તરંગોને હવે તો ધૈર્ય રૂપી મહાન શૃંખલાથી બન્ધન કરીહૃદય રૂપ વિશાળ અને કાઠિણ્ય લોહ શલાકાથી જોડાણ કરવાનો સૂચ્ય દૃઢ્ય થઇ ચુક્યો છે, આવા અનેક તરંગો સમુદ્ર સ્થિત વહાણના હિંચોળા સમાન મનમાં ઘાટ ઘડતા જતા હતા. તે સર્વને દબાવી હવે પોતે પોતાને શું વાસ્તવીક કર્તવ્ય છે તેજ બતાવવાના દ્રઢ પાયા ઉપર આરોહણ કરે છે. મૃત્યુને અંતે વ્યાવહારિક ધર્મે અનુસાર શિષ્ટજનો-કોટુમ્બીઓને આંહી તરફના વ્યવહારને સાચવી ઉત્તરકાર્ય આદિનુ મમાત્સ કરવું અને તત્પશ્ચાત ફરી ઉદ્ધમ વિના પુરૂષોને અન્ય કર્તવ્ય નથીજ એ સિદ્ધાંત સમજાયો. પરંતુ આ સાથે હજી એક વ્યાધિ તે ખરેખર વ્યાવહારીક રીતે માતૃ પિતૃને હોવો જોઈએ, તે આજથી ભાઈ પુરૂષોત્તમને પોતાને સ્વાધિન થયો. અને તે એ કે હવે પોતાનું લગ્ન પોતે કરવું અને આ ‘આન્તરિક્ષ્ય માતૃશ્રી તેમાં અનુમોદન અર્પે એવો સમય ભાઈ પુરૂષોત્તમને જરા વધારે લાગણીવાળો જણાયો. તોપણ નહીં ચાલે શું કરવું, આપણા શિવાય આ કાર્યમાં અન્ય મદદ કરે એ બનવું મુશ્કેલ છે. મતલબ ઇશ્વર કૃપાથી પુરૂષોત્તમભાઈનું બાઈ “વખત ” સાથે લગ્ન થયું, પ્રવૃત્તિમાં જય મલ્યો, વ્યવહારનો માણિક્ય સ્તભ સેપાયો અને ત્યારપછી તુરત એટલે મં. ૧૯૪૮ના માહા વદ પના શુભ દીવસે સોભાગ્યવતી વખતભાઈ સાથે પાણિગૃહણ મંસ્કાર થયો.

નોકરી કરવા તરફ મુળથીજ ઇચ્છા નહિ હોવાનું આપણે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું હૃદય જોઈ ગયાછીએ. એટલે દોષીવાળાની દુકાનમાં ભાવનગરમાં એ ધંધો પણ અનુભવમાં આણવા ખાતર સ્વલ્પ સમય રહેતાં પરંતુ તે ધંધામાં મનની અસ્થિરતા ઘણીજ પ્રબળ વેગવાળી હતી તો પણ ત્રણ વરસ સુધી સતત રહીને દેહંપાતયામિ કિંવા અર્થ સાધયામી ની રીતે કામ કર્યું. આખર શાંતિ નહીં રહેતાં

સં. ૧૬૫૨ની માલમાં અલગેલી મુખ્યાદેવી-ગોહમયી-(મુંબઈ) નગરીનું દર્શન કરવા વૃત્તિ દોરી અને તે અનુસાર મુંબઈ ગયા આ શહેરની લગ્નના-નૌદર્શતા અને સ્થિતિ રીતી જોઈ તખા દરેક મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ પરાયણ જોઈ પોતે પણ મોટા માહમમાં ઉતરવા ઇચ્છા કરી અને તેને પરિણામે ભાવનગરમાં છાપખાતું કરવા ધાર્યું, આ વખતે ભાવનગરમાં છાપખાતાના ધારા-ધોરણો અને (Process Act) નહોતા તેથી ગમ્યમત્તાને અગ્ગ હેવાલ કરી તેવી પગલાનગી મેળવવા ગયા, પરંતુ કોઈ પણ કાગળે અગ્ગ નામનુર થઈ અને પ્રેમ કરવાની પગલાનગી મંડી થકી નહો ભાઈપુરુષોત્તમ પોતાના નિશ્ચયમાં અધીક બળવાન બન્યા નામનુર થએલી અરજી ઉપરના શેરાથી મન જગા કલેશવાળું થયું. અધિક પુરુષાર્થ કરવા અન્ત કાગળ દોરાયું અને આ એકજ શેરાથી શાંત ન થતાં તે ઉપર ફરી નામદાર મહાગજા શ્રી હનુર અગ્ગ કરવાનું માહમ કર્યું અને પરિણામે જ્ય મેળગ્યો. મ ૧૬૫૨થી મ ૧૬૫૫ના મમયમાં જુદાજુદા પ્રમગો-વ્યવહારો-અને છુટક છુટક ધધા રોજગાર અને મનેચ પ્રવૃત્તિ કરી અને છેવટે જ્યારે આહી ભાવનગરમાં છાપખાતું કરવાની પગલાનગી મળી ત્યારે મં. ૧૬૫૬ના આનો શુદ ૧૦ વિજ્યાદશમીના જગન્યમાન્ય તહેવારના રોજ મુદ્રાલેખનું કાગ હમેશ માટે 'મુંબ' કર્યું-દરેક કામ કરવામાં મનુષ્ય માત્રને જેમ પમાની જરૂર પડે છે તેવી રીતે ભાઈપુરુષોત્તમને પણ પડે એ મહા મામાન્ય વાત છે પરંતુ અવલોકન ઉપરથી જણાય છે કે આ કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ બહુ સ્તુતિપાત્ર નહતી, છાપખાતું કરવામાં આધારણ પણ મારી રકમની ચોગ્યતા હોવી જોઈએ. પરંતુ ભાઈ પુરુષોત્તમ પાને તે વખતે કાંઈ હિમ્મત થઈ શકે તેટલું બગ ન હોવા છતાં હિમ્મત કરી પોતાના નિશ્ચયને અડગ રહેવાનો આશ્રહ તેમણે છોડ્યો નહિ. આ વખતે શેક ભાઈચંદ દામોદર અને શેક પરમાનંદ કેસરી જેવા મ હદય રનેહીઓની કીમતી મલાહ, તેઓનો આશ્રય અને દરેક પ્રમગે તેઓના પરિશ્રમને માટે ભાઈપુરુષોત્તમ અગ્રાધિ ઉપકારી છે. સુદૃઘ્નિત્ત તરિદેનો મમ્પૂર્ણ લાભ આપવામાં અને બની શકે તેટલી તનની-મનની-અને ધનની મદદ આપવા માટે પણ ઉજા મિત્ર વર્ગ પાછા હકયા નથી એ તેમની દૃઢય વિશ્વાસના-પવિત્ર રનેહ અને કંટણાનક પ્રીતિના વિસ્તરણમાં ઉતરી ચકાતું નથી, આ ઉભય મિત્રોની પવિત્ર અનુમતિ-માચી મલાહ-અને બતાવેલા મરહ માર્ગ ઉપર અમન કરતા ભાઈ પુરુષોત્તમને જોગ પદવી ઉપર આપણે અત્યાર સુધી અવદોષીએ છીએ એ મદણી ઉપકાર વૃત્તિ શીશુત શેક ભાઈચંદ દામોદર અને શેક પરમાનંદ કેસરીને જ ધન્યવાદ અપાવે છે.

અનુબંધ

વત્સવે વ્યસને ચૈવ, દુઃખિક્ષે શત્રુ વિપ્રદે,
રાજદારે ક્ષમાનેષ, ય સ્તિષ્ઠતિ સંવાન્ધવ.

સાહિત્ય.

વર્તમાન કાળની અમરૂતિ આપણે સૌ અનુભવિએ છીએ કે ગમે તેવો સ્નેહ સંબંધ હોય તદ્દપિ આર્થીક મદદ કરતાં દરેકનું મન સંકોચ વૃત્તિને પ્રાપ્ત થાય છે. જોકે શારિરિક અને માનસિક શ્રમના ફલનો ભોગ આપવા સઘળા તૈયાર હોય છે, પરંતુ જ્યાં માત્ર આર્થીક અવલંબનની અગત્યતા હોય છે ત્યાં પૂર્વેકિત ઉભય પ્રકારના શ્રમના ફલની આવશ્યકતાજ નથી. સઘળી રીતે નિરાશ, નામીપાસ અને નિરાવલંબનિય સ્થિતિમાં પોતાના બાહુનો આશ્રય આપી બાઈ પુરૂષોત્તમની ઉક્તિનો પ્રકાશ આગળ ઉપર પ્રવલિત કરવા અને તે પોતે સ્વતઃ નિરક્ષણ કરવામાં ઉચુક્ત થવું એ આજ તો કોઈ સામાન્ય સ્થળેજ અનુભવગોચર થાય છે કે જે પ્રવૃત્તિ કરતાં મહોદર બાંધવ પણ સહેજ સંકોચ ધરે છે, તે સામે આ ઉભય મહાત્માઓનાં નિર્ભળ નેત્રમાં વાસ કરી રહેલા પ્રેમના ફળરૂપ પ્રક્ષના સ્વાદિષ્ટ ફળોનો અઘાપિ આસ્વાદ લઈ આ શરિરનો, કુટુંબનો અને યથા-પ્રાપ્ત સંબંધીઓનો નિર્વાહ ચલાવવામાં આવે છે.

સં. ૧૯૫૬નું સ્મરણિય વર્ષ લગભગ સમગ્ર ભારતવાસિ જનોના બહુ કંઠવા અનુભવનું અને તેનું સ્મરણ માત્ર ગ્રાસનો અનુભવ કરાવનારું છતાં એવા વર્ષમાં બાઈ પુરૂષોત્તમે મહાન કષ્ટે આ મુદ્રાયંત્રનો જન્મ આપવાનું સાહસ હસ્તગત કર્યું હતું કારણ કે જ્યાં ઉભયપાર્શ્વ બળવાન સ્ત્રોતોનું અવલંબન હોય ત્યાં પ્રશ્ન શું રહે છે. ભાવાર્થ એ છે કે આવા દુઃકાળ જેવા દુઃખદ મમયમાં પણ જેઓ અન્તઃકરણ પૂર્વક મદદ કરવા ઇચ્છે છે તેઓજ કરી શકે છે આ દાખલો ખરેખર નોંધ કરવા યોગ્ય અને અન્યને સ્મરણમાં રાખવા યોગ્ય છે મં. ૧૯૫૬નો સમય એવો હતો કે બાપ દીકરાનો, અને પતિ પતિનો ત્યાગ કરી, ચાંચ્યા જતા હતા. તેવો મમય ખર્ચ કરી દ્રવ્યાત્મભોગે ભાઈપુરૂષોત્તમને નિર્ગમન કરાવ્યો છે. એ કંઈ થોડો ઉપકાર નથી. પરંતુ—

“ હુન્નર કરો હબાર ભાગ્ય બીન ચીલે ન કૌડી.”

હમેશાં કહેવત છે કે સારા કામમાં સૌ વિશ્વ; એ પ્રમાણે મુદ્રાયંત્રના જન્મને હજી કાંઈ પણ સમય થયો નથી તેટલામાં તો એટલે માત્ર ૩૦ દીવસ દંરમ્યાન

મંબત ૧૯૫૭ના દાર્શિક માસના ગરબ મમયમાં કોણ લાલે કેના દોષ વડે પણ
લાવનગર એવા વિશાળ અને જીવ્ય શહેરનું મરકીએ દર્શન લીધું.

દુરે પિતંગમં દ્રષ્ટ્વા શુભા વા સાગર ધ્વનો,

વિલયં યાંતિ વાપાયા સિંહ દ્રષ્ટ્વા ઝગાડવ.

ઉપરનો અનુક્રમ માત્ર એક દ્રષ્ટાવને નિશ્ચય કવના માટે અપાયેલ છે,
એટલે કે જેમ મિહના ફરના દર્શન માત્રથી મૃગલાઓ નાશી જાય છે. અને જેમ
રત્નાગર આગરના સ્વર્નિના શ્રવણ વડે જેમ અમંજ્ય પાપોથી નિવૃત્ત થવાય છે.
(પાપ લાગી જાય છે) તેવી રીતે લાવનગરમાં મરકીબાઈના પ્રવેશ માત્રના
શ્રવણ માત્રથી શહેરના મનુષ્યો પોતાના ધન, ભાવ, મેદી, મહેલ અને ગ્રીધ
વસ્તુઓનો ક્ષણ માત્રમા ત્યાગ કરી પલાયન કરવા લાગ્યા. કાળના વાતા
મુન્ધાદાના ઉત્પવનમા ખોટી હિમ્મત કરી શરિરનો નાશ કરવાનું માહત્ત
ન કરવું જેમ જાઈ પુરૂષોત્તમે વિચાર્યું ત્યારે અત્યારે અનાજાસે એકદમ
ઉચ્ચાળા લગાવા ઉપાડી કેના દાગ્ને આશ્રય લેવો! ગમે તેમ યાચ તોપણ લાવ-
નગર તો પ્રતિ દિવસે મરકીના. એક વધારે અપાટાયા અંપલાતું જતું હોવાથી
તેનો ત્યાગ કર્યા વિના આવે તેણ નહોતું, આટલેથી તો બસ નહિ; પરંતુ ખીજે
સ્થળે પણ આવી હવામાંથી આવનાર માણસને શહેરમા અગર મામમાં કાપલ
થવા તેને સ્થાનાધિપો તરફનું સખત અનાસા અને વળી મરકી પાછાંએ લાવન-
ગરને સ્વાશ્રયે લીધાના વર્તમાન અતુર્દાને બ્યાસભ્ય થએલા હોઇને કંઈ પણ
સ્થળે શુભરીતે પણ પ્રવેશ કરી શકાય તેવું નહોતું. વળી આવા પ્રદેશમાંથી આ-
વનાર માણસ સાથે ખીજે ગમે તેવો ફનેહી મંજીથી કે કુદુગ્ની હોય તદપિ તેના
તરફ બિલકુલ દયાની લાગણી ધરાવાતી નહોતી અને જાણે આપણે અત્યારે
તેઓનાં દર્શન માત્રથી કિંવા સ્પર્શ માત્રથી કાળના શામરૂપ યદ્ જશું તો! આવા
મહાન ભયવડે લોકો આશ્રય આપતાં, પણ કલેશ વશ વર્તતા હતા. આવા હુઃ
ખદ મમયમાં કયા જગુ! એ મહાન વિચાર, જેર અંતે એમ હતું કે “એક પાં
અને દો કાજ” ભગવાનનું શરણ અને કુદુગ્નીના આશ્રય વિના અત્યારે શીજી
કશું દર્શન્ય નથી, માટે એકદમ આહીથી પાલીતાણુ જવું વધારે અનુકુળ જણાયું,
પાલીતાણુમાં જેન માહત્તીને ત્યા આશ્રય લેવો-નહી ને કંઈ યાચ તોપણ
ચિન્તા નહીં, ભગવંધામ અને ગુણધીઓની હાજરી એટલે નિશ્ચિંત, આવા ઉવ-
ટના વિચાર મુખી મન પહોંચી વળેલું હતું. જેન સાકળીને પાલીતાણુમાં વરા-
વેલી દેવાથી તેણીનું ત્યા અમુરગૃહ હતું. જો કે તેમનો આશ્રય લઇ તેમન
નુદનું જલપાત માત્ર પણ લેવું એ ગામ વિરૂદ્ધ હતું, તોપણ અપસ્તિ કાં

શાસ્ત્રે આપેલી છુટનો અત્યારે ઉપયોગ કર્યા વિના નહીં ચાલતો આશ્રમ લેવામાં આવ્યો હતો.

મહા !!! ઇશ્વરની શું ઇચ્છા છે ? દૈવો ન જાનાતિ કુંતો મનુષ્યઃ દેવને હાથે શું થવાનું છે તે મનુષ્ય જાણી શકતાં નથી, એક ક્ષણ પછી ક્ષણ પુરુષોત્તમનું શરિર કાંઈ જુદાજ અનુભવનું દર્શન કરેછે. અને તે ઉભયરિત્યા— એકતો જેના અવલંબન ઉપર, જેના આશ્રય ઉપર, જેના ઘરોસા અને મંદિરના આધારે ગચ્છેલા તે જ સૌભાગ્યવતી ભગિની સાંકેળી બિચારી વ્યાધિવશ, આતિથ્ય સત્કાર કરવાને લાચાર, કાંઈ પણ શારિરિક મદદ કરવાને પરાધિન અને વ્યાધિના પરિખળથી ચિન્તાગ્રસ્ત, અને બીજી તરફ, લાઈ પુરુષોત્તમના પોતાનાજ શરિરને વ્યાધીનો અનુભવ થયો, તે ત્યાં સુધી કે છેવટ થોડા સમયમાં એટલે સુધી દર્દનું સામાન્ય થયું કે આ શરિર એક ક્ષણ પણ આ જગતની હીલાની હવા લેશે કે કેમ ? એ માટે સંબંધીઓ વિચાર નિમગ્ન થયા, યથાયોગ્ય ઉપચારો કર્યા. ભયંકર સ્થિતિમાં કશું સુઝે નહીં અને દરેક ઔષધોપચાર નોંધએ તેટલા અને બની શકે ત્યાં સુધી કર્યા છતાં અને યોગ્ય હીકમત ચલાવ્યા છતાં દર્દની શાંતિ જોવામાં ન આવતાં છેવટ દૈવસ્ય ગદ્ગદો ગતિ દેવ ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવ્યો, તોપણ ગમે તેવું છતાં અન્તે ધર્મજ સહાયક છે. એવું ગણી પૂન્યે પાપનાસ્તિ એ વિચારે ધર્મ ધ્યાન પણ કરી ચુકયા. અને હવે લાઈ પુરુષોત્તમનું આ ક્ષણભંગુર શરિર આ પંચમહાભૂતથી સંગૃહિત કરેલું શરિર એક ક્ષણપછી આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરશે, એટલીજ રાહ જોઈ સંઘર્ષાઓ બેઠાં છે. પરંતુ દેવ નાંખેછે ત્યારે તેની સીમા નથી હોતી, તેનો આ મત્યલ્પ જાણલો છે. જુઓ, આવા મહાન દુઃખદ સમયમાં એવો ઓર્ડર થયો કે મરકીવાળી હવામાંથી આવનારા લોકોને શહેરમાં રહેવા આપવા નહીં અને તેથી આ બા-ઈશ્રી આવી સ્થિતિમાં આંહી આવેલા હોવાથી તેઓને પણ રાજ્યદંડની આજ્ઞા અનુસાર શહેર છોડવા ફરમાન થયું. લાચાર—સત્તા સામે લાચાર— આવી સ્થિતિ તરફ કોણ દયા લાવે ? કોને અરજ કરવી ? કોઈ સાંભળે નહીં, મરકીથી એ બીહે; કોઈ હીમ્મત કરે નહિ. કીક છે, કાંઈ ચિંતા નહીં. ઇશ્વર કરે તે ખરું, ગાડી કરી. પ્રાતઃકાળે પહેલાં પાલિતાણા છોડ્યા સિવાય ઉપાય નથી, પરિણામે 'આક્ષેમૂહુતે' પવિત્ર પાલિતાણાનો અનિચ્છાપૂર્વક ત્યાગ કર્યો. ગાડીમાં વાસ કર્યો એ પણ આપણા નાયકને તો મહાન દુષ્કર હતું, યાદ છતાં નિષ્પાર્થ હતા તમામ ઇન્દ્રીયો છતાં તેથી રહીત હતા. એટલે સ્વતઃ ગાડીમાં બેસવા તેઓ બીલકુલ અશક્ત, આવી શારિરિક સ્થિતિમાં અન્યોની મદદથી ગાડીમાં બેઠા.

પ્રમાણ કર્યું પાલિતાણાનો ફરજિયાત રનેહ ન થો હવે જ્યારે શિહોરના દર્શન થાય ત્યારે ખરા રસ્તામાં શું શું વિટળણાઓ ભોગવવી પડશે, તેનો પોતાને તો ખ્યાલ નહોતો, કાળુ કે ગાડીમાં પોતે તો દડવત ચયનજ કર્યું હવે કાંઈ પણ દુ ખદ પ્રસંગ આવે તો તે ઉપરિધાન મનુષ્યોને મહન કરવાનું હતું શિહોર જતા જતા પણ રસ્તામાં અનેક વખત ચરિંગી વ્યવસ્થામાં ક્ષણ ક્ષણમાં અમાધારણ ફેરફાર થઈ જતો ભવામાં આંચો હતો જાણે હમણા ભાઈ પુરૂષોત્તમનું ચરિર હતું નહતું થશે પરંતુ જેમ તેમ કરી શિહોર મુખી આપણા નાયક સહિસલામત પહોંચી શક્યા અને ઇશ્વર કૃપાથી રસ્તામાં કાંઈ અનર્થકર પરિણામ આંચું નહીં

પાલીતાણાથી શિહોરજ આવવું એ પણ નિઘ્મયોજન નહોતું, કારણકે આવા ફર્નિચર પિડિત મમયમાં કોઈ સ્થાન સચ્ચ કહે તેવી સ્થિતી ન હોતી ફરેક મનુષ્યની અત્યારે એકજ દૃષ્ટિ હતી અને તે કાતો રનેહી અગર કાતો સળધી વિના અન્ય અત્યારે કોપિ પ્રકારે આશ્રય આપે તેવું નહોતું પ્રથમથીજ વિશ્વાસ હતો કે શિહોરમાં પણ રાત્રચદ પિડા વગેરે, તોપણ તે સિવાય અન્ય માર્ગ નહીં ત્યાં શું ઉપાય ! આખો શિહોર આંચો અહીંયા સળધી વર્ગમાં ભાઈ વિઠ્ઠલજી અને તારાચદ વહાલજી કમીને આપણા શ્રીયુત નાયકના ફરજના દીકરાઓ રહેતા હતા, તેને ત્યાં આંચો મનમાં પોતાને તો ભય હતો પરંતુ આશ્રિતોને પણ તેઓના આવાગમનથી દ્વિગુણ ભય પ્રાપ્ત થયો તોપણ સ્વભાવે આવે ત્યાં તિરસ્કાર કેમજ થઈ શકે ? મુખે વાડુ બે, રનેદે ના અફનેહે કવેશ વા આનદે, પણ ભાઈ પુરૂષોત્તમનું આવાગમન મફળ ઇચ્છ્યું મનુષ્યો ઉપર કેવા પ્રકારના દુ ખ દાવાનગી પ્રત્યે છે તેનું વત્તાન ભાઈ પુરૂષોત્તમના જીવન કાલમાં આટલો વ્યતિત થએલો મમય પણ એક યાવત્ યાદ નાવે તેવો છે ખજેગનું ભેરતો તેવુંજ હતું, આહી પણ આવા ખજેગ મામર્ગિ લોકોને દાખલ થવાનો બીલકુલ પ્રતિબંધ હતો તેમાં ભાઈ પુરૂષોત્તમ દાખલ થયા નર કારી અમલદારો એટલે કે ફાજદારી દિવાની ન્યાયાધિસ, મુનિમિપાવ ખાતાના કમિશનરો, અને દર્દી હુસ્મન ડોકટરો, વિજેદની ચાલતી પ્રચલ જ્યેષ્ઠીકાના પ્રકારનો ભાઈ પુરૂષોત્તમને ભય વ્યાખ્યો ઓડરો ઉપર ઓડરો-નીકળી જાઓ, આહી બીલકુલ રહેવું નહીં સજત મનાહ છે ગીહોર છોડી દો ગમે ત્યાં જાઓ, ઇત્યાદી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની એકજ અર્થ મૂલક આજ્ઞાઓએ જાણીને અન્યત્ર દુ ખીત કર્યા વિવંહળ બનાવ્યા, હવે શું કરવું ? ઝનો આશ્રય ? કોની ભલામણ ? કાંઈ લાગવગ આવે તો યાય લાગવ ! કોની કોણ મદદ કરે ? ભાઈ વિઠ્ઠલ અને તારાચદ તો સાધારણ ન્યાયધરી વર્ગના માણસ હતા તે હના અમલદાર

તથા ડાકડેરના સંબંધવાળા હતા અને તે ગામમા આગ લાગવગવાળા હતા આવા સમયમા ઇશ્વર દરેકને સહાય કરે છે એવો ભાઈ પુરૂષોત્તમનો પવિત્ર નિશ્ચય અત્યારે કુળદ્રુપ થયો સ્થિતી નઠાગી, તળીયત ખીલકુલ અલિલ, કયાય જઈ શકાય નહીં. એવી શારિરિક હાલત, ઇત્યાદી તરફ ડાકડેર ધનજીશાહ કરીને ત્યાં તે વખતે ડાકડેર હોધને તેઓ જોવા આવતા આ સ્થિતીનું તેમને દર્શન થયું તેમના હૃદયમા ઇશ્વરગો, દયાઓ અને લાગણીએ પ્રવેશ કર્યો, નરમ થયા અને ભાઈ પુરૂષોત્તમ સ્થાનાત્તર કરે તો શરિર મહન ઢરી નજ શકે એવું જ્યારે પોતાને જણાયું ત્યારે આહી રહેવાની આજ્ઞા કરી પરવાનગી આપી અને રહ્યા પગતું જોત જોતામા મકૃતિ એટલી તો પરવશ થઈ કે જોવા આવનાર લોકોના મન સશય વિપર્યય ચુકતથયા અને આપણા ચારિત્રનાયકના શરિરનું તેની અત્યારની સ્થિતીનું દર્શન થતા ધાર્તી એવી લાગી કે વખતે આ કેશ ફેટલ થાય અહીંયા જે જે મિત્રો રોહી સંબંધીઓ હતા તે સર્વે સેવામા શામીલ થઈ યથોપચાર કરવા લાગ્યા પરંતુ સ્થિતી તો ઓર વધારે ભયવાળી જણાતી જતી હતી, એક ક્ષણ પછીતો ભાઈ પુરૂષોત્તમ જોવા આવેલા લોકોને ઓળખવાનું ભાન પણુ જુવી ચુક્યા હતા આવા દુ સહ અને સકટના સમયમા આથી પણ વધારે નઠાગીસ્થિતીતો એથઈકે શ્રી પુરૂષોત્તમના અર્ધાંગના બાઈ વખતને પ્લેગ થવાના ચિન્હો જણાયા, તુરંતજ પતિની સારવાગ્થી ભ્રમ થવાનો પ્રમગ પતિની આવી દુર્દશા અને પોતે કાળની છાયામા આવે છે એ સઘળું મનને કલેશના કારણરૂપ થઈ પડ્યું હતું પતિપત્નિ બન્નેને પ્લેગ થવો અને બન્નેની એકબીજાની સમક્ષ હાજરી અને તેથી ભુદા પડવું એ શું દુ મહ પ્રમગ નથી? મનને કયા સુધી કબજેરાખવું ? ધૈર્ય રાખવાની પણ અત્યારે તો સીમા નથી ઇશ્વર ઇચ્છા હવે શું વિચાર કરવોય છે? અને બાઈ વખતને કોઈ બીજેજ મથળે લઈ જવા. એવો મઘળાઓનો એકત્ર અભિ પ્રાય હોવાથી અને બાઈ વખતના ભાગ્યયોગ્યે પોતાના માતા પિતા સાથેજ હોવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમથી ભુદુ રહેવું હરકત મરણુ નથી એવું ધારીને ભુદા મકાનમા લઈ જઈત્યા મઘળી બચમ્થા અને યોગ્ય ઉપચારો શરૂ કરવામા આવ્યા, બાઈ વખતની સ્થિતિ વખત જતો ઘણીભય ઢર હાલતમા આવી પડી, પ્લેગની એક ગાઠ તો સામાન્ય મનુષ્યોને પણ નીકળનાનું શ્રવણ થયું છે પગતું આને તો તેથી પણ એક વધારે એમ બે ગાઠ નીકળી હવે ઇશ્વર શિવાય વેદ નહીં અને પ્રારબ્ધ શિવાય ઉપાય અને અવલબન નહીં એજ ખરો વિશ્વાસ રાખવાનું ફરજિયાત હતું, વખત બાઈને અને આપણા શ્રીચુત ચારિત્રનાયકને બે બાજુ કેવી ઢેવી સ્થિતીમા આપણે અવલોકીએ છીએ તેનું વર્ણન કરવા હું સમર્થ થઈશકોતો નથી જો કે માહરીતો હાજરી કયાથીજ હોઈ શકે, પગતું માન પરમ સુહૃદ્ય બન્ધુ પ્રિય ભાઈ પુરૂષોત્તમ જ્યારે આ કયાનું શ્રવણ કરાવે છે ત્યાં રોમાચ થાય છે, કે પ થાય છે અને કોઈ માનસિક

બચહારમાં અજાનકે બ્યાપાલ એવો તો બેશબેર થાય છે કે બાણે હમણાંજ આ સપળી પ્રક્રીયા બનવી કેમ ન હોય ? એવું જ્ઞાન થાય છે.

રોગ, કોલેરા વિગેરે દર્દો ચેપી છે, અને તેનાં જીવંતો દરેક માણસને મરણ શરૂ કરે છે. એવા વિચારો દરેક મનુષ્યોના સમજવામાં આવી ગયેલા હોવાથી રોગ કોલેરાએ પ્રમિત થયેલા મનુષ્ય પાસે બનતાં મુખી કોઈ જાતું નથી, કોઈ રક્ષા કરતું નથી અને તેની આરવારમાં ઉતરવાનું પસંદ કરતું નથી. પરંતુ જ્યાં સજમ હોય ત્યાં જુ કરે, લાચાર, અવશ્ય ભરિભાવનાં નિઃશય ઉપર આપા સેવાને પ્રકાર કરવોપડે છે, આ વખતે ઔષધચારિક મનુષ્યો જે કોઈ સ્ત્રી સંબંધી અને મૈત્ર્ય વર્ગ હોય, તેના પલ્લ બેવિભાગ થયા. કારણ, અમુકભાગ ભાઈ પુરુષોત્તમ અને અમુક ભાગ ભાઈ વખતની પરિચયામાં સુધાએલો હતો. તોપણ ભાઈ પુરુષોત્તમ તો પુરુષ વર્ગના બદલાય હૃદય, કંઠણ છાતીના અને હીમતવાન હોવાથી પોતે હવે મારી સ્ત્રીતીમાંજ છે, માટે જે કોઈ આવે તેને પોતાના પ્રિય પિતૃની સારવાર કરવા જવા કહેતા અને પોતાની સારવારમાં એક માત્ર તેઓના સૌથી નહાની બેન હરકુવર કરીને જે છ વરસની ઉંમરની હતી તેને સખી તેનાથી કામ લેતા હતા. એક દેસ ચેપી રોગ, તેમા વળી માણસોની હિંમત રક્ષા કરવા ન થાય અને તેથી વધારે તો વળી દર્દી પાસે ખીન માણસોને જવા ડોકરની મનાહ. એટલે જે કોઈ કાર્ય થાય તે મળતું દૂરથી થઈ શકે, વાતો પલ્લ દૂરથી, બચહાર નથો. દૂર દૂર અને દૂર આ પલ્લ અંદરનીમાં એક સમસ્તિય નોંધ લેવા જેવો સમય ભાઈ પુરુષોત્તમ ઉપર ફરી વળ્યો છે.

નાની છોડી, અજાન છોડી, રેનેહર્ષુ શિશુ ભગિની સેવા અને તેનું અજ્ઞાની હૃદય, લોકો ના કહેતા હતા છતાં ભાઈ કેમ છે, એમ કરી રપસ કરી જતી હતી, પરંતુ ઇશ્વર અનુકૂલ છે, તેને વિષયાન પલ્લ અમૃત રસમાં બદલાઈ જાય છે, જ્યારે સમગ્ર પ્રતિકુળ રોગ છે, ત્યારે અનુકૂળતા પલ્લ પ્રતિકુળ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જુઓ કે એકનાં આવુ દર્દી આવી સ્ત્રીતીમા તેમાં વળી રહેવાનું સ્થાન એક ક્ષેત્ર આપા ચાર કુદની લાખી પટોળી અંધારી ચોરસી, જારી નહીં, ભગી નહીં અને હજા અજવાળાની કોઈ પણ બાતની સમવડતા વગરની ભેજા વળી દુર્ગંધક્રમ, અને જુઓના સમગ્ર સ્થાન રૂપ આ ચોરસી ભાઈ પુરુષોત્તમના સચન મુકતું પ્રીતિયાત્ર સ્થાન બની હતી. પયારી દર્દને યોગ્યજ કાંદેલાં તુટેલાં જરી પુરાણા ગાદણ ગોદણ અને પથકે પલ્લ તેવીજ પ્રિતિનો. કારણ પાછાં તે નીરૂપયોગી થાય અને કામ ન આવે માટે મારી ચોલિન અને મુદ પયારી આપવામાં આવી નટોલી, કુતુમ સચાના મુનારને ભૂમિ સચન પલ્લ મલ-વનો એક સમય આવે છે, તેનું આ એક ઉજાવલ દર્દાંત છે.

શિખરણી.

કચિદ્ ભૂમૌ ગચ્ચા કચિદપિ ચ પર્યંક શયનં
 કચિચ્છાકાહારિ કચિદપિ ચ શાલયોદનરુચિ
 કચિત્કંઠાધારિ કચિદપિ ચ દિવ્યાંવરધરો
 મનસ્વિકાર્યાર્થે ન ગણયતીદુઃખં ન ચ સુખં ॥

પરંતુ આ મળેલા ઉપહારો માટે અત્યારે ભાઈ પુરૂષોત્તમ કાંઈ પણ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નહોતા, કારણ કે હાલનો આ સમય તેટલું પ્રાપ્ત કરાવે તો પણ ઇંદ્રભૂવન માની લેવા જેવું હતું. આ પ્રમાણેની સ્થિતિ કાંઈ સ્વરૂપ કાળમાં આવી જાય કે સ્વભવત્ દુકા મમયમાં પૂણે યાય તેવું પ્રારબ્ધજ નહોતું, અને તેથી અન્તકાળના છેલ્લા દુઃખદારાનાં દર્શન કરી ફરી પર્યટણ કરી દોઢ માસે આ કરેલી પથારીના ત્યાગ કરવાને ભાગ્યેઈય થયું હતું. શારિરિક વ્યાધિને અત આબ્યે, પરંતુ હજી માનસિક આધિની સ્થિતિ તો અધિક ચિન્તામાં નિમગ્ન થતી જાય છે. કારણ કે આવા દુષ્ટ દહન દાવાનલ રૂપ ખેગના પંજામાંથી ભાઈ પુરૂષોત્તમનું શરિર કોઈ પૂર્વના પૂન્ય પ્રતાપે વા વડીલોના મહાન સત્કર્મના બળે રહેવા પામ્યું હતું પરંતુ બીજાં સંબંધી જનો ખેગના વિકાળ મુખમાં આસ રૂપ બન્યાના વર્તમાન મળતાં હૃદય કાંઈ ભુદાંજ આદોલન ઉપર ચઢ્યું. જેમ સમય જાય છે, તેમ તેમ એક તરફ મહદુપકારી પરમસ્નેહીમિત્ર પરમાણુદ કેશરીનું મૃત્યુ, પ્રેમાલ મૂર્તિ બેન મણીનું મૃત્યુ, સુરબીવર કૃષ્ણ હરખણાનું મૃત્યુ અને બીજાં કેટલાંએક આસપાસના કુટુંબી જનો, મિત્ર વર્ગમાંના યુગલો અને સ્નેહી વર્ગમાં ઘણાંઓનાં મૃત્યુના સમાચાર મળતા જતા હતા. તેમ તેમ તેઓના વિયોગનો અસહ્ય દુઃખદ સંતાપ વધારેને વધારે બાગૃત થઈ સંતાપ કરતો જતો હતો. આ વિગેરે ઘણાં દુકાં પણ દુઃખદ સમયમાં ભાઈ પુરૂષોત્તમને ધંધરી લીલા કહો, કૃત્ય કહો, કે શિક્ષા કહો. તેનાથી ઘણી બાતના અનુભવ મળી જતાં હવે આવા પ્રસંગો જેઓ ઉપર આવે તેઓ તરફ સ્વાનુભવના સ્મરણ પૂર્વક દયાની લાગણીથી બેવાય તેને માટે યોગ્ય સારવાર, યોગ્ય ઉપહારોપચારની વ્યવસ્થા, તેઓની વસ્તુ પ્રાપ્તિની ઇચ્છાની પૂર્ણતા, આદિ તરફ ભાઈ પુરૂષોત્તમની પ્રવૃત્તિ ઘણી સ્તુતિપાત્ર થવા લાગી, સાબ થયા છતાં જે જે ખેગના દરદીઓ બેવામાં આવે તેઓની અંતઃકરણથી સારવાર અને તેઓને યથા યોગ્ય મદદ કરવાના કામમાં એકદમ પ્રવૃત્ત થવાની વૃત્તિ તેઓની બાગૃત થઈ આવી હતી અને તે ત્યાં સુધી કે ખેગથી સપડાએલા મનુષ્યોને શાની અગત્યતા છે, તે તથા તેઓને કેવા કેવા ઉપાયોની

કેવી કેવી સગવડતાની જરૂર છે તે પુરી પાડવા તથા તેઓને થતા દુઃખનું ભાન કરાવી તેઓ તરફ વિચારની દ્રષ્ટિથી નહીં ભ્રાંતી દયાની લાગણીથી ભેવાની ભક્તિભરુ કરવા રૂપ મોટા વિસ્તારવાળો લેખ (નિબંધ) લખી આ વખતે લાઇ પુરુષોત્તમ મુખર્જી પ્રસિદ્ધીને પ્રાપ્ત થયેલા “ મુંબઈ સમાચાર ” નામના જન જાહેર છાપામાં છપાવેલ હતો, અને આવા પોતા ઉપર મુલદેલા દુઃખદ મસંમના અનુભવ ઉપરથી ગરીબો જિવારા ઉપર શુ હવાલ થતા હશે, તે વિચારી તેઓ અર્થે એક માત્ર દયાની લાગણીથી એક મોટું ફંડ ઉભું કરી તે વડે યોગ્ય ઉપકારો-સામગ્રી આ વર્ગને પુરી પાડવામાં આવતી હતી. પુરુષોત્તમ ભાઈની આ ઉપકારક વૃત્તિ દુ જી મનુષ્યોને જ અલભ્ય મનુષ્યમય થાતી કરાવતી હતી, એટલું જ નહીં પણ આવા પરોપકાર દર્શક અને દુ ખ નિવારણ લેખની અમરથી સંભવીત મુદ્દરો તરફથી મોટા પાયા ઉપર એક ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. જેનો લાભદરદારી પીઠાતા દરદીને અને નિરાધારોને બનાજથી પુરવામાં આવતો હતો.

એ રીતનો અનુક્રમ સમય નિર્ગમન કરતા છેવટ વેશાક પ્રાસના ગર્ભકાળમાં જાવનગરમાં જલેગની સાતી થવાથી ત્યાં આવ્યા અને વિજય મેળવેલા ધર્મ ઉપર ફરીથી ધ્યાન આપી કામ શરૂ કર્યું. આ સમયે છાપખાનું હાણીપીઠમ હતું ત્યાંથી ખસેડી દરબારની ટેલી સાથે જહાપીના મકાનમાં લાવવામાં આવ્યું હતું, સારા પ્રારંભે ધર્મામાં જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થતો ચાલ્યો. વેટેલી દુ.ખદ સ્થિતીના અમરમાં અસાધારણ રીતે બધવસ્યા થયેલી લક્ષ્મીને સમજ કરવાનો આ સમય હાલ પ્રાપ્ત થયેલો હોઇને ભાઈ પુરુષોત્તમમાં નવું જીવન આવ્યું, પાછલા કાલનું કાષ્ટક અશે વિસ્મરણ થયું અને ઇશ્વરની અસારે સાનુકુલતા છે એવાં ચિન્હો બ્યાપારમાં ભેવામાં આવ્યાં એટલું જ નહીં પણ સંવત ૧૯૫૮ ના આવણ માસના ઉત્તર પક્ષના મુઘમ દિવસેજ પુત્ર પ્રાપ્તિને અનિશ્ચિત લાભ મેળવવા જાઅશાળી થયા હતા. આ રીતનો ઉપ બધવહાર લગભગ વર્ષ દિવસને પહોંચવા બાદ છે એટલામાં વળી સંવત ૧૯૫૯ના વૈશાક માસની પ્રથમ તામનવમી નામના જગત્પાન્ય અને જગદેવદેવ તેદેવારના મંગળમય પ્રભાતે શ્રી જાવનગર શહેરે લોકપુરીનું લબ્ધ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું, લંકાને જે વખતે હનુમાનજીએ અસિધી પ્રદીપ્ત કરી તે અમરના દેખાવનું સ્વરૂપ અચારે જાવનગરે ધારણ કર્યું. અગ્નિની પ્રવહ શિખાઓ અને તત્તજન્ય ઉપ શિખાઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહી હતી, તતુદિશે અગ્નિમય કેમ જાણે મુદિતા પ્રત્ય અર્થેજ આ અગ્નિએ સ્વરૂપ ધાર્યું હોય એવી રીતે શણ માત્રમાં ચારે તરફ મોટા વેમથી ફરી જાયો, આ પ્રજર અગ્નિ અકમા ભાઈથી પુરુષોત્તમની વિજ

દર્શિની દશા પુનરબદ્ધ થઈ ઘર તથા મુદ્રાલય આ અગ્નિમાં લક્ષ્મિભૂત થયાં, સદંતર નાશ. કદી વસ્તુનું પુનરદર્શન પ્રાપ્ત થયું નહીં આ વખતે ભાઈ પુરૂષોત્તમના ઘરમાં પોતે, ઝેરાંઓ, છોકરાંઓ હતાં તેમજ મુદ્રાયત્રમાં પણ નોકરો માણસો કામ કરતાં હોવાથી તેઓ કેથે જઈ શકે તેવી સ્થિતિ નહતી, પરંતુ " મરણ તરણને શીખવે. " એ ગુજરાતી કહેવત અનુસાર આ અગ્નિપ્રલયમાંથી બચવા અત્યારે કોઈને કાંઈ માર્ગ નજરે પડે નહીં. તેટલામાં 'ઓસાણ હથીયાર' પ્રમાણે ભાઈ પુરૂષોત્તમ પાસે શિર્ષબન્ધ પાઘડી (ફિટો) હોવાથી કઠોરાના વચેના લાકડાંને બાંધીએક દમ બંનતી ત્વરાએ અનુક્રમે લોકોને ઉતારવામાં ગસાધારણ હિમ્મત ધારણ કરી હતી. અને મૈત્રે સલામત ઉતાર્યા. બાદ પે તે છેવટ ઉતરવું એવી દુઃસહ હિમ્મત ધારણ કરેલી હતી. આ વખતે ઘરના દાદરા સુધી અગ્નિ પ્રવેશ થઈ ચુક્યો હતો. પરંતુ ઉપરને મજલ પહોંચે તે દરમિયાન ભાઈ પુરૂષોત્તમ માણસોને ઉતારી પોતે પણ સહી સલામત ઉતરી શક્યાહતા. પોતાનો છોકરો જે ઘરના ઉપરના ભાગમાં ઘોડીયામાં શયન કરતો હતો. તે ઘોડીયાને ચતુરસ્ર તો ખરો પણ ખાસ ઘેડીયાને પણ અગ્નિ સ્પર્શ કરી ચુક્યો હતો, તેને શી રીતે બચાવવો, તે કાર્યમાં ભાઈ પુરૂષોત્તમનાં અર્ધાંગના બાઈ વખત આમતેમ સાધનપ્રાપ્ત માટે ફાંફાં મારતાં હતાં એક તો બતે સ્ત્રી તેમાં પોતાનાજ બાળક ઉપર આરે બાળુ અગ્નિ જેવી આકૃત, એકાંત મદદ કોઈની નહીં, સર્વ કોઈ પોતપોતાના બચાવમાં, રસ્તો સુઝે નહીં, કરવું શું? શો ઉપાય તેના મનની સ્થિતિનું ભાન અત્યારે કયા પોઈન્ટ ઉપર હશે, તે વાંચનાર ! ! આપ વિચારી જોશો, આવી સ્થિતિનું દર્શન કરનાર એક પારસી ગૃહસ્થ જે ત્યાં તે વખતે હાજર હતા તેઓની સાધારણ હિમ્મત અને મદદથી બાઈ વખત સન્મુખ એકદમ પહોંચી બાળકને ઉપાડી લઈ બચાવવાની પ્રવૃત્તિ કરી શક્યા હતા.

આ રીતના અગ્નિ પ્રલયમાં મુદ્રાયત્રની થએલી સુકિતથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ કાંઈ ઓછા બેળમાં ઉતર્યા નહતા. આવેલી આકૃત ફરજિયાત ઉતર્યા છતાં હવે પુનર પૂર્વ સ્થિતિમાં આવવું ઘણુંજ કઠણ કામ થઈ પડ્યું, ઇશ્વર કૃપાથી આટલું કાર્ય એક સાડાં થઈ ચુક્યું હતું કે મુદ્રાયત્રનો વિમો ઉતરાવેલો તેથી ત્યાંથી કાંઈક, લાલ મળવાની ભાઈ પુરૂષોત્તમની આશા હતી. અને તે લાલથી રૂા, ૩૦૦૦) ની પ્રાપ્તિ થશે. એવી હિમ્મતે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું જીવન ટકેલું હતું, ભાવનગરની અગ્નિ પ્રલયની વાતાવરણ શ્રવણથી સુંબઈ વિમાકુખનીના સરવૈયરપારસીશાપુરજીકરીને એક પ્રમાણિક ગૃહસ્થ આવ્યા હતા, અને તેની સહાય વડે આ નુકશાની બદલ રૂા. ૨૭૦૦) આપવાનું નક્કી કર્યું, વિમાના એજન્ટ કેઠારી એાઇડ બાપુ કરીને હતા. જેઓ સત્યવક્તા પ્રમાણિક અને નિષ્પક્ષપાતી હોવાથી તે તરફનો ન્યાય પૂર્વક લાલ મળવાની પ્રબળ

ઈચ્છાને આધિન થઈ ઉપરની નહીં થયેલી રકમ ગ્રહણ કરવા ઇનકાર કર્યો ન હતો. પરંતુ કટવાક ઈર્ષાથી લોકોએ વીરો જોડે છે એમ મુળઈ જાનણી પણ વ્યવહારથી જાણ આપવાથી વિમાની રકમ મળવામાં અનાયાસે એ વિવિધ ઘટનાઓ હતું અને તેથી ફરીથી એકતમ નહીં કર્યા વિમા કુપનીઓ ફરીથી કામગીરીએ હતા, કુપનીને તાબી મોકલવાની નહીં ત્યાજી દાખલ અને તે મવાહને આધારે અમુક માણસો તેવી પ્રવૃત્તિમાં ઉતર્યા પણ હતા, પરંતુ 'મત્ય મેરજાને' એ નિશ્ચયને રૂપમાં કોઈ સમય થતું નથી. આવા પ્રપચથી કુપનીને વધારે જાણ આપ્યું, અને પેમા નહીં આપવાની નોટીનો મળી ચુકી હતી પરંતુ બાવા જૂઠા અને શુદ્ધ પ્રપચથી કર નહીં ખાઈને વીરો કુપની પાસેથી મૂલ્ય નાણા મેળવવાની હિમ્મત આગ્રહ પૂર્વક પકડી ગળી હતી.

ભાઈ પુરૂષોત્તમ ઉપર ગુજરાતી અકાલીક દાવાનલ મટેપ વડે લોકોને દયાની લાગણી ઉત્પન્ન થવાથી ઈર્ષાથી માણસોને સમજાવવા-મંજૂરીત ગૃહસ્થોએ તેઓને મદદગાર થઈ પડ્યા હતા પરંતુ એ સમયે ભાવનગરનું કાર્ય યોગ્ય વ્યવસ્થામાં ગતિ ઉપર નહિ આવવાથી આજી મુળઈ જુલુ પડ્યું. મુળઈ જુલુ મુલેચક અને નાના નલાહકારોને મળી આ કામ કોર્ટમાં લઈ જવા તથા તેમાં અથ ધિતી મુદ્દી કામ કરવા ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી પીકનેટ અને મે મેરનાનજી સોશીયી દરને આ કામથી વાકેફ કરી રોકવામાં આવ્યા કુપનીના સોશીયીટર મારફત કુપનીને નોટીસ કરી અને તેને પરિણામે ઘરમેળે સમાધાન કરાવવામાં આવ્યું. આટલા થા પ્રયત્નને માટે ભાઈ પુરૂષોત્તમને ઘણા ખર્ચના બોનમાં ઉતરવા ઉપગત મુળઈમાં એ મામલો લગભગ ગેલુ પડ્યું હતું પરિણામે તેઓ વિજય મેળવવા બાગ્યગાળી થયા હતા.

મુદ્રાચળ માટે અગ્નિના કારણ વડે આ પ્રમાણેના નરકાં થવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમ તો મુ પછી કોઈ પણ માણસ પસારો હિમ્મત રાખવા માટે તો પછી મ્હી શકે નહીં તેવી સ્થિતિ હતા અકાલ અને ધૈર્યતાથી ફરીથી મુદ્રાચળને મોકલવાની ગત થયેલા સામાનને પુનઃ ગમે તે ઉપાયે નવિન ખરીદ કરવાની ઈચ્છા તેઓની ઘણી જાળવાત હતી અને તે પ્રજલક ઇચ્છાને કુદરત પણ કેમ જાણે મદદ કરતી હોય તેમ તેમના જાળવેલી ભાઈ ભાઈચદ દામોદર અને અગ્નિદોષી ભાઈ માધવજી પ્રગણ દવેએ કેપિ રીન્યા પ્રેસનું પુનરુત્થાન કરવા, નર્દન નવિન ચત્રો લાવવા કટિબદ્ધ થયા ભાઈ પુરૂષોત્તમને જાણ આપ્યું. આ ઉભય રનેલી વર્ગના અમાધારણ જાળના અવલગન વડે ભાઈ પુરૂષોત્તમની ઈચ્છાને ટેકા મર્યા અને તુરંતમા તથા અને મહત્ત્ર પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવો જુના-મદમાં ના લેખકને ગુણોદય મુકલને પ્રેમ હતો તે એકદમ લઈ આવવા

નકી કર્યું. વેચાણ લીધો. લાવનગરમાં તેનું આવાહન કર્યું અને મંવત ૧૯૫૮ સાલના શુભકારી જ્યેષ્ઠ માસમાં પરમ હિતચિંતક રાયબદા બાદ પથુલાના મુખ્યારક હાથથી આ પ્રેસને ખુલ્લું મુકવાની જાહેર ક્રિયા મોટા દબદબ અને સારી ધામધુંમથી કરવામાં આવી. આ વખતે ભાઈ પુરૂષોત્તમ હજી વિદ્યુત કુંપની સાથેના પૂર્વોક્ત ચાલતા પ્રસંગને કારણે જો કે મુંબઈ હતા તો તેમની પાછળ તેમની ગેરહાજરી છતાં ખસ મિત્રધર્મને સમજનારા ભાઈ ભાઈ થઈ દામોદરે સઘળું કાર્ય પોતાને માથે ઉપાડી Opening Ceremony કરી હોય. ભાઈ પુરૂષોત્તમને પોતાના સન્નિવૃત્ત મંડળની દરેક પ્રમંગે અસાધ્ય સહાયતા મળેલી આપણે જોઈ ચકીએ છીએ. તદનુસાર છેવટ જ્યારે મુંબઈ વિમા કુંપની સાથેના જયપહારમાં વિજય મેળવી લાવનગર આવ્યા તો વર્તમાન-સંબંધીઓ અન્ય પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો સર્વે સ્ટેશન ઉપર લેવા પધારે અને જયજયકાર તથા સાબાશીના ઘોષ વગેરે ભાઈ પુરૂષોત્તમને વધાવી લેવા આવ્યા હતા.

પ્રેસને ફરીથી સ્થાપત્ત કરી કામ તેવાજ પાયા ઉપર આગળ ચલાવવા મંડળ વર્ગ પૈકી મુરખી મુજબ હોઈ નથુલાઈની યોગ્ય પ્રેરણા અને સારી હિત મળવામાં હતી. કારણ કે તેઓશ્રી મારફત થતું આત્માનંદ સભ્ય કાર્યવ્યવસ્થાનું સઘળું કાર્ય ભાઈ પુરૂષોત્તમને સોંપવા તેમજ આત્માનંદ પ્રકાશ નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા અને તે કાર્ય પ્રમંગે યથાશક્તિ સહાય કરવા કબુલ્યું હતું, તે સિવાય જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના માનવ પ્રમુખ સાહેબ મે. કુંવરજી આણંદજીએ સંપૂર્ણ દીલમોજી બતાવી અને તે કામ પ્રવેશ કરતાં યથાયોગ્ય લાભ મળશે એવી ધારણા પણ બધાઈ ભાઈ પુરૂષોત્તમનું દૈર્ઘ્ય જાગૃત થયેલું હતું એટલેથીજ ખસ કિન્તુ મુરખી કુંવરજી આણંદજી ભાઈની અમાધારણ કૃપાના ફલ દર્શન રૂપ અગ્નિથી નાશ થયેલાં પુસ્તકો પણ પુનરોદ્ધાર કરવામાં સંપૂર્ણ મદદ કરેલી હતી.

આજણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ કે સ. ૧૯૪૨ના વર્ષમાં “આર્ય મંડળ” નામનું માસિક પ્રસિદ્ધ કરતા તે અનાયાસે બંધ પડ્યું ત્યારથી તે વૃત્તિ હજી પુનઃ પણ ઠોઠ એવું રાષ્ટ્ર માસિક પ્રસિદ્ધ કરવા ભાઈ પુરૂષોત્તમ વૃત્તિ અદ્યાપિ ઉછળતીજ હતી અને તેથી વર્તમાન વર્ષ એટલે ૧૯૬૦ની આસપાસ વિદ્યાવૃદ્ધ બંધુ શ્રીચુત્ ભાઈચંદ દામોદરની સહાયતા વડે ખ્રીસ્તી નૂતન વર્ષ આરંભ માસ માહે જાનેવારીના પ્રથમ દિવસના શુભાચ્ર પ્રભાતે સૌંદર્ય નામ

માધવજી પ્રાગજી શ્રોલાવતા હતા તદવત વ્યવસ્થાપક દરજ્જાનો મધળો પ્રવૃત્તિમય કાર્યભાર શ્રીયુગ ભઈ જાઈએદ દામોદરે પારણ કરેલો દેવાથી ઉભય જ્ઞાન મગ્ધન બન્ધુઓના જીવન પ્રત્યે મોદ્ય જન્મીને તુરતજ આત્મકાળમાં અધિક પ્રકાશને પ્રાપ્ત થઈ અધિક શ્રોણ સંગૃહિત કરવા મમર્થ થયું હતું પણ ઇશ્વરતુ ચિતવન દોષ અન્ય માર્ગે ગમન કરતું હશે તેની શ્રી ખબર. આ માસિક હજુ દુધ પિવાની સહેલ કરતું હતું અન્નપ્રાશન કાલ પ્રાપ્ત થયો ન હતો. જગત વ્યવહારના મળ- વાયુન. કુવાટને પ્રાપ્ત થયું નહતું તેટલામાં તો એટલે સ. ૧૯૬૧ ના હુવાચનીના માનમા પ્લેગના અચાનક સ્પર્શ માનથી ભાઈ ભાઈ- એદ દામોદરનું ખેદકારક મૃત્યુ થયું એટલુજ નહી પણ શ્રીયુત ભાઈ માધવજી પ્રાગજીતુ પણ આ વર્ષમા મૃત્યુ થયું આ ઉભય બળનાન રથ ભના તુટવાથી ભાઈ પુરૂષોત્તમનો મધળો કાર્યભાર જન્મીનદોરન થયો મધળી આશાઓ નિષ્ફળ થઈ. હૃદયને મોરો ધકકો લાગ્યો. મોટી મોટી ઇચ્છાઓનું પર્ષવમાન થયું મિત્ર જેવા મિત્રો મહાચક જેવા મહાચક અને નસાહકાર જેવા મહાહકાર ગયા. હવે કોનો આશ્રય—કોની મદદ, અને કોની મલાહ, ભણે કે આજે તો મધજી નષ્ટપ્રાય થયું.

ભાઈ પુરૂષોત્તમને મદદ અને મહાશય કરનાગ ભાઈ મુળચક નયુભાઈ અને સુતાબચક આણુદજી બીગેરે મહાયકોને પુનઃ ઉભા કર્યા, ભાઈ પુરૂષોત્તમ તદન નિરાશ અશકત, દેવાથી ભાઈએદના મૃત્યુ બાદ ભાઈ માધવજી પ્રાગજીએ કરલોક ભાર વહન કરવા હિમ્મત કરી અને તેમ કરવામા પણ મમર્થ થયા પરંતુ તેમણે કાર્યમા મરેદ્ય કર્યે ન કર્યે તેટલામા તો માધવજી પણ સ્વર્ગે મિધાભ્યા અને તેને પરિણામે સૌદર્ય મામીક પણ દાત આભ્યા પહેલાજ લક્ષિમજત થયું

ઉપર પ્રમાણે મં. ૧૯૬૧નું વર્ષ ભાઈ પુરૂષોત્તમના જીવનમાં હમેશના અમરજીવ પ્રમોદથી વ્યતિત થતા બીલકુલ ચિત રાત ધર્મ મયુ મિત્રોના મ્દર્ગ ગમનથી, મહાચકના પશ્ચિયાગથી હૃદય કાઈ ધાગ્યા પડી ગયું નહી અને હવે શું કરવું એજ વિચારે બે ત્રણ વર્ષ સુધીતો માધવજી કાર્યક્રમ યથાયોગ નિર્ધિ- હન કર્યે. આપણે ઉપગના મધળા અવલોકનથી અમજી શક્યા છીએ કે ભાઈ પુરૂષોત્તમની મુખ્ય નેમ તેમનો પવિત્ર મિદ્દાત જનમમાન્ને કોપિ પ્રકારે વિદ્યા મગ્ધન કરાવવાની તેમની બળવન ઇચ્છાના ફલ રૂપ જુદાં જુદાં પુત્રકોને જન્મ આપી તથા પ્રત્યેક વળને નમ્યાનુચ્ચ નિત સિત પ્રકાશન માગિએને પ્રકટાવી યથાશક્તિ વિવિધ પ્રકારના કળા કોશલ્ય અને શાસ્ત્રાદિ વિષયો રમતગમન માધે જ્ઞાન આપે તે નીતે જનમમુદના સ્વજીમાં અપર્ણ કરેલાં છે એક કાર્યમા વિપ્ન આવતા તે બધે પડ્યું નેથી બીલ કાર્યનો

આરભ કરવા માટે મહેન પણ શુરન થયા નથી. એના નમુના દાખલા આપણે તેઓશ્રીના જુદા જુદા માસિકોના જન્મથી જાણી શક્યા છીએ. સૌંદર્ય માસિકના મદદકર્તા, સહાયક અને નેતાઓના પરિજનન પછી પણ પોતાની વૃત્તિ સતત પ્રજ્વલિત રહેલી તે જ્યારે ફરીથી સં. ૧૯૬૪ ના ખિસ્તિ બન્યુઆરી માસની પહેલીજ ઘડીએ “ જૈન શુભેચ્છક ” નામનું પાક્ષિક પત્ર કાઢવું શરૂ કર્યું ત્યારેજ શાત થઇ આ પત્ર પોતાના સ્વ તંત્ર્ય ધર્મના સિદ્ધાંતોને પ્રકટાવવા માટેજ નહીં હતું પણ આ પત્રથી જન સમાજ, સુષ્ટિમાં બનતાં અનેક વિધ વ્યવહારોનું જ્ઞાન મેળવી શકે અને વર્તમાન કાળને યોગ્ય નવનવિન વિચારોને આપણે કરી શકે એક બીબના હૃદયવિચારોનું જ્ઞાન મેળવી શકે અને પોતાના વિચારો ગહાર લાવી જન મંડળની સેવા કરી શકે એવા ખાસ સ્તુત્ય હેતુથી આ પત્રને જન્મ આપવામાં ભાઈ પુરૂષોત્તમ પોતાના સ્વવર્ગમાં આ પત્ર કાઢવાનું પ્રથમજ પગલું લઇ શરૂઆત કરી છે, તેનું માન તેઓ મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છે.

આપણા ચારિત્રનાયક ભાઈશ્રી પુરૂષોત્તમ માત્ર એક પ્રેસનાજ અધિપતિ અને વાહક હતા તેટલા પુરતુજ તેઓ કરતા તેમ નહીં પરંતુ ખીજાં અનેક બહેર કારોના પણ યથાશક્તિ ભાગ લેવામાં સામેલ થતા હતા. જેમકે સંસ્થાન ભાવનગરમાં ચાલુ વર્ષના ચેત્ર માસમા સ્વતંત્ર જૈન કોન્ફરન્સ ભરાવાની હોવાથી તેનું તમામ છાપવાનું કામકાજ ભાઈ પુરૂષોત્તમ મારફત અને તેમના પ્રસથી લેવાનું નકી થયું હતું દરરોજ પેપરો કાઢવા અને આ કોન્ફરન્સનું કામ કરવું એ ભાઈ પુરૂષોત્તમને જગ વધારે શ્રમવાળું હતું. તદ્દપિ પોતાની તિમ બુદ્ધિ અને ચાલાકીથી નમ્પૂર્ણ કાર્યમા યશ મેળવતા તેઓ ભાગ્યશાળી થયા હતા આ વખતે ભરાએલી કોન્ફરન્સના કાર્ય વાહકો-ધર્મશુર મુનિ મહારાજે અને પ્રમંગ વશાત્ ભાગ લેવા પધારેલા. નામદાર ભાવનગર નરેશ ઈત્યાદિ જૈન શુભેચ્છક મહાત્માઓના સમગ્ર પ્રતિજિમ્બનું એક આલ્બમ (Album) મોટે ખર્ચે ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવ્યું ઉપરના મહાત્માઓ ઉપરાત નામદાર ભાવનગરના મે દિવાન માહેળા અને સંભવિત ગૃહસ્થો તથા સુંદર અને ભગ્ય ભાવનગર શહેરમાં જાણુવા જેવા લાયક મકાનના પ્રતિજિમ્બોને એકત્ર કરી પ્રતિદિમાં મૂકવાનું કંઠણ સાહસ ઉઠાવી તે દ્વારા પોતાની કાર્યકૃતિનું ઓલખાણ કરાવેલું હતું. આ ઉપરાંત “ કોન્ફરન્સનો ભોમિયો ” એ નામના કોન્ફરન્સના ચાર વર્ષ જેટલા દીર્ઘ કાળનો કાર્યક્રમ અને તેમાં ભાવનગરની ટુંક હપ્તકત દાખલ કરી ભેટ તરીકે આપવાનું મોટું માન ભાઈ પુરૂષોત્તમે મેળવેલ હતું. આટલા મહાન કાર્યરક્ષમની

પ્રવૃત્તિ છતાં પાશ્વિક પત્ર જૈનગુણેશ્વરકે જેનું વાર્ષિક મૂલ્ય માત્ર રૂા ૧-૪-૦ રાખેલું તે પણ નિવૃત્તિ રિત્યા ચાલુ રિયલિટીમાં કિંમત વિના આમું ન હેતું

આ શિવાય જણાવવાને અત્યંત હર્ષ થાય છે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમ તરફથી મહારાજ નદકુમાર, કુમુદ કુમારી-શુભવીર ગિરનારના લોકપ્રિય ઉપસંત જૈનધર્મને પુષ્ટ કરના અન્ય ન્હાના મોટા ૪૦ ગ્રંથો જેટલો મોટો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરી જન સમાજની ઘણી ઉચી અને નિચી સ્તરસ્થિતિ નેવા જાળવવા માટે ભાઈ પુરૂષોત્તમે દ્રવ્ય લોભ અને સારિરિક લોભ અપવા પાછળ બિલકુલ લક્ષ્ય કર્યું નથી

આદ્યજ નહીં પણ હજી ભાઈશ્રીની પ્રવૃત્તિ તેવા લોક પ્રિય કાર્ય તરફથી પાછી હઠની જ નથી તના હાજવા તરીકે લવ નરણા-મયંક-મોહિની, ન્યા, નેપાદ્યનું પુત્રવૃત્ત યોગ્યનિષ્ઠ છ પ્રકારનાં સાથે, ઈચાદિ તૈયાર ગ્રંથો અવશેષ રહેલા છે ત વખતના વ્યય સાથે જન સમાજના અરણ્ય કમલની ભેટ લેવા ભાન્યથાળી થયો

આ પુસ્તકો પૈકી નદકુમાર નામકે ગ્રંથ જેટલો બધો લોકપ્રિય થયેલો છે કે જેની અવારે દ્વિતીયાવૃત્તિ જન્મ પામવાતરપર થઈ રહેલી છે, જૈન ધર્મના નેતા પ્રવૃત્તકો અને ધર્મ ગુરુઓના સદ્ગુણો એકત્ર કરી લખાવવાનું કામ ચાહું છે જેને પણ યોગ્ય નમયે પ્રકાશિત કરવાનો લાભ મેળવવા ભાઈ પુરૂષોત્તમની તિવ ઇચ્છા જણાઈ થકી છે

આટલા ઉપરથી સહેજ મમલ્લપ થકે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમની જેમ સાહિત્ય તરફ પુરી લાગણી તેમજ ધર્મ તરફ પણ તેથી વધિક સદ્ગુણિત સદ્ગતર તેવી જ પવિત્ર ચીજ પ્રવાદિની જેવામાં આવે છે વિત્ત વિત્ત પ્રકારના પુસ્તકોને જોઈ વાળામાં લાવી જન નનાજની દ્રાષ મનુષ્ય મુની તેનું જ્ઞાન વહેરને આપવા તથા પોતાની મીનિન નધિક વૃદ્ધિ થવાની ભાઈ પુરૂષોત્તમની નાસા કેટલેક દરજે ફલિભૂત થવા ઉપરાંત તેઓ આવી મદદગારીથી નદકુમાર સેવતા રહે અને ઉપર જોમા પૂર્વ પ્રીતિથી મદદ કરે એવું ઇચ્છીએ છીએ

ઉપરના કરના અને લખવા જરૂર જણાય છે કે ભાઈ પુરૂષોત્તમનું આ ચારિત્ર લખવાની પ્રવૃત્તિ કરવાનું શુ પ્રયોજન હશે? એમ કેઈ વાચકના મનમાં સહેલું દેખા થવા મજબ છે અને તેનું કાળ જોવું છે કે આપણા આ આયોજર્તમાં આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ મુલતીજયતી જેવામાં આવેલી નથી બીજાં ઘણાં પ્રકારનાં પુસ્તકો-ઇતિહાસો અને વિવિધ પ્રકારના ગ્રંથો લખાયા જેવામાં આવે છે

એટલું જ નહીં પણ મન કલ્પિત-કપોલ કલ્પિત ગ્રન્થો ભરી આડીઅવળી સત્યાસ, ય વાતઓના મોટાં મોટાં પુસ્તકોને જાહેરમાં મુકી તેવી પ્રવૃત્તિ સંતોષ મનાય છે કિંતુ મહાત્માઓનું અનુકરણિય જીવન કાળમાં તેઓએ કેવા પ્રકારની સદ્ પ્રવૃત્તિ સંચી છે. કેવા પ્રકારના જનસમાજને પોતાના આ ક્ષણમંજુર શરીરથી લાભ આપેલા છે કેવા પ્રકારના સાહિત્યોમાં પોતાના જીવનથી અધિક વધારાઓ કરી દીધાં છે. તથા તેવા દોષ જાતનાં મનનિય-દર્શનિય-અને વર્તનમાં મૂકવા યોગ્ય કામોં બનતી વેલાં છે તેની સંકલના કરી તેનું જ્ઞાન જન સમાજને આપવા કેઈ તરફથી અર્થાત્ પૂર્વધીજ કાંઈ શ્રમ ઉઠાવેલો નથી, તેથી આવા કદાચ કોઈ સ્વદષ્ટ વૃત્તાંતનું દર્શન થાય તો સહજ આશ્ચર્યચકિત થવાય છે.

ભાઈ પુરુષોત્તમના સમગ્ર જીવનવૃત્તનું અવલોકન આપણને જ્ઞાન અને ગમ્મત સાથે શિક્ષણ આપે છે કે મનુષ્ય માત્રમાં સંકેત સમયે કેવા પ્રકારના ધૈર્યની અગત્ય છે હુઃખ દાવાનજમાં કેવા પ્રકારની શાંતિની જરૂર છે અને આ પત્તિ-વિપત્તિકાળે મનને કેટલી દૃઢતાની અપેક્ષા છે, તે ભાઈ પુરુષોત્તમનું જીવન વૃત્ત આપણને બરાબર અનુકરણ કરવા પ્રયોષે છે.

લૂંટારાઓના પ્રસંગ-અગ્નિ પ્રલયનો સમય-મરકીની સ્થિતિ આદિ તેમજ તેવા પ્રકારના અનેક હુઃખદ પ્રસંગોને નિર્વિધે ચાર ઉત્તરો છતાં તેજ કાર્યમાં સતત મંડયા રહેવાનું તેઓનું અસાધારણ ધૈર્યબળ મિત્રો તરફના સ્નેહભાવનું સ્મરણ અને સિદ્ધ સિદ્ધ પ્રકારનાં પુસ્તકો બનાવી જનસમાજની સેવામાં લેટ કરવાની તેઓની પ્રવૃત્તિ અલબત્ત. સંપૂર્ણ સ્તુતિપાત્ર ભોવામાં આવે છે.

ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ પ્રસંગો, નિઃસંશય અનુસરણિય ભાસે છે પછી તો પ્રેક્ષક જેવા પ્રકારની દૃષ્ટિથી જીવે તેવા પ્રકારનો ભાવદ્યોતન કરી શકે છે. એટલે આ સ્થાને હવે વધારે વિવેચન કરવાનું અનુચીત લાગતું નથી.

ભાઈ પુરુષોત્તમ સાથેના મહારા સ્નેહ સંબંધનું સ્મરણિય બન્ધન કેવા પ્રકારનું છે. અને જેના વડે મને આટલી સેવા અર્થાત્ આ જીવનવૃત્ત લખવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી શકી છે. તેનું દિગ્દર્શન મારા વાચક બંધુઓને હવે પછી કરાવીશ કારણ કે, મારા અને તેઓ મિત્ર વચ્ચેના સ્નેહનો ચિતાર આપવાને આ સ્થાને અવકાશ નથી કારણ કે એ સંબંધી મારે થોડું કે ઘણું જે કંઈ કહેવાનું છે તે માટે હું જીદોજ પ્રસંગ લઇશ, પરંતુ સમાપ્ત કરતાં એટલી વિનંતી કરવા રજા લઉં છું કે આ પ્રવૃત્તિ કરવામાં હું કેટલે દરજ્જે ફળીભૂત થયો છું. તેની પરિક્ષા કરવાનું હું મારા આ ગ્રન્થના અવલોકન કરનારા સત્પુરુષોને સોંપું છું.

ભાઈ પુરુષોત્તમના આ જીવન વૃત્તમા કેઈ અતિપયોગિ કરવા આ તેને સુધારી સન્નિવ કરવા કિવા તેમા નહોય તેવા સુલ્લેષ આગેપણ કન્વાના કામથી હું તદન નિરાશો ગી શકયો છું એમ હું માનુ છું અને એ માન્યતા પણ મારી કેટલે દરજે જગી છે તે બાનવની ચન્નિયા તે દમ્ભ ભાઈ પુરુષોત્તમની નિત્યની પરિચર્યાના આવનાન અનુષ્ઠાન ભણી શકશે એટલે તે તબ પે ખીજુ કુ કહું ?

ભાઈ પુરુષોત્તમના જીવન વૃત્તનો હવે પછીનો નમય જે મુળ કાયેત્તે અને અને પ્રજના જે જે હિતાવહ મયોર્મા નિર્ગમન થશે તે તે પ્રસજના સ્મરણ ચિન્હ તરીકે હવે પછીના પુનરુદ્ધામ નશ્વીલ કરી તેના નવતર જન્મના સ્વરૂપે જન મહત્તની નેવાના નૂકવામા આવશે ઇતિ સર્વેમના મુશ્ચિનો મવન્તુ

સપ્ત ૧૯૧૭ ના શ્રાવણ ઉત્તર પક્ષ { દયાગઢ ૩૬૯૭ બ્યાવહારિક
કૃષ્ણ જન્માષ્ટમી સુરવાળા { માંગરોળ—કાઠિયાવાડ

ટોડ રાજસ્થાન.

પ્રથમાધ્યાય.

રાજસ્થાન—સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ—પૌરાણિકવૃત્તાંત.

રક્ષેત્રના યુદ્ધમાં જે વીરમાન્ય આર્ય નૃપતિઓએ અનંત નિદ્રામાં
 શયન કરેલ છે તેના ભવિષ્યદ્વંશીય^૧ સંતાન સંતતિઓ, સ્વશાશ્વર
 “ રાજપુત, રજપુત ” નામે પરિચિત અને પ્રખ્યાત છે. રાજપુત
 શબ્દનો અપભ્રંશ^૨ શબ્દ “ રજપુત કે રાજપુત ” છે. ભારતવર્ષનો
 જે વિશાળ પ્રદેશ, આ રજપુત બાગની નિવાસ ભૂમિ છે, તેણે વિશુદ્ધ
 નામ “ રાજસ્થાન ” છે. રજપુતરાજ્ય સમગ્રવવા માટે હાલ, અંગ્રેજોએ, “ રાજ-
 પુતાના ” શબ્દની સૃષ્ટિ^૩ કરી છે, તે શબ્દ, “ રાજપુત્રસ્થાન ” એવા અસ્કૃત
 શબ્દનો અપભ્રંશ છે.

જે સમયે, પ્રચંડ^૪ મુઘલમાન વીર શાહજુહીને, ભારતવર્ષને, અધીનતાન્ત્રી
 શુભલાથી^૫ બાંધ્યું તે સમયે રાજસ્થાનની સીમા ક્યાં મુખી વિસ્તૃત હતી તે એક
 પ્રશ્નરતા અનુમાનથી મુકરર થાય તેમ છે. ગંગા અને યમુનાનો અતિક્રમ^૬ કરી
 રાજસ્થાનની સીમા, હિમાલય પર્વતના ચરણકમલને સુંળન કરતી હતી.

૧ યનારા વંશજો ૨ અપભ્રંશગણો ૩ રચના ૪ જોરશર ૫ સાંકળથી
 ૬ ઓળાંકડું.

ભારતવિજેતા^૧ શાહજહાનના અભ્યુત્થાનની^૨ પૂર્વે રાજસ્થાનની અતુર્ચીમાની દર કયા સુધી હતી તે અનુમાનથી પણ મિદ્ધ થાય તેમ નથી. તોપણ મુસલમાન ઐતિહાસિક વિવરણ અને હિંદુ પૌરાણિક ધીનાઓની સમાલોચનાથી^૩ માલુમ પડે છે જે રાજસ્થાનની હદ, ઉત્તરે, મનદ્રુ નદીના દક્ષિણ પ્રદેશ જંગલમય મરુદેશ સુધી, પૂર્વે જુદેલખડ સુધી, દક્ષિણે, નિધ્ય મેકના અગળ પાપાણમય^૪ પ્રાકારસુધી અને પશ્ચિમે, સિંધુ નદીની મિત્તામય^૫ તીર ભૂમિ સુધી વિસ્તાર પામેલી હતી જે અતુરસીમા બાદ વિશાળ બૂ ભાગમા રાજપુત નામની વીર-જાતિ વસતી હતી તેઓ, કોણ વશમાંથી પેદા થયા, તે વિષયમાં યથાયોગ્ય સમાલોચના કરવાને આપણે અવૃત્ત સમજો છીએ.

સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ જગત્મા જે ધણુ પ્રાચીન અને વિખ્યાત રાજવંશ ગણાય છે. સૂર્ય વ ચંદ્રવંશના પૂર્વે ભારતવર્ષમા અને જગતના બીજા દેશમાં કોઈ રાજવંશ પ્રતિષ્ઠા પામ્યો છે કે નહિ તેનું કોઈ રીતનું વિવરણ જગતના ઇતિહાસમા જોવામા આગતુ નથી ચીન, આઝીરીયા અને ગીસના જે પ્રાચીન ગણુ વ મનું વિવરણ મળી આવેલ છે, તે વિવરણથી માલુમ પડે છે જે તે ગણુ પ્રાચીન રાજવંશ, ચંદ્ર વ સૂર્યવંશની પ્રતિષ્ઠા પછી ધણુ વર્ષો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છે મરુદેશમાં, સૂર્ય વ ચંદ્રવંશ, દુહીયાના બીજા પ્રાચીન રાજવંશોમાં અત્યંત પ્રાચીન છે ભગવાન સૂર્યનો પુત્ર મનુ, સૂર્યવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવાય છે અને ભગવાન ચંદ્રનો પુત્ર બુધ ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવાય છે. આ બે મહા પુરૂષે, બરાબર એકજ મગચે પોતપોતાનું વંશતંત્ર આ પુનર્વંશિ ભારત-કોટમાં રોપ્યું છે. વિશેષ વિવેચનાથી જોવામા આવે તં બુધદેવ, ભગવાન મનુથી એક પુરૂષે પરવર્તી છે એમ સુકરર થાય છે, શાથી કે બુધદેવે, ભગવાન મનુથી એક પુરૂષે પરવર્તી પેદા થઈ તેની દુદિતા મંત્રાનું પાણિમહાજ કરેલ છે. પુરાણમાં જે ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા રાજવંશનું વિવરણ જોવામાં આવે છે તે રાજવંશ, આ મહાવંશ વૃક્ષની શાખા પ્રશાખા છે.

આર્યાવર્તની ભૂમિમા, એ સૂર્ય વ ચંદ્રવંશીય નરપતિનો આદિ પુરૂષ, કયા સમયમા ઉપનિવિદ્ય^૬ થયો, તેનું નિરૂપણ કરવું જોડકુલ દુસ્સાધ્ય^૭ છે. પ્રસિદ્ધ પુરાણ, તે વંશના વિવરણની સમાલોચનાથી જોટવું તો માલુમ પડે છે જે સૂર્ય વંશનો પ્રતિષ્ઠાતા ભગવાન મનુ, સાતમા મન્વતરના સમયમાં પેદા થયેલ છે.

૧ છાનસા ૨ કિડુ-૩૬૧૫૫૫ ૩ જોડુ-૧૫૫૫ ૪ ૫૫૫૫ ૫ કીસનો ૬ રેતીયા
૭૫૫ ૮ પેતીયા ૯ હિંદુસ્તાન સંજ્ઞા-હિંદુસ્તાનના પ્રાચીનગણોની ડાઠ.
૧૦ વસેરો ૧૧ મુરુદેશ.

એ કાળાતડ^૧ મન્વ તરના સમયના વિવરણને^૨ લઈ ઘણું કરીને જગતના સઘળા આદિ સૃષ્ટિ અથો લખાયા છે, સાચી કે મઘળા અથોમા તે વિવરણ અળખે એકજ જાતનું લખાણ બેવામા આવે છે

પુરાણમા લખેલ છે જે તે મક્ષમ મન્વ તરન પ્રાડ્કણે,^૩ ભગવાન મનુ એકે દીવસ કૃતમાળા નદીમા તર્પણ કરતો હતો, તે સમયે, એક નાનું માછલું નદી જળની સાથે, તેની અજળિમા આવ્યું તેને બેઈ, મનુએ, તેને નદીમા નાખી દેવાનો ઉપક્રમ કર્યો, પણ તે માછલાએ નિવારણ કરી, તેને કહ્યું, નરોત્તમ ! મને જલમા નાખી નરે ! હાલ મને કુલીજ^૪ વીગેરે મોટા જલજ તુથો મને અનિષ્ટની આશંકા છે, માટે મને ડોડી ખીન્ન થયે રાખ ! માછલાનું વચન માલગી મનુએ તેને એક કાશામા રાખ્યું માછલું થોડા મમયમા મોટી કાયા વાળું થયું તેણે પોતાના ગ્રહણ માટે હવે મોટું પાન મળ્યું ત્યારે મનુએ, તેને મરોવગમા રાખ્યું મરોવગમા નાખ્યું કે તુરત, તે મોટી કાયાથી વધવા લાગ્યું તગપત્રી, મનુએ, તેને માગગમા નાખ્યું માગગમા તે એકદમ લાખ ચોજન જેટલું લાણુ થયું ત્યારે, મનુ અથત વિમય પામી, ભ્રિપૂર્ણ વચને બોલ્યો ' હે મગરન ! તને કોણ છે ! શામાટે તમે વ્રથા માયાવટે મને છેતરોછો, માછલાએ ઉતર આપ્યો આજના દીવમથી માનમે દીવમ, માગગ, ઉદ્ધેવ પથઈ મગમા જગતને બોળી દેશે તું તે અવમરે, પ્રત્યેક જીવજન્તુ વૃક્ષગતા વીગેરેના ખીજ લઈ સસખિ સાથે નૌકામા ચઢી જશે ત્યાગપત્રી હું ત્યા આનીશ તેનું નાકુ મારા શીંગડા સાથે બાધજે નેન થયાથી તમો મહુત્ત રક્ષણ થાશે x

૧ કાળના છેવટના ભાગનો મન્વ તર ૨ વણુ ૩ પદનાના મગ ૪ મોટા માછલા— એક જાતનું મોટું માછલું ૫ તંગોમાથી હોળી કરીનારા જલાર થએલો

જેના દીવમ એક મનુ રાખવાન કરે તનું નમ મન્વ તર

મન્વંતર મનોઃ કાલો યાત્ પાલયેત મજા

एको मनुःसकालस्तु मन्वन्तर मितिश्रुतः ॥

કાલિકાપુરાણ ૨૧ અન્યાય

+ મનુગિરિમાથી જે નીચો પીઠગા ૩ તેમાથી કૃતમાળા એક નો ૩

कृतमाला ताम्र पर्णा पुषा जात्युसलावभी

મલપાટ્ટિ સંવંદતાનયઃ શોતજલન્વિતાઃ

માગકંઠેયપુરાણ

x મનુર્વૈવમ્નસ્વયમ્તેયે વેમુક્તિમુક્તયે । एकदा कृतमालाया कुर्वतो जलतर्पणं ॥

નસ્યાજલયુદકે મત્સ્યઃ સ્વલ્પएकोभ्यपत्रता । क्षेप्तुकामंजलेषाह नमाधिपनरोत्तम ॥

અગ્નિપુરાણ.

હવિષ્ય પુરાણની સમાલોચના કરવાથી માનુષ પડે છે જે વૈવસ્વત મનુ
સુમેઝ પર્વતમા રાજ્ય કરતો હતો તેના વશધર કુકુત્ને, અયોધ્યાનગરમા આપિ
પત્ન્ય સ્વામ્યુ તે પ્રદેશ થયી તેના તંતાનો જગતના બીજા સ્વયં દેશમા
વસી વિસ્તારવા લાગ્યા.

જે પવિત્ર સુમેઝ નજ ધે, જુદા જુદા દેશના ધર્મમથમા વિચિત્ર વિચરણ
કરેલ દેખાય છે સિત્ત ધર્માવજબીલોએ અને સિત્ત ત્રપ્તિય ભુજા જપાતકોએ,
પોતપોતાની કુચિના અનુસારે તેને મિત્ર મિત્ર ઉપે વર્ણવી, પોતપોતાના ઉપાસ્ય
દેવનુ નિવાસસ્થળ મલેવ છે બ્રહ્મણ્યે આદીશ્વર નહાદેવનુ સુમેઝને મથજ
મલેવ છે, કૈનોએ તંનાધિપ અદિનાયનુ નિવાસ સ્થળ મણ્યુ છે બ્રીકલોડોએ
જેકસનુ રહેણુ મલેવ છે, તસામા વિરોધ નાવધાનતાથી જે સ્વયં મિત્ર મિત્ર
વિચરણ પરીક્ષા કરી જોવામાં રચત યીને પ્રતીત થય છે દરેક પુરાણન મૂળએ
પોતપોતાની કુચિના અનુસારે સુમેઝનુ વર્ણન કરેલ છે જ્યારે ત્રીક અને હોંદુ
જેક પરિવારનન ભાનુભાવે જેક સ્થળે રહેના ત્વારેજ નિશ્ચય થાય છે જે આદી
શ્વર, અદિનાય, નારીરીય, વાયેસ, વેકસ મનુ મનુષ્ય અનેનુ તે જેક માત્ર
માનવપિતાના સિત્ત સિત્ત નામ છે તે મનવપિતા મનુ છે જેમ જે જગતના
પ્રતિહાન તેની સુરપદ આજ્ઞા આપે છે.

તે દેવ નિવાસ પવિત્ર સુમેઝ પવનનો ત્યાગ કળી દેવ નરખે વૈવસ્વત મનુએ
સિંધુ અને ગંગાના પાણીથી પવિત્ર ધર્મેજ આર્યાવર્તમા આવી, પોતાનુ વિશાળ
વશવૃક્ષ રોપ્યુ, તે વશવૃક્ષ, અસખ્ય શાખા પ્રશાખામા વિચાર પામી ભારત
વર્ષના જુદા જુદા સ્થળે ફેલાવ કરવા લાગ્યુ.

* સુમેઝ સર્ગપ પુન્ડ્રના જુદા જુદા પ્રકારની વિચિત્ર વસ્તુના છ તે છંદ બીરર
દેવનુ વક્ષ શલક, હિમર થાનેરુ હીલા સ્થળ છે.

તત્રંદવગણાઃ સર્વે ગૌર્વારગણાસતાઃ સુન્દરાણે પ્રમોદંતે સર્વારતા અપ્સરમસ્તયા

મન્ત્યપુરાણ.

દ્વિતીય અધ્યાય.

સૂર્ય વ ચંદ્રવંશના નરપતિઓની વંશાવળી અને તેઓના
પરસ્પર સમસમયનું નિરૂપણ.

મરાવતી સરખી અયોધ્યા, જે સઘળા મહિમાવાળા આર્યનૃપતિના
શાસને અધીન હતી. અને જે આર્ય નરપતિના વંશમાં ભુવન વિદિત
રામચંદ્ર પેઠા થયેલ છે તે આર્ય નરપતિનું મહાનીય^૧ ચરિત કવિ-
કુળગુરુ વાલ્મીકિએ ગાથાગદ્ય^૨ કર્યું છે. તેની અમહારભરેલી
વર્ણનાના પ્રભાવે, આજપણ ને અમલપૂજ્ય^૩ નરપતિની લીલા સહજે જણાઈ
આવે છે. તે રાજાઓની કીર્તિ, તે ગ્રંથના કર્તાથી હાલ મશહુર છે. મહર્ષિ વાલ-
મીકિની રામાયણની રચના પછી અનેક સમયે કવિ કુલતિલક મહર્ષિ કૃષ્ણ દ્વૈપા-
યન વ્યાસે, સૂર્યવંશીય નરપતિઓનું ધારાવાહિક સંક્ષિપ્ત વર્ણન, પોતાના અપૂર્વ
ગ્રંથ મહાભારતમાં દર્શાવેલ છે. તેણે વાલમીકિ પ્રણીત રામાયણની છાયા લઈ
મહાભારતની રચના કરેલી છે.

વાલ્મીકિ અને કૃષ્ણ દ્વૈપાયન વ્યાસે રચેલ, મહાગ્રંથ રામાયણ અને મહાભા-
રતમાં જે સૂર્યવંશીય નરપતિની વંશતાલિકા આપી છે તે જાને ગ્રંથની વંશ-
તાલિકા તપાસીએ તો તેમાં પરસ્પર અનૈક્ય^૪ અને ભેદ માલુમ પડે છે. તે અનૈ-
ક્ય અને ભેદ સામાન્ય નથી એટલે કે તે જાનેની મધ્યે ૨૧ પુરૂષનો અંતર જોવામાં
આવે છે. સૂર્યવંશનો આદિ પુરૂષ વૈવસ્વત મનુ^૫ છે. તે મનુથી તે રામચંદ્ર પર્વત
૩૬ નરપતિઓ રામાયણમાં અને ૫૭ નરપતિઓ વ્યાસકૃત મહાભારતમાં વર્ણવેલ
છે. આ જાને મહા કવિઓએ વર્ણવેલ રાજાની વંશાવળીમાં એટલોજાપો અસા-
ધારણ ફેર કેમ આવે છે તે સમજાઈ શકતું નથી. આ રથે પ્રશ્ન ઉઠે છે જે
જેઓ અસીમ^૬ વિદ્યાળયે ત્રિકાળજ્ઞ ગણાતા હતા, સમસ્ત માનવનું ચરિત જોના
નખ દર્પણમાં પ્રતિબિંબિત હતું તેઓ શું જામમાં પડ્યા છે ! અથવા પોતાના
અવિધ્યવંશને ઠગવાના અભિપ્રાયે સ્વેચ્છાદૃષ્ટ એવું કૌશલ્ય પકડેલ છે ? ના, તેમતો
કદી હોય નહિ. તેઓ મહાપુરૂષના તેઓ ભગદ-તુલ્ય હતા. તેઓના પવિત્ર હૃદ-

યમા એવી પાપકૃતિત' કૃપવૃત્તિ અને એવો અમામાન્ય જન્મ પ્રમાદ હોય નહિ તેઓ જે વિપિગદ્દ કરી નયા છે તે સર્વ પુણ્ય વિમુક્તિ જનરહિત અને પ્રમાદ વર્ણ છે મૂળ અથવા અગારે, તેઓના પત્રીના વિપિકારોએ, એવું લેવગદ અને અનંકય કરી રીપુ હોય એમ લાગે છે જે હોય તે જરૂર પણ જે કારણથી આવી રીને અમામાન્ય ફેર આરે છે ત કાગલ એવાનું આપણા માધ્યમ નથી હવે તેની મદદના વિદેહવગની ગાખામાથે તેની જુનના કરી એકએ, તેથી કરીને યોરોધરો ફેરફાર નીડની ભરે ખરે અને જન્મે એકતક ભત કુળ સાધના સમ ન્યયના' સાધનમા એજ કમી આપણે સર્વવરીય અને સ્વરૂપી નરપતિના અરિતાની અમારોઅનામ પ્રવૃત્તિ યાજી

જેને આપણે વિદેહવગ કહીએ છીએ તે સૂરસની એક ગાખા છે મહા રાજ નિમિ તેનો ગાનપતિ છે, મહાન વૈરવવ મનુના જયેષ્ઠપુત્ર મહારાજ ઇન્દ્રાકુનો ગિમિ બીએ પુત્ર. એમ કહેવાય છે, જે મહારાજ ઇન્દ્રાકુને એકએ પુત્ર હતા તેમાંથી જયેષ્ઠપુત્ર વિકુન્ઠિ પિતૃરાજ ઉપર અભિષિત થયે હતા નિમિ અને હવેને માન પ્રેરના રાજા મળેલા હતા બાવીસ બીઆ પુત્રે એ રવેન્દ્રાકુમે પાતપોતાના પત્નિ દરના પ્રદેશમા એ એક રાજધાની સ્થાપના કરી

ઉપર કહેલો નિમિ, વિદેહવગનો પહેલો રાજા અને પ્રતિષ્ઠાતા તેનાજ કુળમા સુત્રી પ્રધાના સીમા જન્મ પામી છે નિમિનો પુત્ર મિથિ હોય, તેણે મિથિવાની પ્રતિષ્ઠા કરી વાવમિકિ જમાવણમા વર્ણવે છે જે નિમિથી તે જન્મ વ કુશ ધ્વજ પર્ણવત એકદર રત રાજા મિથિવત્ત મીદામને એક હતા સા'ની જાનકી તે જાનકી પુત્રી જાનકુ નામ મીરનાર હતું જાનકી બીમલામૃત નામ કુશ ધ્વજ હતું જાનકા રામચંદ્રે જાનકીનું પંજીમહુલ કર્યું છે ચો'વેકે ત્રાજિજનક અને મહારાજ દશરથ પંચપદ સમસાગિક' થયા, પણ શુદ્ધ વાવમિકિની આપેલી તાલિકાના' જનુમારે, એ જે વચ સાખાની મેળવણી કરવા એમીએ તો જાનકી વચમા જગીપાર પુત્રપુત્ર અતર આરે છે નિમિ થકી જનક અને કુશ ધ્વજ એવીસ પુત્રો નીચે નિમિ, મહારાજ ઇન્દ્રાકુનો એક પુત્ર છે એકદર જનક અને કુશધ્વજ અયોધ્યાપતિ ઇન્દ્રાકુના થાં આવીસ પુત્રો નીચે મહારાજ દશરથ, જનક અને કુશધ્વજનો અમસાગિક હો' ઇન્દ્રાકુ થકી એવીસ પુત્ર પાવર્તી છે વિદેહ કુળ કરતા રણુકુળમા દસ પુત્રપુત્ર અધિક' થઈ બાપે

આતે, આપેત્ર વ અતાલિકાની નાથે એ જુવના કરવામા આરે તો રણુકુળમા જતોય પુત્રપુત્ર આધિન્ય મનુમ પર છે ભારે દશરથ અને મીરધ્વજ જાનકુ સમસાગિકપણ' શીડીને થઈ શકે ?

૧ જાવર્તી મળી ૨ વીસપત્ર. ૩ મળત્ર ૪ મીરાજ ૫ સમાન ૬ પંચા
૭ મી ૮ વિરોધ ૯ વચપાપસા ૧૦ એકરખાપડ.

સૂર્યવંશને છોડી હવે ચંદ્રવંશની સમાલોચના કરીએ તે કથા પછી જાને વંશના સમસામયિક નૃપતિઓના ચરિત્રાનુ અનુશીલન કરશું. ચંદ્રવંશનું અને સૂર્યવંશનું બીજાં એકીમાથે રોપાણુ હતું, પણ જાનેનું પુષ્ટિસાધન એક સંગે થયું નહિ. ચંદ્રવંશ ધીરે સુદૃઢભાવે પરિપુષ્ટ થયો, ધીરે ધીરે વધી ક્રમે ક્રમે તેણે બેહુદા ભેર મેળવ્યું, એક સમયે, અર્ધ એશીયાખંડ તે જાલના પ્રભાવે, તેને સહાય કરવા, કઠોર કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો હતો પણ સૂર્યવંશની તેવી ગતિ નહોતી. તેનું તેજાં એકદમ પ્રખર થઈ ઉઠ્યું હતું. એકવાર પ્રચંડ ભરત મહાસાગરની વશે વિહાર કરતો લઠાદીપ, તેના દિગ્વિદાહી તેજમાં ભસ્મ થઈ ગયો હતો. ચંદ્રવંશ સૂર્યવંશ કરતા વધારે વિસ્તારવાળો થયો.

ચંદ્રનો પુત્ર ભગવાન બુધ ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા હતો. બુધે, વૈવસ્વત મનુની દીકરી ઇલાનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ઇલાના ગર્ભે રાજર્ષિ પુરૂરવા ઉત્પન્ન થયો. પુરૂરવાથી નીચે ચારમા પુરૂષ, મહારાજ યયાતિ પેદા થયો. યયાતિની બે પત્નિ હતી. શુક્રાચાર્યની પુત્રી દેવયાની અને દાનવરાજ વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠા. યયાતિ થકી શર્મિષ્ઠાના ગર્ભે યદુ અને તુર્વસુ નામના બે પુત્ર પેદા થયા અને શર્મિષ્ઠાના ગર્ભે દ્રુહ્ય, અનુ, અને પુરૂ એવા ત્રણ પુત્ર પેદા થયા. તેના બે પાત્ર પુત્રમાથી, યદુ અનુ અને પુરૂથી ભોગવજનો સારો વિસ્તાર થયો વળી તેઓથી સોમવંશને મારૂ પોષણ મળ્યું યદુના કુળમાં જીવન વિજયીરીર કાર્તવીર્યર્જુન, હૈહય તાળન્ધ, અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જન્મ લીધો હતો અનુના કુળમાં અંગ-રાજ, રામપાદ અને વીરકર્ણુનો પાલક પિતા નધિરથી સૂત વીંગેરે પેદા થયા. અને પુરૂના કુળમાં જીવનવિદિત પાંડવ, ડૌરવ, અને લોહ લલામભૂત દ્રોપદીનો જન્મ થયેલ છે.

એ કુરૂકુળમાં ધાર્તરાષ્ટ્રનો એક સહયોગી મગધરાજ જરામથ જન્મ્યો. તે શ્રીકૃષ્ણનો પ્રચંડ શત્રુ હતો, તેના ભયથી શ્રીકૃષ્ણને સદા સતર્ક અને સાવધાન રહેવું પડતું હતું. મધ્યમ પાંડવ લીભનેન થકી, જરામથ હણાયો હતો હવે બેવાનું ચુકત છે. એ મધ્યમા રાજાઓમાં પરમ્પર કોણ સમસામયિક છે તેઓના સમસામયિકપણા વિશે સમાલોચન કરી આપણે એ ચંદ્રવંશની માથે સૂર્યવંશનું સમન્વય સાધન કરશું.

ચંદ્રવંશના સઘળા રાજાઓ, ભગવાન બુધના વંશધર છે બુધ સોમદેવનો પુત્ર છે. તેણે વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલાનું પાણિગ્રહણ કર્યું ઉપર જે જે ચંદ્રવંશીય રાજાઓના નામ આપ્યા છે તેમાંથી રામપાદ, કાર્તવીર્યર્જુન, હૈહય અને તાલન્ધ વિના સઘળા રાજાઓ તમસામયિક છે, એટલે કે પાંડવ, ધાર્તરાષ્ટ્ર, શ્રીકૃષ્ણ,

કર્ણ, જરામંથ અને દ્રૌપદી મમકાલીન' છે. તે સઘળાં એકજ સમયે હતા, તે મહુ દોડના બહુવામા છે. પણ આશ્વર્થનો વિષય છે જે તેઓ અનેકના વચમાં આડ દશ પુરૂષનું અતર જોવામા આવેછે બુધધરી મણનામાં સુધિષ્ટિર અને દુર્બાધન ૪૮ પુરૂષે, કર્ણ ૩૮ પુરૂષે, શ્રીકૃષ્ણ ૧૭ પુરૂષે, જરામંથ ૪૮ પુરૂષે અને દ્રૌપદી ૪૮ પુરૂષે પેદા થઈ છે.

પુરાણના પ્રાચીન ચદ્રવશના અને મૂર્ચવશના રાજઓનું મમકાલીનપણું પ્રતિપાદિત થયુ. હવે તેઓના ચરિતનું સમાલોચન કરવાનું થોમ્ય છે. અનુમાનની મદદ વિના તેઓના ચરિત વિષરજી વીગેરેના મન્યાસવમાં સુકરેર કરવાનું બીજું કાણ માધન નથી.

૧ હરિવશમા જોવામા આવે છે જે મૂર્ચવશીય કકુન્દય નીમે નામની કન્યાસાથે, ચદ્રવશીય નદવાના પહેલા પત્રવતિનું પાણિગ્રહણ થયું. એટલે નહુપ અને કકુન્દય મમકાલીન રાજ, ઉપર પ્રતિપાદિત થયું છે. ઇક્વાકુ અને બુધ સમકાલીનરાજ-શાથીકે બુધ ઇક્વાકુની એન ઇક્વાનું પાણિગ્રહણ કરેલ છે. પણ બુધથી નહુપ ચોથો પુરૂષ અને ઇક્વાકુથી નીમે પુરૂષ છે. કેવળ એક પુરૂષનું અંતર છે.

૨ મૂર્ચવશીય સુવનાસ્વની પુત્રી કાપેરીનાસાથે, ચદ્રવશીય જન્હુનો વીવાહ થયો. સુવનાસ્વ પ્રસિદ્ધ માન્યાનો પિતા અને કુકુમારનો પુત્ર છે. ઇક્વાકુથી સુવનાસ્વ નવમો પુરૂષ અને બુધના ત્રીજા પાત્ર અમાવનુ થકી જન્હુ છઠ્ઠો પુરૂષ એટલે બુધથી ગણનામા તે આઠમો પુરૂષ એ રથે બન્ને વંશમાં માત્ર એકજ પુરૂષનો અતર છે

૩ મૂર્ચવશીય સુવનાસ્વનીમાથે ચદ્રવશીય મનિનાસ્વી પુત્રીનો વિવાહ થયો. સુવનાસ્વ પ્રસિદ્ધ માન્યાનો પિતા અને કુકુમારનો પુત્ર થાય. ઇક્વાકુથી કુકુમાર આઠમો પુરૂષ અને બુધથી મનિનાસ્વ અઠારમો પુરૂષ છે. દોડામાં જોઈું દશ પુરૂષનું અતર વ્યાસે આપેલ મૂર્ચવશની તાલિકામા માન્યાનાની પૂર્વે જે સુવનાસ્વજાત પેદા થયા છે એમ જોવામા આવે છે. એક સુવનાસ્વ, માન્યાનાનો પિતા, જે ઇક્વાકુથી અઠારમો પુરૂષ, બીજો સુવનાસ્વ, ઇક્વાકુથી નવમો પુરૂષ છે. આ રથે વ્યાસે આપેલ તાલિકાનું અગત્યન કરવાની દેટલુંક સામન્થ' થાય છે.

૪ મૂર્ચવશીય માન્યાનાએ ચદ્રવશીય શશજિન્હુની કન્યામાથે વિવાહ કર્યો. માન્યાના, સુવનાસ્વનો પુત્ર થય. એટલે સુવનાસ્વ અને શશજિન્હુ પરસ્પર સમાસમયિ. પણ અનુચોદન' કરી જોવામાં આવે તો તે બન્નેની મધ્યે ચાર પુરૂષનું

અંતર માણુમ પડેછે. શશાંગિંદુ, મહારાજ યયાતિના પહેલા પુત્ર કોબ્દનાવંશમાં જન્મ્યો. કોબ્દ, ભગવાન બુધધરી સાતમો પુરૂષ છે. શશાંગિંદુ કોબ્દધરી છઠ્ઠો પુરૂષ છે એટલે બુધધરી શશાંગિંદુ બારમો પુરૂષ છે. ઉપર બતાવી આપ્યું જે માન્ધાતાનો પિતા, યુવનાશ્વ, ઇક્ષ્વાકુથી નવમો પુરૂષ છે તે બન્નેકુળમાં ત્રણ ચાર પુરૂષનું અંતર છે. વ્યાસકૃત રવિકુળની તાલિકાનું અવલંબન કરી વિચાર કરવામાં આવે તો વધારે વિપરીત થઈ જાયછે. સૂર્યવંશમાં ત્રણ ચાર પુરૂષ ન્યૂન માય છે એમ નહિ પણ છ સાત પુરૂષ વધે છે.

૫ યૌગલ્લિક વિવર્ણનના અનુસારે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્ર, પરશુરામ, કાર્ત્તવીર્યાર્જુન અને રામચંદ્ર, પરસ્પર સમકાલીન થઈ શકેછે. સાથી કે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્રનો સમસામયિક, વિશ્વામિત્ર રામચંદ્રનો સમસામયિક, પરશુરામ, રામચંદ્ર અને કાર્ત્તવીર્યાર્જુનનો સમસામયિક એટલે કે પરશુરામ અને રામચંદ્રનો સમકાલિન વિશ્વામિત્ર, જેથી હરિશ્ચંદ્ર પણ પરશુરામ અને રામચંદ્રનો સમકાલિક માય છે.

એટલે નિશ્ચિત થયું જે હરિશ્ચંદ્ર, વિશ્વામિત્ર, પરશુરામ, કાર્ત્તવીર્યાર્જુન અને રામચંદ્ર એકકાળના માણસ હતા. પણ તે સંપૂર્ણ અસંભવિત છે. પુરાણ ભ્રમસ ! વિચારી જો ! પૌરાણિક આર્યરાજની વંશતાલિકા કેટલી જટિલછે.*

૬ સૂર્યવંશીય મહારાજ દશરથ અને ચંદ્રવંશાધિપ અંગરાજ, રોમપાદ, બન્ને પરમમિત્ર હતા એટલે કે તેઓ એક સમયના રાજા હતા. રામાયણમાં વર્ણવેલ છે જે મહારાજ દશરથે, પુત્રેષ્ટ્યાગ કરવાના અભિમાયે, અંગનાથ રોમપાદ પાસેથી ઋષ્ય શૃંગઋષિને આપ્યો હતો* એટલે કે રોમપાદ અને દશરથ

* દીંદુશાહના પરશુરામને ચિરંજીવી ગણેલ છે. તેનું ચિરંજીવિત્વ સપ્રમાણ કરના પુરાણકારોએ મોટી કુમીવારી વાપરી છે. વળી રાજર્ષિ વિશ્વામિત્ર, યોગળજે દીર્ઘજીવી હોનો

૧ ચંદ્રવંશના રાજા ૨ પુત્રની પ્રત્યક્ષાણે યોગ; તથા.

* સુમંત્રસ્ય વચઃ શ્રુત્વા દૃષ્ટ્વો દશરથો ઽ ભવત્ ।

અનુમાન્યં વશિષ્ઠં ચ સૂતવાક્યં નિશામ્ય ચ ॥ ૧૩

સાંત પુરઃ સહામાન્યં પ્રયયૌ યત્ર સદ્વિજઃ ।

વનાગ્નિ સરિતઃ સ્વૈવં વ્યતિક્રમ્ય શૈનૈઃ શૈનૈઃ ॥ ૧૪

અભિચક્રાપ તં દેશં યત્ર વૈ મુનિપુંગવઃ ।

આમાશ્વતર્મ દ્વિજશ્રેષ્ઠં રોમપાદ સપીપળં ॥ ૧૫

ઋષિ પુત્રં દદર્શિય દીપ્યમાનમિવાનલં ।

તતો રાજા થયા ન્યાયં પૂજાં ચક્રે વિશેષતઃ ॥ ૧૬

સહિ ત્વાત્તસ્ય વૈરાસઃ પ્રવૃષ્ટે નાંતરાન્મના ।

રોમપાદેન ચાણ્યાતંઘૃપિપુત્રાયવીર્યમં. ॥ ૧૭

રામાયણ વાલકાંડ ૧૧ સર્ગ

સમસાધિક-પણ તે જાનેના અંતરમાં અનેક પુરુષનો અંતર છે. રામાયણના મતમા મહારાજ દશરથ, હદવાકુશી ચોત્રીશમો પુરુષ, વળી બુધધરી રામપાદ ત્રેવીશમો પુરુષ એકંદર અગીયાર પુરુષનો અંતર છે. આ રથને જે વ્યાસે આપેલી વંશતાલિકાના અનુસારે ગણના કરી જાયતો તેમાં બધાનક વિપર્યય આવી જાય છે વ્યાસમતે, હદવાકુશી મહારાજ દશરથ પચાસનમો પુરુષ એટલે તે રામપાદથી જોત્રીશમો પુરુષ એવી રીતના રથને કવિ કુલગુરુ વાલ્મીકિની આપેલી વંશતાલિકાનું અવલંબન કરવાથી કેટલુંક સામંત્ય આવી પડે છે.

જે વ્યાસે આપેલ વંશતાલિકાની ગણનાના અનુસારે સૂર્યવંશીય રાજાની ગણના થાય તો મોટો વિપર્યય આવી જાય છે તેથીકરી ક.ળ નિર્ણયમાં બધાનક વિરોધ ઉઠે છે. અવશ્ય કહી શકાય છે જે શ્રીરામચંદ્રથી ઘણાકાળ ઉપર મહારાજ યુધિષ્ઠિર શ્રીકૃષ્ણ અને દુર્યોધન પેદા થયેલ છે. અને કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ, રામાયણના યુદ્ધ પછી ઘણાકાળ ઉપર થયેલું છે. શ્રીભાગવતમાં વર્ણવેલ છે જે બૃહદ્બલ નામના એક સૂર્યવંશીરાજએ કુરુક્ષેત્રના મોટા મ આગમ્ય મહારાજ દુર્યોધનનો પણ પકડ્યો હતો. અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુના હાથે તેનું મૃત્યુ થયું.

એ બૃહદ્બલ, ભગવાન રામચંદ્રના મોટા પુત્ર કુશના વંશમાં પેદા થયો છે, ગણનામાં તે રામચંદ્રથી ત્રીશમો પુરુષ નીચે છે એટલે મુરખ પ્રતીત થાય છે જે યુધિષ્ઠિર, કૃષ્ણ દુર્યોધન વીગેરેની બહુ પૂર્વે લંકા વિજેતા રામચંદ્રનો જન્મ થયો હતો, પણ આ રથને વ્યાસ પ્રકટિત વંશતાલિકાના અનુસારે ગણના કરવામાં આવે તો, યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી રામચંદ્રનું પૂર્વત્વ થવાના બદલે, તેનું ઉત્તરત્વ આવી પડે છે. એટલે લંકા વિજેતા મહારાજ રામચંદ્ર, યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી નીચે આડમાં પુરુષ થઈ પડે છે. કેવું આશ્ચર્ય ! આવી જટિલવંશ પત્રિકાના અંદરથી ઐતિહાસિક સત્યનો અવિધાર કરવો તે સામાન્ય વિદ્વાનનાં વિષય નથી.

આ રથને એટલું બોલી શકાય છે જે જે વાલ્મીકિએ રચેલી વંશતાલિકા સત્ય ગણી મહાજ કરવાનું થાય તો ઉભયપક્ષનું આગમન થાય તેમ છે. વળી યુધિષ્ઠિર વીગેરેથી રામચંદ્રનું પૂર્વત્વ સાબીત થાય તેમ છે.

૧ વિરજા-૧૨૩ ૨ ઇતનાર ૩ પ્રકાશીત ૪ મહાજ કરુ. રતીકરુ

■ તતઃપ્રસન્ન જિનમ્યાન્ તપ્તઞ્ચો મરિતા ણુનઃ ।

મનોરૂદ્ધવ્યોયમ્નુ પિનાતેમમરહત ।

યાગરત્ ૯ સ્કંપ ૧૨ અધ્યાય.

તૃતીય અધ્યાય.

પ્રાચીન આર્યનૃપતિ કર્તૃક લિખ્ત લિખ્ત નગર અને રાજ્ય પ્રતિષ્ઠા.

ર્યવંશીય રાજાની પ્રથમ અને પ્રધાન કીર્તિ અયોધ્યાનગરી હતી. તેનો પ્રતિષ્ઠાતા ભગવાન વૈવસ્વત મનુ હતો. કયા સમયે આ પ્રતિષ્ઠિત નગરોની સ્થાપના થઈ તે સુકરર કરવું ઘણું દુષ્કર છે. એકવાર તે મહાનગરી ભર્તૃહાર્યામાં અમરાવતી સરખી હતી. તે કવિ કુળશુર વાલ્મીકિના રચેલ મહાકાવ્યના પાઠથી માલુમ પડે છે. ભગવાન રામ-ચંદ્રના પ્રાદુર્ભાવ અગાઉ કોઈ નગર તેના જેવું સમૃદ્ધિશાળી નહોતું. અયોધ્યા નગરીએ, એટલીગધી આળાદી અને સૌંદર્ય ગૌરવ, એક દીનમાં મેળવી છે! ના. તેમ કદાપિ અને તેમ નથી. તેણે કાળક્રમે, તે આળાદી અને સૌંદર્ય ગૌરવ મેળવ્યું છે.

અયોધ્યાની પ્રતિષ્ઠાના સમકાળમાં મહારાજ ઇક્ષ્વાકુના પૌત્ર મિથિએ મિથિલા-નગરી સ્થાપી મિથિનો તનય-જનક નામે કહેવાતો હતો. ક્રમે એ જનક નામ, તેના સંધ્યા વંશધરાતું પડ્યું.

અયોધ્યા અને મિથિલાની પૂર્વ સૂર્યવંશીય રાજાઓએ ભારતભૂમિમાં ખીણ કોણ નગરીઓ સ્થાપી છે કે નહિ તે બાબતનું વિવરણ પુરાણોથી નીકળતું નથી.

* કોશલો નામ મુદિતઃ સ્ત્રીનો જન પદો મહાન્ ।

નિવિષ્ઠઃ સરયૂતીરે પ્રભૂત ધન ધાન્યવાન્ ॥ ૫

અયોધ્યાનામ્ તત્રાસીત્ નગરી લોક વિશ્રુતા ।

મનુના માનવેદ્રેણ સાપુરા નિર્મિતાસ્થયં ॥ ૬

આવતા દશચ દ્વેષ યોજનાનિ મહાપુરી ।

શ્રેમતી ત્રીણિ વિસ્તીર્ણા સુવિભક્ત મહારથા ॥ ૭

રાત્રમાર્ગેણ મહતા સુવિભક્તેન શોભિતા ।

મુક્ત પુષ્પા વર્કીર્ણેન જલ સિક્તેન નિત્યશ્ચ ॥ ૮

તાં તુ રાજા દશરથો મહારાષ્ટ્ર ચિવર્દનઃ ।

પુરીમા વાસયામાસ દિવિ દેવપતિ રથા ॥ ૯

એ બે નગરીની પ્રતિષ્ઠા પડી ભગવાન મનુના વશધરોએ રોતસ ચંપાપુર બીગેરે નાના, નાના, નગર સ્થાપ્યા

ભગવાન ભુષે રોષેનુ વશતક અન્વત વિસ્તારવાળું છે તેની ભિન્ન ભિન્ન શાખામાં જે જે યજ્ઞક્રમવાળા ભૂપાળે પેઢા થયા હતા, તેને રામઓએ ભારત વર્ષમાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે, ભિન્ન ભિન્ન નગર સ્થાપ્યા તેમાંથી ધણાજાત નગરો અનતકાળ આગમ્ય વિલીન^૧ થઇ ગયા છે જે બેચાર નગરનું અગ્નિતપ છે તે પણ વિવેચન^૨ અને ચૂર્ણ વિનૂર્ણિત છે તેઓના દ્વસરાશિમાંથી હાલ પણ, તેઓના ઝોરવ અને અભ્યુદયના ચિન્હ નીકળે છે કેટલાક બોલે છે કે પ્રસિદ્ધ પ્રયાગજ સોમવશીય રાખાની પ્રથમ શીર્ષિ છે પણ વિશેષ ચોધ અને તાજવીજથી માનુષ પરો છે જે પ્રયાગની પૂર્વ એક બીજા નગરની પ્રતિષ્ઠા થયેલ છે તે નગરનું નામ માહિષ્મતી તે નર્મદાતીર સ્થાપિત હૈહય કુલોત્તમ મહાવીર કાર્તવીર્યાર્જુને માહિષ્મતી નગરી સ્થાપી છે આજ પણ તે મહિષ્વર નામે પ્રસિદ્ધ છે

જે કુશરધની દ્વારકા, શ્રીભગવાન કૃષ્ણની પ્રધાન રાજધાની તે ચૂરપરપ્રયાગ અને મયુરાથી પહેવાનુ પ્રતિષ્ઠાવાળું નગર છે ભાગવતમાં કહેલ છે જે મહારાજ ઇન્દ્રવાકુના એક ભાઈ નામે આનર્તે તેની સ્થાપના કરેલ છે

મશવમીરના પ્રાચીન કદ્દ મથમાં લખેલ છે જે પ્રયાગની પ્રતિષ્ઠા પહેલી છે ત્યારપછી મયુરાથી પ્રતિષ્ઠા થઇ છે ત્યારબાદ દ્વારકા સ્થપાય છે પણ તે વાત કેટલી વિશ્વાસ યોગ્ય છે તે કહી શકતુ નથી એ ત્રણે નગરની અવગ્યા, કોઇ

૧ લોપ ૨ ભાગાનુરૂપ

૭ તે પહેલા અધિરાષ્ટ્રીએ મહિષ્મતીને ૬૮૧ પણ આઘાતી આપ્યા, સદ્ભાગ્યકે અગિત એમ કહે છે

+ ૨૦૬ ભાદેગ, આનર્તે કુશરધને સ્થાપના કરા અને કદ્દવાકુને ભાવ કદી મોઢા ભમમાં પડેલ છે વાતુવ આનગ મહારાજ ઇન્દ્રવાકુના ભાષ્ટ્રને દીધો છે તેના પિતૃ નામ સપ્તિ છે સપ્તિને ઉનાનગદિ, આનત આ બુરિસેન નગરના ત્રણ પુત્ર થયા હતા આનગને રેવન નામે એક પુત્ર પેત થયો દનો તે રેવનજ કુશરધનો પ્રતિનગર

ઉનાન શિરિરાનલો ભૂરમેન કલિતયઃ । ચૂર્પતેર મન્વનુ આનર્ત દ્રોત્વાઽ ધરત્ ॥૧૨
સોઝાઃ સપ્તે નગરો નિર્નિર્માય કુશસ્વજી । માગસત્ । ૯ સ્કં. ૩ જ

* આગવતમાં વર્ણવેલ છે જે દ્વસરાશિનુરુ મનુ । મયુરાનો સ્થાપન કરના તેણે મયુરાકલા પુત્ર વળણે આપ્યો છે

નગરનુ નયોઃ પુત્ર લગ્ન નામ રાતસં હતા મયુરને ચને મયુરા નામ વેપુરો ॥ ૭
માગસત્ । ૧૨ અ

હોંદુથી અવિહિત નહિ હોય. એટલે કે તે વિષયે વિશેષ ધ્યાનવાનુ નથી. એ ત્રણે નગરમાં પ્રયાગજી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. એકવાર તે પુરૂષશીય નરપતિનું લીલાક્ષેત્ર હતું. સુવિખ્યાત દ્વતપ્રવર^૧ મેઝેસ્થનીસ, એકવાર તે નગરનું સૌંદર્ય જોઇ વિમોહિત^૨ થયો હતો.

અલેક્ઝાંડરના સમસામયિક ઇતિહાસ લેખક ઓલેલા છે કે જ્યારે લુવનવી-જયી અલેક્ઝાંડર અલિયાનોદ્યત હોઇ ભારતવર્ષમાં પેઠો ત્યારે મથુરાની ચારેતરફનો ભૂભાગ અને તે ભૂભાગના રહેવાશીઓ શૌરસેની નામે પ્રસિદ્ધ હતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના પૂર્વે યદુકુળમાં શૂરસેન નામના જે રાજા પેઠો થયા છે. એક શૂરસેનનો કંસનો ભાપ, શ્રીકૃષ્ણનો ભાતમહ થાય, બીજો શૂરસેન, શ્રીકૃષ્ણથી પૂર્વે આઠમી પેઢીનો રાજા હોય. તે જે રાજામાંથી કોણે શૂરપુરની સ્થાપના કરી તેનો નિશ્ચય થાય તેવું નથી. ઉપર લખેલા ગ્રીક ઇતિહાસ લેખક લખી ગયા છે જે જ્યારે તે દિગ્વિજયી મહાવીર મકદુનીયાનો રાજા અલેક્ઝાંડર ભારતવર્ષમાં આવ્યો ત્યારે શૌરસેની પ્રદેશમાં મથુરા અને કલીશપુરા નામની જે નગરી હતી. કલીશપુરા એવું નામ શૂરપુરના બહારે વપરાતું હશે કે કેમ તે કીક રીતે માલુમ પડતું નથી. દુઃખ અને શોકનો વિષય છે કે ગ્રીક ઇતિહાસ લેખકોએ પૌરાણિક નામને ભયાનક રીતે વિકૃત^૩ કરી દીધાં છે.

અંદ્રવંશીય સુવિખ્યાત મહારાજ હસ્તીએ હસ્તિનાપુરની સ્થાપના કરી છે. જે હસ્તિનાપુર એકવાર પૌરવ નૃપતિઓના ભારત્વર તેજઃ પ્રભાવે, મધ્યાન્હુ 'ભાસ્કરની' જેમ દેખાતું હતું. જેની ચળકતી ગૌરવગરિમા,^૪ એકવાર ત્રિલુવનમાં વ્યાપી ગઇ હતી. આજે તે હસ્તિનાપુર ભારતવર્ષના માનચિત્રમાં હ્રસ્વપ્રાય છે. આજે તે, દુર્લ્ભકાળના કઠોર હસ્તના ભયાનક પ્રહારથી ચૂર્ણ વિચૂર્ણિત અને વિધ્વસ્ત થઇ ગયું છે. તે પ્રથમ પ્રહારના ધ્વંસરાશિમાં પરિણામ પામ્યું છે તોપણ હસ્તિનાપુર તેના પ્રાચીન ગૌરવનાં સ્મૃતિ ચિન્હો પોતાના ખંડેરમાંથી આપે છે. દુર્ભાગ્યવશે, ભાગીરથીના નીમત રંગના પ્રભાવે, હસ્તિનાપુરનો કેટલોક ભાગ નદીના ગર્ભમાં ગયો છે. શિવલોકના ગગનભેદી પર્વત પ્રાકારને^૫ ભેદી, ગંગાનદી જે સ્થળે પુણ્ય ભારતક્ષેત્રમાં પેઠી છે તે પવિત્ર સ્થળ હરિદ્વારથી પીથકોષ દક્ષિણે હાલ પણ, હસ્તિનાપુરનાં ધ્વંસાવશિષ્ટ^૬ ચિન્હો ભેવામાં આવે છે. પણ તીવ્રતરંગિણી ગંગાના કરાળ આસમાંથી તે રહેલાં ચિન્હ રક્ષા પામશે તેની આશા રાખવામાં આવતી નથી.

કુરૂક્ષેત્રના મહાયુદ્ધની ઘટનાની પૂર્વે એ હસ્તિનાપુર સ્થપાયેલ છે એમ સપળા હાંદુના જાણવામાં હશેજ. એ જીવણ^૧ અને સર્વ નાશકર મહાસંગ્રામ પછી કેટલાક સેંકડા વર્ષ ઉપર એટલે ઘણુંકરી આડનો વર્ષ ઉપર સુપ્રસિદ્ધ માસીડાની-યન મહાગીર અલેકઝાન્ડર મારતવર્ષમાં આવ્યો હતો. તેની સાથે કેટલાક ગ્રીક પડિતો હતા. તેઓએ ભારતવર્ષનાં ઘણુંકરી અનેક નગરોનો વૃત્તાંન, પોતપોતાના અથમાં જિપિનદ કરી રાખેલ છે. પણ આશ્ચર્યનો વિષય છે કે હસ્તિનાપુર સંગંધે ઠાંધ રીતનું^૨ વર્ણન તેઓના અથમાંથી નીકળતું નથી.

મહારાજ હરતીના પછી ચંદ્રવંશ વૃક્ષના અજમીડ, દ્વિમીડ અને પુરૂમીડની ત્રણ વિર્નાઈ શાખા બહાર પડી તે ત્રણ શાખા બહુ વિસ્તારવાળી થઇ. પણ તેમાં અજમીડની શાખા વિશેષ પ્રતિષ્ઠા પામી, જીજી બે શાખાનું^૩ વિવરણ પુરાણોમાં માલુમ પડતું નથી.

અજમીડના વંશમાં ચોથો પુરૂષ બહારવ નામે એક રાજા થયો. તેણે સીંધુ નદીની પામેના ઠાંધ પ્રદેશમાં પોતાનું નાજ્ય સ્થાપ્યું. બાહ્યારવના મુદગળ, યધી-નર વૃહદીપુ અજય અને કાપિત્રય નામના ધુન્ધર પાંચ પુત્રો પેદા થયા. કાપિત્રયે કાપિત્રય નગરને સ્થાપ્યું.

ચંદ્રવંશમાં કુશ નામનો એક રાજા પેદા થયો. તેના દેવતુલ્ય તેજસ્વી ચાર પુત્ર પેદા થયા. જેના નામ કુશિક, કુશનાભ, કુશાંબ અને મૂર્તિમાન હતાં. તે ચાર ભાણ્યોમાં કુશનાભ અને કુશાંબ વધારે પ્રતિષ્ઠાવાળા થયા. જાણવામાં આવેલ છે જે સરિદ્રશ સુરધુનીના તીરે, કુશનાભે, મહોદય નામની નગરી સ્થાપી. કેટલોક કાળ ગયા પછી તે મહોદયના બદલે તેનું નામ કાન્યકુબજ કહેવાણું. તે કાન્યકુબજ અનેક સમય મોટા ગૌરવ અને સમૃદ્ધિથી ચિત્તલત હતું. ઉપરે ભારતવિજેતા શાહબુદ્દીનના શાસન કાળમાં તેના અયોગ્ય અધિપતિ કુપુરૂષ જયસાંદ (જયચંદ્ર) ના પ્રાપચિત્ત સાથે તેના પ્રાચીન ગૌરવનું પર્યવમાન^૪ થયું. કાન્યકુબજનું એક જીજી પાણણિક નામ ગાધિપુર છે.

પુરાણાદિ અથમાં જે કૌશાંબી નામના એક પુરાણન નગરનો ઉલ્લેખ છે. તે કૌશાંબીનગરી, ઉપર કહેલા કુશાંબ રાજાએ સ્થાપેલી છે. એકવાર તે કૌશાંબીનગર ભારતવર્ષમાં અધિક પ્રનિષ્ઠ વાળું અને વિશેષ ગૌરવવાળું થયું હતું. પણ આજ તે પ્રનિષ્ઠ અને ગૌરવનું સ્મૃત્તિ^૫ ચિન્હ જોવામાં આવતું નથી. તે નગર હાલ ધ્વસાવસ્થામાં છે. કેટલાક પુરાણતત્ત્વિત્ અનુમાન ઉપર આધાર રાખી કહે છે જે કોનાજયી કેટલોક દૂર દક્ષિણે ગંગાતીરે ચોધ કરવાથી કૌશાંબીનાં ધ્વસાવસિદ્ધ ચિન્હ માલુમ પડે તેમ છે.

વળી મહારાજ કુશના બે પુત્રોએ, ધર્માણ્ય અને વસુમતી નામના બે પુરો સ્થાપ્યા પણ તેની સ્થાપના માટે મતોષજનક પ્રમાણ મળતા નથી.

કૌરવ કુળપતિ મહારાજ કુશના સુધન્વા અને પરીક્ષિત નામના બે પુત્ર પેદા થયા તેમાં સુધન્વના ગોત્રમાં મહાવીર જરાસંધ પેદા થયો અને પરીક્ષિતના ગોત્રમાં શાતનુ અને જાલિક પેદા થયા પાંડવ અને ધાર્તરાષ્ટ્ર, શાતનુના જંશ ધરો. જરાસંધ પાંડવ અને ધાર્તરાષ્ટ્રનો સમકાલીન રાજા હતો. જરાસંધની રાજ ધાની રાજગૃહ નામના શહેરમાં હતી.

ધાર્તરાષ્ટ્ર તનય દુર્યોધન પ્રાચીન હસ્તિનાપુરમાં વાસ કરતો હતો. પાંડવો તેનાથી જુદા થઈ યમુનાતીરે ઇદ્રપ્રસ્થમાં વસવા લાગ્યા તે ઇદ્રપ્રસ્થની સ્થાપના પાંડવોએ કરી એ નામ અને દીવસસુધી મમલાવે ચાલ્યું આવ્યું પણ ખ્રીસ્તીય આઠમા સૈમના મધ્યભાગમાં તે નામ જાણાઈ ગયું અને તેના બદલે તે દીલ્હી નામે કહેવાણું.

વ વિહ્વલના પુત્રોએ પાલિવોત્ર અને આરોહગ્ર નામના બે રાજ્ય સ્થાપ્યા તેમાં પાલિવોત્ર ગંગાની સૈકત ભૂમિ ઉપર અને આરોહ સીંધુનદીના તીરે આવ્યા હતા એ સંવળા ચદ્રવશીય રાજાઓ, મહારાજ યયાતિના પ્રથમ અને છેલ્લા પુત્ર થઈ અને પુકનાચશખ પેદા થયેલ છે યયાતિના બીજા ત્રણ પુત્રના કામોના વિવરણ આપણે આખ્યા નથી હાલ પ્રયોજનવશે તેઓના અગ્નિના વિવરણ આપવા યોગ્ય છે.

* ગંગા કૃતાર્તી કાશ નામના સ્થા. થઈ એક શીખલિષિ દાખમાં અર્પી છે જે યશ પાવ નામનો એક રાજા મેસાડીનો અધિપતિ હતો. પુરાતત્ત્વવિત ખ્યાત નામ વીલ્હેડ સાહેબ, પોતાએ જનારેન પૌરાણિક ભૂગોળમાં એક સ્થળે લખે છે, જે કૌશાણી અલ્નાદાગાહ પી પાસે છે મહારજ કુશના ત્રીજા પુત્ર અમૂર્તિજયે, ધર્મારણ્યના અને ગોથા પુત્ર વસુએ વસુમતી પી સ્થાપના કરી.

અમૂર્ત રજમો નામ ધર્મારણ્ય મહામતિઃ । ચક્રે પુરવર નામ વસુરાજા ગિરિવ્રજં ॥
 ઇપા વસુમતી નામ વમોસ્તસ્ય મહાત્મનઃ ॥ રામાયણ. ચાલકાઢ ૩૨ સર્ગ.

x આરોહના આરોહ, સીંધુદેશ પી પ્રાચીન રાજધાની તે સીંધુનદી પી એક શાખા ઉપર અવસ્થિત જ્યારે ગાસીડોડીપન મહાવીર અનેજા ૨ જારતભૂગમમાં આવ્યો ત્યારે તે આરોહનગર ખડું પ્રસિદ્ધ હતું પાલિહસ્ત્રવશીય રાજા તેનો સ્થાપન કર્તા છે જ્ઞાનનામાં ઇતિહાસવેત્તા અમુદ્ભવજીવે તે વિવરણ પોતાના ગ્રંથમાં પ્રકટીત કર્યું છે પણ તે, આરોહને વર્તમાન કાંઠા નગર કહી ખોટા જમમાં પડવા છે.

મહારાજ યથાતિના તે ત્રણ પુત્રોમા અનુ વિશેષ પ્રતિષ્ઠવાળો નીવડ્યો. તેના વંશમા અંગ, વંગ કલિંગ, કૃષ્ણ, અને મદ્રક વીગેરે ઠેઠાક મહાપુરુષો જન્મ્યા તેમા તેઓએ, તેઓના નામાનુસારે એક એક શહેર વમાવ્યું.

નરનાથ યથાતિના બીજા પુત્ર તુર્વમુની કીર્તિનું કાંઈ વિવરણ જોવામા આવતું નથી માત્રમ પડેછે જે તે, ભારતભૂમિનો લાગ કરી, બીજા સ્થળે ઉપનિવિષ્ટ થયો છે તેના ત્રીજા ભાઈ દ્રુહુનાકુળમા ગાધાર અને પ્રચેતા નામના બે રાજાઓ પેદા થયા તેઓએ એક એક રાજ્ય સ્થાપન કર્યું પૌરાણિક ગાધાર (કંદહાર) ગાધારરાજનું પ્રતિષ્ઠિત છે પ્રચેતાની કીર્તિનું કોઈ રીતનું ચિન્હ જોવામા આવતું નથી માત્રમ પડ્યું છે જે તેણે રવેચ્છ દેશમા પોતાનું આધિપત્ય જમાવ્યું હતું.

કવિજર, કેરવ, પાડ અને ચૌવ નામના મહારાજ તુધ્યતના ચાર પૌત્ર હતા તેઓએ પ્રત્યેક, પોતપોતાના નામે એક એક રાજ્ય ચલાવ્યું.

મદગાર ઉપકૃતે ચારમડગ નામના એક પ્રદેશનું વિવરણ જોવામા આવેછે તે એમ માત્રમ પડેછે જે પાડનો સ્થાપેલ છે પાશ્વત્ય ભૂગોળવેત્તા તેને ' રણ ચાપાદીયાના ' નામે ઠહેરે હાલનું તબાવર તે પાડમડગની રાજધાની છે.

ચૌવ, નૌરાખ દેશમા પ્રમિદ્ધ દ્વારકાની પાસે આવેલ છે આજ પણ તેનું તેજ નામ કહેવાય છે.

ગંગાના ત્રણ અને બુધથી અરણી, શ્રીરામ અને શ્રીકૃષ્ણ સુધીના સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના રાજાના ચરિતનું સંક્ષિપ્ત સમાલોચન કર્યું વિશાળ પુરાણશાસ્ત્ર માગરનું મયન^૧ કરવાથી જે દીવસે તેમાથી ઐતિહાસિક રત્ન સમૂહો નીકળયો, તે દીવસે જગતમા એક નવા યુગનો પ્રાદુર્ભાવ^૨ થાયો તે દીવસે હીન ભારત, એક નવા જીવનમા ઉજ્જીવિત^૩ થાયો પણ તે દીવસ હાલમા નિકળ નથી, લાગી કાગ નિશાનુ^૪ વિશાળ રાજ્ય ઓળાડતો ઓળાડતો તે પીરે પીરે ભારત વર્ષ તરફ આવેછે ભારતના અવિધ જગતમા પ્રાચીદાદે તેની ક્ષીણ રત્નિમદેખાપ ઘણા મદભારે, પ્રતીભાત^૫ થતી આવે છે.

આજકાલ પુરાણોના ઘણા પ્રચારથી અગરજન્ય આર્ય મહોદયની કીર્તિ ક્રમે ક્રમે પ્રગયમા આવતી વ્ધ છે તે કીર્તિ, પૌરાણિક વ્ધમા ઢકાઈ ગઈ છે તે વ્ધ ઉપાડી લઈ તેમાથી કોઈ ઐતિહાસિક સત્યનો ઉદ્ધાર કરવા 'મેટા' કરતું નથી એવી મેટા કરવાથી મેટા કુવતી થાય તેમા ટોઈ રીતનો મદેહ નથી.

૧ વસાવતુ ૨ ત્રાણ ૩ તપાસે ૪ વતુ, ઉન્નમ પ્રમાણના અવતવાગ્રું ૪ રત્નો ૫ દીપ્તિવાળી ૭ વા.

મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, પાડવોની લીલાભૂમિ, ઇંદ્રપ્રસ્થને, તેના પ્રાચીન ગૌરવના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર લાવવા જે ધાર્યું હતું તે અવશ્ય તેનો ઉદ્ધાર કરી શકત પરંતુ તેમ ન કરતા તે સુખવતના હાથમાથી છોડાવી ઇંદ્રપ્રસ્થનો પોતે ત્યાગ કરી પોતાની નગરી ઉજ્જયનીમા ચાલ્યો ચાલ્યો ત્યારપછી કુમાગત^૧ ઇંદ્રપ્રસ્થ, આઠ સૈકાસુધી રાજ્યાસન વિનાનું રહ્યું જે ઇંદ્રપ્રસ્થ, પોતાના સૌદર્ય અને ગૌરવે, એકવાર સુરનગરી અમરાવતીનું સમકક્ષ^૨ હતું, તે ઇંદ્રપ્રસ્થ એ દીર્ઘકાળ ત્યાપી, અરાજકતાથી^૩ ક્રમે ક્રમે લીધણ સ્થાનક્ષેત્ર જેવું થઈ ગયું પણ તેટલામા અનગપાળ નામના એક રાજાએ સંજીવની^૪ સત્તાની સહાયે, ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરીથી ઉજ્જીવિત કરી દીધું અનગપાળ ક્ષત્રિય હતો, તે પાડુવ શમા પેઢા થયેલ છે એમ ભટ્ટચર્યામા લખેલ છે પૂર્વપુરુષોની મોટી કીર્તિને તેણે ક્ષત્રસંલિ લમાથી^૫ ખેંચી કહાડી ખરી પણ તે પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થને અગાઉના ગૌરવમા લાવી શક્યો નહિ

પ્રસિદ્ધ રાજવળી નામના ગ્રંથમા વર્ણવેલ છે જે “ ભારતવર્ષના ઉત્તરભાગના હુમાયુન ગિરિમજ્જના સુખવત નામના એક રાજાએ, તે ગિરિમજ્જ થઈ આવી ઇંદ્રપ્રસ્થમા ચૌદ વર્ષ રાજ્ય કર્યું ત્યારપછી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, તેને હુષ્કી તે નગરનો ઉદ્ધાર કર્યો મહાભારતના યુદ્ધના સમયથી તે આ સમય સુધી ૧૯૬૫ વર્ષ વ્યતીત થયા છે ” તે ગ્રંથમા વળી એક રથને ગ્રંથકારે કહ્યું “ જે મે, અનેક પૌરાણિક ગ્રંથ જોયા છે, પણ સુધિષ્ઠિર અને પૃથ્વીરાજના મધ્યવર્તી સમયે, દિલ્હી સીંહામને એકસોથી વધારે ક્ષત્રિય રાજાઓને, બેઠેલા કેાઇ ગ્રંથમા જોયા નથી એ એકસો રાજાએ એકઠર દીલ્હી સીંહાસને બેસી, ૪૧૦૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેઓના રાજ્યના અવસાને ઇંદ્રપ્રસ્થપુરી સૂર્યવંશીય રાજાના કળાભમા ગઈ ”

જે દીવસે મહારાજ સુધિષ્ઠિરે, અભિમન્યુ પુત્ર, પરિક્ષિતના હાથમા રાજ્ય ભાર સોંપી મહાપ્રસ્થાનની યાત્રા કરી તે દીવસથી આગળીને મહારાજ પૃથ્વીરાજના અક્ષિપેક દિનસુધીમા, ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસન ઉપર એકઠર સેા ગભાઓ બેઠા હતા

અંદ્રવશમા મહારાજ જરાસંધ એક પ્રળાપ પરાક્રમી રાજા થયો હતો તે રાજગૃહમા રાજ્ય કરતો હતો ભાગવત મહાપુરાણમા વર્ણવેલ છે જે, જરાસંધનો પુત્ર સહદેવ અને પૈત્રમાજ્ઞરિ, તે મહાયુદ્ધના સમયે હયાત હતા એવેકે તેઓ મહારાજ પરીક્ષિતના સમકાલિન હતા મહારાજ જરાસંધ પછી તેના વંશના તેર રાજાઓ, મગધના સીંહાસને બેઠા હતા તે તેર રાજાઓમાથી છેવટના રાજાનું નામ રિપુજ્ય હતું રિપુજ્યને, તેના મંત્રી શનકે પદચ્યૂત કર્યા અને

પોતાની પેદાશ છે એમ માનેછે કુશનાયકી મારવાડ અને અળરના રાજાઓની ઉત્પત્તિ છે કુશના વશધર ગણાડ તેઓ કુપાવહુ નામથી યજ્ઞિત છે. એરીતે મારવાડના ગજાઓ રામચંદ્રના પુત્ર કુશ થકી પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ માની, પોતે સૂર્યવંશીય છે એમ પરિચય આપેછે પણ અનેક હીંદુઓ તે વાત ઠીક નથી એમ માનેછે તેઓ બોલેછે જે મારવાડના રાજાઓ, રાજાં વિશ્વામિત્રના પૂર્વ પુરુષ કુશના વશધર છે એમ તેઓ સ્વીકારે છે

જે દીવસે રવિવશ તિવક શ્રીરામચંદ્રે, ઠંભેર જાતૃયોકાનલે^૧ પોતાના જીવનનું જાણદાન આપ્યું તે દીવસથી, જે સઘળા રાજાઓ કુમાન્વયેર અયોધ્યાના નીહામને બેઠા હતા, તેઓના જીવનચરિતનું વર્ણન એક માત્ર ભાગવત પુરાણમાં સારીરીતે અને ચોખ્ખી રીતે આપેવ છે તેમ પુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે શ્રીરામ ચંદ્ર પછી ૫૮ રાજાઓ અયોધ્યાના નીહામને કુમાન્વયે બેઠા તેઓમાંથી છેડા વશધરનું નામ મુમિત્ર-મહાગજ મુમિત્રના પગવર્તી દોઢ રાજાનું^૨ ચરિત, પુરાણોમાં માયુમ પડતું નથી અળરના પ્રમિદ રાજા પડિતવર જયસીંહે સૂર્યવંશની જે વશનાજિક મકલન^૩ કરીછે, તેમાં લખેવ છે જે મહારાજ મુમિત્ર પછી અનેક રાજાઓ સૂર્યવંશમાં પેદા થયા છે તે સઘળા રાજાઓ મેવાડના રાણાઓના પૂર્વ પુરુષ છે

અભિમન્યુ તનય,^૪ મહારાજ પરીક્ષિત, પાંડવ પ્રવીર મહારાજ યુધિષ્ઠિરનો ઉત્તરાધિકારી, પરીક્ષિત પછી એકઠર ૬૬ રાજાઓ પાંડવની લીલાભૂમિ ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરના નીહાસને બેઠા હતા તેઓના ગેષ ઉત્તરાધિકારીનું નામ રાજપાલ હતું. રાજતરંગિણીના ચીવાય, બીજા દોઢ અથવા તે રાજાઓનું મૃત વર્ણન જોવામાં આવતું નથી રાજપાળ, મહારાજ વિક્રમાદિત્યનો સમસામયિક હતો એમ કહેવાય છે જે મહારાજ રાજપાળે કુમાયુન ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં, કુમાયુનના અધિપતિ મુખવંત રાજાથી તે હણાયો વિજયી મુખવંત, કૃતેહનાહર્ષમાં કુલાહ, પોતાના દેશવૈરી રાજપાળની ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરી હુનગત^૫ કરવાના અભિપ્રાયે, તે દેશનરફ ચાલ્યો હતો. મુખવંતે, રાજપાળની ગજાધાની હુનગત કીધી ખરી, પણ તે અધિકદિન કળનમાં રાખી બેઠાથી ચક્રો નહિ, યોગ મમયમાં તે વિક્રમાદિત્યના પ્રયત્ન વિક્રમગળે તે પ્રદેશમાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે કુમાયુનપતિ, મુખવંતના ગ્રાસમાંથી ઇંદ્રપ્રસ્થપુરનો ઉદ્ધાર કર્યો ખરો, પણ તેની પુનઃ યોજાનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શક્યો નહિ

મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, પાડવોની લીલાભૂમિ, ઇંદ્રપ્રસ્થને, તેના પ્રાચીન ગૌરવના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર લાવવા જો ધાર્યું હતું તે અવશ્ય તેનો ઉદ્ધાર કરી શકતો પરંતુ તેમ ન કરતા તે સુખવતના હાથમાંથી છોડાવી ઇંદ્રપ્રસ્થનો પોતે ત્યાગ કરી પોતાની નગરી ઉજ્જયનીમાં આડ્યો આવ્યો ત્યારપછી કુમાગત^૧ ઇંદ્રપ્રસ્થ, આઠ સૈન્યસુધી રાજ્યાસન વિનાનું રહ્યું જે ઇંદ્રપ્રસ્થ, પોતાના સૌહર્દ અને ગૌરવે, એકવાર સુરનગરી અમરાવતીનું સમકક્ષ^૨ હતું, તે ઇંદ્રપ્રસ્થ એ દીર્ઘરાજ બાપી, અનાજકતાથી^૩ ક્રમે ક્રમે ભીષણ સ્થશાનક્ષેત્ર જેવું થઈ ગયું પણ તેટલામાં અનગપાળ નામના એક રાજાએ સહવર્તી^૪ મત્તાની સહાયે, ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરીથી ઉજ્જવિત કરી દીધું અનગપાળ હનિય હતો, તે પાડવ શમા પેઠા થયેલ છે એમ ભટ્ટગ્રંથમાં લખેલ છે પૂર્વપુરોની મોટી કીર્તિને તેણે શ્વસમલિલમાંથી^૫ ખેંચી કહાડી ખરી પણ તે પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થને અગાઉના ગૌરવમાં લાવી શક્યો નહિ

પ્રસિદ્ધ રાજવળી નામના અથમા વર્ણવેલ છે જે “ભારતવર્ષના ઉત્તરભાગના હુમાયુન ગિરિજના સુખવત નામના એક રાજાએ, તે ગિરિજા થકી આવી ઇંદ્રપ્રસ્થમાં ચૌદ વર્ષ રાજ્ય કર્યું ત્યાંપછી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે, તેને હણી તે નગરનો ઉદ્ધાર કર્યો મહારાજના યુદ્ધના સમયથી તે આ સમય સુધી ૧૯૬૫ વર્ષ વ્યતીત થયા છે” તે અથમા વળી એક રચણે અથકારે જણાવે છે જે મે, અનેક પૌરાણિક અથ જોયા છે, પણ યુધિષ્ઠિર અને પૃથ્વીરાજના મધ્યગર્ભી સમયે, દિલી સીંહાસને એકસોથી વધારે હનિય રાજાઓને, બેઠેલા ઢોણ અથમાં જોયા નથી જો એકસો રાજાએ એકઠર દીલી સીંહાસને બેઠી, ૪૧૦૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેઓના રાજ્યના અવસાને ઇંદ્રપ્રસ્થપુરી સૂર્યવંશીય રાજાના કળાન્તમાં ગઈ”

જે દીવસે મહારાજ યુધિષ્ઠિર, અભિમન્યુ પુત્ર, પરિક્ષિતના હથમ રાજ્ય ભાર સોંપી મહાપ્રસ્થાનની યાત્રા કરી તે દીવસથી આજ સુધી મહારાજ પૃથ્વીરાજના અભિષેક દિનસુધીમાં, ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસન ઉપર એકઠર સો રાજાઓ બેઠા હતા

અદ્રવશમાં મહારાજ જરાસંધ એક ગ્રંથગ પરાક્રમી રાજા થયો હતો તે રાજગૃહમાં રાજ્ય કરતો હતો ભાગવત મહાપુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે, જરાસંધનો પુત્ર સહદેવ અને પૈત્રમાલર્જરિ, તે મહાયુદ્ધના સમયે હયાત હતા એવેલેકે તેઓ મહારાજ પરીક્ષિતના મગકાવિક હતા મહારાજ જરાસંધ પછી તેના વંશના ત્રેર રાજાઓ, મગધના સીંહાસને બેઠા હતા તે ત્રેર રાજાઓમાંથી છેવટના રાજાનું નામ રિપુજય હતું. રિપુજયને, તેના મત્રી શનકે પદચ્યૂત કર્યો અને

પોતાની પેદાશ છે એમ માનેછે કુશનાથકી મારવાડ અને અંબરના રાજાઓની ઉત્પત્તિ છે કુશના વશધર ગણાઈ તેઓ કુશાવહુ નામથી પરિચિત છે. એરીતે મારવાડના રાજાઓ સમયક્રમા પુત્ર કુશ થકી પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ માની, પોતે સૂર્યવંશીય છે એમ પરિચય આપેછે પણ અનેક હોંદુઓ તે વાત ઠીક નથી એમ માનેછે તેઓ બોલેછે જે માગવાડના રાજાઓ, રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રના પૂર્વ પુરૂષ કુશના વશધર જ એમ તેઓ સ્વીકારે છે.

જે દીવસે સ્વિવંશ તિલક થીરામચક્રે, કઠોર બ્રાતૃયોગાનલે^૧ પોતાના જીવનનું ભવિષ્ય જાણ્યું તે દીવસથી, જે સઘળા રાજાઓ, કુમાન્વયે^૨ અયોધ્યાના સીંહાસને બેઠા હતા, તેઓના જીવનચરિતનું વર્ણન એક માત્ર ભાગવત પુરાણમાં સારીરીતે અને ચોખ્ખી રીતે આપેલ છે તેમ પુરાણમાં વર્ણવેલ છે જે શ્રીરામચક્ર પછી ૫૮ રાજાઓ અયોધ્યાના સીંહાસને કુમાન્વયે બેઠા. તેઓમાંથી છેલ્લા વશધરનું નામ સુમિત્ર-મહારાજ સુમિત્રના પરવર્તી દોષ રાજાનું ચરિત, પુરાણમાં માયુષ પદનું નથી. અંબરના પ્રમિદ્ધ રાજા પડિતવર જયસીંહે સૂર્યવંશની જે વગતાસિકા મઠલન^૩ કરીછે, તેમાં લખેલ છે જે મહારાજ સુમિત્ર પછી અનેક રાજાઓ સૂર્યવંશમાં પેદા થયા છે તે સઘળા રાજાઓ મેવાડના રાજાઓના પૂર્વ પુરૂષ છે.

અભિમન્યુ તનય,^૪ મહારાજ પરીક્ષિત, પાંડવ પ્રવીર મહારાજ સુધિષ્ઠિરનો ઉત્તરાધિકારી, પરીક્ષિત પછી એક દર ૬૮ રાજાઓ પાંડવની લીલાભૂમિ ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરના સીંહાસને બેઠા હતા તેઓના ચોથ ઉત્તરાધિકારીનું નામ રાજપાલ હતું. રાજતરંગિણીઅથ શીવય, ખીન્ન દોષ અથવા તે રાજાઓનું સ્ફુટ વર્ણન જોવામાં આવતું નથી રાજપાળ, મહારાજ વિક્રમાદિત્યનો અગ્રસામયિક હતો. એમ કહેવાય છે જે મહારાજ રાજપાળે કુમાયુન ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં, કુમાયુનના અધિપતિ સુખવંત રાજાથી તે હજારો વિજયી સુખવત, કૌતુહલાહર્ષમાં ફુલાઈ, પોતાના દેશવૈરી રાજપાળની ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરી હસ્તગત^૫ કરવાના અભિપ્રાયે, તે દેશતરફ આવ્યો હતો. સુખવતે, રાજપાળની રાજધાની હસ્તગત દીધી ખરી, પણ તે અધિકદિન કળભમાં રાખી બોળવી ચક્રો નહિ, યોદ્ધા સમયમાં તે વિક્રમાદિત્યના અગ્રંડ વિક્રમગણે તે પ્રદેશમાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યે કુમાયુનપતિ, સુખવતના આસ-માગી ઇંદ્રપ્રસ્થપુરીનો ઉદ્ધાર કર્યો ખરો, પણ તેની પુર્વ યોજાનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શક્યો નહિ.

જે મહાવીર જંગીજાનાં પ્રચંડ વીર્યાનજે એકવાર અડધું જગત્ ઉદ્દીપિત થઈ ગયું હતું તે જંગીસખાં પોતે, દેશાનનો વંશધર છે એમ પરિચય આપતો હતો.

પુરાણમાં જે તક્ષક અને નાગજાતિનું વિવરણ મળુમ પડેછે. તે ઉપર કહેલ નાગસના વંશમાહે ઉત્પન્ન થયેલ જાતિ હોય એમ લાગેછે. સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા હીગાયન, તક્ષક ને તકમુક મોગલના નામે કહેલ છે.

પૌરાણિક ચંદ્રવંશની પેઢાશના વિવરણ સાથે, તાતારના ઉપર કહેલ ચંદ્ર વંશની પેઢાશના વિવરણનો મુકાબલો થયો. તે મુકાબલો કરવામાં સ્થાને સ્થાને, તેઓનું પરસ્પર સાદૃશ્ય જોવામાં આવ્યું. પણ તે સાદૃશ્ય કેવી રીતનું છે તે ક્રમે ક્રમે જોવાનું છે. પહેલાં આપણે, પ્રત્યેકના યોગ્યપતિના સંભવના અને તેઓના પ્રાચીન દેવતાત્વના વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત છીએ.

પ્રથમ-પૌરાણિક ભગવાન વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલા એકવાર વનમાર્ગે વિચરણ કરતી હતી એટલામાં ચંદ્ર તનય બુધસાથે તેની મુલાકાત થઈ. બુધે તેને પત્ની કરી લીધી. અને તે બેના સંમીલનથી ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિ થઈ.

દ્વિતીય-ચીનના પ્રથમ નૃપતિ શુ (આશુ) નું જન્મવૃત્તાંત-એકવાર કોઈ શ્રીમતિની, ક્ષરતાં ક્ષરતાં ફો (બુધ) ગ્રહની સંમુખે ઉપસ્થિત થઈ. ફોએ બલ પૂર્વક તે સ્ત્રીનો ઉપલોભ કર્યો. થોડા દિવસમાં તે સ્ત્રીને, ગર્ભલક્ષણ જણાવવા લાગ્યાં. ક્રમે તે સ્ત્રીને પેટે એક પુત્ર પેદા થયો. તે પુત્રનું નામ શુ હતું તે બુધ ચીનદેશના પ્રથમ રાજવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા. કાઈરટના જન્મ પૂર્વે ૨૨૦૭ વર્ષ ઉપર ચીનના નવ પ્રદેશ કરી, શુએ રાજ કરવું શરૂ કર્યું.

આ ક્ષણે મુસ્તપ્પ મહુમ પડેછે જે તાતારીય આવ, ચીનનો શુ અને પૌરાણિક આશુ. તે ત્રણે જાતના ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા એકજ છે. પૌરાણિક ચંદ્ર તનય બુધના ચરિત્રના માત્ર છાપા લઈ ચીનના લોકોએ અને તાતારના લોકોએ પોતાના ચંદ્રવંશની વર્ણના કરેલ છે.

વળી ભગવાન બુધે, જે ધર્મનો પ્રચાર કરેલ છે, તે ધર્મ, તે સમયની અનેક જાતિનો મુખ્ય ધર્મ સ્થપ્યો હતો. અનેક દિનસુધી તે ધર્મનું તેઓએ સમજાવે પ્રતિપાલન કર્યું. જ્યારે ક્રમે ક્રમે સૂર્યોપાસક, પ્રચંડ પરાક્રમથી પેદા થયા ત્યારે બુધની ધર્મ પ્રતિપાલના અને ઉપાસના એકદમ બદલાઈ ગઈ.

પ્રચરિત બુધ ધર્મ બદલાઈ ઇવટે શાંતિમય જૈનધર્મમાં તે પરિણામ પામ્યો.

આચાર વ્યવહાર સાથે રજપુત જાતિના આચાર વ્યવહારનું કેવી રીતનું સારૂર્ય છે તેનું સ્વ મનાવોચન કરવાનો અમારો શુભ હેતુ છે

તે સમગ્રી જાતને જામે અનાર્થ કહી આ પ્રત્યાપમા લખેલ છે તે જાતિ, અરજ, તક્ષક અને જીવ વસામથી પેદા થયેલ છે. એ જાતિના પૌરાણિક ઉદ્ભવ માથે, વંશવિવરણ સાથે, આચાર વ્યવહાર વીરેરે સાથે આર્યજાતિના ઉપરના ત્રિપરનો સંબંધ અને સારૂર્ય જોઈ સર્વને માનુષ પડશે કે તે જાને જાનિ એકજ વંશની છે

તે અનાર્થ જાતિઓ ભારતમા જરાગર કયા સમયે રાખી તેનો નિર્દેશ કરવા હુંદર છે પણ તેઓ કયા દેશમાંથી અ.ચા, ભારતભૂમિમા વસ્યા તેનું નિરૂપણ કરવામા કૌંઠરીતથી આપતિ નથી

જે તાતાર વ જોગલ જાતિનું વિવરણ, ભારત ઇતિહાસમા પર્યાપ્ત પરિ-
માણે વર્ણવેલ છે, જેના કુવંતિવક નૃપતિઓએ ભારતભૂમિને, એક માત્ર ભૂ-
વિવામમા, હાવકટોલક રિથનિમા આણી હતી તેઓ પણ તે અનાર્થવંશની પેદાશના
હતા પ્રખ્યાત નામવાળા આબુલગાજીએ ઉપર કહેલ યોગ્ય અને તાતારની પેદાશ
માટે જે લખેલું છે તેની પાર્શ્વોચના આ રથળે કરી ચોગ્ય છે

આબુલગાજીએ કહેવ છે જે, મહાપુરુષે, તાતારવંશની સ્થાપના કરીછે તેનું
નામ જોગલ તે જોગલનો અર્થ નામનો એક પુત્ર હતો. તેજ તાતાર અને
જોગલકુળનો અરો પ્રતિષ્ઠાતા હોતો

તે અશુભતા છ પરાક્રમી પુત્રો પેદા થયા, તેમાંથી પહેલાનું અને જીતનું
નામ કાયન અને આય હતુ તે કાયન અને આય, સૂર્ય વ ચંદ્ર ગરબા હતા
એમ તેઓના કુટુંબમાન ગ્રંથમા લખેલ છે વાચનાર ! વિવેચન કરી જોશો !
જે “ આય ” શબ્દ આસુરનો અપભ્રંશ કહેવાય કે નહિ !

તાતારના લોકોએ આપને પોતાનો જોગપતિ કહેલો છે અને પોતે ચંદ્ર
વંશીય છે એમ માનેછે અગાક આપણે કહી ગયા જે તાતારના લોકોની મતમા
આય ચંદ્ર ગ્રંથો છે એટલેકે તેઓ ચંદ્રવંશની પેદાશના છે એમ તેઓ કહે
તેમા વિચિત્રતા સી છે !

તાતારના આપનો જીવન નામનો એક પુત્ર થયો હતો, તે જીવનના
પુત્ર નામ હમ હતુ તે હમથી જીનનું પ્રથમ શબ્દલ પેદા થયુ છે.

આયથી નવમો સજ એવખા તામે તેના વંશમા પેદા થયો. એ એલખાન-
નના કેયાન અને નામસ નામના બે પુત્ર પેદા થયા. તેનાજ વંશો આપક થય
ભારતભૂમિમાં ઉતરેલ છે

જે મહાવીર જીજીખાંના પ્રચક વીર્યાનજે એકવાર અડધુ જગત્ ઉદ્દીપિત થઈ ગયું હતું તે જગીસખા પોતે, કેશનનો વંશધર છે એમ પરિચય આપતો હતો.

પુરાણમાં જે તક્ષક અને નાગજાતિનું વિવરણ મળુમ પડે છે. તે ઉપર કહેલ નાગમના વંશમાંહે ઉત્પન્ન થયેલ જાતિ હોય એમ લાગે છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા દીગાપત, તક્ષક ને તકચુક જોગદના નામે કહેલ છે.

પૌરાણિક ચંદ્રવંશની પેઢાશના વિવરણ સાથે, તાતારના ઉપર કહેલ ચંદ્ર વંશની પેઢાશના વિવરણનો સુકાષઢો થયો તે સુકાષઢો ઝરવામાં સ્થાને સ્થાને, તેઓનું પરસ્પર માદૃશ્ય જોવામાં આવ્યું પણ તે સાદૃશ્ય કેવી રીતનું છે તે ક્રમે ક્રમે જોવાનું છે. પહેલા આપણે, પ્રત્યેકના જોતપતિના સભવના અને તેઓના પ્રાચીન દેવતાવના વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત છીએ.

પ્રથમ-પૌરાણિક ભગવાન વૈવસ્વત મનુની પુત્રી ઇલા એકવાર વનમાંજે વિચરણ કરતી હતી એટલામાં ચંદ્ર તનય બુધમાથે તેની સુલાકાત થઈ. બુધે તેને પત્ની કરી લીધી. અને તે બેના સંમીલનથી ચંદ્રવંશની ઉત્પત્તિ થઈ

દ્વિતીય-ચીનના પ્રથમ નૃપતિ ચુ (આચુ) હું જન્મવૃત્તાન-એકવાર કોઈ શ્રીમતિની, ક્રૂતા ક્રૂતાં ક્રૌ (બુધ) ગ્રહની સંબુજે ઉપસ્થિત થઈ. ક્રૌએ બલ પૂર્વક તે ચીનો ઉપભોગ કર્યો થોડા દિવસમાં તે ચીને, ગર્ભલક્ષણ જણાવવા લાગ્યા ક્રમે તે ચીને પેટે એક પુત્ર પેદા થયો તે પુત્રનું નામ ચુ હતું તે ચુજ ચીનદેશના પ્રથમ રાજવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા કાષ્ટાન્તના જન્મ પૂર્વે ૨૨૦૭ વર્ષ ઉપર ચીનના નવ પ્રદેશ કરી, ચુએ ગજ કરવું શકુ હતું .

આ ક્ષણે સુરપદ મહુમ પડે છે જે તાતારીય આય, ચીનનો ચુ અને પૌરાણિક આચુ તે ત્રણે જાતના ચંદ્રવંશનો પ્રતિષ્ઠાતા એકજ છે. પૌરાણિક ચંદ્ર તનય બુધના ચરિત્રના માત્ર છાપા લઈ ચીનના લોકોએ અને તાતારના લોકોએ પોતાના ચંદ્રવંશની વર્ણના કરેલ છે.

. વળી ભગવાન બુધે, જે ધર્મનો પ્રચાર કરેલ છે, તે ધર્મ, તે સમયની અનેક જાતિનો મુખ્ય ધર્મ થઈ પડ્યો હતો. અનેક દિનસુધી તે ધર્મનું તેઓએ સમજાવે પ્રતિપાલન કર્યું જ્યારે ક્રમે ક્રમે સૂર્યોપાસક, પ્રચક પરાક્રમથી પેદા થયા ત્યારે બુધની ધર્મ પ્રતિપાલના અને ઉપાસના એકદમ બદલાઈ ગઈ.

પ્રચરિત બુધ ધર્મ બદલાઈ છેવટે શાંતિમય જૈનધર્મમાં તે પરિણામ પામ્યો.

આચાર વ્યવહાર સાથે રજપુત જાતિના આચાર વ્યવહારનું કેવી રીતનું આદર્ય છે તેનું પણ સમાવેશન કરવાનો અમારો મુખ્ય હેતુ છે.

જે સપત્તી જાતને અમે અનાર્થ કહી આ પ્રસ્તાવમાં લખેલ છે તે જાતિ, અરજ, તરફ અને જીત વંશમાંથી પેદા થયેલ છે. જે જાતિના પૌરાણિક ઉદ્ભવ સાથે, વંશવિવરણ સાથે, આચાર વ્યવહાર નીચેરે સાથે આર્યજાતિના ઉપરના વિવરણો સંબંધ અને સાદર્ય જોઇ સર્વને માહુમ પડશે કે તે જાતને જાતિ એકજ વંશની છે.

તે અનાર્થ જાતિઓ ભારતમાં ઝરાઝર કયા સમયે આવી તેનો નિર્ણય કરવા દુષ્કર છે. પણ તેઓ કયા દેશમાંથી આવ્યા, ભારતભૂમિમાં વસ્યા તેનું નિરૂપણ કરવામાં કોઇરીતની આપણિ નથી.

જે તાતાર વ મોગલ જાતિનું વિવરણ, ભારત ઇતિહાસમાં પર્થ્વામ પરિ-
ભાષે વર્ણવેલ છે, જેના કુલતિલક નૃપતિઓએ ભારતભૂમિને, એક માત્ર બૂ
વિજ્ઞાસમાં, હાકલકોલક સ્થિતિમાં આણી હતી તેઓ પણ તે અનાર્થવંશની પેદાશના
હતા. પ્રખ્યાત નામવાળા આબુલગાજીએ ઉપર કહેલ મોગલ અને તાતારની પેદાશ
માટે જે લખેલું છે તેની પર્યાવેશના આ સ્થળે કરવી યોગ્ય છે.

આબુલગાજીએ કહેલ છે જે, મહાપુરુષે, તાતારવંશની સ્થાપના કરીકે તેનું
નામ મોગલ. તે મોગલનો અર્થજ નામનો એક પુત્ર હતો. તેજ તાતાર અને
મોગલપુત્રનો ખરો પ્રતિષ્ઠાતા હતો.

તે અરજુના હ થરાહમી પુત્રો પેદા થયા, તેમાંથી થહેલાનું અને બીજાનું
નામ કાયન અને આય હતું. તે કાયન અને આય, સૂર્ય વ ચંદ્ર સરખા હતા
એમ તેઓના કુલાખ્યાન અર્થમાં લખેલ છે. વાંચનાર ! વિચેચન કરી જોશો !
જે “ આય ” શબ્દ આયુરનો અપખંશ કહેવાય કે નહિ !

તાતારના લોકોએ આયને પોતાનો યોગ્યપતિ કહેલો છે અને પોતે ચંદ્ર-
વંશીય છે એમ માને છે. અગાઉ આપણે કહી ગયા જે તાતારના લોકના મતમાં
આય ચંદ્ર સરખા છે. એટલેકે તેઓ ચંદ્રવંશની પેદાશના છે એમ તેઓ કહે
તેમાં વિચિત્રતા થી છે !

તાતારના આપનો જુલહમ નામનો એક પુત્ર થયો હતો, તે જુલહમના
પુત્રનું નામ હથ હતું તે હથથી ચીનનું પ્રથમ રાજકુલ પેદા થયું છે.

આયથી નયમો રાજ એતાળાં નામે તેના વંશમાં પેદા થયો. જે એલખાં-
નના દેખાન અને નાગસ નામના જે પુત્ર પેદા થયા તેનાજ વંશો અપક યમ
ભારતભૂમિમાં ઉતરેલ છે.

રાજકુળમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી ગયા તેનું વિવરણ હવે પછી અપાશે. હવે આર્ય વીરરજ-પુત્રોનો ધર્મ, સમાજ, નીતિ, વ્યવહારનીતિની સાથે, અને શાકદ્વીપના રાજકુળના ધર્મ, વ્યવહાર. નીતિ, સમાજનીતિનો સુકાળલો કરી તે જાનનેના વચ્ચે કેટલી એકમેકતા છે. તે દેખાડી આપવું યોગ્ય ગણાયે; તે સાદૃશ્ય એવું ગાઢ છે જે તેનું અનુશીલન^૧ કરતાં તે સઘળી જાતિ અલિપ્ત છે એમ સહેલાઈથી માલુમ પડે તેવું છે.

વેશવિન્યાસ-પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તા ટસીટસે કહેલ છે જે જર્મનો લાંબા અને સ્લેથ^૨ કપડાં પહેરતા હતાં. તેઓ શર્યામાંથી ઉડતાંજ શરીરને ધાત^૩ કરતા હતા. કેાઈ દીવસ કેશરમશ્યુ કહડાવતા નહિ હતા. તેઓનો કેશકલાપ,^૪ એક વેણીમાં બાંધેલો ગુચ્છાકારે માથા ઉપર અંધિળદ્^૫ રહેતો હતો.

એ સમયે, જર્મનો જો, હિમ પ્રધાન પ્રદેશમાં વાસ કરતા હોય તો ઉપરના વર્ણનમાં કહેલ આચરણ અને વેશવિન્યાસ, તે પ્રદેશનો ઉપયોગી તેને થાય નહિ* અવશ્ય તેઓ એશીયાના ગ્રીષ્મ પ્રધાન પ્રદેશથી તે સઘળો આચાર વ્યવહાર શીખ્યા હોય તેમ લાગે છે.

દેવવંશ-દુષ્ટ (મંગળx) અને આર્થા+ (પૃથ્વી) પ્રાચીન જર્મનોની દેવતા સ્વરૂપે હતી. તેઓના મતમાં લગવાન મનસના ઔરસે આર્ધાના ગર્ભે દુષ્ટનો જન્મ થયો.

૧ અવગાહન ૨ ભડા ૩ ધોલું, સાફ કરવું ૪ અંબોડો ૫ ગાઢવાળો.

* એ શિવાય, તેઓ નિલ નૈમિત્તિક ક્રિયાનું વિવરણ મળી આવેછે તેથી માત્રુગ પડેછે જે તેઓ શાકદ્વીપીય જીવ, કાનિ, દીંબી, યૈબી વીગેરે જાતિના સાથે એક વંશ સંબૂત ગણાયા છે. ટેક્ઝીસે જર્મનને એક ગૌલિક જાતિ ગણીછે. એશીયાના ઉષ્ણ પ્રધાન દેશમાં તેઓનો આદિમ નિવાસ છે એમ તેણે સ્પષ્ટરીતે જોકે લખ્યું નથી તોપણ તેણે તે સંબંધે કિંમીત લખ્યુંછે જે જર્મનદેશમાં વાસ કરવાથી અંગ પ્રત્યગ વિવૃત થાય છે તે જર્મનીના માટે એશીયાનો સિતોળ્યુ પ્રદેશ ત્યાગ કરવો તે શુ અપ્રલવાણાનું કામ છે ? તેથી નિઃસંદિગ્ધરિત બોલી શકાય છે જે એશીયાનો હરકાઇ દેશ જર્મનનો આદિ મનિ વાસ હતો એમ ટસીટસ જાણતો હતો.

x હીંદુશાસ્ત્રના મતમાં મંગળ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થયોછે. સર્વેદ્રવીજાત્પૃથિવ્યાતું મંગલઃસમજાયત ॥ વ્રહ્મવૈવર્તપુરાણં. બીજા પુરાણોમા મગધને ધરણીપુત્ર કહેલ છે.

+ ખ્રીસ્તીય ધર્મમા સેડમાં સ્થાતીંદ્રપૂર (મસાલપુર) માં જીવ જાતિનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેના રાજ્યનુ થોડું વિવરણ કરનારી એક સિવાલીપિ દાય લાગીછે. તે લિપિના એક સ્થળે તે દુષ્ટટ કુસોદ્ભવ હતો એમ વર્ણવેલ છે તારે એ ક્યો દુષ્ટટ ?

જર્મનોએ, દુર્બલ (મગજ)ને અને લોધેન (બુધ)ને એકગણી મોટી બુધ કરી દીધી છે

પૂજાવિધિ—રક દનાભ (રકેડીનેવીયા) દેશમાં જીતનાને એક મહા પરાક્રમી જાતિ વાસ કરતી હતી તેનો વશ અનેક શાખા પ્રશાખામાં વિભક્ત થયો હતો તે શાખા પ્રશાખામાં સેવાસેવીઓ અત્યંત પ્રતિષ્ઠાવાળા હતા તે શેલોકો ભગવતી પૃથ્વીની* પૂજા કરતા હતા અને તેને સંતોષિત કરવાને માટે તેઓ નરભક્તિના ઉત્તમ કરતા હતા તેઓના ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે જે તેઓના આરાધ્ય દેવના વસુમતીને રથ, એક ગાયથી વહિત ચતો હતો

સૈવીઓ અત્યંત મૂર્તિપૂજક હતા, તેઓ આર્યાનુ* પૂજન કરતા નહોતા, પણ ઇંગ્લી નામની દેવી જેને હિંદુશાસ્ત્રન ઇશાની વા જારી કહે છે તેની પૂજા કરતા હતા તે ઇશી, પ્રાચીન મિથ્યદેશની આરાધ્ય દેવી હતી મીથદેગીઓ કેવળ ઇશીની પૂજા કરતા હતા નહિ પણ તેઓ યુગવ મૂર્તિ એશીરીશ અને દશી (હરગૌરી) ની પૂજા કરતા હતા દેવપુરના વિશાળ સરોવર ઉપર આજપણ ભગવતી ઇશાની (ઇશી) ની* મૂર્તિ છે તેની ચાવતી પાન પદ્ધતિ નેતા મયુગ પડે છે જે તેવી પૂજાપદ્ધતિ એકવાર મિથ્યદેશમાં ચાલતી હતી એતિહાસિક પ્રવર હીરોટોટસના વર્ણનથી એ પૂજાપદ્ધતિનો સ્પષ્ટ દાખલો મીલે છે આવે છે

બીરબ્યવહાર—ભુવનવિષ્ણાત યદુકુળમાં જાહ સ્વ નામનો એક મહા તેજસ્વી પ્રયત્ન રાજા પેદા થયો હતો તેના વશને, સંધિનદના પારને ઝોગડી ભારત ભુમિના દૂર પ્રદેશમાં વિખ્યાત પામ્યા હતા, તે દાનિય કુમારનો તે સમયનો જેવો આચાર વ્યવહાર હતો તેવોજ જીત, સૈવી અને રક દનાભના વામ્નીઓને હતો એન કહેવાય છે જે તે સૈવીજીત અને રક દનાભના વામ્નીઓ ભગવત હરિકુવેશ

૧ એક દેવી,

* હિંદુશાસ્ત્રમાં ભગવતી પૃથ્વી પણ વિશેષ પૂજા દેવ અને મન્વડે તે વાગ હિંદુ સંતાનના નજરમાં દેવે ખરો ખુદ વિષ્ણુએ તેની જુદા જુદા પ્રકારે પૂજા કરી છે પુરાણોમાં ગાલને રથ કા વસુમતીમાં થઈ રકને આપેલ છે

પપોધરીમૂતચતુ સમુદ્રા જુગોપગોરપરામિવોર્ધી

૨૭૦૦

x મીમના દસપ્રકીર્તિ સુખે-જારતના દરિકુલેષ (જામદેવ) નુ અને ગિરવમાં સ્નાત્કાસ્ત્ર નેત્રમાં આવે છે અદ્વત્તા રોડમાદેને તે બેને એકજ દેવ ગણવાર તે વાગ તમા રોડમાદેવના અનુમન પુત્રાનુષ્ઠ છે તેણે દસપ્રકીર્તિ અને દરિકુલેષ (જામદેવ) નું સાક્ષ્ય પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે જે પ્રમાણ જણાવેલા છે, તે પ્રમાણનો અહીં ઉત્તરો કરી પ્રમની રદિ કરવડું અને કુખ લાગડું નથી

(હરકચુત્રીસ) ટુઇસ્ટ અને બોધનનો સ્તુતિવાદ કરતા કરતા તેઓની ધ્વજ હાથમા લઈ યુદ્ધમા જતા હતા અને પાસેનાને અને દૂરનાને મારવા માટે હથી ચારમા તેઓ મગદળ અને શૂળનો વ્યવહાર કરતા હતા

આર્યો જેમ ત્રિમૂર્તિની આરાધના કરતા હતા તેમ સ્કંદનાભ દેશગણીઓ ત્રિમૂર્તિની આરાધના કરતા હતા થર, બેધેન અને ચાંદ્રી નામની ત્રિમૂર્તિનું તેઓ આરાધન કરતા હતા તે ત્રિમૂર્તિ ત્રિગુણાત્મિકા* હતી તે પ્રમાણેની ઉપાસના પણ રૌવીસોડો પોતાના મંદિરમા કરતા હતા

વત્તતઃપુત્રના સમાગમે ત્યારે પૃથ્વી નવા જીવને જીવિત થાતી ત્યારે સ્કંદ નાભવાસીઓ ક્રેયાનો મહોત્સવ કરતા હતા તેઓ તે દેવતાની સમક્ષ વન્યવશ હ^૨ ને બદીદાનમા આપતા હતા

હરવનિતા વાસતીદેવી, રજપુતની આરાધ્યદેવી વત્તતકાલના સમાગમે રજપુતરાજાઓ સૈન્ય સામતસાથે શીકારને માટે બહાર જતા અને વરાહનો શીકાર કરી તેનું માંસ ખાતા તેઓ તે દીવસે, પોતાના જીવનની મમતા છોડી શીકાર કરતા હતા તે દીવસે તેઓ સારા શુ ન જોતા હતા

કુનર કાર્તિકસ્વામી રજપુતોનો દેવ સેનાપતિ હીંદુઓના પુરાણમા તે ષડાનન કહેવાય છે શાકસેન લોકનો દેવ પણ ષડાનન છે શાકસેન કાતિ શૈરી, જીત અને કેળી લોકો, તે ષડાનનને, યુદ્ધદેવ ગણી પૂજતા હતા

વીરાચારી રજપુતો, મૃગ, વરાહ, હસ, જગત્રી કુકડાનો શીકાર કરી, તેનું માંસ ભક્ષણ કરતા હતા ખોડો, સૂર્ય, અને તલવાજ તેઓના ઉપાસ્ય દેવ છે બ્રાહ્મણની શાંતીમય કથાના કરતા ભાટની વીરરસમય કથા જિપર તેઓની વિશેષ ભક્તિ છે તે ભક્તિ અચળ અને અટલ છે ને તેઓના જીવનનું મૂળમત સ્વરૂપ જે દીવસે તે ભક્તિનો વિલોપ થાયે તે દીવસેજ આ વિશ્વમાથી રજપુત નામ ઉડીનશ્યે હાવ પણ તે દૂરના સ્કંદનાભ દેશના વીરપુરૂષ સાથે આર્યરીર રજપુતનું સાદૃશ્ય જોવામા આવેછે. તે સાદૃશ્ય જોવાને આપણે પ્રવૃત્ત છીએ પણ હવે તે અવસ્થા કયા છે ? તે સ્કંદનાભની તેજસ્વિની અવસ્થા કયા છે ? હાલ તે શક્તિ તેના પુત્રોના નિંદુર આચરણથી, ત્યાગ કરી ચાલીગડ છે હાલ જે મહત્તભાગીની ભારતભૂમીમા આચાર વ્યવહાર, ધર્મનીતિ વિગેરે નષ્ટપ્રાય થયેવા દેખાય છે તેવીજ રીતે તે સ્કંદનાભની ભૂમીમા પણ ઉક્ત વ્યવહારો નષ્ટપ્રાય થઈ ગયેલા છે

૧ સત્ત રજસ અને તમો એ ત્રણ ગુણવાળી ૨ જગત્રી હુડ

* હીંદુઓની ત્રિમૂર્તિની જેમ તેઓ ત્રિમૂર્તિ પણ ત્રિગુણાત્મિકા છે થર (૬૨) સહારકર્તા, બેધેન પાપન કરતા, ક્રીયા આધારશક્તિ પ્રકૃતિ સ્વરૂપિણી દેવીરૂપે કલ્પિત છે.

ભાટ-કવિ-રજપુત રાજાઓના વશને અને ચરિત્રમાળાને જે જાતિ, ગાથા બદ્ધ કરી રાખેછે અને અમયે સમયે તે ગાથાબદ્ધ ચરિતો અને જશોનો જે જાતિ તેઓના સમક્ષ પાઠ કરી જતાવે છે તેઓનું નામ ભાટ-કવિ,^૧ કહેવામાં આવેછે, જોવી જાતના ગાથાના કરનાર ભાટકવિઓ પ્રાચીન જર્મનેશમાં પણ હતા મહાત્મા ટેલિગ્સના ઇતિહાસમાં તેનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ જોવામાં આવેછે તેણે કહેલ છે જે યુદ્ધયાત્રકાણે, જ્યારે એ વીરરસાન્ગોદી^૨ કવિઓ, અમૃત ટપકતી વીજાત્રી નામના શુરત્વ આપનાર મધુર અવાજમાં, પોતાનો મૃદુ ગળીર કંઠ સ્વરે મેળવી તે ગાથાઓ ગાતા હતા ત્યારે એવું, પોતાના જીવનની મમતા દોડી ભય કર સંગ્રામમાં જવા તૈયાર થતા હતા

યુદ્ધરથ-ભારતવાસીઓ અને શાકદ્રોપવાસીઓ સઘળા રણસંગ્રામમાં યુદ્ધરથ વાપરતા હતા એટલે રથો, ચતુરંગિની સેનાનું એક અંગ ગણાતું હતું મહા રાજા દશરથના સમયથી તે, સુમલમાન ણાદશાહોએ ભારતવર્ષ ઉપર હુમલા કર્યા તે કાગમુખી આર્યનોકો જે યુદ્ધ વ્યાપારમાં ગુલાતા હતા તે સઘળા યુદ્ધવ્યાપારમાં યુદ્ધરથને તેઓ વાપરતા હતા પણ જે દીવસથી સવનોએ ભારતનું સ્વાતંત્ર્ય ખેંચી લીધું તે દીનથી યુદ્ધવ્યાપારમાં યુદ્ધરથ વપરાતા બંધ થયા

કુરુમેનના મહા શ્રામમાં, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રિયમિત્ર અર્જુનના સારથિ થઈ, તેનો રથ દાખ્યા હતા તે પ્રમાણે જરામેશ,^૩ જ્યારે ગ્રીસના ચેત્રમહિત પ્રદેશમાં પોતાની વિજયી સેના ચલવવા લાગ્યો અને ડરાણુમ જે અમયે વિશાળ આશવલાદેશમાં પોતાની વિજય પતાકા ઉડાડવા લાગ્યો ત્યારે યુદ્ધમાં યુદ્ધરથજ રણમ-આમનું પ્રધાન અંગ ગણાતું હતું

ઉપરની ઘટનાના અમય પછી અનેક દિવનો સુધી ભારતના દશિણ પશ્ચિમ પ્રાંત માહેવા વિશાળ પ્રદેશમાં યુદ્ધરથનો વ્યવહાર થતા હતા જે સઘળી જાતિઓ તે અમયે યુદ્ધરથનો વ્યવહાર કરતી હતી તેમાં કાઠીકોમળી, અને કોમારી જાતિ, વિશેષ

૧ વીરસમાં આનંદ આપનાર ૨ ગ્રામનો રાજા

૩ જ્યારેન પુરણમાં લખેલ છે કે ગ્રીકો વેરવાના મર્મે ઉપજ થોસ જે જાતિ તેને ભાટજાન કહેવામાં આવે છે

વંશ્યાયા મૃદ વીરિંગ પુવાન્સો વખરદ સમટોસારદૂચ સરેપાંમ્નુનિપાટકઃ

દશમ્પ્રખ્યાય.

જાન ન પુરણમાં બીજા એક સ્થળે લખેલ છે જે દર્શાવે છે વિષકન્થાના પેટ પેટ થોસ પુત્ર ભાટ કહેવાય છે

મરિયા દ્વિપન્થ્યાયા મટોજાનોડનુચાચઃ

પ્રસિદ્ધ છે. તે સઘળી જાતિઓ, આજપણુ સૌરાષ્ટ્રદેશમાં વાસ કરી, પોતાના પૂર્વ પુરૂષ શક લોકોના પ્રાચીન આચાર વ્યવહારને સમભાવે^૧ પાળે છે. આજપણુ તેઓના પૂર્વના પાપણુ સંભ^૨ ઉપર સ્પષ્ટાક્ષરે લખેલ છે જે તેઓના પુર્વ પુરૂષો રથમાં બેસી સંગ્રામ કરતાં કરતાં, સંગ્રામમાં હણાયા છે.

સ્ત્રીજાતિ તરફ વ્યવહાર-આર્ય વીરરજપુતો જેમ પોતાની ગૃહલક્ષ્મી સ્વરૂપ સ્ત્રીના તરફ શિષ્ટ^૩ વ્યવહાર ચલાવે છે તેમ પ્રાચીન જર્મન, સ્કંદનાભીય અને જીતલોકો પણ પોતાની સ્ત્રીઓ તરફ શિષ્ટ વ્યવહાર ચલાવતા હતા. એ વિષયમાં એ સઘળી જાતિમાં જેવું પરસ્પર સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે તેવું સાદૃશ્ય બીજા વિષયમાં બહુજ થોડું જોવામાં આવે છે.

દસિદસે વર્ણવેલ છે જે જર્મનલોકો પ્રાચીનકાળમાં સંકટ સમયે, સ્ત્રી નીમંત્રણા,^૪ દૈવવાણી માની જાણતા હતા. કવિવર ચંદ્રભાટના ગ્રંથમાં રજપુતોનું^૫ તે વિષયમાં તેવું વિવરણ મળુમ પડે છે. તેઓ કુળકામિનીના નામની સાથે “દેવી” એવું ઉપનામ દાખલ કરતા હતા. રજપુત અને જર્મનો પોતાની સ્ત્રીને પોતાના જીવનનું જીવન સ્વરૂપ અને હૃદયની અર્ધભાગિની છે એમ માનતા હતા. રજપુતો અને જર્મનોમાં એવી પ્રથા હતી કે તેઓ પોતે જીવતાં છતાં પોતાની સ્ત્રીઓને કોઈપણ પ્રકારે હરીજવા દેતા નહીં હતા. પરંતુ જો કદાચ એવો પ્રસંગ આવે અને કોઈપણ જાનનો ઉપાય નહોતો તો પોતાની સ્ત્રીઓને ચીતામાં ખડકી, બાળીદઈ, તેઓ શત્રુસાથે લડતા હતા. અથવા પોતાના હાથે તે સ્ત્રીનું છેદન કરી, શત્રુની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. એ હૃદયવિદારક તતાનુકાનનું^૬ વિસૃત વિવરણ, મેવાડના ઇતિહાસમાં પ્રકટિત થયે.

દ્યૂત-જર્મન, રજપુત શીથ વીજેરે સઘળી પ્રાચીન જાતિની દ્યૂતક્રીડામાં વિશેષ આસક્તિ જોવામાં આવે છે. એ અનર્થકારી ખેલથી બહુ અનિષ્ટ બનાવ બનવા પામ્યા છે તે સહુ કોઈથી અવિદિત નહિ હોય.

જર્મનલોકો, પોતાનું સર્વસ્વ અને પોતાની સ્વતંત્રતા દ્યૂત રમવામાં મૂકી દેતા હતા અને તે ખેલમાં હારતા હતા વ્યારે તેઓ જીતનારથી દાસભાવે રહેતા હતા અને તેઓને જાહેર સ્થળે શુભામ તરીકે ઓંચવામાં આવતા હતા. એ સર્વે નાશકરનારી દ્યૂતક્રીડામાં વિમોહિત થઈ, પાંડવો પોતાની ધનસંપત્તિ હારી છેવટે હૃદયની અર્ધભાગિની દ્રૌપદીને પણ જીતનારની રમતમાં મુકીદેવાને જરાપણુ લજ્જા પામ્યા નહોતા. તેઓની આ લયંકર દ્યૂતાસક્તિથી ભારતનું^૭ જે વિષમ અનિષ્ટ થયું છે તેનું પ્રસિદ્ધ ચિન્હ, હાલ પણ કુરૂક્ષેત્રના ભીષણુ સ્થાનમાં સ્પષ્ટભાવે રહેલ છે.

તે ચિન્હ આર્યજનિનું અથ પતન હજીમુખી સૂચવે છે એવી દ્વ્યતક્રીડાથી ભારતમાતાના વક્ષ મ્થગમા^૧ વિષમ અઘાત લાગ્યા છતાં હજી પણ રજપુત વીગેરે મેટા આનંદમાં તે અનિષ્ટ કન્નારીર ક્રીડામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. કેલુ આશ્ચર્ય ! શુ એ જીવત્તુ પ પા ચરણ તેઓના પવિત્ર ધર્મમ્થમા કરવા લાયક ગણવામાં આવે છે ? તે નિધાનના અનુમારે તેઓ આજપણ પ્રતિવર્ષ 'દીવાળી' નાન ઉત્તવના ઉપવશે^૨ જગતની લક્ષ્મી પ્રસન્નતા મેળવવા તે અનર્થકારી ક્રીડા કરે છે એ ખરેખર ખેદ ઉપવચનાર છે.

ગાકુનિક અને મામુદ્રિક ગણના-પક્ષીનું ઉડવું જોણવું પાળવું હલાવવું વીગેરે અને તેની બીજી અગભ ગીની કોયા ઉપર વિશ્વામ રાખી રજપુત લોકો તેને શુકન અપશુખનમાં ગણે છે તેના ઉપર આધાર રાખી આર્યલોકો પોતાના અદૃશ્ય ક્ષત્રી ગણના કરે છે. પખી કંઈ દિશાથી કેવા ભાવે ઉડી ગયું, કયા મમ્થે, તે કેવા ભાવે જોડ્યું, કેવા ભાવે તેણે પોતાની પાખ ફેફડાની, તે જાણતમાં જીવ અને જર્મનો પણ વિશેષ લક્ષ રાખી પોતાના શુભાશુભની ગણતરી કરતા હતા એ શીવાય સામુદ્રિકશાસ્ત્ર ઉપર અને જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઉપર તેઓ મંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતા હતા જ્ઞાનના આવોક વિશ્વાસમાં પણ હજીમુખી તેઓના હૃદયમાંથી તે ભાવ નદ્ર થયો નથી અને ભવિષ્યમાં એવો મિથ્યાભાવ નાશ પામશે કે નહીં એ કહી શકાય તેમ નથી.

વિકટ મહિરાપાના મહિરા—વીરજીત કુળથી ઉત્તમ થયેલ, જર્મન અને રકડનાભીય લોકો મધપાન કરવા હમેશને માટે ઉચુક્ત રહેતા હતા તેમ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે આર્ય વીરરજપુતો પણ તે વિષયમાં કોઈપણ કમમાં ન્યૂન નથી. ઉપર કહેવ રકડનાભીય અને જર્મન લોકોની માફક તેઓ વાર્ષિક દેવાની પૂજા કરતા હતા સ્વસ્ત્ર આમમાં દેવાર ધનામાં અનિયમિત વીગેરેમાં રજપુતો મહિરા વ્યવહાર પુરજોમથી કરતા જોવામાં આવે છે. સ્વદેશ રક્ષણે રજાગણમાં દેહ પટવથી અનંત મૂળના ધામ સ્વર્ગમાં સુરસુદરીઓ મહિરાપુર્ણપાત્ર લઈ તેઓની અરુદ્ધતા કરે છે એવો જોમ રજપુતનો વિશ્વાસ છે તેમ, જીવિરનો પણ વિશ્વાસ હતો એ વિશ્વાસને આતીત થઈ તેઓ મહાન ઉત્સાહથી સ્વસ્ત્ર-

૧ ૯.૧ નિનિતે ૨ સુતદેવી

૨ દ્વ્યતક્રીડા રાજસ્થાનના મગમાં સંપૂર્ણ નિવિદ છે

દૂતમેનપુરા વજ્જે સુદ વેર વર મહત્ત્વસ્માદ્ દૂતમેનવેન દામ્યાર્ય મપિશુદ્ધિમાન.

મનુ:

+ આ વિષય વ્યાપારમાં આવે લોકો ઘેર ઘેર દીપમાંના પ્રજ્જ્વલિત કરે છે

શ્રામમાં યુદ્ધ કરવા ઉતરી પડતા હતા અને શસ્ત્રશય્યામાં સૂતેલા છતાં હાસ્ય કરી કહેતા કે અમો માનવ જન્મથી મુક્ત થઈ સ્વર્ગનાં નિત્ય મુખમાં અમર-લોકની સાથે હવે મધામૃત પીશું.

સ્કંદનાભીય વીરગણના ઉપાસ્ય દેવનું નામ થર છે. તેઓના મતમાં નરક-પાળખ^૧ તે રણદેવનું સુરાપાત્ર છે. વીરસ્કંદનાભીય લોકોની એ દેવ કલ્પના રજ-પુતના યુદ્ધદેવ હર ઉપરથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

રજપુતલોકો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ક્રીડા અથવા લીલાનું સ્થાન યુદ્ધક્ષેત્રને ગણે છે, પીવા લાયક વસ્તુમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ મરીરાને ગણે છે અને તે મદિરા પોતાના યુદ્ધ-દેવ ભુતભાવન ભગવાન હરને ઉપાસ્ય ગણી તેને પ્રસન્ન કરવાને માટે મદિરા લોહીમાથે નૈવેદ્યમાં ધરે છે અને તેઓ તેમ કરવામાં વિશેષ આનંદ માને છે.

અત્યેષ્ટિસત્કાર—આર્ય વીરરજપુતો જેવી રીતનો સત્કાર કરે છે તેવી રીતે સ્કંદનાભવાસીઓ અને શાકદ્વીપવાસીઓ શય્ય દેહને સત્કાર કરતા હતા. ને અંતિમ સત્કારના સાધનમાં તે સઘળી જુદી જુદી જાતિમાં જે સૌ સાદૃશ્ય જોવામાં આવે છે તેથી સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે જે ઉપર લખેલ પ્રથા, માનવ-જાતિની કોઈ આદિમ જાતિપાસેથી લીધી હોય એમ અનુમાન થાય છે. સ્કંદનાભવા-સીઓ ઉપરની પ્રથા જે કાળે જેવી પાલતા હતા, તેકાળ, તેઓના અંતમાં દર્શાવ્યો છે અર્થાત્ જેકાળે તેઓ મૃતદેહને દગ્ધ કરતા હતા તેકાળ, “અગ્નિયુગ” અને જે કાળે તે શખને ન બાળતા અને ભૂમિમાં ભંડારતા, તે કાળ “ મેર્યુગ ” નામે કહેવાતો હતો.

સ્કંદનાભવાસીના પ્રાચીન અંતમાં લખેલ છે જે તેઓ અગાઉ શળદેહને^૨ બાળતા નહીં પણ ભૂમિમાં ભંડારતા હતા અથવા પર્વતની ગુફામાં મુકીઆવતા હતા. ત્યારપછી બોધેને, તેઓને શય બાળવાનો વિધિ શીખવ્યો. બોધેનના શીખ-બવા ઉપર વિશેષ આરથા રાખી, તેઓએ, તે સમયથી શખને દાહ કરવાનું શરૂ કર્યું અને શખની રાખ ઉપર એક જાણી જોઈ કરવાની રીત તેઓએ દાખલ કરી. વળી મૃત આશામીના અગ્નિસત્કાર સાથે તેની વિધવા સ્ત્રીને પણ તેઓ સતી થાવા દેતા હતા. હીરાડોટસ બોલે છે જે એ સઘળી પ્રથા શાકદ્વીપમાંથી તેઓએ ગ્રહણ કરી છે.

સતીના સહમરણના વિષયમાં સ્કંદનાભવા શૈવી લોકોમાં એક નવી પ્રથા, આવેલી હતી. જે મૃત આશામી જે બહુ પત્નીવાળો હોયતો તેની મોટી પત્ની તેની પાછળ સતી થાય. બોધેનસાથે જે સઘળા મહાપુરૂષો સ્કંદનાભવામાં ઉપનિવિદ્ય

યથા તેમા એકનુ નામ જલદાર હતું તે જલદારનું મરણ થયું તેનીસાથે તેની મોટી પત્ની પોતાના પતિની જાગી ચિતામા જગી સતી થઈ હતી. એ પ્રથા ઉપરથી રકંદનામના લોકોની કુમે કુમે શ્રદ્ધા ઉઠતી ગઈ.

વિષ્ણુના હીરોડોટને વર્ણવેલ છે જે શાકદ્રોપવાસી જન લોકો પોતાના પ્રિયતમ યોદ્ધાસાથે અગ્નિદગ્ધ થતા હતા અને રકંદનામવાસી લોકો પોતાના યોદ્ધા સાથે જમીનમા દગ્ધતા હતા. એવી રીતના મૃત મત્કારનું મૂલ્ય કારણ એવું હતું જે અશ્વ શીશય ચલતા ચાલતા, ભગવાન યોધનગીપામે ન જવાય એમ તેઓને દૃઢ વિધામ હતો રકંદનામનાવાસીના અને શાકદ્રોપવાસીના ઉપર લખેલા બ્યવહાર સાથે રજપુતની અત્યેષ્ટિ^૧ ક્રિયાના નિધાનની તુલના કરવામા આવે તો માત્રમ પડે છે જે તે નયગાની પરસ્પરની પ્રથામા અત્યંત માદૃશ્ય છે. આર્ય વીર-મૃત રજપુતને અશ્વશયે સજ્જત કરી રમથાનભૂમિએ લઈ જાય છે તેનો પ્રિય તમ યોદ્ધા પણ તેકાળે તેની સાથે હોય છે, તે યોદ્ધાને બાગના નથી, પણ તેનો ઉત્સર્ગ^૨ કરી, તેને પુરોહિતના હાથમા આવે છે

જે ચિતાના સ્થાન અગ્નિમા એવું રૂપ લાવણ્ય અને વીરવિક્રમ દેહ દગ્ધ થાય છે, તે સ્થાન અગ્નિ પવિત્ર ગણાય છે તે પવિત્ર સ્થાન સંજયે, જુદી જુદી જાતમા જુદી જુદી જાતના વિસ્મય પમાડનારા ગર્ખાટકો આવે છે ઘણુંકરી સધળા દેશીય લોકના મુખથી સામજીકામા આવે છે કે એ બયાનક રમથાનશેત્રમા પ્રતિ-દિન અર્ધ રાત્રીએ એક જાનતુ અજવાળું જોવામા આવે છે તે અજવાળું ભગવાન યોધેન કરે છે.

રકંદનામવાસીઓ અને જલ્હારનીવાસીઓ, મૃત આરામીના ભરમરાશિ^૩ ઉપર ઓટલો બનાવતા હતા આર્ય રજપુત લોકોમા પણ એવી રીતની પ્રથાનો પ્રચાર છે.

જે રજપુતો રજુમ શામ કે ધીંગાણામા પોતાના માણનો ત્યાગ કરે છે તેઓ ની પવિત્ર ચિતાના ઓટલા ઉપર તેઓની પાયા પ્રતિમૂર્તિ સ્થાપિત થાય છે તે નયગી પ્રતિમૂર્તિ પથ્થરમાથી કાતરી કદાવે છે. કાતરેલી પ્રતિમૂર્તિને હાથી-ચાપ્પી મુખમા અને યોદ્ધા ઉપર એમણેની હોય એમ રાખે છે, તેઓની હાથી બાનુએ તેની અનુમૃત^૪ પત્નીની મૂર્તિ હોય છે વગી તે પાયાણ ઉપર સૂર્યચંદ્રની મૂર્તિ પણ કાતરેલ હોય છે

^૧ અરજપુત—રીતચાગી રજપુતો યોદ્ધાની માફક અશ્વશયનો વિશેષ આદર કરે છે તે બંને વચ્ચે તેના વીરધર્મનું પ્રધાન અંગ છે તેથી-૪ તેઓ બહિષ્કાર-

૧ ઉપર ૨ ઉપર ૩ ઉપર ૪ પાગળુંમરી ગયેલી, સતી થયેલી.

સાથે વાર વાર તેને નમે છે તેઓ પોતાની તરવારનો સ્પર્શ કરી સમખાય છે શાકદ્વીપના છત લોકો પણ એવી રીતની પ્રથા પાળતા હતા જે સમયે તે વીરજાતિના વીર્યાનળે સઘળો યુરોપખંડ ઉત્તમ થઈ ગયો હતો, તે સમયે, એ પ્રથાને વિશેષ ઉત્કર્ષ હતો પ્રચંડ છતવીર આટીલા આથેન્સ નગરમા મોટી ધામધૂમે પોતાના અસ્તશસ્ત્રની પૂજા કરતા હતા વિખ્યાત મહાત્મા ગીબને પોતાના વિશાળ ઇતિહાસ ગ્રંથમા એ વિષયનું અતિ મનોહરભાવે ચિત્ર આપેલ છે પણ તેણે રજપુતોનો ખડગપૂજા બે બેઠાહત તો તેના ઉપરના મનોહર ચિત્રમા શિથિલા દર થઈ જાત

અશ્વમેધ—સ્થારર જ ગમ જગતમા ઘણીજ થોડી ચીજ જોવામા આવેછે જે કોણપણ કાળે મનવજાતિથી પૂજ્ય થઈ નહોત્ય સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્રમહર્ણી, નક્ષત્ર સમાજ, તરવાર, પાષાણ, નદ, નદી સર્પ, ગાય વીગેરે સમયે સમયે, સઘળી જાતના માણસની આરાધના અને પૂજાને પામેલ છે જ તુમા ગાયની જેમ કોઈ પૂજાપાત્ર અને ઉપાસ્ય થયું નથી, તે રીતે અસ્વને આરાધ્ય ગણવામા કોઈ રીતની કસર ગણાઈ નથી અશ્વની સાથે મહાન પદાર્થ સૂર્યની પણ પૂજા થતી હતી અને થાયછે

પરોડીયાની આનંદમય અને શુશોભીત શોભાને છોડીદઈ રાત્રીની અધકાર શશીને વિદ્વર કરી, જે દીવસે, તેજ પૂજા ભગવાન ભાસ્કર અજ્ઞાનાધ માનવના નયન સમક્ષે પ્રકાશિત થયો, તે દીવસે તેનું તેજ, અને વિરાટમૂર્તિ બેઠા માનવ વિશ્વામા નિવત, ભયાનિવત અને ભક્તિ રસાનિવત એકદમ થઈ ગયા ત્યારપછી જે દીવસે, તેનું જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘડયું તે દીવસથી તે સમજવા લાગ્યો જે સૂર્ય થકી રાત્રી દીવસ, ગીત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ વીગેરે પેદા થાયછે અને છવ જ તુનો આવીરભાવ તેમજ વૃક્ષલતા વીગેરેની પેદાશ અને પોષણ પણ તેથી થાય છે તે દીવસે તે ગભીર આનંદ અને ભક્તિરસે બોલી ઉઠ્યો “ જે મહાપુરૂષ જગતનો સવિતા, જે અમારી બુદ્ધિ વૃત્તિને પ્રેરેછે તે બેઠા અમે વરણીય તેજનું ધ્યાન કરીએ છીએ ” તે દીવસથી તાતાગ્ના સુવિસ્તૃત જગલમા સી યાના ઉત્તમ મંદિરના પારસ્થન ગિરિગહનમા ગંગાની તીરભૂમિમા અને અરી નોકાના મહાવનમા સઘળાઓ સમભાવે સૂર્ય દેવનું સ્તુતિગાન કરી તેની પૂજા કરવા લાગ્યા

જે દેશના લોકોની જેવી રીતની રૂચિ અને જેવી રીતનો આચાર વ્યવહાર અને રીતિનીતિ, તે દેશના લોકો તે અનુસારે ભગવાન સૂર્યદેવની પૂજાવિધિનું અનુક્રમ કરતા હતા એશીયાના બલપૂજક અને શ્રીટન અને ગોંડના બલીનસ

દેવના ઉપાસક કેટલાકે, પોતપોતાના ઉપાસ્ય દેવની તુષ્ટિના વિધાનના અર્થે પોતાના માનવજાતને બલિસ્વરૂપ ઉત્સર્ગ કરી જીવજી નરમેધનું અનુદાન કરતા હતા. ઇયોરાપૂજક બાળીલીયન લોકો વૃષનો^૧ ઉત્સર્ગ કરતા હતા. ગંગા અને બ્રહ્માર તીરવામી સૂર્યોપાસક હોદુઓ અને છત લોકો અન્ધનો ઉત્સર્ગ કરી, પોતાના પૂજનીય દેવની પ્રસન્નતા મેળવવા પ્રયાસી થતા હતા આ રથળે અવશ્ય સમજવું જોઈએ કે એશીયાના દબળ, છોટન અને ગોલના બલીનસે, અને બાળી-લનના મીયોરા એવાં નામ તે સૂર્યનાં નામ છે.

આર્યવીર રજપુતો, જે રૂપના આડંબરનું અને રૂઢી રૂચિનું અનુસરણ કરી, એ અન્ધમેધ મહાધનનું અનુદાન કરતા હતા, તે અનુસરણનું દષ્ટાંત ભગવાન વાલમીકિ અને વ્યાસદેવના અમૃતમય મહાકાવ્યમંથ જોવાથી માત્રુમ પડશે. જે દીવસે, કાત્રીયવીર પૃથવીરાજના અથ પતન માથે ભારતનું અધઃપતન થયું છે તે દીવસથી એ ભાતનો મહાધન ભારતવર્ષની ભૂમિમાંથી છુટ થઇ ગયો છે. બલિધ્યમાં હુયે તે વીરપ્રધા, કોઇ દીવસ, આ વિવાદનમ^૨ સારછત નિર્ણય દેશમાં ફરી આચરણમાં આવશે એવી આશા રાખવાનું સાહસ થતું નથી.†

પષ્ટ અધ્યાય.

રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ.

આ ર્થે વીરરજપુતોના અચાર વ્યવહાર, સમાજનીતિ, રાજનીતિ અને ધર્મનીતિ માથે બીજી પ્રાચીન ભલિના ને તે વિષયમાં સાદુરૂપની સમાલોચના કરી આ કાળે આપણે રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળની સંક્ષિપ્ત સમાલોચના કરવા આગળ વધીએ.

૧ જગદ ૨ શીશી અધિકારથી હરાવલ.

૭ રાજસ્થાનના અનેક પ્રદેશમાં જલનાથના મંદિર છે.

† અંજરમાં વિખ્ખત મહારાજ સર્વર્થ જયમોદ ચાઇ મયેજ છે. તેણે ઉત્તરમાં અધમેજ કરી હતો પણ તે અપને રાહોડ રજપુતોએ પકડી જાધો હતો.

ભારતવર્ષના પ્રાચીન આર્યરાજાઓ, જે મોટા વંશમાંથી પેદા થયેલ છે તેનું વર્ણન ઉપર થઈ ગયું છે. કાળક્રમે એક મોટો વંશ, તે જે વંશની સાથે સંયુક્ત થઈ ગયો. તે વંશનું નામ અગ્નિવંશ. એ અગ્નિવંશના રાજાઓએ એક સમયે ભારતવર્ષમાં પ્રચંડ પ્રતાપથી શાસન ચલાવ્યું હતું. એ અગ્નિવંશના રાજાઓએ એટલીબધી કુશળતા, નીતિ, રીતિ અને હિંમતથી રાજ્ય ચલાવ્યું હતું કે સૂર્ય અને ચંદ્રવંશના રાજ્યકર્તાઓની રાજ્યકુશળતા તેની આગળ તદ્દન ઝાંખી પડી ગઈ હોય તેમ દેખાતું હતું. અગ્નિકુળમાં પેદા થયેલ રાજાઓનો પ્રતાપ ભારતવર્ષમાં વિશેષ ઉદ્દીપ્ત થઈ ગયો હતો. એ ત્રણ રાજવંશમાંથી ક્રમે ક્રમે તેત્રીશ નાનાં નાનાં રાજકુળ થઈ ગયા, તેમાંથી કેટલાંક કુળે સૂર્યવંશમાં અને ચંદ્રવંશમાં પેદા થઈ, સ્વતંત્ર કુળ સ્થાપ્યાં.

ગ્રહલોટ વા ગિલ્હોટ-ગિલ્હોટવંશના રજપુતો, પોતે શ્રીરામચંદ્રના વંશ-ધર છે એમ ઓળખાણ કરાવે છે. રાજસ્થાનના ભાટલોકો પણ તેઓના મતનું સંપૂર્ણ સમર્થન કરે છે. ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે મહારાજ સુમિત્ર પછીના સૂર્યવંશના કોઈ રાજાનું નામ પુરાણમાં જોવામાં આવતું નથી. એ ગિલ્હોટ રજપુતો, પોતે મહારાજ સુમિત્ર પછી પેદા થયેલા છે એમ કહે છે.

કેવી ઘટનાના પ્રવાહમાં પડી શી રીતે તેઓના પિતૃ પુરૂષો કોશલ રાજ્યનો પરિત્યાગ કરી ણીળ રથજે કયા કયા પોતાના વંશતરૂની શાખા પ્રશાખાને રોપી હતી તે જાણતમાં સમાલોચના કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. વળી તે કુળમાં પ્રખ્યાત રાજાઓ ઉત્તમ થયા હતા. તેઓના ચરિતનું વિવરણ આ ન્યંજાના ઇનિદાસમાં આપવાનું અમને યુક્ત લાગે છે. અનુશીલન દ્વારાએ જેટલું જાણી શકાયું છે તેટલાથી એક પ્રકારનું અનુમાન થઈ શકે છે જે ભગવાન રામચંદ્ર પછી ઘણી પેઢીએ એટલે અનુમાન સંવત્ ૨૦૦ (ઇસ્વીશન ૧૪૪ વર્ષ ઉપર કનકમેન નામ નો એક સૂર્યવંશીય રાજા, પોતાના જાપિકા રાજ્યને છોડી સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિમાં આવ્યો. ત્યાં આવી તેણે પોતાના પિતૃ પુરૂષનું વિશાળ વંશવૃક્ષ રોપ્યું. રાજ્ય-ધનથી વંચિત થઈ પાડવોએ જે વિરાટનગરમાં ઘણી છુપી રીતે રહેવાના સમય પસાર કર્યો હતો તેજ વિરાટનગરમાં કનકમેને પોતાનું નવું ગજપાટ સ્થાપ્યું. ત્યારપછી કેટલાંક વર્ષ ગયાં પછી, તેના વંશધર વિજયમેને, તે પ્રદેશમાં વિજય-નગરની સ્થાપના કરી.

મહારાજ કનકમેનના વીરકુળમાં ઉત્તમ થયેલ રાજાઓએ ઘણા વર્ષ વલ્લભી-પુરમાં રાજ્ય શાસન કર્યું. ત્યાં, તેઓ ક્રમે ક્રમે “ ભાટકરાય ” નામથી પ્રસિદ્ધ

યજ્ઞ પટ્ટા. શા કારણથી લગવાન રામચદ્રના તે વશધર રાજાઓનું નામ “ જા-
લકરાય ” પડ્યું તેનું અનુમાન થયું જાહેર સુરકેલ છે જેમ હોય તેમ ખરું,
પણ તે નામ ધણુ કરીને લગલગ એક હજાર વર્ષ સુધી પ્રચલીત રહ્યું હતું.

રાજાના અનિવાર્ય પ્રલાવના અનુસારે સોરાષ્ટ્રદેશમા એ જાલકરાય રાજાઓના
રાજ્ય નાશનનો ક્રમે ક્રમે અત આઠ્ઠો છેવટે ખીરડોય પાચમા સેકાના પહે-
લાના કાગમા તેમો છેવટનો રાજા મહારાજ શિલાદિત્ય મલેચ્છથી યુદ્ધમાં હણાઈ
ગયો. જેથી કરી તે પ્રદેશમાથી સૂર્યવંશનું વશતરૂ વિનાશને પામ્યું, ત્યારપછી,
તે પ્રદેશની પાસેના ઇડર પ્રદેશમા તે વશતરૂ રાખિત થયું ત્યાં ગૃહાદિત્ય નામના
રાજાએ થોડા વર્ષ રાજ્ય કર્યું એ ગૃહાદિત્યથી મહારાજ કનકસેનના વશધરે
મદલોત વા ગિંહોટ નામે જોગખાવવા લાગ્યા.

કેટલાક વર્ષ પછી ગિંહોટ રજપુતોએ ઇડરનો ત્યાગ કરીને તેઓ આહુર
નાગના દેશમા વચવાટ કરવા લાગ્યા તેઓ ગયા ત્યાંથી તેઓ ગિંહોટના બદલે
આહુર નામથી જોગખાવા લાગ્યા. ત્યારપછી આહુર નામ બદલાઈ છેવટે શીશો
દીયા નામથી તેઓ પ્રખ્યાત થયા એ શીશોદીયા જાતિ કાળક્રમે અતિ જળવાન
અને વિખ્યાત થઈ ગઈ વિપદમા, સપદમા અને અદૃષ્ટચક્રની કાયમ ગતિમા પણ
શીશોદીયા નામ અદ્વૈત રહ્યું એક દીવસ શીશોદીયા રાજવંશ. પોતાના પ્રથમ
પ્રતાપથી નિર્ભાગ્યતા ઉઠ્યા પમથીયાએ ત્યડયો હતો હાલ દુર્લાભ્યવશે, રામવત્તિના
ઉઠા કૃપમા પડી અત્યંત દુર્દશાને પામ્યો છે રાજસ્થાનના ભાટલોકે શીશોદીયા
વંશને ગિંહોટવંશની એક શાખા ગણે છે.

ગિંહોટ કુળ એક દર ઓવીશ શાખામા બેસાઈ ગયેલ છે, તે ઓવીશ શા
ખામા આહુર અને શીશોદીયા એ બેડ વંશ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે.

યદુ—અમર જે દે મહારાજ થયાતિએ, પોતાના મેરા પુત્ર યદુને ભારત
વર્ષનું આધિપત્ય ન આપતા, નાના પુત્ર થદુને તે આપ્યું હતું પણ પરિણામે
કાળક્રમે યદુના વશધરો વિશેષ પ્રસિદ્ધિમા આવી ગયા.

શ્રીકૃષ્ણે માનવલીલા સંવરણ કરી, બારે પાંડવો મહાપ્રસ્થાન માટે હીમાલય
તરફ ચાડ્યા તે મમયે યદુકુળ તિલક શ્રીકૃષ્ણના વશધરો પાંડવોમાયે ચાડ્યા,
જનુ તેઓ પાંડવોમાયે આગળ વધી ચક્રવા નહિ અને પચનદ દોરના
ગિરિપ્રદેશમા અટકી ગયા તે પ્રદેશમા તેઓએ કેટલોક વખત કહ્લાદયો. તે પ્રદે-
શની કૃત્યીક જાગનો તેઓને પ્રતિદ્વ પડવાથી, તે ગૃહમંદિર બૂબાગ તેઓએ

છોડી દીધો. ત્યારપછી તેઓ સિંધુનદના પરપારે રહેલ જાળાલીસ્તાનમાં ઉપનિ-
વિષ્ટ થયા, અને તેજ પ્રદેશમાં તેઓ પોતાનું રાજપાટ સ્થાપવા અસિલાપી થયા.
ત્યાં તેઓએ પ્રસિદ્ધ ગ્રીજની નગરીની સ્થાપના કરી. તે જાળાલીસ્તાનમાં યાદવોનું
આધિપત્ય દૃઢ રીતે સ્થપાણું હતું, એક સમયે, તેઓએ પોતાના આધિપત્યને દૂર
સમરકંદ્વધી વિસ્તાર્યું હતું. પણ વિધિવિપિના અવશ્યભાવી વિધાનાનુસારે તેઓ
લાંબો સમય ત્યાં રાજ્ય કરી શક્યા નહિ. ભટ્ટ ગ્રંથમાંથી માલુમ પડે છે જે તેઓ
તે પ્રદેશમાંથી પાછા ફરી ભારતવર્ષમાં આવી વત્યા.

શ્રીકૃષ્ણના એ વંશધરો, શી દૈવધટનાથી ફરીવાર ભારતવર્ષમાં આવ્યા તે
વિષયને નિશ્ચિત કરવાનું પુરેપુરું અસંભવિત છે પણ તે સંભવે, જુદા જુદા
ઐતિહાસિકોએ જે જે જુદા જુદા મત દર્શાવ્યા છે તેમાંથી સારસંકલન કરી
એટલુંતો અનુમાન કરી શકાય છે જે એલેક્ઝાંડરના પરવર્તી ગ્રીક રાજાઓએ
તેઓને તે પ્રદેશમાંથી હાંકી કહાડ્યા તેજ કારણને લઈને યદુવંશધરો ફરી ભારત
વર્ષમાં આવી પડ્યા.

ભારતભૂમિમાં આવ્યા કે યદુ વંશજો પંજાબમાં આવી રહ્યા. ત્યાં શાળભાન-
પુર નામનું એક નગર તેઓએ સ્થાપ્યું. તે નવા સ્થાપેલ નગરમાં તેઓ વધારે
વખત રહી શક્યા નહિ. ત્યાંથી પણ થોડા સમયમાં શત્રુઓએ તેઓને હાંકી કહા-
ડ્યા, ત્યારપછી તેઓને રાજસ્થાનના મહાક્ષેત્ર મરૂક્ષેત્રમાં રહેવાની ફરજ પડી, તે
સમયે, તે ક્ષેત્રમાં લંગહ, જાહીયા, મોહીલ વીગેરે અસંખ્ય જાતિઓ રહેતી હતી.
યાદવોએ, તેઓને દૂર કરી તે પ્રદેશ કબજે કર્યો અને ત્યાં તેઓ ક્રમે ક્રમે પોતાનું
રાજ્ય વિસ્તારવા લાગ્યા અને ત્યાં ઘણા નગરોની સ્થાપના કરી તે નગરોમાં
જડીનોટ દરવાજા અને યશલમીર- વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા.

દૈવ દુર્ઘટનાના અચંડ પ્રભાવે, જ્યારે યાદવો જાળાલીસ્તાનથી નાશી ભારત-
વર્ષમાં આવ્યા ત્યારે તેઓ અનેક ગોત્રમાં બહેંચાયેલા હતા. તે સઘળા ગોત્રમાં
ભટ્ટીગોત્ર વિશેષ મશહૂર છે. તે અત્યંત પ્રબળ પસાકમી થયું. કાળક્રમે તે ભટ્ટી-
ગોત્ર યદુકુળમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠાવાળું થયું.

યદુકુળની એક પ્રસિદ્ધ શાખાનું નામ બડીબ હતું, તે શાખા શ્રીકૃષ્ણના
વંશધરોની છે. યદુકુળના ધ્વંસ પછી તરતજ એ શાખાનો મૂળ નાયક બાકી
રહેલ પરિવારને લઈ ભારતવર્ષના પશ્ચિમ પ્રદેશ તરફ ચાલ્યો. ભટ્ટીવંશની કૌમ

૬ ઇસ્વીસન ૧૧૫૬ (મંવત ૧૧૧૨) મા યજ્ઞમીરની પ્રતિષ્ઠા થઇ તે પ્રતિષ્ઠા
થઇ તેના અગાઉ યદુવંશધરો ભોદુર્વા પતન નામના શહેરમાં વસ્યા હતા. તે શહેર તેઓએ
એક અસંખ્ય જાતિ પામેથી છીનવી લીધું હતું.

ભગીન પોતાનું આધિપત્ય દુર પ્રદેશમાં વિસ્તારી શક્યા નહીં, પરંતુ કેટલાંકે અનુમાન કરે છે કે, જાટેલાંએ મિથુનદના પશ્ચિમ તીરે શિવસ્થાન નામનો એક પ્રદેશ હતો તે પ્રદેશમાં પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપ્યું અને તેઓએ અખાતર ગીત ધણે સમય તાલ્ય ચલાવ્યું ત ત્રણેઝાડરના સમસામયિક અંતિહામીક લેખકના દતિહાસથી નાખીત થાય છે મકદુનીયાના મહાવીર અલેકઝાન્ડરે ભારતવર્ષ ઉપર જ્યારે હુમલો કર્યો ત્યારે તે જાટેલાંના કુળનો સાધનાગનો તાલ્ય અલેકઝાન્ડરની વિરુદ્ધમાં સુઆમમાં ઉતર્યો હતો મહારાજ સાળનાગના યુદ્ધના વાવટા નીચે તે તાલ્ય સામંત એકા થયા હતા, તે નધગા હરિદુલોસસ હત, અગર જો કે તે સમયે તેઓની અવસ્થા બીવકુલ હીન અને શોષ હતી તોપણ તેઓએ યુદ્ધમાં પોતાના પર્વ પુરોપોનું પ્રાચીન ગૈર જાળવી આપવા કનર તાબી નહોતી, અને તેઓની અટવ શદ્દાને લઇને, યુદ્ધમાં લઓનો પ્રયસ કળવાળે નિવડ્યો હતો.

મહારાજ સાળનાગ ક્યામ નનરમાં તાલ્ય ક-તો હતો મીકલોડોએ તે ક્યામ નગરને મીનગદ નામ આપ્યું છે.

અનર્થકર અદર અદરના સપકર કલહથી ભગવાન મીકુલુના વસધરોનો કેટલેક અંશે નાશ થઇ ગયો હતો પણ તે માગ સ્વરૂપ અદર અદરના કલહથી રક્ષા પામી કેટલાક યાદવોએ, પોતાનો પ્રભવ અખાતર રાખ્યો હતો તે કલહમાંથી બનેલા યાદવોની જાજના સામાન્ય નરોત્તી તે પ્રત્યેકના વસધરો, કમે કમે અસ-ખ્ય શાખા પ્રશાખામાં વિભજ્ન થઇ આજ પણ ભાતવર્ષના અનેક સ્થાનમાં વિ-નારપામી પડ્યા છે એકઠ-આ સ્થાખામાં વડુકા વિભજ્ન છે, તે આઠ શાખા માં ભટ્ટીની અને જાટેલાંની શાખા વધારે પ્રતિષ્ઠાવાળી છે.

ત્યારે—ધણા લોકો, ત્યાંને થદુકાની એક શાખા નહોતે પણ મહા કવિ ચક્ર બારોટે તેને મહારાજ પાડુના વસધરની એક શાખા મળી છે તે બન્નેમાં કોનું વચન યુક્ત અને તત્ય છે તેનું અનુમાન દરેક સુસ્કેત છે હવે તે શાખાની ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા માટે બેવડું ચોક્કસ છે તે શાખાને રાજસ્થાનના દત્રીશ રાજકુળમાં ઉનું આસન આપ્યા વિના ચાહે તેનું નહીં.

તે શાખાની, પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાતિ તે શાખાના બે મહાપુરુષે નેગરેલી તે તેઓનું પવિત્ર નામ, આજપણ દરેક હૈંદુલતાનની જપમાળા સ્વરૂપ થઇ પડેલ છે તે બે મહાપુરુષનો નમય, ભારતવર્ષના અદ્દન સુવર્ણ યુગ હતા તે સમયે, ભારતવર્ષ જગન્માલ્ય પડિતોથી અલકુન થઇ જગનન તથા જ્યો કરવામાં ભારતવર્ષ ના બે મહાપુરુષોના તેજસ્વીન બાદુજળથી શીર્ષસ્થાન ભોનવનું હતું તે ત્યાર કુલોસત બે મહાપુરુષના અપુર્વ ચારિત્ર ગુણોથી ભારતવર્ષમાં જે નવા

ગૌરવવાળા યુગ ચાલ્યા હતા. તે બે મહાપુરૂષમાંથી પ્રથમ-હીંદુરાજ ચક્રવર્તી ઉજ્જવિની નાથ મહારાજ વિક્રમાદિત્ય દ્વિતીય હીંદુ રાજકુળ તીલક દિલીશ્વર મહારાજ અનંગપાળના સમયમાં કુરુક્ષેત્રના છેલા લોહીલોહાણુ યુદ્ધથી ભારતવર્ષનું જે ગૌરવ અને બહોજલાલીવાળું દ્રષ્ટિગત થાતું હતું તે યુદ્ધના અન્તર પછી ભારતવર્ષનો ગૌરવરૂપો સૂર્ય અધકારમાં ઢંકાઈ ગયો હતો.

પણ એ ગાઢ અધકાર દૂર કરી, પ્રચંડ ભાસ્કરની જેમ પ્રકાશી, એક મહાપુરૂષ અમરાવતી સરખી અવતીનગરીના સીંહાસને બેઠો; જેની કીર્તિ, ભાતિ, અને ગૌરવગરિમા, સઘળા ભારતવર્ષમાં ઉજ્જવળ થઈ રહેત્ર હતાં. જેની મહામહામાં પડિત લોકોએ ભારતમાતાના કંઠમાં અમૂલ્ય કંઠામરણુ પહેરાવ્યા હતાં તે મહા પુરૂષનું નામ રાજધિરાજ વિક્રમાદિત્ય હતું, મહારાજ વિક્રમાદિત્ય જે રાજકુળમાં જન્મ્યો હતો તે રાજકુળ હાલ અધકારરૂપી આગરમાં ડુગી ગયું છે આજ તેનું સાધારણ ચિન્હ પણ રહ્યું નથી. જેટલો મગય તેણે ઉજ્જવળીના નીંહાસન ઉપર બેસી કાર્ય કુશળતાથી રાજપાટ ચલાવ્યું તેટલો સમય, વિદ્યાચુલનો સુવર્ણયુગ થઈ રહ્યો હતો. મહારાજ વિક્રમાદિત્યનું રમણીય નામ હીંદુ સંતાન ભૂલે તેમ નથી જ્યાંસુધી જગતમાં મંસ્કૃતશાષની અર્થા રહેશે ત્યાંસુધી વિક્રમાદિત્યનો શક જગતમાં આહુ રહેશે.

મહારાજ અનંગપાળનું કેટલુંક ચરિત આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ હવે તેના સંજ્ઞામાં વધારે બોલવું પિષ્ટપેષણ જેવું અને ચર્વિત^૧ ચર્વણ જેવું છે. માત્ર એટલું બોલવું જરૂરનું છે જે એ મહાપુરૂષે, પોતાના મંજીવનમંત્ર બળે પતનોન્મુખ અને માતાના બીછાને સુતેલા ઇંદ્રપ્રસ્થને ફરી ઉજ્જીવિત કરી દીધું હતું. તે, મહારાજ વિક્રમાદિત્યના આવિર્ભાવ પછી આઠસો વર્ષ ઉપર પેદા થઈ ઇસ્વીસન ૭૬૨ (સંવત્ ૮૪૮) માં ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસને બેઠો. તેણે ઇંદ્રપ્રસ્થના નાથ પામેલા ગૌરવનો પુનરુદ્ધાર કર્યો.

મહારાજ અનંગપાળ પછી વીશ રાજાઓ ઇંદ્રપ્રસ્થના સીંહાસને કબ્જે કબ્જે બેઠા. તેમાંહેલો છેવટનો રાજા અનંગપાળ હતો તે બીજો અનંગપાળ અપુત્રક હતો તેને બીજો કોઈ ઉત્તરાધિકારી મળ્યો નહિ તેથી પોતાના દૌહીત્ર ચોહાણ પૃથ્વી-રાજને ઇસ્વીસન ૧૧૬૪ (સંવત્ ૧૨૨૦) માં દીલીનું રાજ સીંહાસન સોંપી દીધું અને વૃદ્ધાવસ્થાથી શાંતિમયી સુનીવૃત્તિ ધારણ કરી. જ્યારે તે આ લોક-નો ત્યાગ કરી પરલોક ગયો ત્યારે તેની સાથે પ્રસિદ્ધ તૃપાર કુળનો અંત આવ્યો.†

૧ ચાવેલું ચાવવાજેવું.

† તૃપાર કુલે, એક સમયે વિશાળ રાજ્યનો અધિકાર કબ્જે હતો. આજ માત્ર બે નગરો તના ગૌરવના ચિન્હરૂપે હયાત છે તેના પ્રથમ નગર તૃપારગઢ અંબરના દક્ષિણ તીરે આવેલ છે દ્વિતીય નગર પદનનું પાઠવની (જે હાલ જયપુર રાજ્યના તાળામાં છે.)

રોડોડ—આ પ્રસિદ્ધકુળની ઉત્પત્તિ મળે જોડી જોડી જાતના વિવરણ જોવામાં આવે છે. રામચંદ્રના જેઠપુત્ર કુશધરી, પોતાની ઉત્પત્તિ છે એમ તેઓ પ્રમાણ આપે છે. અગર જો તે જાગૃતમાં તેઓનો મત સુક્તિયુક્ત નથી તોપણ જોલવાની કુશ પડે છે જે રોડોડ રજપુતો રામચંદ્રના વંશધર છે. રાજ સ્થાનના ભાગે તેઓની ઉત્પત્તિ મળે જોડી રીતની હકીકત કહે છે, તેઓ જોલે છે જે રોડોડ રજપુતો, પોતાની ઉત્પત્તિ, મહારાજ રામચંદ્રના જેઠ પુત્ર કુશધરી છે એમ જોલે છે પણ તેમ જોવામાં તેઓનો ભાગે જમ છે તેઓ મહાર કશ પના વચમાં ઉત્પત્તિ થયેલ કોઈ રાજના ઔરહે કોઈ દૈન્યપ્રમાણના ગલે ઉત્પત્તિ થયા છે.

ભટ્ટચર્યામાં જોવાયે છે જે ગજપિં વિશ્વામિત્રનું હીલાચંદ્ર ગાધિપુર (કનોજ) કે જે રોડોડ રજપુતનું આદિ નિવાસ સ્થળ હતું અને જ્યાં ધરવીસનના પાચમાં મૈકામાં તેઓ, ગાધિપુર (કનોજ) ના મૈકામને જોડા હતા તે મમય પહેલાનું તેઓનું વિવરણ કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતું નથી જે વિવરણ નીકળી આવે છે તે કેવળ કપના ભાગથી હકાઈ ગયેલ છે તે કપનામળને છુટી કરી, તેમાંથી વિવરણના મત્ય વિષય શોધી કહાડવો જો તદ્દન અમભવીત લાગે છે. ઇશીસન ના પાચમાં મૈકાને, રોડોડના અંતિહામિક છવનને પ્રથમ યુગ કહીએ તો તેમાં કોઈ રીતની અન્યુભિ નથી. કારણકે તે મૈકાથી તેઓના ચરિત્રનું, યોગ્ય વિવરણ મળી આવે છે એ મમયથી તેઓનું છવનચરિત્ર સ્પષ્ટ રીતે, અને વિશદ રૂપે જોવામાં આવે છે. ભટ્ટચર્યામાં જોવામાં આવે છે જે મુમવમાન વીર શાહજી હીનના અજયુતયાન કાળે, રોડોડ રજપુતો, માર્વભાગ આધિપત્ય જોગવવા માટે હીહીના તૃપાર રજપુત માથે અને અજુલીવવાડના જાવકરાય માથે, પ્રચડ તડા ધના સુદરેત્રમાં ઉતર્યા હતા.

રાજ્ય, ધન, ગૌરવગરિમાં વીગેરે સઘળા અનિત્ય છે. સ્વર્ણ અશિરસધાથી રાજ્ય અને ગૌરવમાટે રોડોડ રજપુતોએ જે મહા અનર્થનું મૂળ પેડા કર્યું તેથી, તેઓના મહાન્તર નશ થયો અને સઘળા જારતવાસીના કંઠમાં ચવનના દામ ત્વની સાકળ નખાણી જે નરોડ રજપુતો તે અનર્થ કારતીની ગૌરવતાની છંદાને તાણે ન થયા હોત તો સુસન્માને જારતવર્ષને કળા કરી ચક્રત નહિ.

રોડોડ રજપુતોની તે સર્વ નાશ કરનારી રાજ્યસ્પૃહાથી જારતનું અંધ પ

* રોડોડ રજપુત જો જો દુદરિયા વીગેરે નીલ સાખામાં વહેવારનું છે તેઓના ને રામચંદ્ર ને રામચંદ્ર તત્કાલીનમાં મરણિ છે તેઓનો ગુરુ મુકાયાય છે તેઓનો ગુરુત્વ આદિ છે તેઓની દેવી પાર્શ્વળી છે તેઓને ને રામચંદ્રના ગાળીને મહાત્મા રોડોડોડ તેઓને બોધે ધર્મવર્ણી ગણે છે.

તન યયુ આર્યવીર પૃથ્વીરાજ શત્રુના હાથમા આવી પડયો. સમર કેસરી સમર સીંહે રણક્ષેત્રમા આત્મજીવનનું જલિદાન આપ્યું. વળી સ્વદેશ દ્રોહી પાપિષ્ઠ જયચક્ર ગંગાજળમાં ડુબી, પોતાની વિશ્વાસ ઘાતકતાનું ઘટે તેવું કળ પામ્યો.

રાઠોડરાજ જયચંદનો શીવજી નામનો એક પુત્ર હતો. તે શિવજી, પોતાના પિતૃરાજ્ય થકી પલાયન કરી મારવાડના મરૂ પ્રાંતમા જઈ આશ્રય કરી રહ્યા ત્યાં સુદર નામનું એક પ્રાચીન નગર હતું તે સમયે, તે નગર ટૂટીકૂટી અવસ્થામા હતું. શિવજીએ તે નગરને સુધારી તેમા પોતાનું રાઠોડરાજ્ય સ્થાપ્યું, કંમે કંમે મારવાડમા તે એક મોટા રાજ્ય તરીકે ધર્મ પડ્યું અને જોતજોતામા તે ઘણું ગૌરવ તામા આગળ વધવા લાગ્યું, અને ત્યાં રાઠોડરાજ શિવજીની સતતિઓ મહાં પરાક્રમશાળી ધર્મ એકવર તે સતતિઓએ, પોતાનું લોહી આપી મોગલ બાદ શાહને મદદ કરી હતી.

હાલ તેઓની વીરકીર્તિ અને તેજસ્વિતા સ્વપ્ન કથા પ્રમાણે ઇતિ સમાપ્તિને પામી છે. હાલ તે મહાવીર શિવજીની સતતિને જોવાથી તેઓની પ્રાચીન ગૌરવ-ગિરિમાનો એક પહાડ હાજલો ચિન્હ સ્વરૂપે જોવામા આવતો નથી.

કુશાવહ-કુશાવહ કુળ, ભગવાન રામચંદ્રના પુત્ર કુશથકી ઉત્પન્ન થયેલ છે. કોશલ રાજ્યમાથી જે શાખા બહાર ગઈ છે તેમાથી એક શાખાએ, બહુ દૂર પચનહ (પંજબ) દેશમા જઈ લાહોર નગર સ્થાપ્યું. બીજી શાખા બહાદૂર જઈ શકી નહિ તેણે ચોણ નદીના વીરે રાંટસ નગર સ્થાપ્યું.

જે શાખા પંજબ પ્રદેશના લાહોરનગરમા થોડા મયમુધી વસી હતી, તેણે નરવર નામે એક બીજું શહેર સ્થાપ્યું. એમ કહેવાય છે જે તે નરવર શહેર વિખ્યાત નજરાનની લીલાભૂમિ હતી ત્યાં તેના વંશધરોએ અનેક વર્ષ અખડિત બાવે રાજ્ય કર્યું હતું. તાતારના અને મોગલના શાસનકાળમા પણ તેઓ, પોતાના પિતૃસીંહાસનને સારા રીતે જાળવી રહ્યા હતા. અનેક દીવસ રાજ્યભોગ કર્યા પછી મહારાજ નજનો એક વંશધર છેવટે મરાઠા લોકોથી સીંહાસન બદલ્યો.

મહારાજ કુશના વંશધરો અનેક દીવસ નરવર શહેરમા એકત્ર રહ્યા છેવટે બ્રિટીશ દમમા સૈકામાં તેઓ જે શાખામા વહે ચાઈ ગયા તેમાથી એક શાખા ત્યાં રાજ કરવા લાગી, બીજી સ્વદેશનો ત્યાગ કરી, અનાર્ય અને અસહ્ય મીન લોકોની આવામજૂમિમા વસવાટ કરવા લાગી, ત્યાંથી તે દેશના લોકોએ, ઘણી યેદા કરી તેઓને હાકી કહાડ્યા. છેવટે તેઓએ અગર નગરીની સ્થાપના કરી

તે અનાર્ય અને અસહ્ય મીનદેશના મધ્યભાગમા મહારાજ કુશના વંશધરોએ અંબરનગરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે રાજસ્થાનનાં બીજાં મોટાં નગરમાં વિશેષ

પ્રસિદ્ધ યદ્ય પડ્યું. તૈમુરકુળી વીલક જાદશાહ અકબરના રાજ્યશાસનના કાળથી અનેક રાજપુતકુળનો અધઃપાત થયો, પણ અંગરતું કુશાવહ કુળ તે સમયે, પોતાનું જોરબ અને મોલો સારી રીતે જાળવી રહેલ હતું.

અગ્નિકુળ—જગ-માન્ય સૂર્યવંશ અને ચંદ્રવંશ, જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલ છે તેમ અગ્નિકુળ પણ આગ્નિથી ઉત્પન્ન થયું છે. હીંદુ કુલાચાર્ય ના મતમાં, તે વંશતરૂની ચાર શાખા છે. પ્રથમ પરમાર, દ્વિતીય-પૂરીહર-તૃતીય શોલુક્યવંશ વા સોલંકી ચતુર્થ-મોહાણ.

એમ કહેવાય છે કે જ્યારે ધર્મવીર પાર્શ્વનાથેક અવતરી, સમગ્ર હિંદુમતીમાં ધર્મનું મોટું આદોલન કર્ય તે સમયે અગ્નિકુળની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

ધર્મના તે લીપણ અર્ધવૃક્ષાને^૧ પરાક્રમશાળી લોકોના આક્રમણથી પોતાના ધર્મના રક્ષણ માટે બ્રાહ્મણોએ તે અગ્નિવીરની સૃષ્ટિ કરી છે

રાજસ્થાનમાં અર્બુદ વા આણુ નામે એક પર્વત છે. તે પર્વતની ઉચ્ચી ટોચે એ લીપણ ધર્મ વિષ્ણવનું^૨ પ્રધાન રંગ રથળ છે. એમ કહેવાય છે જે તે ઉચ્ચી ટોચ ઉપર બ્રાહ્મણોએ અગ્નિકુંડ સળગાવ્યો તેમાંથી વીર અગ્નિની સૃષ્ટિ કરી છે. જે રથળે તે પવિત્ર અગ્નિકુંડ સળગાવ્યો હતો તે રથળહાલ પણ જોવામાં આવે છે.

બ્રાહ્મણોના અદ્ભુત તથા જળે પાપનાશન અગ્નિ થકી જે વીરકુળ ઉત્પન્ન થયું છે તે વીરકુળે, અનેક વર્ષો સુધી પોતાનો પ્રયત્ન પ્રભાવ અને અક્ષય ધર્મ-નુરાગ અટલ અને અચળ રીતે રાખ્યો હતો, પણ મુસલમાનોના ભારત વર્ષમાં આવવા ઉપર અગ્નિકુળનો ઘણો ખરા ભાગ બ્રાહ્મણ ધર્મનો ત્યાગ કરી તે ધર્મમાં અને જોડાઈ ધર્મના અનુયાયીઓ બન્યા હતા.

૧ ૫૨૧૫૨ ધસારો. ૨ જગવે.

* ટોડ સાહેબના મતમાં ચાર જુદાં અસ્તિત્વ મળ્યાં હકી સમાપ છે તેણે કહેલ છે તે ચાર આઠામી, એકેશ્વરવદી દત્તા મધ્ય એશીયામાંથી બે દધર્મને તેઓએ આપ્યો અને તેનો ભારતવર્ષમાં પ્રચાર કર્યો તેઓના ધર્મચત્ર એક ખીસાના માથાના આધાર જેવી લીપીના સમાયેલ દત્તા મોરુષ્ટ જેણેશ્વરી વીગેરે રાજસ્થાનમાં જ્યાં જ્યાં જોઈ અને જનને વામ દત્તો, ત્યાં ત્યાં ટોડ સાહેબે ફરી અનેક શીષાએઓ જોઈ કહેલ છે તે ચાર જુદ નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રથમ જુદ (ચંદ્રવંશ પ્રતિનિધા) અનુમાન થી ૫ ૭૫૫૦ વર્ષ ઉપર અવતરેલ છે.
 દ્વિતીય જુદ નેનિતાથ (જેન મનમાં જાતીયતા તીવ્રકર) „ ૧૨૨૦ „ „
 તૃતીય પાર્શ્વનાથ („ ત્રેવીશમા „) „ ૧૫૦ „ „
 ચતુર્થ મહાવીર („ ચોવીશમા „) „ ૫૩૩ „ „

પ્રમાર-વા-પરમાર-પ્રસિદ્ધ અગ્નિ કુળમાં સર્વની પહેલા પ્રમારવશે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી સોલકી અને ચોહાણ કુળની માફક તે વિશેષ સમૃદ્ધિશાળી અને પરાક્રાંત થઇ શક્યો નહિ પરંતુ તે ત્રણે કુળનો ઇતિહાસ જોતા સુસ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે જે તે સોલકી અને ચોહાણ કુળ કરતા સર્વના અત્રે પ્રમાર વંશ સમૃદ્ધિ-શાળી થઇ પડ્યો હતો તે પ્રમાર કુળના તાળામાં અગ્નિ કુળની એક શાખા પુરીહરકુળે સારા કામ કરેલ છે.

એમ કહેવાય છે જે વીરપુગવ કાર્તવીર્યાર્જુનની પ્રાચીન માહેમતી નગરીમા પરમાર વંશે, પહેલી પ્રતિષ્ઠા મેળવી તે માહેમતી નગરીમા થોડો કાળ રાજ્યકરી તેણે, વિધ્યાચળના શ્રુગદેશમા ધારા અને માદુ નગરીની પ્રતિષ્ઠા કરી, વળી ઘણા લોકો કહે છે જે પ્રસિદ્ધ ઉજ્જયની નગરીની સ્થાપના પણ કરેલી છે.

નર્મદાનદીનું અતિક્રમણ કરી, તેની દક્ષિણે જહુદ્ધર પરમાર કુળનું રાજ્ય વિસ્તાર પામ્યું હતું. ભટ્ટ અથવા કહેલ છે જે ઇસ્વીસન ૭૧૪ (સ. ૭૭૦)મા રામ નામનો એક પ્રસિદ્ધ રાજા પરમારકુળમા પેદા થયો. તેણે ત્રૈલોક્ય પ્રદેશમા એક સ્વ-તંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું કવિવર ચંદ બાટે તે સંબંધે લખેલ છે જે રામ પ્રમાર ભારત વર્ષમા આર્વલૌભ અધિપતિ હતો, તેના તાળામા અનેક અનેક રજપુત રાણાઓ સામંત સ્વરૂપે વિરાજતા હતા.

રામપરમાર ભારતવર્ષનો આર્વલૌભ અધિપતિ હતો, તેના પરલોકવાસ થયા પછી કેટલાએક સામંતોએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યા હતા. ગિરહોતકુળના પ્રાદુર્ભાવ ઉપર પરમાર વંશનું પૂર્વ ગૌરવ ઘણા ભાગે અસ્ત દશામા આવી ગયું હતું.

પરમારકુળમા લોચ નામનો એક પ્રબળ પરાક્રમશાળી રાજા પેદા થયો હતો તેનાજ ચશથી અને પુષ્કળ કીર્તી વિક્રમથી તેનો વંશ ઉજળો થયો હતો હીંદુ રાજ ચક્રવર્તી મહારાજ વિક્રમાદિત્યની માફક તેની રાજસભામા પણ નવ નવ

* પરમારકુળે જે સઘના નમરો આક્રમક કર્યા તેમા ૧ એ લખેના વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે મહેશ્વર (માહેમતી) ધારા, માદુ ઉજ્જયની, ચંદ્રભાગા, ચિનો. આમુ, ચંદાવતી મા, મેદાન, પ્રમારવતી, અમરકોટ, રિખાર વીગેરે તે સઘનામાંથી કેટલાક તઆએ છતેના અને કેટલાક સ્થાપેલા છે

+ પ્રસિદ્ધ ચંદ ગદાધરા લખેલ છે જે ત્રૈલોક્યના રાજ્ય ચક્રવર્તી ગદારાજ રામ પ્રમાર સિંહાસન ઉપર આવી રાજસ્થાનના ઇત્રીશ રાજકુળો જૂમિત્તિ આપેલી છે તુષાર વંશને દીદી, સોરઠંસને પતન, ચોહાણવંશને અજર, કાગધ્વજને કનોજ, પૂરીદરને મર-દેશ, ચદુવંશને સુરાઝ, જાગનને દક્ષિણ, પારજુને કચ્છ, કીહરને કાકીવાવડ અને રાવપુદારો સંધિ દેશ આપેલ છે.

હતાં. તેના રાજ્ય કાળમાં સંસ્કૃત ભાષાની સંપુર્ણ ઉત્પત્તિ થઇ હતી. તે ઉત્કર્ષ-
થી મહારાજ ભોજનું નામ પ્રખ્યાત થયું. હીંદુ સંતાન, તેને હવે ભુલે તેમ
નથી. જ્યાંસુધી પૃથ્વીમાં અમૃતોપમ સંસ્કૃત ભાષાનું અનુશીલન રહેશે ત્યાં
સુધી, પૃથ્વીમાં તેનું નામ હમેશને માટે સુવર્ણના અક્ષરોમાં કોતરાયેલ રહેશે એટ-
લું નહિ બદકે જ્ઞાન નામવાળા પવિત્ર રાજાની નામાવળીમાં પણ તેનું નામ
સદાને માટે યશસ્વતુ બની રહેશે.

પરમાર કુળમાં ભોજ નામના ત્રણ રાજા પેઢા થયા છે. તે ત્રણે ભોજ વિશેષ
વિદ્યાનુરાગી અને પરાક્રમશાળી હતા. પણ આ સ્થળે કયા ભોજનું નામ યુકત
કરવું તે હુકર છે.

જે ચંદ્રગુપ્તનો મહાનીય કીર્તિકલાપ અને અત્યંત ગૌરવનો વિષય ભારતના
ઇતિહાસમાં સુવર્ણના અક્ષરોથી કોતરાયેલો છે. જે ચંદ્રગુપ્તને ગ્રીક ઇતિહાસ લેખકોએ
સિગિન્ધ્રી એલેક્ઝાન્ડરનો મોટો પ્રતિપક્ષી કહેલ છે. તે ચંદ્રગુપ્ત, પરમાર વંશની
પ્રધાન શાખા મૈર્યવંશમાં પેઢાથયેલ છે. પણ જટ કવિ કન કુળાખ્યાન અંશમાં
તેને તથકકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જણાવનામાં આવેલ છે. અને વગી પ્રમારકુળ સાંભળે
જે પ્રાચીન ત્રિપિ શોધાઇ હાથમાં આવી છે, તે સઘળીની સમાલોચના કરતાં માલુમ
પડે છે કે તે મૈર્ય શાખાકુળનો પ્રધાન પુરૂષ તથકકુળમાં ચંદ્રગુપ્ત પેઢા થયો છે.

શાળિવાહનનામના મહાવીર રાજાના પ્રચંડ બાહુળ્યે હીંદુરાજ ચક્રવર્તી
મહારાજ વિક્રમાદિત્યનું સ્વીકારન ચત્તાચમાન થઈ ગયું હતું. તે શાલિવાહન
તથક વંશનો છે ઉજ્જયિની નાથ વિક્રમાદિત્યને સ્વીકારનથી પદચ્યુત કરી
શાલિવાહન ઉજ્જયિનીનો અધિપતિ રાજ થયો હતો અને દક્ષીણઆફ્રિકા દેશોમાં
વિક્રમ મંવન ચાલતો હતો તે સંવત ચાલતો જાંધકરાવી પોતાના નામનો ન્થા
ચલાવ્યો હતો જે હજુ ચાલે છે.

જેમ પ્રમાર રજપુતોએ એકવાર પોતાના અપ્રતિમ પ્રતાપે અને વિપુલ કૌશલ
ના પ્રભાવે, રજપુતરાજાઓના શીર્ષસ્થાને બેનવાનો અધિકાર મેળવી ચક્રયો હતો, તે
પ્રમાર રજપુતો દુર્ભાગ્યવશે અવસત દશામાં આવી ગયેલા જોવામાં આવે છે.
ભારતવર્ષમાં રથાને રથાને તેઓની જે કીર્તિ સ્થાપિત હતી તે કીર્તિ કાળના અગાધ

૭ ફાઈ એક શીલાલિપિથી માનુષ પડે છે જે મંવત ૧૧૦૦ (ઇ. સ. ૧૦૪૪)
માં ત્રણે ભોજરાજા રાજા રીંદામને બેઠો વગી તે શીલાલિપિ ભોજપ્રજા નામના મંવતમાં
તેમ વર્ષ નિર્ધારિત છે. એમ કહે તે શીલાલિપિ મંવતનું નિધાન કરતા મોગ્ય છે. તે
મંવતમાં એવ ૫૧ કહેલ છે જે ૫૬૦માં અને બીજાને મોજ મંવત ૧૩૨ માં અને ૭૨૧ માં
પેઢા મળે હતા.

માંપડી આજ લોપ પામી છે આ જગતમાં કાળનું માહાત્મ્ય કેણુ જાણીશકે છે ? કાળ સૃષ્ટિકર્તા અને કાળ પોતેજ તેનો સંહાર કર્તા અને દુઃખનો નિયામક છે.

આજ જે આસામી, વિપુલ ધનનો અધિકારી થઈ અહુકારથી સઘળા વિશ્વ પ્રદ્યાંડને તૃણવત ગણેછે અને પોતાના અનુભવીઓને પશુવત ગણેછે, તે આશામી, થોડા દીવસમાં સર્વનિયતા કાળના અખંડનીય નિયમાનુસારે છિન્ન મસ્તક થઈ રૂમશાનમાં આલોટતો જોવામાં આવે છે, આજે તે, શીયાળ, કૂતરા પીગેરે અધમ જાનવરોની ઠાકર ખાતો જોવામાં આવેછે. જે અખંડિત કાળ માહાત્મ્યે એ સઘળાં અવશ્ય-ભાવી પરિણામો જોવામાં આવેછે તે કાળના અપાર મહિમામાં પરમારકુળનું પ્રાચીન ગૌરવ લોપ પામી ગયું છે. જે પ્રમારકુળ, મહારાજ ચંદ્રસુત પીગેરે ભુવન વિદિત રાજાઓના પ્રદીપ્ત પ્રતાપથી ઉજ્જવલ હતું. અને એક વળત એવો હતો કે મોગલ બાદશાહ હુમાયુન પોતાના સીંહાસન ઉપરથી પદચ્યુત થઈને એક સામાન્ય પરમારકુળના વંશધરની પાસે આશ્રય પામી જીવનનું રક્ષણ કરી શક્યો હતો. તે પરમારકુળની કીર્તિ અને પ્રભાવનું ચિન્હ આજ કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતું નથી.

પરમારકુળ એકંદરે પાંત્રીશશાખામાં વિભક્ત છે. તે પાંત્રીશશાખામાં બીહીલ-શાખા વિશેષ પ્રખ્યાત હતી. તે બિહીલશાખામાં જે સઘળા રાજાઓ ઉત્તમ થયા છે તે સઘળા રાજાઓએ અનેક વર્ષ સુધી, આરાવળીની તળેટીમાં આવેલી ચંદ્રાવતીમાં રાજ્ય કર્યું હતું.

ચાહુમાન વા ચોહાણુ—વાચકવૃંદને વાદ હયે કે ચોહાણુકુળનો ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠાતાનો વિષય આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા છીએ. જેથી આ સ્થળે તેઓનું વિશેષ વિવરણ કરવાની કોઈપણ જાતની જરૂર નથી. જે વિષય પહેલાં ચર્ચાઈ ગયેલા નથી તે વિષયનું વિવરણ કરવું અમોને યથાયોગ્ય લાગેછે.

પવિત્ર અગ્નિકુળમાં જે જે શાખાઓ ઉત્તમ થઈ હતી તે તે શાખામાં ચોહાણુની શાખા વિશેષ બલિષ્ઠ હતી. કહેવાય છે, જે એકવાર ચોહાણુ રજપુતો જોવા બળશાળી અને શૂરા બન્યા હતા કે તેઓના પ્રચંડ વીર્ય પ્રભાવથી ભારતવર્ષના બીજા રજપુતોનું ગૌરવ તદ્દન ઝાંખુ અને હીન પ્રભાવવાળું બની ગયું હતું. રાજસ્થાનના છત્રીશ કુળમાં અનેક કુળો આગર, બહોજલાલી અને વિપુલ બળ મેળવીને પ્રખ્યાત થયા હતા પરંતુ અહિં આ જણાવવું યોગ્ય થઈ પડશે કે વધારે પરમાણેનું અનુશીલન કરતાં સ્પષ્ટ માહુમ પડેછે કે, પ્રચંડ વીર્યશાળી વીર ચોહાણુ રજપુતો રજપુત જાતિમાં સુકુટસ્થાને સુકાઈ ગયા હતા.

ઉપર કહેલ પ્રસિદ્ધ રાજકુળમાં જે કેટલીક શાખા ઉત્તમ થઈ છે, તેઓએ પોતાના મૂળ વંશતરૂના યથાર્થ ગૌરવનું રક્ષણ કરેલ છે. એ સઘળી રક્ષણ કર-

નારી શાખાઓમા ચોક્કસ રજપુતાની શાખા અગ્રેસર છે તે શાખાઓમા હાર, ખિચી દેવતા, શનિ, ગુરુ, વીગેરે વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે તેઓના વીરત્વ અને ગૌરવ ગરિમાનુ વર્ણન સદી અથવા નુદર રૂપે રચીત થયેલું છે આજ પણ તે શાખા ના વંશધરો તે ભદ્રાધિપત્યીત ગાથા વાચી પોતાની આત્મી સ્થિતિને ભુની જાય છે

ચોક્કસકુળના પ્રતિષ્ઠતા વીરવર ચે હાણુ કાપનિડ જન્મ વિવરણ અતીવ મનોહર છે, અગરજો કે તે મોહિની ક પનાની બાળી દકાઈ ગયેવ છે તોપણ તે બલુવાધી હૃદયમા વિવશભાવ પેદા થાય છે

પૂર્વે આપણે કહી ગયા છીએ જે પ્રસિદ્ધ સુમેરુ અને કૈલાસની સ્વાદેશ અ પર્વતોચ્ચ (જાણુ) અતીવ પવિત્ર પર્વત છે અગ્નિકુળમા પેદા થયેવ રજપુત વીરો, આમ પર્વતને અચ્ચેશ્વર હિ આવામભૂગિ કહેછે તે પર્વત, કદમ્બ ભક્ષણ કરત ર તપસ્વીઓનો સેવકીય છે ચોગશીવ બ્રાહ્મણોએ, પાપહી દૈત્યોને હણી પોતાના મનાતન ધર્મનુ રક્ષણ કરવા, તે ઉચ્ચ ગિરિરાજની ટોચ ઉપર તપસ્વીયા કરતા હતા

મનાતન ધર્માનુશાસી બ્રાહ્મણો એક દીવન નકલ દેણુમા, પોતાનો હોમ કુદ બોગી સગાઓ પોતાના ઇંદદેવને આદુતિ આપતા હતા એ સમયે ગદ્ધ સોચે આવી, ભયકર તોફાન મચાવ્યું અને તે સમયે પુષ્કળ ધૂળ ઉડાડી બ્રાહ્મણોની ક્રિયામા વિગ્ન પાડ્યું હતું વળી હુતાચારી દૈત્યોએ, તે સમયે લોહી, માસ, દાડગ વીગેરે અપવિત્ર પદાર્થોને યજ્ઞકુડમા ફેંક્યા હતા તે હુર્વત રાગનોના ભી પણ અન્ય આન્ધી બ્રહ્મણોના યોગનો ભગ થયો, તાજા બલીદાર પર મેળવવામા કૃતકાર્ય થયા નહિ

મનાતન ધર્મ વિદેશી પાપાચારી દૈત્યોના એવા અન્યાયાચારથી પણ પ્રતિજ્ઞા વળા બ્રહ્મણોનો પ્રેર અધનસાથ તિલમાન ચઢાયમાન થયો નહિ તેઓએ ફરો વાર અગ્નિકુડ મગાચારી આદુતિ આપવાનું શરૂ કર્યું, અને કુડની ચારે તરફ ભેમી અનર્ગળ મતે ચારણ કરી, દેવ મહાદેવની પ્રસન્નતા મેળવવા તેઓ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા

તે પવિત્ર અગ્નિકુડમાથી એક મૂર્તિ પેદા થઈ, તેના મવીંગે વીરનુ તક્ષણ ભેગામા આ યુ નહિ ત્યારે બ્રહ્મણોએ તને ચોનીતર રૂપે બારણુમા ઉભો રાખ્યો, ત્યારપછી અગ્નિકુડમાથી બીજી મૂર્તિ પેદા થઈ નુતકની જેવી જેની આદુતિ દોવાથી બ્રાહ્મણોએ તેનું નામ આવૃક્ષ રાખ્યું કમે ત્રીજી મૂર્તિ, અગ્નિકુડમાથી

પેદા થઈ, બ્રાહ્મણોએ તેને પરમાર એવું નામ આપ્યું. તે મૂર્તિ વીર ચિન્હ યુક્ત અને યુદ્ધકળામાં પ્રવીણ બાણી બ્રાહ્મણોએ, તેને અમુરોની સામે લડવા મોકલ્યો. પ્રમારવીર, બીબા વીરોને સાથે રાખી, દૈત્યના સંગે સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયો. પણ તે, યુદ્ધમાં જય મેળવી શક્યો નહિ.

ત્યારપછી વશિષ્ઠદેવ, બદ્ધપદ્માસને દ્વીવાર બેઠા અને અવિરામ મંત્રપાઠ કરી દેવને બોલાવવા લાગ્યા. તેણે અગ્નિમાં જેમ આહુતિ આપી, તેમ તે પવિત્ર અગ્નિકુંડમાંથી એક વીરમૂર્તિ પેદા થઈ. તેનાં અવયવ લાંબા હતા, તેનું લલાટ વિશાળ હતું; તેનો કેશરાશિ કાજળના જેવો કાળો હતો, તેની આંખો કાળી અને વિશાળ હતી, વળી તેનું વંશસ્થળ વિશાળ હતું, તેની મૂર્તિ અતીવ ભયાનક હતી, તેના સઘળા અંગ ઉપર ભ્રમર હતાં, તેની પીઠ ઉપર બાણથી ભરેલ મોટો ભાથો હતો, તેના હાથમાં વિશાળ સરાસન અને તલવાર હતાં, તેના ચાર હાથમાં જુદી જુદી જાતનાં અસ્ત્રશસ્ત્ર હતાં, તે વીરપુરુષને આ વીરતા ધરાવનાર વિપુલ ગજશાળી જોઈ બ્રાહ્મણોએ તેનું નામ ચોદાણ રાખ્યું.

તે પ્રગલ્ભ પરાકાંત ચોદાણ વીર, વગર નિલંબે, રણસંગ્રામમાં ચાલ્યો. ન્યાયે તે રણસંગ્રામમાં ચોડ્યો કે તુરંતજ તપોધન વશિષ્ઠદેવે, ભગવતી આશાપૂર્ણા દેવીની પ્રાર્થના કરી તેથી કરી એકદમ, ત્રિશુળધારિણી શક્તિદેવી સીંહની પીઠ ઉપર બેઠેલી, તેઓ સઘળાની સન્મુખે પ્રગટ થઈ અને ચોદાણવીરની મદદે વશિષ્ઠ વીરોને રણસંગ્રામમાં મોકલી, આશાપૂર્ણા ભગવતી સંગ્રામમાં જઈ, ચોદાણ વીરને ઉત્સાહિત કરી અંતર્હિન થઈ ગઈ. બ્રાહ્મણોએ તે ચોદાણવીરને આનહુલ નામે કહ્યો. વીરવર ચોદાણ અથવા આનહુલ વિશેષ ઉત્સાહિત થઈ, પોતાના સેનાદળ માથે સંગ્રામમાં અમુરની સામે થયો, જાનને દલ વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું, હર્વૃત્ત દૈત્યો, આનહુલનું પ્રથમ પરાક્રમ સહ્ય કરી શક્યા નહિ જેથી છેવટે તેઓનો અત્યંત પરાજય થયો; તેમાંથી કેટલાક અમુરો યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગયા. કેટલાકે તે સંગ્રામમાં પ્રાણ્યાગ કર્યો, એ પ્રમાણે દુરાચારો દાનવો પરાજય પામ્યા, અને બ્રાહ્મણો નિર્ભય થઈ ગયા. તે મહાન ગણિષ્ઠ અને ક્ષત્રીકુળદીપક ચોદાણકુળમાં વીરવર પૃથ્વીરાજે જન્મ લીધો છે.

ચોદાણકુળની તાલિકા જોવાથી માલુમ પડે છે કે વીરવર આનહુલથી તે મહારાજ પૃથ્વીરાજ સુધી ચોદાણકુળમાં એક દર ઓગણચાલીશ રાજાઓ પેદા થયા છે. તે તાલિકા શુદ્ધ છે કે નહિ તેનો વિચાર કરવાનો કોઈ ઉપાય નથી પરંતુ વિશેષ અનુશીલન કરવાથી માલુમ પડે છે કે તે તાલિકા વિશુદ્ધજ છે. કારણકે ભટ્ટ કવિ ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે કે મહારાજ વિક્રમાદિત્યના આનિર્ભાવ પહેલાં ઘણા વર્ષો

ઉપર અગ્નિકુળની સૃષ્ટિ થઇ છે વળી ઇતિહાસ જોવાથી માલુમ પડે છે કે મહા ગન્ધ વીર વિક્રમાદિત્યથી ૧૭૫૫ વર્ષે ઉપર પેદા થયેલ છે ત્યારે જોવા લાગ્યા સમયમા માત્ર યોગજ્ઞયાગીશ રાજાનું અગ્નિત્વ રી રીતે તલવે ?

ચોદાણકુળમા અજેપાળ નામનો એક પ્રતિષ્ઠાવાળો રાજા પેદા થયો છે તે પ્રસિદ્ધ અજયમેરૂ (અજમેર) ના કીલ્લાનો પ્રતિષ્ઠાતા છે

કેટલાક અનુમાન કરે છે કે જો અજમેરની પ્રતિષ્ઠાના પ્રાકૃકાળે પ્રસિદ્ધ શબર નામના તમાવ ઉપર શબર નામનું એક નગર, ચોદાણ રજપુતોએ સ્થાપ્યું હતું તે શબર નામના અનુસારે નગરના રાજાએ શબરીગન્ધ નામે યોગજ્ઞાવા લાગ્યા ચોદાણ રજપુતનો ગારવ અને પ્રતાપ, તે સમયમા નગરોના અખડીત ભાવે લાગે કાગ વિરાજીત હતો છેવટે જે દિન હીંદુરાજ ચક્રવર્તી મહારાજ પૃથ્વીરાજ માતા મહાના દીલીના મીંદામને જોઈ તે દિન ચોદાણકુળ એકવાગ પ્રચંડ તેજે જાગી રહ્યું હતું, પણ તે ઝગઝગ તેજ, યુગ્ધ જતા દીવાના જેવું સજ્જ સ્થાપી હતું એટલે કે પૃથ્વીરાજના સંગે ચોદાણનું ગૌરવ અને તે સમયમા નગરોની જાહોજલાલિ વિનમ્ર થયા

પવિત્ર અગ્નિકુળે, ચોદાણ વીર રજપુતોના અધિકાર વીરત્વે, અને ગૌરવે, અમરતા મેળવી છે જે સમયમા ધુરધર રાજાએ ચોદાણકુળમા પેદા થયા તેમા માણિકરાય મહારાજનું નામ સ્મરણીય છે પત્તણ મહેશમા મુલસમાનના હુમલાને મહારાજ માણિકરાયે, મોળા જોરથી રોક્યા હતા

કેવળ પૃથ્વીરાજ અને માણિકરાયના પરાક્રમની વાત છેડી દઈએ તોપણ ચોદાણ કુળના જીજી વીર રાજાઓની વાતનું વિવરણ કરવાની આપણને ફરજ પડે છે સુમલમાન ઇતિહાસ લેખક સુકતકે સ્વીકાર કરી ગયા છે જે દુર્લભ સુમલમાન વીર મહામહે, જ્યારે પ્રચંડ સેનાદળની આથે સોરઠદ્ તરફ કુચ કરી, ત્યારે અજમેર નગરના એક પ્રતાપાન્વિત રાજાએ તેને, મોળા જયાતક મ આમમા દ્વારા થો તે ચોદાણ વીરના પ્રચંડ ખડગ જવના પ્રભાવે મહામહે વિજયની આશા ઊઠી દઈ રણસ આમમાથી ખાછો ફર્યા હતા

દીજરીના પહેલા નંગના યોદ્ધાગમા વિખ્યાત નેનાપતિ મરીએ મહારાજ માણિકરાય ઉપર હુમલો મ્યે, તે ભીષણ યુદ્ધમા માણિકરાયના પ્રચંડ પ્રતાપથી

૭ રજપુતોની નવાન આરાધ્ય દેવી જાગવતી સાકારી મતાની એકવાગ પ્રતિમા સરગી દત્તા મળ્યામા સ્થપિત છે તે સાકારી થકી તેનું નામ સજાર કરેલુ

* તે ચોદાણ વીરનું નામ પદ્મપિસાગ-ને વિદ્યાગ દેવનો પિતા

મુસલમાન સૈન્ય હારી ગયું જે સમય મુસલમાનના ઇતિહાસમા વર્ણવેલ છે તે સમય પછી મુસલમાનોએ વારંવાર ઉપરા ઉપરી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી, ભારત વર્ષનું પુષ્કળ ધન લુટી લીધું જે સમયે મહારાજ વિશાળદેવ અજમેરના સીહા સન ઉપર ખીરાજતા હતા તે સમયે મુસલમાન લોકો ભારતવર્ષ ઉપર ત્રીજવાર ચડી આવ્યા હતા ચોહાણ વીર વિશાળદેવ, દેશપૈરી અને સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી મુસલમાનના અપવિત્ર આસમાથી, પોતાના રાજ્યને અને ધર્મને બચાવવા, વિશાળ સેનાદળ સાથે મુસલમાનની સામે આવ્યો, જન્મે સેના વચ્ચે વોર યુદ્ધ થયું, તે ભીષણ સંઘાતમા મુસલમાનો પરાજય પામી રણમેદ થકી પલાયન કરી ગયા તે બાયાનક સંઘાતના સમયે, અનેક હીદુ આમત રાજાઓ, મહારાજ વિશાળદેવને સહાય કરવા, તેના વાવળા નીચે એકઠા થયા હતા તે રાજાઓમ પરામાર્થુળ્યમા ઉત્તમ થયેલ, વીર ઉદ્યાદિત્ય વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતો ધાતુકગીને સઘળા ભટ્ટ અથમા આવુમ પડેછે કે વીર ઉદ્યાદિત્યે ઇસ્વીશન ૧૦૯૬ મા પ્રાણુત્યાગ કર્યો તે મુકરર કરેલ સમયનું અવલગન કરવાથી નિશ્ચય પ્રતિપત્ત થાયછે જે તે મહા સંઘાતનો વ્યાપાર મહામદની ચોથી પહેડીના વિખ્યાત પુરૂષ મેદાદના રાજ્યમા થયો છે મહારાજ વિશાળદેવે, તે યુદ્ધમા જ્ય મેળવ્યો છે તેનું યથાર્થ સત્યપણુ દિહીના પ્રાચીન વિજયન્તભની શીલાવિધિ સારી સાળીતી આપેછે ચોહાણગજ વિશાળદેવના પ્રયત્ન પરાક્રમથી મુસલમાનવીર મોદાદ સર્પૂરી રીતે પરાજય પામ્યો ખરો, પણ તેથી તેની ભારતવર્ષ ઉપરની છતવાની વૃત્તિ શાન્ત થઈ નહિ મુસલમાનો ટોળાળધ ભારતવર્ષમા આવવા લાગ્યા અને તેઓ ભારતવાગી ઉપર વિશેષ અત્યાચાર કરવા લાગ્યા, તેઓના આવા અત્યાચારથી ભારતવર્ષના રાજાઓના રાજ્ય વોર અશાંતિમા પડ્યા, તેથી તેઓનું ગૌરવ અને માન, ક્રમે ક્રમે હીન થઈ ગયું છેવટે ચોહાણકુળના શેષ નરપતિ મહારાજ પૃથ્વીરાજના ઘરા ગધ સાથે અને મરણમાથે ભારતવર્ષમા ચોહાણ રજપુતોનું ગૌરવ અને વિક્રમ એકદમ અસ્ત પામ્યું

ચોહાણકુળ એકદર ચોવીશ શાખામા વિભક્ત છે તે ચોવીશ શાખામા, હરાવતી પ્રદેશમા યુદ્ધી અને કોટાનો ગજવથ વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે તે ચોહાણ રાજાઓ, પોતાના પૂર્વજોના ગૌરવને સારી રીતે રક્ષાપુ કરી શક્યા છે તે બે ગજકુળના પૂર્વપુરૂષમાથી છ પુરૂષોએ, વીરત્વ બતાવી, પિતૃદ્રોહી, નિષ્ઠુર ઔરગજેળના હાથમાથી ઘરડા શાહજહાનની રક્ષા કરવા માટે ઘણી પ્રસન્નતાથી પોતે લડ્યા હતા અને છેવટે તેને માટે પ્રાણ અર્પણ કર્યો હતો *

* એ શીવાજ, ગાંગેશ અને રતુમહના ખીચી, મીરાહીના દેશ ઝાતોરના સનિયુર સુવા અને શનીયરના ચોહાણ અને પાનમહના વાવૈય, પોતપોતાના નામ અમર કરી ગયાછે

ચોહાણકુળના અનેક સામંત રાજ્યોએ, પોતાની નીવાસ ભૂમિના રક્ષણ માટે પોતાના પિતૃપુરુષનો પવિત્ર સનાતન ધર્મ છોડી દીધો હતો; તે કામમાં પહેલો પૃથ્વીરાજનો ભત્રીએ ઇશ્વરદાસ છે.

ચોહાણકુળ વા સોલંકી—“ ઉપર કહેવાય ગયું છે જે સોલંકીકુળ, પ્રમાર, અને ચોહાણ એ બે કુળોના સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. ઐતિહાસિક વૃત્તાંતના ઉપયોગી ઉપકરણ બીજેના અભાવે સોલંકીનો પૂર્વવૃત્તાંત યથાર્થ મળી શકતો નથી. ભટ્ટકાવ્ય ગ્રંથમાંથી માત્રમ પડે છે જે જ્યારે શંકેડ રજપુતોએ કુનોજને કબજે કર્યું તે સમય પહેલાંથી સોલંકીકુળ વિશેષ પ્રતિષ્ઠાને પામ્યું હતું. લંગર લોકો અને તોય અથવા માલખાની લોકો પવિત્ર સોલંકીકુળમાં જન્મ્યા હતા. કાળક્રમે તેઓએ સુસલમાન ધર્મ સ્વીકાર્યો, તેની પહેલાં તેઓ મલયદ્વાર (મલવાર) ના દીનારા ઉપરના કલ્યાણ નગરમાં વસતા હતા. હાલ તે કલ્યાણ નગરમાં તેઓની ખ્યાતિનાં અને દીર્ઘાના ચિન્હ જોવામાં આવે છે. તે નગરમાંથી સોલંકીકુળની એક શાખા જહાર નીસરી કાળક્રમે તેણે અણહીલવાડ પાટણમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી.

પ્રાચીન નિરંજનમાં સોજરાજ નામનો એક રાજા ઉત્પન્ન થયો હતો. તે રાજા પછી અણહીલવાડ પાટણમાં બીજે કોઈ નિરંજનથીય રાજા, ગાદીએ બેઠો નથી. કારણકે સવત્ ૯૮૭ (ઇ. સ. ૯૩૧) ના વર્ષમાં તે સોજરાજ મૃત્યુ થયું, તેના ઠેકાણે તેનો દાહિત્ર સોલંકી મૂળરાજ અણહીલવાડના નિરંજનને બેઠો. મૂળરાજે માનામદના સંહિતાસન ઉપર બેસી અકાવન્ન વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના પદદોષવાસ ઉપર તેનો પુત્ર ચંદ્રદત્ત તેની ગાદીએ બેઠો. તેનાજ રાજકાળમાં દુર્ભિગ્ન સુસલમાન વીર મહમદ ગીજનીના વિજયી લશ્કરે અણહીલવાડ-પાટણ પાંચે આવી સખ્ત હુમલો કરી અને તે સંત્રામમાં જય પાળી મહમદ પુષ્કળ રાજ્ય ધન બીજે લૂંટીલખી તે પ્રાચીન જહારજલાલી ભાગવતા ઘણેરોના નાશ કરવા લાગ્યો. સુસલમાનોના હુલાથી અણહીલવાડ ફરીથી આભારીમાં આવ્યું નહીં. આ ન આગ થયા પછી

૧ મોરારાજપદ માનાનો બાપ

૨ ચોહાણકુળના કેટલાએક રજપુતોએ સુસલમાનધર્મનું અવગંનન કર્યું હતું તેમાં કાંઈકાની સંતાળી, સોખાની વિચેરે સંપ્રદાયવાળા વિશેષ પ્રસીદ્ધ છે.

૩ સોલંકી સોજરાજ વિરંજન મધ્યાની શાખા જહારજાજોવ, મદેરેદમોટ નિરામ સરસ્વતી નદી, સામવેદ કપિલેશ્વર દેવ, કીનોજદેવી મદીવાવ પુત્ર.

૪ કલ્યાણનગર મુંગલવામે આવેલ છે.

૫ મૂળરાજના પિયનું નામ જયમદિ, જયમદિ સોજરાજની પુત્રીનું પાળીમ-લખ કહેવું હતું.

અને ત્યારપછીના રાજ્યોના સંત્યાસનમાં અણહીલપુરપાટણની વિશેષ ઉન્નતિ થવા પામી નહીં હતી, પરંતુ જ્યારે સિદ્ધરાજ જયસિંહ તે પુરાતન શહેરના સીંહાસનારૂઢ થયો ત્યારે તે વિશેષ ખ્યાતિવાળું થયું.

કર્ણાટ અને વિંધ્યાચળના મધ્યમાં આવેલ ગાવીશ જનપદ એકવાર સિદ્ધરાજના રાજ્યછત્ર નીચે હતા, પણ એટલુંબધું વિસ્તારવાળું રાજ્ય, તેના વંશધરો લાંબો વખત લોગવી શક્યા નહિ. એમ કહેવાય છે જે મહારાજ સિદ્ધરાજના વંશધર ઉત્તરાધિકારીએ, કોઇ કારણવશે, ચૌહાણ પૃથ્વીરાજનો કેપાનળ ઉદ્દીપિત કર્યો, જેથી તેણે તેને સીંહાસન ભટ્ટ કર્યો હતો.

સિદ્ધરાજનો ઉત્તરાધિકારી રાજ્યચ્યૂત થયો, તેના સીંહાસન ઉપર કુમારપાળ નામનો એક ચૌહાણ નૃપતિ ગાદિએ બેસી રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. કુમારપાળ ચૌહાણવંશમાં ઉમ્મન થયેલ હોઇને સેલંકીવંશના રાજ્ય-ઉપર પોતાનું આધિપત્ય ચલાવવા અણહીલવાડપાટણની કાયમની જે ઉત્તરાધિકાર વિધિ આલી આવતી હતી તેમાં કેટલોએક ફેરફાર થઇ ગયો. મહારાજ સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ બન્ને રાજ્યો બોદ્ધધર્મના અનુયાયી હતા. તે બન્નેના રાજ્યમાં કેતરકામનો વિશેષ ઉત્કર્ષ થયો હતો. સાથી કે તે સમયે ઘણા વિજયીસ્તંભ બન્યા હતા. તે વિજયસ્તંભ વીગેરેનું નિર્માણકૌશલ્ય એઇ વિસ્મિત અને આનંદિત થયા વિના રહેવાતું નથી. કોઇ હીંદુરાજની કારકીર્દીમાં એવી ઉમદા કારીગીરિનો ઉદ્ધાર થયો નથી.

મુસલમાન વીર શાહુખીનના પ્રતિનિધિઓએ, ઘેર અત્યાચાર કરી કુમારપાળના બાકીના રાજ્યમાં ઘણીજ અશાંતિ કરી દીધી. તે પ્રતિનિધિઓના જુદમાટ અને અત્યાચારથી પ્રજા બહુ કષ્ટ લોગવવા લાગી. અંતે કુમારપાળ, તે જુદમાટ કરનાર જુદમગારોને કબજે કરી શક્યો નહિ એવટે કઠોર દુઃખમાં અને મનોવેદનામાં તેણે આ લોકનો ત્યાગ કર્યો. મહારાજ કુમારપાળના મૃત્યુ પછી બહુમૂલદેવ ગાદીએ બેઠો. એ મુસલમાન મરણ સાથે સં. ૧૨૮૪ (ઇ. સ. ૧૨૨૮) માં અણહીલવાડપાટણમાં સેલંકીવંશના રાજ્યનો અંત આવ્યો.

અણહીલવાડપાટણનું સીંહાસન સેલંકીવંશના હાથમાંથી જતાં પણ તેનું સીંહાસન ખાલી રહ્યું હતું નહિ. વિશાળદેવ, નામના એક વીર પુરુષે તે સીંહાસન કબજે કર્યું. વિશાળદેવ સિદ્ધરાજની એક વાલેલા નામની શાખા કુળમાં પેદા થયો હતો. મહારાજ વિશાળદેવ સીંહાસન ઉપર બેઠો. તે રાજ્યનું સૌભાગ્ય અને સૌદર્ય

જે સિદ્ધરાજ જયસિંહ સં. ૧૧૫૦ થી તે સં. ૧૨૦૧ સુધી રાજ્ય કર્યું. પ્રસિદ્ધ 'નયુખીયન બ્રૂએળવેતા એલેક્ઝાંદ્રીશી તેની રાજસભામાં હોતો એલેક્ઝાંદ્રીશીએ કહેલ છે જે જયસિંહ રાજા બૌદ્ધ મતાવલંબી હતો.

વધારવા વિશેષ ચત્તવાન્ થયો, સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી મુસલમાનોએ લીધેલુ અત્યાચાર નહીં સઘળા મધ્યો નહ અને ભગ્ન થયા તેમા સોમનાથ મહાદેવનું પવિત્ર અને ભગ્ન દેવાલય ભગ્ન અને નહ થયુ હતું. તે પવિત્ર મંદિર વીગેરે બાંધેલુ ભગ્ન અને નહ રચાનકો, વિશાળદેવાવયો ફત્તીથી મુધારી ચણાવ્યા બાલક નાયનુ લીવાદેવ અણહીલવાડપાટણુ ધીરે ધીરે પોનાનુ પ્રાચીન ગૌરવ નેગવતુ હતુ એટલામા યમાનુચર તરખા અણદ્દીને લીધેલુ પત્કમ માયે, તે પ્રદેશમા પ્રવેશ થયો અને તેના ઉપર હુમલો કર્યો તેના પ્રચડ હુમલાનો આધાત સઘ ન કરી શકવાથી મહારાજ તિહલકર્ણ રણગણુમા પડયો. ત્યારપછી અણહીલવાડપાટણુ વિધ્વન અને પાયનાલ થઈ ગયુ

તે હિંદુ વિદ્વેષી તાતાગરાજના નિધુર પ્રતિનિધિઓના લીધેલુ દારાત્મ્ય, અત્યાચાર દુરાકાશાથી, ગુર્જરના અને સોરાષ્ટ્રના મમૂદ નગરો એકદમ સ્મશાન સરખા થઈ ગયા. ચારેતરફ માગી ગયેલા ઘરોનો વિપાદમયવેશ અને ચારેતરફ પ્રવૃત્તિની શોચનીય મૂર્તિ જોવામા આવતી હતી અણહીલવાડપાટણુમાં સર્વરથો (જોકે તે હુદાતવનો મુર્તિમાનુ જુગમ નાચતો નહોય એમ લાગતુ હતું) મારી નાખવાની પ્રજા ઈચ્છા અને કુપ્રવૃત્તિથી ઘેરાઈ તેઓએ આદિનાથનું પવિત્ર મંદિર તાલુવિનુષાલ કરી નાખ્યુ અને તેના સ્વમરાશિવાળા રથજા ઉપર તેઓએ એક મુમવમાન ફકીની કમર બંધાવી દીધી એ પ્રમાણે જે કાઈ મુદર હતુ જે કાઈ પવિત્ર હતુ તે સઘળુ હુદાત મુસલમાનના વિષમ વિદ્વેષથી એકદમ નહ થઈ ગયુ

સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી નિધુર મુમવમાનના જુલમથી વિશાળ નારાષ્ટ્રદેશ જે જેથી ગમે શોચનીય સ્મશાનભૂમિમા પરિણામ પામ્યો તે નગરો નોલકીરાત્મ્ય ને લક્ષ્મી પણ ઊઘી ચાલી ગઈ, ઉપર પોનાના પિનુપુત્રની રાજ્યભૂમિમાથી પલાયન કરા અશ્વ નેગવવા નોલકી રાજકુળ સારતવર્ષમા ચારેતરફ ફોડયુ, ત્યારપછી રાજ્યપરિહાનન એક સો વર્ષ માટી તળુ, તેટલા લાગા વખતમા કોઈ હિંદુગણ માટીએ જો નહી

તે દીર્ઘકાળ બાપિની અરાજકતા પછી તત્કલ વગીય એક ચીરપુરુષ સ્મશાન તુલ્ય તારખ પ્રદેશના ભગ્ન મીંદાનન ઉપર બેઠો, અને યોગ સમયમા તેની પૂર્વે ના લાવવા નામચલાળો થયો. તેનું નમ શીહરતુ નક્ક હતું. શીહરતો, નાનાના પૂર્વ જાનવનો ઉદાર કર્યો ખરો, પણ જે નોલકી મેરવ એકવાર અતિરૂંત થઈ ગયુ હતુ તેનો પુનરુદાર તે કરી શક્યો નહિ શીહરતો, પોનાના

પૂર્વપુરુષના સનાતન ધર્મને જલાંજળી આપી ને મુસલમાન ધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો અને મોઝકર નામ ધારણ કરી તેણે રાજ્યશાસન ચલાવ્યું હતું.

અભ્યાચારી મુસલમાનના ભયંકર ઉત્પીડનથી સોલંકી વંશવૃક્ષ સમુળું નાશ પામ્યું હતું. તે વંશતરમાંથી સોળ શાખા પેદા થઈ હતી, તે સોળ શાખામાં વાઘેલાની શાખા વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. તે વાઘેલા જે દેશમાં વસ કરતા હતા તેનું નામ વાઘેલાખંડ છે. મહારાજ સિદ્ધરાજના વંશધરોએ લાંબા કાળસુધી વાઘેલાખંડનું સીંહાસન કળબમાં રાખ્યું હતું.

પ્રતિહાર વા પુરીહાર—પુરીહારકુળ અગર જો કે અગ્નિકુળમાં નીચા આસન ઉપર છે તોપણ તેનાં અનેક ગૌરવ સૂચક વિવરણ જોવામાં આવે છે. તેઓએ કોઈ દીવસ સ્વાધીન રાજ્ય ભોગવ્યું નથી. ભટ્ટીના કાવ્યઅંથમાંથી માલુમ પડેછે જે પુરીહાર રાજાઓ દીક્ષીના તુવારવંશના રાજા નીચે અને અજમીરના ચોહાણવંશના રાજા નીચે સામંતરાજરૂપે વિરાજતા હતા. તે તાળેદારીવાળા જીવનકાળમાં તેઓએ સ્વાધીનતા મેળવવા અનેક યોદ્ધા કરેલી હતી, તે યોદ્ધા થકી તેઓનાં જીવનચરિત અક્ષય સુવર્ણચણું ઇતિહાસમાં લખાયેલ છે. માત્ર એકજ વીરના વીરાચારથી પુરીહારકુળ વિખ્યાત થયેલ છે, તે રજપુતવીરનું નામ નાહુર-રાવ. પ્રચંડ વીર નાહુરરાવ પૃથ્વીરાજના તાળામાં સામંતરાજરૂપે રહેતો હતો.

એ પરતંત્રતામાં રહીને પણ એકવાર સ્વાધીનતા અને સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા માટે તેણે જે કઠોર ઉદ્યમ અને અધ્યવસાય કરેલ છે તેથી તેનું નામ બીજા રજપુત વીરોની તાલિકામાં દાખલ થયેલ છે, અગર જો કે તેનો તે ઉદ્યમ અને અધ્યવસાય સફળ અને સાર્થક થયો નહિ પણ તે કરવામાં તેનું વીરત્વ રૂઢીરીતે દેખાઈ આવ્યું હતું.

પુરીહારકુળની પ્રાચીન રાજધાનીનું નામ મંદવાર હતું તેને સાધુભાષા (સંસ્કૃત)માં મંદા કહેછે. વીરચરિત રાઠોડ રજપુતના પ્રાદુર્ભાવની પૂર્વે પુરીહાર રજપુતોએ મારવાડ પ્રદેશમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી. મંદવાર, હાલના જોધપુરથી ત્રણ કોશ દૂરછે. અગર જો કે તેની હાલત હાલ વિધ્વસ્ત છે, પણ તેના પ્રાચીન સ્તંભો વીગેરેની આગાહી અને સમૃદ્ધિને સૂચવી આપેછે.

કાન્યકુબજ—(કનોજ) નો પરિભ્રમ કરી રાઠોડ રજપુતો પુરીહારના મંદવાર નગરમાં આવી રહ્યા, ત્યાં આવી કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મસ્તક ઉપર પાટું મારી તેઓએ, નૃશ સ વિશ્વાસઘાતકતાની મૂર્તિ ધારણ કરી. તેઓએ પોતાના આ-

* મહારાજ સિદ્ધરાજના પૂત ભાગ્યરાજના નામથી જણાય છે જે તે શાખા-કુળનું નામ પડ્યું.

શ્રવણતાનો જ સર્વ નાશ કર્યો. સંકોટ રજપુતોમાં એવું કુટુંબ કરનાર ચંડ નામનો એક અધમ માણસ હતો. એકે ખસ પાશ્વર ધર્મને અનુસરી, પોતાના ઉપકારી અને વિધામુ રાજપુતને મોટો ધકડો માર્યો હતો. મંદવારના કીલ્લા ઉપર, પોતાની કુકીર્તિના દાખલા સ્વરૂપ સંકોટનો નામાંકિત વાવટો તેણે ચઢાવી દીધો. તે ઘટનાથી પુરીહારકુળની અધોગતિ યથા પુરીહારરાજા અગાડ રાણાના નામે યોગ-ખાતા હતા. ગિરોટ્ટ રાજા રાહુચે, મંદવાર ઉપર હુમલો કરી, પુરીહારવંશને હરાવી દીધો ત્યારે પોતાના વિજયના ચિન્હમાં, તે રાણાને ઇન્કાગ પાછો ખેંચી લીધો હતો.

પુરીહારવંશ, આજ ભારતવર્ષમાં ચારે તરફ વિસ્તૃત યથા પડ્યો છે. પણ હુ ખનેા અને પરિતાપનો વિષય છે જે તે વંશમાંથી કોઇએ નૃપતિનું સ્વાધીન છવન ભોગવ્યું નહિ કોહારી, સિદ અને ચળળ નદીના સંગમ સ્થળે પુરીહાર રજપુતોનું હાલ એક વસવાટવાળું ગામ જોવામાં આવે છે. ચોત્રીશ ગામ અને નાનકડા કેટલાક ગામડાનો એ ઉપનિવેશ છે. પુરીહારવંશનો તે જનપદ અગાડ મંધીયા સરકારના તાબામાં હતો. પણ હાલ શ્રીદીશર્માએ તેને પોતાના વિશદ-રાજ્યનો અનર્ગત કરી દીધો છે.

પુરીહારકુળ એકંદરે જાર શાખામાં વિભક્ત છે તે જાર શાખામાં છટ્ટો અને મંધીય વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. લુણી નદીના તીરના પ્રદેશ ઉપર તે બે શાખાનું મામાન્ય નિર્દેશન હાલ પણ જોવામાં આવે છે.

જાર-એકવાર એ ભતિ ભારતીય ઇતિહાસમાં વિશેષ ખ્યાતિ મેળવી ગઈ છે. એકવાર તેના વિપુલ ગૌરવે ભારતવર્ષ અધિક ગૌરવવાળું થયું હતું. ભારતવા ખીજો તેઓની કીર્તિ અને ગૌરવના ગાન વિશેષ હુપે અને આદરે કરે છે. પણ દુર્ભાગ્યવશે આજ ભારતવર્ષમાં કોઇ સ્થળે તેઓની કીર્તિનું ચિન્હ જોવામાં આવતું નથી. સદૃશ કાવ્યમયોમાં જે નૌરકુળનું વિવરણ વર્ણન ન હતું તે ભારતના ઇતિહાસમાંથી નૌરકુળનું મહનીય નામ લોપ પામત-નૌરકુળની ઉત્પત્તિનું વિવરણ અમારાથી અવિદિત છે કારણ કે ચંદ્રવંશમાં અને સૂર્યવંશમાં તેના નામનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. તેથી કરી મહાત્મા ટોડ સાહેબે, તેઓને શાકવંશીય કહેલ છે.

* જે પુરીહાર રાજાને દરાવી, સદૃશ “ રાજા ” ની ઉપાધિ લઇ લીધી, તે રાજા નામ મૂક્યું.

* મારવાઃ રાજાના દક્ષિણ પશ્ચિમમાં ભાગમાં એ નદી પ્રવાહીન થઇ વહી જાય છે,

તેઓનું આદિસ્થાન ભારતભૂમિ જે ન કહેવાઈ હોત તો અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ જે ધણા જુના કાળમાં તેઓનું વંશતરૂ ભારતવર્ષમાં રેાપાયેલ હોવું જોઈએ, શાથી કે ભટ્ટગૃથોમાં માલુમ પડે છે જે મેવાડના રાજા પૂર્વપુરૂષો ત્યારે વલ્લીપુરના સીંહાસને બેઠેલ હતા ત્યારે સૌરવંશ, તેઓની સાથે લગ્નદિ સંબંધે બંધાયેલ હતા.

સૌરવંશ, સૂર્યોપાસક હતા, તે તેના નામથીજ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે. તેના નામ ઉપરથી સૌરાષ્ટ્ર એવું નામ પડેલ છે, તેણે અનેક નગરની સ્થાપના કરી છે. તે સઘળા નગરોમાં દેવળંદર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. સોમનાથના પ્રસિદ્ધ મંદિરની અને ળીજાં કેટલાંક દેવાલયની તેણે પ્રતિષ્ઠા કરી છે.

એમ કહેવાય છે જે દેવળંદરનો અધિપતિ સૌરવૃત્તિને અવસાન કરી બિન્ન દેશવાસી વેપારીના વહાણમાંથી વેપારનો શામાન હુટતો હતો, તેથી સમુદ્રે તેના ઉપર રાય પામી, તેના નગરનો નાશ કર્યો. અહિં ઇંતકયા ઉપર ભટ્ટેના રાજાવાનો નથી. પણ તાત્કાલિક વાણિજ્ય અવસ્થાની આવોચના કરવાથી સત્વ શોધી શકાય છે. ભારતવર્ષ તે સમયે, આરબદેશ સાથે વાણિજ્ય વ્યાપારથી બંધાયું હતું. આરબીય વેપારીઓ વેપારનો શામાન લઈ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં આવતા હતા. કારણ કે ભારતવર્ષનું વેપારનું પ્રધાન સ્થળ તે દેવળંદર હતું. એટલે કે દેવળંદરના સૌરાષ્ટ્રનાઓ તે બહાર પાસે થઈ જતા આવતા વેપારીના વહાણમાં હુટકાટ કરતા હતા તે ઉપરથી આરબદેશવાસીઓ દળથી સૌરાષ્ટ્રની સરહદ ઉપર આવી તે પ્રદેશનો નાશ કરવાને તત્પર થયા હતા અને ત્યાંથી તે લોકોએ સૌરવંશને હાંકી કહાલ્યા, તે રાજ્યના પ્રતિહામથી માલુમ પડે છે; જે સૌરવંશ, દેવળંદરથી વિતાડિત થયો ત્યાંથી નીકળી તેણે મેવાડના રાજાનો આશ્રય લીધો.

ત્યારપછી સંવત્ ૮૦૨ (ઇ. સ. ૭૪૬) માં સૌરકુલોત્પત્ત બાણ રાજાએ અણહીલવાડપાટણની સ્થાપના કરી. તેની પહેલાં વલ્લીપુર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની રાજધાનીના નામથી પ્રસીદ્ધ હતું. પણ ત્યારે અણહીલવાડપાટણની સ્થાપના થઈ ત્યારે વલ્લીપુરની સમૃદ્ધિ રહી નહી. ત્યારે બાણની અગ્નિવ રાજધાની, તેના ઠેકાણે આબાદીવાળી અને સમૃદ્ધિવાળી થઈ.

અણહીલવાડપાટણ, મહારાજ બાણના વંશધરોના કળામાં એકસો ચૌરાશી વર્ષ રહ્યું-તેમાં કુમાન્વયે આઠ પુરૂષે રાજ્ય કર્યું. છેવટે તે વંશધરોના છેલ્લા

રાજ્યને છત્રી એશીયાખંડમાં એક વિશાળ દેશ પોતાના નામના અનુસારે સ્થાપ્યો જેનું નામ તકારીસ્થાન વા તુર્કસ્થાન પડયું.

ટેટ, તક્ષક અને તાકની અનેક શિલાલિપિ, રાજસ્થાનમાં અનેક સ્થળે શોધાયેલી છે જે શિલાલિપિથી તેઓના ઇતિહાસ સંગ્રહ કેટલીક હુકીકત મળી આવે છે. તે શિલાલિપિમાં તક્ષકોના આચાર વ્યવહારનું વર્ણન વર્ણવેલ છે. પુરાણમાં વર્ણવેલ તક્ષકના આચાર વ્યવહારના વર્ણનસાથે તે સારી રીતે મળતું આવે છે. તે તક્ષકભક્તિથી ભારતીય આર્યભક્તિનું બહુ અનિષ્ઠ થયેલ છે. અનેક આર્ય-ભક્તો તેઓના કૂર આચરણથી અકાળે મરણને શરણ થયા હતા. ભગવાન કૃષ્ણ દ્વાયાનના અમૃતમય અનુપમ મહાકાવ્ય ગ્રંથમાં તેનું સુસ્પષ્ટ ઉદાહરણ આપેલું છે.

મોહવાળી કંઠધનાની ધારી જાગમાં તેણે જે સઘળું અમૂલ્ય ઐતિહાસિક વિરવણ નાંખેલ છે તે સપૂર્ણ રીતે ઉધૃત કરવાથી ભારત-ર્ષભા એક નવો યુગ પ્રવર્તશે. પૌરવ નૃપતિ મહારાજ પરીક્ષિત, કૂર ચરિત તક્ષકનાં વિષ દર્શનથી મરણ પામ્યો. તેના પુત્ર જનમેજયે, પિતૃઘાતી ઘાતક તક્ષકને તેના નિષ્કુરાચરણનું પ્રતિકૂળ પામવા માટે મહા સર્પ યજ્ઞનું અનુષ્ઠાન કર્યું તે હુકીકત દરેક હિંદુસંતાન જાણતો હશે, પણ તે રૂપકના આવરણમાં જે ઐતિહાસિક સત્ય ગુપ્ત અવસ્થામાં રહેલ છે તે ઇતિહાસીક સત્ય ક્રોધક હિંદુસંતાન બાગ્યેજ જાણવા બાગ્યશાળી થયો હશે.*

* એ રૂપકમય વર્ણનનો પાઠ કરવાથી, તે અસલ વર્ણન છે એમ પહેલાં જોઈ શકાય છે. પણ જેમ જેમ ગંભીર વિતર્કસાથે તેનો પાઠ થાય તેમ તેમ તેમાંથી ઐતિહાસિક સત્યનો અવિષ્કાર થાય છે કાષ્ઠનિકં સર્પનો વિષય હોડી દીધાથી અવરણ જણાઈ આવે છે જે ક્રોધ તક્ષકે, મહારાજ પરીક્ષિતની અભ્યાસરૂપે દત્તા કરી છે. પોતાના પિતાના મારનાર પાખડીના પાખાચરણનું ઉપયુક્ત પ્રાર્થાશ્રિત વિધાન કરતા માટે જન્મેજયે તેને પકડી અગ્નિમાં બાળ્યો, આતીરીતનું વિવરણ કેવળ અનુમાનિક નથી. તેની સાતતા સંગ્રહનીએ લખેલ વૃત્તાત વાચવાથી પ્રતિતી આવશે છ. સ. ૧૮૧૧ માં મહાત્મા ટોડ સાહેબ ચળસનદીની રેતાળ ભૂમિના ગુજરગઢ નામના સ્થાનને માપનામાટે ગયેલ હતા. તે ગુજરગઢમાં ગુજર નામની એક દુર્ધર અને પ્રચંડ પગકુચવાળી ભૂમિ વસતી હતી. ટેડસાહેબે ત્યાં જઈ સામળ્યું જે તે ગુજરનો સૂર્યમલ નામનો એક અધિપતિ હતો તેણે તે પ્રદેશના ધણીખરા અધિવાસીઓને એક રાત્રીમાં, સાંજે જાંબી ધમધમતા અંગારાની બરેના અગ્નિકુંડમાં નાખી દીધા હતા. એરીતે તે બેનશીખ શ્રેષ્ઠ નિષ્કુરાચરણથી મરાયા હતા જ્યારે ઇતિહાસમાં એવા બધાનક નરમેધવનું વિવરણ જેવામાં આવે છે ત્યારે પુરાણોક્ત નાગવનું વિવરણ કેમ અમલ્ય કહેવાય ?

જે સમયે મહાવીર અલેકઝાન્ડર ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી આવ્યો હતો તે સમયે પારોપમીશનનું પર્વતમા કેટલાક તક્ષકોનો વાસ હતો, જે તક્ષકશીળે, મહા રાજ પુરનો પણ છોડી અલેકઝાન્ડરને ચોગ્ય મદદ આપી હતી તે તક્ષકશીળ તક્ષકવંશનો હતો. વગી બટ્ટીઓના ઇતિહાસમાંથી માત્રમ પડે છે જે બખાલીઆનમાંથી વિતાડિત થયેલ બટ્ટીઓએ સીંધુતીર વર્તી તક્ષકોની પ્રાચીન આવાસભૂમિ કબજે કરી તે તક્ષકોની શાલીવાહનપુરી નામની એક નગરી હતી, તે નગરી બાન્લોકોએ કબજે કરી, તે બનાવ યુધિષ્ઠિરના શક ૩૦૦૮ માં બન્યો છે હવે સુરપદ પ્રવીત દાવ ૧૧ જે શાલીવાહન નરપતિ, મહારાજ તુષાર નરપતિ વિક્ર માદિયનો હુવાવનારો, તે શાલીવાહન નગરીનો પ્રતિષ્ઠતા છે.

ઘણા લોકો એવું અનુમાન કરે છે જે ઇસ્વીસન અગાઉ છઠ્ઠા કે સાતમા સૈકામા તક્ષકો મહાવીર શિશુનાગની સરદારી નીચે રહી, ભારતભૂમિમા આત્રા હતા, તે અનુમાન અનેક પરિણામે યથાર્થમાંથી સ્વીકાર કરવા લાયક છે, શાથીકે બીન ઇતિહાસોમા માત્રમ પડે છે જે બરોબર તે સમયે, તક્ષકલોકો મીનર અને મીરીયાના રાજ્યમા હુમલો કરી આવ્યા હતા.

પ્રાચીન તક્ષકકુળના વૃત્તાંત વર્ણનમા હવે વિશેષ આડબર કરવાની જરૂરી યાત નથી હવે આપણે તેના વર્તમાન વચપરોનું વર્ણન કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ બટ્ટીના કાબ્યમ થોમા વર્ણવે છે જે ગિન્ડોટવચે ત્યારે ચીતોડ કબજે કર્યું તે સમયની પુરૂ તક્ષકકુળથી ઉત્પન્ન થયેલ એક મૈર્ય નૃપતિએ ચીનોડ નગરને કબજે કર્યો હતો. ત્યારપછી ઘણા સમયે ચીતોડના સીંહાસને ગિન્ડોટવંશનું રાજ્ય દૃઢ થયું ત્યારપછી જે સમયે મુસલમાનોએ, પ્રચંડ હુમલો કરી ચીતોડને પુખ્તવવા માડ્યું ત્યારે અનેક હર્ષદુનરપતિ, સ્વદેશ અને સ્વભતિ પ્રેમે ઉત્સાહિત થઈ ગિન્ડોટ રાજની સહાય કરવા યુદ્ધશેખમા ઉતર્યા હતા, તે સમયે હર્ષદુ-રાજાઓમા આશીરગઢપતિ તક્ષકરાજ પણ હોતો તે આશીરગઢમા તેજે અનેક વર્ષ રાજ્ય કર્યું કવિવર ચંદબારોડે પૃથ્વીરાજનામામા વર્ણવેલ છે જે તે આશીર ગઢપતિનો એક વચપર પૃથ્વીરાજની સેનામા એક પ્રધાન અધિનાયકનું કામ કરતો હતો +

+ હર્ષદુસ પવન ૧૧૧ ૧૧૨ શિશુદિશાએ રહતા પર્વતમાગનું " પારોપમિયા " નામ આપેલ છે. તે કેરીયાન ૧૧ માં આવેલ છે શિશુન નવી, તે જ તરીકે ઘોડી ગદાર આવે છે

* તે ખાનદેવ નામના જનપદમા એક રચન રહેલું છે હાલમા તે બીજી ઇરાજનના નામમા છે.

+ કવિવર ચંદબારોડે પૃથ્વીરાજનો દાનવાદક તેને વણવેલ છે જેનું નામ શકુ તક્ષક હતું.

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે તક્ષક કુળોમ્ન શિહરણુ નામનો રાજા, પોતાના પર્વપુત્રનો ધર્મ ત્યાગ કરી, સુસલમાન ધર્મમા દીક્ષિત થયો હતો. તે શિહરણુથી કમાન્નચે યોદ્ધ રાજાઓએ ગુર્જરદેશનું રાજ્ય કર્યું છેવટે તેનો છેલ્લો રાજા જોતાર આલોકનો ત્યાગ કરી પરલોકમા ગયો ત્યારે વીર તક્ષકનું વંશ તરૂં સમુળથ નાશ પામ્યું

છત—રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળની સઘળી પુગતન અનુક્રમણીકામા છતનું નામ જોવામા આવેછે પણ કોઈ ઠેકાણે તેઓને રજપુત કહેલા નથી વગી કોઈ પણ રજપુતમતિ તેની સાથે વૈવાહિકસૂત્રે બંધાયેવ નથી

છત ૧ : પુરાતન ઇતિવૃત્ત સભધે ઉપર ઘણી સમાવૈયના યથ ચુક્રી છે હવે તેઓના પ્રાચીન આચાર વિચાર વ્યવહાર સભધે જોવાનું આવશ્યકતા ભરેલું નથી સાધરસના રાજ્યકાળથી, ખ્રીસ્તીય યોદ્ધમા સૈકાસુ'ગી, છત લોકોએ પોતાના આચાર વ્યવહાર વીગેરે અક્ષયભાવે રાખેલા હતા પણ તે મમય પછી તેઓ, પિતૃપુત્રે સ્ત્રીકારેવ ધર્મભૂતિ પૂજનો ત્યાગ કરી સુસલમાન ધર્મમા દીક્ષિત થયા હીરોડોટમે કહેવ છે કે છતયોકા એડેશ્વરવાદી હતા અને તેઓ આત્માનું અમરત્વ સ્ત્રીકારતા હતા વગી એક ચીન ઇતિહાસ લેખક વર્ણુરે છે જે છતલોકો, પ્રાચીનકાળમા ગૌદ્ધ ધર્માવલંબી હતા

છતલોકોની, સંધુનદના પશ્ચિમ પડખા ઉપર વાસલૂમિ હતી તેઓ યદુકુળ-માથી ઉત્પન્ન થયેવ છે, ઇસ્તીસન પાચમા સૈકાની એક શિવાલિપિ મહાત્મા ટોલ-સાહેમે યોધી કહાડેવ છે તેમા લખેવ છે જે છત્રશનો કોડક રાજા યદુકુળો મ્ન જીતા પેટે પેઠા થયો હતો, તે ઉપરથી માનૂમ પડેછે કે છતલોકો પોતાને યદુવંશથી ઉત્પન્ન થયેલા માનેછે

ઉપર કહેલા સૈકાની પૂર્વે કેટલાક વર્ષ ઉપર છતલોકો રાજસ્થાનમા પેઠા તે બાગતનો નિર્દાય થઈ શકે તેમ નથી, પણ તેઓના જીવનચરિતનું વિશેષરૂપે અનુશીલન કરવાથી સ્પષ્ટરીતે માલુમ પડેછે જે ઇસ્તીસન ૪૪૦ ના વર્ષમા છત જાતિના ગૌરવનો એક અવનનો યુગ માલુમ પડેછે એ સમયે તેઓના વીર્યા-નજે, સમગ્ર એશીયા અને યુરોપ એકદમ બગી ગયું હતું

* ઇ. સ ૪૪૮ મા છત્રવીપ દહેછત અને હર્ષ નામના બે રાષ્ટ્રના હતા છતા જાટનાડી, વિજયી સેનાદળમાયે નીકળી શ્વેતકીપમા આવી ત્યાં પ્રસિદ્ધ કેટ રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી ત્યાં તેઓ વીરપણાના અદ્ભુત જોગે, અને પ્રયત્ન પ્રતાપે ઉપનિવિષ્ટ થયા, વળી ખીન તેઓના સ્વખનિ બાઇઓએ દુશ્મનાની બીજ સ્થગામા પોતાની વિજય પતાકા ઉડાડવામાડી તેઓ એશીયા આફ્રીકામા આગળ

ત્રીપુનદ્રીવર્તી શાહીવાહનપુર+ ઘડી વિતાવિત થઇ યાદવોએ સનત્ક નરી ઉતરી, ભારતીય મરૂભૂમિ નિવાની, દેહીયા અને જોહીયા રજપુતના નગ- રમાં અધ્યય લીધે, એક કાગ પડી તેઓએ દેવવાણની સ્થાપના કરી. તે નગ- રમાં તેઓ યોગ દીવન રહ્યા, પણ મુસલમાનના જુવમથી તેઓ ઇસ્લામ ધર્મમાં દાખલ થયા તેઓ અધર્મચ્યૂત થઇ બટ નામે પ્રસિદ્ધ થયા, યદુઓના પ્રાચીન બટુ રયોમા એ બટની વીરચાળાનું વર્ણન માત્રમ પડેલે. છત્તભતિ, પંચનદ પ્રદેશમા રહીને અનેક દીનચુધી સંપુર્ણ આવાદી અને બહોજલાદી ભોગ- વવા લગી હતી મહુમદગીજનીના હુમલાનો વૃત્તાંત વાંચવાથી એ ભાગની મારી ખાત્રો થય છે એમ કહેવાય છે જે નાગપુત્રે હુડી મહુમદગીજની જ્યારે પેનાના દેહ તરફ જતો હતો ત્યારે તે છત્ત લોકોએ તેને ચેરકું દુખ અને અપમાન આપુ હવું કે તે તેઓના દુરચરણનું ચોગ્ય ફળ આપતા માટે દરીથી હ. ચ ૧૦૨૬ મા ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરવા આવ્યા. પંચનદ પ્રદેશમાં ઉતરી, મહુમદ બટ આથે પુરુષમા ઉતર્યો, તે પુરુષ સંજયે દેરીગતા મંચમાં વર્ણન કરેલું છે

તે ભયાનક કળયુદ્ધમાં સધળો ઉતવચ નિર્નૂય થયો હતો, પણ તે વંશના કેટલાક આશાની માતૃનું રક્ષણ કરી શક્યા હતા. તેઓ મહુમદના ભયંકર હાથથી બચતા હીમ રથોએ આશ્વ લેવા આવ્યા પણ તેઓ પંચનદ પ્રદેશને ચોરહમ છેડી શક્યા નહિ. પોતાનો દેશ ત્યાગ કરી જે રમલીય પંજભ દેશમાં તેઓ ઉપનિવિષ્ઠ થયા હતા, તેઓના ઉપર હજારો આપત્તિઓ આવી પડ્યા છતાં તેઓ તે દેશને છોડી શક્યા નહિ. મહુમદની મારીનાખવાની ઇચ્છાથી તેઓ ઇત ભાસ થયા પણ તેઓએ પ્રિય પભત્રદેશને છેડ્યો નહીં.

હુલુ—શાહીપના મધ્યમા વીરપુરુષો રાજસ્થાનના છત્રીય રાજકુળમાં આસન પનેવ છે, તે વીરપુરુષોમા હુલુજનિ એક છે કયા સમયે, એ જાનિ ભારતવર્ષમાં આવી તેનુ અનુમાન કરવુ હુકમ થઈ પડેલું છે. કારી, બલ, મહત્વાવા વીગેરે દેટલીક શાહીપની જાનિ. વિશાળ નારાપદ વ શહીયતાદમા હાલ વસેછે, એમ મનમ પડેછે કે તે જાનિ જ્યારે ભારતવર્ષમા આવી ત્યારે હુલુજનિ ભારત વર્ષમા આથેલ હતી

૪ તેનું જાણુ નામ દાઘપુર પ્રાચીન નારમા નેમામા એ નમર વિદેવ જ નાદ હતું. તે સમયે તે પન્નદેહનુ મધન નમર હતું. તે મહીકુળના કુમારપામના રાજવર્ષ- ૧૫૫૫ એક દરજાન પ મગ આતીડ તેમા લનેવ છ જે કુમરપાન પેનાની વિગથી નમા દ પપુમુખી લખાયેલો હતો.

૫ એમ જાનાતા મેલળ પ્રદેશમા તેઓને બટ કહેજે અને મેરટ પ્રદેશમા પણ તેઓ બટ નામે એ જાનવ છે, તેઓના પજાખત મુસલમાન ધર્મમાં રીક્ષિત થયા છે.

એક શીલાલિપિ થકી માલુમ પડે છે જે વિહારદેશના એક રાજાએ, દિગ્વિજય કાળે ખીજ દેશોને જીતી હુણ લોકોનો અહંકાર તોડી નાંખ્યો, એ બનાવની પૂર્વે હુણ જાતિનું કોઈ જાતનું વિવરણ કોઈ સ્થળે માલુમ પડતું નથી. વળી મેવા ઠના પ્રાચીન ભદ્રચરોમાંથી નીકળી આવે છે જે જ્યારે પ્રથમ ચીતોડપુરી ઉપર મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો ત્યારે જે સઘળા ગળાઓ ચીતોડપુરીના વહુ માટે એકઠા થયા હતા તેમાં હુણરાજ ઉશુર્સીહ પણ હતા. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે જે તે હુમલાના સમય પહેલાંના હુણલોકો ભારતવર્ષમાં હોવા જોઈએ.

અતિ પ્રાચીનકાળમાં ચંબલ નદીના તીરે જારાણી નામની એક નગરી હતી. એમ કહેવાય છે જે હુણ લોકો પહેલા તેજ નગરમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા ત્યાં તેઓ એ થોડા સમયમાં મોટી પ્રતિષ્ઠા મેળવી. વળી તે શહેરમાં તેઓએ, પોતાના ગૌરવ અને સમૃદ્ધિનાં ચિન્હસ્વરૂપ મોટી મોટી હવેલીઓ બાંધી, ત્યાં તેઓએ " સેનગઢ ચૌરી " નો એક વિશાળ અને સુંદર આનંદદાયક બાગ બનાવ્યો હતો.

ગુજરાતના ઇતિહાસમાં તેઓનું જે વિવરણ જોવામાં આવે છે, તે ઉપરથી નિશ્ચય જાંધી શકાય છે કે હુણ લોકો ઇસ્વીસનના બારમા સૈકામાં વિશેષ ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા. એકવાર તે પ્રબળ પરાક્રાંત હુણજાતિના પ્રચંડ પદ તળે, સઘળો એશીયા અને યુરોપ; દબાઈ ગયો હતો. સેંકડો નગરો અને જનસ્થાનો તેઓના બચકર બીરોનજે બળી ગયાં હતાં આજ યુરોપ અને એશીયામાં કોઈ કોઈ સ્થાને તેઓની સમૃદ્ધિ અને પરાક્રમનાં ચિન્હ જોવામાં આવે છે.

કાઠી વ કાન્તિ—વાંચકોને યાદ હશે કે આપણે કાઠીજાતિના સંબંધમાં અગાઉ અનેક વિવરણ જોઈ ગયા છીએ, પણ હવે માત્ર તેઓના આચાર વ્યવહાર રાજનીતિ વીગેરેના સંબંધમાં કેટલુંએક જોલવું રહી જતું હોઈને અત્રે સંક્ષેપમાં તેને વર્ણવું યુક્ત ધાર્યું છે. રાજસ્થાન અને સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના સઘળા ભદ્રચરોથી માલુમ પડે છે જે રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળમાં કાઠીને આસન મળેલ છે. તેઓએ એકવાર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે, તેઓની પ્રતિષ્ઠાના અને ગૌરવના પ્રભાવે, સૌરાષ્ટ્ર નામ બદલાઈ એક પ્રદેશનું નામ કાઠીયાવાડ પડ્યું.

* તે ઘટનાના પૂર્વકાળથી હુણ લોકો ભારતીય આર્યના પરિચિત છે તેઓનાં નામ પુરાણ વીગેરે પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં માલુમ પડે છે. અગઉ વશિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્રના વચમાં જે મહા સંગ્રામ થયો હતો. તેમાં હુણો વશિષ્ઠની મદદે કલ્પા હતા.

चिवूकांथ पुलिदांथ चीनान् हूणान् सकेरलान् ॥ महाभारत आदिपर्व
तत्रहूणावरोधानां भर्तृषु व्यक्त विक्रमं. कपोल पाटलादोश्च वधूवरघुचेत्कृतं॥रघुवंश

મૂળ પુરુષ હોય અને તેઓ બહુજાતિ, સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં પેશી પ્રાચીન ઘંક નગરમાં વસવા લાગી, તે ઘંક નગરને પ્રાચીનકાળમાં મગીપત્તન નામ કહેતા હતા. થોડાકાળ પછી તેઓએ તે નગરની આરેભાગીનો પ્રદેશ લીધો, ત્યારપછી તેનું નામ બલક્ષેત્ર પડ્યું.

વળી ચદ્રવશમાં પેઢા થયેલ બહુજાતિનો એક સંમુહ બેવામાં આવે છે તે કહે છે જે સંધિનદિને કીનારે આવેલ જે બાહ્યિક રાજ્યો સામ્ય કરતા હતા તે રાજ્યો તેઓના પુર્વપુરુષ છે એટલે કે ખરી રીતે બહુજાતિ કયા વશથી પેઢા થયેલ છે તેનો નિર્ણય કરવો સુરકેવી લરેલો છે ખ્રીસ્તીય તેરમાં સૈકામાં બહુ જાતિ, વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત થઈ હતી તેકાળે તેઓ મેવાડક્ષેત્રમાં આવી રહ્યા હતા હમીર રાજાએ, તેને હરાવી, તેના રાજાનો વધ કર્યો હતો.

ઝાલા માકવાહન-ઝાલાકુળ રજપુત છે એમ કહેવાયેલ છે પણ ચદ્રકુળમાં સૂર્યકુળમાં કે અગ્નિકુળમાં તેઓનું વિવરણ માલુમ પડતું નથી તેઓ ભારત-વર્ષના ઉત્તરદેશમાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા છે.

માત્ર એકજ કાર્ય માટે ઝાલાકુળ ભારતવર્ષમાં વિશેષ ખ્યાતિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી ગયેલ છે તે કાર્ય અસામાન્ય અને અસાધારણ છે તે કાર્ય વિરમચક્ર વીરવત્ત અને અમાત્યુષિક આત્મત્યાગનું છે જે સમયે વીરવર પ્રતાપસિંહ દીક્ષી શ્વર અકબરના પ્રચંડ સેનાદળથી આક્રાંત થઈ પીડિત થયો તે સમયે ઝાલાવ શીય એક મહાવીર પુરુષ, આત્મ જીવનનું બલિદાન આપી, મહારાજ પ્રતાપ સિંહનું જીવન બચાવ્યું હતું તે અપુર્વ આત્મોત્સર્ગથી અને વીરાચરણથી આવડે રજપુત વશધરો, તે દીવસથી રજપુતકુળમાં પ્રતિષ્ઠા અને સન્માન પામવા લાગ્યા.

કોઈપણ ઇતિહાસમાં ઝાલાકુળનું પ્રાચીન વિવરણ માલુમ પડતું નથી અને બરાબર કયા સમયમાં તેઓ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ પડ્યા તેનો વૃત્તાંત પણ કોઈ સ્થળથી મળી આવતો નથી પણ માત્ર એટલું જણાઈ આવે છે જે જ્યારે પ્રથમ, ચીતોડ ઉપર સુમલમાનોએ હુમલો કર્યો ત્યારે ભારતવર્ષમાં ખ્રીસ્ત ૨૪ પુત વીરોની મ્વાફક ઝાલા રજપુતો પણ પોતાનું નૈન્ય લઈ ચીતોડેશ્વરની સહાય કરવા યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતરેલા હતા.

જૈતવ જૈતવ વા કામારીx—તેઓએ અતિ પ્રાચીનકાળે સૌરાષ્ટ્રદેશમાં

* એ જાતિથી સૌરાષ્ટ્રનો એક વિશળ ભાગ ઝાનાવાડ નામે કહેવાયો, વાક નેર ૬૧૧૬ ધ્રાગદા વીગેરે કેટલાક સમૃધ્ધિશાળી નગરોની ને વિભાગ શોભિત છે.

x એ જૈતવથી સૌરાષ્ટ્રના એક જનપદ જૈતવાર નામે કહેવાય તે દ્વીપકંપ ૥ પશ્ચિમ ભાગમાં તેઓનું રહેઠાણ બેવામાં આવે છે તેઓ હાન પેરગંદરમાં રહે છે અને તે જૈતવ વૃષ્ટિઓ રાણા એવા ખીરુથી જોળખાય છે.

માનુષ્ય પહેલે જોગલ બાદશાહનું આનુકુલ્ય અને પ્રસન્નપણું જોવામાં તેઓએ જોવાર તે જોડક વીરપણું અને પ્રભુભક્તપણું બતાવેલ છે તેનું અર્થાત્ત વિવરણ, અકબર, શાહજહાન, અને જાંઘર જાળેજના ઇબનઅરિનમાં જોવામાં આવે છે.

વીરગુણ—ભદ્રસંયોગમાં તેઓ સૂર્યવંશીય છે એમ લખેલ છે મિર્હોમ રજ પુતોની જેમ, તેઓ પોતાની ઉત્પત્તિ, મહારાજ રમચંદ્રના પુત્ર લગવી છે એમ માને છે વીરગુણ રજપુતોએ જોકવાર પુષ્પરત્ન દેશમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી માછેરી જનપદના રાજેર ગિરિદુર્ગમાં મા તેઓએ ઘણા હીરસ પ્રતિષ્ઠાને મામ કયા છે પણ કુશાવલ્લ રજપુતના પ્રાદુર્ભાવે તેઓ તે પ્રદેશ છોડી ચડના ગયા.

સેનગઢ—નેહા માટે કોઇ રીતનું વિશેષ વિવરણ જોવામાં આવતું નથી વળી તેઓએ કોઇવાર ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવેલ છે કે નહિ તેનું કુદ નિરાકરણ થઇ શકે તેમ નથી ચમુના તીરવર્તી જગમોહનપુર જે સેનગઢકુળના પ્રાચીન ગૌરવની પ્રતિનિધિ કરી આપે છે.

શીકારખંડ—સેનગઢકુળની જેમ, શીકારખંડમાં, રાજસ્થાનના રાજાઓમાં કોઇ દિવસ પ્રતિષ્ઠા કે આબરૂ મેળવી શકેલ નથી ચળલ નહીના તીરવર્તી ઘડવતીના પાસે તેણે શીકારવાર નામના જોક જનપદની સ્થાપના કરી છે તે હાલ આવીયરના સમયનો અત્યુક્ત પ્રદેશ છે.

વાઇસ—આ કુળને છત્રીય રાજકુળમાં આસન મળેતું છે ખરૂં, પણ અહ બરહાઇ અને કુમારપાઠ ચરિતમાં તેના અસ્તિત્વે ઉલ્લેખ જોવામાં આવેલો નથી રજપુતોચિત્ત પ્રતિષ્ઠા, તેણે કોઇ હીરસ મેળવી કોઇ એમ માનુષ્ય પડતું નથી, હાલ વાઇસ અસખ્ય રાજકુળમાં વિસખ્ય છે.

દાહિયા—આ જોક પ્રાચીન રાજકુળ છે સીધું અને શતદ્રુના સમય સુધે તેનો વાસ હતો અથવામીરના બાબના કુત્તાખાન અથવા તેઓનું ચેતુષ્ઠા વિવરણ જોવામાં આવે છે અવેકશાદર મુકરર કરેલ લખેલા દાહી તેજ આ દાહીયા છે.

જેહા—તેઓ દાહીયાની નાથે વાસ કરતા હતા એક સમયનો, તેઓ સાધી વાસ કર્યા પછી જેહા રજપુતો આસ નહીને જોગગીને બારતીય મહાબૂમમાં પ્રવિષ્ટ મેળવેલી છે પ્રાચીન ભદ્રસંયોગમાં તેઓને “જગવ દેશપતિ” નામે કહેવાયો.

* ૧૪૫૨ અને ૧૪૭૧ પ્રાચીન પુસ્તકના અનુકુલ દર્શન.

† હાલના રાજમહાલી આઠે કોઇ ખંડિમે લેનેરૂંમાં ખંડેર જોવામાં આવેલે તે દુર્ગમાં અમરાવતી નીકાળું જેક પ્રાચીન દેવલય છે, તે દેવલય કુદી જુદી પ્રિતા-સ્ત્રિપતી અમરાવતી છે.

મોહીલ-કેવા વિશેષ ગુણવશે આ રજપુતજાતિએ, રાજસ્થાનના છત્રીશકુળમાં આસન મેળવેલ છે તેનું વિવરણ કોઇ સ્થળથી મળી આવતું નથી. ભટ્ટત્રયો-માંથી તેઓનું જે કાંઇ પુરાતન વિવરણ નીકળી આવેછે તેથી માલુમ પડેછે જે હાલનું શીકાનીર રાજ્ય જ્યાં સ્થપાયું છે ત્યાં તેઓ વાસ કરતા હતા અને રાજ્ય પણ કરતા હતાં. ત્યારપછી રાઠોડ રજપુતોએ તે પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરી તેઓને ત્યાંથી હાંકી કહાલ્યા.

નિકુપ-સઘળા ભટ્ટત્રયોમાંથી નીકળી આવેછે જે નિકુપ કુળ એક સમયે પ્રસિદ્ધ હતું. પણ કેવા ગુણથી તે પ્રસિદ્ધ થયા તેનું વિવરણ કોઇ સ્થળથી નીકળી આવતું નથી. ગિરહોટવશે મંડલગડનો જે સમયે કંળજે લીધો તે સમયની અગાઉ તે મંડલગડ નિકુપકુળના તાબામાં હતો.

રાજપાળી-તેનું કોઇ જાતનું વિશેષ વિવરણ માલુમ પડતું નથી. સઘળા ભટ્ટત્રયોમાં તેને રાજપાળ રાજપાળીક અને પાળ નામે કહેલ છે. કેટલાક લોકો બોલેછે જે રાજપાળીવંશ, શકવંશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

દાહિર-કેવળ કૃમારમાળ ચરિતના વર્ણનના અનુસારે તે રજપુતકુળને રાજસ્થાનના છત્રીશ રાજકુળમાં આસન આપી શકાય છે. વસ્તુતઃ તેનો મૂળ ઇતિહાસ હજીમુખી મળી શક્યો નથી. પહેલાં મુસલમાન લોકોએ ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો તે સમયે જે સઘળા રાજાઓ, ચીતોડેશ્વરની મદદમાં આવ્યા હતા, તેમાં દેવલાધિપતિ દાહિરના નામ જોવામાં આવેછે. સિંધુદેશ, તેના તાબામાં હતો આબુલફઝલે, જે દેવલાધિપતિના ચોચનીય મૃત્યુનું વિવરણ કરેલું છે તે દેવલાધિપતિ દાહિરકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હતો.

દાહિમા-આ રાજકુળે એક સમયે વિપુલ ક્ષમતા અને પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી હતી. એક સમયે તેણે વીરચરિત ણનાવી રાજાઓના નામમાં પોતાનું નામ ગારવવાળું ણનાવી દીધું છે. પણ હાલ તે પ્રતિષ્ઠા ક્ષમતા અને વીરચરિતનાં ચિન્હો કયે સ્થળે હુમ થયાં તે જાણીશકાતું નથી. વીયાના નામનો પ્રસિદ્ધ પહાડી કીલ્લો તેના અધિકારમાં હતો ચોહાણવીર પૃથ્વીરાજના તાબામાં તે કુળના રજપુતો આમન સ્વરૂપે નોકરી કરતા હતા; તેઓના વીરત્વનું વર્ણન મહાકવિ ચંદગારોટે

* ગિરહોટકુળની તાલિકામાં નિર્ધારિત પ્રમાણમાં " દોશ " સંખ્યાના જદવ " દોશી " સંખ્યા લખાયેલ છે પણ વિશેષ અનુચીતન દ્વારાએ માલુમ પડી આવે છે કે જે સમયે ધટના ૧૨ માં આવી તે સમયે દોશી એ સંખ્યા નહીં હતા. ચીતોડના ભાટકાચ્ય ત્રયોગા દેવિલ નિમે થોડું વર્ણન જોવામાં આવેછે ખરું પણ તે થોડું વિવરણ વિશેષ વિશ્વાસને પાત્ર છે એમ અમારે કહેવું જોઈએ છે.

પોતાના મહાકાવ્ય પૃથ્વીરાજ રાસામાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરેલું છે દીક્ષીશ્વર પૃથ્વી રાજના સમયે, તે કુળના ત્રણ વીરબ્રાતા, તેના તાળામાં ઉચા અધિકારે નીમાયા હતા તે ત્રણ બ્રાહ્મણ નામ કૈમાસ, પુદીર. અને ચામુંડરાય હતા. મોટો કૈમાસ દીક્ષીશ્વરનો પ્રધાન મંત્રી હતો તે જ્યામુધી તે હતો પદવીના આમને રહ્યો જ્યામુધી ચોડાણરાજ પૃથ્વીરાજનું જીવન ઉજળું અને જાહોજલાલી ભોગવતું હતું હતું બીજો બ્રાતા પુદીર, ભારતવર્ષના મધુષ ભાગના રક્ષણ માટે લાહોરમાં ગયો હતો ત્રીજો બ્રાતા ચામુંડરાય, પૃથ્વીરાજનો પ્રધાન મેનાપતિ હતો.

પ્રસિદ્ધ કાગ્યા નદીના તટના દેશ સ આમમાં જે દીવને, ભારત ગૌરવરતિ અન્ન થયો તે દીવને દાદિમ વીર ચામુંડરાયે જે અદ્ભુત વીરત્વ જતાંચું હતું તેનું સ્પષ્ટ વિવરણ શ્રદ્ધાભંગના મહાકાવ્યમાં સ્પષ્ટ અક્ષરે આપેલું છે વળી શાહજીનીનના સમસામયિક સુચકમાન ઇનિહામવેત્તાજોએ, તે દાદિમવીરના તે વિરમયકર વીરત્વને મુકાકે રવીંગરેલ છે, અને પોતાના ઇનિહાસ અંધમા લખેલ છે જે “ જો ખાટોનવનીંદ પ્રચલિત વવવારથી શાહજીની પોતાના પ્રાણની રક્ષા ધણી મુન્દેલીએ કરી શક્યો હતો ” તે હુદિનમાં, તે ભારતવર્ષના સાર્વજનીન પ્રથમ કાગ્યા કમનગીમ ભારત સંતાનના અનિવાર્ય અંધ પતન આવે, પૃથ્વીરાજનો એક અનન્ય મદદગાર, ચલન દર્પદારી, મહાવીર ચામુંડરાયના વીર દાદિમકુળનો સદનર નાશ થયો x

૦ અ દિનિદામમાં મુખ્યમાનોએ ચામુંડરાયને ખાટોસવ કહ્યું છે

x મં. ધમાં પૃથ્વીરાજ દાદિમવીર ચામુંડરાયનો જનેરી ચામે દનો, ચામુંડરાયની જના પૃથ્વીરાજનો એ પુત્ર નામે જન્મીદ જન્મ્યો દનો. દાદિમકુળારીની સાથે પૃથ્વીરાજના વિરદમાં જે દમીકત જનીંદે નો. દગત મહાકાવિ ચંદમારે તેના મહા-કા પૃથ્વી મુંદર કોને વખતેલા કે

મેવાડ.

પ્રથમ અધ્યાય.

રાજસ્થાનના ભાગ, પ્રમાણ સ્વરૂપ, બુદ્ધા બુદ્ધા ભદ્રગ્રંથ અને શિલાલિપિતું વિવરણ, કનકસેન, સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં કનક-સેનનો ઉપનિવેશ, વલ્લભીપુર, શિલાદિત્ય, મ્તેરછોનો વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો, મ્તેરછોએ કરેલ વલ્લભીપુરનો સ્વંસ.

આ ર્થ નીર રજપુત જાતિની વંશાવલિ અને ઉત્પત્તિ સંગ્રહ છે. યથા સાધ્ય અતુશીલન કરી હવે અમે વિશાળ રાજસ્થાનના પ્રદેશના ઇતિહાસના વર્ણનમાં પ્રવૃત્તિ થઈએ છીએ. સુવિસ્તૃત રાજસ્થાન એકંદર આઠ રાજ્યમાં વિભક્ત છે. મહાત્મા ટોડ સાહેબે જે ક્રમનું અવલંબન કરી, તે આઠ રાજ્યનું વર્ણન કરેલું છે. તે ક્રમનું અનુસરણ કરી અમે હવે પ્રસ્તાવિત વિષયની સમાલોચના કરવા પ્રવૃત્ત થયા છીએ.

૧ મેવાડ વા ઉદયપુર	૨ મારવાડ વા જોધપુર
૩ વીકાનેર વા કીષનગઢ	૪ કોટા વા હારાવતી
૫ બુઝી વા હારાવતી	૬ અંગર વા જયપુર
૭ યશભીર	૮ ભારતવર્ષીય મરૂભૂમિ.

રાજસ્થાનનાં એ સુવિશાળ આઠ રાજ્યોમાં મેવાડ વા ઉદેપુર અને યશભીરનાં રાજ્ય વિશેષ પ્રાચીન અને ગૌરવાન્વિત હતાં. જે દીવસે ભારતવર્ષ પાસેથી સ્વાધીનતા ચાલી ગઈ તે દીવસથી આજસુધીમાં વર્ષના આઠ સૈકા પસાર થઈ ચુક્યા. એ દીર્ઘકાળ વ્યાપિની પરાધીનતામાં ભારત રાજ્યમાં કેટલાક રાજનૈતિક ફેરફાર અને તોફાનો થયાં છે. કેટલાક વિદેશીય, વિભતિય રાજાઓએ ભારતવર્ષનાં રત્ન હુંડી લીધાં છે અને ભારતવર્ષનાં હૃદય શોષિતને ચૂસી લીધું છે. તે નિર્દયતાનું વર્ણન અત્રે કરવું અશક્ય છે. તેઓના કઠોર શાસન દંડના પ્રહારે ભારતવર્ષનાં કેટલાંક રાજ્યો એકઠમ ચૂર્ણવિચૂર્ણિત થઈ પરમાણુમાં વિલીન થઈ ગયાં

છે. હાલ તેમાંથી અનેક રાજ્યનાં આમાન્ય ચિન્હ પણ હોઈ રહેલે છેવામાં આપના નથી. એ હાજા સમયમાં ભારતવર્ષના ધીમ્બ જનપદની મચાક મેવાડ રાજ્ય પણ કેટલાક દુર્બળ મુતુના મચાક ૪૬ પ્રદારથી કેટલીકવાર વિદેશિ થઈ ગયું હતું કેટલે દાંદ વિદેશી દુષ્ક્રમ કરવામાં આવે મેવાડ રાજ્યમાં આવી મેવાડનું ધનરત્ન હુગી લાંબિલ છે, અને મેવાડના નગરોને પાલમાં કહી નાંખ્યા છે. એકવાર મેવાડ, પુષ્કર નારવના ભણે મલકા રાજ્યનાના મીરંધનનો અધિકાર લઈ એડુ હતું આજ તે મેવાડ કાગ માહાત્મ્યે. હયા અમનથી નીચા આમન ઉપર આવી ૪૬મુ છે પણ તે કાળમાં તેનો જેટલો વિસ્તાર હતો તેટલો વિસ્તાર હાલ નુમમાં રહેલ છે અમોપમાં તે સમયે મેવાડરાજ્ય જેટલું હાલ પહેલું હતું તેટલું હાલ પણ છે પ્રદૂનના પરિવર્તનમાંથી નિવમને, મેવાડરાજ્યની કબજ અને પહેલામાં નામે થઈ નથી એમ કહીએ તો આપુર્ણ ન કહેવાય મેવાડની હાલની અથ પતિત ચોચનીય અવસ્થામાં પણ તેની અગાડની સવૃદ તેવી ને તેવી હાલ પણ રહેલી છે

તે પુરાતન ઇતિહાસમાં મેવાડનો ઐતિહાસિક વૃત્તાત ૨૪૬૭ અથવા અધિક પરિભાતે પ્રગમ થયેલ છે તે મધ્યા અયોગા “ જયવિજય, રાજરાજાકર અને જયવિજય ” વિશેષ પ્રસિદ્ધ અને વિદ્યમય પ્રયો છે વળી તે શીવાવ, “ જોમાનરાના, આમદેવ પ્રસિદ્ધ, જુદા જુદા જૈનમયો અને જાનના અધિ પણ મેવાડ મળી વૃત્તાતનું વર્ણન કરે છે એ મધ્યા અયોગા ઘણા મતભેદ છેવામાં આવે છે ખડ પણ યથોચિત માવધાનના માથે તેઓનું અનુગીતન કરવાથી, તે મિત્ર મિત્ર પુરતોમાંથી એક અભિનત ઐતિહાસિક સચનો આરિષ્કાર થાય છે. એ મધ્યા અયોગી મહાઈલઈ અથે મેવાડના ઇતિવૃત્તાત સ કલન કરવા પ્રવૃત થઈએ છીએ.

૭ મદામાં ૨૦. માદુને મેવાડનું ઇતિવૃત્ત મરહમ કર્યા મારે તે ઉપરજી અને માવધાને મરહ કર્યા છે તે ઉપરજી અથે માવધાન આ રથે ૧૧૨૨જી આપતુ જોય છે તે મરહા ૧૧૪૭જી મરહ કરવા તેને મદામાં ૨૦ આદુને આદુને જામેથી મેવાડના રાજાઓ પી વર્યાસિલ મેવાડી, ૧૧૪૭જી રાજાની મરહાથી, તેના પુરતમાં મેવાડના પુરાતન પાદુ મેવાડ કાચી કેટલાક મેવાડના ગચીન ઇતિહાસના અવ અમર મેવાડ તેણે વાનેના અથે જીમેરનાથી નીચે સભેના રિમેર અમ અથે છે ૧. જોમા નગમના અથે અપુર્ણ દહ સધમાં અથે મર્યા અધિક પ્રસિદ્ધ અને પ્રયોગીય છે અમવાન આ રમથાના સમયથી તે તેના અવરવાના અમ અપીમાં જેટલા મુખ્યશીવ રાજાઓ થઈ અથા જેટલા પાનસાદિક વિવરણ કરવામાં આવેલ છે ૨. રાજરાજામ માનકુનેષર પ્રમીન, આરેપાત તમ જાકાના વિવિધ ૩. રાજરાજાકર-પાટિન માદ રિવિયા ૪. રાજરાજાકર રાજરાજાકર નામનામરહિત રાજરાજાકરમાં તે મરહિત અથે છે મેવાડના નામને ૫. રાજરાજાકર અને પુદના કાવનું નવી પદના સધ મરહિત તે મરહિત આરારમિત કરવી છે ૬. મ અમદેવપ્રસિદ્ધ કમલાકીર્ય રેવમાનના મરિતના મરે, ૭. મધ્યા ઇતિવૃત્તિ છે તે મધ્યાને, દરજાદરિત કરી, તે અથમાં ન બેલ છે. ૧૨. ૨૪૭૭ ૨૪૭૭ (જૈન અથ.)

હીને મરહા અથા અથ દરજાદરિત છે, તે રીચાના જુદા જુદા અપ્રસિદ્ધ માદ અથ, રથરાજા, રિવિયા તમવાન, મરથા આપવી, રીરાના, રાનેના, રાદામીરાના રીમેર જુદા જુદા રાજા અથ અને અનેક આરારી અથમાંથી મેવાડનો ઐતિહાસિક જાન સંચિત થયે છે.

ઉપર અમે કહી ગયા છીએ જે રાજસ્થાનના ભટ્ટ કવિઓએ મહારાજ કનક-
સેનને મેવાડનો પ્રતિષ્ઠાતા કહેવ છે. તેઓના મતમાં મહારાજ કનકસેન ભારત
વર્ષના કોઇએક ઉત્તર પ્રદેશમાં (લોહકોટ) વાસ કરતો હતો. કાલક્રમે તેણે તે
પ્રદેશનો પરિત્યાગ કર્યો. સંવત્ ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪) માં તે સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યમાં
આવ્યો. ભટ્ટકોનો તે અભિપ્રાય જ્યપુરાધિરાજ મહારાજ જયસીંહે અનુમોદન
કર્યો છે. પંડિતવર જયસીંહે સ્વઅણીત ઇતિહાસ ગ્રંથમાં તે અભિપ્રાયની પોષકતા
કરી સૂર્યવંશસાથે રાણાકુળનું સંમન્વય કરેલ છે.

સુદ્ધ લોહકોટનું રાજ્ય છોડી મહારાજ કનકસેન સં. ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪)
માં સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો. પણ તે કયા રસ્તા ઉપર થઇ સૌરાષ્ટ્ર
પ્રદેશમાં આવ્યો તેનો નિશ્ચય થઇ શક્યો નથી, કારણ કે કોઇ ભટ્ટ ગ્રંથમાં તેનું
વિવરણ નથી. કહેવાય છે કે જ્યારે તે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો ત્યારે
તે પ્રદેશમાં પરમાર વંશીય કોઇ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. કનકસેને પુષ્કળ પરા-
ક્રમ કરી તે પરમાર વંશીય રાજાને સીંહાસન ઊંટ કરી દીધો, અને તેના
સીંહાસનનો અધિકાર પોતે લઇ લીધો. થોડા સમયમાં તેણે પોતાનું રાજ્ય દૃઢ
કરી દીધું. સં. ૨૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૪) માં તેણે વીરતગર નામનું એક નવું
શહેર સ્થાપ્યું.

કનકસેન થકી થોડી પહેલી નીચે, વિજયસેન નામનો એક પ્રસિદ્ધરાજા
થયો. કહેવાય છે જે તે વિજયસેન રાજાએ વિજયપુર નગર સ્થાપ્યું. અનેક
વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે જે તે વિજયપુર સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશના ઉત્તર ભાગમાં આવે-
લું હતું. કાગક્રમે તે નગરનો વિધ્વંસ થયો. તેના દ્વંસરાશિ ઉપર હાલની
ધોળકા નગરી સ્થપાયેલી છે. ભટ્ટગ્રંથોમાં માલુમ પડે છે જે મહારાજ વિજયસેને
વલ્લભીપુર અને વિદર્ભ એવાં બે નગરો સ્થાપ્યાં, તે નગરોમાં વલ્લભી વિશેષ પ્રસિદ્ધ
થયું. પણ દુઃખનો વિષય છે જે વલ્લભીપુરનો કયા સ્થળ ઉપર પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી
તેનું અનુમાનક નિર્ધારન એવામાં આવતું નથી. તે પણ જુના ઇતિહાસ વેત્તા-
ઓના અનુસંધાનથી એવી રીતના સિદ્ધાંત ઉપર આવ્યા છીએ જે વર્તમાન ભાવનગ-
રની પાસે પાંચકોશ ઉત્તર પશ્ચિમે વળા નામનું એક શહેર છે તેજ પ્રાચીન વલ્લ-
ભીપુરનો દ્વંસાવશેષ માત્ર છે “શત્રુજય મહાત્મ્ય” નામના એક જૈની ધર્મ ગ્રંથમાં
ઉપર કહેલ રાજ્યની સત્ત્વના વિશેષભાવે અને સંપૂર્ણભાવે પ્રમાણિત થઈ છે.

કેટલાક વિદ્વાનોનું કહેવું એવું છે જે ઉપર લખેલા વલ્લભીપુર થકી મેવાડનો
રાજ્યવંશ પેદા થયેલો છે. તે વાત સત્ય છે કે નહિ તે સ્થિર અને નિશ્ચિત કર-
વાને જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદાજુદા મત દર્શાવ્યા છે. પણ કેટલોક સમય ગયા
પછી એક સમયે રાણાના રાજ્યની સૂર્યદેવિશાએ એક ભગ્ન દેવાલયના દ્વંસ રાશિ
માંથી એક શિલાલિપિ હાથ લાગી છે. તે શિલાલિપિમાં મેવાડ રાજ્યના રાજકુળ-

તુ મર્વ વિચરણ મશિસ લાવે વર્તુવેવ છે. યથાસંભવ ઘટનાવગીનુ વર્ણન કરી વિધિવિધિએ પે તે પ્રગટ કરેવ મત્તાની મત્તના મપ્રભાવુ કરવા માટે એ વિધિમાં એક ત્યજે લખેવ છે જે “ આ ઘટના સત્ય છે કે નહિ તેનો મત્તસાક્ષી વહુ-લીનો પ્રાચીન કાદ છે, તે શિવાય રાણા જયમીદના રાજ્યની ઘટનાવગીનુ અવગન કરી એક ગ્રંથ રચાણ છે તેની અવતરણિકામાં લખેવ છે જે પશ્ચિમે સારાપૂનામે એક પ્રમિદ પ્રવેશ છે એવું લોકોએ તેના ઉપર હુમલો કરી બાવકનાથને હત્યો હોય વહુમીપુરના વિનાશ કાગમા એક માત્ર પરમાર રાજ્યની હુદ્દિતા શિવાય સધાણો નાશ થયો હોય ” વગી એક કુલાખ્યાન ગ્રંથમાં જોવામાં આવે છે જે વહુમીપુરનો વિધિ સ યથાપત્રી ત્યાના નાગરીક લોકો (પુરવામીઓ) મર્દેશ (મારવાડ) મા પવાયન કરી ગયા, ત્યાં વાહી, સહેરી, અને નાદોદ નામના ત્રણ નગર તેઓએ ગ્યાપા ” એ ત્રણ નગર હાવ એક ભાવે પ્રમિદ છે પ્રોસ્ત્રોષ છકા મેકામાં જે દીવને એવેઝોએ વહુમીપુરનો વિધન કર્યો તે દીવને જિત ધર્મ પ્રદુર્ભૂત હતો તે પણ આજ એમણીમમાં સેકાના રોપ કાગમા મપ્રભાવે આલેલો જોવામાં આવે છે તે ત્રણ નગરના નામ શીવાય વગી એક પાડુ વિધિમાં એક નગરનું નામ જોવામાં આવે છે તે નગરનું નામ ગાયની.”

એમ કહેવામાં આવે છે જે વહુમીપુરાધીશ મહારાજ શિવાદિત્યનો પરિવાર વર્ગ મારાપદ પ્રદેશથી પવાયન કરી, તે ગાયની નગરમાં આવી વસ્યો. બદ્દેવોડોએ વગી આ કાવ્યગ્રંથમાં સૂચવેલું છે જે “ એવેઝોએ મહારાજ શિવાદિત્યનું ગાયની નગર હતી લીધું ” “ મહારાજ શિવાદિત્ય, નગરની રક્ષા કરવા જતા, તેના મદકારી મોટા મોટા વીરલોકો માથે રણગણમાં મડ્યો, તેનો વંશ નિર્મળ થઈ ગયો, અને તે વંશનું માત્ર નામજ અનિશિષ્ટ રહ્યું.

કઇ એવેઝો જાનિએ વહુમીપુરનો વિધન કર્યો તે મુકરર કરી દેવું મહા હુકર અને કઠિન છે અરમ્ય તે પૌરાણિક ચાકરીપમાંથી ભારતવર્ષમાં ઉપનિવિષ્ટ થયેલી હાવી જોઈએ પણ એવેઝો કઇ જાનિના અને કયાના હતા તેનું વિવરણ સાચા ઇતિહાસથી નીકળતું નથી પ્રાચીન ઇતિહાસ મમૂદથી માનુસ પડે છે પ્રીત્વીય

મ વગી વ ગાયની તે દાસના ખંજાનનું પ્રાચીન ગ્રંથ દાસના નગરનો નજ મપ્રભ દૂર દિશામાં તે નગરો બગ નામ દાસ નામ આવે છે. બદ્દેવોડોએ પ્રમાણે ૧૧ માન પ્રાચીન નગર અને ૩૫ નગરો કેટલાક નામો જોવામાં આવે છે તે મપ્રભ નમોનું વિવરણ ગાયનાની માનુસ પડે છે જ સકાવ રમણે, ભારતવર્ષમાં દિશાપ્રદેશમાં એક નગર રાજ્ય કરતા દાસ બદ્દેવોડોમાં રાજી મપ્રભ આવે છે જે દાસનું દેવમદ જમડના મપ્રભમાં વિધનિષ્ટુર પાન નામે કહેવાતું હતું મદાના ટાંડ મદેમે મોળ થમ જોમલી તે નગરની જડી નરદક સાથી કદલી છે આ સમયે રવટ ગણુષ આવે છે જે વિધનિષ્ટુર પાન સારાપદ દેશમાં આવેતું હતું.

ળીજ સૈકામાં સિંધુનદીના કીનારા ઉપરના શ્યામ નગરમાં કેટલાક પારદ લોકો વસતા હતા. એમ જણાય છે જે તેઓએ વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો કરી તેને વિધ્વસ્ત કરી દીધું. એમ કહેવામાં આવેલ છે જે પ્રથિત યાદવવંશે, તે શ્યામ નગરમાં ઘણા વર્ષ રાજ્ય કર્યું, સુપ્રસિદ્ધ પડિત એરીયને, શ્યામનગરને મીનગઢ કહેલ છે. અને આરણીય ભૂગોલવિત લોકો. તેને મનકર કહે છે. સિંધુનદના પવિત્ર જગથી ધોવાયેલ જે વિશાળ પ્રદેશમાં ઉપર કહેલા પારદ લોકો વસતા હતા, તે પ્રદેશ તે સમયે, જુદા જુદા હુમલા કરનાર લોકોના દ્વાર સ્વરૂપ હતો. તે સુકન દ્વારથી તે જુદી જુદી જાતિઓ ભારતવર્ષમાં આવી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી તેનો સર્વ નાશ કર્યો. છત, હુણ, કાઠી, કામારી, માકવાહન જણ અને અશ્વારીયા વીંગેર જે સઘનો પ્રચંડ વિક્રમરાણી જાતિ હુમલો કરી સૌરાષ્ટ્રમાં આવી, તે જાતિ ભારતના તે દ્વારમાંથી રાજસ્થાનમાં આવી છે. સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા કસ્તમ, જસ્ટીનીયન અને ચૈન લોમવ શીય પ્રથમ રાજ્યના સમયે ભારતવર્ષમાં વિરાજીત હતો. તે વલ્લભી રાજ્યમાંનું એક કંઠ્યાણ નગર જોવા ગયો હતો. મહાનુભવ કસ્તમે, આત્મભ્રમણ વૃત્તાંતમાં લખેલ છે જે “ બરૌગર વલ્લભીપુરના ધ્વંસકાળમાં કેટલાક ધોળા હુણલોકો સિંધુનદના તીરે વસતા હતા. તે જાણે તેઓનો ગોલમ નામનો એક અધિપતિ હતો.”

વળી એરીયન પાંચથી જુદા રૂપનું વિવરણ મળી આવે છે. પ્રોસ્પેર ષીજ સૈકામાં મહારાજા એરીયન બારીગાઝા (બરૂચ) માં વાસ કરતો હતો, તેણે કહેલું છે જે સિંધુ અને નર્મદાની રેતાળ ભૂમિના મધ્યના વિશાળ ભૂભાગમાં તે જાણે પારદલોકોનું એક વિસ્તૃત રાજ્ય સ્થાપિત હતું. મીનગઢ તેઓની રાજધાનીનું શહેર હતું. હવે હુણજાતિ અને પારદજાતિનું વિવરણ બંને અંધકાર કરી આપે છે તેથી એ નિશ્ચિત કરવું મુશ્કેલ છે. મીનગઢનો અધિપતિ પારદજાતિ કે હુણજાતિનો હતો. પરંતુ એમ તો નિશ્ચય થાય છે જે તે બંને જાતિમાંથી હરકોઈ એક જાતિએ, વલ્લભીપુર ઉપર હુમલો કરી તેનો વિધ્વસ કર્યો હોવો જોઈએ.

સૂર્યવંશીય નૃપતિ મહારાજ કનકસેનની નીચે આઠગી પેઢીએ, શિલાદિત્ય નામે એક રાજા થયો તેનાજ શાસનકાળમાં તેની રાજધાની વલ્લભીપુરનો, મ્કેચ્છે.એ વિધ્વંસ કર્યો. મહારાજ શિલાદિત્ય સંજયે એક વિચિત્ર ગપ ચાલનો સાંભળવામાં આવે છે. તે ગપમાં તેની બાદશાહસ્થાનું જન્મનું અનુવિવરણ પ્રદર્શિત થાય છે. પ્રયોજનવશે તેનો અહીં અમે સંક્ષિપ્ત કરીએ છીએ.

“ શુર્જર રાજ્યમાં કૈયર નામનું એક નગર હતું. તે નગરમાં દેવાદિત્ય નામનો વેદ વિચારદ બ્રાહ્મણ વાસ કરતો હતો. તેની એક માત્ર દુહિતા હતી. તે દુહિતાનું નામ સુભગા હતું. દેવાદિત્યે પોતાની કન્યાનું વિવાહાદિ કાર્ય સંપાદન કર્યું

પણ એનશીમ સુભગા વિવાદની રાત્રીએજ વિધવા થઈ. સુભગાના ગરુએ તેને મૃત્યુનો બીજમંત્ર શીખવ્યો હતો. એકવાર તેને અસાવધાનતા વણે તે મંત્રને પાંચ ક્યોં તેટલામાં ભગવાન દિવાકર તેની સુમધુ અવિર્ભૂત થયા અને તેનું લગ્નવાને આક્રીંદન કર્યું. છેવટે ભગવાન બાન્કર દેવ અંતર્હિત થઈ ગયા. થોડા દીવસ પછી સુભગાને ગર્ભ લક્ષણ જણાવા લાગ્યા તેથી દેવાદિત્ય મનમાં બહુ ખેદ પામવા લાગ્યો. પણ તેણે યોગળણે તેનું મૃગ કારણ જાણી લીધું, ત્યારે તેનો મધળો ખેદ અને મનોવિકાર દૂર થયો. પણ સુભગાને તે પોતાના ઘરમાં ગંખી શક્યો નહિ. તેને એક દાર્થી માથે જલ્મીપુરમાં પોકડી દીધી, તે નગરની પાસે જતાં સુભગાએ, પણ અને પુત્રીને એકસાથે જન્મ આવ્યો, ત્યારે સુભગાનો પુત્ર મોટો થયો ત્યારે નીશાળે ગયો. તેના મહાધ્યાથીએએ તેનું શુદ્ધ જન્મ વિવરણ જણ્યું. તેથી તેઓ તેને “ ગેળી ” નામે યોલાવવા લાગ્યા. વળી તેના ઉપર તેઓ વ્હા જુદા અન્યાયાર કરવા લાગ્યા. એ સુધળા અન્યાયારથી તેનું હૃદય અનિશય અચિત થયું. શયનમાં, સ્વપ્નમાં અને જોજનમાં તેને શાન્તિ મળતી નહોતી તેના મનમાં સર્વદા ચિંતા અને નર્ક થવા લાગ્યા. તેના મહાધ્યાથીએ તેને તેના પિતાનું નામ પુછતા હતા, પણ તે જાપવાણે મોઢે નિરૂત્તર થઈ ગયેનો હતો. તે શું મામાન્ય દુઃખનો અને પરિતાપનો વિષય કહેવાય ? જે પિતાએ તેને જગત્માં આવ્યો તે પિતા કોણ તે તેના જાણવામાં નહોતું. સુભગાના વનવનના હૃદયમાં તેના જન્મના વૃત્તાંત માટે મહા ચિંતા ગેળી હતી. ગેળીના મહાધ્યાથીએ, તેના પિતાનું નામ પુત્રી કલેશપૂર્ણ અને ઉપદામપૂર્ણ વાક્યો જોલતા હતા. મનનું દુઃખ મનમાં રાખી તે માને કે તે ઘેર આવતો હતો અને પોતાની જનનીની પાસે તે વૃત્તાંત જાહેર કરી પોતાના બાપનું નામ પુછતો હતો. પણ સુભગા કોઈ રીતનો ઉત્તર આપતી નહોતી તે તેને પડખામાં લઈ જુદી જુદી જાતનાં સાંજના વચનો કહેતી હતી. એ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થયો એકવાર ગેળી, પોતાના મહાધ્યાથીએથી વિશેષ ખીટીન થયો અને ક્રોધ પામેલ સીંદુના ગવચાની જેમ તે પોતાની મા પાસે કુદીને આવ્યો. અને ને કંઈક અવાજે તેની માને બોલ્યો, તું જો હવે મારા બાપનો વિષય નહિ જાણ તો હું તુને મારી નાંખીશ. ગેળીનાં ભાનિત્યજક વાક્યનો અવસાન આવ્યો. નહિ તેટલામાં બાસ્કરદેવ તેની સન્મુખે અવિર્ભૂત થયા અને તેને મધળી દ્વિકૃત કહી તેણે એક શિલાખંડ તેના હાથમાં આપીતે બોલ્યા, “ આ શિલાખંડ લઈ જોનો તું સ્પર્શ કરીશ તે તન્મણ પડી જશે ” ગેળીએ તે શિલાખંડદારાએ. તેના કલેશ ઉપજાવનારાઓને હરાવ્યા. થોડા મમયમાં તે સમાચાર વલ્લભીપતિના કર્ણગોચર થયા. તેણે ગેળીને પોતાના દુઃખ બોલાવી બધ રેખાડ્યો. આથી ગેળીએ પોતાને મળેલા શીલાખંડને જાનને સ્પર્શ કરાવ્યો અને તેથી તે તુરત મરણાન થયો અને તેના સિદ્ધાસનને અધિકારી થયો “ ત્યારથી ગેળીનું નામ શિલાદિવ્ય કહેવાયું.”

૦ જાતવરના સ્તિદાસના વળી એક સિદ્ધાસનું નામ ગેળાના આવેલે. પણ તે સિદ્ધાસન વંચ દેને વળી ખીટીન મમય સનહતા પડેલાં કોળાના સિદ્ધાસન વંચ દેને. સુપ્રસિદ્ધ ચિત્ર પરીનાજક બહેનગીવંશ તે સિદ્ધાસનના સાધનમાર્ગમાં કોળામાં આવ્યો હતો.

વલ્લભીપુરાધિપ મહારાજ શિલાદિલના સંબંધે એવી રીતના બુદ્ધા બુદ્ધા અહ-
ભુન અને મનોહર ગપ્પો મળાયા છે. એમ કહેવાય છે જે વલ્લભીપુરમાં તે
મળે “સૂર્યકુંડ” નામે એક પવિત્ર કુંડ હતો, જે સમયે યુદ્ધ વ્યાપાર ચલાવવાનો હોય
તે સમયે, મહારાજ શિલાદિલ્ય તે પવિત્ર કુંડ પાસે જઈ ભગવાન દિવાકરની
પ્રાર્થના કરતો હતો. તે સમયે તેમાંથી સૂર્યનો રથવાહી સમાધ નામનો સમાનન
ધેડા નીકળતો હતો, તે પ્રચંડ અશ્વને પોતાના રથે બેઠી યુદ્ધક્ષેત્રમાં જઈ શત્રુ-
કુળનો નાશ કરી, તે જય મેળવતો હતો. પણ તેના કોઈ પાપમતિ મંત્રીની
વિશ્વાસઘાતકતાથી, તે ભીષણ મ્લેચ્છ યુદ્ધ સમયે તે પવિત્ર દેવાનુકુલ્યથી વચિત
થયો. તે મંત્રીએ શિલાદિલની શપ્ત વાત શત્રુઓને કરી દીધી અને પવિત્ર
કુંડમાં ગાયનું લોહી નાંખવા તેણે તેઓને સલાહ આપી, તેના કહેણના અનુસારે
તે પવિત્ર કુંડ અપવિત્ર થયો, મહારાજ શિલાદિલના રક્તામાં કંટકની પથારી
થઈ, તેના સર્વ નાશનો સૂત્રપાત થયો, દુર્ઘર્ષ મ્લેચ્છોએ પ્રચંડ વેગે તેના નગર
ઉપર હુમલો કર્યો. શિલાદિલ, વેગ કરી પવિત્રકુંડ પાસે ગયો અને કાતરસ્વરે,
ભગવાન દિવાકરને વારંવાર બોલાવવા લાગ્યો. તેની મુદ્રાથી પ્રાર્થના બર્ધ ગઈ,
ખડું રોહન કરી અશ્રુ પાડી ભગવાન ભાસ્કરની તે ઇનાદત કંઠા લાગ્યો, પણ
તે સમાનન દેવતુરગ કુંડમાંથી નીકળ્યા નહિ, નિરાશતાનું વાદળું છ.યું, ઘોર
નિરાશાની પિશાચ મૂર્તિ નાચવા લાગી, તેણે આરે દિશાઓ અધકારમય બેઠા,
આવું છતાં પણ તેની દરકાર કર્યા વગર હીમત બીડી, શિલાદિલ, મ્લેચ્છોની સામે
થયો. વિન્યલક્ષ્મીએ તેને ઘોડી દીધો. તે દીવસથી તેના તે રોચનીય અધઃપાત સાથે,
વલ્લભીપુરમાંથી તેનું વંશતરૂ પણ ઉત્પાદિત થયું.

સક લોકોના આન પારમીતોકાના અંધાના એવા રાતના સૂર્યકુંડનું પહોળું છે.
એ સમાશેષ સૂર્યકુંડનું વિવરણ સંપૂર્ણ કથનાભગથી આટલ રહેલ છે તેને વિચિત્ર
કરવાથી ખરો વિષય ખુલ્લો થાય તેમ છે. ત્યારે મહાને અમલજ શકાય છે જે શત્રુકો,
કેમ જાનની વિપત્તિ સામગ્રી મહારાજ શિલાદિલના કીડવાની આશનું જળ દૂષિત કર્યું.
વિપત્તિ જળપાને સૈન્યનો નાશ થતો બેઠો તે દુર્ગદાર ઉઘાડી શત્રુની સામે થયો. એવી
રીતના દુરોપાય લીધાથી અનેક લોકોએ અનેક રાજ્ય લીધાં છે. આસ્તાઉદીને પણ એવા
પ્રપંચ કોશલનું અવલંબન કરી, આમરોણના ખીટીરાજ અચક્ષીરેને દુર્ઘ્ન કીડસો
આપાસે જતી લીધા હતા પણ કયા લુગલા કરનારી વલ્લભીપુર રિધ્વરત થયું તેનો
મતભેદ છે. કલનક ટોડ માહેએ. તે લુગલા કરનારને પારક કે દુષ્ટ કહેવછે, પણ વેદેન તેને
ઈદુવકત્રીય જાનિ કહેછે. એશીરટન માહેએ, તેને પાસિક જાતિ કહેછે. એ સધળા મતની
સમાસોચના કરવાથી મદનુઅવ એલફીરટન સાહેબના મતને સધળા મતના ઉપર આસન
આપવાનું યુક્તિ યુક્ત છે; તેણે પોતાના મતનું સમર્થન કરવા. જે સધળાં પ્રમાણ દેખ-
લાં છે તે સધળાંના કરતાં રવીકાર કરવા લાગે છે. આમ એલફીરટને કહેલ છે જે, જે
મ્લેચ્છ જાતિએ વલ્લભીપુરનો ધ્વંસ કર્યો. તે મ્લેચ્છ જાતિને કલનક ટોડે પારક જાનિ
કહીએ અને વેદેન સાહેબે ઈદુવકત્રીય જાતિ કહેલ છે. પણ વિશેષ વિચાર કરી બેના-
આવે તો તેઓને પારક કહી શકાય નહિ. નેમોને પારસિક જાતિ કહીએ તો અસંભવિત
રહેવાય નહી, કારણ કે મ. સ. ૫૩૨ થી તે ૫૭૭ સુધી નશરવાને રાજ્ય કર્યું સર બેન
માલકમે અનેક પારગી અધિકારોના મતનો ઉદ્ધાર કરી પ્રતિપાદન કરે છે જે તે પારનિવીત્ત
નોશીરવાને પૂર્વમાં આસ્તાઉદીમાં પોતાની વિજય પતાકા ઉઘાડી હતી. તે નોશીરવાનું સરકરજ
વલ્લભીપુરમાં આવું હતું.

દ્વિતીય અધ્યાય.

ગોહત્વં જન્મ વિવરણ, તેની ઇંદર રાજ્યની પ્રાપ્તિ, ગિલ્દોટ મજ્જની ઉત્પત્તિ, બાપ્પાનો જન્મ, ગિલ્દોટની પુરાતન પૃથ્વીવિધિ, બાપ્પાનું વિવરણ, અગુણાપાનોર, બાપ્પાનું ગૌરવ મંત્રગ્રહણ, બાપ્પાની વિતોડ પ્રાપ્તિ, બાપ્પાનું આશ્ચર્યકર અંતિમ વિવરણ, દ્વિતીય અને એકાદશ રાતાખટ્ટીના મધ્યવર્તી મેવાડના ઇતિહાસના ચાર પ્રધાન કાળનું નિરૂપણ

સ્તો - ડોના બીજમ વિક્રમાનગમા મહારાજ શિલાદિત્ય પનગની જેમ પરી જાગી મુઝો તેનું વલ્લભીપુર પણ વિધવસ્ત થઇ ચોચનીય રમરાન ખમિમા પરિણામ પામ્યું તેના આત્માય લોક અને મૈત્ર્ય સામતો તેની સાથે મજ્જશબ્દા ઉપર રાચન કરી, અનંત નિદ્રામાં લીન થઇ ગયા

મહારાજ શિલાદિત્યની પત્નીઓ બહુ હતી તેમાંથી રાણી પુષ્પવતી શીવાય મધ્યગી પત્નીઓ તેની વાતે સતી થઇ ચિતાનગમા બળી મરી વિધ્યગિરિના પાદમૂળે ચંદ્રાવતી નામની એક પ્રમીલ નગરી હતી, તે નગરી મર્મ્ય પરમાર-વંશીય નરપતિના તાણામાં હતી રાણી પુષ્પવતીએ, તે પવિત્ર પરમારકુળમાં જન્મ લીધો હતો એ અનર્વકર મઆમ થયું તેના પૂર્વ તેને ગર્ભવશાત્ વંતેવામાં આવ્યા હતા પુત્રની કામનાએ, તે કામ મઆમના નમયની આગાઉ અનેક દેવ દેવીની માનતા કરવા માટે અને પાતાના વડીલોની જન્મ-માનસ ભવાનીની પોઠ યોપચાર યજ્ઞ કરવા માટે તે પોતાના વાચના યેગ ગઈ હતી માનતા થતવિધિ બીજેદે મઆપન કરી, તે પુષ્પવતી પોતાનાયતિના ઘેર આવતી હતી, એવાના માર્ગે મર્યે તેણે સમસ્ત સર્વ નાચાના ધનનાના અમર માલકયા પુષ્પવતીના મરનકે વનવાત લાગ્યો, તેની જાડી આશા નિષ્ફળ ગઈ, નિદ્રા શોકવેગનું નવરણ નકરી રાખાથી, તે તજ રથને મૂર્ચિત થઇ પડી પુષ્પવતી મેનગીઝ અને દુર્ગા-વતની તેણે એક દીવ્ય એવી આશા કરી હતી જે પાન રાજમાના યાયો. તે આશા મફત થઈ નહિ તે શું મામાન્ય દુર્ભાગ્યનો વિષય કહેવાય ખરો ! સાચે આપેલી મદમરીઓની મુશ્કેલી પુષ્પવતીની મુશ્કેલી વધો ગઈ તે પોતાના આદ્યને દરરો પિપ્પર આપી વિલાપ કરવા લાગી પાતાની આશા ફળવાની ન થઇ તેના માટે તે એકલીજાથી દુઃખિત નહોતી પંચ જે પુરવળી તે જીવિત હતી, જે

પુરૂષ તેના જીવનનું માત્ર એકજ અવલંબન હતો, તે જીવનના જીવન સ્વામી રત્નને કરાળ કાળે એકદમ ઝડપી લીધો. તે બાળતની પીડા તેના હૃદયમાં સહન થઈ શકી નહોતી. જો તે ગર્ભવતી નહોત તો તે તેજ ક્ષણે ચિતાનળમાં બળી દેહનો ત્યાગ કરત, પણ શું કરે ! નિરૂપાય ! છેવટે પ્રસવકાળનુખી જીવન ધારણ કરવું એવો નિર્ણય કરી, તેણે માળીયા નામની ચૈત્રમાળાની એક ગુફામાં આશ્રય લીધો. ત્યાં તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

જો માળીયા ગિરિમાળાની પાસે વીન્નગર નામનું એક સામાન્ય ગામડું હતું ત્યાં કમળાવતી નામની એક બ્રાહ્મણી વાસ કરતી હતી. પુષ્પવતીએ, તે બ્રાહ્મણીના ઠરમાં પોતાના બાળકને સોંપ્યો, અને પોતાના સ્વામીની વાંસે, ચિતાનળ પ્રજ્વલિત કરી, તેમાં તેણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. ચિતાનળમાં પ્રવેશ કર્યો અગાઉ પુષ્પવતીએ, કમળાવતીના ચરણે પડી અનુનય વિનય કરી તેને કહ્યું “ દેવિ, મારા હૃદયના ધન, પ્રાણપ્રિય કુમારને મેં તમારા ઠરમાં સોંપ્યો છે. હાલ તમે તેની માથા છો જો જો, તમે, તમારા પુત્રની જેમ તેનું લાલનપાલન કરજો, વળી એક નિવેદન એવું છે જે તેને બ્રાહ્મણોચિત શિક્ષા પ્રદાન કરી યોગ્ય સમયે એક રજપુત કન્યાસાથે તેનું પાણિગ્રહણ થાય તેમ કરજો.

પ્રાણપતિની વાંસે ચિતાનળમાં પડતી વખતે પુષ્પવતીએ, જે અનુનય વિનય કર્યો હતો, તે બ્રાહ્મણ કુમારી કમળાવતી ભુલ્લી નહિ. તે અનુનય વિનય, તેના જ્ઞાનમાં દેવાદેશની જેમ ધ્વનિ કરવા લાગ્યો ટુંકામાં, કમળાવતીએ પુષ્પવતીના કુમારનું પ્રતિપાલન કરવામાં કોઈ પણ કસર રાખી નહિ હતી એક સમયે તેણે કઠોર ગર્ભવેદના લોગબી હતી તેથી તે બાણતી હતી જે પુત્રધન તે કેવી પ્રિય વસ્તુ છે? આ સમયે કમળાવતી, તે બાળકનું પુત્રવત્ પ્રતિપાલન કરવા લાગી, રાજકુમારનો “ ગુહા ” (ગુફા) માં જન્મ થયો તેથી તેનું નામ “ગોહ” પડ્યું તે, ગોહનું પોતાના પુત્રની જેમ લાલન પાલન કરવા લાગી ખરી પણ તેથી તે એક ક્ષણ પણ મુખ પામી નહીં, શાથી કે ગોહ અત્યંત દુરંત અને અસાધ્ય નિવડ્યો. વયોવૃદ્ધિ સાથે તેનું દૌરાતમ્ય પણ વધી ગયું. તે કમળાવતીનો નિષેધ બાંધન કરી, સમવયસ્ક રાજકુમાર બાલક સાથે તે ખેંચા કરતો હતો. વિદ્યાશિક્ષામાં તે મનનો નિવેશ કરતો નહિ, કોઈ કોઈવાર ખંખીના બગ્યાંને લેઈ નિંહુર ભાવે તેનો વધ કરતો હતો, કોઈ કોઈવાર ગણીર અરણ્યમાં પેસી મૃગયાળ્યાપારમાં ગુંચાતો હતો એ રીતનાં કાર્ય કરતાં તેની વયઃક્રમ અગીયાર વર્ષનો થયો, તે સમયે તો તેનું દૌરાતમ્ય એકદમ વધી પડ્યું તેના પ્રતિપાલક બ્રાહ્મણે તેનું કોઈ રીતે દમન કરી શક્યા નહિ. એ સ્થળે ભટ્ટકવિઓ બોલે છે જે “ દિવાકરના મચંદ તેજના આવરણને કોઈ દમન કરી શકે ? અથવા

એવી શક્તિ કેનાના હોય કે વનના કેશરીમાંદને આધારણુ માણુમ પેતાને
ત્યા મળી શકે ? ”

મેવાડના દક્ષિણ પટ્ટણામાં ઝેવમાળાની મધ્યે ઇંદર નામે એક જનપદ છે,
માઠનિક નામના એક બીજવન્ત, તે નમયે ત્યા તાજ કબો દુનો ઇંદરના તે
બીજેની નામે જોદ વને વને વિચરણુ કન્તો દુનો, તેઓની ઉદ્ભવ પ્રતિ નામે
જોદની ઉદ્ભવ પ્રતિન મળી જઈ તંજુ માન સ્વભાવ પ્રજાણુનો નદવામ દોડીદણ
પરાક્રમમાળી સી પામાથે ઝડેવાનુ મઝ યું બીજો જાનુ તેની માથે અનુરક્ત થયા,
ક્રમે તે વનપુત્રનો અનુરાગ એન્દોગધા વધ્યો જે તેઓ એકવાર ગત કાનનમાળી
નધમા ઇંદરમુમિ જોદના દાયમા આપી રીપી આમુવકજવે અને બટ્ટેકાકાએ
તે વિચરણુ નીચે પ્રમાણે વર્ણવેત છે જે રજપુત ભાતક, જોદની માથે એકવાર
બીજકુમાર માનજ એવમા દુના એટલામા તેઓએ, પાનામાથી એક આશાગીને
નાન નવાનુ વિચાર્ય, મધજાઓએ જોદને તાજ દરવો એમ પમંદ કર્યુ તરણુ
દોહ બીજકુમાર, પાનામાં આનમાં મપા, જોદને રૂપિરનુ તિતક કર્યુ જદ્દશજ
માનલિખને તે વિચરણુ ની ખમજ પડી નેનું આનદથી જોદને મારીએ એમાયો અને
પાને શાન્ત્યકાર્યમાથી કારજ થયો જોદે કૃતપ્તનાનું અને વિધામધાનકનાનુ ચરિત
વાપરી પાનાની શુદ્ધી કવકિત કરી, અમ કહેવાય છે જે બીજારાજે પાનાના
રીકરાને વચિત કરી, એન્દોગવજે અને આનદે તેને મીંદા અને એનાયો જોદે
તેનેજ પ્રાણુ લીધા શા દંનુએ જોદે તે કામ કર્યુ તેની દરીકા કાઝ મારની
આવતી નયા અમુતકજવે અને બટ્ટેકાકાએ તેનુ કાઈ દારણુ જનાવ્યુ નથી જોદના
નામ ઉપરથી તેના વચપરનુ જોનામયાન જોદિ વા નિરંદોદ કહેવાતું.

એ નધમા પ્રાચીન શાસ્ત્રોના જીવન મળે પે ઘણુ જોદુ વિચરણુ મળી
આવેછે. જે મળી આવેછે તેથી એટલી પ્રતીતિ થાય છે જે જોદથી નીચે આઠમી
પેટીના પુરુષ મુખીના નાનઓએ તે નિરિકાનન ઇંદર પ્રદેશમા તાજ્ય કર્યુ તે
આઠ મુદ્દોમુખી કોતવાકા પાનાની નચેત સ્વાધીનતા થાટે દોષ જોવતા નહોતા
અને પરાધીનતા મદા કન્તા દુના. પણ તે બનિ જન્મસ્વાધિનતામા લાલિત અને
ઉંદરેલી દુની સ્વાધીન જીવન તેઓની અનિષ્ટ વસ્તુદુની તેઓના પૂર્વજોએ સ્વાધીનતા
જોમની દુલી આજ દોષદુષ્કર્મના દેનુએ તેઓ સ્વાધીનતાનુ મુખ યોગવતા ન દુના
દુકામા પરાધીનતામાં રહેવાનુ બીજ લોકો પાદ કન્તા નલી દુના જોદથી
નીચે આઠની પેટીએ નામાકિત નામનો રજ થયો, તે એકવાર મૃગયાના વ્યાખા-
રમા જાણના થઈ એક દરણુની પછવાટે જતો દુનો તેવામાં જદ્દન સ્વાભાવ બીજ
લોકે એ તેના ઉપર દુમકો કર્યો અને તેજરથગે તેને તેઓએ મારીનાખ્યો ત્યાર
પછી તેઓ પાનાના પૂર્વજની મારીએ એકા.

જે દીવસે જે નંશીંગ નાગાદિત્યે, બીલોના હાથથી પોતાનું જીવન ખોડ્યું તે દીવસે તેના પરિવારમાં ઘોર હાહાકાર થયું ગયો. વિષદની વિકટમૂર્તિ સઘળાને ભયંકરતા બતાવવા લાગી, ચારે તરફ ભીંસ-કયા પલાયન કરી જાવું, કાણુ તેઓને બીલના હાથથી રક્ષા કરી શકે? અતે તેઓનો વંશનિર્મૂળ થયો તે રજપુતો ભુની જાતની ચિંતાથી વ્યાકુળ થવા લાગ્યા. નાગાદિત્યનો બાપ્પા નામનો એક ત્રણ વર્ષનો પુત્ર હતો તેના રક્ષણ માટે તેઓને વધારે આપત્તી લાગવા લાગી પણ બાપ્પાની મદદ વિધાતાના હાથમાં હતી વિધાતાની કૃપાથી તે અનાથ રજપુત પાલક સહાય સંપન્ન થયો. જે વીરનગરવાસિની કમળાવતીએ અનાથ ગોહના જીવનની રક્ષા કરી હતી, તે કમળાવતીના વંશધરો એ સંકટકાળમાં મહારાજ શિલાદિત્યના રાજ્યવશને અનંત વિનાશમાંથી બચાવવા પ્રાણ આપીને ચેટા કરવા લાગ્યા. તેઓ ગિલ્ડોટ રાજ્ય પરિવારના કુળ પુરોહિત હતા. આજ પુરોહિત નામ સાર્થક કરવા માટે, પેતાના જીવનને અપત્તિમાં નાખી રાજપુતબાપ્પાનું સંરક્ષણ કરવા તેઓ તમર થયા નાગાદિત્યના બાવક રાજકુમારને લઈ બ્રાહ્મણો ભાંડી નામના કીલ્લામાં આવી પહોંચ્યા, ત્યાં યદુવશીય એક બીલે તેઓને આશ્રય આપ્યો. ત્યાં પણ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે નિર્ભય ન રહ્યા, ત્યાંથી તેઓ બાપ્પાને પરાશર નામના મોટા અરણ્યમાં લઈ ગયા. ત્યાંથી તેઓ ત્રિકુટના ઉચ્ચ શીખર ઉપર ગયા. ત્રિકુટની તળાટીમાં નગેન્દ્ર નાનનું એક નાનું નગર હતું, ત્યાં શિવોપાસક શાંતિપ્રિય ઔત્રિય બ્રાહ્મણો વસતા હતા. તે બ્રાહ્મણોએ, બાપ્પાને તે શાંતિપ્રિય બ્રાહ્મણોના હાથમાં સોંપ્યો. બાપ્પે, તે બ્રાહ્મણોના લાલનપાલન નીચે સ્વચ્છતાથી અને શાંતિથી એ પર્યંતવળા પ્રદેશમાં ભટકવા લાગ્યો.

તે પરાશર મહારણ્યના ગંભીર પ્રદેશમાં, વિરાટ ત્રિકુટ પર્વતની ઘોર અંધ-કારવાળી શુક્રામાં જળધર શોભિત ઉતુંગ શિખર ઉપર નાના નાના પાણીના ઝરા ઉપર હાલ પ્રાચીન દેવાલયો ભેગામાં આવે છે. તે અરણ્ય પ્રદેશના અધિવાસીઓ માત્ર મહાદેવનીજ પૂજા કરતા હતા.

તે સદગ્ધા ગંભીર અને પ્રશાંત પ્રદેશમાં, ભૂતભાવન ભગવાન મહાદેવની પૂજાવિધિ અનેક કાળથી ચાલુ રહી હતી આજપણ મેવાડરાજ્યની ચાલતી અધઃપતિત અવસ્થામાં પણ તે પૂજાવિધિનું આડળર નિસ્તેજ થયું છે ખરું પણ શિવરાત્રી વીગેરેના પ્રસિદ્ધ ઉત્સવમાં ઉદયપુરમાં, શિવોપાગનાનો વિશેષ ઉત્કર્ષ ભેગામાં આવે છે. વળી જિજ્ઞ ધર્માવલ્લભી વૈષ્ણવો વિગેરે તે ઉત્સવમાં મોટા આનંદથી ભાગ લે છે. મેવાડના રાણાઓ “ આજ પણ પોતાને એકદિનનો દિવાન, ” એમ કહી અમીમાન પૂર્વક પોતાની ઝોળખાણ કરાવે છે. ગંગા અને યમુનાના તીર ઉપરના પ્રદેશમાં જે ભુદા ભુદા દેવ દેવીની પૂજા ન ચાલતી હતી તો શિવપૂજા

અનુદીન સુધીના પુર્વે પ્રકાશમાં અવી મુકત દેવપુરમાં પેનનાં, એક લાકડા પર્વના
 ૭૧. ૩૨૦ એકવિગ મહાદેવનું પવિત્ર મંદિર છે મંદિર ધણુ નેટું છે, તે યજ્ઞ
 નનને ન નીચા લયક ન છતા રમણીય છે, તે દેવ વય ધોળા આરતપદ્મનું
 જનવેર છે, તાં બિ અદર નુદરનનું કાવનમ છે તે મંદિરને એવધાં મહુન
 પોંછે જ લન નનવવાના પુકા નણ નેચા હશે એકવિગ મહાદેવનું દેવ
 લા દર્શનીય છે ખડ પજુ હીંદુ દેવીઓએ, તેના દાખલ થરના નતના સ્વનરેને
 તેાં નાખ્યા છે એ નદિના નનમુખે એક આગલુ રાખવ મા આવેલ છે તેના
 ઉર વેદિકા, પેકાની ઉર એકવિગ મહાદેવની મર્તિ નનમુખે ધણના ભગવની
 મર્તિને નુદર નેને ગ્રાપીન કુચી છે અર્થ દોભી રેલેલે એ, ધનરતનાં યોધના
 કણ સુદગના પ્રહારે તે મર્તિના કેટલાક અન તેાં નાખ્યા છે

ભાગની ભગવીલા ચળથે અનેક અપુર અને અંકિક વિવલ્લ માણમ
 પડે છે એ બ્રહ્મજુના હાથમાં તેના રક્ષણરેશજુનો ભાર નોપયો હતો, તે
 પ્રહ્મજુની ગાયો આનદયો ચરનો હતો, અને આમનેમ પ્રુચ મીનજથી તેગ્ય
 પુત્ર ભગક બટકનો હતો મૂર્તિની મહારાજ શિલાદિત્યના વચધર આજ ગયો
 ચનારે છે દોડ તેના ભવિષ્યના વિષયનો વિચાર કરતુ નહોતું. ભાગ્યાની એ
 શાંતિમ. છવન ધટનાવગીને લઇ બદ્ધે દોએ લુદા લુદા પ્રમાના નુર અને
 નીકતની મર્યા છે ગજપુનોના પદમાં ચરદીય લુતનો નવ એક પ્રતિદ
 અનદ અયા છે તે ઉત્તવમાં અનેક ભાલિકા અને ભગકો, આનદમાં મત
 થઈ નુકન હીવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે નગેડનનર, તે સમયે કોઇ ચોતડીવગીય
 રાગના શામનમાં હનુ છવન ઉત્તવમાં તે રાગની પુત્રી, પોનાની નદ્યરીએ
 નાથે કીકથ કુલકાનગમાં ફરતી હતી, પણ દોલ અધનને દોર ન હોવથી
 તે સદ્યરી નાથે ચોધવા અહીંની બટકતી હતી તે સમયે ભાગ્યો ત્યા અથી
 પોંચ્યો, તેને નેનાજ રજપુત કુમરીએ તેની પાને દોર માગ્યે ભાગ્યો ગાલક
 દેડ વચગ રામાવવ બે અને કોનુક પ્રિય હતો. ભાલિકાની નાથે એક કોનુક
 કુવાની વાલનાએ, તમે હવતા હમગા કહુ, “ તને પડેવા મારી માથે વિવલ્લ
 કરો તો હ હાવ દોર લથી આપુ ” કે નુકના ઉપર કોનુક, હીલ પ્રિય ગજપુત
 રાજકુમરી તે કજુલ કર્યુ તે સમયે કીકા વિવાહ થયો, અને ભાગ્યો તે
 ચોતડી રાજકુમરી સાથે એક આજની કુના કેગ ર્યો એવી રીતના વિવાહથી
 ભાગ્યાના લગ્ન થયો મૂવપન થયો હવે તે નગેડ નગરમાં રહો નહિ.
 તેને તેને મેળવ થયો છે યુ. તે સમયથી તેનું ભાનાકાશ નિર્મળ થયુ ખડ
 પણ તેના નાજરધાન દયમાં વિગેય વિધ આવવા લાગ્યા.

ક્રીડા કેતુક પુરં થયું, રજપુત બાલિકાઓ, પોતપોતાને ઘેર ચાલી ગઈ, અને તે દિવસે જે બનાવ બન્યો હતો તેને તદ્દન તેઓ ભુલી ગઈ. એ રીતે કેટલોક સમય નીકળી ગયો, સોલંકી રાજકુમારીની ઉમ્મર વિવાહ યોગ્ય થઈ ગઈ, એટલામાં એક સામુદ્રિક ગ્રાહણો આવી રાજકુમારીનો હાથ ભેળે. હાથ ભેળેને તે બોલ્યો જે “ રાજકુમારીનો વિવાહ થઈ ગયો છે ” એ આશ્ચર્યકારક વાત સાંભળી રાજના કુટુંબીમાં મોટો કોલાહલ થયો. સઘળા એકદમ દિગ્ભ્રમ થઈ ગયા. એ નાટકનો અભિનેતા કોણ, તે શોધી કહાલવામાં સઘળા શુંથાયા હતા. એકદમ ચોતરફ કાચદોને મોકલ્યા, બાપ્પાને કમે કમે તે હકીકતની જાણ થઈ. તેણે જાણ્યું જે તે ગૂઢ વિવાહ સંબંધની કાંઈ વાત જાહેર થઈ કે તેનો સર્વ નાશ થશે. ત્યારપછી તેણે તેના સહચરોને વિશેષ સાવધ રહેવાનું ફરમાવ્યું, તેના સહચરો તેની સાથે સારી રીતે લક્ષિતભાવે વર્તતા હતા. બાપ્પાએ તેને સપથ કરાવી કહ્યું જે “ સુખમાં દુઃખમાં સંપદમાં વિપદમાં તેઓએ બાપ્પાના અનુગત થાવું ” “ બાપ્પાની કોઈ વાત પણ પ્રાણાંતે, કોઈની પાસે જાહેર કરવી નહિ ” “ બાપ્પાના વિષયની જે વાત તેઓ સાંભળે તે આવોપાંત બાપ્પા પાસે જાહેર કરવી ” તેના સહચરોએ તે શપથ લીધા. તેઓએ શપથ લીધા પ્રમાણે આચરણ કર્યું, પણ વિવાહની તે ગૂઢ ઘટના છાની રહી નહિ. તે ઘટનાનો પ્રકૃત વિષય સોલંકીરાજના કર્ણગોચર થયો. તેણે નિશ્ચય કરી જાણ્યું જે એ નાટકનો અભિનેતા બાપ્પો છે.

બાપ્પાના સહચરોને આ હકીકત જાણવામાં આવી, તેઓએ શુભભાવે તે હકીકત બાપ્પાને જાહેર કરી. પોતાની વિપદ શંકા જાણી બાપ્પાએ તે પર્યતમાજાનો એક એકાંત ભાગ, પોતાના વાસ માટે મુકર કર્યો. જે સ્થાને તે પલાયન કરી ગયો તે સ્થાન અત્યંત નિર્જન હતું. વળી તે નિર્જન સ્થલ અનેકવાર, તેના વંશધરોનું આશ્રય સ્થળ થઈ પડ્યું હતું. જે સમયે તે નાગદગામથી પલાયન કરી ગયો તે સમયે તેની સાથે બાલીય અને દેવ નામના બે ભીલકુમાર હતા. તે ભીલકુમારો, સુખમાં દુઃખમાં અને વિપદનાં કલંકર હું મલામાં પણ બાપ્પાનો સંગ લાગ કરતા નહોતા, તેઓનું જીવન બાપ્પાના જીવનસાથે હતું. સૌભાગ્યલક્ષ્મીની પ્રસન્નતાના ભેદે જ્યારે બાપ્પાએ ચિતોડના રાજસિંહાસનનો અધિકાર કર્યો ત્યારે બાલીય ભીલકુમારે, પોતાનાં લોહીથી, તેના કપાળમાં રાજતિલક કર્યું હતું.

અસહ્ય ભીલકુળમાં બાલીય અને દેવ ભીલકુમારનો જન્મ થયો હતો. પણ તેઓનું હૃદય, પવિત્રભાવે પરિપૂર્ણ હતું. તે પવિત્રભાવ, સુસહ્ય લોકના હૃદયમાં ભરેલો ભેદમાં આવતો નથી. તે ભીલકુમારો જે પવિત્ર ચરિત આ જગતમાં રાખી ગયા છે તેના જેવું ચરિત કોઈ આ જગતમાં રાખી ગયું નથી. તેઓએ જે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, તે પાળવામાં તેઓ અકૃત કાર્ય થયા નહિ. તેના માટે

તેઓએ ગૃહવાસ, આત્મીયજન, અને શારીરિક મુખનો ત્યાગ કરી, બાપ્પાની સાથે કષ્ટકર વનવાસ તનતું અવલંબન કર્યું હતું. અનાદાર હાલતમાં તેઓએ ધણા દીવનો કહાડ્યા, અનિદ્રાવસ્થામાં તેઓએ ઘણા દિન કહાડ્યા. એક શબ્દ પણ બાપ્પાનો સંગ તેઓએ છોડ્યો નહીં. વાત્સલ્યથીને જોતાં તેઓજ બાપ્પાના જીવન રક્ષણ કરનાર હતા. તેઓજ બાપ્પાના મુખદુઃખના મગમાગી હતા. બાપ્પાને એવા બંધુ ન મળ્યા હતા, તો બાપ્પાનું મુંઝાન તે કોઈથી કદી શકાય તેમ નથી.

તે બે બીલકુમાર તરફથી બાપ્પાનો મટાપદાર થયો છે તે બાપ્પો જુદી ગયો નહોતો, તે તેઓના સહવાસે, પોતાને મુખી અને મગમાનિત માનતો હતો. જે દીવસે, વીરકેસરી બાપ્પો, તે બીલકુમારના સહવાસથી અનુલ આનંદ ભોગવતો હતો, તે દીવસે તેના સામાન્યની લક્ષી તેના પડખાનાં આવી વમ્મી, જેથી ચીતોડના હેમસોદાસન ઉપર ભેટી તેણે તે બીલકુમારના હસ્તથી પવિત્ર મૃદ્યે રાજતિલક સ્વીકાર્યું હતું. તે ચીતોડ આજ ભાવસ્થામાં છે, તે ચીતોડ આજ ચૂર્ણવિચૂર્ણ છે, તે ચીતોડ આજ ધુળમાં ગરદોળાતું થઈ ગયું છે. એકદિન, જે જગન્માન્ય રાજકુમારોની લીલાભૂમિ હતી, તે આજ શીકારી પશુઓનું આશ્રય સ્થળ થયું છે.

મથળા બારનવર્ષમાં એકમાત્ર અગુણાપાનોરના અધિવાસીઓ, એક લાગતા પ્રાકૃતિક સ્વાનુભવનો સંલોગ કરી ચક્રા હતા તે ગામ્ય કોઈના મન્યના અર્પીત નહોતું. કોઈપણ રાજા સાથે તેનો કેઈ રીતનો સંઘર્ષ નહોતો. તેનો અધિપતિ, “રાજા” એની ઉપાધિ ધારણ કરી હજાર ગામડા ઉપર આધિપત્ય ચલાવતા અને પ્રયોજનવચ્ચે પાચદગ્રાજ બીલોને લઈ મુદ સ્થળમાં ઉભો રહેતો હતો. મોલંદી રજપુતની શીના ગર્બ અને ભામીય. બીલના ભોરમે તેના પૂર્વ પુરુષની પેદાશ હતી, તેથી તે પોતાને રજપુત જાનિતો છે એમ કહેતો. અગુણાના તે બીલકુમારમાં મદાના દેવની પેદાશ હતી. આપણે પ્રકૃત પ્રસ્તાવથી દૂર નિવરી ગયા છીએ હવે બાપ્પાનો વિષય કરી આવેશિત કરીએ,

અનુશીલન કરવાથી, બાપ્પાનું પત્રધન અને પત્રાધન કરવાનું કારણ, સ્વાભાવિક અને મુલંગન હતું એમ માન્ય પડે છે. અપૂર્ણ દે-નિદેશવચ્ચે નગર નગર ઉલટાની તેને કરજ પડી હતી. જગત પ્રાચીન મદાપુરુષોનું ચિન્તન જેમ કસપનામગધી લખાયેલ રોય છે તેમ બાપ્પાનું વિવરણ પ્રાચીન જોટાથી લખાયેલ છે. જે બાપ્પો, લેંદો વીરપુરુષ આર્થ ગામ્બોનો પૂર્વ પુરુષ હતો તે બાપ્પો પ્રકૃત દેવભાવે પુજ્ય છે. જે બાપ્પાનું શરીર, પગમજુમાં લીન થઈ ગયું છે તે બાપ્પો હાલ ચિદંજીવી, મનાઈને અને કહેવડને પ્રજ્ઞાન અને પૂજન થયો છે. મટોદોએ વર્ણવેલ છે જે બાપ્પો, નગેદ્રનગરની વિનૂત ભૂમિમાં પાતાના પ્રતિ-

પગક ધ્રાદ્યજની ગાયો ચરાવનો હતો, સૂર્યવ શીય શિલાદિલનો વશધર ગોચર જીનું કામ કરી આનદથી સમય વહાડનો હતો પણ તેના તે આનદમય સમયમાં વ્યાવાત આવી પડયો તે જે સઘળી ગાયો આરી કરતો હતો તેમાં એક સારી દુધાળ ગાય હતી તે ગાય જ્યારે દિનાને ધ્રાદ્યજના ઘેર આવતી ત્યારે ત્રીજો દોહતી વખતે તેના આક્રમા દુધ માલુમ પડતું નહિ, તેમાં ધ્રાદ્યજના મનમાં વિષમ ન દેહનો ઉદય થયો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો જે બાપ્પો ગાયને દોહી તેનું સઘળું દુધ પી જાયછે તે સદેહ કંમે કંમે તેઓના હૃદયમાં દુઢીભૂત થયો, તેઓ માવધપણાથી અને સત્યપણાથી બાપ્પાના સઘળા કામ જોવા લાગ્યા બાપ્પો પણ તે સઘળું જાણી ગયો ધ્રાદ્યજના મદેહ માટે તે વારવાર વ્યથિત થાતો હતો તેણે તે ગાયના ઉપર વધારે દેખરેખ મળવા માડી જીભ દીવસે ભરવાડને લઈ બાપ્પો તે ગાયની વાસે વાસે ફરવા લાગ્યો ગાય જે દિશાએ જતી, તે દિશાએ બાપ્પો ગાયનું અનુસરણ કરતો હતો ગાય, પર્વતની એક શુદ્ધામાં પેઠી, બાપ્પો પણ તેની વાસે વાસે આ યો અકસ્માત એક અદ્ભુત દૃશ્ય તેને દૃષ્ટિ-ગોચર થયું તેણે જોયું જે ગાય, એક લતાના ઢગવા ઉપર પોતાના દુધનું સ્ત્રિચન કરેછે બાપ્પો તે જોઈ નિમ્મિત્ત થયો તેણે તે લતાના ઢગવાની પાને જઈ જોયું, તેની નીચે એકશિવલિંગ પ્રતિષ્ઠિત તેણે જોયું, તે ગિરલિંગ ઉપરજ ગાયનું દુધ પડતું હતું

તે શિવલિંગની ખાસે વળી એક દૃશ્ય તેણે જોયું ત્યાં તેણે નેતરના વનમાં ધ્યાનાક્રમ યોગીને જોયા એ નીરજન વનમાં બાપ્પાના પદ સઆન્ધી યોગીના ધ્યાન ભંગ થયો, પણ કાઉણિક તપાસન યોગી, ધ્યાન વિમ્લકારી બાપ્પાને કાંઈ જાણ્યો નહિ

તે પર્વત શુદ્ધા અતિ નિર્જન હતી તેની અજગ મંજીર શાતી વિનાશીત હતી પુગક લીન યોગી કે તાપસ વિના એ સ્થળ કોઈના જોવામાં આવે તેવું નહોતું બાપ્પાનું વિશેષ પુણ્યગણ-નહિ તો તે ચેટા વિના, ચત્ત વિના તે પવિત્ર સ્થળે કેમ જોઈ શકે ? તે યોગીનું નામ હારિત હતું યોગી હાન્તિને પણ તે ગાયનું દુધ મળતું હતું.

હારિતનો બાન ભંગ થયો, બાપ્પો હાન્તિના ચણકમળના પડયો અને મા ધાગ પ્રણામ કરવા લાગ્યો, યોગીએ, આરીવાદ આપી, તનો પરિચય પુછ્યો રજ પુત જાણક પોતાના સજનમાં જેટલું જાણતો હતો, તેટલું તેણે યોગીરાજ વાસે જાહેર કર્યું યોગીરાજ હારિતનો આગીવાદ પાળી, બાપ્પો, પોતાના ધેનુદાનને લઈ પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો ત્યારપછી તે પ્રતિદિન એગિવર હારિત પાને આવવા લાગ્યો પ્રતિદિન તેના ચરણકમળ ધોઈ તેને પીવા માટે દુધ આપતો હતો. વળી

અરણ્યનો વાસ છોડી, કેટલાક સહચરોને સાથે લઈ તે લોકમાં જાહેર પડ્યોઃ લોકની ધીચોધીચતા તેને હાલ પ્રથમજ જોવામાં આવી. જનસમૂહવાળો ભૂભાગ દેવો હોય તે તેણે પહેલાં જોયેલ નહોતું. આ ક્ષણે જનસમૂહ ભૂભાગમાં જીવંત ભાવ જોઈ તે વધારે ઉત્સાહિત થયો. અદૃશ્ય વ્યારે સુપ્રસન્ન હોય ત્યારે લોકમાં સઘળા વ્યાપાર ફલદાયક નીવડેછે. તે નિળીડ અરણ્યમાંથી નીસરતાં રસ્તામાં નાદુરા મુગરાન નામના ગિરિ પર્વતની તળેટીમાં પ્રસિદ્ધ સિદ્ધ પુરૂષ ગોરખનાથના તેને દર્શન થયાં. બાપ્પાને, તે મહા પુરૂષપાસેથી જોધારવાળી તલવાર મળી, ઉપયુક્ત મંત્ર પવીત્ર કરેલી તલવારથી પર્વતનું વિદારણ થઈ શકતું. હવે બાપ્પાનો સૌભાગ્ય માર્ગ પરિપૂર્ણ થયો આ સમયે, જે તેને પ્રતિરોધ કરનાર હતું તે દેવી તલવારના બળે દૂર કરી તે અભીષ્ટ લાભ મેળવવા કૃતકાર્ય થયો.

પરમારવંશની મૈથિકુળની એક શાખાનો રાજા તે સમયે માળવાના સીંહાસન ઉપર હોતો અને તેજ સમયે ભારતવર્ષનો સાર્વભૌમ રાજા હતો. બાપ્પો જે વખતે ચીતોડમાં પહોંચ્યો, ત્યારે ચીતોડ માનસીંહ રાજાના તાળામાં હતું. મહારાજ માનસીંહે અભ્યાગત લાણુજને યથોચિત આદર સાથે ગ્રહણ કર્યો. અને તેને પોતાની સામંત સમિતિમાં દાખલ કર્યો. તેના ભરણપોષણ માટે તેણે તેને ગરાસ આપ્યો. મહારાજ મૈથવંશીય માનસીંહના રાજ્યશાસન સમયની જે શિલાલિપિ હાથ લાગી છે, તેના પાઠોદ્ધાર એ જાણવામાં આવે છે જે રાજસ્થાનમાં તે સમયે સામંત પ્રથા, વિશેષ પ્રચલિત હતી. રજપુત સામંતો પુષ્કળ ભૂમિવૃત્તિનો ભોગ કરતા હતા અને રાજાની મદદે, રણક્ષેત્રમાં ઉતરતા હતા. બાપ્પો, માનસીંહનો સ્નેહપાત્ર થયો. પણ જે દીવસથી બાપ્પો, માનસીંહની સ્નેહદ્રષ્ટિમાં પડ્યો તે દીવસથી, સામંતલોકોનો રાજા નરક વિરાગ થયો, તેઓએ જાણ્યું જે બાપ્પો, તેઓના અનર્થનું મૂળ છે તેથી તેઓ બાપ્પા તરફ વિશેષ વિદેષ ભાવ ચલાવવા લાગ્યા. હુંકામાં બાપ્પાનું અનિદ્ર કરવા તેઓ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા થયા.

તે સમયે, એક વિદેશીય શત્રુએ ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો. મહારાજ માનસીંહે, પોતાના સામંતોને યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થવા અનુમતિ આપી, તેઓએ પોતાની ભૂમિવૃત્તિના પટ્ટા ફેંકી દીધા અને તેઓ બોલ્યા “ મહારાજ ! જે આપને વધારે પ્રિય છે તે સેનાધિપતિને યુદ્ધમાં મોકલો ” બાપ્પાએ તે પોતાના કાનથી સાંભળ્યું. પણ તે તેનાથી કાંઈપણ શક્તિ ન થયો, તે વિશેષ પ્રોત્સાહિત થઈ એકલો દેશવૈરીના સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો. વિદેષભાવોસન સામંતોએ પોતાની ભૂમિવૃત્તિ છોડીદીધી ખરી પણ લોકલજનથી બાપ્પાની વાંસે જવાની તેઓને ફરજ પડી.

+ ઉદયપુરના પૂર્વભાગ ઉપર આવેલ ગિરિમાર્ગથી સાત માઈલ દૂર નાદરા મુગરા અર્થાત્ વ્યાદમેરૂ આવેલ છે.

તેનું પ્રથમ વીર્ય અને વિક્રમ નહા ન થવાથી શુભદા પાછત થયું અને નગરનો ત્યાગ કરી તે પત્થાન કરી ગયું તે વીજવિષેષે બધો ચિનોડમા આવ્યો નહિ અને પોતાના પિતૃપુરુષની તાજધાની ગીજની નગરમાં તે ગયો. ગીજનીનગર તે મમયે એક મ્હેન્ડ નરપતિના કબજામાં હતું. તે નરપતિનું નામ નેહીમ હતું, જાપાએ તેને સંહારામન બ્રહ્મ કયો, અને તે નાહાનન ઉપર મૂર્ચવંગ કુલોમના એક સામંતને બેઠાંરી ટીધો, પછી તે પોતાની મેના સાથે ચીતોડમા આવ્યો. એમ કહેવાય છે જે તેણે પોતાના મામાવાળા નેહીમની પુત્રીનું પછીમહત્વ કર્યું હતું.

અભિતમ મામતમરદારો માનનિહ રાત્ર ઉપર રોષ પામી ચીતે ડો ત્યાગ કરી બીન કથળે ચાલ્યા ગયા રાત્ર, તેથી અત્યંત દુખિત થયો ચીતોડનગરમા આવી રહેવાનું કહેવા, તેણે તેઓના તરફ જત મોકલ્યા પણ તેથી તેનું કાર્ણ વળ્યું નહિ રોષાધ નામતો, શાત થયા નહિ અને અનેક હમજતો આપવા છતાં તેઓએ વિદેષમાવ દોડ્યો નહિ તેઓએ માનનીહના આગ્રહ સ્વીકારને કયો નહિ, જે આશાથી, તેઓની પાન રૂત મ્વકરે ગયો હોનો, તેની સાથે તેઓએ મન સંહારે કહેવાવ્યું જે “અમે તમારૂં નિમક પાધું છે, તેથી એક વર્ષ મુખી અમે તમારી સાથે થઈશું નહી ” તેઓ પોતાના વંરના જલ્લો લેવા, એક ઉપયુક્ત નાયકનો શોધ કરવા લાગ્યા જે જાપો, તેઓના મનોવિકારનું મૂળ કારણ હતું, તે જાપાના અભિતમ ગાર્વથી અને શુભૌરવથી વશીભૂત થઈ તેઓએ, સંમાનસહ તેને અધિન યકના પદે નીમવા પમદ કયો રાજ્યસિમા ડેવી ભયંકર છે ? તેની બોલિની માયામા વિનૂદ થઈ માણસ હિનાહિતના વિષેકનો પરિત્યાગ કરે છે ધર્મજ્ઞાનમા જલ્લાજિ અપેટે, અને કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મનક ઉપર પાટુ મારી ઉપકારી ગીત્રનો પણ સમૂળ નાગ કરવાને જરાપણ જાભોગી પકડના નથી, અને તેથી રીતે ખરાબ આકાશવાળા જાપોએ તે કર્યું જે માર્ય નૃપતિ તેનો મામે જેના અનુસરે તેના નાજાગ્યનો ઉદય થયો હોનો અને જેના માટે પોતાના સામંત સરદારોનો વિદેષપાત્ર થયો હતો, તેના ઉપકાર જાપો ઉપર ભુક્ષી ગયો. પપાણ જેણે કહ્યું હૃદય કરી, જાપોએ તેને સંહારામનબ્રહ્મ કયો અને તે વિદેષવાળા સા મતેની મદદથી તેણે તેના સિદ્ધાન્તનો કમળે ક્યા આ મ્થળે ભટ્ટકવિઓએ વર્ણવેલ છે જે “ જાપોએ, માર્ય નરપતિના તાથાથી સિદ્ધાન્તન દટાદી લીધું અને તે પ્રદેશનો નુકુટ સ્વરૂપ ને થયો ” ચીતોડના નાહાનન ઉપર બેઠા પછી, તેણે પ્રવ્લ તરફથી, મમનિપૂર્વક ‘ સંહારામ્ય ’ ‘ ગજયુઝ ’ ‘ ચાકુઆ ’ (સાર્વભામ) એવા ત્રણ ઉપનામની પદવી મેળી.

જાપોને અનેક નતાન થયા તેમજથી કેટલાક પોતાના પિતૃપુરુષના પ્રાચીન રાજ્ય નાજાપદમા આવ્યા. તેના વશએ અન્યત જાગરાળી અને પરાક્રમી નીવડ્યા,

આઈનેઅકબરી નામના ગ્રંથમાં મહુમ પડેછે જે તેઓમાંથી પચાસહજાર વીર-પુરુષો પેદા થઈ અકબરના સમયમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા. બાપ્પાના બીજા કુમારમાંથી પંચ કુમારો મારવાડ પ્રદેશમાં ઉપનિવિષ્ટ થયા. ત્યાં તેઓ ગોહિલ નામે કહેવાયા પણ તે પ્રદેશમાંથી, તેઓ વિતાઈત થઈ, તેઓ વલ્લભીપુરના છીન્નભીન્ન થયેલા ભાગ ઉપર રહેવા લાગ્યા હતા.

વીરકેસરી બાપ્પાના અંતિમ જીવનનું વિવરણ, સઘળાં કરતાં વિશેષ અદ્ભુત છે તે અદ્ભુત વૃત્તાંત શુભ રાજવા, તેના મન્નતીય લોકો અતિશય આશ્ચર્યજનિત છે. યુદ્ધાવસ્થાના વયઃક્રમમાં આવવાથી બાપ્પાએ, પોતાની માતૃભૂમિને સંતાન સંતતિને અને આત્મીય જનને લાગ કરી બાપ્પો, પૂર્વતા ધોરાસાન રાજ્યમાં ઉપનિવિષ્ટ થયો, અને તે દેશનો જય કરી ત્યાં અનેક રહેઠાણ સ્ત્રીઓને પરણ્યો, ત્યાં તેઓના ગર્ભે અનેક પુત્રપુત્રીઓ પેદા થઈ.

એકસો વર્ષનું પરમાયુ લોગવી, બાપ્પાએ માનવલીલા બંધ કરી. દેવવંશના અધિપતિ પાસે એક પ્રાચીન ઇતિહાસ ગ્રંથ છે તેમાં લેવામાં આવેછે જે, ઇસ્કહાનના, કંદહારના, કાશ્મીરના, દરાકના, ઇરાનના, તુરાનના, અને કાશ્મીરનાના રાજાઓનો પરાજય કરી, બાપ્પાએ તે તે રાજાઓની પુત્રીઓનું પશ્ચિમહણ કર્યું. અંતિમ દશામાં તાપસ ધર્મનું અવલંબન કરી, સુમેરૂ પર્વતની તળાટીમાં બાપ્પાએ તેનું ચરમજીવન વ્યતીત કર્યું. એમ કહેવાય છે જે તે સ્થળે તે સજીવન અમાધિસ્થ થયો તે સઘળી પત્નીઓના પેટે બાપ્પાના એકસો ત્રીશ પુત્ર પેદા થયા. તે પુત્રો, “ નાગેરા મહાણ ” નામે કહેવાયા. તેઓએ, પોતપોતાની જનનીના નામના અનુસારે એક એક સ્વતંત્ર વંશ સ્થાપ્યો. હુઈંદુ પત્નીઓના પેટે બાપ્પાના અઠાવન પુત્રો પેદા થયા, તેઓ સઘળા અગ્નિ-ઉગાસી સૂર્યવંશીય, નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

બહુઅંશમાં વળી એક વિચિત્ર વિવરણ મહુમ પડેછે જે બાપ્પાના મરણના સમયે, તેના શબના સત્કાર સંબંધે તેના હુઈંદુ સંતાન અને રહેઠાણ સંતાન વચ્ચે મોટો ઝગડો ઉઠ્યો. હુઈંદુ સંતાનોએ, તે શબ બાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, મુસલમાન સંતાનોએ તે શબ દાટવાનો નિશ્ચય કર્યો, તે નિશ્ચયના ઝડપમાં દોડીને જય થયો નહિ; એ ઝગડો કરતા કરતાં તેઓ સહુએ બાપ્પાનું શબ ઉઘાડી જોયું તો ઐશ્વર્ય વિનાની કાયાના જલ્દે તે સ્થળે સ્વેન કમળનો ઢગલો તેઓએ જોયો.

મેવાડના રાજવંશના આદિ પ્રતિષ્ઠાતા, ગિરહોટ કુળાતિલક વીરવર બાપ્પા રાજ્યોળી સંક્ષિપ્ત જીવનીનું વિવરણ આપણે આપી ચુક્યા. હવે આપણે, તેના આવિર્ભાવના પ્રવૃત્ત સમયનું નિરૂપણ કરવા પ્રવૃત્ત થઈએ. ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે મહારાજ શિવાલિસના રાજ્યસાસનકાળમાં (સંવત ૨૦૫) માં નાથ

દેવના પવિત્ર દેવાલયની ભીંત ઉપરથી એક શિલાલિપિ માલુમ પડી. તે કોત-
રાયેલી શિલાલિપિની મદદથી તેના સઘળા સંદેહ દૂર થયા. તે, તે સઘળા વિધ-
વાદી મતનું સમન્વય સાધન કરવામાં કૃતકાર્ય થયો. તે શિલાલિપિમાં " વલ્લભી
સંવત્ " નામના એક સ્વતંત્ર સંવત્નો ઉલ્લેખ હતો. તે સંવત્ પ્રસિદ્ધ વિક્ર-
માદિત્યના સંવત્ના ત્રણસો પચોતેર વર્ષે પ્રચલિત હતો.*

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે સંવત્ ૨૦૫ ના વર્ષમાં વલ્લભીપુર વિધ-
સ્ત થયું. આ સમયે નિશ્ચય રીતે માલુમ પડે છે કે તે સંવત્ વલ્લભી સંવત્ હોવો
જોઈએ. વળી વલ્લભી સંવત્ વિક્રમ સંવત્ના ૪૭૫ વર્ષે શરૂ થયો છે, એટલે કે
૩૭૫+૨૦૫=૫૮૦ વિક્રમાદિત્યના સંવત્ (ઇ. સ. ૫૨૪) માં શ્લેષછોથી વલ્લ-
ભીપુર વિધવસ્ત થયું.

વળી મૈર્યવંશીય નૃપતિની શાસન "સંક્રાંત શિલાલિપિથી માલુમ પડે છે જે
૭૭૦ વર્ષે ભાખારાઓળનો જન્મ થયો. એ ૭૭૦ માંથી ૫૮૦ બાદ કરીએ તો
૧૯૦ બાકી રહે છે. માત્ર એક વર્ષ તેમાં મેળવીએ તો બહુ ક્વિઓએ નિરૂપિત
કરેલા સંવત્ની ધરાબર આવી લાગે છે. સં ૧૯૨માં ભાખારાઓળનો જન્મ થયો
એટલે કે અમે જે સંવત્ ૧૯૦ નો નિશ્ચય કરેલ છે તેમાં એક વર્ષની ન્યુનતા
આવે છે, દુઃકામાં એવો વિષય નિરૂપણ કરવામાં એક વર્ષનું ન્યુનાધિકા અતિ
સામાન્ય બાબત ગણી શકાય.

જે સમયે ભાખો, ચિતોડના સિંહાસને જોડો તે સમયે તેની ઉમર ૫૬૨
વર્ષની હતી. પણ ઉપર માગ એટલું પ્રદર્શિત થયું છે જે તેનું જન્મ વર્ષ મૈર્ય
શિલાલેખોક્ત વર્ષથી એક વર્ષ ન્યુન છે, અર્થાત્ તેને જન્મકાળ સંવત્ ૭૬૬
વર્ષમાં છે. એટલે કે સં. ૭૬૬+૧૫=૭૮૧ (ઇ. સ. ૭૨૮) માં ગિલ્હોટકુળ
કેસરી ભાખારાઓળ, ચિતોડના સિંહાસને જોડો અને તેજ વર્ષમાં ચિતોડમાં
ગિલ્હોટકુળનું અધિપત્ય થયું; તે સમયથી માંડી કુમાગત અગીયારસો વર્ષ સુધી
મેવાડના સિંહાસને એકંદરે ૫૬ રાજાઓએ રાજ કર્યું.

ગિલ્હોટ કુળ તિલક વીરવર ભાખારાઓળના આવિર્ભાવનો પ્રકૃતકાલનિર્માણ
થયો તેમાં રાજસ્થાનના ભટ્ટ ક્વિઓની કૌશળ રચિત કલ્પનાબળ પુષ્કળ હો-
વાથી, તે વિચુક્રકરવાથી ભાખારાઓળનું પ્રાચિનત્વ ઘણા દરજ્જે નિશ્ચિત થયું.

મેવાડના રાજ્યમાં " આઈતપુર " નામનું એક પ્રાચીન અને સમૃદ્ધ
નગર હતું, તે નગર આજ અનંત કાળસાગરના પ્રચંડ તરંગથી ચૂર્ણવિચૂર્ણિત
છે. આજ તે અસહ્ય ભીંત અને વન્યશ્વરપદનું લીલા રમણ થઈ પડ્યું

* ૧ શિલાલિપિમાં સિવસિદ્ધ સંવત્નો વળી એક નવા સંવત્નો ઉલ્લેખ છે (ચિવસિદ્ધ
વિક્રમાદિત્યના સંવત્ ૧૧૬૯ ના વર્ષથી શરૂ થયો છે)

છે. આજ અનેક લોકના સ્મૃતિપટમાંથી તેનું નામ માત્ર વિદ્યુત્તમ યથુ ગયું છે. આઘાતપુરના ધ્વજસંચિમાંથી એક સ્મારકનિષિ હાથ આવી છે તેમાં મહારાજ શક્તિપ્રભાર પર્વત, મેવાડના વાદ રાજનું ધારાવાદિક વિવરણ છે. તેમાં બાપ્પારાઓળના નામનો ઉલ્લેખ પણ છે, તેમાં તેનું નામ ચેલ છે. બદ્ધ અંધની સાથે અને રાજપરિવાગી કાલીપત્રીકા સાથે તે શિવાલિપિનો ઘણું ફરીને સધળો વિષય મળેલો આવે છે કેવળ તેમાં એક અતિરિક્ત નામ દાખલ થયેલ છે.

પડિતવરણુમે કહેલ છે જે “અમર જો કે કવિવ્રજ પોતાના કટપનાળે સત્ય અતિદાસિક બીનાને વિદ્યુત કરી નાંખે છે. તોપણ કવિવ્રજ પોતાની રવેચાના વરો, સત્યવદનાને અદ્ભુત અલંકારથી અલંકૃત કરી અમત્યાલામમાં લાવી મુકે છે, તો છતાં તેજ માત્ર જમનના એક દંતિદાસ મેવના કહેવાય છે, તોપણ તેના ગંભીર અતિરંજનની અંદર પ્રકૃત વૃત્તાત મર્વદા વિરાગમાન હોય છે. જો જ્ઞાનમર્મ મહા વાક્ય આ રથે મુસ મત છે. શાકારણથી કે વિદ્યવન્ન આ દિવ્યપુર (આઘાતપુર) ના ધ્વજસંચિના સાથે જે નામાવળી ધીરે ધીરે લોક લેખનથી અંતર્દેહ થઈ ચાલી ગઈ, તે નામાવળી, મેવાડના બદ્ધકવિવ્રજની એ દિની કટપનની નિળીક જાળમાં ગુનલાયે વિરાગે છે, વીરવર બાપ્પારાઓળના સમયમાં ગુમલમાન લોકો સંધિ પરી ઓળગી પ્રથમ બારતવર્ષમાં આત્મા હતા. હીજરીના ૬૫ મા વર્ષે ખલીફાના રીદનો સેનાપતિ મહમદ બીનકાસીમ મિધુ દેશ જીતી લાગીરહોની ગેતાળ ભૂમિસુધી આવ્યો હતો આ વિવરણ આરબીક એ-તિદાસિક અંધોથી નીકળી આવે છે. અમર જો કે એલમેદીનના અંધમાં સિંધુ પ્રદેશ ઉપર ગુમલમાને કરેલ હુમલોની સૂકીકત નાનુમ પડે છે, તોપણ બારતવર્ષની તાત્કાલીક અવસ્થાની પર્થ્વાલોળના કરવાથી ચારી રીતે માલુમ પડે છે, જે બારતવર્ષના અનેક પ્રદેશ, શત્રુઓથી લૂટાયા હતા. પ્રિન્સીપ આઠમાં સૈકામાં માલિકરાયનું અગ્રગેર રાજ્ય, શત્રુઓએ નાશ કર્યું. એમ કહેવાય છે જે ને શત્રુઓ, વહાણમાં બેગી, અજર નામના સ્થાને ઉતર્યા હતા. જો તે હુમલો કરનાર કામીન છે એમ શુકરર કરવામાં કામીને સદેહ થાય તો, મિધુ રાજ દાહિરનું શ્રોત્રનીય મરણ વિવરણ વાચવાથી તે ન દેહ અનેક પરિણામે દૂર થાય છે.

પડિત પ્રધાન અબુલ ફઝલે કહેલ છે જે “હીજરી ૬૫ (ઈ. સ. ૭૧૩)માં કામીને, દારીને ચારી ન ખ્યો. અને તેનું રાજ્ય વિધ્વન્ન કરી દીધું. તેનો પુત્ર ચિનોડમા પલાયન કરી ગયો અને આ તો નાનું રાજ્યનો આઘાત લીધો.

બાપ્પારાઓળ અને શક્તિપ્રભારની વચ્ચે બેસી વર્ષ માથે નવરાત્રીઓએ ચિતોડના સિંદાસને બેસી રાજ્ય કર્યું, તે બંને વર્ષમાં જે ચાર રાજાઓ પેદ

યથા છે, તેને લઈ ચાર પ્રધાન યુગની અવતારણા થઈ છે.

૧ લો રાજા કનકસેન ઇ. સ. ૧૪૪માં, ૨જો શિલાદિત્ય (૨ેના રાજ્યમાં વલ્લ-
લક્ષીપુરનો દવંસ) ઇ. સ. ૫૨૪ માં, ૩ જો બાપ્પાસઓળ (બાપ્પાસઓળે
ચીતોડ મેળવ્યું.) ઇ. સ. ૭૨૮ માં ૪ થો શક્તિકુમાર ઇ. સ. ૧૦૬૮-માં.

તૃતીય અધ્યાય.

બાપ્પાસઓળ અને સમરસિંહના મધ્યવર્તી રાજઓનો વૃત્તાંત,
બાપ્પાસઓળની સંતાત, આરળ લોકનો ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો, ચિતો-
ડના રક્ષણ માટે જે સઘળા હીંદુરાજઓએ તરવાર શત્રુ વિરૂદ્ધે લીધી
હતી તેઓનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ.

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે ગિરહોટ કુળ તિલક બાપ્પાસઓળ,
સં. ૭૮૪ (ઇ. સ. ૭૨૮] માં ચિતોડના સિંહાસને ખેઠો ત્યાર
પછી જે દિવસથી તે ચિતોડ રાજ્ય છોડી ઇરાન દેશમાં ગયો, તે દિવસથી તે મહારાજ
સમરસિંહના રાજ્ય દાળ પર્થ્વતનું વિવરણ. બાદ અંથોની વિવરણાવળીમાંથી
સંગ્રહ કરી અત્રે સંકલીત કરવા આપણે હવે પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. એ સમયે
દેવગ મેવાડમાં તો શુ' પણ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં એક નવો યુગ ઉત્પન્ન
થયો હતો, જે દિવસે પ્રચંડ મુસલમાન વીરના આક્રમણને લેહી નાંખે તેવા અર્ન
કાનને બંધકર લાગે તેવા મિંહનાદે, ભારત લક્ષ્મી અંગ્રજ થઈ ભારતવર્ષનો
રાજ્ય મુકુટ ભારતવર્ષીય નૃપતિના માથા ઉપરથી ઉતરી યવન રાજના માથા ઉપર
ગયો, તે દિવસે સઘળા ભારતવર્ષમાં એક નવા યુગની અવતારણા થઈ તે
દેાણ સ્વીકાર નહિ કરે ? બાપ્પોસઓળ ઇરાનમાં ગયો ત્યારથી અને સમરસિંહ
મિંહાસને ખેઠો ત્યારમુખીમાં વર્ષના ચાર સૈકા ચાલ્યા ગયા. એ ચાર સૈકામાં
મેવાડના સિંહામન ઉપર બેસી અઢાર રાજઓએ રાજ્ય કર્યું, તેઓના શાસનકા-
ળનું વર્ણન જો કે બાદ અંથોથી મળી આવતું નથી, તોપણ તેમાંથી જે કંઈ મળી
આવે છે, તેનાથી સુસ્પષ્ટ ખાતરી થાય છેકે, તેઓ વીરવર બાપ્પાસઓળના યોગ્ય
વશધર હતા, તેઓના કીર્તિલેખો આજ પણ રાજસ્થાનના અનેક ગિરિગાત્રે અક્ષય-
ભાવે વિરાજે છે.

આઈતપુર (આદિત્યપુર) ની શિલાલિપિની મદદે પ્રતિપાદીત થાય છે જે
બાપ્પા અને સમરસિંહના મધ્યે શક્તિકુમાર નામનો એક રાજા સં. ૧૦૨૪

(ઇ સ ૮૬૮) માં મેવાડના રાજ્ય સિંહાસને બેઠો વગી એક પુરાતન ઉત્કૃષ્ટ જૈન પાદુ લેખળી મનુષ્ય પટે છે જે મહારાજ શક્તિપ્રભારથી ચાર પેઢી પૂર્વે મવતુ ૮૨૨ (ઇ સ ૮૬૬) માં એક પ્રતિષ્ઠાવાળો રાજા ચિતોડના સિંહાસને બેઠો હતો તેનું નામ ઉદયુજી હતું જોધપુરના નામના એક પુરાતન કાવ્યમય થી માનુષ્ય પટે છે જે, બાપ્પારાઓળના અને સમરસિંહના મધ્યકાળમાં એક વાર મુમત્તમાનોએ ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો હતો જે રાજાના રાજ્યકાળમાં તે બનાવ બન્યો તે રાજાનું નામ પોમાન હતું, મહારાજ જોમાને ઇ. સ ૮૧૨ થી તે ઇ સ ૮૩૬ સુધી રાજ્ય કર્યું

તે સમયે ભારતીય ઇતિહાસ, પુષ્કળ અલકારમાં સંપૂર્ણ રીતે ઢકાયેલ હતો એટલે કે તે અધકારમય અતીતકાળ ગર્ભમાં પેસી, ભારત વર્ષના ઐતિહાસિક જૂનાતનો ઉદ્ધાર કર્યો હુકર છે ભદ્ર કવિઓના અથ, આઇનેઅકબરી, ફેરી શાહીએના લેખો, તે અધકારમાં સામાન્ય તેજ આપે છે, અને આપણે તે લેખની સહાયથી મેવાડનો તે કાળનો ઇતિહાસ શોધવા પ્રયત્ન મઇએ છીએ હરે આપણે બાપ્પારાઓળના સત્તાન સતતિના વિવરણમાં થોડો એક વખત અતિત કરીએ

ઉપર આપણે કહી ગયા છીએ જે મિરઝોટકુજી એકંદર ચોરીશ શાખામાં વૌમન છે, તે ચોરીશ શાખામાં કેન્દ્રી શાખા, બાપ્પારાઓળથી પેઢા થઈ છે ચિતોડ છલ્યાને થોડો સમય થયો ત્યાર પછી તુરત બાપ્પારાઓળ સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશ માં ગયો સૌરાષ્ટ્ર સંહિલિત બહાર દ્વીપ તે કાળે ઇસકુચનામના રાજાના તાળામાં હતો, મહારાજ ઇસકુચની એક પુત્રી હતી બાપ્પારાએ તેનું પાણી મહુણ કયુ અને તેને લઈ તે ચિતોડમાં આવ્યો તે સમયે, દેવબદરમાં બાણુ માતા નામની એક દેવમૂર્તિ હતી નવોઢા પત્ની માથે બાપ્પારાઓળે, તે મૂર્તિ પોતાની રાજધાનીમાં આણી તેણે તે દેવમૂર્તિને જે મંદિરમાં સ્થાપિત કરી તે આજે પણ તે મંદિરમાં સમભાવે વિશાળ છે આજપણ ભગવતી બાણુમાતા, મેવાડના ભગવાન એક લિંગની સાથે સમાન પૂજાને પામે છે

દેવબદરધિપતિ ઇસકુચની પુત્રીના પેટે બાપ્પારાઓળનો અપરાજિત નામનો એક પુત્ર પેઢા થયો, વગી બાપ્પારાઓળે, દ્વારકા પાસે કાગીળાક નગરના પ્રમાર રાજાની દુષ્ટિતાનું પાણિ મહુણ કર્યું તેના ગર્ભે, બાપ્પારાઓળનો અશીલ નામે પુત્ર પેઢા થયો તે મર્દમાં ગયો હતો તે પિતૃરાજ્ય પરિચાગ કરી મામાના રાજ્યમાં રહેતો હતો, તેથી ચિતોડના સિંહાસને બેસવાનો લાભ મેગરી શક્યો નહીં તેથી તેની કનિષ્ઠ બોરમાન માતાનો દીકરો અપરાજિત ચિતોડના સિંહાસને બેઠો અગીયને પિતૃરાજ્ય મળ્યું નહિ પણ તેણે સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં એક

સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને ત્યાં પોતાનું શાખાકુળ ઉભું કર્યું, તેના નામના અનુસારે તેના વંશધરો અશીલ ગિલ્ડોટ નામે કહેવાણા. તેઓ કાળકુર્મે એટલા બધા વધી ગયા કે મોગલ કુળ તિલક સમ્રાટ અકબરના શાસનકાળમાં પચાસ હજાર સૈનિકને સમરાંગણમાં સજ્જીત કરી લાવવા સમર્થ થયા હતા. અપરાજીતના રાજ્યશાસન કાળમાં કેઈ જાતનો પ્રયોજનીય જનાવ જન્યો નથી. અપરાજીતના ખગલોજ અને નંદકુમાર નામના બે પુત્ર પેદા થયા. ઉત્તરાધિકારિત્વના ચિરંતન વિધિના અનુસારે જેથ પુત્ર ખગલોજ પિતૃસિંહાસને બેઠો. ઉપનયકા ભૂમિ-માંથી એક શિક્ષાલિપિ મહારામા ટોડ સાહેબના હાથમાં આવી છે. તે શિક્ષાલિપિ-માં જે સધળો વૃત્તાંત લખેલ છે તે વાંચવાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે મહારાજ અપરાજીત એક પ્રબળ પરાક્રમી રાજા હતો. કનિષ્ઠ નંદકુમારે દારવંશીય રાજા લીમસેનનો સંહાર કરી દક્ષિણ રસ્તે આવેલું દેવગટનું રાજ કબજે કર્યું.

મહારાજ ખગલોજના પરલોકવાસ ઉપર પ્રસિદ્ધ ખોમાન, ચિતોડના સિંહાસને બેઠો. મેવાડના ઇનિહાસમા ખોમાનની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા અને ખ્યાલિતું વિવરણ જોવામાં આવે છે. ખ્રિસ્તીય નવમા સૈકાના પ્રારંભકાળે ખોમાન ચિતોડના સિંહાસને બેઠો હતો.

ખોમાન, જેવો રાજ્ય સિંહાસને બેઠો કે સુસલમાનોએ તેના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો, સ્વાધીનતાનું લીલા સ્થળ ચિતોડપુર, સુસલમાનોથી આકાંત થયું તે જોઈ તે કાળના ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયરાજાઓ સેનાદળ સાથે ચિતોડના રક્ષણે રણક્ષેત્રમાં આવ્યા, તેઓની મદદથી મહારાજ ખોમાને દુર્ધર્મ શત્રુ કુળના પ્રચંડવિક્રમનો અદ્ભૂત વીરતાથી અતિરોધ કર્યો, તેનું યથાર્થ વર્ણન ખોમાનરાસ કાવ્યમાં વર્ણવેલ છે. ખોમાન રાસકાવ્ય કવિની જીવંત વર્ણનના પ્રભાવે જેવી તેજસ્વી મૂર્તિ ધારણ કરેલ છે, તેવીજ તેજસ્વી મૂર્તિનો આગેહુળ ચિતાર તે કાવ્ય અંશનો પાઠ કરવાથી લબ્ધ થઈ શકે તેમ છે. એમ કહેવાય છે કે પ્રચંડ પરાક્રમવાળા મ્હેચ્છોએ ચિતોડપુરી ઉપર હુમલો કરી, ખોમાનરાજ પાસે કર માંગ્યો. તે માગવાથી ખોમાન રાજ પગથી માઘા સુધી જળી ઉઠ્યો, તેના દરેક ડવાડાંમાંથી અગ્નિ નીકળવા લાગ્યો; દર્પથી, દંભથી, વિપમદૃષ્ટાથી મ્હેચ્છની તે અધમ માગણી અગ્રાહ્ય કરી તેણે પ્રચંડ નિર્દોષે રણશીથું વગડાવ્યું, જોનજોનામાં ક્ષત્રીય વીર રાજાઓ રણસન્નતામાં સજ્જીત થઈ ઘોર ઉત્સાહ સાથે શત્રુ વિરૂદ્ધે યુદ્ધક્ષેત્રે ઉતર્યા. વીરવર બારંપારાઓળનો “ લાલ વિજય વાવડો ” ઉંચો કરી ક્ષત્રિય સેના મ્હેચ્છની સાથે ધોરસં-આમમાં લડવા તૈયાર થઈ, દુરંત મ્હેચ્છોએ કુશલે ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો હતો, અને તેથી મ્હેચ્છોનો ઘણો ભાગ રણક્ષેત્રમાં માર્યો ગયો. કેટલોક ભાગ રણાંગણથી પલાયન કરી ગયો, પલાયન કરી ગયેલા મ્હેચ્છોનો પલાયનથી નિસ્તાર

ધર્મે નદિ, વિજયી બોમાન, તેઓની જાને ધાર્યો, તેજે રમેડાના સેનાપતી મહાપ દને ષડ્દી લીધા, તેને કેદ કરી ચિતોદમાં તે લાવ્યો, એ મહામદ ઠોળ તે મળે નિર્જય કરવા આરમ્ભેગીય હતિહાન મય એવા બેઠ્યો

ભારતવર્ષની રતનશામીના, દુરત રમેડાની ટ્રિષ્ટિએ પડવાથી, રમેડાની તે છતવાની દુસાકાશ વધી ગઈ તેવી અધમ દુસાકાશથી પ્રેરિત થઈ તેઓ યમના અનુચરના રૂપે ભારતવર્ષમાં આવ્યા, અને નૃસાસ મૂર્તિ ધારણ કરી ભારતવર્ષના ધન પીએરે નેઓએ પુટી લીધા, વશો ભારત સત્તાનને પુષ્કળ દુખમાં તેઓએ દુ-ભારી પીધા, ભારતવર્ષના નગર તથા ગામડાનો તેઓએ મ્વન કરી નાખ્યો. જે સમયે ખલીફાઉમર બગદાદના સંદાસને બેઠા હોયો તે અમરે, ખલેલીપાર મુમત માન હોઠો ભારતવાંમાં આવ્ય તે અમરે, ગુજર્નર રાજ્ય અને મિથુ રાજ્ય ભારતવર્ષમાં પ્રધાન વાણિજ્ય ધ્યેય ગણવા દ્વારા તે બંને રાજ્યના દ્રવ્ય હમ ગત કરવા માટે ખલીફાઉમરે, અમિદ્દ દાઉદગમ નરોના દીનાસ ઉપરના પ્રેરણમાં બસરા નગરી સ્થાપી, ભારતવર્ષની વાણિજ્ય મામમાં એક દુસાકાશ કર્યો કર્યે વધવા લાગી, પચ્ચ દ્રવ્યનો બદલો કરવા છતાં તેનાં દુસાકાશ પરિતુસ થઈ નદિ, જે સુવર્ણપ્રચુભિમાં, બન વાણિજ્ય દ્રવ્ય પેદા થતુ તે સુવર્ણ ભૂમિ ભેવાને અને તેની રિધાત ભેવાને માટે તેને આણુલઆર્યના સેનાપતિવજા નીચે એક 'ગોટુ' લગર ભારતવાંમાં નોક'યુ, અચુરઆર્યેષ પાતાતુ' સેનાદળ લઈ મિથુ રાજ્યમાં આવી પહોંચ્યો, પણ આર્ય મતાનતુ વીરવજુ હોદ્દી તે અમરે પણ નાર પામ્યુ' નહોતુ, રમેડા લોકાનુ દુર્ગતથુ એક ઘોડા સમયમાં આરેર નાગના ક્ષેત્રમાં તે આપનો વિકર્માર્મ પ્રચંડ તંત્રથી પ્રજવરિત થવા લાગ્યો

દુરંત આર્યેષ, તેમાં તુલ્ખની જેમ બગી જઈ આરાપિયામનુ' શાતિ વિધાન કર્યું, તોપણ તે થકી ખલીફાની દુસાકાશ વૃત્તિ હોઈ રીતે શાન થઈ નદિ. ઉમરના પચ્ચોઠાગ ઉપર ખલીફા ઉન્નમાન તેના સિદ્ધામને બેઠો ઉસમાન બગદાદના રાજ્યામને બેઠો કે નુત ભારતવાંની અદરની રિચરિ ભેસ માટે તેજે દોનો મોકલવ. શરૂ કર્યા વગી એક તરફથી પાતે ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કરી તેનાવતુ' તા' લેવાને માટે એક સેનાદળની મેની નેસરી કરી, પણ તેના મકરવમિદ્ધ થયો નદિ લોડા સમય પડી બીજો ખલીફા આત્રી બગદાદના સંદાસને બેઠો. ના નેનાપતિએ મિથુ રાજ્ય ઉપર જ્ય મેમવંવા મર્જિતવાળા થયા, પણ યજુા થઈ મુખી મિથુ રાજ્યનો તે અધિકાર કરી શક્યા નહિ તે અમદના બગદાદના ખલીફાના મૃત્યુ પછી તે સેનાપતિએ યદનાના પ્રવાદના ધાર વમળમાં પડી ભારતવર્ષ નો લ્લમ કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાં પછી બગદાદના અધિપતિ ખલીફા અબ્દુલ મલેકના અને ખોરામાનસ અધિપતિ ઇયાઝદેના રાજશાસનના અમયમાં, ભારત

જર્મ ઉપર જ્ય મેળવવાની યોજના ચાલી પછી તેઓની યોજના સાર્થક અને સફળ થઈ નહિ. એ રૂપે કેટલોક સમય નીકળી ગયો, ક્રમે વિધિલિપિના અવશ્યભાવી લેખાનુસારે ભારતની કઠોર ભવિતવ્યતાનો નિર્દોષ સમય કાળ રાત્રી રૂપે ધીરે ધીરે ભારતવર્ષ તરફ ચાલ્યો આવ્યો. એ સઘળી ઘટના પછી ખડીશ વાલીદ પિતૃરાજ્યના સિંહાસને બેઠો. જેવામાં તેણે રાજ્યશાસન સૂત્ર હાથમાં લીધું તેવામાં તેણે વિશાળ સેનાદળ માથે આવી ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો કર્યો તેનો પ્રયત્ન હુમલો કોઈ અટકાવી શક્યું નહિ ક્રમે સિંધુરાજ્ય, તેની પાસેના કેટલાક જનપદ સાથે તેના વિકાળ મુખમાં આવી પડ્યો, એમ કહેવાય છે જે ગંગાના પશ્ચિમ કીનારા ઉપરના પ્રદેશના અધિપતિઓ, વિજયિ વાલિદના પ્રયત્ન પરાક્રમથી હારી જઈ તેને કર આપવા પ્રુશી ગતાવી હતી. મુમલમાન વીરો માટે તે સુર્ણ યુગ હતો એમ કહીએ તો અરુચિત ગણી શકાય નહિ. શાથી કે એ સમયે, તેઓના વિક્રમભવિષ્ય એટલો બધો સળગી ઉઠ્યો હતા કે તેને અટકાવવા જતાં અનેક પરાક્રમી રાજાઓ તેમાં પતંગની માફક બળી ગયા હતા. તે 'વિક્રમોચ્ચાસનું' વિવરણ પાઠ કરવાથી એકદમ સ્પષ્ટ થઈએ તેવું છે. એટલે એકજ સમયે પ્રાચ્ય અને પ્રતીચ્ય મંડળના બે વિશાળ રાજ્ય દુર્ઘર્ષ મુસલમાનોના બળતા પરાક્રમમાં નાશ પામ્યાં. એક તરફ સિંધુ નદીના સેકત પ્રદેશના દેવલાધિપતિ દાહીર રાજાના અધઃપતન સાથે ભારતવર્ષનો સર્વ નાશ થયો. બીજી તરફ વીરવર રાજા રડારીક રણક્ષેત્રમાં પડવાથી પોતાનું વિપુલ આંદાલુષરાજ્ય, અને ગોથરાજ્ય કુળનો અંત આવ્યો. એ બંને ભયકર ઘટનાથી મુસલમાન પરાક્રમનો અક્ષય અને જીવંત દાખલો, જગતના ઇતિહાસમાં લોહીના અક્ષરે અનંત સમય માટે લખાઈ ગયો છે.

ખડીશ વાલીદના સેનાપતી વીરમહમદ બીનકાસીમે, હીજરી ૯૯ (ઇ.સ. ૭૧૮)ની સાલમાં ભારતવર્ષમાં આવી ર્હીધુ રાજ દાહિરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો. દેશવૈરી મ્હેરુડના કારણે આસપાસી પોતાના દેશની રક્ષા કરવા રાજા મોટા સંશ્રામમાં ઉતરી પડ્યો. પણ દૈવઘટનાએ, તે પોતાના સ્વાર્થવુ સંરક્ષણ કરી શક્યો નહીં, તે મુસલમાનના હાથમાં પડ્યો, જેથી તેણે રાજધન વીજેરની સાથે પોતાનું જીવન શુભાવ્યું. વિજયી બીનકાસીમે જયમાં મેળવેલ અને લુટમાં મેળવેલ દ્રવ્ય સામગ્રી સાથે, ક્ષત્રિય રાજ દાહિરની બે મુળમુરત પુત્રીઓને યવન રાજાની પાસે મોકલી આપી.

પણ તે ક્ષત્રિય કુમારીથીજ તે સેનાપતિનો સર્વ નાશ થયો. આખનેચકળ-રીમાં અને ફેરીસ્તા અંધમાં વર્ણવેલ છે જે તે બે ક્ષત્રિય કુમારીને હુમારકસ નગરમાં લઈ ગયા. ખડીશએ તેની અનુપમ મુગમુરતીની વાત સાંભળી 'ખડીશનું' જ્યોત્સાસિત હૃદય બમણું પ્રગુલ્લ થયું. તે બંને સુંદર પ્રમદાનું અપ્રમેય મુળમુર

લીના ઉપર ને રસ્તા, તેના હૃદયમાં પવનનો હૃદય થયો, પ્રેમહલવનમાં જઈ
 યવન નાજે નેત્રી દ્રવિય કુનાર્તને પોતાની પને લાવવાને હુકમ કર્યો, જે
 હુકમ એકદમ પ્રતિપત્ત થયો, પવિત્ર દ્વિત્વ કુળમિત્તીને, કાનામ્ભત રાવલ
 સ્વયં નિર્દયયાનત્વ પાત્રે લાગ્યા, નિવૃત્તિ નિવૃત્તિ, અભય, રજપુત પ્રમદા,
 પાપ મેરુના વિવાસનો ના કાર્ય મતમાં આવી પડી, તેની રક્ષા કેવું કરે?
 સિંધુગજ દાદિરના પવિત્ર કુળને અનત કલકમાં પડતું કોલ બચાવે? મેરુ-છત્ર
 સ્વમાધી પોતાના પવિત્ર સ્ત્રી વના નક્ષત્ર કન્વા માટે બીજે કોઈપણ ભવનો ઉપર
 લ મલુમ પડવાથી મોટી રાજ પુત્રીએ એક સાત કોઈપણ અવગણન કર્યું યવન
 રાજની સમક્ષ જનારે તે આવી ત્યારે તે રોતા રોતા જોતી, મહાનાજ? અને
 સ્વર્ણ કર્યો નહિ આ રીતે આપના કર સ્વર્ણ થવા નાટે યોગ્ય નથી હુર્મતિ કામીએ
 અગાઉ બગ નાર કરી અમારો નતીત્વ ધર્મ નષ્ટ કર્યો છે આ ક્ષણે દેશ યાય એવા
 જિમ્મયક વાક્ય નાભગી ખલીટો પગથીને માથા નુખી સગમી ગયો, તેના દરેક ક્ષણે
 મ થી અગ્નિ કલો નીકળવા લાગ્યા, તેને એકદમ કામીમના વિરુદ્ધે નીને પ્રમાણે દેહની
 અગ્નિ કરી કે કામીમને જીવનિ અવધામાં અગળ જોવા ગા આગા યામમાં માધી
 જલ્દીથી રાજધાનીમાં લાવો. 'એકદમ તે જોર દંડ જ્ઞાન પ્રતિપાવન થયું, બેનસીલ
 કામીને, ખલીટાના રોધાનમાં પડી પેતાના જીવનની અને વિજય મેગવની આતુતિ
 આપી, પવિત્ર હૃદય રજપુત કુમારીએ કૃશનનું અવગણન કરી, પેતાની તત્તી
 પદ્માની રક્ષા કરી, યવન રાજનો નર્વમોમ અધિપતિ રાજકુમારનું કૌશલ્ય કુની
 શક્યો નહિ.

ઉપર કહેવ યવના અને ખીના પડી યવન લોકોએ ભારત વર્ષમાં આવી
 કોઈ હોંદુ રજાને હનિ કર્યું છે કે નહિ તેનું વિવચ્છ કોઈ દનિદોષથી નીકળતું
 નથી, માત્ર એવું માનુષ પટે છે જે વાલીક પછીના ખલીટા આલમનમુરતા
 સાચા કાગમાં, તેનો નેનાપતિ ઇલાહી દોષ સમ્રાટના રોધાનમાં પડ્યો,
 તે તેના રોધ નગમી જન્વા માટે પતિવાર માથે સિંધુદેશના પવાયન કરી ગયો, માત્ર
 એમ્લોન ઉત્કેષ ઇતિહાસથી નીકળી આવે છે, એટલે એ વિષયમાં હવે વિશેષ
 આલોકન કેવળ પ્રયોજન વિનાનું છે આલમનમુર ત્યાં ખલીટા અપભાસના
 પ્રતિનિધિપણ નીને નીમથે હોનો લકે સિંધુ રાજ્ય અને પશ્ચિમ રાજ્ય, તેના
 રાસનમાં હના + તના / યાનત તપયમાં વીરવગ ગજોળ જાણે રવદેશનો
 રથાગ મી ઇરાન દેશમાં ગયો હતો.

+ યવ નામનિઃ ભાદ્ર પઠાજ રાજા || આ | મુલધમાન રજા || મહેસાન તરિકા
 નિદોટ રજા અવિનાયકજ
 નાપરાજોગ ર. ૭૬૪ ઇ સ ૭૬૩ ખલીટવતી ડી. ૮૬-૮૭ ઇ. સ ૭૫૫-૭૬૪

જીવનવિદિત બાદશાહ શાલેમાનના સમકક્ષીન પ્રસિદ્ધ ખત્રીશ હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદે, પોતાના પુત્રોને પોતાના રાજ્યના ભાગ કરી આપ્યા. તેમાં બીજા પૂત્ર આલમામુનના ભાગમાં, જોરાસાન, જાગાલીસ્તાન કાબુલીસ્તાન, સિંધુ અને ભારત વર્ષના પ્રદેશો આપ્યા. હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદના પરલોક વાગ ઉપર આલમામુને, મોટા ભાઈને રાજ્ય સિંહાસન બ્રથ કરી, ઇ. સ. ૮૧૭ માં પોતે તેના અધિષ્ઠાતા થયો. આલમામુને ઇ. સ. ૮૩૩ સુધી પોતાનો શાસનદંડ ચલાવ્યો. તેના રાજ્યાધિકારના સમયે મહારાજ જોમાન ચિતોડના મિંહાસન ઉપર હુનો. ઉદયપુરના રાજ મહેત્તના ભટ્ટ શ્રેયોથી નીકળી આવે છે જે, જોરાસાનાધિપતિ મામુદે, [મહમદ] જાગાલીસ્ત નથી આવી ચીતોડનગર ઉપર હુમલો કર્યો, મામુનના બહાને મામુદ એણું નામ લિપીકરના પ્રમાણથી તે શ્રેયોમાં લખાયેલ છે.

ઉપરની ઘટના પછી વીસ વર્ષ સુધી સુન્નતમાનો ભારતવર્ષમાં આવ્યાજ નહિ. તે સમય પછીથી તેઓનો પ્રચંડ પ્રતાપ ક્રમે ક્રમે હીન તેજવાળો થયો, ભારતવર્ષમાં જે જે પ્રદેશો તેઓ હસ્તગત કરી ચક્રવા હતા, તેમાંથી સિંધુપ્રદેશ સિવાય સમગ્ર પ્રદેશો, તેઓના હાથમાંથી આવ્યા ગયા છે. ઇ. સ. ૮૫૦ માં હાફ્ઝ-ઉલ-રસીદનો પૈત્ર મોતાબેકલ જગદાદના સિંહાસને બેઠો. મોતાબેકલના પરલોકવાસ ઉપર તેના પિતૃપુત્રપુત્ર પ્રાચીન રાજ્ય, ક્ષય પામેલા જીર્ણ વૃક્ષની માફક કંપવા લાગ્યું, છેવટે તેનું અભ્યંતરીન ભલ નિઃશેષ થઈ ગયું. જેથી કરી તે રાજ્ય એવી શોચનીય દશામાં આવી પડ્યું જે તેનું વર્ણન ગાંધગાથી દુઃખ વિદીધે થાય તેમ છે. જે જગદાદના ખત્રીશઓએ યુરોપખંડને અને એશિયાખંડ ને કંપાવ્યા હતા, તેઓના રાજ્ય, બીજા પાત્ર પદ્ય દ્રવ્યની જેમ જાહેર થયેલે વેચાવા લાગ્યાં.

અપરાજિત	ઉમરહિતી. ડી. ૯૯-૧૦૨ ઇ. સ. ૭૧૮-૭૨૧
ખલમોજ	દ્વામ ડી. ૧૦૪-૧૨૫ ઇ. સ. ૭૨૩-૭૪૨
	અલમાનમુર. ડી. ૧૩૬-૧૫૮. ઇ. ૭૫૪-૭૭૫.
	હાફ્ઝઉલરસીદ. ડી. ૧૭૦-૧૯૭ ઇ. સ. ૭૮૬-૮૦૯
જોમાન સં. ૮૬૮-૮૯૨ ઇ. સ. ૮૧૨-૮૩૬ આલમામુન. ડી. ૧૯૮-૨૧૮ ઇ. સ. ૮૧૭-૮૩૩	
ખતુમાદ	
સિંહલજ	
ઉલ્લુ.	
નરવાહન.	
શાલવાહન.	ગીઝની રાજાઓ.
રક્તિખુમાર. સં. ૧૦૨૪. ઇ. સ. ૯૬૮. આલેખનીન	ડી. ૩૫૦ ઇ. સ. ૯૫૭.
ખખપ્રસાદ	
નસવં	સમક્રતગીન. ડી. ૩૬૭ ઇ. સ. ૯૭૭,
યશોવર્ધ.	મહમદ. ડી. ૩૮૭-૪૧૮ ઇ. સ. ૯૯૭-૧૦૨૭,

જે દિવસથી ગમદાક વાજ્યનો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ચોથા પીચ નિઃકૃત્ત અપ પાત થયો, તે દિવસથી ભારતવર્ષ માથે ખડીકાએ નો સગવડ તૂટી ગઈ. તે દિવસથી થોડા સમયના માટે ભારતમૂર્તિ, મુચ્ચક્રાનની સજ્જા ઠોકરોથી બચવા પામી ત્યારપછી થોડા સમયે, ભારતવર્ષના ભાગી સર્વનાથનું બીજા શેષવા માટે જોરામાનનો શાસન કાળ સમજાવીને પ્રચડ પનાકેમ સાથે ભારતવર્ષમાં જાગે. હીરરી ઉપ (ઇ. સ. ૮૭) માં મગજા પીન મિથુ નાં ઉતરી ભારતવર્ષમાં આ ને તાલ નચડ પશકમના મ મુખે હજારો હિંદુ વીરો પતનની જેમ બગી જન કે. લક હોંદુસતાને, જીવન વધુ માટે મન તન ધર્મનો ત્યાગ કરી ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાય તે સંકાના ચેષ ભાગમાં દુધર્મ મગજાગીને ફરીથી ભારતવર્ષ ઉપર હુન લોઠાં થયાં તે સમયે, તેના વિજ્યા નેનિકો, કુસાન અને તત્તાર દ્વાયમાં હર્ષપમ દૂતના વેશે ભરત સતાન ઉપર ઘેર અડાચાર કરી નૃથસના અને કા મુરખાની પશકાટા દેખાડવા લાગ્યા થયું તે સમયે ભારતવર્ષના મહા અનિદ્દનો સૂત પાત થયો, તે સભાગાથી આજપણ દુઃખ ફાટી નવ છે સગજાગીને તે છેવડના દુઃખવામાં પેતાના પુત્ર મદમક (મામુર) ને ભારતવર્ષમાં તેડી માથે તા પે હોતો તે સમયે ઉકાશની ઉમર નાની હતી, તે સુકુમાર વયમાં થયું મદમક પિતાના અનર્થકર મત્રે દીક્ષિત થયો. ભારતવર્ષની રત્નશાગિતા ભેડ, તે ભારતવર્ષને સર્વ નાથ કરવાનો ક પનાને પેતાના દુઃખમાં પે થયું આપવા લાગે થેડા દિવસમાં તે પિતૃ મિહામને આવી પેતાનું હારજી સાધવા તરફ થયો તેની પૈયામિક કાં ના પી તૃપ્તિ આપવામાં ભારતવર્ષને જે મર નાથ ચરો છે તેના ચોથાનીય ચિન્હ ધણા ખરા થયો જેવામાં આવે છે આજ નેમનાથ, ચિનેઃ મિરનારના દેવાવશે વીગેરે તેની તે દુર્લભમાં અને પશુના જેવી પ્રવૃત્તિ કદ કીત કહાણી જગતમાં જાહેર કરે છે નિહુર પ્રકૃતીશળા મહુમટે ભરનાર, ભર ધમસાગીને જેમ ભારતવર્ષમાં પેમી ભારતવર્ષના ધન રત્ન વીગેરે લૂટી લીધાં ભારતવર્ષના નજર શ્રામ, ચેર વીગેરેને તેણે તોગી નાખ્યા, તેણે ભારતવર્ષને જોડણુ સમયાન સ્થળ જેવું કરી દીધું. ઉપરા ઉપરી બાર બચકર દુઃખદાર્થ ભારતવર્ષના દુઃખમાં જે મળીર અત્ર લેખા અદિત યત્ર તે દાવ મુખી દેખ દૂર કરી યાચુ નથી જે મિજાગી નાગરને સજ્જા કરવા માટે અને શૂરાવા માટે તેણે ભારતવર્ષની અમસવનિ તુ ર શક્ષાનીએ નો મમૃદ્ધિ લરી લીધી છે, તે ગમગી નાદી મડામુનિ જેડી યાં ચોથા પીચ દયામાં આવી પગી છે.

હીરરીના પહેલાં નેમથી તે ચોથા નેના ચેષ ભાગ મુખી ભારતવર્ષને ખલીશ સાથે જે સગવડ હોતો તે સગવડુ વિચણુ આપણે આપ્યું તે વિચણુ આપના પી આરવકયા બહી અપણે પ્રદૂત વૃત્તાન આપવાથી કા નીસરી ગદ હીએ હને અપણે તે પ્રદૂત વૃત્તાનુ વિચરણુ આપવા પ્રદૂત થયે હીએ ઉપર

આપણે કહી ગયા છીએ જે મૈથિલેશીય રાજા માનસિંહના રાજ્ય શાસનમાં મહેન્દ્રેએ તેની રાજધાની ચીતોડપુરી ઉપર હુમલો કર્યો, તે સમયથી વીરવર બાપ્પારાઓળના અબુધદ્યનો સૂત્રપાત થયો. એમ માલુમ પડે છે જે, ઇલાહ મહેન્દ્રેનો અધિનાયક હતો અથવા મમદણીનકાસીમ સીંધુ નદિથી મોટી સેના સહીત આવીને માનસીંહ રાજા ઉપર હુમલો કર્યો હતો એમ હોવું જોઈએ. પરંતુ એ સંદેહ છે કે મુસલમાન વીરે ચીતોડ ઉપર હુમલો કર્યો તેનો નિશ્ચય કરવો એ તદ્દન મુશ્કેલ છે. મહુમદણીનકાસીમ મોટી સેનાનો નાયક હોઈ મુસલમાનવીરે તે સમયે ચીતોડ ઉપર હુમલો કર્યો તેનું 'ખર' નામ નીકળી આવતું નથી.

જે યુદ્ધનો વૃત્તાંત બાદ થયોમાં ઠીક રીતે આપેલ છે + અગરજો તે સઘળો વૃત્તાંત, અસ્પષ્ટ રૂપે કદપના જાળે ઢંકાયલ છે તો પણ અનુસંધાન કરવાથી, તેમાંથી સારીરીતે ઐતિહાસિક વૃત્તાંત ગેગવી શકાય છે. જે સઘળા ખત્રી-દાના શાસન કાળમાં ભારત વર્ષમાં એક નવો યુગ આવ્યો હતો. ધણું સેંકડો રાજ્યો નાશ પામ્યાં, સેંકડો રાજાઓ હુણ્યા, અને પદચ્યુત થયા. તે સમયે ચારે દિશામાં હાહાકારનો મહા નાદ હતો, જે દુર્દાત મુસલમાનોથી ભારતવર્ષમાં જે સઘળા હુદયને લોદી નાખે તેવા અત્યાચાર જાનેલા છે, તે સંજોરે હીંદુ ઇતિહાસમાં જુદાં જુદાં વિવરણ જોવામાં આવે છે. તે હીંદુ મુસલમાન વૈરી મુસલમાનને કોઈ સ્થળે રાક્ષસ, કોઈ સ્થળે ઐદ્રજાળિ અમુર કહેલ છે. તેઓ કેટલીકવાર ખુસ્કી રસ્તે સિંધુ પ્રદેશથી હિંદુસ્તાનમાં આવતા કેટલીકવાર સમુદ્ર રસ્તે વહાણમાં બેસી હિંદુસ્તાનમાં આવતા હતા, હુંકામાં ભારત વર્ષના તે શાંતિ વિધાતક શત્રુ કાણુ હતા તેના ગાંઠે વિજિત વિજિત અભિપ્રાય જોવામાં આવે છે.

* મહોદાના મંથમાં વર્ણવેલ છે, જે રાજાઅલી નામના એક રૂડીરે ગડપીટલી (અજમેર) માં પેગી લા મળના દહીના પાનમાં દાખ નાંખ્યો. રાજાના હુકમથી તે મપ્પરખ ગાંઠે તેની એક આંગળી કાપી નાખી કાપેલ આંગળી આકાશમાં ઉડી મકકામાં ગઈ સારપછી તે આંગળીને ખડીરા પાસે અણી ખડીરાએ તત્કાળ તે આંગળીને ઓળખી અને સપળી વતળી વાકેફ થઈ હીંદુ રાજાના અત્યાચારથી રૂદ્ધ થઈ તેને મોઝ દંડ આપવા માટે એક સેનાદળ તૈયાર કરવા તેણે હુકમ આપ્યો, તે સેનાદળ, વેપારીઓ (સોનાગર)ના છાના વેચમા અજમેરમાં આવ્યા અને તેણે અજમેર નાગર કપર હુમલો કર્યો તે સમયે અજમેરનો અજયપાળ નામનો એક રાજા હતો તે મુસલમાનોના મબીર અને સખત હુમલાઓનો અટકાર કરી શક્યો નહીં છતાં રજાસમાંના પડો, તે રજાગજમાં વેદિકા જનાવવામાં આવી, તે વેદિકા ઉપર મહારાજ અજયપાળની પદ્ધતિમાં કાતરેલી એક પ્રતિમિ છે તે પ્રતિમિ અસ્પષ્ટ છે. જેના દાઢમાં લગ્ન જાણું છે. તે સ્થળે હાલ "અજયપાળનો મેળો" એવા નામનો એક વર્ષિક દર્શનીય મેળો ભગાય છે તે મેળોમાં મેટા જમકાથી મા પુસોની બીડ યાવ છે અને દળરો માણુઓ તે દિવસે લાં એકા થઈને આનંદથી તે દિવસ યંત્રિત કરે છે.

ગિરહોટના, ચોદાણના, મૈરના અને યાદવના ઇતિહાસ અથવા નીસરી આવે છે જે સં. ૭૫૦ થી તે સં. ૭૮૦ (ઇ સ. ૬૬૪ થી તે ૭૨૪) સુધી ઉપર કહેલ રાજાઓના રાજ્યમાં થોટી ઉચલ પાચલ થઈ હતી. પણ તે સમયી મોટી ઉચલપાચલ કોનાથી થઈ તેનું વિવરણ મળી આવતું નથી. એમ કહેવાય છે જે, હીન્દી ૭૫ (ઇ સ. ૭૫૦ માં યદુવંશીય એકજ નામએ ચોતાની રાજધાની સાવલપુરને બદલી ચલતજ નદીના પરપારે મરૂ ભૂમિને આશ્રય કરી ત્યાં રહ્યો હતો. જે શત્રુએ તેની જો રૂપની ચોચનીય દુર્દશા કરી હતી તે શત્રુનું નામ ભટ્ટ અથવા " ફરીદ " એવું નામ આપેલ છે. વળી માનુષ પટે છે જે અજમીરનો માણેકરાય, ચોદાણ રાજા હોઈ શત્રુઓથી પુરો દાવમાં આવવાથી યુદ્ધમાં ઉતર્યો હતો, બરાબર તે સમયેજ ચોદાણ રાજા માણેકરાયે, શત્રુઓની માથે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં પ્રાણ છોડ્યો હતો.

પંજબ પ્રદેશ માહેલ સિંધુ સાગર નામનો ડોઆર દેશ, તે સમયે, ખીન્દી વંશીય પ્રથમ રાજાના કબજામાં હતો અને દુર દુરનો પૂર્વ પુરૂષ ગોવળકોંડા માં રહેતો હતો. જે શત્રુએ તેને રાજવ્યુત કરેલ છે તે શત્રુને ભાટ લોકો દાનવ કહે છે, તેનું નામ " જોર આરામ " અર્થાત વિશ્રામહીન હતું. એમ કહેવાય છે જે ગંગોત્રિના પાસેના મજ્જીબંદ (ગમરબંધ) નામના સ્થાનથી તે દાનવ ભારતવર્ષ માં આવ્યો હતો. વળી પત્તન નગરનો અતિષ્ઠાતાના પૂર્વ પુરૂષ પણ તે વીંચલુવિ-વલ્લવ સમયે સંસારના ઉપકુળના દ્વીપબંદરથી દુર થયો હતો. આશ્ચર્ય એ શાન્તિ મય કાલમાં ભારતવર્ષના બિલ ગિલ પ્રદેશ ઉપર કોઈ પણ વિદેશ દ્રષ્ટી પડી નથી ? કોણે ભારત વર્ષમાં જે મોટું યુદ્ધ ઉત્પન્ન કરી ભારત સંતાનને શાંતિ મુખમાંથી કાઢી નાખ્યા ? હાંદુ ઇતિહાસ લેખકની ત્રિપિદારાએ એ મમરયાની મીમાંસા ધાવ તેવું નથી. મુસલમાન ઇતિહાસથી જાણવામાં આવે છે જે ખાલીફા ના પ્રતીનીધી રૂપે ઇલાહીત બરોબર તે સમયે જોરસાનમાં રહેતો હતો અને ખાલીફાની વિજયિની મેના ગંગાતીર પર્યંત અજમેર થઈ હતી. તે રીવાય બીજાકો-ઈ મુસલમાનના પ્રાદુર્ભાવનું વિવરણ કોઈ રમ્યે મળતું નથી. જોયી માનુષ પટે છે જે ઇલાહ કિવા કામીમ અથવા વાલીદ ખલીફાનો કોઈ પ્રતીનીધી વા સેના નાયક ભારત વર્ષમાં આવેલ હોયો એમ છે. પણ કરીને મુસલમાન ઇતિહાસમાં જ યાહદ અને કામીમનું વિશેષ વિવરણ માનુષ પટે છે. એટલે નિઃસંદેહ રૂપે માનુષ પટે જ કો ઇલાહથી દે કામીમથી એ પ્રમાણે ભારત વર્ષના રાજા વીજેર ઉપર ઉત્પીડા થઇ. ચિંતાકર્તા માર્યસાજ માનસીદને મદદ આપવા માટે જે સમજા રાજાએ તે સમયે લીધી હતી, તેઓના નામોના પાઠ કરવાથી એ રીતના અનુમાનની સત્યતાની અનેક પ્રકારે પ્રતીતિ ધાવ છે. મહારાજ માનસીદ, માર્યકુળ માં પેલા થયેલ છે જે બાળતનું વિવરણ ઉપર થઇ ચુક્યું. જે માર્યવંશના મુખ

જાન ૧૫ પ્રમાર વંશના રાજાઓ, ભારત વર્ષમાં સાર્વભૈમ. પદવી ભોગવતા હતા; ભટ્ટ અથવા માહુમ પડે છે જે પ્રમાર વંશીય રાજાઓ કેાઈવાર ઉજ્જૈનીમાં અને કેાઈવાર ચીતોડમાં રાજ્યાસન સ્થાપતા હતા. +

તે લીધણકાળમાં ચવનાદ્રમણ યદ્રી સ્વાધીનતાના લીલા નીકેતન ચીતોડ પુરીને ધ્યાવવા જે સઘળા રાજાઓએ માનસીદની સહાયે રણસેત્રમાં ઉતર્યા હતા, તેઓની નામવાળી નીચે આપવામાં આવે છે

અજમેર રાજ સૌરાષ્ટ્ર રાજ, ગુર્જર રાજ, હૃણ રાજ, ઈજ્ઞસીંહ, ઉત્તર-દેશાધિપતિ ભુપા, જાડેજ રાજકુમાર શિવ, જંગવદેશપતિ જોડીયા રાજ, અશ્વ-રીયા, શિપત, કુલહર, માહુન, હિલ, હુલ વીંગરે ભુદા ભુદા સામાન્ય અધિપો મોટા ઉત્સાહ સાથે પોત પોતાની એના તાગને દેશ વેળે મુસલમાનની વિરુદ્ધે રણમ આમમ ઉતર્યા હતા, તે નિવાય ખીજ ઘણા રાજાઓનાં નામ માહુમ પડે છે, તેઓના વશ હાલ સપૂર્ણ રીતે ન થયેલ છે તે મળ્યા રાજાઓમાં દેવ-ળ દેશપતિ દાહીર વિશેષ પ્રસિદ્ધ હતો. અગર જે કે અનુ સિપિકારના પ્રમાદ અને ભયથી દાહીરના બદલે તુઝાર રાજધાની દિગ્રી લખેલ છે પણ સેનાપતિ કાશીમની સાથેના યુદ્ધમાં દેહીવપતિ, દાહીર મજનું વિશેષ પ્રસિદ્ધ વિવરણ મેવામાં આવે છે. સિધુરાજ દાહીર મ્લેઝેથી યુદ્ધમાં હણ્યો, તેના પુત્રે ચીતોડ નગરમાં આશ્રય લઈ પિતૃધની ચવનના વિરુદ્ધે સમગ્રમાં સાફ શૌર્ય બનાવ્યું હતું.

તે પ્રચલ મ્લેઝાક્રમણ યદ્રી, ચિનોડપુરી ધ્યાવવા માટે બીરખાલક બાપ્પાએ અધિક વિરલ્લ બતાવ્યું હતું. તેના પ્રમલ્લ પરાક્રમે શત્રુઓ, મિધુ અને સૌરાષ્ટ્રના પલાયન કરી ગયા વિજયી બાપ્પો, તેઓનું અનુસરણ કરનેા પિતૃ રાજ્ય બીજનોમાં આવી પડેાઓ, અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ જે સાદીમ નામનો મ્લેઝ, બીજનોના રાજ્ય ઉપર હતો. બાપ્પાએ તેને રાજાબ્રહ્મ કયો અને તેના ઠેકાણે તેના ભાણેજ ને નિહામને ભેગ્યો બાપ્પાએ તે ચવન રાજાની

+ ગૌર્ય રાજાની રાજમબાગા જે માગનેાએવા દગ મેડું નિરખુ મયતપી પ્રતીતી થય છે જે મહા કવી ચદ્મરોડે રામ પ્રમારના તાગામાં જે નામ તેા મચાવ્યા છે તે મત છે, શાળીકે પ્રમાર નામજ તે સમયે ચક્રવર્તી દત્તા સે યુગના સમકાલીન ઓક ઇ તીહામ વેત્તેા અથ વાયવાળા માનુષ પડેકે જે ઓકરાજ સેદુકસે, મહારાજ ચંદ્રયુ મને પેતાની દુદિતા પરણી અને તેની સાથે સુદ્ધ મૈત્રી સૂત્ર બાધ્યુ વગેરે રાજ્યચક્રવર્તી ચંદ્રયુક્તના તાગામાં ઘણા વગાર ખાનાર ઓક સૈનિક હતા તે ઓક ઇતિહાસિકના ગ્રંથોમાં મળી આવે છે.

જોરાસાનના અધિપતિએ, ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો, તે સમયે તેને મદદ આપવા ને સઘળા હાંદુ રાજાઓ સંગ્રામ ભૂમિ ઉપર ઉતર્યા હતા તેની તાજિશ આપી. દેશવેરી મ્હેરજીના હુમલામાંથી સ્વાધીનના સ્વત્ત્વ ચિતોડ પુરને બચાવવા, તેઓએ ને પ્રયત્ન વીરત્વ અનુપમ રજકૌશલ, અને વિરમયકર આત્મોત્તમનનુ પ્રદીપ્ત દ્રષ્ટાંત જતાવ્યું છે તે ભારતીય ઇતિહાસમાં જવલ્લદશરે લખાયેલ છે. મહારાજ જોમાન ચોવીસ વાર શત્રુના વિરૂધે રણક્ષેત્રમાં ઉતર્યો હતો, તે મઘળા સંગ્રામોમા તેણે ને અદ્ભુત વીર્ય જતાવ્યું છે તેથી રામસમ્રાટ સીત્તરની જેમ તેનું પવિત્ર નામ તેના વંશધરોની જપમાળાના જપસ્વરૂપે થઈ ગયું છે. તેના સ્વદેશીય રજપુતો તેના શુભ્રાત્મે એટલા બધા વિમોહીન થયા છે ને તેઓ હાલ પણ પ્રાતરપણીય બીજા રજપૂત રાજ્યોના નામ સાથે મહારાજ જોમાનનું નામ જપમાળાથી જપે છે. ઉદયપુરમાં કોઈ છીક જાય તો અથવા કોઈનું પદરખાન યાય તો તેની પામે રહેલ આશામી ઉંચે સ્વરે બોલી ઉઠે છે “ જોમાન તારા રક્ષા કરે ” બ્રાહ્મણોના પરામર્થના અનુસારે, મહારાજ જોમાનને પેતાના નાના નનય, જગરાજના હાથમાં રાજ્યનો શાસનભાર સોંપ્યો પણ ચોડા સમયમાં તેના મનનો વિચાર બદલાઈ ગયો, ત્યારે રાજ્ય શાસનભાર પોતે હાથમાં લીધો બ્રાહ્મણોએ તે કામ ફરીથી ન કરવા વિશેષ પરામર્થ અને સલાહ આપી, પણ તેણે તેઓની હુઆ કરી અને પુત્ર પાસેથી રાજ્ય છીનવી લીધું. ગરીબ બ્રાહ્મણો ઉપર એટલો બધો ગુસ્સો થયો હતો કે તેણે દિગ્ધ કુળને પોતાના રાજ્યમાથી

૧ સેટમદરૂમભગાર કીનારા ઉપર સ્થપિત, પણ તેના અધિપતિ જરકના સંબંધે મહા જાનનું વિષ જી માણુમ પડ્યું નથી.

૨ મુંદરથી આવેલા ખેરડીના મંત્રણે ને મહા વિરજ્ય માણુમ પડે છે તેની એટલું માત્ર જણાય છે ને પ્રમાણ વંશની એક શાખા છે.

૩ ૬૨ અને તેની રાજ્યધાની હંશુલી (હાસુલી) સંબંધે ને પ્રકટિત છે, તેગાથી એટલું માત્ર નિર્ણયિત થયું છે ને તે રાજ્યની ગતિતરી કોનોની પાસે આવેલી હતી.

૪ તે સામન્ય રોક અને પરિણામનો વિષય નથી ને કોઈ જટિલ અંગેના દિશ્વિના તુચ્છાર રાજપુત નામ જોવામાં આવતું નથી. પણ વિશેષ વિવેચના કર્યાથી માણુમ પડે છે ને આ પુદ્ગલ નામ અગાઉ નો વર્ષ પૂર્વે પ્રગમ અનગપાને, દીક્ષીની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરી.

૫ ઝાતોરચકી ને યનિયર આવેલ હતો, તે ચોદાણની એક શાખામાં ઉત્પન્ન થયેલ હતો. પણ તેના વંશધરો કેટલો સમય તે દિશ્વિનો અવિચાર કરી રહ્યા, તે કોઈ કહી શકતુ નથી.

૬ જુનાગઢ (ગીનાર) થકી પદ્મ રાજ આવેલ હતો, તેના વંશધરોએ ઘણો મળ તે પ્રદેશમાં રાજ્ય કર્યું.

દ્રાપી મુકયુ પાપ મોહને વચચર્તા થઈ ખોમાને જે દુષ્કર્મ શુદ્ધ હવે તેનું દગ
તને યે ન મમરમા મજ્યુ નરીમ દિવ્યગુના શોષિનયો પેતાના હૃદય પ્રવર્તિત
કની પોતાના રાજ્ય મિહામને બેડો ખરો પપુ તેનો લેખ તે લાગે કાળ કરી
ગરબો નરી, યે શ નમરમા તેના એક દીપ્ત નામે મગરો તેને મિહામન પ્ર
કની દીધો અને તેનો વધ ક્યો નામન્ય સિદ્ધામનના લાભ માટે દુષ્ટપતિ મગરો
સ્વદુષ્ટને પિતૃ શોષિનનો પાન કર ખરો પત્ર તે ર ત્યનોગ થણા દિવસ કરી
ગરબો નરી મેતાડા સરદારો જે એકાદ થઈ મગરને મિહામન ન્યુત કરી
દીધો રાજ્યપ્રદ થવા પડી પિતૃકૃતા મગરો ઉત્તર ડાહી મરહુદમા આપય
દીધો, અને ત્યા તેણે સદુર્થ નામના સ્થનનો કળે કડા અને ત્યા પોતાનું
વંશનૃમ રાખુ તે વૃંદા મહેરમા તેના વચચર્તામામની નિહોટવા
નામથી શોષમામ

પિતૃધાતક મગર પડી શત્રુના યતોડના નિકામને જોડે તેના અને તેના પડીના રાજ્યોના શામન કામના બિનોદી અધિભરૂ ગીમા અનેમયે વધી

[illegible]

તે સરહના રણનું મંત્રે કેદી વન ગિરિમાં એક મેરા ગિરે બનાવી સા
તેએ એ રણ તરફ રહેતું અને તે મંત્રે રણ તેજના અનુભવે તે ગિરિમાનના શિષ્યો
ગિરિના આશ્રય નથી ગિરે તે તાર થયે લાદે રા રાજ સાથે એ ગિરિમાંથી બેઠે
દિન અગામી એકે જાણેત દના । જ તે રજો જાતસગીનના શામન સમય થ મ
૧૭૨ સુધી ૫ ૧૫૨ ગિરિમાં રજા આતમીકની ન મા । એક એનિદાનિક પકિતના
જાનના જાણના જાણે છે જો પ્રાણીન દરમ્યા ન મા મનુષ્ય અને લાદે રજા એક
દો, રાજ્ય સુધી અરિષ્ટ દત્ત નમા જરૂર ન । એક અરિષ્ટ દત્ત નમા જરૂર ન
પ્રા અનંત નથી મુ એ તે માનના દિન ને મદાર ન પામના ર નમા મ
પર ૧૭૨ એકે છે સા ૧૭૨ મા જાણના જાણ દો એકે અનુમાન થાય છે જે
મદારના સામતા કુળના પ્રમા નામે કેદના દો એકે

પડી મહીનદી અને આબુપર્વતના મધ્યસ્થ વિશાળ પ્રદેશમા જે સઘળા અસભ્ય માણસો વસતા હતા, તે સઘળાએ ચીતોડના અધિપતિના પ્રચંડ પ્રતાપે પરાજીત થઈ તેની આધીનતા સ્વીકારી હતી તે વિસ્તૃત અગ્ન્ય પ્રદેશમા જે મઘળા કીડલા હતા, તેમાથી ધરણગઢ અને અજરગઢ નામના બે કિલ્લા હાલ મોજુદ છે મહારાજ ભટ્ટભાટે ગુજર્નર અને માળવ રાજ્યના તેર સ્વતંત્ર રાજ્યનો અધિકાર પોતાના તેર પુત્રને આપ્યો તેના તે તેર પુત્રો ભારપછી ભાટેરા ગિરહોટના નામે પ્રસીદ્ધ થયા

મહારાજ જોમાનના નીચેના જે પદ ગળઓ કમે કમે ચીતોડના સિંહાસને બેઠા તેઓના રાજ્ય કાર્યમા કાંઈ જાણવા જોગ થટના કે ખીના ખની નથી તે પદ ગળઓની કારકીર્દીમા વટનાવળીની મનોહર વિચિત્રતા નથી એટલે કે તેનું વર્ણન, વાચનાશ્રીઓને મનોઆહી અને મનોરંજક થઈ પડે તેવું નથી તે અમયમા ચિતોડના ગીરહોટ વંશનો અને અજમેરના ચોહાણુ વંશનો કોઈ કોઈવાર મિત્રભાવ અને અમિત્ર ભાવ જોવામા આવે છે કોઈવાર પરસ્પરના હૃદયશ્રોણિત પાડવા કઠોર યુદ્ધક્ષેત્રમા ઉતરવા તેમ જ યાતા અને કોઈવાર તેઓ સુદૃઢ મિત્રતામા બધાઈ, મહેબોબીની સામે યાતા ચિતોડાધિપતિ વીરસિંહે કોવાટીયા નામના રણક્ષેત્રમા ચોહાણુરાજ દુર્લભને પાડી દઈ હરાવ્યો પણ રજપૂત જાતિનું કેવું અપૂર્વ અને અલૌકિક મહાત્મ છે ! દુર્લભના પૂત્ર મહારાજ વિશાલદેવે પિતૃશોકને વિસ્મૃત કરી, સ્વદેશ પ્રેમિકના સ્વર્ગીય મત્રમા પ્રચંડ વિદ્રેષ જાપ છેડી દઈ પિતૃહતા વીરસિંહના ઉત્તરાધિકારી રાઓળ તેજસિંહ સાથે અભિન્ન મિત્રતાથી બધાઈ બાધવ જેવા કાર્ય કર્યા, અને હિંદુ વૈરી મુસલમાનો પ્રચંડ પ્રતાપ રોકવા રણગણમા તે ઉતર્યો હતો મહનીય રજપૂત ચરિતની એ અપૂર્વ અને લોકોત્તર ગુણવર્ણના કેવળભદ્ર ઓથોમાથી નીકળી આવે છે, એટલું જ નહીં પણ અનેક શિલાલિપિથી પણ તે વર્ણના નીકળે છે એ મઘળા ઓથોથી અને શિલાલિપિથી તેઓના જે આચરણનો વૃત્તાંત મળી આવે છે તેનાથી સ્પષ્ટ પ્રતીત ધાય છે જે તેઓ સ્વભાવત વર્ણ જ્ઞાનહીન અને તેજસ્વી હતા પ્રચંડ મૂર્તિ ધારણ કરી યોવનકાળમા તેઓ પરધનનું હૃદય બરતા હતા અને વૃદ્ધાવધાના કાળમા ચેત્યા દિનું નિર્માણ કરી યોવનકાળમા ઢેલા પાપો દૂર કરવા સચેદ યાતા હતા, હથીયાર, ઘોડા અને શીકાર, તે તેના હૃદયની આમચી હતી તેમજ વસ્તુથી તેઓ થોડીવાર પણ દુર રહેવા શુશી રહેતા નહોતા, અને ન્યાયે શત્રુકુળના જનડના અભાવે મેવાડ શાંતિ ભોગવતું હતું, ત્યાં તેઓ પોતાના મરકારી સામતોની સાથે નિષ્કારણુ વિવાદ વિધવાદેમત્ત થઈ તે શાંતિનો ભગ કરતા હતા

* તેઓએ તેર રાજ્યની સ્થાપના કરી તેમા ગાંધારા અગીયાર રાજ્યના નામ મળી આવે છે તે કુલનગર, મ પાનિર, ચોરેતા, જોજપુર, જુનાર, નીમખેર, સોઢા, ચોધમદ મદપુર, આમતપુર, અને ગગાબાવ

પ્રચલિત પ્રારંભથી તેમને શરણ થયા હતા અને તેમનો આદેશ (હુકમ) માથે ચલાવતાં હતા. દિલ્લીના શેષતુંચાર સમ્રાટના રાજકાળમાં એ સઘળા રાજાઓ ભારત વર્ષમાં ભુદા ભુદા ભૂભાગે પોતાનું રાજ્ય કરતા હતા. મહારાજાધિરાજ અનંગપાળ તે સઘળા રાજાઓના શિર્ષસ્થાને રહી એ સઘળાને આદેશ આપતો હતો.

જે દિવસે ભટ્ટી લોકો, બાબાળીસ્તાનથી પિનાહિત થઈ ભારતવર્ષમાં ફરી પેઠા તે દિવસથી, થોડા સમયમાં તેઓ પંબળના શાલીવાહન પૂરને ભાન્નોટને, અને મરૂ ભૂમિના લઢુર્વા નામના શહેરને હસ્તગત કરવા સમર્થ થયા. અને ટેરવાલ નગરીનું સ્થાપન કરી તેઓ પ્રસિદ્ધજેશલમેર નગરી સ્થાપન કરવા ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. તે સમયે, ચોહાણવીર પૃથ્વીરાજ દીલ્લીના સિંહાસને બેઠા હતા. ભટ્ટિ લોકો તેસમયે જેશલમેર નગરની પ્રતિષ્ઠા કરવા મશગુલ હતા. તે સમયે, તે નગરી વિશેષ ખ્યાતિ મેળવી શકી નહિ. જેશલમેરની, સ્થાપનાના પૂર્વે ભટ્ટિ લોકો તે અપ્રશસ્ત ભૂભાગમાં રહી ખલીફાના સેનાપતિઓ સાથે યુધ્ધમાં ગુંથાયા હતા. બંને પક્ષમાં બીજણ યુધ્ધ થયું હતું તે યુધ્ધ બ્યાપારમાં ભટ્ટિઓ સમયે સમયે જ્ય મેળવી સિંધુનદની તક્ષકની રાજ્યધાની પ્રત્યંત પોતાનો પ્રતાપ ફેલાવતા હતા અને છેવટે તે સ્થળ પ્રત્યંત, પોતાના પૂર્વ પુરુષનું વિસ્તૃત રાજ્ય મેળવી શક્યા હતા.

જે સમયે, મુસલમાનના દુર્ધર્ષ વિક્રમપ્રભાવે, ભારતવર્ષમાં ઓટી ઉઘલપાથલ થઈ. ભટ્ટિવંશીય રજપુતો તે સમયે તે સંકીર્ણ રાજ્યમાં રહી રાજનૈતિકજગતમાં અતિસામાન્ય ઉન્નતી મેળવી શક્યા હતા, પણ ચોહાણ રાજ દીલ્લીશ્વર પૃથ્વીરાજના શાસનકાળમાં તેઓની ઉન્નતિનો સૂત્રપાત થયો. તે સમયથી તેઓની વીરતા કમેકમે વધતી ગઈ. ભારતીએતિવૃત્તમાં વર્ણવેલ છે જે પૃથ્વીરાજના તાબામાં અળીલેશ નામનો એક સેનાપતિ હતો તે ભટ્ટિવંશનો રજપુત હતો.

ઉપર આપણે કહી ગયા કે મહારાજ અનંગપાળ તે સમયે ભારતવર્ષમાં સાર્વભૌમ રાજા હતો. તે દીલ્લીના પ્રથમ તુંવાર રાજા બીલનહેવથી નીચેઓગણીશમે પુરુષહતા. મહારાજ સુધિષ્ટિરનું લીલાનિકેતન પ્રાચીન ઇંદ્રપ્રસ્થ સેંકડો વર્ષ સુધી સ્મશાન ભૂમિ રૂપે પરિણામ પામી પડી રહ્યું હતું. એ દીર્ઘકાળેનવ્યાપીની અરાજકતા મધ્યે જે મહાપુરુષે મૃતસંજીવનના મંત્રણે તેઇંદ્રપ્રસ્થની પૂર્વશોભાનો ઉદ્ધાર કર્યો તેનું નામ વિનજદેવ, વિનજદેવે અનંગપાળનામ ધારણ કરી, સુધિષ્ટિરના રાજસિંહાસને બેઠો. તેના ઉત્તરાધિકારીઓના રાજ્યકાલમાં અજમેરમાં ચોહાણ રજપુતો, દીલ્લીના રાજની આધીનતામાં સામંત રાજરૂપે વિરાજતા હતા. પણ ચોહાણરાજ વિશાળદેવના વિક્રમ પ્રભાવેએ આધીનતા સ્ખલિતથી માત્ર નામની રહી હતી કાલના અપૂર્વ મહિમાએ તે આધીનતા ચોહાણ રજપુતોના પક્ષમ કોઈ રીતે કપકર થઈ શકી નહી કારણકે નહીતો.

તે સમયથી ચોદાણની સોશાયલિસ્ટી કમેકમે વધતી જતી હતી એ બહુતવર્ષનું સાવધાન અધિપત્ય, તેના એકેવશધરના હાથમાં આવવાનો સૂત્રધાર થયો

જે સમયે દીલ્લીના મિહાસન માટે મહારાજ અનગપાળની સાથે કનેક્શન સ્ટોલ રજપુતાનો ચેર મશામ ચાલતો હતો તે સમયે, સોમેસ્વર નામનો એક ચોદાણ રાજા અજમેરની ગાદી ઉપર હતો. સોમેસ્વરે તે સશામકાલમાં મહા રાજાધિરાજ અનગપાળને વિશેષ મદદ આપી તેથી દીલ્લીસ્વર અનગપાળ તેના ઉપર અતિવતુલ થયો. તેણે પોતાની પુત્રીને સોમેસ્વરને આપી, સોમેસ્વર સાથે જન્માર્ધનો સંબંધ બાંધ્યો એ પુત્રીના ગર્ભ વીરવર પૃથ્વીરાજનો જન્મ થયો. મહારાજ અનગપાળે તે સમયની અગાઉ પોતાની એક પુત્રીને કનેક્શન વિજયપાળને આપી હતી. વિજયપાળનો એક પુત્ર સ્વદેશદોહી જયચંદ્ર પેદા થયો. જયચંદ્ર અને પૃથ્વીરાજ બન્ને દીલ્લીસ્વર અનગપાળના દોહિત્ર થાય. જયચંદ્ર પૃથ્વીરાજ કરતા વડિલ હતો બન્ને દોહિત્રો, માતામહના સમાન સ્નેહવાળા અને પ્રીતિપાત્ર હતા. અનગપાળ અપુત્રક હતો તે નાના દોહિત્રના ઉપર વધારે સ્નેહ રાખતો હતો. એટલેકે અંતિમ વયમાં અનગપાળે પૃથ્વીરાજના હાથમાં, પોતાના વિશાળ મામા જયનું સૂત્ર આપી દીધું.

જયચંદ્ર મોટે દોહિત્ર હોઈ તે સામાન્ય મેળવવા આશા રાખતો હતો. પરંતુ તે આશામાં તે દરેક રીતે નીધ્ન નીવડ્યો. માતામહનું મિહાસન તેને મળ્યું એવી તેની જે વામના હતી તે પૂર્ણ થઈ નહીં. તે સમયે પૃથ્વીરાજની ઉંમર આઠ વર્ષની હતી તોપણ વયોગ્રેષ્ઠ દોહિત્ર જયચંદ્રને છોડી અનગપાળે પોતાના મામા-જયનું સૂત્ર પૃથ્વીરાજના હાથમાં આપ્યું.

માતામહ અનગપાળ પાસેથી બહુતવર્ષનું મામાન્ય પૃથ્વીરાજ પામ્યો એ અન્યાય અને પક્ષપાતપદ. જયચંદ્રના દુઃસ્વપ્ના કટકે રૂપે થઈ પડ્યા હાથનું વિદેશાનયે અને ઈર્ષાવિન્નિર્મલ તંતુ હ્રદય કાષ્ઠમાં બળવા લાગ્યું. તે વિષમ દુઃસ્વપ્નનું ગિરારણુક નવા માટે તોતે જે ઉપાય યોજ્યા, તે ઉપાયથી તેણે પોતાના જગજી ઉપર કુરાગ લાવ્યો. કયોઈ અને સમગ્ર જાન બુધિનો નર્ક નાશ કર્યો. પૃથ્વીરાજ દીલ્લીના મિહાસને બેઠો. ત્યાં જયચંદ્ર પહેલાં તો તેણે ચાર્જકોમ સ્વિમર્સ નહિ અને નામની બહુત બુધિમાં પોતે સમગ્ર અને એકેશ્વર કહેવાય તેમ કરવાને એકવત્ કરવા લાગ્યો. મુદનેક પુત્રીદર વશનો ગન્ધ અને અસુલીલવાટ પાટનુંનો અધિપતિ ચોદાણ વશના મયમના શવ હવા આ લાયકર અતવિષ્ટર કાળમાં તેઓએ જયચંદ્રનો પક્ષ સ્વીકારી લીધો, અને પૃથ્વીરાજના વિરુદ્ધે ઉતરવા તેઓએ જયચંદ્રને ઉઠેયો. અગર એકે પૃથ્વીરાજના બાણવામાં તે હર્ષકવ આવી હતી. પરંતુ તે પહેલાં અસુલી

લપાટણના અને સુંદરના રાજાને કાંઈ જોઈયો નહિ. છેવટે જ્યારે પુરીહારરાજે તેના વિરૂદ્ધે ઘોર ઠગાઈ અને દગલખાજ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે તેણે તેની સામે તલવાર લીધી. પૃથ્વીરાજ જ્યારે દીલ્હીના સિંહાસને બેઠો ત્યારે, સુંદરરાજે પોતાની પુત્રી, તેને પરણાવવા સ્વિકાર્યું હતું. વિવાહ કરવાની જોડવણ થવા લાગી. પણ દુષ્ટ મતી પુરીહારરાજે, તેની પુત્રી તેને પરણાવી નહિ. તેથી પૃથ્વીરાજ ઘોર અપમાનિત થયો. તે અપમાનના બદલાને માટે તેણે તેના વિરૂદ્ધે યુદ્ધ યાત્રા કરી. એ યુદ્ધમાં ચાહાવુ વીર પૃથ્વીરાજની ભાવી આબાદીની સૂચના થઈ. અને તે સમયથી તેનું પુષ્કળ વીરવિક્રમપણું થોડેથોડે બહોરમાં આવવા લાગ્યું તેની તે અભ્યુન્નતિ, દુરચરિત્રજન્ય-ચંદ્રનાહૃદયમાં ઝેરથીથોડેલાબાણની જેમ લાગવા માંડી. તેનીઆબાદીએના પાપહૃદયમાં સદા થઈ શકી નહિ. તે અભ્યુન્નતિનો પ્રતિરોધ કરવાના અભિપ્રાયે, ખીજે કોણ ઇલાજ મળ્યો નહી ત્યારે છેવટે; તેણે સંગ્રામપદુ તાતાર સૈનિકોને પોતાની સેનામાં પગાર આપી રાખ્યા. તેથી તેના અધઃપાતનો રસ્તો પરિશુદ્ધ થયો. તેનું ભવિષ્ય લાગ્ય ગગનઘોર તર ધન બાણે સમાર છન્ન થઈ પડ્યું. તેણે પોતાના પાપ કલુષિત હૃદયની પરિતૃપ્તિ સાધવા માટે જે ઉપાયનું અવલંબન કર્યું તેથી તેનું અને સઘળા ભારતવર્ષનું અહિત થયું. કારણકે હીંદુ વૈરી દુર્હતિ મહમદગોરીતે મુયોગે ભારતભૂમિમાં પેઠો. અને તેને ભારત સંતાનની સ્વાધીનતા છીનવી, ભારતના પવિત્ર હૃદયમાં ઇસ્લામ ધરમનો વિજય વાવટો રોપ્યો.

ચિતોડના અધિપતિ સમરસિંહ, દીલ્હીસ્વર પૃથ્વીરાજની યેન પૃથાની સાથે પરણ્યો, એ મંગલમય, સંબંધ બંધને તે બન્ને રાજાઓ કંઠોર સોહાર્દ સૂત્રે બધાયા. હજારો આપદ વિપદમાં એક ક્ષણ પણ તે બંધનથી તેઓવિચ્યુત થતા નહિ. તે બંન્ને રાજાઓ, એક સુહૃત્ પણ પરસ્પર અમિત્રતાના ચિન્હ પણ દેખાડતા નહોતા, જે દીવસે દ્વેષદ્વેષતીની તટેસ્વદેશ પ્રેમિકના પવિત્ર મંત્રે દીક્ષિત થઈ, તે બન્ને રાજાઓએ અનંત ધામમાં યાત્રા કરી, તે દીવસે તેઓ આલોકમાં પરસ્પર સોહાર્દથી વિચ્છિન્ન થયા ખરા પણ તેઓ અનંત ધામે એક મિત્ર થયા નહી. એવું કોઈ જોલી શકશે નહી. હાય ! કયા કુક્ષણમાં ભારતવર્ષમાં ગૃહવિરોધનો સૂત્રપાત થયો. હાય ! કયા કુક્ષણે અભાગી ભારત સંતાનો, સ્વભતીય ભાઈઓનું હૃદય શોણિત પીવા સીગ્યા ! દુષ્ટવતીના તીર્થ સ્થળ ઉપર થયેલા યુદ્ધ દીવસથી ભારતવર્ષના સર્વ નાશનો સૂત્રપાત થયો. સુખી ભારતવર્ષ અનંત દુખના સમુદ્રમાં ડુબી ગયું.

કુરૂક્ષેત્રની ભીષણ રમશાન ભૂમિ આર્ય લોકના ગૃહ વિરોધના લોહી ભરેલા દેખાવ સ્વરૂપે હાલ બિરાજે છે. તે બેઠને હબ્બુપણુ કમનશીળ ભારત સંતાન, તે અનર્થકર પરસ્પર યુદ્ધ કરવાનું છોડતા નથી !!

ભારતવર્ષ કોઈ દીવસ એ અનર્થકરનાર પરસ્પર યુદ્ધના સર્વ નાશ થકી

બની શકે તેમ નથી ભારતવર્ષમાં જે અંતરવિવાદ, પરસ્પર લડાઈ, હાલ પણ ભારત સત્તાને ઘણા દુ ખલાયક સંઘર્ષોમાં લાવી મુકે છે તે સમયે કેટલાક ભારત સત્તાને તે અંતરવિવાદથી અટકાવે મૂલ્યુઆસમાં પડ્યા ઉન્મત્તની જેમ ભારતવર્ષમાં લોકોએ પાતાનો સર્વનાશ કરેલો છે તેના શોક ઉત્પન્ન કરવાનાર દાખલો આજ પણ ભારતવર્ષમાં ભારતખાનિયા દ્વંદ્વે બીજાનું રમશાન તુલ્ય વિશેષ છે હાલ પણ ભારત સત્તાનેના અંદાજિયાનું એક અપૂર્વ વિચિત્ર ભાવ લેવામાં આવે છે પરસ્પર વિકાસ મૂલિ પાલન કરી પરસ્પરના લોહી પીવાની ધૂયા ભારત સત્તાને અગાઉથી અભ્યાસમાં લીધી છે તેજ ભારતીય સજા ગમાજની કાયમની નીતિ છે તેવુજ ભારતવર્ષના અદ્ય અક્રમા લખેવ છે તે નીચે દુસચ્છળને અનુમરી, તે રજપુતોએ પોતાના પમમાં કુકારા ઘાત કર્યો, પોતાનાજ મોભાગવા માર્ગમાં કાટા દેખી દીધા તેઓની એવી દુર્ગી તિમી ભારત બુધિ વિભાવિ શાનુના પ્રામમાં પડી મુખનું નદનકાનન શોભનીય મરૂમશાનમાં પરિણમ પામ્યુ, આજ્ઞો રૂદીના આધારે ભામદ્ય, કાર્તવીર્ય-ભૂત, બીખ, દ્રોણ, બીમ, પાર્થ વિગેરે શુરવીરોની જનની ભારતભૂમિ કંઠોર લોહ શ અલાધી શ ખલિત થઈ પડી હતી

પૃથ્વીરાજના પ્રચંદ શત્રુ પાતનરાજ અને કોનાજ મહારાજ સમરસિંહ તરફ શત્રુતા ચલાવવામાં આવે રજા નહિ તે માટેજ મહારાજ સમરસિંહે તે બંને રાજા તરફ તલવાર ઉપાડી તે સિનાય તેને પોતાના મિત્ર પૃથ્વીરાજની સહાયતા માટે રણમેત્રમાં ઉતરવુ પડ્યું નગરકોટલા કોઈ સ્થળે આવે કોડ મોનામહોર આવીશકૃત થઈ એમ કહેવાય છે જેને મહેરત્યાં કોઈ સ્થળે દારી ૦ ખી હતી પૃથ્વીરાજે તે મોના મહોરો હસ્તગત કરીજેથી કોનાજનાર ભવના મનમાં અને અભૂદીવવાડપાટળના રાજાના મનમાં વિશેષ આશંકા પેદા થઈ. એક તરફ પૃથ્વીરાજનું મેનાજા અધિક હતુ અને બીજી તરફ તેને આ પુષ્કળ નાણાં મળ્યાં આથી એ જાને રાજાએ તેના વિરુદ્ધ ઉભા થઈ લગ્નમાં ઉતરી પૃથ્વીરાજની સાથેજય મેળવે એવી આશા બીજીતુ તે રાજાઓના મનમાં રહેવા પામી નહીં, તેપણ આશંકામાં પેસઈ પૃથ્વીરાજનું પ્રચંદ બળ અટકાવવા, તેઓએ શાદ-બુદીનની મદદ માગી જે દીવસ તેઓના દ્વંદ્વમાં એ સર્વશય કરનારી કદમતાને ઉદય મળે તે દીવસથી ભારતવર્ષનું અદ્યજ મગન એક ભારે મેપબદ્ધથી દકાઈ ગયુ શાદબુદીનની વિદગા દિષ્ટિ ભારતવર્ષ ઉપર પડી તે પોતાનો મનોબીલાષ પૂર્ણ કરવા માટે મુયોગ અને યોગ્ય તક જોતો હતો. હવે તે મુયોગ અને રાત્રી તક તેની પાનેઆવી ઓ રહ્યો, આથી હવે તે ખીરજ સખી શકે ખરો કે ? કોનાજ રાજ જયચંદની સાથે મળી જવા સ્વપર તે ખેટી રોના લઈ તેના રાજ્ય તરફ ચાલ્યો

દુરાચારિ જયચંદ્ર જે તેનો સર્વ નાશ કરવા તૈયાર થયો છે તે હકીકત પૃથ્વીરાજના બહુવામાં હતી. એટલે કે દુરાચારની દુરભીક્ષધિ અટકાવવા, અને તેના તે હુકમનું પ્રતિક્ષણ આપવા, તે ગોઠવણ કરતો હતો. તે સઘળી તેની હકીકતો કહેવા માટે, તેણે પોતાના પ્રિય બંધુ સમરસિંહ તરફ દુત મોકલ્યો. મુંદીર નામનો એક સામંત રાબ, તે કાળે લાહોરમાં આશન કરાવના અધિકારે હતો. પૃથ્વીરાજે તેનેજ સમરસિંહ પાસે દૂતસ્વરૂપે મોકલ્યો. દીલ્હીસ્વર પૃથ્વીરાજના તાબામાં સામંતોમાં અંડ પુંડીર પરાક્રમવાળો સામંત હતો. તેના પ્રચંડ પરાક્રમનું, અદ્ભૂત દેશ હિંતેશનું, કંઠોર ઉદ્યમનું અને અધ્યવસાયનું વિવરણ ચંદ બારોટે તેના મહાકાવ્યમાં નવલકલ્પે વર્ણવેલ છે. જે દીવસે તે, ગોરવ સૂચક દૂતપણે નીમાણો. તે દીવસથી તે તેના જીવનના શેષ કાળ સુધીમાં લાહોર રાજ ચંદપુંડીર ભારતના ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ સુવર્ણક્ષેત્રે કેતરાવતો ગયો છે. તેના મહાનીય ચરિતના વર્ણન વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે. જે તેણે સ્વદેશના માટેજ જીવન ધારણ કરેલું હતું. અને તેણે સ્વદેશના માટે પોતાના જીવનનો ત્યાગ કર્યો હતો અને છેવટે તે સ્વર્ગમાં ગયો હતો. બ્યારે શાહજુહીન મોટી સેના દળે ભારતવર્ષમાં આવ્યો ત્યારે તે ચંદપુંડીરે, તેની પ્રચંડ ગતિ અટકાવવા માટે રાવિ નદીના કાંઠે પોતાનું શુભ હંડ ઉંચું કર્યું. જગર જો કે તે પોતાના અભીષ્ટ સાધનમાં કૃતકાર્ય થયો નહિ પણ તે સાધનમાં જે વિસ્મયકર વીરત્વ બતાવ્યું છે તેથી તેનું પવિત્ર નામ ઇતિહાસમાં કામના માટે અમૂલ્ય રહેલ છે.

દૂતવર ચંદપુંડીર, દીલ્હીસ્વર, પૃથ્વીરાજ પાસેથી વિદાય થઈ. પુસ્કલ દ્રવ્ય વીગેરે લઈ મોટી ધામધુમે ચિતોડ નગરમાં આવ્યો. મહારાજ સમરસિંહે આદરથી તેને ગ્રહણ કર્યો અને તેના વાસ માટે યોગ્ય ઘર આપ્યું. થોડા સમય પછી દૂતવર ચંદપુંડીરે મહારાજ સમરસિંહની સુલાકાત માટે કહેવરાવ્યું. તરતજ તેની વાસના સ્મરણ થઈ. ચિતોડાધિપતી સમરસિંહના હુકમના અનુસારે તે રાજ હજુરમાં આવ્યો. તે સમયે મહારાજ સમરસિંહ પોતાના વિશ્રામ મંદીરમાં બેઠો હતો, તેનું આસન બ્યાધ્યર્થનું હતું, તેનાં કપડાં લાલ હતાં, તેના સઘળા અંગે વિભૂતિ ચોળી હતી, ગળામાં તેને પદ્મળીજનો રોષ હાર હતો, મસ્તક ઉપર લાંબો જટા ભાર હતો, દૂતવર ચંદપુંડીર તેની પાસે આવ્યો કે તેને આદરથી બોલાવી સંમુખે આસન લેવા તેણે તેને અનુરોધ કર્યો. તેની શાંત ગભીર સ્મૃતિ ચોળીશ્વરનો યોગ્ય વેશ અને અનુત્તમ વ્યવહારજોઈ ચંદપુંડીરના હૃદયમાં ભક્તિરસ ભરાઈ ગયો. તે તેને ચોળીદ્રનામે બોલાવી ભક્તિપૂર્વક ગદગદ સ્વરે બોલ્યો “ આપ યથાર્થ ભગવાન મહાદેવના પ્રતિનિધિ ” એ સઘળા વૃતાંતનો પરસ્પર વાંચાલાપ તે બન્નેના અંદર થયો, તેનું પ્રકૃત વિવરણ ચંદગદ્ય ઐતિહાસમાં સુદર ભાષામાં વર્ણવેલ છે.

ક્રમાનુસારે તેના સુખના દીનનો અવમાન આવ્યો ક્રમે તેનો કાલ પૂર્ણ થયો. તેને આળમુ અને ગાફીલ બાણી શાહબુદ્દીન ફરીથી મોટી મેના માથે ભારતવર્ષમા આવ્યો. વળી તેનું લયકર રણવાદ્ય ભારતવર્ષને કપિત કરવા લાગ્યું તેની સાથે પૃથ્વીરાજનું સિંહાસન, પણ ફરવા અને કપવા લાગ્યું. પૃથ્વીરાજની મોહનિંદ્રા ભાગી તેણે બહુ ઢવે તેની પાસે વિષમ મંકટ આવી પડ્યું. એટલેકે તે મંકટ માથી બચવા ઉપયુક્ત ઉપાય અને ઇલાજ લેવાને તત્પર થયો તેમા તેણે પોતાના બંધુ સમરસીંહનું આનુકુલ્ય માગવા ફત મોકલ્યો.

જે પૃથ્વીરાજ મનોમોહિની સંયુક્તાના પ્રેમાલાપમા મુગ્ધ થઈ, આલમ લોગવી મમય ગાળતો હતો તે પૃથ્વીરાજ પોતાની મગિની પત્નીથી આગસની નિંદ્રામાંથી બાગ્યો સંયુક્તાએ, પ્રકૃતવીગ્નારીની જેમ જવલંત ઉત્પાહમા ઉત્પાહિત કરવા, બાધ આપ્યો અને રણશ્ત્રમા જવા માટે પ્રાણપતિને કહ્યું. તે સમયે મહા કવિ ચંદબારાટે પૃથ્વીરાજ ગયામા. જે વર્ણન કરેલ છે તે વર્ણન વાચવાથી પાઠ કરનારના રો માચિત ખડા ધાય તેવું છે.

જે દિવસે, શાહબુદ્દીન, છેવટની વારે સેન્ય માથે પૃથ્વીરાજની વિરુદ્ધે યુદ્ધમાં ઉતર્યો તે દિવસે રજનીયોગે પૃથ્વીરાજે એક લયકર સ્વપ્ન જોયું. તેથી તેનું હૃદય કંપિત થયું, અને તેને મનમાં વિષમ ચિંતાનો ઉદય થયો. રજનીનો અવમાન આવી પ્રભાત થયું, તેણે પ્રિયતમા સંયુક્તાની પાસે તે અદ્ભૂત સ્વપ્ન દર્શનનો વૃત્તાત બહેર કર્યો અને કહ્યું.

ગઈ રાત્રીએ બચારે, હું નિદ્રાના મુકોમળ કોડમા વિરામસંલોગ કરતાં હતો ત્યારે, મેં જોયું જે રભાના જેવી લાવણ્યવાળી સ્ત્રીએ, આવી કઠોર ભાવે મારા હાથ પકડ્યો અને તેજ રીતે તે સ્ત્રીએ તુને પકડી ત્યારે તે પોતાના રક્ષણ માટે જુદી જુદી ચેષ્ટા કરી અહો ! એ લયાનક સમયે સ્ત્રીમ દર્શન સક્ષમના જેવો, એક મોટો મહોન્મત હાથી પ્રચંડ વેગે શુદ્ધ હલાવતો હલાવતો, મારા તરફ દોડી આવ્યો. લયથી નિંદ્રા ભગ થયો લય પામેલ અને ચક્રિત થયેલ હું ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પણ તે રભા અને તે મહોન્મત હાથી જોવામા આવ્યા નહિ હૃદય કંપી ઉઠ્યું, સ્વાગિ રોમાંચિત થઈ ગયું, ફેલકંઠે મૃદુસ્વરે, હર ! હર ! એમ

રાજ અને સમરમોહ તે સ્વચંપર સભામા ગયા નદી તેથી જાચંદે, તેઓની પ્રતિ રૂપે દાગ પાસે રખાડી, પણ મંયુક્તા એ મભાના કોઈ રાજના ગંગામા વરગાળા નાખી નહિ તેણે પૃથ્વી રાજની મર્ણુમૂર્તિના ગળામા વગાળા રાખી. પૃથ્વીરાજ ગજભવનમા ટપટવેરી દ્વાપાઈ રહ્યા હતા. સંયુક્તાની તે હડીકત તેણે બાણી, મભાન્યગે આવી, સંયુક્તાની ઉપાડી પોતાના નગ તરફ કૂચ કરી ગયો. છતાં પ્રભાના કોઈ રાજએ તેની પ્રચંડ ગનિતો ગેધ ક્યો નહોતો.

બોલી હું શય્યા છોડી ઉઠ્યો આ બો! હજી સુધી હૃદય કંથે છે હાલ ભે! હજી
પણ સંભાગ રોમાંચિત છે પ્રભુ ભલે ! અદ્યત્તમા શુ હશે !

સાબગતા સાબગતા ત્યુખાના પ્રભત કમળ જેવા વદન મંડળમા એક
અપૂર્વ કાંતિ પ્રકાશિત થઈ તે મૃદુ ગલીર ફરે બોલી " હે મોહાણ કુળના
ગારવ સૂર્ય ! આ જગતમા આપની જેમ, કોણ એટલી બધી સુખ તમુદ્ધિ
ભોગવે છે, તોપણ આપને તૃપ્તાની શાંતિ કયા ! તોપણ આપ સામાન્ય સ્વપ્ન
દેખી ભવિષ્યની બીનાની ચિંતામા બ્યાકુળ થાઓ છો ! પણ પ્રાણેશ્વર ! મૃત્યુ
એક જીવનીની એક માત્ર નિયતિ છે એકુનિર્વાર નિયતિના હાથથી દેવતા પણ
નિષ્કૃતિ મેઝી શકતા નથી, પુરાતનનો પરિત્યાગ કરી નૂતન ધારણ કરવા કોની
વામના ન હોય ! પણ હા નાથ ! આપ વિચારી જુઓ જે તત્કાર્યમા જીવનનો
ઊંઘ આપે છે જે ગોરવના માટે મૃત્યુનું અર્હીગન કરે છે તે સુએ છે પણ
કયમ જીવત છે હું સૌ છું હું તમને વધારેશુ તમજવી શકુ આપ સ્વાર્થના
વિષયને પહેલા મનમા રયાન આપો નહિ તેમ કરવાથી આ હાજીલશુર જગતમા
અમરતત્વ મેળવાય છે, હવે ઉપયુક્ત ઉપાય લેવાની આપ યોજના કરો, આ
આપની કરામ તવવાગ લઈ શત્રુ કુળનો નિષાદ કરો હું હામીના માટે કાર્થિતા
ન કરો ! હું આપના અર્પાગનુ કામ કરીશ

પૃથ્વીના રાજ તજ્જમા આવી, ભટ્ટ કવીને બોલાવી મધુ નીચેદન કુર્પુ.
ભટ્ટ કવિઓને તેનો ભાવાર્થ ભાગી કહ્યું કે રાજ કુળશુરને એક દિવ્ય કવચ તેને
આપ્યું દી નીચેરે, તે મત્ર પૂર્ણ કવચ પોતાના સુગટમા રાખ્યું બહાની પ્રમત્તા
માટે હજારો ધણ હુલ્લ સૂર્ય ચંદ્રના પાન માટે દાનમા આપ્યા

દગરીગપાળના ઉઠ્યો, દશ પાદનો ઉત્તર્ણ થયો વળી દીન દરિદ્રને સોના
રૂપાના દાન અપાણા પણ ચોષિતના ઉત્તર્ણ કરવાથી, હુધનુ ઉત્સર્જન કરવાથી,
અને દીન દરિદ્રને સોના રૂપાના દાન કરવાથી કોઈ નીચગતીનો રોષ કરી શકે
છે ! ભે રૂતીનો રોષ કરી શકે તો નાચુપીદીર, રામ વીગેરે મહા પુરોષ કોર
હું અને શોણ ભૂવી કેમ થયા ?

વીરના નકમ્મા પડી, પૃથ્વીના ગ્રીય બધુ અમરસીંહની મદદ માગી મહા
રાજ મગાડી, શુ તેથી નીચિત રહે ખરો ! તે અપીકક ગ્રીયજન ન કરતાં મન્વર
ને મે સેનાથી દીની નાજમાજના ગોડવણ કરવા લાગ્યો પૃથ્વીના પણ સેનાપની
નાનત વીગેરે બોલાવી શુદ્ધ વીર્યની મનજા કરવા લાગ્યો આ ભયકર શુદ્ધ
કામમા બદરવ દેના નયનો દારીયત નમાજ એક અપમા આવી દેશ વેગી યવનની
નામે કયાથી પૃથ્વી ને નહોતે આવે ! તે રાજમાજમાથી કેટલાક ગાજ તદ્દય

રહી, યુદ્ધ વ્યાપારમાં સામેલ થયા નહોતા, કનોજના અધીપતી અને પાટણના અધી-
પતી અને ધારાનગરના અધીપતીએ પૃથ્વીરાજ ઉપર વીધ્વેષ ભાવ રાખી. તેનો સર્વ
નાશ કરવા, યોજનાઓ કરી તે અધમ રાજપુત્રોએ પાપ અને મોહને વશવર્તી
થઈ જે અધમ કાર્યો કર્યા છે તેનાં વીવમય ફળ તેઓને લોગવવાં પડ્યાં છે
અને તેઓ યોદ્ધા વખતમાં યવનોના ગુલામ તરીકે થઈ ગયા હતા.

દીલ્લી યાત્રાના સઘળાં આયોજન સંપૂર્ણ થઈ ગયાં. રાજકાર્યનો ભાર, પોતાના
નાના પુત્ર + કર્ણને સોંપી મહારાજ સમરસીંહ પોતાના સૈન્ય સામંત સાથે દીલ્લી
નગર તરફ આલ્યો. ચીતોડપુરીને છોડી કે તેનું હૃદય સહસા કંપી ઈકચું. સહસા
જાણે તેના કાનમાં કોઈ મૃદુર વડે બોલતું હોય તેમ લાગ્યું. જીઓ ! ચીતોડનગરીને
એકવાર જોઈ લ્યો. હવે પછી તમે તેને દેખ્યો નહી. સમરસીંહ અમકીત થયો
પણ તેથી તે અણુમાત્ર નીડત્સાહ થયો નહી. તે ઈસ્ટદેવને સંભારી ગંતવ્ય માર્ગે
આલ્યો. ચંદબદાઈના, “ મહાસમર ” ના રોવસર્ગમાં મહારાજ સમરસીંહની એ
કુચતું વીવરણ મહાન તેજસ્વી ભાષામાં વર્ણવેલ છે. પૃથ્વીરાજ સામંતોને લઈ
ત્રણકોરાદુર સામેયુ લઈ મહારાજ સમરસીંહની સામે ગયો. ત્યાં મોટા સંમાને અને
સંભ્રમે પરમ બંધુને મળ્યો. સમરસીંહને જોઇપરવાસીયોઓ આનંદીત થયા. દીલ્લીમાં
ઘેરઘેર ગીતવાદ્ય વાગવા લાગ્યાં. દરેકઘરના દ્વારે મંગળ ઘટ સુકવામાં આવ્યા. દીલ્લી
નગરી અસંખ્ય દેવળ પતાકાથી અને પુષ્પમાળાથી સુશોભીત થઈ ગઈ. પ્રાદક્ષિણ
ઘણા આનંદે સ્વત્યયેન કરવા લાગ્યા, અને બંદીલોકો સ્તુતીપાઠ કરતા કરતા
સમરસીંહની અભ્યર્થના કરતાં અગ્રેસર થયા. દુકામાં તે દીવસ પરમ આનંદનો
હતો. તે આનંદના દીવસમાં અસીમ આનંદથી ઉત્કુલ થઈ દીલ્લીની સઘળી પ્રજા
આનંદથી સમરસીંહની અભ્યર્થના કરવા લાગી.

થોડો સમય વિશ્રામસંલોગ કરી સમરસિંહ પ્રિય મિત્ર પૃથ્વીરાજની સાથે
યુદ્ધ વ્યાપારની યોજના કરવામાં ગુંથાયો થતું લોકોની ગતિ રોકવા પૃથ્વીરાજે કોઈ
ઉપાય યોજ્યા છે કે નહિ તે બાબતમાં સમરસિંહે પૃથ્વીરાજને પુછ્યું. તેના પ્ર-
ત્યુત્તરમાં જે વાત તેણે જાણી તેથી તેમહા વીરિમત થયો. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં સાંભ-
ળ્યું જે તેના પ્રીય બંધુ પૃથ્વીરાજે, થતુની ગતી રોકવામાં કોઈ પણ યોજના
કરી નથી, તેથી સમરસિંહે તેને ધીક્કાર આપ્યો. પછી હવે શું ઇલાજ
લેવા તેની તે મંત્રણા કરવા લાગ્યો એ સઘળાનું ઉપયુક્ત વર્ણન મહા કાવ્ય ચંદ-
બદાઈમાં સારી રીતે કરેલ છે તે મનોહર વીવરણ વાંચવાથી વાંચનારનું હૃદય
બન્ને રજપુત વીરના મહનીય ચરીત્ર તરફ સમજાવે એવાય તેમ છે.

÷ નાના કર્ણ ઉપર એવો અદ્વૈતિક અનુરાગ થવાથી મોટાકુંવર કુબકલું પિતા ઉપર
બહુલ વિરક્ત થયો. અને કેટલાક સદસરને લઈ પિતરાણ્ય છોડી દઈ તે દક્ષિણ દેશમાં ગયો.
તો વિદોર નામના એક હજારી પાદશાહના આશ્રય નીચે તેણે એક નવા ગળ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી.

સુદોષધોગી નમત્ત યોદ્ધવલ્લ મપુર્ણ ગીરે કવચામા અપી મહાસાગ્ર સ્થા-
 નીકુના અરેશથી વીચાગ રજપુત નેતા, રીટીના તોરણારથી નીચરી, શત્રુની
 સેના નામે, પ્રયત્ન ગીરી નદની જેમ આગમ વધી, મજનો અણતાર, પ્રમત્તભા
 ત મનોઅને ભુત મનોવીરનીનાદ, અને સ્થોન્નત રજપુતોનો મળીર થવલ્લ
 ભેન ચીકાર થવા લાગ્યો જેથી પૃથ્વીતમ કંથવા લાગુ જે રત્તા ઉપર ઘડ
 સેનાનુ મમન થતુ હતુ તેતે રત્તામા કયા કયા સ્થળે વીચાગ લેવા યોદ્ધવલ્લો ઘડ
 મડ તેના માટે મમત્સીહની સવાહ લેવામા આવી અને દુકામા નમત્સીહની
 તલાહ પીના એક પત્તુ કામ, મહાનાજ પૃથ્વીરાજ કર્તો નહોતો મહા કર્તો અદ
 આકેટે, તેને રજપુત સેનાનો પુત્રીગીમ કહેલ છે તે તાહની, ધીગ્વચાપ, મમત
 ચતુર, પરમ પદીત, શાસ્ત્રવીચાર, અને મજાણા નીપુલ હતો સુનાગ
 વીહગ વીચેરની ગનીવીધી એક લેવામા પન્મ તે નીપુર્ણ હતો ચકુરગ્વચામાતેની
 પારદશિત હતી તે જ્યોતીષીની જેમ સુદર રૂપે જાણી રહ્યા રહ્યા ગણના કરી
 જાણતો હતો તમામ નમથે સેનાચુક કરગ્રમા, અને સુદ કાળે તુમની નવી
 કામવામા અને જાવા વાગેરે કવચામા તે સમથે નમત્સીહની બગેબરી કરી શકે
 તેનો બીજો કાક રજપુત નહોતો નમત્સીહના એ અપ્રતિમ સુલ્લ ગારજ માટે ગી હો
 દકુમના અને ચોહાણ કુમના સમગ્ર રજપુત સામતો તેના ઉપર અત્યંત મહા
 જાની સામતા હતા નિત્યની સુદ યાત્રા અને તજાવીનથ પુત્ર ધાય ત્યાં
 દરેક સેનીક અને સામત, નમત્સીહની જાવણીમા એકક થતા હતા અને તેઓનીમાથે
 તે આદર અને ધીનથઈ ગણવલ્લ હતો હતો વળી તે મમથે, તે તેઓનીપાને
 નીતીમુવક જાવલ્લ આપતો હતો તેની મનોહારીલી વારી અને ગીરૂ સાભગી
 જાવણીના નથગ લોકો પુત આનંદીત થતા હતા મહાકર્તો ચદળસેટે મુન્નકહે
 નીનન કયો છે જે તેના મહા કાળમા જે સપગી શામન વીચથીલી નીતી શીખા
 જાવજ થક છેતેને પ્રદોષ ખદે અગ, જોમાન કુમ મળી મમત્સીહના મુખથી
 નીકળેલ છે અને વગી ધર્મ નીતી, નાજનીતી, તમાજનીતી, મનીર્વાચન, અને
 જાવજાવરલ્લ વાગેરે નભધમા જે સમગ્ર સુદર સુદર જવાત છે તે રમગ્ર વ
 જાનનો વખા ધલ દની વિનોદ ધીપતી મહાનાજ તમત્સીહ છે

પુન્યમગી યદ્યવર્ત્તન પ્રાગ ઉપર પડેનારી, પવિત્ર પાલીંગી દશદરવીન્દ્ર
 તોરે દાનીથ અને નાજમાનની વચ્ચેનલ રીવરા પોર તાન્ન આપુ પડેના જે
 રીવરામા ઉભય થદના જય પનગ્રથના કાક લગ્ન લેવામા આયા નરી કુને
 રીને રીવર, કામનીશાકે જાગન વર્ધના પૂર્વ રીગ્રએ કામરૂપી કાગી તત્રીએ
 રેખાવ આપ્યો, ભાવાન રીનગ્ર, બંને

એકવારના માટે ભારતવર્ષના સંતાનોનું ગૌરવ જોવા માટે ધીરે ધીરે ઉદયાચળ ઉપર ખુદ્દો થયો હોયની શું? એમ લાગ્યું. રત્નપુત્રો દુષ્ટદવતીના પત્રીત્ર પાણીમાં નાહ્યા. અને. પ્રાતઃકૃત્ય કરવા લાગ્યા એ સમયે પૃથ્વીરાજ પ્રિયતમા મહીષી સં-યુક્તાની પાસે ઉભો હતો. સંયુક્તા સ્વહસ્તે તેને રણસન્નતમાં ચત્રચત્ર કરતી હતી અખતર વીગેરે પહેરાવી તેણે પ્રાણપતીના કપ્રી પ્રદેશે અસીકોપ બુલાવી દીધો. એ-ટલામાં સંશ્રામનું નગારું વાગ્યું તે વાઘધ્વનીથી રત્નપુત્ર વીરો સીંહનાદ કરી ઉઠ્યા, પૃથ્વીરાજ અમકિત થયો. આટલા પરોડીયામાં ચપન લોકો વિશ્વાસઘાતક-તાનું કામ કરશે એવું તેના ધારવામાં નહોતું. એટલે કે એક ઘડી પણ વિલંબ કયાર્ વીના તે જલદીથી રણક્ષેત્રમાં તે દોડ્યો. છેવટના રણભીનયે ભારતનાતે છેવટના ગૌરવના દીવસે, તે સમયના તે ભારતવર્ષના અદ્વીતીય મહા-વીર સમરસીંહ અને તેને: પુત્ર કચ્છાણસીંહ પ્રચંડ પરાક્રમે, અગણ્ય રીપુ સૈન્ય નો સંહાર કરી સ્વદેશ પ્રેતીકર્તાનું અને અદ્ભૂત વીરતાનું ઉદાહરણ બતાવી પોતાના તેર હજાર રત્નપુત્ર સૈન્ય સાથે અને પ્રસીદ્ધ સામંતોની સંગે સંશ્રામ-સ્થળે અનંત કાળના માટે લાંબી નીંદ્રામાં સુતા. તે દીવસે, તે દુહીને દુષ્ટદવતીના તીરેંદ્ર શોણીતલ જળ ઉપર ભારતવર્ષનો ગૌર સૂર્ય અસ્ત થયો. ભારતવર્ષના ભારી આશા સઘળી વીકૃષ્ટ થઈ. વીરશેખર સમરસીંહ પ્રતીવૃત્તા મહીષી પૃથ્વા, પ્રાણપતીના સ્વર્ગ રોહણના સમાચાર સાંભળતાં પીયતમ સહોદર પૃથ્વીરાજના બંદી રૂપે પકડાયાના અખરસાંભળતાં એક મૃદુર્ત્વ પણ વીલંબ ન સહન કરતાં પોતાના સગા સંબંધીનાં વચનો લક્ષમાં ન લેતાં ચીતાનળમાં બળી સતી થઈ ગઈ. દુષ્ટદવતીની સેકતબૂમી આજ ભીષણ સમશાન ભૂમીમાં પરીણામ પામી જેના પત્રીત્ર તીર ઉપર બેસી, આર્થ મહર્ષી દોકો, મુધામય સામગાને દેવતાઓને આનંદીત કરતા હતા. આજે તે નદીની પુણ્યમય સેકત ભૂમી મસાણ જેવી થઈ ગઈ. તેના ઉપર અસંખ્ય વીકાળ બનવરો મહદાનાં માંસ ખાવા ઉડતાં હતાં. દુષ્ટદવતીનાં સ્વચ્છ પાણી રૂધીરથી ત્રીકીત ચર્ચગયાં, તે ભયંકર સ્મશાન ભૂમીને ભીષણ દૃશ્ય બ-મલો વધારી પીશાયની જેમ યત્ન સેનો, સંતાનમાં પડેલ આર્થ સૈનીકતાં આ-ભરણો લેતા હતા. હાય ! હવે તેની પ્રચંડ ગતિ દોષ અટકવી શકે તેવું રહ્યું નહીં. ભારતવર્ષમાં આજ કોઈ રહ્યું નહીં પ્રકૃતી ચીતાર કરી ગોલી-કોઈ નથી ભારતવર્ષની રાજ્યવશી ચરન સંબલાવી સંબલીત થઈ આર્તનાદોગોલી-કોઈ નથી. ભારત ભૂમી આજ અનાથ. પતી પુત્ર વીકીન, થઈ ગઈ. ભારતભૂમી આજ શત્રુના હાથમાં બંદીવી થઈ ગઈ.

વીર્યોન્મન શાહમુકવીન, ત્યાંથી દીલ્હી તરફ આ-યો. ત્યાં રણસીંહે લડી અપૂર્વ વિરત્નતાનાં લક્ષણ બતાવ્યાં. તે ચરનો સાથે વીરતાથી લડતામાં સંશ્રામમાં પડ્યો. તેના શોચનીય અધઃપાતથી દીલ્હી નગરી રક્ષક શૂન્ય થઈ ગઈ. રક્ષક-

ગુન્ય જનરહીન રમશાન ભૂમી જેવા નગરમાં પેચી દુદાંત યવનોએ પાંડવ વીર યુધીષ્ઠીરનું રાજ ગીંહાસન હસાગન કર્યું. સત્રીય કુલાંગાર પુરુષાધમ જયચંદ્ર વીંધામ્રધાતકતાનું અને સ્વદેશવેરીતાનું ચણેચીતપ્રતીકૃષ્ણ, ચામ્યેલ યોદ્ધાસમયમાં યવનોએ તેનું ક્રોનોન્નરન્યકષતેકર્યું જેથી જયચંદ્રએ કદમત્યાંધી તેની આશા સાથે નાશી જવા લાગ્યો અને ગંગા નદીના કીનારા ઉપર આવેલા વહાણ ઉપર બેસી તે પલાયન કરવા લાગ્યો. પરંતુ તે વહાણ પવનના ગંભીર પ્રવાહથી હુળી ગયું, અને તેની સાથે પાપી જયચંદ્રનો અંત આવ્યો, અને તેજ દીવસથી રૂઝેરૂઝેએ ભારતભૂમીના પવિત્ર મંતાનો ઉપર જેટલું અને તેટલું ઘાતકીપણું અને ભુદ્ધાદ શુભરવાનું શરૂ કર્યું.

યવનોએ ભારતવર્ષનાં શોભાવાળાં ગામો દેવમંદીરો અને નગરો ચુર્ણવિચુર્ણનીત કરી દીધાં ભારતવર્ષનાં ધનના ભંડારો છુટી લીધા. ભારતવર્ષના પ્રાણ પુત્રના દુઃખ શોષીને તેઓએ ખીધાં, ભારતભૂમી તેઓનાથી રમશાન ભૂમીમાં પરીણામ પામી સર્જને સંહાર કરનારી, પ્રેતમર્તિ ભારતવર્ષમાં ઘેરઘેર ભલે નાયતી ન હોય! એમ જોવામાં આવ્યું. જે સપળી વસ્તુઓ પવિત્ર હોઈ દેવતાની ભોગ્ય વસ્તુ ગણાતી હતી બ્રાહ્મણ શીવાય બીજા કોઈ વર્ણ જેનો સ્પર્શ કરી શકતા નહીં. તે સપળી વસ્તુઓ યવનોએ પગને દગી નાંખી જે સપળાં દ્રવ્યો, આર્યલોકોની કારીગીરી ના નમુના હતા. તેનો નીધુર દુદ્ધવાળા રૂઝેરૂઝે ધ્વંસ કર્યો, ભણે ભારતવર્ષનો પ્રલયકાળ આવી પહોંચ્યો શું! એ ભયંકર પ્રલયકાળનો દુર્વિશદ અત્યાચાર સદા રી આર્યવીર રજપુતો નીરસીમ દુખી થયા. કતે આર્યવીર રજપુતો હીન બગવાળા થયા અગ પણ તેમની નસોમાંથી અને શીશમાંથી વીરતાનું લોહી હણ ગયું નથી. પ્રતીત્ય જગતની વીરના અને સ્વાધીનતાના લીલા સ્થળ દોમ અને-શ્રીસ હાલ દુર્દશામાં અને પતીતાવસ્થામાં છે પણ તેનું જાતીય જીવન હણ નષ્ટ થયું નથી, તે શું કરી ઉન્નત મરતક કરી ઉન્નતીમાં આવશે નહીં ભારે શું ભારતવર્ષ વીરતા, મજ્જતા, અને સ્વાધીનતાનું લીલાસ્થળ હોઈ ભારતવર્ષ, મરતક ઉન્નત કરી ઉન્નતીમાં આવશે નહીં.

સ્વભાવથી રજપુતો તેજસ્વી, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, મહાપુત્રતા, મહા વીરોદે વીરોચીત શુભોચી તેઓનું દૃઢ વીરુષીત છે. એ મધ્ય શુભોચી તેઓની વીર્યમતા અને તેજસ્વીના નીચમીન થઈ તે કઠોર અત્યાચાર સહન કરી, તેનો બદલો લેવા યોગ્ય અચર તેઓ ભેલા હતા, પૃથ્વીની કોઈ બની, વીરત્વમાં, મહત્વમાં, તેજસ્વીતામાં, અને સ્વાધીનતામાં, રજપુતજાતીની બરોબરી કરી શકે તેવી કોઈ છે? હજારો વર્ષના દાસ્ય અને પારકાનું દુઃખ સહન કરી, ભોગવી, રજપુત બનીની જેવી જગતની બીજા કોઈ જાતીએ, પોતાના પુર્વ પુરુષોની સમ્યક્તા, આચાર વ્યવહાર

વિગેરે સમભાવે ગમેલ છે, આર્યવીર રજપુતની પ્રકૃતી પ્રચડ અને નીર્ભીક ખરી તોપણ તે પ્રયોજન વસે સહીષ્ણુતા રાખી અતીદુ સહ દુ ખ સહ કરી, વેગ લેવા માટે ડોધપણુ યોગ્ય તરની વાટ ભોજા કરતી હતી નીર્દય, નીધુર પાપણુ હૃદય મુમલમાનોના અત્યાચારથી રાજસ્થાનના ઘણા દેશો, ઘણા શહેરો, અને ઘણા ગામડા નાશ પામ્યા, ઘણા રજપુત કુળો વીધ્વત થયા, શઘળા વીધ્નોએ શઘળી આફતો અને શઘળા અત્યાચારે, શરાણુની જેમ તેઓના સાહસ ડપી અન્તરને સહસ્ત્રવાર શુભાણીત ક્યારે રોમન લોકના એકજ આઘાતથી ખ્રીટન લોકો એકવાર અધ પતીત થઈ ગયા, તેની દાકુ અધ પાતમાથી ઉભા થઈ ગેમન લોકોના કળણ આશમાથી છુટવા તેઓએ ચેષ્ટા કરી અને તે ચેષ્ટા પડીણુમે સાર્યક થઈ નહિ રોમન લોકોની શુભામગીરીની શખળા તોડી સ્વતત્ર થવા જતા ખ્રીટન લોકો શેકશન લોકોની શુભામગીરીમા આવી પડયા તેમાથી પણ તેઓ છુટી નીકળી શક્યા નહી ત્યારે ડેન્માર્ડના લોકોએ આવી, તેઓને પરાધીનતાની શખળા પહેગવી વળીતે જીતેલા અને જીતનાર સયોગથી કેટલીક શકર જતી ઉત્પન્ન થઈ આર્ય વીર રજપુત સાથે તેઓની લુલ્લનાકંગી જુઓ કોઈ અશમા તેઓ તેની નમકશ થાય તેમ નથી ગ્જપુતો, પોતાના રાજસીદ્ધાન્તથી વીન્ચુત થયા તોપણ તેઓએ પોતાના પૂર્વજોનો મનાતન ધર્મ છોડયો નહીં

મળતીશત્રુતા અને સ્વદેશ દ્રોહીતાના વીધમય પ્રતીકળ સ્વરૂપ ગર્વિત શઠોડનુ ગરન્નત કનોજ અને ગાગ્ધાન બાલુક્ય વશનુ અણુહીલવાડ આજ નામ માત્રમા વીરાજે છે માત્ર એક મેવાડે પવીત્ર ધર્મનો અચળ કીલ્લો થઈ હજારો તોફાનો સહન કરી પોતાની ગ્જાનાવીનીમયે ડોધ દીવશ પોતાનુ ગોત્ર વેચ્યુ નથી પુષ્કળ મુન્યતા બળે આજ પણ તે પૂર્ણ ગોત્રમા વીરાજે છે જે દીવશેઆર્ય વીર સમરકે શરી શમગ્સી હે સ્વદેશાનુરાગનો સ્વર્ગીય મત્ર માધવામા સુદ્ર સ્થળે પ્રાણુ લાગ કર્યે, તે દીવશથી મેવાડખૂમીનુ તે ગોરવ તે ધર્મ અને તે સ્વાધીનતા ગાખવા માટે તેના વશધરો પોતાના હૃદયનુ લોહી આપી પ્રચાશ કર્યા કંઈ છે

મહાગજ સમગ્મીહના મૃત્યુ પછી તેની વીધવા મહીષીકર્મદેવીએ શેડા દીવશતા માટે રાજકાર્યની પર્યાલોચના કરી રાજકુમાર કર્ણ બ્યાસુધી પુષ્ક ઉમ્મરનો નથયો લ્યાસુધી ગન્ત્યનો કારોબાર કર્મદેવીએ ચવાબ્યો ગણી કર્મદેવીનો જન્મ પટન યજ્ઞકુળમા થયો હતો જેવા વીરકુળમા તેનો જન્મ હતો, તેવાજ વીરકુળમા તેનો વીવાહ થયો હતો વીંગારી વીગપુત્રી, વીરપત્ની, કર્મદેવી, પોતાનુ શમ્માન અને ગોત્ર રાખવામા પગગમુખ નહોતી શગીર ઉમ્મરનો કુવર કર્ણ પુષ્ક ઉમ્મરનો થાય લ્યાસુધી કર્મદેવીના હાવમા ગન્ત્યશામન હતુ તેવામા તેણે જે અદ્ભૂત વીંગા જતાવી છે તેથી તેનુ નામ સાર્યવાળી રજપુત રાજ મીનાશીર

સ્થાને રૂકાઈ ગયું છે. બીલોના મુગ માં તેના પરાન્ધ પાને દુતુમુદીન દેરાન પદેશાન આહુત અને પાછા ધયો તે બાનીએ પ્રાપ્ત લઈ પરાચન કરી મેઘ મેવાડ ઉપર હનચે કગાને ચતનની ઉંચેનીથી, ન્ય ગાયે ચામગીહ ૧૪૫ની તમ્ક ચાન્થો છે એવી વાન ન્ય - . તાલી કનદેરીના કનુ મેચર વધ, લા પે થાગા મેન અને શુધ થથી તેનુ ચીંગ રોમ બીન વયુ તેના દુગથગાનુ પ્રતિમા ક્રા અ પગ માટે કમદેરીએ પાતાના નેતાયનીને અને રાનતોને બોલ ચા અને યુદ્ધની યોજના કરતા તેઓને આ ના બાપી પોને પતા યુદ્ધના વેશમા શાશુન થઈ ગાલીએ મુલમગ દે ઉપર મોજતુ લખન પડે ચુ નાથમા શાચા મોલીન કડો શોભના હતા તે હાથના બે મોજ હની વી ન્ય તમ્ક ની રી અને તે મુગ કેશાની ભય કર કપરાની મન-રી પો-ઉપર બી મુગ પીના વેગે યુદ્ધેશમા ઉતરી નજ દનાય નાતમા અને અગીચાર પવન ચા ને તની શડાય કરવા તેની ગાયે ચાન્થા જ મગની પાને વીરનાની મન-રીએ દુતુમુદીનની મેના લોક કમે ઉલ્લ મેના વન્થે ધોર યુદ્ધ વડુ ધરનનજનો મીન મીનીથી મજપુન મુગની રી હતાયો તેનુ મેનાદગ મગજમા આવે ત રસ્તે પરાચન ૧૧ થુ છેરડે દુતુમુદીન અતિ કડે શરનની રૂકા કરી ચકરો

જાણી શાગીવચનો મગી યોગી વચનો ધયો શ ૧૨/૮ (૬ શ ૧૧/૩) મા તે પીનુગીહા અને બેલા પગ વીધાનાના કોર અનુચાચનથી તેના વચધો વીશેષ પ્રતી નાગ ધયા ની વા કરી નથમા લાટ પ્રયોગા લેવાના આવે છે લે કાનિ નાપ અને માપનન ને પુ ના પગ વીશેષ ઈવેકવી લેવા મેરી એ તો તે હમીન શના મક પાની વાછે મહા ૧૪ શા રમીહનો એ ભા સર્થમલ નામે હને તે સર્થમાનો એક પુન લગ નામે પદા ધયો આ ની ગયા છીને એ કા મનગીહને પુન વેલ હા નચની એ ૧૪પુરી થે કાને બીલાડ ધયો ને ૧૪પુનાના પે નાપ લગ્નો કા નજમીરાસને બેઠો ને ના દોરો લરનને મેવ - ૧૫૧ ફર કથ લગ મીધુ દેશ લ ક મયો મીધુ વાન્યતુ નૈરદ નગર તે કો એક મુનુમાન ૧૪ શ વના હતુ ભ ને તે નગર મુનમન ના પેલી મેક કુ પુાન ભી ૧૪ની પુના નાથે ભ તનો બીલાહ વચો એ નીલાકુતુ કા નાપ ને લગ ઉપર શુ મેન હતો ૧ પાનત પુન ના નેન ઉપર વીચેર રમેક પાન હતે લે દીવે ૧૨૧, તેનુ નાથ છે ની ના યો યો કોટોદીન રી ૧૪૮૬૫ લાગુ દો થી ચધીન

થયું હતું. તેનો પુત્ર રાહુપ બીલકુલ નાલાયક હતો રાહુપ પીતૃભવન ત્યાગ કરી મામાને ઘેર રહેતો હતો. ભરતના વીચ્છેદના દુઃખે અને રાહુપની નાલાયકીના શોકે ક્રમે ક્રમે કર્ણનું હૃદય લંગ થયું. છેવટે તે આ ક્ષાની દુનીયાનો ત્યાગ કરી અમરધામે ગયો.

કર્ણની* એક પુત્રી હતી તેને તેણે અલોરના શનીગુરૂવંશીય સરદારને પરણાવી હતી. તે રાજકુમારીના ગર્ભે રણધવલ નામનો એક પુત્ર થયો. શનીગુરૂવંશીય સરદારની વાસના હતી જે રણધવલને ચીતોડનું સીંહાસન મળશે, તે પોતાની વાસના પુરી કરવા આજ્ઞાદીન સુધી રાહ જોતો હતો. તે વાસના પુરી થવાનો આજ્ઞ અવસર પાસે આવ્યો, મહારાજ કર્ણ પરલોકમાં ગયો. તેનું સિંહાસન ખાલી. તેનો નાલાયક પુત્ર રાહુપ, જાણીજીલ્લ સીંહાસન ઉપર બેસવા આવ્યો નહી. તે સરદારે ચીતોડના કેટલાક મામંતોને હાથી પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાર્યો, ગીલોટ કુળ કેસરી રાઓળ આપ્પાનું સીંહાસન શું સામાન્ય સરદારના હાથમાં નય ખડું ? તેમ થાય તો “ ગીલોટ ” એવું નામ મેવાડમાંથી વીલુપ થાય. ઉપર પ્રમાણની ગંભીર ચીંતા, રાજપરીવારના એક ભાટના મનમાં ઉદય પામી. તે ભાવી અનર્થ પાતળું પ્રતીવીધાન કરવા ખુદ વૃદ્ધ ભરત પાસે ગયો અને ભરતને સઘળું નીવેદન કરી મેવાડમાં આવ્યો આવ્યો. ભરતે વીલંબ કર્યા વીના સિંધુદેશીયસેનાદલ લઈ પોતાના પુત્રને ચીતોડ ઉપર મોકલ્યો, દુર્મુતી શનીગુરૂ સરદાર ભરત પુત્ર રાહુપની સામે કુચ કરી આવ્યો, રસ્તામાં પલ્લી નામના સ્થળે જન્ને દળ એકઠાં થયાં. લડાઈ જામી, તેમાં રાહુપ જીતી થયો, રાહુપના જ્યના શુભ સંવાદ જાણી ચીતોડ સરદારસામંતો મોટા ઉદ્ઘાસ સાથે રાહુપની વીજ્યપતાકા નીચે એકઠાં થયા. તેઓએ તેને ઉદ્ધાર-કારક જાણી ચીતોડના સીંહાસને બેસાર્યો. સીંહાસને બેઠા પછી રાહુપે, પોતાના પીતા ભરતને અને મા રંગદેવીને સિંધુદેશથી લાવવા માણસ મોકલ્યાં.

સંવત્ ૧૨૫૭ (ઇ. સ. ૧૨૦૧) માં રાહુપ ચીતોડના સીંહાસને બેઠો. રાજ્યસિંહાસને બેઠા પછી તેએકવાર ચવન સેનાપતી સમસુદીન સાથે મોટા સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયો તે યુદ્ધ બ્યાપાર, નાગરકોટ નામના સ્થળે થયો. તે સંગ્રામમાં વીજ્ય લક્ષ્મી, રાહુપને સહાયીની થઈ. રાહુપના રાજ સમયમાં મેવાડમાં બે મોટા ફેરફાર થયા. એકતો રાહુપ પછી આવસુધી મેવાડનું રાજકુળ ગીલોટ નામે કહેવાયું હતું. પણ મહારાજ રાહુપના રાજસમયમાં તે - શીશોદીયનામે કહેવાયું. બીજો ફેરફાર

* કર્ણનો શ્રીવાણ નામે એક પુત્ર હતો, તેણે વણિકવૃત્તિનું અવલંબન કર્યું તેથી તેના વંશધર્મે વાણિયા કહેવાયા.

- ગિરોદા નામના નગરથી શિરોદીય નામ પડેલ છે. તે શિરોદા નગર મેવાડના પશ્ચિમ પ્રાંત આગતા પર્વતની તબેરીયા આવેલું એમ કહેવાય છે. મેવાડના કોઈનિર્વામિટ રાજાએ, અનેક

૧૮૦ ની નજીક એવી ઉપાધી ડી પડી હતી હતા, પણ ગાહુપના ગજ નનચાગી તેના નહી. એવ નુને પડી હતી યથા એ અક્ષીનવ ઉપગાન સી રીને તેને એ મેજાનુ તેનુ વીવ લ નીને પ્રમાણે છે

મુદાપિયની પુરીહારના નુકુવ હો. ગાહુપને એક પ્રવલ દુરનન હતો તેની હુ ખદાયક દુર નહી પીડીત યક ગાહુપે તેન્ય નાયે જઈ તેના નાન્ય ઉપર હુનદો કરે અને તેને નપૂલ રીને જીતી તેતે તેની ૧૭ધાનીના કેદ કીધો આ નોધાન ના બદલાના નુકુવગણાએ પોતની ઉપાધી "સાદો" અને નદવાર નાનન શનુદ પ્રનથ વીજીની ગાહુપને આપ્યો ત્યારપછી ગાહુપ પોતના નગ મા આવી 'સાદો' એવી ઉપાધી ડી નવનુર ધયો અક્ષીનીય વરથ નાન્ય સ્લાવી ગાહુપ પરદેશવાસી ધયો મેવાડ રાજ્યનુ પ્રનથ નોરવ ઉદાર કરી પોર શકટ કાગમા જે દા'તાથી તેના ગાન યાં છે તે માનુ પર્થાદોષન કરવાથી માનુન પડે છે તે ગાહુપ ના ૧૭ધીતગુણવાળો રાજા હતો

નવાનાગ ગાહુપના પછી નવની પેગીએ રાજો લક્ષ્મણીક પેદા ધયો એ નવ પુત્ર ના નાન્યગમા ને ધો નેકડો વર્ષ નાન્યા પદા એ નવમ છ જણાએ ને પળે નાતા અધ્યા પાષિત સુનવમ નના કગળઆરાનાથી ગયાલીય બચા વવામા ના તે દવમા તેએ નો શરીર ન વયે, તે છ જણાઓના જે નહા પુરે, પતના રાગીના તાત દોઢી અધી પવિત્ર નનાનધર્મની રથા કને તેનુ નાન પૂરવામર પૂરવીનહીના દેહપાત પછી કવનો અનેક વર્ષ સુધી હીંદુના નનાનન ધર્મનુ ન ન છડ શકયા નહિ તે દિવસે તે નાગડીનના આનનકાગના દિવસ સુધી આયતો. પાતના નનાતનધર્મની સુખ આતિથી પચ્ચાલોષના કરતાહતા પદ્ય - ના તિનય અમદના એવાગ વિતોડપુરી શિનોલીય કુગના હાયમાથી રખ ૧૭૫ થકે જનનના ઉમેવ છે જે ગાહુપ અને લક્ષ્મણીકના નધ્યવર્તી રાજના ૯ રીક નાનનો એ પ્રિયોલીય નાત વિનોદન વિહાનને હતો યહ કરી તેના હાયવી વિનોડપુરી રખલિય થઈ રીની ગાહુપ અને લક્ષ્મણીકના નધ્યવર્તી રાજના ૯ નવ જાનિ પદ્ય ન વાંકે નાન્ય કથુ તે રાજ્યકારગીર્દીના નત્ર હ લખા હવમા થી હા યથેના દેવાના આરે છે તે શિવાય બીજા જણવા વયક અનિલ નિષ પાત તેનાના નાન્યમા બની ન ડી

પંચમ અધ્યાય

રાજા લક્ષ્મણસિંહ, ચિતોડ ઉપર અટલાઉદ્દીનનો હુમલો, અટલાઉદ્દીનની વિસ્વાસઘાતકતા, લીમસિંહનો ઉદ્ધાર કરવા ચિતોડના સરદાર સામતોનું અસિધારણુ, રાણાનો અને તેના પુત્રોનો અપૂર્વ આત્મોત્સર્ગ, તાતાર લોકોથી ચિતોડનું ઉત્સાદન, રાણો અજયસિંહ, હમિરની ચિતોડપ્રાપ્તિ, મેવાડની ખ્યાતીનું અને શ્રીકૃષ્ણનું વિવરણ, ક્ષેત્રસિંહ અને લાખોરાણો.

૧૩૩૧ (ઇ. સ ૧૨૭૫) માં પોતાના પિતૃરાજ્ય મિંહાસન ઉપર લક્ષ્મણસિંહ અભિષિખ્ત થયો. તેના રાજશામન કાળમાં ચિતોડમાં એક નવો યુગ પ્રવૃત્ત્યો, કારણ કે જે ચિતોડનગર ગુરવીરતાવાળું અને આધીનતાનું અછત કીલ્લા સ્વરૂપ હતું અને ભારતવર્ષના ધીબા નગરો વચ્ચે લોકોના બુદ્ધિમતી વિશ્વસ્ત ધર્મા હતા પરંતુ ચિતોડ નગર ઉપર મુઘી આબાદ સ્થિતિમાં રહી શક્યું હતું એટલું જ નહીં બદલે વચન લોકો તેના નાશ કરવાને માટે શક્તિમાન થઈ શક્યા નહીં હતા તે ચિતોડ આજ કુર હૃદયવાળો, નિષ્કુર અટલાઉદ્દીનના લયકર વિદ્વેશનળમાં અને પશુ જેવા અત્યાચારમાં તે વિદગ્ધ બિલગી અને નષ્ટ થયું એ દુર્ધર્મ હીંદુ વેરીએ ચિતોડ ઉપર બે વખત હુમલો કર્યો. જ્યારે તેણે પેહલો હુમલો ચિતોડ નગર ઉપર કર્યો ત્યારે મેવાડના સરદાર સામતોએ એકઠા થઈ તેના રક્ષણ માટે પોત પોતાના જીવનનાં બળીદાન આપ્યા હતાં જેથી તે સમયે, તે દુરાચારી અટલાઉદ્દીન પોતાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો અને તેથી ચિતોડ નગરો તેના સર્વસંહારકારક આસમાથી બચવા ભાગ્યશાળી નીવડી. ત્યારપછી દુર્વૃત્ત અટલાઉદ્દીને ચિતોડ ઉપર બીજી વાર હુમલો કર્યો. વચનોના એ ધીબા હુમલાથી ચિતોડ પુરી વિશ્વસ્ત અને ઉત્સાદીક થઈ ગઈ તેમાં ચિતોડનું સૌભાગ્ય સૌંદર્ય અને બહોળલાલી સર્વથા નાશ પામી

લક્ષ્મણસિંહ, નાની ઉમ્મરમાં પાટવી કુમાર અવસ્થામાં અભિષિખ્ત થયો તેની નાની અવસ્થામાં, તેના કાકો લીમસિંહ, ગજ્યકાર્યની પર્યાલોચના કરતો હતો. લીમસિંહે, લોકલભૂત વિખ્યાત પદ્મિનીનું પાણીચંદણ કયું. પદ્મિની ચોહાણ કુળમાં પેદા થઈ હતી. તેના પિતાનું નામ હમીરશક હતું. તેનું પિત્રાવય મિંહલ હતું. તેની એ અપ્રતિમ ખુબસુરતી, શિશોદીપા રજપુતનું અનર્થ કરનાર કારણભુત થઈ પડી. કારણ તેના સૌંદર્યની ખ્યાતિ એટલી બધી વિસ્તારને પામી

હતી, જે ભારતવર્ષમાં સર્વાંગ સુદૃઢ શોધનામાં આવે તો તે પશ્ચિનીન માનુષ પડે તેવું હતું આજ પણ અનેક રજપુતો, પોતાની પુત્રીનું નામ પશ્ચિની રાખે છે મુસ્લિમો પશ્ચિનીનું અલેક સામાન્ય સૌદર્ય, શુભ ગૌરવ, મહિમા અને મરણના વૃત્તાન અને તેની આનુષંગિક બીજી ઘટનાવળી રાજસ્થાનમાં અતિ પ્રસિદ્ધ ગર્જોના આધારરૂપ થઈ પડેલ છે ભટ્ટ કવિઓએ વર્ણવેલ છે જે પશ્ચિનીને મેળવવા અથવા ઉઠીને ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો જીતવાની અને ત્યાં મેળવવાની વિશ્વાસી તે મહામ પ્રાપ્ત કરવા આવ્યો નહોતો, પરંતુ એમ કહેવાય છે જે તેણે ચિતોડ નગરને ઘેરા ઘાટી સમગ્ર ઠેકાણે ઢંઢેરા ટીપાળ્યો જે “ તેને પશ્ચિની મળે તો તે ચિતોડ છોડી પાછો આવ્યો જાય ” પણ બીજા કેટલાક ગ્રંથોનું અનુશીલન કરવાથી માનુષ પડે છે જે દીર્ઘકાલ સ્થાયિ અવરોધ જ્યારે નિષ્ફળ ગયો ત્યારે અઘ્ઘાઉદીને ઉપર પ્રમાણે ઢંઢેરા ટીપાળ્યો દુરાચાર અઘ્ઘાઉદીનનું એ દુર્ગભિષ્ટ વૃત્તાત જાણી, રજપુતો અત્યંત ક્રોધમાં અને જીવાસમાં ઉન્મત થઈ ઉઠ્યા જીવનની જીવન સ્વરૂપિણી ગૃહલક્ષ્મી પશ્ચિની શુ ! જીવનની વિલાસ સામગ્રી યાચ ખરી ! કેવળ જ્યાંને પાષિષ્ટ દાનવ ઉપભોગ કરી શકે ખરો ! આ હલકા અને નિદનીય પ્રજા વનુ કેઈ દુઃસ્વપ્નનું પુરૂષ અનુભવન કહે ખરો ! રજપુતો શુ વીર નથી ! તેઓને કેહ શુ નિરજીવ માસ પિંડ માત્ર છે ! તેઓની નમોનમમાં શુ પવિત્ર આર્ધ શોધિત પ્રવાહીત થતું નહિ હતું ! ત્યારે તેઓ આ નિદનીય પ્રજાવામાં ગમત યાચ ખરો ! ના, ના, કેઈ દિવસ મમત યાચ નહિ

દુરાચારી અઘ્ઘાઉદીનનું દુર્ગભિષ્ટ મિદ્ધ થયું નહિ તોપણ પશ્ચિનીને તે પોતાના દુઃસ્વપ્નમાંથી સ્થાનાતરિત કરી શક્યો નહિ છેવટે તેને એવી ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે તે જીવમુક્ત પશ્ચિનીમોહિની પ્રતિજ્ઞાના અવચ્છ દર્શણમાં તે દેખવા પામે તો તે ચિતોડનો પરિત્યાગ કરી આવ્યો જાય બીમસિંહ તે દરખા સ્ત્રીમાં સંમેલિત આપી

અઘ્ઘાઉદીન ને હદ વિશ્વાસ હતો જે રજપુતો વિશ્વાસઘાતક અને મિથ્યાવાદી નથી તે વિશ્વાસ ઉપર બંધનો ગળી તે કેટલાક રમકડે માથે ગળી ચિતોડ નગરમાં પેઠો અને સ્વચ્છ દર્શણમાં પશ્ચિનીની મોટીની પ્રતિજ્ઞાના લેઈ પાતાની ઘાવળીમાં પાછો આવ્યો જે દુષ્ટાચારી અનુભવી ચિતોડનું ઘોષ અનિષ્ટ થયું જે એકવાર રજપુત કુળના પવિત્ર નિષ્ઠ ઉપર મમ લગાડવા તૈયાર થયો હતો, આજ તે અઘ્ઘાઉદીન ચિતોડનો અનિભવી થયો તે ચિતોડમાં અતિશય થઈ નિર્ભય અને નિશક ચિતે પેઠો, વીર દુઃસ્વપ્નનો તેના અપવિત્ર ઘોષ અપનાવે માફ કરી તેને બધાવાયે સ્વીકાર્યો બીમસિંહ યથા યોગ્ય આદર અને મમાન બનાવી તેની યાચ કિલ્લા માથે આવ્યો ગયો, અઘ્ઘાઉદીને ગ્રીષ્ઠ બચવહાર નાથે પાતાની કમુક કમુલ કરી બીમસિંહ પાસે માગી એવી રીતે જુદા જુદા ગિર્યાલાપ અને

મિષ્ટ વાક્યો બોલતો બોલતો ભીમસિંહ માથે અલાઉદ્દીન ચાલતો હતો એટલામા પાસેના ગુપ્ત સેનામાંથી કેટલાક અશ્વધારી પુરૂષો નીકળ્યા તેઓએ ગળ ભીમસિંહને કેદ કરી લીધો ભીમસિંહને ત્વરા નાથે અલાઉદ્દીનની છાવણીમા તેઓ લઈ ગયા હાથ ' દુરાચાર નિરૂપાવવાતક ચવને, ગ્રંથુત ગ્રગાદ અને પવિત્ર વિશ્વામનુ એવી રીતનુ પ્રતિદાન કર્યું ' સરવ હૃદય ભીમસિંહ કુ હૃદયવાળા અલાઉદ્દીનના પ્રપન્ના કામામા આવી પડયો છેવટે તે દુરાચારી અલાઉદ્દીને એવી ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે પશ્ચિનીને મેળવવાથી ભીમસિંહ છુટો થાયે, નહિતો છુટો નહિ થાય "

એ શોચનીય સમાચાર થોડા સમયમા ચિતોડ નગરમા પ્રચારિત થઈ ગયા ચિતોડવાસીઓ વિષમ નૈરસ્ય વડે એકદમ ગિભૂદ અને ભગ્ન હૃદય થઈ ગયા ભીમ સિંહને છોડાવવામા શુ પશ્ચિનીને આપી દેવી ' શુ તલવાગ ધાન્યુ ઢગી તેના યોગે ગળપ્રતિનિધિ ભીમસિંહ છુટે તેમ નથી ' જ્યારે તેઓના પ્રયામ વ્યર્થ લય ત્યારે પ્રાપ્તો પરિત્યાગ કરી ભીમસિંહને ઉદ્ધાર થાય તેમ શુ નથી ' ત્યારે હવે પશ્ચિની ને પરિત્યાગ કરવો સણાના સંઘાર સામ તેના એવી રીતના તર્ક વિર્તક ચાલવા લાગ્યા તેઓ કોઈ પણ જાતના સ્થિર મિદ્ધાત ઉપર આબ્યા નહી પશ્ચિનીને જ ગીથી આ મધ્યમા સમાચાર મળ્યા પશ્ચિનીએ ભીમસિંહના ઉદ્ધાર માટે દેવી યોજના ઘડાવી, તે વૃત્તાત માલગવા તહુ કાઈ ઉત્સુક હશે ખગ ' જાદીથી સવળાના બહુ વામા આવ્યુ જે ભીમસિંહના ઉદ્ધાર ઉપર પશ્ચિની ચવનના હાથમા જવા ખુશી ખતાવે છે એ ખબર સાલગી નગરવાસીઓ વિગ્મય આગરમા ડુબી ગયા પ્રતિપ્રાપ્ત પશ્ચિનીએ ઉપર લખેલી અધમ દરખાસ્ત ચાર્થ કર્ણુલ ઢગી ' ચાર્થ, તે પવિત્ર સર્વાત્વ ચવનના હાથમા નોપર્યો એવા તર્કે નગરવાસીઓમા થવા લાગ્યા પશ્ચિની પોતાનો ગૂઢ અભિપ્રાય, બહેગમા સુકયો નહિ તો તેના પિતૃગજના જે ગ્રંથુતો તે સમયે, ચિતોડમા રહેતા હતા તેમા એક આમામી ગોગ નામે તેને કાઠો થાય, બીન્ને આશામી ણાદવ નામે, તેનો ભાડ થાય પશ્ચિનીએ તે બને ગ્રંથુતોને બોલાવી શુધ્ધ પગમર્શ કર્યો તે બને આશામીઓ જેવા વીગ્તવાળા હતા તેવાજ મત્રના દુશ્મન હતા ગીગને નિ કવક શરીર પ્રાણપતિ ભીમનેનનો ઉદ્ધાર કરી શકે તે પગમર્શનો પ્રમાન ઉદ્દેશ હતો આનદનો વિષય છે તે પગમર્શ સૂચિય થયો

તે બને ગ્રંથુત વીગે, ભીમસિંહના ઉદ્ધાર માટે જે નદુપાય યોજ્યા, તેથી નાધવી પશ્ચિનીના પવિત્ર પાનિત્રય ધર્મને તિવનાજ હગ્ગત પહોચી નરી વગી તેથી ભીમસિંહ, કોડ પડ, જિત્તિના ઉદ્ધાર પામ્યો

થોડા સમયમા અલાઉદ્દીન પાને એક દુત ગયો તે દુત જેવો તેની ક અડ હાજર થયો કે તત્તજ તેણે મહા મન્માને અને મોટી મર્યાદાએ, અલાઉ દીન પાસે નીવેદન કર્યું જે " મમ્માટ જે દીવમે, ચિતોડ ઉપરથી ઘેરો ભાલાવી લઈ

પોતાની નેના સાથે, પોતાના દેશમાં જવા નિનરે, તે દીવને, નદીથી પશિની નદીમાં પાને સાધી હાજર થાય, વળી દુતે નમ્રાને એ પણ નિવેદન કર્યું જે છે નદીપાત્ર । અપ મુદ નમ્રા છે પશિની પણ આખરેદાર રજપુત કુટુંબની નમિતા છે તેમાં યથોચોપચય નમ્રાન લજવાય અને જાનેની આખરેદાર વ્યાધાત ન આવે તેવા ઉપયોગી આવે જન નાયે તે પશિની સાધના વખતે આવશે, જે નદીથી રજપુત મીઝો, તની બાગ નદીનીઓ છે જેઓને નદી દેખવાથી પશિની એક દાણવાર પણ જીવન ધારણ થી શક તેન નથી તે સુધીઓ છેવટની વિદાયગીની લેવા તેની નાયે નમ્રાટની હાવણી સુધી આવશે વળી તે રીવાય જે દાણીય રીઝો દિગી પુધી તેની નજે આવવાની છે તેઓ પણ પશિની નજે આવશે તેઓ નદી કુળ પશિની છે તેઓએ કોઈ દીવન ધરની બહાર પા મુઝો નથી આજ પણ તેઓ પોતાના ધરના ગે છે પણ હે નમ્રાટ । અપની પાસે અમારે વળી એક નિવેદન છે જે એ મીઝો લેવી રીતે આપની જ નનપનદતાના નાટે કુળ નમ્યાદાને ત્યાજવી દ આપની પાસે અપે છે તે અપ, તેઓની કુળ નમ્યાદે જવાય તેમ જવામાં વિશેષ નમોયોગી થશે જે જે સમ્રાટ । કાંઈ પણ દેશ કોતુહલથી પણ તજોની પાવળી તરફ લેઈ ન શકે તેમ થવાથી અત પુત્રના આજના નિયમના વ્યભિચાર થશે અ ગાંડીન તે નપગ વિષયમાં નમત થયો નિ થક અ દા બરાતમાં ભાગવાઈ અ ગાંડીને એક ન લગ્ન થયે જે નદી પ્રથમ દીડુ નહિલા મ્હમ્મે પોતાના દુદ્ધપિદને છેલ્લ મે ? અને નહામ્ય વદને અમ્મિ નીખને આલિનન કો । પણ પ્રાજ થમી વહાવા અને સ્વર્ગ થમી પવિત્ર સતી ધર્મને દીડુ નવીવા ત્યાગ કરેજ નહિ

ક્રમે મુરાર કરેલ દીવન પાસે આવ્યો ભેત ભેતાના ન તને પાવળી પિતોડ પુનીની બહાર નીકરી તે નમ્રાટની હાવણી તરફ ચાલુ થઈ પ્રયેષ પાવળીને શુભ અસ્ત્ર પા તુ મનાર કપા વેશધારી હ પુરુષ વહન કરતા હતા પ્રયેષ પાવળીના પિતોડને એક વીર શમ્ર નજીને જે દોને ભેના ભેતાના ભેતાતને પ વળીઓ નમ્રાટ તણુ પન આવી પહોંચી પાવળીઓનાથી એમને પાવળીઓ તણુના ૧૫ પશિ પશિનીની નવે અટકી શકે ને ૧૫ મ્હને ભીનનિહને કુકન મુઝો દોને, તે કુકન અનુના ન નદી પાવળીની પાસે આવ્યો તેના ભેનીમ્મે આવ પન થઈ તેને એ પાવળી દ ભેના રીદિયે તત્તલ પાવળી વહન કરતા હતા તે પાવળી હા હ વળીની બહાર આવ્યા તેની પે વળી છીજ કેમી પ વળીએ બહાર આવે બમીની પ વળીવાદ અને પ વળીના ભેવ નજીને અ ગાંડીની અવળની પ્રતીયા કરતા હતા આ અમી મ્હાત ની ૧૫ ભીનનિહ તેમજ તનયમાં પાસે ન આવવાથી અ ગાંડીના નનના થમી પન થઈ મ્હાત પનયથા, અ ગાંડીન તે નદી પાવળીએ પાને આવ્યો એમ ના તેમણી નદી રજપુત બહાર અમ્મ તેઓએ કુદી અ ગાંડીન ઉપર કુનકો કહે અ ગાંડીન પાસે પણ નવી

રીતના રક્ષક હતા. તે સમયે તે સ્થળે બન્ને પક્ષ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું. પલાયન કરતા ભીમસિંહને પકડી પાડવા એક યવન દળ આગળ વધ્યું, પણ રજપુતોએ તે દળને ચિતોડ તરફ, ભીમસિંહની પછાડી બાજુ દીધું નહિ.

ભીમસિંહના માટે એક તેજ પવનવેગી ઘોડો તૈયાર થયો. તે ઘોડા ઉપર ચઢી ભીમસિંહ ચિતોડના કિલ્લાની આંદર પેસી ગયો. યવનસેનાએ કિલ્લાને ઘેરી લીધા, તે કિલ્લાનો ઘેરો અટકાવવા, ચિતોડના પ્રધાન, સામંત સરદારો યુદ્ધમાં હત્યા. તે લથાપલ યુદ્ધમાં વીરવર ગોરા અને બાદલે વિશેષ વીરતા દેખાડી. તેઓની વીરતા અને તેજસ્વિતા જોઈ બીજા રજપુતો મહોત્સાહે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

બાર વર્ષની ઉંમરના રજપુત બાળક બાદલની વીરતા જોઈ યવન સૈન્ય વિસ્મિત અને સ્તાંભિત થયું. તેના હાથમાં રહેલ તલવારથી અને ભાલાથી કેટલાક યવનો રણ સ્થળે માર્યા ગયા. તેના અપૂર્વ રણાભિનયે ઘણા હીંદુ અને યવન શુરોના હર્ષ ભંગ થયા. શ્રી રીતે પદ્મિનીનું સમ્માન અને શિશોદીય વંશની કૂળ મર્યાદા જાળવી શકાય તેમ કરવાનો તે બન્ને રજપુતોનો ઉદ્દેશ હતો. વીર બાળક બાદલના વીરમંત્રથી ઉત્સાહિત થઈ રજપુતો રણસંગ્રામમાં પ્રયાંડવેગે શત્રુની સામા થયા. તે મહાસંગ્રામમાં વીરવર ગોરા, અદભૂત શુરતા બતાવી અનંતકાળના માટે શક્તશાખ્યામાં સુતો. અનેક રજપુતોએ તેનું અનુગમન કર્યું. તે લથાપલ કાળ યુદ્ધમાંથી વીરનર બાદલ અને કેટલાક રજપુતો ચિતોડમાં પાછા આવ્યા. હર્વૃત્ત અદલાઉદ્દીનનો ખરાબ અભિપ્રાય, ઘોડા સમયના માટે અટક્યો, રજપુત વીરોનો યુદ્ધોદ્યમ, વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગ જોઈ અદલાઉદ્દીન યુદ્ધ બંધાપારમાં ઘોડા સમયના માટે વિરામ ભોગવવા લાગ્યો.

ઘોર યવન સંગ્રામમાં વીર ગોરાએ આત્મભૂવનનું બળિદાન આપ્યું. તેના બાળક ભત્રીજો બાદલ રક્ષાકૃત અને ક્ષત વિક્ષત દેહે કાકી (ગોરાની વહુ) ની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેને એકલો આવતાં જોઈ ગોરાની પત્ની હૃદય વિષમ શોકોચ્છવસે ઉચ્છવસિત થઈ, પણ તેના પ્રાણપતિએ, સ્વદેશના માટે પ્રાણ આપ્યા તે જાણી તેને મોટી સાંત્વતા મળી. વીર બાળક બાદલને સંજુષ્ટે ડુંગો આવી ઉભેલો જોઈ ગોરાની શોકાર્ત્ત વિધવા પત્નીએ ધીરે ધીરે કહ્યું બાદલ, ‘ હવે શું બોલાઈ શકાશે નહિ. ’ ? મેં સઘળું જાણી લીધું છે. આ ક્ષણ માટે એટલુંજ પુછવાનું છે જે શ્રી રીતે યુદ્ધ કરી મારા પ્રાણેશ્વરે યુદ્ધસ્થળે દેહ ત્યાગ કર્યો. બાલ ? પુત્ર ! તે સાંભળી મને એક સાંત્વના થાશે. બાદલના નયનપ્રાંતમાં અશ્રુબિંદુ આવી ગયાં તેના ક્ષત સ્થાનમાંથી વધારે રૂધિરશ્રાવ થવા લાગ્યો. તે બોલ્યો, જનનિ ! મારા કાકાના અદ્ભૂત શૌર્યની વાત હું શું કહું ! માત્ર તેનાજ અપૂર્વ શૌર્ય શિશોદિયાકુળનું ગૌરવ અને કૂળમર્યાદા સચવાયેલ છે, તેણે અગણ્ય શત્રુ સૈન્યને તૃણની જેમ કાપી નાંખેલ

છે. હું તેની વાંચે વાંચે ચુકીને કાપવા રહેતો હતો. પણ તેના કદના કાચમાંથી તે કોઈ એ વસ્તુ યવનો બચ્યા તેનેજ હું કાપી ચકાસે છું. છેવટે ઝાલની હોદિન-
ગળ્યા ઉપર ચાતુ કુળના મળની અજાનણ (પધારી) કરી અનંત નિંદ્રામાં સુતાં
અનંત યવન સ્ત્રીકો સ્ફકરૂપે તેની પગે સુતા. સ્વપ્ન અંગે ફરી પુછું બેઠા !
બચ્યા બાકડ ! મારા પ્રાણ વચ્ચે, સ્વપ્નમાં કેવું ચાલે બચ્યા ? બાકડે કહ્યું કે
શું કહું ! તેનું તે ચિત્તમયકર ચાલે એક લય પાત્રી અકિત થઈ ચાતુ કુળ તેની એક
સુખે પ્રથમ કહ્યું હતું. કાલે તો ચાતુ ચાંચમાંથી કોઈ રક્ષા પામ્યું નહો. વેર
નર કોરાની વિદ્યા પત્રી હાસ્ય સુખે બાકડ પાકેથી ચાલી ગઈ અને વિદ્યા
યથાથી પ્રાણેશ્વર મને ઠપકો આપ્યો એમ બોલી તેણે પત્તવિત અગ્નિદ્રામાં
કુદકો મારી પોતાના જીવનનો આટુનિ આપી.

પ્રસિદ્ધ ખામાનગરમાં ચિતોડના અકમલનું વર્ણન અનિશ્ચય વીરરૂપથી વર્ણ-
વેલ છે. આ લયકર દુનિમાંથી કોઈક દેવી યાંત્રિ મળવાનો સમય આગ્યો. એટલામાં
ચિતોડ ઉપર ફરીથી દુરોગ યવનોએ હુમલો કર્યો. એ હુમલામાં હવે ચિતોડનો
નિસ્વાર નહોતો. અનંત તેના બગ વધારી દુરોગ અઢાલદીને ચિતોડ ઉપર હુમલો
કરવા આગ્યો; એ હુમલામાં ચિતોડપુરીની રક્ષા કોણ કરે ! સ્વદેશ પ્રેમિતાના મહા-
અંત્રથી ઉન્નાદિત થઈ યવનના હુમલામાંથી ચિતોડને કોણ બચાવ કરે ! એ મહા-
પરાક્રમધાની વીરો, ચિતોડના અલંકાર સ્ફરૂપ તે સ્વપ્ન ગયા હતા. પુદમાં મરણ
પામ્યા. હાલ ચિતોડ બગ શુન્ય હતું. આ લયનક અને રોચનીય અવસ્થામાં આવી
પડેલ ચિતોડપુરી ઉપર અઢાલદીને હુમલો થયો. તે હુમલાથી સં. ૧૩૪૬
(ઇ. સ. ૧૨૬૦) માં ચાતુ પુદ યથું. ફરીક્ષા પ્રથમાં તે પુદનો સમય જુદો વર્ણ-
વેલ છે. યવન બાદશાહ અઢાલદીને, ચિતોડના દરિય પડખાના ગિરિ કૂટમાં પેચી
તેનો અધિકાર કર્યો અને ત્યાં તેણે પોતાના લશ્કરની ઇચ્છા કરી, અને ત્યાં તેણે
ચાર તરફ આઈ ફરી લીધી. શિયોરી કુળના અનિ સંકટ કાળમાં નિધુર યવનોએ
ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો પણ તેથી શું ચિતોડપુરી વીર શુન્ય થઈ ગઈ ! તેથી શું
યવનો નિવિવાદે, નિવિધે સ્વાધીનતાની લીલાખૂની ચિતોડને એકદમ કમળે કરી
મર્યાદા ? ના ! તેમ બન્યું નહિ ન્યાંત્રી વીરવાળા સ્વપ્નની ધમનીમાં અને શીતમાં
એક બિન્દુ પણ દોડી વટે છે. ત્યાં મુખી તેઓના દેહમાં જીવ છે ત્યાં મુખી તેઓ
શ્રીઓના પડખામાં જ્વાળાખાનામાં બેગી રહેશે નહિ. ચિતોડપુરીનો ફરીવાર અ-
ઢાલદીને અવરોધ કર્યો કે તરત ચિતોડના વીર સ્વપ્નને પ્રચંડ રોષથી સામા યવા
ઉપર થયા અને અઢાલદીને તો દુરાચરનોના પ્રતિકૂળ આપવા તેઓએ તરવાર
કાપમાં લીધી.

ખામાનગરના કદાચે, એ બચાવક સુદ યવનનું અવરોધન કરી, પોતાની
બેદિની કાપનાને જુદા જુદા મનોહર વર્ણનથી વર્ણવેલ છે. એ સ્વપ્ન મનોહર

વર્ણવાળા ચિત્રના વર્ણનમાં એક અદભૂત વર્ણન તેણે જોમાન ગમમાં દાખલ કરેલ છે “ દિવસના ભાગમાં ઘોર યુદ્ધ કરી એક વાગ રાત્રીએ પોતાના વિદ્યામભૂવનમાં બેસી ગયો ઘોર ચિતામાં પડી વિચાર કરતો હતો, ગત્રીનો બીજો પ્રહાર નીકળી ગયો, મધ્ય પિંચ, નિદ્રાના કોડમાં તીન હતું કોડ સ્થળે માણસ વગેરેનો અવાજ નહોતો કેવળ ગત્રીનો પતન ચાલવા ખાઈપ્રચંડ વેગથી મારી ઉપર અથડાતો હતો એ ગભીર ગત્રીના મમથે ગણે પોતાના વિદ્યામભૂવનમાં ખેંચી એકાગ્રદધ્યાનથી બંધે, ચિતોડના ભવિષ્ય ભાગ્યપત્રના સુદયેષનો વિચાર કરતો હોય નહિ! એમ લાગ્યું ચિતાડના પ્રધાન વીરો, ચવનોના પ્રચંડ હુમલાથી પ્રતિદિન ગણસેત્ર ઉપર રક્ષા કરવા માટે કાચ મની નિદ્રા ભોગવતા હતા શિશોદીય કુળની ગાંજ્યલક્ષ્મી મ્હાનવદને ચિતોડપુત્રી ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ હતી હાલ ચાગે દિશાથી આક્રમ, ચારે દિશાથી મકટ, ચાગે દિશામાં અધકાર ! ચાગે દિશામાં અમર્ય વિલિપિડા એવા લય કર મમથમાં ચિતોડપુત્રીની ડોણ રક્ષા કરે ! એ મહા વિપદના મર્વ મહાગ્નક શાસનાથી, રાણાના બાગ પુત્ર માથી પિડાદાન આપના એક પણ પુત્ર રક્ષા પામે ખરો ! શીઘ્રે બાપ્પારાઓળના વશનો અત ન આવે ! ગણો તે ગભીર ભારના માગમાં નિમગ્ન હતો એટલા માટે ઘોર નિશાની ગભીર શાતી ભાગી કોઈ ગભીર કંઠે બોલ્યું “ હું ભૂખી છું (મે ભૂખા છું) તે સાબળી રાણાનો ગભીર ચિતાનો પ્રવાહ રોકાડ ગયો

એટલામાં એક અપૂર્વ દૃશ્ય તેની આખો આગળ હાજર થયું તેણે ચિતોડની અધીષ્ટાત્રી દેવીની લયક મૂર્તિ બેઠી ભગવતીને બેઠી રાણાતું હૃદય થોડું વિષાદ અને અભિમાનથી ઉછળ્યું તેણે વિષાદવાળા કંઠસ્વરથી કહ્યું “ હજી પણ તમારી કુધાની શાંતિ વડ નહી, ” અમાગ રાજવશના આઠ હજાર પુરોષોએ, રણાગણે મગ્ન પામી, તમાડ ખપ્પર લોકીથી ભરી દીધું, તેથી પણ તમારી દારૂણ શોષિત વૃષા પ્રશનિત થઈ નહી ! ભગવતીએ કહ્યું ‘ હું ગજબગી આહું છું ” એટલે નજર સુક્રુદધાગી બાગ નજરે ચિતોડની રક્ષા માટે યુદ્ધમાં પ્રાણત્યાગ નહિ કરે તો મેવાડ શિશોદીય વશના હાથમાંથી ગયું એમ મમજવું ” ભગવતી એમ કહી અતર્હિત થઈ

રાણો, વિષમ મકટમાં પડ્યો, તે ગત્રીએ, નિદ્રાદેવી, એ સુહૃતપણે તેની ચક્ષુને આશ્રય કર્યો નહી, પરાદીયુ ન થયું તેટલામાં તેણે મધ્યામાં મમત મગદાર અને મેનાપતિને બોલાવી ગત્રીનો વૃત્તાત દરી મલગાવ્યો પણ તેથી તેઓને વિશ્વાસ અને ભરૂનો પેડો નહિ રાણાએ તેઓને કહ્યું “ તમે નહું મારા વૃત્તાતનો અવિશ્વાસ કરો છો ખગ, પણ નજર ગત્રીએ આ મહેલના તે ઝોગડામાં રહી તમે મહું બુઓ દેવી ફરી આવી કંઠે છે કે નહી ” તેઓ સહુ મમત થયા ગત્રીમાં તેઓ નહું તે ઝોગડામાં ગયા તે વિદ્યામભૂવનમાં તેઓએ તે દૃશ્ય બેસું, દેવી ફરી આવી પહોંચી અને મોલી, પ્રતિદિન હજારો રહેઠો મરી ન્હાગણમાં પડે

છે. પણ તેથી માત્ર 'શુ' થાય ! હુએશ એક એક ગજકુમારને રાજસિંહાસને બેસાડે, એવી રીતે બાદે ગજકુમારને નિંહામને બેસાડે. તેઓ રણસ્થળે લડી પ્રાણ ન્યાગ કરે તોજ હું ચિનોડમા રહીશ દેવી એમ કહી આત્મી ગઈ ચિતોડના મરદાન મામત વિગેરે ઘોર વિસ્મયમાં આવી પડયા.

દેવીનો આદેશ કોર અને સુરકેલ હતો તો પણ તે પાળવા રજપુતો ઉત્તમાદીન અને ગણ થયા તેઓ જીવતા છતાં દુગત્યાર યવનો ચિતોડમાં પેચી તેઓના ધન હુટી જાય, તેઓના જીવનની જીવન સ્વરૂપિણી મહીલાનું અમુક્ય મતીત્વ હજુ કરે, તે વાત તેઓના મનમાં અમલ હોઈ આલતી હતી. દુકામાં ભગવતીનો આદેશ પાળવા તેઓએ એકલી ગ મહાદેવના શપથ લીધા. અને તેઓએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જ્યાં સુધી તેઓના દેહમાં પ્રાણ રહે ત્યાં સુધી તેઓ યવનોને ચિનોડમા પેમવા દેશે નહિ હવે ભગવતીનો આદેશ પાળવામાં બાર પુત્રમાથી પહેલા કયા પુત્રે નિંહામને બેચી, રણાંગણમાં જવું તેના માટે તે સઘળામાં મોટું આદેશન થયું અગિમિંહ નોથી મોટો હતો, પોતાની અજન્મતાને હેતુ દેખાડી દેવીના આદેશના અનુમારે તે ગજ સિંહામને બેઠો ત્રણ દીવમ તેણે ગજ મમાન ડડી રીતે બોગબું. થોડા દીવમ રણમંદામમાં યવનો મામે પુષ્કળ વીરપણ બતાવી, તે આ મધ્યામનો ત્યાગ કરી અમર ધામે ગયો. ત્યાર પછી નાનો અજયમિંહ મોટા અગિમિંહના ચગિતનું અનુકરણ કરવાને તૈયાર થયો. બીજા પુત્રો કરતા, રાણાનો રનેહ તે પુત્ર ઉપર અધિક હતો. એટલે રાણાએ તેમ કરવા તેને અગ્રેમર થવા દીધો નહી. અજયમિંહે દેવીનો આદેશ પાળવા અત્યંત આશ્રય ણતાબે. પણ ગણાએ તેને મારી રીને વારી અટકાવે. અજયમિંહે રાણાના અટકાવની ઉપેક્ષા કરી દેવીનો આદેશ પાળવા અતિશય આશ્રય ણતાબે. ગણાએ દેવીના આદેશ પ્રમાણે વિધાન કરી મંદામમાં જવાની અજયસિંહને મંમતી આપી એ પ્રમાણે અગીયાર કુમારો દેવીના આદેશના અનુમારે રણાંગણમાં પડયા, હાલ ગણાનો માત્ર એક પુત્ર જીવિત હતો તે પુત્ર તેને પ્રાણ કરતાં વધારે વહાલો હતો ગણો પોતાનું જીવન આપી તેનું જીવન બચાવે તેમ હતું.

જે તે પુત્ર ગુલમંદામમાં પ્રાણ ત્યાગ કરે તો શિશોરીય કુળનું મુળ જાય તેમ હતું, વીરવર બાપ્પાગજોળના વંશજોમાંથી કોઈ જણાંજી આપે એવું રહ્યું નહીં. ત્યારે હવે કેમ થાય ! દુદિત યવનના દુમલા થકી ચિતોડપુરીનો કોણ ઉદાર કરે ! ગિરહોટ કુળને અનંત વિનાશમાંથી દોળ બચાવે ! છેવટે સુદ સેત્ર. પોતે પ્રાણ આપવા એવો નિર્દય કરી તેણે નામંતોને બોલાવી કહ્યું. " હવે મારો કાળ પૂર્ણ થઈ ગયો છે " આ મમથે હું ચિનોડની ગ્યા માટે જીવન આપીશ "

છેવટે પોતાના દંડયનું ગોળિન આપી, ભગવતીનું બપ્પા લગી ચિનોડને

ઉદ્ધાર કરવા લંડાઈમાં ઉતરવાની રાણાએ ગોઠવણ કરી. આ ભયંકર ગોઠવણ પુરી ન થઈ એટલામાં એક ભયંકર વ્યાપાર સાધવાની ગોઠવણ કરવાનું આવી પડ્યું. તે ભયંકર વ્યાપારનું નામ “જહરવૃત” રજપુત કુળની કામનીઓને અગ્નિ કુંડમાં નાંખી વિજયી શત્રુ કુળના હાથ થકી તેઓના સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે ભયંકર “જહરવૃત” નો સ્વીકાર કરવામાં આવતો હતો. શત્રુના હુમલામાંથી સ્વદેશને રક્ષવાને અને સ્વાતંત્ર રાખવાને રજપુતો પાસે કોઈ બીજો ઉપાય ન હોય ત્યારે, તે ભયંકર કાળમાં, રજપુતો, તે ભયાવર જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન કરતા હતા. આજ ચિતોડનો તે ભયંકર કાળ આવી પહોંચ્યો. હાલ ચિતોડના રક્ષણ માટે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ એટલે કે હવે તે ભયંકર જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન ખરેખર પ્રયોજનીય હતું રાજપુરીના જનાનખાનાના મહેલમાં અક ભૂમિ ગર્ભમાં સુરંગ હતી તે સુરંગમાં દિવસના સમયે ઘોર અધકાર રહેતું એ સુરંગમાં મોટાં સાગનાં લાકડાં નાંખી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો, જેતા જેતામાં છુટા કેશવાળી રજપુત સ્ત્રીઓ હૃદયવિદારક શોક સંગીત ગાતી ગાતી તે ભયંકર સુરંગ તરફ અગ્રેસર થઈ ચિતોડના વીરરજપુતો, મુખમાં આંગળી ઘાલી મુંગા થઈ તે ભયંકર દુઃખ જેતા હતા. અનંત કાળના માટે તેઓના પાસેથી વિદાયગિરિ લઈ તેઓની સંમુખે, રજપુત સ્ત્રીઓ પાવન પાવકમાં યડવા આવી, તોપણ રજપુત વીરોની આંખમાં આંસુનું એક બિંદુ નહોતું પડ્યું, આજ તેઓના નયન સુકાં અને કોરાં હતાં, આજ તેઓના નયનો ધગેલ તાંબા જેવાં લાલચોળ હતાં જેઓના હૃદય એક દિવસ પ્રેમસુધાના ઝરા સ્વરૂપે હતાં. આજ તે હૃદયો, સુકા મરૂ સ્મશાનમાં ષિન્ત નાથ થયાં હતા. દેખતાં દેખતાં તે સ્ત્રીઓ સુરંગદ્વારે આવી તેઓના સંમુખે પગથીઆની પંક્તિ હતી તે ઉપરથી ધીરે ધીરે તેઓ ઉતરી. એટલામાં ઉપરના ભાગમાં થઈને સુરંગનું લોહકપાટ બંધ થયું. અસંખ્ય હતભાગિની રજપુત સ્ત્રીઓનો કંઈ સ્વર એક દમ લીન થઈ ગયો, પછી કાંઈ સાંભળવામાં આવ્યું નહિ, હાય ! સઘળું ઉડી ચયું રૂપ, ચાવન, લાવણ્ય, ગૌરવ વીગેરે સઘળું સર્વસંહારક પાવકમાં ભસ્મીભૂત થઈ ગયું !

એ ભયંકારક લોમહરશક જહરવૃતનું ઉદ્ધાપન થઈ ચુક્યું. ખુદ રણાંજણમાં ઉતરી લડી જીવન આપવા રાણા તૈયારી કરવા લાગ્યો પણ તેનાં પ્રિયતમ પુત્ર અજયસિંહે તેને તેમ કરવા બાધા આપી. તેણે પિતાને રણાંગણમાં ઉતરવા દીધો નહિ, પિતાં પુત્ર વચ્ચે અનેક તર્ક વિતર્ક વાગવિતંડા થઈ પણ છેવટે રાણા તેમાં જથી થયો, અજયસિંહને પિતાને હુકમ પાળવા ફરજ પડી, તે ચિતોડ છોડી આવ્યો ગયો. કેટલાક સેનિકો સાથે લઈ શત્રુની છાવણી વીંધી તે આહતવિના, કેલવાર પ્રદેશમાં જઈ પહોંચ્યો. હવે રાણાની ભાવના રહી નહિ. પિતૃ લોકને પિંડદાન કરવા ઉપયુક્ત પાત્ર જીવતો રહ્યો. બાપ્પારાઓળેનો વંશ અનંત વિના

શ્રમાથી નક્કુ પામ્યો હવે પનતો, નિશ્ચિત અને નિશ્ચય થઈ ગયુંથી પ્રાણ
 હોડવા દિત્તાહિત થયો પ્રયત્ન શરૂ રણતુર્થ વગડાવી, તેણે પોતાના સુદામેને
 પોતાની પાને બોલાવ્યા આજ તે નધગા તરફને ઉમત થયા, તેઓએ પોતાના
 દેહ બિપર આપ્યા કે મમતા નાખી નહિ

દુર્ગંદાર ઉભા, પોતાના અધિપતિ નાથે તેઓ ઘેટા નિનાદે નામના
 આજ્યા અમખ્ય યવને તે ગુપ્તની ભયકર તવવાનેથી તૃણવત્ કપાડ ગયા
 નધગુ વૃથા ગયું મહાનાગર મળી યવન નેનામા થોડી નધયાવાળા ગુપ્તો
 બુદ્ધુધીયાની જેમ વિલીન થયા ચિતોડપુરી આજ જીવ વિનાની થઈ આજ ચિતોડ
 પુરી બિલ મ રમશાનમા પગિલામ પામી, તેની આરે તરફ અનખ્ય શબ દેહ
 ભેવામા આવ્યા આજ તેના નધગા સ્થાન મામ શોણિનના કાલવથી કલકિત
 થયા, એ દુઃસ્વ સ્તભન રમશાનનો ભયકર દેખાવ નોગળો વધારી, યવન મૈનિકો,
 પિશાચના ગેશાની જેમ તે મ્યો આવવા લાયા પિશાચમતિ અવાડીને તે
 જીવન શુન્ય ચિતોડ રમશાનનો કળને કથો ચિતોડનો કળને કી, તે પોતાની
 જીવનતોપિણી પડિનીનો અહી તહી શોધ કરવા લાગ્યો એ મૂર્ખ, હજી પલ્લ
 જમ ' દુરાચારી હજી પલ્લ પડિનીની લાવવ છોડી શક્યો નહિ ' પડિની કયા
 તપ્તમના ચિત્રને શોધ કરનારી નાનનદોવગી પ્રયુલ કમવિની, મતિ શિંગમલિ
 પડિની કયા ' નૃશ્ચન, પાપીના, નાની પિશાચના, પીડનથી, તે નવી
 શિંગમલિ સુરસુદગી આજ જગનનો પગિલામ કી, ચિતોડને રમશાનમા પગિલામ
 પમારી આ પૃથ્વીનો લાગ કરી અનધગામા પટોલી નહ જે સુગમા તે ગુપ્ત
 મીઓ જમી મુછ છે તે સુગમ હાલમા ભેરામા આવે છે અને તેમા હાવ પાડ
 ખુમારા નીંખના ભેવામા આવે છે

ઈ મ ૧૩૦૩ મા એ પ્રભાતે અમનવની તુલ્ય ચિતોડપુરી અવાડીનના
 બીપલ પ્રદાને, અટકી C રત દયાને પામી તેને ચિતોડપુરીનો કળને થો લતે
 વનીય માવદેવનામના એ મરદારતા પાથમા તે પુરીનો શાનન ભાર તેણે નોપ્યો
 અવાડીન એ તેજી અને અધવમદ બારોશ બાદનાદ રતે અનીનિદિને
 અન્યથ ઉપાય કષ્ટ છે તે વાત પોતે નાની રીતે બહુતા જાતા એ ઉપાય હાતામા
 પોતે અન્યત ચતુર હતા એથી કરીને તે જ્ય મેળવના ઘન કરી નર નનોન્ધ
 વાગો ધાતો હનો એ નિયમમા તે પીડુ વિદેથી અનજાજી રી રતે તેના નોડાતા
 નજ તિહાનન ઉપર મેળ પડી અવાડીન મીકિદનેની અવગ ધીને અલેકાદ

ગદામા રોડ નાદન અ બરમ નુરમા પનવા ઉભો ૨૧ દ ૧૫૫ દુની જુની
 નવના મગમર્જના બર અન રાજુનાચ ૧૧૧૧ના ગ્રામ ને નના મગમ ૧૧૧૧
 દાધા દનો

એ નામે કહેવાતો હતો તે ઉપાધિતે પોતાના ચલની નાણામા લખાવી દાખલ કરી તેના કઠોર હસ્તના ભય કર પ્રહારે રાજસ્થાનના ઘણા પ્રદેશો શોચનીય અવસ્થામાં વિદવસ્ત કર્યા મદ્યર્થિત અણહીલનાડ, ગ્રાચીન ધારાનગર પ્રખ્યાત અવતી, નામાકિત સુદર સમૃદ્ધવેગઢ વિગેરે જે સઘળા, ગૌરવાન્વિતપુરમાં એક કાળે પ્રસિદ્ધ સોલકી, પરમાર, પુરીહાર, તણક વગના રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા, તે સઘળા પ્રદેશ હીંદુ વિદ્વેષી અલાઉદ્દીને વિદ્વસ્ત કર્યા, જે અગ્નિકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ રાજાઓના ભૃગુટી પામે એકવાર સઘળા ભારતવર્ષનું અદ્યત્ત નિયમિત હતું આજ તે રાજાઓ, મુસલમાનોના અભ્યાસના પ્રભાવે પોતાના વશની સાથી નાશ પામ્યા, આજે તેઓના વિપુલ વશનું એક સામાન્ય નિદર્શન પણ ભેવામાં આવતું નથી ભટ્ટિવશના, ખીચીવશના અને હાગ્વશના રાજાઓના લીલાસ્થળ જેસળનીર ગણાત અને ભુદીને અલાઉદ્દીને શોચનીય અવસ્થાને પમાડ્યા પણ કાળના અવશ્ય ભાવી પ્રભાવના આધારે તે અધ પત્તિ ગહેરો ખાણ મરતક ઉઠાવી સમૃદ્ધ થયા છે, જે સમયે અલાઉદ્દીને મેવાડમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે મારવાડના રાઠોડ રજપુતો અને અજરના કુમાવહ રજપુતો ભારતવર્ષના ઇતિવૃત્તમાં થોડી પ્રતિષ્ઠા મેળવી શક્યા છે

તે સમયે રાઠોડ રજપુતો પુરીહાર વશીય રાજાના તાણામાં સામત રાજ રૂપે રહેતા હતા એ પરત તતાવાળા જીવનમાંથી તેઓ ધીમે ધીમે પોતાનું માથું ઉચું કરતા હતા પણ કુશાવહકુળ ઘોરહીન દુર્ગમાં આવી ગયું હતું તેઓની દુર્ગમાં ભેદ આદિમ અમલ્યમીન બાતી વારવાર તેઓ ઉપર હુલો કરી ખીડા કરતી હતી તે હુલોને પ્રતિરોધ કુશાવહ રજપુતો કરી શકતા નહોતા વિજયોત્સવે મત્ત થઈ અલાઉદ્દીન થોડા રોજ ચિતોડમાં રહ્યા તે રહેનાના સમયમાં ચિતોડની શોભ નીચ હવેલીઓ, રમ્ય દેવ મદીરો, સુદગ્ર મહેલો, ચેત્ય વિગેરે તે સનાતન ધર્મ વિદ્વેષી યવનના હાથથી ચુર્ણ વિચુર્ણ થઈ ગયા પણ એક માત્ર આલોક સા માન્યા પશ્ચિમીને નીવાસ મહેલ, તેના સર્વ મહારક હાથના ભય કર પ્રહારથી અચ્ચો પોતાની ચિત્ત વિનોદીનીની આદગીનીની નીશાનીની નાડ તે નિવાસ મહેલ, અલાઉદ્દીને તોડ્યો નહી

તે ભય કર યવન વિજયમાં શિશોદીયા કુળમાં પિંડદાન કરવા માટે એક માત્ર અજયસિંહ જીવિત હતો અગાઉ વર્ણિત થયું છે જે અજયસિંહ કેલવાગ જનપદમાં જન્મ્યો હતો મેવાડના પશ્ચિમ પાર્શ્વે વિશાળ આરાવલી પર્વતની તળે ટીના પ્રદેશમાં શેરોનલ નામનો એક અતિ સમૃદ્ધ પ્રદેશ છે તેનાજ શિર્ષ સ્થાને કેલવાગ સ્થાપિત તે દુર્ગના પર્વતવાળા પ્રદેશમાં રહી રાત્રો અજયસિંહ, પોતાના પિતૃરાજ્યના બિહાર માટે પ્રતીક્ષા કરતો હતો, જે ચિતોડ તેના પૂર્વપુરવંતુ લીલા

સ્થળ હતું તે ચિનોડ ગાજ એક આધારણ આમંત સરદારના હાથમાં અર્પિત હતું. ગાજ તે ચિનોડ માટે તે સંપૂર્ણ અપરિચિત્ત એ પ્રમાણે છુટી છુટી વસ્ત્રામય ચિંતાથી ઘીટી વધ તે એક સુદુર્લભ માટે પણ નિરૂત્સાહ થયો નહિ. બમણા સ્વહસ્ત અને અગ્રહથી હિતેશ્વર થઈ કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવા તે એકવલ્લ કસરા લાગ્યો. સણા લક્ષ્મણસિંહે માનવલીલા સંવરણ ક્યારે જગાડી તેને કહ્યું હતું જે અજયસિંહના મૃત્યુ પછી તેના અગ્રજ અરિસિંહના પુત્ર ગારીએ બેસશે એ વાત અજયસિંહ છુટી ગયો નહોતો. શયનમાં, સ્વપ્નમાં, કોર મન્ય વેદનામાં, બ્યવહારીક કામમાં તે અરીસિંહના પુત્રના વિષયનું ચિંતન કરતો હતો, પણ તેનું કાંઈ પણ સંચાન મળતું નહોતું. પોતાના પુત્ર બીલકુલ અકર્મણ્ય નીવડયા હતા. પોતે પણ વૃદ્ધાવસ્થાની સ્ત્રીમાં પગલું મુક્યું હતું. એ રીતની અવસ્થામાં, તેના પિતાને બલિધ્યને ઉપદેશ કળવાન નીવડ્યો તે સ્પષ્ટ સમજતો હતો. તે ભાવિઉપદેશ પૂર્ણ કરવા માટે પેદા થયો તેનું નામ હમીર, તે હમિરજ, ચિતોડની સ્વાધીનતાને અને શીશોદીપ કુળના નષ્ટ ગારવને ફરી બિહાર કરવાવાળો. તેના જન્મના વિષયમાં, અને બાળક જીવન સંબંધના વિષયમાં, મેવાડના ભદ્ર લોકોના કાબ્યમાં અતિ વિસ્તૃત વિવરણ ભેવામાં આપે છે.

રાણાને પ્રથમ પુત્ર, અરિસિંહ, તરૂણાવયના કેટલાક સરદાર સાથે અંદરા નામના અરણ્યમાં એકવાર શીકાર કરવા ગયો. ત્યાં એક કુકરની ઉપર નીચાન માંડી તેના ઉપર તેણે બાણ ફેંક્યું, પણ તેમાં તેનું નિશાન વિફલ ગયું. વરાહ પ્રાણ લઈ પડાયન કરી ગયો, તે અરણ્યના એક મકાઈના ખેતરમાં વરાહ પેસી ગયો. અરીસિંહ તેનું અનુસરણ કરતો, તે ક્ષેત્રમાં પેડો, તે ક્ષેત્રમાં હિયાં માંચડા ઉપર એક સ્ત્રી તેના ભેવામાં આવી, અરિસિંહને ભેળ તે સ્ત્રી માંચડા ઉપરથી ઉતરી અને તેની પાસે આવી નમ્ર વચને બોલી. “ આપે હવે પરિધમ લેયો નહિ ” હું વરાહને હાલ લાવી આપુ છું.

તે ખેતરમાં મકાઈના ઊંડો સ્થાત આડ હાથ ઉઘાડતા, રજપુત બાળાએ તેમાંથી એક મકાઈને ઊંડ ઉપાડીન ક્યો. તેને અગ્રજાજ તેણે ભાલાની અણી જેવા તીક્ષ્ણ અને સૂક્ષ્મ ક્યો. તે સ્થાનથી તેણે વરાહને પાડી દીધો. તેને રાજકુમારની પાસે લાવી, રજપુત બાળક પોતાના કામ માટે ચાલી ગઈ. વીરવાળા રજપુત સ્ત્રીઓની અપૂર્વ વીર્યતા અને પરાક્રમના વિવરણ, તેઓના કાને અબ્યાં હતાં ખરાં પણ એવી રીતને અદનૂત વ્યાપાર તેઓને દષ્ટિગ્રસ્ત થયો નહોતો. રાજકુમાર અજયસિંહ, અને તેના ગ્રાજવીએ અધિક વિરમય પામ્યા અને તે વીરવાળી બાળાની પ્રવંશ કરતા કરતા તેઓ પાસેની એક નદીના કિનારા ઉપર આબ્યા. ત્યાં તેઓ ધોણ કિપરથી કિતર્યા અને ખાનખાનની તૈયારી કરવા લાગ્યા. કને ખાનખાનના પદાર્થો તૈયાર થઈ ગયા. સ્થળા ભોજનપાન કરવા બેઠા, ત્યાં

તેઓ તે બાલિકાના પરાક્રમની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. તે સમયે તે મકાઈના ક્ષે-
ત્રમાંથી એક માટીનું ઢેકું રાજકુમારના ઘોડાને પ્રચંડ વેગથી વાગ્યું. તે ઢેકું વા-
ગતાં ઘોડો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. વિસ્મય સાથે તેઓએ તે ક્ષેત્ર તરફ દ્રિષ્ટ કરી
ત્યાં તેઓએ જોયું તો તેજ બાલિકા માંચડા ઉપર બેસી રહી માટીના ઢેકાં મારી
પખીઓને ઊડાડે છે. તેઓને ખાતરી થઈ જે તે બાળાએ ફેંકેલ ઢેકું ઘોડાના
પગમાં વાગ્યું અને તેથી તેનો પગ લાંગર્યો. તે બાળાએ પોતાની તકસીર જાણી
અને તે પોતાના દોષની માફી માગવા રાજકુમાર પાસે આવી. તેની નિર્ભીકતા,
સત્યતા અને શીળતાને જોઈ, તે સઘળા અતિશય ચત્રકૃત થયા. સામાન્ય કૃષ-
કર્મ તે વિશુ એવા શુભોદ્દી અલંકૃત હોય ! તે સ્ત્રીએ તેની તકસીર કબુલ
રાજ તિલકવ્રત તે ખેડુત પુત્રીના સંબંધે રાજપુતના હૃદયમાં વિષમ સંદેહ
સથી. પારકાગયો.

મૃગયા વ્યાપારની સમાપ્તિ કરી, અરિસિંહ, પોતાના સોબતીઓ સાથે પોતાના
ઘેર આવ્યો. રસ્તામાં ફરીથી તે બાળા તેઓની નજરે પડી તે સમયે, તે કૃષક
પુત્રી, માથે દુધનું વાસણ લઈ બે હાથે લેંસના બે બચ્ચાને હાંકી ચાલતી હતી.
અરિસિંહનો એક સોબતી, તે કૃષક પુત્રીના માથેનું દુધનું વાસણ જમીન ઉપર
પાડવા તેની સામે આંધ્યો. તરૂણીના જાણવામાં તે આવ્યું, રાજસોબતીને પોતાની
પાસે આવતો જોઈ તેણે લેંસના બચ્ચાને તેના ઘોડાના પગમાં આવી પડે તેમ
ધકેલ્યું. તેથી તે રાજસોબતી ઘોડા સાથે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. અનુસંધાનદ્વારા રાજ-
પુત્રને માહુમ પડ્યું જે રાજાના કુળના એક દીના રજપુતને ઘેર તે છોકરીનો
જન્મ છે. રજપુતની દુહીતા સાથે શું રજપુતનો વીવાહ ન થાય ! ખીજ દીવસે
તે પોતાના સોબતીઓ સાથે તે પ્રદેશમાં ગયા. ત્યાં તેઓ તે તરૂણીના પીતાને
મળ્યા. રાજકુમારનો અભીપ્રાય તેઓએ તેને જાહેર કર્યો, તરૂણીનો પિતા, તે
રજપુતો સાથે રાજભુવનમાં આવ્યો. રાજકુમારે તેની કન્યાનું પાણીચહણ કર-
વાનું તેને કહ્યું. તે રજપુતે રાજપુતના પ્રસ્તાવ ઉપર અસંમતિ આપી. પોતાની
આશા પૂર્ણ ન થવાથી, અરિસિંહ ખિન્ન વદનવાળો થયો, પણ લખિતબ્યતાના
શુદ્ધ લેખનું કોઈ ખંડન કરી શકે તેમ નથી, તે રજપુત વૃદ્ધે ઘેર આવી સઘળી
હકીકત પોતાની પત્નીને કહી સંભળાવી. તેની પત્ની વિશેષ અચ્છલવાળી હતી.
સ્વામીનું અજ્ઞાનોચિત કાર્ય જોઈ તેને અત્યંત ઠપકો આપવા લાગી ને વળી થ-
યેલી કસુરની માફી માગવા તેણે પોતાના પતિને કહ્યું. પત્નીના ઠપકાથી વૃદ્ધ
રજપુતને જ્ઞાનનો ઉદય થયો, તે રાજકુમારને મળ્યો, અને પોતાની પુત્રીને તેના
કરમાં આપવા સંમત થયો.

ધોડા ગમયમા ગજકુમાર અગ્નિહ, તે દર્શિ રજપુતની કન્યા માથે મનગ
મય વિવાદ તૂટ બધાઈ ગયો તે બે પુત્રપના શુભ નયોનનુ દ્રગ દર્શિર
ગિનોડનગ બીરજુ વિવરથી ને ગમયે ઉદ્ધિગા હતુ તે નમયે રાજકુમાર રમિ
ગની ઉમ્મગ બાગ વર્ષની હતી, અને તે અન્નામા તેને ટાંડે નાનુ મરોતુ
તવા તે શાન્તિમય દૃષિ છવનગા ગમય આપી તે આમાને ઘેર ગેલો હતો, પણ
તેણે અધિકકાગ તે શાન્તિ ભોગરી નહિ, તેની મમુએ કહેલ કા િ રા હતુ,
લગ્ન કર તવશર હાથમા લઈ ધોડા ગમયમા તે ગિથોદીય વગના ના વગેવા
ગોગવનો પુનરુદ્ધાર કરવા તૈયાર વયો

દીનીની વચન મેનાના પ્રવર પદવાની, તે ગમયે મા, તેના
કપિત ધાની હતી ત ગમયે ગિજોગન નાના મનિગનો બાવિઉપદેશ
ગિનોડના વીવાની ગેય ઉપન બગામા અ યો આજ દુનયા નીનનાનો
વેગલ ધાગ મધિદૃત થયુ અર્થ લક્ષ્મી પાયામ રાય વચનો પી ચખત
થઈ આરી આફનમાવી ગિનોડપુત્રીનો ઢાલ ઉદાગ - - - - - રમિના મા
મરવી દીશિત વડ, પીડિત નિરનીત અને પદવિત, અર્થ લક્ષ્મીનો ઢાલ
ઉદ્ધાર કરે. એક માત્ર અજયનિહ ને એન્થે ચીટીને અણુ ને, તેની પદને મ
ચની નામની બીવકુલ નરોત્તી ગી તેની આં બચુએ વિપદ, એક બામુએ ને
દુનત વચનોમા કાગામવી ગિનોડને ઉદ્ધાર પ્રયોગનીય હતો તેમ બીજી બાનુ
એ પર્વતના બીવ લોકોના અન્થાચાર અટનાવાનુ તેનુ ધરેષદ કર્તવ્ય હતુ હ
પહેલા કોનો નમવ કર્યો બીવ નરદાનેમા મુઝગવેયા નામનો એક પ્રચર વ
હતો, તે અજયનિહનો કો હતુ હતો એક નમયે તેણે નાણાની આના
કાનાવા ઉપન દુનવા રથે નો તેમા નો, તેલી નારે મુદમા ગુવાલિયો
તે ઠઠ મુના નણાએ તેના માથા ઉપન બવાનો પ્રાન રથે હતો ન
પુન હતો મોગનુ નામ આજમનિહ અને નાનાનુ નામ મુજનનિહ હણાએ
ગમયે, મોટાની ઉમ્મગ પદ વર્ષની અને નાનાની ઉમ્મગ ચા વર્ષની હતી
તણવચના રજપુતના વીન અગ્નિના ઉદાગલો લેમામા આવે છે, પણ અન્થ
નિહના દુર્ભાગ્યથી તેઓ તે બચક નકટ કાગમા નના અચપ ઉપકાગ થઈ
પડયા હતા તે વિપદકાગમા ગિનોડની ને અધ પતિત અન્થામા, આફતમા આરી
પડેલા અજયનિહ અને અનુસધાન કરી દર્શિને તના નામાને ઘેરી આંબે
મ વચનો રજપુત આગક નમવ ગમવનુ નમ દેરી નરેના ઉદાગના કાર્ય
મેવમા ઉતરી પડયો પહેલા અજયનિહ પોતાના પ્રવર પેટી બીવ નન્ના મુઝની
નમે લગઈ કન્યા મોદયો અગ દર્શિ ઉપચુલ અગ અગરી નજીન થઈ
અન્થય થતુના ન નારે અન્થન વયો વિનાય વતી વચને તે પોતાના મકા

ચરણનો સ્પર્શ કરી બાલ્યો. “જો મુંઝવું મસ્તક છેદન કરી ચક્રીશ તોજ દેશમાં ફરી આવીશ. નહિ તો દેશમાં આવીશજ નહિ. ત્યારપછી થોડા સમયમાં સંઘનાના બેવામાં આવ્યું જે વીર બાળક હમિર મુંઝવું છેદેલ મસ્તક પલાણ ઉપર નાંખી કૈલવારના માર્ગમાં પેસે છે ધીર ભાવે, અને નમ્રભાવે હમિરે પોતાના જયનું ચિન્હ મુંઝવું મસ્તક કાકાના ચરણ પાસે મુકી કહ્યું. “બાપ ! આ આપના શત્રુનું મસ્તક ઝોળખી લ્યો.” અન્યસિંહ અતિશય આનંદિત થયો. તે સમયે રાણાં લક્ષ્મણસિંહ હની ભવિષ્યવાણી તેને યાદ આવી. તે સમયે જો વિધાતાએ હમિરના ભાગ્યમાં રાજ્ય પ્રાપ્તિ લખી છે. પ્રીતિ પ્રકુલ્લ હૃદયે તેણે વિનયી ભત્રીજાને મુંબન કંઈ અને તે વિજીત શત્રુનાં મસ્તકથી નીકળતું લોહી લઈ તેના લલાટમાં તેણે તેનાથી રાજ તિલક કંઈ. અન્યસિંહના પુત્રોએ ભણ્યું જે તેઓના અદૃષ્ટમાં રાજ્યપ્રાપ્તિ સંધી. પારકાના ડંડા ભાગ્ય ઉપર આધાર રાખી તેઓને જીવીકા ચલાવવાની છે.

એવી વિષમ ચિંતાના વિષદંશને વડે જર્જરીભૂત થઈ મોટા પુત્ર અજીત-જીતે કૈલવારામાં દેહ છોડ્યો, મુજનસિંહ પ્રદેશ છોડી ચાલ્યો ગયો. મનોહુઃખથી અત્યંત ગ્તાનિ પામેલ, સૂજનસિંહે દક્ષિણાવર્તમાં જઈ પોતાનું વંશ વૃક્ષરોપ્યું. તે વંશમાં એક કાળે એક મહાવીર પેદા થયો. જેના પ્રચંડ પ્રભાવે સમગ્ર ભારત વર્ષ અજભળીત થઈ ગયું. તે મહાવીર મહારાષ્ટ્ર કુળતિલક ચવન હર્ષહારક શીવાજી * હતા.

સંવત ૧૩૫૭ (ઈ. સ. ૧૩૦૧) માં વીરનર હમિર, મેવાડ રાજ્યે. અભિ-ચિન્ત થયો પણ તેનું રાજ્ય ધન વીગેરે દુસ્મનના કબજામાં હતું. જે દિવસે તેના કાકા અન્યસિંહ, તેના લલાટમાં રાજ્યતિલક કંઈ તે દિવસથી તે ચોસઠ વર્ષના તે જોમાં વીરનર હમિર મેવાડના પ્રનષ્ટ ગૌરવનો ઉદ્ધાર કરવા શક્તિવાળો થયો. મન્યા. રથાનમાં ટીકાડોર નામનું વીરાનુષ્ઠાન પ્રચલિત છે. એ પ્રથા અતિ પ્રાચીન રજપુતોથી ચાલી આવે છે. જ્યારે રજપુત પિતૃરાજ્ય ઉપર અભિચિન્ત થાય ત્યારે પાન. એ સામંત સાથે નિકટના કે દૂરના કોઈ શત્રુના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરે, ત્યાં શાંતિનો ભંગ કરી તેઓ ચાલ્યા આવે. હમિર જ્યારે પિતૃ રાજ્ય ઉપર આવ્યો ત્યારે તે પ્રથાને અનુસરી, પિતૃવૈરી ભલેયાના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવા ગયો, ત્યાં તેણે તેના વૈરીનો પચેલીઠ નામનો કિલ્લો હસ્તગત કર્યો. એ પ્રસિદ્ધ ટીકાડોર નામના પ્રસિદ્ધ વીરાનુષ્ઠાનમાં તેણે જે પ્રચંડ વીરતા બતાવી છે. તેથી તેના ભવિષ્ય વીરચરિતનું પૂર્ણ પ્રતિબળ પ્રતિભાત થાય છે.

* મેવાડના ભદ્ર અંગમાં શિવાજીનું વંશ વિવરણ સવિસ્તર આપેલ છે. પ્રયોજનાનુસારે તેના દુકંદાર અહીં આપવો યોગ્ય છે. અન્યમિંહ, મુજનસિંહ, દિલીપજી, શીવજી, તૈરવજી, દેવરાજ, ઉપસેન, માહુલજી, ખેવજી, જનકજી, મત્તજી, શંભુજી, શિવજી, (શિવાજી મહારાષ્ટ્ર કુળનો સ્થાપના કર્તા) રામરાજ, ત્યારપછી પેશવાના કબજામાં મહારાષ્ટ્ર સિંહાસન આવ્યું.

ભટ્ટ ઋષિભા હજે છે, “ જે દીવન અન્નમય (અન્નચ્છિદ્ર) પગલેક વામી થયો, તે દીવમે, અગ્નિહના તનયે મીચાનમાથી તવવાગ હહાડી તે તવ વાગ તેના હાથમા હમેશને માટે ન્હી, વામ્નવીક છે જે હમિન્ના હાથમાથી, તેના કાચમના શત્રુના વિરોધે જતા, તવવાગ મયાન કરવાનો સમય મળી શકયો નહોતો સિદ્ધીકવના નેના દગ સાથે નાહલેવ ચિતોડનગરે ગહેવા લા-યો, વીન્વગ હમીરની પાસે સુકીબગ દગ હનુ એ ન્યુન દગ લઈ તે મી રીને દીન્વીરવગની નાથે લડવા ન્જનચાના ઉનરી શકે? એવી અવસ્થામા તેણે જે માં નીધો તેવી તેનુ અધીષ્ઠ મી રીતે નિદ્ર થયુ તેણે શત્રુઓના માટે આઈઓ ગખી અને તેથી હોકે નો નાશ થવા લાગ્યો ત્યાગ પછી વ્યાગ તન્દ્ર એવી ધોષણાને તેણે પ્રચાર કયેઈ જે “જેઓ મહાનાગ હમિરનુ પ્રભુત્વ ન્વીમકે છે તેઓ પોતપોતાનુ વામમયાન છેડી પશ્ચિમ નાથે મેવાડના પૂર્વ પશ્ચિમ પ્રાતમા ગહેવ ગિન્નિન્નમા જઈ આશ્રય મહાજુ કહે નહિતો તેઓ દેશ શત્રુમા ગણાશે અને તેઓના ઉપગ્ર મહા આવી પડશે

એ ધોષણ પ્રચાળિ થઈ કે તુન્ન, લોકના ટોળા, પાતાના નિવાસ ન્થગ છેડી હઈને આનાવવીની પર્વતમા ગાની અહર ગેવા ગયા દેશનેરી ચવનોના ઉપગ્ર બને તેટલો અન્યાયા કરવામા હમિકે હઈ પલુ હનુ નાખી નહી મેવાડના પ્રદેશો છેડી, પીલ મ્થગે પ્રજા નહી ન્હેવા ગઈ તેથી ગ્માઓ દુર્ગમ થઈ પડયા એ રીતની નીતીનુ અવલબન કરવાથી કનેકમે શત્રુઓને અધ પાત કરવા હમિકે સમર્થ થયો શત્રુઓ તે દુર્ગમિગિ પ્રદેશના તેનુ અનુસંધાન ની થ તા નહિ કમેકમે તેઓ ના નેનદગનો નાશ થવા લાગ્યો હમિન્ના એવા અચ-લુધી મેવાડની નીચેની બુમિ કમેકમે ઉગ્ર થક ગઈ, જે સમગ્ર મેત્રા, લીલામણેકની લહરી લીલ ના હાન્ય કરના દના તે ન્થગ નગરી વેલા અને તૃલથી હકાર્થ ગયા, હાટ બજાર વિગે- ઉન્નાહ-દીન નિમ્નેજ થયા એવી રીતની નનયોચિત બુદ્ધિનુ અવલબન કરવાના વીન્વગ હમિ- ખેખ- બુદ્ધિશાસીનુ કાન કનેલ છે એ રીતની નીતિ ગિરહી કૂળની હિન્ન- હતી કન્વીત્તના દત્તના નેમના ત્યાગ ભાગ વર્ષ દુર્ધર્ષ નજન ન્વીર નહનદની મરદ પીડાથી કષ્ટીત થયુ તે નનયથી તે ક્રીડીશનના અગાના ને ના દીન્વીરવગ નહનદના નાલ્યકાગ પુધી મેવાડના નાલમે એ ચવનના અન્યાયાથી બચવ એવી રીતની કુટ નીતિનુ અવલબન કનેલ છે તેનુ વિષ જુ મેવ ન્ના રીત નથી ન જુન પડે છે

હમિ- ન્વગ ના વનવા હા થે- કેલવાના હાલ નુધી વિજન પાર્વતીય પ્રદેશના નજુ નુ હનુ, દને ને અમિ ન કુગ કે હલથી મોટી વમ્નીમી આગ્રાદ થયુ મેવ ઉન્ન દલુ ખના પ્રદેશવ શીઓ ન્યા અની વમ્પા દના અવા નકના સનયના પર્વતમા ને અશ્વકેડ દમિ- જે પ્રદેશ આગ્રાદ થયો નેના નેની પ્રખગ

બુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. અસંખ્ય પર્વત મનમાં તે પ્રદેશ તેણે સ્થાપ્યો. તે પર્વતમાળામાં મધ્યે મધ્યે બે ચાર ગીરિ સંકટ દર્શન કુટ માર્ગ હતા. એક ગિરિ શેલકુટની તળેટીમાં કેલવારા આવેલું છે. તેજ શેલ શીખરે, એઘટના પછી ઘણાક કાળે પ્રસિદ્ધ કમલમીર ડીલ્લો બધાયો. તે કેલવારા બેવામાં મનોહર હતું તેની આદેતરફ વનમાળા હતી. મધ્યેમધ્યે અસંખ્ય પાણીના નેરા તથા ઝરા, પર્વત ગાત્ર તોડી બહાર પડતા હતા. તે પ્રદેશમાં સારા કંદ મુળ માલુમ પડતા હતા. કેલવારા પચીસ કોશ વીસ્તારમાં હતું. તે પૃથ્વીતળથી આઠસો હાથ અને સાગરથી બે હજાર હાથ ઉંચાઈમાં છે. એ ઉંચા ગીરીકુટમાં કેટલાક ગુપ્તકુટ માર્ગ છે. તે કુટમાર્ગથી ઊતરી, ત્યાંના અધીવાસીઓ ગુજરાતમાં અને મારવાડમાં જઈ શકતા હતા. અગુણાપાનેરના ભીલ સરહાર પાસેથી, ગીરહોટ રાજાઓને જે જે મદદ મળી છે તે વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. ગીરહોટના કુળના રક્ષણ માટે તેણે પોતાના હૃદય શોષીત આપ્યા, અનાહારમાં અનિદ્રામાં, અતિ દુઃસહ પીડા ભોગવી તેણે ગીરહોટ કુળને સારી સહાય આપેલ છે. એ સઘળા મહોપકાર માટે મેવાડના રાજાઓ તેની સાથે કૃતજ્ઞતાના પાશથી બંધાયેલ છે. જે સંબંધ કોઈ રીતે તુટે તેમ નથી. તે મહોપકારનો ખરો બદલો કોઈ રીતે વળી શકે તેમ નથી તે મહોપકારપત્ર અને સ્વર્ગસ્થ છે. બે કે આ શેલમાળામાં વસ્તી, નિર્ભય રીતે રહી સુખ ભોગવતી હતી, પણ નિહુર અલ્લાઉદ્દીને, તે સઘળા પ્રદેશમાં લમી, તેઓનો સહતર નાશ કર્યો હતો.

જે સમયે, મેવાડ ભૂમિ એવી રીતની શોચનીય દશામાં આવી પડી. તે સમયે તેના કિલ્લા. સઘળા આબાદ નગરો દુર્દાત શત્રુકુળના કરાળઆસમાં આવી ગયા. તેના શસ્ત્રક્ષેત્ર અને શાન્તીમય આવાસભૂમિ ભયાનક ક્રમશાનભૂમિમાં પરિણામ પામ્યા. તે સમયે, ચિતોડ રક્ષક માળદેવના પાસેથી કે વિવાહ સંબંધ આવ્યો. આવા વિગ્રહકાળમાં માલદેવે શા અભિપ્રાયે પોતાના પ્રથમ શત્રુ હમિર સાથે પોતાની દુહિતાને વિવાહ કરવા દરખાસ્ત બતાવી તેણે કારણ કોઈ સમજી શક્યું નહિ. દુકામાં તે દરખાસ્ત સંબંધે હમિરના મંત્રિ વર્ગમાં જુદા જુદા સંદેહનો ઉદય થયો. હમિરે, મંત્રિવર્ગના નિષેધ વાક્ય અગ્રાહ્ય કરી, વિવાહ કરવાની સમતિ આપી. તેણે એકવાર પણ વિચારી બેસું જે આ સંઘર્ષના સમયમાં માલદેવ, કેવા ઉદ્દેશથી તેની પાસે વિવાહ સંબંધ સૂચક નાળીયેર મોકલે છે, તેણે હમિરને અપમાનિત કરવા કે વિપદમાં પાડવા આ સંબંધ કર્યો? હમિરના સંબંધીઓ વિપતિઓમાં આવી પડશે એવી આશંકા કરવા લાગ્યા, પણ હમિરે તેઓના કહેવા ઉપર લક્ષ કર્યું નહિ. તેના સોળગીઓ તેને તે કામથી ફરી જવા બોધ આપતા ત્યારે તે તેઓની તરફ ધીરસ્વરે બોલી ઉઠ્યો. તમો સહુ બવિધ્યનો વિચાર કરી બ્યથ ચિંતામાંશામાટે બ્યાકુળ થાઓ છો. ઠીક ! માલદેવનો સુજેત્વે ઇસરો હોય! નારીયેલ

લેવામાં હાની થું છે. તેમાં માલદેવમાં મુજે તેવા ખસળ વિચાર હોય પણ હું તે નાજીયેલ સ્વીકારીશ. મને તેનાથી કોઈ રીતનો લય નથી, જે વિવાહના સુયોગથી હું, મારા પૂર્વ પિતૃ પુરૂષોના ચરણથી અંકિત થયેલ પગથીયાની પંદ્રિ ઉપર વિચરણ કરવા પામીશ તેજ મારા પક્ષમાં યથેષ્ટ છે. હજારો આકૃતો કેમ આવી પડતી નથી તે આકૃતો સહન કરવા હું છાલી પાથરી બેઠો છું તેમ કરવાનું રજપુતને એકાંત કર્તવ્ય છે. જે છાલીમાં હિમત રાખી મૂળ મંત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી રજપુત કાર્ય ક્ષેત્રમાં ઉતરે તો વિજય લક્ષ્મી અવરય તેની અંકસાધિની થાય. એક દિવસ તે કંઠાર કાર્ય માટે રજનાક્રા અને શતવિશત દેહે પોતાની અવામભૂમિ તેને છોડવી પડે પણ ખીજે દીવસે તે મરતક ઉપર રાજ મુગટ ધારણ કરી રાજસિંહામને બેસે. વીર હમીરની એવી દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા બોઈ કોઈ મંત્રિ તેને આ દુઃખાહસિક કામમાંથી પાછા વાળવા ચેષ્ટા કરી શકયા નહિ.

વર યાત્રાના મધ્યમાં આયોજન થઈ ચુકયા. પાંચમે ઘોડા સ્વાર સાથે તરૂણ હમિર પિતૃ રાજ તરફ આવીયો. વિવાહ કરવાનો તેને માત્રમીસ હતો, પણ હૃદયમાં ચિતોડ રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાનો મૂળ મંત્ર તે રાખતો હતો. વરયાત્રીસીકો ક્રમે ક્રમે ચિતોડના દરવાજા પામે આવી પહોંચ્યા, ચોહાણના પાંચ પુત્રોએ મામેયે જઈ તેઓને મહાદેવે શ્રદ્ધા કર્યા. નગરના દરવાજાએ જ્વોતરણ વિગેરે વિવાહ સૂચક ચિન્હ હમિર વગેરેએ જોયું નહિ. તેથી હમિરના ચિત્તમાં મંદેહ થયો. તેણે જાણ્યું તેના બંધુઓએ ભાવિ પરિણામ યથાર્થ રીતે બતાવ્યો હતો તેથી તે નિરૂત્સાહ થયો નહિ. હમિરે માલદેવના પુત્રોને તેમ કરવાનું પ્રકૃત કારણ પુછ્યું તેના ઉત્તરમાં તેણે જે સાબાલ્યું તેથી તેના હૃદયની પરિતૃપ્તિ થઈ નહિ. પણ તેના પૂર્વ મંદેહ થોડો ધણો દૂર થયો તે ક્રમે ક્રમે ચિતોડ દુર્ગનાં માર્ગમાં આવી પહોંચ્યો. વીરપૂત્ય પિતૃ પુરૂષોએ બનવાવેલી સ્તંભશ્રેણી તેની નજરે પડી તેણે એકવાર મન દબને જોયું જેથી હૃદયમાં કેટલાક મુખનો અને કેટલાક દુઃખનો સંચાર થયો.

જે વિષમ ચિંતામાં જોતાં જોતાં તે પોતાના પિતૃ પુરૂષના મુદર મહેલોના મુદર પેડો. ખીલ સામંત સરદારોએ અંજલિપુટ કરી, હમિરની અભ્યર્થના કરી જોતાં જોતાં હમિર વિવાહાગારમાં પહોંચી ગયો પણ ત્યાં તેણે વિવાહોપયોગી કાંઈ પણ આયોજન જોયું નહિ. માલદેવે તેની દુહિતાને ત્યાં લાવી, તેના કરમાં સોંપી. તેમાં વિવાહ સૂચક કોઈ રીતનું અનુદાન થયું નહી. માત્ર વરકન્યાના પંચોની ગાંઠ એકત્ર બાંધી હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. કુળપુરોહિતે પિરે અને નમ્ર વચને કહ્યું " પેચાં વલંબન કરો " અમને સમજી વામના પૂર્વ થાયો. હમિર

તે વાક્યનો મર્મ મમજી શક્યો નહિ તેના હૃદયમાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ જાતના અંદેશા પેદા થવા લાગ્યા ત્યારપછી દેવેતિ વાસગૃહમાં ગયા પણ હમિર બીલકુલ વિમનસ્કભાવે સમય કહાડતો હતો. તેને એવી રીતના વિમનસ્ક જોઈ નવવધુ તેના પગમાં પડી અને વિનયથી કાતર સ્વરે બોલી “સ્વામીન્ ! હૃદયનાથ ! આ દાસીનો અપગ્રથ મનમાં લાવ્યો નહિ, તમે શા માટે આટલા બધા વિમનસ્ક થયા છો ? હું બધું છું. પિતાએ છાની રીતે આ દાસીને આપના કરમાં શા માટે આપી દીધી તેનું નિશુદ્ધ કારણ છે જો આપની અનુમતિ હોય તો તે કારણ શ્રીચરણે નિવેદન કરું” હમિરે તે બાળિકાના મુખ તરફ દૃષ્ટિ કરી જોયું તો તેનું મુખમંડળ સુકુમાર જે સુખમંડળ ઉપર અઆધારણ્યોત્તિ ક્રીડા કરતું હતું. તેણે આદરથી વિનયથી પ્રેમપૂર્ણ હૃદયે પોતાની વનિતાને જમીન ઉપરથી ઉઠાડી તેને સપૂર્ણ અલયદાન આપી તે શુદ્ધ વૃત્તાંત બહાર કરવા તેને કહ્યું વનિતાએ ફરીથી કહેનાનું શરૂ કર્યું, “પ્રાણેશ્વર ! વિસ્મિત થાશો નહિ ? હું વિધવા પણ તેથી આ દાસી ઉપર ઘણા અને તિરસ્કાર કર્યો નહિ અતિરેશવાવસ્થામાં બટ્ટી વરીય એક ગજકુમાર સાથે આ દાસીનો વિવાહ થયો. તે સમયે મારી ઉમ્મર એટલી નાની હતી કે જે વીવાહની વાત શું તે આ દાસીના બણવામાં નહોતી સ્વામી કેવો છે તેની પણ આ દાસીને ખબર નહોતી ત્યારે જનની પાસેથી જે સાલગ્ર્યું છે તે આપની પાસે બહાર કરું છું. વિવાહ થયા પછી થોડા દિવસ ઉપર મારો પૂર્વ સ્વામી સુદમાં હણાયો તે સમયથી આ બેનશીખ દાસી વિધવા અને અનાથ હતી આજ આપને પરણી મનની પીડા મેં દૂર કરી પણ મારા અદૃષ્ટમાં શું છે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી” એમ કહી રજપુત પુત્રી બોલતી બંધ થઈ. પણ મરણ બાળિકા શેવા લાગી હમિર મીઠા વાક્યથી તેની સાત્વના કરવા લાગ્યો. તેનો પ્રગાઠ પ્રેમ જોઈ હમિરે તેના આસુ લોયા તે સમયે રજપુત લોકો વિધવા વિવાહને નિહિત કાર્ય મમજતા હતા આજ માલદેવે ચતુરાઈ કરી તે નિહિત કાર્યની સમજ હમિરના મનમાં આવવા દીધી નહી તેજસ્વી હમીર પોતાની વનીતાના પ્રેમપૂર્ણ વદન માસું જોઈ તે અપમાન મહન કરવા લાગ્યો તે પ્રતીપ્રાણ કુમારીએ થયેલા અપમાનનો બદલો આપવા પોતાના પતિને ઉત્તેજીત કર્યો, તેણે પીતૃપુરૂષના રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવા પરામર્શ આપ્યો. વનીતાની મદાહ પ્રમાણે હમીરે પોતાના સસરા પાસેથી વીવાહની પહેરામણીમાં જલધરનામના મરદારને માગ્યો, જલધર મહા વંશનો માણ્ય હતો, તે ચીતોડમાં એક ચતુર કર્મચારી હતો. માલદેવ જમાઈની પ્રાર્થના અગ્રાહ્ય કરી શક્યો નહી, જલધરને લઈ સી માથે હમીર કૈલવાર નગરમાં આવ્યો, હવે ચીતોડને મેળવવા માટે હમીર વીચાર કરવા લાગ્યો.

થોડા સમય પછી, માલદેવની પુત્રીના પેટે હમિરથી એક પુત્રનો પ્રસવ થયો જેનું નામ ક્ષેત્રસિંહ રાખ્યું. એ આનંદોત્સવના સમયમાં માલદેવે પોતાના કબજાનો પાર્વત્ય પ્રદેશ હમીરને આપ્યો કુમાર ક્ષેત્રસિંહે ત્યારે બાર માસમાં પગ મુક્યો.

ત્યારે એક બેશીએ ગણના કરી કેણુ જે ચીતોડના સેવકાગણે આકોશ આ કુ-
માર ઉપર પડેલ છે એ સમયે તે આકોશ ખડન કરવામાં નહિં આવે તો રાજ
પુત્રનું જનનગણ થશે હમીંગની વનીગણે તે આપના બહલે વન્દાન મન્થુ. તે
એ સમયે ચીતોડના જઈ પ્રાણવન્દનની ગનીયત્વીદી માટે પ્રયત્ન કરવાના
તેને નુયોગ જેમ્સ થઈ પડ્યો તેણે દેવના આકોશ સંબંધને એક પત્ર મા-
લદેવ ઉપર લખ્યો તે પત્ર વાચત જ માલદેવે, પોતાની પુત્રી અને દોહીત્રને
લગવા કેલવાગના તથાસ્ત્ર નેતીકે એકત્યા તે નેતીકે ત્યાં. હમીંગની સ્ત્રી,
પોતાના પુત્ર તથા પીનુત્તવનમા ગની તેણે ચીતોડમા આવી ભેળું જે માલદેવ
નાટીયાના નીજ દમન કરવા. નાનલ તથાગ ત્યાં તે પ્રદેશમા ગયો છે, જેથી
હમીંગના આજ્ઞાનુ કાન શુન્ન થયુ તે સમયે કુમાર સેવકીહની જનનીએ,
જલધનની કહી તલાહથી ચીતોડના બાકીના નામતોને વથા કયાં. એ સમયે
હમીંગ લક્ષ્મી નયે ચીતોડ પાને આવી પડોચ્યો તેને બાગેગ નામના મ્યજે ખબર
મળ્યા, જે તથાગી ઉપયુક્ત તથાગી થઈ ગયી છે એટલે કોઈ પણ જાનને વીલંબ
ન કરના તે ચીતોડના આવી પહોચ્યો. તેની ગલીન પ્રચડ પ્રતિરોધ મન્થ્યો. તે
પ્રતિરોધ એ તે હુ ન નકરી થકત તો તેના જીવનની હાનિ થાત-તેનો ઉદ્દેશ
આકાશ પુષ્પવત નિ-થક થાત પણ એક માત્ર અમામાન્ય અવસાયના બને
ખડન હાથમા લઈ તથાગી બાધા વિપતી તોડી પૂર્વજના આવાસમાં પેસવા
પાડ્યો. વીગ્વર હમિંગે, ચિતોડને અધીકાર કર્યો તેને વથવતિ થઈ રહેવામાં
નગરના દોકેએ કતમ લીધા

થયુત્ત દમન કરી માલદેવ ચિતોડના આગ્યો. તેનો વિચારોડાલ, એક
દમ નિ-યા અને નિરન્ન દમના પનિજાન પાડ્યો લોકોનીંજને સામંત સન્દાગેની
ઢેલ્લી કળ્લી જેઈ, માલદેવના નનમા વિષન મદેક પેદા થયો તે નગરમા પેડા
કે તેને તથાગ તમાચર મળ્યા તેની આશા વિલુભપ્રાપ થઈ ચિતોડના સન્દર
સામંત યીનેકેને હમિંગ એવી ગીનથી દમ્મગત કર્યા હતા કે જેથી માલદેવની
આશા સૂકળ થવાની તિલનાત્ર નબ્બવના સ્ત્રી નહિ ત્યાંપછી તે નિરૂપાય હેલ
અ-વડીતન. ઉત્તરપિઠાની ડમદમદ ખીલજીની પને આ નયની હકીકત કહેવા
રિહતી ગયે. = જ લકનભૂમિની ભવિષ્યગણના અ જ થયઈ અને ત્રાવી નીવડી

૧૧૧ - ૧૧૨ - ૧૧૩ - ૧૧૪ - ૧૧૫ - ૧૧૬ - ૧૧૭ - ૧૧૮ - ૧૧૯ - ૧૨૦ - ૧૨૧ - ૧૨૨ - ૧૨૩ - ૧૨૪ - ૧૨૫ - ૧૨૬ - ૧૨૭ - ૧૨૮ - ૧૨૯ - ૧૩૦ - ૧૩૧ - ૧૩૨ - ૧૩૩ - ૧૩૪ - ૧૩૫ - ૧૩૬ - ૧૩૭ - ૧૩૮ - ૧૩૯ - ૧૪૦ - ૧૪૧ - ૧૪૨ - ૧૪૩ - ૧૪૪ - ૧૪૫ - ૧૪૬ - ૧૪૭ - ૧૪૮ - ૧૪૯ - ૧૫૦ - ૧૫૧ - ૧૫૨ - ૧૫૩ - ૧૫૪ - ૧૫૫ - ૧૫૬ - ૧૫૭ - ૧૫૮ - ૧૫૯ - ૧૬૦ - ૧૬૧ - ૧૬૨ - ૧૬૩ - ૧૬૪ - ૧૬૫ - ૧૬૬ - ૧૬૭ - ૧૬૮ - ૧૬૯ - ૧૭૦ - ૧૭૧ - ૧૭૨ - ૧૭૩ - ૧૭૪ - ૧૭૫ - ૧૭૬ - ૧૭૭ - ૧૭૮ - ૧૭૯ - ૧૮૦ - ૧૮૧ - ૧૮૨ - ૧૮૩ - ૧૮૪ - ૧૮૫ - ૧૮૬ - ૧૮૭ - ૧૮૮ - ૧૮૯ - ૧૯૦ - ૧૯૧ - ૧૯૨ - ૧૯૩ - ૧૯૪ - ૧૯૫ - ૧૯૬ - ૧૯૭ - ૧૯૮ - ૧૯૯ - ૨૦૦

આજ અરિસિંહનો પુત્ર વીરવર હમિર તે લવિધ્યનું વચન પૂરણ કરવા ચિતોડના સિહાંસને બેઠો. ચિતોડવાસી લોકોની આનંદની સીમા રહી નહિ. દુરાચાર યવનના કરાળાસમાંથી ચિતોડપુરીને મુક્ત થયેલી બેઠાં રાજ્યના સઘળા માણસો આનંદમાં મગ્ન થયાં. નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદની લહરી ઉછળી રહી. શિશોદીય રાજના વંશધરે આજ શિશોદીય કુળના ગૌરવનો પુનરુદ્ધાર કર્યો, વળી બાપપાસાઓની પ્રગ્ઠ વિક્રમવૈજયંતી ચિતોડના કિલ્લા ઉપર ફરકવા લાગી. લોકો મોટા આનંદથી ચિતોડમાં ભરાઈ ગયા.

એ રીતે તે મેવાડનો પ્રકૃતઉદ્ધારક હમિર છે, એમ માની લોકો તેને અભિવંદન આપવા માટે ટોળે ટોળાં આવવા લાગ્યાં, તેના સ્વાર્થના સંરક્ષણ માટે તેના તરફથી માલદેવની વિરૂદ્ધ સઘળા લોક ઉભા થયા. હમિરે આ આવેલ સુયોગને છોડી દીધો નહિ, રાજ રક્ષણ કરવા માટે લોક સમાજ એ મુખ્યત્વે ઉપાદાન કારણ કહી શકાય છે, તે લોક સમાજ આજે હમિરના માટે પોતાના હૃદય શોભિત આપવા તૈયાર થયો. આવો રૂઠો સુયોગ, હમિર જેવો બુદ્ધિવાળો માણસ ભુલી જાય ખરો? એ સમયે ખબર આવી પહોંચ્યા કે માલદેવની સલાહના અનુસારે મહમદખીલજી, પોતાના પ્રણય અધિકારનો ઉદ્ધાર કરવા સૈન્ય સાથે ચિતોડ તરફ આવે છે. હમિર હવે વિલંબ કરી શક્યો નહિ. તે પોતાના સામંતોને અને સેનાદળને લઇને યવનરાજની ગતિ શકવા તેની સામે ચાલ્યો. મહમદે કુશળમાં હમિરની સામે અત્ર લીધું હતું. જ્ય થયો તે દુર રહ્યો, પણ તે વિક્રમશાળી રજપુત વીર હમિરના હાથે, પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય સુદ્ધાંત બોધ બેઠો. પોતાની દુર્બુદ્ધિનાવશે તે વિષમ જીમમાં પડ્યો. મેવાડના પૂર્વ પ્રાંતસ્થ દુર્ગમજિરિમાર્ગમાં તેણે પોતાની સેના ચલાવી. તેમાં તેને ભારી નુકશાન થયું. તે પ્રદેશ એટલો બધો ઉજ્જડ અને વેરાન જેવો હતો જે તેમાંથી તેની સેના બહાર નીસરી શકી નહિ. છેવટે અનેક પ્રયાસો કરવાથી બહાર નિમરી. પરંતુ સઘળું મામથર્થ નહ થયું. અને ઘણા સૈનિકો મરણ પામ્યા. વિપુલ બાધા, પુષ્કળ ક્ષતિ અને વિષમ કષ્ટ લોગવી તેણે શિંગોડી

એકશીન્દ્રન માહેબનો એ અભિપ્રાય લઈ વિચાર કરવામાં આવે તો અપદ્ધ ખાત્રી થઈ આવે છે જે અપાઉદીનના મૃત્યુ અગાઉ ચાર વર્ષ ઉપર હમિરે ચિતોડ કરી મેળવ્યું. પણ અસ્લાઉદ્દીને હમિરના હાથથી ચિતોડપુરી લઈ લેવા માટે કોઈ જાતનો ઉદયોગ કર્યો નહિ. એકશીન્દ્રન માહેબે કેવળ એટલું જ લખેલ છે. છે “ એવા ખરાજ મહાચાગ અને અમ ગળ વૃષ્ટોનો માંબળા અસ્લાઉદ્દીનની માનમિક અને મારીટિક નિયતિમાં આવિઆધી વધી. અને તેથી ને ચોડા સમયમાં મૃત્યુ મુખે પડ્યો ” તેથી જણાય છે કે તેના પુત્રનું નામ મુઆરક હતું. તેના પુત્ર મુઆરકનું બીનું નામ મહમદ હતું, મુમારક પુત્ર જ્યારે મુગર્જર દેશમાં અને દક્ષિણ પ્રદેશમાં મુદ્દ યાત્રા કરી ગયા. ભારે ચિતોડના પુનરુદ્ધાર કરવા તેણે પ્રયામ કર્યો હતો એમ અનુમાન થાય છે. કેરીન્નામાં એ વિધાનું વિવરણ કરવામાં આવેલ નથી.

નામના સ્થાનમા પોતાનું સેનાદળ દાખવ કર્યું હમિરે સૈન્ય સાથે ત્યાં જઈ તેના ઉપર હુમલો કર્યો અને સેના વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું, હમિર એકલો પ્રચંડ વીર્ય વાળા કેશરીની જેમ યવન નેનાને જગી નાખવા લાગ્યો તે સ્થળે, માલદેવના પુત્ર હર્ષિસિંહની તે દ્વંદ્વ યુદ્ધમા પ્રવૃત્ત થયો પણ બેનગીબ હરિમિહ, હમિરના પહેલા ઘાએ મરણ પામ્યો.

બેનશીબ માલદેવના અનુનય વિનયમા ભુલ ખાઈ ચવનરાજ ખીલજીએ અતી અશુભ ક્ષણમા વીરવર હમિરના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો તે જે આશા રાખી યુદ્ધ કરવામા પ્રવૃત્ત થયો હતો, તે તેની આશા નિષ્ફળ ગઈ હમિરના પ્રચંડ પરાક્રમથી હાર ખાઈ તેણે તેના હાથમા ફેરીપલ્ક સ્વીકાર્યું હમિર જય પામ્યો છતાં ચવન રાજાને કેદ કરી તેણે ચિતોડના કેદખાનામા નાખ્યો, ત્રણ માસ કઠોર કારાવાસની પીડા ભોગવી, અજમેર, ગુણ્યપુર, નાગોર, ગુયોપુર, પચાસ લાખ રૂપૈયા અને એકસો હાથી હમિરને આપી, તે કાનગા-માથી છુટ્યો તેને વિદાયગીરી આપવાના મમયે અહ્લકાગની માથે તેજરવી હમિર બોલ્યો કે “ મનમા લાવવું નહિ જે હમિરે દિલ્હીના મમ્મા જાણી તમને છોડી દીધા છે તમારા જેવા નેકરો હાદો રાજાઓની પ્રચડગતિ રોકી દેવા અમારું ખડક હમેશને માટે તૈયાર છે તમે વૃથા મહમદે ઉઘામત્ત થઈ, ચિતોડપુરીને તમારું રાજ્ય જાળી, તેને કબજે લેવા આવ્યા તેથી તમારી આટલી દુર્દશા થઈ તેમા તમારી મનુચિત અવગણના થઈ છે એમા કોઈ રીતનો સંદેહ નથી હવે આ અવગણનાનો ખદલો લેવા ફરીથી તમે અમારા રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવા અવશો તો હમિર તમારી અઘ્યર્થના કરવા ચિતોડના દરવાજાથી તમારી માથે આવશે ”

માલદેવના મધ્યમા ઉદયમા ચિફલ થઈ ગયા ત્યારે તેના જેટ પુત્ર વનવીરે હમિરની તામેદારી સ્વીકારી હમિરે આદેશથી તેને ત્રણ કર્યો તેને પોતાના નિમચ, જુરણ, રતનપુર, કેરાગ વિગેરે કેટલાક જનપદ તેના નિર્વાહ માટે તેણે તેનેભૂમિ વૃત્તિ તરીકે આપ્યા એ ભૂમિવૃત્તિનાદાનપત્રમા નદી કાંવાના મમયે તેણે તેના માથાને કહ્યું નિખાળનપણે તમે અમારી સેવા કરો । તમે તમારો નિર્વાહ મારી રીતે ચલાવો । એક મમયે તમે તુર્કના દાન કે જે ન્યાય હતા પણ હાલ તમે મનાવન ધર્મવાળા એક હાંદુરાજની નેવામા ભેગયા છો, તમારો પિતાનું ગામન કર્તવ્ય લોપ પામ્યું છે એમ જાણી તમે દુષ્કિન થાઓ ખન પણ વિચાર કરી જુઓ જે આ રાજ્ય કેળું । કેળું રાજ્ય જે કબજે કર્યું ? આનો અમારો જ નાજ્ય એવે કે માન જાપદાદાનું રાજ્ય મને મળ્યું મેવાડના જે મેવાડના અનાન પૂર્વજના શોભિતથી આદ્રીયયા છે તે સૌમાત્ર નાબળ્યવદ્ધીની અનુકપાથી દુ પામ્યો છું અને તેજ નાબળ્યવદ્ધી મેવાડમા મારી પાને નિર્જીવાદે અને નિનામદે રહેશે તમે જાણો નહિ જે અમારા પૂર્વ પુત્રનું નાજ્યધન હવે છોડી દઉં, બનેલીના ઉપદેશ વચ્ચે વનવીરના દુહયમા

થરે થરે અંકિત થયાં. તે મેવાડ રાજ્યના કલેવરની વૃદ્ધિ કરવા સંકલ્પવાળો થયો. થોડા સમયમાં જીનહરનો કબજો કરી તેણે તે મેવાડનો અંતર્ભૂક્ત પ્રદેશ કરી દીધો. એ રીતે વીરવર હમિરના પ્રચંડ પ્રતાપે મેવાડનું પૂર્વ ગોરવ પૂર્ણભાવે વિરાજવા લાગ્યું.

તે સમયે સઘળા ભારતવર્ષમાં એકમાત્ર હમિરજ પ્રબળ પરાક્રમશાળી રાજા હતો. ભારતવર્ષના ખીજા પ્રાચીન રાજ્યો યવનના કરાળ આઘાતે સુંબું વિચુર્ણિત થયાં. મારવાડના, જયપુરના, જુદીના, ગ્વાલીયરના, ચંદેરીના, રાઈસીનના, શીકડીના, કાલપીના અને આજુના રાજ્યો અતિ વિનીતભાવે ચિતોડના હમિરનું આધિપત્ય કબુલ કરી તેનું સસાટ તરીકે પુજન કરતા હતા. વળી પોતપોતાનું સેનાદળ લઈ હમિરની મદદમાં યવનની સામે યુદ્ધાંગણમાં ઉતરતા હતા.

જે દુર્હિનમાં ભારતવર્ષનો સ્વાધીનતા હાર તાતારના કંટકેશમાં અર્પિત થયો. તે દિને મેવાડનો પૂર્વ પ્રતાપ અનેક અંશે મંદ થઈ પડ્યો. તે પ્રતાપ અતિ વિપુલ અને પ્રચંડ હતો. અંશે, પણ તેના અપચયથી મેવાડને કાંઈ હાનિ થઈ નહોતી.

વીરવર હમિરના રાજ્યશાસનમાં મેવાડનો પ્રચંડ પ્રતાપ, પૂર્ણ માત્રાએ વિરાજતો હતો. મેવાડની એ મુદ્દ પ્રભુતા. ખાખરના સમય સુધી વ્યાપ્ત અને અખંડિત રહી હતી. તે સમયમાં અનેક ગોરવાન્વિત રાજ્યો મેવાડના સિંહાસને બેઠા હતા. તેઓ નિષ્કંટક રાજ્ય લોગ કરી શક્યા નહોતા, અગર જોકે માલવ, ગુર્જર અને દીલ્લીના યવન રાજ્યો વારંવાર તેઓની સામે વૈરાગ્યરણ કરતા હતા. તોપણ ચિતોડની તે મુદ્દ પ્રભુતાનો ભંગ થયોજ નહોતો. ચિતોડના રાજ્યો પર્યાય ક્રમે તે યવનના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યા હતા. વિશેષે કરીને જ્યારે દિલ્લીના સિંહાસન માટે ખીલજી, વંશના લોદી વંશના, અને શૂર વંશના યવન રાજ્યોમાં ખખેડો નાગ્યો હતો, ત્યારે મેવાડની અવસ્થા અનેક પરિમાણે ઉત્કૃષ્ટ હતી. શાથી કે તે ખખેડાના સમયે મેવાડના રાજ્યોએ પોતાની મુદ્દ પ્રભુતા ખમણી મુદ્દ કરી દીધી હતી તે સમયે, શત્રુઓના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા તેઓ પ્રવૃત્ત થયા હતા એટલુંજ નહિ પણ પોતાની વિજયિની સેના લઈ દિગ્વિજય માટે જહાર નીકળતા હતા. એકે બાબુએ નાગરકોટના પર્વગાત્ર ઉપર અને ખીજી બાબુએ દીલ્લીના સિંહદાર ઉપર તેઓ પોતાના વિજય ચિહ્નો અંકિત કરી આવી નતા હતા. એ સમયે મેવાડ રાજ્ય, શુદ્ધશાંતિનો લોગ કરતું નહોતું. માલાજ્યલક્ષ્મીના અનુગ્રહથી તેના અધિવાસીઓ, દોલતની વૃદ્ધિમાં ઉચ્ચ પગથીએ ચડી ગયા હતા. શાથી કે તે સમયે, મેવાડ રાજ્યમાં કેટલાક વિશાળ એત્યો અને વિજય સ્તંભો અણખા ઉભા થયા હતા. તેના વ્યય ખાહુલ્યનો વિષય શોધી જોવાથી માલુમ પડે છે જે અમારાં એ વચન યથાર્થ સત્ય છે. એક એવો વિજય સ્તંભ બનાવી ઉભો કરવામાં તે કાળે, મેવાડની રાજ્યભૂમિનું વગુલ ખરચી દે તોપણ તેવો વિજય સ્તંભ અને

થયુ તે હુદ્દમા દિલ્હીના વિશાળ સેનાદળ ઉપર તેણે સપૂર્ણ રીતે જય મેળવ્યો. પણ હુલાજીવશે તેનું તે વિજય ગારવ, ને વીરત્વ અને તેજસ્વિત્વ અતિ મામાન્ય વ્યાપારમાં પર્યવસિત થયુ. તેના અમુક જીવનની પવિત્ર ગ્રંથી, અકાળે આ લોકમાંથી વિચ્છિન્ન થઈ ગઈ એવાડના ખુનાઉદ્દા નામના હાગ્વશીય નામ ત રાજાની પુત્રી સાથે, ક્ષેત્રસિંહનું વેવીઆળ નિયર થયુ આ અમગળમય મળધ બવાયો નહિ એટલામાં દુરાચાર હારવશના નરદાગે, ક્ષેત્રસિંહની ગુન હત્યા કરી શીપાશવીરુત્તિનું પરિપોષણ કરવા માટે તે દુરાચાર હારવશીય સામત પોતાના રાજાનું હૃદય શોષિત પાડયુ, તે કાર્ક સમજી શકાતુ નથી.

બુલખી હારવશીય સામતે હત્યા કરવાથી ક્ષેત્રસિંહ અકાળે આલોકમાંથી અતરિત થયો. ત્યારપછી સ ૧૪૬૬ (૪ સ ૧૩૮૩) માં રાણા લાક્ષ્મિ ચિતોડના સિંહાસને બેઠો રાજ્યાસને બેસી રાણા લાક્ષ્મિ મેરવાડ નામનો પાર્શ્વ પ્રદેશ જીતી લીધો. તે પ્રદેશના પ્રધાન -દુર્જવિરાટને પાચમાલ કરી તેના દ્વસાવશેષ ઉપર બેદલોરનો ક્રીદ્લો તેણે સ્થાપ્યો.

તે શિવાય વળી એક મોટું અને અત્યાવસ્યકીય કર્મ કરી તે વિશેષ ખ્યાતિવાળો અને નામાકિત થયો. રાણા ક્ષેત્રસિંહ, જીલ્લા લોકો પાસેથી જેવું પત્ર પ્રદેશ લઈ લીધો હતો, તે અપત્ર પ્રદેશના જળગ નામના સ્થળે રૂપાની અને કલઈની આણને તેણે શોધી કંડકાવી હતી એમ કહેવાય છે જે તે આણમાંથી + સમઘાતુ સારી રીતે નીકળતી હતી પણ હાલતો તે અતિશયોક્તિ છે, એમ માનવામાં આવે છે સોનાનું તો ચિન્હ માલુમ પડતુ નથી ત્યારે રૂપ કલઈ,

સુધીમાં હુમાયુનનું નામ જોવામાં આવતુ નથી ત્યારે મહાત્મા ટોડે આ નયને કોને હુમાયુન પરિચિત કરી કહ્યો સુપ્રસિદ્ધ મોગન નુજામાં જે હુમાયુન પેદા થયેન છે તે હુમાયુન ઇ મ ના મોળમાં મૈકામાં પેદા થયેન છે તે વાત ત્રાપ્તિ અવિરત નથી પડિતવર એ શીરડન પ્રણીત ભારત વર્તના દતિહાસમાં જોવાથી માલુમ પડે છે જે દિલ્હીનિર નામગદ્દીન તમગંગોત્રી હુમાયુન નામે એક હુન હતો નામગદ્દીનના મૃત્યુ પછી ઇ મ ૧૩૮૪ માં તે દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો હતો તે વૃદ્ધ ઉમ્મરમાં દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો હતો આત્ર ટોડે મામ રાજ્ય કરીને પરનોકવાસી થયો તે હુમાયુન સાથેજ મહારાજ ક્ષેત્રસિંહનું મુઠ્ઠું થયું છે એવું અમલના કાક અનેક્ય વ્યતિરે ધણુ કરી ખીજા સઘળા વિષયમાં તે હુમાયુન સાથે મહાત્મા ટોડે આહેરે કહેલા હુમાયુનનું સોસાદર માનુમ પડે છે અગરજો કે પિતા નાસરદીનનું સિંહાસન હુમાયુનને ઇ મ ૧૩૮૪ની પુર્વે મળ્યું નહોતું તોપણ તે ઇ મ ૧૩૬૫માં જીવિત હતો તેમાં કોઈ રીતનો અમભવ નથી.

Elphinstone ■ History of India p p 413 441

†स्वर्णरूप्यचत्वारं चरगयशदमेव च मीसलाहं वसस्त्वैवातेनवोगिरिसंभवाः ॥

ભાવમકાશ

એમ કહેવાય છે જે તે સાત ધાતુ માથે માત્ર ઘટોની વિશેષ સગતિ છે

તાણુ મીસું અને ગ્માંગન નીકળતું હોય ખડુંજ. પણ રૂપું અને કલર્ધ એકજ ખનિજ પદાર્થથી પેદા થાતું. અને જે ખનિજ પદાર્થનું વિશ્લેષણ કરી તે બન્ને થાતુ હાય આવતું તેજ ખનિજ પદાર્થનું હાલ વિશ્લેષણ કરવાથી વધારે ભાગે કલર્ધ નીસરે છે અને થણાજ થોડે ભાગે રૂપું નીસરે છે.

લાક્ષ રાણાના ગામન કાળમાં જેવી મેવાડની શ્રી વૃદ્ધિ થઇ તેવુંજ મેવાડનું ગામ્વ પણ વધ્યું મેવાડનું ગામ્વ વધાગ્વામા લાક્ષ રાણાએ વીરત્વ, મહત્વ અને તેજસ્વિત્વ બતાવેલ છે અંબરના પેટાના નગરાચાર્ય નામના સ્થાનમાં શકલાવશીય, કેટલાક મળવ પરાકાંત રજપુતો વસતા હતા રાણા લાક્ષે તેઓના વિરૂદ્ધે તલવાર લઇ તેઓને હરાવી દીધા. કેવલ તે માનતીય વિરૂદ્ધે તલવાર ઉપાડતો એટલુંજ નહિ પણ દિગ્વીરવ મહમદશાહ લોહીના વિરૂદ્ધે તલવાર ધારણ કરી તે યુદ્ધમા ઉતર્યો અને બેદનોર નામના સ્થાને દીગ્વીરવના લશ્કરને તેમજ નખુર્જ હગવી દીધું લાક્ષ રાણો જેમ વીર હતો, તેમ વીરોદ્ધિત કાર્ય આત્મજીવનનું વિનશ્ચીન કરી તે ગયો છે. એ સમયની યુદ્ધ ઘટના પછી હુદાઈત યવનોએ પુત્ર ભૂમિ ગયાસેર ઉપર હુમલો કર્યો. પાષિષ્ટ યવનોએ પૂન્ય આર્થ ધામ ઉપર હુમલો કર્યો. અપવિત્ર સ્ત્રેષ્ઠોએ આર્થનો અનાતન ધર્મ બગાડી દેવા ઉપક્રમ કર્યો તેથી શુ સ્વધર્માનુ ગગી ધીર પુરૂષો નિશ્ચિત બેસી રહે ખરા.

થોડા નમચમા મધ્યમા ભાગતવર્ધમા તુમ્હ મધર્થ પેદા થયો કાશીય વીરો, પોત પોતાની મેના લઈ યવનના ભય કર આસમાથી પૂર્યસેર ગયાને બચાવવા આગળ ચાલ્યા તેમા શિરોદીય કુળ શિરોમણી ગણો લાક્ષ અંબેરર થઇ નાયકપણું લઈ આવ્યો. રાણાએ તે ભય કર ધર્મયુદ્ધમા અમાધારણ વીરત્વ દેખાડ્યું. છેવટે તેજ મકામ રચણે, પોતાના જીવનનો તેણે ત્યાગ કર્યો. તેના તે ધર્માનુરાગથી અને સ્વદેશ પ્રેમથી, તેનું નામ, મેવાડના પ્રમિદ્ધ અને માત સ્મરણીય રાજાઓની નામ માળામા એક ઉચ્ચ સ્થાને લઈ બેઠું છે તેની શીત્ત્ય ઉપર ગાદ પ્રીતિ હતી સ્વદેશની શોભા વધારવા તેણે જે શીત્ત્યના કામ કરાવ્યા છે, તે સમયાં આજ મેવાડ પ્રદેશમા નમભાષે વિગતે છે તે કામો, તેના શિષ્ટાનુરાગના સાક્ષી સ્વરૂપ છે. ગાન્ધ્યના અનેક મથળે તેણે મોટા તથાપો અને સ્ત્રેદાવળે કરાવ્યા તેનો પાણીનો ખનનો કાયમ રહે તેના માટે ગણાએ મોટા મોટા બધ બંધાવ્યા વળી વિદે-

લક્ષ્મીના આવાન વગર એ આજન પ્રેમો પણ કામ નથી પતિવિત્ત્ય અવન્યામા રચા છે આજ ને પ્રેમો દુર્ગમ અનુભવી પતિવિત્ત્ય છે મધ લોક માદમ દરી તેમા પેમી સકનું નથી. તે ખજુની અધિ : દી દેવીના બનારેશ મદીન લાવ બાની તુમી મમા છે દિના ને મધ વન : પાપી પુન કનુ નેથી ત્યાના બીર લોકો ને પુનતન દેવતી પુન દોડી દર્શતાવ નવા નેત્રી મમા કડે છે, તેઓ બનવતી લક્ષ્મીનો પુનવિધિ દોડી દાવ-શીનમા માતાની પુનકરે ને નિદવાન, અનેનુવંનેએકમા લઈ પ્રાચીન નમરાચર જનપદ મ ગણિત્યો.

શીય લોકોના હુમલામાંથી મેવાડને રક્ષવા માટે તેણે સ્થાને સ્થાને કિલ્લા બનાવ્યા. ઉપર કહેલી ખીણોમાંથી જે પુષ્કળ નાંણા તે પામતો, તે નાંણાં, લોક સુખકારી કાર્યમાં તે વાપરતો હતો. વળી દુર્ધર્ષ અલ્લાઉદ્દીનના ક્રાણ પ્રહારથી જે સઘળાં સુંદર મહેલો અને દેવાલયોનો ધ્વિસ્ત થઈ ગયાં તેને મરામત કરી, તેનો રૂઢી રીતે ઝીણુંદાર કરવામાં ગણેા લાક્ષ, તે સઘળાં નાણાં વાપરતો હતો. સુરસુંદરી પદ્મિનીના સુંદર આગમ સ્થળનો ગઠન પ્રણાલીને અનુસરી તેણે એક મહેલ બનાવ્યો હતો. તેનો કેટલોક અંશ આજ ભોવમાં આવે છે. એ શિવાય, રાણાએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી એક મોટું બ્રહ્મમંદિર બનાવ્યું. તે મંદિર અદ્વિતીય એકેશ્વર ભગવાન બ્રહ્માના નામેઉત્સૃષ્ટ હોવાથી, તેમાં બીજાદેવ વીગેરેની મૂર્તિ સ્થાપી નહોતી તેથીજ તે મંદીર, આર્ય વિદ્યેષિ યવનના કરાજ આસથી અન્યું હોય એમ માલુમ પડે છે.

રાણા લાક્ષને અનેક સંતાનો પેદા થયાં હતાં. તે સંતાન સંતતિએ, રાજ્ય સ્થાનમાં ફેલાઈ જઈ પોતપોતાના નામે એક એક સ્વતંત્ર ગોત્ર સ્થાપેલ છે. તેઓમાં હુણાવત્ અને હુલાવત્ લોકો વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયાં આજ અગુણાપાનોરની પામિના પ્રદેશ અને આરાવલી પ્રદેશના ગિરિમજના સ્વાધીન બૂંચધિકારીઓ તે હુણાવત્ અને હુલાવત્ નામે પોતાને પરિચય આપે છે. રાણા લાક્ષના મોટા પુત્રનું નામ ચંડહતું. અગર જેટ્ટે ચંડ સર્ગભાગેટો હતો, તેણે તે પિતૃસાન્ય સિંહાસને અભિષિંકત થયો નહિ કેવા ઘટના ચક્રન આવર્તનથી એ ઉત્તરાધિકારીપણાના ચિરંતન વિધિનો વ્યલિચાર થયો અને ત્યાં મેવાડ રાજ્યના કેટલા અનર્થ થયો, તેની યથાર્થ સમાલોચના આવતા અધ્યાયમાં આપણે કરશું.

પટ્ટ અધ્યાય.

રજપુતને નો સ્ત્રી વિધાયક શિષ્ટાચાર-મેવાડમાં જેટ પુત્રના ઉત્તરાધિકારી
 ગીપણની વ્યવસ્થામાં વિચર્યય, ન્યાય સંમત ઉત્તરાધિકારી
 ચડનાડકાણે ક નિષ્ઠ ગિરુમુકુલજીનાં રાજ્યસિંહાસનપ્રાપ્તિ-મેવાડમાં
 રહેડ જૂતના અન્યાય આધિપત્યના લીધે લોકોમાં જુદી
 જુદી જાતનું આદોષન તેઓને ચિનોડ થકી દુર કરવામાં
 ચડનો મુદર નગરમાં આધિકાર મેવાડ અને મારવાડ
 રાજ્યની વચ્ચે પરસ્પર વૈપયિક સબધ બંધન,
 મુકુલજીનું રાજ્યરાસનતેવો હત્યાદ્વાતાંત.

એક લોકો પાનેથી માલગરામા આવે છે જે જેલોએ સ્ત્રી જાતીના વિ
 શેષ અનુસારી હોય છે તે લોકો નયગા કરતા અધિક રાજ્ય ગણાય
 છે જે તે મિદ્ધાતનુ અનુબોધન કરવાનું હોય તો રજપુતોને અમ્ય
 તાના અન નાયક કોવા પડશે રજપુતોની, રમણી તે દદયની આ
 રાધ્ય દેવતા છે તે દેવતાની માત્ર આમાન્ય અને નાધારણુ અવમાનના યાય
 તો તેના મુખાનોપયોગી શિષ્ટાચારનો બ્યલિચાર થયો એમ નહીં, તેજર્વ રજ
 પુતો અન્યત્ર રાધાને મજવલિન થઈ જાય છે ત્યાં મુખી તે અવમાનના પાત્રું
 દદય શોભિન પી પાતાને ગૈય નગ તેઓ ઠટા કરતા નથી ત્યાં મુખી રજપુતો, શાંતિ
 અને નુખ ભોગવતા નથી પરસ્પર બાધુતામા તે શિષ્ટાચારનો હોપ થતા લેવામા
 આવે તો તે જોન રજપુતને યાત્રી ગેની નથી જે રહેડ રજપુતો અને કુશા
 વહ રજપુતો યજ્ઞ મગથી એક અભિન બાધુતાના સૂત્રે બધાયેવ હતા તે રજ
 પુતો જે શિળાના નિયમના બ્યલિચારથી પન્થગન પ્રચડ થયું થઈ રજ્યા
 તેમાથી તે જને જાનના રજપુતોને અધ પાન થયો જે નામયે તેઓ કિતલાને
 પરસ્પરના સૂત્રે બધાએલા હન ત્યારે તેઓનું જેમીનુ જા જોગુ બધુ પ્રબળ
 થઈ ઉડયુ જે પ્રચડ મદાગટીય જેમ તેઓની પાત્રે તુલની જેમ ઠા ગયા
 હતા પણ ત્યાં તે અનર્થક પિરાદને જાન તેઓના અદર નાગી ઉડયો
 ત્યારે મદા દિધલેમેએ તુંગાને પાત્રી તે જને જાનના રજપુતોને હની તેઓ
 નુ પુત્રા અનિષ્ઠકયું જેમને કે મધા ના નમન્વામા આવે છે જે તેજસ્વી
 રજપુતોની પતે સ્ત્રી વીર્ય શીઘ્રચર ન નાન્ય જા પનદિ ની મખયે અતિ
 નામાન્ય પરિહાસમા મેવાડેશ્વર ના જે પેનના જેટ પુત્ર ચડના દદયના જે

લગ્યાનક અગ્નિ સળાગાવી દીધો તે થોડાથી ઓલવાયો નહિ. તેને ઓલવવામાં રાજ્યની એક કાયમની પ્રથાનો વ્યભિચાર થયો અને તેથી કરી મેવાડનું જે અનિષ્ઠ થયું તેવું અનિષ્ઠ મોગલ કે મહારાષ્ટ્રિય લોકોના હુમલાથી થયું નથી.

સુખથી અને દુઃખથી લાંબાં વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી રાણા લાડે ઘડપણની અવસ્થામાં પગલું સુકયું એ સમયે અર્ચકારી વિષય ચિંતાનો ત્યાગ કરી. પરમાર્થ ચિંતામાં મનોનિવેશ કરી શાંતીમય જીવન કહાડવાનો ઉદ્દેશ કરવા લાગ્યો. તેના પુત્રો અને પોત્રો યથા યોગ્ય વૃત્તિ અને ભૂમિ સંપત્તિ પામી પુષ્કળ આનંદમાં કાળનું નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. હવે રાણાને શાથી ચિંતા હોય ! જેટલું પુત્ર ચંડને રાજ્ય ઉપર અભિષિખ્ત કરી નિશ્ચિંત થઈ ઇશ્વરરાધનામાં કાળ ક્ષેપ કરવાની માત્ર એક ચિંતા તેના હૃદયમાં હતી. પણ વિધાતાએ વાદી અને સામાવાળા થઈ તેને સંસાર સાગરના પ્રળય વમળમાં નાંખી દીધો તેથી તેને પરમાત્મ ચિંતાનમાં વ્યાધાત થયો. તેની શાંતીની સડકમાં કાંટા અને શુળ પથરાયા. આ વિષમથી સંસાર ચિંતામાંથી છુટવાને તેણે મહેનત કરી પણ નિર્થક ગઈ.

એક સમયે રાણા લાલ પોતાના પરિવાર સામંત સરદાર વીગેદેની સાથે રાજ સભામાં બેઠો હતો તે સમયે મારવાડ રાજ્ય રણમલનો એક દૂત નારીયેલ લઈ ત્યાં આવ્યો. રાણાએ તે દૂતને સત્કાર અને સંજ્ઞમથી વાસ આપવાનું કરી મારવાડના રાજા વીગેદેની કુશલતા પછી આવવાનું ખર્ચ કારણ પુછ્યું દૂતે કહ્યું- મહારાણાના જેટલું પુત્ર ચંડની સાથે તેની પુત્રીનો વિવાહ કરવા મહારાજ રણમલે નિશ્ચય કરી નારીયેલ સાથે મને મોકલ્યો છે ચંડ તે સમયે રાજ સભામાં ન હોતો એટલે કે થોડો સમય રાહ બેઠ રહેવાનું દૂતને કહી રાણા બોલ્યો " ચંડ હાલ આવી એ પ્રસ્તાવમાં સંમતિ આપશે ત્યાર પછી તે પોતાની મુજબ મરડતો મરડતો પરિહાસરૂઢે બોલ્યો જે "મારા જેવા ધોળી દાદી મુઠનાળા વૃદ્ધ માટે તમોએ એ બેલવાની સામગ્રી મોકલી નથી " રાણાનું એ મધુર કૌતુકાવહ વચન સાંભળી સભાના સઘળા લોકો પરમાનંદે પૂલકિત થયા. અને તેના તે રસસિદ્ધ વચનની સઘળા પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. એટલામાં મોટો પુત્ર ચંડ સભામાં આવ્યો સભામાં આવી તેણે સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો કોતકના વશવર્તી થઈ પીતાએ જે સંબંધ થોડા સમયના માટે પોતાનો કરી માન્યો તે સંબંધ પુત્ર શીરીતે સ્વીકારે ? એ કૃષ્ણ ચિંતા ચંડના હૃદયમાં ઉદય પામી તેણે છેવટ સ્થિર ક્યું જે તે વિવાદમાં સંમત થવું યોગ્ય નથી. તેનો તો સિદ્ધાંત રાણાના સાંભળવામાં આવ્યો તેણે પુત્રની તે સિદ્ધાંતમાં પ્રગલ્ભતામાની વારંવાર તેને યોગ્ય શિખામણ આપી. પણ રાણાની સઘળી શીખામણ વ્યર્થ ગઈ. તે ચંડને દ્રઢ સંકલ્પ દેવી શક્યો નહિ રાણાને બે તરફથી સંકટ આવી પડ્યું એક તરફ

ચડની કઠોર પ્રતિજ્ઞા અને નકરપ, બીજી તરફ મારવાડેશ્વર રણમહાનુ ધોર અપમાન, તે અપમાન કમે કમે દૂર્નીવાર્ય ધર્મ પડ્યું માથી કે તેના હઝારો મીઠ ઉપદેશથી રૂડા સ્નેહવાળા વચનથી અનુરોધથી આજ્ઞાથી લયથી ચડે, પોતાને સકરપ દેરબો નહિ એવેકે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા ચડે વિવાહની હરખવાસ્તમા સમતિ આપી નહિ ત્યારે રાણો, પુત્ર ઉપર અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયો છે. રણમહાનુ અપમાન થાય તેવી તેણે યોજના કરી આવેલું નારીયેલ પોતાના વિવાહ માટે રાણાએ સ્વીકાર્યું જે પુત્ર ઉપર પોતે હૃદયનો સ્નેહ રાખતો હતો. જે પુત્રને યોગરાજ્ય અભિષિખ કરી મમાર કાર્યમાંથી નિરૂત થવા તે ઉદ્યોગ કરતો હતો તે પુત્રના એવા આચરણ ! પુત્ર ધર્મ તેણે પિતાના મુખ દુખની ચિંતા કરી નહિ પિતાના મુખ સામું તેણે જોયું નહિ ત્યારે હવે તે પુત્રથી શું ઉપકાર થાયે ! રાણો અતિશય રૂદ્ધ થયો રાષ પશ્ચિમ દુન્યે, પુત્રનો તેણે પુષ્કળ તિરસ્કાર કયો તેજની વડ મુઠો થઈ ડોહો રહેા તેજની ચડે કાણ પણ બોધ્યા વિના પિતાના તિરસ્કાર મહાન યાં તેણે એક પણ ઉતર આવ્યો નહિ છેવટે રાણાએ વિચિત્ર વચન કહ્યું કી - ' હું - ત મનપુત્રીનું પાણિમહાનુ કરું છું પણ નું નિશ્ચિત વતન - ત મનપુત્રીના પટે મારી પુત્ર તાનનો પ્રભવ થાય તો તારે ઉતરાધિગની પાળામાં રીચીન થરાનું છે તું પ્રમગળા તારો ઉત્રાધિગના યાચના - વચનોથી તેજની ચડના મરતકનો એ વાગ પણ કપિત થય ના - ત મનપુત્રને, અગળ જારે સિયલારે ઉત્તો રદી અકષિત સ્વ - બોધ્યો મટે આપ - ત બાવાન એ વર્ગિતવના નામે મપથ કરી કહું છું જે હું મન ઉતરાધિગરીપાળનો હા - નજી મુગીગી છેડી રડું છું

લવિનચતાના પુત્ર પોતાનું નાક ખડન મરી શમનુ નથી આવડીની આવિમ ને પચાશ વર્ષના પુત્રપનાનાયના આપી અ નિચિત્ર રિવાજના યોગથી જે પુત્ર પેદા થયો તેનું નામ મુકુવજી, મુકુજીની પાથ વર્ષની ઉંમર થઈ જ્યાં નાણાએ માભર્યુ જે થવનોએ ગયા તીથે ઉપ - હુમ - થયો અને ત દુનવન નિષ્કુલ લોકાના માનાથી પુણ્ય ભૂમિ યાને બચાવવા બાનવર્ષના નાથના કારિય નાનઓ મેન નામે જામ છે જ્યે નજી જામ એ કેમ મનનુ નરન, જા કેરી જોતાની ઉત્તરાવરથાને પવિત્ર કરવાનો નકરપ કયો જાનવર્ષના નથ - માર્ય તાતઓને રિયાગ દનો જે રાજમાનન દડ રવ વવામા નાનઓને મેદજ પાપ કરના પટે છે અતિન વચમા નકરપ, ધન વિચારનાના વીમનો ન્યામ કરી મન અનુ રન, પન્માથચિતા તીથે નમન ધન વીગે પુણ્ય માર્ય કયાં નિના ને નરગ પપ જ - થતા નથી એવા નિષ્કામથી જાનવર્ષાય - જાઓ અનાથ વ્યાપારો આદરના રના પન્મ ઇમવામ ધર્માવડની મવન તાના એ, આર્યન-પનિના તેના અનુ રન કરવાના વ્યાધાન આવ્યે, રાષમા તેઓન ધર્મિકમેર ઉપર દુનવાતી જાનવર્ષાય નાનઓએ નર

છોડી નિવૃત્તિ ધર્મ પાળવો ત્યાગ કરી, પ્રવૃત્તિ ધર્મ પાળ્યો, તે દિવસે. શતદ્રુ અને કાંગડાં નદીના કાંઠા ઉપર આવેલ પ્રધાન સાધન ભૂમિ અને ગયા તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવાનું તેઓનું પ્રધાન ધાર્મિક કાર્ય થઈ પડ્યું. તેઓનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો જે તેઓ પાપિષ્ઠ યવનના કરાળ ગ્રાસમાંથી પુણ્યક્ષેત્ર ગયાનો ઉદ્ધાર કરશે. તો તેઓ આલોક્યથી સોહંલોકમાં જશે. વિશ્વાસ, કાર્યનો પ્રધાન પ્રશ્નોદ્ધક અને અગ્નિનાયક છે. એ વિશ્વાસથી પ્રજ્વલિત થઈ ભારતવર્ષના આર્ય નરપતિઓને હુર્ધર્શિ, યવનની સાથે મહાસંગ્રામમાં ઉતરવું પડ્યું. એવા કામમાં ઉતરી લડી પૂણ્યભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવો. તેજ તેઓનું તપશ્ચરણ હતું આજ મહારાણો ભાસ્ક તે કઠોર તપશ્ચરણ કરવા માટે. કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. તે દુરસાધ્ય છેવટનું મત અવલંબન કરી રાજ્યમાંથી વિદાય થતી વખતે રાજ્યમાં કોઈ રીતનો અંતર્વિપ્લવ ન થાય તેમ તેણે સારો બંદોબસ્ત કર્યો. તેણે પ્રધાન મંડળ વીગેરેને બોલાવી કહ્યું હું જે મતનું અનુધાન કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે. તેમત અતિ કઠોર છે. તેમતનું સારી રીતનું ઉદ્ધાપન કરી હું સત્વર આવીશ. તેણે મનમાં વિચાર્યું જે એ કઠોર મતનું ઉદ્ધાપન કરી મેવાડમાં પાછા આવવાનો ભડસો શું છે. જે પાછો ન આવું તો સુકૂલની ઉપજીવિકા માટે શું થાય ! સુકૂલના માટે કોઈ રીતની સંપત્તિ મુકરર કરવી જોઈએ. તે સમયે સામે ઉભેલો તેજસ્વીચંડ પિતાનો મનોભાવ જાણી બોલી ઉઠ્યો “ સુકૂલની જીવિકા માટે ચિતોડનું સિંહાસન, એ સરલ અને અઘ્યુદાર ચંડના બોલવાથી રાણાના મનમાં કોઈ રીતનો સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તેના માટે રાણાની સુદ્ધયાત્રા પહેલાં બે દિવસે ચંડે, સુકૂલનો અભિષેક કરી દેવા રાણાને કહ્યું તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને અપૂર્વ સ્વાર્થ ત્યાગ જઈ સઘળા વિસ્મિત થયા. એકદમ અભિષેક કરવાની ગોઠવણ થવા લાગી પ્રાંચ વર્ષના બાલક સુકૂલને રાજ્યસિંહાસને બેસારી વીરવરચંડે સઘળાની પહેલા તેને રાજ્યપયોગી સમ્માન સંમગ બતાવી, તેનો અનુગત અને વિશ્વત્ત થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

એ મોટા સ્વાર્થત્યાગના કાર્ય માટે ચંડને મંત્રજીવનમાં ઉચ્ચ આસન મળ્યું અને એણે વિધિબધ થયું જે કોઈ સામંત સરદારને ભૂમિવૃત્તી આપવાનો દસ્તાવેજ થાય, તેમાં રાણાની સહી સાથે ચંડના ભાલાનું ચિન્હ થાય.

ચંડનું હૃદય મહત્વ, અસહિષ્ણુત્વ, ઉદારત્વ વીગેરે રૂઝાગુણોથી વિભૂષિત હતું. તે હકીકત તેના સ્વાર્થત્યાગનાં કાર્યો જોવાથી સ્પષ્ટ રીતે માલુમ પડે છે. પિતાની ગેરહાજરીમાં નાનાભાઈ સુકૂલનાં મેવાડનાં અને મંત્રી મંડળના મંગળ માટે ચિતોડમાં ચંડે કામ કરવાનું ચડું કર્યું, પણ તેની રાજ્યશાસન ચલાવવાની પ્રણાલીકાથી સુકૂલની માના હૃદયમાં વિવૃણનું બીજ રોપાયું, રાજમાતાએ વિચાર્યું જે પુત્રની નાની વયમાં પોતે રાજ્યકાર્યની પર્યાલોચના કરશે. પણ તેની તે આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. તેની મનોવેદનાની સીમા પંરિ સીમા રહી નહી. કુદીલ હિંસાદ્રેપની પ્રદેશનાથી તેણે તદ્દયમાં કૃતરાત્તાને આશ્રય આપ્યો નહિ. ખરેખર

રીને તેનું દૈદ્ય પ્રકૃત પશુભાવથી પૂર્ણ થયું તે ચંડના આત્માર્થ ત્યાગ વિના રાજમાતા થાત નહિ પાશાણથી દૈદ્ય બાધી ખરેખરી રાક્ષસી અને પીશાચીનું ૩૫ ધન્ય કરી તે ચંડના બેહદ ગુણ ભુલી ગઈ અને ચંડનુજ અનિષ્ટ અને અપયશ કરવા તૈયાર થઈ કૃતાત્મ રાજમાતા ચંડના દરેક કામ ઉપર ઈર્ષ્યા અને દેવથી ભેવા લાગી છેવટે ચંડનું કોઈ છીડ માનુષ ન પડવાથી કેવલ અમૂલક કારણ અને અધમ પ્રવૃત્તિને વશ વરવી થઈ ચંડના તરફ કાર્યમા દોષારોપ કરી બોલી " રાઘો નામ માત્રનો થઈ જાય અને પ્રકૃત રાક્ષો પોતે થઈ જાય એમ ચંડ પ્રાપ્ત કરે છે " તેજસ્વી ચંડે તે અથળો વિષય જાણ્યો તે જાણ્યો હતો જે નાનાજાઈના મગવ માટે અને રાજ્યની સ્ત્રીવૃદ્ધિ માટે તેણે સ્વાર્થનો હોમ કર્યો છે પણ તના તે સુરાદિ નારા કાર્યનું આવું પ્રતિહાન !

ચંડના ઉત્તત દૈદ્યમા ઘોર આઘાત લાગ્યો તે વિભ્રમ રીતે જાણ્યો હતો જે જગતમા તરવ વ્યવહારનું પ્રકૃત પ્રતીકાન નથી તે છાતી સામી રાખી દૈદ્યમા ચડનું છરીનો ઘા લઈ વેદના ભોગવવા તૈયાર હતો પણ એવા અન્યાય અપયશનો અલ માત્ર બોલે મહન કરવાને તૈયાર નહોતો એવા અન્યાય અને અયોગિષ્ઠ દોષારોપને માટે તેણે માતાને સુખીષ્ઠ વચનના તિરસ્કારથી કહ્યું ' મા ! તમારા મમજ્જામા જમ છે માટે જો ચીતોડના રાજમિહામને બેસવાનો અભિલાષ હત તો તમને આજ કાલુ રાજમાતા કરત વાઃ ! તેથી મારે કંઈ મતી નથી કાંઈ વિશેષ દુખ નથી કેવળ દુઃખએટલુંજ છે જે ચિતોડ રાજ્ય છોડીને જઈશું ચીતોડના ભાન્યમા ભયકર દુઃખદાયક ઘટના લખેલી છે તેનો વિચાર કરી હું દુઃખિત છું જે થાય તે ખડ ! દુઃખ તો હવે રવાના થાઉં છું હવે રાજયાસનનો ભાર આપના હાથમા સોંપાયો, કેવળ આપનાજ ઉપર હવે રાજ્યનું સુખ દુઃખ, સુખદ અને વિપદ રહેવ છે જો જો ! શિશોદીય યુજની માન મર્યાદા ભય નહિ ચીતોડ છોડી ઉઠાર દૈદ્યવાળો ચંડ માદુરાજ્ય તરફ ચાલ્યો માદુરાજ્યએ તેને મોટા સત્કાર અને નમ્રમયી સ્વીકાર્યો તેણે હાફવાગ નામનો જનપદ ચંડને ભૂમીવૃત્તીમા આપ્યો.

પૃથ્વીમા પ્રકૃત કૃતજ્ઞતા કયા છે ! તે અપાર્થિવધન છે તે સ્વર્ગીય પદાર્થ છે અદિત્યાના, દેવતા, સ્વાર્થપરતાના, અને વિશ્વાધાતકતાના અથ તરકકુપમા તે પવિત્ર સ્વર્ગીય ગ્લનનું અસ્તિત્વ ડયાથી દ્રોય જે જેનું એ પવિત્ર સ્વર્ગીય રત્નથી દૈદ્યવિમુષિત છે તે માનવ છતાં દેવતા તે અતિ સામાન્ય અથામી દાંડ વિશ્વને પુત્રનીય છે વીગ દૈદ્યચંડે અ-અસ્વાર્થમા જગાજગિ દીધી ખેતના ઓગાન નાના જાઈને નાજનિહાજને તેણે બેસાવો તેની તંજે સમ્મત ભાવે નેકરી કરી એ મદન અને દહાગના દહાકરણ કોઈ માનવના ચરિતમા માનુષ પડે છે ! જે અપૂર્વ કૃત્યના નનુજાનથી ચંડને મું મગ્યું હિસાના, દેવના, અસ્તિત્વના, અને વિશ્વનવાનકતાના અધનતકકુપ જગને તેનો કેવો

ખદલો આપ્યો. તે પિતૃરાજ્યનો ત્યાગ કરી ગયો. દૂર વ્યરિતવાળી ઓરમાન માએ તેને દેશ છોડી જતાં વાથો નહીં એકવાર તેને ફેરવી પાછો લાવવા ચેષ્ટા કરી નહીં, પણ રાજમાતા આનંદિત થઈ વિશેષે કરી, તેના પિતા, બ્રાતા, અને બીજા સંબંધીઓને હર્ષની હદ રહી નહીં. મુંદરનગરનો ત્યાગ કરી તેઓ ચિતોડમાં આવવા લાગ્યા. સહુની પહેલાં મુકૂલનો મામો યોધ + મારવાડની મરૂ ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી યોધનો પિતા રણમલ, તેના અનુચરો અને પરિવાર સાથે આવ્યો. મારવાડમાં મકંઈના રોટલા ખાઈ જેના ગળાં મુકાઈ ગયાં હતાં, તેઓ આજ મેવાડમાં ઘઉંના રોટલા ખાઈ મુકૂળની જથ વાંછવા લાગ્યા.

દૂતનિતી જાણનાર આશામીના હૃદયનો ભાવ કોણ જાણવા સમર્થ છે ? મારવાડના ઉત્તમ પ્રાંતમાં બેસી જેઓ આજ સુધી સ્વર્ગના મુખ લોગલતા હતા. આજ તેઓ સ્વર્ગથી પણ મોટી માતૃભૂમિનો ત્યાગ કરી મેવાડની ભૂમિમાં શામાટે આવ્યા ? તેના હૃદય માંહેની દુરલી સંધિ કોણ જાણી શકે ? રણમલ શિશુ દોહિત્રને બોળામાં લઈ મહારાજ બાપ્પારાઓળના સિંહાસને બેઠો. રાણાના ઇન્દ્ર આમર વીગેરે રાજ ચિન્હ તેના ઉપર હોવા લાગ્યાં. આનંદ અને મુખની જાહેર રણમલના હૃદયમાં કીડા કરવા લાગી. તે મનમાં ભાવિ મુખો ભેતો હતો. બાળક મુકૂલ કીડા સજત હોઈ. ત્યારે રાજસભા છોડી બહાર જતો. ત્યારે રણમલ એકતો તે સિંહાસને બેસતો અને સઘળાં રાજચિન્હ તેના ઉપર ખરાતાં હતા. રણમલનો મકસદ અને ગૂઢાશય કોઈ સમજતું નહોતું. જે કોઈ સમજતું હતું તે તેનાથી પ્રતિકૂળ થઈ રાજ્યમાં રહે તેમ નહોતું. રણમલનો ખરાબ મકસદ, એક આસામી સારી રીતે જાણતી હતી. રાઠોડ રાજના એ દુરાચરણ જોઈ તે મનમાં બહુ દાહ પામતી હતી. તે શિશોદીય કુળની વૃદ્ધ ધાત્રી (દાઈ) + રાજકુમારના રક્ષણાવેક્ષણનો બાર તેના હસ્તમાં હતો. ધીશ્વર બાપ્પારાઓળના સિંહાસનનો કબજો શું રાઠોડ રજપુતો કરશે ? દુર્જનનો વિશ્વાસઘાતકતામાં શિશોદીય કુળ શું અનંતકાળના માટે વિનાશ પામશે ? એવી રીતની ગંભીર ચિંતા તે ધાઈમાના હૃદયમાં ઉદય પામી ડાઙણ દુઃખથી ઘણાથી અને અભિમાનથી ઉત્તેજિત થઈ તેણે મુકૂલની માની પાસે જઈ કહ્યું. “ તું ” શું કાંઈ જોતી નથી. ”

~ રાય યોધજ યોધ પુરનો સ્થાપન કર્તા.

x મહાત્મા ટોડે દહેલ એવી દાઈમા દિંદુરાજકુળમાં અત્યંત સંભાવ અને આદર પામે છે. તેના જ્ઞતાન પુત્ર રજપુત રાજઓ માથે મારા બનકાથી અને દાઈથી રહેછે. તેઓની ભુમિ શતિ પણ રાજ્ય તરફથી મળે છે, દુતપણા વિગેરેના કિન્નત કાર્યો રાજમાં તેઓ કરે છે.

તુ કાઇ સમજતી નથી ! તારૂં પિતૃકુળ, તારા શિશુસતાનને રાજ્યસિંહાસનથી શણ કરશે નહિ મગગાકાશિણી દાઇમાના વચન સાભગી રાજમાતા વિરામ સદેહમા પછી આટલા દિવસ ગુધી એવી રીતનો સદેહ, તેના હૃદયમા ઉદય પામ્યો નહોતો આ શણે તેની અવસ્થા એવી મકટાપન્ન હતી તે તેજ ભણતી હતી તે સકટમાથી નિસરી જવા પુરેપુરી ખેણ કરવા લાગી દુર્ભિતિ રણમલ્લ પોતાનો ઇરાદો પાર પાડવા છાને છાને ષડયજ કરતો હતો

વિરામ મકટમા પછી, બેનશીળ રાજમાતા, પોતાના નરણ ભાટે ચારે તરફ એવા લાગી પોતાના રણ ભાટે કેવા ઉપાય યોજવા, તેની ચીંતા કરવા લાગી પણ ઉપાય કેવો ? તેણે દુરાચારને વશવિર્તની થઇ પોતાના અરણમા કુઠારાશત કર્યો એ આજ્ઞાએ પ્રયત્ન ચડ ચિતોડમા હતો વિપદ પાસે આવી શકત નહિ પણ રાજમાતાએ કૃતપિશાચીની મૂર્તિ ધારણ કરી પોતાનો સર્વનાશ કર્યો ॥ છેવટે આવેલી વિપદમાથી ઉદ્ધાર પામવા, તે એકવાર પોતાના પિતા રણમલ્લ પાસે ગઇ વળી તીમ અને કંઠાર વાક્યે, તેના તે દુરાચરણના કારણે માટે તે પુછવા લાગી, પણ પિતા પાસેથી પ્રત્યુત્તરમા તેણે જે નાભરુય તેથી તેણે હૃદય કપી ઊડ્યુ તેના હૃદયમા દહ પ્રતીતી થઇ જે આતતાથી રણમલ્લ તેના પ્રાણપ્રીય કુમારને સર્વનાશ કરવા તૈયાર થયો છે એ વિપતકાળમા મહી પીના તાભળવામા આગ્રહ અડના જાઇ રમુદેવને દુરાચર રણમને વધ કર્યો આવા ખગળ સમાચાર માભગી રાજમાતાના હૃદયમા ઘોર તરેહ ઉપસા થયો ભૂમિવૃત્તિમા કેલવાત અને કવેરીયા નામના જે પ્રદેશ રમુદેવ જોગવતો હતો તે કેલવાશમા વામ કરી રહેતો હતો રણમલ્લે તેની પાળે નમ્રાનમૂચક મે રાજ પહેરવેશ ભેગમા મોકલ્યા મમ્રાનમૂચક તાજ પહેરવેશ ભેગમા આને ક તુરત શત્રુએ તે પહેરવા બેઠાએ એવો અનાદિ નિયમ છે અનાદિ નિયમ છે એટલુજ નહિ પણ તે શિષ્યાના છે રમુદેવ જ્યારે બેઠામા આવેલ એ તાજ પહેરવેશ પહેર્યો એવામા તેની નામે આવેલા દુરાચાર ગુસ્સેરે ઢગી મારી તેનો વધ કર્યો જેમ કહેવાય છે તે ગુસ્સેરે ઘાતુક દોષ દુરાચાર રણમ તરફથી આવ્યો હતો રમુદેવ, અ યત શ્રીમાન્ ધર્મપરાયણ નાહમવાન્ યુવા પુત્ર હતો તેના અનુપમ ગુણ અને શાયર માટે રણમને તેના ઉપર અ યત પ્રીતિ રાખતા હતા તેના અનાભવિક શોચનીય મૃત્યુથી મેવાડમાથી રણમને નબીર ચોકમા આવી પડ્યા મૃત્યુ પછી તેને દેવ ભાન નરુ મેવાડમા તે પિતૃદેવમા આમત પામ્યો મેવાડના લોકો તેની પ્રતિમૂર્તિ તણ તેની પુત્ર કરવા તા યા પ્રાત્યલિક પૂત પિતા પ્રતિર્ષ દેવાર રમુદેવની પૂતલિધિ મેવાડ મુનધા ૧ થવા લાગી એ અમરે રાણાપી તે રાજ્યના નામાચ બિમુક મુધાન તે ઉગવમા ભા ૧ લેના હતા ૬

• પ્રમિદ દેવેશ નિમિત્તે મેવાડમા પ્રતિર્ષ એ ઉમર થાય છે તે ઉમર દિવસે અને

રાજમાતાને, ચિંતા અને આશંકાની હવે સીમા રહી નહી. દુરાચાર રણમલે જ્યારે રઘુદેવની હત્યા કરી ત્યારે તે બાળક સુકૂલનો વધ કેમ ન કરે ! ભાવિ વિપદમાંથી બચી જવાનો એક સદુપાય શોધી કાઢવા તત્પર થઈ. તે જ્યાં નજર નાંખતી ત્યાં નવી નવી આફતો, ક્ષણે ક્ષણે તેને ઘાયલ દેખાડતી હતી. તેની ચારે બાજુએ શત્રુ હતા. ચારે બાજુએ વિશ્વાસઘાતક રણમલના લોકો જોવામાં આવતા હતા. ચીતોડમાં જે ઊંચા સન્માનનું ક્ષમતાસૂચક પદ હતું તે પદ ઉપર નરાધમ રણમલના કુટુંબી અને સ્નેહી માણસો ચઢી બેઠા હતા. કુટુંબમાં ચીતોડમાં સઘળું દુર્ગત રણમલનું વરીશૂત હતું. સઘળા લોકો, રણમલના હાથમાં કીડાના પુતળાં તરીકે હતા ત્યારે હવે મહીષીના પક્ષનું અવલંબન કરી શિશોદીય વંશનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ! બાપપાસંચાળે રોપેલ વંશ વૃક્ષને નાશમાંથી કોણ હવે બચાવે ! કોઈ નથી. માત્ર એકજ આશામી છે. તે દેવ ચરિત ઉદાર ત્વદયચંડ-મહીષીની સઘળી આશા નિષ્ફળ જવા લાગી. તે ચારે બાજુએ ભુદાં ભુદાં અમંગળ અને દુર્નિમિત્ત જોવા લાગી. આવા મહા સંકટમાં પડી તેણે મહાવીરચંડનું સ્મરણ કર્યું. ચંડની ભવીષ્યદ વાણી તેને યાદ આવી. જેમ જેમ સમય જતો ગયો તેમ તેમ તેનું ત્વદય કંપીત થવા લાગ્યું. નિદારણ પીડા અને આત્મદ્રોહિતા સહન ન કરતાં, પોતાના અગાઉના દુષ્કર્મના પસ્તાવા સાથે ચંડને રાજ્યની સઘળી હકીકત કહી મોકલાવી. તે સમયે, ચંડ દૂર દેશમાં રહેતો હતો પણ ચીતોડની રાજા હાલતની ત હંમેશ ખબર રાખતો હતો તે એક ક્ષણ પણ ચીતોડના મંગલના માટે ઉદારસીંગ રહેતો નહોતો. સુકૂલ જનની વિપદમાં પડી, તેની મદદ માંગશે એવી તેને પ્રથમથીજ ધારણા હતી. દુરાચાર રાઠોડના અત્યાચારમાંથી ચીતોડનો ઉદ્ધાર કરવા તે સાવધાન અને તત્પર હતો જનનીનો પત્ર મળવાથી તો તે વીલંબ કર્યા વીના જ્યારે તે ચીતોડનો પરીત્યાગ કરી માંદુનગરમાં ગયો હતો. ત્યારે બેશો આહરય (શવર) પરીવાર સાંથે તેની સંજે માંદુનગરમાં ગયા હતા સરલ ત્વદય કાર્ય કુશળ ચંડે વીમાનાને છાનાધંધી કહેવરાવ્યું. “ચારે તરફના ગામડામાં ભોજન આપવા. હમેશ વીરવસ્ત્ર દાસ દાસી સાથે સુકૂલને લઈ તમે નગરની બહાર જશો, ક્રમે ક્રમે એક બે ગામમાં રહેતા રહેતા ચીતોડના દૂર ગામડામાં જઈ નીકળશો. પણ દીવાળીના * દીવસે ગોસુદનગરમાં ન આવી રહેવાનું બુલવું નહી. જો તેમ કરવામાં બુલ થાશે તો સઘળું વ્યર્થ થઈ જશે.

ઐત્ર માસની દશમના દીવસે, મેવાડના પ્રત્યેક ગદમ્ય, રઘુદેવની પ્રતિ ચિત્તિની પુજા કરે છે. રત્નપુત્ર સ્ત્રીઓ, રઘુદેવની પ્રતિચિત્તિની પુજા કરી તેની પાસે પોતાની સંતતીના ચંચળની કામના કરી માગે છે. હાલ મેવાડમાં, ક્ષેત્રપાળ દેવની અને રઘુપાળ દેવની સમાન પુજા થાય છે. રઘુદેવની પુજા પદ્ધતિ માથે, ગ્રીસના ઉગ્રસદેવની પુજા વિધિનું વિશેષ સાદૃશ્ય છે.

* દીવાળી ઉત્સવના દીવસે, પ્રત્યેક હીંદુ ઘર ઘર દીપમાલા પ્રજ્વલિત કરે છે.

÷ ચિતોડ થકી માલવ તરફ જવામાં જે એક પ્રશ્નત માર્ગ છે. તે માર્ગના ઉચ્ચના બાગમાં ગોસુદ આવેલ છે. ગોસુદ ચિતોડથી સાત માઇલ ઉપર છે.

મીત્રોચિત સદુપદેશ વચનો મળવાથી રાજમાતા, સંપૂર્ણ લાવે આશ્વસ્ત અને પ્રતીતિ થઈ. તેના તદ્દયમાં નૂતન આશાનો સંચાર થયો. ચંડની સલાહ પ્રમાણે કરવામાં તે એક સજ્જના માટે પગ ઉઠાસીત થઈ નહીં તે જમણા ઉત્સાહથી કામ કરવા લાગી. ક્રમે દીવાળીના ઉત્સવનો દીન પાસે આવવા લાગ્યો.

મુકુલ, પોતાના માણસો સાથે ગોમુંદ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રહી નગરવાસીઓને લોજન આપ્યું. ક્રમે દીવસનો અવસાન થવા આવ્યો. સંધ્યાનું અંધકાર સમયે ઠેકાણે છાઈ ગયું. તોપણ ચંડ આવ્યો નહિ. એટલામાં પોતાના કાબડાના અવાજ સાંભળવામાં આવ્યા. તે સાંભળવાથી તેઓના તદ્દયમાં નવી આશાનો સંચાર થયો. દેખતાં દેખતાં ચાલીશ સવારો, તેઓની પાસેથી ચાડ્યા ગયા. તે ચાલીશ સવારોમાં ચંડ છદ્મ વેશે મોખરે સવાર થઈ ચાડ્યો હતો. નાનાભાઈ મુકુલની પાસે આવતાં ચંડે, સંભાન સંભમે તેને સંકેત કર્યો. પોતાના કેટલાક પક્ષક કરેલા અનુચર સાથે ચિતોડના દરવાજા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. બાકીના કેટલાક અનુચરો તેની વાંસે ચાડ્યા. દોષ્ટે ચંડની પ્રચંડ ગતિ દોઢી નહીં. રામપોલલ નામના દ્વારે ચંડ પહોંચ્યો. ત્યાં દ્વારપાળોએ સંયુખ થઈ તેને પરિચય પૂછ્યો. ચંડે ગંભીર સ્વરે ઉત્તર આપ્યો, “અમે સમગ્ર રજપુત સરદાર ખીંચે. ચિતોડના પડખાનાં નાનાં ગામડામાં અમારું વસત્રથળ છે રાજકુમારના ઉત્સવમાં યોગદાન કરવા માટે અમે સમગ્ર ગોમુંદ નગરમાં ગયા હતા. આસપાસે તેને કીડલામાં રાખી દેવા આવ્યા છીએ.” એવા ઉત્તરથી તેઓના મનમાં કાંઈ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહીં તે સમગ્ર ખે-અંદેશે કીડલામાં પેદા. પણ જ્યારે વાંસેનું બાકીનું દળબલ આવી પહોંચ્યું. ત્યારે દ્વારપાળોને સંદેહ થયો તેથી તેઓના બલુવામાં આવ્યું કે હવે સર્વનાથ થઈ જશે. દ્વારપાળો તલવાર લઈ આમ થયા. ખીયાનમાંથી તલવાર કસાઢી ચંડ કોધવાળા સ્ત્રિંડની જેમ દ્વારપાળો ઉપર પડ્યો, બન્નેદળ વચ્ચે ધીંગાલું થયું. ચંડનો પરિચિત ગંભીર નાદ માંભળી તેના અનુગમન શબ્દોએ પોતાનું અર્ક રૂપ ધારણ કર્યું. તેઓ દ્વારપાળનો સંહાર કરવા લાગ્યા એટલામાં કીડલાના પતિ બહી સરદારને હુલ્લો કરી ચંડે પકડી લીધો. તેના અનુચરોએ દ્વારપાળને ખંડ વિખંડીત કર્યા. વળી તેઓ પ્રવેકે રોકેડને તેઓના ગુપ્ત સ્થાનમાંથી લાવી તેઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા.

એ ગંભીર કાળી ચાંદગની રાત્રીએ રાહોડમાંથી બે ત્રણ વીર પુરૂષો ચંડના કાયથી બચી ગયા તે સમયમાં બેનરીજ રજમદલનો મુરસુ જતાં સાંભળવાથી ચોક પાય તેવું નથી. પણ તેથી હસવું આવે તેવું છે. દુરાચાર રજમદલ પોતાની પુત્રીની કોઈ પરિચાદિકાના રૂપે મુઃખ થઈ બલ પ્રયોગ કરી પાશવીકામ રૂત્તિની ચરિતાર્થના સાધનો દ્વનો. ઘરના બહારના ભાગમાં ધીંગાલું છે, તેના શત્રુઓ તેના

સંબંધીઓનો સંહાર કરે છે એવી ખબર દુરાચારી રણમદ્દને પડી નહોતી મદિ-
રાના કેદમાં, અશીષુના કેદમાં અને એથી વધારે માઠક કામના કેદમાં વૃદ્ધ
રણમદ્દ પોતાની જીવનતોષીણી બાહુળતામાં વળગી કેવળ જોલાન થઇ પડ્યો હતો
જ્ઞાન્ય કામ વૃદ્ધિનું અનુસરણ કરી દુરાચાર રણમદ્દે સતીનું અમુલ્ય ધન પતિ-
વૃતાપણું ખંડિત કર્યું હતું. આજ એકદમ તેના દુષ્ટ કામનું ફળ તેને મળવાનું
છે, આજ તે સ્ત્રીના દાક્ષિણ્ય પ્રવરતાપે તેનો સર્વ નાશ થયો, આજ દુષ્ટ રણમદ્દ આ
લોકોનો પરિત્યાગ કરી પુષ્કળ વેદના ભોગવવા નર્કમાં બસે. રજપુત મહીલાનું સર્વે-
ન્નમ સતીત્વધન પાખંડ રણમદ્દે હરણ કર્યું તેથી સર્વ શક્તિમાન વીરવંશર પાસે
તે અદોશીત ગણાયો ?

આટલા દીવસથી રણમદ્દના અસહાયરણ સુકત પ્રતિક્ષણ આપવા જે
સુયોગની રાહ જોવાતી હતી તે સુયોગ, પોતેજ આવી પહોંચ્યો. રજપુત સ્ત્રી ધીરે
ધીરે શય્યામાંથી ઉઠી, તે દુષ્ટની મારવાડી પાઘડી ઉખેળી તેને તેનાથી તેણે
શય્યા સાથે દ્રઢ રીતે બાંધ્યો. તો પણ રણમદ્દનો નિદ્રા ભંગ થયો નહિ. રણ-
મદ્દને તેના ભાગ્યના કઠોર અને ભયંકર હસ્તમાં સોંપી. તે સ્ત્રી આલી નીમરી.
થોડા સમયમાં અંડના સૈનિકો યમદૂત પ્રમાણે તે ઘરમાં પેઠા. તો પણ તે નિશા-
બાજ પાંખડીનો નિદ્રા ભંગ થયો નહિ. જ્યારે અંડના સૈનિકની મોટી ચીસો તેણે
સાંભળી, કે તરત તેનો નિશો તેની નિદ્રા સાથે ભાંગ્યો. તેણે આંખો ઉઘાડી જોયું
જે સંકેત પાસે આવી ઉભું છે. શત્રુના રણોન્મત દળથી પોતાનું ઘર ભરાઈ ગયું. સઘળા
તેઓની તલવાર સાથે તેની શય્યા તરફ દોડ્યા. નિદાક્રણ ક્રોધથી અને જીવાસાથી
તેનું સઘળું અંગ સળગી ઉઠ્યું. શય્યામાંથી જલહીથી ઉઠવા રણમદ્દે ચેષ્ટા કરી
પણ મનોમોહીનીની પ્રણયશૃંખળાએ બંધાયેલો હોઈ તે ઉઠી શક્યો નહિ. પુષ્કળ
પ્રયત્ન અને ચેષ્ટાએ મૂઠ રણમદ્દ શય્યા થકી ઉભો થયો ખરો, પણ તે દુસ્સાધ
પ્રેમ બંધનથી છુટો થઈ ઉભો થઈ શક્યો નહિ. છેવટ રણમદ્દે તે સઘળી શય્યા
સહિત ઉભો થયો. તે શય્યા, તેના પૃષ્ઠ દેશ ઉપર હોવાથી કાચબાની ઢાલનો આ-
કાર ધારણ કરતી હતી. પાસે એક પીતળનું પાન પાત્ર હતું. કોઈ પણ શસ્ત્ર
હાથમાં ન આવવાથી રણમદ્દે તે પાન પાત્રથી કેટલાક સૈનિકને ભૂમિ ઉપર સુ-
વારી દીધા. પણ અગણ્ય શત્રુ સૈનિકમાં તે શી રીતે વિશેષવાર ખચી શકે એક
દમ એક જ બંદુકની ગોળીના પ્રહારથી તે બેનશીબ મરણ પામ્યો.

* અનેક લોકોને વિશ્વાસ છે જે આર્થ લોકો, હાલનીજ દુક અનેતોપ જેવા અમ્મથી વાકેશ્વાર
નહોતા અને પુગણાદિ યોગમાં જે આત્મેવાસ્તવો વિષય માનુષ પડે છે તે યજ્ઞ કવિકલ્પના પ્રસન્ન
છે. અમે જુક્ત કંઈ ખોલી શકીએ છીએ જે જેઓની એવી ધારણા છે. તેઓ સંપૂર્ણ ભાંત
કે બંદુકના જેવા અને તોપના જેવાં અમો ઘણા જુના કાળથી આર્થો વાપરતા આવ્યા છે. વેદમાં
તોપ જેવા અસ્ત્રની વાત છે શુકનીતિ નામના યજ્ઞમાં બંદુક અને તોપનો વિષય નીચે પ્રમાણે છે,

પડયો. પણ તે વિપદ તેની ભાવિસંપત્ત અને ઉન્નતિની સોપાન સ્વરૂપ થઇ. તે બીકણની જેમ એ વિપદમાં વિમૂઢ અને લગ્નહૃદય થઇ બેસત તો રાઠોડ કુળના ભાગ્યમાં શું હત, તે કાંઈ બોલી શકાતું નથી. તેમ થાત તે તેનું વિશાળ કીર્તિક્ષેત્ર યોધપુર કોણ સ્થાપત ! તેની ચારે તરફ દુરમનો, ચારે તરફ આફતો, તોપણ તે ક્ષણવાર નિરૂત્સાહ થયો નહિ. કેવળ અદમ્ય સાહસ, કઠોર ઉદમ અને રૂઢા અધ્યવસાયથી તે મોટી આફતોને તારી સંપત્તના ઉચ્ચ પગથીયા ઉપર જઈ બેઠો.

યોધરાવે, સંકટમાં પડી પલાયન કરી હરવાશંકલ નામના પરાક્રમી રજપુતનો આશ્રય લીધો. રાજસ્થાનમાં એક ભતતની ધર્મ સમિતિ છે. તે ધર્મ સમિતિ માંહેલા આશામીઓ કુમારાવસ્થામાં પોતાની ઉમ્મરનો કાળ કહાડે છે. અગરજો કે તેઓ વીર ક્ષત્રીય છે પણ તે વીરરસ સાથે ધર્મનો શાંત રસ મળી, તેઓની અદ્ભૂત શોભા આવે છે. અતિથેયતા અને પરોપકારજ તેઓના ધર્મનો મૂળ મંત્ર છે. મળી અડધી રાત્રીએ કોઈ અતિથી તેઓના આશ્રમમાં આવે તો તે રજપુત સંન્યાસી શય્યામાંથી ઉઠી, તેની ચુકત અભ્યર્ચના કરી, ખાનપાનની ગોઠવણ કરી આવે છે, તેમાં પોતાના અનાહારે, અનિદ્રા અને દુઃખમાં રહેલું પડે તો તેમ કરીને પણ તેઓ અતિથીની પ્રસન્નતા મેળવતા. વિપદમાં પડી કોઈ તેઓનું શરણાંગત થાય તેને તેની સાથેનો શત્રુભાવ હોય તો ભુલી જઈ અતિથીના સત્કારમાં મત્ત રહે છે પરાક્રમશાળી હરવાશંકલ તે સંન્યાસીના સંપ્રદાયમાં રહેતો હતો. તે સંપ્રદાયની શાખા પ્રશાખા હાલ પણ રાજસ્થાનમાં જોવામાં આવે છે.

અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ જે યોધરાજ સંકટમાં પડી હરવાશંકલ નામના પરાક્રમી રજપુતના આશ્રય નીચે ગયો. તે હરવાશંકલનો પ્રદેશ પર્વતની ગાળીમાં હતો, રાત્ર, પ્રજ્ઞ સરદાર વીગેરે એ સંપ્રદાયને નાણાં વીગેરેની મંદદ આપી, તેનો નીભાવ ચલાવના હતા. એ ઉદાસીન સંન્યાસીઓ અજ્ઞાન અને સદાવૃત્ત રાખી પોતાના ધર્મની કીચા ખભલી રાખતા હતા. હાલપણ અધઃપતિત મેવાડની અવસ્થામાં રાણા રાજ પ્રજ્ઞ વીગેરે એ સંપ્રદાયનો નિર્વાહ કરે છે. અનેક લોકના મુખથી સાંભળવામાં આવે છે, જે મનુષ્યો, અર્ધસભ્ય અવસ્થામાં આતિથેયતાનું આચરણ કરે છે, પણ તે બોલવું કેટલું સુક્તિયુક્ત છે તે વાંચનારના સહજ ધ્યાનમાં આવશે. હરવા શંકલ જેવા, વિશ્વપ્રેમીક મહોદય. જ્યારે અર્ધ સભ્ય ગણાય, ત્યારે આ જગતમાં હવે સભ્ય કોણ તેની શોધ કરવી રહેછે. ઉત્તમ કપડાં ભૂષણ વીગેરે પહેરવાથી સભ્યતા કહેવાય ! અનાથ, દીન દરિદ્રને કાંઈ પણ આપ્યા વિના પોતાનાં પેટ ભરવા તે સભ્યતા ગણાય ! તે સભ્યતા તો માનવની સભ્યતા નહિ તે તો પશુની સભ્યતા કહેવાય. હરવાશંકલ જેવો પરમકારુણિક મહાત્મા આ જગતમાં પેદા થયેલ છે કે તે વિષય વિષમ સંશય છે.

ગાંધીજીની પહેલ હતો મહાત્માનું દૈનિક અનુદાન પુરૂં કરી. અન્યાયી
 હવાશકર વિદ્યાનાથે રાચન કર્યો હતો એટલાના એકમેવીશ અનુચર માથે
 પોથ વ તેનું અધનના અધ્યા નથયો એટલાના હંગપકડે દી, તેઓને આદરથી
 લપકા કરી જાનન આપ્યું તેઓ નથા આનને બેઠા હવે તેઓની ખાનપાનથી
 શી રીતે નનન ? કવી તેની વિન્ય તે કતો હતો હવાશકર પાને. ખાનપ ન
 અપવાની કાઈ પા તાનના નહોની તેના ઘરના “ મુજ નામનુ એક લાતનુ કાંક
 હતુ તે કાક - ૧ કવાના કાનના આરે છે પણ લ્યાને ફુલિંક અને અન કષ અધવી
 પટે ભારે નાક જુનિ નિવાની દીન દરિદ્ર હોકો તે કાક જશુલુ કરી પ્રાણ ધાવણ કરે છે
 ગાંધીના નનથે અગાળ ન હોઈ હવાશકરે તે કાક ભોજ્ય પદાર્થના વાપરવાનું
 નિર્ણય કયું તે લાગના કટખને નૂદન રીતે કોટ કરી, તેના ન કા મલાદો તેણે
 બેઠાથે નાની હવાશકરે. તે ભોજ્ય દ્રવ્ય તવાર કરી યોધગવ પાને લાવી મુકયું
 અને એ લિદ કાનએ, જે કાઈ અન આજ મર્યુ હતુ તે નથનુ વપનાઈ મયુ.
 આ દાનો જે કાક લાગીના છે તે નગરી પાને મે નુ કયું છે ગાંધી અધિક મરૂં છે,
 દરે કાઈ રીતને ઉપાય નથી અનુદન કરી, આ ભોજ્ય દ્રવ્ય સ્વીકારી પ્રનસ થાઓ
 આવની કાકે ડાન ખાનપાન તવાર કરી હુ આપ નાદેશની નેવાના નુ કરીશ
 તેની નનના અને રીતના જેઠ અતિથિઓ નનુદ થયા તેના અતિથ્ય મત્કારની
 ધારે પ્રથના કરી તે ખાધ નાનની તેઓએ સ્વીકારી યોધ મનયમા અતિથિઓ
 નિદ્રાના નુદાન ૧ ખોડના પરી ગાઠ નિદ્રાના પરી ચિનોડની વીતેલી નથગીબીના
 કુની નયા તે મુજ કાલના નગરી તેઓની મુઠ - નઈ નઈ હતી પ્રાત કાળે દી,
 તેઓ પ્રનપ ના નુજ વિમય ભરેલા નેત્રથી ભેવા લાગ્યા શી રીતે તેઓની
 ૨૦ વિકન વર્ણવા ૧ થઈ તેનુ કાલ તેઓ વિચારવા લાગ્યા પણ મુચતુર મન્યાસી
 હવાશકરે તેનુ ખડ કાલ લાનુ નાખી તેને તે દિન ૬ આપવા આસ્વાનપૂર્ણ
 વાક્યે કરુ વાદકેયની પુનઃ લેનાવથી જેમ નવીન અવનની ઉપાધી નવીન ગા
 ધાલ કું છે, તેનુ હુ નિમ્ય કરી કરુ કરુ જે તનક લાગ્ય નવીન અવન
 ૬.૭.૨૨

શિશોદીય બે ભાઈઓ નિરૂત્સાહિત ન થયા. તે બન્ને પ્રચંડ વેગે શત્રુની સામે યુધ્ધા. યોધરાવ કેવી રીતથી મહાય સંપત્ત ધર્મ આપ્યો છે એમ ચંડના પુત્ર કંથડભાઈએ પહેલાથી જોયું નહિ. કંથડભાઈ અને મુંજભાઈએ, યોધરાવને દળ બળમાં હલકો ગણી, તેના હુમલા ઉપર સામે હુમલો કરવા તૈયારી કરી. એ અપરિણામદર્શિતાનું અને હીન બુદ્ધિતાનું વિષમ કૃષ્ણ તેઓએ તરત ભોગવ્યું. 'યોધરાવના ભયંકર લશ્કરની પ્રતિરોધ કરવામાં હીન બુદ્ધિ કંથડભાઈ, પોતાના પુષ્કળ સૈનિક સાથે યુદ્ધમાં પડ્યો. નાનો ભાઈ મુંજભાઈ, પલાયન કરી ગયો, પણ તેમ કરવાથી તે યોધરાવના કરણ શાસ્ત્રમાંથી બચ્યો નહિ. તે ગદવાર રાજ્યની સીમામાં પહોંચી ગયો. ત્યાં વિજયી યોધરાવે તેને પકડી પાડ્યો. ત્યાંજ તેનો વિજય યોધરાવ ઘડી નિપાત થયો, એ રીતે રાઠોડ વીર યોધરાવે, તેની પ્રચંડપ્રતિભા ઘાંસાંનિ પરિવૃત્તિ કરી. આ સઘળાં કામ કરી યોધરાવ નિઃશક બેસી રહ્યો નહિ. તેના મનમાં સતત આવતું હતું જે વીરવર ચંડ, બીષણ મુતિ ધારણ કરી તેની વાંસે આવે છે. દુકામાં યોધરાવ નિશ્ચિંત ન રહેતાં, પોતાની અવસ્થાની સૂક્ષ્મ હકીકત જોવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું જે ચંડની સાથે તેની તુળના થાય તો તેમાં તે નિઃસહાય ગણાય તેવું છે, તે પારકાના દળ બળની સહાયે આવાં કઠોર સુંદરમાં ઉતર્યો છે. તેઓ તો માત્ર એક વાર કે બે વાર તેની મદદ કરે તેવું હતું. બ્યારે મેવાડની વિશાળ સેના આવી, તેના ઉપર હુમલો કરશે, ત્યારે તે ઠેાની મદદથી આત્મ રક્ષા કરશે, એવા વિચાર તેના મનમાં આવ્યા કરતા હતા. 'આ વિવાદનો પ્રથમ અને પ્રધાનઉત્તેજક તેનો બાપ રણમંદા હતા. તેનાજ દોષથી રાઠોડ વંશીય અને શિશોદીય વંશના વચમાં ભયંકર ઠલહ ચાલ્યો. આવી અવસ્થામાં વિવાદ ભંજન કરવાનું ઉચિત છે. એ પ્રમાણેની જ્ઞાન ગર્ભશિંતા કરી, યોધરાવે ચંડની પાસે સંધિની દરખાસ્ત કરી. તે દરખાસ્તમાં તેણે સઘળો ગદવાર પ્રદેશ ચંડને આપવાનું કળુલ કર્યું. જે સ્થળે ચંડના બીજા પુત્ર મુંજભાઈનો નિપાત થયો હતો, તે સ્થળ મારવાડ અને મેવાડની હદ સ્વરૂપે ગણવું એમ દરખાસ્તમાં કહી મોકલાવ્યું, યોધરાવની સંધિની દરખાસ્ત મંજૂર રહી. બન્ને વંશવાળા રજપુતો, ગયા વ્રતાંત ભુલીને સંધિસૂત્રથી બંધાઈ એક બીજાને તદ્દયમાં ધારણ કરી, પ્રગાઠ મિત્રતા સાથે વર્તવા લાગ્યા. મેવાડ પતિને જે સમૃદ્ધ ગદવાર રાજ્ય મળ્યું તે રાજ્ય, મેવાડપતિના રાજ્યની અંદર એ વર્ષ રહ્યું. કાયમની પ્રસિદ્ધ ઉત્તરાધિકારિત્વ પ્રથાનો વ્યભિચાર થવાથી ગદવાર પ્રદેશ, મેવાડેશ્વરના કબજામાં આવ્યો. પણ તેજ પ્રદેશતેજ વ્યભિચારના કારણે ત્રણસો વર્ષ પછી તેના હાથમાંથી ગયો.

વીરવર ઉદાર ચરિત ચંડના અપૂર્વ સ્વાર્થે લાગથી સુકૂલનો મોલાગ્ય સૂર્ય ઉદય પાડ્યો, પણ તે સૂર્ય બહુ કાળ ઉદિતાવસ્થામાં રહ્યો નહિ મધ્યાહના

ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જગનમાં ચઢી તે અકસ્માત ગટુઅન્ત થઈ ગયો. સુકુલનો નિદારણ અધઃપાત થયો. નાનીઉમ્મરમાં સંભોચિત ગુણગ્રામથી વિવૃત્તિ થઈ, તે શિશોદીય વંશનું શાસન ચલાવવામાં પુરેપુરો યક્ષિવાળો થયો ખરો. પણ દેવની અધટિત ઘટનાથી તે સ્થાનગ્ય ઘણા દીવસ તે ભોગવી શક્યો નહિ. તે જે સમયે એટલે, ઇ. સ. ૧૩૬૮ માં ચિનોડના તિંહામને બેઠો તે સમયે નધગા ભારતવર્ષમાં એક નવો યુગ પ્રવર્ત્યો ભારતવર્ષનો ઐતિહાસિક સ્રોત, એક ભુદી દિશાએ ચાલવા લાગ્યો. વીર કેમરી, તેમજ પોતાની વિજ્ઞાની સેના લઈ એ સમયે ભારતવર્ષમાં આવી પહોંચ્યો. તેના કઠોર હુમલાથી દિંદીતું તિંહાસન ચૂર્ણવિચૂર્ણ થયું ખરું પણ તેથી મેવાડને કાંઈ હાનિ કે લાભ ન થયો. તેથી મેવાડના ઇતિહાસમાં કાંઈ વિશેષ વિવરણનીય ઘટના જની નહી. તે સંબંધે, ભટ્ટ અંધમાં એટલું માત્ર લખેલ છે જે દિંદીત્વર શીરોગ્રથાહે બદાબર તે સમયે મેવાડ ઉપર હુમલો કરવાનો ઉદ્દેશ કર્યો, પણ તેનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. વિશેષ વિવેચના કરી જોવામાં આવે તો સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે ભટ્ટ લોકો જેને શીરોગ્રથાહ કહે છે વસ્તુત તે તેનો એક પોત્રક એટલે કે ભટ્ટ લોકો ભ્રમમાં પડ્યા છે ભારતીય ઇતિ વૃત્તનો પાક કરવાથી તે વિવચની નત્યતા સંબંધે કાંઈ નહેલ રહેનો નથી. વીરવર તેમજનો ભયંકર હુમલો અહન ન કરી શીરોગ્રથાહનો તે પોત્ર ક દિંદી ઊડી ગુજરાત તરફ આવ્યો. એટલે કે મેવાડમાં થઈ ગુજરાતમાં જતા તેણે મેવાડ ઉપર હુમલો કર્યો હોય એ વાત નભવિત છે સહો સુકુલ યવનનો હુગ્લિમધિ પ્રથમથી ભણતો હતો. યવનનો હુમલો નિષ્ફળ કરી દેવા તે યવનની મામે આવ્યો શાંતિ વિધાતક યવનની અંતુએ તે સયપુર નામના સ્થાને પોતાના દગ બગ માથેગયો. તે સયપુર સુદક્ષેત્રમાં રાણા સુકુલે એટલી બધી વીરતા પ્રકાશ કરી તે ભેર, યવનના ભનિકો સ્તબ્ધ અને મોહિત થયા, વળી તેઓ આરે દિશાના પલાયન કરી ગયા. ભારતવર્ષ તેમજના હુમલાથી વાદીક થઈ રાણા સુકુલે પોતાની સેના બળવાળી કરી રાણા સુકુલે અનેક અદ્વાલિકા અને નૈન્ય બનવાળ્યા.

રાણા સુકુલના ત્રણ પુત્ર અને એક નુદર પુત્રી હતી પુત્રીનું નામ લાલબાઈ હતું. આગરોણના ખીચી વગીય નરદારના હાથના તે પુત્રમુન્ન પુત્રીને તેણે આપી હતી. ખીચીવંશી નરદારે તે ગજકન્યાને પંજની વર્ણે ગણાને સપથ સૂચે બાધ્યો હતો જે "હું" આપની પાને હોઈ રીનની પ્રાર્થના કર્નો નથી, કેવળ એટલી પ્રનિતા કરી જે અમારા રાજ્ય ઉપર જ્યારે શત્રુ હુમલો કરે, ત્યારે આપે અમને મદદ આપવી." રાણે એ તે વાત કબુલ કરી ખીચી નરદારનો પુત્ર ધીગજ રાણા પાને તેની કંદેલી પ્રવીણા ત્રક્ષ કરાવવા આવ્યો નાદેરીયાના પ્રદેશમાં રહેલો બળવો સમાવવા ગયો તે સમયે તે પ્રદેશમાં ગયો હતો ધીનજ તે પ્રદેશના જગ રાણાને

* તેનું નામ મદમ તપસ્ય તે તપસ્ય શીરોગ્રથાહના પદેયે પુત્ર નાસરીનનો નાનો પુત્ર.

મળ્યો. તેની પાસેથી લેવું બોધ્યો તેટલું સેનાદળ લઈ પોતાના પ્રદેશમાં આવ્યો. એ માદેરીયાજ રાણાના જીવનના તપત્તું શેવરંગ સ્થળ છે.

તે 'કાળરંગ સ્થળે, આતતાયી વિશ્વાસઘાતક બે પુરૂષના હાથે, તેની માનવ લીલાનો અવસાન આવ્યો. તે આતતાયીનું નામ ચાચા અને મેર હતું. દુરાચાર ચાચા અને મેરે વિના દોષે નિષ્કારણ સુશીલ રાજા મુકુલની જીવન ગ્રંથીનો અકાળે છેદ કર્યો.

રાણા મુકુલના દાદા ક્ષેત્રસિંહના ઔરસે, કોઈ એક નીચ કુળોદભવ મુદરી ચાકરડીના પેટે ચાચા અને મેરનો જન્મ થયો હતો. અનેકના કહેવામાં એવું છે જે તે ચાકરડી સૂત્રધરની કન્યા હતી. પારશવ પુત્રો, મેવાડમાં પંચમપુત્ર નામે વિખ્યાત છે. રાજાના ઔરસે જન્મગ્રહણ કર્યાથી તેઓ રજપુતોમાં સંમાન પામતા નહીં. અગરજે રાજાઓ, તેઓને વિશ્વસ્ત અને આસકાર્ય ઉપર નીમતા હતા. તે પછી તેઓનું એવું દુર્ભાગ્ય હતું જે તેઓ મેવાડની ખીજ પંકિતના સરદારની શ્રેણીમાં પછી સંમાન પામતા નહીં. મંદજુદિ ચાચા અને મેરના ભાગ્યમાં તેવું જણાયું. મેવાડમાં શુદ્ધ જાત સરદારો તેઓ ઉપર નિંદાની નજરે જોતા. રાણાએ મહેરખાની કરી, તેવી જાતના ચાચા અને મેરને સાતસો ઘોડા-સ્વારના ઉપરી નીચ્યા. તેઓને રાણા માદેરીયા ક્ષેત્રમાં પોતાની સાથે લઈ ગયો. તે દાસીપુત્ર ઉપર એટલી બધી રાણાની કૃપા બોધ સરદારોના મનમાં વિષમ ઈર્ષાનિજ સળગી ઉડ્યો. તે બંને દાસીપુત્રને, ઉચી પદવીએથી પાડી દેવા તેઓ ધારણા રાખતા હતા. ભવિતવ્યતા અપાર મહિમાએ તેઓની અભિપ્રાય સિદ્ધિનો સૂચોગ નજદીક આવી ગયો. પછી તે અભિપ્રાય સિદ્ધિ કરવા જતાં, તેઓએ પોતાના પગમાં કુડારાધાત કર્યો. રાજ્યહત્યાનો રસ્તો તેઓએ વિશાળ અને નિષ્કંટક કરી આપ્યો. માદેરીયાના શુદ્ધ કાળે, રાણાએ એક સમયે પોતાના સરદાર સામંત, મેનાપતિથી વીંટાઈ એક પ્રમોદ કુંજમાં પેઠા. તે કુંજમાં તેણે એક નવી જાતનું વૃક્ષ બોધું. રાણા એ વૃક્ષના નામથી વાકીફગાર નહોતો. તેણે પાસે રહેલા સરદારોને તેનું નામ પુછ્યું. ચોહાણ સામંત તેની પરજો ઉભો હતો. તે તેનું નામ જણાવતા છતાં અજ્ઞાનતાનું ડોળ ખતાવી બોલ્યો. મહારાજ! હું નામ જણાવતો નથી, આપ આ બે ભાઈઓને તેનું નામ પુછો ! તેનાથી ચારો ઉત્તર મળ્યો. મુકુમાર મતિ મરલ હૃદય રાણાએ ચોહાણ સરદારની કુટતા કળી નહીં. તેણે સરલભાવે તેના કહેવાપ્રમાણે તે બે ભાઈઓને પુછ્યું. કાકા ! આ વૃક્ષનું નામ શું ? રાણાના એ અકપટ પ્રશ્ને, ચાચા અને મેરના હૃદયમાં વિષદગ્ધ તીવ્ર શ્લેષ બાણુલાગ્યું. તેઓએ જાણ્યું જે તેઓ સૂત્રધર કન્યાના પુત્ર છે એ જાણી રાણા શ્લેષપૂર્ણ વાક્યો બોલી તેઓને ખીજાવે છે. તેઓ દારૂણ ક્રોધમાં અને

જીવાનામા ઉત્તર થઈ ગયા તે દીવને ગણે મધ્યાકર્મ નમાસ કરી, હરી નામને જપ કરતો હતો એવામા નૃશન ચન્દા અને મેરે આવી તેના હાથ ઉરી નાખ્યા છેવટે તેને તેઓએ ત્રહાર કરી દીધો પિશાચોચીત નૃશસતા સાથે તરંગમતિ મુકુતનો પ્રાણવધ કરી, તક્ષસ આચ્યા અને મેર પોતપોતાના ઘોડા ઉપર ચિતોડ તરફ આચ્યા તેઓના મનમા અભિલાષ હતો જે ચિતોડપુરી હસ્ત- નાત કન્ધી પણ દુરાચારીનો તે અભિલાષ સિદ્ધ થયો નહીં ચિતોડની પાસે જઈ ભેટુ તો ચિતોડના દરવાજા બંધ હતા

ઉપર કહેવ સ્વેષપૂર્ણ વચન વિના રાણાનું ચોચનીય મૃત્યુનું ખીજુ ઠા- ના જોવામા આવતું નથી, પણ વિશેષ વિવેચના કરી જોવાથી સ્પષ્ટ માણ્યું પડે છે જે નાણાના વિરોધે તેના રાજ્યમા એક જુદા પ્રપચ આપ્યો હતો તે પ્રપચના ખબર રાણાના મોટા દીકરા કુલને નહીં હતી, અને રાજધાતક વિદ્વજ મનોરથ થઈ મેદીરીયા પાનેના દીવામા નયા બાગક કુલે, આવા પ્રપચોમાથી જાણ, માલમ નાજની દોરતી બાધી

રાજપુત ચરિતનો આશ્ચર્ય મલીમા છે જે શિયોદીય રાજપુતોએ રાજોડરાજને હવેયો અને તેનું નામજ ધીનથી લીધું તે રાજોડ રાજના પુત્ર પાસે તે શિ- યોદીય વંશના ગણા કુલે અક્ષતના પરી મદદ માગી ઉદાર મતિ રાજોડ રાજપુતરાજાએ નનૃત્તાતને વિશ્વમૃતિનાગરમા ફેરી દઈ ત જણ પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ ત્યાં સુધી તે જે રાજધાતકને હતી બાગ કુલને નાદીએ ન બેનાડું ત્યાં સુધી મહારે માથે પાણી નુકની નહિ ત્યાં સુધી મહારે પધારી ઉપર મુખ ” વામ્નવિક આશ્ચર્યો રાજપુતોના જીવન ચરિતમા એવા આશ્ચર્યના, નાહા મ્યના અને નત્ય પ્રતિજ્ઞાના બહુ દાખલા જોવામા આવે છે રાજપુતો સ્વભાવથી તેજસ્વી અને ઉદ્દત તેઓનું હૃદય નાત્ર એક આધાતથી અલોદિત થાય છે ત્યાં સુધી, તેઓ, આધાતને પ્રત્યા- ધાત કરી શકના નથી ત્યાં સુધી તેઓના હૃદયમા શાંતિ વિનાજતી નથી તેઓ શોષમા, વિરહ વિષવાદના ઉત્તેજન થાય છે અને વેગે પ્રતિજ્ઞા લેવા તેઓ ક્રોધ પ્રતિજ્ઞા લે છે ત્યાં સુધી લીપેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થાતી નથી ત્યાં સુધી વેગે નાદ લેવાની પિપાસા પ્રચલિત થાતી નથી

પેર વિષદા રાગી નણા મુકુતના પુત્ર કુલે માન્વાડ પતિની પાને મદદ માગી રાજધાતકના દરવાજા નયે નયોડ નયે પેતાના પુત્રની નીચે એક મેનાદગ એમનું તે રાજ્ય ગમે, તને રાજ્યની તરફ ઉપર હતા નાજકુનારે, તેઓના ઉપર હુમલો કરી તેઓને પશ્ચી લેવા પ્રયત્ન કર્યો નાજકુનાગના પ્રચટ હુમલાની નાને થવા તેઓ સમર્થ થયા નહિ હુમલો આચ્યા અને મેરે તે દીવે છેડી દીધો તેઓ પાથી નમના સ્થ ને પેલવન કરી નજીક પથી આરાવણી શેલના ઘાની મંથમા આવેડુ

હતું, તેની પાસે રાતાકુટ નામનો એક શૈલકુટ હતો, તે હુઈતો તે શૈલકુટ ઉપર એક ક્રીડ્લો બનાવી ત્યાં સાવધ થઈ રહેવા લાગ્યા. ઉદયપુરની ચારે તરફ જે ગિરિમંજ વળ્યાકારે બિરાજે છે તેના શિખરે રાતા કોટનો ધ્વંશરાશિ આજ ભેવામાં આવે છે.

તે રાત કોટના ટોચના ક્રીડલામાં રહી દુરાચારી ચાચા અને મૈર, પોતાનો સમય સુખથી કહાડવા લાગ્યા. તેઓએ વિચાર્યું જે આ સ્થળે કોઈ જલદીથી તેના ઉપર હુમલો કરી શકે તેમ નથી. પણ દુરાચારીઓએ એક વાર વિચાર ન કર્યો જે રાઠોડ અને શિશોદીય રાજાના પ્રયત્ન રોપરૂપી ભયંકર દાવાનળમાં તેઓનો ક્રીડલો અને તેના ફરતું વન બળીને ભસ્મ થશે. તેઓને પોતાના પાપનું ભયંકર પ્રાયશ્ચિત કરવું પડ્યું તે બેહદ પાપાનું જાનથી છેવટે તેઓનો મર્વ નાશ થયો, મુજ નામના એક ચોહાણ રજપુતની અનુદા કન્યાને તેઓ બદ પૂર્વક પકડી ક્રીડલામાં લઈ ગયા. રોપવાળો મુજો, તે ઘોર અપમાનનો બદલો લેવા, શ્રમભૂવી લોકો માથે છાની રીતે મળી જઈ રાતાકોટ તરફ ઉપડ્યો. ત્યાં જવા આવવાથી તેના કુટ માર્ગનો તે વાકીફગાર થયો.

એટલામાં તેણે દૂરથી રાઠોડ અને શિશોદીય રાજાની સેના જોઈ. તેથી કરી, તેની આશા ખમણી ઉત્તેજિત થઈ બે હાથે મુખ ઢાંકી, રાતાં રાતાં તેણે, પોતાની હકીકત તે બંને રાજા પાસે કહી દીધી તે પાશવવૃતાંતની હકીકત સાંભળી સઘળાનું હૃદય નિદારૂણ ક્રોધથી ભરાઈ ગયું. તેઓએ, રાતાકોટની પાસેના સ્થળે દેલવારામાં દિવસનો ભાગ ગાળ્યો. રાત્રીના સમયે તેઓ તે ગિરિમૂલ તરફ ચાલ્યા. ત્યાં પછી સતર્કભાવે તેના ઉપર ચઢવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. વન વૃક્ષની શાખાઓ પકડી તેઓ ધીરે ધીરે તે ક્રીડલામાં ચઢી ગયા. તે સમયે રાત્રી, ઘોર અંધકારવાળી હતી. તે ગંભીર અંધારામાં, રોપોન્મત રાઠોડ અને શિશોદીય રજપુતો એક બીજાનાં અંગરખાં ચોલી ધીરે ધીરે ઉપર ચઢ્યા. પ્રતિ હિંસા લેવા ઉન્મત થયેલ ચોહાણ રજપુત મુજો રસ્તો દેખાડતો દેખાડતો સહુની આગળ ચાલતો હતો. ન્યારે મુજો, પર્વતના અગ્ર ભાગ ઉપર ચઢી ચુક્યો ત્યારે બે કિરણ રેખામાં તેની દૃષ્ટિ ખેંચાણી વિરમચ સાથે તીવ્ર દૃષ્ટિથી તેણે તેની સામું જોયું તો માલુમ પડ્યું કે વ્યાઘ્રીની બે આંખમાંથી એ કિરણરેખા નીકળે છે. એટલે, તે પોતાની સાથેના રાઠોડ વીરના હાથ દાબી આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. રાજકુમારને તેના ભયનું કારણ માલુમ પડ્યું. તે સમયે, તેણે વ્યાઘ્રીના હૃદયમાં પોતાની તીક્ષ્ણ તલવાર મારી તેને ચમચદને મોકલી. એવી ઘટનાને, રજપુતો, મુમંગળાનું મૂળ કહે છે. તે ઘટનાથી સઘળાનાં હૃદય ખમણું ઉત્સાહથી પૂર્ણ થયાં. જોતા જોતામાં ઘણા ખરા રાતા કોટના શૃંગ પ્રદેશ ઉપર ચઢી ગયા.

ત્યા-પછી જેવાકે આશામીએ કીજાના કોટ ઉપર ચઢ્યા એવામાં તેની સાથે
આનેવ બાટ, પન ખરી ન્યાથી કીજાની નીચે પડ્યો તે નમયે, તેની સાથેનું
નગાદ નારી રીને વાળી કડયુ નગાનના અવાજથી ચાચાની કીમ્તી જાગી ઉઠી
કીમ્તીને કીજાનું મુઠું જવાનું કરી, ચાચા તેને નાનવના વાક્ય કરી બોલ્યો
બય મું ! બય મું ! ઢાનાથી બય ! એક માત્ર મુઠાનો બય નથી મુખથી નિજા
કરી બાદ મામનો મેય નડાડે છે તે નજે જુદી પડે છે, તેવી આમે અવાજ ધાપે
તે શિવાય પીમુ ઢાળ નરી આપા મુઠાનું દાવ કોલવામાં છે, તેના માટે કાંઈ
ચિતા નહિ ચાચા મોયે છે મેજવામાં, કીજામાં મોગે કોવાકલ ધયો રાંદાડ અને
શિયોરિય નજાન પીંગ કીજામાં પેગી મિલ ના જવા લાચા તે નાદથી
દુનવાન ચાચાનું હૃદય કપિત થયું મુઠા થઈ કુદી, બુમિ ઉપર જઈ અમ્મ લઈ
બહાન જાનો તે ચિચાનું કનું રાંદા, મેજવામાં ચડના નગદાવે પ્રચર મૂર્તિ
ધાગત કરી, તેના ઉપર જાચા નરી તેને પડ્યો અને તે ગયો તેના જે કટકા
કરી નાખ્યા શાનાની દુર્ગિને મેઘ દુર્ગત નેર પવાયન કરી જવાની એણે કહ્યા
લાચો પડ્યું નહેડ નજે તેને પડી જુડી ઉપર પાડ્યો એ રીને દુરાચારના
પાપ જીવન નાથે પાપિ જુલિનુ ગાતિ રિધાન થયું વિજયી સહોડ અને શિયો
રીય નેનિમએ નાના કાન રિધાના ધનગલ લુગી લીધા અને તેઓ જયોતકુલ
નયને, પાન પાનાના દેશમાં ચાલ્યા ગયા

સપ્તમ અધ્યાય.

કુંભનું સિંહાસનારોપણ, માલવપતિ મહમદને દ્વારા કેદ કરી, તેને લઈ કુંભનું સ્વનગરમાં આવવું, રાણા કુંભના રાજ્યની ગૌરવોન્નતિ, પોતાના પુત્ર થકી, રાણાની ગુપ્ત હત્યા, પિતૃહંતાને પદચ્યૂત કરી, રાયમહ્મનો ચિતોડાધિકાર, દિલીશ્વરના સેનાદળથી મેવાડનો હુમલો, રાયમહ્મનો જય લાલ, પારિવારિક વિવાદ વિષંવાદ, રાયમહ્મનું મૃત્યુ.

મં વત ૧૪૭૫ (ઈ. સ. ૧૪૧૯) માં રાણા કુંભ, પિતૃ સિંહાસન ઉપર બેઠો. તેના રાજ્ય શાસન સમયમાં મેવાડ રાજ્યની સમૃદ્ધિ અને આબાદી વિશેષ વધી અગણ્ય કઠોર વિજ્ઞ અને વિપદ યુક્ત ઘટનાના અંતરાયમાં તે, પોતાના રાજ્યનું સારી રીતે પાલન કરવાસમર્થ થયો. તેનો પ્રકૃત રાજ્યશુષ્કો પરિચય તેથી જોવામાં આવે છે પણ એક માત્ર મારવાડરાજની સહાયતા તેને ન મળત, તો તેના તે સઘળા રાજ્યશુષ્ક સ્ફુર્તિને પામત કે નહિ તેમાં વિલક્ષણ સંદેહ છે; સાથી કે તેણે નાની ઉમ્મરમાં જુદી જુદી વિપદમાં પડી કઠોર વિધોને હણ્યાં છે, ને મારવાડ રાજની સહાય નહોત, તો હણાત નહિ એમ કેહેવાથી કાંઈ અત્યુક્તિ નથી મારવાડ રાજે જો સહાય ન આપી હત, તો મેવાડનું અદ્યક્ષમાં તે કેવળ કુંભની પરાકાષ્ઠા ભોગવવાનો વખત આવત. રાઠોડ રાજનું તે બાબતમાં માહાત્મ્ય અને સદાશયત્વ ભદ્ર અથો બાહેર રીતે કહી આપે છે. પુષ્કળ પ્રયાસ વિસ્તર ચત્ત અને બેહદ અધ્યવસાય લઈ તેણે કુંભના મંગળ માટે ધ્યાનમાં લીધું હતું. તેના અનેક કારણો જોવામાં આવે છે. તે કારણોમાં બે કારણો પ્રધાન છે, રાણા કુંભે તેના શરણાંગત થઈ, તેની મદદ માગી. શરણાંગતની માગણી પ્રમાણે તે તેની આશા પૂરણ ન કરે તો તેનું કુંદુંળ કલંકિત થાય એમ જાણી તેણે કુંભની માગણી સ્વીકારી, બીજું પ્રધાન કારણ કુંભ રાણા રાઠોડ રજપુતનો ભાણેજ થાય તેથી અને બીજા કેટલાક પેટાના કારણોથી, સ્નેહ મમતાથી દોરાઈ તેણે કુંભના માટે કષ્ટ સ્વીકાર્યું હતાં.

૪ રણુચર ભટ્ટે પોતાના રાજરત્ન નામના ગ્રંથમાં વર્ણવેલ છે જે મુદરાવ રાણા મુકુન્દનો પ્રધાન દીવાન હતો, તેણે મેવાડના માટે જોયા અને દીકરા નામના બે જન પદ હતા.

મેંકરો વર્ષ સુધી, મેવાડ રાજ્ય જેમ ઠાઠા, તેજસ્વી, રાજાઓથી સામિત થયું તેમ પૃથ્વીનું કોઈ ગત્ય એવા ગલ્તઓથી એટલા વર્ષ સુધી સામિત થયું નથી. રાણા કુલ જે મમયે, મેવાડના મિંહામને બેઠો હતો, તે મમયે, શિશોદીય કુળની માત્રી આબાદી હતી તે મમયે મેવાડનો પ્રતાપ મધ્યાનહના ભાસ્કરના પ્રતાપ જેવો પૂર્ણ માયામા ઉચી ટોચ ઉપર હતો જે હીંદુ વિદેશીય જનોના અત્યાચારથી ભારત વર્ષના નાગરિકો મામલોઓ વિધ્વસ્ત સુર્ણ વિચ્છિન્ન થયા. આજ તે યવનો વિનીત અને પગલે છે જે પ્રચલ મુમલમાને ભારતવર્ષને ચગદી નાખી, પરમાણુની અવસ્થાને પમાડ્યું તે મુમલાન હાલ દુર્દશામા છે તે એ વર્ષમાં મેવાડ રાજ્યમાં નવો યુગ થઈ ગયો. બગ, વીર્ય, પ્રતિષ્ઠા, ગૌરવ વીગેરેથી આજ મેવાડ રાજ્ય ભૂષિત હતું તોપણ રાજ્યવંશી કુલ, એવી આબાદીની અવસ્થામાં નિર્દોષ અને આશ્રમ નહોતો. તેણે પોતાના અદ્ભૂતભાવિ દર્શનમયે ભારતવર્ષની ભવિષ્ય ભાવ્યલિપિ એક વાર ચિત્ત દઇ વાચી

તેણે જોયું જે મુદ્દર કંદેશશ મેલમાળાના ઉચા શિખર દેશથી અને તેના ચરણ તળે વરેનારી અનુ નદીની વિસ્તૃત તીરમુમિથી મેલમાળ પેદા થઈ કંમે કંમે ભારત વર્ષ ઉપર વિસ્તૃત થઈ પડી તે મેલમાળના અદ્યય ગર્ભમા જે પ્રચંડ વજામિ ધીરે ધીરે પેદા થયો તે અલ્પ કાળમા પૂર્ણવયને પામી ગણા કુંભના પોત્ર મગના શિખરેથી પડ્યો તે ગણા કુલે પૂર્વથી ભણ્યું હતું. એટલે કે તેનું વિશ્વદલિતેજા કાવા માટે તેણે ઉપયુક્ત યોજના આ મમયેકરી દીધી હતી તે અમળી યોજનામી તે અગ્રજ્ય દુસ્લાધ્ય વ્યાપાર આધી હમીરની તેજસ્વિતાને અને કાર્ય કુશળતાને તાણની નુદર શિષ્યપ્રિયતાને હગવી દઈ તેણે ઉત્કૃષ્ટ ગુણ આહકતાનો પરિચય આપ્યો છે

જે દીવને, યવનવીર આહુતીને ભારતવર્ષનું સ્વાધીનતા રત્ન હીનવી હીધું તે દીવને મમર કેનરી અમરનિહે તે આધીનતા રત્ન લેવામા દૃશ્યવતીના તીરે આનંદજીવનનું બલિદાન આપ્યું તે દુર્હિંવમથી, તે વર્તમાન સમાજોઅ્ય મમય પધ્ધત, બેનોહરીશવર્ષ કાગ ગર્ભે હીન થઈ ગયા ને બે નેકામા બે ગાંવશમા એકંદર ચોવીશ યવનગાંવ અને એક યવન ગાંવ મિંહામને આવી અનત પને આગ્યા નયા છે એ લામાકાળમા મેવાડમા એકંદર અગીયાર ગાંવ મેવાડના મિંહામને આગ્યા હના તેમાથી કેટલાએક ગલ્તઓએ માતૃમુમિના રણા નાટે અને પુણ્ય તીર્થના નાણ માટે યુદ્ધ કરી, યુદ્ધમા મારા અપેતા છે, જે ગલ્તો. પ્રતિદિનેથી રોઈ પ્રતના કટ્યાણકારક કામ કરે છે, તે ગલ્તો, લાખો કાગ રાજ્ય જોનયે છે એ વાત નિર્વિવાદ નિદ છે.

ખીરજી વચીય ગાંવના શામન કાગમાં વિજયપુર, ગોવર્ગકોઠા, માગવ,

ગુર્જર, જાડવાનપુર, કલ્પી વિગેરે જનપદના સામાન્ય સામાન્ય કરમદ રાજાઓ, દિલ્લીશ્વરની રાજ્ય શાસનમાં નબળાઈ જઈ, પોતાની તાબેદારીની બેડી તોડી નાંખી, કેવળ સ્વતંત્ર રાજા થઈ પડ્યા. જે સમયે, રાણા કુંભ ચીતોડ રાજ્ય ઉપર અભિયંત્રિત થયો, તે સમયે માળવના રાજાએ, અને ગુર્જરના રાજાએ, પુષ્કળ બળ વિક્રમ મેળવી, પોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર કરવા ઉપક્રમ શરૂ કર્યા હતા. મેવાડની શ્રીવૃદ્ધિ અને ગૌરવના પરિચય, તેઓને મળવાથી તેઓની જીગીષા અને રાજ્યલિપ્સાવૃત્તિ બમણી વધી ગઈ. તે બંને એકતા સૂત્રે બંધાઈ, સંવત્ ૧૪૬૬ (ઈ. સ. ૧૪૪૦) માં એક એક વિશાળ સેનાદળ લઈ, મેવાડ ઉપર આઘ્યા આઘ્યા. રાણા કુંભને તે બંબર વેલાસર મળ્યા. તેનો ક્રોધ અને જી-ધાંસા વૃદ્ધિ ભયંકર વેગે સળગી ઉઠ્યો. તે બંને યવનરાજની પ્રાબલતાનું સમુચિત ક્ષણ આપવા પુષ્કળ સેના લઈ તેઓની સામે તે આઘ્યો. મેવાડના અને માળવના સંગ સ્થળે બંને સેનાઓ એકઠી થઈ. ત્યાં ઘોર યુદ્ધ ચાલ્યું. તેમાં રજ-પુત વીર રાણા કુંભે સંપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો. તેણે માળવેશ્વર ખિલજ મહમદને કેદ કરી ચિતોડ નગરમાં આણ્યો.

પંડિતવર અબુલફઝે પોતાના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસમાં રાણા કુંભનો એ જ્ય વૃત્તાંત વર્ણવેલ છે. તે સુસલમાન હોઈ, હિંદુ રાજાના ઔદાર્ય, મહાત્મ્ય, શૌર્ય વિગેરે ગુણોથી વશીભૂત થઈ, તેણે તેઓનાં અપૂર્વ શૌર્યના ગુણગાનને અંતમાં કહેલ છે. તેણે કહેલ છે જે, “ઉદાર ચરિત રાણા કુંભે, ક્રોધ રીતનો નિષ્ક્રય લીધા વિના, પોતાના શત્રુ મહમદને છોડી દીધો. વળી તેને સારી રીતના પોશાક બક્ષીસ વિગેરેથી ભૂષિત કરી તેને દેશમાં પહોંચાડ્યો. હિંદુ જાતિનું ચરિત અશ્વઘાહ બદ્.” વિનીત શત્રુને છોડી દેવો તે હિંદુ વીરનો પ્રધાન ધર્મ છે.

રાણા કુંભે, રાજા મહમદને છોડી દીધો તે બાબતમાં ભદ્રાચરમાં ભુદી રીતનું વિવર્ણન છે. તેમાં વર્ણવેલ છે કે રાણા કુંભે, રાજા મહમદને છ માસ કેદમાં રાખ્યો, છેવટે તેને છોડી દીધો. તેણે વિજીત યવનરાજનો સુકુટ, વિજય ચિન્હમાં રાખ્યો હતો. વીરવર બાબરે, સંગના પુત્ર પાસેથી, તે રાજસુકુટ ઉપ-હાર રૂપે મેળવ્યો હતો. તે હકીકત બાબરે, પોતાના જીવનચરિતમાં લખેલ છે. દુકામાં એ રાણા કુંભના ગૌરવનું સામાન્ય ચિન્હ નહિ પણ તે કરતાં, રાણા કુંભ, પોતાના ગૌરવનું અસાધારણ અને વિશેષ દૃઢ ચિન્હ પોતાની વાંસે મુકી ગયો છે. તે ચિન્હ, લાંબા કાળથી તેની ઉન્નતિની ઘોષણા કરે છે. તે સ્મૃતિ ચિન્હ કુંભ પતિધીત વિજ્ય સ્તંભ. ઉદ્દેશ મહાસાગરવત્ વિશાળ સેનાદળ લઈ મેદિની મંડળને કંપિત કરતા, ગુલરાતના અને માળવાના રાજાએ મધ્યપાટ (મેવાડ) ના ઉપર હુમલો કર્યો હતો. તેનો વૃત્તાંત એ વિજ્ય સ્તંભ ઉપર વર્ણવેલ છે. એ રણસંગ્રામની ઘટના પછી અગીયાર વર્ષ ઉપર રાણા કુંભે, તે વિજ્ય સ્તંભ બના-

વવાને આરંભ કર્યો. અને ત્યાર પછી દશ વર્ષે તેનું નિર્માણકાર્ય ન પૂર્ણ થયું એ વિજય સ્તંભ પૂર્ણવિષયમાં ઘડાઈ આજ પણ મંડળી મામે તે પ્રજાની દૃષ્ટીએ જુએ છે. તેનું ગદ્યનું નિર્માણકાર્ય દશ વર્ષમાં નિર્માણ થયું. તે ગણા કુંભની ચાલા દી અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ સૂચવે છે. એ વિજયસ્તંભ અટક અને ચાલણ ભાષે ગ્રંથી હાલ મેવાડના રાજાઓની ખ્યાતિ ઘોષણા કરે છે.

ગણા કુંભની ઉદ્ભવતા અને મહત્તાથી વર્ણીત થઈ, માળવગણ તેની માથે બંધુતાના સૂત્રે બધાએ ભટ્ટ યથોમા લખેલ છે જે જુનજુનું નામના સ્થળે દિંદીશ્વરની સેના માથે, રાણા કુંભનું એકવાર યુદ્ધ થયું તે યુદ્ધ બ્યાપારમાં માળવગણ મહમદે ગણા કુંભને મદદ આપી તે યુદ્ધમાં રાણા કુંભે જય મેળવ્યો. તે મગથે દિંદીશ્વરની સત્તા એટલી બધી હમ થઈ ગઈ હતી જે મગીદમાં મુઝલા લોકો, ફરી દિંદીશ્વર મારી મત્તા પામે તેના માટે મસજીદમાં ઇબાદત કરતા હતા, એકલા માલવ રાજાએ, દિંદીના ધોરી મુલતાનને હરાવ્યો હતો.

વિદેશીય લોકોના હુમલામાંથી મેવાડને બચાવવા, જે ચોરાગી કીર્ણ, તે પ્રદેશમાં બન્યા હતા તેમાંથી બચી રાહ કીર્ણ, એક માત્ર કુંભારાણાએ બનાવ્યા હતા તેઓમાં, પોતાના નામથી ખ્યાલ થયેલું કુંભ મેરૂ અન્યંત પ્રસિદ્ધ છે ચિતોડના મધ્યમાં કિર્ણના કુંભમેરૂ કીર્ણે અન્યંત ગેર, મેવાડ પ્રદેશમાં કમળ મેરૂ નામનો એક કીર્ણ છે. પાર્વત્ય બીલ લોકોના કળત્રમાં તે ઘણા કાળ સુધી ગ્રંથો મહાગજ ચંદ્રશુખના વંશમાં ગમીત નામનો એક ગાંત પેદા થયો છે, તેજે તે પ્રાચીન કિર્ણ બનાવ્યો છે. ગમીત લેન મતાવલંબી ગજા લોઈ ઇ ન ના બીજા નેકામાં અન્ય કર્તો હતો એ પ્રાચીન કિર્ણમાં સ્થાને સ્થાને જે લેન મદિને જેવામાં આવે છે તેથી તે મમયની કાક-કાર્યની ચાતુરી સ્પષ્ટ રીતે માન્ય પડે છે. કુંભમેરૂ નામના કિર્ણનું પ્રધાનદાર હનુમાનદાસના નામે પ્રખ્યાત છે ત્યાં વીંચક હનુમાનની એક પ્રગટ પ્રતીમૃતિ ગ્રંથક નર્મદે વિરાજે છે નાનન્ડાદેને જય કી ગણા કુંભે તે ગમગના નુદ્ધ દરગાજામાં નાથે આગ્યા હતા તેની માથે અધી તેજે હનુમાનની મૃતિ આગી હતી.

આજુ પર્વતના એક શિખર ઉપર પ્રાચીન પ્રગટ ગજુનેાએ એક કીર્ણ બાંધે છે ગણા કુંભે. તેમાં એક નારી હવેલી બાંધેલી છે. ઘણું કરીને તેજ હવેલીમાં ન્યાદે ન્યાદે ને ગરેના રત્નો તે હવેલીના અગ્રાગાર અને ગ્રંથકગ્રાગા હાલ પણ ગણા કુંભના નામે પરિચિત અને પ્રસિદ્ધ છે. ગરો કુંભ, પોતાની પ્રતિભા પ્રીતિપાત્ર રત્ન હતો તેનું પ્રમાણ, મેવાડગામીના અનેક કાર્યથી મળી આવે છે, આજુ પર્વતના કુદ ઉપર રહેવા તે મીર રા. કેટલાક મદિને જેવામાં આવે છે, તેમાં એક મદિનેના ગણા કુંભની અને તેના જનક પ્રમત્તની એક એક પ્રતિમૃતિ

‘એ. મેવાડના અધિવાસીઓ હાલ પણ ત્યાં જઈ, તે પ્રતિમૂર્તિની દેવ તૃપ્ત્ય પૂર્ણ કરે છે. જે દિવસે, ગણા કુંભે, તે ચિરિદુર્ગમાં વિરામ સંભોગ કર્યો છે, તે દિવસથી તે આજ દિવસ સુધી કેટલાક સેકા આટ્યા ગયા તોપણ તેના વંશધરે, ત્યાં પોતાની અતૂલ ક્ષમતા ચલાવે છે. રાણાએ હાલના સીરાઈ પાસેના પ્રદેશમાં વાસંતી નામનો એક કિલ્લો કરાવ્યો. તે શીવાય, આરાવલી નિવાસી અસભ્ય મૈર લોકોના હુમલાથી દેવગઢ અને શેરો નહલને બચાવવા, રાણા કુંભે, પ્રાચીન નામનો એક કિલ્લો બનવાવ્યો. વળી ત્રારોલ અને પાનોરના બલદર્પિત દુર્ધર્ષ લોભીયા ભીલને વશમાં રાખવા તેણે, આહોર વીગેરે પ્રાચીન કિલ્લાને જીલ્લાદ્વાર કરાવ્યો તે કિલ્લાઓ, મેવાડ અને મારવાડની સીમાનો નિર્દેશકતા છે.

એ સઘળી કીર્તિના દાખલા વિના રાણા કુંભની ધર્મકીર્તિના ખીલ ઘણા દાખલા જોવામાં આવે છે. તેમાં બે દાખલા વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રથમ-કુંભચામ. કુંભચામને, આબુપર્વતના અર્ધિત્યકા પ્રદેશ ઉપર બનવાવ્યો છે. જો કોઈ ખીલ પ્રદેશમાં તે સ્થાપિત થયો હતો તો તેનું સૌદર્ય વિશેષ બહાર પડી ભત. ખીલનું બાંધકામ બહુ પ્રકાંડ છે જેને બનાવવામાં દસકરોડ રૂપૈયાનો ખર્ચ થયો છે. એ પુષ્કળ અર્થ વ્યયમાં ગણા કુંભે પોતાની ટેજરીમાંથી આઠ લાખ રૂપૈયા આપ્યા હતા. મેવાડના પશ્ચિમ ભાગમાં સદ્રિ નામના ગિરિ પ્રદેશમાં તે મુદર વિશાળ મકાન આવેલું છે. તે મકાન, પુણ્યપાવન ઋષભદેવના ૨ નામે ઉત્સર્ગીકૃત છે. છાના ગિરિ પ્રદેશમાં તે મકાન સ્થાપિત હોવાથી, દુર્ધર્ષ ધર્મદેવી મુસલમાનના કઠોરકરાધાતથી બચ્યું છે. પણ દુઃખનો વિષય એટલો છે જે હાલ તેની કોઈ સંભાળ હેતુ નથી. ઋષભદેવનું જે પવિત્ર મંદિર એક સમયે મેવાડમાં પ્રધાન તીર્થ સ્થળ ગણાતું. તે મંદિર આજ જનશુન્ય હોઈ અરણ્યમાં પરિણામ પામ્યું. હાલ તેના આંગણમાં જંગલી પશુઓ વામ કરી રહેલ છે રાણા કુંભ, જેમ વીરતા અને કવિતામાં કુશળતા રાખતો હતો તેમ શિવકાર્યમાં પ્રીતિ અને કુશળતા રાખતો હતો. તેણે કવિતા રચનામાં વિશેષ ખ્યાતિ મેળવેલ છે. સૌદર્યના કીર્તનમાં તે પોતાની પ્રતિભાનો ઉપયોગ કરતો નહોતો, તે ભક્તિ રસ પ્રધાન કાવ્ય કરવામાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત હતો. તેણે ગીતગોવિંદનું એક મુદર પરિશિષ્ટ બનાવેલ છે.

રાણા કુંભ, મેરના નિવાસી ઐષ્ટ સામંત રાઠોડ સરદારની હુદિતા મીરાં

૧. રાણા કુંભનો એક જૈનધર્મીવંશી મત્રી હતો. તે પરવાર કુળમાં જન્મ્યો હતો. ઈ. મ. ૧૪૩૮ માં તે મત્રીએ, તે ઋષભદેવના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી. લોકના નાણાના ખર્ચે તે મંદિર ચણાવ્યું છે. તેના ત્રણ માળ છે અનેક પથ્થરના સ્થંભ ઉપર તે સ્થાપિત છે તે સઘળા સ્થંભો સાળીમ શીટથી વધારે ઉચાઈવાળા છે. મંદિરનું નિર્માણ કૌશલ અસંત અચંબો આપે તેવું છે. તેની અંદર જુદાં જુદાં હથથાલી ચિત્ર કાર્યો છે. પ્રસિદ્ધ જૈન સન્ધ્યાસીઓની પ્રતિમૂર્તિથી તે દેવાલય મુશોભિત છે.

બાઇને પરણ્યા હતાં મીરાંબાઈ રૂપ લાવણ્યવતી અનેકમર્તિસાગિણી રજપુતાણી હતી. એ સઘળા ગુણોમાં તે સમયની કોઈ રાજકુમારી તેની સમાન નહોતી. મીરાંબાઈ પરમ વિદુષી હતી. કવિતા રચનામાં તેની અપુર્વ સત્તા હતી. તેણે કૃષ્ણ વિષયે અનેક સારગર્ભ કવિતા રચેલી છે. વિષ્ણુવિષયક, તેની કવિતા હોઈ વેંષુ-યોમાં વિશેષ સમાર્થ છે. હાલ પણ અનેક રાજકુળમાં કાવ્યાનુસાગિ, મીરાંબાઈની કવિતા બોલાતી સંલગ્નાય છે આજ અનેક વેંષુઓ, તેની કવિતાનું ગાન કરતાં પ્રેમાનંદે પુલકિત થઈ પડે છે. વિદ્વાનો તેની કવિતા રચના શક્તિની સારી પ્રશંસા કરે છે. રાણો કુંભ પણ કવિ હતો. મીરાંબાઈ પણ કુંભ પાસેથી કવિતા રચનાશક્તિ પામી કે રાણો કુંભ મીરાંબાઈ પાસેથી કવિતા રચવાની શક્તિ પામ્યો તે બાબતમાં કોઈ નિશ્ચિત કહેવાતું નથી. ધર્મનિષ્ઠ વિદુષી મીરાંબાઈની જીવની પ્રકૃતિ ઉપન્યાસના સૌંદર્ય ભરેલી છે. યશુનાપુલિનથી તે દ્વારકાપુરી સુધી ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનાં જોડલાં મંદિરો છે, તે સઘળાં મીરાંબાઈએ જોયેલાં છે. એવા પુરૂષ સુલભ્ય બ્યવહારથી, તેના ચરિત સંબંધે જુદી જુદી જાતની કલંક કહાણી કહેવાતી સંભળાય છે. પણ તે સઘળી કલંક કહાણીઓ જુડી અને તેના પવિત્ર ચરિતને અચોચ છે.

રાણો કુંભ, વીર અને પ્રેમિક હતો. આદિરસના અને વીર રસના અપુર્વ મિશ્રણથી તેનું હૃદય ભરેલું હતું. રાણાએ એક રજપુત કુમારીનું અપહરણ કર્યું હતું. જાણવાડ જનપદના એક અધિપ સરદારની તે પુત્રી હતી. કુંભના એ હુર્મતવહારથી શિશોદીય અને રાઠોડ રજપુત વચ્ચેનું એકતાસૂત્ર તુટી ગયું. ફરી બન્ને વંશો વચ્ચે પ્રાચીન વેરભાવ ઉદ્દીપિત થયો. અપહરણ કરેલ રાજ પુત્રી પહેલાં એક રાઠોડ સરદારને આપી હતી. પ્રેમવિમુદ્ધ રાઠોડ સરદારે પોતાની જીવન ધોતિને મેળવવા અનેક ચેલા કરી પણ તેના હુર્મતવ્યવે તે વિક્ષણ નીવડી. તો પણ તેણે તે જીવન મુરત પ્રાણતોશિળીની આશાને જલાંજલિ આપી નહિ. કાયમ મુંદરના મહેલના મધ્યના એક એકાંત ચેંબરમાં બેસી તે તે મુંદરીના જીવનમુરત પણાનું ધ્યાન કરતો હતો. એક સમયે તે અપીર થઈ પડ્યો તોપણ તેણે તે મોહ કરી ચિંતાને ઊઠી નહિ. રાત્રી દીવસ તે કુંભ એટલા મહેલ તરફ જોયા કરતો હતો. જાણવાડ રાજકુમારીએ રાજપુત રાઠોડને પેહેલાંથી હૃદય આપ્યું હતું, મોટા કુળમાં તેનો વિવાદ થયો. પણ તે બાંધ્યપ્રણય જીતી ગઈ નહોતી. તેના બાપે તેને, અનર્થકર અર્થહિન વશ થઈ પ્રણયપાત્રના એક પ્રચંડ પ્રતિદંદીના હાથમાં ગોંધી. તેણે હુમિતાના સુખ દુઃખનો વિષય જોયો નહીં રજપુત કુમારી પણ ચિંતામાં નિમગ્ન થઈ પોતાના અદૃષ્ટને હજારો પીછાર આપવા લાગી. એ રીતે પણ વર્ષો બ્યતીત થયાં. વિરહ વિપુર રાઠોડ રજપુત હજારો પ્રયત્નોથી પણ પોતાની ચિનવિભોરીનીને પામ્યો નહિ. એકવાર તે કુંભ એટલા પશ્ચિમના પડએ રહેલા નિબિડ અરણ્યના

મધ્યમાં થઈ કીલ્લા ઉપર ચઢી શક્યો હતો, પણ રાજકુમારીને મળી શક્યો નહિ.

ફરી રીતે અરધો સેકે રાજશાસન ચલાવી રાણા કુંભે, પરિણતાવસ્થામાં પગલું મુક્યું. તેના સ્વભાવી અને સ્વદેશીય શત્રુઓ તેના પ્રયત્ન પરાક્રમથી હાર પામી મંત્રમુગ્ધ ભુવંગની જેમ, વિનીત ભાવે, તેના વશવર્તી થઈ રહેલા હતા. અનેક કિલ્લા, દેવાલય વીગેરે બનાવી તેણે ભાતૃશુભિને અલંકૃત કરી દીધી.

ઐટલામાં રાણા કુંભના કુળવાન જીવન તરૂના મૂળમાં એક પાખંડી નર રાક્ષસે. કઠોરકુહારા ધાત કર્યો. તે સમયે પિશાચના પૈશાચિક દુરાચરણથી કલંકિત થયો. જે પરમ ગુણાધાર રાણા કુંભે, દીર્ઘકાલ શાંતિ અને સુખ ભોગવી વાર્હિક્યના 'માર્ગ'માં પગલું મુક્યું હતું. તે રાણા કુંભ પિશાચ ધાતુકના છુરીના ધાગે આ લોકનો ત્યાગ કરી આસ્યો ગયો.

સં. ૧૫૨૫ (ઇ. સ. ૧૪૫૬) નું વર્ષ એક અશુભ પૂર્વ દોષાંચક્ર ભય-કર વ્યાપારથી કલંકિત થયું, જે પિશાચ નર રાક્ષસે પુત્ર હોઈ પોતાના જન્મ દાતાનું હૃદય શોષિત પાડ્યું. તેનું પાપી નામ આર્ય ભતિના પવિત્ર ઇતિહાસમાં લખવા યોગ્ય નથી. તે નામનો ઉચ્ચાર કરવાથી પાપ થાય છે. તે પિતૃહંતાનું નામઉદ્દો-રાજસ્થાનના કવિઓ તેને હત્યારો નરહંતા વીગેરે અવજ્ઞાસૂચક નામે બોલાવે છે. દુર્હિંચ દુર્લિપ્સાને વશીભૂત થઈ દુરાચાર પિતૃધાતિએ, હીણાકામાએ જે રાજ્યનો કબજો કર્યો તે રાજ્ય તે થોડો સમય ભોગવી શક્યો. બળી તે અસ્પૃશ્ય પણ સુખથી કહાઢ્યો નહિ. રજપુતોની વિષ દૃષ્ટિથી તે કાળાતિપાત કષ્ટથી કરતો હતો. ત્યાં સઘળાં બંધુ બાંધવ આત્મીયજનો વીગેરેએ તેનો ત્યાગ કર્યો. એ પરિત્યક્ત અને પ્રણિત અવસ્થાએ પોતાનું પાપાન્વિત સિંહાસન લાંબા કાળ રાખવા તેણે હિંસ્ર પદસ્થ આશામી સાથે કપટ બંધુત્વ સ્થાપ્યું. તે પાપિષ્ઠ ઉદાએ દેવરા સામંતરાજને સ્વાધીન રાજના પદે સ્થાપ્યો અને તેની સાથે મિત્રતા બાંધી પણ દુર્જીતને એક ક્ષણવાર પણ શાંતિ મળી નહિ. તેણે યોધપુરના * રાજાને શંભર આજમીર અને કેટલાક જનપદ તેણે બંધુતા માટે આપ્યાં. તેના મનમાં વિશ્વાસ હતો જે તેઓ તેને મદદ આપે દુકામાં તેનો અભિલાષ પૂર્ણ થયો નહિ. તેને મનોવેદનાની પણ સીમા રહી નહિ. પોતાના પાપાણુ હૃદયની તૃપ્તિ કરવા માટે પાપિષ્ઠ ઉદાએ રાજ્યમાં અત્યાચાર કરવો શરૂ કર્યો. તેના અત્યાચારથી રાજ્યમાં તે સંજ્ઞમહિષ થઈ પડ્યો, મેવાડ રાજ્યનું ગૌરવ વધારવા રાણા કુંભ જેવા મુદ્દશ્વરાજાઓએ દીર્ઘ કાળ ઉઘમ કર્યો હતો. તે ક્ષત્રિયાધમ રાજ કુલાંગાર ઉદોના રાજ શાસનમાં કેવળ નિરર્થક ગયો. ઉદાને સઘળું વૃથા થઈ પડ્યું,

* મેમાયોચ્ય ઘટનાના દસ વર્ષ અગાઉ મં. ૧૫૧૫ માં યોધરાવે યોધપુરની પ્રતિષ્ઠા કરી

પછી દિલ્હીસ્વરે તે બે ભાઈઓને સાથે લઈ મેવાડ ઉપર હલ્લો કર્યો. હાલતું નાથદ્વાર તે સમયે શિયાહ્ નામે પ્રસિદ્ધ હતું. યવનરાજ, ને શિયાહ્ ક્ષેત્રમાં પોતાની સેના રાખી યુદ્ધની પ્રતીક્ષા કરતો હતો. મેવાડના સરદાર સામતોએ એકઠા થઈ રાણા રાયમલને પક્ષ લીધો. શાથી કે તેઓ બળુતા હતા જે રાણો રાયમલને મેવાડનો ખરો રાજા છે. તેઓ ટોળે ટોળે આવી રાણાના વાવટા નીચે એકઠા થયા, આખું અને ગિરનારનાં બે રાજા તેની મદદે રણક્ષેત્રમાં ઉતર્યા, રાણો રાયમલ મોટી સેના સાથે ઘાયા નામના સ્થળે યવનોનો સંઘ્રામી ન થયો. થોડા સમયમાં એક બચાવહ યુદ્ધ થયું. રાણાપહાર ઉઠોના બે પુત્ર પ્રથમ વિક્રમે રાણાની સેનાને મથિન કરવા લાગ્યા. પણ તેઓ રાણાના ભીષણબળનો પ્રતિરોધ કરી શક્યા નહિ. છેવટ તેઓએ પરાસ્ત થઈ રાણાની વશ્યતા સ્વીકારી. રાણાએ તેના સઘળા અપરાધ ક્ષમા કરી. તેઓને આદરથી સ્વીકાર્યા એ યુદ્ધમાં દિલ્હીસ્વર એવો પરાજીત થઈ ગયો કે ફરીથી તે તેના જીવનમાં મેવાડની ત્રિસીમામાં આવ્યો નહિ.

રાણા રાયમલના ત્રણ પુરંધર પુત્રો અને બે પુત્રી હતી. ગીરનારના અધિપતિ શુરજીએ અને શીરોઈના દેવરાજ જયમલે રાણાની તે બે કન્યાનો વિવાહ કર્યો હતો. જયમલ સાથે રાણાએ પોતાની કુહિતાનો વિવાહ કર્યો કે તેણે તેને, વિવાહચોતુકમાં આખું પર્વત આપ્યો. તે પોતાના વીર અસ્તિ પૂર્વ રાજાઓનું ગૌરવ રાખવા સત્તાવાળો હતો. માલવરાજ ગયાસુદીન સાથે તેનો ઘોર સંઘર્ષ થયો. તે સંઘર્ષ બોલવવામાં બંને રાજા અસંખ્ય યુદ્ધમાં ઉતરી પડ્યા. રાણાએ, એ સઘળા યુદ્ધમાં યવનરાજ ઉપર સંપૂર્ણ જય મેળવ્યા. તેના ભત્રીજા શિહેવમલ અને સૂર્યમલ તે જય મેળવવાના પ્રધાન ડારણ અને સાધન હતા. ગયાસુદીનની સંપૂર્ણ હાર થઈ. તેણે રાણા સાથે સંધી કરવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો. ઉદાર હૃદય રાણા જયમલે, તેનો પ્રસ્તાવ ગ્રાહ્ય રાખ્યો. ત્યાર પછી મેવાડેસ્વર નિષ્કંટક રાજ્ય કરવા લાગ્યો, શાથી કે તે સમયમાં ભારત વર્ષમાં એવો કોઈ રાજા નહોતો કે રાણાની સત્તાના વિરુદ્ધે આચરણ કરે. આ સઘળી ઘટના પછી લોદી વંશના રાજાએ દીલ્લીના સિંહાસને આવ્યા. મેવાડના ઉત્તર પ્રાંતમાં રહેલ પ્રદેશ માટે સજીને, તેઓ સાથે તકરાર ચાલ્યો.

ઉપર આપણે કહી ગયા કે રાણા રાયમલને ત્રણ પુરંધર પુત્રો હતા. તેઓના નામ સંગ, પૃથ્વીરાજ અને જયમલ સંગ અને પૃથ્વીરાજ વિશેષ પ્રસિદ્ધ સંગ. વીરવર બાળરનો પ્રતિયોગી હતો. પૃથ્વીરાજ તે સમયના ભારતવર્ષના રાજાઓમાં મહાવીર હતો. નાનો જયમલ પણ વીરત્વમાં તે બે ભાઈને સમકક્ષ હતો. તે ત્રણ મહાવીર ભાઈઓ સુભ્રાતૃભાવે સંગઠ્ઠ એક સંપે રહ્યા હતા તે ભારતવર્ષનું ભાગ્યચક્ર, મંગલતામાં અને શુભતામાં ફરી બતાવે. પણ ભાર-

ત બુમિના અદ્વયમાં યવનનું અખડિત જામત્વ લખેલું હોવાથી તે ત્રણ ભાઈઓ, પરપૂર્ણી અમંગલ કામના કડતા, પરપૂર્ણા વિદેષ ભાવાપન્ન થઈ ગયા તેઓના યોનર દેષમય ગૃહવિવાદમાં ગણા ગયમલનું જીવન અન્યંત કષ્ટકર થઈ પડ્યું. તેના ગમ્મતની મુખશાંતિમાં વ્યાધાત આવી પડ્યો. આર દિશા તરફ ધોર અશાંતિ તેને જ્ય પમાડવા લાગી. પોતાના રાજ્યની શાંતિ સ્થાપવા, તેણે તે રાજકુમારોને નિર્વાંગીન કરવાનો નિર્દય કર્ષે તેનો પહેલો પુત્ર સંગ તે ભયંકર અંતવિજલ્પમાંથી આંખજીવન બચાવવા માટે દેશ છોડી બીજા પ્રદેશમાં આર્યો ગયો. રાણાએ, પૃથ્વીરાજને તેના ઉન્કટ આદ્યને લીધે દેશ બહિષ્કૃત કર્યો. નાનો જ્યમલ અકાળે આ લોકમાંથી અતહિત થયો.

નન અને પૃથ્વીરાજ મહોદર ભાઈ હતા તેઓની જનની ઝાલા વંશની પુત્રી હતી જ્યમલ તેઓને ઓરમાન ભાઈ થાય ચોહાણ વંશીય પૃથ્વીરાજ સાથે શિયોદીય પૃથ્વીરાજનું વિશેષ આદર્ય માનુષ પડે છે. ચોહાણ વંશીય પૃથ્વીરાજની વીંગા જેવી શિયોદીય વંશના પૃથ્વીરાજની વીંગતા હતી. એ બન્નેમાં એવું આદર્ય જોવામાં આવે છે કે એક ગલ્લને બીજા રાજાની પ્રતિકૃતિ માનવામાં આવે તો કાઈ અન્યુભિ થાય તેમ નથી શિયોદીય પૃથ્વીરાજના વીર ગુણ ઉપર મેવાડવાસીઓ એટલાબધા મુન્ધ હતા કે મેવાડની અધોગતિમાં તે વીર પુરુષનાં ચરિત મળાની તેઓ આનંદિત થતા મન અને પૃથ્વીરાજમાં બહુ વેસાધ જોવામાં આવે છે મનનું ચરિત, પૃથ્વીરાજના ચરિતથી વિપરીત હતું. બન્ને વીર અને નાદરૂપી હતા પણ નમનું નાદાનકથ, વિવેક દ્વારએ નિયમિત હતું. પૃથ્વીરાજ નિઃશ્વર પુત્ર માટે ઉન્કૃત હતો તે એક દાણ ખડગને મીચાનમાં નાખવા કર્ય માનતા નહી.

તે ખડગની મદદે, પોતાના પ્રાગ્ધનો માર્ગ નિષ્કંટક કરવા પ્રતિજ્ઞાવાળો હોય જોડેનો જે “વિધાનાએ મેવાડના શાસન કર્યાનો અધિકાર મેપવા મને. મંગલ્યો છે” નન ગમ્મતમાં જેટ પુત્ર હતો. અમ જન્મતાના અધિકારે તે, ચિતોડના ત્રિદાસને જેનવાને પાત્ર હતો. ઉદ્ધતસ્વભાવ પૃથ્વીરાજન માટે તે પાત્રતા, તે જાનરી શક્યો નહિ. ચિતોડના ત્રિદાસને કોણ જોડે, તેના માટે ગણના પુત્રોના વિવાહ આર્યો. પ્રત્યેક કુમાર, પાત પોતાનું હિત માપવા તપન થયા.

એ પ્રમાણે વિવાહ કરતા રાજકુમારો, પોતાના કુટુંબ મૂર્ચમલ પાને, રાજ ત્રિદાસનના અમ્મિયાના દક માટે તર્કવિત્ક કરના હતા. એટલામાં મોટો રાજાના નન પીર પીર જોડ્યો. “ન્યાય મને હું મેવાડના દશ દગાર નનરોના ઉત્તાધિકારી છું, પણ તમે મારા સ્વાર્થના વિરોધી થયા છો.” આ મનમે, તે વિવાદની ત્રીમાંના નરો થાય નેથી નહી. ન્યાય જે તમે, નાદરૂપી

મુગરાની ચારણી દેવીની પરિચારિકાની ગણના ઉપર ભરૂંસો રાખેો તે સંઘળો વિવાદનો ચુકાદો થાય તેમ છે. જો તમે સહુ સંમત હો તો આલો, તેની પાસે જઈએ. પણ પહેલા એ પ્રતિજ્ઞા કરો કે, જેને તે પસંદ કરે તેજ ચિતોડના સિંહાસને બેસે.” શઘળા તે વાતમાં સંમત થયા. સંગના વચનનું અનુમોદન કરી તેઓ ચારણી દેવીના એકાંત સ્થળે ગયા. તે એકાંત પર્વત કંદરમાં પેસી પૃથ્વીરાજ અને જયમદલ એક આસને બેઠા. સંમુખે એક વ્યાઘ્રચર્મ બીછાવ્યું હતું, સંગ તેના ઉપર બેઠો. તેનો કાકો સૂર્યમલ પણ તેની પડખે તે ઉપર બેઠો. પૃથ્વીરાજે, તે યોગીની દેવી પાસે પોતાનો મનોલિલાષ નિવેદન કર્યો. એટલામાં યોગીનીએ વ્યાઘ્રચર્મ તરફ આંગળી કરી, તેથી શઘળા સમજ્યા જે સંગજ, ચિતોડના સિંહાસને બેસવા પાત્ર છે અને સૂર્યમલ પણ રાજ્યનો કેટલોક ભાગ ભોગવવા અધિકારી છે. પૃથ્વીરાજ, તેટલામાં પોતાનું ખડગ લઈ સંગનું માથું કાપવા આગળ વધ્યો. સૂર્યમલે વચ્ચમાં પડી, પૃથ્વીરાજના આઘાતમાંથી સંગ બચાવી દીધો.

ચારણી દેવીની પરિચારિકા, પોતાના રક્ષણ માટે દૂર પલાયન કરી ગઈ. ન્યારે પૃથ્વીરાજે સૂર્ય મદલ ઉપર હુમલો કર્યો. મંદીરનાં અંદર બંને વચ્ચે ઘણું યુદ્ધ થયું. તે યુદ્ધ, થોડામાં પ્રશમિત ન થયું, તેમાં બંનેને અસંખ્ય આઘાત લાગ્યા. સંગને એક બાણ અને પાંચ તલવારના ઘા લાગ્યા. તે તે સ્થળથી પલાયન કરી ગયો. શરના આઘાતથી તેની એક આંખ કુટી. એ વિષમ દ્વંદ્વ યુદ્ધમાંથી પલાયન કરી સંગ ચતુર્ભુજ દેવીના મંદીર તરફ દોડ્યો. ત્યાંથી શિશંતિ નગરને વીધી, તેણે ઉદાવતવંશીય વીઢા નામના રજપુતનો આશ્રય લીધો. ક્ષતવિક્ષતાંગ સંગે વિદાનો આશ્રમ માગ્યો, સદાશય વિદાએ રાજપુત્રીથી તેને આશ્રય આપ્યો. એટલામાં જયમલે તીવ્ર વેગે આવી સંગ ઉપર હુલો કર્યો. શરણાગત સંગના રક્ષણ માટે સદાશય વિદાએ જયમલના હુમલાની વ્યર્થતા કરી દેવા પ્રયત્ન કર્યો. સંગ ત્યાંથી પલાયન કરી બીજા સ્થળે આશ્રય ગયો.

ક્ષતમાંથી આરોગ્ય મેળવી ફરીવાર બળવાળો થઇ તેજસ્વી પૃથ્વીરાજ, પોતાના પ્રચંદ પ્રતિદંદી અગ્રજસંગની શોધ માટે આશ્રયો. સંગે, પૃથ્વીરાજની શ્રેષ્ઠ ભણી, તે પોતાના રક્ષ માટે છાનાં વેશમાં ગુપ્ત સ્થાને વિચરણ કરી ભમતો હતો, એ અજ્ઞાતવાસ કાળમાં તેના કદની અને દુર્દશાની સીમા રહી નહોતી જે સંગ રાજપુત્ર અને ગેવાડના સિંહાસનનો ઉત્તરાધિકારી હતો તે સંગ નિર્વાસિત મનુષ્યની જેમ અતિદીન ભાવે, વનેવને ભટકતો હતો. દુર્દશામાં આવેલા સંગે નિરૂપાધ થઈ, કેટલાક છાગપાળનો આશ્રય લીધો તે બકરા ચરાવી ભણતો નહોતો તેથી તેઓ તેને મારતા હતા. પોતાના આશ્રયમાંથી તેને કહાડી સુકતા હતા વર્ષો સંગના કાલાવાલાથી તેઓ પોતાના આશ્રયમાં તેને રાખતા હતા તેઓ તેની પાસે ઘઉંના લોટના પિષ્ટક કરાવતા. સંગ એ પ્રમાણે દુર્દશામાં રાત્રીદિવસ

દહાદમે હતો. એટલામાં કેટલાક ગ્રન્થોએ આવી તેને અમરશ્યો એક યોદ્ધા માથે આપ્યા તેની સાથે લખ્યું તેઓ શ્રીનગરના કડીમચાંદનામના એક સરદાર પાને ગયા કરીમચાંદ પરમાર વગીય ગ્રન્થુત ગ્રન્થુત હતો. તે દરરુ વ્યવસાયી મગદાર હતો. સગ તેઓ દાગળુન થયો તેણે તેની વૃત્તિનું અવલોકન કર્યું. હુદનો વ્યાપાર પુરો કરી એક રોજ મન પોતાના યોદ્ધા ઉપરથી ઉતરી એક વરસા નીચે ખેડે ત્યાં વિરામદાધિનિ નિદ્રાદેવીએ તેની ચક્ષુએ આક્રમ્ય કયો પોતાના મીથાન માથેની તલવાર ઉપર પોતાનું અસ્ત મુકી તે નિદ્રાદેવીને વશ થઈ ગયો, તે વૃક્ષ નીચે જમ્બિહુ બાહિય અને જેમ્બિહિલ નામના બેવિશ્વત્ત નોકરો પોતાની રોડ કમ્તા હતા તેઓના ત્રણ યોદ્ધા પાનના મેદાનમાં સગતા હતા નૃસિંહની નિઃશ્વરગ્રિમ, વરસાનો ભેદ કરી મનના મુખ ઉપર પડતી હતી તે નેહ લપસે અતુલ્ય હતો એક મોરો. ભુજગ આવી નવના મનક ઉપર પોતાની ફણ વિભાગવા લાગ્યો તેની ફણ ઉપર એક સાનનું પળી ઉભેથી ચિન્તા કરવા લાગ્યું. શકુન ભણનાર માટે નામના એક ભગવાટે તે નધગો વ્યાપાર એવો નવને ઉડેલો એક તેણે તેની પાને નવિમન્ય કરી દીધું જે આપ નવનસમાન પાનથો” કરીમચાંદે મગની નધગી કડીકળ નાલગી પોતાની પુત્રી તેના કરમા આપી વ્યા મુખી મગને પિતૃ નિહાનન ન મગ્યુ ત્યામુધી કરીમચાંદે સગને મેદા આદરથી પોતાના મહેવમા ગામથો

ત્રણ ભાઈઓના વાદ વિવાદના ખમર યોદ્ધા નમચના ગણ ગાયમલના કાને પહોંચ્યા તેતો માભાગ્યુ જે ઉદ્ધત અવસ્થા પૃથ્વીનાગના દેહો અવધાને તેનો ખરો ઉત્તરાધિકારી નાથ પામવાની ગિયતિમાં આ સી ગયો છે તેથી તે પૃથ્વીનાગ ઉપર અન્વત ક્રોધાયુન થયો તેણે પૃથ્વીનાગને પોતાના ઉખટ ખેલાયો તો તેના અન્યાયચન્ન મારે પુષ્ટક નિન્કારવી કર્યું જે “તુ માન ગાન્ય પી દુર વડે ભ” તુ એવો ઉદ્ધત નાદમી અને ક્રોધ પ્રિય છે, લેથી માન પ્રવિદ્ય થવા પી શક્તિ” તેજસ્વી પૃથ્વીનાગે પિતાને નિન્કાર પીર નવ મો તે બીજાવ નભગયો નહિ નાથ પન્ ગન અવાનીને લ. તેણે પિતૃ નાન્યનો પનિમાન કયો અને નધવાના પટાના બાવીય નાનન નન નક સયો

૧ ગણા કુલના ગ્રામ્યનીય વધવા નેવાદન મુખ મનિ નથ પામી હતી વળી સાનકુદુભમા અદન અદર કલક દોરાવી નન્યના અનજન્યનો પ્રાદુભાવ થયો તેથી મેવાદમા એક એક પ્રદેશ ન ના ના થક તેમ નસા નહિ વિશેષ કરી ગદવાર જનપદ - જાના ન રહ - ૧ નિનિના હનો ગદવાર આન પક્ષીની ખાતે સ્થાપિત અનજહી પર્વત નિવાની નીન લોકો ગદવા-મા આવી, તેનો નાથ કરવા લાગ્યા

ગદવારની ગજવાની નાદોદમા જે ગજકીય મેનાદળ ગણેલ હતુ, તેની તે પર્વતવાસીઓએ ગણુડી કરી નહિ તે મેનાદળ મીન લોકની ગતિનો સેધ કરી શક્યુ નહિ. પૃથ્વીરાજના જાણવામા તે હકીકત આવી પૃથ્વીરાજે થોડા સમય નાદોદમા ગાળનાનો વિચાર કર્યો પોતાના પ્રયોજનીય દ્રવ્યો લેવા માટે તેણે ત્યાના ઉંઝ નામના વાણીયાના ઘેર પોતાની વીંટી ઘરેણે મુકી દેવનો વિચિત્ર મહિમા, ઉઝાએ પૃથ્વીરાજને જાણ્યો નહિ, પણ થોડા સહવાસમા તેણે પૃથ્વીરાજને જાણખી કહાલ્યો. ઉઝાએ, પૃથ્વીરાજને સઘળી જાતનુ અનુકુલ આપવા પ્રતિજ્ઞા કરી પૃથ્વીરાજે તે વણિક ઉઝાને પોતાના દળમા દાખલ કર્યો તેના ધરામર્શના અનુસારે તેણે નીન ટોડોનો નિઝહ કર્યો અને ગદવાજ જનપદમા શાંતિ સ્થાપી પૃથ્વીરાજ વીંગ માહસી અને તેજસ્વી હતો તેના પિતાએ તેના પ્રવૃત્ત ગુણનો અપૂર્ણ વિચાર કરી તેને નિર્વાસિત કર્યો હતો તે અવસ્થામા તેનો પુરુષાર્થ નાશ પામ્યો નહોતો તે નિશ્ચય જાણતો હતો જે રાજકુળમા જન્મ લઈ પોતાના પુરુષાર્થની મદદે અમર્ય વિધેનો અને આફનો હુકમ કરી તે રાજ ગિહામન મેળવી શકશે હુગચાગ મીન લોકોના કરાણઆમમાથી ગદવાર જનપદને પચાનવા પૃથ્વીરાજ યોગ્ય અવમગની રાહ જોતો હતો.

જે સમયે પૃથ્વીરાજ નગરનગરમા આવી પહોંચ્યો, તે સમયે ગવત ઉપાધિધારી મિનાધિપ, તે નગરમા પોતાનુ શામન ચલાવતો હતો તે જોવો પ્રતાપશાળી થઈ ગયો હતો કે, અને જણુતો તેના તાબામા નોકર ધર્મગ્રંથેલા હતા ઉઝાની મત્રણાના અનુસારે પૃથ્વીરાજે તે મીનાધિપનુ આધિપત્ય સ્વીકાર્યું પોતાની ખરી જાન વીગેરે છુપાડી, તે મીનધિપની સેવા કરવા લાગ્યો અને શા ઇલાજથી, ગદવાર જનપદનો ઉદ્ધાર થાય તે ઈલાજે તે સેધવા લાગ્યો આભાગ્ય વશે, તે ઇલાજ નો સુયોગ પોતાની મેળે પૃથ્વીરાજની પાને આવ્યો મીનલોકો આહરીયા નામનો મહોત્સવ પાલતા હતા તે મહોત્સવમા નોકરો થોડા ગેજ સ્વાધીનતા પામી પોતાના જે જે કુટુંબન મળતા હતા પૃથ્વીરાજને પણ થોડો સમય સ્વાધીનતા મળી, તે અવગમ પોતે પોતાના અમીષ માધવામા તત્પર થયો નગરની બહાર આવી તેણે પોતાના અનુગત રજપુતોને જોલાગ્યા તેણે તેઓને પોતાનો અભિ પ્રાય જાહેર કર્યો જેમા તેણે મીનગજને પકડી પાડવાનુ જીજ્ઞ, જેવુ તેણે કહેવુ માલજ્યુ કે તેના અનુચર રજપુતો મીનાધિપ ઉપર પડયા થોડા સમયમા નગરમા હાવક લોલક થયુ મીનલોકો તથા નગરવાસીઓ રજપુતોના હુમલાથી ત્રામ પામી પલાયન કરી ગયા પૃથ્વીરાજ નગરની બહાર ઉભા રહી તે બ્યાપાર જોતો હતો જોતા જોતામા તોફાને ભય કર મૂતિ ધારવુ કરી તે તોફાનમાથી બચવા માટે થોડે ચડી મીનરાજ નગરની બહાર નીગર્યો પૃથ્વીરાજે તેને પકડી પાડ્યો પૃથ્વીરાજના ભાલાથી તે હણાયો દુર્વૃત્ત મીનરાજની દુરાકાક્ષા પાગપડી નહીં, તેણે તે ઉપયુક્ત ફળ

પામ્યો અડખે પડખેના ગામડા સળગાવી દઇ પૃથ્વીરાજે મીનલોકોને ઉપયુક્ત તળ આપી સઘળા મીનલોકો પૃથ્વીરાજના અને તેના અનુચરના હાથમા પડ્યા માત્ર એક કિલ્લા શીવાય સઘળો ગઢવાર પ્રદેશ પૃથ્વીરાજના કબજામા આવ્યો, તે દીણાતુ નામ દશુરી હતુ, તે ચોહાણ રજપુતના કબજામા હતો.

મીન લોકોના હાથથી ગઢવાર જન પદનો ઉદ્ધાર કરી તેનો શાસન ભાર પૃથ્વીરાજે ઉઠા અને સદાને સોંપ્યો સદા સોલકીએ તે સમયે સદગડને કબજે કર્યું હતુ પાટણના ધ્વસ પછી તેનો કોઈ પૂર્વ પુરૂષ તે સઘળા પાર્શ્વત્ય પ્રદેશમા આશ્રય કરી ગઢેવ હતો મદાએ, માદ્રેયા ચારણની પુત્રી સાથે વિવાહ કર્યો, એટલેકે તે સસરાનો પણ છોડી પૃથ્વીરાજના પક્ષમા રહેવા રાજ્ય નહોતો પણ વિજયી રાજકુમાર પૃથ્વીરાજે, -દેશુરી નગર વિગેરે તેને ભૂમિવૃત્તિમા આપ્યા તેથી સદો તેનો પણ છોડી શક્યો નહી તે સમયે પૃથ્વીરાજના કાર્યે રાણાને શ્રવણગોચર થયા રાણાએ પૃથ્વીરાજ ઉપર સતુષ્ઠ થઈ તેને નગરમા પાછો બોલાવ્યો.

પૃથ્વીરાજ પિતૃરાજ્યમા પાછો આવ્યો, તે સમયે જયમલને ઘાત થવાથી તેના સોભાગ્યનુ દ્વાર પરિષ્કૃત થયુ આવશ્યક બોધે આ સ્થળે જય મલના મૃત્યુનુ વીવરણ આપવુ યોગ્ય છે પ્રાચીન તક્ષશીલા તાડાતક નામે કહેવાતુ હતુ તે તાડાતક, રાય શૂરતાન નામના એક રજપુતના કબજામા હતુ. જે બાલુકય રાજ્યોએ દીર્ઘકાળ અણુહીલવાડ પાટણમા રાજ્ય કર્યું આ તેના વશધર રાય સૂરતાન હતો ઇસ્વીસનના તેરમા સૈકામા ચવન વીર અવાઉદીનના બાહુબળના પ્રભાવે, સૂરતાનના પૂર્વજોએ અણુહીલવાડ પાટણ છોડી ભારતવર્ષના મધ્ય પ્રદેશમા આશ્રય લીધો ત્યાં વસી, રાજ્યવ્યુત સોલકી રજપુતોએ પ્રાચીન તક્ષક કુળાધિપ્ત તોડાતક કબજે કર્યું પણ તેના વશધરો લાંબા સમય સુધી ત્યાં રાજ્ય કરી શક્યા નહી, છેવટે સૂરતાન રાવને પ્રસિદ્ધ અકગાન વીર હીલે ત્યાંથી કહાડી સુક્યો ત્યાંથી તે નીસરી આગવત્નીના પાદ પ્રદેશસ્થિત બેદ નોર નગરમા આશ્રય લઈ, તે સુખે હુ બે મમય કહાઠવા લાગ્યો તેના ચેટે તારાબાઈ નામની એક પરમ સુદર પુત્રી પેદા થઈ તે તારાબાઈ તેના હુ બની ચ નણની અને કન્ટની શાત્વના થઈ પડી ન્યાગે ન્યારે તે શોક સાગરમા ડુબી અચત પીડીત થાતો ત્યાગે તે આનદદાયિની તારાબાઈનુ સુખ કમલ જેઇ

- એ બ્રમિરતિના દાનપત્રમા પૃથ્વીરાજે પાતાના વશધરોને દિવ્ય આપી મુચ ૫ છે જે કાઇએ તે બ્રમિરતિ પાછી લઇ લેતી નહી તેના વશધરો ૧૭ સુધી તેની મુચના પાળે છે

* પ્રાચીન તક્ષ લોકો સ્થાપ ૧ કળામા વિશેષ પારત્યી હતા તેની પ્રતિતિ તક્ષશીલાના મહેન વિગેરે બેવાયી થા છે હાલ તો તે નગર મપુર્ણ રીતે વિધ્વસ્ત છે તોપણ તેના ધ્વસ રાશીમાથી તેમા પ્રાચીન ગોરવના અને ચિન્હો નીમરી આવે છે

શાંતિ ભોગવતો હતો. તારાબાઈ તેના જીવનનું જીવન અને આશાની આશા હતી. દંધ મરૂ સ્થળની શાંત શ્રોતસ્વીની તારાબાઈ હતી. તારાબાઈ જન્મથી દુઃખના કોડમાં ઉછરી હતી. તે રાજનંદિની હતી. ગોરવશાળી પવિત્ર સોલંકી વંશની કુદ્દલ સરોજની હતી. તારાબાઈ જ્યારે બાલ્યાવસ્થામાં બાપના પડખામાં બેસી પૂર્વ પિતૃ પુરૂષોની ગુણ કથા પિતાના મુખથી સાંભળતી ત્યારે તે આનંદિત અને પુલકિત થતી.

તારાબાઈ પુરૂષનો પહેરવેશ પહેરી થોડે ચઢી ધનુર્બાણ ધારણ કરી યુદ્ધ કરવાને શિખવા લાગી. તે તે કામમાં એવી કુશળ થઈ જે થોડા ઉપર ચઢી, અવ્યર્થ સંધાને, બાણ ફેંકવા લાગી, રાવશુરતાએ ઘણીવાર તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરવા મહેનત કરી હતી. તેની સાથે વીરનારી તારાબાઈ કાઠીયાવાડી થોડા ઉપર ચઢી તેની સાથે જતી હતી. તે તોડાતંકના ઉદ્ધાર માટે યુદ્ધમાં ઉતરી હતી. તેના અપૂર્વ યુદ્ધ કૌશળને દેખી ઘણા શુરવીરો અવનત મસીક થઈ ગયા હતા. તેના અવ્યર્થ બાણ સંધાને અનેક યવન સૈનિકો, યમના ઘેર પહોંચ્યા હતા. એ વીર સ્ત્રીના વીરત્વનું અદ્ભુત વિવરણ રાજસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું અનેક રજપુતો તે રમણીય રત્ન મેળવવા ઉત્સાહિત થયા. પણ સુરતાનનું પણ વૃત્તાંત સાંભળી તેઓ તે કામમાં અગ્રેસર થવા સાહસી થયા નહોતા. રાજશુરતાને એવું પણ કરેલ હતું જે “જે રજપુત યવનના હાથમાંથી તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરી શકે તેજ ધનામમાં, તારાબાઈને પામી શકે” છેવટે જયમલ સાહસ કરી બેદનોરમાં આંચો અને તારાબાઈનું પાણી ગ્રહણ કરવાને તેણે ઇચ્છ્યું, પણ વીરનારી તારાબાઈ દંભથી બોલી, “તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરો, ત્યાર પછી મને પામશો.” જયમલ તેમ કરવા સંમત થયો તારાબાઈના રૂપથી તે એટલો બધો મુગ્ધ થઈ ગયો હતો, જે તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન ન કરતાં, અન્યાય ઉપાયે તેને હસ્તગત કરવા તેણે ઉપાયો યોજ્યા. સુરતાન તેના એ અન્યાય ઉપાયથી દંધ થયો તેણે તેનો વધ કર્યો.

જે સમયે, આ ઘટના ઘટી તે સમયે સંગ અજ્ઞાત વાસમાં હતો. ધૃત્વીરાજ પણ નિર્વાસિત હતો. જયમલને મેવાડનો ખરો ભિત્તરાધિકારી, સમ્રાજા લોકો માનતા હતા. પણ તે જયમલ દુર્ભાગ્યવશ, સુરતાનના હાથે હણાયો. તેથી રાયમલ ના હૃદયમાં ક્રોધ અને જીર્ણાસનો ઉદય થયો. સભાસદોએ જયમલના મૃત્યુનું વિવરણ રાણાને જણાવ્યું તેઓએ, શુરતાનના આચરણનું પ્રતિક્ષણ આપવા રાણાને ઉત્કેષ્યો, રાણાએ ઉદાર ભાવે તેઓને કહ્યું જે “જે સુર્જે, એવી રીતનું અયોગ્ય કર્મ કરી એક આખરૂદાર અને આકૃતમાં આવેલા રજપુતને અપમાનિત કરવા ચેષ્ટા કરી તે સુર્જે પોતાના દુરાચારનું ઉપચુકત ફળ મેળવ્યું. ઉદાર હૃદય રાણો રાયમલ એવા મહિમામુચક વચનો બોલી સુર્જો રહ્યો. તેણે તે શોલંકી સરદારને બેદનોર જનપદ ભુમિવૃત્તિમાં આપી દીધો.

તે સમયે, જે નશીબ જયમલ, રાવ પરિતપ્ત સુરતાનના હાથથી હણાયો, તે સમયે વીરવગ્ન પૃથ્વીરાજ નિર્વાસિત હોઇ માળવ રાજ્યમાં ગયો. હોતો તે નિર્વાસિત અવસ્થામાં બહુ કાળ રહ્યો નહીં. દુર્ધર્ષ મીન લોકના હાથથી ગદવાર રાજ્યનો ઉદાર કબાળી તે પિતાની સ્નેહની નજરમાં પડ્યો. રાજા ગયમલે મંત્રુષ્ યઇ. તેને પોતાના રાજ્યમાં આવ્યો ત્યાં પછી તેના અસ્તીત્વ વીરત્વને અને યશોભાતિનો રાજસ્થાનમાં ફેલાવ યયો. પૃથ્વીરાજના અત્યુચ્ચ વિરત્વના વિવરણ સાંભળી મુદરી તારાબાઈ વિમુગ્ધ થઈ તેને વરવા, વિચાર કરવા લાગી. પૃથ્વીરાજ સ્વદેશમાં આવ્યો ત્યારે તારાબાઈને આનંદની સીમા રહી નહિ. પૃથ્વીરાજના હૃદયમાં તારાબાઈને મળેલી આશા જગૃત થઈ તે આશાના મોહન મત્રમાં પ્રભોદિત થઈ પોતાની જીવન તોષણી તારાબાઈને જોવા માટે તે બેઠનોર નગરમાં જવા અગ્રેસર થયો.

તે આશાના મોહન મત્રથી પ્રભોદિત થઈ, તારાબાઈને ત્યાં જઈ મળવાને પૃથ્વીરાજે કહેવરાવ્યું. રાવ સુરતાને તેને આદરથી રોકવું કયો. ચિત્તવિનોદિની તારાબાઈ પૃથ્વીરાજની પાસે આવી પ્રાણભરી પરત્પન્ના પરસ્પર દર્શન કર્યાં. પૃથ્વીરાજે સુરતાન પાસે પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો અને તે બોલ્યો જે આપને કોઈ રીતની ચિંતા રાખવી નહિ. હુવૃત્ત યવનોને તોડાતકમાંથી હાલ કહાડી મુકુલુ જે જે એક અકવાડીયા પછી ત્યાં યવનનું આમાન્ય ચિહ્ન ગહેશે નહિ, વિદાયકાળે, વીરવગ્ન પૃથ્વીરાજ તારાબાઈને મળવા ગયો, અને ડ્રેમગદગદ સ્વરે શુધાસિદ્ધ વચ્ચે તે મુદરીને બોલ્યો 'મુદરી' તારા હાલના માટે હું આ કઠોર કાર્ય દેવમાં ઉતર્યો છું. જો 'મારી આશા નિષ્ફળ ન થાય, તારાબાઈએ ધીર નમસ્વરે ઉત્તર આપ્યો. વીરવગ્ન 'આ હૃદય તમારું છે, તમારા માટેજ અનેક હુખ લોગવી અંહી આવી રહેલ હુ આ શત્રુ નિવેદન એટલુંજ છે જે તમે કઠોર તત્ત્વો આદર કર્યો છે પણ તેનું ઉદાપન કરવા યત્નવાળા થાઓ.' દુરાચાર યવનોને દૂર કરી આપો પ્રકૃત ગ્રન્થિત પ્રગુપ્તો પરિચય હોમાડી આપો !' પૃથ્વીરાજ પોતાના મત્ર આધનની ઉપયુક્ત અવનગ્ની પ્રતિજ્ઞા કરતો હતો. નાભામ્યવશે તે અવસર આવી પહોંચ્યો. સુલલમાનના મોહરમના દીવને પાસે આવ્યા પૃથ્વીરાજ પાવતો ઘોડેસ્વાર ત્રાયે તોડાતક તરફ ચાલ્યો. વીરવગ્ન તારાબાઈ અજસરે નજીવ થઈ પૃથ્વીરાજની ત્રાયે ચાલી રહ્યું. તારાબાઈએ આજ પ્રગુપ્તો વેશ ધારણ કર્યો તે આજ યવનનોને તોડી પાડવા ભયકર રણશે ત્રમાં ઉતરી, આજ યવનનોને કોણ બચાવ કરશે.

તેઓ જ્યારે તોડાતક નગર પાસે પહોંચ્યા તે સમયે, યવનો તાજીયા લઈ મોટા જલકાથી અને હાથથી કીડવાની બહાર નીમ્યાં. પૃથ્વીરાજ પોતાના

દળ સાથે તેના દળ સંજે મળી ગયો. તેઓને જોઈ યવનના મનમાં પ્રથમનો સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહિ એટલે કે પૃથ્વીરાજને પોતાનું અભિષેક સાધવા સુયોગ મળ્યો તાજા કાળે કાળે મહેલની પાસે થઈ નીકળવા લાગ્યા. તે મહેલની ગ્યાલરીમાં યવનરાજ પોતાનો પહેરવેશ પહેરતો હતો અપરિચિત ઘોડાસ્વારોને જોઈ તેના મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થયા, કાળે, તેના હૃદયમાં વિષમ સંદેહનો અવિભાજ્ય થયો. એટલામાં વીરનારી તારાબાઈએ તેના ઉપર એક બાણ ફેંક્યું. તે કાળે પૃથ્વીરાજે પોતાના હાથનું લયંકર શુભ તેના ઉપર નાંખ્યું જેથી યવન રાજમૂલગણામી થયો. સઘળા લોકો આકસ્મિક લયંકર વૃત્તાંતથી ત્રાસ પામી પલાયન કરવા લાગ્યા. પૃથ્વીરાજ પોતાના દળ બળ સાથે યવનો ઉપર પડ્યો અને નિઃકુર જાતે તેઓનો સહાર કરવા લાગ્યો. કાળે તેઓ નગરના દરવાજા પાસે આવ્યા, પણ તેઓ વિઘ્ન વિના તેમાં પેશી શક્યા નહિ. એક રણાન્મત માતંગ, વિકટ શુદ્ધ ફેરવતો દરવાજાના મુખે ઉભો હતો. તારાબાઈએ એક મોટા કુહારથી તેની શુદ્ધ કાપી. નિઃકુર પીડાથી પિડીત થઈ શ્રવણ ભેરવ અવાજ કરતો તે માતંગ ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો, ત્યારે યવનો છેવટના સાહસે ઉત્તેજિત થયા, તેઓએ લયંકર પરાક્રમે પૃથ્વીરાજ ઉપર હુમલો કર્યો. થોડા સમયમાં બંને દળ વચ્ચે ઘેરિયું આઘાત્યો પૃથ્વીરાજ પ્રયત્ન કેસરીની જેમ યવનોને દળવા લાગ્યો. કાળે યવનો પરાજય પામી પલાયન કરવા લાગ્યા પણ ક્યાં પલાયન કરી જાય ! આ જગતમાં જીવનશીખના માટે કોઈ આશ્રય નથી.

વીરવર પૃથ્વીરાજના કોધાનળમાંથી તેની રક્ષા કોણ કરે ? દુર્કામાં યવનો જે દિશામાં પલાયન કરી ગયા તે દિશામાં પૃથ્વીરાજ અને તેના સહયોગી તેઓની પાસે પડ્યા. એ પ્રમાણે તોડાતંકનો ઉદ્ધાર કરી વીરવર પૃથ્વીરાજે પોતાનો મતેનું ઉદ્ધાપન કર્યું અને તેના દળ સ્વરૂપ સુરસુંદરી તારાબાઈને તેણે મેળવી. જે સમયે પૃથ્વીરાજ સ્વદેશમાંથી પાછો ફર્યો તે સમયે સૂર્યમંત્ર પોતાની અભીષેકસિદ્ધિ માટે સારંગદેવ નામના રજપુતને મળી માળવપતિ સુબલકર પાસે ગયો. યવનરાજ સુબલકરે તેની સહાયતા કરવા માટે મેવાડ તરફ એક સેનાદળ મોકલ્યું. તે સેના દળની મદદથી સૂર્યમંત્રે મેવાડના દક્ષિણના પ્રદેશ ઉપર હુમલો કર્યો. અને થોડા સમયમાં તેણે સદ્રી વાદુરો અને નાઈવીગેરે પ્રદેશો હસ્તગત કર્યા. તેણે ચિતોડને કળાજે લેવાનો પણ ઉદ્દેશ કર્યો દુર્ધર્ષ સૂર્યમંત્રેના દારૂણ હુમલો રાણો રાજમંત્ર મદ્ય કરી શક્યો નહિ. તેણે લાંબો સમય શાંતિ લોગવી નહિ તેની પાસે જે થોડું સૈન્ય હતું તે લઈ તે રાજદ્રોહીને સજા કરવા ચિતોડની બહાર નીકળ્યો. ચિતોડ પાસેની ગાંભીરી નદીના તીરે બંને મેનાદળ પરસ્પરના સંઘર્ષીન થઈ ઉભા રહ્યા. કાળે યુદ્ધ આરંભ્યું. રાણો રાજમંત્ર તલવાર બાંધી સામાન્ય મેનિકની જેમ યુદ્ધ કરવા લાગ્યો, યુદ્ધમાં તેના ઉપર બાવીશ ઘા પડ્યા, તેનું સઘનું અંગ ક્ષત વિધતે થઈ

નયુ બાવીશ જળમમાથી અંતરધાને કધિય વહેવા લાગ્યું તોપણ તેને વિગમ નહોતો તોપણ તેને શાંતિ નહોતી કંમે અન પ્રત્યંગ શિથિલ થઈ પડ્યું. તેને મૂર્છા આવવાના પૂર્વ લક્ષણ જણાવ્યા તે નમયે પૃથ્વીનાજ એક હબાર નેનાદગ લઇ નેની નયે મળી ગયો તેણે નણ્ણને સુદરેત્રમાથી અંતગિત કર્યો અને પોતે મનુની નામે થયો લયક પ્રનિયોગી સર્ચનલને શોધતો પૃથ્વીનાજ એનિડને કાપત ગાપના સુદરેત્રમા વિચરવા લાગ્યો મર્ચમલ થોડા સમયમા તેની આમે આવી નહોતો, ત્યારે પૃથ્વીનાજે પ્રવર આઠાવન કરી તેને પકડ્યો બન્ને વચ્ચે કદ સુદ રાગુ નર્ચમનનુ મળી અનેક રાગી ગિધિવ ચયુ, તોપણ તે સુદમાથી નિરૂત ન થયો અનેક દલ અને પાના લયન નનન ચાલુ બન્ને ઢગના ધણા નેનિકા નનલ પાગ્યા પલ કોક પકાના લય પનન્યના ચિન્હ નેવામા આવ્યા નહિ ત્યાપછી નમગાએ મ્હાલ્લિનયવડે કેવલ કલાકત ધઇ તે દિવને સુદનુ કાર્ય છોડી દીધુ

વીરજ પૃથ્વીનાજ, તે દિવને પોતાના કાકા મૂર્ચમલના દર્શન લેવા, તેના તણુમા આવ્યો એ સમયે તે બન્ને વચ્ચે જે વાર્તાલાપ ચાલ્યો તે માલગવાથી ગરુપત આર્થ વીરનુ મહાત્મ્ય વખાણવા વિના આવે તેમ નથી જનતના ઇતિહાસમા એવી જીનનુ કોઁલતિનુ મહાત્મ્ય લેવામા આવતુ નથી તે દિવનની વાત માલગવાથી હાન ! હૃદય કાગી લય છે પૃથ્વીનાજ, કાકાના પટનદિમા આવ્યો ત્યા તેણે લેયુ જે મૂર્ચમલ એક નામાન્ય શય્યા ઉપર નુતો છે તેની કાયા હોદીવી બન્ડાયેવી હતી એક વાગદ તે જળમ થોડ તેના ઉપર પાડા બાધતો હતો જે લગીને તેને પ્રવર પ્રતિયોગી, નેનાથી તે આ હુદીશાને પામેલ છે જેને ન્ણ મ્થમે પાગી દેવા તેણે હજારો વેણા કરી હતી તેને આજ નયુએ આવતો નેડ વીન્ડી નૂર્ચમલ મધ્યામાથી બેઠો થયો અને તેને તેણે થયોચિન માનનશ્રમે પ્રહણ કર્યો બન્નેના આકાર વેણા દગિત વીગેગીથી એવું માયુમ પડનું હતુ જે, તેઓ બેના વચ્ચમા કોઈ દિવન વિગેધ થયો નથી

સૂર્ચમલે, પોતાના લગીનને આમન ઉપર બેનવા કરુ પૃથ્વીનાજ આમન ઉપર બેને તે બન્ને વચ્ચે ત્યાં પડી વાન ચાવી

પૃથ્વીનાજે પુન્યુ, કામ આપના જળમે કેમ છે ?

નૂર્ચમલે કહ્યુ બન્વા દીકન ! તુને નેડ એટલા બધો આનદ થાય છે જે હું નિડાયન તનડુનનુ

પૃથ્વીનાજે કહ્યુ-કાકા ! હું કદીવાનગને નયો નથી, આપના દર્શન લેવા જતી રી અગી આવ્યોકુ હું નન્યત તુધિવ વયો છુ, કાકા ! કાંઈ ખાનુ કન્ય આપગો ?

સૂર્યમંદલ અત્યંત આનંદીત થયો. થોડા સમયમાં આનંદોદન તૈયાર થયાં. બન્નેએ એક પાત્રમાં ભોજન કર્યું. પૃથ્વીરાજને કાંઈપણ સંદેહ નહોતો. વળી વિદાય કાળે તાંબુલ ખાવામાં પણ ખાધ લીધો નહીં, કાકાની પાસેથી વિદાયગીરી લેતી વખતે, પૃથ્વીરાજ નમ્ર વચને બોલ્યો, કેમ કાકા ! આવતી કાલે આપણા યુદ્ધનો અંત આવશે ના !

— સૂર્યમંદલે કહ્યું— દીકરા ! ઉત્તમ. આવતી કાલ સવારમાં આવશે. રાત્રીનો અવસાન થયો, પ્રભાત થયું. પરોઢીયામાં પૃથ્વીરાજ અને સૂર્યમંદલ દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવામાં ગુંથાયા. તે સમયે કાકા ભત્રીજાનો મેળંધ રહ્યો નહિ. ફક્ત મમતા, ક્રોધ, વીરેરના સુકુમાર ગુણમાં જલાંજલિ આપી. સ્વાર્થના સંરક્ષણ માટે, બન્ને ધત્રિયો દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં મચ્યા. સેનીકો પણ યુદ્ધમાં ગુંથાણા. સૂર્યમંદલની સેનાએ પુષ્કળ ખળ બતાવ્યું. પણ તે યુદ્ધમાં જય મેળવી શક્યા નહીં. પૃથ્વીરાજનું ભયંકર બલ મદ્દત કરતાં ઉવટ શત્રુઓ મદ્રિનગર તરફ પલાયન કરી ગયા. વિજયગૌરવનો હેમ સુકુટ મસ્તકે ધારણ કરી વીરવર પૃથ્વીરાજ ચિતોડ નગરમાં આવ્યો. તે યુદ્ધમાં તેના શરીરે સહસ્ત્ર સ્થળે જખમ થયાં હતાં. પરાણત થયેલ સૂર્યમંદલ જીવન તોપીથી આશાને છોડી શક્યો નહીં, તે આશાના કઠોર, મુઠ્ઠામાં, સુઘ્ર થઈ તેણે કઠોર, દુઃખો અને કષ્ટો ભોગવ્યાં. દુઃખમાં તે આશાથી ત્રણ વાર તે યુદ્ધમાં ઉતર્યો અને ત્રણ વાર પરાણત અને અપમાનીત થયો. છેવટે ચિતોડના સિંહાસનના લાભ માટે તેણે આશા છોડી દીધી નહીં.

એ રીતે અનેક દીવસો આલી ગયા. કાકો ભત્રીજા અનેક વારે યુદ્ધમાં પરસ્પર લડવાને ઉતર્યા. પણ કાંઈ ફેલોદય થયો નહીં. સૂર્યમંદલને અંદરે અધ્યવસાય કમ થયો નહીં. બ્યારે તેની માથે પૃથ્વીરાજની મુલકાકાંત ધારી, તેજસ્વી પૃથ્વીરાજ ત્યારે દંભથી બોલતો ને 'મારી શિરામાં ન્યાસુધી એક જિંદુ લોહી પ્રવાહીત રહેશે ત્યાં મુધી, મેવાડની સૂર્યમંદલ પ્રમાણવાળી જમીન તમારા હાથમાં આવવા દઈશ નહીં.

સૂર્યમંદલનો મનોભિલાષ પૂર્ણ થયો નહિ તેજસ્વી પૃથ્વીરાજની દૃષ્ટિ તેને સર્વદા દૂર રહેવું પડતું હતું. તે જે સ્થાને પલાયન કરી જતો, તે સ્થાને પૃથ્વીરાજ તેનું અનુસરણ કરી તેના ઉપર હુમલો કરતો હતો. દુઃખમાં પૃથ્વીરાજના ભયથી તેને મદા સશક રહેવું પડતું હતું. એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે પલાયન કરી જતાં સૂર્યમંદલ વાડુવા નામના ગંભીર અરણ્યમાં પેઠો. પૃથ્વીરાજે ત્યાં જઈ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ત્યાંથી પલાયન કરી સૂર્યમંદલ મનપાદપની શાખાપ્રશાખામાં કોટડી બનાવી તેમાં ત્યાંથી દૂર દેશથી રહેવા લાગ્યો. એવા ઘાટા અંતર-

— સૂર્યમંદલે ઉત્તર કાળમાં જાણ મરદાંગના મદ્રીમાં અધિકાર મેળવ્યો છે. તેના પુત્રકાગારમાંથી એક પાંદુ લેખ મળી આવ્યો છે, તેમાં આ વિવરણ વિસ્તારથી પ્રકાશિત છે.

જ્યમાં તેના સૈનિકો અને ઘોડાઓ સતત યથા સૂર્યમહા એકવાર તે ગભીર પ્રદેશમાં સારીએ સારા દેવની માથે વિશી અગ્નિ સેવન કરતો હતો તેની સાથે સુદ વિષયક વાર્તા જવાવતો હતો. તે સમયે અત્યંત ઘોડાના ચળુના અવાજ અને હિંચારવ તેઓના સાલગવામાં આવ્યા તે સમયે સૂર્યમહા સાનદેવની સામે બેઠું બોલ્યો હતો કોઈ નથી ! આ પૃથ્વીના આગે છે એટલામાં વીરવર પૃથ્વીના પોતાના જળ બળ સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો ઘોડા સમયમાં મોટી ગઠબઠક થઈ ઉઠી અન્નના ઝહુકારથી અને શુભવીગતાના નાદથી વનજુભિ કષિત થતા લાગી પૃથ્વી રાજે છલગ મારી કાઢા પાતે આવી કાકાઉપર હુમલો કર્યો તેના માત્ર એક આ માતથી સૂર્યમહા પૃથ્વી ઉપર પડત પલ્લુ સારંગદેવની રમ્યાથી તેમ થયું નહિ સારંગદેવે વીરકાર સાથે પૃથ્વીગજને કહ્યું “હાલ તો જમાડના વીરો અમાઘાર કરત એક મુદ્દિનો આઘાત અધિક છે તે સમયે સૂર્યમહા સુદમાં ઉતરી ચક્રો ના સુદ બધાં ચળવાનું કહી તે નમ્ર વચને પૃથ્વીગજને બોલ્યો “ દીકરા ! અઃ બે કે હું મરજુ પાશુ તોપણ અને કાઈ સુકશ્યન નથી આગ પુત્રો રજપુત છે દેશમાં હુલ્લ હાટ કરી, તેઓ પોતાની જીવિકા જવાવશે પણ તારો નિષાત ધારો તો ચિંતાકની દેવી દશા થશે તેમ યવાધી અને કવક બેમચે હું પછી કોઈની ખાને શું અણ દેખાડું, આરા નામ માથે કાયમ અપયસ ગુણાયો રહેશે

સુદ અટકી ગયું કાકાએ અને ભત્રીજાએ પોતપોતાની તકવાર મીયાનમાં નાખી ઘોડા સમયના માટે કોર પ્રતિદ્વંદ્વીતા તેઓ ભુવીચયા ત્યાર પછી પૃથ્વી રાજે પોતાના કાકાને ધીર નમ વચને પ્રુછ્યું કાકા ! ત્યારે હું આવ્યો ત્યારે તમે શું કરતા હતા ?

૧) સૂર્યમહાએ રોકે સાથે ઉત્તર આવ્યો—દીકરા ! શું કરીને અનર્થક ચપ મારી ચાલ કહાડતા હતા

૨) પૃથ્વીરાજ—માથ જેવો શનુ તમારે માથે નાજે છે તો શીંગેતે તમે નિશ્ચિત રહી જાની દીવમ કહાડો છે

૩) સૂર્યમહા—દીકરા ! તે મને નિ બલ કરી દીધો બધા ત્યાં માથુ મુકવાનું સ્થળ બેઈ ત્યાં રહી નિશ્ચિત રહું છું

૪) ત્યાર પછી બને શત્રુઓ ઘોડો સમય પુના નવા જેવું, નામંત વિગેરે રણપ્રાપ્તિ દૂર કરવા ઘોડાવલુ કરવા લાગ્યા ઘોડા નમય પછી પૃથ્વીરાજે સૂર્ય મહાને કહ્યું કાકા ! બે આજુ છે બે આ સમાની ખાને કાળીકા છે બે લાવી બેપ છે મનમાં મે સ્થિર કર્યું છે બે આવવી કાલ ત્યાં જઈ અમરજનનીની પુન કરીએ તમે મારી સાથે આવશે અથવા તમે ન આવો તો આગદેવને મોકલશે

૫) સૂર્યમહાએ ઘોડો સમય વિચાર કરી કહ્યું ‘ જવ્યા ’ શરીર અત્યંત

હુર્ણ છે એટલે હું તો આવી શકુ તેમ નથી મારો પ્રતિનિધિ સારગદેવ તારી સાથે આવશે, પૃથ્વીરાજે તેમ થવા દેવામા મમતિ આપી બીજા દીવસે પરાંટીયામા કાળીકા પૂજની તયારી થવા લાગી, કંગે યજ્ઞિદાન આપનાનો મમય આબો, કાળદેવીના સમુજે એક પાડાનો ઉત્તર્ગ થયો બકગનુ યજ્ઞિદાન આપવાની તોયાગી થઈ એટલામા પૃથ્વીરાજે પોતાની તલવાર કહાડી સારગદેવ ઉપર હુમલો કર્યો, સારગદેવ સશસ્ત્ર નહોતો અને વચમા ઘેર સુદ્ધ થયુ, બન્નેના અંગે જામમ થયા છેવટે, સારગદેવનો પરાજય થયો વિજયી પૃથ્વીરાજે તેનું મન્ત્ર છેદયુ તેનું લોહીવાગુ માયુ કાળીના અપ્પગમા તેણે સુડયુ ત્યારપડી તેણે તેના કાકાનું કાઠનું ઘર લાગી નાખયુ તેમા રહેલ દ્રવ્ય મધ્યુ લુટી લીધુ

બેનશીખ સૂર્યમહિની મનોવેદનાની સીના રહી નહી તેણે રાજ્યની આશાએ હુ અયત્રણા લોગથી ડગલે ડગલે તેણે વિપદની અકુશનો માગ સહન કર્યો ભાઈ બધુ સ્વજન વીએરેને આશામા છોડવા પડયા તેનું નામ લાખા કાગ માટે રાજદ્રોહીના નામે કલકિત થયુ. પોતાના રક્ષણનો ડોષ ઇલાજ ન બેવાથી તે સદ્રી તરફ પલાયન કરી ગયો ઉદાસીન સૂર્યમહિ કનખલ નામના મહાવનમા થઈ જતો હતો એટલામા તને માલુમ પડયુ જે એક વાઘ એક બઢનીના બન્ધાને પકડવા વાગવા ચેષ્ટા કરે છે બચ્ચુ તેની માના રક્ષણમા હોવાથી વાઘ તેને પકડી શકતો નથી એ વ્યાપાર બેધ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે આ સ્થળે વસવાથી ડોલતેને અધિકાર બ્રહ્મ કરી શકે તેમ નથી એ ધાગણુ તેના હૃદયમા હઠ ગ્રીતે બધાઈ જેથી સૂર્ય નહી તે સ્થળે વસ્યો ત્યાના આદિમ અધિવાસીઓને તેણે હરાવ્યા અને ત્યા તેણે દેવગ નામનો એક ક્ષીલો સ્થાપ્યો થોડા કાળમા તે સ્થળના -રતા હબરો ગામડા તેના કળબમા આવ્યા એ રીતે પ્રતાપ ગઠ દેવળની સ્થાપના થઈ

વિજયી પૃથ્વીરાજ ગાવથી અને મોટા સમારોહથી પોતાના ગભ્યમા પાછો આવ્યો રાણા રાયમલ્લે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો જે પૃથ્વીગજ, એકવાર તેનો વિરાગભાજન અને અપ્રીતિપાત્ર થયો હતો આજ રાણાએ તેને હૃદય ઉપર ધાગણુ કરી પ્રીતિથી ભેટયો તે પુત્રના ગોરવે પોતાને ગોરવાન્વિત માનના લાગ્યો વપટીના કાપટયમા તેની પવિત્રથી અકાળે આ લોકમાથી વિન્નિત થઈ કાકા સૂર્યમહિ ઉપર જય મેગની થોડો મમય ચિતોડમા ગ્હી તે પોતાના વામ સ્થળ કવમી ક્ષીલના આવ્યો ત્યા પોતાના બેષ બધુ મગનો તપાસ કરતો તે પ્રાણુ પ્રિયા તારાબાઈ સાથે સમય કહાડવા લાગ્યો એ મમયે તેને પોતાની બેન તરફથી એક પત્ર મળ્યો તે શીરોધપતિ પાણુગય સાથે તેની બેનને પગણાવી હતી પાણુરાય અતિમાદક દ્રવ્ય પ્રિય હતો મદિગ અરીતુ વીએરે માફક દ્રવ્ય મેવી મત્ત થઈ તે રાત્રી દિવસ કહાડતો હતો જ્યારે મત્તપચુ વધી પડતુ ત્યારે તેને હિતાહિતનું જ્ઞાન રહેતું નહિ ત્યારે તે પ્રકૃત પાશવીવૃત્તિ ધાગણુ કરી પોતાની સહધર્મિણી ઉપર

નિષ્કુન્ન અને અર્થેષ માવગળા ઝૂતો હતો

કોઈ કોઈ વાર, તે તેના ઉપર આગનો વરનાદ વરસાવતો હતો કોઈ કોઈ વાર તેને તે પ્રહાર ઝૂતો હતો કોઈ કોઈ વાર તેને તે, પૃથ્વી ઊપર ધ્રુવિ શય્યામા સુવાદી નખતો હતો ગર્જનદિનીતુ આજુ બધુ હું જ બેઠો દુરાચાર પ્રાણુશયનું હૃદય, દયા પ્રણ થાતુ નહિ સુકુમાની રજપુત પુત્રી અનેક અનુનય વિનય કરતી હતી કુપય થઈ પ્રાણુપતિને રેગવવા અને, એણે કરતી હતી પણ સધણું તેનું નિષ્કળ ગયું તે કોઈ પણ ઇલાજથી તેને, હુમ્મીઁમાથી ફેરવી લાવવા અમર્થ થઈ નહિ છેવટે લાઈવાજ અને લાચાર થઈ મધળી હૃદીકતનો એક મન તેણે પૃથ્વીગર્જને લખ્યો

ત્રિયતમ બહેનનો પત્ર પૃથ્વીરાજે આઘાપાત વાચ્યો તેનું હૃદય એકદમ નિહાડણ હું જ અને કોપથી ભનઈ ગયું હુર્વિત પ્રાણુગયના દુરાચરણનું ઉપચુકત પ્રાયશ્ચિત કરાવવા, તે ગીરા તરફ ના થો, અડધી ગતીએ બનેવીના મહેલ ખાસે પહોચ્યો પ્રેશદ્વાર બધ ટોવાથી, પૃથ્વીરાજ નીમણીની મહાથે મહેલનો આવીઁ ઓળંગી પ્રાણુશયના ગયનાગારમા પેઠે રાયના ારમા ચેમી તેણે, પોતાની પિયતમ બેનની શોચનીય દશા જોઈ તેણે બેયુ કે તે પૃથ્વી ઉપર સુતી છે તેની આખમા નિદ્રા નથી, મુજ ઉપર લાવણ્ય નથી રજપુત બાળા અનંગળ કેવે છે, રનેહમય બ્રાતાને ખાસે આપેયો બેઈ, મગલ રજપુત બાળાનું હૃદય ઉચની પડયુ તે કેદ કેદે ગેવા લાગી, પૃથ્વીરાજે તેને આસ્વામન આપ્યું પોતાની તવવાર પ્રાણુશયના ગંગા ઉપર સુકીને તે ગર્જના કરવા લાગ્યો પણ પતિનતા રજપુત બાળા લાઈના નગ્નમા પડી, ગેતી રેતી બોવી, હું માગી લઉં છું, હું માગી લઉં છું, મને વિધવા ન ના વિધવા વવા મે તને બોલાવ્યો નથી જગીને પ્રાણુગથે પણ પૃથ્વીરાજ પાડે પ્રાણુલીલા માગી પૃથ્વીરાજે તેને વુ, બે તમે માગી દેનની મોજી તમાગ માવા ઉપર સુકો, બે તમે તેનો પાદ અર્ચન નો તે હું તમને દામા નાપુ, તેજ તમાકે હવિતદાન હું કેકે પ્રાણુશયે તેમ ઝગાતુ ઝમુવ નું ત્યાં પછી પૃથ્વીરાજે દામા આપી તેને બધુ લાવે દયમા ધાગલ થયો તેને કોઈ પ્રગમીત વયો તેની હુધામા અગત પામી પૃથ્વીરાજનું દય પ્રમાનદે લગડ ગયું તેણે લગયું બે પ્રાણુશય મધણ અપમાન વિમરી ગયો છે પણ તે તેનો મન નીચ્યો તે બ્રમેજ તેનો મર્વ નારા કયો તે ભમમાજ તેનું ભમય હવન આળે નાજ પામ્યું તે પ્રાણુશયને ઓળખી ગય્યો નહિ તે દુરાચારી કષ્ટી કુટીવ વિચારમધાતક છે એમ તે વિચાર કરી નાકયો નહિ પ્રાણુશયના મોખીદ મમાન અને મમાદરમા લોળવાડ તેણે પ્રાણુ

શોભણ વાની પ્રે મામા વગ ઝગા પ્રાણુશયો જન્મ થયો હતો તેનું બીજું નાન જામી હતું

રાયને મરણ હૃદયવાળો બાણ્યો પ્રાણુગયે, પાચ દિવસ તેનો આતિથ્ય સરકાર
સ્વીકારવા પૃથ્વીરાજને પ્રાર્થના કરી, સગળ હૃદય પૃથ્વીગણે તેની તે પ્રાર્થના સ્વીકારી

પાચ દિવસ આમોદ પ્રમોદમા નીકળી ગયા છઠ્ઠા દીવસે યેન અને બનેવી
પાસેથી વિદાયગીરી માગી પૃથ્વીરાજ મલમીઠ તરફ ગયા રો પ્રાણુગયે કેટલાક
મોદક તયાર કર્યા જેમા તેણે વિષ મિશ્રિત રું જે મોદક પૃથ્વીગણને આપ્યા
મોદકની બનાવના પૃથ્વીગણના મનમા મેલ નાના મનમરની નમુજો આવ્યો
કે તેણે બનેવીએ આપેલ મોદકમાથી મટન અગા ખાધો મ માન તેણે
મનક ધુણિત થયું હૃદયમા દરૂપ દનણ દના દાગી કચે રગ પ્રત્યજ
ગિરીલ વના લાગ્યા અતિ રૂપે વામાનાના મદીન સુવી ગાયા ત ન્યગી તે
એક પગલુ ચાલી શક્યો નહિ રદીના અગણામા રુડિગયા લાથી તેણે જીવન
તોપીણી તારાબાઈને બગર આપવા માણુમ મોકલ્યો

પણ તે જીવનમા હવે પ્રાપ્ત તોષિણી તાગબાઈને દેખવા પામ્યો નહિ
તારાબાઈ નગમ્માથી વિદાય થઈ બહાર નીકળી ન હોય એટલામા પૃથ્વીગણનો
પ્રાણુવાયુ તેની કાયામાથી નીકળી ગયો ભાગતવર્ષતુ એક વિરાટ નક્ષત્ર કક્ષ
ચ્યુત થઈ અતલ કાળ સાગરમા નિમગ્ન થયું સમસ્ત પ્રકૃતિ કંઠણ સ્વરે ગતી
હોય એમ લાગ્યું, સમગ્ર જીવન બાણ્યે એ બીજણ ભૂપે કપિત થયું હોય
એમ કપિત થયું પતિપ્રાણુ તાગબાઈ પ્રાણુપતિને જીવતો દેખી ગયો નહિ તેણે
ચિંતાનગમા પરાક્રમી પતિની વાને પોતાનો દેહ બાળ્યો

રાણો રાયમલ એ નિહાડણ પુત્ર શોક મહન કરી શક્યો નહિ જે પૃથ્વી
રાજને મેળવી તે સગળુ વિવસન દુખ અને જયમનનો મરણુ શોક ત સહન
કરતો હતો તે પૃથ્વીગણને નિષ્કુર ચમે પોતાના ગ્રામમા લઈ લીધો તે કઠોર
પુત્ર શોકાનગમા, જીવનનો ઉત્તમર્ગ કરી રાણો ગયમલ પુત્ર પૃથ્વીગણ વાને આ
લ્યો મેવાડ ગાંધ્યમા મોડો હા હા ગાંધ્ય ગયો મધણા પૃથ્વીગણના મગ્ધુથી
અને ગણાના મૃત્યુથી વિલાપ ગવા લાગ્યા

રાણો ગયમલ, અગર જે પોતાના પૂર્વ પિતૃ પુત્રપોના જેવો મર્દ
ગુણ મપન્ન નહોતો પણ તેનામા ગત્યોપયેગી ગુણોનો વિશેષ પરિચય જે
વામા આવે છે અમાધાનપુ મડો અને નિપરો દુઃ કરી ઉત્કૃષ્ટ પ્રણાનિકાથી
તેણે સ્વગાંધ્યનુ માગન કર્યું છે તેથી તેને એ સુદૃઢ અન નીતિમાન ગબ્દ
કહીએ તેમા અત્યુક્તિ ગણાય તેમ નથી, અગર વર્ગ તેના ઉપર હૃદયની શરૂ
ભક્તિ ગતો હતા તેણે પણ પ્રજાને નતતિની જેમ ગળી હતી

અષ્ટમ અધ્યાય.

રાણા સંગ્રામસિંહનું સિંહાસનારોહણ-મુસલમાન સામ્રાજ્યની
તે કાળની અવસ્થા-મેવાડનું ગૌરવ-સંગની જયપ્રાપ્તિ જુદી જુદી
લતિનો, ભારતવર્ષાક્રમણ વૃત્તાંત, બાબરે કરેલ ભારતવર્ષનું આક્રમણ
બાબરે કરેલ દિલ્લીશ્વરનો પરાજય, દિલ્લીશ્વરનું નિધાન-બાબરની
વિરુદ્ધે સંગની યુદ્ધ યાત્રા, કનુયાતુંયુદ્ધ, સંગનો પરાજય, સંગનું મરણ
અને ચરિત વર્ણન-રાણા રત્નમિહનું સિંહાસનારોહણ તેનું મૃત્યુ
રાણા વિક્રમજીત, રાણા વિક્રમજીતનું આચરણ, સરદારો તરફ દ્વેષ-
ભાવ-માળવ પતિએ કરેલ ચિતોડનું આક્રમણ, ચિતોડનો
પ્રત્યક્ષ; જહરવ્રત, મુસલમાનોએ કરેલ ચિતોડની લુપ્ત, ચિ-
તોડનારક્ષણ માટે હુમાયુનનું આગમન, ચિતોડનો ઉદ્ધાર
કરી તેના સિંહાસન ઉપર હુમાયુનથી વિક્રમજીતનું
આરોહણ, સરદારોએ કરેલ વિક્રમજીતની રાજ્ય
બ્રહ્મતા, વનવીરની, રાજ્યાસન ઉપર પસંદગી,
વિક્રમજીતની હત્યાનું વિવરણ.

પૃ ૧૫૬૫ (ઈ મ ૧૫૦૬) મા મંગ્રામસિંહ ચિતોડના મિ-
હાનને બેઠો, તેના નુદર પ્રભાવે, મેવાડ રાજ્ય નોભાગ્ય અને શ્રીવૃ-
દ્ધિના ગીર્ષ સ્થાને થઈ બેઠું, પણ હુબ અને પરિતાપનો વિષય
એટલો કે મેવાડ રાજ્ય તે નોભાગ્ય અને શ્રીવૃદ્ધિનો ઉપભોગ લાંબા
વકત સુધી કરી ગયું નહિ, શાથી કે મંગની માથે તે નોભાગ્ય અને
શ્રીવૃદ્ધિનો અવમાન આવ્યો, વીરવ મગના મરણ પછી અગર બેઠે મેવાડના
નોભાગ્યના અને શ્રીવૃદ્ધિના બેચાર ચિન્હ ગ્હેલા જોવામા આવેલ છે પણ વિશેષ
વિવેચના કવાધી નિરૂપ્ય ખાત્રી થાય છે જે તે ચિન્હો અસ્તગમનો-સુખ સૂર્યની
ચેપરદિમ માલાની જેમ સ્વલપ કાળના માટે ઝગમગી રહેલાં હતાં.

ઈંદ્રલુપનનું લય, ઈંદ્રપ્રચનગર એક નમયે પાંડવોનું પવિત્ર લીલાસ્થળ
હતું. જે ઈંદ્રપ્રચનગરના તેઓના પુત્રારવ મધરોએ લાગે કાળ; રાજ્યશાસન

ગલાબું હતું. જે ઇદ્રપ્રસ્થ હીંદુરાજ ચક્રવર્તી પૃથ્વીરાજનું શ્રેષ્ઠ સ્થળ અને સાધન સ્થળ હતું. તે ઇદ્રપ્રસ્થ ગીજનીના, ઘોરીવંશના, ખીલજવંશના, અને, લોદીવંશના યવનરાજાઓના પ્રચંડ પાદાઘાત સહ્ય કરી આવેલું છે. તે ઇદ્રપ્રસ્થ આજના સમયે કાળ માહાત્મ્યે છિન્નવિચ્છિન્ન છે. જેના છત્રતળે એક સમયે જે વિશાળ રાજ્ય વિરાજતું હતું. તે વિશાળ રાજ્ય આજ અસંખ્ય ખંડમાં વિભક્ત થઈ ગયું. તે સઘળા રાજ્યના અધિપતિઓ પ્રચંડ અગ્નિ સમભાવે હીંદુદેષી હતા. પણ તે અધિપતિઓમાં સ્વદેષ માત્ર યજ્ઞ અને ધરાક્રમ નહોતું. એટલે કે તે સમયે મેવાડનું અધિપતિઓ તેઓને તૃણવત્ ગણતા હતા, તે સમયે દિહી અને કાશીના વચ્ચેના પ્રદેશમાં ચારસ્વતંત્ર રાજ્યો સ્થપાણું હતાં. આ ચારે પ્રદેશના આધીશ્વરો નામ માત્રના રાજા હતા. રાણા સંગ્રામસિંહ તેને રાજા કરી ગણતરીમાં લેતો નહિ, મેવાડે રાજ્યના વિગત વિશ્લેષ કાળમાં માળખપતિ અને શુર્જરપતિ એકઠા મળી યજ્ઞવેદ કરી ચિતોડ ઉપર આઠવા હતાં. ઘરા, પંડુ તેઓ મેવાડનું અંતર્ગણ કરી શક્યા નહિ. વળી કંથારે વીરવર મંગ્રામસિંહ મેવાડના રાજપુત્રાને રંણસ્થળે પરિચોક્ષિત કરતો હતો, તે સમયે શુર્જરાધિપતિ અને માળવાધિપતિ મંગ્રામસિંહના પ્રચંડ તેજની સંમુખે ડભા રહી શકતા નહોતા. રાણા સંગ તે સમયે ભારતવર્ષનો સાર્વભૌમ અધિપતિ હતો. મારવાડના અને અંબરના રાજાઓ તેને પૂજ્યપદાર આપી. તેની કીર્તિમાં વધારો કરતા હતા. જ્વાલીયરના, અજમીરના, શીકડીના, રાંધસીના, કાંપીના, આદેરીના, ભુંદીના, ગાગરોણના, રામપુરના, અને આણુ વીગેરના “ રાવ ” ઉપાધિ ધારી રાજાઓ સામંત તરીકે રહી તેની પરિચર્યા કરતા હતા. તે સમયે મંગ અતીવ પ્રતાપશાળી થઈ પડ્યો. ઉંચા પદે રહેલા સામંત રાજાઓ નવ રાઉ અને ગવળ અને રાવત ઉપાધિધારી એકસો ચાર સરદારો પાંચસો રણુ માતંગ લઈ આઠ હજાર સ્વારો સાથે તેની મદદે યુદ્ધમાં ઉતરેલા હતા.

મંગના આકૃત કાળમાં જેઓએ મંગને આશ્રય આપ્યો હતો તેઓને સંપદ કાળે સંગ વિમરી ગયો નહોતો. તેણે ઉપકાર ઉપર પ્રત્યુપકાર કરી મોટી કૃતજ્ઞતા બતાવી છે, તેણે શ્રીનગરના કરીમચાંદને અજમીરમાં ભૂમિવૃત્તિ આપી, તે કરીમચાંદનો જયમઘ્ન નામનો એક પુત્ર હતો. આદેરી નામનો જનપદ હસ્તગત કરવામાં જયમઘ્ને મંગને આદેરી મહાયતા આપી હતી તે જાણતના સંતોષમાં રાણા સંગે તેને “ રાવ ” એવી ઉપાધિ આપી.

વિષમ અતર્વિશ્લેષ રાજ્યમાં જે મોટી વિગ્ન બહત થઈ ગઈ હતી તે રાણા સંગ્રામસિંહે પોતાના શાસન કાળમાં દૂર કરી દીધી. તે મોટો સાહસિક અને ધૈર્યવાળો રાજા હતો. એવું સુપ્રસંગે સ્વીકાર કરવું પડે છે.

— તે ચાર રાજ્ય દિહી, વિંધાના, કાંપી અને ભુવાનપુર.

રાજપુત્રોચિત સંમાને જણાવતી આપી અજ્ઞાત વાસે સગે જે કાલ યાપન કરેલું છે, તેથી તેની કાપુરપતા અને હીનમાહસતા જણાતી નથી પણ તેની અપૂર્વ ભાવિદર્શિતા અને ગીરાચિત સહિષ્ણુતા જણાય છે, તે અપૂર્વ ભાવિ દર્શિતાના બળે, તેણે મેવાડની ભવિષ્ય વિધિ વાગી લીધી નહોત, તેણે આગળ પાછળ બેંચા વિના પ્રકાશ્ય શત્રુતા પૃથ્વીરાજ સાથે કરી દીધી હત, તે મેવાડનું ઘોર અનિષ્ટ થઇ ગયું હત

સ આમસિંહ, એક દુદ્ધ વિચારક રાજ હતો તેણે પ્રકૃષ્ટ યુદ્ધનીતિના કામદાના અનુસાર જે લાની સેન, સંગઠિત કરી હતી તેમુરના વીરશઘની આગે દુદ્ધમા ઉતર્યા પહેલાં તે સેન સાથે અઆમસિંહ માળવાના અને દિંદીના યવનાધિપ ત્રામે અઢાર યુદ્ધમા ઉતર્યા હતા, તે અઢાર યુદ્ધમા તેણે જય મેળવ્યો તં રુદ્રોમા બે વાર, દીછીરવ ઇશ્વારી, લોદી, તલવાર લઈ તેની વીરુધ્ધ યુદ્ધમા ઉતર્યા હતા ત બે યુદ્ધમા પડ્યો એટલા બળાભાર્યા નયા કે તેમાથી માત્ર થોડા યવનો બચી શક્યા એ મમથે મેવાડ રાજ્યની સીના આગે તરફ વધારે વધી હતી ઉત્તમ મીયાનાના સીમાડે વહતી પીટાખાલ નદી મુખી, પૂર્વે સીંધનદી મુખી, દક્ષિણે માગવ ગાંધ્ય મુખી અને પશ્ચિમે મેવાડની નિળીક ઝિંઝીમાળા મુખી તેની હદ હતી એ અતુરતીમાળક મેવાડ રાજ્યનું આગમનસૂત્ર તે મમથે રાણા સનામસિંહના હાથમા હતું એ પમાણે સુવિનિર્મિત રાજ્યનો ચાનન કર્યા હોઈ અઆમસિંહ સ્વદેશીય અને સ્વજાતીય રાજાઓનું અપૂર્વ નમાન પામી ઓગવના ઉચ્ચ પગ થીયા ઉપર બઈ ચઢ્યે તેટલામા ચવત વીર બાબરનો શ્રવણુ ભેરવ નિહનાદ મગ્તવર્ધના પશ્ચિમ દ્વારે નલગાયો તે ભીરવ નાદે નધગી ભારતભૂમિ, એક અચક ટાડિતબળે કપિત થઈ, તેના નગે રાણા મગનો ઉત્તતિ ઓત આવતો અટક્યો વીરવ બાબર અમુ અને જહાંગીર નદીના તીર વતી ભિમવિકાત -ઉન્નેક અને તાતાગ નેચ લઈ ભારતવર્ષમા ન આવત, બે ભારતવર્ષના કીલ્લ ચવન રાજાએ તેના વાવટા નીચે એકઠા ન આત તો ભારતવર્ષ આજ કયા રસ્તાથી પરિચાતીત થાત તે કહી શકાતુ નથી આર્થ ચકવર્તીનો હેમ સુકુટ હીડુના

* આમાથી પચીસ આદિ પદિમે વિધાના નવચિત

- ઉન્નેક એક મકર જાતી પશુને બેવાધીને તુર્ક છે એમ કહી મમથ તુર્ક, મોનન અને મીનીક વીચે કેટલીક મુમવમાન જાતિના મમથ મેતેની પેદાશ છે અનેતેણે પુર્વે નંબીરીતનો મોટો વિશાળ કમરે કર્યો હતો હવે ઉન્નેક કે મ અમુ નદીના તીરવતી વિશાળ પ્રદેશમા અચિતન ૧૬૧૩૪૦ તેજ્યેએ પોતમા અધિનાયક ઉન્નેકજાના નમયમા મુમવમાન ધર્મ મીંગથો ૧૫૧૬ વીજાતનો અનિમાય છે જે તે અધિનાયક ઉન્નેક થયો તે મકર જાતિનું નામ ઉન્નેક પડ્યું છે.

મસ્તક ઉપર મુકાત, પણ હતભાગ્ય ભારત સંતાનના દુર્ભાગ્ય વશે તે થયું નહિ.

એશીયાના મધ્ય પ્રદેશવાસી દુર્ધર્ષ અસભ્ય અનાર્થ લોકો ભારતવર્ષના ચિરંજીવ પ્રાચીન કાળથી તેઓ ભારતવર્ષનું કેટલું અમંગળ કરતા આવ્યા છે. તે ભારતીય ઇતિવૃત્તમાં જવલદક્ષરે લખેલું છે. તે ઇતિવૃત્તથી સિદ્ધ થાય છે જે ભારતવર્ષના અંદર કોઈ દિવસ સુદૃઢ એકતા અને એક પ્રાણતા વિરાજતી નહોતી સ્મરણાતીત કાળથી ભારતવર્ષ ભારત ભૂમિ પરસ્પર વિષવાદી અસંખ્ય ક્ષુદ્ર રાજ્યોથી વિભક્ત, તે ક્ષુદ્ર ક્ષુદ્ર રાજ્યના અધિપતિઓ કદાચ પરસ્પર સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરતા હતા, કદાચ એક અધિપતિના મુખે બીજો અધિપતિ વિદેશ કરતો હતો. કદાચ એક અધિપતિના હુખે બીજો અધિપતિ શોક કરતો હતો, એક અધિપતિના રાજ્યના વિદેશીય રાજ્યના હુમલામાંથી બચાવ કરવા એક અધિપતિ પ્રાણ આપી એકા કરતો હતો. એક અધિપતિની ઉન્નતિથી ઈર્ષાળુ થઈ એક અધિપતિ તેનો અધઃપાત કરવા વિદેશીય રાજ્યને ઉશ્કેરતો હતો. દિગ્વિજયી સીકંદર બાદશાહના સમસામયિક ઇતિહાસ લેખકને વૃત્તાંત વાંચવાથી તે વિષયની સત્યતા માત્રમ પડી આવે છે. જે કાળે તે માસીડોનીયા વીર ભારતવર્ષમાં આવ્યો હતો તે કાળે એક પંચનદ પ્રદેશ અસંખ્ય સામાન્ય સામાન્ય રાજતંત્રથી વિભક્ત હતો. તે વિના સ્થાને સ્થાને નાગરિક તંત્ર પણ હતું. સીકંદર બાદશાહને કેટલાકે હુમલામાં સહાય કરી હતી. અને કેટલાક તેની વિરુદ્ધ ઉતર્યા હતા. સીકંદર બાદશાહ પછી પારસીક લોકો અલિયાનોદેશે ભારતવર્ષમાં પેઠા. મીઠવીર ડરાયુસે પોતાના અધિકાર ભુક્ત રાજ્યમાં ભારતવર્ષને અતિ સમૃદ્ધ દેશ ગણ્યો છે એ રીતે તક્ષક, જીત, પારદ, હુણ, કાનિ, ગ્રીક, પારસીક ધોરી શાકતીય વીજે દુર્ધર્ષ અનાર્થ લોકો, પર્યાય ક્રમે, ભારતવર્ષમાં પ્રચંડ પરાક્રમથી આવ્યા. અને ભારત વર્ષના ધનરત્ન કુંટી, પોતાના દેશમાં ગયા, કેટલાક ભારતવર્ષમાં પોતાનું વંશવૃક્ષ રોપી માતૃ ભૂમિનો શોક વિસરી ગયા. તે તે ભતિઓથી ભારતવર્ષનું અદ્યક્ષક ફેલું નહોતું પણ રાણા સંગ્રામસિંહના વિક્રમશાળી ક્રતિઓથી વીરવર બાબરે ૨ ભારતવર્ષનું અદ્યક્ષક ફેરવી ભારતવર્ષને કંઠેર દાસત્વની સાંકળે ગાંધી દીધું. તે સાંકળથી તે છુટયું નહિ. હવે છુટશે કે નહિ તેની આશા બાંધવાની હીમત થતી નથી.

* બાબર (જહીરદીન મહમદ) દીલ્લીનો મોગલ સામ્રાજ્ય પ્રતિષ્ઠાતા. આમીર તૈમુરની નીચેની છઠી પેઢીનો પુરુષ, બાબરના પોતાનું નામ ઉમ્મર રોષ મીરજા, તેના દાદાનું નામ આયુ મિયદ મીરજા ઈ. મ. ૧૪૮૩ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૫ મી તારીખે (હિજરી ૮૮૮ મરહમની ૬ ફી તારીખે) બાબરનો જન્મ થયો હતો. ઇ. સ. ૧૪૮૪ ના જુન માસ (હિજરી ૮૯૫ ના રમઝન માસમાં) પિતાના મૃત્યુ પછી, બાબર ફરગણા મળ્યાના સિંહાસને બેઠો. તેને અગીયાર વર્ષની ઉંમરે તાતાર અને ઉઝ્બેક લોક સાથે યુદ્ધ કરવાની જરૂર પડી હતી. પોતાનું

પુત ગજની જેમ પ્રમાઁ થયો હતો. મંજના જીવન કરતા બાબરનું જીવન અધિક આપન્યાસિદ મોદર્ય મમલકૃત હતું પોતાના વીરવે અને તેજસ્વિતને અધ થઈ બાબરે કદી પણ અવિવેકને વશ થઈ પોતાનું જીવન આપત્તિમા નાખ્યું નથી ઇ સ. ૧૪૯૪મા વીરવર બાબર ફરગણના ત્રિહામને બેઠો ત્યાં તેના મનુષ્યો તેને કાયમ ઉપદ્રવ કરનારા થયા તેના ઉપર વાગવા આપત્તિ આવવા લાગી સારે ફરગણને પોતાના ગણ ભાટે છોડી દેવા બાબરને ફરજ પડી મથિત હૃદયે હીડું કુશ સેલ માળા બોળાગી ઇ. સ ૧૫૧૮ મા નિયુનદના પૂર્વ પારે તેણે આશ્રય લીધો, ત્યાંપછી કાબુલમાં અને પચનદ પ્રદેશમાં તેણે માત વર્ષ અતિકાંટે કહાઠયા તે સમયમાં બાબર આત્મોદ્ધાનને ગતો શોધવા લાગ્યો ઉગ્રાગી અને ઉદ્યમસીળ માનવ લાખો આકૃતમાં પડેલો છતાં એક માત્ર પોતાના પુરવાર્યની મદદે તે વિપત સાગરને તરી જઈ પોતાના લક્ષ્મીને સુપ્રમાદ પામે છે બાબર ગજપુત્ર હતો, જે વિશાળ ગજનને અધિકારી હતો આજ તે ગજનને વચિત હતો.

બાબર, નિર્વાશિતની જેમ દૂર દેશમાં જામ ગતો હતો તેની સઘળી આશા વિલુપ્ત થઈ ગઈ હતી તોપણ તે એક ઘડીભર નિરૂત્સાહ થયો નહોતો કંઈ ઘણા સૈનિકોએ, તેના પક્ષ પકડ્યો નાન્યોન્નતિનો માર્ગ પ્રમાણિત કરતો કરતો, તે દિલ્લીશ્વર ઇબ્રાહીમ લોદીના માથે મત્રામ સ્થળમાં ઉતર્યો સોલાન્ય લક્ષ્મીએ બાબરના માથા ઉપર જથમુકટ મુક્યો દિલ્લીશ્વર ઇબ્રાહીમ રણરથજ ઉપર મગ્યો તેના સેન્ય માનતો પલાયન કરી ગયા સારે, દિલી અને આબ્રાના લોકોએ વિજયી બાબરની અવ્યર્થતા કરી કઠણાનિધાન ઇફિવરના અનુગ્રહમાં વીરવર બાબર ચમત્કૃત થયો અને કૃતજ્ઞતા સાથે અને સંપૂર્ણ ભક્તિ માથે, તે બોલ્યો “ હે જગદીશ્વર આ, જથ માગે નથી, તમારો છે તમારી અપાર કૃપાનો જથ છે ”

દિલી જથ પછી એક વર્ષ ઉપર વીરવર બાબર, જુકેમરી સંગ્રામસિંહના નિકેદે પોતાની નિજધિની સેના ચલાવી મ મમથે, એક મમકક્ષ મહાવીર મનુના નિકેદે પતિરુદિતા લેના તેને ઉતરનાનું હતું અગાઉ તેણે બેટલા મહા શુર પુરોના ગોણીતયુદ્ધ સ્થળે પાડવા છે તેટલા મહાશુર પુરોની માથે તુલના કરતા મ તમનિહ આવારણ શુર હતો બાબર જેવો વીર હતો, તેવા વીર તેના મેનિને હતા ગજનાના નિમશાળી તાતા લોડો તેની સહાય માટે સુદક્ષેત્રમાં ઉતર્યા હતા તેઓ અર્થવીર મત્રામસિંહના લીપણ વિક્રમભાવે પોતાના જીવનના અતિત્વની શકા ગતા હતા મત્રામસિંહના વીર્ય પાસે તેઓની જીતવાની આશા નીરુદ્ધ હતી મત્રામસિંહની સેના બેઠ બાબરનું મેન્ય નિરૂત્સાહ થઈ ગયું બાબર આવા વિષમ મકટમાંથી નિષ્કૃતિ પામ્યો તે, તેના બળથી, કળથી

કોશળથી પામ્યો નથી એક સ્વદેશ દ્રોહી વિશ્વાસઘાતક નરાધમના આનુકૂલ્યથી બાબર, તે વિષમ સંકટથી નિષ્કૃતિ પામ્યો એવા અસહુપાયનું અવલંબન ન કરત તો તે પીળાબાળના રથને પરાજય પામત તેનું સુકુટ શોભિત મસ્તક કુતરા ખાઈ જાત

ચિતોડપતિ સશ્રામસિંહના અચંડ સૈનિકના બળનો પ્રતિરોધ કરવા માટે આગ્રાનું તોરણ દ્વાર છોડી વીરવર બાબર, પોતાની સેના લઈ શીકડી તરફ આન્યો રાજપુત્ર કુળશેખર વીરકેસરી સશ્રામસિંહ તેના વિરુદ્ધે મોટી સેનાથી ઉપડ્યો, રાજસ્થાનના ઘણું કરી, સઘળા રાજાઓ, સશ્રામસિંહની સહાયે આવ્યા હતા સવત ૧૫૮૪ (ઈ. સ. ૧૫૨૮) ના કાર્તિક માસની પાચમે * રાણો સશ્રામસિંહ કનુયા નામના સ્થાને બાબરના પદર હઝાર તાતાર સૈનિકોની સમુજે આવી પહોંચ્યો ત્યાં રાણાએ સઘળાને નિપાતિત કરી દીધા જે કેટલાક ચવનો પલાયન કરી બચી ગયા હતા તેઓએ મુલદળમા જઈ સઘળી હંકીકત કહી એ પરાજયનું વિવરણ સાબરી બાબરની સેના એકદમ નિરૂત્સાહિત થઈ ગઈ

પોતાની રક્ષા માટે તેઓએ, પોતાની છાવણીની આસપાસ ખાઈ કઠીન એ હીનસાહસ સેનાદળની મદદે જે નવું સેનાદળ આવ્યું હતું તે પણ સશ્રામસિંહના અચંડ પરાક્રમથી પલાયન કરી ગયું, વિજયી રાજપુત રાજાએ તેઓના અનુસરણ કર્યું તેઓને પકડી પાડી તેમાંથી અનેક સૈનિકોને ચમને ઘેર મોકલવા અનેક સૈનિકો ઘેર સંકટમાં પડ્યા બાબર બહુ દુઃખદાયક અવસ્થામાં પડ્યા તો પણ તે નિરૂત્સાહ થયો નહીં જન્મથી તે મંકટ અને વિષદમાં પાલિત ભાઈ જેવો અને સહિષ્ણુતાનું અવલંબન કરી, તે સમયોચિત ઉપાય ચોજવા લાગ્યો પોતાની છાવણીની આસપાસ મોટા મોટા બંધ બાધી બાબરે પોતાની હારબંધ તેના ઉપર રાખી બાબરના મેન્યમાંથી અનુત્સાહ દૂર થયો નહીં તે જે દિશામાં નજર નાખતો હતો, તે દીશામાં વિષદની લયકર મૂર્તિ તે હતો, તે દીશામાં, ગુણકેસરી સશ્રામસિંહની લયકર શુક્રવી તેને વિભીષિકા ખાડતી હતી બાબર બહુ ચિતામાં પડ્યો તેના હૃદયમાં જુદી જુદી શીષ્ટ ઉત્પન્ન થવા લાગી કયા દરગજા રાજ્ય ? કયા દીકરીનું મીહાસન ? કયા તેજી જીવન તોપીથી આશાની શાત મૂર્તિ ? તે આશા શું તેના પરિત્યાગ કરશે, તે જીવન, પરિશ્રમ, પ્રાયાન, નિષ્કુળ થાશે ? એવી ચિંતાના ઉદય બાબરના હૃદયમાં થાતા હતા બાબર વીરવર સશ્રામસિંહના હલાનો પ્રતિરોધ કરી શક્યો નહીં તેની મનોવેદનાની હવે મીમા રહી નહીં એવી અકર્મણ્ય અવસ્થામાં પદર

* બાબરના જીવનચરિત્રમાં લખેલ છે જે કનુયાનું મુદ્દ ઇ. સ. ૧૫૨૭ના ફેબ્રુઆરી માસની ૧૧ મી તારીખે થયેલ છે

દીવસ ચાલ્યા ગયા પણ કાઈ કુળોદય થયો નહીં પછી બાળરે લુચ્છ માનવી શક્તિનો ભરૂસો છોડી દીધો અને ઐશીક્ષમતાનું આનુકંદ્ય મેળવવાની આશામાં આત્મકૃત પાપરાશિનું પ્રાયશ્ચિત કરવાનો તેણે મકપ કર્મે તે પ્રાયશ્ચિત કેવી રીતનું સસાધિત થયું તેનું વિસ્તૃત વિવરણ, બાળરની આત્મજીવનીમાં સુદર ભાવે પ્રકટીત થયેલ છે

વિધિપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત થયું બાળરે મનમાં વિચાર્યું જે તેનું અભિષિદ્ધ થાશે પણ તેથી વિપત્તિ નીવડયું “હવે હું સુરાપાન નહિ કરું” એમ કહી તેણે સુરાપાનના પાત્રો જમીન ઉપર ફેંકી દીધા તેથી તેના સૈનીક માણસો વિશેષ અનુસાહમાં આવ્યા તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાં અગ્રમગ્ન થયા નહિ, ત્યારે તેઓને ઉત્સાહિત કરવાને બાળર પાસે જોઈ રીતનો ઇલાજ રહ્યો નહિ છેવટે ઇસ્લામ ધર્મની દોહાઈ આપી, તેઓને ઉત્તેજિત કરવા તે ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો પોતાનું હૃદય અગર જો કે નિરત્યાહ હતું તોપણ હુડપોચીત સાહમ અને ઉત્સાહ પકડી તેજસ્વિ ભાષણ કરી, નિરપૃહતાથી મેનીકોને ચોડે ચોડે તે ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે બધયું જે મેનીકોનો નિરપૃહ ભાવ કંમે કંમે ફર થયો ત્યારે તેણે પ્રત્યેકના હાથમાં કુરાનની પોથી આપી મેધ ગલીગ સ્વરે કહ્યું “પ્રતિજ્ઞા કરો” કુરાનનો સ્પર્શ કરી ઇસ્વન્ના નામે શપથ કરી બોલો “બને તો જય લાભ કરવો નહિ તો રણસ્થળે પ્રાણ છોડી દેવા,” સઘળાના હૃદય ઉત્સાહિત થઈ ગયા સઘળા બાળરના પ્રસ્તાવે સમત થયા ઉત્સાહથી તેઓ ભીમનાદ કરી ઉઠ્યા મેન્યનો ઉત્સાહ જોઈ બાળરે સેનાનિવેશ તોડી નાખ્યો ક્ષણ માત્ર વિલંબ ન કરતા, તે સૈનીકો સાથે આગળ વધ્યો, પણ તે વધારે આગળ વધી શક્યો નહિ, ગ્જોન્મત્ત રજપુતો ટોળે ટોળે આવી તેની તોપોની સમુખ થઈ તાતાર મેનીક ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા

બાળરને તે સ્થળે સેનાનિવેશ કરવાની ફરજ પડી બાળરે પોતાની અવસ્થા તે સમયે નિરાપદ ગણી નહિ બાળરે પોતાની તોપો, સુશૃ બલામાં ગોઠવી દીધી તેનું વિશેષ મૌલાગ્ય થઈ પડયું જે સગ્રામસિદ્ધ બાળર ઉપર તેવી અવસ્થામાં હુમલો કર્યો વિપન્ન શત્રુ ઉપર હુમલો કરવો એ સગ્રામસિદ્ધ જેવા વિર પુરૂષને યોગ્ય નહોતું તેવી રીતથી હુમલો કરવામાં સગ્રામસિહનું મોટું અનિષ્ઠ થયું તેણે બાળરને વિપન્ન થયેલો બાળી યુદ્ધ કાર્યમાં વિલંબ કરવા માડી તેથીજ તેના સર્વ નાશનો માર્ગ મોકળો થયો તેથીજ તેના દુરમનો કંમે કંમે બળવાન થઈ ગયા, સગ્રામસિહનું મેન્ય આગમ અનાદગ અને ઉપેક્ષામાં ગ્જુ, ઉદાર હૃદય સગ્રામસિદ્ધે તેના મન્યની તે ગતિ જોઈ નહિ, સગ્રામસિદ્ધને સપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો જે શત્રુઓ મોગણા આયોજન કર્યો પણ રજપુતો પ્રાણ આપી યુદ્ધ કરવામાં

કચ્છ રાજ્યે નહિ, તે વિશ્વાસ સંગનાં પશુમાં કાળરૂપ થયો, એ વિશ્વાસના ઉપર આધાર રાખી તે ઉત્સાહ સાથે અપેક્ષા કરતો હતો. એટલામાં સંધિપ્રસ્તાવ લઈ બાબર પાસેથી એક દૂત તેની છાવણીમાં આવ્યો. સંધિ તેને આદરથી ઘડણુ કર્યો. પણ તેના આવવાનું પ્રકૃત કારણ તે સમજી શક્યો નહિ. જ્યારે દૂતે સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. ત્યારે સંધિમંત્રિ હ અતિશય વિસ્મિત થયો. તેણે કોઈ સમયે ધાતુ ન હોતું, જે બાબર સંધિનો પ્રસ્તાવ કર્યો. તેણે દૂતને પુછ્યું “ તમારો સામ્રાટ શા શા નિયમથી સંધિની પ્રાર્થના કરે છે ” દૂતે વિનમ્ર વચને કહ્યું “ તે આપની ઉપર નિર્ભર કરે છે. શિક્ષાદિત્ય નામનો એક તુચ્છ રજપુત રાઈસેનના શાસન કરતો નિયોજીત હતો. સંધિમંત્રિ તેના ઉપર અત્યંત પ્રીતિ રાખતો. અને પ્રયોજનીય કાર્ય સંપાદન કરવા તેની તે સલાહ લેતો હતો. સંધિ બંધનના સમયે રાણાએ તેને બોલાવ્યો. અને શા શા નિયમે, સંધિ સ્થાપવા એ બાબતમાં તેની સાથે તેણે વિચાર કર્યો. અનેક તર્ક વિતર્ક થયા પછી સ્થિર થયું જે દિશ્વી અને તદંતર્જુન પ્રદેશ બાબરના કબજામાં રહે અને ખીયાનાની પ્રાંતવાહિની ખીલાખાલ નદી, મોગલ રાજ્ય અને મેવાડ રાજ્યની સીમા તરીકે રહે. અને તે સિવાય રાણાને, બાબર, પ્રતિ વર્ષ અમુક રકમનો કર આપે.” બાબરના હવનરૂતમાં આ વિષય પ્રકટિત નથી. તે હકીકત આપણને ભૂલ મૂકી થઈ મળી આવે છે, એટલે કે તે વૃત્તાંતને અનેક લોકો અવિશ્વાસ્ય ગણે છે, હુદામાં તે સંધિ સ્થિરીકૃત થયો નહિ. એક સ્વદેશ પેરી સમ્પત્તીય દ્રોહી વિશ્વાસ ધાતક નરાધમના કુટિલ દુરાચરણથી તે સંધિ સંબંધ થયો નહિ, તે નરાધમ વિશ્વાસ ધાતક સમ્પત્તી દ્રોહી તુચ્છરવંશીય રજપુત શિક્ષાદિત્ય.

બાબરે જે સંધિ કરવાને દૂત મોકલ્યો હતો, તે સંધિ સ્થિરીકૃત થયો નહિ. એટલે કે જને મેનાદગ. યુદ્ધ માટે તૈયાર થયું. ૧૬મી માર્ચે યુદ્ધ થાયલા પ્રચાર કરી, રજપુતો ટોળાબંધ સુશૃંગભણાવે, પ્રચંડ વિક્રમ સાથે અમર સર થઈ તાતાર સેનાની દક્ષિણ બાહુ ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા અને દગ વચ્ચે, લાંબા સમય યુદ્ધ ચાલ્યું. રણોન્મત તુરંગ માતંગ વીરોદેના લયાનક અવાજથી રણરથગ કપિત થયું, મધ્યે મધ્યે તોપોના અવાજે ગગન મંડળમાં વળ તે ભૂમિને વિક્ષિપિત કરતા હતા, તોપના ધુમાડાથી રણંગણ ગાક અધકારથી છવાઈ ગયું. તે અધકારને ભેદી તોપના ગોળાઓ રજપુતો ઉપર પડવા લાગ્યા. ગોળાઓના બીપણ પ્રહારથી હઝારો રજપુત વીરો યુદ્ધ સ્થળે પડ્યા. તોપણ ચાલે, સંધિમંત્રિ નિરુત્સાહ થયો નહિ, યવનોના ગોળાના પ્રહારે. તેના અનેક સવારો મરણ પામ્યા. સંધિમંત્રિ, મહોત્સાહ સાથે શત્રુદળનો વ્યૂદ ભેદી નાંખવાના અભિપ્રાયે લીમ વિક્રમે અમર થયો.

કમે યુદ્ધ અર્થે લયંકર રીતે વ્યવસ્થા લાવ્યું. રાણા સંઘામસિંહે વિશ્વાસથી ભોળવાઈ સેના દગના સંઘુળ ભાગના રણભૂમિ ભાર રજપુત કલંક શિલાદિલ્યને સોંપ્યો, સંઘામસિંહને વિવક્ષણ વિશ્વાસ હતો જે શિલાદિલ્ય પ્રાણ આપી યુદ્ધ કરી યવનોને પરાજીત કરશે. તે સમયે તો તે કુટિલ રજપુત તાતાર સેનાને હાથની હાથવા વિશેષ યેદા બતાવી. તેથી રાણાનો વિશ્વાસ બમણો તેના ઉપર વધ્યો પણ સઘનું નિષ્ક્રમ ગયું. દુરાચાર શિલાદિલ્ય પોતાના દગ સાથે યવનના લશ્કરમાં ભળી ગયો. યવનો ભયંકરનાદ કરી જયનો પોકાર કરવા લાગ્યા. પ્રહયકાળના મેદાના જેવા અવાજ કરતી યવનોની તોપો ફુટવા લાગી. વળી રણાંગણ તોપના ધુમાડાથી ઘનાઈ ગયું. રાણા સંઘામસિંહનું હૃદય સહસ્રાકંપિત થયું તે ધુમાડાનો સમુદ્ર કમેકમે અંતર્હિત થયો. રાણાએ વિરમચથી ઉદ્દેગથી તાકીને જોયું. “ પાપિષ્ઠ વિશ્વાસઘાતક શિલાદિલ્યે બાબરનો પક્ષ પકડ્યો છે તેનું હૃદયકંપિત થયું. તેણે આરે દિશા, અધકારમય જોઈ.

હાય ! વિશ્વાસ રાખવાનું આ દગ ! રાણા સંઘામસિંહે વિશ્વાસ કરી દુરાચાર નરાધમને સેનાદગના સંઘુળ ભાગનો રણભૂમિ ભાર સોંપ્યો. પાપિષ્ઠ વિશ્વાસઘાતક રજપુત કુળાંગારે શું એ પ્રતિક્ષણ આપ્યું ! હા નરાધમ ! અરે આતતાથી વિશ્વાસઘાતક ! સ્વદેશનો સર્વ નાશ કરી. સ્વભૂમિ રજપુતના મુખે કલંક આપી, દેશ વેરી યવનના પક્ષમાં ગયો. મોટી આફતથી અને ભ્રૂંધાંસાથી ખીટીત થઈ સંઘામસિંહ યુદ્ધ સ્થળથી પાછો ફર્યો કુંઝરપુરના રાવણ ઉદયસિંહે તેના બસોં સૈનિક સાથે શાલુપ્રાધિપતિ રત્નસિંહે તેના ત્રણસો ચંદાવત સૈનિકસાથે, મારવાડનારાઠોડ રજપુત રાયમદ્દે તેના બસો સાહસીક સૈનિકો સાથે, સેનાપતિ દેવસિંહે, રત્નસિંહે, શનિ ગુરુ સરદાર રામદાસરાવે, આજાપતિ ઉઝાએ, વીરવર પરમાર ગોકુલદાસે, મેવાડના ચૌહાણ સરદાર માણેકચંદે અને બીજા સામંત સરદારોએ હૃદય ચીરી, આ ભયંકર યવન યુદ્ધમાં પોતાના લોહી આપ્યાં. એ શીવાય બે યવન રાજાઓ રાણાની સહાયતા કરી તેના વિશાળદગ સાથે રણક્ષેત્રમાં પડ્યા. તેમાં એક યવન પદચ્યૂત ઇશ્વાહીમ લોહીનો એક પુત્ર, બીજો યવન મેવાડનો અધિપતિ હુસેનખાં, તેઓ પોત પોતાની સેના સાથે વિરમચકર વીરત્વ પ્રકાશી અનંતનિંદ્રામાં મુતા. તેઓના પ્રથંક જોઈ યવનો ની જગતને બાળીનાબનારી તોપો વ્યર્થ ગઈ હતી. અને અનેક ભીમ પરાક્રમી યવનો યમનાઘેર ગયાહતા. પણ સઘનું વિક્ષણ નીવડ્યું એક માત્ર વિશ્વાસઘાતક સ્વદેશદ્રોહી શિલાદિલ્યના આચરણે સઘનું બરબાદ થઈ ગયું. તં દુરાચારે જો સ્વદેશનો સર્વ નાશન કર્યો હત. તો વીરવર બાબરનું શોષિત સિંહા, મસ્તક યુદ્ધ સ્થળે પડત નિપાતિત રજપુતના છેડાયલા મસ્તક એકઠાં કરી વિજયી બાબરે રણ સ્થળે તેના મોટા મોટા દગલા કર્યા. બાબર વિજયોદલાસથી ઉલ્લસિત થઈ પોતાની ભયસૂચક “ ગાજી ” નામનો ઇંડિકાળ ધારણ કરી મોટા સમારોહે થોડો સમય ત્યાં રહ્યો.

નિહારણ મનોવેદનાથી પીડીત થઈ વીરવર સંગ્રામસિંહે મેવાડની શેલ-
માળા તરફ અગ્રસર થયો તેનું હૃદય અસહ્ય દુઃખ અને પીડાથી પીડીત થયું.
ક્યાં જવું, કયો માર્ગ લેવો, તે બાબતનું તે કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. અને
તેથી રાણા સંગ્રામસિંહ ચિતોડમાં જઈ શક્યો નહિ. શાથી કે તેણે પ્રતિજ્ઞા
લીધી, “ જો યુદ્ધમાં જય ન મેળવું, જો યુદ્ધમાં યવનનો દર્પ યુધ્ધન
વિચુર્ણ ન કરું ત્યાંસુધી યુદ્ધક્ષેત્ર માણું નિવાસસ્થાન, આકાશ મંડળ માણું
અંદાતપ. તે પ્રતિજ્ઞા એક શણવાર તે ભુલ્યો નહિ, આજ તે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવાનો
ઉપયુક્ત સમય-એટલે ચિતોડમાં ન જતાં રાણાએ વન નિવાસ સ્વિકાર્યો
શિશોદીપ વંશનું પ્રબુદ્ધ ગૌરવ તેનાથી ઉદ્ભવ ન થાય તો વનવાસમાં પ્રાણ
છેડવા એમ તેની નિશ્ચિત મતિ હતી. વીરવર સંગ્રામ, જો થોડો સમય
એવી અવસ્થામાં જીવ્યો હત, તો તે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાલન કરત, પણ
ભવિષ્યતાના કઠોર લેખના અનુસારે તેનું પ્રાણ જીવન આ પરાજય પછી
તેજ વરસે આ લોક ત્યાગ કરી આલી ગયું. મેવાડનો ગૌરવરવિ, અકાળે
ભુશાયા નામના સ્થાને અસ્ત પામ્યો એટલે કે તે સ્થળે રાણા સંગ્રામસિંહ
પરલોકવાસી થયો. અનેકનું અનુમાન છે જે મંત્રીના વિષપ્રયોગથી રાણાનું
મૃત્યુ થયું. તે અનુમાન સાચું છે કે ખોટું તે કહી શકાતું નથી. કહેવાય
છે જે દુરાચાર મંત્રીઓએ પોતાના જીવનની શાંતિ અને સ્વછંદતા મેળવવા
એ હાલકું પિશાચોચિત કામ કર્યું.

બહુ વિવાહ, એક અસંખ્ય મહાઅનર્થોનું મુળ છે. નૈતિક, શાં દેરીક
સમજા ઉત્કર્ષનું તે ખોટું વિધન છે. એક વાર પ્રાપ્ત જગત તરફ જો યાથી
તેની સ્પષ્ટ પ્રતિત થાયો. એ કુમથાથી માનવ સંતારમાં અને વિપેક્ષે રાજ્ય
પરિવારમાં ઘણા અનિષ્ટ થયાં છે. પુત્રોપતિ થઈ રાજમાતા થયા દરેક
રાજપત્ની ઇચ્છા કરે છે. તે ઇચ્છા તેના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે દૃઢ મળી
કરી બળવતી થાય છે. તે સમયે તેને હિતાહિતનું જ્ઞાન રહેતું નથી. તે ઇચ્છાની
તૃપ્તિ સાધવા તે કેવળ આતુર રહ્યા કરે છે, તેમ થવાથી તે અત્યંત અ-
ધમ કામ કરવાને ચુકતી નથી. રાણા સંગ્રામસિંહનો પરલોકવાસ થયો. તેની
રાણીઓમાં મોટો ઘોષાટ અને ગડબડાટ ઉઠ્યો. સમજી રાણીઓ પોતાના
પુત્રને રાજસિંહાસને સ્થાપવા વાસનાવાળી થઈ. રાણાના બીજા પુત્રની
જનની તેના પુત્રને ચિતોડના સિંહાસને બેસાડવા એટલી બધી ઉત્કંઠિત
રહતી કે તેણે પોતાના કામની નિદિ માટે બાબર સાથે પ્રપંચ કર્યો. તેની
એવી આશા હતી જે બાબર ચિતોડના પ્રકટ ઉત્તરધીકારીને ફર કરી તેના

પુત્રને રાજ્ય સિંહાસને બેસારશે, એ માટે રાજપત્નીએ હાંથમાં બાબરને રણ થંભરનો કીડ્યો અને માળવરાજનો રાજમુગટ આપ્યો.

રાણા સંગ્રામસિંહની આકૃતિ મધ્યમ, તેની કાયીક મતા વિલક્ષણ હતી. તેની કાંતિ ગૌરવર્ણની હતી. નયન યુષ્કળ વિશાળ હતાં. તે એક પ્રચંડ યોદ્ધો હતો. તેની સત્યતા તેનાં અવયવ બેવાથી માત્રુમ પડતી હતી. જુદા જુદા રણાલીનયમાં તેનાં અનેક અંગ પ્રત્યંગ નષ્ટ થયાં હતાં. તેનું સાહસ અદ્ભુત તેના અધ્યવસાય અવિચલિત હતો. ઘણાખરા રાજગુણે રાણો સંગ્રામસિંહ વિભૂષિત હતો. તેના ઘેરી બાબર તેના ગુણની પ્રમંશા કરતો હતો. બાબર તેની લકિત અને લય રાખતો હતો. તે બીજવાર તેની - સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો નહોતો. સંગતું અનુકરણ પહેલા યુદ્ધમાં તે કરી શક્યો નહિ. સંગે તેના આવા વિચિત્ર ગુણો ઉપયુક્ત કાર્યમાં વાપર્યાં નહિ જેથી તેનું જીવન અકાળે વિનષ્ટ થયું.

સંગ્રામસિંહના સાત પુત્ર હતા તેમાંથી પહેલો અને બીજો પુત્ર બાળકવયમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. ત્રીજો પુત્ર રત્નસિંહ ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

ઈ. સ. ૧૫૮૬ (સં. ૧૫૩૦)માં રાણો રત્નસિંહ ચિતોડના રાજ્ય સિંહાસને બેઠો. વીરતા, તેજસ્વિતા, સહિષ્ણુતા વીગેરે જે સઘળા ગુણોથી રજપુત વિભૂષિત હોય છે તે સઘળા ગુણો રત્નસિંહમાં હતા પોતાના પિતાની માફક તેણે પણ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી જે “ રાજધાનીનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં અવિરમ વામ કરવો. ચિતોડના સઘળા દરવાજા ખુલ્લા રાખી તે બોલતો હતો જે “ શત્રુએ અદેશા વિના ચિતોડમાં પેસવું ” રાણા રત્નસિંહ, સંગ્રામસિંહની જેમ પરિણામ દર્શિતાનું કામ કર્યું હત, તેણે યૌવનોચિત પ્રગલ્ભતા અને અધતેજસ્વિતાને વશીભૂત થઈ કામ ન કર્યું હત, તો તે પિતૃપ્રતિજ્ઞાની સંપુર્ણતાનો મુરો અમલ કરત, તેથી કરી વીરવર બાબરના વંશધરો, ભારતવર્ષ ઉપર રાજ્યાશાસન કરત નહિ. દુર્ભાગ્યવશે યૌવનના પ્રારંભમાં આ લોકના વાસમાંથી ભાકળો થયો. તેજસ્વી અને પ્રચંડ પ્રકૃતિવાળા રજપુતના પક્ષમાં યૌવનકાળ લયાનક છે. તે મમયે તેઓ, અનર્થક વિવાદ વિષવાદમાં મત થઈ પોતાના જીવનને વિષમય કરી દેછે, તે વિષમય વિવાદમાં રાજ્યનું કેટલુંક અનિષ્ટ અને અમંગળ થયું છે. તેની વાંચનારને પરિચિતી થઈ હશે એવા અનર્થકર સંઘર્ષને પેદા કરી અનેક રજપુત રાજાઓ અંકાળે આ લોકમાંથી વિદાય થયા છે. અનેક રજપુત રાજાઓ રાજ્યધને વંચિત થઈ અસીમ દુઃખની અવસ્થામાં પડયા છે. રાણો રત્નસિંહ પણ એવા કુછંદમાં પડી વિષમય જીવન કહાડવા લાગ્યો.

રાણા રત્નસિંહે યુદ્ધ રીતે અંબારાધિપતિ પૃથ્વીરાજની દુહિતાનું પાણી
 ૧૬૭ કુર્ચું હતું. દુહાગ્યવશે એ વિવાહના વિષયની પૃથ્વીરાજને પણ ખબર ન-
 હોતી રાજકુમારીની વધોવૃદ્ધિના લીધે અંબારાધિપતિ પૃથ્વીરાજે તેના વિવાહની
 ચેષ્ટા કરી. તેણે છુંદીના હારવંશીય સૂર્યમદલ સાથે રાજકુમારીનો વિવાહ સ્થિર કર્યો.
 થોડા મમયમાં વિવાહ કાર્ય મંપૂર્ણ થયું, મરલ રજપુત ખાલા લગ્નલવશે પોતાના
 પૂર્વ વૃત્તાત કોઈ પાસે કહી શકી નહિ એટલે કોઈએ આલતા વિવાહમાં વ્યાઘાત
 આપ્યો નહિ. રાણા રત્નસિંહ આ વિવાહના મમાચાર સાંભળી અલિતપ્ત થયો.
 સૂર્યમદલના એ આચરણથી રાણાના હૃદયમાં દારૂણ આઘાત વાગ્યો. તે આઘાતનો
 પ્રત્યાઘાત આપવા માટે તે પુષ્કળ ચત્તમા ઉત્તમાહી થયો તે વેરનો ણદ્દોલેવા માટે
 તે ઉપયુક્ત અવસરની રાહ જોવા લાગ્યો. સૂર્યમદલ રાણા રત્નસિંહનો નિકટ
 કુંકુંબી હતો. રાણાએ તેની ભગિનીનું પાણી ગ્રહણ કર્યું હતું તો પણ આ અપ-
 માનનો પ્રતિરોધ કરવા તેણે સગપણ વીગેરેનાં સદ્ગુણો બંધન છોડી દીધાં અને
 ઉત્સુકચિતે યોગ્ય અવસરની પ્રતીક્ષા કરતો હતો. પણ તે અવસરમાં રાણાને આ
 ભજવનો ઉત્સર્ગ કરવો પડ્યો. આહેરીયા મહોત્સવમાં રાણાનો આહેલો અવ-
 મર આવ્યો. આહેરીયાનો મહોત્સવ આવવાથી ગણેપોતાના મેન્ય મામંતને બોલાવી
 બહાર મૂગીયા કરવા આવ્યો. છુંદીરાજ સૂર્યમદલ પણ તે નિમિત્તે તેની વાંચે
 આવ્યો. છુંદીના હારવંશીય રજપુતો મેવાડની પૂર્વ પડખાની શેલમાળામાં
 રહેતા હતા.

છુંદીનું રાજ્ય, તે મમયે મેવાડનું અંતર્ગત નહોતું. પણ હારવંશીય
 રજપુતો ચિતોડના રાણાનું મારું મંમાન ગણતા હતા, અને મેવાડના માટે
 વારંવાર યુદ્ધમાં ઉતરતા હતા. જે દીવમે થવન વીર ગાહખુદીનનો ભયંકર આદ-
 મણનો પ્રતિરોધ કરી આર્યવીર સમરસિંહે પવિત્ર દ્રવદ્વલી તીરે પોતાનો પ્રાણ
 ને ત્યાગ કર્યો. તે દીવમે હારવંશીય સૂર્યમદલનો પિતૃ પુરૂષ યુધ્ધ વિશાળ
 મિત્ર પણ ભારતભૂમિના માટે આત્મોત્સર્ગ કર્યો. તે મમયથી હમિગ્ના વંશધરો
 ગિરિહોટ કુંગીતા વિશેષ અનુગત હતા. પણ રાણા રત્નસિંહની નિર્બુદ્ધિતાથી
 છુંદીની માંમે મેવાડનો જે લીપણ મંધર્પ થયો તેથી જન્મે રાજ્ય વચ્ચેનો સોંહા
 હોવાથી એ મમયના માટે વિચિત્ર થયો.
 આહેરીયા મહોત્સવ પામે આવ્યો. રાણા રત્નસિંહ અને સૂર્યમદલ એક
 મિત્ર અરુણમા પેદા તેના મેવકો ફર રહેલા હતા, ઉપયુક્ત અવસર વાળી
 રાણા રત્નસિંહે સૂર્યમદલને ભયંકર તલવારનો પ્રહાર કર્યો. એનશીખ
 છુંદીરાજ થોડા બિરુદી પડ્યો, પણ તે મમયે તે શવિત હતો. થોડા મમયમાં
 સૂર્યમદલ સ્વસ્થ થઈ બળવાળો થયો. પોતાના ખેસથી જળમો સારી રીતે બાંધ્યા

તે આતતાથી રત્નસિંહની પછવાડે આસ્યો તેણે ચારે તરફ રત્નસિંહને શોધ્યો, તેણે બેયું જે રત્નસિંહ દૂર પલાયન કરી ગયો છે. ત્યારે હારવંશીય રાજા છાંસા અને કોષથી તપીને ઉઘે સ્વરે બોલ્યો. પલાયન કર ! પલાયન કર ! અધમ પુત્ર ! પલાયન કર ! તારા આનીય આચરણથી મેવાડ રાજ્યનો ધોળો યશ કલંકિત થયો, રાણા રત્નસિંહે તે સાંભળ્યું. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. જે સૂર્યમંદ્ર મરણ પામ્યો. આ ક્ષણે તેને જીવિત બોધ, નિબોધ રાણાએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. પણ તેને તેના નિબોધપણાનું ઉપયુક્ત કૃણ મળ્યું. તેને દૂરથી દોડતો આવતો બોધ. સૂર્યમંદ્રે કોષ પામેલ સિંહની જેમ કુદી લીધણ પ્રહારે તેને ભૂમિ ઉપર પાડ્યો. અને તેની છાતી ઉપર પોતાના ઘુંટણ મુકી ખડગના ધાએ તે સ્થળે તેણે તેનો સંહાર કર્યો. થોડા સમયમાં સૂર્યમંદ્ર પણ પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીની પડખે પડી મરણ પામ્યો.

રાણા . મિંહે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે થોડા થોડા સમયમાં તેણે, મેવાડને મુંદ ગણે શાશિત કર્યું. તેના રૂડા શાસનના પ્રભાવે, મેવાડના યવનના હુમલાથી સારો અચાવ થયો હતો. તેના અકાળ મૃત્યુ પછી તરતજ તેનો ભાઈ વિક્રમજીત ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

ઈ. સ. ૧૫૬૧ (સંવત ૧૫૩૫)માં (વિક્રમાદિત્ય) મેવાડના રાજ્ય ત્રિંહામને ખલે શેજીત થયો. જે સઘળા રાજ્ય યોગ્ય શુણ્ણથી વિખીપત થઈ. તેનો ભાઈ રાણા રત્નસિંહ, પ્રજા વર્ગનો અનુરાગ લાજન અને સ્નેહ પાત્ર થયો હતો. વિક્રમજીતમા તેમાનો એક શુણ્ણ નહોતો. તેણે અગ્રજના શુણ્ણ ભાગ છોડી દઈ દોરા ભાગ ગ્રહણ કર્યા હતા. રત્નસિંહનું તે ઓદ્વિત્ય ને તેજસ્વિત્વ, અને તે અવિમર્ય કારિત્ય વિક્રમજીતમા પૂર્ણ માત્રાએ વિગજેલ હતું. એ સઘળા દોરો ક્રમેક્રમે એટલા ધધા વધી પડ્યા જે તેથી મેવાડના મરદાર સામંતો રાણા તરફ અતિશય નિરજન થયા. તેઓની વિરજિતનું બીજું એક કારણ હતું. ગંગા તેઓની ગાયે બેઠક ન રાખતાં કાચમ મટ્ટ લીંગેની ગાયે બેમી પોતાનો નમય ગાળા હતા.

રાજપુત સ્વારો લાખા નમયથી જે સંમાન અને સંજ્ઞા ભોગવતા આવ્યા હતા, તે સંમાન અને સંજ્ઞા વિક્રમજીતે ખેંચી લીધું. વળી તે સંમાન અને સંજ્ઞા હલકા હોદ્દાવાળા પાળાને અને મત્સને તેણે આપ્યાં એવા અપમાનથી મરદારોનું હૃદય અત્યંત પીડિત થયું.

‘ મરદારોનું લાખાં સમયનું સ્વત્વ ખેંચી લઈ રાણા વિક્રમજીતે હલકા મંદ્રોને અને પાળાને આપ્યું, તેમ કરી રાણા વિક્રમજીતે એક નવી પૃથા ચલાવી. એમ જણાય છે જે સુસલમાનો પાસેથી રાણાએ તે પ્રધાનો અધ્યાસ

ક્યેં છે સુસન્માન લોકો પાળા સૈનીકનો વધારે આદર કરતા હતા, પણ રજપુતો સૈનીક ઉપર ઝેરની નજરે જોતા હતા રજપુત સવાર જ્યારે યુદ્ધમાંથી કાઢી નિવૃત્તિ લોગવતા ત્યારે પાળા સૈનીકો યુદ્ધમાં ઉપયોગી થાતા તે શીવાય બીજા કોઈ સ્વળે પાળા સૈનીકોને તેઓ આજ્ઞા કરતા નહિ, યુદ્ધસ્થળે જ્યારે તોપોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો ત્યારે પાળા સૈનીકનો આદર વધ્યો તે સમયથી ગણા વિગેરે રાજાઓ અશ્વારોહિ સૈનીક ઉપર વિતરાગ થયા સાથી કે રણચેત્રમાં તોપના માટે પાળા સૈનીક વિશેષ ઉપયોગી છે ધણુકરીને રાજ સ્થાનના મધ્યમાં રજપુત વશીય લોકો પુરાતન કાળથી પોતાની ચિરતન યુદ્ધ પ્રધાને આવતા આવેલા છે તેઓ પુરાતન કાળથી તલવાર, ભાલુ અને ઘોડો પોતાની પ્રીય વસ્તુ ગણતા આવ્યા છે તેને તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રનું પ્રધાન ઉપકરણ ગણતા હતા હાલ પણ રજપુતોની તલવાર, ભાલુ, અને ઘોડા પ્રિતીની સામગ્રી છે હાલમાં જે પુષ્કાળે ૧૧ જવી સામગ્રીઓ શોધાઈ છે, તે સામગ્રીને ખરા રજપુતો ધિક્કારની નજરે જુએ છે, તેઓને એવો વિશ્વાસ છે જે તોપ બહુક વીગેરે અસ્થાના વ્યવહારથી પ્રકૃત વીરત્વ અને બાહુબળનો પરિચય પડતો નથી તેવા પ્રકારના અસ્ત્રથી જય થાય તેનું નામ જય કહેવાય નહિ

અપમાનિત મરદારના હૃદયમાં વિદ્રેવાગ્ની કમે કમે સારી રીતે સળગી હોયો તેઓએ રાણા તરફની સ્નેહ મમતા અને લક્ષિત છોડી દીધી વળી રાણાને સમર્થ તેઓએ છોડ્યો જેથી રાણાના નેત્ર ઉઘડયા નહિ રાણો સમજી શક્યો નહિ જે આવી રીતના આચરણથી તે સંકટમાં પડ્યો તેના એ રીતના આગમથી અને દુર્વૃત્તથી રાજ્ય મધ્યે મોટી વિચ્છિન્નતા પેદા થઈ પર્વતવાસી અસંખ્ય લોકો શાંતિ ગ્રસ્તને ન ગણી ચિતોડના કોટમાંથી બેર કદી બકગ પેટા ગાયો ભેંસો વિગેરે લઈ જવા લાયા પ્રાંતનું ધન માન ગમરાનું કંકણ ધર્મ પડયું મધ્યમાં લોકો પીડીત થઈ બોલવા લાગ્યા “ હવે કમોપાબાઈનું રાજ્ય થયું ” રાણાએ પોતાના મરદારને બોલાવ્યા અને તે અમર્ય જાતિનું દમન કરવા તેણે તેઓને કહ્યું પણ તેઓ સમજા દબ સાથે મમસ્વરે બોલ્યા “ આપના પાળા સૈનીકોને મોકલો ”

ઘોડા મમયમાં એવાડ ગજ્યમાં અતજકતા પ્રસરી ગઈ સુજર્જરનો રાજા સુલતાન બકાદુર આ સુયોગ પામી પોતાના બેરનો બદલો લેવા તત્પર થયો શિશોદીય વીર પૃથ્વીરાજે, સુજર્જરધિપતિ સુજર્જરખાને હરાવી કંદ કરી, પોતાના નગરમાં

૧ જાતિ પ્રાચીન મધ્યમાં પોપાનાઈ નામની એક રજપુત ગણો ધર્મ હતી તેના સામન કાળમાં રાજ્યમાં મોટી અસાનકતા થઈ ગઈ હતી.

ગાણ્યો હતો તેથી યવન રાજાનું ઘોર અપમાન થયું હતું તે અપમાનનો પ્રતિ-
રોધ લેવા સુલતાન બહાદુરે સંકલ્પ કર્યો.

યવનરાજ, સેના તૈયાર કરી રાણા વિક્રમલતની વિરૂદ્ધે આગ્યો વિક્રમલત
તે સમયે, યુદ્ધી રાજ્યના વૈયા નામના સ્થાને સેનિકો સાથે તૈયાર હતો બહાદુરે
પોતાની સેના સાથે તે સ્થળેતેના ઉપર હુમલો કર્યો. રાણો તેના હઠાથી નિરૂત્સાહ
થયોનહિ, તે વીરવર સંઘામચિહ્નનો પુત્ર, સંઘામચિહ્નું લોહી, તેની ધમની અને
શિરામાં વહેતું હતું. ત્યારે હવે વિક્રમલત કાપડૂં થાય ! ત્યારે તે શું દેશ દેરી
યવનના હુક્કાનો પ્રતિરોધ ન કરે તેમ થઈ શકે તેમ નહોતું. શિશોદીય વંશનું મુળ
તે કાળું કરે ખરો ! તે બહાદુરની સંમુખીન થયો. થોડા સમયમાં બંને સેના વચ્ચે
પ્રથમ યુદ્ધ આગ્યું. રાણાની પગાર ખાનારી પદાતિક (પાળા) સેના, યવનનો પ્રથમ
હુમલો સહન કરી ઝડી નહિ તે જોઈ રાણો ઘોર સંકટ અને વિપત્તિમાં પડ્યો
તેના સામંત સરદાર વિગેરે એ ઘોર સંકટમાંથી ઉદ્ધાર કરવા. તેની મદદે ગયા
નહિ. રાણાને, પોતાના નિષેધિતું ઉપયુક્ત કૃળ લોગવતો રાખી તેઓ સંઘામ-
ચિહ્નના બાળકે પુત્ર ઉદયચિહ્નને અને ચિતોડપુરીને બચાવવા ચિતોડ
તરફ આગ્યા.

ચિતોડ નામનો કેવો અપૂર્વ મહિમા ! અગર જો ગયા યુદ્ધમાં વીરવર સં-
ઘામચિહ્ન સાથે અસંખ્ય રજપુત યોદ્ધાઓ, દેશના રક્ષણ માટે રણસ્થળે, કાંચ-
મનીનિન્દ્રા કરી સૂઈ ગયા હતા, તોપણ ચિતોડપુરી વીર મુન્ય થઈ નહોતી, યવન
વીર બહાદુરે, જેવો ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો કે બહુ દૈવબળે, તે સં-
ઘામમાં કાચમની નિન્દ્રામાં સુતોલા રજપુત વીરો, પાછા ઉભા થયા હોય નહિ.
એમ માલુમ પડ્યું. જે રજપુત મેવાડના કાચમ હુશ્મનો હતા. તે રજપુતો શત્રુ
ભાવ છોડી ઈર્ષ્યાભાત્સર્ગના પવિત્ર મંત્રે પ્રજ્વલિત થઈ ચિતોડની રક્ષા માટે
યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યા. જે સૂર્યમંડલ અનેક ચંદ્રણા લોગવી છેવટે ચિતોડ મેળ-
વવાની આશા છોડી વનમાં દેવનગર સ્થાપી રહ્યો હતો. તે સૂર્યમંડલના વંશધર
વાઘજી આજ પિતૃ પુરૂષનું પુરાતનાલય ચિતોડપુરના રક્ષણ માટે પોતાનો ઢેહ
આપવા રણ સ્થળે આગ્યો. તે પ્રમાણે યુદ્ધી રાજપુત અતિ તેજસ્વી પાંચસો હાર-
વીર રજપુતો લઈ રાણાની મદદે આગ્યો. સંઘેષમાં રાજ્યસ્થાનના ચારે તરફના
રજપુતવંશીય પુરૂષો ચિતોડના ઉદ્ધાર માટે રણ સંઘામમાં આવી પહોંચ્યા.

મધ્ય ભારતના યવન રાજાઓએ, ઘણી વાર ચિતોડ ઉપર હુમલો કર્યો
હતો, પણ આ સમયનો ચિતોડ ઉપરનો હુમલો બીલકુલ ભયંકર હતો. આ ભયા-
નક યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં બહાદુરની સહાયમાં એક યુરોપીયન અતુર જોળંદાર હતો લટ્ટ

લોકોએ, તેઓના પ્રથમા તેને “ મગાનનો— લાખીખા ” એવા નામે વર્ણવેલ છે તે લાખીખાના કોથાંધી બહાદુરે, ચિતોડનો અર્ધ નાચ કરી પોતાની ધાત્રી સુનાં દેખીશુત કરી

લેવાએ નિઃમશ્વરને પગલ કરી વિજયી બહાદુરે તે પ્રાંતનેના દેહ ચિતોડ પચા દુમનો ખેડે ચિતોડનો આજ દોર નકટ ગગ આવી પડ્યો ના નજમથી ચીનાડપુત્રીનો કોણ દેશ કરે! ગિરોદીય વગર માન નક્કમ કોણ પચા! નામે! અવેશ રક્ષાના રાજે નરેશ પ્રેમીડના પવિત્ર મત્રે પ્રવૃદ્ધિત વધ જે કેટલાક રજપુતો ગયો માથે તેવાં હતા તે રજપુતની સખ્યા, યવનની નેનાના મુકાબલે મુકીશા હતી અનત માગની પાનેજેમ એક પાણી છુડખીયુ તેમ યવનની તેના પાને, રજપુતની સખ્યા હતી પણ લગભગ એક જ ગાના નામે શપથ કરી પ્રાણ આપી સુદ ઢવા તેઓએ પ્રતિજ્ઞા કરી તે કેવડ નજવાથ બનવી તેઓએ શત્રુઓનો વિક્રમવન્દિ મળગાયો બહાદુરશાહની ઘાટ તક તોપોના અમાજથી પૃથ્વી ગમતાજી વત્તા લાગી પ્રવૃત્તિ મ્તવ્ધ ધર્મ જાણે કે થોડા સમયના માટે જગતનુ અસ્તિત્વ લોપ પામ્યુ હોય નહિ એમ થયુ રુડી પીંગે બમણા ઉત્માહે ઉત્તમહીન થઈ મિહનાદ કરી ગજી ઠકયા બાજુ મનુક દેકના લાખ્યા તેઓના લક્ષ ભ્રષ્ટ થવા લાખ્યા યવનોના સખ્યા ધનિ, ગાજી ઉઠયો તોપોના ધુમાડાથી નજરથી છવાઈ ગયુ તે સ્થં ધી વાનુ નજન ગોચર થતી નહોતી કેવળ અધકાર છવાઈ ગયુ એ રીતે બહુ સખ્યા સાં જી મુકડ માનનુ સુદ આપ્યુ તે સુદમા ઉભય પચના અનેક નેનિકો માર્યા તેના શ. ધ. હુગશાહને ચિતોડ હસ્તગત થયુ નહિ, છેવટે અતુર લાખીખાએ વીર્યવંતીની એક મોટી મુરગ ખોદી તેમા દાઝ લગી તે મળગાવી લીધી હજી વજ જેવા પિનાદકની દાઢ મળગી ઠકયો તે સ્થળે હાવગીય ગજવી અત્યુશવ, પોતાના પાથસો નેનિકોને નગે લઈ લડતો હતો તે મુરગના કુટવાથી કિલ્લી પીસતાગીય હાથ જમીન ઉડી નડ તેમજેગ તુડી જવાથી અને પૃથ્વી ઠડી જાથી અત્યુશવ નરાવ તેના પાથસો નેનિક સાથે લા મરી ગયો ચિતોડના કિના એક ભાગ થવાથી વિલક્ષણ રીત તુગી ગયો અત્યુશવે તે તુટેવા લાગવા દાખીસેહનાદ કરી અદર પેમવા લાયા તે મમથે પણ ચિતોડપુત્રી વીર સુન્ય નોતી તે મમથે

* મહાત્મા ટાંક માહેમે તે પ્રાંત નિવાસી (શીન્ની) પોર્ટુગીઝ પી આ દેગામાના , એક ટોળા માહેમે નેનિક ૧ જે છે. પણ જે મમથે (ઈ મ ૧૫૩૩ બહાદુરે ચિતોડનો નાશ કર્યો તે મમથથી જ. પુરે બાલમજેગામા મરી ગયેન રનો એવેતે ને લામાખા વા મોટીમામાના પછીના મા પોર્ટુગીઝના ઠીકના ટોળા માહેમે આ નાવી માને એ

પણ ચમરાજ જેવા કેટલાક રજપુતો જીવિત હતા, ન્યાંસુધી દેહમાં પ્રાણ હોય ન્યાંસુધી નસેનસમાં લોહી વહે ત્યાંસુધી પ્રાણથી પણ વિશેષ ગણી ચિતોડપુરીને યવનોના કળભમાં જવાદે તેવા તે નહોતા. ભેતા ભેતામી વીરવર દુર્ગાશિવ, સતુ, દદુ, કેટલાક સેનિકો અને સામંતો સુરગના સુખ ઉપર આવી ઉભા રહ્યા. અચળ અટલ અને દુર્લેહ્ય હિમાલય પર્વત જેવા થઈતેઓત્યાં ઉભા રહ્યા. તેઓના દેહમાં ન્યાંસુધી જીવન હોય ત્યાં સુધી ત્યાંથી તેઓને કોઈ ખસેડે તેજુ નહોતું, ભયંકર પરાક્રમ વાળા યવનો તે હીશા તરફ ધસ્યા. પણ વીરવર દુર્ગાશિવ અને તેના સંગી મિત્ર કોની સંપૂર્ણ ચેષ્ટાથી યવનોનો મનોરથ વ્યર્થ ગયો. પણ થોડી સંખ્યા વાળા રજપુતો, ખડુ સંખ્યાવાળા યવનોને શીરીતે અટકાવી શકે? વિસ્મય કર ચુક્યું કરી યવનોને હેરાત પમાડી છેવટે તેઓ તે કીલ્લાના તુટેલા અંશ પાસે પડ્યા. રજોન્મત યવનોએ સિંહનાદ કર્યો અને તીવ્ર વેગે તે તુટેલા ભાગ પાસે આવી પહોંચ્યા. અકસ્માત્ સઘળું સ્તબ્ધ થઈ ગયું અકસ્માત્ સઘળાની મંત્રોથી રૂદ્ધ ઔપથી ભુજંગની જેમ સઘળું સ્થિર થઈ ગયું. તેઓએ ભેયું જે એક છુટકેશવાળી ભીમરૂપિણી રજપુત સ્ત્રી થોદાના વેશમાં પ્રચંડ થોડા ઉપર બેસી ત્યાં આવી.

તે રજપુત સ્ત્રીનું નામ જરહરખાઈ-સાંઠાડ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ, શિશોદીય રજપુતની રાજ મહીષી હતી. વીર નારી જરહરખાઈ રણચંડી વેશે, તે દ્વાર ફાંકી ઉભી રહી. કબે યવનોને આગળ આવતા ભેઈ, વીરનારી તેઓની સામે થઈ. તેના હાથના ભાલાના ઠાડણુ પ્રહારે અનેક યવનવીરો ભૂતળશાયી થયા. પણ સઘળું વૃથા ગયું, દેખતાં દેખતાં યવનો ભીમ વેગે આવી તેના ઉપર પડ્યા. તો પણ વીરેદ્રાણી રજપુત રાણી કોઈ રીતે નિરૂત્સાહ થઈ નહિ. તે યવનોની સાથે પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરવા લાગી. આજ આર્યનારી એકલી માત્ર થોડાજ મદદગાર સાથે હતી. પ્રચંડ વીક્રમવાળા યવનો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગી. દુરે બહાદુરશાહ, હાથી ઉપર બેસી, વિસ્મય વિસ્ફારીત નેત્રે. તેનું યુદ્ધ ભેતો હતો. રજપુતાણીનું અદ્ભૂત વીરત્વ ભેઈ, બહાદુરશાહ ચમકી ઉઠ્યો. આ શું શક્તિ સ્વરૂપે દનુજને દળવા આવી ! પણ સઘળું નિષ્ફળ ગયું. છેવટે ચિતોડ રક્ષાને કોઈ ઉપાય ન દેખતાં વીરનારી જરહરખાઈ પોતાના મોડાને તીમ જેને યજ્ઞાવી શત્રુના દળમાં પડી, અને દેશના કડ્યાણુ માટે પોતાના જીવનો તેણે ઉત્સર્ગ કર્યો.

મહાશક્તિવની શક્તિ વ્યર્થ થઈ ગઈ ! આજ ચિતોડનો શુભ ગ્રહ નથી આ સંકટમાં હવે ચિતોડપુરીની કોણ રક્ષા કરશે ! સરદારોએ, તે સમયે એક વાર ચિતોડના ભત્રીયભાગ્યગગન તરફ ભેયું. તેઓને માલુમ પડ્યું જે હવે ચિતોડની આશા નથી. બલે ચિતોડના ઉચ્ચ કીલ્લા ઉપરથી કોઈ બોલતું હોય તેમ લાગ્યું જે “ રાજબગી આપવાની ગોઠવણુ કરો ” સરદાર લોકો હતાશ

અને નિઃસાહ ચયા નહી ત્યારે શુ ચિતોડની અધીષ્ટાત્રી દેવીની દારૂણ શોણીત પિપાના વધી ! પણ ગજબગી કયાથી લાવવો ! સધામસીહનો એક બાળક પુત્ર ઉદયમીહ ગ્રહો હતો, તેને ગજબગીમા આપવો તે તો બાલક ! તે શીરીતે હમ્તમા ખટગ લઈ ન્ણસ્થળે ઉતરી શકે ! ત્યારે દેવીની આશા કોણ પાળે ! ક્રિવામા ગહેવા મઘદારમા એ પ્રમાણે તર્ક વિતર્ક ચાલવા લાગ્યા એટલામા દેવગાધીરાજ વાઘજી તેઓના સમુખે આવીબોલ્યો “ આખારાઓગનુ પવીત્રલોહી શુ આ હૃદયમા વહેતુ નથી ” ત્યારે તમે રાજબગી માટે શા સાડ વીચાર કરો છો ! હું આજ આત્મોન્મર્ગ કરી દેવીની આજ્ઞા પાળવા તથિયાર છું મધગાની ચિતા ક્રૂર થઈ જે સૂર્યમંવ ચીતોડના માટે વીગ્વગ પૃથ્વીરાજ માથે, બીવણ પ્રતિદ્વંદના ક્ષેત્રમા ઉતર્યો હતો, તેનો વશધર એ વાઘજી હતો. એટલેકે તે શિશોદીયવશનો રજપુત હતો વાઘજીએ ક્ષણિક સન્ન્ય સમાન લોગબુ, છત્ર ચામર વીગેરે તેના માથા ઉપર ફણકાળના માટે શોભ્યા તેલે પીળા કપડા પહેચા મધગાના અગ પગ પીળા કપડા હતા અર્ધ ઝાળનો, પીળા વસ્ત્રનો પહેવેશ પહેરી, મરદાગ મામત વીગેરેએ પરસ્પરને મગી છેવટની વિદાયગીરી લીધી વાઘજીને માથે રાખી, તેઓ મહાનાદે વીરનાદ કરતા કરતા ચતુના દળની સંમુખે ચયા બાગડ રાજકુમાર ઉદયસીહને શુદીના અધીષ્ટી સુવિશ્વસ્ત સૂરતાનના હાથમા સોપ્યો તે દીવએ આખાગઓળે પહેરેલો મુગટ દેવળપતી વાઘજીના માથે મુનયો ગજબગીનુ ઉષ્ણશોણીત દેવીના આખરમા ભરાય છે એટલામા જહરનત ઉધાપનની તથિયારી થઈ હવે મમથ રહ્યો નહી કુર્ધર્મ યવનો બાકા માથી ક્રમે ક્રમે ક્રિવામા આવવા લાગ્યા હવે તેઓ ચીતોડપુરીમા પેમશે એમ થયુ, ચીતા તૈયાર કરવાનો મમથ રહ્યો નહી જહરનુવતનુ ઉધાપન જન્દી કરી દેવા સરદારોએ એક ઉપાય શોધ્યો, ક્રિવાની અદર એક મોટો ખાટો ખોદી તેમા દારૂ અને આગ્નેયદ્રવ્ય નાખી ભથ્થર અગ્નિ દ્યો પ્રવડ શખે ભયાવહ અગ્ની મગી ઉઠ્યો.

જેતા જેતામા રાજમહીષી કણવિતી તેર હઝાર રજપુત સીઓ માથે કરૂણ ગોક નગીને, પ્રકૃતિને રોતર વી અવલીલા ક્રમે, તે અનગમા કુદી પડી, એ તન ની રજપુત સીઓએ ડાયમના માટે આ જનનુમાથી વિદાયગીરી લીધી તેઓનુ સા માન્ય ચિન્હ પણ નહિ રૂપ ચાવન લાવણ ગારવ વીગેરે સગી ભમ્મ થયુ કાર ખાદી રહુ નહિ હરે નઘદારો નિશ્ચિત થયા હવે તેઓને કોઈના મુખ તરફ જોવાનુ રહુ નહિ, હવે તેઓને કોઈના માટે રોવાનુ રહુ નહિ, જેઓના માટે હૃદય ગેતુ હતુ, જેઓ આત્મધનમા ઝલાતા હતા જેઓ નોભાન્યની મામતી હતી, તે પ્રાતીકાયિની આનદમયો વન્યાઓ, ભગીનીઓ અને પત્નીઓ અન્નિમા પેગી ગઈ

શિશુ રાજકુમાર* પણ આપદ વિનાના રક્ષમાં જઈ બેઠો. હવે કોની શ્રી કર રાખવી. હવે કોનો ભય ! હવે શા સારૂ ભાવના ! ચિતોડના વીર રજપુતો, હૃદય સ્તંભાવે એવો વીરનાદ કરી ઉઠ્યા. ખુલ્લું ખડગ હાથમાં લઈ રજોન્મત વાધજી કીશ્કાનું બાર ઉધારી ચિતોડના બાકીના રજપુતોને સાથે લઈ વીશાળ યવન સેના ઉપર આવી પડ્યો. ઘણા રણદક્ષ યવનસૈનિકો તેઓના કારણ ખડગની ધાર નીચે પડી મરણ પામ્યા પણ તેથી કાંઈ વળ્યું નહિ. મોટા સાગર પાસે પાણીનું ટીપું શી ગણનામાં હોય. યવન સેના સાગર પાસે રજપુત સંખ્યા લડતાં લડતાં વિલીન થઈ ગઈ.

બહાદુરશાહની પ્રચંડ પ્રતિજ્ઞાથી પીપાસા આજ શાંત થઈ. અગ્રણ્ય રજપુત નરનારીના તદ્દયશોષીતે તેની કઠોરતદ્દય જવાબા પ્રસન્નિત થઈ. દુરાચાર બહાદુર શાહ પોતાનું જયદ્રવ્ય ભેગા ચિતોડના સ્મશાનમાં ગયો. તે દ્રવ્ય ષિલ્પસરસચુક્ત અને તદ્દયને સ્તબ્ધ કરે તેવું હતું તે દ્રવ્ય ભેતાં નૃશંસનું તદ્દય પણ સ્તંભિત થાય, તે નૃશંસનું તદ્દય સહસા ઉલ્લસિત થયું. નરશોષીતે ચિતોડના માર્ગે સીંચાઈ ગયા. આજ ચિતોડનો પ્રલય કાળ પાસે આંવ્યો. કોઈ નહોતું પુરૂષ સ્ત્રી બાલક વીગેરેએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યા. ચિતોડપુરી આજ જીવ મુન્ય થઈ ગઈ રાજસ્થાનનું પ્રધાન, પ્રધાન સામંતકુળ આજ આશ્રય વીનાનું થઈ ગયું, રાજસ્થાનના પ્રધાન પ્રધાન રાજવંશ આજ મૂળ વીનાનો થયો. આ ભયાવહ કાળ રાણાંગણે ખત્રીસ હજાર રજપુત યોદ્ધાઓએ પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કર્યો. આ, ચિતોડપુરીનું ખીન્નું ઉત્સાદન.

વીજયોન્મત બહાદુરશાહે, જુદી જુદી જાતના ઉત્સવમાં અને આનંદમાં પંદર દીવસ ગાળ્યા. તેવામાં તેને ખબર મળ્યા જે મોગલ વીર હુમાયુન ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવે છે. બહાદુરશાહનું પાવાણું તદ્દય ભયથી લાંગી ગયું. દુરાચાર અધીક વીલંબ ન કરતાં બહાદુરશાહે પોતાના દેશ તરફ જવાની ગોઠવણ કરી. શાગુદ મળંધ સુત્રથી બધાઈ બંગાળના જયનું કામ પડતું સુકી હુમાયુન ચિતોડના ઉદ્ધાર માટે આવ્યો તેનું કાંઈ કારણ માલુમ પડતું નથી. સુસલમાન છત્તી હાસ લેખેકો શ્રમમાં પડી લખે છે જે રાણા વીક્રમજીતની પ્રાર્થનાથી હુમાયુન, ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યો હતો. પણ તે મળંધે ભટ્ટ લોકોનો અશીર્વાચ યુક્તિયુક્ત અને પ્રમાણીક લાગે છે.

* જે વિશ્વસ્ત રજપુત વીર, ઉદયસિંહની આવા ભીષણ વિશ્વવમાંથી રક્ષા કરી તેનું નામ જુહાસેનધૃરા સંવત ૧૫૮૯ (ઇ. મ. ૧૫૩૩) માં ચિતોડનું તે ઉત્સાદન થયું.

એક પવિત્ર બ્રાતૃત્વ બંધનના અનુરોધે મોગવલીર હુમાયુન, કુર્બાને બહાદુર શાહના કમળ પ્રામભાથી ચિતોડને ઉગાવવા આંચોહતો ઉદયસિંહની જનની કન્ધાવતીએ, તેને એ પવિત્ર બ્રાતૃત્વ બંધને બાંધ્યો હતો રજપુતો તે પવિત્ર બંધનને 'રાખી બંધન' નામે ઓલે છે જે રજપુત વીરોદે આ સુત ધર્મ બંધનથી બંધાય છે તેને રજપુતો 'ગખી બંધ ભાઈ' કહે છે ભદ્ર અથવા વર્ણિત છે જે ચિતોડના તે ભયાવહ મગમા ન્યારે વીંગનારી જરહરખાઈએ આત્મોત્તર્મ કર્યે, ત્યાં ગણી કર્ણવતીમાઈએ, પોતાના પુત્રના બચાવનો કોઈ ઉપાય ન લેતા, છેવટે, હુમાયુનની મદદની પ્રાર્થના કરી તેની પાસે પવિત્ર 'રાખી બંધન' મોકલાવી દીધું વીરપુથાના ઉપયુક્ત વિધિના અનુસારે હુમાયુને, તે બ્રાતૃ મબંધ પવિત્ર દ્વંદ્વમા નહણ કર્યે અને તે પોતાની ધર્મ ભગિનીને વિપદમાંથી બચાવવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો થયો તે સેના સાથે ચિતોડ તરફ આ પો તે જો આ ભીષણ સુદ્ધત્ત મમયમા આવી પહોંચ્યો હતો નિષ્કુન્ધ બહાદુર ચિતોડનો ધ્વજ કરી શકત નહિ અને તેથી કરીને તે પોતાની ધર્મ ભગિનીનો ઉદ્ધાર કરી શકત પણ મલીષી કર્ણવતીનું દુભાગ્ય જે હુમાયુન અતિવિવેકે ત્યા આંચો

મધુમય વસત મમયમા ગખી ઉત્તમવતુ આચરણ થાય છે એ નમયે રજપુત મહિવાઓ, પોતપોતાના પમદ કરેલા બાઈને ગખીવલય મોકની, તેને ધર્મબ્રાતૃ પદ્મે બાંધે છે એ પવિત્ર પ્રથા કયા કાગથી પ્રચારિત થઈ તેનું અનુમાન થઈ શકતુ નથી ભાગ્યવર્ધના ભાન્તેન્ધન ભુવન વિદિત અકબર જહાંગીર શાહજહાન અને ઐરામજેઝ * વીરોદે ચવન ગલત્યો, એવી રાખી રાખી પોતાનો કૃતાર્થ ગણેલ છે મોગવલીર હુમાયુન, કર્ણવતીનું રાખી વલય ગખી પોતે કૃતાર્થ થયો અને આનદથી ઓલી ઉડ્યો જે બેન જે કરવા માગે છે તે હું મર્વતોભાવે કરી આપીશ તેને ગણ્ય બગીચો લેવાની આજ્ઞા હોય તો તે પછુ હું આપી દેવા તૈયાનશુ હુમાયુન પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાગવા વિશેષ એદિત થયો પોતાની ધર્મ ભગિની અને ભાણેજને બચાવવા, તે બગાગા છેડી મેવાડમા આંચો ગણી કર્ણવતી એ ચોગ્ય પાત્રને ગખીવલય મોકલ્યું હતું હુમાયુ મપૂર્ણ રીતે આત્મપ્રતિજ્ઞા પાગવા નતાવાળો હતા તેણે દુગચાર બહાદુરને ચિતોડમાંથી દૂર થયે વળી મોગવપતિની ગજધાની માદુનગજ લઈ, નાન વિકમજીતને આપી, ચિતોડના મિહા અને બેનાયો

* હિંદુસ્તાની એ ગમેગ અગર ભેકે રજપુત ઉપર અથત જુલમ કરે નો નો પછ તેણે ઉચ્ચારની નાજાતા ત દુષ્ટી રાખીવલય મેજન્યુ હતું આગમેને તના સબધે તેને મેટાક પત્ર મોકલ્યા છે ને સપજા પત્રો પવિત્ર બાવરાગા નાટ્યી બરપૂર છે

રાણા વિક્રમજીત ચિતોડના સિંહાસને ફરી બેઠો. બેહદ દુઃખ કષ્ટ વેદના ભોગવી તેણે પોતાનું રાજ્ય મેળવ્યું. પણ તેથી તેના ચરિત્રમાં કાંઈ ફેરફાર થયો નહિ. ઘેર સંકટમાં પડવાથી પણ તેને જ્ઞાન આવ્યું નહિ થોડા સમયમાં તેનો કઠોર ભાવ ફરી જીર્ણીપિત થયો. તે પોતાના સરદારો ઉપર અત્યાચાર કરવા લાગ્યો.

ક્રમે તેની દુષ્ટવૃત્તિ એટલી વધી ગઈ જેને પોતાની પદમર્યાદા ભુલી જઈ પ્રકૃતપશુના જેવો બ્યવહાર કરવા લાગ્યો. જે કરીમચાદે, તેના પિતાને વિપદ કાળમાં આશ્રય આપ્યો હતો. જે વાર્દકચ અવસ્થામાં આવી આ જગતમાંથી વિદાય થવા તૈયાર હતો. તે વૃદ્ધ મર્વ અમાનાહી કરીમચાંદને તેણે સભા સ્થળે પ્રહાર કર્યો એ અન્યાય અને અસહ્ય અવમાનનાથી કેવળ તાત્કાલિક સભા રીતે સરદારો, પોતપોતાના આસન ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા. તેમાં સામંત શિરોમણી અંદાનવીરકર્ણજીએ ઉઠી વખતે સઘળાને અને રાણાને કહ્યું. ભાઈઓ, આજ મુખી આપણે માત્ર પુષ્પ મુદ્રતા આવ્યા છીએ. હવે આપણે તેના ફળનું આસ્વાદન કરીએ છીએ, ત્યારે અપમાનિત કરીમચાદ બોલ્યો “આવતી કાલે તેના ફલનો સ્વાદ મળશે,” તે સઘળાએ સભાને છોડી દીધી.

રાજા, રાજપુતનો આરાધ્યદેવ-રાજા બાળક હોઇને પણ રજપુતો પાસેથી દેવભાવની પૂજા પામે છે. તે તેઓના પવિત્ર શ્રેયનું મહા વાક્ય છે. એ મહા વાક્યની અવહેલા તેઓ કરેતો તેઓના આ લોકના અને પરલોકના મુખના માર્ગમાં કાંટા પથરાય છે. અગર જોકે રાજા દુરાચારી હોય, અગર જોકે તેનાથી રાજ્યનું અનિષ્ઠ થાતું હોય તો પણ તેની પ્રજા, તેને આમાન્ય માનવન ગણતા આસાધારણ દેવ ગણે છે. રજપુતના વિધાન અંશમાં એવા ઘણા દાખલા મળી આવે છે.

શવપરિતપ્ત સરદારો રાજસભા છોડી પોતાના ઘેર આવ્યા. તેઓ વીરવર પૃથ્વીરાજની જીપપતિનીના યુત્ર વનવીર પાસે ગયા. તેને સઘળો વિષય તેઓ એ જાહેર કર્યો. તેને ચિતોડના સિંહાસને બેસારવાનું તેઓએ તેને કહ્યું. વનવીરે, પહેલાં તેઓનો પ્રસ્તાવ કબુલ કર્યો નહિ. રાજાને પદચ્યુત કરી, તેના ઠેકાણે સિંહાસને બેસવાનું તેને અનુચિત લાગ્યું. પણ મેવાડની ચાલતી અવસ્થાનો વિષય તેણે મારી રીતે ધ્યાનમાં લીધો ત્યારે તેણે જોયું જે સરદારના કહેવા પ્રમાણે ન કરવાથી મેવાડનું પુરું અનિષ્ઠ થાશે. ત્યારે તે ચિતોડ સિંહાસન ગ્રહણ કરવા મંમત થયો. હતભાગ્ય વિક્રમજીત સિંહાસન ગ્રપ્ત થયો. એ ઘેર અપમાન પછી થોડા સમયમાં તેના જીવનનાચ્ચની જવનીકા પડી. વનવીર ચિતોડના સિંહાસને બેઠો.

નવમ અધ્યાય.

વનવીરનું મેવાડશાસન સંગના શિશુપુત્ર ઉદયસિંહની હત્યા કરવાનો વનવીરનો ઉદ્યોગ, ઉદયસિંહની પ્રાણરક્ષા, તેનો લાંબા કાળ સુધી અજ્ઞાતવાસ, તેને રાણાકહી સરદારોનું બોલવું. દુના વિવરણ. ઉદયસિંહની ચિતોડ પ્રાપ્તિ, વનવીરની સિંહાસન બ્રષ્ટતા, નાગપુરના ભણશક્તની ઉત્પત્તિનો નિર્ણય રાણા ઉદયસિંહના રાજત્વનું વર્ણન, તેની અયોગ્યતા, હુમાયુનની સિંહાસન વ્યુત્તિ, અકબરનો જન્મ, હુમાયુનનું દ્વિતી રાજ્યા શોધણું, તેનું પરલોક ગમન, અકબરનું રાજ્યા શોધણું, ઉદયસિંહ અને અકબરના પરસ્પર વિસંવાદી ચરિતની સમાલોચના, અકબરનો ચિતોડ ઉપર હુમલો અને રાણાનું પક્ષાયન, ચિતોડની રક્ષા માટે રજપુત વીરોનું ખડગ ધારણ. જયમલ્લ અને પુત્ર વીરનારી જહરમ્લત, હીંદુ મુસલમાનનું ધોર યુદ્ધ, અકબરનો ચિતોડ ઉપરનો જય, નગરવાસીઓની હત્યા, ઉદય સિંહનું ઉદયપુર સ્થાપન, તેનું પરલોક ગમન.

જયમતાની જે મોહિની શક્તિ છે તે ગજા વિના ડોમ જાણતું નથી જે વનવીર, અગાઉ સરદારોનો અનુગ્રેષ રાજ્યા અમમત હતો, વિક્રમજીતને સિંહાસન ઉપગ્રથી હઠાડી મુઠી, પોતાને મિહામને બેમત્રાનું જે ડેવગ અનુચિત અને અમગત ગણતો હતો, તે વનવીર, માત્ર થોડો અમય મિહામને બેઠી, પોતાના વિચાર-મા બદલાઈ ગયો. તેણે રાજમતાને મધગા મુખની ઉત્તમ-ઉપ જણી તેણે રાજ્યેશ પહેર્યો. ત્યારે વિક્રમજીતના માટે મોગે ચોક બતાવ્યો પણ હાલ તેના હૃદયનો તે યુકુમાર ભાવ અતર્કિત થઈ ગયો. ભગવાન એકવિગ મહાદેવની પૂજા કરતા તે બોલતો જે “હે ભગવાન! આપના કંઠજાળે હું આજે મેવાડના મિહામને બેઠો છું જો જો! દેવ! તે સિંહામન મારા કળનમાધી જાય નહી” રાજ ક્ષમતાની મોહિની માયા

માં ભુલી વનવીર એટલો બધો ભ્રાંત થઈ ગયો જે આ રાજ્ય મારા માટે થોડા વખતનું છે. સરદારોએ વિક્રમભૂતને પદચ્યુત કરી, તેને રાજસિંહાસને બેસાડ્યો છે તે ખરું, પણ શું તે લાંબો સમય રાજ્ય ભોગવી શકશે! સંઘામસિંહનો બાળક પુત્ર ઉદયસિંહ જે શુકલ પક્ષની શશિકળાની જેમ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. તે શું રાજસિંહાસને નહિ બેસે. !

વનવીર, જ્યારે રાષ્ટ્રાપહારક ગણાઈ નિંદિત થયો ત્યારે તેનો રાજક્ષમતા ઉદયસિંહની પુષ્પત ઉમ્મર થાય ત્યાં સુધી છે એમ સહુના સમજવામાં હતું.

જે દિવસે વનવીર ચિતોડના સિંહાસને અલિબેક થયો, તે દિવસે તેના હૃદયના સઘળા વિચારો ફરી ગયા. તે દિવસે, તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી જે તેના મુખના માર્ગમાં જે કેટલા કાટા છે. તેને ઉત્પાટીતન કરી કાઢાઢી નાંખવા. પ્રથમ અને પ્રથમ કંટક છ વર્ષનો બાળક ઉદયસિંહ હતો. એટલે કે તે કંટક જે ઉત્પાટીતન કરવા તે નિશ્ચય ગમતી અપેક્ષા કરતો હતો. દેખતાં દેખતાં રાત્રી આવી પડી ઉદયસિંહ પાન ભોજન કરી મુતો. તેની ધાત્રી, શય્યા ઉપર બેસી તેની સુશ્રુષા કરતી હતી. થોડો સમય વીત્યાબાદ અંતઃપુરમાંથી ગોળ આર્તનાદ અને રૂદનધ્વનિસાંભળવામાં આવ્યો. તે સાંભળી ધાત્રી ચમકી ઉઠી, લચાકુણ થઈ, કંપિત હૃદયે, શય્યામાંથી ઊઠીને તે જાતી હતી એટલામાં હાઝમે, રાજપુત્રનું શુદ્ધાવશિષ્ટ સ્થાનાંતરિત કરી કંઈ આવી કહ્યું. “ સર્વ નાશ થયો ” “ સર્વ નાશ થયો ” વનવીર રાણાએ વિક્રમની હત્યા કરી ” ધાત્રીનું હૃદય, તારિતપ્રભાવે કંપિત થયું. તેણે જાણી લીધું જે નીચું વનવીર વિક્રમભૂતની હત્યા કરી ક્ષાંત પામશે નહિ પણ ઉદયસિંહની હત્યા કરવાને ખરેખર આવશે. એ વાત, કોઈ અદ્રશ્ય દેવે, ધાત્રીના કાનમાં કહી દીધી. તેણે અવિલંબે, રાજ પુત્રના જીવન માટે ઉપાય શોધ્યો. ઘરની અંદર, ફલાધાર મોટો એક કંડીઓ પડ્યો હતો, ચતુર ધાત્રીએ, નિદ્રિત રાજ કુમારને તે કંડીયામાં મુક્યો. તે કંડીયો, તે હાઝમે આપીને બોલી “ હાલ આ કંડીયો લઈ કીલ્લામાંથી લઈ પલાયણ કરી જા! વિશ્વસ્ત હાઝમે, તેના કેવા પ્રમાણે કહ્યું. ત્યાર પછી તે ધાત્રીએ, રાજકુમારના ઠેકાણે પોતાના પુત્રને શય્યામાં સુવાડ્યો એટલામાં વનવીર રક્તાક્રાંત હસ્તે તે ઝોરડામાં પેઠો. ત્યાં આવી તેણે રાજકુમારની શોધ કરી. ભયથી ધાત્રીના પ્રાણ ઉડી ગયા. તેનો કંઈ શુધ્ધ થયો નિષ્કુરહૃદય વનવીરે શય્યામાં સુતેલા કુમારને છૂરીથી મારી નાંખ્યો. તે માર વાગતાં, એકજ આર્તનાદ થયો. માત્ર એકજ વાર અંગ તરફડ્યું ત્યારે પછી તે કુમારમાં કાંઈ રહ્યું નહિ. બેનશીળ ધાત્રી અપૂર્ણ દુઃખે રોઈ શકી નહિ.

નીરવે અશ્રુજળ છોડતી છોડતી, તે ધાત્રી, પ્રાણકુમારની અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી, કીલ્લાની બહાર નીકળી. અંતઃપુર વાસીની પ્રમદાઓને ધાત્રીના એ મોટા

ઉદાર કામની ખબર નહોતી તેઓએ જાણ્યું જે દુરાચાર વનવીરે, મહારાજ સ
આમસિંહના નાના પુત્ર ઉદયસિંહની હત્યા કરી તેઓ શોકાકુળ ચિત્તે
રાવા લગી તેઓને પહેલાથી ખબર નહોતી જે હિતકારક ધારીએ, પોતાના
પુત્રનો જીવ આપી, સઆમસિંહના વશધરને અનત નાશમાથી બચાવ્યો છે
એની ઉચ્ચ હૃદય ધારીનું નામ ઇતિહાસમા સ્થાન પામવા મધૂર્ણ યોગ્ય છે, તે
ધારીનું નામ પાન્ના હજી ખીચી રજપુત કુળમા તે સ્ત્રીનો જન્મ થયો હતો
પણ પાન્નાએ, ઉદયસિંહની રક્ષા ન કરી હતી, અને ઉદયસિંહના હૃદય ઉપર વન
વીરની તીક્ષ્ણ છરી પડી હતી તે બેવાડના પક્ષમા અધિક મગગ થાત, તેથી
તેના પાપ નામે બેવાડના પ્રાત સ્મરણીય રાજાઓની પવિત્ર નામ માળા કદાપિ
કવચિત થાત નહી

સતત અશુભાત કરી, પ્રાણકુમારનો ચિતાનગ ઓલવી દઈ, બેનશીળ
પાન્ના તે વિશ્વસ્ત હજમને શોધવાના હેતુથી કીશ્કાની ખડા નીસરી ચિતોડની
પશ્ચિમ વાહિની રેનીરા નદીના તીરે, તે હજમ પાન્નાની ગહ જોઈ ઉભો હતો
બોલાગ્ય વશે ચિતોડના અદર જતા જતા ઉદયસિંહનો નિદ્રાલગ થયો નહી
દેવજનગરમા પયાથન મ્ત્રી, તેઓએ વીર વાધજના પુત્ર સિંહગવ પામે આશ્રય
માગ્યો વનવીરને, આશ્રય આપ્યાની ખબર મળે તો તે તેને શાસ્ત્ર આપે તે
હેતુથી તેણે આશ્રય આપવાની મમતિ આપી નહિ મનોહુ જે બીવકુન પીડીત
થઈ તે કાતર સ્વરે બોલ્યો “મારે એપ્રત ઇચ્છા છે જે હું રાજકુમારને આશ્રય
આપુ પણ શુ કંઈ વનવીર એવો હુર્ધ્વ છે કે તે વાત તેના જાણવામા આવે
તો મારો સહાર કરી નામે” ભાગમા એવી હમતા નથી જે તેના પરાક્રમનો
પ્રતિગદ્ધ કરે તેઓ દેવજનગરનો ત્યાગ કરી હુગરપુર નામના જનપદમા ગયા
અને ત્યાંના શાસનકર્તા રાઓળ ઇશકર્ણના રક્ષણમા રાજકુમારને ગળના તેઓએ
આણુ પણ હુખ અને પગિતાપનો વિષય કે તેણે પણ રાજકુમારને આશ્રય
આપ્યો નહિ ત્યાં પછી વિશ્વસ્ત હૃદય લીંગ લોકથી રક્ષિત થયેલા તેઓ,
આનવહીના હુર્મત પ્રદેશમા અને ઇંડરના કુટ માર્ગ કરી છેડે કમવમીર કીલામા
અહીં પહોંચ્યા બુદ્ધિવાળી ધારીએ, ત્યાં જે ઉપાય યોજ્યો તેથી પણ તેનું માર્ગ
મિલે નહિ દિપ્તિનો વળીકકુગસજીત આશાચાહ નામે એક લેન રજપુત
હતો જે કમવમીરના શામન કર્તવ્યે નીમાયેનો હતો પાતાએ તેની પુનાકાત
લેવા આશુ આશાચાહે પાતાની પ્રાર્થના જમાદ્ય મ્ત્રી ની પાનાના વિશ્રામ
ગૃહમા ગેરી તેણે પાતાને જે ની ગૃહમા પાતાજ પાતાએ નીશુ રાજકુમારને
આશાના ખોળામા મુક્યો અને નમ્ર વચ્ચે કવુ “આપના ન તના પ્રાણનું નશલ
કન” પણ વિરત થઈ, આશાચાહે પોતાના ખોળામાથી રાજકુમારને કહાડી

દેવા ઉપક્રમ કર્યે આશાની મા ત્યાં હાજર હતી પોતાના પુત્રનો એવો વ્યવહાર જોઈ તેણે તેને ઠપકો આપ્યો, અને ઉપદેશપૂર્ણ વાક્યે તેને ઉપદેશ આપ્યો. “ પ્રભુ પરાંચણુ આશાગી ” પ્રભુના હિત સાધનમાં વિપદ અને વિધ્ન તરફ બ્રુક્ષેપ કરતો નથી. રાણા મંગ્રામિહનો પુત્ર તારો પ્રભુ થાય. વિપદમાં પડી તે આજ તારી પાસે આશ્રય લેવા આવ્યો છે, તેને આશ્રય આપવાથી ઇશ્વર આશીર વાદે તારું કલ્યાણ થશે. માના વાક્યથી આશાશાહનો સંદેહ દૂર થયો. પાત્રાની મનોવાસના પૂર્ણ થઈ.

સૂર્યપરીય રાજા વીરવર સંગ્રામમિહનો પુત્ર, આત્મજોષન કરી વણિક વર આશાશાહના ઘરમાં રહેવા લાગ્યો, આશાએ ઉદયમિહને પોતાના ભાઈનો પુત્ર કહી ગણ્યો છે પણ તે સંજયે અનેક લોકોને જુદી જુદી શંકા પેદા થઈ. વણિકવર આશાશાહના ઘરમાં, તેના સ્વર્ગીય પીતાના શ્રાદ્ધનિમિત્તે મહા-લોજા ધાતો હતો અનેક રજપુતો નિમંત્રિત થઈ તેના ઘેર આવતા હતા. તે સમયે શ્રાદ્ધ ઉપલક્ષે મહાભોજ થયો. નિમંત્રિત માણસો યોગ્ય સ્થાને લોજન કરવા બેઠા. તેમાં દહી પીરમવાનો સમય આવ્યો, ઉદયમિહ દહીનું પાત્ર એક માણસના હાથમાંથી લઈ લીધું, તેના એ અયોક્તિ વ્યવહારથી મઘના વિસ્મિત થયા. સાત વરસના બાળકનું તેજ જોઈ મઘના અચંબો પામ્યા વાણીયાના ઘરમાં એવી તેજસ્વિતાનો સભર હોય નહિ ? એમ મઘના વિચારવા લાગ્યા. મઘના લોકોએ તે પાત્ર તેની પાનેથી લઈ લેવા મહેલન કરી પણ તેણે તે આપ્યું નહિ. એ પ્રમાણે માત્ર વર્ષ વ્યતીત થયું સાત વર્ષ સુધી ઉદયમિહ એક રીતના અજાતવાસમાં રહ્યો પણ સાચું કયા સુધી ઠંકાઈ રહે, રાજપુતનો સત્ય પરિચય, છેવટે પોતા થકીજ બહાર પડ્યો, ઝાઝારનો શનિગુરુમરદાર કોઈ કારણ માટે આશાશાહના ઘેર આવ્યો, તેને યથા યોગ્ય સનમાન આપી સરલગ કરવા આશા-શાહે ઉદયમિહને નીમ્યો, રાજકુમારે એવી હુશીયારીથી તેની મરભરા કરી કે તેનું મન સંહિદાન થયું ઉદયમિહના વ્યવહાર ઉપરથી તેને પ્રતીતિ થઈ જે ઉદયમિહ આશાશાહના ભાઈનો પુત્ર નથી. તે વૃત્તાત આરે તરફ ફેલાઈ ગયો. મામંત સરદારે આનંદિત થઈ સંગના પુત્રને અભિવાદન કરવા આવવા લાગ્યા. અંડનો પ્રતિનિધિ, આલંગ્રાધિપતિ મહીદામ, કેલવારપતિ જગ, વાગોરનો અધિપ તે મગ વીગેરે પરમાનંદથી પૂલકિત થઈ કમલમીરમાં આવ્યા. ધાત્રીપાત્રાએ રાજકુમારના જીવન સંજયે મઘની હકીકત મઘના અમદ્દ કહી દીધી.

તે દીવસે તે કમલમીરના વિશાળ મહા પ્રાંગણમાં એક મહાનું અધિશે-શન થયું, પરમ વિશ્વસ્તત આશાશાહે મઘાની સમક્ષ રાજકુમારનો પરિચય આપ્યો. અને તેને તેણે મેવાડના વૃદ્ધ સાર્મત ચોહાણ કોતેરીયાના ખોળામાં સુક્રયો. કોતે-

રીયો, રાજકુમારના સઘળા વૃત્તાંતથી વાકેફ હતો. તેના વિષયમાં અણુમાત્ર સંદેહ નહોતો, તેણે ઉદયસિંહ સાથે એક પાત્રમાં લોજન કર્યું ત્યાર પછી સઘળાને પૂર્ણ વિશ્વાસ આવ્યો. વીરવર સંગ્રામસિંહના વંશધરને પાત્રી સઘળા આનંદથી ખોલવા લાગ્યા. તે આનંદધ્વનિ ચિતોડ સુધી જઈ પહોંચ્યો. ચિતોડ સિંહાસને બેસી રાદાપહારક વનવીરે તે સઘળી હકીકત સાંભળી, તે સાંભળી તેનું શરીર કંટકિત થઈ અકસ્માત્ તેનું સિંહાસન કંપિત થયું. શનિચુરસરદાર અખિલરાવે પોતાની પુત્રીને ઉદયસિંહના કરમાં સોંપી. શનિચુરસરદારની પુત્રીનું પાણી મહણ કરવા તે સંમત થયો, છેવટે ઉદયસિંહના કપાળમાં સરદારોએ ચિતોડનું રાજ્ય તિલક કરી તેને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યું.

એ સઘળા સમાચાર થોડા સમયમાં વનવીરના કર્ણગોચર થયા. તે એકદમ હતાશ થઈ પડ્યો તેણે સ્વહસ્તે, ઉદયસિંહનો શોભિતપાત્ર કયો હતો. તેણે પોતે, તે બાળકની મૃત્યુ થતી જોઈ હતી. ત્યારે કેવા દેવભળથી, કેવા મૃત સજીવન મંત્રથી ઉદયસિંહ પુનઃ જીવીત થયો. તે બાળકમાં તે કાંઈ સ્થિર કરી શક્યો નહિ. તેણે જે અનેક આશા કરી હતી, તે સઘળી નિષ્ફળ નીવડી. વિરુદ્ધ રાદાપહારકે વિચાર્યું નહિ જે છેવટે તે છેતરાઈ જશે. તેને દૃઢ ધારણા હતી જે તેનું શાશન નિષકંટક થયું છે. રાજપદ મેળવીને એટલો બધો ભાંત થઈ ગયો કે પોતાના હીન જન્મનો વિષયતે ભુલી ગયો. તેનો જન્મવૃત્તાંત એવો હતો જે વીરવર ચંડનો કોઈપણ તેજસ્વી વંશ-ધર તેનો દુનો અર્થાત પ્રસાદ મહણ કરે નહિ.

“ દુનો ” રાજનો ઉચ્છિદ્ર પ્રસાદ, એ દુનો પામવા માટે ઉંચાપદના સામંત મરદારો અંતરની કામના કરે પણ તેઓ સઘળાની કામના સિદ્ધ થાય નહિ, રાણાની સાથે એકત્ર લોજન કરવાનો જે સરદારોને અધિકાર હોય તેમાંથી કોઈ દુનો મેળવતા હતા. સામયિક ઉત્સવે, વારંવાર રાણા પોત પોતાના સરદાર સાથે બેસી લોજન હેતો હતો. તેના મરદારો તેની ફરતા બેઠેલા હતા. તે સમયે રાણા બાહ્ય ગંભીર ભાવ ધોરી મરદ ભાવે રાણો સઘળા સાથે વાતલાપ કરતો હતો, રાણો વાચકદારે તે દુનો પસંદ કરેલ આસામી તરફ મોકલતો હતો. દુનો મેળવી ઘણા રજપુત સરદારો પોતાને મંમાનિત માનતા હતા. એક સમયે મહારાજ માનસિંહ વીરચંદ્ર રાણા પ્રતાપસિંહનો દુનો પાત્રી શક્યો નહિ જેથી મેવાડમાં મહા અનર્થ થયો અને તેથી મેવાડમાં અધઃપાતનો સૂત્રપાત થયો.

શીતળસેનાની નામની દાસીના ગર્ભે વનવીરનો જન્મ હતો. એટલે મેવાડની શિવંતની પ્રધાના અનુસારે “ તે પંચમ પુત્ર ” નામે પરિચિત હતો. સંકટમાં પડવાથી મરદારોએ તેને ચિતોડના સિંહાસને બેસાડ્યો પણ તેમની શું કોઈ રજપુત વંશધર તેને આપેલો દુનો લે ખદો ? કોઈએ પોતાની કુળ મર્યાદાની જળાંજળી દઈ

તેનો દુનો લીધો નહિ. જ્યારે અંદાવત સરદારને તેણે દુનો આપ્યો. ત્યારે તેજસ્વી અંદાવત દંભ સાથે તે અગ્રાહ્ય કરી બોલી ઉઠ્યો. આપ્પારાઓળના પ્રકૃત વંશધર પાસેથી એ દુનો પ્રાપ્ત થાય, તોજતે ગોરવવાળું ગણાય તેમ છે. “પણ શીતળસેની દાસીના પુત્ર પાસેથી દુનો મેળવી કોણ રજપુત પોતાને ગોરવવાળો ગણે? મરદાર સામતો નાખુશ થઈ ઉદયસિંહનો ચિતોડારાજ્યાભિષેક કરવા માટે કમલમીર કીલામાં ગયા. તે આરાવલ્લીના ગિરિપથના અંદર થઈ કુંભમેરૂ તરફ અગ્રસર થતા હતા. એવામાં તેઓએ જોયું જે પાંચસો ઘોડા અને દસ હજાર ગળદ બહુ મૂલ્ય દ્રવ્ય વહન કરી તેઓ તરફ આધ્યા આવે છે. એક હજાર દારૂવાળા રજપુત તેનું રક્ષણ કરતા આવે છે, નિશુદ્ધ અનુસંધાન કર્યા પછી તેઓને માલુમ પડ્યું જે વનવીરના દુહિતાના ચૈતુકસ્વરૂપ તે સઘળો સામાન કર્મ પ્રદેશથી વાહિત થયો છે. તે માંલગી મરદારોની આનંદની સીમા રહી નહિ. તેઓ તે રક્ષકોના ઉપર ક્રોધ પામેલ મિંહની જેમ પડ્યા. તેઓનો તેઓએ સંહાર કર્યો, તે સઘળો સામાન લઈ ઉત્કુલ હૃદયે ઉદયમિંહ તરફ તેઓ ગયા. એ હુંદતું દ્રવ્ય, સત્કાર્યમાં વાપર્યું. અલોરના શનીગુરૂ સરદારની દુહિતા સાથે, ઉદયસિંહના વિવામાં તે દ્રવ્ય કામ લાગ્યું. વીરવર હમીરનું નિરોધવાક્ય ઉપેક્ષિત થયું. પણ તેથી મેવાડનો એક મહોપકાર થયો, માલદેવના પુત્ર શની ગુરૂવનવીરે ગિરફોટ કુળમાં જે કલંક કાળિમાં અંકિત કરી છે, આજ તેના વંશધરે, રાષ્ટ્રપહારક વનવીરના ગ્રાસમાંથી ચિતોડપુરીને કહાડી લઈ તે કલંક કાલિમાં કાઢી નાંખી. અલોર જનપદના બાલિહંક નામના સ્થળે વિવાહ કાર્ય સંપન્ન થયું. રાજસ્થાનના બે સરદાર સિવાય બીજા સરદાર મામતોએ આ માંગલિક કાર્યમાં ભેટ મોકલી હતી. જે બે સરદારોએ આ માંગલિક કામમાં ધ્યાન નહોતું આપ્યું તેમાંથી એકનું નામ માલોભ-બીએ સરદાર સોલંકી કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. જેનું નામ ઇતિહાસથી નીકળતું નથી. તે બંનેને રાજ અવમાનનાનું ઉપયુક્ત કૃણ આપવા સરદારોએ તેનું આક્રમણ કર્યું. તેઓ પલાયન કરી વનવીર પાસે આશ્રય લેવા ગયા. વનવીરે, તેઓને આશ્રય આપી સરદારો ઉપર સૈન્ય સાથે ચડાઈ કરી. પણ તે બે બેનશીળનું રક્ષણ કરી શક્યો નહિ. માલભનો વધ થયો, વળી સોલંકી કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા સરદારે ઉદયમિંહની વશતા સ્વીકારી. બેનશીળ વનવીરની મદદ કમ થવા લાગી. તેના અંધું બાંધવ સ્વજનોએ તેનો ત્યાગ કર્યો. તેનું ભાગ્યગગન કમે કમે ઘોરઘનજળે આવૃત થઈ પડ્યું, તો પણ તેણે જીવનતોષિણી આશાનો ત્યાગ કર્યો નહિ, ઉદયમિંહના સઘળા ઉદ્યોગ વ્યર્થ કરવા તે રાજધાનીમાં અહંકાર કરી રહેવા લાગ્યો, પણ તેના સઘળા અભિપ્રાય વ્યર્થ ગયા, તેના મંત્રિએ એક હજાર સેનિકને કીલ્લામાં પેસવા દીધા. કીલ્લામાં પેસી સેનિકોએ દ્વાર રક્ષક ઉપર હુમલો કર્યો. તેઓનો સંહાર કરી

તેઓએ ધીરજા ઉપર ઉદયસિંહની જયપતાકા ચડાવી દીધી 'પુરવાગીઓએ' એકેક દૂતોએ નગારા બજાવી ઉદયસિંહના મિહામનારોહણની ઘોષણા કરી, વનવીરો ઉપર કોઈએ અત્યાચાર ચલાવ્યો નહિ, વનવીરો પોતાની મર્યાદા અને પરિવાર લઈ દશિણપથમાં આશ્રય લીધો. ત્યાં તેની મર્યાદાઓ નાગપુરના લણસહી નામે પ્રસિદ્ધ થઈ.

જ્યોત્સુક મરદારોએ, મંવત્ર ૧૫૯૭ (ઇ. સ. ૧૫૪૧-૪૨) માં ચિતોડના મિહામને ઉદયસિંહનો અલિપેક કર્યો. તેના અલિપેકથી ચિતોડ વાગીએ આનંદિત થયા, નગરમાં ઘરોઘર નૃત્યગીત વીગેરેથી આનંદોત્સવ થયા હતા. જે કમલમીરના શાંતિમય શૈલશિખરે ઉદયસિંહનો અજ્ઞાતવાસ અનિવાહિત થયે હતો, આજ તે કમલમીર પાસેથી વિદાયગીરી લઈ ઉદયસિંહ ચિતોડમાં આવ્યો. કુલમેડવાસીની કેકિલ કંઠી રજપુત સ્ત્રીઓએ, સુમધુર સ્વરે ગાન કરતાં કરતાં ઉદયસિંહની વિદાયગીરી આપી તે ઉત્સવવામરે જે સંગીત ગવાયું છે. તે હાલ પણ ગવાય છે આજ પણ ભગવતી ઇશાનીના આત્મિક ઉત્સવમાં રજપુત મહીલાઓ એકઠી થઈ તે મંગીત ગાય છે. ઉદયસિંહ કાપુરૂષ નીવડ્યો. તે મેવાડ મિહામનના માટે સંપૂર્ણ અયોગ્ય હતો તેની કાપુરપતાથી અને અયોગ્યતાથી મેવાડનું જાતીય જીવન કાયમના માટે વિનષ્ટ થયું જે મેવાડ એક સમય અજેય હોઈ ગારવાન્વિત હતું તે મેવાડનું જાગૃત્વ કોપ પામ્યું.

મહાકવિ ચંદ ગાદાટે કહેલ છે—સ્ત્રી અથવા અર્ધાંશ વ્યવહાર બાળક જે દેશનું શામન ચલાવે તેથી તે દેશનું કાંઈ મંગલ થાય નહિ. બેનશીખ મેવાડભૂમિમાં એ બે દુર્નિર્મિત 'એકજ કાળે મંચડીત થયાં' તેથી મેવાડનું અમંગલ પૂર્ણ માત્રામાં વૃદ્ધિપામ્યું. ઉદયસિંહમાં કોઈ રીતનો મંગલપુ નહોતો. માહસિકતા અને વિર વીક્રમ ગિરહોટ કુળમાં હોવા બેઠેએ તેનો તેનામ્ના કોઈ પણ અંશ નહોતો. એટલેકે અપદાર્થ અને અકર્મકૃત રજપુત હતો. ઉદયસિંહ વિદ્યામયિય અને આલસ્ય પરત્ર હતો. તેના મમયમાં રજપુત દર્પહારી, અકબરની જન્મ યોષણા થઈ. તે યોષણા આલ્પજી ભારતભૂમિ વિક્રપિત થઈ ગઈ. મેવાડમાં ઘરે ઘરે અમુત પૂર્વ રૂદનધ્વનિ આલગવામાં આવ્યો તે રૂદનધ્વનિ સ્તંભ્યો નહિ, શાથી કે અકબરે પ્રચંડ ક્રુમકેતુની જેમ વૃદ્ધિત થઈ મધ્યજી ભારતભૂમિને એક ગુપ્ત ગુપ્તે બાંધી દીધી તે દામત્વ સંખલા જલદીથી છુટી નહી. તેના કંઠે ગને હીંદુ જાતિની અસ્થિમજ્જા સુષિત અને નિષિદ્ધ થઈ. હીંદુ મંતાનને મેવાડની નીચ દારૂણ અધ પાત થયો તે અધપાતમાંથી ભારતવર્ષ ઉઠ્યું નહી હવે એકદમ અસ્થિમા હીંદુ મંતાનઅવશે ! જે જાતી લાગે સમયે આદ્યજિપુલ ગારજપુત સ્વાધીનતા લોગવી એકવાર શોચનીય અવસ્થામાં અધપતીત થાય, તે જાતી દઈ

તેરી ઉઠી બેઠી ધાય ! જે પવિત્ર વિર્યવન્હિના પ્રભાવે રજપુતોએ ચિતોડનો કોટલો અને શ્રીક લોકોએ ધરમોપલીનો ગિરિપથ બચાવી રાખ્યો હતો. તે નિર્જીવ લોકો હાલ પાછા ઉભા થયા બરા !

ભારતવર્ષમાં વિશાળ મરૂ ભૂમિના મધ્યમાં એક છાયાકુંજના અંદર અમરકોટ સ્થાપિત તેને અલેકઝાંડરે પ્રાચીન શક લોકોનું નિવાસ સ્થળ કહેલ છે અકબરનો અમરકોટમાં જન્મ થયો. ઈ. સ. ૧૫૪૨માં અકબરનો તે સ્થળે જન્મ થયો. તેના જન્મ કાળે હુમાયુનની દુર્દશાની સીમા નહોતી. હુમાયુન રાજબ્રહ્મ હોઈ પોતાના જીવનના રક્ષણ માટે અહીં તહીં પલાયન કરતો હતો. હસ્તરખ-સિત રાજ્ય તે ફરીથી પામશે એમ તે સ્વપ્નમાં પણ જોતો નહોતો, રાજ્યાસને બેસી દશ વર્ષ હુમાયુન પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વિ લાઇએ સાથે અવિશ્રાંત વિવાદમાં ગુર્યાયો હતો. તેના લાઇએ એક એક સ્વતંત્ર રાજ્ય ઉપર અભિપીકત હતા. પણ તેનાથી તેઓની મનસ્તુષ્ટિત થઈ નહી. દુર્ધર્ષ દુરાકાંક્ષાનેવશથી હોઈ તેઓ અમર હુમાયુનના હાથથી દીરઘી મિહાનન લઇ લેવા પ્રવૃત્ત થયા. થોડા સમયમાં તેઓને તે દુર્વિશ્વાસનાં કુળ મળ્યાં. પાઠાન વીર દુર્ધર્ષ શેરશાહ પ્રચંડ વેગે ઉભો થયો. તેણે મધ્યાંનો અધ પાત કર્યો અને શાકતીય બાબરનું સીંહાસન વીપર્યસ્ત કરી તેના ઉપર પાઠાણનું પ્રભુત્વ સ્થાપ્યું.

જે દીવમે કનોજના યુદ્ધમાં ભારતવર્ષનો રાજમુકુટ હુમાયુનના માથા ઉપરથી સ્ખલિત થઈ પડ્યો તે દિવસ તેની ઘોર વિપદનો સૂત્રપાત થયો. તે દિવસથી તેના વિજયી પ્રચંડ શત્રુઓ તેની યજ્ઞવાડે પડી, તેને વિશેષ રીતે પીડીત કરવા લાગ્યા. તેને કોઈ ઠેકાણે શાંતિ મળી નહી. તે જે સ્થળે પલાયન કરી ગયો. તે સ્થાને તેના શત્રુઓ તેના ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યા. તે યમુના નીરવર્તી ગુરનગરી આગ્રા થકી ધણે દૂર ભંજનમાં પલાયન કરી ગયો. ત્યાં પણ તેની નિષ્ફૂતિ થઈ નહિ. ત્યાં પણ શત્રુઓએ તેને ઘેર્યો. છેવટે પોતાના પરિવાર વર્ગને અને અનુચરને લઈ તે સિંધુ રાજ્યમાં ગયો. રસ્તામાં બેહદ કષ્ટ તેને ભોગવવું પડ્યું હતું અનાહારમાં, અનિદ્રામાં, કંઠોર પરિશ્રમમાં હુમાયુનની પીડા વધવા લાગી. તે અપરિચિત દેશમાં કોઈએ તેને આશ્રય આપ્યો નહિ એક એ હીંદુરાજ્યોએ, તેને થોડા દિવસના માટે આશ્રય આપ્યો. હુમાયુનનું અદ્યગગન કંમે કંમે ઘોરવન ઘટાથી છવાઈ ગયું. તેની આશા તેના સમુલ નાશ થવાનો ઉપક્રમ થયો. તોપણ તે નિરુત્સાહ થયો નહિ. માહસ ઉપર તેની કરી બલવડે તેણે મુલતાન અને સાગરતટ સુધીના સિંધુના તીરવર્તી કીણાઓ તો પાત કરવાની ચેષ્ટા કરી. તેની ચેષ્ટા વિફલ ગઈ તે મંકટકાળમાં તેના કેટલાક ઉચોટા બળવો કરી ઉડ્યા. પોતાની એવી અવસ્થા બેઠે હુમાયુન પીડીત થયો. અહીં હવે અનુગમન કરવા ના પાડવા લાગ્યા. તે સ્થળે તેઓને પડતા મુકી ખુદ કીણાં (યુન કંઠોર અદ્યતા કુટીલ તરંગમાં તરતો ડુબતો આગળ ચાલ્યો.

નિરાશ હુમાયુને છેવટે યશવતીરના અને ભેધપુરના રાજા પાસે આશ્રય માગ્યો પણ તે બન્નેમાથી કોઈ રાજાએ તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી નહિ. ભેધપુરના રાજા માવદેવે તે વિષદ દશામા તેને કેદ કરવાની યોજા કરી એ વાત કેટલી શાચી છે તે સુકરર થઈ શકતું નથી એ બાબતનું ભટ્ટ અથમા કોઈ જાતનું વિવરણ નથી માત્ર ફેરીસ્તામા વિસ્તૃત વિવરણ માલુમ પડે છે હુમાયુન ત્યાંથી મેવાડ ભૂમિમા આગળ વધ્યો મેવાડ ભૂમિના ભય કર કદ ભોગવી હુમાયુન અનુમાત્રી થયો નહિ તે સકટના ઘાટા જટિલ માર્ગમાથી નીકળી પાછો સિંહાસન મેળવવા તે સતાવાળો થયો હતો તેના બેહદ ગુણોના વિષય વિચારતા તેના અસહ્ય દુઃખો ભેધ તેનો કદો પેરીચણ અશ્રુમોચન કરીદે એવું હતું તે શોચનીય દશાનું એક પ્રસિદ્ધ ચિત્ર ફેરીસ્તા અથમા સુદર રીતે ચિત્રિત છે

ભોગલવીજ હુમાયુનની એ દુર્દશા ભેધ અતિકાતર થઈ અમરકોટના સોદારાજે મોટા આદરથી પોતાના નિવાસમા આશ્રય આપ્યો

એ અમરકોટના ધાયાકુળમા મોગન કુવતિલક અકબરનો જન્મ થયો તેના જન્મ પછી થોડા મેજ ઉપર તેનો પિતા હુમાયુન સોદારાજનોઆશ્રય છોડી પારસ્યરાજ્યમા પલાયન કરી ગયો એમ કહેવાયછે જે હુમાયુન જયોતિ શાસ્ત્રમા વિશેષ પાઠશી હતો ભવિષ્યદગણનામા કોઈ ભેશી તેનો મમકદ્દ નહોતો પોતાના પિતા બાબરના સ્નેહ ગુણે હુમાયુને જે વિપદના વિદ્યાલયમા મસાર નીતિનું શિક્ષણ કર્યું હતું, એ આ સમયે પોતાના પુત્ર અકબરને તે શિખવા તેણે નિયોજીત રીતે અહમ્મદનગર દુનિવાર પરિવર્તને પદચ્યુત થયેલ હુમાયુન કોઈ રથને સ્થિર ભાવે ઘોડો મમય પણ રહી શક્યો નહિ ભારતવર્ષમાથી પલાયન કરી બાર વર્ષ મુઘી દેશાતરમા તે ભાગ્યે, કેટલોક સમય તેણે પારસ્ય મલામા, કેટલોક સમય તેણે મિત્રપુરપના પ્રાચીન ગાંધ્યમા, કેટલોક સમય તેણે ગાધાર (કદહાર) ના શેલ પ્રદેશમા અને કેટલોક સમય તેણે કાશ્મિરના દેવ દાનનમા ધીર અને મહિષ્ણુ ભાવે કહાડ્યો એ ૧૨ વર્ષમા ભારતવર્ષના આધિપત્ય માટે પડાણુમિહના ઉત્તરાધિકારીઓ વચ્ચે ઘોઠ મધર્પ અને કંવહ ઉભો થયો કમાન્વયે છ પડાણુ રાજાઓ તે થોડા સમયમા દિલ્હીના મિહાસને બેસી આ લોકમાથી વિદાય થયા હતા એ છ રાજાના આમનકાગમા ઉત્તર ધિકાગિતના ચિત્રન વિધિનો નપૂર્ણ બ્યસીચાર થયો હતો તેઓનામા જેનું પરકમ અધિક હતું તે ગજ સિંહામને બેઠો હતો જે સમયે હુમાયુન કાશ્મિરના ખાને પ્રદેશમા આવી રહ્યો હતો તે સમયે સિકદર દિલ્હીના સિંહામને બેઠો હતો દિલ્હીના મિહામને બેસી તે પોતાના ભાઈઓ સાથે મોટા કજીયામા ઉતર્યો હતો તેઓને એવી રીતના કજીયામા આવેલા ભેધ સુચતુર

હુમાયુને સુયોગ મેળવ્યો. થોડા સમયમાં તેનો શુભ અવસર આવી પહોંચ્યો. તેણે બેયું જે તે કલ્પ્યો સીકંદરના પક્ષમાં નાશકારક થઈ પડ્યો. ત્યારે તે સિંધુનદની પારે આવી સીકંદરની વિરૂધ્ધે સેનાદળ લઈ યુદ્ધ યાત્રા કરવા લાગ્યો. તેના રણ તુર્યના પ્રચંડ અજાજથી હતભાગ્ય પડાણુરાજ સીકંદરની આંખ ઉઘડી ગઈ તે સમજ્યો કે અનર્થકર ગૃહ વિવાદે આ વિપદને બોલાવી આણી છે, પણ સીકંદર તેથી અણુમાત્ર નિરૂત્સાહ થયો નહિ. હુમાયુનના પ્રચંડ બળનો પ્રતિરોધ કરવા તે મોટી સેના લઈ હુમાયુનના વિરૂધ્ધે ચાલ્યો. સરહીંદનામના સ્થળે બન્ને સેના લડવાને ઉભી રહી. હુમાયુને પોતાના તરફ પુત્ર અકબરને પોતાની સેનાનો અધિપતિ બનાવ્યો. બન્ને સેના વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. એક બાજુએ સાગર સરેખો, પડાણુવાહિનીનો પ્રચંડ ઉચ્છવાસ હતો. બીજી બાજુએ યુદ્ધ વિશારદ નિર્ભિક ભોગલવીરનો યુદ્ધાભિનય હતો. તરફુવીર અકબરની તેજસ્વિતાવડે રણગંભીર વિશેષ ભયંકર થઈ પડ્યું. તે સમયે તેનો વયઃક્રમ બાર વર્ષનો હતો. યુદ્ધ સ્થળે અકબરનો જય થયો, એ મોટું જ્યાજ્ઞર્જન, તેના ભવિષ્યત્વશોભોરવનું સૂચના સ્વરૂપ હતું. નાની વયમાં વીરત્વ પ્રકાશ કરી તે પોતાના દાદા બાબરના જેવો વિખ્યાત થયો. વીરવરબાબર પણ એવી સુકુમાર વયમાં અગવ્ય વિધ્નોને જીતી પોતાના પૈતૃકરાજ્ય ફરગણાના સિંહાસને બેઠો હતો. એવા પિતાના પેટે જન્મી અને એવા શુભ રત્નને જન્મ આપી, હુમાયુન પોતાને રૂડા ભાગ્યશાળી માનતો હતો. તે દીવસે તે સરહીંદ યુદ્ધક્ષેત્રમાં વિજયશાળી બની હુમાયુન આનંદથી દિલ્હીના સિંહાસને બેઠો.

પણ હુઝા અને પરિતાપનો વિષય કે તે ઔરવનો સંલોગ તે થોડા દિવસ કરી શક્યો. દિલ્હીના સિંહાસને બેઠા પછી થોડા રાજ ઉપર, તે પોતાના પુસ્તકાલયના ઉચ્ચ સોપાનમંચ ઉપરથી પડ્યો અને ત્યાંજ મરણ પામ્યો. તેના એ શોચનીય મૃત્યુના કારણનું અનુધાવન કરવાથી પાશ્ચાત્ય દેશ એક મોટો ભ્રમ વિદ્વરિત થઈ શકે છે. અનેક પાશ્ચાત્યપંડિતો પ્રાચ્ય ભૂપતિઓને ભૂખ અને વિલાસ પ્રિય ગણીએ. પણ તેમ ગણુવામાં તેઓનો મોટો ભ્રમ છે. તેઓપૂર્વ દેશીય રાજાઓની અભ્યંતરીત અવસ્થા, સારી રીતે ન જાણે એ રૂપના ભ્રાંધ સિદ્ધાંત ઉપર આવી ગયા છે. હુમાયુન પોતે વિદ્યાનુરાગી હોઈ અત્યંત વિદ્યાવાળો અને પંડિત હતો. એ શાક્રિય વંશના રાજાઓની પોતાની વિદ્યાવતા અને પંડિતતા સાથે તેઓના સમકાળીન પાશ્ચાત્ય રાજાઓની વિદ્યાવતા અને પંડિતતા સાથે સુકાબલો કરી શકાય તો માત્રુમ પડે છે જે પ્રાચ્ય નરપતિઓ વિદ્યાવતામાં અને પંડિતતામાં; પાશ્ચાત્ય નરપતિનાં કરતાં હલકા અને ઉતરતા છે.

પિતાના શોચનીય મૃત્યુ પછી તરત વીરવરઅકબર પિતૃ સિંહાસને અભિ-

વિક્રાંત થયો પણ તે રાજ્યાલિપેક પછી સ્વરૂપ સમયમાં, તેના શત્રુઓએ, દિન્ડી અને આઝા લઈ તેને પદચ્યુત કર્યો. ત્યાર પછી નિરૂપાય થઈ અકબરે પંચ-નદ પ્રદેશના એક પ્રાંતમાં આશ્રય લીધો સામાન્ય વશે, તેની એવી રીતની હીણદંશા, થોડા મમયમાં બદલાઈ ગઈ રણવીર બેરામખાંએ, તેનું હસ્તચ્યુત રાજ્ય, ઉદ્ધાર કરી તેને આપ્યું. બેરામખાં ભારતીયશાસ્ત્રીના નામે પ્રખ્યાત છે.

તેના બેહુદ વીરત્વ અને દક્ષતાના પ્રભાવે, અકબર, પોતાનું મિંહાસન, પર્વતના જેવું અચળ અને દૃઢ રાખી શક્યો. કાંપી, ચંદેરી સઘળો ખુદેલખંડ અને માલવપ્રદેશ, તેના વિશાળ રાજ્યમાં અંતર્ભૂકત થઈ ગયા. અઢાર વર્ષનો તરૂ-ણવીર અકબર, તે વિશાળ રાજ્યનું આધિપત્ય પામ્યો.

વિશાળ ભારત સામ્રાજ્યના એકાધિપત્ય પદ ઉપર ચઢી અકબર નિર્ણિત થ્યો નહોતો તેણે રજપુત વિરૂદ્ધ યુદ્ધ ઘોષણા કરી. મહુધી પહેલાં તે મારવાડ રાજ્ય તરફ સૈન્ય સાથે આગ્યો. હુમાયુનની વિપન્ય અવસ્થામાં રાઠોડ રાજમાલદેવે, 'તેને કેદમાં નાખવા એકા કરી હતી. તે દુરાચાર્યનું ઉપયુક્ત પ્રતિક્ષણ આપવા, અકબરે તેના ઉપર હુમલો કર્યો.

મેવાડ રાજ્યમાં મેરતા નામનું એક સમૃદ્ધ નગર હતું. સમૃદ્ધ શાલિ-નામાં, તે નગર, તે રાજ્યમાં બીજા નગરે ગણાતું હતું મોગલ સમ્રાટ અક-બરે તેને બીલકુલ વિહસિત કરી દીધું. તેનો તે અક્રુણ્ય પ્રતાપ અને તેજસ્વિતા બેંધ અંબરરાજ ભારમલ અત્યંત ભય પામ્યો અને ભવિષ્યત હુમલામાંથી બચી જવા, તેણે પોતાના પુત્ર ભગવાનદાસને અકબરની અધી નરથ મામંત મમિ-તિનો અંતર્ભૂકત કરી દીધો. કાપુરૂષ અંબરરાજ પોતાની સ્વાધીનતા ચેથી નિ-શ્ચિંત રહ્યો નહિ પણ મમ્રાટની પ્રસન્નતા મેળવવા, પોતાના કુળની પવિત્રતા ઉપર જલાંજલિ દઈ તેણે, પોતાની દુહિતાને શાકતીય ચવન રાજના હાથમાં સોંપી પવિત્ર કુળ ગૌરવ અને પાત્રન સ્વાધીનતા આપી દઈ રાજ પ્રમત્તતા ખરીદ કરી

ભોગાય સમ્રાટ અકબર, ફરાસીદાજ અતુર્થ દેવરી, બેરામખાં અને ફરામી મંત્રી શરૂથી, પરમ્પરના મમમામતીક દના તે આગે મદાપુરોએ એક મમય વિવંધાન દના. આશ્ચર્યજનક વિષય છે જો તેમને ગળનુ અને તેમને મંત્રીનુ ચગિન ધણુ કરી એક પ્રકારનુ માનુમપરે, પણુગણી ના ચરિન કરનાં બેરામખાનુ ચગિન વિશેષ વિચિત્ર છે બદેરામખાં અત્યંત તેજસરી અને ન્યાયપર દનો. મદપનુ મોલિન આપી તેણે મોમય માત્રાન્ય દદ કયું છેવટે તે મજદોદી ગણાયો તનો એ ગુસ્તર અપરાધે તે અપરાધી દરી રાજ્ય થઈ નિર્વામિન થયો તે નિવમન દડયા તેના જીવ નનું પપ્યાવમાન આવ્યુ નહિ છેવટે એક ગુપ્ત ધાતુકની વિપાકલ ડ્રીના આધારે તે આ લોકમાંથી અંતરહિત થયો. બેરામખાંનુ જીવનચગિન દતિદાસમા અન્યત પ્રયોગનીય અને પંચ છે.

તે રાજ પ્રસન્નતાનું પ્રયોજન શુ ! અનતજાળ યત્નભર્યા અશાંતિ અને વિષદનું અકુશતાડન આરૂં પણ પાપકલ્પિત યવન પ્રમત્તતા શા ડામની, ભગ્નભલ તે ડામ કરી સ્વાધીનતાના સુખ ભોગનવાની એકા કન્વા લાગ્યો નજરવાનનું વિશુ બચપાડુ દુઃસ્વભાવ અડધરે એન લાગ્યોતો ઉપર હુમલો કર્યો

જે ગભનું રાજ્ય, પ્રકૃષ્ટ નિયમ પદ્ધતિદ્વાન આગ શાસનથી શાસિત થાય, જે ગભ કોઈ જાતની દુર્વિષ્મા અને દુનઝાણાનો વશનર્તી ન હોય સુ વિજ્ઞા અને મારા ચગિતવાળા પ્રધાનથી પરિવૃત થઈ વિશુદ્ધ ગજનીતિના અનુ મારે, જે આત્મપદ ગાગ્ર અને આત્મસ્વાધીનતા ગ્ણણ કરી શકે તેજ માણસ પ્રકૃત પ્રજાપાળ નામનો અધીકારી છે, તેના ગભ્યમા સ્વર્ગાચ સુખ વચે છે, તેના ગભ્યમા શાંતિનો વાસ હોય છે, પણ જે ગભ દેવેશ્વરી હોય છે જે ગભ પ્રજાના સુખ દુઃખમા એક ભણવા પણ ભાગ લેતો નથી, જે ગભનો સ્વાર્થપતા મૂલમત્ર છે, પ્રજાનું લોહીનુશી લેવું એ ધર્મ પોતાનો છે, એ જે રાજામાને છે તે રાજા રાજકુળ મા અધમ ગણાય છે એ ગભ પ્રજાપાળના નામનો ઠલક છે, તે ગભ સ્વાર્થપત્ર પિગાયનો પગ્મ અવતાગ, તેનું ગભ્ય ઘડીયાલના લોલક જેવું કાયમ અસ્થિર, દુઃકામા જે ગભ્ય માત્ર રાજાની દેવેશ્વરી ગામિત થાય છે તે ગભ્ય શાંતિ સુખ ભોગનવાને પાત્ર નથી નાભાન્યવગે, રાજા જે પ્રજાહિતાકાક્ષી થાય, તો તેનું રાજ્ય અખાદ થાય એવા પ્રજાહિતાકાક્ષીના વરાના કોડ સ્વાર્થ લોહુમ અને પ્રજા પીડક ગભ થાય છે ત્યાં તે સુખમય અને શાંતિમય રાજ્ય દુષ્ટમા અને અંશ તિમા આવી પડે છે

ખરેખર મોનાનો મમાગ, મનાણમા અને અવકાન્કુપમા પગિણામ પામે છે એ વિશ્વજનીન અવન્યભાવિ, નીચમ છે અદમગ અને ઉદયમિહના ગભ્યમા એ નીચમના જે લિત લિત ચિત જેવામા આને છે

ઉદયમિહ, જે વચના મેવાડના નિહામને અભિષિખ્ત થયો, તેજ વચ મા અદમગ પણ દિ નીના મિહામને અભિષિખ્ત થયો દુઃકામા ઉદયમિહ અને અકળગ ખાર વર્ષની ઉમરે પિતૃ મિહામને પેડા પિતાના ગોચનિય, મૃત્યુ પછી જે દિવને તન્મા વર્ષની ઉમરે, અકળગ ભાન્તવર્ષના એકાધિપત્ય ઉપર વૃત્ત થયો, તે દિવન, રાઝતિયકુળનું ભવિષ્ય ભા યગનન એક જગતન આલાથી ચમકી ઉ ચુ ખડ, પણ તેથી તેના હૃદયમા શાંતિ ડયાથી હોય આવા ઉન્ના પડે નહી, અકળગ, ભવિષ્યગગનને વાર્કીત કરી ગડયો ખના પણ તેના પ્રતિકુળમા વર્તતા ઘણા વિઘ્નો તેની મસુખે આવી ખડા હતા

તે મદગા વિઘ્નો દુઃકારી નિપટક ભાર અને નિરાતક ભાવે, ગભ્ય શામન અસાવવાનું તેના ભાન્યમા છે કે નહી એ હંકીકન ગાગક અદમગ વિચારી

શક્યો નહિ કરેડો લોકોના લાગ્યસુખ તેના હાથમા આવે તે પોતાની લાગ્ય
 પિતામા ઉદ્ધિ ન વિધાતાના અપૂર્વ વિધિના અનુસારે જે નક્ષત્રે અકબરની જન્મ
 તારીખે તે અમરકોટના મરૂ પ્રાંતમા પ્રસન્ન આવોક કરી દીધા હતા, તેજ નક્ષત્રની
 વિમળ આભાથી જે ચાર્ધ મહાતુલ્ય જે રામ અને પડીત ધાર્મિક વર આખૂવફળ
 જેવા વીરક્ષણ અને વિચક્ષણ મત્રીઓ અકબરની મહાયતા માટે આગ્યા એકજ
 વર્ષમા અકબર અને ઉદયસીંહ પોતાના પીતૃ સીંહાનને ભેગ થતા બન્નેના
 ચરીત્રમા સાદૃશ જેવામા આવતુ નથી જન્મથી અંતર, વિષકના કોડમા લા
 હીત પાથીત અસ્થીર અદૃષ્ટ ચક્રના અનિવાર્ય ચન્નિર્તનમા તેણે બાળકાળથી
 જગતમા કેટલી વીરક્ષણ મૂર્તિઓ ભેધ મમાર સાગરના વીરક તરંગના કેટલાક
 આધાતો તેણે છાતી ઉપર લીધા, તેથી કરી માનવ પ્રકૃતિનુ ગદ તત્ત્વ જેવાની
 અકબરને અલીહતા મગીહતી તેવી અલીહતા ઉદયસીંહમા નહોતી ઉદયસીંહ બાળ્ય
 કાળથી પીજન પ્રદેશમા લાથીત પાથીત કમલમીરની કાનનાવૃત્ત મિથમાગા શીવાય
 બીજુ દૃશ્ય તેના જેવામા આવ્યુ નહોતુ તે સકીર્ણમીરીમાળાના શીરોદેશે
 રહેલા મહેલમા રહી તેના બહારના દેશાવરની બખર ખીલકુલ નહોતી, દુકામા
 રાજ્યશાસન નીતીનુ જ્ઞાન તેને ખીલકુલ નહોતુ જેને પોતાના જન્મ વીવરણનુ
 જ્ઞાન નહી બાળ્યકાળથી જે પીજન પ્રદેશમા પરચુદે ચન્માદે પ્રતીપાવીત, જેણે
 કૃત નીતીની કુટીલ જુટીના દર્શન કર્યા નથી તેને આ જગતના વ્યવાહારીક
 વાંધવનુ કબુ જ્ઞાન હોય ? એવી અનબીજતાથી ઉદયસીંહને બેહદ દુખો ભોગવવા
 પડ્યા, તેણે તો નીચીત કર્યુ હતુ જે તેનુ જીવન સુખગાતીથી વાળી જાયે તે
 અનર્પ કૃત્રી ધાન્યા અને આશામા દોનાઈ નાશકાર્ય ઉપર તેની અનાથા ચર્ધગઈ
 તે રાજનુ દાવીત્વ અને રાજકાર્યનુ ગુરૂત્વ કરી કળી શક્યો નહી વીલાત લાવ
 માની પરીતૃષ્ઠી કરવાનુ સાધન શુ રાજ્ય હો જેના શાસન દડ ઉપર હાથો
 લોગના સુખદુખ બહેવા છે તે શુ અતનમતઃવાનુ રમકડુ છે ? રાજશુભ નિપન્ન
 ગજનીતીવાળો રાજા તો એવો વિચાર કે જે, નાશ્યની મલાની ક્રિતેવણથી રાજનુ
 પરમ મગજ છે રાજધમ રાજપૂત કવચ મિથોદીય કુવનો અગાર ઉદયનિહ એ
 હમીકત બલતોજ નહોતો ગણો રાજનીતિજ લોકો પાનેથી રાજનીતિ શીખ્યો
 નહિ વિધાતાએ તને રાજપુત્રે વિવૃધિત કર્યો નહિ એ નાજશુભ તેનામા હત તે
 તેની દુર્ગતિ ન થાન ના ચર્ધ જેના હૃદયમા નભેચિત ગુણ હોતા નથી તેના
 રાજપણથી શુ ? ઉદયમિહનુ હૃદય એક વાનગાનાથી પરિચયીત હતુ, ઉદયમિહની
 મનહાતા એક વારા ના હતી એક વાગગના ઉદર નિહની જીવન મહુચરી હતી તેની
 બુદ્ધિદાતા અને શિશાદાતા વાનગના હતી નમેષમા ઉદયમિહ તે વાનગનાનો
 ડામાનુદામ હતો તેનુ જા મસુન તે પિમાનીના હાથમા હતુ ઉદયમિહ વેમ્યાનો

ગુલામ હતો. ગિરહોટ કુલ કેસરી. વીરવર બાપ્પારાઓળનો વંશધર મેવાડનો અધીશ્વર ચવનદર્પદારક સંગ્રામસિંહનો પુત્ર ઉદયસિંહ પાપિષ્ઠ ગુલિકાનો તાબેદાર !

ઉદયસિંહને એવો આગસુ, અકર્મણ્ય અને વિલાસમગ્ન ભેષ્ય ચતુરઅકબરે પોતાનું અભીષ્ઠ સાધવા યોગ્ય અવસર હીધો. તેના વિદેશ વન્દિસ્થર્ષે ચિતોડનો ગૌરવ સ્તંભ ભસ્મિભૂત થયો. ઉદયસિંહના પાપાચરણનું ઈચ્છુક પ્રાયશ્ચિન થયું.

ભક્ષારતીસ તીરવર્તી મુદર ફરગણા રાજ્યને પરિભ્રમ કરી મોગલ કુળ તિલક બાબરે મુર નદી ભાગીરથીના પ્રસન્ન સલિલથી વિધોત થયેલા ભારતવર્ષમાં આવી, જે ક્ષુદ્ર બીજ વાંચું હતું, તે વિશાળ વૃક્ષમાં પરિણામ પામ્યું. તે બીજનો અકબરે જળસેક ન કર્યો હતો, તો તેનો અંકુર ન ચાતાં નાશ પામત. પુણ્યક્ષેત્ર ભારતવર્ષમાં અકબરથીજ મોગલ સમ્રાજ્ય દૃઢ થયું. દુઃકામાં ભારતવર્ષના મોગલ સામ્રાજ્યનો તેજ અધિષ્ઠાતા અને પ્રતિષ્ઠાતા હતો. મોગલ ગૌરવનો તે મહાપ્રાણ હતો. તેજ રજપુતના સૌભાગ્ય સૂર્યનો પ્રચંડ રાહુ હતો. રજપુતના સ્વાધીનતા સોધનો તે ભયંકર વજ્ર હતો. તે સ્વતંત્રતાસોધને આજ સુધી કોઈ સુષ્ટીકૃત કરી શક્યું નહિ. આજ અકબરે તે સુષ્ટીકૃત કરી દીધું. આજ અકબરના બીષણ પ્રહારેતે સુર્વ વિચુષ્ટિત થયું. સ્વાધીનતાના ઉચ્ચ સૌધ ઉપરથી ઉતારી, અકબરે, હતભાગ્ય. હીંદુ જાતિને દુઃખના અધતમ કારાગારમાં કઠોર દાસત્વની સાંકળે બાંધી દીધી. તેનામાં એવા સારાશુષ્ક હતા કે જેથી મોહીત થઈ, રજપુતો તે દાસત્વની સાંકળને વારંવાર ચુંબન કરતા હતા. તે શુભો પૈકી એક ઉત્તમ શુષ્ક અકબરમાં હતો. અકબરમાં માનવ હૃદયજ્ઞાતનો એક સારો શુષ્ક હતો. તે અપૂર્વ અભિજ્ઞતાના બળે અકબર માનવ હૃદયનો તલસ્પર્શી થઈ તેનું હૃદય કળી શકતો હતો, તેથી કરી તે શત્રુમિત્રને મદા સંતુષ્ટ રાખતો હતો, એક અપ્રતિમ શુષ્કની સહાયે અકબરે હીંદુ જાતિની હૃદયની પ્રીતિ અને ભક્તિ મેળવી હતી. એ માટેજ વિજીત હીંદુઓ મહાનંદે તેને જગતશુદ્ધ જગદીશ્વર વા દિહીશ્વરના નામે બોલાવતા હતા પણ આ ગર્વિત અને મહિમા વ્યજક ઉપાધિ મેળળ્યા પહેલાં તેણે સ્વહસ્તે ભારત સંતાનનાં હૃદય શોષિત પીધાં છે. સનાતન ધર્મના પવિત્ર મંદિર તોડી નાંખ્યા છે. ભારતવર્ષના વીરવંશો તેના કઠોર હસ્તના બીષણ પ્રહારેએકદમ નાશ પામેલ છે. તેની સ્વેચ્છા ચારિતામાં આર્ય સંતાનની પવિત્ર કુળ મર્યાદા કલંકગણિ સાગરમાં ડુબી ગઈ. અપૂર્વ કૌશલ અને અભિજ્ઞતાના પ્રભાવે તેણે ભારત સંતાનની અસાધારણ પ્રીતી મેળવી. યોવનના વિષમમદે મત્ત થઈ અકબરે દુર્ઘમ દુરાકાંક્ષાની વૃત્તિની પરિતૃપ્તિ સાધવા હીંદુઓના હૃદય ઉપર જે ગંભીર ફાટો કરી દીધાં છે. તે ફાટોના આરોગ્ય વિધાન, વૃદ્ધાવસ્થામાં તેણે કરેલાં છે. જે આરોગ્ય વિધાનથી તે હીંદુઓનો ધન્યવાદનો યાત્ર થયો છે.

નગ્નમો નિહીત અર્ધભૂષ દેશમિહના હાથમા મેવાડનો નાનન દડ
અપિત થયો આપા, નમન્ત્રિ હમી વીએ નનનિતિસ નનજોએ લે
શામન દડ પ્રથમા લ. મેનાડની આમદી હતી હતી, આજ તે મેવાડ મૂર્ખ
અથમ મપુડા દેશમિહના વધમા નેપાદા દેશમિહના ગજમા મેવાડના
દુખ વધી તથ નિગ્રોદિય દુગની અધિપત્રી દેવીએ પ્રતિજ્ઞા મેવી હતી
લે આપાનનેપાદા વગધન ન્યામુરી તેની આસામા-દેશે સ્વામુધી તે જિતો
દુપુરી છોડી લશે નહિ આપાનનેપાદા વગધન સ્વામુધી તેના તૃપ્તિ વિધાન
માટે પોતાના શોભિત તેને આપશે સ્વામુધી તે જિતોદુપુરી છોડી લશે નહી.

આ ત્રીજવાના જિતોડનાથો નકરમા આ મજુત આવી જિતોડનો
ઉદ્ધાર મે. અમનના વિરુદ્ધ કોઈ જિતોડમા નીકરસુ નહિ કોઈએ જિતોડની
મજા કરી નહિ ત લીપલ ૦. અમન આવીને કોઈએ મજુ નહિ દુકામા
જિતોડનો દાડળ અધ પાલ થયો જિતોડનો સ્વાધીનતા મૂર્ખ કાયમ માટે અમરત
પામ્યો તે મોડ હતી મહામાયા આ આવી ગઈ લે શુદ્ધ ભાગ્ય સૂરથી જિતોડ
ગજ શામન નાથે ગિરોટ કુશ જધાએક હતુ તે ભાગ્ય મૂર કાયમ માટે
તુટી ગયું લે મહાદેવીએ, નિદ્રિત નમન્ત્રિને જગાડીને અલીંગ નિશીયકાળે
કહ્યુ હતુ લે હાંહુતુ ગોવ લુપ્ત થયુ છે, લે મહાદેવી, વિતાપન લક્ષ્મણસિંહના
મમલ આવી ઠાવી હતી લે “આજ ગજળાગિ માયુ છુ” તે મહાદેવો, આજ
જિતોડનો મીન્નો છોડી આવી, તેની માથે રજપુત લતીની વીન્ના દેવી પદ્ય
અનહિત થ.

લે જિતોડ, અગ્રેય મર્મ લોકમર્મ પ્રનિદ હતુ આજ તે અગ્રેય પલ
વિક્રમ થયુ, તે જિતોડ આજ ધણી વિવાત થઈ ગયુ, આધીનતા અને ગજ
ગોરવનુ લીલા નિકેતન લે જિતોડ હુકમ વર્ષથી ભાગતની ખીણ મમુદ નગરીના
શિર્ષ નધાને જઈ મેહુ હતુ. લે જિતોડ આજ વચનનાથ કુશનુ નિવામ
મ્યાન થઈ પડ્યુ છે

અર્ચન વિગા. ઉપર મિ શુદ્ધ ચારા હતી, પલ ફેરીના નયમા
તેની એક શુદ્ધ ચારાનુ વર્ણન છે, લે દુમવાથી જિતોડનો ડેવગ હરનાથ
થયો છે તે દુમવાનુ નિવનન મેનાના છે પણ જે શુદ્ધચારામા અકળદ્રવિત પનહત
અનેવિક્રમ મેનાથ વચા છેત શુદ્ધ ચારાનુ તમા વલન નથી પનનવરૂપ અરમાન
માથી પોતાનાનગરનાના દ્વાર કુવામા મુનવમાન હતિહસલેષકેતેનનાનોદ
લેખ કથે નથી, લા મધમા અકમળના પદેવા નમાનુ વર્ણન છે દેશમિહની વી
ઉપપત્તીના વિક્રમે અને આ ગણેદિ નીગને પદેવા મવાનો દેશમિહ ૧ થો
નત્રાદ અકળ, પોતાની વિનયિની ના હાં રિતોડ દેશ આપો
કાપુરૂષ મોટા પદેવા તો તેનો દુમલો મેના નાહમી થયો નહિ. સંરચનાની

ઉત્તેજનાથી તે અકબરની વિરુદ્ધે આડ્યો. તેના હૃદયમાં સાહસ નહોતું, તેના હૃદયમાં જયની પ્રતિજ્ઞા નહોતી. તેના હૃદયમાં દ્રઢતા નહોતી. ત્યારે કોની મદદે તે મોગલવીરનું આક્રમણ અટકાવી શકે- તેના મનિકો અકબરના મેનિક સાથે પ્રથમ યુદ્ધમાં લડ્યા. છેવટે તેઓ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગયા. બે ન-શીળ ઉદયસિંહ અકબરના હાથમાં પડ્યો. મોગલ સમ્રાટ તેને કેદ કરી પોતાની છાવણીમાં લઈ ગયો. મેવાડનો અધિપતિ મુસલમાનના કબજામાં કેદ થયો. વીરજનની મેવાડના મુખ ઉપર કાળાપણું છાયું. મેવાડમાં કોઈ દિવસે જે ઘટયું નંથી આજ તે ઘટયું, એ સામાન્ય પરિતાપનો વિષય નથી. ઉદયસિંહ શત્રુના હાથમાં કેદ થયો. રાજ પરિવારમાં હાહાકાર થયો ! તેના શી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો તે ખાખતમાં કોઈ વિચારતું નહોતું. સરદારોએ, તેના છુટકારાના માટે કાંઈ પણ ચિંતા કરી નહિ. ટુંકામાં તે મમયે ચિતોડપુરી મંપૂર્ણ નિઃસ્પૃહ અને નિસ્તેજ હતી. એ નિઃસ્પૃહભાવ અને નિસ્તેજભાવ જોઈ ઉદયસિંહની 'ઉપ પત્નીના હૃદયમાં દારૂણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. ચિતોડ નગરી આજ શું વીરગુન્ય શું ! વીર જનની મેવાડ ભૂમિએ આજ શું સઘળું તેજ યોયું છે ?

હાલ અસંખ્ય રજપુતો ચિતોડમાં વસતા હતા. તેઓ શું નિર્જીવ ! તેઓ ! નિર્જીવ માંસ પીંડ ! ક્ષત્રિય સ્ત્રીઓએ શું નિર્જીવ માંસ પીંડનો પ્રસવ કર્યો છે ! ક્ષત્રિયનું માહમ, વીરત્વ, તેજસ્વિત્વ, અને આત્માભિમાન શું અંતર્હિત થયાં છે ! એમ કહી વીરપત્ની, નિદારૂણ છાયામાં અને ક્રોધથી ભરાઈ જઈ પોતાના કોમલાંગે કંઠીન ગાખતર પહેરી હાથમાં ધનુર્બાણ અને તલવાર લઈ, થોડા ઉપર બેસી રણાંગણમાં ઉતરી. ચિતોડનો નિઃસ્પૃહ અને નિર્જીવ ભાવ દૂર થયો. રજપુત સેનાને નવા ઉત્સાહ ઉત્સાહિત કરી, કાપુરૂષ ઉદયસિંહની ઉપપત્ની સૈન્ય સાથે મોગલ છાવણી ઉપર પડી. તેના હાથમાં રહેલા અસ્ત્રોના આઘાતે, અનેક યવન સેનિકો રણાંગણે પડ્યા. તે યુદ્ધમાં યવનોએ થોડી વાર પીડ બતાવી. વીરસ્ત્રીએ, તેઓને મારું મારી કેવળ ઉત્સાહ વીનાના કરી દીધા. તે અકબરના પ્રધાન મેનાનિવેશ તંત્ર અગ્રમર થઈ. વીરનારીની અદ્ભૂત વિરતા જોઈ મોગલ સમ્રાટ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. છેવટે અનિષ્ટ અને અમંગળ ઘણે એમ જાણી તે રણાંગણથી વિદાય થયો. સ્ત્રીના યુદ્ધથી આજ મોગલ સમ્રાટ મંપૂર્ણ પરાજય પામ્યો, અને ઉદયસિંહ કારાગારથી મુક્ત થયો. તે પોતાના રાજ્યમાં આવી, પોતાની પ્રીયતમા ઉપપત્નીના શોધનાં વખાણ કરવા લાગ્યો, અને જાહેરમાં રાજસભા સમક્ષ આનંદોત્કુલ નયનથી જોડ્યો, જે તેની વીર ઉપપત્નીથી તે છુટ્યો છે. રાજના મુખથી એ વારાગુનાનાં વખાણ માંભળી, સરદારો દ્રણા, અપમાન, અને લજ્જાએ ઉત્તેજિત થઈ ગયા. તેઓએ તે વારાગુનાનો વધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. જોડલા બધા સરદારના

વિદેષ વન્હિથી એકવી સ્ત્રી શી ગીતે જાચી શકે તે થોડા મમયમા મરદારના હાથમા પડી મગ્ન પામી

અકબર ઉપર જ્ય મેજબ્યા પછી ચિતોડના મરદારો અને મામતો અતવિરલ્લમા મળ્ય થયા એ અનર્થકર ઘરકજીયાથી રાજ્યમા મોટી વિશુંખ-લતા થઈ ગઈ ચિતોડની એવી વિશુંખલ અવસ્થા લાણી અકબર પોતાના અમલ અપમાનનો જાહેરો લેવા વિપમબ્યસ્ત થયો એક વિશાળ સેના લઈ તે ચિતોડની વિરૂદ્ધ આવી પહોંચ્યો તે સમયે તેની ઉમ્મર પચીસ વર્ષની હતી તેના સગીરમા પુષ્કળ જાગ હતું, તેના હૃદયમા પ્રચંડ ઉત્સાહ હતો. તેના અક્ષુબ્ધ પ્રતાપે, મધ્યુ ભાન્તવર્ષ તેના પગ પાને પડેલું, અનેક દુર્લભ કીર્તિઓ તેના પગક્રમથી વિસ્પરત થયા અનેક રજપુત રાજાઓ હાથ જોડી તેની સામે ઉભા રહ્યા, ત્યારે મેવાડ રાજ્ય શા માટે હાથ જોડી ઉભું ન રહે મેવાડનો ઈર્ષ્યા માટે અખરીત રહે! મેવાડના રજપુતો શા માટે તેની વશ્યતા ન સ્વીકારે, મોગલ મમ્લાટની સેના મેવાડમા પેડી ચિતોડથી થોડે દુર મોગલ સેનાની છાવણી થઈ તે સ્થળે મર્મર પ્રસ્તર નિર્મિત એક શુકાકૃતિ સ્તંભ પ્રતિષ્ઠિત છે. તે સ્તંભનું નામ * “અકબરકા દીવા ” એવું છે

લકૃપ્યમા લખેલ છે જે મેવાડનો સર્વ નાશ કરવા લયકર મૂર્તિ ધારણ કરી જેવો અકબર ચિતોડ ઉપર આવ્યો તેવામા કાપુરૂષ ઉદયમિહ ચિતોડ છોડી ચાલી નીકળ્યો પણ તેમ ધવાથી ચિતોડપુત્રી રક્ષક મુન્ય થઈ નહિ ચિતોડનો અધમ અધીરુવર ચિતોડ છોડી પલાયન કરી ગયો ખરો પણ ચિતોડના નામની એવી મોહિની માયા હતી જે સાથી સાહમિક અને વિક્રમશાળી રજપુતો નીકળી અકબરની મામે યુદ્ધમા ઉતર્યા ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનથી મરદાર મામતો મેના દગ લઈ ચિતોડ ગ્રહવા ઉભા રહ્યા વીરવગ મહીદાસ ચંદાવત્ વશનો હોઈ અનેક તેજસ્વી અને સાહમિક લાન્યને લઈ ચિતોડના તોરણદારે ઉભો રહ્યો માદેરીયાપતિ રાવત કુહો મગાવતને લઈ રણાગણમા આવી કુદી પડ્યો દિહીન્ધર મહારાજ પૃથ્વીરાજના બે વશધરે ઉત્સાહ માથે ગ્લાગણમા ઉતર્યા. તે મધ્યમા જનપદો મેવાડના શાસનાધિત હતા એ શીવાય અનેક વિદેશીય રજપુત મોગલ મમ્લાટની મામે ચિતોડમાં આવ્યા હતા તેઓમા દેવલપતિ વાઘજીનો વશધર અલોરપતિ યનિગુરુરાવ, ઈન્ધરદાન રાડોટ, કન્મચાદ કચ્છવાહ વીગેરે વિશેષ પ્રમિદ્ધ હતા

હાંદુ મુમત્તમાનનું ધોર યુદ્ધ ચાલ્યું, સીમ પગક્રમવાળા ચવન મેનિકો. એ ધવલ બગ્ગ વનાદ કરી રણમુખિને કંપાવી ઉત્કટ જ્યનાદે ચિતોડના સૂર્યદારના મુખ

મદાના ટોટ કંડે કે જે ને સ્તંભ દાલ પુર્ણવચ્ચે વિનમ્ન છે તે ઉભે તાલ શીટ છે. નીચેથી તે ઉપર જવા તેના માટે પગથીયા છે તેમાં એક મોટા પાત્રમા દીવો મનો હતો.

તરફ દોડ્યા. રણોન્મત, રજપુત સેના વિકટ સિંહનાદ કરી બાણ હાથમાં લેવા લાગી. અંદાવનુ વીર સહીદાસે ભીમ ગંભીર અવાજ કરી. યવન સેના ઉપર બાણનો પ્રહાર ચલાવ્યો. ચિતોડના કીલ્લામાં પેસી જવા, દુર્દાંત યવનો સૂર્ય તોરણદ્વાર તરફ ચાલ્યા ગોળીઓના બહારથી અસંખ્ય અંદાવતુ વીરને પાડી દઈ તેઓ કુમે કુમે સૂર્ય તોરણદ્વાર પામે આવ્યા. વીરવર સહીદાસ એક પગકું પણ પાછો ક્યો નહિ. તેના સહકારી સૈનિકો અમરો કુમે કુમે પડી જવા લાગ્યા. તોપણ તે નિઃસ્વાહ થયો નહિ. ન્યાંમુધી તેના દેહમાં જીવન રહ્યું, ન્યાંમુધી તેની ધમનીમાં ક્રોધિર વહેતું રહ્યું, ન્યાંમુધી વજ્રમુદિ શિથિલ ન થઈ. ત્યાં મુધી શત્રુદલ તોરણદ્વારમાં પેસી શક્યું નહિ.

અંદાવતુ વીરના જ્વલંત ઉદાહરણે ઉદ્ધાસિત થઈ બીજા દ્વત્રીય વીરો અદમ્ય સાહસે શત્રુકુળને વિત્રાસિત કરવા લાગ્યા. પણ તે મુદિમેય મહાવીર દુર્દાંત યવન સેનાનું શુ કરી શકે. તે મુદિમેય મહાવીરોમાં જે ગુરવીરોએ પોતાના નામ ઉત્તરવળ કરી દીધાં છે. તેનાં પવિત્ર નામ જયમલ્લ અને પુત્ર છે, જયમલ્લ બેદનોરનો અધિપતિ મારવાડના સાહસિક સામંતોમાં તે એક ઉત્તમ સાહસિક હતો. પુત્ર કેલવારનો અધિપતિ હતો. તે બન્ને મહાવીરનાં પવિત્ર નામ આજ પણ રજપુતની જય-માળામાં જપ સ્વરૂપ છે. રજપુતો પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતી વખતે હાલપણ તે પ્રાતઃ સ્મર્ણીય રજપુતોના નામનો જપ કરે છે. હાલ પણ સંધ્યાનો પ્રદીપ સળગાવતી વખતે રજપુત સ્ત્રીઓ તેઓનું નામ લે છે. વળી ગૃહસ્થ કુમારીઓ ઘઉંનો લોટ ફળતી વખતે ભાટલોકોએ રચેલી તેઓની વીરગાથા હાલ પણ ગાય છે જગતમાં ન્યાંમુધી વીરત્વનો આદર રહેશે, ન્યાંમુધી આર્થ વીર રજપુતના હૃદયમાં વીરત્વનું એક પણ કણ રહેશે, ત્યાંમુધી જયમલ્લ અને પુત્રનું નામ કોઈ વિસરશે નહિ.

જયમલ્લ અને પુત્ર કોઈના કીત ઉત્સાહથી પ્રોત્સાહિત થયા નહોતા. કોઈની ઉરકેરણીથી તેઓ ઉત્સાહિત થઈ ચિતોડનો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યા નહોતા. તેઓના હૃદયના વીરત્વના પવિત્રભાવથી તેઓ ચિતોડના બચાવ માટે આવ્યા હતા. યશોદિપ્તિ અને સ્વાર્થ સાધનાથી પ્રભુદિત થઈ તેઓ સુદક્ષેત્રમાં આવ્યા નહોતા. આ ભયાવહ યુદ્ધ કેવળ પુરૂષોનું નહોતું. જનાનખાના માંહેલી અનેક રજપુત સ્ત્રીઓ જનાનખાનાનો ત્યાગ કરી યુદ્ધ સ્થળે ઉતરી હતી.

જે સમયે સાળુપ્રાધિપતિ અંદાવત વીર સહીદાસે, સૂર્યતોરણદ્વારે આત્મોત્સર્ગ ક્યો ત્યારે બાકી રહેલ અંદાવતની સેના કેલવારના પુત્રના હાથમાં સોંપાણી. તે સમયે પુત્રનો વયઃક્રમ સોળ વર્ષનો હતો. તરૂણ વીર પુત્રના બાપે ગયા યુદ્ધમાં પ્રાણ આપ્યા, પિતાના પ્રાણ ત્યાગ ઉપર તે વયમાં નાનો હતો. તેના લાલન પાલન કરવાના હેતુએ પુત્રની જનની, તેના પ્રાણપતિની પાસે ગઈ નહિ. પુત્ર તેનો એકજ પુત્ર હતો. કેલવાર પતિનો એકજ વંશધર પુત્રના અપહોય સાથે

જગવત ગોત્રનાદા ચાદનો અપવેષ થાય તેણે હવે એવી અવસ્થામાં પુત્રનું જીવન એણે સુચવાન હતું જે તેને ઉજ્જગોત્રના શુભ પુત્રપત્ની દાનોદક આપનારો ગણતા હતા. પુત્રની મા વીર જનની હતી તે પુત્રની જીવન રક્ષા કરતા ચિતોડની ગાન્ધારી અધિક ડીમતવાગી ગણતી હતી તેણે પીળા ઉપડા પહેરી ચિતોડના માટે જીવન આપવાનું તેણે તેને કહ્યું તે વીરવનીતા અને વીરમાતા હતી પોતે પણ વીરની હતી પુત્રના મૃત્યુ ઉપર વીરુદ્ધ જગવત કુળ અનતકાળના માટે લોપ પામી બીજો, એવી ચીંતા તેના તદ્દયને વ્યાકુળ કરતી નહોતી, પુત્રે માતૃ ભમીના માતૃ જીવનોત્તમ કરવા તે તેનો મહામત્ર હતો, જે મહામત્રથી આસ્વસ્ત થઈ પાતાના તદ્દયનદનને રણાગણમાં જીવન આપવા તેણે આદેશ આપ્યો આદેશ આપ્યો એટલું જ નહિ પણ તે આદેશ પાળવામાં પોતે પણ ચત્તવાળી થઈ પાતાના મુકુમાર અંગે પણ તેણે કહ્યું લોખંડ ગખતર પહેર્યું વગી અરુશલ વીરો લઈ જણાગણમાં લડી જીવનનો ત્યાગ કરવાની તેણે ગોડવણ કરી તે નમયમાં તેના તદ્દયમાં એક ચિતાનો ઉદય થયો તેના ધનમાં પુત્રવધુ ગાળિકા હતી તેને ધનમાં નાખી, પાતાની અને પાતાના પુત્રની ગેરહાજરીમાં વાનેથી કલવાનપતિનો શુભ યશ કવચિત વાય એવી તેના તદ્દયમાં ચિતા હતી પુત્રની વીર જનનીએ તે ગાળિકાને પણ રણમત્રનથી નજીવત કરી, આસ્તે આસ્તે તેના નયના અલકાર લઈ તના મુકુમાર દેહ ઉપર કડવું લોહાનું ગખતર પહેવડ્યું, તેના હાથમાં એક શુભ આપી તે વીર ગયે તેની માથે પર્વત થકી ઉતરી તે વીર રત્નીનું જ્વલત ઠોહણ અનુનંદી અનેક નજીવત મહિલાઓ જીવનનથી નજીવત થઈ મુદ્રમાં ઉતરી તે મધ્યગીઓ શ્રવણ ભયજન જીવવાધ વાડવતી વાડવતી યજ્ઞનના સા રમાં કુદી પડી ચિતોડના વીરપુરો સુના થઈ ગયા વળહટતા જેવા અમય થઈ મતમથ થઈ ગયા વિરમય વિરફારીત નિશ્ચળનયને તેઓ તે નીઓના તરફ જેવા લાગ્યા જેઓ કોઈ દીનમ અત પુત્રની ઠાયાને ઇતે નહી આગે તેઓ સધગી મમતા ફનેહ વીરોને ઊડી દઈ રણુતરંગ ઉપર એમી અવેશના ઉદ્ભા માટે યવનની વીરુદ્ધે આવી વીરવન પુત્રની વીરજનની શુભ પુત્રવધુને લઈ જીજી નજીવત નીઓની સાથે રણા ગણમાં પડી, અનેક યવનોને કાપી નાખવા લાગી, છેવટે પાપી યવનોના હાથથી આત્મ નશ્વનો કંઈ ઉપાય ન દેખતા, પોત પાતાની તવનાના ધા ખાઈ તે નીઓએ જણાવે પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો

પાતાની પુત્રીઓને, ગન્યાઓને, બેનોને, અને વનિતાઓને, ચિતોડના ઉદ્ભા માટે, નમુક્ષેનમાં પ્રાણ આપતા જેઈ ચિતોડના વીર પુત્રોએ, મનાડિ અનેક મમતા ઊડી, અકલ્પ ઉન્નત થઈ જણાગણમાં ઉતવાનો વીચાર કર્યો તેઓ કુદીને મનુની નેના માને આત્યા વિનાય મોજવ અનીડીની ઉદ્દેશ માગ

રની જેમ પ્રચંડ વેગે ઉચ્છસિત થઈ લય'કર વિક્રમ માથે ચિતોડ ઉપર અધમ્ના લાગી. પ્રલયકાળીના મેઘનાદના જેવા નાદવાળી યવનોની તોપો ગોળાના જથ્થાને ફેંકી શ્રવણ ભેરવ નાદ કરવા લાગી. તે મઘના ગોળાના પ્રહારથી ઘણા રજપુતો ખંડ વિખંડીત થઈ ગયા. કેટલાક રજપુતના હાથમાંથી શર તીર પડી ગયાં. એ રીતે રજપુત વાહિની કમે કમે હાય પામવા લાગી. પણ રજપુત વીરો નિરૂત્સાહિત થયા નહી. રજપુત વીરો, શત્રુના શરણ થયા નહિ. શત્રુને શરણ થવું ? ના. દેશવૈરી યવનોને હાનીય વીરો શરણે જાયજ નહી. અધમ જઘન્ય અને હેય ઉપાયનું અવલંબન કરી રજપુતો શું જીવનનું રક્ષણ કરે ખરા ! એ પ્રમાણે કરી જીવવું તેમાં પ્રયોજન શું ! આત્મસમર્પણે મંમત યદ્ધ, કુળકલંકિની કીર્તિ વહોરી લેવાનો તેઓનો અભીપ્રાય નહોતો. સ્વદેશ રક્ષા માટે આત્મોત્તરગી વીર હોયે ઉત્સાહિત થઈ તેઓ ઉન્મતની જેમ લડવા લાગ્યા. વીરવર જયમહા ગોળાના આઘાતે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. લય'કર ક્રોધ અને જીર્ણામામાં તેનું હૃદય વ્યાકુળ થયું.

ચિતોડની અનીવાર્ય અધઃપાતની ગતિ જોઈ મમહિત જયમહા જાણ્યું જે હવે ચિતોડ અરક્ષણીય. ચિતોડને બચાવવાનો ઉપાય નથી. નિદાણુ મનોવેદનામાં તેનું હૃદય કાટી ગયું. રક્ત નયનપ્રાંતમાંથી અશ્રુના ગિદ્ગિદ્ગાત્યા, વિકટ શેષમાં હાંત ઉપર હાતને દાખી તેણે અકબરને લાજો ધીક્કાર આપ્યા, ક્રમે કરાળકાળ પાસે આવી પહોંચ્યો. પોતાની અને ચિતોડની અધોગતી પામે આવવા લાગી ત્યારે તેણે પોતાનું અંતિમ જીવન, દેશના કલ્યાણમાં વાપરવા મંકસ્ય કર્યો. થોડા સમયમાં લોભ હર્ષણુ જહરવ્રતનો આરંભ થયો. આઠ હજાર રજપુતોએ, ખીડુ લઈ કેસરીયા વચ્ચ પહોરી ભોગલ મેના ઉપર હુમલો કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, ત્યારે કીલ્લાના બારણા ઉઘાડાં હતાં. તે ઉઘાડાદ્વારથી જીવનની આગા વિનાના અને કાંઈ પણ મમતા વિના રજપુતો મોટા ગિરીનદના વેગે બહાર આવી પડ્યા અને શત્રુની સેનાને ઢળવા લાગ્યા. બન્ને પક્ષનું અમંખ્ય મેન્ય મગઈ ગયું. પણ તેથી ભોગલ અનીકીનીમાં કોઈ બાતનો હ્રાસ થયો નહિ, દુ'કામાં રજપુતો બહુ મરાઈ ગયા, ચિતોડનો અધઃપાત થયો. ચિતોડનું હારણુ અધઃપતન થયું, જે અધઃપતનમાંથી ચિતોડ ફરીથી ઉઠી શક્યું નહિ. હવે ઉઠી શકવાનું મંલાવના કમ છે

તે ચોચનીય દુર્દિવસે, કેતરીયા કપડાવાળા રજપુતો પોતાની રક્ષા માટે પાપી યવનોનાતાળામાં આવ્યા નહિ, કોઈ તેઓને કેસરીયા વચ્ચને કલંકીતકરીશક્યું નહિ, કોઈએ રજપુતના જાણવા ઉપર મહાત્મ્ય ઉપર જલાંજલી આપી નહિ. આજ વીર પ્રસૂ ચિતોડપુરી વીરશુન્ય થઈ ગઈ. કનક નગરી આજ ગોચનીય સ્મશાનમાં પરીણામ પામી. આજ ત્રીસ હજાર રજપુત વીરો, યોગિત આપી.

જગત્પુર નરપાળ અકબરની તૃપા શાંત કરવા ગયા. તેઓ તેના પ્રચંડ રોપાનખમાં પડી પતંગવત્ બળી સુઆ.

અસંખ્ય નરનારીના શોણિકસેકે આજ ચિતોડપુરી કેવળ કહંમિત. ત્યાં શોણિતાક્ત ધડ તથાં માથાં પડ્યા હતા, એવા ચિતોડ નગરમાં નિધુર હૃદય અકબર, પેડો, ચિતોડમાં સઘળા રજપુતોના રક્ત પડ્યા. એક માત્ર તુયાર નરપતિ લલિતબ્યતાની એક કઠોર લિપિ પાળવા માટે તે ભરૂં કાળયુદ્ધમાંથી બચ્યો હતો. નવરાજ મહીર્ષીએ, પાંચ રાજકુમારીએ, બે બાલક રાજકુમારે, અને સઘળા સરંદારોની સ્ત્રીએ, તે દુર્દિને જહરવતના સમાપનમાં અને કઠોર રણાભિનયમાં પોતાના મિય મ્રાણ આપી દીધા. તે કાળ દિવસે, ચિતોડનો જે સર્વ નાશ થયો તે ભુલી જવાય તેમ નથી, જ્યાં સુધી જગતમાં “હિંદુ” નામ અશુભ રહેશે. ત્યાં સુધી કોઈ તે ભુલી જશે નહિ. તે દિવસે, રજપુત સ્વાધીનતાની મહાશક્તિ ચિતોડ છોડીને ચાલી ગઈ, તે દિવસે તે કાળ આદિત્યવારે પવિત્ર ગિરહોટ કુળની પુત્ર્ય અધિષ્ઠાત્રી દેવી ચિતોડના કીશ્લામાંથી ચાલી ગઈ તે દીવસે, ચિતોડનો ઘોર જ્વાલકર અસ્ત પામ્યો. જે ચિતોડ, એક સમયે, સ્વાધીનતા અને સનાતન ધર્મને દુર્લેધ અગ્નિ કીશ્લા સ્વરૂપ ગણાતું હતું. આજ તે ચિતોડનો દારૂ અધઃપાત થયો, શોભા સોદર્યમાં જે ચિતોડપુરી એક સમયે દેવ નગરી તુલ્ય ગણાઈ હતી. આજ તે ચિતોડ નિધુર અકબરના પાદપ્રહારે સુર્ણ વિશુર્ણ થઈ ગઈ. પાષાણ હૃદય અકબરે ચિતોડના શોભનીય રમ્યદાર તથા દેવાલયો, ભૂમિંસાત્ કરી દીધાં, જે દર્શનીયદાર ચિતોડના સિંહદારને શોભિત કરતાં હતાં તે દારો નિર્દય અકબર, પાષાણતુલ્ય હૃદયકરી, પોતાની ભાવીનગરી અકબરભાદનેશોભાવવા લઈ ગયો. †

† અસ્ત ૧૬૨૪ (ઈ. સ. ૧૫૮૮) ના દિવસે આ બની અગીરપારે, આ બયંકર બનાવ બન્યો.

‡ ચિતોડના મિત્ર કિઆદનમાં અકબરની કઠોર હિંદુ વિદેશિતા અને વૈરાગ્યના પુરેપુરી માનુષ પડે છે. સાથીકે અગાકીન અને પાપ છુ હૃદય બદાદરશાહના પ્રચંડ વિદેશ વનિદમાંથી જે સઘળા શોભનીય પ્રામાદ રમ્ય મંદીરાં વિચિત્ર દેવાલયો, મુંદર સ્તંભો વીગેરે દેવસમાંથી બચી ગયા તે અવગાનો આજે અકબરે પ્યંચ કર્યો, એમ કહેવાય છે કે અકબર અત્યંત વિદ્યાવનુસંગી અને માનવ મિત્ર હોયે પણ તેથીજ તેના ચરિત્રને કલંક એકું છે. અકબરના હુમલા કરતાં અગાકીનનો હુમલો કબી અત્યંત દુરો. અકબર મિત્રપના ઉપગના બે પવન ચિતોડના પેસ કરતાંથી ચિતોડના ને પંચ ત્રીનેનો દેવ જ્યો નેની મરાજન ચિતોડન વર્માઓ કરી શક્યા હતા. પણ અકબરના ક્રોધે ચિતોડના કિઆદનમાં તો તે મગમન કરવાના મર્દિશુંજ નહી. અકબરના સગ-યથી રજપુતોને સ્વાનંદ્ય રાખી લેવાની ચિંતા વિશેષ વર્તી. હુંકાયા ચિતોડના તે ઉન્માદન થયા પછી ચિતોડપુરીનો અકબર દરીથી ચલેજ નહિ. દેગના રજપુતોમાં કેઈ દીવસ શિષ્ટતા ગિત તથાવજ નહી. અકબરના કઠોર કરાવને ચિતોડપુરી અધઃપતિન થઈ. તે ભરૂં પછી રજપુતી-તપદે પણ કડી શકી નહી. એટલેકે ચિતોડની અગકીની શોભા અને સોદર્યનો પુનરુદાર થયો નહિ.

અકબરે સ્વહસ્તે વીરવ જયમહનો પ્રાણ વધ કર્યો જે બહુકની મહાયે તેણે ગાપુરપો ચિત્ત ગર્વ કર્યું તે બહુકનું નામ “ મગ્રામ ” હતું તે વિવરણ મત્યાગાનુ પ્રમાણુ, અણુવદ્ જનના અધરી અને જહાગીર નામાથી ધાયછે ધર્મ વિગઢિત ઉપાયનુ અનવધન કરી અકબર, જયમહનો વધ કર્યો ખગે પણ વીરપુરુષોમા અકબર તે કાર્ય માટે નિહિત થયો છે જયમહનો વધ કરી ત પોતાને કૃત કૃતાર્થ અને સમાનિત માને છે તોપણ તે જયમહની અને પુતની વિરતાથી મોહિત થા અકબરે દિશીમા પોતાના મોટા મહેલના મિહદ્રાઈ, ઉર્ચી રેદિકા ઉપર તેઓની મે પાપાપુત્રિમા અનવાળી બેમારી છે +

પ્રસિદ્ધ કાર્યજનનગના ભુવનવિદિત મહાવીર હાનીમોહનના પ્રચડ પ્રતાપ વડે કાની નામના સ્મરાગણમા જે ગેમીય અશ્વારોહીઓ પ્રાણ ત્યાગ કરી માન વનીલા વિગ્તાગી ગયા હતા, તે ગેમીય અશ્વારોહીના અગવીયકોનુ વજન કહાઠી, હાનીમોયે પોતાના જયનુ પરિણામ મોઢ્યુ હતું તે પ્રમાણુ અકબરે પણ ચિતોડ ઉત્સાહનમા મરેલ જ્ઞપુતના ચનોપવિત તુલાદડ સુકી પોતાના જયનુ પરિણામ નિર્ફિત કર્યું હતું ચનોપવિતનુ વજન તુલામા સાડીચમોતર મણુ થયુ

બે નશીબ ઉદયમિ છે, ગજ પીપ્પની નામના ગણી અન્યથા જ્ઞપુત પાસે આશ્રય માગ્યો તે રજપુતે આનદથી તેને આશ્રય આપ્યો, દાડણુ દુ ખ અને

“ અકબરે બદ્ધારા જયમહનો વધ કર્યો, તેનું નામ મગ્રામ હતું મગ્રામ તે અત્યંત ઉજ્જવળ હતી તેની મહાયે તેણે ઘણું કરી તણુ ચાગ હઝાર પખીનો વધ કર્યો જે જહાગીર નામુ

× બમો વર્ષ પુરે વિખ્યાત ફગમી પડીન બનીયર ભાગતવર્ષમા ભ્રમણુ કરવા આગ્યો હતો તેણે જિનીમા તે બે પ્રતિમ તંત્રે તેણે ભાગવર્ષ મબધે સ્વેશમ્ય બહુઓને જે પત્ર લખ્યો છે તેનો અધિપત્ય પુત્ર દાકેઈ મ ૧૬૮૪મા લડન નગરમા છપાયો છે તેમા જે પત્રમા જયમ ન અને પુતની પ્રતિમુતિનુ વિવરણુ છે તે પત્ર ઇ મ ૧૬૬૭ની ૧લી જુનાઈના લખેન છે, તેમા લખે છે જે મિહદ્રામા પેમતા બાણુને મે પડ્યો મે હાવી છે તે મિવાય દર્મની વ નુ ખી- દાર્દ નથી તેમા એક હાથીના ઉપર ચિનોડના અધિપતિ જામેન (જયમહલ) ની અને ખીજ હાથી ઉપર તેના ભાઈ પાતાની પ્રતિમુતિ છે તે બને માહમી- નીરપુરપો હતા તેઓએ પોતાની રીઝ જનની મામે યુદ્ધગમા હતરી વિનયકર વીર્ય દેખાડી આપ્યુ છે તેઓ એટલા મધા માહમી- અને વીર હતા જેના મુધી તેઓમા પ્રાણુ હતો ત્યજુધી શત્રુના શરો થયા નહોતા તે મટે તેઓના શત્રુઓએ તેઓની પ્રતિ મુતિ બેમારી નાજીવનમા પેમતા મલ્લખન એ બે વીર મુતિ જોડ, આગ મનમા જે અપુ ન બા બખિ અને અનદ પે ૧ મેન છે, તે મધ્યુ વિવરણુ કરી જે તંત્રને અમા મકે એવી સત્તાવાળો નથી.

મોતેદના ભોગની તેરથમે તેણે કેવાડ દિવનો કહારણ ત્યારપછી તે આરાવરવીના
યાનેના ચિરવો નામના રચાનમા ગયા તેના પૂર્વ પુત્ર પાપાપારણોએ એરથાને
અજાતવાસ કર્યો હતો ચિતોરનુ એ મહા અનર્થવાળુ ઉત્પાદન થયુ તેની
અજાડ ધણા વર્ષ ઉપર તે ગિરોની ઉપત્તયાનાપુરે બાએ ઉદયમિહે એક
વિશાળ નનાવ જોવાયુ હતુ તેનુ નામ તેણે ઉદયમાગ એવુ આપ્યુ હતુ
તે અનાવનાથી ન ઉપત્તયાની પ્રશ્ન ધતીને થોડુ ઘણી જિતિ ગિલીઓ ની
પેલી છે ઉત્પત્તિહે તે તનિજિ માટેવી એ નરગિણીનો પ્રવાહ નામ ત્યા
એ મધ માથો તે ઉપર ગિરવના નવવાકી નામનો એક નાનો મહેલ બાંધ્યો
એ નાના મહેલની આજે તન્ક થોડા નમયમા નુદર મુદર હવેલીઓ બધાઈ ગઈ
કમે કમે ન મધ્ય એક છુટ નગર વધી ગયુ ઉદયમિહે તેનુ નામ પોતાના
નામથી ઉદયપુર એમ પાડ્યુ તે દિનથી મેવાડની નાત્યધાની ઉદયપુર કહેવાયુ

ચિતોરના ઉત્પાદન પછી આ વર્ષ ઉપર એનક નામના મથો ખેતા
લીમ વર્ષના વય કમડાએ ઉત્પત્તિહે માનવવીલા બધ ઠગી દીધી તેના પરલોક
ગમન ઉપર તના નેદર પચીગ પુત્રો હતા તેઓ અનુવત નામે પ્રસિદ્ધ થયા
નાગકમે તેઓના નપતિ વિશાળ શાખા પ્રશાખામા વિભન્ન થઈ ગઈ, ઉવના
અનયમા મેવાડના નાનકડા માટે ઉત્પત્તિહે, પોતાના પુત્ર માટે વિપ્રમવિવા
નુ બીજા નેપથ્યુ ચિરતન ડાગધિમરીત વિધિનો વ્યભિચાર કરી, તેણે
પોતાના વડાવા કનિષ્ઠ પુત્ર યોગમવને પોતાનો ઉત્પત્તિમરી નિશ્ચિત કર્યો તેથી
વિરાટનો મૃત્યુ પાત થયો દુકામા નવના અભિપ્રાયના અનુસાર, યોગમવચિનો
ડાગ કિદાસને ખેડો મેવાડમા એ નાનકડા અત્યેષ્ટિ કરાવી અને બીજા
નાનકડા નાત્યાવોદણની વયમા ઘણેજ થોડા ડાગ વડી નધો દાય એમ તે
વાય છે અર્થવાની નાનકડા પત્નિવાચ્ય થોડા તેના અર્થવાન માટે દુગ પુત્ર
નીવના થઈ શો નાવ અને નવા ભૂપતિના નાત્યનાત્યની કીયા, ભામડગ
ધામધુમથી ઠેક કાનલમાનની વાનતી પુનમે થો ભલના બાઈઓ, પિતાની અત્યેષ્ટિ
કીયા પત્ન કરી દેવા, અગ્રાન તન્ક આવા તે સમયે યોગમલ ઉદયપુરના નવા
સિદ્ધ સન ઉપર ખેડો, થલ વિધાતાએ યોગમવના અદ્યના નાચોમ અને નાજ
લોન ક્રોથે નહોતા ત્યાં તે નાસિદામને ખેડો અને મુતિવાઈ બદીઓ તેની
એ નાજા ગાવા સાચા, ત્યાં અગ્રાનમા તેના વાજોએ અને નામતોએ એક યડ
વન નધો તે પદ્યત્રનુ કા યોગા નમયમા નધાના ભલવામા આપ્યુ વાય
નાત્ય નિ દીત રો એ ઉદયનિજિ અનિયુડ નાનકડી દુષ્ટિના પાપીમદલ
નિત અનિયુડ નાનકડી કુમારીના ગર્ભે ઉત્પત્તિદ થઈ વીર પુત્ર પ્રતાપ
મે દના પ્રતાપ નેદનો મામો અલોચન, પોતાના બાજોને ઉદય
મેવાડી દેવા માટે ઉત્કંઠાવાળો હતો. મેવાડના પ્રધાન નામતોએ,

અંદાવત શિરોમણી કૃષ્ણને પુછ્યું ને “પ્રતાપસિંહ ખરો ઉત્તરાધીકારી હોઈ રાજસિંહાસન પામ્યો નહિ. આપ સજીવ બેઠા છતાં આપે એમ થવામાં કેમ સંમતિ આપી ” સામંતશેખર કૃષ્ણે ધીર વચને જવાબ આપ્યો, “ રોગી કહેવા-અતિમ કાળે થોડું દુધ પીવા ચાહે, તે તેને પીવા ન આપવું તે કાંઈ સાડું કહેવાય ” શનિગુરુરાવ તમારા ભાણેજને મેં ગાદીએ બેસાડવા પસંદ કર્યે છે. હું પ્રતાપસિંહના પરખે ઉભો છું.

યોગમલ લોજનાગારમા પેસી રાણાની ઉંચી ગાદીએ બેઠો હતો. મેવાડ રાજ્ય છોડી જવા માટે પ્રતાપસિંહે પોતાનો ઘોડો તૈયાર કર્યે. એટલામા ગ્વાલી યરના પદચ્યૂત રાજાની આથે રાવત કૃષ્ણ તે ઘરમાં પેઠો, તેઓ પેઠા કે તરત તેઓએ યોગમલના બે હાથ પકડી તેને ગાદીએથી નીચે ઉતારી દીધો. આસન ઉપરથી નીચે ઉતારી રાવત કૃષ્ણે ધીરનઅ સ્વરે તેને કહ્યું. ‘ મહારાજ ’ યોગમલ ! તમે શ્રમમાં પડ્યા છો. આ આસને બેઠવાને માત્ર પ્રતાપસિંહને અધિકાર છે, શાહુ-પ્રાધિપતિએ, પ્રતાપસિંહને રાજવેશે સજીવ કર્યે. દેવીદત્ત ખડગ તેના હાથમાં આપી તેણે તેને ગાદીએ બેસાડ્યે. ત્રણવાર પોતાના હાથે ભૂમિતાળને સ્પર્શ કરી, તેણે તેને મેવાડાધીશ્વરના નામે બોલાવ્યો. સામંત સરદારોએ પણ રાવતકૃષ્ણનું અનુકરણ કર્યું. એ માંગલિક કાર્ય સમાપ્ત થયું કે તુરત નવીન ભૂપતિ પ્રતાપસિંહે સઘળાને બોલાવી કહ્યું, આહેરીયા ઉત્સવ પાસે આવ્યો, આપણે સઘળા ચાલો, ઘોડા ઉપર ચડી મૃગયા બાપાર કરીએ, અને તેથી આવતા વર્ષનું કૃણાકૃણ બેઠંએ, પરમાનંદે આનંદિત થઈ સઘળા તે મૃગયામાં પ્રવૃત્ત થયા. તેઓએ અ-સંખ્ય વરાહનો ઘાત કર્યે, તે ઉપરથી મેવાડના મંગળની સહુએધારણા કરી.

દશમ અધ્યાય.

પ્રતાપનું (ગંદામતારોહણ, અગ્નિ આથે નજપુત રાજાઓનું) મંત્રી
જલુ, પ્રતાપની દીન વન્ધા, પ્રતાપનો યુધિ વોગ, અકબરની પાસે મા-
લદેવના વચ્ચના સ્વીકાર. અગ્નિ રાજાઓ સાથે પ્રતાપનો સંબંધ
વિચ્છેદ, અકબરનો રાજા માનસિંહ, રાજકુમાર સલીમનો મેવાડ
ઉપર હુમલો, હલદીવાટનું યુદ્ધ, સલીમની મમુખીન થઈ પ્રતાપનું
યુદ્ધ, પ્રતાપની આઘાતપ્રાપ્તિ અને શુક્તસિંહનું આનુકૂલ્યદાન, પ્રતાપની
ઝાલા સરદારથી પ્રાણ રક્ષા, પ્રતાપ સાથે તેના ભાઈ શુક્તસિંહનો
મેળાપ, અકબરનો કમલમીરનો જય મોગલ સેનાનો ઉદયપુરનો
કરેલો કબજો, પ્રતાપના હાથથી મોગલ સેનાપતિ ફરીદનું મરણ
લીલ લોકોએ કરેલ પ્રતાપના પરિવારની પ્રાણ રક્ષા, ખાખાના
પ્રતાપની મંદિર વૃદ્ધિ અકબર સાથે પ્રતાપની સાંધ-મુચના
બીકાનેરનો રાજકુમાર પૃથ્વીસિંહ, ખુશરોજનું વિવગ્ધ,
મેવાડનો પરિત્યાગ કરી પ્રતાપનું સિંધુના તટ જલુ,
પ્રતાપના મંત્રીની પ્રભુપરાયજ્ઞતા, પ્રતાપનું પ્રત્યા-
ગમન, અતર્કિતમાર્ગ મોગલ ઉપર હુમલો,
પ્રતાપથી ઉદયપુર અને કમલમીરનો પુનરુદ્ધાર,
પ્રતાપનો રિજય ગૌરવ, તેની
પીડા અને મૃત્યુ વૃત્તાંત.

મુ

પ્રિદ્ધ શિશોદિય કુળના ઉચ્ચ નમાન મંત્રમે, અને ગળેપાધિ
નમુદે અત્કૃત ધર્મ, પ્રતાપનિંહ વિશાળ મેત્રાંડ ગાન્યના એકાધિપત્યે
અલિપિત્ત ધર્મે પણ તેની યાને કેલ્લ જાનમી સદ્દ, ઉપાય, આધાર
કે ગાન્ય અમૃદિ નહોતી કાયમ કદોર વિષદના અંકુશનાડનથી

તેના રજનો અને નામન મેઝાને ઉવળ નિસ્તેજ અને નિરપૃદ્ધ થઈ ગયા,
પણ નિર્બીક પ્રતાપનિંહ તેથી એક ગળ પણ અનુઆહિત ધર્મે નહિ. તેનું
દૃષ્ટ્ય તેની પેટપુરપના ગુણથી વિનુપન હતું તેનું દૃષ્ટ્ય તેના પૂર્વજની તેજસ્વિ-
તાથી અને એસામનાથી અનુપ્રાપ્તિ હતું. ચિહ્નો પુનરુદ્ધાર શી રીતે થાય,
શી રીતે ફરી નિર્ભય આપાદ થાય, અને તેના પિતૃ પુરુષની અવમાનના

કરનાર યવનોને શી રીતે યોગ્ય મળત અપાય, તેના માટે પ્રતાપ કાયમ ચિંતામાં મગ્ન રહેતો હતો.

તે ચિંતા ક્રમે ક્રમે એટલી બધી બળવાળી થઈ જે તેથી તેતું-હૃદય નીન માહસે અને અપૂર્વ ઉત્સાહે દૃઢ થઈ ગયું. તે પોતાના મહાનંત્રણ સાધન કરના ઉત્તેજિત થયો. તે સાધનમાં અમંજ્ય વિધિ છે એમ પોતે સારી રીતે જાણતો હતો. તે જાણતો હતો જે પોતે નિઃસહાય અને નિઃસબળ છે. અને મોગલ સમ્રાટ અકબર પુષ્કળ બળ મંપત્ત છે. પણ પ્રતાપસિંહ તેથી બમણો પ્રાત્માહિત થઈ બેઠો. અકબરને પુષ્કળ બળ મંપત્ત જોઈ વીરપુત્ર પ્રતાપસિંહ તેની મંત્ર સાધનામાં નાહિમ્મત થયો નહિ.

સ્વદેશીય લઙ્કાઓમાં લગ્ન પ્રતાપના પરાક્રમનું વર્ણન વાંચવાથી પ્રતીતિ જન્મે છે જે ગિરહોટ કુળના રાજાઓએ શત્રુઓની પામે, મસ્તક અવનત કરેલ નથી. કઠોર વિપદમાં આવી પડ્યા હોય તોપણ તેઓએ દેશનેરી પાસે આત્મ સમર્પણ કર્યું નથી અગર જે શાહજહાંની વીગેરે નિઃસ્વેચીના પદાધારે ચિતોડ-પુરી વિધ્વસ્ત થઈ પણ કોઈ વૈરી તે નગરીને હસ્તગત કરી શક્યો નહિ. ચિતોડ-પુરી તેઓના હસ્તગત થઈ નહિ એટલે પણ અનેક યવન નરપતિઓએ યુદ્ધમાં હાર પામી પકડાઈ ચિતોડમાં કારાગારના દુઃખ ભોગવ્યાં છે. ત્યારે હવે તે ચિતોડપુરીનો પુનરુદ્ધાર નહીં થાય ! ત્યારે હવે શું પ્રયત્ન અકબરનો ઈર્ષ્ય યુષ્ઠિ વિચ્છિંત નહિ થાય ! પ્રતાપસિંહનો વિલક્ષણ વિચાર હતો જે આજ ચિતોડપુરી શત્રુથી વિધ્વસ્ત છે અને અકબર શીવુદિના ઉચ્ચા આસને બેઠો છે પણ કાળ પોતાના કઠોર ઉદ્યમે અને અધ્યત્મભાવે ચિતોડપુરીનો તે પુનરુદ્ધાર કરી શકશે. અને અકબર ઉચ્ચા આમન ઉપરથી પડી નીચેના નીચેના આમને જઈ બેસશે, વળી ઈશ્વરનુગ્રહે તે પણ દિટ્ટીના સિંહાસને બેસે. વીર શ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહના એ વિચારે ન્યાય વિરુદ્ધ ગણાય નહિ. પણ હુલાંત્યરશે, તેના વિરુદ્ધે અમંજ્ય ઘોર પ્રતિ શોધ પેદા થયા કે જેથી તેના મનોરથ વિરુદ્ધ થવા. ચતુર અકબર, છાની રીતે તેના પ્રાયાસો નિષ્ફળ જાય તેમ મહેનત કરતો હતો. પ્રતાપસિંહ અકબરની મહેનતને વાકેફગાર નહોતો, પ્રતાપસિંહ ત્યારે એવા મસ્કારનો વશવર્તિ થઈ મનમાં એ મોટી આશા અને આકાંક્ષા રાખી એટા પ્રયાસે, અકબરના પગજય માટે મહેનત કરતો હતો, ત્યારે તેના પ્રયત્ન વેરી અકબરે તેના મનમાં ઉદ્ભવ વિરુદ્ધ કરી દેવા પ્રતાપસિંહનું. સ્વજાતીય ધર્મ વિલંબી રાજા વીગેરેને જોવા પ્રકારનાં પ્રયોગ આપી ખુટીદીધા. અને તેઓને તેણે પ્રતાપસિંહ વિરુદ્ધે યુદ્ધ રંગમાં ઉતાર્યા. મારવાડ મેવાડ અને બિકાનેરના ગજકુમારો અને મેવાડનો દૃઢ મિત્ર જુદીરાજ પણ અવનતા પાપ પ્રસાલનથી વશીભૂત થઈ સ્વદેશની વિરુદ્ધે અને સ્વજાતિની વિરુદ્ધે તરવાર ધારણ

કરવા લાગ્યો. પ્રતાપનો ભાઈ માગરજી એ પણ તે દેશ વેરી કાપુરપનો હલકો
દાખવો અનુસર્યો.

જે અમથે, એ સમયે દુ મવાદ પ્રતાપનિહને કાને પડ્યા, જ્યારે તેણે
આશ્ચર્ય જે સ્વલ્પલીય અને સ્વદેશીય રાજપુતો યવનનો પશ્ચ પકડી તેની વિરૂદ્ધ
તકવાઈ લઈ તત્પર થયા છે, ત્યારે તેની મનોવેદનાનો પાઠ જ્યો નહિ દારૂણ રોષ,
વિપાદ, અને જીવાસાથી ઉન્મત થઈ, તે, તે કાપુર ૨૪ પુતના નામે હાલો
પીકકાર કરવા લાગ્યો તેમ કરીને તે પેતાના મહામત્રની સાથના વિમરી ગયો
નહોતો, તેથી કરી તેના હૃદયનો ઉત્સાહ ખસી ગયો નહોતો, જેમ જેમ વિપદ
રાશિ તેના વિરૂદ્ધે વિશ્વ નાખવા પેદા થયો તેમ તેમ તે યુવનો દર્દી તોડી
નાખવા અધીર થવા લાગ્યો પ્રતાપનિહે પ્રતીક્ષા કરી હતી કે “ જનનીતુ પવિત્ર
સ્તાનદુગ્ધ કદી હું કવકિત કરીશ નહિ ” તે એકલો પચીશ વર્ષ પરાકાત યવન
અકબર નસાદની આમે ઉભો રહ્યો તે લોક વિરમચકર બધાપાઠ સાધવામા તેણે
એકદુ દુ ખ ભોગવ્યા અનાહારમા અનિદ્રામા અને કઠોર પશ્ચિમમા તેના ઉપરા
ઉપરી કેદલા દીવસો આપ્યા જતા તે સમયે દુ સહ વિપત્કાળમા તેના પરિવાર
વર્ગે અને તેના બાકાક પુત્ર અમરસિંહે જે કદ લોનવેલ છે તેની મીમા નથી
સામેલીત સુખ નાજ્ય સુરવાદુ સ્વાદ પાન ભોજનથી વચિત થઈ તિલકકપાલ
વન્ય કદ મૂળ આઈ નિરીતરગિણીનું જળ પી તે પેતાની જીવન યાત્રા ચલા-
વતો હતો જેઓએ કોઈ દીવમ વરની બહાન પગલુ સુકસુ નથી તેઓ આજ
આત્મકુશર્થે કટકાકિર્ણ હિંદુજાતુ મકુળ નિરીકાનમા ચાલીને પેતાનો
મમય કાઢવા લાગ્યા કોઈ માણસ તતપ પચીશ વર્ષ અનશન કરી અનિદ્રા કરી
સ્વદેશના ઉદ્ધાર માટે મૂળ મન દીક્ષિત થઈ એ પ્રમાણે દુ ખ લોનવી શકે !
પ્રતાપનિહ દેવતા ! નરકુળમા દેવ ! પુણ્યભૂમિભારતવર્ષને યવનના કારાબહમાથી
બચાવવા તેનો અવતાર થયો હતો અગર એકે તેનો પવિત્ર ઉદ્દેશ આપીત
થયો નહિ અગર એકે ભારતવર્ષના દુર્ભાગ્યવશે, તે ભાવતભૂમિના દુર્ભો દાગી
શકયો નહિ, તોપણ તે ઉદ્દેશમા તેણે જે કઠોર વિરતવ પ્રકારનું છે અને અદિકીક
આત્મત્યાગ સ્વીકાર્યો છે તેથી તે સ્વદેશ પ્રેમી મન્યાનીના ઉચ્ચ આમને જઈ
મેને છે તે ભયકર દુ ખેદમા પડી પેતાના મત્ર નાથનમા તે કોઈ દીવમ અતપગ
રહ્યો નહિ એક લણ પણ નસાદ અકબરના અનુમલની કામના તેણે કરી નથી

૨ કથાર નામનો કિત્તો મમરજીના કુળજમા નો તેના મતાન સત્તનિએ સામરગ
નામે પ્રશિદ તેઓએ, નાજના વિચ્છાન નર્યાન સ્વચરજ કિંદા સપરસુધી તે કીનાનો
ઉપમગ કયો તેમ સમયે તેઓ નાજના કચ્છાક કુન નાયે વૈજલિ. સુવેળધારવા સમન
ન થયા તેથી મહાગાન જવાનિશ્ચિદે તે કીનાને તેઓની પામેથી બિચી લીધા.

વીરપુત્ર્ય બાપ્પારાઓળનો વંશધર શું ચંવનની પાસે મસ્તક નમાવે ! સ્વાધીનતા પહારી હીંદુદેવી પાપીષ્ઠ સ્વેચ્છ પાસે શું તે અનુગ્રહની વાસના રાખે, તેના અદમ્યઉલોગનો પ્રતિરોધ નકરી શકવાથી અકબરે, તેનીઆથેશ્વથી કરવાનાઘણાંકહેણો મોકલ્યા. પણ વીરહૃદય પ્રતાપસિંહે તે સઘળાઅઘાહ્ય ક્યાં અને તેને કહેવરાવ્યું : “ શું સંધી ! સ્વાધીનતાપહારી મોગલ ચારની સાથે શું સંધી ! એ સંધિનો અર્થ કેવો ! તેનો અર્થ તો હાસ્ય ! તેનો અર્થ તો પરાધીનતા કે ખીજો ! ” હુકમાં તેણે સંધિનો પ્રસ્તાવ સ્વિકાર્યો નહિ. તેના સ્વદેશીય રજપુતોએ, પોતાની બેન દીકરી વિગેરેને મોગલ સમ્રાટને પરણાવી, તેની મોટી મહેરબાની મેળવી હતી. પ્રભૂત બળશાળી તાતારાજ અકબરનો સંધિ પ્રસ્તાવ પ્રતાપસિંહે કબુલ્યો નહિ. જે રજપુતોએ દીક્ષીશ્વરને પોતાની દીકરી બેન વિવાહમાં આપી, સંબંધ સુત્રે બધાયા હતા, તેઓની સાથે પ્રતાપસિંહે, પોતાનું સંબંધ સુત્ર છેદી નાખ્યું.

ઉંચાપદની આશાથી અને પુષ્કળ ધનની આશાથી અગરજો કે ઘણા રજપુત રાજાઓએ ચંવનનો પક્ષ પકડ્યો હતો, તોપણ નિઃસહાય પ્રતાપસિંહ તેથી નિરાશ થયો નહિ. પ્રતાપસિંહને ઉચું આનુકુલ્ય મળ્યું હતું. પૃથ્વીપાળ હોઈ, પુષ્કળ ધન અને પ્રલોભનવડે જે આનુકુલ્યને મેળવી શકતો નથી. તે પ્રતાપસિંહ આનુકુલ્ય પામ્યો. તે આનુકુલ્ય સ્વર્ગીય અને પવિત્ર હતું. તે પવિત્ર હૃદયની સહાનુભૂતિ તેના અનુરક્ત સરદાર અને સામંતોએ તે પવિત્ર સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરી હતી. તે આનુકુલ્ય આપ્યું હતું. એ સરદારો અને સામંતોને પ્રતાપસિંહના હાથથી કહાલી લેવા કુરચરિ અકબરે નેઓને પ્રલોભન દેખાડયાં હતાં, કેટલાકને તેણે પુષ્કળ ધન સંપત્તિ આપવાનું કહ્યું હતું. કેટલાકને એક એક જનપદના અધીશ્વર બનાવી દેવાનું તેણે કબુલ કર્યું હતું. પણ તેનું સઘળું વ્યર્થ ગયું. કોઈ તેના પ્રલોભન ઉપર લલચાયું નહિ. તે ચંડ પુત્ર અને જયમહીના વંશધરો પુષ્કળ વિપતિઓ ભોગવી પ્રતાપસિંહના પક્ષમાં ઉભા હતા. તેના પક્ષમાં રહી તેઓએ તેનાં હૃદયનાં શોભિત આખ્યાં.

ચિતોડપુરીનું જે કાંઈ સૈન્ય હતું. જે કાંઈ રમ્યત્વ હતું તે મોગલ સમ્રાટ અકબરના વિદ્રેવાનગમાં ભસ્મ થયું. ચિતોડની એવી દશામાં, ચિતોડને ભટ્ટ કવિઓ ભૂષણહીન, ‘ વિધવા રમણી ’ ના વર્ણને વર્ણવે છે. જનનીનાપર-લોક પ્રાપ્તિ ઉપર શોકાર્ત પુત્રો જેમ શોક ચિન્હ ધારણ કરી સુકુળ પ્રકારનાં સુખ ત્યાગ કરે છે તેમ સ્વદેશ પ્રેમી પ્રતાપસિંહે જનની જન્મભૂમિ પરાધીનતા માટે સઘળાં સુખો છોડી દીધાં. પ્રતાપસિંહ જે સોનાના અને રૂપાના પાત્રમાં પાન ભોજન કરતો, તે પાત્રો તેણે ફેંકી દીધાં. તેના ઠેકાણે વૃક્ષના પત્રના પાત્ર તે

વાપરવા લાગ્યો. મુજબદ અને કોમળ શય્યા ઉપર તે સુતો હતો. તે શય્યા છોડી દઇ તે કઠિન તુલ્યશય્યા ઉપર સુવા લાગ્યો. તેણે એકલાએ તે ભોગ મુખનો ભાગ કયો નહોતો. પણ તેના વંશધરને તેમણી કેટલીક જાળતનો હાલ પણ લગ્ય કર્યો પડે છે. ચિતોડના ઉદાર માટે પ્રતાપનિહે એક મુદત ઉપાય યોજ્યો, ચિતોડના અધ પાતાની પહેલા નણાકુળનું દલનવાડું મેનાદળની મમુએ ગવિદન થાતું પણ પ્રતાપનિહે હુકમ આપ્યો જે 'આ મમયથી હવે તેનગાડું નેના દળની વાંનિવાળે' વિધાતાના કંઠે વિધીનાનુમાને મેવાડનું પૂર્વ ગૌરવ, ફરીથી ઉદય પામ્યું નહિ. આજ પણ મેવાડમાં તે નવાડું મેનાદળની વાને વાળે છે હવે પ્રતાપનિહેના વંશધરે મેનાના અને રૂપાના પાનભોજન પાત્રો ઉપયોગમાં લે છે. અને સુકૌમળ શય્યા ઉપર સુવે છે, પણ તેઓ તેઓના પૂર્વજની પ્રતિમા જુદા નથી. તેઓ હાલ પણ તે મળ્યા પાત્ર નીચે એક એક વૃક્ષપત્ર મુકે છે શય્યાના નીચે પણ તુલ્ય મુકે છે.

માતૃભૂમિની એ શોચનીય દુર્દશા એક બીલકુલ કાતર થઇ સારંગકેમરી પ્રતાપનિહે ભોલતો હતો જે, એ ઉદયનિહેનો જન્મ ન થાત, અથવા મંદ્રામનિહે કે તેના વંશધરે શિથોદીધકુળમાં પેદા ન થાત. તો કાંઈ પણ તુર્કી સ્વરસાગરને અસ્થાત્સવી માકળે બાધત નહિ

હીંદુ મહાજની તેમમયની અવસ્થાનુ માનુરીકલ રી જેવાથી માલુમ પડે છે જે પ્રતાપનિહેના તે વીરચીત મહા વાક્ય સ્વાર્થ છે તેના મન્યાસિયેકની પૂર્વે મે વર્ષના મદર હીંદુમહાજની ત્રીત્રીત્રીએ એક અભિનવ વેશ ધારણ કયો હતો. હમુના અને નંગાની નેજા જુમીથી તે આગવહી પામેના પ્રદેશ મુખીને પ્રદેશ હીંદુ દેશીયવમેના કઠોર થાતે વિદરતા વસથમાં આવી પડયે છે. તે પ્રદેશ પ્રતાપનિહેના મમયથી પૂર્વે સો વર્ષમર નવા બાગમાં આવી, ધીર ધીર પોતાનું વીરહ મરતક ઉચુ કરી શીર્ષ સ્થાને આવ્યો હતો, તે વિશાળ પ્રદેશમાં અ બર અને મારવાડના પ્રદેશ અંતરગત હતા તે બન્ને મલયના મળઓએ, કમ્પે કમ્પે એક નવું બેર મેળવ્યું હતું. એક મારવાડમજ દિલ્હીમાં મેળવ્યું હતું મારમે ઉતર્યો હતો વળી અબલ નદીના તીરે રહેલા સુદ્રુદ્ર મલઓએ તોર કરી માલુ ઉપાકયું હતું, તેમજના મન્યને અધીશ્વર હીંદુ હતો હીંદુની શી રીતે ઉન્નતિ થાય ભારત વર્ષની આભાદી કેમ થાય તેવા ઉપાયો યોજવા, એ તેઓનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો તેઓનું બળ જે હલ વધી ગયું હતું પણ તેઓનો મોટો એક અભાવ હતો. તે આમલ પુરાઈ ગયો હતો તો તેઓ સવન શિર ઉપરથી ભારત વર્ષનો સમય મુકુટ ધીનવી લેત. મલાવીય મોગર મપૂર્ણ રીતે ઉદારમાં લાવી શકત. તેઓને માલુમ, મર્જલ નહાય વીગેરે મગ્યું હતું પણ તેઓનો એક પણ મુદ્દા નેના નહોતો વીર કેમરી સંજામગીહને ખામી, તેઓનો તે ભવનો અભાવ

દૂર થયો હતો નંઆમસીહના ઊંચકુળ ગામ્વ, રાત્ર્યમયાદા અને વીરોચીત ગુણશ્રામના વીગયની પર્યાલોચના કરવાથી, તેને એવા દુઃખકાર્ય કરવાને મપૂર્ણ ક્ષમતાવાળો માણસ કહી શકાય તેવું છે વીરપુંગવ, સંઆમમીંહ વીરોચિત ગુણથી ભુશીત હતો. હિમાલયથી તે સુકુર રામેશ્વર પર્યંતના અમગ્નુ લોકો તેના ગુણશ્રામની પ્રથમા કરે છે સઘળા હીંદુ મંતાનો, તેને ભારત વર્ષનો ઉદારકર્તા માને છે, પણ મધ્યુ વૃથા, યેનશીળ ભારત વર્ષના અદ્રદ્યમા મવનોનું દાસત્વ લખેલું હતું એટલે નંઆમસિંહ અકળે આ લોકમાંથી અંતર્હિત થયો. આર્થ લોકો પેતુક ગમ્યે એકદમ વચ્ચિત થયા. ભારત વર્ષના લખિય લેખમા લખેલું મપૂર્ણ મદ્યુ મદ્યુ ભારત મંતાનના પગમા કઠોર દાસત્વની ભેંડી પંડી, મંઆમસિંહ પછી કાપુરૂપ ઉદયમિંહ પેદા ન થયો હત અને સંઆમસિંહના પછી તરત જ શિશોદીયકુળનું શામનચુત્ર પ્રતાપસિંહના કરકમલમાં આવ્યું હત, અને અકળર કરતાં થોડી ક્ષમતાવાળા યવન ગજના હાથમાં ભારતવર્ષનો શામનકંઠ આવ્યો હત તો ભારત વર્ષની અગ્વી શોચનીય દૂર્દશા થાત નહિ.

બાદશાહ અકળર પુષ્કળ બળ મપેત્ર હતો, પ્રતાપસિંહ સ્વલ્પ સહાય મપેત્ર હતો, એ સ્વલ્પ મહાય શી રીતે અકળગના વિરુદ્ધે પ્રતિક્રિયામાં ઉતરે કેવી રીતના ઉપાય ચોજવાથી, તે અકળરનો સમકક્ષ થઈ શકે એવી રીતનું અવધારણ કરવા, પ્રતાપસિંહ. મંત્રણાકુશલ, નિચક્ષણ અને વિવેકવાન મરદાંદા માથે મંત્રણા કરવા લાગ્યો. સમરોપયોગી માધનના કામમાં આવતાં સામતોને તેણે ભુમિવૃત્તિ આપી. પ્રયોજનવશે, કમલમીરમાં તેણે રાજપાટ રધાપ્યું. અને તે નગર સાથે, ગોચુડા બીજે કીરહાનો મારી રીતનો તેણે સંસ્કાર કર્યો. ચેવાડના મમતળશ્વેત્રમાં નેના દળ રાખવું તે પ્રતાપસિંહને ઉચિત લાગ્યું નહિ. પોતાનાં પિતૃપુરૂષની પ્રકૃત પ્રણાલિકાને અનુમરી તેણે સેના દળને દુર્ગમગિરિના પ્રદેશમાં ગમ્યું. થોડા મમયમાં એ માગ્ની ઘોષણાનો તેણે પ્રચાર કર્યો ને " ને લોકો મારી વશ્યતા સ્વીકારવા મંમત છે. તે લોકો એકદમ લોકાલય ત્યાગ કરી પર્વત પ્રદેશમા જઈ રહે. નહીં તો તેઓ શત્રુમા ગણાયે અને પ્રાણ દેડે દંડિત થાયે " એ ઘોષણા પ્રચારિત થઈ એટલામા લોકો, પોત પોતાનો આવામ છોડી, પરિવાર માથે પર્વતમા રહેવા ગયા. થોડા મમયમા ચેવાડનો અધિક ભાગ ઉજડ થઈ પડ્યો, ભુનામ અને વેરીન નદીના પાણીથી ઘેવાતો દુળદ્રુપ અને રમ્ય ભૂપ્રદેશ મપૂર્ણ રીતે બેચીગગ એટલે નીપ્પદીપ થઈ પડ્યો.

પોતે પ્રચારિત કરેલો તે કડોર વિધિ પ્રજાવર્ગ પાળે છે કે નહી તે એવા પ્રતાપસિંહ, કેટલાક સેનીકોને લઇ છાનો ગિરિનિવાસ છોડી નીચેની ભૂમિ ઉપર ઉતરી સઘળા સ્થળે ફરવા લાગ્યો જે સઘળા લોકાલય, પૂર્વે લોકોના દોહાહળે

પરિપૂર્ણ હતાં. આજે તે સઘળાં નિરવ અને નિર્જીવ થઈ ગયાં, જે સુવર્ણભોજા વિમળ હાસ્યે નિરંતર ઉદ્ભાસિત હતાં. હાલ તે વિપાકાધિકારે છવાઈ ગયેલાં હતાં. આજ મેવાડનું પૂર્વ નૌદર્ય નહોતું. તે સૌદર્ય પ્રભાવે, મેવાડ ભૂમિ મનો-મોહન નંદનકાવન સમાન ગણાઈ હતી. આજ તેનું તે સૌદર્ય સંપૂર્ણ વિનષ્ટ થયું; આજ તે સુખનું નંદનકાવન હુન્નદાયક સ્મરણ નેવું થઈ પડ્યું. મેવાડની પ્રજાની જે સુદર હવેલીઓ હતી તેમાં આજ હિંસક યશુને વાસ હતો. એક વાર પ્રતાપસિંહ પોતાના અનુચર સાથે છુનારસ નદીના તીરના અંતર્યા નામના સ્થાને ફરતો હતો એટલામાં એક ભરવાડ તે ફળદ્રુપ સ્થાને બંકરાં ચરાવતો તેણે જોયો, ભરવાડ પ્રતાપસિંહની કાંઈપણ ગણના કર્યા વિના ત્યાં ફરતો હતો. પ્રતાપસિંહે તેની સમુજ આવી એ પ્રમાણે રાજવમાનના કરવાના ત્રણ ચાર પ્રશ્નો તેને પુછ્યા અને તેણે તેને પ્રાણ દેડે દેડીત કર્યો. અને તેનું શરીર એક બાક ઉપર લટકાવી નાખ્યું, પ્રતાપસિંહના એવા વીંધણ આચરણથી મેવાડ ઉજડ થઈ ગયું. કુકામાં એવી અવસ્થાવાળા મેવાડ ઉપર દુર્વૃત્ત સ્વભાવોના કડાકા પાત્ર થયો નહિ. અર્થશમના સઘળા ઉપાધ્ય પ્રતાપસિંહે એકદમ ઊંડી દીધા. પણ અકબરની સાથે જે યુદ્ધ કરવાનું હતું, તેમાં અર્થની પુરી જરૂર હતી. પ્રતાપસિંહને તે ખર્ચ કાઢવાનો અર્થ કયાંથી હોય ! પણ તેના વિસ્વસ્ત મરદાદોએ તેના માટે રૂઝ ઉપાયો યોજ્યા. એ સમયે સુરેષ સાથે મેગલ લોકનું પુષ્કળ વાણિજ્ય ચાલતું હતું; તેના માટે વેપાર દોજ્જારનો સામાન સુરત પીગેરે જાહેરજવા મેવાડમાં થઈ જતો હતો, મરદાદો તે સામાન લુટવા લાન્ધા.

હીંદુ સુસલમાનની વચ્ચે ભયંકર સુદ્ધાસિ મળતી ઉઠયો. એક તરફ મેગલ મહાટ અકબરનું વિશાળ સેનાદળ, બીજી તરફ એકકો પ્રતાપસિંહ, પ્રતાપસિંહ અથે કેટલાક મરદાદો અને યોદ્ધા મેનિકો હતા. ઘણું કરી તે સઘળો રજપુત મહાજ અને સઘળું ભારતવર્ષ અકબરના ચરણે નમેલું હતું. એ ચરણે નમેલા બેનશીબ રજપુત મહાજનો ઉદ્ધાર કરવા, વીર દેમરી પ્રતાપસિંહ મેગલ સમ્રાટ અકબરની વિરૂધ્ધે ભયંકર યુદ્ધમાં ઉતર્યો. અકબરના સેના અગર પાને પ્રતાપની સેના માત્ર ખસેલીયા જેમ હતી.

તે રજપુત વીરોના હૃદયમાં જે મહામંત્ર નિહિત હતો તે આમાન્ય નહોતો, એ મહાસમરમાં ઉતેજીત થઈ, તેઓએ પોતાના દેશ માટે પોતાના પ્રાણ સુગ્રીથી આપવા અકર્ય કર્યો. અજબીરમાં પોતાનું પ્રધાન સેનાદળ સુકી, અકબર, રજપુત કુલ કેમરી પ્રતાપસિંહ સાથે લડવા ઉતર્યો. તેનો તે પ્રયત્ન સુધોષમ તેની મારવાડગજ માલદેવ અન્યત ભય પામ્યો, અને અજરગજ ભગવાનદામના બળવ્ય ઉદ્ભવરણને અનુચરી અકબરની મહેરગાની મેગલવા, તે મેગલ સમ્રાટના મરણપર્યંતે પડ્યો. આમ કરી, તેણે પાકાનસિંહ ચેરશાહના હુમલામાંથી ભચવા

તેણે ઉદ્યોગ કર્યો. જેણે આજ સુધી પ્રકૃત રજપુતના યોર્થ કાર્ય કર્યા છે, આજ તે હુલિંગ્ય વશે, તેના સઘળાં સાહસ અને તેજસ્વિતા છોડી દઈ અધમ થઈ અકબરના પક્ષમાં ગયો. તેણે પોતાના પુત્ર ઉદયસિંહને બુદ્ધી બુદ્ધી ક્રીમતી લેટો લઈ અકબરની પાસે મોકલ્યો. અકબર તે સમયે અજમીર તરફ જતો હતો, રસ્તામાં મારવાડ રાજપુત ઉદયસિંહની નાગેર નામના સ્થળે સુલાકાત થઈ, અકબરે તેને આદર સાથે ગ્રહણ કર્યો. તેને "રાજા" એવા ઇત્કાબથી ભૂષિત કર્યો. ત્યાર પછી મારવાડના રાજાઓ "રાજા" એવા નામે કહેવાયા. એમ કહેવાય છે જે રાઠોડ ઉદયસિંહ બહુ સ્થુલકાય હતો. તે માટે માણસો તેને "મોટા રાજા" એવા નામે ઘોષાવતા હતા. તે સમય રાઠોડની રાજનીતિની ઉત્તતિનો મુત્રપાત થયો, તે રાઠોડ રજપુતો, મોગલ સામ્રાટની જમણી બુબા હતા. પણ પવિત્ર કુળ મર્યાદાને જલાં-જળિ આપી, રાઠોડ રાજે મોગલ સામ્રાટનું સંમાન મેળવ્યું, તે શું તેના પૂર્વ પુર-પોના કામને શોભાવે એવું થયું! તેણે પોતાની હુદિતાને મોગલ સામ્રાટના કરમાં સોંપી તેની તે કન્યાનું નામ યોધબાઈ હતું. ડ યોધબાઈને અકબરના કરમાં સોંપી તેના બદલામાં રજપુત કુલાંગાર ઉદયસિંહને ચાર આબાદ જનપદ મળ્યા. એ + ચાર જનપદની પ્રતિવરસ વીશ લાખ રૂપૈયાની પેદાશ હતી. તેથી કરી મારવાડ રાજ્યની પેદાશ, બમણી થઈ પડી. અકબરરાજે અને મારવાડ રાજે જે એવાં જઘન્ય કાર્ય કર્યાં છે તે કાર્યને ઘણા ખરા રજપુત રાજાઓ અનુસર્યા. તે બન્નેના અનર્થકર રોગ, એથી થઈ બીબા રજપુત રાજાઓને ચોંટ્યા.

તે રજપુત રાજાઓમાં નૈતિક બળ ન હોવાથી, તેઓ મોગલ સામ્રાટના પ્રલોભનને વશીભૂત થયા હતા. એ પ્રમાણે રાજસ્થાનના ઘણાખરા રાજાઓ, અકબરના પદાનત થયા. તેઓનો વિશાળ રાજ્ય સમૂહ મોગલ સામ્રાજ્યમાં અંતર્વીન થઈ ગયો. એ સઘળા હીંદુ નરપતિઓએ મોગલ સામ્રાટને એટલો બધો ઉપકાર કરી આપ્યો હતો કે તેથી સુસલમાન ઇતિહાસકોને, તેઓને, "મોગલ સામ્રાજ્યના રત્ન" તે અલંકાર સ્વરૂપ, એમ કહેવાની ફરજ પડી છે.

એ સઘળા રજપુતોને લઈ, સમ્રાટ અકબર, વીરપુંગવ પ્રતાપસિંહ સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો, જેના પૂર્વજેએ એ અગાઉ મેવાડના રણલુ માટે પ્રાણ આપ્યા હતા, આજે તે પૂર્વજના વંશધરો મેવાડનું સર્વ નાશ કરવા તૈયાર થયા. રજપુતો થઈ રજપુત કુળ શિરોમણી પ્રતાપસિંહના વિરૂધ્ધે તેઓ યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતર્યા. તેનું

* ઈ. સ. ૧૫૬૯ (હીઝરા) ૯૭૭ માં યુદ્ધ બાપાર ચાલ્યો.

ડ યોધબાઈના પેટે ધર્મગ્રિય શાહજહાન પેદા થયો. યોધબાઈનું સમાધિમંદિર અ.મા પાસે સેકંદ્રા નામના સ્થાને સ્થાપિત.

÷ તે ચાર જનપદના નામ-મદવાર-ઉજ્જવિની, દેવળપુર અને પુન્નાવર.

જાન્યુ દેખાઈ આવે છે જે યવનના હાથમા પોતાનું કુળ મહાત્મ્ય વેચી દઇ તેઓએ વિવશજી ગીતે જાણ્યું હતું જે તેઓને અધ પાત્ર અનર્થે લાવી છે તેઓ અધ પતિત હોઈ, એકનો પ્રતાપમિહ કુળ મર્યાદા જાગવી ગયેવ છે, એવો વિચાર તેઓના હૃદયમા મદ્ય થાતો નહોતો તેથી કડી, પ્રતાપમિહ ઉપર તેઓ સઘમાને ધર્માનગ મગગી ઉઠ્યો એ પ્રમાણે ઘણું કડી નાજરયાનના ઘણાણસા રાજાએ યવન મમ્મટ અકળગના પાપ પ્રવેશને વશીભૂત થઈ અકળગનો પશુ પકડી બેઠા માત્ર બુદ્ધિનાજ હાનરાજ એ કવકિત કર્મથી જાગી ગયેવ છે ત્યાર પછી પ્રતાપ સિંહે, તે સઘમા અધ પતિત માથે મળદ્ધ વ્યવહાર બધાકડી દીધો, દિંવી, પનન, માગ્વાડ અને ધારાનગગીના રજપુતનો શોધ કરી તેણે તેઓની માથે મળધ વ્યવહાર મળ્યો કાઠ શિશોદીય રજપુતે પોતાની જાતની પુત્રીને દિંવીના મોગલનાકરમાત્રોપી નહિ, મોગલનામાજ્યનાઅધ પાત્ર પુધીપા ડોઈશિશોદીય રજપુતેમાગ્વાડઅનેઅબરના નાજમાથે કન્યાવેવાદેવાનો વ્યવહારગળ્યોજનહોતો એમથવાથી પ્રતાપસિંહનું મોગલ વધી ગયું તુજ નાન્ય ધનની લાવમાએ પોતાની પુત્રી અને ભગીનીને મોગલના કન્યા આપી અબર, માગ્વાડ અને જીજા પ્રદેશના રજપુતો અધ પતિત થયા તેઓનું પ્રાચીન મોગલ સંપૂર્ણ ગીતે નાશ પાન્યુ સ્વજાતીય બધુઓ પામે તેઓ વિનાશભાજન અને ઘણાભાજન થયા એ વિવગળુની નાન્યતા માગ્વાડ અને અબરના તે નાન્યોના પત્ર વાચવાની માત્રમ પડે છે તે બન્ને રાજાનું નામ ભાતનિહ અને જાનિહ છે તે બન્ને રાજાઓએ, મોગલ મમાગની પ્રમત્તાથી એક મમથે પુષ્કવ સમતા મેગરી હતી તેઓ નાજસ્થાનમા તે મમથે દ્રેષ્ટ નર પતિ ઢહેવાતા હતા આના કવકિત કર્મથી તેઓના હૃદયને સમ્મ કપી કીટો ઠેથી નાખતો હતો તેઓ તુજ નાન્ય નમાનને ધિમ્કાવા લાગ્યા શિશોદીય કુળ સાથે પેવાહિક મુત્રે બધાઈ જના તેઓએ ગાળા પ્રતાપમિહને અનુતથ વિનયથી કહેનાન્યુ મહાગજ ! અમે પ્રાપ્તિ થયા છીએ, અમાને અધ પાત્ર થયો છે રજપુત કુળની આમર અમે ખોઈએ ! છીએ આપ અનુત્રવ કરી અમને પવિત્ર કરો !

શિશોદીય કુળ પુડાનાળી વિકન દેમની પ્રતાપમિહ પોતાનું કુળ મોગલ જાગવાના દેના અખતારમા સમજાવ્યું થયું છે તેનું વિનય નીચની હુમીતથી માત્રમ પડ્યો નાત માનનિહ અબરના કુલાન્ય નાન્યોમા વિશે પ્રમિદ્ધહોતો તેનજ અનીયેક ગરી અમગની મુખ નમ્રદિ કમે કમે વધી

વીનર બાગ નમજન હાત માખજયને અનબજ ગણવા માટે જે પૃથ્વિ યોજના યોજ હતી તે યોજના નડુવી પડેવ અબરનાજ માનનિહથી કાર્ય કર થયું રજપુતકુળમા અબરનાજ માનનિહ પોતાની બેનને અકળગના કન્યા આપી, બાગનું ભાની દર્શન નકજ થયું કુકમા મોગલ નમજયની દદતા કરના અને દાતિ કરવા, તાત માનનિહ નડુવી પડેવા ચલવાન થયો આપણે

અગાઉ કહી ગયા કે રજપુત ભગવાનદાને પોતાની દીકરી હુમાયુનના દીક્રા અકબરના કરમા સોપી એટલેકે અકબર માનસિંહનો બનેલી થાય એ સબબ બધન પછી આગા બનેલી વચે કડો મદલાવ આપ્યો, માનસિંહ માહમિક મુદ્દા અને નજી કુશળ રજપુત હતો અકબરના આશ્રય તળે રહી, તે થોડા સમયમા મોગલ આત્મજ્યમા પ્રધાન મેનાપતિ થઈ પડ્યો તેનાજ બાકુબળે અકબર ઘણા પ્રદેશ જીતી લેવા મતાવાળો થયો કાંઝાશ મેલમાવાથી ઠેઠ કેપકુમાગીન પર્યંતનો પ્રદેગ અકબરના પદ તળે હતો માનસિંહના બાહુબળથી અકબર બહુ ભૂલાગતો ઘણી થયો માનસિંહ હીંદુ હતો હીંદુ હોઈ હીંદુ શાસકારની આશાની અવહેલા કરી શા કાગળે તે સિંધુનદ આગળી ખીલ પ્રદેશમા જવાને સમત થયો તેના વિશેષ કારણ એ અકબરની અપૂર્વ માનવ હૃદયજ્ઞતા હતી, તે અવોદ્ધિદ શમતાના પ્રભાવે હીંદુ સતાનના ઘણાખરા કુચ્છાર તેણે દુઃખી ન સોલાપુરના મુદ્દશ્વેત્રમા જય મુકુટ માથે મુકી રાજા માનસિંહ જ્યોત્સના હૃદયે ભારતવર્ષમા પાછો આવ્યો અને પ્રતાપસિંહ પાનેથી આતિથ્ય સ્વીકારવા માટે તેણે તેની પાસે માણુમ મોકલ્યું પ્રતાપસિંહ તે સમયે ડમલમીનમા રહેતો હતો અબરપતિ માનસિંહના તે સમાચાર માલગી તેને લેવાને ઉદયસાગર મુવી આવ્યો તે મરો વરની શિવામય ઉચ્ચ ભૂમિ ઉપર અબરપતિ માનસિંહ માટે જુદી જુદી જાતના પાન લોજનની ગોઠવણ કરી હતી કમે આહાર્ય અને પેય મામત્રી તેયાર થઈ રાજકુમાર અમરસિંહે માનસિંહને લોજન માટે આમત્રણ કર્યું, માનસિંહ લોજન સ્થાને આવ્યો ત્યાં તેણે રાણા પ્રતાપસિંહને જોયો નહિ, તેથી તેના મનમા વિષમ સદેહનો ઉદય થયો રાણાની ગેરહાજરીનું કારણ તેણે કુમાર અમરસિંહને પુછ્યું, અમરસિંહે ઉત્તર આપ્યો જે પિતાના શીરે વેદના બહુ છે માટે તે અહીં આવ્યા નથી, માનસિંહનો સદેહ વધ્યો

માનસિંહ થોડા ગર્વિત્ત સ્વરે બોલ્યો “ગાણાને બોલો, હું તેની ગિરો વેદનાનું પ્રકૃત ગાણું સમજાયો છું” આ સમયે જે થયો છે તે થઈ મુક્યું જે ભ્રમમા પડ્યા છીએ, તે ભ્રમ શોધવો દુર્વિજ છે જ્યારે તે માગી સાથે લોજન નહિ કરે ત્યારે કોણ કરશે, પ્રતાપસિંહે જુદી જુદી જાતના છાગ કરી માનસિંહને કહેવરાવ્યું પણ માનસિંહનો મદેહ તુટ્યો નહિ, માનસિંહ લોજન કરવા સમત

૪ વિસ્તૃત કામુન રાત્રે સમરે મોગલ સામ્રાજ્યનું અત્યંત હવુ અમરનો નાતો બઈમીર્જાદાગીમ તે પ્રદેશનો મામન ન્તા હતો પણ દુરકામ મીઠાહમીમ તામેતારી કરી રાજ્યભોગ કરમા વિનુષ્ય હોઈ તે કામુનના પોતાને હમગત કરમા બગવો ની ઉભો થયો તે નિદ્રાહી દગતે પરા જીતકરવા અમરે મનસિંહને કામુનમા મોકલ્યો હીંદુ શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમતો મિધુન પાગ જવાનું કરમાન નથી નોપણ પ્રભુનો આગેશ માની મનસિંહ મિધુન પગ પામી જુકામી થયો માનસિંહ મગ્યો સમાન્યો અને મીર્જાનો પગલો કર્યો

થયો નહિ છેવટે રાણાએ કહી ગોકવાંચુ = જે ગુપ્ત પોતાની બેનને તુર્કીના હાથમા સોપી તુર્કી માથે લોગન કરેછે તેની સાથે, સૂર્યવશીષ્ઠ જાપ્પારાઓગને વશધર શી રીતે એટલો લોગન કરે' રાજ માનનિહ, પોતેજ પોતાના અવમા નનો જાગી થયો રાણાએ આવવાનું તેને નિમન્ત્રણ કર્યું નહિતુ માનનિહ રાણાની પ્રતિજ્ઞા બાલતો હતો પ્રતાપનિહે તેની માથેનો સળગો મુબ્બ તોડી નાખ્યો હતો એમ પણ માનનિહના વર્ણવામા હતુ ત્યારે માનનિહે શા સાહસે, રાણાને નિમન્ત્રણ કરી ચોક યુ દુશ્મન પ્રતાપનિહ આ વિવચમા કેવળ નિદોષ હતો અને માનનિહ, પાતાના અપમાનનું પાતે કારણ હતો

રાજ માનનિહ, ખાનપાનને સ્પર્શ કર્યો નહિ તેરો કેટલુક અજાણ દેવને ઉત્તમ કર્યું અને કાનુક પાતાની પાઘડીમા ગળી ને ત્યાથી વિદાય થયો તે ન્યામન વિપત્તી ઉકાય કે પ્રતાપનિહ તેની મમત્ર આવી ઉભો રહ્યો માનનિહનું તદ્દય દારૂણ અપમાનથી ન તમ થયુ પ્રતાપનિહની માત્રુ જોઇ તે બોલ્યો "તમાજા જાગમ જામની ગદા કર્યા માટે અમે અમાગ ગોદર સક્ષમ ઉપર જ નાનકિ આપી છે અને અમારી પુત્રી જેનેને ચોગવના કરમા સોપી છે, પણ કાયમ વિપદના છુટ્ટી કાઢવાને અપને અભિપ્રાય હોય તો તે અભિપ્રાય સદેગ થાઓ ચોવાક ભુમિ આપને હવે તદ્દયમા ધાનલુ કરશે નહિ ત્યાર પછી પોતાના થોડા ઉપર પ્રેમી પ્રતાપનિહ ઉપન કુટીવ કદાચ કરી તે બોલ્યો, "હું એ તમારો ઘર્ષ નુર્સ કરી શકુ નહિ તો માત્ર નામ માનનિહ નહિ" પ્રતાપનિહે પ્રજા નાથે તને ઉત્તર આપ્યો 'ઠીક ઠીક' તમારી વાતથી સુતુષ્ઠ થયો રણપ્રમા તમને હું મળુતો ઘણુંજ પરિતોષ પામુ, તે નમથે પ્રતાપનિહના ચોક નેવકે સ્વેપચ્યત્ક વચને કહ્યુ ભતિપ્રાણને સ્વર્ગવામ કળી દેવો યુગ્મ છે, ઉદયમાગરના તમ ઉપર જે વાતચિત થઈ તે મપત્રી અકબન પામે નિર્વેદીન ધર્મ માનનિહનું અપમાન થયુ તે પોતાનું અપમાન થયુ એમ અકબરે માન્યુ રાણાએ કરેવ લયકર અપમાનનો બદલો આપના તેરો સુધ્ધોરોહ, કપોઈ આ સુધ્ધોરોહમા જે લગાવહ રણાનિ મગી ઉકયો, તેમા વિકન કેમરી પ્રતાપનિહે અમરતા એગી તેથી તે અદેશ પ્રેમીક અન્યાનિઓના આબડહાર ઉચા આનને જઈ બેઠો તેના પવિત્ર શોભીનથી નિખર થયેન મથકવરીયાટ પ્રમિદ થયુ દયામુખી પ્રેમકનુ ન્યાન દર એક થણ આગામી શિશોદીય વચના રાનના હાથમા ન્દેશે ચાલુધી વીનુનર પ્રતાપનિહની પનકમ નાથા નહુ દોષના મુખમાથી બહાર નીકળશે

દીનીશ અકબરનો જેમ યુદ્ધ, લાન્ન મિ ન્યામનોલાવિ કિતવધિમત્રી ગવીમ પહેલા સુદમા નેનાપચના નધીકા અનિધિન ધર, પ્રતાપનિહના વિરૂધે

વિશાળ મોગલ સેના લઈ યુદ્ધ કરવા આવ્યો. રાજા માનસિંહ અને મહોબતખાં યુધ્ધાપયોગી સલાહ આપવા, સલીમની સાથે યુદ્ધ યાત્રામાં આવ્યા. પણ વીર કેસરી પ્રતાપસિંહની મદદમાં કાંઈ સામાન નહિ ! બાવીશહજાર રજપુતો અને કેટલાક બીલવીશે તેની સહાયમાં હતા. તેના તદ્દયમાં અને તેના મદદનીશના તદ્દયમાં લડવાનો અલૌકિક ઉત્સાહ હતો. એટલી માત્ર મદદથી તે વિશાળ મોગલ સેનાની સામે લડવા રણાંગણમાં ઉતર્યો. રાજકીય સેનાદળ પહેલાં તો, કાંઈપણ અટકાવ વિના આરાવલ્લીના બહારના પર્વત પ્રદેશમાં પેહું, ત્યાંથી તે આરાવલ્લીના પ્રધાનગિરિ પથમાં જઈ ઉભું રહ્યું.

આરાવલ્લીના તેજ કૂટ માર્ગવાળા દુધ્યવેશ્ય પ્રદેશમાં વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ પોતાની સેના સાથે અતિ સાવધાન થઈ ઉભો હતો. તે પ્રદેશ ઉદયપુરથી પશ્ચિમ ભાગે આવેલ છે. લાંબાઈમાં તે સ્થળ દશ યોજન હતું. વળી પહોળાઈમાં ઘણું કરી ચાળીસ કોશ હતું. તે સમયતુષ્ટકોણ સુવિશાળ પ્રદેશમાં કોરવ, વનરાજ અને પર્વતમાળા હતી. છુદ્ર છુદ્ર નદીઓ તેમાંથી નીસરી તેના વિભાગને વિભુષિત કરતી હતી. તે ગિરિ પ્રદેશના મધ્યખિંદુરૂપે ઉદયપુરને ગણીએ તો અત્યુત્તિ ગણાય નહિ. ઉદયપુરના જે પડખે થઈ તે પ્રદેશમાં પેસી શકાય, તે પડખામાંજ દુર્ગમ અને વિષમ પર્વત માર્ગ હતો. તે માર્ગ એટલો સાંકડો, કે તેની અંદરથી બે ગાડી સાથે વા સામ સામે આવી શકે તેમ નહોતું. તે દુર્ગમ અને વિષમ પ્રદેશમાં ઉભા રહી આરે દિશાએ નજર કરાય. તો આરે દિશામાં અબ્બલેદી ગિરિ પ્રાકાર શિવાય બીજું જોવામાં આવે નહિ, તે પ્રદેશનું નામ હલહીઘાટ. હલહીઘાટના તદ્દય શેષી ઉંચા ગિરિમળના પાદ પ્રદેશમાં રજપુત વીરો સાવધાન દૃષ્ટિથી આરે તરફ જોતા ઉભા હતા. બીજી તરફ બીલલોકો ધનુષ બાણ લઈ તે પર્વતની ટોચે મોટી એકાગ્ર દૃષ્ટિથી ઉભા હતા, તેઓના ચરણના તળેના મોટા મોટા શિલા ખંડ શશીકૃત પર્વતની ટોચ ઉપરથી તે પથરો ફેંકે તો શત્રુનો પરાજય થાય.

તે દુર્ગમ હલહીઘાટના બચાકર ક્ષેત્રમાં વીર પુંગવ પ્રતાપસિંહ, મેવાડના પ્રધાન પ્રધાનવીરોને લઈ શત્રુની સેનાની શહ જોતો ઉભો હતો. સંવત ૧૬૩૨ (ઇ. સ. ૧૫૭૬) ના વર્ષમાં શ્રાવણ માસના ચાતમા દિવસે રજપુત અને મોગલની સેના પરસ્પર મળી, હલહીઘાટના ક્ષેત્રમાં સંગ્રામ કરવા પ્રવૃત થઈ. યુદ્ધ લચાવહ થઈ પડ્યું. સ્વાધીનતા રક્ષણ માટે માત્ર આપું યુદ્ધ ભારતવર્ષમાં અને ઐકદેશમાં થયેલું છે. દુર્ધર્ષ યવનોના કરાલ આત્રમાંથી મેવાડની સ્વાધીનતા અને શુદ્ધતાનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રતાપસિંહના મદદગારો ઉત્તમ ઉત્સાહે ઉત્સાહીત થઈ મોગલ સાથે લડવા લાગ્યા. વીરકેસરી નિર્ભીક પ્રતાપસિંહ સિંહ પરાક્રમે સઘળાથી અગ્રસર થઈ યુદ્ધમાં ઉતર્યો, તેનું તે અદ્ભુત સાહસ અને પરાક્રમ જોઈ રજપૂત સામંત સરદારો મોટા જોરથી લડવા લાગ્યા. પ્રતાપસિંહનો પ્રયાસ

કુળવાળો થયો તેના વિક્રમથી શત્રુ સૈન્ય ખુલ્લું થીંસી ગયું. તે બિલ્લ વિલ્લખ અને દક્ષિત મોગલ મેનાને મથિત અને વિચ્છિન્નિત કરતો પ્રતાપસિંહ ૨૪૫૦ કુલાગાર માનસિંહને શોધવા લાગ્યો. ઘણા મોગલવીરો તેની કરોલ તરવારે ખંડિત થયા.

મોગલ સેનની અદર માનસિંહનો પત્તો પ્રતાપસિંહને મળ્યો નહિ. પ્રતાપની પ્રચ્છ જતિને કોઈ દોકો શત્રુ નહિ કેટલાક મોગલ વીરો તેના ભલાના અશ્વથી વિદ્ય થઈ બુધિ તળે પડ્યા પોતાના ભીષણ શત્રુ માનસિંહને ચોખવા તે માહનદા સત્તીમની નજીક ગયો હીંદુરંગી મોગલ મનાટના મોટા મુન્ને મ મુખે ભેળ, પ્રતાપસિંહ માહસ દમદ અને જુઘાસામી ઉતેજીત થયો. તીક્ષ્ણ તરવાર ઉઘી કરી, તે પોતાના દુરમત મોગલની સામે ચેતક મોટા ઉપર બેસીને ધ્યાન્યે તેની તેજસવી તરવારના ઘાટી મલીખના મ્લોકે ખડિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પછી પ્રતાપસિંહ, મલીખના રણમાત્ર તરફ ચાલ્યો. તેનો અશ્વ ચેતક, પોતાના પ્રભુનું અદ્ભુત વિરલ્લભાળી મોટો જહાઠુ અને શક્તિવાળો થઈ ગયો હોશ એમ જણાવું જાણના પ્રભુના કદા પરીના પ્રચ્છલગાત મનું દેવદ મુદારકાલને ન ગણકારી અશ્વ ચતકે તે વાન્દોડના મદ્ધાવિત કુભરથળ ઉપર પોતાનો જમરો પન મુકયો, તેટલાના પ્રતાપસિંહે પોતાનું મુળ મલીખ ઉપર ફેંક્યું. મલીખનો હોદ્દા હોહથી જડેહો હડો મારા જાન્યે તે મુળ હોદ્દાને લાગુ લેધી મુળના ઘામામી નજીકમારે મલીખ જ્યાં ગયો પ્રતાપસિંહનું લાવકે. મુળ મલીખને વાન્યુ નહિ પણ તેનો ઘા અન્યથે નીવડ્યો ના દોડીના ઉપર તેનો પ્રતિઘાત થયો, અને હેલે તે આવતને વાન્યુ નેના ઘાતા દુર્ગચ આવત હોદ્દા ઉપરથી જમીન ઉપર પડી મત્તળ પાકથો ત્યારપછી મોખમત હામી, નિરકુશ થઈ સત્તીમને હથ્થ તીંગ વગે ન્લરકળથી પલાયન કરી ગયો.

પ્રતાપસિંહના મુળાઘાતથી જમીન મલીખ પડાયન કરી ગયો ખડો પણ રજપુત વીરો તેને ઊડથો નહિ. પ્રતાપસિંહે તેનો ચેતક અશ્વ તે પલાયન કરતા મોટીની વાને મલાન્યો તે મમયે બને દળના વચ્ચે કાયકર મુદ્ધ ચાલ્યું. અમરમ મોગલ નેનીકો પોતાના મરદ પુત્રને બચાવવા તરવારે વસાવવા લાગ્યું. નિર્ણય નાહસી રજપુતો, પ્રતાપસિંહને મદદ કરના લાન્યા રજપુતોની મુદ્ધલેજને પ્રતીદંષ મોગલ નેનીકો કરી ચકથા નહિ હેન્ટે તેમામી કેટલાક નેનિકો બુધિ ઉપર પડ્યા થઈ તેથી પ્રતાપસિંહને કદ કાયદો થયો નહિ. મુદ્ધમાન નેનિકો લેખામય ન્લરકે પડ્યા નેના મદ્ધે બીજા નેનીકો જાવી રજપુતો મયે લડના લાન્યા વાને રજપુત મમત નદાને પ્રતાપસિંહના હથિત મદે મોટા અહસે લડવા લાન્યા. કુને પ્રતાપસિંહના મર્ત દળે કાય પાન્યું પણ તેથી પ્રતાપસિંહ ચડથો નહિ. રજપુત કુળકલ માનસિંહની રોધક તે ઉમતની એમ કળા લાગ્યો. તેના માતા ઉપર મેળાનું મળના મળું, તે જિંદા દત્રને

લક્ષ્મી, મોગલ વીરોએ, ચારે તરફથી આવી પ્રતાપસિંહને ઘેરી લીધો. તેણે ત્રણ વાર પોતાના હૃદયની રક્ષા કરી. પ્રતાપસિંહના માથા ઉપર રાજછત્ર હતું. તે તેણે ત્યાગ કર્યું નહિ. પણ તેને વિષમ સંકટ આવી પડ્યું. આ સમયે યુદ્ધ કરતો કરતો શત્રુદળમાં આવી પહોંચ્યો. તેની પાસે સામંત સરદાર કોઈ નહોતું તેની ચારે તરફ શત્રુસેના હતી. શત્રુઓ હાથમાં તલવાર લઈ પ્રતાપસિંહ ઉપર દોડ્યાં. પ્રતાપસિંહે પોતાની હાલત સારી રીતે જોઈ લીધી. તે સમજ્યો કે તેનું જીવન સંકટમાં છે. તોપણ તે એક ક્ષણના માટે નિરૂત્સાહ થયો નહિ.

હોર ઉદયે અદ્ય અધ્યવસાયે અપૂર્વ ખડગઆલથી, તેણે શત્રુ સેનાને વિનાશિત કરી દીધી. શત્રુ પક્ષનું ધ્વન્ય કરતો તે ઉન્મત માતંગની જેમ રણ રથજો ફરતા લાગ્યો. શત્રુના અવિરામ શસ્ત્રાઘાતો, તેના અંગ પ્રત્યંગ ઉપર સાત ઘા થયા હતા, તોપણ પ્રતાપસિંહને શાંતિ નહોતી, તે ગલરાયો નહોતો, પણ પોતે એકલો હોઈ અસંખ્ય શત્રુ સૈનિક સાથે શી રીતે લડી શકે, તેણે બધું જે આ અવસ્થામાં યુદ્ધરથજો થોડા સમય રહેવાનું થાયે તો પ્રાણ એક ક્ષણમાં આલ્યા જાયે, અદ્ભૂત રણ નૃપુણ બતાવી તે તે રથજની બહાર નીકળી ગયો, એટલામાં ફરથી જય પ્રતાપનો જય ! એવોઃઅવાજ સાંભળવામાં આવ્યો, પ્રતાપનું હૃદય બમણા ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થયું. તે સદ્ભસિંહ નાદ કરી ઉઠ્યો, છત્રધરે તેના માથા ઉપર ઉત્સાહથી છત્ર ધર્યું તેટલામાં વીરવર આલાપતિ માન્ના કુદી પ્રતાપસિંહની પાસે આવ્યો. વીરવર માન્નાએ રાજચિન્હ છત્ર પ્રતાપસિંહના મસ્તક ઉપરથી લેવાવી પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરાવ્યું. મેવાડનો વાવટો ઉચો કરાવી, શત્રુ સેના મધ્યે તે આવ્યો. તે રાજચિન્હ જોઈ શત્રુઓએ આલાપતિને રાણા પ્રતાપસિંહ છે, એમ ગણ્યો. તેઓ તેનો સંહાર કરવાના અભિપ્રાયે તેની ઉપર દોડ્યા પ્રતાપસિંહે દૂર રહી જોયું જે વીરવર માન્ના પોતાના અપૂર્વ જોર સાથે લડે છે, છેવટે તે વીરવર તેના સૈનિકો સાથે રણાંગણે પડ્યો. વીરવર પ્રતાપસિંહને કાંઈ સારૂ કૃણ મળ્યું નહિ. મોગલ સેના મોગલો અધિક તેમાં વળી તે સેના પાસે તોષો, બંદુકો વીગેરે અગ્ન્યસ્ત્ર હતા. પ્રતાપસિંહની સેના તેની પાસે કેટલી ક્ષણ ઉભી રહે ! રજપુતોમાંથી ઘણા રજપુતો સ્વદેશના કલ્યાણ માટે રણાંગણમાં પડ્યા. તે દિવસે રણાંગણ યકી રજપુત સેનાના બાવીશ હજાર સૈનિકોમાંથી આઠ હજાર સૈનિકો પાછા આવ્યા.

હલદીઘાટના પહેલા દિવસના સુધે પ્રતાપસિંહ ચેતક ઉપર બેસી બહાર નીસરી પડ્યો હતો, તેનું સ્વપ્ન અંગ ક્ષતવિક્ષત અને રક્તાક્ત હતું. હૃદય મરણ અને તે બીલકુલ પરિશ્રાંત થયો હતો. તેનો પ્રિયતમ અરવ ચેતક પણ તેની માફક પરિશ્રાંત થઈ પડ્યો હતો, તોપણ તે પોતાના પ્રભુને પોતાના પૃથ ઉપર રાખી પર્વત પ્રદેશ તરફ ચાલી ગયો. પણ તેમ યવાથી પ્રતાપસિંહ નિરાપદ નહોતો. જે મોગલ સૈનિકો

મુસલમાને તેની વાને પકડ્યા હતા તે બે મેનિકનાથી એક આશામી મુસલમાની અને બીજો આશામી ખોતનામી હતો, તેઓ પકાઇત કાઢી જતા નાણાની પાછાડે આવતા. એક પર્વત તરંગિણીના તટે આવી પહોંચ્યા, તે સમયે તું તારા મેન, તે ફીલ્ડા. તરંગિણીને ધ્રુવ નાની સોગળી થો અને પોતાના પ્રભુને હાથ દરે પકાઇત કાઢી પો નોમક મેનિમ પશુ પ્રતાપતિહની વાને આવી પહોંચ્યા, ફાળી બહુમને આજ તરંગાથો તેની નાથે પકાડે કોઈ બોલી દેવુ અને નીવયોડ ના સગાં” પ્રતાપતિહ પકિત થયો અને વિનય વિશ્વનિદ નથને તેણે પાછા ફરી નેથુ ને તેણે એથુ તે અલીષ વિરનથ ૨૦ તેથી તેને ગેષ અને હાથાથ વધવાના ખ ની રહી નહિ તેણે બેથુ તેની વાને એ નામ અમળાઈ છે તે અમળાઈ, તેને ભાઈ શાપતિહ

શાપતિહ પ્રતાપતિહને જાત દાર વિષમ વિવરયો અને હાથે વિનયીના થયા હતા શાપતિહે મેગાલ પ્રતાપતિહન ત્રય છેડી સ્વખાના પશુનુ અવગમન થઈ હતું તમા નામો વાનના હતી તે જામી દોલ્ફીન પાતે, એક દિવસ વિષમ વિદ્ય પન્હિતુ શાપતિહન થાદે તે દીવને હાથે પામી પુદ્ધશા તસાદ અખાના નેનાબુહના અવર્ત ના દોને ફી તે બેને હતો ને પ્રતાપતિહ એકથો નીવારવની પીર ઉપર બે થી પુદ્ધા તથી પકાઇત કાઢી ભથ છે મોગલાની વિષદવાગી અવરથા તેઈ માનોશ્વક શાપતિહ નિર્દોષ રહી શક્યો નહિ તેનુ કોગ વચ નેકુતદથ મી થુ તેને ગેષ પ્રશમિત થયો તેની હાથ ના લથ પાની થો વૃત્તાન નેશ્વર્નિને તે શાપુ નને પીધના પિરિત થયો પોતાના ભાઈને વિષદનથી દેવા જા ત્રાડે તે નો લા તેનાનો ત્યા ફી તેની વાને આથો અતાના વાને પડેવ નો લા તેને ભથ મી નાખ્યો વી વગ શાપતિહ ભાઈ પ્રતાપતિહને નાથો વ થી તેને અવરતે એક ગાલે પ્રતાપ શિહ વિષમ લદેહમા પક્યો તેના હાથના નેરી ગયો ગેવનો અને અભિમાનનો નેથ થયો તેણે જાણુ ને થુ હવે શાપતિહ દેવને બાલો દેવ આથો છે મારી આ નિતકાય અવધમા થુ તે પાની પ્રતિના પ ની હેગ અથો છે પ્રતાપતિહ શરણિદ કલનીની જેન ૧૭ દાયો અને પોતાની તરુથા ઉથી ફી શકતિહની પ્રતિજ્ઞા મના દા થો પત શાપતિહનુ દુન વિષવળ અને અવગમન મુખ ને તમા મનને નડેક દુર થો બનાવે ત શિરોદીય બોર શકતિહ મોગાલ પ્રતાપતિહના નાણા આવી પથો ત્યારે અને તેણે કામા નામી ત્યારે પ્રતાપતિહ એક અપૂર્વ અનુદાઈ નાલીત થયો અજ અનેક દીવસે, પત્રપતના દર્શન થયા અને શાપ દાણુ દુષ અને નેવે દાને જુની થા અજ પ અપના અધમેથી પ અપના વૃષમથા તિમ્મ રથા તે આદના સમયમા પ્રતાપતિહના પ્રિયતન અને પ્રાણને પતિવર કથો.

ચેતક, ઉપયુક્ત વીગ્નો ઉપર - ૧૧૩૧ ને ના પ્રત્યાષી અને પ્રલ વધી પ્રતાપસિંહ વિશાળ મોગલ પો હા ત જા હતા જે ચેતક તેનો પ્રાણુશક હતા આ ગમચે, તે ચતુરને મરેલો બેઈ પ્રતાપસિંહના આનદોત્સવમા વિધિ આબુ ત્યારપછી ગઠનમિહે, પ્રતાપસિંહને પોતાનો ઘોડો આપ્યો તે ઘોડાનું નામ આતકારો હતું પ્રતાપસિંહ તે ઘોડા ઉપર ચઢ્યો જે સ્થળે તુરગગજ ચેતકનું મરણ થયું તે સ્થળે ગ્રમાધીસ્થળખધાણુ + પ્રીયજન માથે પ્રીયજનની મુલાકાત સ્વર્ગ મુખપદ છે પણ પ્રતાપસિંહ અને શકતસિંહના લાજ્યમા તે મુલાકાત નર્ગ મુખપદ નીવડી નહિ વામે મવીમના હૃદયમા મટેહ પેદા વાય એવી આશકા થવાથી શકતસિંહ મોગલ સેનાને મગી જવા પાછો ફર્યો, વિદાય થતી વખતે મોટાભાઈ પ્રતાપસિંહની ચગપુ વહના ઠગી શકતસિંહ બોલ્યો, “ બે અનનુજાતા હશે તો હું જવદીથી આપને પાછો મગીશ ”

જે બે આશામીઓ પ્રતાપસિંહની પડવાડે પડ્યાહતા તે બન્ને આશામીઓ શત્રુસિંહના હાથે મગણા તેમથી બે આગામીનો નિવામ જોગમાનમા હતો અને ખીજનો નિવામ મુલતાનમા હતા શત્રુસિંહ તે જોગમાની નનિકતા ઘોડે બેઠી મનીમના દગબાગમા આબે પપુ તેણે જે પ્રથમ આશકા કરી હતી તે આ શકા મધરીત ધઈ તેના આવવામા વિલબ અને તેની બાવણગી બેઈ મવીમના હૃદયમા મટેહ પેદા થયો તેણે તેને તે જોગમાની અને મુલતાની નેનિકની હકીકત પુઠી શત્રુસિંહે જવાબ આપ્યો “ જે તેઓ તો પ્રતાપસિંહના હાથથી મગણા છે પ્રતાપ સિંહ તેઓનો મહાર ઠગી શકત નહોતો પણ હેરટે તેણે માગે ઘોડો પણ મારી નખ્યો હું તે જોગમાની નેનિકના ઘોડા ઉપર બેઠી અહીં આબે છુ ’ શત્રુસિંહનું બોલવું માણગી મવીમે તેને અભયદાન આપી ડ્યું ‘ તમે બે અધળી વાત માચી કહેશો તો તમાગે દોષ મ દે થામે, મનીમના બોવવાનો અત આબે નધી એટલામા શત્રુસિંહનું મુખ વર્ષા નુના મેવની જેમ ક્રમેક્રમે ગભિર વઈ ગયું તે નિશ્ચયિતે બોલી ઉઠ્યો “ એક વિશાળ ગઢ્યનો ૮૧૦ માગ મોટાભાઈ પ્રતાપસિંહના સ્કથે આવેલો છે લાજો લોકના મુખદુખ તેના ઉપરજ ગહેલા છે આ મમચે તે મોટી વિપદમા હતો તેને તે વિપદમાથી નળચાવી હું શીડીતે નિર્દિત ગ્હી શકુ સધીમના મન્તકનો એક કેશ પણ કપિત થયો નહિ તે, પોતે ગ્હેલ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ગ્વા ભુ યો નહોતો તેણે તે મમચે તો શત્રુસિંહને જના દીધો શત્રુસિંહના પક્ષમા મગગ થયું ઘોડા સમયમા મોટાભાઈ માથે જઈ મળ્યો પ્રતાપસિંહ તે સમયે

૪૭૧ મિશ્રાણ હાવ ‘ અતઃ ૧ ચક્રા એવા નામે પ્રમિદ છે તે હાલના કાગેર નીચ આેન છે ચેતકનું ચિત્ર, તેના પ્રણના ચિત્ર માથે મેવાડના પ્રત્યેક શૃંગધના પરમા દોષ છે

ઉપપુરના હોતો, ઉપપુરમાં અષ્ટવી વસતે તેણે વીનમર નામનો કીરકો હરતમત કર્યો, ઉપા હૃદય પ્રતિષ્ઠિતે તે કી-લો આનંદિહને આપી કીધો ૯ આનંદિહના સત્તામ સતતિએ તેનો અનેક દિવસ ઉલ્લેખ કર્યો. આવા ક્ષેત્રે આગમાં આનંદિહે પ્રતાપસિહના પ્રાણુની ન્યા કરી તેથી આનંદિહનું નહતું ઐતિહાસિક પીનામાં લખવા જેવું છે તેના તે પેહલ નહતું અને મારવાના વિચાર લઈ લોકોના સુખથી સાલગગના આવે છે.

નવમ્ ૧૬૩૨ (૬ ન ૧૫૭૬ જુલાઈ) ના વર્ષના ધાવણ માસનો સપ્તમી દીવસ આર્ય કુળના પીઠાન્તરનો પ્રસિદ્ધ દિવસ આર્ય જાગૃતી એક મહાધોગ ન્યા મુખી માનવમંડળી બીન્ધ અને નકલની પૂત કરશે સ્વામુધી માનવમંડળીના ઇતિહાસના ધી તે દિવસ વિનાજતો ખતરો નહિ.

તે દિવસે, પુર્ય બનિ હરદીધાટનું પંચમાત્ર અને ચેતનાર્થ સપળા મેઘાકના સાહનિક નજુતોના પવિત્ર શોભિતે અભિષિખા થયો જે ચાહ હઝાર ગળપુતો, આનંદાન્તરના મહાનત્ર પ્રતોષિત થઈ, હજીદીધાટના ભયવહ મુશ્કેલે અનતનિદ્રામાં તુલા તે સ્થાને પન્ધિય આપયો, દુષ્ટ અને અનભવિત છે. પણ તેઓના જે પ્રસિદ્ધ મહાવીરોહતા. તેનું આશિષ વિભવ આપતું ઉચિત છે. તાત પ્રતાપનિહના અતિનિહિતના પાવનો કુટુબીઓ હતા આલીયના પદમ્પત અને વિધાનિગ માલ નમશાહ - અને તેનો પુત્ર ખટંગવ, આપ ત્રણેય તુષાર-વીરોને લઈ હરદીધાટના કુદ ન્થેલે હલગી, મુગ્ય હતા. સપળા કરતાં વીરવગ અવશાપનિમાનાએ, તે કુદમા પુષ્કળ વીરતા બનાવી છે મપળાને વૃતાંત ઊંડી દઈ એક માત્ર વીરવ માતાના કુદને વૃતાત આપયો આ સ્થળે ચોક્કસ છે. મહા-વીર માળા, આપ ત્રણેય નજુત લઈ, તે સામ જેવી ઓમલ મેનામાં પેકો અને પેહલ શાય થઈ તેની આથે લક્ષા લાગ્યો લક્ષો લક્ષો, તે ચોક્કસ નેનિક આથે મુશ્કેલે પડ્યો. જે લોકોએ તેનું કુદ નેપુર્ય બેથું દોય તે તેની બહુ પ્રશંસા કરે તેમ છે તે દિવસે મેવાડના પ્રચેક વીરવગ, વીર મુગ્ય થઈ ગયા, અનેક વીર-વનિતા વિધવા થઈ.

● સમનિહના નજુત ન આનંદિહનું કુત્ર તે પેાના વટ પુત્ર મહા કન પતિહનો ભગ કીરી નીમરે માલ ન આનંદિહ આથે મેની હની તલ નજાતાનું પેાન મેનાન નજોત. પતિર આર નજોરે નેન ને - નાન નજો નજોતુ મહા નજુ સમનિહના વંદકેની વાનીઓ પદ પમનિગ ન નજુત છે.

- નજો, મેવાડના પુ પુતોને આલી નજી હારી મુકા હતા તેથી માલ શદના પુત્ર પુત્રો મેવાડના આર લોકો મહાધી તેઓને આર્ય આપો. તેઓ માલપુત્રા લુટરે હમેશા ૩. ૬૦૦-૦૦૦ લોકો ને ને આપો હો.

જ્યોત્સ્નાએ ઉત્સાહિત થઈ યુવરાજ સહીએ હલદીઘાટનો પર્વત પ્રદેશ છેડયો. વર્ષાની અવિહળધારાથી નદી કીનારા વીગેરે કદંભિત થઈ જરાથી ગિરિ પ્રદેશ અત્યંત દુર્ગમ થઈ પડ્યો. એટલે કે તે સમયની અવસ્થા મોગલોને વિદ્વંસ થઈ પડી તે સમયના સુયોગમાં પ્રતાપસિંહે યોગ રાજ નિવૃત્તિ ભોગવી. પણ નવ વસંતના આવવાથી સઘળા રસ્તાઓ સુગમ થઈ પડ્યા. દુર્ધર્મ મોગલોએ ફરીથી પ્રતાપસિંહનાં ઉપર હુમલો કર્યો. પ્રતાપસિંહ, તે વિશાળ મોગલ સેનાની વિરુદ્ધે મોટા વીર્યથી ઉતર્યો. હુલાવ્યવશે, તે યુદ્ધમાં પણ તેનો પરાજય થયો. તેણે ઉદયપુરનો ત્યાગ કરી, કમલમીરમાં જઈ સેનાદળ સ્થાપ્યું. પણ તે સ્થળે તે નિશ્ચિત રહી શક્યો નહીં. મોગલ સેનાના અધિપતિ કોકાશાહખાજાખાંએ કમલમીરનો ગિરિ પ્રદેશ ઘેરી લીધો. દુર્ધર્મ મોગલના ઘેરાનો સંપૂર્ણ રીતે અટકાવ કરી પ્રતાપસિંહ ઘણા દીવસ, કમલમીરના કીજામાં રહ્યો. તે સ્થળે આબુપતિ સ્વદેશ દ્રોહી દેવરાજે ફગો કર્યો. કમલમીરમાં નાગન નામનો એક કુવો હતો ત્યાં તે એકજ જળાશય હતું. તે દુરાચાર સ્વદેશ દ્રોહીએ તે કુવાના મોગલ લોકોને ખબર આપ્યા. મોગલ લોકોએ વિપધર પનંગારાએ તેનું જળ ફળિત કર્યું. વિષ દુષ્ટ જળ અનુપયોગી હોઈ, જળાભાવે પ્રતાપસિંહ એક દુઃખ પામવા લાગ્યો.

પ્રતાપસિંહે, કમલમીરનો ત્યાગ કરી ચૌદક નામના કિલ્લામાં આશ્રય લીધો. હુદાંત મોગલોએ તે સ્થાનને પણ ઘેરા લાગ્યો. શનિ ગુરૂ સરકાર ભણ્-સિંહે, ચૌદકિલાના ઉદાર માટે યુદ્ધમાં મોટું પરાક્રમ બતાવ્યું, છેવટે તે યુદ્ધ સ્થળે પડ્યો, એ પ્રસિદ્ધ યુદ્ધસ્થળે મેવાડનો પ્રધાન ભટ્ટ કવી નિપાતિત થયો, તેની હુદયોત્તેજક વીરગાથા સાંભળી રજપુત વીરો એટલા બધા ઉત્તેજિત થયા હતા કે સઘળાઓ સનેહ મમતા છેડી ચવનોના ઘેરાનો વ્યર્થ કરી દેવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા. ચૌદનાં ઘેરાનો વૃત્તાંત લઈ કવિએ પોતાના રાજતનું એવું વીર્યકીર્તન કરી જે વીર ગાથા બનાવી છે તે વીરગાથાની આજ પણ મેવાડમાં રજપુતો ગાવામાં આવૃત્તિ કરે છે. તે કવિની પરલોક પ્રાપ્તિ ઉપર રાણા પ્રતાપસિંહને રથમાં ઉત્સાહિત કરવાને કોઈ રહ્યું નહિ. તેણે માત્ર પ્રતાપસિંહની ગાથાઓ ગાએલી હતી. એ સઘળી વીર ગાથા, એવી તેજસ્વિની ભાષામાં લખેલ છે કે તે સઘળી વાંચવાથી નિર્ભય અને નિસ્પૃહ આશામી નવબળે અને અપૂર્વ ઉત્સાહિ, ઉર્કેચૂર્ક બન્ય તેમ છે.

ત્યારે યવનોએ કમલમીરના કીજાનો કળએ લીધો ત્યારે રાજા માનસિંહે ધર્મમતી ગોશુડા નામના કીજાને ઘેરા લાગ્યો. મહોબતખાંએ ઉદયપુરનો કળએ કર્યો. આમીચાહ નામના યવન રાજપુતે ચૌદ અને અશુભાચાનોરના મધ્ય સ્થળમાં

રહી, પ્રતાપસિંહ સાથેનો બીલનો અંબ ધ તોડી નાખ્યો વળી ફરીદબા નામનો
 યવન સેનાપતિ લશ્કર સાથે પ્રતાપસિંહના આશ્રય સ્થળ ચોટક સુધી પહોંચી
 ગયો. એ ગીતે ચારે દિશા તરફથી શેષાઈ બેઠી વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ નિરાશ્રય
 થઈ પડ્યો. આજ મેવાડમાં ડોષ સ્થળે જવાથી પ્રતાપસિંહને સુખશાંતિ નહોતી
 આજ દુદાત મોગલો મેવાડના દરેક સ્થળે ફરતા હતા પણ તેઓ પ્રતાપસિંહને
 પકડી શક્યા નહિ પ્રતાપસિંહ પ્રાણભયે પલાયન કરતો નહોતો તે મુઠભાવે
 મુઠ સ્થળે રહી ભટકી યતુની ગતિવિધિ એતો હતો આમાન્ય યુદ્ધમાં એ
 પ્રમાણે ઘણા ડિલ્લો નીકળી ગયા હુસ્મનોના હાથમાં પ્રતાપસિંહ આવ્યો નહિ
 પ્રતાપસિંહ તેઓના હાથમાં ન પડતા, ઘણા યવનોનો વધ કરી તેઓને ભૂતળ
 થાથી કર્યા. સેનાપતિ ફરીદબા વિચારતો હતો કે તેના કબજામાં પ્રતાપસિંહ
 આવશે પણ તેની ધારણા સુફળવાળી થઈ નહિ. એક સમયે વીરસિંહ પ્રતાપસિંહ,
 મોગલ સેનાને ફૂટ જિરિમાર્ગમાં રોકી ઉત્સાહિત કરી હતી પણ ત્યાં કોઈ લોક
 તેને કબજો કરી શક્યું નહિ હુકામાં ચેતન બોલી ચોગલ મંનિકે કમે કમે નિરુ-
 ત્સહિત થઈ ગયા અનેક રત્નપુત્રો માથે લડવાનો તેઓનો ઉત્સાહ ભય થઈ
 ગયો વર્ષાની અવિચલ જલધારાથી શહીદ માર્ગે તથા છાત્ર માર્ગે કર્દમિત થઈ
 દુર્ગમ થઈ પડ્યા વળી સવાળા પર્વત પ્રદેશના જળાશયમાંથી વિપાક્રાન્ત અને
 ખીસાકર શાલવ બાપ્ત નીકળવાથી લોહ નાત દુસ્સ્વ થઈ ગયા તે માટે થોડા
 સોજ્યા માટે સુદ મોકુફ રહ્યો એ ગીતે દરેક વર્ષાઝાળમાં સુદ મોકુફ રહેવાથી
 પ્રતાપસિંહને પૂર્ણ નિવૃત્તિ મળતી હતી

એ પ્રમાણે વર્ષ ઉપર વર્ષો આટલા ગયા, અનંત પ્રકૃતિ સત્યમાં ઘણો
 ફેરફાર થઈ ગયો તોપણ મોઝદ નગર પ્રતાપસિંહને હસ્તગત કરી શક્યો નહિ.
 પ્રતાપસિંહના આશ્રય સ્થળ, તેના હાથમાંથી ગયી બઈ મોઝવના હાથમાં ગયા
 પ્રતાપસિંહને દુઃખશીલ કમે કમે વધતો ગયો એ સમયે તેનો પરિવાર વર્ગ
 તેની મૂળ ચિંતાનું ખાસ કાન્સુ થઈ પડ્યો યતુના હાથમાંથી પોતાનો ઉદાર પોતો
 કરી શક્યો, પણ તેના પરિવર્તમાંથી કોઈ યતુના કબજામાં ભાગે તો તેના ઉદાર માટે
 કેવી યોજના કરવી એવી ચિંતાનો તેના મનમાં ઉદય થયો તે તેની ચિંતા મૂળ
 વિનાની નહોતી એક સમયે યતુઓના હરજમાં તેના પિતર વર્ગ આવી જતો હતો
 પણ બીડ લોકોના મોટા પ્રતાપે તેમ થતા તેના વચ્ચે થયો તેવાના કાળા મિલની
 બીડ લોકોએ પ્રતાપસિંહના પરિવાર વર્ગને કલકની ખાણમાં રાખી તેનો અસાધ
 કર્યો હતો પરમ હિંતકની બીડ લોકો પોતે અનાહારે રહી પ્રતાપસિંહના પરિવાર
 વર્ગને આહાર કરાવતા હતા તેઓ રત્નપુત્રના ઘરમાં આવ્યા તોએને મિંદ પશુથી
 બચાવતા હતા, પોતાના પતિવાર વર્ગની દુર્દશા બોધ પ્રતાપસિંહ એક સપ્તવાર પણ

નિરૂત્સાહિત થયો નહિ

વીરપુંગવ પ્રતાપસિંહની અનુવનીય સહિષ્ણુતાનું અદ્ભુત સાહસનું અને અસૈદ્ધિક અવ્યવસાયનું વિવરણ થોડા અમયમાં મઝાટઅકળગના કાને પહોંચ્યું તે અનીય અમરૂત થઈ રજપુતવીરોને પુષ્કળ માધુવાદ અને ધન્યવાદ આપતા લાગ્યો. તે મધ્યમી જનચુતિ મન્ય છે કે મિત્ર્યા, તે જાણવા માટે પ્રતાપસિંહના ગુદ નિવાસમાં તેણે ગુપ્ત ખાતમીદારો મોકલ્યા તે ખાતમીદારોએ જોયું જે પ્રતાપસિંહ પોતાના મામત મગ્દારોથી પરિવૃત્ત થઈ એક વિશાળ વૃક્ષ તળે તૃણાસન ઉપર બેસી ભોજન લે છે અને યોગ્ય અસામીને આનંદથી રાજપ્રનાદનો ફૂનો આપે છે તે ગુપ્ત ખાતમીદારો મઝાટની પામે આવી મધ્યમી હપ્તકત કહી તે માલગી રાજસભામાં મોટી ભક્તિનો ઉદય થયો. મધ્યમી પ્રતાપસિંહના બેહુદા માહાત્મ્ય ઉપર વિમૂઘ થઈ તેની પ્રશંસા કરી લાગ્યા.

દુર્ભાગ્યના કઠોર અકુશતાડનથી અનાહારથી અનિદ્રાથી અને જુદી જુદી ભયકર યત્રણાથી પણ પ્રતાપસિંહ પોતાની પ્રતિજ્ઞાથી વિચલીત થયો નહિ પણ જેઓ તેને પ્રાણથી વહાલા હતા જેઓના મમાન-ભ્રમ જાગવી ગમળા તે પુષ્કળ દુઃખ ભોગવતો હતો, તેઓના બેહુદા કદ જોઈ પ્રતાપસિંહની દૃઢતા જુદી જાતી હતી તે ઉન્મતની જેન ડોડોડોવા દાડણ શોક કરી બેમતો હતો હૃદયની પ્રીતિદાયિની વનિતા ગિગિહનમ બીલકુલ નિરાશ્રય થઈ પડી ગઈ હતી તેનો ગજકુમાર ગજભોજ્ય વસ્તુથી વચિત થઈ ઘણા દિવસ અનાહારે રહેતો હતો. એટવાર દુર્ધર્મ શત્રુઓના આક્રમણથી થોડાદાગ સુખિત પામી, પ્રતાપસિંહ પોતાના પરિવાર સાથે અરણ્ય વિગમ મલોગ કરવા લાગ્યો તે અમયે તેની મહિષી અને તેની પુત્રવધુ તૃપ્તબીજનું ચુર્ચું કરી તેનો ગાંધો બનાવતા હતા તે ગટવાનો અર્ધ ભાગ તેઓએ બાવક બાગિકાને વહેથી આપ્યો બાકીનો અર્ધભાગ ભવિષ્યના માટે ગાંધો. પ્રતાપસિંહ પડખે તૃણશય્યા ઉપર સુઈ પોતાના ભાગ્યનો વિચાર કરતો હતો એટવામાં તે પોતાની દુહિતાનો મર્મ ભેદી ચિત્કાર માલગી એટલમ અમકી ઉઠ્યો.

તેનો ચિત્તેત અહમાબધ પરીગયો વિરમય વિદગીત નયને ગાતી બાવીકા તરફ તેણે જોયું તો એક જગવી બીલાડો અડધી ગાટવી લઈ આવ્યો ગયો તે જોઈ દુહિતા કવે છે પ્રતાપસિંહનું ભેળું કરી ગયું તેણે આ તરફ અધગાં જોયું આજ દિન સુધી તેનો અવ્યવસાય અને સાહમ અદ્ભુત અને અશુભ હતો ભયકર યુદ્ધક્ષેત્રના તેના પુત્ર વિરે મબધીઓએ, પોતાના જીવનનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ પ્રતાપસિંહના જાણમામાં હતું તોપણ તેથી તે નાહિમત નહોતો, સાથી કે તે જાણતો હતો જે, જે કર્તવ્ય આધન કરવા તેઓ આ પૃથ્વીમાં પેદા થયેલ છે, તે કર્તવ્ય પુર કરી તેઓ આ પૃથ્વી છોડી અમગ્ધામમાં ગયા છે,

તેમા હુખ થુ ! પણ આજ આહારાશાવે પ્રાણ પુત્રીને રોતી ભેઈ એકદમ તે નાહિમત થઇ બોલી ઉઠ્યો, “એ આવી રીતના હુખો ભોગવી રાજસભ્યનું રક્ષણ થાતુ હોય તો તે નાચમજમને હજારો પિટાર છે” ત્યારપછી યોગા સદા ઉપર તોડે ત સમજા હુખને નાશ કરવા અકબરને પ્રાર્થના કરી

પ્રતાપસિંહે અકબરને તે વિષયનો એક પ્રાર્થના પત્ર એક-થો અકબર તે પત્ર પામી પુલકિત થયો, પ્રતાપનિહના એવા વિનયનો આર ભેઈ તેણે દિલ્હીમાં મર્વત નૃત્યગીત કરવાનો હુકમ કેયે નગરમાં ઘેરઘેર નૃત્યગીત થવા લાગ્યા ભોગલ કુળના સમજા માણુનો આનંદમાં મત્ત થયા ભોગવ સમાટ અકબરે આનંદોત્કંઠ હૃદયે પૃથ્વીરાજ નામના એક રજપુતને પ્રતાપનિહનો તે પત્ર બતાવ્યો પૃથ્વીરાજ અકબર પાસે બેઠી થયો હતો ૯ વર્ષ (૧૫૧૫) માં તોડે વીર યોધરાવે મુઢ-માથી અપ્રતિહિત યોધપુત્રમાં આગવાડનું મિહામન દેખ્યું તે વર્ષમાં તેનો એક પુત્ર નામે વિક્રમે ભારતવર્ષના નડ પ્રાતમાં પોતાના નામથી વિક્રમેરની સ્થાપના કરી પૃથ્વીરાજ વિક્રમેર નામનો નાનો ભાઈ હતો વિક્રમેર વશપદેના વિક્રમેર મહાવશી વિક્રમેર કેમે કેમે આગાદ થઈ ઉઠ્યું, વિક્રમેરના રાજ રાયસિંહે નાનવાડ ના નાવેવનો અધમ દાખલો અતુનયો નહિ પૃથ્વીરાજ તે રાયસિંહ હતો ભા. થામ અદેના ઠાકુરુ વિપાકે તે મોનલ મમ્મટની પાસે બેઠી હતો પણ તેણે હૃદય અમીમ વિર પે અને મકને અદેશ પ્રેમપૂર્ણ હતું પૃથ્વીરાજ વીર પુત્ર હતો એટલું નહિ પણ તે કવી હતો એવા મુદર ગુણે વિભૂષિત થઈ તે તેજસ્વિની ભાષામાં કવિતા કરી અનુધનુ મન મુન્ધ અને નજમો હતો અને જરી જરૂરીયાતે હાથ લવચા હા. મુદ કનો હતો હુમમાં તે સમયે, રાજસ્થાનમાં તે મહાવીર અને શ્રદ્ધ હતો કાન્થનદાસિની લીલાપાણી શાગદાના કુપાળે પૃથ્વીરાજે રાજસ્થાનના નામના ભટ્ટ કવીએ ઉપર લખ મેળાએ હતો બા.મા.ગી પ્રતાપમિહના વિરતવે, ઉદારતવે અને નહવે અનુપ્રાપ્તિત થઈ રજ પુત્ર કવિ પૃથ્વીરાજ, પ્રતાપનિહને દેવલાયે પુજતો હતો પ્રતાપમિહે મંથિની પ્રાર્થના બાળે પત્ર એક થો છે એ વાત બાણી તે ઠાકુરુ મનોવેદનાથી પીડીત થયો પ્રતાપે, તે પત્ર લખ્યો છે એમ તેને પહેલા વિશ્વાન આ થો નહિ તે અકબરની પાસે પોતાની સ્વભાવિક નિર્ભયતા અને નરમતાથી બોલ્યો, “આ પ્રતાપનિહનો નહિ હુ નવી રીતે પ્રતાપને આગળુ છું આપનો રાજ મુકુ પ્રતાપનિહના માથા ઉપર મુદી ઘા તોપલ તેજરવી પ્રતાપનિહ આપને નમશે નહિ

પૃથ્વીરાજ નગર અકબરની અનુમતિ લઈ પ્રતાપનિહને, એક દૂતદાતા અકબર લાખી એક થો પત્રવાનના માલુમ પડેછે કે પૃથ્વીરાજે પ્રતાપનિહને અકબરને

નમવાનાં કારણ પુછ્યાં. પણ પત્રની અંદર એક ગુપ્તલાવ, રહેલ હતો. હુકામાં પૃથ્વીરાજે એવા અવમાન સૂચક કાર્યમાંથી ફરી જવા, પ્રતાપસિંહને તેમાં પિનતિ કરી હતી. પત્ર કવિતામાં લખ્યો હતો. તે કવિતા, એટલી બધી તેજસ્વિની અને હૃદયઆહિષ્ણી હતી. જે આજ પણ અનેક રજપુતો તે આનંદે ગાય છે.

“હીંદુના સઘળા આશા લડસા હીંદુ ઉપર નિર્મર કરે છે. રાણો તે સઘળા આશા લડસા છોડી થકયો નહોતો. તે સમયના રાજસ્થાનના રજપુતો, પોતાનું જાતીય ગૌરવ છોડી બેઠા હતા, રજપુત સ્ત્રીઓ પવિત્ર સંમમાન ગૌરવ હારી બેઠી હતી. રજપુતનું કુળ અને રજપુતનું રૂપ આ વિશાળ બજારમાં માત્ર એક અકબરથી ખરીદાતું હતું. એક માત્ર ઉદયસિંહના પુત્ર સિવાય અકબરે સઘળાને ખરીદી લીધા હતા. પ્રતાપસિંહ અમૂલ્ય હતો. પ્રકૃત રજપુત થઈ કોઈ નવરોજના દિવસે પોતાની કુળ મર્યાદા હારી બેસે ખરે! તો પણ ધણી રજપુતોએ તે પ્રમાણે કર્યું, અનેક રજપુતો, નિરૂપાય થઈ તે નવરોજના દિવસે પોતાની અવમાનતા પોતાની નજરે જોતા હતા. આવા કલંકિત કામથી હમિરનો એક વંશધર દૂર રહ્યો હતો. હમીર વંશધર પ્રતાપસિંહ, દરથી, પોતાની કુલ મર્યાદા જાળવી રાખતો હતો.

રાઠોડવીરનો ઉત્તેજનાના સારવાળો પત્ર વાંચી પ્રતાપસિંહ એક પ્રચંડ ઉત્સાહે, પ્રોત્સાહિત થઈ ગયો. તેને એવું માલુમ પડ્યું કે હરા હજાર રજપુતોની મદદ તેને આવી પહોંચી, તે કવિતાના પ્રભાવે પ્રતાપસિંહનું મુલ્ય માન તદ્દય નવો-ત્સાહ અને નવા બળે લરાઈ ગયું. તે કઠોર કાર્યક્ષેત્રમાં ઉતરવા ઉન્માદિત થયો.

પ્રકૃત રજપુત કોઈ કોઈ નવરોજના દિવસે, પોતાની કુળ મર્યાદા છોડે ખરે! દિવાકર જે દિવસે મેષ રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે. તે દિવસે પૂર્વ દેશીય સુસલમાનો, નવરોજ (નવ વર્ષ દિવસ) નો મહોત્સવ પાળે છે. પંડતવર અબુલફઝનો ગ્રંથ (ઇતિહાસ) લખવાથી તે નવરોજનો વિગુઢ અર્થ માલુમ પડે છે.

એ નવરોજ નવવર્ષનો દિવસ નથી. તે એક મહોત્સવનું વર્ષ છે. અકબરે તે નામ બદલી તેનું નામ ખુશરોજ રાખ્યું છે. પ્રતિમાસે નવવર્ષનો દિવસ, એ આનંદોત્સવ થાતો હતો. એ આનંદોત્સવનો દિવસ સુસલમાનોનો પ્રધાન દિવસ હતો તે દિવસે, મોગલ સામ્રાજ્યમાં સઘળા લોકો આનંદોત્સવથી મત્ત રહેતા હતાં દુઃખ અને વિષાદની છાયા પણ કોઈના મુખ ઉપર જોવામાં આવતી નહિ. તે દિવસે રાજસભામાં સઘળા લોકો હાજર રહેતા હતાં. મહીષી પણ મોટા ધુમધામથી દરબારમાં બેસતી હતી. આબરૂદાર સુસલમાનોની અને સામંત રજપુત સરદારોની સ્ત્રીઓ પણ મહીષીના દરબારમાં હાજર રહેતી. તે ખુશરોજનો દિવસ એક વિલ-ક્ષણ વિષયના માટે પ્રસિદ્ધ હતો. રાજમહેલની ખાસે એક અવરૂદ્ધ પ્રદેશમાં તે,

નિમિત્તે એક મેળો બસતો હતો. તે મેળામાં માત્ર સ્ત્રીઓ જાતની હતી. પુરુષો તે મેળામાં જઈ શકતા નહિ.

રજપુત અને સુસલમાન વેપારીની સ્ત્રીઓ જુદા જુદા દેશના પ્રખ્યાત શિષ્ય દ્રવ્ય લઈ તે મેળામાં વેચવા બેસતી હતી. જે અને બીજા મુહરથની સ્ત્રીઓ તે મેળામાં આવી પસંદ કરેલાં દ્રવ્યો ખરીદતી હતી. સરસાટ, અકબર. ત્યાં છાનો વેશ લઈ જમતો હતો તેમાં તે પસંદ કરેલી સ્ત્રીઓ લેતો, અને રાજકીય બાબતની અને રાજ્યાધિકારીની બાબતની હકીકતો પૂછી તેનો મર્મ જાણી લેતો હતો એ ઉત્સવ પ્રતિષ્ઠાના મૂળ દેશમાં એક હેય અને અધમ હુમ્મરવૃત્તિ ગુપ્તભાવે રહેલી હતી, તે હુમ્મરવૃત્તિ, ભુદિમાન, મનુષ્ય જાણી શકે. કૌશલ્ય અભુલકૃત્તે એ હુમ્મરવૃત્તિ અને દુરભિસંધિને બીજા રૂપે વર્ણવી વિશ્વની ચક્ષુમાં ધુળ નાંખી છે. અભુલકૃત્તે તે વાત છાની રાખવાનું કૌશલ્ય બહાર પરીગયું અને એકંદર કૃષ્ણ વાળું થયું નહિ. કાળના અગ્રીમ માહાત્મ્યે સત્યનો આલોક પોતાની મેળે પ્રસિદ્ધ થાય છે. અકબર શું સર્વ સ્થાપાવિત્ હતો ! નિરક્ષર ચંચળી અને રજપુત સમણી જે દુર્લભ મિશ્ર સ્થાપામાં વાળાલાપ કરતી હતી. તે શું તે સમજી શકતો હતો ! કોઈ ભુદિવાળો પુરુષ, સુચતુર અભુલકૃત્તેના કૌશલ્યમાં ભુલી જઈ અવનત મરતકે અમુખ્ય હૃદયે, મોગલ સમ્રાટની તે જયંતર દુરભિસંધિની માટે તેને માધુવાદ આપ્યો ખરો ! જેને સામાન્ય જ્ઞાન છે તે પણ તે પાપાશય સમ્રાટની નવરોજ સંબંધે હુમ્મરવૃત્તિ કળી કહાડશે. એ પાપમય ઉત્સવમાં કેટલાક પવિત્ર રજપુત કુળોની આબરૂ અને મધ્યાદિ કલકંઠોતમાં ડુબી છે. કેટલીક રજપુત સમણીના પવિત્ર સ્વર્ગીય સતીત્વરત્નો છુટાયાં છે.

જે અકબર “ જગદગુરુ ” “ દિહીફરોવા જગદીફરોવા ” બીગેરે પવિત્ર ઉચ્ચ સંમાન સૂચક ઉપનામ પામેલ છે. જે અકબર નિરપેક્ષ પ્રજા પાળક હતો એમ ઇતિહાસમાં વર્ણિત છે. સ્વલતીય ઇતિહાસ લેખકો જેને સત્યસંધ ધર્મનિષ્ઠ વિશુદ્ધ હૃદય એવા અલોપીક વિશેષલોધી વિભૂષિત કરે છે.

“ રજપુતની સ્ત્રી કે પુરુષ મિત્રવચ્ચ માગી રીને નૈયાર કરી શકતા હતાં. તે પોતા પોતાની નૈયાર કરેલી માનમી વેચવા માટે તે રાજકીય પ્રવર્તનીમાં મોકલનાં હતાં. તેના બદલામાં તેને પુષ્કળ નાણું મળતું હતું. ઘણાંખરાના જાણવામાં હશે જે એશીયાખંડના કેટલાક દેશના અધિપતિઓ, તેની સારીચીરીના સમમાં કુશળ હતા. સમ્રાટ ઔરંગઝેબ સારી રીતે નૈયાર કરીને મેળામાં વેચવા મોકલતો. તેના વેચાણમાં તેણે જે દ્રવ્ય મેળવ્યું છે તે તેની અંત્યેષ્ટિ કીયામાં માગી રીને વપરાયું છે. ખીલજીહાદ માહિસાનુરાગી હતો. નેન. હરનાકર ઉત્તમોત્તમ હતા. એ હન્નાક્ષરથી કવિતા સખી પોથી ખનાવીને પોતાના અમીર ઉમરાવમાં વેચતો હતો તેથી તે પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવતો હતો.

તે અકબર ભુવન વિહિત હોઈ, પોતાની પ્રભુતાનો અપખ્યવહાર કરી પચ્ચરોનું હૃદય કરી એ રીતનું સાધુ વિગઢિત આચરણ કરે તેનો કોઈકાળે વિશ્વાસ આવે તેમ નથી. એ વાત હૃદયમાં આવવાથી હૃદયનું છેવટનું તળીયું પણ આકોહિત થઈ જાય છે. અદૃષ્ટ તરંગના પ્રયંત્ર ધ્રુવિપાકમાં પડી જે રજપુતોએ પોતાની સ્વાધીનતા, જે અકબરને વેચી દીધી. તે અકબરે નિરક્ષર નિકટ હીન માણસની જેમ કામ વિમૂઢ થઈ રજપુતોના પ્રાણ સ્વરૂપ મહિલાના જીવનનું સાર રત્ન સતીત્વ હરી લીધું. તે મનમાં લાવવાથી તેને ભારતેશ્વર કહેવો તે અસંત અચુકત છે. તેને કપટતાનો વિશ્વાસઘાતકતાનો અને સ્વાર્થપરતાનો મૂર્તિમાન પિશાચ કહી એ તો આલે તેમ છે. કેવળ ખીકાનેર રાજકુમાર પૃથ્વીરાજેજી પોતાની સહ ધર્મિણીના ઉંચા સાહસથી અને ધર્મજળના પ્રભાવથી તે નિદારૂણ શોચનિય અધઃપતનથી આત્મકુળને બચાવ્યું છે. તેની સહધર્મિણી પવિત્ર શીશોદીય કુળમાં પેદા થઈ હતી. તે વીરવર શક્તિસિંહની દુહિતા રાજકુમારી ઉંચાકુળસંજ્ઞાની ઉંચા ગુણોથી વિભૂષિત હતી. તેની જેવી સર્વાંગ સુંદરી સ્ત્રી તે સમયે રાજસ્થાનમાં નહોતી. પૃથ્વીરાજે અનેક પૂરુષજાણે એલલદામસ્તુતા સતી શીશોમણી મેળવી હતી.

દુરદૃષ્ટ વશે પૃથ્વીરાજ મોગલ સમ્રાટ અકબરની પાસે બંદી હતો તેનું સુખ દુઃખ સંપદ વિપદ વીગેરે અકબરના હાથમાં હતું. તેનું લાઁચ સૂત્ર મોગલ સમ્રાટના હસ્તમાં હતું, પણ તેમ થવા તે મોગલ સમ્રાટનો અનુમત્તકાંક્ષી અને ચરણાનત નહોતો. સર્વ ગુણ સંપન્ન સ્ત્રીના પ્રેમાલાપથી તેણે અધીનતા દુઃખ ધણી દરજ્જે કમ કરી દીધું હતું. તેની સ્ત્રી તે સમયે રાજસ્થાનમાં સર્વાંગ સુંદરી અને સર્વ ગુણ સંપન્ન ગણાતી હતી. નીચે લખેલું વિવરણ પાઠ કરવાથી તેની સત્યતા વિશે સંશય રહે તેમ નથી એ વિવશરૂથી તે સ્ત્રી રત્નનું અલૌકિક સતીત્વ પ્રતિપાદન થાય છે. દિલીશ્વર અકબર એક રોજ ખુશરોજના દિવસે આનંદ બગરમાં છાના વેશે ભટકતો હતો એવામાં પૃથ્વીરાજની વનિતાનું સ્વર્ગીય સૌદર્ય તેના નયન દર્શનમાં પ્રતિક્ષિત થયું, તે નયનસ્પર્શકર અપૂર્વ રૂપ લાવડય જોઈ તેના મન પ્રાણ મોહિત થયા, ચિત્તાર્પિતની જેમ ઉભો રહી સમ્રાટ અકબર અનિમિષ નયને તેની એ રૂપમુદ્રા પીવા લાગ્યો, દિલ્લીશ્વરના તદ્દયમાં પાપ વૃત્તિ બળવાળી થઈ ઉઠી, વિશ્રામકક્ષમાં જઈ, પોતાની પાપવૃત્તિની ચરિતાર્થતા સાધવા માટે તે સુયોગ જોળ લાગ્યો. તેની તે અધમ પાપવૃત્તિ અને પાશવવૃત્તિના ઉદ્વેગનાં બે કારણ હતાં, પહેલું - કારણ પોતાની કામ લાલસાનું તૃપ્તિ સાધન બીજું કારણ પવિત્ર મેવાઠ રજપુત કુળમાં કલકાર્પણ એ બન્ને કુટિલ કારણને પરીબૂત થઈ મોગલ સમ્રાટ કોશલ કબે તે સુરસુંદરી રજપુત મહિલાને હસ્તગત કરવાની યેષ્ઠા કરવા લાગ્યો. જે રક્ષક હતો તે લક્ષક થઈ બેઠો. જેના ઉપર સુખ

હુઃખ ધર્મ અધર્મ જીવન મૃત્યુ વીચેરે આધાર રાખે છે તેજ નિધુર પશુવત્ આચરણ કરવા લાગ્યો. જે સાક્ષાત્ ધર્મને અવતાર હોઈ ધર્મનું પૂજન હતો તેજ અધર્મની મૂર્તિ ધારણ કરી, પશુવૃત્તિ ચલાવવા લાગ્યો. એ વિષમ સંકટમાં, એ દારણ દુવપાકમાં અને એ કંઠોર અનિર્વણમા આજ કોણ પતિમતાના ધર્મનું રક્ષણ કરે ! સરલ રજપુત કુમારી મેળામાંથી ઘેર આવી. જે આંજ્ઞામાં થઈ તે સર્વદા જતી આત્મી હતી આજ તેજ માર્ગે તેણી ગઈ. કેટલેક દુઃખ જઈતેણે જોયું જે આરે દિશાના બારણા બંધ છે, બહાર જવાનો કોઈ રસ્તો નથી તે અતિવ વિસ્મીત થઈ. ક્રમે તેના તદ્દયમાં જુદાજુદા પ્રકારના સંદેહો આવવા લાગ્યા, તે સમયે અકસ્માત એક તરફનું બારણું ઉઘડ્યું તે બારણામાંથી દીક્ષીશ્વર અકબર નીકળ્યો, કામોન્મત જાણે પોતાના બે હાથ લાંબા કરી તે રજપુત સુંદરીની સામે ઉભો રહ્યો અને જુદાં જુદાં લુપ્થ વચને તેને પ્રલોભન આપવા લાગ્યો. દારણ રોષ અને જીર્ણામાં સતીનું તદ્દય મથાઈ ગયું, તેણે જલદીથી પોતાની કંઠ ઉપરથી એક તીક્ષ્ણ છરી કહાડી અકબરના તદ્દય ઉપર ચાંપી રોષ કયાયિત નયને તે બોલી, “ હંશ્વરના નામે સોગંદ આઈ બોલ જે હવે કોઈ દીવસ રજપુત કુળ કલંકાર્પણ નહિ કરું, બોલ ! સોગન લે ! નહિતો આ તીક્ષ્ણ ધારવાળી છરી તારા તદ્દયના શોણીતમાં સ્નાન કરશે.” રજપુત સતીનું અદ્ભૂત સાહસ જોઈ મોગલ સમ્રાટ રતબ્ધ થઈ ગયો. તેની પાપવૃત્તિ પલાયન કરી ગઈ. પાપકલુષિત મોહાંધ અંતઃકરણ પવિત્ર થઈ ગયું સતીનું કહેવું તે પાળી ન શક્યો એમ ન જાન્યું. ભટ્ટ શ્રંથમાં લખેલ છે જે એ સમયે મેવાડની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ભગવતી વિસ્વમાતા તે પાપ વિલામ જીવનમાં સિંહાસન ઉપર બેસી આવિર્ભાવ પામી. તેણે તે રજપુત સ્ત્રીનું પાતીમત્ય જાળવવા તેના હાથમાં તેણે છરી આપી. તે છરી લઈ અકબરનું શોણીત પાડવા તે તૈયાર થઈ. પૃથ્વીરાજના જેટભાતા રાય-સિંહે એવી ગુણવતી પત્ની મેળવી નહોતી. પવિત્ર પાતિમત્યના અભાવે અથવા ભીડતા વશે, રાયસિંહની તે પત્ની દિદસીશ્વરના તે અનર્થકર પ્રલોભનમાંથી બચી નહોતી. સામ્રાજ્ય રત્નજૂવણના પ્રલોભનમાં તેણે પોતાનું પાતીમત્ય જોઈ દીધું પાતિમત્ય ધર્મથી એ જાણ થઈ. રાયસિંહની પત્ની પોતાના સ્વામીના ઘરમાં આવી. તે સમયે તેજસ્વિ પૃથ્વરાજે પોતાના સહોદર રાયસિંહને મર્મભેદી વચને કહ્યું, “ સુવર્ણ અને મણીરત્નના અલંકારથી પાપી કહેવર મંડીત કરી આરે દિશા કિરણવાળી કરતી, તમારી ધર્મપત્ની આપણા ઘરમાં પાછી આવી છે પણ મોટા ભાઈ ? તમારી મરદાઈ ક્યાં ગઈ ? ”

પુણ્યસ્લોક પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીની સમાલોચના કરતાં કરતાં પ્રયોજન વશે આપણે બીજા વિષયનું અનુશીલન કરવા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા. હવે

પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું વધારે સમાલોચન કરવા આપણે તત્પર થઈએ. પૃથ્વીરાજની તેજસ્વિની કવીતા પાઠ કરી વીર કેસરી પ્રતાપસિંહ નવજીવને ઉજ્જલિત થઈ ઉઠ્યો. અને દુર્ધર્ષ યવનોને તેઓના અત્યાચારનું ઉપયુક્ત ફળ આપવા તે તૈયાર થયો. હવે પ્રતાપસિંહ વિનિત થયો છે એમ જાણી મોગલ સેનાપતિઓ પોતાપોતાની છાવણીમાં જઈ જુદીજુદી જાતના આરોગ્યપ્રમાદ કરવા લાગ્યા, નૃત્યગીતમાં અને આનંદોત્સવમાં સંઘળા મગ્ન થયા.

પ્રતાપસિંહે, પોતાનું સેના ફળ લઈ મુસલમાનો ઉપર હુમલો કર્યો. તે હુમલામાં અનેક મુસલમાનનો નિપાત થયો, અનેક મુસલમાન પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયા. પણ તેથી પ્રતાપસિંહનો ફળોદય થયો નહિ. હજારો મોગલ સેનિકો મરાણા. વળી તેના ઠેકાણે હજારો સેનિકો, આવી ઉભા રહ્યા. ક્રમે મોગલ સેનિકોની સંખ્યા વધી. પ્રતાપસિંહને ફરીવાર ઉત્તેજિત થયેલો જોઈ તેઓ તેને વને વને, પર્વતે પર્વતે શોધવા લાગ્યા. પણ મોગલ સેનિકો તેનું એક પણ ફવાડું ખંડિત કરી શક્યા નહિ. તે પોતાના છાના સ્થળમાં સંતાઈ રહી લાગ પડે મોગલસેના ઉપર છાપો મારતો હતો. એ રીતે અનેક દિવસ નીકળી ગયા, અર્દાશને અને અનશને કષ્ટથી પ્રતાપસિંહ પોતાના દીવસો કહાડવા લાગ્યો. ક્રમે તે પ્રમાણે પણ દિવસ કહાડવાનું તેને બની આવ્યું નહિ. હવે વૃક્ષ ઉપર ફળ નહોતાં. હવે જમીનમાં કંઈ મુળ નહોતાં, હવે ત્રણ ઉપર ખીજ નહોતાં કે તે ખાઈ, પોતાની પ્રાણ યાત્રા તે કરે. છેવટે અનાહારે પશુની જેમ મરણ પામવાનું આવ્યું, પશુની જેમ મરવાનું થાય તો તેથાઓ. તેમાં પ્રતાપસિંહને ક્ષતિ નહોતી. દુઃખ નહોતું થાથી કે મરણ એક જીવનની નિયત્તિ છે પણ તેને તો સ્વદેશના માટે માતૃભૂમિના માટે મરવાનું હતું. તેથી મરવામાં તેને કોઈ રિતનો શોક નહોતો. પોતાની ધર્મ પત્નીને, દુઃખમાં, કષ્ટમાં, જરજરીભૂત જોઈ તેને વ્હાની અને શોકની સીમા રહી નહી, તેનો પ્રાણપ્રિય પરિવાર વર્ગ અનશને દિવસ કહાડે છે તે જોઈ તેના પ્રાણ સુકાઈ જવા લાગ્યા આવી નિઃશ્વસુ શોચનીય અવસ્થામાં રહી તે શીરીતે લીમ પરક્રમ વાળી મોગલ સેના સાથે લડે તેની માણસની મદદ નાશ પામી, તેનો સામાન સહાય લય પામ્યો. તેની છેવટે સ્વાધીનતા પણ ગુમ થવા લાગી, તેના સંઘળા ઉવમો વ્યર્થ થવા લાગ્યા. હવે આખ્યારાઓળના પવિત્ર કુલમાં કલંક બેસે તેમ થવા લાગ્યું, નાજો કોઈ ઉપાય ન દેખતાં, વીર કેસરી પ્રતાપ સિંહે સ્વદેશ ત્યાગ કરી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. સિંધુ પ્રદેશના એકત સ્થળના સગદી રાજ્યમાં પોતાનો લાલ વાવટો સ્થાપવા તેણે વિચાર કર્યો. તે સ્થળે જવાનો સંઘળો સામાન તૈયાર થયો. તેની સાથે રહી જે સરદાર સામંતો સુખદુઃખ ભોગવતા હતા, તેઓએ પણ તેની સાથે જવાનો વિચાર રાખ્યો. પોતાની સ્ત્રી કન્યા પુત્ર વીગેદને

આથે લઈ કેટલાક સામત નાદારો નાથે પ્રતાપનિહ, ચોક લગેલા તદ્દથે ધીરેધીરે આગવલીના શિખર પ્રદેશથી ઉતર્યો એકવાર તેણે એકથી ચિનોડ તરફ નેધ લીધું તેણે જાણ્યું હતું કે તો આ સુવનન્ય ચિતોડનો ઉદ્ધાર થાયે નહિ

વીર કેમરી પ્રતાપનિહ માતૃભૂમિ છોડી શક્યો નહિ, આગવલીમાથી ઉતરીને મઝૂમિના પ્રાત પ્રદેશમા આવી પહોંચ્યો, એટલામા તેનો વિશ્વમ્તનત્રી ભામશા પુષ્કળ ડ્ર ય વડ આવી તેને મળ્યો ભામશાએ તે સઘળું ડ્ર ય પ્રતાપનિહના ચગલુમા સુક્યું તે પુષ્કળ ન પસિ એકવા ભામશાએ મેળવેલ નહેતી તેના પુર્વજે મેવાડના મનિવના હોદાએ ઘણા વર્ષ સુધી હતા, તે અવસરમા તેઓએ તે સપસિ મેળવેલ હતી મનિવ ભામશાએ તે સઘળું દ્રવ્ય પ્રતાપનિહને આપ્યું તે ડ્ર યની નહાયે, આઠ વર્ષ, પચીસ હજાર નેનિગાનુ જગલુ પોષણ યાય તેન હતું એ બેહુલ ઉપકારના આટે મહા મા ભામશા, મેવાડનો ઉદ્ધારકર્તા કહેવાયો આવું આવું આનુકૂળ આવવાથી પ્રતાપનિહે પોતાના મામત સરદારોને એકઠા કર્યા અને થોડા સમયમા તેણે મેળલ સેનાપતિ શામાજીના ઉપર હુમલો કર્યો

પ્રતાપનિહ, મઝૂ ભૂમિ થકી પવાયન કરી ગયો છે એમ મેળલે નિશ્ચિત કર્યું હતું પણ તેઓનો તે નિશ્ચય, વિપત્તિ રીતથી નીવડ્યો શામાજીમા તે સમયે દેવીર નાનકા મથળે છાવણી ગળી નિશ્ચિત ભાવે રહ્યો હતો તે સમયે પ્રતાપનિહનો યુદ્ધ ભેગીનાદ તેને કાને પડ્યો ચરતાકીત ગુપ્તનિહની જેમ વિદેશ પ્રતાપનિહ શામાજીમા ઉપર પડ્યો દેવીન્યા મથળે બન્ને સેના વચ્ચે ટાકણ સુદ ચાલ્યું પણ અગાધિત શામાજીમા પ્રતાપનિહને હુમલો નહત કરી શક્યો નહિ તે પોતાના દગ માથે પ્રતાપનિહના હાથમા આવી પડ્યો તે અરદા પ્રતાપનિહ પાનેથી છુટી આવેત નામના આને પવાયન કરી ગયો તે આને વગી એ મેળલ સેનાદગ હતું પ્રતાપનિહ તે આને આની પહોંચ્યો અને ત્યા તેણે સરદારોને ઉત્સાહિત કરી દીધા આ નઘળા મમાચાર મોલોના કણુગોચર થયા તેઓ અત્યત જલગયા પ્રતાપનિહને તેના દગ નાથે સુખથીત કરવા તેઓ તૈયારી કરવા લાયા પ્રતાપનિહ કમલગીરના મેળલો ઉપર પડ્યો અને ત્યાના મેનાદગના અધીપતિ અમરુવાનો તેણે તેનાદગ નાથે નહાર કર્યો એ રીતે થોડા સમયમા પ્રતાપનિહના કળનમા એકદર બનીશ નાનકા કીટા આબ્યા તે બનીશ કીટામા નેટલા સુમલમાન હતા, તેઓનો પ્રતાપનિહે નહાર કર્યો એવી રીતે થોડા સમયમા એટલે સવત ૧૫૮૬ (ઈ ન ૧૫૩૦)ના ચિતોડ, અજમેર અને મરગઠ વિના સઘળા મેવાડ પ્રદેશનો પ્રતાપનિહે ઉદ્ધાર કર્યો જે માનનિહ પ્રતાપનિહનો પગ્મ ગતુ, જે માનનિહના વિદ્વેષાનગમા પગી પ્રતાપનિહ બહુ

કબો ભોગવતો હતો.. જે માનસિંહને સ્વહસ્તે સંહાર કરવા પ્રતાપસિંહ કોથ પામ્યો હતો. તે રજપુત કલંક, સ્વદેશદ્રોહી માનસિંહ ભવતો રહી સુખ ભોગવે તે હકીકત પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં સહ્ય થાતી નહોતી. તેના સ્વદેશદ્રોહનાં ઉપયુક્ત કૃળ આપવા માટે પ્રતાપસિંહે અંબર ઉપર હુમલો કર્યો. અને તેના પ્રધાન વાણીજ્ય નગર માલપુરનું ઉત્સાદન કરી પ્રતાપસિંહ પોતાના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો.

થોડા દીવસમાં પ્રતાપસિંહ ઉદયપુરનો ઉદ્ધાર કરવા સત્તાવાળો થયો. તે ઉદ્ધાર કરવાના ઉદ્યમમાં તેને અધીક પ્રયાસ સહવો પડે તેમ નહોતું. શત્રુકૃળ વિના વિવાદે તે પ્રદેશનો ત્યાગ કરી પોતાના પ્રદેશમાં આવી ગયું. ઉદયપુરની આરે બામ્બુનો પ્રદેશ પ્રતાપસિંહના કળભમાં આવી જવાથી ઉદયપુરની રક્ષા થવી મુશ્કેલ જાણી સમ્રાટ અકબરને ઉદયપુર છોડી દેવાની જરૂર પડી હતી.

ભોગલ સમ્રાટ અકબરે અનુગ્રહ કરી ભયંકર યુદ્ધ વિગ્રહમાંથી પ્રતાપસિંહને શાંતિ આપી તેથી કરી પ્રતાપસિંહ શું સુખી થાય ખરો ! પ્રતાપસિંહને સુખ ક્યાંથી હોય ! જે અકબર તેની કનકમય મેવાડ ભૂમિને મસાણુ જેવી કરી દઇ તેના આત્મીય મનુષ્યોના લોહીએ એ ભૂમિને સિકત કરી આવ્યો ગયો છે. તે અકબર કાંઈ પણ આપત્તી વિના ભારતવર્ષ ઉપર શાસન કરે તે ભેદ પ્રતાપસિંહને સુખ શાંતિ ક્યાંથી હોય ! તેની શત્રુતાની પરિશોધ પિપામા પ્રશમિત થઈ નહોતી.

જે ઉદ્દેશ, તેણે રાજ્યધન પરિત્યાગ કરી દુઃખ કષ્ટ ભોગવેલ છે, તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થયો શું, જ્યારે તે સિદ્ધ ન થયો. ત્યારે તેને સુખશાંતિ ક્યાંથી હોય ! તેણે કઠોર યુદ્ધ વિગ્રહમાંથી નિષ્પૃતિ મેળવી ખરી પણ તેથી તેના હૃદયમાં શાંતિ થઈ નહિ. મેવાડની ભૂમિનો પુરો ઉદ્ધાર ન થયો તે જાણી પ્રતાપસિંહ મોટા ઉદ્વેગમાં હતો. તેણે જે વિચાર્યું હતું તે થયું નહિ, તેને કદની હદ રહી નહિ તેની મનની આશા મનમાં રહી. તેનાથી ચિતોડપુરીનો ઉદ્ધાર થયો નહિ. તે દુર્ધર્ષ શત્રુનું પ્રાયશ્ચિત વિધાન કરી શક્યો નહિ, જે ચિતોડ તેના પિતૃ પુરૂષોની આવાસ ભૂમિ હતી. જે ચિતોડ ઘડું કરી હઝાર વર્ષથી ગિલ્દોટ કુળના તાળામાં હતું આજ તે ચિતોડ તેના ઉત્તરાધિકારી પ્રતાપસિંહના કળભમાંથી ગયું. આજ તે ચિતોડથી પ્રતાપસિંહ પુરેપુરો અપરિચિતા એ ચિંતા, હઝારો સાપણની જેમ તેના હૃદયમાં દશ કરતી હતી તે ચિંતામાં તેને અસાર વિષમય લાગ્યો. ભોગલ સામ્રાટ અકબર પ્રતાપસિંહના વીરત્વે વિમુગ્ધ થયો તેણે હવે તેની સાથે યુદ્ધ કરવું અનુગ્રહ કરી બંધ કર્યું તેણે તેને હવે વધારે પીડા આપવી નહિ. અકબરે વિચાર્યું હતું જે તેના એ અનુગ્રહથી પ્રતાપસિંહ સુખી થશે. પણ તે જાણતો નહોતો : જે પ્રતાપસિંહ જેવો વીર પુરુષ શત્રુએ ખતાવેલ અનુગ્રહથી સુખી થાય નહિ. પ્રતાપસિંહ અકબરના એ અનુગ્રહથી ઉલટો અભિતપ્ત થયો. અગર જો કે સમ્રાટ

મેઘનળે ચિતોડનાં સઘળાં અંગ દંકાઈ ગયાં. ચિતોડની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ચિતોડને છોડી ચાલી ગઈ. અધાડું વધારે ગાઠ થવા લાગ્યું. કાંપુરૂપ ઉદયસિંહ સ્વાધીનતાની આવાસ ભૂમિ ચિતોડને છોડી ચાલ્યો ગયો. એવાં દૃશ્ય ભેદ પ્રતાપસિંહ દાડણુ મનોવેદનાથી પીડિત થયો. તેનો તે વિકટ ચિંતા જ્ઞાત એકદમ બંધ પડી ગયો. સહસા તેને બાહ્ય જ્ઞાનનો ઉદય થયો. વિશ્વમયથી વિષાદથી વિચલિત થઈ તેણે બહિર્જગત ઉપર ધ્યાન આપ્યું. તેણે જોયું જે દિવાકર અસ્તંગત ત્યારપછી આત્મવિપચિણી ચિંતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. તેણે પોતાની વર્તમાન અવસ્થા ભેદ. તે સઘળી ચિંતાએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. યુદ્ધ બંધ પાડી દઈ અકળદે, જે અનુગ્રહ બતાવ્યો હતો તે અનુગ્રહ પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં સ્થાય થાય ખરો ! વીરકેશરી પ્રતાપસિંહ યત્નનો અનુગ્રહ સહન કરે તેવો નહોતો.

તે દિવસથી વીરશેખર પ્રતાપસિંહના હૃદયમાં જે આઘાત લાગ્યો તે આઘાતની મોટી અથામણથી તે આદેશ્યતા મેળવી શક્યો નહિ, તે આઘાતથી પ્રતાપસિંહના હૃદયનાં દરેક સ્તર દબાઈ ગયાં, તેનું હૃદય ભગ્ન થઈ ગયું. તેનું હૃદય શોચનીય અવસ્થાથી ભાંગી ગયું. થોડા દિવસમાં તેણે પોતાના ગૌરવમય મધ્યાન્હ કાળે અકાળે આલોકમાંથી વિદાયગિરી લીધી તેના અંતિમકાળના વિવરણનો પાઠ કરવાથી કોઈ આશામી શોકાશ્રુ બાંધ કરે તેમ નથી. તે જેવો અલૌકિક મહત્વે અને વીરત્વે જીવિત હતો. તેવોજ અલૌકિક મહત્વે અને વીરત્વે મૃત હતો. તે ક્ષત્રિય ગૌરવ અને માહાત્મ્યનો આદર્શ સ્વરૂપ હતો. રાજગૃહમાં પેદા થઈ કોઈ પણ આશામી પ્રતાપસિંહ જેવો દુર્દશાગ્રસ્ત થયો નથી. કોઈ પંજી આશામીએ ભયંકર વિધ્નો અને આપતિની સામે પ્રતાપસિંહની માફક યુદ્ધ કર્યું નથી, સ્વદેશાનુરાગ અને સ્વજાતિ પ્રેમના પવિત્ર મંત્રે પ્રજ્વલિત થઈ કોઈ આશામીએ પ્રતાપસિંહની જેમ, એ રીતનો આત્મભ્યાસ કર્યો નથી. તેથીજ ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ છે જે પ્રતાપસિંહ દેવતા, પ્રતાપસિંહ નરરૂપે દેવ, આ બેનરથીજ ભારતભૂમિના ઉદાર માટે પ્રતાપસિંહ પાખી પૃથ્વી ઉપર અવતર્યો.

રાજ મહેલો વીગેજેનો ત્યાગ કરી વીર્યુંગવ પ્રતાપસિંહે પેશાશ સરોવરના તટ ઉપર કેટલીક કોટડીઓ બનવાની હતી. તે કોટડીઓમાં નિવાસ કરી પોતે અને પોતાના સામનો દાડણુ શિન ગ્રીષ્મિ અને વરષાના પ્રાકૃતિક ઉત્પીડનથી પોતાનો બચાવ કરતા હતા. આજ જીવનના અંતિમકાળે, પ્રતાપસિંહ તે કોટડી માંહેની એક કોટડીમાં સામાન્ય સથા ઉપર સુતો હતો, ત્યાં સુઈ મૃત્યુના કઠોર આદેશની તે પ્રતીક્ષા કરતો હતો. તેના સુખ દુઃખના અનુચર સરદારો તેની સથા તરફ બેઠા હતા. સઘળા સામંત સરદારો પ્રતાપસિંહના મ્હાન સુખ તરફ ભેદ રહ્યા હતા. હવે એકદમ અનિર્ણયારોએમ બાંધી સેધળો તેની અંગભંગી તરફ સતર્ક

તાથી જોતા હતા. એટલામાં તેનું શીર્ષકંકાળ તારિત વેગે કંપિત થઇ અદ્ભૂત દૃશ્ય ધારણ કરી બેઠું. તેના મુખમાંથી પ્રચંડ દીર્ઘ નિશ્વાસ નીસર્યો. તે જોઇ પાસે બેઠેલા સઘળાઓ વિષમ ચંત્રણાથી પીડીત થયા. તે સઘળાની અંખમાં આંસુ આંચ્યાં. તે સમયે સાલંબાધીપતિએ કાતર સ્વરે પ્રતાપસિંહને પુછ્યું “ શામાટે ! શામાટે ! મહારાજ ! આટલું ગંધુ દારૂણ દુઃખ આપના પવિત્ર આત્માને વ્યથિત કરે છે. આ અંતિમ શયનમાં પણ શાથી આપની શાંતિમાં વ્યાધાત આવ્યો. ” સ્વણ કાળ પછી પ્રતાપસિંહે ધીરે કહ્યું, સરદાર શીરામણી ! પ્રાણ હજી મુધી બહાર નીકળતા નથી. માત્ર એકજ આસ્વાસન વાક્ય મળે તો પ્રાણ હમણાં બહાર નીસરી જાય તેવું છે, તે આસ્વાસન વાક્ય તમારા થકી છે તમે મહારી પાસે શપથ કરી કહો જે જીવિત હોય ત્યાં મુધી તુડીના હાથમાં માતૃભૂમિને આપવી નહિ. બોલો. એમ બોલો. તે સાંભળી હું મુખી થઈ કાયમના માટે નયનોમુક્તિ કરી દઉં. મારો પુત્ર અમરસિંહ આપણા પૂર્વજોની ગરિમા રાખે તેવો નથી. વળી ગરિમા રાખવામાં કદ લોગવી શકે તેવો નથી. બોલતાં બોલતાં પ્રતાપસિંહના વિશાળ પાંડુવદને એક ગંભીર ભાવ ધારણ કર્યો. પ્રતાપસિંહના કહેવા પછી પાસે રહેલા મરદારો એક સ્વરે બોલી ઉઠ્યા, “ અમે મહુ કમમ લઇ બોલીએ છીએ જે જ્યાં મુધી અમારામાંથી એક આશામી પણ જીવતો રહેશે ત્યાં મુધી તુડીઓ મેવાડ ભૂમિને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ, ત્યાં મુધી રાજકુમાર અમરસિંહ આપના આદેશની અવહેલા કરી શકશે નહિ. જ્યાં મુધી મેવાડ ભૂમિ પૂર્વની આબાદીને પામશે નહિ ત્યાં મુધી અમે આ કોટડીમાં રહેશું. ” એ આસ્વાસનથી પ્રતાપસિંહ શાંત થયો. સઘળી ચીંતા મધળી ચંત્રણા વીસરી જઈ, પ્રસન્ન ભાવે પરમ આનંદ સાથે પ્રતાપસિંહ અમર-લોકમાં આર્યો ગયો.

તે શોચનીય દુર્દીને ભારતવર્ષના ભાગ્ય ગગનનું એક ઉજ્જવલ નક્ષત્ર અતંતકાળના માટે કક્ષમ્યુત થઈ પડ્યું. સઘળી ભારતભૂમિ એક પ્રચંડ ભુકંપને પ્રકંપીત થઈ. હૃદયવિહારક હાહાકારધ્વનિ સાંભળવામાં આવ્યો. સઘળાઓ દેવા લાગ્યા. સ્વદેશપ્રેમીક મન્યાસિ પ્રતાપસિંહના માટે સ્થાવર જંગમ જગત દેવા લાગ્યું. પ્રતાપસિંહના અસ્તિત્વે કોઈ ભુક્યું નહિ.

રત્નપુત્ર શિરોમણિ વીર તીલક પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું અનુશીલન કરવું તે સઘળાનું કન્ય છે, જેઓને જાતીય ભાવ સંબદ્ધ છે. જેઓ સ્વદેશની અને સ્વભૂતિની દુર્દશા જોઈ એક જ આંસુના ટીપાં પાડે છે, જેઓ જન્મ ભુમીના મહાત્મ્યના વાકીફગાર છે. તેઓએ વીરવર પ્રતાપસિંહની પવિત્ર જીવનીનું અનુશીલન કરવું જોઈએ. પ્રતાપસિંહ જેવો મહાવીર આ જગતમાં કોઈ કાળે જન્મ્યો નથી. પ્રતાપસિંહના વીરત્વ મહત્ત્વ અને આત્મત્યાગનો વિષય,

વિચારવાથી જે નરીજ ભારત સંતાનનું હૃદય દળિત અને ગળિત થાયછે. જે મોગલ સમ્રાટ એક કાળે પોતાના પરાક્રમથી તે સમયના સબળોમાં ઉંચા આવેને જઈગેડો હતો, જે મોગલ સમ્રાટની વિશાળ સેના સાથે મુકાબલો કરતાં પ્રમિદ્ધ જ્ઞાતિસભા સેના પણ અતિ સામાન્ય ગણાય તેવુંછે, તે મોગલ સમ્રાટ પણ પ્રતાપસિંહના વિરત્વે સંપૂર્ણ મુગ્ધ થઈ ગયો હતો, રજપુત વીર પ્રતાપસિંહ. માત્ર થોડા સમય સરદારને સાથે રાખી પચીસ વર્ષ દિલ્લીફર અકબરની સાથે સંતન પડ્યો હતો. જે મેવાડ ક્ષેત્રમાં એક જન યુસીદાઈદીસ ન અથવા ઝીનોફત + પેદા થાત, તે તેને પીલોપનીમમના સંગ્રામનુંવિવરણ, પ્રતાપસિંહના યુદ્ધોના વિવરણના મુકાબલે શ્રીકુ લાગત. આગરાંજર શેઠમેળગાવાળી ભારત ભૂમીના મેવાડ પ્રદેશમાં કેટલાં અપૂર્વ યુદ્ધ થઈ ગયાંછે તેની સંખ્યા થાય તેમ નથી મોગલ સમ્રાટ અકબર અનુગ્રહ કરીને પણ પ્રતાપસિંહને વશમાં લાવી શક્યો નહિ. તે પવિત્ર દેવ હૃદય પ્રતાપસિંહના ગુણ સશીનું વિસ્ફુરણ સ્થળ પાવન હલદીઘાટનું યુદ્ધક્ષેત્ર. આ જગતમાં જ્યાં સુધી વીરત્વનો આદર રહેશે ત્યાં સુધી અનીત સાક્ષી ઇતિહાસ આર્થ જાતિની જીત ચરીતના વર્ણનનું વર્ણન દેખાડતો રહેશે. ત્યાં સુધી પ્રતાપસિંહનું તે વીરત્વ મહત્ત્વ અને ગૌરવ લોક લોચનના સમક્ષ અક્ષય ભાવે વિરાજી રહે, જ્યાં સુધી હલદીઘાટ મેવાડની ચરમોપત્તી ડે કહેવાશે અને તેનું દેવીરક્ષેત્ર આરાધાન સ્થળ ગણાશે. —

* યુસીદાઈદીસ ઇતિહાસ લેખક હો. ઇ. સ. પુ. ૪૭૧ માં ઝીમદેશના આવેન્મ નગરમાં તે જન્મ્યો હતો, તે એક મમ્મે એક ઝીમીય સેનદળનો નાયક નીમાણો હતો. પણ તેના નાયકપણા નીચે તે સેનાદળ પરાજય પામ્યું. પરાજય રાજ દંડ થાગે એવી આશંકાએ તે દેશત્યાગી થયો. તેણે વીસ વય અત્તાતવાસમાં કલાકમાં ઇ. સ. ૪૦૩ માં સ્વદેશમાં આવ્યો ત્યારપછી તરત તેનું મરણ થયું તેણે પ્રસીદ્ધ પેલોપનીમસ મંત્રામનો પ્રથમ કાંડ રચ્યો.

+ જીનોફત એક પ્રસીદ્ધ ઇતિહાસ લેખક અને સેનાનાયક હો તે પ્રમિદ્ધ મેકિડોનનો સિધ્ધ હતો પારસી નૃપતિ માધરીમના તેન બાઈ વિરહના યુદ્ધમાં જીનોફત તેનો મદદગાર હતો. ઇ. સ. પુ. ૪૦૧ માં કુનાક્સેત્રે માધરીમ પરાજીત થઈ બાઈના હાથથી વીહન થયો વીજળી રાગએ ગ્રીકસેનાનીને નિષ્ફૂર બાવે માર્યો. જીનોફત બહુ દુખો ભોગવી દસહાર મેનીક માથે ત્યાંથી ચતુરાર્ધ કરી પલાયન કરી ગયો. આવેન્મના વીરોએ તેણે આપેલો લોકોનો પક્ષ લીધો.

ડે ચર્મોપત્તી ઝીસદેશની માંહેનો એક માંકડો પર્વત માર્ગ છે. ઇ. સ. પુ. ૪૮૦ માં તે માર્ગમાં કેટલાક મેનીકો લઈ ઝીમીય મહાવીર લીઓનીડાસ પારસ્ય રાજ્ય નીરાક્ષસની સેનાને ઝાડી પડ્યો હતો.

÷ આરાધાન ગ્રીક રાજ્યના અંદરના આટીકા પ્રદેશનું એક નાનું ગામકુ ઇ. સ. પુ. ૪૮૦ માં પ્રસીદ્ધ ગ્રીકવર મીલેતીયાદેએ આવેન્મનું મેનાદળ લઈ આરાધાન ક્ષેત્રમાં પારસીક રાજના સેનાદળને સંપૂર્ણ હરાવ્યું હતું.

एकादश अध्याय.

અમરસિંહનું સિંહાસનારોહણ. વિષપ્રયોગ કરી રાજા માનસિંહની હત્યા કરવા જતાં સમ્રાટ અકબરનું મૃત્યુ, અમરસિંહે પિતાની પાસે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પાળવામાં તેનો ઉપેક્ષા પ્રકાશ, સાલુખા મર-સરદારનું આચરણ, અમરસિંહે કરેલ રાજકીય સેનાદળનો પરાજય, ચિતોડમાં સાગરલનો ગણા રૂપે અભિષેક, સાગરલએ કરેલ અમર-નિંદને ચિતોડનું સમર્પણ-નવા નવા જય લાભ-અંદાવત અને શક્તાવત ૨૪ પુત્રોમાં પરસ્પરનો લયંકર સંઘર્ષ શક્તાવતની ઉત્પ-તિનું વિવરણ-રાણાની વિરુદ્ધે સમ્રાટ પુત્રનો યુધ્ધોદ્ધમ-ગણાએ કરેલ તેનો પરાજય મહાબતખાનો પરાજય-મુલતાન ખુશરૂએ કરેલ મેવાડ ઉપરનો હુમલો. અમરસિંહનું નેગર-ઈંગ્લેન્ડ થી દૈત્ય-પોતાના પુત્રને અમરસિંહે કરેલું રાજ્યાર્પણ, અમરસિંહનું વનવાસ પ્રતાપલખન-અમરસિંહનું પરલોક ગમન

જપુત કુળ તિલક વીર પુજવ પ્રતાપસિંહના નત્ત પુત્રો હતા તે મત્ત પુત્રોમાં અમરસિંહ જેટલું પુત્ર હતો તેથી કરી અમરસિંહ નાજમસિંહાનને ગમ્યો આઠ વર્ષની ઉમ્મરના કાગથી તે પિતા પ્રતાપસિંહના પન્વેદવાનના કાગ સુધી અમરસિંહે, પિતાની પાનેજ પોતાનો અમય કહાડયો હતો હુ ખમા, કપમા, વિપદમા, મકટમા અને કોકો પગિશ્રમમા પિતાની પાને નહી, પોતાના પિતાની મહનીય કીર્તિનું અનુ મળુ કરવા, અમરસિંહ ચેષ્ટા કરતો હતો, તેની ચેષ્ટા નાની કીર્તિ કૃષ્ણવાળી થઈ વીરશ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહના વિરોધાહુન્ને અન્નપ્રાણિત થઈ અને તેના પવિત્ર મહામત્રે દીક્ષિત થઈ નજરુમા અમરસિંહે, યોવનના મધ્યાન્હ કાવમા ૧ મેવાડનું શાનન સુત્ર પોતાના હસ્તમા લીધું તેણે મકટમય નસરખાનગના પ્રચંદ તરંગમા કુદકો

માર્ચે, તે સમયે તેને કેટલાક પુત્ર પેદા થયા હતા, તેઓ નાની ઉંમરમાં પણ વિલક્ષણ બળવાળા અને તેજસ્વી થઈ પડ્યા. રાજ્યશાસનના વિષયમાં પણ તેઓની પારદર્શિતા થઈ પડી.

વીરશેખર પ્રતાપસિંહના પરલોક વાસના સમય પછી બરાબર આઠ વર્ષે તેનો ભયંકર પ્રતિરૂંડો અકબરશાહ, આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લઈ ગાઢ્યો હતો. હૃદયમાં જે આશાલતાને પોષી, મમ્માટ અકબરે, પુષ્કળ ખેંચાનો ખર્ચ અતીવ પ્રાયાસ, અને નરશોણિતો પાડી યુદ્ધ કરેલ હતાં. તે સમસ્ત નિર્રર્થક ગયાં વીરસિંહ પ્રતાપસિંહે, તેના પુષ્કળ ખર્ચથી અતીવ પ્રાયાસથી અને યુદ્ધોથી તેની વફ્યતા સ્વીકારી નહિ ત્યારપછી સઘળું નિર્રર્થક જાણી સમ્રાટ અકબરે કઠોર કાર્યદેનમાંથી પોતાનો હાથ ઉઠાવી લીધો. મેવાડનું ઠગ્ધ મહમ્મશોન વાળી શાંતિજનના મુશીતલ કરસ્પર્શે મંપૂર્ણ શાન ભાવ ધારણ કર્યો. અમરસિંહ અકબરના જીવનના શેષ કાલમાં વિશુદ્ધ શાંતિ લોગવી શક્યો. શિશોદીય રાજ, સ્વેચ્છાક્રમે શાંતિનું વિદ્ય પેદા કરી પોતાના પુષ્પ પાથરેલા માર્ગમાં કાંટા નાંખી દેત. પણ તેના પરિપક્વ વિવેક દ્વારાજે તે બન્યું નહી. એટલે કે પ્રચંડ મોગલ સમ્રાટની વિરૂદ્ધે તલવાર લઈ તેણે શાંતિમાં વિદ્ય આણ્યું નહિ.

ફરીરીતથી પચાસ વર્ષ રાજ્ય ચલાવી મોગલ કુળ તિલક મમ્માટ અકબર આ નંવર જગત્માંથી વિદાય થયો. એ લાગળા મમયમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રણાલીક્રમે શાસન હંડ ચલાવી મારી વ્યવસ્થાના અનુમારે તેણે ભારતવર્ષની પાદશાહીને એવી દૃઢ લીંતથી ચણી કે ભારતવર્ષનું રાજ્ય ઘણું સમય અચલ રીતે રહ્યું, તેની રાજગુણજતા જોવાથી માણસ પડે છે જે તેનું શામન નેપુણ્ય ઉત્તમોત્તમ હતું એ સઘળા રાજગુણની તુલના કરી જોવાથી નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે જે અકબર પાદશાહ તે વખતના તેના સમસામયિક યુરોપીય પાદશાહનો મંપૂર્ણ રીતે મમકદ્ધ હતો. એ મઘળા સમસામયિક પાદશાહોમાં ફરાસીરાજ, ચાથો હેનરી, સ્પેનનો અધિપતિ, પાંચમો ચાર્લ્સ અને ઇંગ્લેન્ડવરી ભૂવન વિદિત એલીઝાબેથ. તેઓમાંથી ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથ સાથે અકબરનું આલાપ સંભાષણ ચાલ્યું હતું. ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથે, દિલીશ્વર અકબરની પાસે એક હત મોકલી તેની સાથે દોસ્તી સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો હતો. મમ્માટ અકબરની પાસે ફરાસીરાજ હેનરીના જેવા, અને ઇંગ્લેન્ડવરી એલીઝાબેથના જેવા સચિત્ હતા. ફરાસી રાજમંત્રી મુમ્મિદ્ શલ્લિ જેમો વિશુદ્ધ ધર્મનિષ્ઠામાં પુષ્કળ રણપાંડિત્યમાં અને અત્યંત નીતિજ્ઞાનમાં પારદર્શી હતા. તેઓ અકબરનો રાજમંત્રી બેરામખાં ધર્મનિષ્ઠામાં પુષ્કળ રણપાંડિત્યમાં અને અત્યંત નીતિજ્ઞાનમાં કુશળ હતા. તોપણ ધર્મપરાયણતામાં અને ઉદારતામાં મુસલમાન રાજનીતિજ્ઞની સાથે એકાએક બેસવા

મહામત્રી શિન્દી યોગ્ય નહોતો અમુકજગત અને ભેરામખાની એ બહુદમિતે
માથે મોગવ નાટાટ અકબરનું પ્રચલ મગ એક કુ થઈ એક વિચિત્ર મહાશા
પેદા થયેવ હતી અકબરે, મેવાડનો સર્ નાથ કરવા, તે મહાશક્તિને તેની વિરૂ
ચવાથી હતી અકબરે મેવાડનો નર્ નાથ કર્યો ખરો, પણ તેના અપ્રતિમ ની
ગુણગણ પાસે એવી તેની પાશવીપ્રતિ દકાઈ જાય છે લટ કવિઓએ પોતાના
નાજ નાથે અકબરના ગુણે મોહિત થઈ અકબરને નિષ્પણપાતથી આનન આપ્યું
છે નજનીય નૃપતિની જેમ વિનનીય નૃપતિનું તેઓ ગુણમીર્તન કરી ગયા છે
અકબર નજનીતિજ, સમન્વિશાગદ, મહાનુભવ અને દૂરદર્શી હતો પણ તેની
નગ્નતા, ઉદારતા અને ઉત્તતા માટે અનેક લોકના તદ્દય સદેહવાગા છે પુદીના
ભાગેએ અકબરના એક કાર્યનું લેખ કરી પ્રકળ કર્યું છે, તે વાચવાથી સ્થલિન
અને વિરમવાલિખૂત થઈ જવાય છે તે વાચવાથી, આ નસાને કપટતાનો,
સ્વાર્થપરતાનો અને વિરવામધાતકતાનો નર્કકુપ કહી શકાય છે, જે અકબર
પોતાના પુત્રગ બળે અને દમના પ્રભાવે તે મમયના નજઓના શીર્ષ આને જઈ
મેં હતો, જેની મામ્યવાહિતાના, સૂક્ષમદર્શિનાના અને ન્યાયપગતાના ઘણા
દાખવા માનુસ પડી આવે છે, જેને નધગા જગદગુડના નમે યોદાવે છે, તે
દિલીશ્વર ક જગદીશ્વર મત્રાટ અકબરે વિષપ્રથા કરી નજ માનમિહની હત
કરના જતા પોતાના જ જીવનને વિરનય કરેવ છે પુદીના ભાગે વિ
તેઓના અથમા અપટ રીને વર્ણવેવ છે નહા મા દોડે તેઓનું નિમિહને
યો જ ગણેવ છે પુદીના તે નમયના ભાગે પ્રાચલિક દી-વીસ્વર અ વશવાન
દાખવ કરતા હતા મુનવમાન અતિહાનિક લોકોની મા અથમા
પાનિનાના કશુપિત મગતક ઉપર પદાધાન કરી તે વિષદશને જ ને પક્ષ
નજઓની કેવક કાહાણી કહી ગયા છે તેને નિહામન ને પતિત

તેઓના કાબજી અથવા વર્ણિત છે જે અગ્ર વિગ્ર મિહાનનની અન-
 દિન દિન ઓગળે અથવા વધી પડે છે તેને ક જેથી જીવનામાં, પાણી તે કૃત્તાપ
 તદ્દયમાં તેના ઉપર કપાનના નગીની ઈયો મધિ કૃત્તા કન્વર્સિડે, પૃથ્વી
 યર્, તેને દેવે કાલે માત્રુમ પડતુ હતુ જે માનુષ્યો મધિ માધવાને સુ-નકર
 એના કરે છે નાનનિહના તિવ ઈ કોષ દરિયાતર અનુભવી કીર્તિન કંકરવા
 કે છે કુમે કપાંચિનામાં ચિત અગ્રકામાં આશકા તાની ગીતે દગવા કંધી
 પાણી મોતર નગા અગ્રગ નાન નાનનિહની ઇન ને તેના પવિત્ર વિશ્વામ
 થયો કૃત્તા તદ્દયવાગાને અને દુનવાગીને પોતાની દુલિ કાવમાં એવાંકુ તપ
 આ જગત્માં અભવ નથી અકબજ વિપુલ બગશાગી મા પ્રવર ત-નાં
 પાને તુ-અમાર્થી તુ-છ તુલુ સમાન રતો તોપતુ મોન-નાં નમ્બે, બીકલુ

માર્ગે, તે નીચાંશય જેવો થઈ માનસિંહનો વધ કરવાની ચેષ્ટા કરી. એક સમયે વિદ્યઅકબરે મહાજ્વલ તૈયાર કર્યું. તેનો અર્ધ લાગ વિપ્રમિશ્રિત કર્યો. જે માનસિંહને આપવાના માટે રાખી મુક્યો. પણ દેવની કેવી વિચિત્ર ગતિ છે, મોગલ સમ્રાટ અબ્દુલ્લાહ તે વિપ્રમિશ્રિત મહાજ્વલ આપ્યો. થોડા સમયમાં પાપનું તે પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાન થયું. નિરપરાધી, વિશ્રાંત અને ઉપકારી આસામીનું અનિષ્ટ કરવા જતાં, પોતાના ઇર્ષાગિમાં પોતેજ ગળી મુક્યો. અકબરે, જે પ્રવૃત્તિદારાએ તે પિશાચો ચિત્ત કામમાં હસ્તશ્રેષ્ઠ કર્યો. તે હસ્તશ્રેષ્ઠથી પોતે પોતાના મૃત્યુનું બાણ તૈયાર કર્યું. અકબરના માનવામાં આવ્યું હતું જે પ્રકૃત ઉત્તરાધીકારી સદ્ગુણના ઠેકાણે માનસિંહ, પોતાના ભાણેજ ખુશરૂને દિલ્લીના સિંહાસન બેસાડવા ઇરાદો રાખે છે, પણ તેમ માની, અકબરના જેવા ન્યાયી સમ્રાટને આવું અધમ કાર્ય કરવાનું નહોતું. શાથી કે તે જાહેર રીતે માનસિંહના ઇરાદાને અટકાવી શકે તેવી સત્તાવાળો હતો. સંયુક્ત સંગ્રામ કરીને પણ તે માનસિંહની અભીષેક સીદ્ધ થવા દેવામાં પ્રતિરોધ કરી શકે તેવો હતો, છતાં સમ્રાટ અકબરે પોતાની ઈર્ષાને છાજે તેવું કામ કર્યું નહિ.

હવે આપણે મેવાડના ઇનિવૃત્તમાં મનઃસંયોગ કરવો જોઈએ. પિતૃરાજ્યે અભિષેક થઈ અમરસિંહે પોતાના રાજ્યના મંજણ માટે અગાઉની વિધિ પ્રમાણે આચરણ કરવાનું શરૂ કર્યું. શ્વેત્રોની ફરીથી માપણી કરી તેના ઉપર નવું મહેસુલ લેવું શરૂ કર્યું. તેણે પોતાના સામંતને ભુમિવૃત્તિ આપી, તે શિવાય અમરસિંહે નવા નિયમે રાજ્યમાં પ્રચાર્યા. તેના પ્રચાર કરેલા નિયમે હજી સુધી મેવાડમાં આવે છે.

દૂરદર્શી અમરસિંહ પ્રતાપસિંહે જે આશંકા કરેલી છે. તે ફળવતી નીવડી. વિરામદાસિની શાંતિ, અમરસિંહના પક્ષમાં યથાર્થ અનર્થકર ધર્મ પડી. પિતાના પવિત્ર આદેશના ઉપર અનાસ્થા કરી અમરસિંહ ખીલકુલ આજ્ઞા પરત્વે ધર્મ પડ્યો. પશ્ચાત્તાના તીરની કોટડીઓ ત્યાગ કરી. ત્યાં તેણે એક રાજ ગહેલ, જેનું નામ અમર મહેલ હતું તે ગળાવ્યું. તે રાજમહેલમાં ખુશામતીયા લોકોથી ઘેરાઈ બેસી, તે નિશ્ચિત જાણે પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યો. પણ તે પ્રમાણેનો શુભ લોગ તેના ભાગ્યમાં ઘટ્યો નહી. થોડા સમયમાં મોગલ સમ્રાટ જહાંગીરના સંગ્રામનું નગારું મેવાડ પ્રાંતમાં વળ્યું. તેથી કરી, તે વિલાસ નિંદ્રામાંથી જાગી ઉઠ્યો.

દિલ્લીના સિંહાસનારોહણ પછી ચાર વર્ષે જહાંગીરે મેવાડ ઉપર યુદ્ધ યાત્રા કરી, સારત વર્ષના તે સમયના એક પ્રાંતથી ખીલ પ્રાંત સુધીના રાજાઓએ દિલ્લીસ્વરનું અધિપતિપણ સ્વીકાર્યું હતું. ત્યારે શું એક માત્ર મેવાડપતિ અમરસિંહ તેની સામે ઉઠ્યું સન્નક કરી ઉસો રહે ખરો, જ્યારે સઘળા રાજાઓ વીગેરે તેને

ભારતેશ્વર માન્યો ત્યારે એક માત્ર રાણા અમરસિંહ તે પ્રમાણે ન માને ખરો રાણા અમરસિંહની સેના સમ્રાટ જહાંગીરની સેનાની તુલ્ય ગણાય ખરી ત્યારે અમરસિંહનો એવો બધો અહકાર શેનો હશે તે અહકાર દલાઈ બશે.

સમ્રાટના નલાનદોએ એવી ગીતના તર્ક કરી સમ્રાટને રાણા વિરૂદ્ધ ઉભે કર્યો, ગેયોન્મત જહાંગીર પોતાની વિશ્વાસ નેના લઈ, મેવાડની પ્રતિકુળે યુદ્ધ યાત્રામાં ઉતર્યો.

ગણા અમરસિંહને બે તરફથી મડા આવી પડયું એક તરફથી નિકૃષ્ઠ ભક્ષાસલામના તેને કઠોર કાર્યદેશમાં ઉત્તરવાની મનાઈ પડતી હતી બીજી તરફ શુભ્રય યથોક્તિમાં, તેના હૃદયમાં એક પ્રાતે પેદા થઈ, તેના પિતૃપુરૂષોની જેમ હું બો ભોગવી યુદ્ધમાં ઉતરવા જુગી જતાવતી હતી તેવી ખુશીના દર્શનથી તે યુદ્ધમાં ઉતરવા ઉતેજીત થયો પણ હું ખનો વિષય જ તેનો તે ઉતેજીત બાવ લાગ્યા થળત મુધી રહ્યો નહિ તે પાછો મોગા ઓસણમાં અવમાહિત થવા લાગ્યો. દુકામાં અમરસિંહ બે તરફથી સકટમાં પડ્યો હવે કયો રસ્તો લેવો તે વિચારીને તે સ્થિર કરી શક્યો નહિ તે સમયે હીણા ખુશામતીઆઓ, તેની પાસે આવી બોલવા લાગ્યા, મહારાજ! યુદ્ધ કરવાથી શું થાય! સામાને અનર્થકર વિપદને તેડીને બોનાવવી જોઈએ જ્યાં આ ભાગત વર્ષના મધ્યમાં હીંદુ મુસલમાન રાજાઓ મોગલ સમ્રાટનું અધિપત્ય સ્વીકારે છે ત્યાં આપણે મોગલ સમ્રાટની વિરૂદ્ધ શા માટે ઉતરવું જોઈએ? આપણી નેના અને અર્થ ખર્ચ કયા? તની માથે સલાહ કરવાથી જો મધ્યમાં ઠેકાણે શાંતિ થાય ત્યારે તેમ કરવામાં હાર્યું શું છે, તેમ કરવાથી આપનું રાજ્યધન નાન મરતમો જીવવાઈ ગયેશે, વગી નતુદ સમ્રાટ તમારા રાજ્યના પ્રદેશમાં વૃદ્ધિ કરી આપશે, એ મધ્યમાં બીજાના વચનો સાંભળી રાણા અમરસિંહ મનમાં ખેદ પામવા લાગ્યો પણ તે મધ્યે તેનું હૃદય એટલું બધું આજસ્ય પરત ન થઈ પડયું હતું જે તેણે એવા ખુશામતીયાના વચનોની અવહેલા કરી નહિ એવી વિમૂઢ અને નિઃસ્વાહ અવસ્થામાં કાલાતિપાત કરતા અમરસિંહને જોઈ મેવાડના મળદેગે દારૂણ મોડમાં મત્ર થઈ ગયા તેઓ મધ્યમાં એકઠા થઈ અમર મહેલમાં આવ્યા ત્યાં આવી તેઓએ ગણાને આવેલી વિપદમાંથી બચવા તૈયાર રહેવા અનુરોધ કર્યો, સામત શિંગમણિ ચદાવતવીર રાણાની સમુજે આવી બોલો મહારાજ! આપનું આવી ગીતે આપની પ્રતિજ્ઞા પાળશે? આપ આવી કંઈ પિતૃ વચન પાળશે? વાં જુલ્ય પ્રતાપનિકના જેટા પુત્ર થઈ આપ આ પ્રમાણે આપની કુળ મર્યાદા ભંગનશે, વિચારી જુઓ આપ કેવા કુળમાં જન્મ્યા છે! કાનુ લોહી આપની ધમની માંહે પ્રવાહિત છે? દેશવેરી મોગલ ઓને નુકા નવા આપની નમુએ આવી પહોંચ્યા, આપ ખુશામતીયાના વચનો નાંભળી બીજા બની ગયા છે.

આપની નજર પાસે મોગલ લોકો દેશનો નાશ કરશે. આપની દૃષ્ટિ પાસે મોગલ લોકો પ્રજાને હંસન કરશે ! આપ જોશો અને મોગલ લોકો રજપુત મહિલાને પાતિવ્રત્યથી બ્રહ્મ કરી દેશે. બધુ તે શું તમાગથી મહન થાશે, ધિક્કાર છે આપના રાજ્યને, ધિક્કાર છે, આપના અસ્વયંને ! ધિક્કાર છે, આપના ઉચાં કુળ ગૌરવને, ત્યારે આપ, પિતૃ પુરુષોની શુભકીર્તિ બાળવી ન શકશો ત્યારે શિશોદીય કુળમાં શા માટે પેદા થયા.

વીરવર સાલંધ્રા સરદારની એ તેજસ્વિની વકતૃતાથી સંઘળાનાં હૃદય ઓત્સાહિત થઈ ગયા. પણ તેથી રાણા અમરગિંહનો જડબાવ દૂર થયો નહિ. દારૂ શેષ અને અભિમાનથી અંદાવતવીરનું શરીર અભિતપ્ત થયું. સભાગૃહના સંસુપ્ત ભાગમાં એક રૂંડો સુરોપીય આરસો હતો. રાખા વિષ સરદાર પાસે કાંઈ ન જોઈ ગાલીચાના ખુણા ઉપર પડેલ એક શિલાજડ લઈ, પ્રચંડ તેજે તે, દર્પણ ઉપર મારે. પથ્થરના પડવાથી શોભનીય દર્પણ ચુર્ચુવિચુર્ચિત થઈ ગયું. ત્યાર પછી અંદાવત સરદારે અમરગિંહનો જમણો હાથ પડી અકસ્માત તેને રાજગિંહાસનથી ઉતારી મુક્યો અને તે તીવ્ર અને ગંભીર સ્વરે બોલ્યો. સરદારો, જલદીથી ઘોડે ચઢો અને પ્રતાપગિંહના પુત્રને કલકમાંથી રક્ષણ કરો. સાલંધ્રાપતિનું એવી રીતનું આચરણ જોઈ રાણો મનમાં અભિતપ્ત થયો. તેણે તે સરદારને રાજદ્રોહી અને રાજ વમાન કારી કહી તેનો પુષ્કળ તિરસ્કાર કર્યો, પણ વિવેકી અંદાવત સરદાર તેથી મર્મ પીડીત થયો નહિ. તેની સાંમોખીબ સરદારે તેની કર્તવ્ય પરાયણતા જોઈ અત્યંત સંતુષ્ટ થયા. તેઓ સંઘળાના અંદાવત વીરસાથે એકમત થઈ રાણાને ઘોડા ઉપર ચડવાનું કહ્યું. રાણાના હૃદય માં તે અમથે પણ શેષાનળ સળગતો હતો. તેના નેત્ર પ્રાંતમાંથી અશ્નિકણ નીકળી પડ્યા. તે ઘોડો દૂર ગયો કે પ્રકૃતિસ્થ થઈ ગયો મેવાડના સરદાર સામંતોએ મેક રહ્યા તેના શેષ તરફ કાંઈ જોયું નહિ, તેઓ સંઘળા ટોળાં સાથે પર્વત ઘડી ઉતરી પાલ મેવાડમાં ન્યાં જગન્નાથદેવનું સ્થળ તે સ્થળે આવી રાણો પોતાના મુખા થયો. ત્યાં તેનાં જ્ઞાન નેત્ર ઉઘડી ગયાં. તેણે જાણ્યું કે તે વિધિમાં સિવ અપરાધી અને કસુરવાળો છે. રાણાને પોતાનો અગાઉનો અપરાધ અવહાર આઠ આવવાથી તેણે પોતાને હઝારો ધિક્કાર આપ્યા. મેવાડના નેત્રી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ છાયા રાણાના હૃદય દર્પણમાં પડી પ્રચંડ શત્રુ કરગણવા પાસે ઉભા હતા. શિશોદીયકુળનું ગૌરવ આજ સુધી જળવાઈ રહ્યું હતું. તે હવે જળવાય તેમ નહોતું. તેથી રાણો હવે નિશ્ચિંત રહે ખરે ! રાણો સમજી ગયો, કે કર્તવ્ય સાધનમાં તે પરાંડ. સુખ રહ્યો તેથી અનુચિત થયું છે. જે વાત થઈ ગઈ તે હવે મટવાની નથી. જે ઘોડું સૈન્ય તેની મદદમાં ઉતર્યું હતું તેના હૃદયમાં બેહદ ઉત્સાહ હતો. પણ તેઉત્સાહવાળું હૃદય રાણાના ઉત્સાહથી ઉદ્દીપિત થાય તો વિશેષ સુદૃઢ અને સુલાલ થાય. રાણાએ પોતાએ કરેલા અપરાધ માટે

અધ્યાપાને સના માગી, તે પોતાની મુઠ મન્દી માલપ્રાપ્તિને બોલ્યો. માલપ્રા !
અરહાર ! તમે ધિશોદીયકુળના ખગ હિતકારી અને મોહ નિગ્રામાંથી ઉદ્ધારનારું ઉત્તમ
વીરનું કામ કર્યું એ માટે તમારો હું ચિન્દૃતજતાની પાસથી બદ્ધ છું, પ્રતાપનિદે
સ્વર્ગવાન થયો, પણ પ્રતાપનિદેનો પુત્ર હજી અવિત છે આલો રણ મ્યજે શત્રુ
નમુખે આલો ! બુઝો, અમરનિદ, પ્રતાપનિદેનો ઉપયુક્ત પુત્ર છે કે નહિ

ગણાને ઉત્તરે જોઈ મામત મન્દેના જમણા ઉત્પાદિત થયા અધ્યાપા
સિંહનાદ કરી, શત્રુના મ મુખે આગ્યા શત્રુઓ દેવીર નામના મ્યજે ઉભા હતા
રજોન્નન રજપુતો તે મ્યજે આવી પટોઆ, અને તેઓએ શત્રુના ઉપર હુમલો
કર્યો. ખાનખાનાનો ભાઈ મોગલ જેનાનો અધીયનિ હતો રજપુતોને આગ્રેમ
આવતા જોઈ તે જલદીથી પાનાના એનાથા માથે આગો થયો તે દેવીર જેત્રમા
હીંદુ મુમલમાનોનું ભયકર યુદ્ધ થયું પણ અમરનિદની ઉત્તેજનાથી રજ-
પુતો ઉત્તેજિત થઈ સ્વદેશની રક્ષા કરવા માટે વિદ્યમયકર વિરત્વ નાચે યુદ્ધ
કરવા લાગ્યા, અનેક લાણુ ઉભય પક્ષમા ભયાવહ યુદ્ધ આપ્યું. અને પક્ષના
અનેક નેનિકો ગણપ્રામમા પડ્યા પણ જલદીથી કોઈનું જયપગળ્યનું ચિન્હ
દેખાતું નહિ નધ્યાન્હ કાળ વીતી ગયો દીવાકર મધ્ય જગન છોડી ધીરધીરે
ઉતરનાં હતા. તોપણ તેના તેજની પ્રખરતાનો ફાન નરોત્તો, મોગલોની તોપોએ
અવાજ કરી અધળી દિશાઓ મુમપગલથી દાવી દીધી કોઈ વસ્તુ નયનગોચર થતી
નરોત્તી, રણવીર રજપુતો તે ગણીર મુમપટલના નેનિકો મોગલ જેનાની ઉપર
આપ્યા તેઓની પ્રચંદ ગનિનો પ્રતિરોધ મોગલ મેદની થઈ શક્યો નહિ
મોગલ નેનિકો રજમાથી આરે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા તેમાથી ધક્કો
લાગ રજપુતોના હાથથી મન્દ પામી રજમ્યજે પડ્યો ને મન્દે સમરન દીવુમ
યુદ્ધ આપ્યા પછી રાણા અમરમીટે મોગલ જેના ઉપર હું દર વિજય મેળવ્યો
જય મેળવી તે પોતાના નગરમા આવ્યો

સંવત ૧૬૬૪ (ઇ સ ૧૬૦૮) એ દેવીનું પ્રતિષ્ઠા યુદ્ધ થયું. જે રજ
વીશાદક રજપુતોથી મોગલ જેના પગળ્ય પામી તે વીશાદક રજપુતોમા
ગણાનો કાકો વીજ્જર કર્યું વિશેષ પગક્રમ વાળો નીત્રાપો હતો તેને તેમજ
ગાટુળજે અને સુદર જુકોશત્યે ગણાએ મોગલ સના ઉપર જય મેળવ્યો
વીરવર કર્યું થકી વિશાળ દર્શાવત મોત્ર પદા થયું. રજપુતોના આ પાપ આગલ
જેના પગળ્ય પામી અગી, મળ્ય નેથી મોગલ સમાટ નિરુત્તમ રથા નહિ
તે પગળ્યથી તેનો પ્રચંદ વિદેવાનિ નગની ઉઠ્યો તેની યુદ્ધ પિપાયા મોગલ
વધી. એક વર્ષ પછી એટલે સંવત ૧૬૬૬મા વસતકાળે તેવું કદીથી ભયકર
યુદ્ધ દેવાની ગોઠવણ કરી, અમુદલા નામના મોગલ સુદાગના મેનાપતિપણ
નીચે દેલે રજપુતો વિરુદ્ધે એક મોગલ જેના મોદલી. મોગલ મેનાપતિ અમુદલાને

મનમા મોટી આશા હતી કે મોટી મેનાની મદદથી અમરસિંહ પોતાને હસ્તગત થાશે તથા અમરસિંહ પણ તે મરદારની ગોઠવણો અને આશા વ્યર્થ કરવા તૈયારી કરવા લાગ્યો રણપુર નામના પ્રશસ્ત ગિરિપથમા બન્ને દળો એકઠા થયા ક્રમે ઘોર યુદ્ધ થયું, રણવિચારદ તેજસ્વિ ગુપ્ત સંદેશ પ્રેમિકતાથી અદ્ભુત પરાક્રમ સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેઓએ મોગલ સેના વ્યુહનો ભેદ કરવા એટલે કરી તેઓની એટલે કૃપાળી થઈ મોગલ સેના વ્યુહનો ભેદ કરી મોગલને હલિત અને વિનાશિત કરી તેઓ અગ્રમ થયા ઘણું કરીને સઘળી મોગલ સેના નિપાતિત થઈ માત્ર થોડા મેનિક પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયા કાશ્યપ મામના સાતમા દીવસે આ યુદ્ધ થયું *

તે દીવસે, શિશોદીય કુળનો નિર્વાણમુખ તેજેવન્દિ એકનાર પ્રચંડ તેજે પ્રવલિત થઈ ગયો મેવાડનું તેજ જનવત જ્યોતિમા પ્રકાશવા લાગ્યું તે સુદ વ્યાનારમાળે જે રણપુતોએ પરાક્રમના કામ કરેલ છે તે તે રણપુતોની નામાર્ચી સ્વદેરા પ્રેમિક વીરોની પવિત્ર તાલિકામા દાખલ કરના જેવી છે ના યથોચિત

મેવાડમા દેરીર અને રણપુત પવિત્ર સ્થળમા ગણાયેલ છે તેમ તેના અનુતાપ ઉપનિષદી પરાજય પામવાથી સત્રાટ જહાંગીર અન્યત્ર ગયા તે સભા સ્થળમા થોડા રણપુતોએ તેની વિશાળ સેનાનો પરાજય કર્યો તે મરણ પામ્યો એ રીતે છે તે બન્ને પરાજયથી તે બીવન્દિ નિર્મલ થયું । માતા પૃથ્વી એક મોટા

* દેરીમા ગયમા બીજા મ

યાના પડેના તે યુદ્ધ વાપાર બન્ને લીલાસ્થળી ચિતોડપુરી પામ્યો પણ તેને મહાથ મોટો સંઘે અને મસજીદ કોની મદદથી તે ચિતોડપુરીનું રક્ષણ કરે ચિતોડ

- ચિતોડ એ જહાંગ દયો હતો, તેથી તે થોડા સેજમા વચિત થયો છે ચારે તિથાએ દસ મળે પછી વહાલી સ્વાધીનતા તે હારી બેઠો ગણો ચિતોડનો સુર દેવાલયો અને મનોર્થમા વસવા લાગ્યો દુન્દર્શીય અમરાત્મા પ્રતાપસિંહનું ભાવી આબાદીનું નિર્ગમન યજ્ઞમા પામ્યું, થોડા મમયમા ગિહોટ કુળનું સ્વાધીનતા રત્ન નેવામા અધુરે ચિતોડપુરી પામવાથી મેવાડના ઝોછામા ઝોછા એશી કીલાઓ પર એક નગર પામ્યો તે મધ્યમામા અતલા નામનો કિલ્લો તેના હાથમા જે રીતે ગિરિગ ને રીતાનું વિવરણ આ અધે આપવું મપૂર્ણ યોગ્યતા ભરેલું છે તે કિલ્લો પડે છે, ચિત્ર । મમયમા મેવાડના બે શ્રેષ્ઠ નામત મપ્રદાયમા લય કર પ્રતિદ્વિતા પ્રતીધામિનોડ, વિવરણ પઠનીય છે પાસેથી તે છતી રીધું,

વચ્ચા અકબર બાંધાદના સંદેશ છે તે પાર્વતી અને ચળનના સમગ્રે અધે સ્થાપિત કર્યો, દીર્ઘકાળ વાપી અવરોધ પડે પુત્ર વધર્મના ત્યાગ કરી ચવન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તેનું અકબરને હસ્તગત થયું, એમ જો બન્નું ત્યાગમા મહામનુષા માહમિદ મેનાપતિ હતા

પૃતાંતની ચિંતાથી તેનો રોષ અને વિદ્રેષ વધી ગયો વળી એક સેનાદળ તૈયાર કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. તેણે રાણાનો બળ ક્ષય થાય એમ યોજના કરી, સમ્રાટ જહાંગીર હાંદુઓના બદલુગ નરકારથી વાકીફ હતો સમ્રાટનું તે બાબતનું કોશલ ક્રમવાગું નીતરતું નહિ ગણના સહાયબળનો ક્ષય કરવા સમ્રાટ જહાંગીરે, ચિતોડના તિંહાત્તને એક રજપુતને રાણાનો ઇત્કાળ આપી અભિષેક કર્યો. તે રજપુતનું નામ તાગરજીત હતું એ પાખડી રજપુત કુલાગારે શિશોલીયકુળને કલંક લગાડી સમ્રાટ અકબરનો પક્ષ પકડ્યો હતો જહાંગીરે પોતાના હાથે તાગરજીતનો રાત્ર્યાભિષેક કર્યો અને રાત્ર્ય ખડગ તેના હાથમા આપ્યું નવો રાણો નવી મોગલ સેનાથી રક્ષિત થઈ ચિતોડ ધ્વનંગણ ઉપર રાજપણ ચલાવવા અમર થયો. નર્મદ મોગલોના હાથથી અનગ લે કે ચિતોડનો પૂર્વ માત્રા ઉપર ધ્વજ ફોડો હતો તોપણ તેની આબાદી ને યોદ્ધા માત્ર ઉપર રહીજતી તે કાંઈ સાધારણ પુત્રો તેના પ્રભુપદ ગાનવનો અવશિષ્ટ ભાગ એક સર દોમસરો નામના અંગ્રેજ કરવા નામો મોઘે ઉપર ને પત્ર લખ્યો છે, તે પત્રના સામ્યી ચિતોડના અવશિષ્ટ અનેક નેનિકો ૧ ૨ ૩ છે

દેખાતું નહિ નધ્યાન
ઉતરના હતો તોપણ તેના તાગરજીએ, પોતાના પિતૃપુરુષોના પ્રનદ ગારવના નવાજ કેવી નધળી દિશાઓ ધુમ્મર મિહાસનુરધાપુરું દંધમરૂ સમશાન જેવી નહોતી. રણવીર રજપુતો તે ગભીર પ્રમદેલનાસ્ત ધારણ કરી. પણ સમ્રાટે જે આશ્વા તેઓની પ્રચંડ તતિનો પ્રતિરોધ મોગલોએ શાથી કે કોઈ પણ મેવાડ મોગલ સેનિકો ગુમાથી ચારે તરફ પલાયન કરવાથી કૌતુહળનો વશવર્તી ભાગ રજપુતોના હાથથી મગ્ધ પામી ગુમથળે પડયેલ નીતર યદ્ય એ નશીબ સુદ આશ્વા પછી રાણા અમરસીહે મોગલ સેના ઉપર પોતા મનકુળક થવા જય મેળવી તે પોતાના નગરમા આગ્યો

મંવત ૧૬૦૪ (ઇ સ ૧૬૦૮) એ દેવીગુ પ્રતિપાત અભિષિક્ત હતો વીશાદ રજપુતોથી મોગલ સેના પગજય પામી તે સેનામાં તે વિદ્રેષ ગણાનો ટાકો વીરવર કર્ણ વિશેષ પગકમ વાળો નીવડે હતો તેના બાહુબળે અને સુંદર રણક્રીસદ્યે ગણાએ મોગલ સેના ઉપર જહાંગીર સમુદ્ધ વીરવર કર્ણ થકી વિશાળ કણવત ગ્રામ પદા યસુ રજપુતોના બાપ આપ રજા મેના પગજય પામી બગી, મણુ તેથી મોગલ સમ્રાટ નિરૂત્સાહ થા, તે કોઈ તે પરાજયથી તેનો પ્રચંડ વિદ્રેષાન્તિ અગળી ડડ્યો તેની યજા, તે ભેદ તેના વધી. ચોક વર્ષ પછી એટલે સવત ૧૬૬૬મા વસતકપે દશને, તે બીલકુલ સુદ કરવાની ઝોડવણ કરી, અમુલના નાનના મોગ માન્યતાને હઝારો ધિલ્લાર નીચે તેણે રજપુતો વિરૂદ્ધે એક મોગલ સેના મો નગર અધકારમય થઈ ગયો.

મેવાડના સ્તંભો જોઈ તેનું તદ્દય કંપિત થવા લાગ્યું. તેના પુર્વ પુરૂષોએ હીંદુ વિદેષી રાજાઓ ઉપર જય મેળવી, તે સઘળા ગૌરવ સ્તંભ સ્થાપ્યા છે, તે ગૌરવ સ્તંભને મલિન કરવા આજ સાગરજી પેદા થયો. સાગરજીનું તદ્દય કાયમ ચિંતા-તુર રહેતું હતું.

એ રીતે સંતત નીપીડીત થઈ એક દિવસ સાગરજી ઉન્મત જેવો થઈ ગયો. ભટ્ટ ગ્રંથમા લખેલ છે જે એકવાર ગંભીર મધ્ય રાત્રીએ, ભીમાકાર ભૈરવ સાગરજીના સમક્ષ આવી ઉભો, અને તે કર્કસ્વરે બોલ્યો જે “ દુરાચાર ? રજપુત, કુળાધમ ? આ પાપ રાજ્યનો હમણા પરિત્યાગ કર ? નહિતો તારૂ મંગળ યાશે નહિ. ” ચિતોડપુરીમાં અનુત્તમ સાગરજી જોઈ દિવસ રહી શક્યો નહિ. તેણે પોતાના બ્રાતૃપુત્ર અમરસિંહને બોલાવી ચિતોડ : રાજ્ય ભાર તેના હસ્તમાં સોંપ્યો અને વિષમય દાયિત્વમાંથી છુટી, તે વિજન, કંધર & ગિરિશુંગ ઉપર જઈ વિશ્રામ કરવા લાગ્યો. પણ તેથી તેને શાંતિ મળી નહિ, થોડા સમય પછી સમ્રાટના હુકમથી તે દિલ્હીની રાજ સભામાં આવ્યો જહાંગીરે તેનો યથોચિત તિરસ્કાર કર્યો. તે તિરસ્કાર, વિવિધ તીવ્ર શરબજની જેમ તેના અનુતાપ દગ્ધ તદ્દયમાં પેઠા. ભયંકર યંત્રણાથી તે અધિર થઈ પડ્યો. તે સભા સ્થળમાં પોતાની છરીથી પોતાનો હૃદયપિંડ કાપી સમ્રાટના સમક્ષ તે મરણ પામ્યો. એ રીતે સ્વદેશદ્રોહી વિસ્વાસઘાતકનું ઉપયુક્ત પ્રાચાર્યિત થયું. માતા પૃથ્વી એક માટી-ભારમાંથી છુટી.

અમરસિંહ, પિતૃ પુરૂષોની લીલાસ્થળી ચિતોડપુરી પામ્યો. પણ તેને સહાય નહોતી. સંબળ નહોતું, ત્યારે કોની મદદથી તે ચિતોડપુરીનું રક્ષણ કરે. ચિતોડપુરીને પામવાથી જે મહાનંદ થયો હતો, તેથી તે થોડા રોજમાં વંચિત થયો. આનંદની સાથે ગ્રાણી પછી પણ વહાલી સ્વાધીનતા તે હારી બેઠો. ગણો ચિતોડનો પરિત્યાગ કરી પર્વત પ્રદેશમાં વસવા લાગ્યો દુરદર્શિય અમરજીમા પ્રતાપસિંહનું ભાવી દર્શન યોગ્ય રૂળે પરિણામ પામ્યું, થોડા સમયમાં ગિરહોટ કુળનું સ્વાધીનતા રત્ન અપહૃત થયું. ચિતોડપુરી પામવાથી મેવાડના ઓછામાં ઓછા એરી કીલ્લાઓ અને એક નગર પામ્યો. તે મઘળામા અંતલા નામનો કિલ્લો તેના હાથમાં જે રીતે આવ્યો તે રીતનું વિવરણ આ સ્થળે આપવું અપૂર્ણ યોગ્યતા ભરેલું છે તે કિલ્લો જીતી લેવાનાં સમયમા મેવાડના જે શ્રેષ્ઠ નામત મ પ્રદાયમા ભયંકર પ્રતિદ્રક્ષિતા ચાલી હતી. તેનું વિવરણ પઠનીય છે

* કંધર એક વિનિઞ્જસેલ છે તે પાર્વતી અને ચળવના સંગમે ગ્યજે સ્થાપિત
 ૧- તેજ સાગરજીના કુલાના પુત્રે નવધર્મનો ત્યાગ કરી યવન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, તેનું નામ મહોબનમાં હતું, જહાંગીરના રાજ્યકાળમા મહોબનમા માહમિક મેનાપતિ હતો.

જહાગીરનો લાયકર ત્રીજો થુદેધાગ માલગો ગણો. અમગમિહ જોઈએ તેટલુ લગકર વધારના લાગ્યો. પણ મોઝવ લોકના આવવાનો વિલગ જોઈ તેણે કેટલાક ગામડા અને એક કિન્ચો, મોગવના હાથથી લઈ લેવા સકપ કર્યો. સુદ યાત્રાના મધ્યમાં આવેલા તરિયાં થયા, એટલામાં મેનાદગના સમૂખ લાગનો અધીકાર લોગવવા માટે સદાવત્ અને શક્તાનત્ ગજ્જુત કુગનચે મોટો મધર્થ પેદા થયો, સદાવત્ ગજ્જુતો જેટલુ હતા, આગસુધી તેઓ તે અધિકારનુ મમાન લોગવતા હતા. પણ શક્તાવત ગજ્જુતો પુખ્ત પરાક્રમવાળા નીવડવાથી એ અધિકાર લોગવવા તેઓએ દરખાસ્ત કરી ગણો અમગમિહ ઉલય મદદમાં પડ્યો. કયા નમ્રદાયના હાથમાં તે અધીકાર આપે તો તે નિર્ણય કરી રાખ્યો નહિ, એક નમ્રદાયને મમાનિત કરવાથી જીજો નમ્રદાય બેદીલ થઈ પોતાનો પણ છેડીદે તેમ હતુ. હુકામાં જાને નમ્રદાયનુ આતુકુ થાય તોજ નણ્ણનુ મકટ ફર થાય તેમ હતુ તેણે અનેક ક્ષણ વિચાર કર્યો મરીઓ માથે અનેક તર્કનિર્ણય કર્યા પણ કાઈ જાનનો નિશ્ચય થયો નહિ તેને સુગો જોઈ, જાને નમ્રદાયવાળાઓ ખડગની નહાથે, ત વાતનો ચુકાદો કરાવુ સ્થિત કર્યુ, એવામાં રાણો અમગમિહ બોલી ઉઠ્યો જે જ નમ્રદાય અતવા કિલ્લામાં પેમી મકે તે નમ્રદાય તે અધિકારનો લોગી વાય, રાણાનુ એવુ બોલવુ સાલગી ચદાનત અને શક્તાનત અનવા કિલ્લા તન્ક આવા.

ગજ્જધાની પુરી દિશામાં નવ તાપ ઉપર એ કિ જો હતો અતવા એક ઉંચી ભુમિના માથા ઉપર આવ્યો તની ચોતન્ક કો હતો, તે કો પાપાબુમય હતો તેની ઉપર વચ્ચોવચ્ચે એક ગોળાકાર નક્કયાળા હતી કિલ્લાનામાત દેવામાં કીલ્લાના મૂળ ભાગને પોત કરી એક તન્કિણી વહેતી હતી અતવામાં મધ્યમાં દુર્ગનક્કની અટ્ટાલિકા એ અટ્ટાલિકાની આગે તન્ક આઈઓ હતી અતલામાં પેમવા માટે દેવળ એક બાર હતુ.

પરોદીયુ શક ન થયુ તેની પહેલાં વિવાદ કરતા જે મામતા પોત પોતાનુ મેનદગ કર્, અતવા તન્ક દોડયા અતવા કિન્ચો યવનનો કમબમાં હતો જે વીર, યવનોનો મહાન કરી અતવાને કમરે કરે, તન્ક લગકરનો ગારવનો સુગ માથે પહેડે, તેનાજ કાથમાં મેનાડના મેનાદગનો મસુખ ગ્લણુલાગ મોપાય તેમ હતુ.

મૂર્ખ ઉદિન વચો તેની ઉદભિન્ન નરિન નજી નક્ક શીરે અને પરત શીરે કીડ કરતી હતી એટલામાં શક્તાવત ગજ્જુતો અતવાના કિલ્લાના દ્વાર દેશે આની પહોચમાં તેઓએ શત્રુ ઉપર અતકિંત ભાવે હુમલો કર્યો પણ યવનો તેઓનો અભિપ્રાય બગી, ચોડા નમયમાં હતીયા લઈ ઉભા થયા તેઓમાં

ખન્ને દળ વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ આરંભ્યું. ચંદાવત્ રજપુતો માર્ગ ભૂલી એક મોટી પર્વતની તળેટીમાં જઈ ચડયા, તે દુર્ગમ પ્રદેશમાંથી નીકળવાનો રસ્તો ન માલુમ પડવાથી તેઓ અંહી તહીં ભટકવા લાગ્યા. એટલામાં તેઓએ એક ભરવાડને જોયો, ભરવાડને પોતાનો પ્રથમ દર્શક બનાવી તેઓ થોડા સમયમાં અંતલા તરફ આવી પહોંચ્યાં. ચંદાવત્ રજપુતોએ પોતાની સાથે લાકડાની નીસરણીઓ રાખી હતી. તે નીસરણીઓ કિલ્લા ઉપર લગાડી ચંદાવત રજપુતો કિલ્લા ઉપર ચડયા. પણ ચવનોના ફેંકેલા ગોળાના પ્રહારથી ચંદાવત્ રજપુતો નીસરણી ઉપરથી રખવિત થઈ નીચે પડયા. વિધાતાએ, તેઓના ભાગ્યમાં, સેનાના અગ્ર ભાગનો અધિકાર લખ્યો નહોતો, ક્રમે બન્ને દળની પ્રચંડ ગતિ પ્રતિરૂદ્ધ થઈ. ચંદાવત્ અને શકતાવત રજપુતો શત્રુઓ સાથે ભડવા લાગ્યા. શકતાવત સરદાર એક મોટા માતંગ ઉપર ચડી બેઠો હતો. ખીજે કોઈ ઉપાય ન દેખતાં તેણે કિલ્લાના દ્વાર તરફ તે માતંગને હાંક્યો. મોટા નાહકરી, તે રણમાતંગ. કિલ્લાના દરવાજા તરફ ચાલ્યો. કિલ્લાના દરવાજાના બારણામાં મોટા મોટા ખીલા હતા તેથી બારણા તોડી દેવા, માતંગની એટા વીરૂળ થઈ. અનેક શકતાવત વીરો શત્રુના હાથે મરાણા. પણ શરૂઆત સરદાર તેથી નિરૂત્સાહ થયો નહિ. અકસ્માત ગગનમંડળ વિદારિત કરી, ચંદાવત્ પક્ષે ઘોર જયનાદ કર્યો. શકતાવત્ સરદારનું હૃદય કંપિત થયું. તે પોતાના રણમાતંગની પીઠ ઉપરથી ઉતર્યો અને દરવાજાના બારણાના ખીલા ઉપર ચડી ઉપરના ખીલા ઉપર બેસી તે હાથીના માવતને બોલ્યો. હાથીને મારા સાથે હાંક, નહિતો તારૂં મરતક છેદન કરીશ. આવતે પોતાના ધણીનો હુકમ પામ્યો. જયંકર ગજરાજ કઠોર બળ સાથે તે બાંધથયેલાં બારણાં ઉપર પડ્યો. તેના બીપણ વેગ વાળા પાતથી બન્ને બારણાં ખંડવિખંડિત થઈ ભાંગી ગયાં, શકતાવત સરદાર પણ તે બારણાં ઉપરથી પડી મરણ પામ્યો. પણ તેના અત્યુથી તેના સેનિકોને કાંઈ પણ અનુત્સાહ થયો નહિ. દળ પતિ પડી મરણ પામ્યો. તેનું મુઠકું ભુમિ તળે ચળદાયેલું જોઈ તેઓનો ૬-૫-૧ તેને લઈ લેવામાં, નહોતો. તે ધુળમાં ખરડાયેલ ધણીના મરદાને ચળદી તેઓ પ્રચંડ વેગે, ઉઘડેલા દ્વારથી કિલ્લામાં પેદા. આવી રીતનો આત્મત્યાગ સ્વીકારીને પણ શકતાવત્ સરદાર પોતાના સંપ્રદાય માટે તે દિવસે સંમાન પામ્યો નહિ. ચંદાવત્ સરદાર શત્રુના ગોળાથી નીસરણી ઉપરથી પડી મરણ પામ્યો. તેના બદલામાં ખીજે સરદાર તેના ઠેકાણે નીભાયો, તેનું નામ વાંદા ઠાકોર હતું. જેઓના મનમાં માયા મમતા હોતી નથી તેઓમાંથી વાંદા ઠાકોર એક હતો. તે જોયો વીર હતો તેવાજ નિર્ભીક અને તેજસ્વી હતો, તે કિલ્લા ઉપર ચડ્યો હાથમાં રહેલ જયંકર ખડગદ્વારાએ શત્રુનો તે સંહાર કરવા લાગ્યો. છેવટે હીરોલ, હીરોલ, એવા શબ્દો બોલી, તે જયથી

ઉત્કુળ થયે. અંદાવત્ રજપુતો અંતણ કિંલો જીત્યા અંદાવત્ સરદાર ચિતકાર કરી બોલી ઉઠ્યો, અંદાવત્ રજપુતો અંતણનો કિંલો જીત્યા, મેવાડની જય પતાકા અંતણના કિંલો ઉપર ફરકવા લાગી.

ગણા ઉદયચિંહના ચોવીસ પુત્ર હતા. તેમાં શકતચિંહ ખીજ નખરને પુત્ર હતો. શકતચિંહ આજ્યાવરધામાંથી નિર્ભીક અને તેજસ્વી નીવડ્યો. આજ કાળની સુકુમાર અવરધામાં તેના યૌવનની તેજસ્વિતાની અને નિર્ભીકતાની રેખા પાત થઈ હતી એમ કહેવાય છે જે શકતચિંહની કોપ્ટી ગણનામાં નેશીએ ગણીને કહ્યું હતું જે “ શકતચિંહ મેવાડનો કલકરવરૂપ થાશે ” નેશીનું ભાવિ કથન યથાર્થ નીવડ્યું. રાત્રો ઉદયચિંહ ત્યારથી શકતચિંહ ઉપર વિશેષ વિગત રાખવા લાગ્યો. પણ અપન્ય મ્નેહના વશે તે તેના ઉપર અમઢાચરણ કરી શક્યો નહિ પણ કાળની વિચિત્ર ગતિ શકતચિંહ પિતાનું ચક્રચુગ થઈ પડ્યો. એક મમથે તેને પિતા અપન્ય રનેહુને ત્યાગ કરી તેનું માથું કાપી નાખવા તનખર થયો હતો.

શકતચિંહના આજ્યાવરધામાં નિર્ભીકપણાનું એક વિવરણ લેવામાં આવે છે. સુકુમાર વયમાં પીતાની પાસે બેસી એકવાર બાલક સુલભ રમત કરતો હતો. તે મમથે એક અસ્ત્રકાર નવી છરી બનાવી તે લઈ રાણાની પાસે આવ્યો. રાણા મુક્ત પાઠકા લઈ તેને કાપી છરી વીગેરેની તીક્ષ્ણતાની પરિક્ષા કરવાનો રીવાજ છે, તે અનુસાર તે નવી છરીની તીક્ષ્ણતાની પરિક્ષા કરવાની ગોઠવણ થઈ. એટલામાં બાળક શકતચિંહ તે છરી અસ્ત્રકાર પામેથી લઈ લીધી અને કહ્યું “ બાપા ! અસ્થિમાન કાપવા માટે આ છરી નથી ” બોલતા બોલતા તેણે પોતાના સુકોમળ હાથ ઉપર તે છરી બેસાડી. તીવ્ર વેગથી કપીર નીનરવા જાન્યું. લોહીથી તેનું આમન ભીંભઈ રાતું મઈ ગયું. શકતચિંહના સુકુમાર મુખ મંડળ ઉપર કોઈ રીતનાં જ્ઞાનિના ચિન્હ માણ્ય ન થયા. તે જોઈ મહાના લોકો જુદાજુદા તરફ વિતર્ક કરવાં લાગ્યા. ગણા ઉદયચિંહના હૃદયમાં જે ભાવ ઉત્પન્ન થયો તે તો ઉદયચિંહ ભણતો હતો. તેણે તત્સપ્ત શકતચિંહનું માથું કાપી નાખવા આજ્ઞા આપી. તેને ઠોકર ફૂકમ પાળવાને એકદમ ગોઠવણ થઈ. બાલક શકતચિંહને વધ્યભૂમિ ઉપર લઈ ગયા. એ નમથે નાક આનરદાર ગણાની નમુએ આવી બહેર કયું, મહા નાનું કૃપા કરી આ દીનનું નીવેદન નાલજો. મારી ઉપર મહેરબાની કરી આપે અને વ.ગ મને પરદાન આપવા ઈચ્છા ગતારી છે ઉપચુક્રા નમય ન આવવાથી શિર ફોડ્યું નથી આ નમથે માગે ઉપચુક્રા નમય આવ્યો છે. એટલે કે કયા દરે આવી ની કમના પુરી. દીનને ચરિતાર્ય કે. રાણાએ અકપટભાવે કહ્યું તેઓનો અભિમાને ગા અબીગાજે ગાઉં ગાઉં હું હાલ આપની અબી

લાખા પુરી કરી આપું ! આમંત શિરોમણીના હૃદયમાં આશાનો ઉદ્ગ્રેક થયો તે હિંમત ધરી બોલ્યો. મહારાજ ! હું અર્થ ચાહતો નથી, ગૌરવ ચાહતો નથી ઉંચી પદવીને ચાહતો નથી, મારી એકજ પ્રાર્થના છે જે રાજકુમારની પ્રાણદંડની આજ્ઞા મોકુફ કરે. મારે પુત્ર નથી કન્યા નથી. મારા વિપુલ ચેલવનો કોઈ ઉત્તરાર્થીકારી નથી. હાલ રાજકુમારને ધર્મપુત્ર ઠરાવી ચ દાવત ગેત્રને અનંત નાશ-માંથી બચાવવા આહું છું. મહારાજ કૃપા કરી આ દીનની વિનતિ સ્વિકારશે. ઉદયસિંહે રાજકુમારની પ્રાણદંડની આજ્ઞા મોકુફ કરી. સાલગ્રાધિપતિએ શક્ત-સિંહને ધર્મપુત્ર ઠરાવ્યો. વૃદ્ધાવસ્થામાં સાલગ્રાધિપતિના પેટે એક પુત્ર અને પુત્રી પેદા થયા. તે સમયે રાણા પ્રતાપસિંહનો એક હૃત શક્તસિંહને બોલાવવા આવ્યો.

શક્તસિંહ અને પ્રતાપસિંહ બન્ને ભાઈઓ એકઠા મળ્યા. શક્તસિંહ પાલક પિતા અદાવત સરહારની રજા લઈ પોતાના ભાઈ પ્રતાપસિંહ પાસે ફરેવા લાગ્યો. પણ દોહાગ્યવશે તેઓનું મોહાદ લાંબા વખત ચાલ્યું નહિ. એકવાર બન્ને ભાઈઓ મૃગયા વ્યાપારમાં ગુંથાયા હતા. લલચ સંબંધે બન્ને ભાઈઓમાં ઘેર વિવાદ ચાલ્યો. પ્રતાપસિંહ તીવ્રસ્વરે બોલ્યો ? આવ મેદાનમાં આવ ! કોનું બાણ વ્યર્થ ગયું છે જો ! શક્તસિંહના મસ્તકનો એક કેશ પણ કંપિત થયો નહિ. તે અવિદ્યુત સ્વરે બોલ્યો “ ચાલો આવો મેદાનમાં ! ચાલો. એટલામાં બન્ને ભાઈનું ઢંઢ ઝુલ્લ થવા લાગ્યું. શિશોદીયકુળનો સર્વ નાશ થતો જોઈ સઘળા લોક દિગ્મૂઢ થઈ ગયા. કોઈ તેઓને બારવા ગયું નહિ. ગિરહોટકુળનો પરમ મિત્ર પુરોહિત તે જોઈ ત્યાં દોડ્યો આવ્યો, લડતા બે ભાઈઓ વચ્ચે તે આવી ઉભો રહ્યો. જુદી જુદી જાતનાં મિષ્ટ વચનો કહી તેણે તેઓને તે કામથી બંધ રાખવા ચેબ્ટા કરી. પણ તેની ચેબ્ટા વિક્ષણ થઈ ગઈ, ત્યારે પુરોહિતે છરી લઈ પોતાનો ત્હપિંડ છેદ્યો. અને તેઓના મધ્યમાં પડ્યો. ઘસાહત્યા થઈ પુરોહિતના પવિત્ર શોભિતે રાજકુમારના વિમલ ચરિત કલંકિત થયાં, ઘસાહત્યાનું મહાપાતક તેઓના શિર ઉપર આવ્યું. ત્યારે મોહાંધ ભાઈઓની આંખો ઉઘડી, પ્રતાપસિંહે, “મેવાડનું રાજ છોડી દેવા, શક્તસિંહને હુકમ આવ્યો, તેજસ્વી શક્તસિંહ તેમાં સંમત થયો, મોટાભાઈની ચરણવંદના કરી તેણે મેવાડનું રાજ્ય છોડ્યું, શક્તસિંહ પ્રતાપસિંહના ભયંકર શત્રુને જઈ મળ્યો. પ્રતાપસિંહે, મરેલા પુરોહિતની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી તેના પુત્રને ભૂમિવૃત્તિનું દાન કર્યું તે દીવસે બન્ને ભ્રાતાનો વિયોગ થયો, ત્યારપછી અનેક દીવસે શક્તસિંહ મોટા ભાઈ પ્રતાપસિંહની પ્રાણ રક્ષા માટે જોરાસાની સુલતાની બે સેનિકોની પાંત્રે રાખી પ્રતાપસિંહ પાસે આવ્યો. તે દિવસે બન્નેનું સુભાનૃત્વ રચાણું. તેને

શક્તસિંહના સત્તર પુત્રો હતા. તે સત્તર પુત્રોમાં એકતા અને ભાતુભાવ નહોતો, જે દિવસે તે આ જગતમાંથી વિદાય થઈ ગયો. તે દિવસે, મા. પુત્રોને

ધુમાયમાન પિત્રેષ અગ્નિ પ્રચડવેગે સળગી ઉઠયો તેથી તેઓમા અતર્વિચ્છેદ થયો પોતાની અત્યેષક્રિયા કરવા એક પૂત્ર જન્મી શિનાય મધ્યા પુત્રો નદી તીરે ગયા અત્યેષક્રિયા કરીને મધ્યા વીનમરોર કિલ્લામા આવવા લાયા લણુએ પ્રથમથી કીલ્લાના દ્વાર બંધ રાખ્યા હતા તઓ મિલ્લામા પેગી શક્યા નહિ તેણે લણુ વીગેરેને વારવાર બોલાવ્યા પણ લણુએ દ્વાર ખોલ્યા નહિ લણુએ કીલ્લામાથી જવાળ આપ્યો “ તમે નહુ બીજા સ્થળે આશ્રય શોધો આ સ્થળે તમને રહેવાનું સ્થાન નથી ” માટે ઘણાના પેન લગવાના છે, ગમ્તમિલનો બીજો પુત્ર અચળ બહુ મોલ પામ્યો તે નમ વચ્ચે બોલ્યો “ તમે એ ત્રા કીલ્લાના બારણા ઉઘાડો ” બીજો અમાન પી પુત્ર અન્નરાત્ર વીગેરે લા બીજા થળે જઈએ, તેથી કીલ્લાના બારણા ખુલ્યા વયા અચળ પોતાના પદ નાના ભાઈઓને વડ અન્નરાત્ર પગિયાર ઘાડા વીગેરેને નર્ગ નમ્યાના પરિવારમહિત ઇંડર નામ્ય તરફ ચાલ્યો અચળની ની ગર્ભવતી હતી એવે ક તમે લઇ મોગ સાવધપણથી જવાનું હતું તેઓ પાલોડ નામના સ્વગની પાસે આવી પહોંચ્યા એલામા અચળની વનિતા પ્રમવ વેદનાથી પીડા પામવા લાગી એવે તે મધ્યા ત્યાથી અજાગ વધી ગયા નહિ

તેઓએ પાલોડના ગનિયુડ નન્દા પારે આશ્રય માગ્યો એવા નકટમા તે સગદા તેઓને આશ્રય આપ્યો નહિ તે સ્થળે જન્ડવી દેવીનું એક ભગ્ન દેવાવય હતું તેઓએ તે જર્ણ મદીન્મા આશ્રય લીધો તના એક ખુણામા જઈ તેઓએ આસ્વજન પ્રનવા સ્ત્રીને સુવારી તે મમથે પ્રચડ વંશે સુમવધાર વગ માહ પડવા લાગ્યો તે તોફાનમા મદી કપવા લાગ્યું મદીની ભીતમા ગહેવો એક મોગે શીલાખડ સ્થપિત થયો તે જાણનાની અનસ્થાનાગી સ્ત્રી ઉપર પડનાની તેયારીમા હતો અખીલના નાના ભાઈ બન્ડે પોતાના મન્તક ઉપર તે ઉપારી લીધો તેના બીજા ભાઈઓ પાનેના વનમા જઈ એક બાવળનું ઝાડ પીને લાચા, તે બાવળનું લાકડું તે પરતા પથગની નીચે ટેકા ઉપે સુધી દીધું

વિશ્વમાતા જન્ડવીના ભ ન મદીન્મા તે ભયકર દુર્યોગમા શકતાવત વીર અખીલની પત્નીએ એ નવકુમાને પ્રમવ આપ્યો તે નવકુમારની આકૃતી એઈ તે મધ્યા જુદીનુદી આગા જોષણુ ઉગ્યા લાયા અને મધ્યાએ એકમત થઈ તેનું નામ “ આગા ” ગણ્યું મહામાયા જન્ડતનયાએ તેઓ ઉપર સતુષ થઈ આશાપૂર્ણ કરવા માટે તેઓને દર્શન આપ્યા તેની મરેરગાનીથી નવપ્રસૂતી સ્ત્રીના ફારીન્મા અધીક જોર આપ્યું તેઓ મહુ ઇંડરના તરફ ચાલ્યા યોગ્ય સમયે ફારીના ઇંડરમા પહોંચી ગયા ત્યાના સામન તાંએ તેઓને પન્માદે આશ્રય આપ્યો, તેઓના ભરણપોષણ માટે ઉપયુગ લ્પમિવૃત્તિ તેણે આપી

ઇન્ડર સામનકર્તા ગઠોડ નજના મળ અને સુખાવહા રાવહાથી

સમીપ થઈ, અખીવ પોતાના મધ્યે આથે આનદથી તે રાજ્યમા પોતાનો કાળ કહાડવા લાગ્યો તે સમયે રાણાનો પ્રધાન મર્ચિય પ્રમિદ્ધ જૈનપીઠ શનુજ્ય થકી પાછો આવતા એક નિશા ત્યા જાગનાને ગરો તે પરિનામ માટે પદ મદીગમા ત્યા નહેવો હતો નત્રીના પુષ્કળ વગ્નાદથી તેનું પદનદીર ઉડી જનાનો સભવ થયો ભયથી મત્રીવરના પ્રાણ જવા લાગ્યા તે ભયર દુર્યોગમા આત્મચક્ષા માટે કોઈ ગીતનો ઉપાય શોધી શક્યો નહિ બન્ન પ્રિયે ભાઈઓએ આવી મત્રીવરને તે મોટી આપત્તિમાથી બચાવ્યો તેઓનું તે પન્હિતાનુષાન જોઈ મત્રીવરને ઘણુંજ આનદ માન્યો તેણે તેઓનો પગિચય પુછ્યો તેના પ્રયુત્તરમા મધગી ખીના લાણી તે બોલ્યો “તમે અહિ નહો છો તેથી તમાની મોભા નથી” ચાલો ! ઉદયપુરમા ચાલો ! હું નિદ્રય કરી રહું છું જે મહાનગરને કહી માલગી તમને ઉપયુક્ત પદ અપાવીશ પણ તેઓ તેના અનુગમે મમત થયા નહિ રાજના નિમત્રણ વિના જવું તેઓને યુદ્ધ લાગ્યું નહિ હુકામા અધીક દીન તેઓનું ત્યા રહેવું થયું નહિ દિવિરાત્રના વિરુદ્ધે તક્ષક લેવા માટે અમરસિંહે તે સમયે સેના મચ્છ કર્યો તેણે તેઓને મોવાના હા મોઝાંધો તે ફાતની સાથે તેઓ ઉદયપુરમા અગ્યા

ઉદયપુરમા આવી ગળાવત ગજપુતોએ જે ડામ કરેલા છે તે કામો સાધા રણ હોઈ પુરેપુરી ગજમખિના માનુસ પડયા છે ચરનો માથે એક સમય રાણાનું યુદ્ધ થયું તે સમયમા મત્રીએ ગિરિ પ્રદેશમા હાવણી ગળવા રાણાને ફગ પડી હતી, ગીતનાગની મત્રી, વગી તુષા મહિત ગિરિ પ્રદેશ એવી અવસ્થામા ગણાને કોઈ રીતની હઠકત ન થાય તેના માટે ચોધે અને બન્ને ઢગવામધ કાપ્ટ લાગી અગ્નિ કરી રાણાની ટાઢની પીડા મગડી હતી ભદ્ર કવિના મથોમા ચોધ અન્ન બંદના પદ કમના ઘણા પ્રિયજો જો થયું. જે છે જે દિનને ભયક સઘર્ષમા શુથાઈ શતાવત અને ચદાવત ગજપુતીવસ અસ્ત્ર મીશ્ર તરફ ગયા હતા તે દિનને વીરવગ બંને શપ્તાવતના દગની જો આજ રણ લીધી હતી અગર જો મોગે ભાઈ ભચ્છ તે યુદ્ધમા હોનો અગર જો ખીના બની મ જાન લેવા પ્રાણ આપી ચે । કરી હતી તોપણ શપ્તાવત બંદના વીરવગની ચાવની ચેષ્ટા ફગવતી થઈ નહિ જ્યાં વીરવગ બન્ને, તે અતગગ દુર્ગમ જો રૂં ગઈ કર્યો, જ્યાં તે વિગટ દુર્ગ ચરનના હાથનાથી સ્ખવિત વયો ત્યા ડરોળના મામત ગભાએ, તે શુભ મમાચાર ગણાની પામે પહેચાડયા ત્યાં ગણાએ મતુષ્ટ થઈ તે વીરન વીરવગની ઘણી પ્રતમા કરી શપ્તાવત ગજપુતોની તે વીરતા અને તેજસ્વિતા, આજ ઘણે દરે જે ડામ થઈ ગઈ છે આગમ અને અદીણના મુદ્દનથી તેઓના વશ ધરો આજ અતિ દીન અને અકર્મણ્ય થઈ પડયા છે તોપણ તઓ સમાન સૂચક

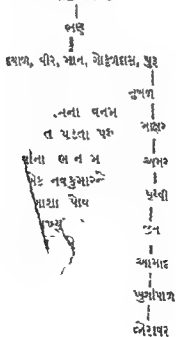
અભિલાદનથી, આજ પછી વચિત થયા નથી. વીગ્વર ખસે મોટા માનના ઉપર ચડી હુમ્મીદારની મુખે આત્મવિનમન કર્યું. તેના બીજા ચાર ભાઈ અભિલેશ થોધ દમત અને ચતુર્થાણિ પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કર્યો અને ભાઈની વસિ નયો.

શત્રુનિહનો મોટો પુત્ર કોઈ કારણથી રાણાનો વિરાગભાજન થયો. તેથી અહનિધ દારૂણ શોકમા નહેતો હતા પણ તેથી અવસ્થામા તે અધિક દિવસ રહ્યો નહીં અદૃષ્ટદેવની સુપ્રસન્નતાથી તે ગણાની મહેરબાની દૃષ્ટિમાં પડ્યો. ભાડીના રોકોટ ગણાનું મજન અપમાન કર્યું હતું. તેથી યજ્ઞાવત સરદાર ભણજીએ પોતાની મેના માથે લઇ તેના ક્રીડા ઉપર હુમલો કર્યો. રાણો, તેથી ભણજી ઉપર પગ્મ મપ્રીત થયો ગણાએ તેને ભાડીનો ફિટો વીનસર માથે ભેગવી દનામમા આપ્યો.

વીગ્વર યજ્ઞનિહના નમયથી, તે આજના મમય મુખી એકંદર દશ સરદારોએ એકત્રે યજ્ઞાવત કુળ ઉપર શ્રાવન ચલાવ્યું. —

પ્રયોજન વશે બીજા પ્રતાવના અનુચીતન આપણે પ્રવૃત થયા. હવે મુખ્ય વિષયના વિષયમા આપણે પ્રવૃત થયા છીએ શિયોદીશ વીર અમરમિંહ યજ્ઞી

- શત્રુસિંહ

ઉપરાઉપરી ત્રણચાર વાર મમ્મટ જહાગીર પરાજીત થયો મમ્મટ જહાગીર ખડું મત્રાત્ર પામ્યો પણ તે નિઃત્યાહ થયો નહિ તેણે ઉપયુક્ત ઇલાજ નેના નિવેશ કરવા માટે લીધા થોડા નમચમા તેણે એક મોટી મોગવ સેના તૈયાર કરી દુર્ધર્પ રજપુતોનો શી રીતે પરાજ્ય થાય તેના ઉચારો તે યોજવા લાગ્યો અજમેરમા જઈ રાણા ઉપર હુમલો કરવાનું તેણે સ્થિત કર્યું તે વિશાળ સેનાના પર્યં વિશ્વણુનું સૂત્ર શુદ્ધ જહાગીરે પોતાના હાથમા લીધું સમાટે પોતાના પુત્ર પાર વેજને મેનાપતિના પદ ઉપર નિમ્મે અજમેરમા સેનાદગ એકડું થયું, ત્યારે મમ્મટ જહાગીરે પોતાના પ્રીય પુત્ર પારવેજને બોલાવી કહ્યું “ બચ્ચા ” આ સમયે તારા બળાબળનો પરિચય થાશે જોને આજ તે ગર્વિત રજપુત વીરવરનો દર્પ શુર્ણ કરી દેશે પણ મારી એક વાત ભુલીશ નહિ, રાણો અમર કે તેનો જેષ્ઠપુત્ર કર્ણ તારી સાથે સાક્ષાત્ કરવા આવે તો તું તેને ઉપયુક્ત માનથી અને મવર્દતાથી મહાભુ કરશે જો જે । રાજ સમાન યોગ્ય ગિણાથાગનો વ્યત્યય ન થાય તેમ કરશે તારા ઉન્મત મેનિકો મેવાડ ગાજ્યની સતિ ન થાય તેમ કરશે ? *

મમ્મટ જહાગીરની આશા, આકાશ કુમુમના જેવી પરિણામ પામી, તે કુળનાળી થઈ નહિ પોતાના સેનાબળનું દાઢ્ય અને આધિક્ય જોઈ તેણે મનમા આશુ હતું. જે મેવાડપતિ અમરસિંહ યુદ્ધથી બધ થઈ તેની સાથે સલાહ કરશે એ મીતની અમુલક ચિતાને હૃદયમા સ્થાન આપી મમ્મટ જહાગીર બ્રાત થઈ ગયો દેશવૈરી ચડનોને વિશાળ સેના માથે મેવાડ ઉપર ચઢી આવેલા જોઈ ગણે અમરસિંહ પ્રચડવીર્ય અને ઉત્માહે ઉત્સાહીત થયો, તે પોતાના મામત મરહારો અને રજપુત સેનાને લઈ ચડનોની સમુજે આવ્યો, આતવહીના દ્વાર સ્વરૂપ એક પ્રમિદ્ધ ગિરિમાર્ગમા બંને સેના મમુખ થઈ ઉભી ગઈ તે ગિરિમાર્ગનું નામ ક્ષેમનર આ સ્થળે અનેક રજપુત વીરો થયું. રેશના ઉદ્ધાર માટે પ્રાણ આપ્યા હતા તે પવિત્ર ક્ષેમનક્ષેત્રમા + વિકર્મ ગવસ અસ્ત્ર ધારી પોતાના ગુણ વિમારદ મામત મરહારોને લઈ પ્રચડ મોગવ આજ રણુ શોકવા તૈયાર થઈ ગયો બંને સેના વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ થયું વિશાળ બીના બની તેજલાક રજપુતવીરોનું પ્રચડબળ રોકી શકી નહી ચવનસેનાનો છત્ર નો વાવગો, તમા મેનિકો ચારે તરફ પલાયન કરના લાગ્યા, કેટલાક સેનિકો રજપુત કુળનું થી માર્યા ગયા જેઓ રજપુતના હાથથી પલાયન કરવામા બચ્યા, તેઓ મારૂર તરફ આવ્યા ગયા તે દિવસ, મેવાડના પક્ષનો એક શુભ દિવસ હતો તે દિવસ ગિરોદિયકુળનો નાન મહાયોગનો દીવસ, તે દિવસે મોહાધમોગવમમ્મટની નિદ્રાલાગી તેનું વિશાળ સેનાદગ

* ધ મ ૧૬૧૧ મા એ યુદ્ધ ઘડના ઘડી

x હોમાહેને પ્રાતિથી ક્ષેમ નંગે બ્રમપુર નામે ની દનિણા પચમા એ નગર કહેતું છે દેરીઆ એથમા પણ અગ્રેજ બુ ૧૧મા હોમાહેને એવીગીને અને બ્રમ અને પ્રમા કહેવડ

દગાઈ ગયું તેના પ્રિય પુત્ર પારવેજીનું જીવન મોટા મકંટમા આવી પડ્યું હતું પડિતવગ્ન અમુકજીવે કહેવ છે ને “રાજકુમાર પારવેજી સુદ્ધશેત્રથી પલાયન કરી ગયો પણ કાગકુજ ગિર્મિર્ગમા પડી મોટી વિપદમા પડ્યો

શાહજાદો અનેક કપ્પે પ્રાણ લઈ પલાયન કરી ગયો, એ રીતે મોગવ સેના, ગજપુતોથી હાત પામી પણ મોગવ મત્રાટ જહાગીરે, પોતાની દનિક લિપિમા એ મત્યનો અપવાપ કરી કહેવછે “લાહોન્મા મારી માથે મગી જ્યા માટે મેં પારવે જને સુદ્ધ ચાત્રા છોડી, મારી પાસે આવવા કહ્યું હતું, અને રાણાની ગતિવિધિ જોવા માટે પાનેજને ડેડવાક સરદારો માથે ત્યાં ગેઢવા મેં આજ્ઞા આપી, ધન્ય નય મધતા આત્માવમાનનો પરિહાર કરતા, મત્રાટ જહાગીરે, મત્યનો અપવાપ કરી, વિશ્વની ચતુમા વુવ નાખીછે

પગજીત પાનેજ, પલાયન કરી, અનનત વઢને પિતા પાડે પહોચ્યો મત્રાટ જહાગીરે તેના પુત્રને નેનાધિપત્ય ઉપર નીમી મોગલની વિરોધ મોડયો વાન્મનાર પગજીય થવાથી તનુ હૃદય ક્રોધથી અને જીવામાથી ભરાઈ ગયું, મનમા મઠપ કયો જે રજપુત રાજના હૃદય શોષિતે ક્રોધ અને જીવ માનુ શાંતિ વિધાન કરવું તેમાટે મત્રાટ જહાગીરે ચાત્ર વીર મહોજતખાને પોતાના પોત્ર સાથે મોકલ્યો મહોજતખા એક પ્રચડ ગુરુ હતો તેના બાદુબગની મદદથી મત્રાટ જહાગીરે અનેક સુદ્ધમા જય મેળવ્યો હતો મહોજતખાને ગજપુત વિરોધ મોકની મત્રાટ જહાગીરે જયની આજ્ઞા ગળી હતી અમર વિશાલ ગજપુત વીરના પ્રસાદ બાદુ બગ પાને જાગરપિત મોગવ સેના પતિ પરાજીત થયો પાનેજનો પુત્ર પણ ન્હા મેનમા પોતાના દગ માથે શચન કરી ગયો પણ તેજગિ મોગવ મત્રાટ નિરંતર થયો નહિ તેની પ્રચડ અગોહણી શય પામી નહિ એ મેનાનું નિત થયું તેના ડેડાણે બીનું મેનાદગ આવી ગયું બે ત્રણ મેના એ નેના વનમણા કીપન હુમરે કયો નાણાએ તેના મધગા હુમવા વ્યર્થ ત પડતા પછ કાઈ થયું નહિ જે મધગા ગુ દક્ષ હતા તેઓનાથી એ નોના લન મુઠ્ઠીયા નાણાની મદદ હમ થત્રા લાગી, હરે જા વીર પુત્ર નવકુમાર ગોઈ ચોટો નહ્યો નહિ જે બાકી ગયા હતા તે નમન વિશા માગા ને નહોતા ગણે તેઓને લઈ જહાગીરની સેનાની વિરોધ દિતર્યો તે મ પગજપુતો, પ્રચડ મોગવ સેના માગરમા કુદી પડ્યા તેઓના એ વીય બગ મામથી મોગવ સેનામા ભગાણ પડ્યું વીર પુગન પ્રતાપસિહના પગે વામ પછી નણા અમનિરે, ચનનોના વિરોધે ન્હા દેવમા ઉતરી મતરવાગ જય મેળવ્યો, પણ આ નમથે ચિતોડનું લયદગ મઠ હતું હરે રોપાધ મમાટે, પોતાના ચતુર પુત્ર ખુન્મને ગજપુતો વિરોધે મોડયો તેજગિની શાહજાહાત, તેણે નાની ઉમરમાથી સુદ્ધ વિદ્યામા શાહશિના મેળવી

હતી. જે દિવસે, અમરો તેનો સેનાપતિને અભિષેક કર્યો તે દિવસે શિરોદીય રજપુતોનું લાઝચગન એક દનમાંથી આરંભ થઈ સદાથી મેવાડ દ્વિ બેઠક ભૂકંપ કવિત થઈ. આ ભયંકર સકટમાં ચિનોડપુરીની કોણ રક્ષા કરે ?

આજ મેવાડની અવરથા શોચનીય—મેવાડના કોપારમાં ધન નહોતું, કીલ્લામાં સૈન્ય નહોતું, અગ્રશાળામાં અગ્ર નહોતું. મેવાડનું અધઃપતન અનિવાર્ય હતું. અધપતન અનિવાર્ય રોગથી શું મેવાડ ભૂમિ વિના વીના શટના કષ્ણમાં ભય ખરી ! મોગલ સમ્રાટ સઘળા રજપુતોને સંખલીત કરી. શકે ખરો ! મેવાડની વીરમંડળી, કુરુકુમે સતર યુદ્ધ લડી અનંત નિદ્રા કરી ગઈ. હવે મેવાડમાં જે અસંખ્ય માનવો વાસ છે તે માનવો શું નિર્ભય ! તેઓ શું નિર્ભય માંમપિંડ ! વીરપ્રસૂ મેવાડભૂમિએ શું માંસપિંડનો પ્રસવ કર્યો ! જેનાં બાળકો અને સ્ત્રીઓ, જગતના સમક્ષ વીર્ય, મમતા, બતાવી ગયેલ છે, તે મેવાડભૂમિ શું આજ વિના વિવાદે યવનો હતી બશે ! એમ તો બનશે નહિ. તેઓએ હજી સુધી પ્રતાપસિંહની દીપ્તિમયી સ્મૃતિ ઊડી નથી. શત્રુઓ ભયંકર વેપે નજદીક હતા. શત્રુઓ મેવાડને બાળી નાખશે, રજપુતોની પ્રાણવલ્લભાને હુંટી લેશે, મેવાડના સઘળા લોકોમાં તે ચિંતાનો ઉદય થયો. મધ્યાહ્ને પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાંસુધી જીવન રહેશે ત્યાંસુધી મેવાડભૂમિ શત્રુના હાથમાં નહિ બશે. રણાંગણમાં શત્રુના હાથે પ્રાણ છોડવા બેહતર પણ જીવતાં રહી જનની જન્મભૂમિની દુરવરથા બેવી બેહતર નહિ. આવી કઠોર પ્રતિજ્ઞામાં બંધાઈ સઘળા રાણા અમરસિંહના વાવટા નીચે એકઠા થયા. કેટલાએ, રાજભંડાર પૈસાથી ભરી દીધો. સ્ત્રીઓએ પોતાનાં ઘરેણાં વેચી તેનાં નાણાં રાજભંડારમાં ભર્યાં. જોતાં જોતાં રાજભંડાર પૈસાથી ભરાઈ ગયો. તે નાણાની મદદે થોડા સમયમાં યુદ્ધ સામગ્રી તૈયાર કરી, સૈન્ય સાંમતોને લઈ મોગલ સેનાની સામે જવા અગ્રસર થયો. દોડા સમયમાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે દોર યુદ્ધ થયું. રણજાનહિન રજપુતો મોગલની સાથે યુદ્ધ કરવા લાઝચગેઓએ કોઈ દીવસ અગ્ર ધારણ કર્યું નહોતું. જેઓએ કોઈ દીવસ—રણગતિ બેયું નહોતું તેઓ આજ રણશળી પુરૂષોની જેમ લડવા લાગ્યા. પણ તેથી કંઈ થયું નહિ. જે બીના બની તેનો ઉદ્દેશ કરવા લેખણ ત્રાસ ખાય તેમ છે. વીરવર આખારાઓળનો વાવટો, બહાંગીરના પુત્ર પાસે અવનત થયો. તે દુર્દૈવનું વિવરણ શિરોદીય કુળનું શોચનીય અધઃપતન—જેનો વૃતાંત સમ્રાટ બહાંગીરની આત્મજીવનીના બયાનમાંથી નીચે પ્રમાણે છે.

“ મારા રાજ્યના આઠમા વર્ષે હીજરા ૧૦૨૨માં ‘હુ’ કૂતસ’ લખ થયો કે અજમીરમાં જઈ, મોગલો લાઝચગન પુત્ર દુરમને યુદ્ધમાં આગ્ર કર્યો. ત્ય

પ્રજા કુદ્ધ કરાંગો ઉપયુક્ત મગય શુદ્ધર થયો. સુરમને જુદીજુદી જાતની મૃદ્ય-
વાત ખેલાવ, એક હાથી, એક ઘોડો, એક ખડમ, એક હાલ, અને એક છરી
આપી મેં વિદાય કર્યો. જે સેનાદળ તેના આધીનમાં રચા પેત હતું, તે સેનાદળ
સાથે ખાર હજાર ઘોડાસ્વાર મેં મોકલ્યા. અને આજીમખાને તેની નીચે સેનાપતિ
નીમી, તેના કમચારીઓને મેં મતોષકર બનીતો આપી.

" નવમા વર્ષના પ્રારંભકાળે એકવાર શુભ દિવસે હું ગલાના આગને બેઠો
હતો એટલામાં રાણાનો પ્રિયતમ હરતી એ આલમગોમાન અને બીજા સત્તર હાથીઓ
સુરમે જીત્યા અને તેઓને મહારી પામે આજ્યા, બીજા દિવસે એ આલમગોમાન
ઉપર બેસી હું નગરમાં ફરવા નીમ્યો અને સઘળાને સતોષ ધાયતેમ સોનાં આપ્યાં."

" ઘોડા સમયમાં સમાચાર આવ્યા જે રાણા અમરસિંહે મારી વધતા
સ્વીકારી મારી પાસે આવવાનો વિચાર કર્યો છે. મારા સાભાગ્યવાન પુત્ર સુરમે,
મેવાડના અનેક ક્ષેત્ર જીતી તેમાં મારું આધિપત્ય રચાવ્યું છે. દેશનાં જળવાયુ
અન્નાશ્મકર અને સઘળો પ્રદેશ દુર્ગમ હોઈ ગયળા પ્રદેશને શાસનાધીન કરવાતું
ફુલ્લ જાણી મેં તે સમયે, યુદ્ધ સ્થગિત કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. પણ મારા
સેનિકોએ, ક્રીષ્ણ વર્ષાઋતુ ઉપર કાંઈ પણ નગર ન રાજતાં સઘળો પ્રદેશ, ક્ષણિત
કર્યો, અને ત્યાંના અનેક સંજ્ઞાંત લોકના સ્ત્રી બીજેર પરિવારને તેઓએ કેદ કર્યાં.
તેથી રાજ્યો નિરાશ થયો. આવી રીતને અત્યાચાર એક તે વિનીત થયો. સૂમકર્ણ
અને હરિદામજાલાને તેણે સુરમની પામે મેં આ, રાણાએ તેઓ સાથે કહેવરાવી
મોકલ્યું, જે તમે સ્વહસ્તે મને અવલંબન તો હું બીજાની હાંદુ રાજા જેમ
તમારી સેવા કરું અને મારા પુત્ર કર્ણને તમે આપો તો મારું હૃદય મેં મેં પળ હું મારા
વાર્ધક્યથી, હું જાતે તમારી પાસે રહી શકું થયું. તે માટે મને ક્ષમા
આપશો. આ મળતું વિવરણ અમારા પુત્ર અને મારા મારી પાસે મોકલ્યું હતું.

મારા શાસન સમયમાં એવી રીતની વધારાની આજ્યા આપવાની આજીમખાને
થોડી, આજે મેં હુકમ કરેલ છે. મેવાડના માલિકોની આજીમખાને આજીમખાને
વંચિન ન થાય, મારી વિદ્યુત જે આજીમખાને હાલ આજીમખાને રહ્યો. અને તેના પૂર્વ પુર્યો
પોતાના દેશના અને તેના અંદરનાં ક્ષેત્રના હુકમો તેને મોકલાર ઉપર આધાર
રાખી મનમાં અત્યંત ગવિષ્ટ હતા. ત્યાં કોઈ નરતક અવનત કરે નહિ
કેવા છે, મારા સાભાગ્ય વરો. શુભ અવસર આજીમખાને ગયો. તે શુભ અવસરની ઉપશા
કરવા મને પહેલાં વામના નહોતી, એટલેકે તે સુદર્ભા મારા પુત્રને પ્રતિનિધિરૂપે
કેડકી રાણાને મારી આપી અને મારું એક પ્રમાણપત્ર તેના પાસે મેં મોકલ્યું,
જેમાં મેં મારા આજીમખાને તેને નિર્મય રહેવાનું લખ્યું હતું. મારા મરણ વ્યવહાર ના
નિર્દેશન સ્વરૂપ તે પ્રમાણપત્રમાં મારી પાંચ આંગળીઓ અક્ષિત કરી. મનુ

લખ્યો. મારા પુત્રને મેં વળી લખ્યું જે તારે તે માનનીય રાણાની વાસનાના અનુસારે કામ કરવું. ”

“ મારા પુત્રે તે લિપિ અને પ્રમાણપત્રિકા, શુકરચંદ્રા અને શુદ્ધદાસે સૂચકર્ણ અને હિન્દાસ પાગડરાએ મોકલી ત્યારપછી એવું નિર્ધારિત થયું જે રાણો ૨૬ મી તારીખે મારા પુત્ર પાસે આવે.

“ શીકારના વાસ્તે અજમીરથી બહાર હું નીકળી ગયો, તે સમયે દુરભના તાબાનો મહમદખેજ નામનો એક આશામી મહારી પાસે આવ્યો અને દુરભનો હસ્તાક્ષરિત એક પત્ર તેણે મને આપ્યો અને તેણે કહ્યું જે રાણાએ દુરભની મુલાકાત લીધી. ”

“ તે સમાચાર સાંભળી મેં મહમદખેજને એક હાથી એક ઘોડા અને એક છરી ઇનામ આપ્યાં તેની સાથે જુલ્હીશીકારના નામનો ઇત્કાળ તેને મેં આપ્યો. ”

“ સુલતાન દુરભની સાથે રાણા અમરસિંહની અને રાજપુત કર્ણ સાથે સુલતાન દુરભની મુલાકાતનું અને મહીપીતુરજહાને કર્ણ તે બંનેલીપદમયાર્દાનું વિવરણ.

“ તારીખ ૨૬ મી રવિવારે સામાનાજનના યીજા મામતરાજની જેમ યથેચ્છિત સંમાન અને સંભ્રમ સાથે રાણા અમરસિંહે મારા પુત્ર દુરભની મુલાકાત લીધી. મુલાકાતના સમયમાં રાણાએ એક કીમતી પોષગજ સુવણ મંડિત અનેક શાજાસ મોટા મુયનાળા સાત હાથી અને નવ ઘોડા કર સ્વરૂપ દુરભને આપ્યા. મારા પુત્ર દુરભે તેને રાજેચ્છિત સત્કારે રોહણ કર્યો, ત્યારપછી રાણાએ મારા માણ નંદનના જાતુમહેશને સ્પર્શ કરી માફી માગી. દુરભે, વિવિધ વિધાને તેનું આશ્વાસન કરી એક હાથી કેટલાક ઘોડા એક તલવાર અને કેટલીક રાજ યોગ્ય ખેલાત રાણાને આપ્યા. રાણાએ પોતાના પુત્રને પોતાની માથે આપ્યો નહોતો, તે દિવસે, સુલતાન દુરભ પાસેથી અમરસિંહે વિદાયગિરિ લીધી. વિદાય લેતી વખતે તે બંધાયો જે મુલ્ક જેને એકદમ મોકલવો. યથાકાળે કર્ણ આવી પહોંચ્યો. હાથી તલવાર છડા કરી ની જુદી જુદી ખેતાબ કર્ણને દુરભ તરફથી મળી તે દિવસેજ તે મારી પાસે આવે.

“ સુલતાન દુરભે મારી રાજાજમીરમાં મુલાકાત કરી અને મને કહ્યું. ” જે તમારી ઇચ્છા હોય તો રાજકુમારને તમારી મુલાકાતે લાવું. તેને લાવવાને મેં ઇચ્છા બતાવી. રાજકુમાર કર્ણ મારી પાસે આવ્યો. રાજકુમારને મેં જમણા પડને બેસાડે. તેને મેં હાથપૂજા બેલાત આપી કર્ણ અત્યંત દાનગણો હતો ગિરિજેશના સેવનથી સુખમંદ્ય વડુના ઉપબોગમાં તેનો અભ્યાસ નહોતો. રાજમલ્લ/અકમલક તેણે કોઈ દિવસ જોઈ નહોતી તે ઘોડું બાદનારો હતો. મારી સાથે રારીરીતે હળીમળી જવને ચાહતો નહોતો, રાજકુમાર કર્ણના તદ્દયમાં

વિદ્યાસોત્પાદન કરવા માટે હું હંમેશા તેના ઉપર અનુગ્રહનાં ચિન્હ દેખાડતો હતો. મેં તેને રત્નમંડિત એક છરી એક ઐરાકી ઘોડા સાથે આપી. તે દિવસે હું તેને મહીષી, તુરજહાન પાસે દઈ ગયો. તુરજહાને તેને સમલકૃત હાથી અને ઘોડા આપ્યા, તે દિવસે મેં તેને એક સુવ્યવાળો સુકાહાર આપ્યો, ત્યારપછી મેં એક હાથી તેને ભેટમાં આપ્યો. એક દીવસ મેં તેને ત્રણ બાજ અને ત્રણતુરા ભેટમાં આપ્યા. તે પછીજો એટલા બધાં ખજાના હતાં જે હાથ લાંબો થાય કે તરત તેના ઉપર તેણેસી જાતાં વળી મેં તેને બે સુવ્યવાળી વીંટીઓ આપી તે માસના છેવટના દિવસે તે, મારી પામેથી ગાલીચો, ખુરશી, સુગંધિદ્રવ્ય સુવર્ણપાત્ર અને બે ગુજરાતી બળદ પામ્યો.

દશમું વર્ષ-એ વર્ષે કર્ણને તેની જહાંગીરમાં જવાની મેં છુટી આપી વિદ્યાગીરીના સમયે મેં તેને એક હાથી, એક ઘોડો, અને પચાસ હજાર રૂપીયાનો એક ભોતીનો છેડો આપ્યો. હીજરા ૧૦૨૪ આઠમી મહરના દીવસે રાજ-કુમાર કર્ણને પાંચહજારી મનસુખદારીના પદે મેં નીમ્યો. તે સમયે મેં તેને પાનાએ જટેલી એક ભોતીની માળા આપી. તે વર્ષના મહરમના દીવસે કર્ણને ખાર વર્ષનો પુત્ર જગતસિંહ મારી રાજરબામાં આવ્યો. ઉપયુક્ત વંદના કરી તેણે પોતાના પિતાની અને પિતામહની અરજી રજુ કરી. તે એક ચોટા સંતુ-ળમાં મેદા થયેલ છે એમ તેના સુખમંદળથી જણાતું હતું. તેના તરફ અદ્ય વ્યવહાર અને જુદી જુદી બક્ષીસ આપી સારી સંતુષ્ટ ચલાવવા દાખ્યો. આવ-નના દશમે દિવસે જગતસિંહ મારી અનુમતી લઈ પોતાને ઘેર ગયો. વિદ્યાકાળે મેં તેને વીસ હજાર રૂપીયા, એક ઘોડો અને એક હરતી સાથે આપ્યા. રાજ-કુમાર કર્ણના શિક્ષક હરીદાસ જાલાને રૂ. ૫૦૦૦ એક ઘોડા આપ્યો.

આગીયારમું વર્ષ-૨૮મી ફેબ્રુઆરી અકબર-મારી અનુમતીએ રાણાની ૨૦ કર્ણની બે પ્રતિભૂતિ ઘોડા મર્મરના પ્રસ્તરમાં બાદમાં હું જાને પ્રતિભૂતિ તે એક મહારી પાસે આપી, તેની પ્રતિષ્ઠા આગળના મહારાજે કરવા મેં હુકમ આપ્યો. ગાદી રાજ્યના અગીયારમાં વર્ષે એક હુકમ આપ્યો કે રાજાએ મને કર્ણને જે રૂલતાન હારમે રાણાના પ્રદેશમાં મોકલ્યો અને રાણા પાસે

સેાદયુ' વર્ષ—હીજ ૧૦૨૬ રજીવિત આલિ ૧૭મા દીવને રાણા અમર-
સિંહના મૃત્યુના સમાચાર મળ્યાં. રાણાનો પુત્ર શીમસિંહ અને તેનો પૌત્ર જગ-
તસિંહ તે સમાચાર લઈને આવ્યા. તેઓને મેં બુદ્ધિબુદ્ધી જાતની ખેલાત આપી.
રાણા કણ્વને સિંહાસને બેઠા ખુશી થયો.

સમ્રાટ જહાંગીરના હુક્તાશરીત વિવરણને ૨૧૨ ૫થાર્થ આપ્યો. હવે
પ્રયોજન વશે તે વૃતાંતની સંક્ષિપ્ત સમાલોચના કરવામા આવશે પ્રવૃત્ત છીએ.
જહાંગીરનું ૧૬૬૫ ઉન્નત અને મહત્ હતું. તે તેણે બનાવેલા પોતાના જીવન
વિવરણનો પાઠ કરવાથી માકુમ પડે છે. ક્ષત્રિયસિંહ પ્રતાપસિંહના પુત્ર ઉપર
જય મેળવી તે મોટા ઉલ્લાસમાં રહેતો હતો.

રજપુત ફેસરી પ્રતાપસિંહના પુત્ર અમરસિંહ ઉપર જય મેળવી સમ્રાટ
આનંદિત થયો ખરો. પણ તેના હૃદયમાંથી રજપુત વીરની શીતિ ગઈ નહોતી.
તેણે તે આનંદના નિમિત્તે, રાણાના આશ્રમશુભાન નામના હાથી ઉપર ચઢી દીન
દશિને દાન આપ્યાં. રાણા ઉપર જય મેળવીને પોતાને ગૌરાન્વિત ગણી
લાગ્યો. શાથી કે તે જાણતો હતો કે શિરોદય જપુર સર રજપુતોમાં શ્રદ્ધ
અને વીર છે. તે વીર પુત્ર્ય રજપુતો ઉપર જય મેળવવા તેના પૂર્વજોએ કેટલી
ચેષ્ટા કરી હતી. કેટલો અર્થિયર્થ કર્યો છે તો પણ તેથી કંઈ તેઓનું વળતું
નહોતું, તેથી કરી સમ્રાટ પોતાને ગૌરાન્વિત માનતો હતો. જે અસિધુ,
અગઉ થયું નથી તે આજ થઈ ગયું. અગાઉ જે કુલ કષ્ટ નૃસંસતા વિગેરે
જયનું કામ સધાયું નથી તે કામ આજ તેના પુત્રે સુરમથી સદાચરણ
અને સદબ્યવહારથી સધાયું. તે જાણતો હતો જે ભારત વર્ષ, ૫૩૭ બી. સ.
અભિષેગે શાસિત થાય તેનો નથી એ નિમૂઠ તત્ત્વ દુરમના જાણનામાં હ
તેથી તેણે સદાચરણના સોપાણના ૬૦૦૦ ભારત વર્ષ શાસિત કર્યું. સુદ
દર્શી જહાંગીરનેત્ર ચંદણ કરી સુખ દુઃ જનતાના એક ના સત્યની જ
પ્રમાણ તેણે તે સુનિવૃત્ત છોડ્યું નહિ. અનિવૃત્તના જે ભારતવર્ષ અસિધ
જે દિવસે તેનો પવિત્ર આત્મા આવોક

* સુરમ અમરની કચ્છાવર વંશીય રાજા સમ્રાટ જહાંગીરને ગૌરાન્વિત
કે કુતોદ બીડનું કહે છે. સુરમ અને કચ્છીપુત્ર કણ્વનેજાહેરે કુર્વ અને સુધા નામનો
સંવહાર થયો.

+ સવંત ૧૬૭૨ ઈ. સ. ૧૬૧૬) ના વર્ષમાં રાણા અમરસિંહ પોતાના પુત્રના
હાથમાં રાજ્યભાર સોંપ્યો. ૫૬૬ ફરીબા થયેને અનુવાક મહાનુભવ ૨૦૬ મહેપ સવંત
૧૬૧૮ ઈ. સ. ૧૬૧૭) ના વર્ષમાં એ ઘટના ઘટવાની હકીકત પોતાના અધમાં લખે છે.

નહોતું. કહ્યું સુખદિ ગિ-કોટ કુળમાં પેદાથયો હતો, તેનો પિતા મહા પરા-
ક્રાંતિથી સજાઓ વશપર, વીરપ્રભુ મેગડ દેવમાં જન્મ લઈ યોગ્ય પિતાનો
પુત્ર હોઈ, જગ માન્ય વીર કુળમાં પેદાથઈ તે સ્વેચ્છે દાન થયો. તેના પિતૃ
પુત્રે મે મેનાડની ત્રિવીરમાં સ્વેચ્છે પત્રનું ભરણ લીધું નહોતું જેઓની સાથે
મળા થઈ કલકિત માન્ય હતા, તેજ સ્વેચ્છે વિધાતાની ઇચ્છાએ તે વશી-
ભૂત થયો. તે સકાચ વિનાનો થઈ સ્વેચ્છે પામે પરાધિનતા પાશે બંધ થયો. કર્ણ-
જેના તેજની રાજકુમારના હૃદયમાં તે સહન કેમ થાય, કર્ણ રાજપુત્ર સુખ-
સિદ્ધ શિષ્યોદિય કુળનો સજ્જપૂત્ર, તેનું હૃદય કાયમ વ્યથિત રહેતું હતું, રજ-
પુત્રનો શત્રુ શામન માને કોઈ જાનો મંથા હોતો નથી. જેની તલભાર
સ્વાધીનતા નથી જન્મસુખિની દુરસ્ત જોઈ અરે ભવિષ્ય ઉત્તરિના અપદોપનનું
દર્શન કરી જેતુ હૃદય મથિત કે દગિત થાતુ નથી તેનામાં મનુષ્યત્વ હોય ખરું
તે માનના નામનો યોગ્ય નથી કહ્યું રજપુત કાંઈ તે વાધિનતાથી વંચિત
થયો, તેના પિતૃ પુત્રથી શામન મૂમિ અને નિગસ રથના મેવાડ, સ્વેચ્છેના
કબજા આવી જહંગીર નામ પ્રસિદ્ધ થયું. પોતાનું નામ જહંગીરદાર નામે
પ્રસિદ્ધ થયું. એવી હદમાં કનાર થયું સાથે કર્ણને વાત કરવાનું શીરીતે
યુક્ત લાગે.

જમાં જે સ્વેચ્છેએ તેને સંતુષ્ટ કરવા મારે હીંદુગજાઓના ઉપર આમન આપ્યું,
વ્યવહારગદાર રાજ્ય આપ્યું, અને પત્ર હાર સેનિકનો તેને અધિનાયક બનાવ્યો,
નના સ્વેચ્છેની એવી સુખસ્વભાવની વીરકર્ણના હૃદયમાં શું સંતિ થાય ખરી, શાથી કે
મેં તે સ્વેચ્છેનું કોશલ છે એમ સમજતો હતો. સ્વેચ્છેએ કર્ણનું એક અમુલ્ય રત્ન
કુમાર લીધું હતું. તે અપૂરવ્ય રત્ન કર્ણની સ્વાધીનતા જે સ્વાધીનતા પામે ઇંદ્રની
નીની મુખે તરલ હતાં. હવે તે રાખી જાવું જોઈએ. જનને મર કરવાનો તેની
કર્ણની એકે ઉપાર રહ્યો નહિ એનું ને જાણના નામ કરના મે હુકમ થઈ મુખે
થઈ એમી રહેતો હતો. મનાટ જહંગીર નામના નામ કરના મે હુકમ થઈ મુખે
કહેતો હતો.

કહ્યું :

સાત હારજપુત્રના યોદ્ધામિત્ર જેની રીતે નથી પદમથ્યાદા પામે
માંથી માત્ર ત્રીજો ત્રીજો સ્વિકાર્ય વિજીત નામ નથી પદમથ્યાદા પામે
પંદરસો રજપુત યોદ્ધાસ્વાર સાથે આજ રજપુત મથ્યાદા પામે
તેરનું વર્ષ—એ વર્ષમાં ગજા નાકા, દેવદિપ બાણ જેની લાગી
નહોતે સકાતમત દર્શાવીગર અને પદમથ્યાદાને જેટલો તે વિચાર કરતો હતો.
તેને તે દૈવ્ય સાધી હોય પીડિત થતો હતો એના હુજમા પીડિત થયું
રત્નનાં સ્વાર જહંગીરે આપેલ પદમથ્યાદાને ધિકારતો હતો. મુરમ રજપુત

સ ને પટે પેદા થયો * તે રજપુત વીરત્વનો પરમ આદર કર્યો હતો. તે રજપુત વીર ઉપર ખગ અતઃકરણે શ્રદ્ધા અને ભક્તિ રાખ્યો હતો તેની તે અકપટભક્તિ આદર, અને રજપુતાનુરાગથી વિચોદિત થઈ તેજસ્વી અમરસિંહે જહાંગીરની વચના સ્વીકારવા સકસ્ય કર્યો હતો. અને તેની સાથે બધુતા સ્થાપના તેણે સંમતિ આપી હતી. કુરમનો સ્વભાવ અતિશય સરળ અને ઉદાર હતો. તેનાં વચનો અત્યંત મધ્ય હત્યા. તેના વચનો અમરસિંહના કર્ણમાં અમૃત ન ખનાં હતાં. કુરમે રાણા સાથે સંધિ સ્થાપનાની વાતન કરી તે સંધિના મુખ્યમ તેણે તેની મિત્રતા માગી, તેણે અમરસિંહને કહેવગમ્યું હતું. જે “જે તમે નગરથી બહાર આવી એકવાર સમાટના પંલથી અંકિત થયેલું પ્રમાણપત્ર ગ્રહણ કરો તો હું આ શ્રેયે સધળા ચાલોને મેવાડ ભૂમિ છોડી દેવાની આજ્ઞા આપુ જેથી મેવાડમાં મુમત્-માનનું નામ કે ગંધ ન રહે એમ હું કરું” એ વાક્યે તેજસ્વી રાણાનું ઉત્તર તદ્દય એકદમ પ્રચંડ ઉચ્છ્વાસિત થઈ પડ્યું. તેણે કુરમના વચનમાં સંમતિ આપી નહિ. વીરકેશરી પ્રતાપસિંહનો પુત્ર થઈ તે સ્વાધીનતા પદ કરી મોગલની વચતા સ્વીકારે ખરે. તેણે બધુભાવે સુલતાન કુરમની સુસાકાત લીધી ખરી. પણ તેના તે પ્રસ્તાવમાં તે સંમત થયો નહિ તેના તે પ્રસ્તાવની તેણે હુપદથી ઉપસા કરી.

જે દિવસે સુલતાન કુરમે રાણા પાસે એ પ્રસ્તાવ એકરૂપે. તે દિવસે, તેણે રાજ્યભાર છોડી શતિમયી મુનિટિતું અવલગન કરવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં થોડો વિલંબ હતો. કુરમની સુસાકાત લઈ આની, તેણે પોતાના સામંત સરદારોને બોલાવી કહ્યું જે પુત્રના લલ્લાટમાં રાજતિલક કરી હવે હું રાજ્યભાર છોડી દેવા આહું છું. + તે કહેવાના સમયેજ તેણે પુત્રને રાજતિલક કરી રાજ્યધક્ત્રી વિદાયગીરી લીધી. વિદાયકાળે, પ્રણત પુત્રનું શીર ચુંબી, તેણે ખીર ગંભીરભાવે તેને કહ્યું “જે પુત્ર ! મેવાડનું સંમાન ગોરવ હાલ તારા હસ્તમાં સોંપાલું છે.” રાજધાની છોડી રાણા કન-ચાંદીના ગિરિવનમાં મુનિવ્રત ગ્રહણ કરી સુખ દુઃખે પોતાના દીવસ કહાડવા લાગ્યો. ત્યારપછી તેણે તે મુનિવ્રત છોડ્યું નહિ. અને ફરીથી તે રાજધાનીમાં આવ્યો નહિ. જે દિવસે તેનો પવિત્ર આત્મા આલોક છોડી આવ્યો ગયો, જે દિવસે તેનું

* કુરમ અમરની કચ્છાવર વંશીય રાજકુમારીના જે બાળનો હતો. તેને ભટ્ટ લે કો કચ્છ કુળેદ ભૂકર્ત કહે છે. કુરમ અને કચ્છાવર નામના બંને કુર્મ અને કચ્છા નામનો વ્યવહાર થયો.

+ મર્વત ૧૬૭૨ : ઈ સ. ૧૬૧૬) ના વર્ષમાં રાણા અમરસિંહે પોતાના પુત્રના હાથમાં રાજ્યભાર સોંપ્યો. પણ ફરીગતા થયને અનુવાદક મહાનુભવ યોડ મહેલ મર્વત ૧૬૬૮ : ઈ. સ. ૧૬૧૩) ના વર્ષમાં એ ઘટના ઘટવાની સ્પષ્ટિત પોતાના અથમાં લખે છે.

પંચમૂળ પંચમૂળાં મળી ગયું. તે દિસે તેના દેહદેહની પુત્ર ભંજન તેના પિતૃ
પુરુષોની ભંજન માટે એકડા રાખા, અને દારૂ મરેલપાં લાવ્યા.

અમરસિંહનું તે ચરણનું અધિક સમાસોચન કરવું તે પિતૃપેષણાત્ છે.
તે વંદેસરી પ્રતાપસિંહનો યોગ્ય પુત્ર પવિત્ર ગિરોટકુળનો યોગ્ય રાજા હતો જે
સઘળા શારીરિક અને માનસિક ગુણો વીરપુરુષનાં અગમ્યપણ છે. અમરસિંહ તે
સઘળા ગુણોથી વિમૂર્ષિત હતો. મેવાડના સઘળા રાજાઓમાં તે અધિક બળિષ્ઠ
અને ઉન્નત હતો. પણ તે તેઓના જેવા ગૌરાવ નહોતો, તેના મુખમંડળ ઉપર
રિયાઢ અને ગલિચનો કાળા જોવામાં આવતો હતો. જન્મથી વિપદના યોગામાં
ઉત્તરાઈ તેના મુખમંડળાં એવી કાલિયા આવી ગઈ હતી, ઔદાર્ય, વીર્યમતા,
દયા, ન્યાય પરનાં આવી વંદેસરનાં, રજપુતોનાં પ્રધાન ગુણો ગણાય છે. અમર-
સિંહ તે પ્રધાન ગુણોથી વિમૂર્ષિત હતો. એને માત્રી, મામલોત્રી, મરજાંત્રી, પ્રજાત્રી
આને નોકરાત્રી તે દેવભાગે પૂજા હતી, તેના તે સઘળા ગુણગણન દાખલામાં
રાજસથાનનું. અનેક માત્રી રાજાઓપર અને ગિરનાર ઉપર કબજેમાં લેવામાં આવે છે.

અમરસિંહ ટોડ અને એક છે જે તે :યારે સુલતાન સુલ્તન આવે રાણી ની મુલાકાત થઈ
નગરની ઉત્તર દીસ એ એક ગિરિયાના ઘર તે અદ્ વિક્રમે બચાવશેય હાલ જેવામાં આવે
છે. એ અદ્ વિક્ર. રાણા ઉદયસિંહે બનવાથી છે.

દ્વાદશ અધ્યાય.

કર્ણે કરેલ ઉદયપુરનું દહી કરણ અને શોભાવર્દન, સમ્રાટની સલામાં હાજર રહેવાની જવાબદારીમાંથી મેવાડના રાજની નિષ્ફૂતિ, સમ્રાટની મદદમાં આપેલ સેનાદળ ઉપર લીમનું અધિનાયકપણું, પારવેજની પ્રતિકુળે સુસતાન ક્ષુરમ સાથે લીમનું ષડયંત્ર, રાજદ્રોહી ઉપર સમ્રાટ જહાંગીરનું આક્રમણ, લીમનું મરણ, ઉદયપુરમાં ક્ષુરમનું પલાયન, આદરથી ક્ષુરમનું રાણાએ કરેલ ગ્રહણ, રાણા કર્ણનો પેર-લોકવાસ, રાણા જગતસિંહનું સિંહાસનારોહણ, મેવાડમાં ગંભીર શાંતિ, પેશાવાની છાતી ઉપર રહેલ દ્વીપોમાં રાણાનું પ્રાસાદ નિર્માણ, ચિતોડનું ફરીથી સંસ્કાર સાધન, જગતસિંહનો આલોકનો ત્યાગ, રાણા રાજસિંહનો રાજ્યાલિપેક, શાહજહાંનને પદચ્યુત કરી જહાંગીરનું સિંહાસનારોહણ, જહાંગીર અને શાહજહાંનનું હિંદુ પ્રેમિકતાનું પ્રકૃતકારણ નિરૂપણ, ઔરંગઝેબના ચરિતનું વિવરણ, રજપુતો ઉપર તેનું જીયાવેરાનું સ્થાપન, રૂપનગરની રાજ્યકુમારી સાથે ઔરંગઝેબનો વિવાહ સંબંધ અને રાજકુમારીનું હરણ કરી રાણાનું પોતાના નગરમાં આગમન, સમ્રાટની વિરૂધ્ધે યુધ્ધોદ્યોગ, ઔરંગઝેબની યુદ્ધયાત્રા, ગિરવો ઉપત્યકા, રાજકુમાર અકબરનો પરાજય, રાજકુમાર અકબરનું, ઝિરિ સંઘર્ષમાં પડવું, રાણાના જોષ્ટ પુત્ર થકી અકબરનો સંઘર્ષ હોતો. પણ ઉપયુક્ત અવસરનાય. રાણા અને તેના સરકારી રાઠોડ રજાય આપી શક્યો નહિ. અનેક લોકો પાલવ, ઔરંગઝેબનો યુદ્ધક્ષેત્રનો પરિસ્થાપિતતાના વિવાદ સ્વરૂપ મેવાડ છોડી ઉપર હુમલો, રાણાના મંત્રીઓ કરેલ કહેવા લાગ્યા, ત્યારે કર્ણ શામાટે રજપુતોએ કરેલો આશ્રમનો પરાજય તેણે, તે હુસ્સનેય કલકનો નાશ કરવા સુઝુ. મોગલ પ્રાસમાંથી ચિતોડનો ઉદ્ધારનામે જોલવા સુકરર કર્ણે અકબરનાથી બંધાયેલ સિરો-દીય અને રાઠોડ રજાનામથી જોલાઓ પરાજય, રજપુતોનો ષડયંત્ર ઔરંગઝેબને પદચ્યુત કર્યો છે. મોગલ સિંહાસને બેસારવાની ગોઠવણ, ગોઠવણમાં નિષ્ફળતા, રાણા તે મોગલ સમ્રાટનો સાંધાપ્રસ્તાવ સંધીબંધન, વિષમ કાવચમાંથી રાણાનું મરણ, તેના અને

ઔરંગઝેબના ચરિતની સમોલોચના, રાજ્યસમુદ સંરોવર. ભયંકર દુર્લિધ અને મહામારી.

ખાડના રોષ સ્વાધીન રાજા મહારાજ અમરસિંહનો જેટ પુત્ર કર્ણ, પિતાએ છોડેલ મજસિંહાસન ઉપર સવત ૧૬૭૭ (ઇ સ ૧૬૨૧) માં બેઠો આજ રાજસ્થાનના, નદનકાનન સગ્ગા સ્વાધીનતાના લીલા સ્થળ વીરપ્રસૂ મેવાડભૂમિનું પૂર્વ ગોત્ર નહોતું જે ગોરવ ગોરવા

નિવત યદ્ય મેવાડભૂમિ એકવાર સભ્ય જગતમાં શીર્ષસ્થાને આસન પામી હતી એકવાર જે મેવાડમાં સૂર્યવંશીય આખ્યાયોજના વશધરો, આ પછી એક પ્રચલ માર્તંડની જેમ પ્રખર તેજ ધારણ કરી ગયા હતા તે ગોરવ અને તેજ આજ મેવાડમાંથી અતર્કિત થયું મેવાડના હાલના રજપુતો, માર્તંડ તેજ છોડી સામાન્ય નદાત્રના તેજે ચમકતા હતા, આજ ભારતીય હિંદુરાજ્ય સમાજ તેવી શોચનીય અવસ્થામાં પડી હતી, તેઓમાં પોતાનું તેજ નહોતું, તેઓમાં પોતાની પ્રખરતા નહોતી, તેઓ પોતાની સત્તા હારી બેઠા હતા, તેઓ પોતાનું તેજ અને પ્રખર જ્યોતિ બોધ દઇ મોગલ માર્તંડની ફરતા હીન પ્રભાશી ફરતા હતા એ મોગલ માર્તંડનું પ્રખર તેજ રોધવાની આજ કોઈ હિંદુરાજામાં સત્તા નહોતી, હાલ કાળવશે તેઓ નિસ્તેજ અને સત્તા રહિત યદ્ય ગયા હતા.

વિશ્વજનીન અવશ્યભાવી નિયમનું કોઈ ઉલ્લંઘન કરી શકતું નથી એ અનતિક્રમણિય નિયમના વશવર્તિ યદ્ય આખ્યાયોજના વશધરો, આજ પોતાના તેજથી વિચ્યુત યદ્ય ગયા અને મોગલ સમ્રાજ્યને પાંચ યદ્ય માત્રાજ્ય ગ્રહ અને ઉપગ્રહની જેમ તેજ નહોતું.

જગપુત ગોરવ વીરપુગવ

પોતાનું ગોરવ અને તેજ બે

દીધી નહોતી તેજ સ્મૃતિ

મહારાજ કનકનેને જાન

તે દીવસથી તે વર્તમાન ન

લાખા અમયમાં અદ્યક્ષકના પુ

તેનું આપણે વર્ણન કરીએ છીએ

કનકસેને, લોકકોટ છોડી, સારાદેવ

તેના વશધરોએ ચારસો વર્ષ પુર્થી રાજ

ભાવ થયો અમરથ પાંદોનું આક્રમણ

આજ

ત બોધ

કેમરી

તે રોપી

વાંચા ગયા એ

જેવી અવસ્થા ઘટી છે,

જાણીમાં સૂર્યવંશીય મહારાજ

યોગ મુજબ પતાકા રોપી, તે સ્થળે

કેમે તે સ્થળે શિવાદિત્યનો આધિ

પાંદોનું આક્રમણ ન મહન થવાથી

મહારાજ શિલાદિત્ય સ્વજન સાથે યુદ્ધ સ્થળે પડ્યો. તેનું મુખનું નંદનકાનન ચારાધરાન્ય પારદલોકોથી ઉત્સાહિત થયું. તે લચાવહ કાળમાં એક માત્ર પુષ્પવતી પતનોજ મુખ સૂર્યવંશ તરૂની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરવા જીવતી રહી. ક્રમે ચંદ્રાદિત્યનો આવિર્ભાવ થયો. તે ઉપરથી ગિરિહોટ નામની ઉત્પત્તિ, ઇંડરમાં રાન્ય પ્રાપ્તિ ભીલોના અત્યાચારથી ઇંડરનો ત્યાગ, વીરકેશરી બાપા રાઓળનો પ્રાદુર્ભાવ તેનો ચિતોડાધિકાર ઉદયપુરની પ્રતિષ્ઠા, શિશોદીયકુળનો ગૌરવોચ્છવાસ, છેવટે હીન હીન, અને શોચનીયરૂપે તે ગૌરવનો અવસાન આવ્યો. બાપારાઓળની વિનય વેળાંતી, મુમલમાનો પાસે નમી, આજ ચિતોડમાં નવો યુગ પ્રવર્ત્યો. શ્વેતદ્રીપનો પરિયાગ કરી વિશાળ સસસિંધુ બોલંગી કેટલાક ખીટનવાસીઓ આજ અધઃપતિત હીન દશાપન્ન શિશોદીયકુળના ઉદ્ધાર માટે ભારતવર્ષમાં આવ્યા. તેઓના આવવાથી ભારતભૂમિએ નૂતન ભૂતિ ધારણ કરી, તેઓના આવવાથી ભારતીય લોકોનો જીવન શ્રોત દેવી રીતે નવી દિશા તરફ પ્રવાહિત થયો તે બાબતની સમાલોચના કરવા આપણે પ્રવૃત્ત છીએ.

કર્ણનું અસ્તિ સંપૂર્ણ વીરયોગ્ય સહિષ્ણુતા વીર્યમત્તા વિગેરે જે જે ગુણો રજપુતોના કહેવાય છે. તે ગુણોથી કર્ણ અલંકૃત હતો. તેનું સાહસ અને કર્તવ્ય જ્ઞાન પ્રખર હતું. વિગત યુધ્ધોથી મેવાડનો એ કેસ ખાલી થઈ પડ્યો હતો. કર્ણે સારા ઉપાયો યોજી રાજકોષ નાણાથી ભરી દીધા. વિશેષ લડાઈના ખર્ચે તેની દીનાવસ્થા થાશે એમ જાણી કર્ણ કેટલાક સવારો લઈ, યત્ર સેના નિવેશને બોલંગી સુરત ઉપર આવી પડ્યો. પ્રથમ વિક્રમથી નગરવાસીઓને ત્રાસ પમાડી તેઓનું ધન તેણે તુટી લીધું, હુટમાં આવેલા ધનનો રાણાએ દેશની દુરવસ્થા દૂર કરવા યત્ન કર્યો.

ઉપર અમે કહી ગયા છીએ જે રાણા કર્ણે એક સાહસી અને વીર્યવાળો રાજા હતો. પણ ઉપયુક્ત અવસરના અભાવના લીધે, તે બંને રાજગુણોનો પરિચય આપી શક્યો નહિ, અનેક લોકો એ પ્રશ્ન કરી શકશે જે ગૌરવ અને સ્વાધિનતાના વિવાદ સ્વરૂપ મેવાડ ભૂમિને જ્યારે ચવનો, નાઇગીર, એવા શબ્દોથી કહેવા લાગ્યા, ત્યારે કર્ણ શામાટે ગુંગો રહી બેસી રહ્યો. તલવારની સહાયે, તેણે, તે દુસ્થનેય કલંકનો નાશ કરવા શામાટે યત્ન કર્યો નહિ. એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અમે માત્ર એટલું બોલીએ છીએ જે મોગલ સમ્રાટે મેવાડ ભૂમિને નયગીર એવા નામે બોલવા સુકરર કર્યું પણ તેણે કર્ણને કોઈ દિવસ, નયગીરદાર એવા નામથી બોલાવ્યો નથી. મોગલ સમ્રાટે કર્ણને પોતાનો એક પ્રધાન મિત્ર છે એમ લેખ્યો છે. મોગલ સમ્રાટના એવા સરલ મિત્ર વ્યવહારમાં રાજ્યમાં અશાંતિ લાવવી તે કર્ણને ઉચિત લાગ્યું નહોતું. દુકામાં તે શાંતિ કાનના છાંયા વૃક્ષને સમુજ નાશ કરવા ઇચ્છતો નહોતો એમ ધૃવ-

વાચી અને કન્વાધી શિશોદીય કુળનો નાશ થાય તેવું હતું” દેસાણ અને પાત્રનો વિચાર કરી કામ કરવું તે સ્વપ્નના કર્તવ્ય છે, જે નાણુત એ કર્તવ્યની અવ હેલા કરે છે તે આ જગતમાં અપ્રતિષ્ઠા મેળવે છે એ નીતિપૂર્ણ વાક્ય રાણાથી અવિદિત નહોતું કુકામાં તે અનુનારે કામ આધવાનું તેના મનના હતું, રાણા કહ્યું ઉદયપુરની આરે તરફ કોટ અને ખાઈ કરાવી હતી. પેશોવા નરોવગના જળનારોધના માટે રાણા કહ્યું એક જમણાધ્યે હતો અત પુરવાની રાણીએના માટે તેણે એક સ્વતંત્ર નિવાસ બનવાઓ હતો.

ગિ-હોટ કુળના રાજાઓએ પદરસો વર્ષ સ્થગતવર્ષમાં મન્ય કરી રાજ્ય સમાજના શિરસ્થાને આસન મેળવ્યું આજ રાણા કહ્યું તે ઈન્દ્રા આમનથી વિચ્યુત થયો, પણ તેનું મોરવ અવધિત રહ્યું હતું સંભાટે તેને પોતાની જમણી જાણુએ આત્મન આપી, તેની તે આજરૂ નથી હતી તેણે તેની સ્વાધીનતા કરી લીધી હતી પણ તેની સાથે તે સામત રાજાના જેવો વ્યવહાર રાખતો નહોતો. અમ-લિહની સાથે સંધિસ્થાનના નનયે તેણે નિયમ બાધ્યો હતો જે જ્યામુધી શિશોદીયકુળનો રાજકુમાર નેવાડના નિહાતને અલિખિત ન થાય ત્યામુધી તે રાજ કુમાર સંભાટની નજનસામાં રહે, જ્યારે તે ગણે એવા નામથી પ્રસિદ્ધ યદ્ય રાજનિહાતને ખેતે ત્યારે તે નમ્રાટની રાજસભા છોડી દે તે નિયમ નાગી રીતે પાળવામાં આવ્યો. કહ્યું જ્યામુધી પિતૃ નિહામને અલિખિત ન થયો ત્યામુધી તે મોગલસંભાટની રાજસભામાં હાજર રહ્યો જ્યારે તે રાજનિહાતને અલિખિત થયો ત્યારે તેણે સંભાટની રાજસભા છોડી નમ્રાટની રાજસભાના શિશોદીય રાજાઓ, ધીજા હીંદુરાજાઓ કરતા માન અને મોગલ વધારે પામવા લાગ્યા.

યોદ્ધા સનયના શિશોદીય નન્દારોએ મોજવાધીન સામતોમાં વિશેષ પ્રતિષ્ઠા મેળવી તે શિશોદીય સરદારોમાં કહ્યુંને નાનો સાઈ લીન વિશેષ ખ્યાતિ વાગે નીવડ્યો. નમ્રાટની મદદમાં નાણાને જે લક્ષ્મ મોખવ પડ્યું હતું તે લક્ષ્મને અધિનાયક લીમ હતો તે વણવધી અતિ તેજસ્વી અને નાહની હતો.

સુવતાન સુરમે તેની નાથે જાણુલાવે વર્તી અત્યત પ્રીતિ નાખતો હતો અને તેની મનવહત શિવાય તે કાંઈ પણ કાન કન્તો નહોતો લીનના ચક્રપટ બધુતે નમ્રીત યદ્ય સુરમે કાયમ સુધે મહેતો હતો તેણે તેની પદ્મદિ કરવા નાટે પિતા પાને નિવેદન કર્યું પ્રિયતમ પુત્રનો અલિવાય પૂર્ણ કરી દેવાના નમ્રાટની વાતના હતી તેતે લીમને “ તબ ” એવો ઈકામ આપ્યો વળી છુનાતના તીર ઉપર ગેવો એ જનપદ તેને તેણે આપ્યો તે જનપદની તોડ રાજધાની હતી તે જનપદને ભૂમિષ્ટિમાં મેળવી લીમની દુરામણ પ્રસન્નિત યદ્ય નહિ તેણે છુનાત નદીના તીરે એક મહેલ રધામ્યુ. તેમહેલ નામ રાજમહેલ હતું. મેરાજ

મહેલ, અનેક દિવસ સુધી ભીમના વંશધર્મા કબજામાં રહ્યું. હાલ રાજમહેલ વિધ્વસ્ત છે. પણ તેના ધ્વંશરાશિમાંથી તેના પ્રાચીન ગૌરવનાં ચિહ્નો હાલ નીસરી આવે છે. તે શહેર તે કાળમાં અત્યંત સમૃદ્ધ અને શોભા સંપન્ન હતું. પણ દુર્નયકાળના કઠોર કરના પ્રચંડ પ્રહારે તે રાજ મહેલ આજ ચુર્ણવિચુર્ણિત છે.

કર્ણુ સ્વભાવથી તેજસ્વી અને નિર્ભીક હતો. અકિંચિત્કર રાજ્ય અને સામાન્ય રાજોપાધિથી મુગ્ધ થઈ કર્ણુ પોતાની માન મર્યાદા વેચી દે તેવો નહોતો, તેને વશ રાખવા, મમ્નાટ જહાંગીરે કોશલનું અવલંબન કર્યું. પણ તેનું તે કોશલ મિદ્ધ થયું નહિ. હઝારો અનુબંધ બતાવીને પણ તે તેજસ્વી કર્ણુને વશ કરી શક્યો નહિ. સુલતાન હુરમનો કર્ણુ તરફ વિશેષ અનુરાગ બેંધ મમ્નાટના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો. ભીમને સુરતથી અંતર્હિત કરવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. ભીમને તેણે ગુજરાતના શાસન કર્તૃત્વના હોદ્દા ઉપર નીચો. ભીમ તે નવાપદની ઉપેક્ષા કરી સુલતાન હુરમ સાથે રહેવા લાગ્યો. સમ્રાટ જે સંદેહ કરેલ હતો. તે સાથે નીવડ્યો. હુરમ, મોટાભાઈ પારવેજને રાજ્યહક છીનવી લેવાના ઇરાદે પિતૃ સિંહાસન પોતાના કબજામાં લેવા ચત્ન કરવા લાગ્યો. તે અમથે રાજ્યમાં ઘોર તોફાન ઉઠ્યું, જે તોફાનના અગ્નિમાં બેનશીબ પારવેજ પતંગની જેમ બળી ગયો.

તેજસ્વી ભીમે સમ્રાટની આજ્ઞા અગ્રાહ્ય કરી તેનું કારણ હતું. તે પારવેજની અંતર્હદયથી પ્રભા કરતો હતો. પારવેજ શિયોદીયકુળનો પદમ શત્રુ હતો, રજપુતોનો સર્વ નાશ કરવા તે તત્પર રહેતો હતો. તેણે મેવાડનું સંપૂર્ણ અનિષ્ઠ કર્યું હતું. ત્યાંસુધી હુરમ જીવે છે. ત્યાંસુધી પારવેજ રાજ્ય સિંહાસને બેસી શકશે નહિ એમ ભીમની ધારણા હતી. પણ પારવેજના હાથમાં ભારતવર્ષનું શાસન સૂત્ર ન બધ તેમ થવા દેવાની ભીમની એટા હતી. તે બાબતની ઉપયોગી મંત્રણા તે સુલતાન હુરમ સાથે કરવા લાગ્યો, મંત્રણામાં નિશ્ચિત થયું જે જો હુરમની સમ્રાટ બનવાની ઇચ્છા હોય તો બહેર રીતથી પ્રતિદ્વંદ્વિતાના ક્ષેત્રમાં ઉતરી પારવેજનો સંહાર કરવો તે જરૂરનો છે. હુરમે વધારે વિલંબ ન કરી કેટલાક અનુચરોને સાથે લઈ તેણે પારવેજ ઉપર હુમલો કર્યો. તે હુમલામાં પારવેજ હણાયો, ત્યારપછી હુરમે પિતાના વિરૂધ્ધે બળવો કર્યો. તેની સંકલ્પ સંધિમાં સહાય કરવા અનેક રજપુતો તેના પૃષ્ઠ પોષક થયા. તે પૃષ્ઠ પોષકોમાં મારવાડનો અધિપતિ ગજસિંહ વધારે પ્રસિદ્ધ થયો. રાઠોડરાજ ગજસિંહ હુરમનો માતામહ ચાતો હતો. ટુંકામાં હુરમની મદદનો તે પ્રધાન પ્રસાર હતો. સમ્રાટ જહાંગીર તેનું અનિષ્ઠ કરે તેમ બાણીને તે છાનાધથી કામ કરતો હતો.

તે નવા પેદા થયેલ વિદ્રોહ વન્હિને ઓલવવા સમ્રાટ જહાંગીર ખુદ વિદ્રોહીની સામે થવા અગ્રસર થયો. રાઠોડ રાજ ગજસિંહ તે વિદ્રોહીનો પૃષ્ઠ પોષક છે

એમ સત્રા પ્રથમથીજ લાણુવો હતો, તેનું તે લાણુ અગર બેઠે મદેહલરંડુ હતું તોપણ તે સ્ત્રોડરાજને અધિનાયકપણા ઉપર ન નીમતા તેણે અમરના રાજાને અધિનાયકપણા ઉપર નીચ્યો, ત્યારે ગજસિંહ ઇતરાયો ઘણું તેના વિરૂધ્ધે ચાલ્યો, ગજસિંહ કુરમનો માતામહ ધાય તેજ વિદ્રોહાનળનો પ્રધાન અને પ્રથમ ઉત્તેજક હતો ક્રમે બન્ને નેનાદગ સુદાર્થ લેવા યથા ગજસિંહ તે મમયે આગ્યો નહિ, ત્યારે ભીમસિંહે તેને કહી મોકલાવ્યું “ આપનું એ રીતનું નિઃસંસવ ભાવે મહેવું યુગ્મિયુગ્મ અને ન્યાયપર ગણાય નહિ, આશ્ણે આપ અમારી માથે મળી બાગ્યો, નહિ તો અમારા યત્રુ થાઓ, તેજસ્વી ભીમસિંહના વચન માલગી ગજસિંહ મર્મહિત થયો, શિશોદીય ભીમસિંહ તેથી લેશ માત્ર ભય પામ્યો નહિ, તેનું નેનાદગ સુદમા ઇત્રભિન્ન વયુ પોતે સુદક્ષેત્રમા પતિત વગે. મુન્ન પોતાના નેનાપતિ મહોબતખા માથે ઉદયયુગ્મા પલાયન કરી ગયો.

ઉદયપુરના શ્રાતિમય ઝાચાનગમા સત્રાટે થોડા દિવસ વિદ્યામ કયો ગણાએ તેના વામ માટે પોતાના મટેવનો એક ભાગ કહાડી આપ્યો, મટેવના તે ભાગમા સુલતાન હુમ પોતાના ખારિષદ વર્ગ માથે રહેવા લાગ્યો, તે ગજલવન છોડી દઈ ખીન સ્થળે વામ ઠરવા સુલતાને અભિવાધ બતાવ્યો કુરમનો તે ભાવ બેધ નવો અત્યંત મતુષ્ઠ થયો તેણે ત્યાના નરોવર ઉપર સુલતાનના નિવાસ માટે એક અદ્વાલિકા તૈયાર કરાવી.

એ અદ્વાલિકા જુદી જુદી જાતના શોભનીય અને દ્રવ્યથી અલકૃત હતો તેના મધાળા ઉપર ઇસ્લામની અદ્વિત્ય શોભિત જુદા જુદા વર્ણની પતાકા ફરતી હતી તે મનોહર અદ્વાલિકાના પ્રચસ્ત અગન ભૂમિમા મહારશાહ ક્ષી-

* સત્રાવન મરનાર માનસિંહ અને તેનો ભાઈ ગોડગાસ, ભીમસિંહના પામર્ષ આપનાગ દના તેઓ મરેબનખા સાથે મળી જઈ જહાગીરના વિરૂધ્ધે પાયત્ર કરતા હતા મેગર જનપદની અદ્યંતુ અન્યાર નગર માનસિંહના હુમખા હતું માનસિંહ મહારીર પુરપ દનો અમરસિંહના સુદમાગર્મા તેણે રાણાના માટે અત્યંત પુરપલ બતાવ્યું હતું તે શિશોદીય કુળનો મહાયોવ કરેવાનો દનો તેના સગીર ઉપર એથી જન્મ્યો દના તે જન્મ્યો, મુમનખાનો અયે સુદ સરવામા યથા દયા માનસિંહ ભીમસિંહનો પગ મિત્ર દનો તે બન્નેના વન્ને એવો અત્રિમ પ્રેમ દનો જે એમનું દમ્પળીને મુનેઈ સન્તો નહિ, ભીમસિંહના પ્રાપુના મમાચાર મરખાએ માનસિંહ પામે અર ટિન ગળ્યા માનસિંહને ભીમસિંહના મૃત્યુના અપર નરોના કેમરે તે આહન દોઈ મધ્યા ઉપર દનો તેના મરખા અજેક્ષત દના તેના ઉપર પાટા આધેના દના તેહમેશ ભીમસિંહ સાથે બોળન કરનો, ભીમસિંહને બોળનમા સાથે ન જોઈ માનસિંહને મદેહ ઉપન થયો તેરો પોતાના પાયક બ્રાહ્મણને પુછ્યું બ્રાહ્મણે માચી વાતકુપાવી માનસિંહને મદેહ દત્ત થયો તેણે કુનાના પાય ઉપેડી ફેંટી નાખ્યા અને તે કણે મરખુ પામ્યો.

રના સ્મરણથી કુદ્ર ચેત્ય ઉભું કર્યું હતું. સરોવરના વૃક્ષસ્થળ ઉપર રહેલી અટ્ટા-લિકામાં પોતાના પરિવાર તથા પારિવદ સાથે રહી હુરમ આનંદથી સમય કહા-ડવા લાગ્યો. પણ તેના હૃદયમાં શાંતિ નહોતી. જુદી જુદી જાતની ચિંતાથી અભિભૂત થઈ છેવટે, ભારતવર્ષનો ત્યાગ કરી તે ઇરાન દેશમાં રહેવા ગયો *

વિધાતાના ક્રોધે વિધાનાનુસારે મેવાડમાં સ્વાધીનતાની મૂર્તિ લોપ પામી રજપુતો મોગલથી છતાઈ ગયા. તેઓ પરાધીન થયા. પણ જે રીતે છત સાથે વ્યવહાર ચલાવે છે તે રીતે જહાંગીરે અને તેના પુત્ર હુરમે રજપુત ઉપર વ્યવહાર ચલાવ્યો નહિ. સુલતાન હુરમ કર્ણને પ્રકૃત બંધુની જેમ જોતો, તેઓનું બંધુત્વ તેઓના જીવન સુધી પર્યં વસિત રહ્યું. મેવાડ ભૂમિનો પરિત્યાગ હુરમે કયેઈ જેથી કર્ણ સંતપ્ત થયો તેણે આશા રાખી હતી કે તે દ્વીપ ભુવનમાં હુરમને બાદશાહ નામે બોલાવવાનો સમય આવશે. પણ તેની આશા પૂર્ણ થઈ નહિ, આશા ફળવાળી ન થઈ એમ જાણી કર્ણ અત્યંત દુઃખ થયો.

સંવત્ ૧૬૮૪ (ઈ. સ. ૧૬૨૮) માં રાણા કર્ણે પોતાના પુત્ર જગતસિંહને રાજ્યાસન સોંપી આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લીધી તેણે આઠ વર્ષ રાજ્યશા-સન ચલાવ્યું. તે આઠ વર્ષ જાણીર શાંતિથી નીકળ્યાં તેના પરલોકવાસ પછી થોડા સમયે સમ્રાટ જહાંગીર પરલોકગમી થયો. તે સમયે સુલતાન હુરમ સારાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં હતો. રાણા જગતસિંહના પિતા અને કાકાએ, હુરમને જે સિંહાસને બેસાડવા પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે સિંહાસન આજ શૂન્ય. હુરમનું લાગ્યગગન નિર્મળ અને સાફ થયું. એ મંગળમય સમાચાર પોતાના પિતૃ બંધુ હુરમને ન આપી શું જગતસિંહ નિશ્ચિંત રહે ખરો, તેણે કેટલાક રજપુતોની સાથે પોતાના ભાઈને સારાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં મોકલ્યો. હુરમને સવળા સમાચાર મળ્યા તે રાણાને એકવાર ઉદયપુરમાં મળી ગયો. ઉદયપુરના બાદશમહેલ નામના મહેલમાં દિલ્હીના સામંત સરદારોએ અને કરદ રાજાઓએ, સુલતાન હુરમને, સહુથી પહેલા શાહજહાંનના નામે અભ્યર્થના કરી. તે દિવસે ઉદયપુરમાં ઘેરઘેર મંગળગીત થયાં. કોઈ સુસજ્જમાન રાજાના અભિયેક કાળે હીંદુઓએ એટલો બધો આનંદોત્સવ કયેઈ નથી. પરમધર્માત્મા શાહજહાંન થોડા સમય પછી ઉદયપુરમાંથી રવાને થયો. રવાને થવાના સમયે, તેણે જગતસિંહને પુષ્કળ પદ્મરાગમણિ આપ્યા. અને ચિનોડના કીલ્લાનો પુનઃસંસ્કાર કરવા તેને તેણે રજા આપી.

રાણા જગતસિંહે છવીસ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ છવીસ વર્ષ અતિવિમળ શાંતિથી નીકળ્યાં એ લાંબા કાળમાં રાજ્યમાં કોઈ રીતની આપત્તિ નહોતી. ભદ્ર

લોકોના અથમા જન્મસિંહના રાજ્યનું વિસ્તૃત વિવરણ જોવામા આવતું નથી તેનું કારણ એટલું કે મેવાડના ભટ્ટ લોકો વીરરસ પ્રિય હૃદય સ્તલન વીરરસનું વર્ણન કરવું તેઓને આરી રીતે ગમતું હતું જેથી હૃદય ઉતેજિત થાય, ઉન્માદિત થાય, ઉત્સાહિત થાય, સ્તબ્ધ થાય, તે રસ તેઓના અથમા પ્રધાનરસ, તેઓ જેવા વીર રમામોદી તેવા અહ્ભુત નૈપુણ્યે અને વિપિચ્છાતુર્યે તે વીરરસના વર્ણન કરનાર હતા જન્મસિંહના શાંતિમય રાજ્યકાળમા શાંતિમય ઉચ્ચા શિષ્ય શાસ્ત્રની આરી રીતની આલોચના થઈ હતી શિષ્યના કાર્ય શિવાય સ્થાપ ત્યના કાર્યે પણ રૂકા ઉત્કર્ષથી તેના રાજ્ય સમયમા બનેલ છે

ઉદયપુરમા જે સઘળી પુરાતન અટ્ટાલિકાઓ હાલ જોવામા આવે છે તે મધ્યમી રાણા જન્મસિંહે બનવાપેલ છે તે સઘળી અટ્ટાલિકા આજ અમુણ્ણ ભાવે રહેવ છે તે સઘળી અટ્ટાલિકાનું સોભા મોદર્ય અને મનોહર નિર્માણ કોશલ જોવાથી હૃદય અભુતપૂર્વ આનંદે ભરાઇ જાય છે

રાણા જન્મસિંહે જેજે સારા મહેલો બનાવ્યા છે તેમા જગનિવાસ અને જગમદિર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે, વિમળ જળવાળા પેશાળાના વૃક્ષ ઉપર શોભેલા દ્વીપહૃદયમા જગમદિર અને જગનિવાસ નામના મદિરા છે બન્ને મહેલો સમાન મુદર અને મમાન રચ્ય વસ્તુઓથી મુશોભિત, તે બન્ને મહેલના આરી વીગેરેના બારણા કાચના હોવાથી ભગવાન ભાસ્કરદેવના કિરણથી અત્યંત શોભાવાળા છે તે બન્ને મહેલો મર્મર પથ્થરના ઘડેલા, પેશાળાના ઘાટ ઉપર સરદારે વીગેરેને વિદ્રામ લેવા અનેક પગથીયા હતા

રાણા જન્મસિંહ એક અમાનીત રાજા હતો મોગલોના નિર્દય આચરણે મેવાડના હૃદયમા જે વિષમ ક્ષત થયેલ હતો તે ક્ષતનું આરોગ્ય રાણા જન્મસિંહે કરેલ છે તેનો સ્વભાવ મિદ્ધ નોખ્ય ભાવ અત્યુદાર પ્રકૃતિ અને સરળ નુમિદ્ધ આજ્ઞાપદી તેના શત્રુના પણ કઠોર હૃદય પિગળિત થઇ જતા હુકામા જે લોક તેની સાથે એક વાર આલાપ કરે તે લોક તેના આચરણથી મુગ્ધ થાય તેના તદ્દશુણેને મુસલમાન ઇતિહાસ લેખક પણ વર્ણવે છે ખુદ મઝાટે આત્મજીવન વૃતાતમા જન્મસિંહના ગુણની પ્રશંસા કરી છે મહોદય મગ ટાંમરોએ પણ જન્મસિંહના ગુણથી મુગ્ધ થઈ, તેને ઉદાર અને મરજ નાજ કહેવ છે ચોચનીય દશાને પામેવ ચિતોડપુરીને ગણા જન્મસિંહે આળાદીની પૂર્ણ માત્રામા આણી હતી રાણા જન્મસિંહે માલખુડજ - મિહદાર અને છત્રકોટનો પુનરુદ્ધાર કર્યો

૭ મિનોડના ત્રીજા ઉત્પાદનમા અકત્રા ગાદિએ દાગથી માંડવાને ઉગડી દીધો હતો.

રાણા જગતસિંહે મારવાડની રાજકુહિતા સાથે વિવાહ કર્યો હતો. તેના ગર્ભે તેના બે પુત્રો પેદા થયા. તેમાંથી મોટો રાજસિંહ, મેવાડના રાજસિંહાસને બેઠો. વિધિના અનુલંઘનીય નિયમે મેવાડની પૂર્વ અવસ્થા ખીલકુલ બદલાઈ ગઈ હતી. આજમુખી મેવાડ રાજ્યમાં ગંભીર શાંતિ વિરાજતી હતી. રાણા રાજસિંહના શાસનકાળમાં તે ગંભીર શાંતિ સંતાઈ ગઈ, ભેતા ભેતામાં ઘોર અશાંતિની મુર્તિ મેવાડમાં સ્થળે સ્થળે નાચવા લાગી. હીંદૂ મુસલમાન વચ્ચે વિવાદાગ્નિ ફરી પ્રજ્વળિત થયો. કેવળ મેવાડમાં પ્રજ્વળિત થયો એટલું નહિ, પણ સઘળા રાજસ્થાનમાં તે પ્રજ્વળિત થયો, સઘળું રાજસ્થાન ઘોર અશાંતિનું લીલા સ્થળ થઈ પડ્યું. વિવેચના કરી જોવાની માલુમ પડે છે જે એ અશાંતિનું મૂળ કારણ મેવાડપતિ રાણા રાજસિંહ હતો. તે ઘોર અશાંતિ કરી દેવામાં ઘણું કરીને તેની મદદ હતી. ધર્મપરાયણ શાહજહાન આ સમયે અંતિમવયની શેષ સિમા ઉપર પહોંચી ગયો હતો. આ સમયે મોગલ સામ્રાજ્યના ભાવિ ઉત્તરાધિકારીને લઈ શાહજહાનના પુત્રોમાં મોટો વિવાદ વિષવાદ ચાલ્યો, તે ભાઈઓના કળ્યાણમાં જે સંઘર્ષાગ્નિ પેદા થયો, તેથી સઘળું ભારતવર્ષ સંતપ્ત થયું, પોતપોતાની દૂરભિસંધિ સાધી લેવા સમ્રાટના દરેક પુત્રોએ રાજસ્થાનના રાજાઓની મદદ માગી, તે વિવાદકાળમાં શાહજહાનના ચારે પુત્રોએ રાણા રાજસિંહની મદદ માગી. રાણા રાજસિંહે, માત્ર દારાનો પક્ષ લીધો, દારા સમ્રાટના જોડે હતો, ઉત્તરાધિકારીત્વની ચિરચલિત પ્રથાના અનુસારે દારા રાજ્યનો હકદાર હતો, દારાની ઉત્તરાધિકારીત્વની ચોગ્યતા પ્રતિપાદન અને સમર્થન કરવા માટે રાજસ્થાનના, સઘળા રાજાઓ રાજસિંહને મળી ગયા. તેઓ સઘળા એકઠા થઈ દારાના વાવટા નીચે સુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા. પણ તેઓએ કુલગનમાં અને કુલધુમાં દુર્ધર્મ ઔરંગઝેબની સામે તલવાર લીધી. તેઓનો ઉદ્દેશ સફલ થયો નહિ, ફતેહાબાદના સુદ્ધક્ષેત્રે એક માત્ર ઔરંગઝેબના બાહુબળે તેઓનો ઉદ્ધમ અને મનોરથ વિફળ થયો, દારા, સુબા અને અરાદના મસ્તકે વજાયાત પડ્યો.

ફતેહાબાદમાં સુદ્ધક્ષેત્રની વિજયલક્ષ્મી ઔરંગઝેબની અંકશાચિની થઈ. તેના અદ્વૈતેનાં માર્ગ સંપૂર્ણ રીતે નિષ્કંટક થયો. તે માર્ગમાં જે લોકો કંટકરૂપ હતા, તેઓને ઔરંગઝેબે અસિંહરતે અંતર્હિત કર્યાં. પોતાના પિતાનાં, પોતાના ભાઈનાં, પોતાના બંધુનાં અને પોતાના ઔરસપુત્રનાં હૃદયશોષિત પિવામાં ઔરંગઝેબે કાંઈ કસર રાખી નહિ, બચકર દુરાકાંક્ષા અને રાજ્યલિપ્સાનો વરીભૂત થઈ તેણે જે પેશાચિક કાર્ય કર્યાં. તેના વિચાર કરવાથી હૃદય સ્તંભિત થાય છે.

તૈમુરના વંશપર દૂરદર્શી બાબરે જે રાજ્યરક્ષિણી અપૂર્વ નીતિનું અનલંબન કર્યું હતું, તે નીતિનું બળદર્પિત ઔરંગઝેબે અવલંબન કર્યું. હત અને પોતાના વંશધરોને તેનું અનુસરણ કરવાની ફરજ પાડી હતી, તે મોગલ સામ્રાજ્યનો

જહાદીથી અધ.પાત થાત નહિ અને મત્સ્ય સધ પ્રભવત્સલ શાહજહાનનું શોભામય મયુરાસન આજ પશ્ચ દિલ્હીના સ્કાટીક પ્રાસાદમાં વિરાજી રહત. પણ દુરાચાર ઔરંગઝેબે પાષભોહમા પડી, પોતાના મગમાં પોતે કુકારાધાત કર્યે.

એક તેના દુરાચરણથી મોગલ કુળનો નાશ થયો. તેનું ખુદ જીવન છેવટે વિષમય થઇ પડ્યું. મોગલ કુળતિલક અકબરે, પિતામહની તે નીતી અનુસરી હતી. તેથી કરી તેના અગણ્ય વિનો સામે તેનું રાજ્ય અચળ રહ્યું હતું. તેનું રાજ્ય પ્રાચ્ય અને પ્રવીચ્ય રાજ્યોના રાજ્યમાં ઉચ્ચ આસને જઇ બેસું હતું પોતાના પુત્ર જહાંગીરને તે નીતીની, કળોપધાયિકા શક્તિ તેણે સમજાવી હતી. મુચતુર જહાંગીર તદનુસારે કામ કરવા મતાવાળો થયો હતો. શાહજહાન યોગ્ય પિતાનો યોગ્ય પુત્ર પિતાની પાસેથી જે નીતીનું તેણે શીક્ષણ લીધું હતું, તે નીતી તેણે કાર્યમાં પરિણામ પમાડી તે કાર્યદારાએ, તે હીંદુ રાજાઓનો પ્રદેશદેશ સ્નેહ મેળવી શક્યો હતો જે કાર્ય કોઇ રાજા સંપાદન કરી શક્યા નથી તે કાર્ય તેણે સંપાદન કર્યું હતું. પરાજીત હીંદુ રાજાઓ સાથે યેવાહિક મુદ્દે બંધાઇ મોગલ સમ્રાટોએ જે કામ કર્યું હતું તે નીતીબળ વિરૂદ્ધ નહોતું. તે નીતીબળના સહાયે મોગલ રાજાઓ પોતાનો વાવટો વિજય કરી ફરફાવતા હતા. મુચતુર જહાંગીર અને ન્યાયપર શાહજહાનના રાજ્યમાં ભારતવર્ષમાં મુલિમળ-શાંતિ વિરાજી હતી હીંદુ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને રૂડી રીતે સમુન્નત કરી શક્યા હતા ખીજા વિદેશીય શાસન કાળમાં હીંદુ રાજાઓ પોતાના રાજ્યને એ પ્રમાણે સમુન્નત કરી શક્યા નહિ. જહાંગીર અને શાહજહાન હિંદુ ઉપર હૃદયથી જે મમતા અને સ્નેહ રાખતા હતા તે બાળે પ્રવર્તાવેલી નીતીના અનુસરણનું ફળ હતું. જહાંગીર અને શાહજહાન, અંબર અને મારવાડની રજપુતાણીના પેટ્રે પેદા થયેલા હતા. તેથી તેઓ હીંદુની આળાદી કરવા તત્પર હતા, જે દિવસે તે નીતિનો વિષમર્થ થયો જે દિવસે જાતિવેરીતાને ઉદય થયો. તે દિવસે હીંદુ અને મુસલમાન વચ્ચેનું મબઘ મુત્ર તુટી ગયું. તે દિવસે હીંદુ અને મુસલમાન પરસ્પરનો અર્થનાગ કરવા તત્પર થયા. તેનું ઉદાહરણ હીંદુ દેવી ઔરંગઝેબ-ઔરંગઝેબ તાતાર સ્ત્રીના પેટ્રે પેદા થયો હતો, તાતાર શોણીતથી પરિપુષ્ટ હતો, રજપુતો માથે તેની મહાનુભૂતિ નહોતી, રજપુતો પણ તેની ક્ષામે સમર્થેદના પ્રકાશ કરવાનું જાણતા નહોતા તેણે ભાઈઓના હૃદયશોણીત પાડયાં ધર્મત્મા વૃદ્ધ પિતાને સિંહાસનચ્યુત કર્યે. ઔરસ પુત્રનું તદ્દયનુ છેદન કરી તેણે સિંહાસન લેવા પ્રયત્ન કર્યે, એવા ઔરંગઝેબની સહાય રાજસ્થાનને ક્યો રાજા કરે ? દુઃકામાં તેના એવા દુષ્કાર્યથી રાજસ્થાનના સઘળા રાજાઓ તેની વિરૂદ્ધે મુદ્દસેનમાં ઉતર્યા. બાળે પ્રવર્તાવેલી પ્રમુદ નીતીના અનુમલુરના અભા.

વનું તે ફલ, ઔરંગઝેબ ખુદ તે મહાન અભાવને મમજતો હતો. તે અભાવથી તેનું રાજ્ય મોટા અનર્થનો લંડાર થઈ ગયું. ઉંચટે તેણે તે નીતીનું અનુસરણ કર્યું તેના તે અનુસરણનું ફળ શાહઆલમ આજીમ અને કમળક્ષ તે સોફોની કઠોર અત્યાચાર પ્રિયતા અને હીંદુદેવિતાએ, ઔરંગઝેબનો સર્વનાશ થયો.

પિતૃરાજ્ય અધિકાર લેવા માટે આરે ભાઇઓએ પ્રતિદ્વંદ્વી યદ્ ભારતવર્ષમાં મહા કલહાનળ સળગાવ્યો. તેનું વિવરણ મેવાડના ઇતિહાસના સમાલોચ્ય વિષયપ્રાણું નથી. દુરાકાંક્ષી કઠોર હૃદય ઔરંગઝેબના પ્રયત્ન વિદેશ-નયનની પાસે, ભિન્ન-શીળ દારાનું મહત્વ, સુરાદતું તેજસ્તિત્વ, અને સુભાનું કર્મદક્ષિણ અખી ભસ્મ પામ્યું.

સમ્રાટ ઔરંગઝેબના રાજ્યકાળમાં હીંદુસ્તાનમાં અનેક પ્રસિદ્ધ નામલેખા રાજાઓ પેદા થયા. અષ્ટધાવિભક્ત ગજસ્થાનના અંતર્ગત પ્રત્યેક રાજ્ય ઉપર એક સાહસિક અને વીરરજપુત ગજા બેઠેલ હતો, સઘળા તેજસ્વી; યૌર્યવાન અને મંત્રણા કુશળ હતા. અંબરનો જયમિંહ, મારવાડનો યશોવંતમિંહ, ખુદી અને કોટાના હારવંશીય રાજા, વીકાનેગનો રાઠોડરાજા, અર્ચા અને ધિતીયાના છુડેલા રાજાઓ. તે સઘળા તેજમંથન અને પ્રયત્નવીર હતા. આંત્યેસિકંદર્ય અને મોહમાં પડી તેણે પોતાના પગમાં કુહારાધાત કર્યો. તેણે પોતાના સૈન્યધના માર્ગમાં કાંટા રાખ્યા, જે રજપુતના સહાય અને આનુકુલ્ય માટે તેના પૂર્વજે હમેશા મહેનત કરતા હતા. અને તેને મેળવતા હતા. રજપુતોને સંતોષાવેલા કરવાનું કામ, તેના પૂર્વજે પ્રધાન ગણતા હતા. આજ ઔરંગઝેબ તે રજપુતોનું શુણ્ણુ લુપ્તી ગયો, આજ ઔરંગઝેબ તે રજપુતો ઉપર છત્વીડન કરવા લાગ્યો, તે હીંદુ વિદેશી ઔરંગઝેબના ભયંકર ઉત્પીડનમાંથી હીંદુ સંજ્ઞાને અભાવવા વીરવર શિવજી પેદા થયો.

જે સઘળા સુમલમાન રાજાઓ, એકકાળે ભારતવર્ષના અદ્દશ એકતું નિયમન કરી ગયા છે, તેમાંથી એક રાજા પણ કપટતામાં, સ્વાર્થપરતામાં અને વિધાવતામાં ઔરંગઝેબને * વટે તેવો નહોતો.

* અનેક સભ્યતાભીમાની જ્ઞાન ગર્વિત પાશ્ચાત્ય મહોદય પુરુષો એસીયા ખંડના રાજાઓને અમબ્ય અને વર્ણુ જ્ઞાનહીન કહી ઘણા દરે છે. પણ મહાત્મા ટોડ સાહેબે તેઓનાં જમાંધ નયનો જ્ઞાન શક્તિકાએ આંત્ર દેખતાં કર્યાં છે. તેણે દેખાડી આપ્યું છે જે પ્રાચ્ય મંડળના ભુપતિઓ યુરોપીય ભુપતિ કરતાં વિરોપ વિશ્વ અને બહુદર્શિ. સમ્રાટ ઔરંગઝેબ અગર જે કે કઠોર હૃદયવાલો હતો. તોપણ તે એક સુષ્ટીત હતો, તેના રાજ્યાભિષેક થયો. ત્યારબાદ તેનો પ્રારથયુક્ મુસ્લિમોએ તેની મહેરબાની મેળવવા કેટલીક પુષ્પામતનાં વચનવાળો એક પત્ર તેને લખ્યો. તે અસાર પત્ર વાંચી ઔરંગઝેબે વિરકત થઈ લાંબો અને ભાવપુર્ણ પ્રત્યુત્તર લખ્યો, ખ્યાત નામા બર્નિયરે ભારતખમણમાં તે પત્ર મેળવ્યો. તેની મગે બીજા સુદયવાન મત્રો તેણે મેળવ્યા જે

એ સઘળા ગુણ અને દોષ, તેના કુટિલ હૃદયમાં જડેલા હતા, જે વિદ્યા અને પરાક્રમ, પરાપકાર અને વિપદમાં, ઉદાર માટે નિયોજીત થાય છે. ઔરંગઝેબે તે વિદ્યા અને પરાક્રમનો, પાશવી વૃત્તિથી, પોતાની દુરાકાંક્ષા અધવાને ઉપયોગ કર્યો હતો. તે જગતમાં કોઈનો વિશ્વાસ કરતો નહોતો. અતિમિથ મિત્રની પાસે પણ ગુદ કથા બહાર પાડતો નહોતો, સઘળા કરતા, તેની દુરાકાંક્ષા પ્રબળ થઈ ઉડી હતી. છેવટે દુરાકાંક્ષાએજ તેનો સર્વનાશ કર્યો. દુરાકાંક્ષામાં મોહિત થઈ તેણે જે અસખ્ય ઘોર પાપ કર્યાં તેનો વિચાર કરતા તદ્દય સ્તબ્ધ થાય તેમ છે. જે વિવેક સાથે પોતાની બેહદ મારી ક્ષમતાનો તે ઉપયોગ કરતો તે સમયના રાજાઓના શિશ્યોને જઈ તે બેસતો પણ મામિદ દુરાકાંક્ષાએ, તેને દુરાચરણના માર્ગે અલાબે તેણેજ તેની સારી બુદ્ધિવૃત્તિનો નાશ કર્યો. પોતાના બધા બાધવ, આત્મીય જનોના હૃદય પોતાના હાથે ઉદયા દુર્ણત ઔરંગઝેબે વિચાર્યું જે હવે કાયમ નિશ્ચિત ભાવે રાજ્ય ભોગ થાયે, પણ તેની સઘળી આશા નિરૂપ્ત થઈ, તેણે મનમાં વિચાર્યું હતું જે “નિશ્ચિત રહીશ” પણ તે મન તેના કબજામાં નહોતું તે જો ચિત્ત વૃત્તિનો નિરોધ કરી શકતો તે આ ભયકર દુષ્ટવૃત્તિના પ્રવાહમાં કુદી ન પડતો તેમ થવાથી તે માણસ હોઈ પશુના કામ ન કરતો પિતૃહંત્યા, ભાતૃહંત્યા અને પુત્રહંત્યા કરી નિશ્ચિત રહેવાની તેણે ઈચ્છા કરી હતી. તે તો માત્ર વિટળના જેમ હોય તેમ પણ તેણે હજારો વાર ઈચ્છા કરી, હજારો વાર પ્રતિજ્ઞા કરી, પણ તે નિશ્ચિત રહી શક્યો નહિ. પદેપદે જુદી જુદી ભતની ચિતાઓ પેદા થઈ તેને દારૂ પીડા દેવા લાગી, તેની સાથે તેની તદ્દયની શાંતિ પણ અતહિત થઈ ગઈ. જગતમાં તે કોઈનો વિશ્વાસ કરતો નહોતો તેથી તેના તદ્દયનો પૂર્ણ ભાવ સારી રીતે બદલાયો હતો. દરેક ક્ષણે તેને જુદી જુદી ભતની શકા અને સંદેહના ઉદય થવા લાગ્યા, તેણે જગતમાં સઘળાને પોતાના શત્રુ ગણવાનું શરૂ

કરતા તે પત્રમાં લખેલ હતી, તે યદનાના કાગળથી ત્રણ વર્ષ ૬ મ ૧૧૮૪ માં તે પત્ર અંગ્રેજીમાં અનુવાદિત થયો, પત્રનો માર્ગ

“ મુન્શી ! તમે મારી પાસે કેવી પ્રત્યાશા કરો છો ? તમે ન્યાયાનુમાદે ઈચ્છા કરી શકો છો કે હું તમને મારી સભામાં એક ચોટ ઉમનવાનપદે તમને નીમું કર્તવ્યના અનુદાયે મારે ભાવુ જુએ છે જે, તમને દુરાકાંક્ષા સ્વીકારથી એણે તમે મને શિષ્યો હો તો તમારી દુરાકાંક્ષા હું સ્વીકારત, મને એવી પ્રતીતિ છે જે જન્મદાતા પિતા પાસે પુત્ર જેટલો ઝણી છે તેટલો, ઉપયુક્ત શિક્ષણ આપે. મારે શરૂ પાસે તે ઝણી છે પણ તમે મને ઉપયુક્ત શિક્ષણ આપી છે હાલ તમારી શિક્ષણનો વિષય વિચારી હું અમરૂપ શાઉ છું.

કર્ણુ. તેના મિત્રો, તેના સલાસદો, તેના પરમહિતેચ્છુઓ એક-થઈ તેના વિરૂદ્ધ પડયંત્ર કરવા લાગ્યા. આવી અવસ્થામાં જીવન કહાઠવું તે વિટંબના ભરેલું છે. એમ ઔરંગઝેબ બાણતો હતો. તેથી હૃદયની શાંતી સ્થાપવા, તે ઉપાય શોધતો હતો. અનેક ચિંતા કર્યા પછી તેણે સ્થિર કર્ણુ ને સબતીય લોક સાથે ઐક્યતાનો સંબંધ કર્યા વિના રાજ્ય સુખેથી ભોગવાય તેમ નથી.

એક સમયે હીરકમંડિત સુકૃત તેના માથા ઉપરથી પડી ગયો. તોપણ તેણે બધું નહિ જે હવે સર્વનાશ પાસે છે. એ સમયે તે એટલો બધો મોહાવિષ્ઠ થઈ ગયો હતો કે તેને હિતાહિત વિચારવાની શક્તિ એકદમ નાશ પામી. વિવેક હીન ઔરંગઝેબે સ્થિર કર્ણુ ને બંધુ બાંધવ વિગેરેના શોણિતપાતે જે હસ્ત દક્ષિત થયા છે તે હસ્ત, સહાયહીન હીંદુ લોકનાં શોણિતપાત કરી તેના બોલિથી ધોવાછે. જે ક્ષણે તેની તે ધારણાનો ઉદય થયો તે ક્ષણે તેણે પોતાના મિત્રો વીગેરેને બોલાવી હુકમ કર્યો જે મારા રાજ્યના સઘળા હિંદુઓએ ઇસ્લામ ધર્મનું અવલંબન કરવું પડશે. જે કોઈ આ હુકુમનો અસમ્મત થાશે તેના ઉપર બળપૂર્વક ખડગનો પ્રયોગ કરવો પડશે. એ કઠોર આજ્ઞાનો પ્રચાર થયો કે રાજ્યમાં હાહાકાર ધ્વની થઈ પડ્યો. નિઃસહાય હિંદુઓ સનાતન ધર્મના રક્ષણના માટે કોઈ ઉપાય ન જોતાં ભયાકુલ તદ્દયે અહીંતહીં પલાયન કરવા લાગ્યા.

ઘણાક હિંદુઓ રાજ્યનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ પથમાં આઘ્યા ગયા, અનેક હિંદુઓએ દુર્વૃત્ત યવનોના આક્રમણથી મુઝાઈ જઈ ઉન્મત્ત થઈ પોતાનાં તદ્દય છરીથી લોકયાં, જે સ્ત્રી પુત્રો પરિવારવર્ગ વીગેરે તદ્દયની પ્રિયતમ વસ્તુ હતી, તેનો પહેલાંથી સંહાર કરી અનેક હિંદુઓએ કઠોર શોકાનલમાં પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું. રાજ્યમાં ઘોર અરાજકના પ્રવર્તી. આરે તરફ હાહાકાર અવાજ આસી રહ્યો, ઉત્પીડિત હિંદુઓનો મર્મભેદી આત્મનાદ ગગનનો ભેદ કરી શક્તિમાન પરમેશ્વર પાસે ગયો. આજ ભારતવર્ષનો પ્રલયકાળ આવ્યો. આ પ્રલયકાળના સર્વ સંહારક શાસમાંથી ભારતવર્ષનો કોણ ઉદ્ધાર કરે ! એ દુર્દૃષ્ટિ દુર્વૃત્ત યવનોના ભયંકર અત્યાચાર ધરી નિઃસહાય ભારત સંતાનની કોણ રક્ષા કરે ! ભારતવર્ષમાં કોઈ રહ્યું નહિ જે રક્ષક થઈ ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર કરે. જે રક્ષક હતો, તેજ ભક્ષક થયો. જેના ઉપર પ્રજાની માન મર્યાદા અને બલિત ધર્મ રહેલ છે, તે જો પોતાનું અને પારકું બાણી સબતીય અને વિબતીય ને ભીન્ન નયને જોઈ, પથરોથી તદ્દયબાંધી પોતાના પ્રજાવર્ગ ઉપર પોતાના આશ્રિત ઉપર અત્યાચાર કરે તો નિઃસહાય પ્રજા કોની પાસે જઈ ઉભી રહે, કોની પાસે જઈ આશ્રય માગે, પોતાનું પારકું સબતીય વિબતીય વિગેરે ભેદવાળા વિચારને નયને ન જોવાનું સદ્બુદ્ધિવાળા રાજાનું કર્તવ્ય છે, જે રાજા તે કર્તવ્ય પાલનમાં યરાંડ-સુખ છે. તે રાજા રાજના નામને

યોગ્ય નથી, રાજ્યસિદ્ધાન્તને તેજાવના સ્પર્ષે ક્વચિત્ અને અપવિત્ર થાય છે રાજપટે બેસી, જે રાજા હિતાહિત અને ન્યાયાન્યાયનો વિચાર કરવા અસમર્થ છે, તે રાજા નહિ પણ રાજાના નામને બટો દેનારો છે, તે પ્રજાના મુખસૂર્યનો દુરત રાહ છે, તે ગભા દેશના ભાગ્યગગનનો પ્રચડ કેતુ છે

મોગવ કુળાધમ આરગજેબના કપેર અત્યાચારથી રાજ્યમા અત્યંત અરાજકતા પેદા થઇ, ઉત્પીકીત હીંદુઓના પલાયનથી અને આત્મહત્યાથી નગર ગ્રામ વીગેરે ઉગ્ર ધર્મ ગયા વણિકોના અભાવે વાણિજ્યાગાર ચોરના નિવાસરૂપે ધર્મ ગયા કેતા વિકેતાના અમલે બગ્ગર જનમૂલ્ય ધર્મ ગઇ કૃષકના અભાવે સાશ હેત્રો અરણ્ય ધર્મ ગયા આવા અધર્મમગમા દુર્વૃત્ત મોલ આઠે ભેયુ જે તેનું રાજસ્વ ધણા દરજે કમ ધર્મ ગયું, રાજ્યનો દ્રવ્ય ભડાગ ખાવી થયો ગાન્યકર્મચારીઓ રાજ્યકર લેતા નથી જેની પાસે નાનકડો હોય તે તેજ નખી બેને છે ઔરગજેબ પેસાનો મનહ કરવા ઉપાય બેતો હતો તેણે ભાગતવર્ધના મધગા હિંદુઓ ઉપર જજીઆ વેરો નાખ્યો અત્યાચાર ઉપર અત્યાચાર થવા લાગ્યા, મધગા હંતાશ નિરૂત્તમહ અને નિરૂવેષ ધર્મ ગયા તેઓ કેવળ હાહાકાર ધ્વનિ કરવા લાગ્યા, તે હાહાકાર ધ્વનિથી દુર્વૃત્ત ઔરગજેબનું હૃદય જરા પણ કપિત થયું નહિ બેનરીખ હીંદુઓની શોચનીય અવસ્થા બેઈ ઔરગજેબના તદ્દયમા દયા આવી નહિ, તોપણ ઔરગજેબનો આશય સફળ નીવડ્યો નહિ જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા તેમ તેમ દારૂણ પીડા ઔરગજેબના તદ્દયમા અધિકાર કરવા લાગી તેના પિતાના પુત્રતા, બધુના, પ્રજાના મર્મભેદી વચનો તેના તદ્દયમા દુખ દેવા લાગ્યા, ઔરગજેબ ચમકિત થયો, કેટલીકવાર તે શય્યાગૃહ છોડી, ચિંતામા બહાર જતો હતો કાળના અવસ્થાભવી વિધાનના અનુભારે તેના પરમાયુનો હાથ ઘવા આવ્યો બીજણ ચમકડ કમે કમે તેની પાસે આવવા લાગ્યો, દુખથી અને નિરાશથી તે ચિંતાર કરી મોલી ઉઠ્યો આ શુ! આશુ! ત્યાં બાઉછુ ત્યાં સઘળા દેવતાને ભાગુ છું તે દેવતાઓ ક્રોધમય અને જીભામામય રૂદ્રિથી લુગે છે

અભિષેક મળે નણાઓ જે વીધીનું અનુગાન કરતા હતા, તે વિધીઓમા રીકા ડોરનો વિધી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે અનેક દીવમધી તે અણીપેચનિક વિધી હવે ચલતો નથી માગવાના નાજયનિહાનને બેમી આજ મહારાજા રાજનિહે તે હુનપ્રાય વિધિ રીધી અમલમા આવ્યો, અજમીર પાસે આવપુર નામનું એક નાર છે રીકાડોરની વીનપ્રધાના અનુભારે નણા રાજનિહે તે આવપુરનું આક્રમણ થયું તે નાગને છુતી સત્તા પોતાના નજરમા આવ્યો યોડા સમયમા તે વિષયના નમાચાર વૃદ્ધ શાહજહાનના કાને પહોંચ્યા શાહજહાનના વચસ્યોએ તે વૃતાતને ભુદાનુદા રંગે ચીતડી તેને નિવેદન મગી રાણાનો ક્રોધ ઉદ્દીપિત

કચ્છે. અને રાણાની સામે ઉઠવા તેઓએ તેને કહ્યું. ઉદાર તદ્દય શાહજહાને, તેના વયસ્થાને કહ્યું “ મારો ભત્રીજો બાળક છે તેથી તેણે એ કામ કર્યું.”

રજપુત કુળ ગોરવ રવિ, વીરશ્રેષ્ઠ પ્રતાપસિંહ સાથે મેવાડની વીર્યમતા વિશુપ્ત થઈ ગઈ હતી. પણ મહારાજ રાજસિંહના સિંહાસનારોહણ ઉપર તે વિર્યમતા ફરી પેદા થઈ પુર્ણ વિકાસને પામી. શાંતિનો સુકોમળ ઓળો છોડી ફરી શીશોદીય સરદારો વીરતા બતાવવા ખડગ લઈ કુદી પડ્યા, ખડગના હુદયોતેજક સંઘર્ષના અવાજે અને ઉન્મત વીરોના નાદે મેવાડ ભૂમિ કંપીત થઈ ઉઠી. રાણો રાજસિંહ આખારાઓળનો ઉપયુક્ત વંશધર, શીશોદીય કુળનો ઉપયુક્ત વીર-તે જેવો શુર હતો તેવો તેજસ્વી હતો. સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરવા તે પુષ્કળ શુરતાથી ઉઠ્યો. રાણા રાજસિંહનું તદ્દય સ્વદેશોદ્ધાર પ્રતિજ્ઞાથી દૃઢ બંધાયું હતું. તે બાદ્યકાળથી ઐરંગઝેબની ઘણા કરતો હતો. અને ઐરંગઝેબના નામ ઉપર હઝારો અલિશાપ આપતો હતો. આ ક્ષણે તે ઐરંગઝેબને ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠેલો જોઈ તેની વિરૂધ્ધે યુદ્ધમાં ઉતરવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. તે મોગલ સમ્રાટ સાથે ઘણા યુધ્ધોમાં ઉતર્યો જેમાં પોતે શોર્યનો સારો ઉત્કર્ષ બતાવ્યો. મોગલ સમ્રાટ અનેક યુદ્ધમાં તેનાથી પરાજીત થયો. વળી અનેક યુદ્ધમાં મોગલ સમ્રાટનું જીવન અને સ્વતંત્રત્વ જવાનો પણ ઉપક્રમ થયો હતો.

મારવાડનું રાઠોડ કુળ અનેક નવા ભાગમાં વિભક્ત હતું. તેમાંથી એક ભાગના કેટલાક રાજકુમારો પોતાનું પ્રાચીન રાજ્ય છોડી રૂપનગર નામના સ્થાને ઉપનિવીર્ય થયા. તે રૂપનગર મોગલ સમ્રાજ્યનું અંતર્ગત. તેઓ મોગલની નીચે સામાન્ય સામંત રૂપે રહેવા લાગ્યા. તે સમયે ઐરંગઝેબ મસ્તકે ભારતવર્ષનો રાજસુક્રુટ અર્પિત થયો. તે કાળે, રૂપનગરના સામંતરાજના ઘરઘમંડળાવતી નામની એક સુંદર બાલીકા અનુપમ શોભા કાંદર્યે પરિપુષ્ટ થઈ હૃદય ઐશ્વર્ય સમયમાં એ પરમ રૂપ લાવણ્યવાળી પ્રભાવતીનો પ્રસન્નતાં, કૂટ તદ્દય પદ ગોરવેના કાને પડ્યો, તેના તદ્દયમાં વિષમ િબન્ન તૃષ્ણા પેદા થઈ. તે સ્ત્રીના લોહ ક્ષય કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. તેને પર ઔસીવાનો તેણે પ્રસ્તાવ કર્યો અને આજીવનના મનમાં હતું જે પ્રભાવતી તેના પ્રસ્તાવમાં સંમત થાયે. પણ તેની ગાળનોવાસના સ્ફૂળ થઈ નહી.

જે સુદર સવારે મોકલી રૂપનગરના સામંત પાસે, પ્રભાવતીના વિવાહનો પ્રસ્તાવ ઠહી દેવા લાગ્યો. ભયે સામંત સરદારના પ્રાણ ઉડવા લાગ્યા. હવે શું કરવું તેની સ્થિરતા કરવામાં તે દિગમૂઢ થયો. કમે તે સમાચાર પ્રભાવતીના કાને પહોંચ્યા. તે પોતાના બાપ પાસે આવી, અને આવેલી વીપદમાંથી ઉદ્ધાર મામવાને તેણે તેને સદુપાય બતાવ્યો. પણ રાઠોડ રાજ એટલો બધો દિગમૂઢ

થયો હતો કે તેણે પ્રભાવતીના બતાવેલ સહુપાય ઉપર કષ્ટપાત કર્યો નહિ પિતાને નિરવ દેખી પ્રભાવતી પ્રતિજ્ઞા કરી બોલી “ મ્લેચ્છ આસમાથી હવે બચવાનો ઉપાય વિષ, છરી, પાવડ, કે ઉદળવન છે તે ઉપાયોમાથી એક ઉપાય લેવાથી કોઈના મુખ તરફ જોવાનું નથી પ્રભાવતીએ પોતાના ધર્મના રક્ષણ માટે તે ઉપાયોમાથી એક ઉપાય લેવો સુકર કર્યો તો પણ તે કઠોર ઉપાયનો આશય લઈ શકી નહિ તેના તદ્દયમા એક નવી ચિંતાનો ઉદય થયો તેણે ગણા રાજ સિંહને પોતાનો ઉદ્ધારકર્તા માન્યો.

પ્રભાવતીએ રાણા ગજનિહની શુભવર્ણના સાલગી હતી તેના તદ્દયથા ગણીઃ ધારણા હતી જે ગણો ગજનિહ ઉદ્ધાર કરનાર થાયજ વીરતા અને રમણતા ઉપર નાગીજતીનો આત્મચિત્ત અનુરાગ હોય છે, રાણો જેવો વીર હતો તેણેજ રસજ હતો પ્રભાવતીએ ગણા ઉપર આમકત થઈ તેને કહી મોકલ્યું જે “ જો રાણો રાજનિહ આવેવ વિપત્તિમાથી તેનો અવિલગ્ન ઉદ્ધાર કરશે તો તે તેને પતીત્વે વગી લેશે પ્રભાવતીએ પોતાના પુરોહીત બ્રાહ્મણને સઘળી હકીકત કહી રાણા રાજસિંહ તરફ મોકલ્યો પુરોહીતને પ્રભાવતીએ રનાક્ષત્રીત પત્ર આપ્યો હતો ગણાના સદનમા પુરોહીત આવી પહોંચ્યો રાણાના હાથમા તે પત્ર આપ્યો ત પત્રનો સઘળો લેખ મુદ્દ તદ્દયભાવે લખાયેલ હતો તેના મર્મર્થ નીચે પ્રમાણે “ મહારાજ ! રાજહંસી શુ બગલાની સહચરી થાય ખરી ! વગી ગજપુત કુળ કામની અપ્રવિત્ર મ્લેચ્છની અકશાયીની થાય ખરી ! મહારાજ ! હું આપને નિશ્ચિત કરી કહું છું જે આપ જો આ સકટમાથી મારો ઉદ્ધાર નહી કરશો તો અને હુવૃત્ત મ્લેચ્છના હાથથી મારી મર્યાદાનું રક્ષણ નહિ કરશો તો જાવી નિશ્ચય આત્મહત્યા કરીશ ” એ મુદ્દ પત્રનો લાવ બાણી રાણો રાજનિહને રતાડિત અગેદ્રની જેમ કહ્યો તેની દરેક ધમનીમા જાણે લોહ શર્પી ઉડ્યો હાપ તેમ તેને લાગ્યું દાડ્ડણુરોપ અને છાત્રામામા તેનું શરીર ઉત્તેજિત થયો કોઈ નિમહાય રજપુત કુળ માં સ્ત્રીનીના ઉપ-જિજ્ઞાસુ છનો અત્યાચાર અભિષેક રજપુત કોષથી ઉન્મત નુપા.

કવિધી આ ગજેળના ઠોર આવગણનું ઉપયુક્ત પ્રાયશ્ચિત વિધાન કરના માટે ગણો રાજ દીન પુધી યોગ્ય અનમગ્ની પ્રતિજ્ઞા કરતો હતો આજે તે મુયોગ પોતાનો મેગે આવી પહોંચ્યો તે મુયોગ જોડ, રાણો અલિપુર આનદિત થયો તેનો ઉત્માહ, નાહમ, બગ વીગેદે હાજગણા - એર, વિલગ ન કરતા હુશચા મોગવની સામેતેરો પોતાની ભયર તલવાર ઉગાડી રાજસિંહનો ઉત્માહ બગ વીગેદે જોઈ તેના મામત મરદાગે ઘણાજ ઉત્માહીત થયા અરત્રોના અવકાશ આપાજે અને રાજ પુકોના ગાર્થપૂર્ણ નાદે મેનાડ ભૂમિ કપીત થઈ

પરી બીજા કામ છોડી પ્રજાવતીનો ઉદ્ધાર કરવો તે પ્રથમ કર્તવ્ય છે એમ ગણાએ સુગઝ જ્યુ તે નેના અને આમ તમઘડને આથે રૂપનગર તરફ ચાલ્યો.

ઉપનગર આરાવલીની શેલમાગાના પાદ દેગમા આવેલું, રાણાએ મોગલ સેના ઉપર તે મ્થળ પામેના મ્થળે બંધ હુમલો કર્યો અને દમ વચ્ચે દારૂણ સુદ આત્મ ગણાનુ પ્રયત્ન બમ મોગલ લોકો મહેન ન કરી શક્યા તેઓ રાણાથી સાગી ગેને દલિત અને ત્રાનિત થયા તેનામાથી બચેલા શોડા મોગલો પલાયન કરી ગયા મોગલના બે હજાર લોકોનાગે, ગજપુતોના હાથે માર પામ્યા રાણા ગજમિહે પ્રલાવતીને પુસ્કારરૂપે મેગલી તે પગમાનદથી પોતાના નગરમા આવ્યો તેના એના ઉત્કૃષ્ટ શોધથી રજપુત સમાજ તેના ઉપર અત્યંત મનુષ્ય થયો, તેઓ તેને પ્રતાપમિહનો Cચુકત વશધર ગણી તેના પ્રશન્નાવાદ અને સાધુવાદ કરવા લાગ્યા હુધર્મ મોગલ અમીર આગળેજના વિરુદ્ધે ગણા ગજમિહનું આ પહેલું શોધાનુષ્ઠાન હતું મેવાડના અધિનામીઓ હવે આખાદીની આશા રાખવા લાગ્યા તેઓએ નવીન રાણી પ્રલાવતીની યથ નિધિ ગજ સવનમા અભ્યર્થના કરી

શ્રી
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦

નથી, એમ જુદી જુદી જાતની ચિંતાથી ઔરંગઝેબનું હૃદય વ્યથ રહેતું હતું. છેવટે પુષ્કળ ચિંતા કરી તેણે જે સંકલ્પ પોતાના હૃદયમાં સ્થિર કરી દીધો તેને યાદ હાવવાથી પાખંડીનું હૃદય પણ ફાટી જાય તેમ છે તે બન્ને રાજપુત રાજાની સત્તા ખડીત કરવા કોઈ જાતનો ધંધાજ ઔરંગઝેબના હાથમાં આવ્યો નહિ છેવટે તે બન્નેની હત્યા કરી દેવાનો તેણે મકલ્પ કર્યો. માગવાડનો રાજા યશોવંતસિંહ તે સમયે દૂર કાણુલમાં રહેતો હતો અને અબરતાજ નયમિંહ દક્ષિણ પથમાં રહેતો હતો.

અધમ ઔરંગઝેબે, કાળ કુટનો પ્રયોગ કરી, તેઓની હત્યા કરવા, તે તે પ્રદેશમાં શુભચરો મોકલ્યા પિશાચ ઔરંગઝેબે મોકલેલા તે શુભચરોએ તે પરમ વિશ્વસ્ત રાજાઓની હત્યા કરી, ધર્મના મસ્તક ઉપર અધર્મનો પદાઘાત થયો, કૃતજ્ઞતાનો અને પ્રભુપરાયણતાનો અત્યંત નિહિત અને હિન બદલો મળ્યો, જે હૃદય સ્તાબન પિશાચોચિત કાર્ય કરી પાપાત્મા મોગલ સમ્રાટે, પોતાના સંકલ્પની મિદ્ધિ કરી, તે પાપમાંથી તે કોઈ જન્મે મુક્ત થાય તેમ નથી, સ્વદેશ પ્રેમીક રાણા રાજસિંહની સામે, તેનો કોઈ રીતનો સંકલ્પ સિદ્ધ થયો નહિ થોડા સમયમાં તેના પાપાનુષ્ઠાતનુ ઉપયુક્ત પ્રાયશ્ચિત થયું.

પેશાચિક કાર્યનું અનુષ્ઠાન કરવાથી પાખંડીનું કઠોર હૃદય શાંતિ પામતું નથી પણ તેથી તેનું હૃદય કઠોર ભાવે તેવા કામો કરવા બમણું ઉત્તેજિત થાય છે, બીકણ અને અધમ પુરૂષના કાર્ય જેવા કાર્ય વરતવર્ષના પ્રધાન રાજાઓનો વધ કરી, નરપિશાચ ઔરંગઝેબનું હૃદય અભુમાત્ર શાંત થયું નહી. રાક્ષસ ઔરંગઝેબે નિગ્મરાધી યશોવંતસિંહના નિ સહાય પુત્રને અવરૂદ્ધ કરવા હલકો વિચાર કર્યો, તેનો વિચાર જલદીથી સિદ્ધ થાય તેના માટે તેણે કઠોર ગોઠવણો કરી પણ તેનો તે પેશાચિક મકલ્પ મિદ્ધ થયો નહિ શાથીકે રાઠોડ રાજાના સામંતોને તેના વિચારના બખર મળ્યા તેઓએ ઉપયુક્ત યોજના યોજી બાળક રાંજકુમારને વિધવામાંથી ઉઠાવ્યો. તેઓના મનમાં હઠ ધારણા હતી જે અતિ કઠોર ઉદયમ કર્યા વિના અને રૂઢા આત્મોત્સર્ગ કર્યા વિના, રાઠોડ રાજાની વિધવા મહીપીને અને તેના અનાથ પુત્રને તેઓ બચાવી શકે તેમ નથી.

માગવાડ રાજ યશોવંતસિંહના અનેક પુત્રો પેદા હતા, તેમાંથી મોટા પુત્રનું નામ અજીત હતું, જે સમયે માગવાડ રાજ યશોવંતસિંહ, પાખંડી ઔરંગઝેબના વિદેશાનગમાં બળી ભગ્ન થયો તે સમયે અજીત, નાની વયનો હતો તેની માએ સ્થિર કર્યું. જે તે બાળકને ગજસિંહાસને બેઠારી, પોતે રાજ-કારોબાર ચલાવ્યો, એ આશા હૃદયમાં રાખી, તે પોતાના હૃદયનાથની વાતે મતી થઈ નહિ પણ વિધાતાના કઠોર વિધાનના અનુચારે તે ચીની આશા, તેના

મનમાં રહી, પ્રાણપતિનો કઠોર શોક થોડો પણ દુર થયો નથી એટલામાં તેને પુત્રના કઠોર શોકમાં પડવું પડ્યું, તેણે પોતાના રક્ષણ માટે, પોતાના પુત્રના રક્ષણ માટે રાણા રાજસિંહને પ્રાર્થના કરી, તે શિશોદીય કુળમાં પેદા થઈ હતી, હાલ શિશોદીય કુળમાં રક્ષક રાણા રાજસિંહ છે એમ માની, યથોપતની વિધવા પદની રાજસિંહની શરણાર્થિતી થઈ તેણે રાજસિંહ પાસે ત્વરાથી દૂત મોકલ્યો. રાણા રાજસિંહે મોટા આનંદથી તેનો પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો. તેણે રાજકુમારને બોલાવી તેના માટે ઉપયુક્ત રાજભવન વાસ સાફ આપવાને તેણે કહેવરાવ્યું. રાણાના કહેવરાવવા ઉપરથી અજીતસિંહ, અહીંસા રજપુત સેનિકો સાથે મેવાડ નગર આવ્યો, આરાવલીની શૈલમાળાના દુર્ગમ માર્ગમાં થઈ તે સઘળા મેવાડ તરફ જતા હતા. એટલામાં તે માર્ગના એક પડખામાંથી પાંચ હજાર મોગલ સેનિકો બહાર નિસર્યા, તેઓએ રજપુતોને વીટી લીધા. તેઓએ અજીતસિંહને લઈ લેવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. તેઓનો એ ઉદ્યોગ જોઈ રાઠોડ રાજના સેનિકો ક્રોધથી ઉન્મત્ત થયા. તેઓએ મોગલ સેનિકો ઉપર હુમલો કર્યો. તે સાંકડા ગિરિ માર્ગમાં જાને દળ વચ્ચે લડાઈ ચાલી, એટલામાં રાજકુમાર અજીતસિંહ કેટલાક રક્ષકો સાથે લઈ મેવાડમાં આવી પહોંચ્યો.

રાજકુમાર અજીતસિંહ મેવાડમાં આવી પહોંચ્યો. રાણા રાજસિંહે તેને મોટા સન્માનથી ગ્રહણ કર્યો. તેના વાસ માટે કેવલા જનપદને સુકરર કર્યો, દુર્ગ-દાસ નામનો એક રજપુત વીર તેના રક્ષણાવેક્ષણના માટે નીમાયો હતો. તે રાજકુમાર સાથે કેવલા જનપદમાં આનંદથી રહેવા લાગ્યો. રાજકુમારની મા-મારવાડ રાજ્યમાં આવી. વિશ્વાસઘાતક યવનરાજને, તેના કાર્યનો ઉપયુક્ત બદલો આપવા, સુયોગ અને સારો અવસર જોવા લાગી. જે દાકણ બદલો લેવાની યિષાસ તેના હૃદયમાં જાગત હતી. તેનું શાંતિવિધાન કરવા અને દ. મોટા ભારી કામમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો. તે મોટું ભારી કામ બીજું નામના ધામમાં વાસ કરના જુઠાજુઠા રજપુત રાજાઓમાં એકતા બાધવાનું સાધારણ માણે હિતેષણામાં અગોતાનું કામ સિદ્ધ કરવામાં અનેક દરબજે કૃતેહ મેળવી હતી, ચાલિત થઈ તેઓએ મેવાડ મેવાડ અને અંજાર એકઠા થઈ એક અભિનંદનસૂત્રથી બંધાઈ ઝે છે. દુર્ધર્ષ મોગલની સામે સુદમાં ઉતરવા પ્રતિજ્ઞા કરી. પણ એવી રીતે જ જુઓબંધન લાંબો સમય ટક્યું નહિ. શિશોદીય કુળાવહ અને રાઠોડ વચ્ચે ગપદેવાનળ સળગી ઉઠ્યો, તે એકતા અંજાન એકસો વર્ષ ટકી રહ્યું હતો તે ભારાચાર્ણની દુઃખ નિશામાં પ્રભાત થાત, ભારતવર્ષનો રાજસુકુટ યવનના શિરથી સ્પર્શિત થઈ હીંદુ શિરે સ્થાપિત થાત.

જાને રાજાઓની હન્યા કરી, મોરંગજેએ પોતાનો અદૃષ્ટ માર્ગ નિષ્કંટક

ક્યેઈ, પણ તેની મનોવાસના પૂર્ણ થઇ નહીં કેમકે એક તેજસ્વી રત્નપુત્ર રાજા તલવાર લઇ તેના વિરૂધ્ધે ઉતર્યો તે તેજસ્વી રાજા રાણે રાજતિંહ હતો. ઐર-ગજેએ નિષ્કંટક થઇ મહુક વેરા નાખ્યો તે સમયે ભારતવર્ષના હાહાકાર ધ્વનિ ધ્યે વીરવર રાજસિંહના દૃઢ્યમા તે બાળતને, ગભીર રૂર ઉત્પન્ન થયો, તેણે વિચાર્યું જે, " ભીષ્મ, કર્ણ અર્જુન વીજેરની માતૃભૂમિ શુ આજ દાસીય વીનાની થઇ ગઈ. શુ વિદાતાએ તેમોગવેને અમર પદવી આપી મોકલ્યા છે ના એમ તો નહોત્ય " યવનની દાસત્વ સ્ખલણથી ઘણા દીવસોથી આર્થ સતાન બંધાઇ ગયાં છે. અને અત્યાચારી યવન રાજાઓ ચમધામે ગયા છે પણ કોઈએ ઐરગજેબના જેવો અભ્યાચાર ક્યેઈ નથી એવો વીચાર કરી તેણે મુઠક વેરા સામે પ્રતિવાદ લેવાનો સંકલ્પ ક્યેઈ. તેણે વિકટ તેજસ્વી અને ભાવમય ભાષામા એક લાભો ન પત્ર

— સુપ્રસીદ્ધ અર્મે પ્રયત્ન એ પત્ર યુરોપમા પ્રકાશીત ક્યેઈ પણ દુષ્ણ અને પરિતાપનો વિષય છે, જે તેજે જન્મ વમે તે પત્ર મરવાડરાજ યશોવત્સિંહનો લખેલો અખ્યો છે. મહાત્મા ટાંડ સાહેમે કહ્યું છે જે, " તે પત્ર યશોવત્સિંહનો લખેલો નથી સાચી કે તેમા જે મુઠક વેરાન " એકત છે તે મુઠક વેરા યશોવત્સિંહની ઇતિહાસમા આપ્યો નહોતો અને લેવાયો નહોતો. પણ તે પત્રમા ગમસિંહનું નામ મળે આવે છે તે ગમસિંહ યશોવત્સિંહના સમસામયિક જયસિંહનો ઉત્તરાધિકારી હતો અને માન્વાડ રાજના મરણ પછી એક વર્ષે તે પિતૃસિંહાસને બેઠો તે પત્ર મહારાણા રાજમિંહે લખ્યો હતો અને તેજે ઐરગજેબને તે મોકલ્યો હતો ટાંડ સાહેમે વળી કહ્યું છે જે, " અમારા મુનશીના હાથમા, ઉદયપુરમાં એ પત્રની એક માત્રિક અનુસ્તિપિ આવેલી હતી તેમાં સિદ્ધ થાય છે જે તે પત્ર ખરેખર રાજસિંહે લખેલો હતો પત્રનો યથાર્થ અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે.

" સર્વ શક્તિમાન જગત્પાતાનો અનંત મહિમા છે, આપણુ દાક્ષિણ્ય સર્વતો ભાવે ધન્ય અને નિર્વાર છે, આપનો મંગળાભિલાષી અધીન રાજસિંહ, આપના મહિમો તે પેશાચિક મે છે ખરો પણ મજબૂત અને કર્તવ્ય પરાયણ આપના તે તેના વિચારના બધા અવક્ય પાળનીય કાર્યથી એક મુહુર્ત પણ અનુત્સુક રહે વિપદમાથી ઉતરી એકાતિક ઇચ્છા છે જે હી હુરયાનના સધળા પ્રદેશના મુશ્કેલી કયાં વિન પદના ગળાઓની મજાત વ્યક્તિની મીજન્મની ગપની, ઇરાન વાસીને તેના વળી, રૂમવાશીની, શાવનોના અધિપતિઓની સમઢીપવાસીની જન્મ પથગામીની મુશ્કેલી સુખનમ્રદિહો, મારી જેટલી મતા છે તેટલી તમા પ્રમાણે હું આની સુખ સમૃદ્ધિ કરી શકુ છું મારી એ નીતની પ્રમદિત કોઈનાથી અવિદિત નથી અને તે બાળતમા કોઈના નામ ના અણુમાત્ર સદેહ નથી, આ દાણે મારી પૂર્વ સેવાના વિધયની અને આપના પૂર્વદેશના વિધયની ચિંતા કરી હું આપના ચિત્તનુ આકર્ષણ કરું છું

મારા ભણવામા આવ્યું છે જે આપના આ હિતાકાંક્ષી તાબેદારની પ્રતિ-

ઐરાંગજેખ ઉપર લખ્યો. પત્રનું જે સ્થળ વાંચવામાં આવે તે સ્થળથી રાણા રાજસિંહની લિપિ ચાતુર્યથી વિમોહિત થયા વિના ચાલે તેમ નથી.

કુળે કેટલાક સંકેત સાધવા પુષ્કળ પૈસો ખરચાયેલ છે. વળી બીજું બાણવામાં આવ્યું છે જે ખાલી રાજકોષ નાણાંથી ભરી દેવા આપે એક કર લેવા અનુમતિ આપી છે.

મહારાજના ધ્યાનમાં લેવાયેલા તાબેદારને અનુમતિ હો જે આપના પૂર્વ પુરૂષ સ્વર્ગસ્થ જલાલદીન અકબરે સઘળી જાતિ, વર્ણ સંપ્રદાયના લોકોને પુત્રવત પાળી બાવન વર્ષ, અપક્ષપાતિતા અને ન્યાય સાથે નિષ્કંટક રાજ્ય કર્યું, ઇસાના અનુયાયીઓ, સુસાના અનુયાયીઓ, દાઉદના અનુયાયી મહમદના અનુયાયીઓ વીગેરે સઘળા ધર્મના અનુયાયીઓ, તેના અલિખત નયન સમક્ષેસમાન આદર અને સુખ પામતા હતા. જે ધારીયાન સંપ્રદાયવાળા જડ પ્રકૃતિનું નિત્યત્વ સ્વીકાર કરતા નથી અને જેઓ બોલે છે જે વિશ્વવ્રક્ષાંડ દેવવશાત પોતાનામાંથી પેદા થયું છે. તેઓ હો કે પ્રાક્ષણો હો, પણ સઘળા આપના પુર્વ પુરૂષ અકબરનો સમાન આદર પામેલા છે, તે નિરપેક્ષ આચરણ અને અભેદ વ્યવહારના પ્રતિદાનમાં તેનો પ્રભાવર્ગ તેને જગદગુરુના નામે બોલાવે છે.

જે મહિમાન્વિત મહમદ-નુર-હીલદીન જહાંગીર હાલ સ્વર્ગ રાજ્યમાં વસે છે, તેણે ભારતવર્ષનું સામ્રાજ્ય ધર્મીય વર્ષ ચલાવ્યું. જે રાજકારકીર્દીના અરસામાં પ્રભવૃંદના શિરેદેશે આશ્રય વૃક્ષની સુશીતળ છાયા હતી.

મહામહિમાન્વિત સુપ્રસિદ્ધ શાહજહાને ધર્મીયવર્ષ, ભારતવર્ષનું મંગળમય અને શાંતિમય રાજ્ય કર્યું, તે પરમધર્મ પરાયણતા અને દયા દાક્ષિણ્યનાં રૂઢાં કામ કરી યશો ગૌરવ મેળવી આજ અનંત સુખના ધામમાં વાસ કરે છે.

આપના પૂર્વ પુરૂષો નો હૃદયભાવ, એ પ્રમાણે હિતૈષણામાં અને હિતાનુમાનમાં વપસાયેલ છે. એ મંગલમય પ્રવૃત્તિદ્વારા પરિચાલિત થઈ તેઓએ જે દેશમાં પગલા સુકયા તે દેશનો તેઓએ જય અને શ્રીમદ્ધિ કરી છે.

પણ મહારાજ ! આપ આપના રાજ્યનો વિષય જોઈ જુઓ ! જુઓ ! આપના શાસનકાળમાં કેટલા કીર્ણાઓ અને જનપદ સ્વતંત્ર થઈ ગયેલ છે. રાજ્યમાં કેટલી લુટો અને ચોરી થાય છે. ખરેખર તેથી રાજ ક્ષય થાય તેવું છે. મોગલ સામ્રાજ્ય વળી વધારે ક્ષય પામી જશે, આપની નજર પાસે આપનો પ્રભવૃંદ કઠોરરૂપે દળાઈ જાય છે. સામ્રાજ્યના સઘળા પ્રદેશો દારિદ્ર્યના કુપમાં જઈ પડ્યા છે. ચારે તરફ હત્યા, નગકત્યા, પ્રજાક્ષય વીગેરે બેવામાં આવે છે. વિધ્ન અને વિપદાશિ ઠેકાણે ઠેકાણે દેખાવ આપે છે, મહારાજ વિચારી જુઓ જે જયારે

એ તેજસ્વી પત્રે, ઔરંગઝેબના ક્રોધાનળમાં ઘટાડુતિ આપી. રૂપનગરની રાજદુહીતા પ્રભાવતીને હરી લાવી રાણા રાજસિંહે દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબનો રોષાનળ સળગાવ્યો. રાજા અજીતસિંહને રાણાએ આશ્રય આપ્યો, તેથી તે રોષાનળ બમણો સળગી ઉઠ્યો. પણ પત્રનો તીવ્ર પ્રતિવાદ વાંચી સમ્રાટ તે ક્રોધાનળ છાનો રાખી શક્યો નહિ. મોટી જીવાંસાથી તૃપ્તી સાધવા તેણે મેવાડ ભૂમિ ઉપર હુમલો કરવાને સંકલ્પ કર્યો. અને દુ'કામાં એક લયાવહ સંગ્રામ કરવાને ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. ચોડા દીવસમાં સંગ્રામ કરવાની ગોઠવણ પુરી થઈ. તેની આસાધારણ ગોઠવણથી માલુમ પડતું હતું જે તેણે કોઈ પ્રતાપશાળી રાજા સાથે

દૈન્ય અને દારિદ્ર્ય મોટા રાજ્યેશ્વર અને રાજપુત્રના ઘરમાં આવી વસેલ છે. ત્યારે તેના લાભાના સરદાર સામંતો અને તેના પ્રજાવંદ કેવી અવસ્થા લોગવતા હશે. સૈનીકોના અને સેનાનીના તદ્દયમાં શુભ નથી. સંતોષ નથી સધળાઓ જુદી જુદી ચિંતામાં નિમગ્ન થયા છે. રાજ્યના વેપારીઓ ખેડાલ છે. મુસલમાનો અસંતુષ્ટ છે, હિંદુઓ દીન થઈ ગયા છે. અસંખ્ય ખીલ જાતના લોકો દીનદશામાં પડેલ છે. લોકો કષ્ટથી એક વેળા આહાર પામે છે.

જે જાત આવી શોચનીય અવસ્થામાં આવી છે તે જાતના શોષિત શુસી. અસ્થિમ રજતે દળી દઈ જે રાજા તેને દુર્બલ કર ભારે નિષીડિત કરે તે રાજાની સમાન મર્યાદા શી રીતે રહે, ભારતવર્ષની આ શોચનીય અવસ્થામાં ભારતવર્ષના પૂર્વથી તે પશ્ચિમ ભાગ સુધીના લોકો ઉંચા સાદે બોલે છે, જે હિંદુસ્થાનનો અધિપતિ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ દરિદ્ર હિંદુઓ ઉપર જીલમ કરી. બ્રાહ્મણ, ચૌગી, સન્યાસી, વેરાગી વીગેરે પાસેથી કર લે છે, તેમજના ઉંચ વંશની મોટી, ગુરૂતાની ઉપેક્ષા કરી, વનવાસી નિરીર તપસ્વી ઉપર ઔરંગઝેબ પોતાની ક્ષમતા બલાવે છે, ઇશ્વર પાસે પ્રાતલિકે અને ઇસ્લામ ધર્મવલ્લી માણસ સરખા છે. વર્ણ વિભેદ તેના વિધાનના અનુસાર થયેલ છે તે જીવનો જીવનદાતા છે.

છેવટે સાર કથા એટલી છે જે હિંદુઓ પાસેથી કર લેવાની પ્રથા આપે ચલાવી છે. તે સંપૂર્ણ રીતે ન્યાયના માર્ગથી બહાર છે, તે કર લેવાનું કામ નીતિ વિગઢિત છે, તેથી કરી દેશ નિર્દિવત રીતે દીન હીન થઈ પડશે તે પ્રથા નવી સ્થાપાયેલી છે. તેથી કરી ભારતવર્ષીય ચિરંતન રાજનીતિનો વ્યભિચાર થાશે. નિરીર મશિકાને યંત્રણા આપવી તે સદાશય પુરૂષ જામ નથી એ સામાન્ય આશ્ચર્યનો વિષય નથી, જે આપના સત્ત્વ. સુદ્ધ મંત્રણા ન આપી આપને સત્ય અને સમ્મનનાં સૂત્ર સિખવતા નથી.

* પ્રભાવતીનો હરણ જ્ઞાંત, ઔરંગઝેબે પોતાની જીવનીમાં પ્રકટિત કર્યો નથી. થાયીકે તે જ્ઞાંત પ્રકટ કરવાથી તેની માન લાની યામ તેવું છે.

યુદ્ધ કરવાની જોડવણનો ફરી હોય ! પણ રાજસિંહ આજ નિસંબળ હતો. ભાગ્ય-
દોષે પિતૃપુરુષોના અસીન્ન ગૌરવ વિચ્યુત હતો. તે આજ મોટા મોગલ સમ્રાટ
પાસે સામાન્ય જમીનદાર ! નિશાળ સામ્રાજ્યના પ્રદેશ પાસે તેનો મૂલક એક
કણ નેટલો ! આજ રોપોન્નત ઔરંગઝેબ તેનો નિગ્રહ કરવા આયોજન કરે છે.
ઔરંગઝેબે પ્રધાન સેનાપતિને બોલાવી કહ્યું. મારા સામ્રાજ્યમાં જે સ્થળે નેટલું
સેન્ય હોય ત્યાંથી તે મંગાવી લઈ એક સ્થળે રાખી મોટી સેના બનાવો. જેથી
તે કોઈનાથી તે જીતાય નહિ. સમ્રાટની આજ્ઞા થઈ કે તુરત મોગલ સામ્રાજ્ય
સઘળા ઠેકાણાના સેનીકો સમ્રાટ ઔરંગઝેબના વાવટા નીચે એકઠા થયા. એ મોટી
સેનાના પરિચાલના માટે ઔરંગઝેબે બંગાળામાંથી રાજકુમાર અકબર અને કાબુલથી
આજીમને બોલાવ્યા. વળી મોગલ સમ્રાટનો ઉત્તરાધીકારી સુલતાન મોન્તન. મહા-
રાષ્ટ્રસિંહ શિવાજીની સાથે યુદ્ધ કરતો હતો ત્યાંથી, સમ્રાટના બોલાવવાથી આવ્યો.
દારૂણ રાખવાળા ઔરંગઝેબે તે મોટી સેના લઈ = મેવાડ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો.
મોગલ સેનાનો યુદ્ધનાદ રાણા રાજસિંહને કાને પડ્યો. એટલામાં તેનું વીર
તદ્દય ઉત્સાહથી ઉત્સાહિત થયું વિકટ તેજસ્વિની ભાષામાં પોતાના સામંત સર-
દારોને ઉન્માદિત કરી તે બળદર્પિત મોગલ સમ્રાટની મામે સઘળા સામંત સર-
દારોને તૈયાર કર્યા તેણે મેવાડના સઘળા લોકોને ગિરિ પ્રદેશમાં જઈ વસવાનો
હુકમ કર્યો. મેવાડવાસીઓ પોતાનો વામ છોડી આરાવલ્લીના ગીરીપ્રદેશમાં રહેવા
ગયાં એ રીતે મેવાડની નીચેની ભૂમિ માણસ વિનાની થઈ પડી. મોગલ સમ્રાટે
તે જનહીન ભુમીમાં પડી કબજે કરી. ચિતોડ, મંડળગઢ સુદીસર જીરણ વીગેરે
કીલ્લાઓ સમ્રાટના કબજામાં આવ્યા. મોગલ સમ્રાટે, તે જીતેલા કીલ્લામાં થોડું
થોડું લફકર રાખ્યું ત્યાર પછી રજપુત વીર રાજસિંહને જીતવાને આરાવલ્લી
પ્રદેશમાં પેઠા.

એ લયાવહ મહાસંગ્રામ કાળે દુર્હતિ યવનોના પ્રચંડ પગલાંથી મેવાડ ભૂમિ
કંપવા લાગી, તેઓના અત્યાચારથી હીંદુઓ દારૂણ પીડા પામી, લયાકુલ તદ્દયે
આરે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા. રાણા રાજસિંહે જાણ્યું જે આ પ્રચંડ યુદ્ધથી
શિશોદીયવંશ માન મર્યાદાનો નાશ છે એટલું જ નહિ પણ સઘળી રજપુત
જાતિના સનાતન ધર્મ અને રૂઢા સંસારનો નાશ છે. જે યવિત ધર્મને, દુર્હર્ષ

÷ મહાનુભાવ ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે મોગલ સમ્રાટે પોતાની સેનામાં જેવી તોપો
ઉપયોગમાં લીધી હતી, તેવી તોપો પહેલાં યુરોપમાં નહોતી. એમ કહેવાય છે જે કાશ્મીરની
યાત્રાના સમયે થોડાઓ જેને વહી જતા એવી મોટામાં મોટી સાઠ તોપો અને ઉંટો
નેનું વહન કરતા હતા એવી ત્રણેયો નાની નાની તોપો સમ્રાટની સાથે હતી. પંડીતવર બનીયરે
પોતાની નજરે એ મોટી યુદ્ધ સામગ્રી જોઈ તેનું વર્ણન કરેલ છે.

એવેરજોના આસ થકી, તેના પૂર્વ પુરૂષો ગચાવતા આવ્યા છે તે પવિત્ર ધર્મ આવજ જવા બેઠો વળી ગજપુત સ્ત્રીઓના પવિત્ર સતીત્વરત્ન છુટાઈ જવાનો ઉપક્રમ થવ બેઠો આવુ થવાથી રજપુતો શુ નિશ્ચિત ભાવે ઘરમા બેસી રહે ખરા ! હુદાત, ઔરગઝેખના હુમલાનો નિરોધ કરતા સઘળા રજપુત વીરો રાણા રાજસિહના વાવટા નીચે એકઠા થયા મેવાડના પશ્ચિમ પ્રદેશમા ગહેતા અર ઘુચારી લોકો પણ હઝારો શરશરાસન લઈ આરગઝેખની સામે લડવા રાજસિહના વાવટા નીચે આવી પહોચ્યા એકઠા થયેલા રજપુત વીરોએ મોટો જયનાદ ક્યેઈ તે પ્રચડ જયતીનાદ આતવનીના શીખરે શીખરે પ્રતિકૃત થયો મોગલ સેનાએ, “ અહ્મદો અકબર ” એમ મોગ અનાગે બોલી તેનો ઉતર આવ્યો એ પ્રમાણે હિંદુ અને મોગલ મેનિકો, પરસ્પરની મામે થવા પરસ્પર જયનાદ કરી આગળ વધ્યા

રાણા રાજસિહે પોતાની સેનાના ત્રણ વિભાગ કયાં તેને ઉપયુક્ત ત્રણ તેના નાયકના અધિપતિપણા નીચે સોંપી, ચોગ્ય ત્રણ સ્થળે તેણે તે ભાગ રાખ્યા મોગે રાજકુમાર જયસિહ, પોતાના હજ આથે આરાવલીના શીખર દેશ ઉપર રહી મોટા કૌશલથી અને સાવધપણાથી પોતાના પિતાની મુચના પ્રમાણે ચાલવા લાગ્યો તેના તેવી રીતના અવસ્થાનથી શત્રુઓના જન્ને તરફના હુમલાનુ નિવારણ થાય ગુજરાતઅનેતેનીપડખાનાપ્રદેશનાબીવ લોકોમાથેઆવ્યા હક સંપક રાખવા માટે રાજકુમાર ભીમસિહ રોલમાળાની પશ્ચિમ દિશાએ રક્ષા કરવા લાગ્યો ખુદ રાણો મોટુ સેનાહજ લઈ નાઇન નામના ગિરિ માર્ગમા ઉભો ગ્યો તે સ્થળ શત્રુઓનુ અનાક્રમણીય હતુ તે પ્રદેશમા તેણે પોતાની સેના એવી અતુરાઈથી ગોઠવી કે ત્યાંથી શત્રુઓ આવે ત્યા તે તેઓના ઉપર સહેવાઈથી હુમલો કરી શકે એ નીતે રાણાએ પોતાની સેનાના ત્રણ ભાગ કરી ઉપયુક્ત સેનાની નીચે રાખી ચોગ્ય ત્રણ સ્થળે તેણે તે રાખવાની ગોઠવણ કરી એ ગોઠવણથી રાણો, પોતાની સેના સાથે શત્રુની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો, મોગલ સમ્રાટ તે રાણો, જે ગિરિ માર્ગમા ઉભો હતો તે માર્ગમા આવ્યો નહિ પણ તે માર્ગની બહારના જનપદ નામે દોવારીમા આવી ગ્યો તે પ્રદેશ બીલ લોકોનો હતો વળી અતુર ટાઇબરખાની મવાહુધી મચાગે પોતાના પુત્ર અકબરને રાજધાની ઉદયપુર તરફ પચાસ હઝાર સેનિકો સાથે મોકલ્યો સમ્રાટ જે પ્રદેશમા પેઠો તે પ્રદેશ રાજધાનીની આરે તરફ અડાકોટ રહ્યો હતો રાજસિહે પોતાનુ સેનાહજ નાઇનગિરિમાર્ગમા રાખ્યુ સમ્રાટ આરગઝેખે, પોતાની સેના માથે ઉદયમાગર સરોવરની પાસે પર્વત પ્રદેશમા, પોતાની ધાવણી નખી

ઔરંગઝેબનો હુકમ પામી રાજકુમાર અકબર પચાસ હજાર સૈનિકો સાથે રાજધાની તરફ આગળ ચાલ્યો. કોઈએ તેની ગતિનો રોધ કર્યો નહિ. મહેલ હવેલી, ખાગ, ખગીચા, સરોવર વીગેરે તેના નયનપથે પડ્યાં પણ તેમાં મનુષ્ય પ્રાણી તેના ભેવામાં આવ્યો નહિ, તેણે સઘળું નિસ્તબ્ધ બોયું. અકબરે, પોતાનું સેનાદળ સ્થાપ્યું મોગલના અત્યાચારથી મેવાડ વાસીઓ, મેવાડ છોડી ગિરિમાર્ગમાં જઈ રહેલા છે એમ અકબરના બાણવામાં આવ્યું હતું. તેથી તે નિર્જન સ્થળે જઈ વિસ્મિત થયો નહિ, તે પોતાને નિરાપદ બાણી નિશ્ચિંત ભાવે રહેવા લાગ્યો. પણ તેવી રીતના નિશ્ચિંત ભાવમાં તેના અધિકદિવસ ગયા નહિ રાજકુમાર જયસિંહે તેના ઉપર પ્રચંડ વેગે આવી હુમલો કર્યો. જેથી તેનું દળ દળિત અને વિત્રાસિત થયું. ભટ્ટ કવિઓએ કહેલછે જે તે સમયે કેટલાક લોકો નીમાજ પદતા હતા, કેટલાક આનંદ સાગરમાં મગ્ન હતા, કેટલાક શતરંજ ખેલવામાં મશગુર હતા. હુકમમાં જે ચોરી કરવા આવ્યા તે નિદ્રિત થઈ પડ્યા. વીરનંદન જયસિંહે અકબરની મેના ઉપર પડી તેને નિષ્ઠુર ભાવે વીંખી, દળી અને વિત્રાસિત કરી. અનેક યવન સૈનિકો તેની તલવારથી રણરથને પડ્યા, ખાકીના પલાયન કરવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યા, અકબર સમ્રાટ ઔરંગઝેબ પાસે પહોંચી જવા, દોવારી તરફ ભાગી જવા ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. પણ રાણા રાજસિંહે પોતાના સેનાદળનો કેટલોક અંશ તે દોવારી ગિરિમાર્ગની વચ્ચે રાખ્યો હતો તેથી સમ્રાટના પુત્રની ચેષ્ટા બ્યર્થ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી વિપદમાં પડેલ અકબરે પોતાના જીવનના રક્ષણનો ખીલે ઉપાય ન દેખતા ગોશુંડામાં થઈ મારવાડના વિસ્તૃત રાજ્યમાં પડી બહાર નીકળી જવાનો ચત્ન કર્યો, પણ તેણે, વિપદમાં પડી વિચુંદ થઈ ચંદન નરૂ બાણી વિપવૃક્ષનો આશ્રય લીધો તે કુલ વીણવા જતાં કંટક બળમાં પડ્યો વિપદથી છુટવા તેણે જે માર્ગ લીધો હતા, તે માર્ગ મોટા સંકટથી પૂર્ણ હતો. પર્વતના ભોમીય ભીલ લોકો, તે માર્ગ શોધી રહેલા હતા. આરે દિશાથી કઠોર વિપદ બળમાં તે આવી પડ્યો. સમ્રાટ પુત્ર ભયંકર દુઃખમાં પડ્યો. તેણે જે દિશાએ નજર નાંખી તે દિશાના તેનાં છુટકારાના બારણાં બંધ હતાં. આવા ભયંકર કષ્ટમાં અકબરે કેટલાક દિવસો કહાડ્યા, જેમ જેમ દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ તેની આકૃત વધતી ગઈ. છેવટે ભયંકર દુર્ભિક્ષની કઠોર નજર તેના ઉપર પડી. પોતાના રક્ષણનો ખીલે કોઈ ઉપાય નબોઈને જયસિંહના મનુષ્યક્રમે પ્રાર્થી થયો. ઉદાર હૃદય, જયસિંહે તેની દુર્દશા બેઠ તેને તેના દુશ્મંતાથી છોડ્યો તેણે તેને તેના ખાકીના સૈનિકોને ખરે રસ્તો બતાવવા તેની સાથે જીવવારના કેટલાક ભિલોને રક્ષક તરીકે તેની સાથે મોકલ્યા. તે રક્ષકોની મદદથી બહાર નીકળી જવાનો માર્ગ પામી સમ્રાટ પુત્ર અકબરે, વિશ્વવિના ચિંતોડના કીલ્લા નીચે આશ્રય લીધો,

પ્રસિદ્ધ યવનવીર દેલહીરખાં એક મોગલ સેના લઈ મારવાડથી દેશુરી પર્વતમાર્ગની અંદર થઇ તે દુર્ગમ ગિરિમાર્ગમાં પેડો. અનેક લોકોનું અનુમાન છે જે રાજકુમાર અકબરના ઉદ્ધાર માટે તે માર્ગમાં થઈ આવ્યો હતો. પહેલાં કોઈએ યવન સેનાપતિની ગતિ રોકી નહિ, પણ બ્યારે તે લાંબા સાંકડા ગિરિ માર્ગમાં પેડો, ત્યારે વિક્રમ સોલકી * એ અને ગોર્ધનાથ રાઠોડે + પ્રયત્નવેગે તેના ઉપર પડી હુમલો કર્યો, તે સ્થળે હીંદુ સુસલમાન વચ્ચે લવાવહ સુદ્ધ શાસ્ત્રુ પલ્લુ ભેનશીખ દેલહીરખાં, તે બન્ને રજપુતવીરનો હુમલો સહન કરી શક્યો નહિ. જેથી તે પોતાના દળ સાથે તે સ્થળે પડ્યો, તે બન્ને સુદ્ધમાં પરાજય પામેલ મોગલ સેનાની સુદ્ધ સામગ્રી રજપુત વીરોના હસ્તમાં પડી.

એ પર્વતનું સુદ્ધ એવી રીતે સુંદરતાથી યથું હતું જે જેથી રાણા રાજસિંહને માત્ર મોગલ સમ્રાટવાળી સેનાના ઉપર પડવાનું રહ્યું હતું, આશાના ભરસામા મુગ્ધ થઈ સમ્રાટ ઔરંગઝેબ, અકબર અને દેલહીરખાંના પુદ્ગલ કળા કળ બહુવા, પોતાના પુત્ર આજીમ સાથે તે દેવારી ગામે રહ્યો હતો. તેના મનમા તેઓના જયની આશા હતી. પણ તેની તે આશા લાંબી પડી રાણા રાજસિંહના હુમલામાંથી બચી જવાને તેને સમય શોધવો પડ્યો. દેવારીના તે પર્વત માર્ગમાં હીંદુ સુસલમાન વચ્ચે ઘોર સુદ્ધ શાસ્ત્રુ. રજપુત સૈનિકો રજપુતપતિ ગણા રાજસિંહના સ્ત્રીસથે અનુપ્રાપ્તિ અને ઉત્સાહીત થઈ મોગલ સમ્રાટની મોટી સેનાનો ભેદ કરી, મોટા પરાક્રમ સાથે લડવા લાગ્યા. રાઠોડ વીર સાહસી દુર્ગાદાસ કઠોર પ્રતિશોધ પિપાસામાં ઉન્મત્ત થઈ. રાઠોડ સેનાને, મોગલ સમ્રાટની વિદ્યુષે ચલાવી જે દુરાચાર ઔરંગઝેબે રાઠોડનો સર્વ નાશ કર્યો, જેણે રાઠોડ રાજાને વિષપ્રયોગ કરી મરાવી નાંખ્યો, આજ તે ઔરંગઝેબના ઉપર પોતાના વેરના બદલા માટે રાઠોડ રજપુતો દુટ્ટી પડ્યા. આજ ઔરંગઝેબને વિષમ સંકટ આવી પડ્યું, હીંદુઓનો સર્વ નાશ કરવા કૃતપ્રતિજ્ઞ થઈ તેણે સુદ્ધાનળ સળગાવ્યો તે હીંદુઓ આજ તેના દુરાચારના યોગ્ય કળ આપવા તથ્યાર હતા. ભેતા ભેતામાં સંગ્રામ વધી ગયું, મોગલની તોપો ઉપર રણવિશારદ એક શ્રીરંગી હતો. તે ધ્રુવણ ભેરવ નાદ કરી, અસંખ્ય ગોળાઓ ફેંકવા લાગી, રજપુતો પ્રયત્ન બચકર નાદ કરી મોગલો ઉપર ધસ્યા તોપોથી રજપુતોનો ઉત્ત્રાહ કમ થયો નહિ, પણ તે બમણા વધી પડ્યો, તેઓની તલવારના લયકર ઘાતે શ્રીરંગી ગોળદાજ પડ્યો. તેઓની હાર તુટી ગઈ, તેઓનો માર્ગ પરિવૃત્ત થયો. ભેતા ભેતામા મોગલ સેનાની ભેનશીખ દેલહીરખાં મોગલો પતાયન કરી નયા તેઓની તોપો અસ્ત્રશસ્ત્ર વીગેરે રજપુતોના હાથમાં

* રજનમરનો અધિપતિ.

† નાંદારની અદ્વના ગાનોર નગરનો અધિપતિ ગંગાદાસ મેવાડી વિહાર છે.

આબ્યાં એ જાયાવહ સુદ સંવત ૧૭૩૭ [ઈ. સ. ૧૬૯૧] માં કાલ્કુનમાસમાં થયું.

વીરપુંગવ રાણો જયસિંહ એ જયંકર સંઘામમાં જય મેળવી આનંદમગ્ન થયો. તે વિજયમાં અનેક રજપુત વીરોએ ગ્રાણી આપ્યાં.

પરાજય અને અપમાન પામેલ સમ્રાટ ઐરંગઝેબ મનોહુઃએ બીલકુલ પીડીત થયો. પણ તેથી તે નિરૂત્સાહ થયો નહોતો. તે પરાજય અને અપમાનનો ખદલો લેવા, તેણે પોતાની સેનાને ચીતોડના દીલામાં એકઠી કરી. અને સુલતાન મોજમને દક્ષીણપથ થકી તેણે બોલાવ્યો. મોજમ તે પ્રદેશમાં મહારાષ્ટ્ર કેસરી શિવાજીની સાથે યુદ્ધમાં ગુંથાયો હતો. સમ્રાટ ઐરંગઝેબે શિવાજીની સાથે યુદ્ધ કરી જય મેળવવાનું વધારે કીમતી કામ ન ગણ્યું. તેણે ઉત્તર દેશ માંહેલું તેનું પ્રજ્ઞપ્ત ગૌરવ મેળવવાનું વધારે કીમતવાળું ગણ્યું. ઐરંગઝેબનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નહિ. વીરવર જયમહિનો વંશધર મુખળદાસ કેટલાક રજપુતોને લઈ ચિતોડના અને અજમેરના મધ્ય સ્થળમાં રહેલ હતો. તેણે તે બંને નગરના વચ્ચેનો મોગલનો સઘળો સંબંધ તોડી નાખ્યો. ત્યાં તેણે મોગલ સેનાને ઠણી નાંખી, તેના રણુલિનયે, મોગલ સમ્રાટ અત્યંત હાલો પડી ગયો. ઇવટે તેણે પોતાની સ્વાધીનતા સાથે, પોતાનું જીવન જતું જોઈ, તે સંકટમય સુદ વ્યાપાર છોડી દેવાની તેને ફરજ પડી. તોપણ તેની પ્રતિજ્ઞા પિપાસા પ્રશમિત થઈ નહિ. જે ઉદ્દેશ મેવાડ ઉપર હુમલો કરવા આવ્યો હતો તે ઉદ્દેશ પણ તેનો સફળ થયો નહિ. ઉદ્દેશનું સાકલ્ય તો ફર રહ્યું પણ પોતાને અપમાનિત અને પરાજીત થઈ જવું પડ્યું. સમ્રાટની મનોવેદનાની સીમા રહી નહિ. પણ શું કરી શકે પોતાના રક્ષણને કાંઈ પણ ઉપાય નમળવાથી તે પોતાના પુત્ર આલમ અને અકબરના હાથમાં સુદમુત્ર સોંપી ખસી જવાનો વિચાર કરતો હતો. તેણે સહોડ વીર મુખળદાસની વિરૂદ્ધ શેહીલાખાને ખાર હબાર સેનિકો સાથે મોકલ્યો. રણુવિશારદ મુખળદાસે, શેહીલાખાને પોતાની સાથે અગ્રેસર થતો જોયો. તે મારવાડના સેનિકો સાથે પુટમંડલના સ્થાને તેની સંમુખ થયો. ત્યાં તેણે મોગલ સેનિકો પુબ્બળ પરાજીત કર્યાં અને ફરીવાર અજમેર તરફ હાંકી કહાડયા. તે યુદ્ધમાં મોગલ સેનાને પૂર્ણ નુકમાન થયું.

રજપુત પતારી રાણો રાજસિંહ, પોતાના ઉત્તરાધિકારી સાથે અને સહકારી વીર પુર્ણ સાથે જય મેળવી પરમ આનંદ ભોગવતો હતો. એક બાનુએ રાજપુતોને લીમસિંહ પોતાના સેનાદળની સાથે તે પર્વત માલામાં પશ્ચિમ દિશાએ વીરપણું બતાવવા ગુંથાયો હતો. તેણે પોતાના દળ સાથે ગુર્જરાત્ય ઉપર હુમલો કર્યો. થોડા સમયમાં તેના હાથમાં ઇંડર આવ્યું, લીમસિંહે, ઇંડરના અધિરના ચવનરાજ હુસેનને તેની સેના સાથે ત્યાંથી

કહાદી મૂક્યો. ત્યાંથી તે વીરનગરમાં થઈ સહસ્રા પાટણમાં આવી પહોંચ્યો. પાટણ તે સમયે ગુર્જર દેશની રાજધાની હતી, ત્રિશોદિય રાજકુમારે તે નગર છુટું, તે રીતે મીઠપુર મીરાસા વીગેરે નગરની છુટ પછુ તેણે કરી. ગુર્જરાસીઓની પ્રાર્થનાથી રાણાએ પોતાના પુત્ર સીમસિંહને પાછો ફરી આવવાની આશા આપી. પિતાનો આદેશ માળી તેણે સુદ ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવી જવાની કુચ કરી.

પરાજીત થતું ઉપર સુમા બતાવવી એ વીર રજપુતોનો મુળ મંત્ર છે, તે મૂળમંત્રના અનુસારે તેઓ કાર્ય કરવાવાળા છે. પણ હાલ દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબના અત્યાચારથી તે મુળમંત્રના વિરુદ્ધે આલવા તેઓને ફરજ પડી. દુરાચાર મોગલ સમ્રાટ અકબર જેવો નિઃશૂર તેવો કૃતમ્મ હતો. ઉદાર તદ્દય રાણાએ તેને અને તેના પુત્રને સંકટ થકી નિષ્કૃતિ આપી હતી. દુષ્ટમતિ ઔરંગઝેબ તે મહોપકાર ભુલી ગયો, ફરી ઉપકર્તાને પીડા આપવા તેણે સંકલ્પ કર્યો. પણ દુરાચારનો તે ખરાબ સંકલ્પ સિદ્ધ થયો નહિ. તેપણ તેણે પોતાનો દુરભિપ્રાય છોડ્યો નહિ, દયાળુશા નામનો રાણાનો એક સાહસિક અને કાર્યક્ષમ દીવાન હતો. મોગલોની પ્રતિશોધ પિપાસા તેના તદ્દયમાં બળત હતી. તેણે એક તીવ્રગામી અશ્વ સેનાદળ લઈ નર્મદા અને વેતાયા નદી પર્યંતનો પ્રદેશ છુટી દીધો, તેના પ્રયત્ન બાહુબળ સામે કોઈ ઉભું રહ્યું નહિ. સારંગપુર, દેવાસ, સારંગ, માંદુ ઉજ્જન, ચાંદેરી વીગેરે સ્થાનો તેના કબજામાં આળ્યાં, વિજયી દયાળુશાહે તે નગરો છુટ્યાં, નગરમાંહેલા થવન સૈનિકોનો તેણે સંહાર કર્યો. એ રીતે અનેક ગામો અને નગરો તેના હાથમાં આળ્યા. તેના લયે નગરવાસીઓ એટલા બધા ત્રસ્ત થયા હતા જે તેઓએ આત્મીયજન ઉપર આરથા ન રાખતાં પલાયન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. એ રીતે તે દીવાને છુટ કરી જે દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું તે પોતાના પ્રસુને નિવેદન કર્યું.

વિજયોદ્ધાસે, ઉલ્લસિત થઈ તેજસ્વી દયાળુશા, રાજકુમાર જયસિંહ સાથે મળી જઈ ચિતોડની પાસે સમ્રાટ તનય આજીમ સાથે સુદ દરવામાં ગુલાયો. એ પ્રયત્ન રણાલિનયે, મેવાડના રાહોડવંશના અને ખીચીવંશના રજપુતોએ મોટા ઉત્સાહથી મળી જઈ સુદપુ' કામ કર્યું. તેથી આ 'મનુ' સેનાદળ પરાલખ પામ્યું. પરાજીત મોગલ રાજકુમાર પલાયન કરી ગયો. પાલન કરવામાં પણ તેને બહુ મુશ્કેલ થયું. શાથી કે વિજયી રજપુતો તેની સેવાને પડયા હતા તેઓએ તેના દેટલાક સૈનિકોનો સંહાર કર્યો. પણ રજપુત કેસરી રાણા રાજસિંહની પ્રતિશોધ પિપાસા પ્રશાંભત થઈ નહી. જે દુર્વૃત્ત મુસલમાને તેના હીંદુભાઈઓને કઠોર પીડા આપી છે. તેની સેનાની મેવાડભૂમિને મચાણના જેવી કરી દીધી છે.

તેના સનાતન ધર્મને દળી નાંખ્યો છે. તેનો ખદલો શું ચોડામાં વળી જાય ? તે મોગલ સેનાનું સુળ કહાડી નાંખવા તત્પર થયો, તે અજીતસિંહના સ્વાર્થ રક્ષણના માટે થોડા સમયમાં મોગલ વિરૂધે ઉતરી પડ્યો.

જે દિવસે રાઠોડ કુલમણિ ધાર્મિકપર યશોવંતસિંહ પાપિષ્ઠ ઔરંગઝેબના પ્રચંડ વિશંવન્દિના સમક્ષ પતંગની જેમ બળી ગયો, જે દિવસે પિતૃશોકાકુળ બાળક અજીતસિંહને કેદ કરવા ઔરંગઝેબે ચેષ્ટા કરી તે દિવસે રાઠોડ રાજ સહીષીએ માસ્વાડ રાજ્યનો શાસનભાર પોતાના હાથમાં લીધો, તે દિવસથી તે પુત્રનો સ્વાર્થ અખંડિત રાખવા, અદ્ભુત દૃઢતાથી અને યુદ્ધિમતાથી રાજકાર્ય નેવા લાગી, મોટી વિપદો ભોગવી રાજકુમારનો સ્વાર્થ અબ્યાહત રાખવા તે સમર્થ થઈ ગઈ.

તે વીરની પત્ની હતી. વીર કેશરી બાપ્પાસાઓળના પ્રસિદ્ધ વંશમાં તેં પેદા થઈ હતી. વીર સ્ત્રીના જેવા ભોંછએ તેવા શુભ્રામ તેનામાં હતા. એ સઘળા શુભ્રામથી તે રાજપુતનો સ્વાર્થ ચારી રીતે જાળવી શકી, પણ ફૂર હૃદય ઔરંગઝેબે, તેના તરફ જે કઠોર આચરણ આરંભ્યાં તેની સામે થવા તે વીર પત્ની નિરૂત્સાહ હતી, તે સમયે રાણે રાજસિંહ, રજવાડાના સઘળા રાજ સામંત સરદારોને એકઠા લઈ ઔરંગઝેબ વિરૂદ્ધગોસ્તરના યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. રાજકુમાર બીમસિંહ એકીબૂત શિયોદીય અને રાઠોડ સેનાને પરિચાલિત કરી અકબર અને દાઉદખાંની વિરૂદ્ધ ચાલ્યો, બન્ને દળ વચ્ચે ઘોર સંગ્રામ ચાલ્યું. મોગલો બીમ વિક્રમ રજપુતોનો હુમલો સહન કરી શક્યા નહીં. છેવટે તેઓ રણસ્થળે પરાજીત થઈ ગયા. એમ કહેવાય છે જે એક સુચતુર રજપુતના અપૂર્વ કૌશળે રજપુતોનો જય થયો છે. રજપુત સેનાપતિએ, મોગલ સેનામાંથી પાંચસો ઉંટો કહાડી લીધાં, તેઓની પીઠ ઉપર એક એક બળતી મશાલ તેણે સુકી અને તેઓને તેણે સમ્રાટના સેનાકટકમાં ઊડી દીધાં. અમારી સત્તીએ, અસંખ્ય મશાલો બળતી ભેઈ રાણે સશક થયા, તેઓ અહીં તહીં પલાયન કરવા લાગ્યા, તે સુયોગ્ય ન નિર્ણયે તેઓ ઉપર હુમલો કરી તેઓને અપૂર્ણ હરાવ્યા.

અલદારાએ બનું એકે દુર્ભીષ્ટ સાધિત થયું નહિ પુષ્કળ સુયોગ છતાં અને વિપુળ સહાયતા છતાં તે રજપુતોનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરી શક્યો નહિ. ઉપરા ઉપરી યુધ્ધોમાં તેનો પ્રભાવ થયો. વીરપુત્ર રાજસિંહે તેના સરકારી રજપુત રાજાઓએ ઔરંગઝેબને પદચ્યુત કરી, તેના ઠેકાણે તેના પુત્ર અકબરને સામ્રાજ્ય સૂત્ર આપવાનો વિચાર કર્યો. તેઓએ થોડા સમયમાં છાનાછંથી અકબરને પોતાનો વિચારજણાવ્યો. પરમ ધાર્મિક પિતા શાહજહાનને પદચ્યુત કરી પિતૃદ્રોહી દુષ્ટિત ઔરંગઝેબે, ગાદીએ બેસી જે ઉદારરણુ જગતને બતાવ્યું હતું. તે ઉદારહરણુનું

અનુમરણ કરી, નજીકમાં અખરે રજપુતોએ મુકેલો પ્રસ્તાવ અગ્રાહ્ય કર્યો નહિ અકબરે તે ગુજ કાર્ય સમાપ્ત કરવા, પોતાના મિત્રો રજપુતોને કહી મોકલાવ્યું, એમ્દમ રજપુતો તેની સાથે એકઠા મળી ગયા તેઓએ આવી તેના અભિષેકનો દિવસ મુકર કર્યો ધનાઢથી મઘળી ગોઠવણો થવા લાગી, પણ ખુદ અકબરની અસત્તા અને અવિચક્ષણતાથી મઘળી ગોઠવણો બ્યર્થ થઈ ગઈ, તેનો અને રજપુતોનો ઉદ્દેશ વિફલ થયો જે અતુરતાથી અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી ઐરગજેબ, પોતાના કામ નાધી લેતો તે અતુરતાનો અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનો કાંઈ પણ અંશ, અકબરમાં હતો તે તેનું અભિષ્ટ નિષ્ફળ થાત નહિ, જે ભેરીએ, તેના અભિષેકનો દિવસ મુકર કર્યો તે કુર ઝપટી અને વિશ્વામઘાતક ઠયો ઝપટાચારી ભોગીએ ભોયુ જે રાજકુમારના અભિષેકના ઉપયોગના આયોજન ધાની રીતે થાય છે ત્યારે તેણે સત્રાની પાસે બઈ મઘળા વિવરણનો પ્રકાશ કર્યો ઐરગજેબ તે સામગ્રી નિરૂ માહ બયો નહિ, તેણે તે અડકાળમાં પોતાની અવસ્થા ભેઈ, તેણે ભોયુ જે તે એકલો છે તેના શરીર રક્ષકો શીવાય તેની પાસે કોઈ નથી મોબાઈ અને આશુભખડાદુરને દુર ભોયા, આ અકબર તેની પાસે હતો અકબર અજી મીરથી એક દિવસના રત્ના ઉપર હતો

હવે ઉપાય કેવો લેવો ? પુત્રના હાથમાંથી તેની રક્ષા કરનાર કોણ ? હવે એ દિવસને પણ મમય ભોવો ન લાઈએ આવા સકટકાળમાં તે એક પગ પણ તેની ચિતા વિના બતી નહોતી એ દિવસની એક પગનો વૃથા અપચય ન થવાનું તેણે ધાર્યું, યુગતુર ઐરગજેબ પોતાના ઉદ્ધાર માટે યોજન શોધતો હતો તેણે યોજના અને ઉપાય શોધી પહોંચ્યો, તે ઉપાય બહુ સારો હતો તેથી કોઈ નહોતો હલ્યા કે શોષિતપાત થયો નહિ મત્રાટ ઐરગજેબ પોતાની રક્ષા માટે મપૂર્ણ મતાવાળો થયો, તેણે અખબરના નામે એ પત્ર લખ્યો એક ગુપ્તચરને તે આપ્યો રજપુત નાયક દુગાદામના તણુમાં તે પત્ર નાખવાનો તેણે ગુપ્તચરને હુકમ આપ્યો અકબરના તરફ રજપુતોનો મહેલ મુકમલ થાય, તેમ જવાનો તે પત્રનો ઉદ્દેશ હતો અતુર ઐરગજેબે, ધન અને કોથે યુદ્ધ કરવાનાનું હિત મિદ્ધ કરવા ગોઠવણ કરી તે પત્રમાં અખબરના ઐરગજેબના રજપુતો, મત્રાટ ઐરગજેબે લખ્યું હતું જે “ બન્ધા ! તારાં એ તું હવે વિવરણ બહારી હું અત્યંત અનર્થિ થયો છું, પણ આવધાન કરો જે રજપુતો આપણો પાંચત્ર ન લાડી બંધા ! ત્યાં તેમો મારી નરે મત્રાટના પ્રવૃત થાય ત્યારે તું તેઓના ઉપર દગ નાથે પડી તેઓનો મહાન કરી નાખજે, એમ થવાથી આપણી, અમીષ નિદિ વાથે ” એવી નીતની કુટનીતીનું અવલગન કરી કુટબુદ્ધિ ઐરગજેબ રજપુત નાયકેવના હાથની બસ્યો હતો

ઐરંગઝેબનો છળતાવાળો પત્રક દુર્ગાદાસના હાથમાં આવ્યો અકબરના નામનું શિરનામ અને ઐરંગઝેબના નામનો મહોરસીકો જોઈ દુર્ગાદાસ અત્યંત સંદેહ અને વિસ્મયમાં પડ્યો, પત્ર ફાડી, આવોપાંત તેણે વાંચ્યો, તેને સઘળું સ્વપ્ન જેવું લાગ્યું ઐરંગઝેબની ચતુરતા તે કળી શક્યો નહિ, તેણે તે પત્રને યથાર્થ અને સાચો માન્યો, જે અકબરને સમ્રાટપદે અભિષિખ્તા કરવા તે પોતાના સેનાપતિનો અપયય કરવામાં પણ કોઈ રીતની કસર નહોતો રાખતો. તે અકબર વિશ્વાસઘાતક થયો, એ વાતનો સહજ વિશ્વાસ થાય ખરો! પણ સડોડ વીર દુર્ગાદાસે તે વાતનો વિશ્વાસ કર્યો, શાથી કે વિશ્વાસઘાતકતા અને કૃતમ્મતા યવન જાતિનું કુળ ગત છે. અકબર યવન, એટલે કે તે વિશ્વાસઘાતક અને કૃતમ્મ થાય તેમાં નવાઈ શી એમ દુર્ગાદાસે માની લીધું, તે ઘણાજ દુઃખિત થયો, તેણે યવન નામે હઝારો ધિક્કાર આપ્યા તે પોતાના જણ સાથે કાર્ય ક્ષેત્રમાંથી નીસરી ગયો, રજપુતાના એવાં રીતનાં મતનું કારણ અકબર સમજી શક્યો નહિ. તે પોતાના અદ્વૈતનો વિચાર કરી અત્યંત શોકાકુળ થયો, તેનો વિશ્વાસપાત્ર ભૂત્ય ટાઈબરખાં પણ દારૂણ દુઃખિત થયો. તેની એવી વાસના હતી જે અકબર સમ્રાટ થાશે. આજ તેની તે વાસના સંપૂર્ણ થઈ નહિ. એટલે કે તેની મનોવેદનાની સીમા રહી નહિ, દુઃખ ઉપર નેહાશ્ય આવી પડ્યું. અકબરના શોભાવર્દનો માર્ગ પરિષ્કાર કરવા માટે, તેણે ઐરંગઝેબનો સુસ હત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો તેનો તે વિચાર સફળ થયો નહિ, છેવટે તેનું જીવન વિનષ્ટ થયું મૌઝામ અને આઝીમ ઐરંગઝેબ પાસે આવી પહોંચ્યા, તેઓના આવવાથી ઐરંગઝેબ તિરાપદ થયો. અકબરે લયાકુળ થઈ રજપુતાનો આશ્રય લીધો રજપુતાએ સામ્રાટની ચતુરતા સારી રીતે જાણી.

રજપુતાએ અકબરને આદરથી ગ્રહણ કર્યો. અકબરને માલુમ પડ્યું જે તેના પિતાનો રાજાગ્નિ તેની વાંસે વાંસે આવે છે. પોતાના પિતાના કઠોર ચરિતથી તે વાકીફ હતો. તેથી તે વધારે લયાકુળ થઈ પડ્યો ઐરંગઝેબના પાસેના પ્રદેશમાં રહી તિરાપદ રહી શકાયો નહિ એમ જાણી ખીબ સ્થળે પલાયન કરવાનો તેણે સંકલ્પ કર્યો. પલાયન કરી જવામાં અકબરનું અત્યંત આત્મક્રય જોઈ, સડોડ વીર દુર્ગાદાસે, તેને પાંચસો રજપુતા સૈનિકો સાથે પાવાગઢ નામના સ્થાને મહારાષ્ટ્ર નાયક શંભુજી પાસે પહોંચાડી દીધો. મેવાડ અને દુર્ગરપુરના પર્વત માર્ગે ઓલંગીને તે સ્થાને પહોંચ્યો. રસ્તામાં કોઈ જાતનું વિધ્ન નડ્યું નહિ.

* મહાત્મા ટોડ માહેબને તે સડોડવીરની એક પ્રતિમિત મળી છે દુર્ગાદાસ દુણીનદીના તીરસ્થ પ્રદેશનો અધિપતિ હતો તેણે શિવગાજ કુમાર અન્તર્મિતને ઐરંગઝેબના આસમાંથી બચાવ્યો.

પાવાગઢમાં થોડા દીવસ રહી અકબર એક ઇંગ્લેડના વહાણમાં બેસી ઇરાન દેશમાં જવા નીકળ્યો.

પછીતર અમે કહેલ છે જે, “ જાતા મુબની છાયામથી પ્રેતમૂર્તિને પહાણ લોકોમાં ભેઈ ઐરગજેળ જેવો કઠોર ચિતાબળે પીડીત થયો હતો, તેમ આજ શબુજ પાસે અકબરના જવાના વૃત્તાત સાબગી પીડીત થયો ” અકબરની રજપુતો સાથે મેંત્રી થવાથી તેના હૃદયમાં અહનીંશ ચિતા રહેતી હતી પણ શબુજ પાસે અકબરના જવાથી તેની ચિતા બમણી વધી રજપુતોએ તેના પ્રાણનો સહાર કરવા ચાહ્યું નહોતું પણ તેને પદચ્યુત કરવા ચાહ્યું હતું તેની શબુજની સાથે મેંત્રી થવાથી તે પોતાના પ્રાણની રક્ષા ગળતો હતો મોગલ સેનાપતિ હેલહિરખાના તાબામાં એક વિચક્ષણ રજપુત સેનીક હતો તેણે સારી પ્રતિષ્ઠા સાથે ઉપરીના કાર્ય કર્યા આ દાણે આવેલ સકટમાંથી તેણે સમ્રાટનો ઉદ્ધાર કર્યો સ્વદેશમાં જવાનો તૈયારી કરી તેણે પોતાનું સેનાદળ છોડ્યું, માર્ગમાં જતા જતા શીષ્ટાચાર નિબંધે તેણે રાણાની મુલાકાત કરી તેણે રાણાને કહ્યું “ અગર ભેંકે ઐરગજેળ સધી પ્રસ્તાવ પુઠ વરશે નહિ તો પણ આપ મધીનો પ્રસ્તાવ કરશે તો શ્રાદ્ધ થશે ત્યારે રણાએ તેને અનુરોધ કરી જ્યું ત્યારે તમે અમારા ન્યઈ સમ્રાટની પાસે સધીનો પ્રસ્તાવ કરો, મેવાડના ભટ્ટ કનીઓ તે મધ્યસ્થ રજપુતને વીકાનેરનો રાજ સ્થામસિદ્ધ હતો એમ કહે છે

સ્થામસિદ્ધ પાસેથી જાણનો મનોભાવ બણી લઈ અતુર ઐરગજેળે સ્વભાવ સિદ્ધ આતુર્ય લક્ષણો રાણો મધી સ્થાપવા મમત થયો, તેજ તેના પક્ષમાં એક સુયોગ થઈ પડ્યો તે સુયોગમાં આજગવ કરી ગણાને સુદની પ્રવૃત્તિથી દૂર રાખી પોતે સેના સમ્રહ કરવા લાગ્યો, એટલામાં વર્ષ ૧૭ આવી પહોંચ્યો તેથી પણ રાણાએ સુદ વ્યાપારની આસક્તિ ગળી નહિ વર્ષાનુ વીતી કે હુર્જત ઐરગજેળ સેનાદળ લઈ રાણાની વિરુદ્ધે ઉતર્યો પણ તેમાં મધી થઈ હુ ખનો વિષય એટલોકે તે સધીથી મુક વેરા બધ થયો નહિ શાથીકે તે વેરા બધ કરવા મધીપત્રમાં વેળ નટોનો મધીપત્રમાં કેવળ એટલું લખેલું હતું જે, રાણાને ચિતોડનો અતર્ગત નધણો પ્રદેશ મળે થોધયુ મનો વિષય તેમાં લખ્યો નહોતો મધીપત્રનો અનુવાદ ભેવાથી યથાર્થ હુમકત માહુમ મરે તેમ છે

* સમ્રાટની સાથે શુરમિદ (રાણાનો રાત્રિદક્ષી) અને નગર ભાગુ મધી વીવગ્ન મહિમાવના અભિનાત અને આનવાના અનુમારે આપના બનો સેવકા નીચે લખેની મરતવાળો મધી પ્રસ્તાવ નિવેદન કરતા રાણાના મોક્ષેના આપની પામે આબના છીએ અને ભૂંસો રાણાએ છીએ જે પશ્ચિમ કેટલક નિવેદન કરશે તે સનગુ આપનું અચ્છા નહિ થાય

આ સઘળો પ્રતાંત, રાણા રાજસિંહના ઉત્તરાધીકારી. જયસિંહના શાસન કાળનો છે. એટલેકે આસ્થળે તેની સમાલોચના, સંપૂર્ણ અનુપયુક્ત છે. કારણ સંધિ બંધનનું આયોજન. શેષ થયું, એટલામાં રાણા રાજસિંહે આ લોકમાંથી વિદાયગીરી લીધી. રાજસિંહાસને બેઠા પછી મોગલ સમ્રાટ સાથે તેનાં ઘણા મુઘો થયાં હતાં. તેમાં તેનાં અંગ ક્ષતવિક્ષત થયાં હતાં. તે સઘળા ક્ષત વિષમ થઈ ઉબળ્યાં, તેથી રાણા રાજસિંહના સ્વાસ્થ્યનો ભંગ થયો. વીરવર. રાણા રાજસિંહે. સંવત્ ૧૭૩૭ (ઇ. સ. ૧૬૮૧)માં આ કાળી દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો.

જે દીવસે, જન્મયુગવ પ્રતાપસિંહે સ્વદેશ પ્રેમિકતા અને, સન્નાસ ધર્મની પરાકાષ્ઠા બતાવી, આ લોકથી વિદાયગિરિ લીધી, તે દીવસે મેવાડ ભૂમિમાં પુષ્કળ અંધારું થયું. તે અંધારું અમરસિંહ, કર્ણસિંહ, કે જગતસિંહ ટાળી શક્યા નહિ. પણ વીરકેસરી રાજસિંહે પોતાના વિસ્મયકર પરાક્રમે તે અંધારું ટાળી દીધું હતું. એવા અસાધારણ કાર્યોમાં હસ્તક્ષેપ કરી તેનો સંપૂર્ણ અમલ કરી, રાણા રાજસિંહ દુર્ધર્ષ આરંગજેબ સાથે લડાઈમાં ઉતર્યો હતો. લડાઈમાં ઉતરી, તેણે સમ્રાટનો ઈર્ષ ભંગ કર્યો. તેથી તેની સ્વદેશ પ્રેમીકતાનો ખરો પચિચપ માનુષ પડે છે. રાજસિંહ વીરયુગવ પ્રતાપસિંહનો ઉપયુક્ત વંશધર-ભારતવર્ષના એ નિદારણ અધઃપતન કાળમાં તે પેદા ન થાત તો હીંદુ જાતિનું અને સનાતન ધર્મનું અસ્તિત્વ લોપ પામત. રાજસિંહ હેવ ચરિત હતો. મોગલ સમ્રાટ આરંગજેબના ચરિત સાથે તેના ચરિતની તુલના થાય તેવું નથી. તે બન્નેના ચરિતની પરસ્પર ચરિતના પરસ્પર વિપર્યય છે. શાથીકે મોગલ સમ્રાટ પાપાચારી હતા. સુવિશાળ એરીયા મંડળમાં બેટલા રાજાઓ પેદા થાય છે, તેમાંથી કોઈ રાજા આરંગજેબના જેવો પાપનિમગ્ન નહોતો. કોઈ રાજાએ પોતાની જીંદગી આરંગજેબની જેમ પાશવી વૃત્તિ આલિત કરી નથી. દુસ્મનના જીવન ઉપર અનાસ્થા ઝાંઝવી તે આરંગજેબના બ્રાતાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. આરંગજેબ તે ઉદ્દેશને અસર્યો હતો. તે એવો કઠોર હતો કે જ્યોત્સનાસે ઉદ્દેશિત થઈને પણ કોઈના ઉપર તલબાર અનુગ્રહ કરતો નહિ. જે સઘળા ગુણો હોવાથી લોકમાં માણસ, પ્રકૃત મનુષ્ય કહેવાય. આરંગજેબના ત્વંદયમાં તે ગુણોમાંથી એક ગુણ પણ નહોતો. રાણા રાજસિંહે પુષ્કળ વાર મોગલ સમ્રાટ ઉપર અનુગ્રહ બતાવી સ્વદેશ પ્રેમિકતાનો દાખલો બતાવ્યો છે. રાણા રાજસિંહનું હૃદય, દયા દાક્ષિણ્ય, ક્ષમા વિગેરે સ્વર્ગીય ગુણોથી વિભૂષિત હતું. તેથી કરી અત્યાચારી શત્રુએ તેની પાસે ક્ષમા માગી. તેણે ક્ષમા બક્ષી હતી. તે દુર્વૃત્ત આરંગજેબનો સંહાર કરી શકત. સ્વદેશના રક્ષણ માટે તેણે એક યુદ્ધવિશારદ અને તેજસ્વિ વીરની માફક કામ કર્યું. તેણે યુદ્ધમાં વિસ્મયકર કૌશલ બતાવ્યું. વિષદમાં આવેલ પ્રભાવતીના ઉદ્ધાર

માટે તેણે જે અસિમ વિરત્વ અને મહત્વ બતાવ્યું તે વીરત્વ અને મહત્વની ઉપમા આ જગતમાં નથી. તે એક પરમ વિદ્વાન અને હિતેચ્છુ રાજા હતો, વળી તે શિષ્ય પ્રિય રાજા હતો. તેણે વિશાળ રાજ્યનું સરોવર બનવાનું.

રાજધાનીથી બાર કોશ ઉતરે અને આશવલીના પાદ પ્રદેશથી એક કોશ દુરે રાજ્યનું સરોવર તેણે બનવાનું. ગોમતી નામની એક ગિરિનદીનો પ્રવાહ દોડી તે પ્રવાહ તે સરોવરમાં બાંધકામ કરી તેણે વાળ્યો, રાણાએ પોતાના નામથી રાજ્યનું [રાજસમુદ્ર] તે સરોવરનું નામ આપ્યું. સરોવરના ઇશાન કોણ અને વાયુકોણ શિવાય, બીજી દિશાઓમાં તેણે બાંધ બાંધાવ્યા. સરોવર અત્યંત વિશાળ અને ગંભીર તેનો ઘેરાવ છ કોશમાં હતો. તેના આરા ધોળા મર્મરના પથ્થરથી બાંધેલા હતા, તેના શિર્ષદેશથી તે તેની ઉંડાણ સુધી પગથી-યાની પંક્તિ હતી, જે રાજસિંહ શ્રોતાવર્ષ વધારે જીવત તો તે સરોવરનું વધારે નિર્ધાર વધારત. સરોવરના જમણા પડને તેણે એક શહેર અને ક્રીડલો બનાવ્યા, શહેરનું નામ તેણે રાજનગર આપ્યું. સરોવરના બાંધ ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણનું એક મોટું મંદિર બનાવ્યું. મંદિર ધોળા મર્મર પથ્થરથી બાંધાયેલું. જેમાં મુંદર ચિત્રો કોતરેલાં તેમાં એક સ્થળે મોટા અને સુસ્પષ્ટ અક્ષરે મંદિરના પ્રતિષ્ઠાનું ધારાવાહિક વંશ વિવરણ રૂડા લેખમાં કોતરાયેલ છે. રાણાએ તેમાં પુષ્કળ નાણું વાપર્યું, રાણા રાજસિંહના સમયમાં એવાડભૂમિ મોટા દુષ્કાળ અને મહામારીના રોગથી પીડાયેલી હતી. પ્રજાના દુષ્કાળના નિર્વાહ માટે તેણે એ રાજસમુદ્ર સરોવર બનાવ્યું.

રાજસ્થાનના નંદનકાનન પ્રકૃતિ દેવી તરફ પ્રકૃતિદેવીનો અચળ અનુચક, એ અનુચકની હકીકત રાજવિલાસનામનામંથકી નીકળી આવશે. રાણા રાજસિંહના શાસન સમયના અંત ૧૭૧૭ ના વર્ષમાં ભયંકર દુર્લિપ પડ્યો. તેજ સમયે દુર્લિપ ઔરંગઝેબે યુદ્ધાનળ સળગાવ્યો. તેના કઠોર અત્યાચારથી દુર્લિપ પીડિત લોકો અકાળે યમને ઘેર ગયા. ઔરંગઝેબ, મોગલ કુળ કલંકમાં ગણાયો છે તેના વંશધરો પિતૃકુળના સામરાજ્યથી વિચ્યુત થયા.

ત્રયોદશ અધ્યાય.

રાણા જયસિંહ, તેનો અને તેના ચમજભાઈનો એક ગમ્પે, રાણા અને રાજકુમાર અછતનો સાક્ષાત સમાલોપ સંધિબંધન, સંધિ વીચ્છેદ, રાણાએ કરેલ જયસમુદ્ર સરોવરની પ્રતિષ્ઠા, સસારિક વિવાદ વિવાદ, યુવરાજ અમરસિંહનું વિદ્રોહાચરણ, રાણાનું માનવ લીલા સંવરણ, અમરસિંહનું સિંહાસનારોહણ, ઔરંગઝેબના ઉત્તરાધિકારી સાથે તેનું સંધિબંધન, સામરિક ઘટનાની સમાલોચના મુંડકર સ્થાપન, મોગલ સામ્રાજ્યચક્રી રજપુતોનો સ્વાતંત્ર્ય લાભ, ઔરંગઝેબનું મરણ, ભારતવર્ષના સામ્રાજ્ય માટે વિવાદ, બહાદુરશાહનો મોમલ સામ્રાજ્ય ઉપર અભિષેક, સીકલોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, મેવાડ મારવાડ અને અંબર રાજ્ય વચ્ચે એકતા બંધન, તેઓનો વૈરાગ્યચારભ, બહાદુરશાહનો દેહ ત્યાગ, ફીરાકશીયરનો અભિષેક, મારવાડ રાજકુમારી સાથે તેનું વિવાદ બંધન, ભારતવર્ષમાં ખ્રીટીશ સામ્રાજ્યના મુત્રપાત, સમ્રાટની સાથે રાણાનું સંધિબંધન, બટ લોકોની સ્વાધીનતા ઘોષણા, રાણા અમરસિંહનું પરલોક ગમન, તેના ચરિતની સમાલોચના.

૧ બેઇ

રાણા

જપુત કુળ કેસરી રાણા રાજસિંહે, સઘળી રાજસ્થાન ભૂમિને વિવાદાંધકારમાં નાખી, અકાળે આલોકમાંથી વિદાયગિરી લીધી. તેના પરલોક વાસથી સઘળી રજપુત જાતિ ચોકાકુળ થઇ. રાજસિંહનું મૃત્યુ પછી સંવત ૧૭૩૭ (ઇ. સ. ૧૬૮૧)માં તેનો બીજો પુત્ર જયસિંહ મેવાડના સિંહાસન ઉપર બેઠો. જયસિંહના જન્મકાળે એવી એક ઘટના સંઘટિત થઇ કે જેનું વિવરણ પાઠ કરવાથી રજપુત જાતીનો એક પ્રસિદ્ધ આચાર બ્યવહારનો પરિચય થાય છે. તે વિવરણ અરેબિક પ્રયોજનીય હોઇ આ સ્થળે તેનું વર્ણન આપણું યોગ્ય છે. જયસિંહ પ્રસવ પાત્રી સૂર્યકરે તેને આવ્યો તેનાથી થોડા ક્ષણ અગાઉ તેની ઔરમાન માએ ભીમ નામના પુત્રને પ્રસવ

આપ્યો. રાજપુત્ર પેદા થયો કે, ત્રણ રાજપુત્રોએ અમરધવ નામનું એક સ્વાસ્થ્ય-કર ઘાંસનું કડું તેના હાથમાં પહેરાવવાની યોજાવણી કરી, પણ નાના પુત્રની માની સાથે વિશેષ અનુરાગ હોવાથી રાણાએ તે કડું નાના પુત્રને પહેરાવ્યું. રાણાએ તે કામ એવી સફાઈથી કર્યું જે બીજા લોકોએ જાણ્યું જે તેણે તે જાણી કહ્યું. પણ ખરેખરી રીતે તેમ નહોતું. બન્ને રાજકુમારોએ યેશવ કોળા કે કામળા અવસ્થાને ઇચ્છી તારૂણની વિચિત્ર અવસ્થામાં પગકું મુક્યું. કનિષ્ઠ રાજપુત્ર ઉપર રાજાનો અનુરાગ જોઇને જેટ રાજપુત્રના હૃદયમાં ઈર્ષ્યાવાદ પેદા થયો. રાણાએ ભીમસિંહને પાસે બોલાવી કહ્યું જે, “આ આરી તલવાર લઈ હાલ તારા ભાઈનો પ્રાણસંહાર કર નહિતો જીવીશ્યમાં રાજ્ય ચોર વિપદમાં આવી જશે.” ઉદાર હૃદય ભીમસિંહ પૂત્રાની અકપદોક્તિ સાંભળી અણમાત્ર વિસ્મિત થયો નહિ. તેણે સ્થિરતાથી જવાબ આપ્યો. “બાપા ! તમે કોઈ રીતની આશંકા રાખો નહિ. હું તમારા સિંહાસનનો સ્પર્શ કરી કહું છું જે આજથી હું મારા રાજ્ય ઉપરનો સંપૂર્ણ હક ઇચ્છી લઉં છું. મેં તે હક જ્યમિંહના હાથમાં આપ્યો. આજથી હું આ રાજ્યનો ત્યાગ કરું છું. તમારા શ્રી ચરણનો સ્પર્શ કરી કહું છું જે હવે હું આ સ્થળે જળપાન કરીશ નહિ. જે જળપાન કરું તો રાણા ભીમસિંહનો પુત્ર નહિ. પીતા પાસેથી વીદાયગીરી લઈ ભીમસિંહ પોતાના સામ-તોને બોલાવ્યા. અને તેઓ સાથે ઉદયપુરથી રવાના થયો.

‘ઉતાળાના ખરા ખોરાનો’ સમય સૂર્યદેવ મધ્ય ગગનમાં રહી અનલમય કીરણો નાખી મેદિની મંડળને બાળી દેતો હતો. સમગ્ર પ્રકૃતિ સ્થિર, ગંભીર અને નિર્થક. કોઈ ઠેકાણે વૃક્ષનું એક પાન પણ હાલતું નહોતું. ભીમસિંહ તે સમયે દોવારી પર્વત માર્ગમાં થઈ પોતાના સવારો સાથે આગળ માર્ગ લીધો. ઉતાળાના મચ્છંડ તાપથી તેના શરીરે અને તે સ્ત્રીના શરીરે ઘામ થઈ ગયો. તે વિશ્રામ લેવા પાસેના એક વડવાના આડ નીચે ઉતર્યો અને માતૃભૂમિ તરફ જોવા લાગ્યો. તેણે તે જોઈને મોટા નીમાસા મુક્યા. વિશાળ નયનોમાંથી અશ્રુપાત કરી તેણે ‘પૃથ્વીતળસિદ્ધ કર્યું. ઉત્તરાધિકારિવના નિયમના અનુસાર જે પ્રદેશનો શાસનદંડ પોતાને ચલાવવાનો હતો. તે પોતે આજ તે પ્રદેશનો ત્યાગ કરી અદ્યપ્તને વશ થઈ બીજા પ્રદેશમાં જાય છે. પણ તેજસ્વી ભીમ તેનો વિચાર કરી કાંઈ ચિંતા-તુરયયો નહિ. તેને પોતાના બાહુબળ ઉપર વિલક્ષણ વિશ્વાસ હતો. તે જાણતો હતો. જે બાહુબળથી કઠોર વિપદને તરી જવાય છે. જે રીતે આશ્વસ્ત થઈ તે નિઃશ્વાસ થયો નહિ, ભીમસિંહ અત્યંત તૃપ્ત થયો. એક ચાકરે થઈ પ્રમવણમાંથી રૂપાના પાત્રમાં તેના માટે પાણી લાવી આપ્યું. ભીમસિંહ પાનમાટે તે પાનપાત્ર ઉપાડ્યું. અકસ્માતજ તેના હૃદયમાં બીજા ભાવનો ઉદય થયો. તેણે તે પાત્રમાંથી સંપૂર્ણ

જળ પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધું. પાનપાત્રને નિર્જીરણીના મુળે રાખ્યું. તેણે કાતરસ્વરે વનદેવીને કહ્યું. વનદેવી ! અગ્રાહ્ય ગૃહણ કરવો નહિ. હું શ્રાંત છું આત્મ પ્રતિજ્ઞા નો ભંગ કરવા બહિષ્કાર. આ હૃદમાં મારે પાણીનું એક પથ્થુ બિંદુ ખીવાનો હક નથી.

લીમસિંહ ઘોડા ઉપર ચઢ્યો અને ઘોડાને આળુક મારી, પોતાના દળ સાથે તે પર્વત માર્ગમાંથી નીકળી ગયો. સ્વદેશનો પરિત્યાગ કરી લીમસિંહ, સમ્રાટ પુત્ર બહાદુરશાહ પાસે આવ્યો. બહાદુરશાહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો, તેણે તેને સાડાત્રણ હજાર અફવારોની સેન્યતું નાયકપથું સોંપ્યું. અને તેના નિર્વાહ માટે બાહત જનપદ આપ્યાં. મોગલ સેનાપતિની સાથે વિવાહ થવાથી લીમસિંહને બહાદુરશાહના તાબાનું કામ છોડવું પડ્યું, તે પોતાના દળ સાથે સિંધુ નદના પાર ગયો. કાબુલના પ્રદેશ થકી તે પોતાના પ્રદેશ તરફ પાછો આવ્યો નહિ. તે જીવન દિવસનાં મધ્ય દિવસે અકાળે આલોક થકી વિદાય થયો.

આપણે હવે રાણા જયસિંહના ચરિત્રની સમાલોચના માટે પ્રવૃત્ત થઈએ. રાજસિંહાસને જયસિંહ બેઠકેતેણે સમ્રાટ, ઔરંગઝેબની સાથે સંધિ કર્યો. સમ્રાટ પુત્ર આલમ અને મોગલ સેનાપતિ દેલહીરખાં તે સંધિપત્ર લઈ રાણાની પાસે આવ્યા. રાણાએ તેઓને આદરથી ગ્રહણ કરવા દશહજાર ઘોડેસ્વાર અને આવીશ હજાર પાલાને સામે મોકલ્યા. રાણા પછુ તેની સામે જઈતેની પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યો. પ્રાણથી અધિક વહાલી મેવાડ ભુમિને જોવા માટે પરમ આનંદથી પુલકિત થઈ મેવાડના અધિવાસીઓ ટોલાબંધ ગિરિ પ્રદેશનો વાસ ત્યાગ કરી મેવાડમાં આવ્યા. સઘળાના મુખ ઉપર આશા ઉત્સાહ અને આનંદની હાસ્યમયી સુતિ જોવામાં આવતી હતી. જયનાનાદ અને આનંદના અવાજે મેવાડ ભુમિ કંપવા લાગી. જોતા જોતામાં આલમ અને દેલહીરખાં પોતાના ખાસ શરીર રક્ષકો સાથે રાણાની પાસે આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈ રજપુતો બોલી ઉઠ્યાં, “જય જયસિંહને જય !” આલમ અને દેલહીરખાંને પરમાદરથી રાણાએ ગ્રહણ કર્યા. રાણા રાજસિંહ, દેલહીરખાંને ગીરિ ચક્રટમાંથી અચાબ્યો હતો. તેથી સેનાપતિ દેલહીરખાંએ રાણા જયસિંહની વારંભવાર કંતજવા સ્વીકારી. તેણે તેના સ્વર્ગીય પિતા રાજસિંહને હજારો ધન્યવાદ આપ્યાં. રજપુત રાજતું પુષ્કળ સહાય બળ દેખી આલમ મનમાં થોડું થોડું ભય પામવા લાગ્યો. તે બાળુતો હતો જે વીર હૃદય રજપુતો વિશ્વાસઘાતક નથી. ઘેર આવેલા શત્રુના ઉપર પછુ તેઓ અન્યાયાચરણ કરતા નથી. ત્યારે હવે જયસિંહ ઘેર આવેલા શત્રુ ઉપર વિશ્વાસ ઘાતક થઈ અન્યાયાચરણ કરશે ? હિનજુદિષ આલમ રજપુત ચરિત્ર ઉપર સંદેહ રાખતો હતો. પછુ દેલહીરખાંને રજપુતોના સહાયરણની પ્રતિત્તિ હતી. તે રાણાની સરભરાથી પરમ સંતુષ્ટ થયો સંધિ બંધનની સમાપ્તિ થઈ, અકબરના વિ. ૬૯, આચરણમાં

રાણાએ જે આતુકુચ આપ્યું હતું તેના દડ સ્વરૂપે, તેણે (રાણાએ) ત્રણજન પદો સમ્રાટને સોંપ્યા સમ્રાટના અભિમાયના અનુસારે આજીએ જણાવ્યું જે રાણાએ હવે સ્કતવર્ણુ શિવિર અને છત્રનો ઉપયોગ કરવો નહિ દેલહીરખાએ વિદાય કાળે રાણાની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી તેમા તેણે, પોતાના પુત્રોને રાણાના શરીર રક્ષક સ્વરૂપ રાખી તેણે કહ્યું, આપના સરદારો, સ્વભાવે કઠોરછે અને મારા પુત્રો આપના શરીર રક્ષક સ્વરૂપ રહેલાછે આપ દિલમા સ્થિરતા રાખજો હું આપના સ્વર્ગીય પિતા રાજસિંહ સાથે મૈત્રી સૂત્રે બધાયોછું

રજપુત મિત્ર દેલહીરખાનો ઉદ્દેશ સફલ થયો નહિ તેનો તે ઉદ્દેશ મહાન હતો ખરો પણ અનિવાર્ય ઘટનાઓતની ગતિનોરોધ કરવા માનવની સત્તા નથી દેલહી રખા માનવ, તે ઘટના ઓતની ગતિ રોકી શક્યો નહિ રાજસિંહાસને બેઠા પછી પાંચ વર્ષમાજ તેને દુર્ઘર્ષ શત્રુઓ સાથે લડાઈમા ઉતરવું પડ્યું હતું તે લડાઈમા રાણાને પૈસાની ક્ષતિ બહુ ભોગવવી પડી હતી, વળી રાણા જયસિંહને જયસિંહનું જય સમુદ્ર નામનું સરોવર બાંધવા પુષ્કળ નાણાનો ખર્ચ થયોછે ભારતવર્ષમા જેટલા સરોવરછે તેમા જયસમુદ્ર સરોવર મોટું તે સરોવરના તટ ઉપરથી રાણાએ પોતાની પત્ની કમળા દેવી માટે મહેલ બાંધ્યો

પારિવારિક અતર્કિવાદના હીધે રાણાનું શેષ જીવન અત્યંત કષ્ટ મ્રદ થઈ પડ્યું તેની સુખશાંતિ અનેક પરિમાણે કમ થઈ ગઈ તે રાજકાર્યની પર્યાલોચનામા પણ અશક્તિવાળો થયો વિવાદનું મૂળ કારણ તેની આત્મતિક સ્ત્રી પરાયણતા એ અનર્થકર પ્રવૃત્તિ દ્વારાએ તેનું ગૌરવ અને માન નાશ પામ્યું છેવટે તેને પોતાના ઉત્તરાધિકારી થકી વિચ્છીન થવું પડ્યું જયસિંહની જેટલી રાણીઓ હતી, તેમા તેના ઉત્તરાધિકારી, અમરસિંહની જનાની સહુથી મોટી હતી તે બુદ્ધિના હારકુલના રજપુતમા પેદા થઈ હતી, તે હારકુલથી ગિન્હોટકુલનો અનેક સમયે ઉપકાર થયો અમરસિંહની જનની તરફ અનુરાગ વિશેષ કરી રાખવાનું રાણાનું કર્તવ્ય પણ રાણા કામાવિધમુદ તેથી કરી ધર્મ પત્નીનો ત્યાગ કરી તે નવી કમળા દેવી ઉપર અનુરાગ જણાવતો હતો કમળા દેવીને સ્વામીનો સંપૂર્ણ અનુરાગ ભેઈ તે અમરસિંહની જનની વિદેશા કરવા લાગી તેનાજ વિદેશા ચરણથી રાણાને પારિવારિક અતરવિવાદ થયો એક તરફથી સુદથી અને શત્રુના અત્યાચારથી મેવાડ દીન થઈ ગયું હતું અને બીજી તરફ રાજ્ય પરીવારના અતરવિવાદથી વધારે દીન થઈ તે અધ પાતમા જવા લાગ્યું બહુ વિવાદથી ભારતીય રાજાઓનો ઘણે દરે સર્વ નાશ થયો છે

સિંહની જનની અને કમળા દેવી વચ્ચે ભારે સાપત્ન્ય વિદેશ સળગી ઉડ્યો છેવટે ના બગવામા એટલો વધી પડ્યો જેબન્ને રાણીઓનું એકત્ર વસવું

અત્યંત કલહકારક થઈ પડ્યું, જે જયસિંહે, ઔરંગઝેબની સાથેના યુદ્ધમાં અત્યંત પુરુષાર્થ બતાવ્યો હતો. તે જયસિંહ પારિવારિક કલહમાંથી નિષ્કૃત્તિ મેળવવા અમર સિંહની માને છોડી પોતાની જીવનતોષિણી કમળાનો આશ્રય લીધો. તેણે કમળા દેવી માટે જયસમુદ્ર સરોવર ઉપર રાજમહેલ બનાવ્યો. જેમાં તે મોટા વિલાસમાં પડી પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યો. રાજધાનીમાં પંચોલી મંત્રીના હાથમાં અમરસિંહને સોંપી તે ચિતવિનોદિની કમળાની સાથે પ્રેમાલાપમાં કાળ કાઢવા લાગ્યો. તોપણ તે શાંતિનો સંલોગ કરી શક્યો નહિ. પોતાના પુત્રના અસહાયર-ણથી તેને તે મહેલનો વાસ છેડવો પડ્યો. તે નગરમાં પાછો આવ્યો. અમરસિંહે એક મત્ત માતંગને નગરમાં છોડી મુક્યો. જેથી પંચોલી મંત્રીએ અમરસિંહનો તિરસ્કાર કર્યો. તે ઉપરથી તેનું ઘેર અપમાન કર્યું. પ્રધાન ઉપર અમરસિંહના અન્યાય આચરણની હકીકત રાણાને કાને પડી તે પુત્રના એવા આચર-ણથી મનમાં દુઃખિત થયો.

અમરસિંહને ઉપયુક્ત શિક્ષા આપવા માટે તે ચિતોડ થઈ ઉદયપુરમાં આવ્યો, અમરસિંહને એ વાત જાણવામાં આવી, તે પલાયન કરી પોતાના મામા હારવંશીય રાજા પાસે ગયો. તે ત્યાંથી દશ હજાર સૈનિકો સાથે પિતૃરાજ્યમાં પાછો આવ્યો. તેમાં અમરસિંહના સરદારોએ અમરસિંહને સહાય આપી. કેમે અંતર્વિહ્વલ દુર્નિવાર્ય થઈ પડ્યો. અને સરદાર સામંતોએ. આગત્ય પરત્વે રાજસિંહને છોડી અમરસિંહનો પક્ષ લીધો, રાણા રાજસિંહ વિષમ સંકટમાં પડ્યો, તે અંતર્વિવાહ મટાડવા અશક્ત, હોઈ આસવલીને ઓળંગી ગદવાર રાજ્યમાં પલાયન કરી ગયો. અને તેના પુત્રને પ્રકૃતિ કરવા માટે તેણે તે પ્રદેશના રાજાને તેની પાસે મોકલ્યો. રાજ્યના સઘળા સામંત સરદારની મદદ મેળવી, અમરસિંહ બીલકુલ ગર્વિત થયો. તેણે પોતાના પિતાના વચન કર્ણપાત ઉપર કર્યો નહીં. અને રાજા દેશાશ્વ હસ્તગત કરવા તે પોતાના દળ સાથે કમલમીર તરફ આવ્યો. દેવ્રા સરદારો વિદ્રોમાં એ નગરનો શાસન ભાર સોંપ્યો હતો. તે એક સારો યોધો હતો. વિદ્રોહી અમરસિંહ બળમાં તેનાથી સારી રીતે સંપન્ન હતો, તોપણ તેનો ઉદય વ્યર્થ ગયો, વિદ્રુખ મનોરથ થઈને પણ રાણાએ પોતાના પિતાના વચન ઉપર કર્ણપાત કર્યો નહિ. છેવટે રાણાની સહાય સંપત્તિ બેઠ તે લય પામ્યો, ત્યારપછી તેને પિતા સાથે સંધિ સ્થાપવાની ફરજ પડી. લગવાન એકલિંગના મંદિરનાં પિતા પુત્ર એકઠા થયા, ત્યાં સંધિપત્ર સ્વાક્ષરિત થયું. તે સંધિપત્રના અનુસારે સ્થિર થયું જે રાણાએ જયસમુદ્રને છોડી નગરમાં આવવું. અને અમરસિંહને તે સરોવરના તટ ઉપરના મહેલમાં નિવાસિત થઈ બંધ રહેવું.

રાણા જયસિંહે વીશ વર્ષ રાજ કર્યું. સુકુમાર વયમાં તેણે ઉંચા ગુણો

પરિચય આપ્યો. જે રાજસિંહાસને બેસી એવા ગુણથી વિભૂષિત (રાણાએ) ત્રણાબા
મોગલ સમ્રાટની સાથે યુદ્ધ કરત તો મોગલ આસમાંથી સ્વદેશનો તે જણાવ્યું જે
પણ તેની સ્ત્રી પરાયણતાએ તેનો સર્વ નાશ કર્યો. તે સ્ત્રી પરાયણતા સહીરખાએ
પ્રદેશનામાં વિમુદ્ધ થઇ તે બીલકુલ આળસુ અને અકર્મણ્ય થઇ પડ્યો, પુત્રોને
બાલ્યકાળમાં મેળવેલા સઘળા ગુણો ખોઈ બેઠો. ઠેરઠે

રાણા જયસિંહના સ્વર્ગવાસ ઉપર તેનો મોટો પુત્ર અમરસિંહ દ્વિતી રતા
સંવત ૧૭૫૬ (ઇ. સ. ૧૭૦૦) માં રાજ સિંહાસને બેઠો. અમર એવા નામ
જેમ મહાત્મ્ય તે તેનામાં સંક્રામિત હતું. પોતાના પૂર્વ પુરુષ અમરસિંહ
ઘણાખરા ગુણોનું તેણે અનુકરણ કર્યું હતું. તેણે ચિંતાની સાથે વિવાહમાં ઉતર
મેવાડનો સર્વ નાશ કર્યો. મેવાડના દુર્દૃષ્ટથી રાજસિંહના પરિવારમાં મોટો કલહ
થયો. જેથી મોગલસમ્રાટની સામે થઈ રજપુતો મેવાડનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નહિ.
વળી સ્વદેશ પ્રેમિક રાજસિંહના પુત્ર જયસિંહે સ્ત્રીપરાયણ થઈ રાજ્યની કાર્યા
લોચના ન કરી તેથી કરીને પણ મેવાડનો અધઃપાત થયો. રાણા રાજસિંહ અને
જયસિંહના રાજ્યશાસનના વિવરણનું અતુરીલન કરવાથી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે
જે જેવી રાજસિંહના સમયમાં મેવાડની આબાદી હતી. તેવી જયસિંહના
સમયમાં નહોતી.

રાજ સિંહાસને બેઠા પછી તરત રાણા અમરસિંહે સમ્રાટના ભાવી ઉત્તરા
ધીકારી શાહઆલમની સાથે સંધિ સ્થાપી. એવી રીતની સંધિ સ્થાપનાથી તેની
ભાવિદેશિતાનો વિલક્ષણ પરિચય મારુમ પડે છે. જે સમયે તે પિતૃરાજ્યે અભી-
ષીકૃત થયો, તે સમયે મોગલ સામ્રાજ્યમાં વિવિધ અંતર્વીરલવ સળગી ઉઠ્યો.
મોરંગજેખના પુત્રો પરસ્પરના તદ્દય વેઠી ફેડી તે સળગેલા વિવાદાગ્નિમાં
તેઓના લોહીનું બળીદાન આપતા હતા મોગલ સામ્રાજ્યની એવી દુરવસ્થા
જેમ રાણા અમરે ભાવી મોગલ સામ્રાજ્યોતરાધિકારી શાહઆલમની કરી
સ્થાપી તે સંધી બહુ છનાછંથી થયો. જે સમયે શાહઆલમ મૃત્યુ પા-
મરે ગયો હતો. તે સમયે શાહઆલમ સાથે અમરસિંહે સંધી કરી.

૧ રાણા અને શાહઆલમ ભદાદુર વચ્ચે થયેલ ગુપ્ત ધી. સંધિપત્ર શાહઆલમનું સ્વા-
ધીન. પ્રગત મંગલ વીધાન માટે પ્રસ્તાવ આપવાથી ઉચાપીન અને મારાથી સમર્થિત છે
તે ઉપરના આદેશથી મધુણ પાળવામાં આવશે. ૧ શાહજહાનના અમરમાં જેનું ચીતોડનું
ગંદન હતું તેનું તેનું ગંદન કર્યું. ૨ જો વધનું નિવારણ ૩ શાહજહાનના સમયમાં જે પ્રદેશ
મેવાડના અંતર્લુકન હતા તે મળ્યાં અમરે પાછા આપવા ૪ જે અમર હાલ સ્વર્ગ
ધામે વામ કરે છે. તેના સામન કાળમાં જેમ તીડ લોકો ઈસ્ટેવની પુત્ર અને ધર્માચરણ
કરતા હતા તે પ્રમાણે હિંદુ લોકો હાલ કરી શકે. ૫ આપ જોને પદચુન કરજો તે રાજ પામેથી

અત્યંત કંટકાંઠા ઘટના ઐતના ઘોર આવર્તમાં પડી મોગલ કુળનો અધઃપાત થયો, પુરુષાર્થ બંધ ઘટનાઓ તે ઘણા ફરના ધીરના દેશના અધીવાસીઓ માટે ભારતવર્ષમાં સિંહની પ્રવાનો માર્ગ પરિપૂર્ણ કર્યો. તે ઘટના ઐતની આલોચના આ સ્થળે કરવાનું દેવી ભળ પ્રયોજનીય છે. તેની આલોચના કરવાથી એક રીતનું રાજનૈતિક તત્વ પરીહાસમાં આવે છે. તે તત્વના મહિમામાં મુગ્ધ થઈ ભારત બંધુ મહાત્મા ટોડ સાહેબે મુક્ત કંઠે કહેલ છે જે, “ એ તત્ત્વ એક સંકેતની જેમ આપણી લા મંમુખે ઉભો રહી, આપણને સતક કરી દે છે જે નૈતિક બળની મદદ લઈ ઘ’ કેવળ અસીબગની મદદથી ભારતવર્ષનું શાસન ચલાવવા જવાય તે વિષયમાં જે જવાય તેવું છે.” હીંદુવૈરી ઔરંગઝેબની શાસન પ્રણાલીનું અનુસીદ્ધન કરવાથી મહાત્મા ટોડ સાહેબની ઉક્તિની સત્યતા મળી આવે છે. બળદર્પિત દુરાચાર ઔરંગઝેબે પોતાના પગમાં પોતાના હાથે કુઠારાઘાત કર્યો. આત્મબળે અંધધર્મ અગર ભેડે તે પોતાની અવસ્થા વિચારી શક્યો નહિ, તોપણ સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે જે રાજનૈતી કુશળ અકબરે જે વિરાટ સામ્રાજ્ય મક્ક ઉછેરી મોટું કર્યું તે મક્ક ઔરંગઝેબના દુરાચારથી સમુળ નાશ થયું.

દુર્વૃત્ત ઔરંગઝેબે, જે પોતાના સામ્રાજ્યનું ધ્યાન આપી કામ કર્યું હોત તો મોગલ સામ્રાજ્યનો એટલો બધો વહેલો અધઃપાત થાત નહી. ભારતવાસી મહાકાળ રાજભક્ત તે માટેજ તેઓ કઠોર અત્યાચાર સહન કરી સમ્રાટ માટે આત્મસમર્પણ કરવા તૈયાર હતા. ભારતવાસી સદા રાજભક્ત છે એમ અકબરના માનવામાં આવ્યું હતું, જહાંગીર અને શાહજહાન તેનું યથાર્થ અનુધાવન કરી શક્યા હતા પણ દુરાચાર ઔરંગઝેબ, ભારત સંતાનની રાજભક્તિનો મહિમા સ્મરણો નહોતો, તે ભારત સંતાનની રાજભક્તિને અને ઉદારતાને બીજા નામે કહી કહેતો તે બોલતો હતો જે ભારતવાસીઓ તેના દોહડું પ્રતાપના બળે તેનું પદ ભેંગી કચે. આજ ભારતવાસીઓની રાજભક્તિનો પવિત્ર પુરસ્કાર જ્યોતિષીતાએથી મોગલ સામ્રાજ્યનાનો અધઃપાત થયો. દુરાચાર ઔરંગઝેબે સઘળા હોકા મંદ ઇસ્લામ ધર્મમાં દીક્ષિત કરવા આજ્ઞા હતી. રજપુત કેસરી રાજસિંહના પ્રચંડ પ્રતાપથી તેની તે જરાબ આહવા પાર પડી નહિ.

ઔરંગઝેબ ભયાનક હીંદુ વિદ્રેષી હતો. જે કોઈ હીંદુ સ્વધર્મને ત્યાગ કરી ઇસ્લામના ધર્મમાં દિક્ષિત થાતો તો તે ઔરંગઝેબની રીતગ આશ્રય છાયા તો પામતો. અનેક અધમ હીંદુઓએ પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કરી ઇસ્લામ ધર્મના દિક્ષિત થઈ તેની છાયાવીધી હતી. શિયોલીય કુળના નીચ શાખા કુળમાં કોઈ પણ જાતનો અનુમદ પામશે નહિ. ૬ દક્ષિણવર્તના પુદ્ધ માટે હવે આપને સેના સદાચ આપવામાં આવશે નહિ.

રાવગોપાળ નામે એક ગજપુત પેદા થયો હતો અંબડ નદીના તીરની ભૂમિને
 ગમપુત નામનો પ્રદેશ, આમંત વૃત્તિમાં લોગવતો હતો. દક્ષિણપથના યુદ્ધ સમયે
 તેના તાબાના અનેક રજપુત સરદારોએ તેની મદદ કરી હતી દક્ષિણ પથમાં
 બલના નમયે રાવગોપાળે પોતાના પુત્રના હાથમા ગમપુતનો શામન ભાર મોપ્યો
 પણ તેના કુળાગાર પુત્રે પિતાની અનુપરિચિતિના નમયે રામપુરનું મધનું રાજ્ય
 પિતા પાસે ન મોકલતાં તે પોતે ગળી ગયો તે બાળનની ગવગોપાળે મનાટ
 પાસે ફરીયાદ કરી મૂર્ખ પુત્રે પિતાની વિદેશની નજરમાંથી અને મનાટના
 ગોપાનગ્રામથી બચવા યોજના કરવા માડી, અનેક ક્ષણપછી તેને એક વિચાર સુલ
 આવ્યો, તેથી તે પડેલા સંકટમાંથી બચી ગયો, તે દુગચ્છા અધર્મને ત્યાગ કરી
 ધર્મભ્રામના ધર્મમાં દીક્ષિત થયો ઔરંગઝેબ, તે કર્મથી તેના ઉપર અત્યંત મંત્રુષ
 થયો તેને તેણે માશી આપી એટલું જ નહિ પણ રાવગોપાળની ભૂમિવૃત્તિ તેને સોંપી
 દીધી કુળાગાર પુત્રના એવા દુરાચરણથી ગવગોપાળના હૃદયમાં તેના ઉપર ઘણા
 પેદા થઈ, તેણે દગ લઈ રામપુતને ઘેરી લીધુ પણ તેના ઉદમ સફળ નીવડ્યો
 નહિ તે ઉદમથી તેના પોતાના જીવન માથે પોતાની સ્વાધીનતા ખોઈ દેવાનો ઉપ
 ક્રમ આવી પડ્યો રાવગોપાળે પોતાની રક્ષા માટે ગણા અમરનો આશ્રય શોધ્યો
 તેણે તેના આશ્રય લીધો ઔરંગઝેબના હૃદયમાં તે મદ્ય થયું નહિ, ગોપાળને
 આશ્રય આપવાથી રાણો, ઔરંગઝેબની નજરમાં વિદ્રોહી ગણાયો, ત્યારે રાણાની
 ગાતિવિધિએવા, સમ્રાટે પોતાના પુત્ર આજીમને માળવ ગજ્યમાં રાખ્યો, મનાટના
 પરમ સેવક એક ગજપુતે પોતાના જીવનવૃત્તમાં ઔરંગઝેબના એવાં દુરાચરણનું
 સ્પષ્ટ વિવરણ કરેલું છે

મનાટનો દુગભિસધિ બણી ગણા અમરનિહે, તેના વિરૂધ્ધે ખડગ ધાર
 કર્યું. તેની મદદ માટે માળવરાજ તે રણગ સ્થળમાં ઉતર્યો. આજીમ, તે મ
 નર્મદાના પર પારે હતો, ત્યાં મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિ ચીધી...
 નીચે મગા લોકોએ ઘોર વિરુદ્ધ ઉઠાવ્યો, - તે વિરુદ્ધ અગ્નિ...
 ઔરંગઝેબને રાજ જયમિંહને આજીમની પાસે મોકલ્યો + ...
 માફ ફળ નીવડ્યું નહિ તેના કોઈ અન્યાયારે તે મમયે લ...
 અધર્મ પ્રદેશમાં વિરુદ્ધવન્ધિ સળગી ઉઠ્યો, મધળા લોકો...
 ઉમ્મરની અપારગતા અને તેના પારિવારિક કલહો બેધ, ...
 લામાથી છુટી જવા તૈયાર થયા. અત્રાટ ઔરંગઝેબની ...

ગ તેની આત્મજીવનીનો કેટલોક અંશ મહાત્મા ટાંડ માટે...
 ને ૧૭૦૧-૭ માં મહારાટ વિખર થયો આપણા યુદ્ધે અ...
 ન ગવગોપાળ પુત્રેના અને નણા-અમિદ દાઃ...
 એકો દંટેવની પુત્ર

નહોતી એમ નહિ, એ ઔરંગઝેબ કોનું દમન કરે ! ભીમ પરાક્રમવાળા . મહારા
ષ્ટીય લોકો વીરકેસરી શિવાજીના મહામંત્રે દીક્ષિત થઈ, સ્વાધીનતાં મેળવવા
માટે ધીરે ધીરે ન્યાયહ પગલું ભરતા હતા. જીવમથી પીડાયેલ રજપુતો મોગલ
સામ્રાજ્યથી સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. તેની વૃદ્ધવસ્થામાં તેના પુત્રો અને પોત્રો ભારત
વર્ષનું સામ્રાજ્ય મેળવવા એક બીજાનું હૃદય શોષિત પીવા તૈયાર થયા. એવા
પારિવારિક અને રાજકીય સંઘર્ષથી પીડિત થઈ પચાસ વર્ષ. ભય ભરેલા રાજ્ય
લોગ કરી મોગલસમ્રાટ ઔરંગઝેબ, ઔરંગાબાદ નગરમાં ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં
આ ફાની દુનીયા તજીને આલ્યો ગયો.

ઔરંગઝેબના સિંહાસન માટે તેના પુત્રો અને પોત્રો લડવા લાગ્યા,
તેઓએ તેના મૃત્યુનો શોક કર્યો નહિ. પણ રાજ્યસિંહાસન માટે તેઓ દ્વિલી
ઉપર અગ્રેસર થયા. તેમાં સમ્રાટના બીજા પુત્ર આજીમે સમ્રાટપદનો અધિકાર
લીધો. મૈનમને દળ સાથે આવતો બેઠ, તેનો ઉદ્ધમ વ્યર્થ કરવા, તે ઘાત અને
કોટાના રજપુતો માથે આગ્રાની પાસે આવ્યો, * મેવાડ મારવાડ વીગેરેના સઘળા
રજપુત રાજાઓ મૈનમના વાવટા નીચે એકઠા મળ્યા. જાગે નામના સ્થળે મૈનમ
રજપુતો સહિત આજીમની સામે થયો. પણ તે અગ્રજનો પ્રતાપન સહન કરતાં,
કોટા અને ઘાત નગરીના રાજા સાથે, પોતાના પુત્ર સહિત તે સુદ્ધ સ્થળે મરાયો,
ત્યારપછી મૈનમ નિષ્કટક થઈ, શાહઆલમ એવું નામ ધારણ કરી પિતૃસિંહાસને
બેઠો, મૈનમ અનેક સુંદર ગુણે વિભૂષિત હતો. સુંદર ગુણથી વિભોદિત થઈ
ઘણું કરી સઘળી રજપુત સમિતિ તેના ઉપર પ્રીતિ રાખતી હતી, મૈનમ રજપુત
સ્ત્રીના પેટે પેદા થવાથી સઘળા રજપુતો, તેના ઉપર આસક્ત હતા, જે મૈનમ,
હીંદુહિતેષી ધાર્મિક પ્રવર શાહજહાનની પછી તરતજ ભારતવર્ષના સિંહાસને બેઠો
હત તો, વીરવર તૈમુરનું વિશળ વંશતરૂ એટલું બધું ઉત્પાદિત થાત નહિ, પણ
આ જગતમાં કોઇનું ગૌરવ ચિર સ્થાયી રહેતું નથી. હીંદુલોક ઉપરની ઔરંગઝેબની
કઠોર વિદ્વેષીતાએ ઔરંગઝેબને યશ લેવા દીધો નહિ, વીરવર બાબર સર્વદા
હીંદુલોકોને સંતુષ્ટ રાખતો. જે બાબરના વંશધરો હીંદુઓનો માન મરતબો
જાળવી રાખવા સદા પ્રયત્નવાળા હતા, આજ તે બાબરના એ કુલાંગાર વંશધરો
હીંદુઓના હૃદયમાં એવો આઘાત આપ્યો છે જે તેના ક્ષતનું આરોગ્ય, હીંદુઓ
હાલ સુધી લોગવી શક્યા નહિ.

રજપુત પ્રિયગુણી બહાદુરશાહ, પોતાના શાંતિમય રાજ્યમાં તે ક્ષતનું
આરોગ્ય કરી શક્યો નહિ, તે ગુણી હતો ખરો પણ રજપુત લોકો તેનો વિશ્વાસ
કરતા નહિ. દીર્ઘકાળ વ્યાપિની દૂર દશિતાથી તેઓના હૃદયમાં એવો સંસ્કાર

બદ્ધકુળ ગર્ભ પેદા થયો જે મોગલમત્ર અવિરવાસી અને નિધુર છે તેઓએ લપકર જ્યોની જેમ રાજસ્થાનનું લોહી સુસી લીધું છે જહાદુરશાહનો તે મોગલકુળમા જન્મ, તે પણ રાજરાડાનું લોહી શોષણ કરવા એકા કરશે એમા વિચિત્ર થુ ! એવા હૃદય મસ્કારને વશ થઈ રજપુતો એક બીજાના સ્વાર્થના રક્ષણ માટે એક બીજાથી સધિમુત્રે બધાઈ ગયા, જહાદુરશાહે, તેઓને પ્રકૃતિરથ અને સત્પ્રદ કરવા બહુ એકા કરી પણ તે એકા વ્યર્થ અને વિકૃત ગઈ તેઓના મનમા જે હદ વિસ્વાસ ચરશે હતો તે ખરેખે નહિ તેઓએ જહાદુરશાહનો કોઈ અનુરોધ આણ કર્યો નહિ

રજપુતોના આચરણ ભેદ સમ્રાટ જહાદુરશાહ સમજી ગયો જે રજપુતો તરફથી લવિષ્યમા કોઈ આનુકૂળ મળે તેમ નથી તે ઘનનાના સમકાળે, તેના કનિષ્ઠ ભાતા કમબક્ષ સાથે તેનો ઘોર વિવાદ થયો કમબક્ષ, દક્ષિણવર્તમા પોતાને સમ્રાટ કહેવરાવવા લાગ્યો જહાદુરશાહ તેના તે કર્મની તેને શારિત આપવા સુચાવ્યો હતો, તેવામા શીખલોકોનો બળવો સમાવવા તેને ઉત્તર પ્રદેશ તરફ જવું ચડ્યું ચુર નાનકે, એ વિક્રમવાળી ભતિની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી સીખલોકો નાનકના શિષ્ય એમ કહેવાય છે, જે અમુનદીના તીર્થવર્તી શાકદ્વીપના પ્રાચીન જીવકુળમા તેઓની પેદાશ છે તેઓ અલિયાનોદ દેશે ઈ સ ના પાથમા મિત્રમા ભારતવર્ષના પશ્ચાત્ત પ્રદેશમા આવ્યા ચુર નાનકના મહામત્રના દીક્ષિત ધવાના કાળ પછી એકલો ચર્ષો, સ્વરક્ષણોપયોગી બજ મેળવી શીખલોકો પોતાને સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર કહેવા લાગ્યા જહાદુરશાહના શાનનકાગમા આખા ભારતવર્ષમા શીખલોકો માત્ર સ્વાધીન હતા તેઓને સ્વાધીન થતા ભેદ સમ્રાટ જહાદુરશાહ મનાત પ્રદેશ તરફ આવ્યો, સુદ્ધયાત્રા કાળે અખરને રાત અને મારવાડનો રાત સમ્રાટની હાથણીમા આવ્યા તે બન્ને રાત તેની સાથે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના જીવણીમાથી આવ્યા ગયો શિખલોકો તેના આચરણ ભેદ તેઓએ સ્વતંત્રતા મેળવવા એકા કરી

ભારતવર્ષના તે સર્વજનીન વિવવાદ મમયે પગકમી શિખલોકના દાખલાને અનુમરી રજપુત લોકો મોગલથી સ્વતંત્ર થવા તૈયાર થયા નમાટ જહાદુર શાહે તેઓને પ્રકૃતિરથ અને શાત કરવા પોતાના પુત્રને તેઓની પામે મોકલ્યો સમ્રાટની અવ્યર્થના તેઓ અગ્રાહ્ય કરી ચક્રવા નહિ પણ તેઓ પ્રકૃતિરથ અને શાત થયા નહિ, તેઓને આરિવસ્ત કરવા સમાટે બહુ એકા કરી પણ તે કળવાળી થઈ નહિ, રજપુતો, ઉદયપુરના રાણા અમરનિહ પાસે ગયા ત્યા તેઓ એક સધિમુત્રે બધાયા એ રીતે રાજસ્થાનના ત્રણ મહાબળ એકઠા થયા રોકોડકુલ કુશાવહકુળ અને શિશોદીયકુળ એકત્ર ભોજન કરવા લાગ્યા, અને વેવાહક સૂત્રે

બંધાઈ ગયાં, સંધિપત્રમાં સહી કરતી વકતે. મારવાડ અને અંબર રાજ્યે, ઇંદ્ર દેવતાના નામે શપથ લીધા જે હવેથી મોગલ સમ્રાટ સાથે પારિવારિક અને રાજકીયસૂત્રે બંધાવવું નહિ, વળી સ્થિરીકૃત થયું જે પોતાની મંત્રિતિને મોગલના કરમાં આપવી નહીં.

જે દીવસે હીંદુવૈરી ઔરંગઝેબે કુળ કલંક જરતનસિંહને તેના પિતાના રોષાગ્નિમાંથી રક્ષા કરવા આશ્રય આપ્યો, જે દીવસે હનોદમ રાવ ગોપાળે ઉદયપુરમાં આશ્રય લીધો, તે દીવસે, રાણા અમરસિંહે રાવ ગોપાળની ભૂમિવૃત્તિ, રાવ ગોપાળને અપાવવા મહેનત કરી, પણ ઘણાં કાર્યોની પ્રવૃત્તિ હોવાથી તે તેની મહેનતમાં સંચેષ્ટ થયો નહિ. આ ક્ષણે રાડોડ રાજ અને કુશાવહ રાજ સાથે એકઠા થઈ, તે પોતાનો સંકટ સાધવા અગ્રેમર થયો. પણ તેનો સંકટ સિદ્ધ થયો નહિ. રાજ મુમત્સીમખાં—જે તેના સઘળા ઉત્તમ વ્યર્થ કરી દીધા. સમ્રાટે તેના જયના ખબર સાંભળી તેને બક્ષીસો આપી. રજપુત વીરોનાં ત્રણ મહાબળ જે એકત્રીત થયાં હતાં તે બળનું કૃળ શાહઆલમના રાજ્યમાં પેદા થયું નહિ શાધીકે તે મહાબળના પ્રારંભ જ શાહઆલમ બહાદુર આતતાથી પાખંડીના આપેલા ઝેરથી આ લોકમાંથી વિદાય થયો. x શાહઆલમ બહાદુર એક સમ્મરિતવાળો રાજા હતો. દુર્ભાગ્યવશે, તેના દુરાચાર પિતાનાં પાપાચરણો કઠોર વજ્ર રૂપે પરિણામ પામી, તેના મસ્તક ઉપર તેના કૃળ આવી પડ્યાં. પિતૃ-કૃત પાપનાં કૃળ પુણ્યવાન પુત્રને લોગવવાં પડ્યાં. શાહઆલમની આશાઓ વિક્ષળ ગઈ હતી. ઉત્તરમાં હીંદુકુશથી તે દશીણમાં સાગરકુળ પર્યંતના ભારતવર્ષ પ્રદેશમાં તેના શાસન કાળે પુષ્કળ અશાંતિ ઉડી હતી. બહાદુરશાહે સંકટપ ક્યો હતો જે, સઘળી વિશુંબલતાનો નાશ કરી. તે પુરેપુરી શાંતિ લોગવશે, પણ દુર્ભાગ્યવશે તેનો સંકટપ સિદ્ધ થયો નહિ. શાહઆલમ એક કાર્ય-દક્ષ, દૂરદર્શિ, અને સુશીલ રાજા હતો. જો તેના જીવન પ્રજ્ઞના મૂળમાં અકાળે કુઠારાઘાત ન લાગત તો તે સકળ રાજ્યચિત ગુણ સાથે પતનોન્મુખ મોગલ સામ્રાજ્યને સારી દશામાં લાવત. પણ વિધાતાના કઠોર વિધાનના અનુસારે મોગલ કુળનો અધ.પાત અનિવાર્ય. નહિ તો અકાળે બહાદુરશાહનું મરણ કેમ થાય. નહિ તો બહાદુરશાહના વંશધરો સમ્રાટના નામના અયોગ્ય કેમ થાય.

જે દીવસે, સાધુચરિત શાહઆલમ બહાદુરશાહ વિષ પ્રયોગથી અકાળે આ લોકમાંથી વિદાય થયો, તે દીવસથી વીરવર બાબરનું સિંહાસન ક્ષયિત મૂળ પ્રજ્ઞની જેમ કંપવા લાગ્યું. તેના વંશધરોમાંથી કોઈએ તે સિંહાસન સ્થિર

* રામપુર પતિ ગવ ગોપાળનો પુત્ર

+ મુમત્સીમખાં ધર્મમાં દીક્ષિત થયાથી રતનસિંહનું નામ મુમત્સીમખાં પડ્યું હતું.

x ઇ. સ. ૧૦૧૨ માં વિષ પ્રયોગથી શાહઆલમ આ લોકમાંથી વિદાય થયો.

કર્તુ નહિ ઘોડા સમયમા ગગા યમુનાના સગમે રહેવા વેગ નામના નગરથી
જે સેયદ લાઇઓઃ આવી મોગલ સિંહામનને પથ્થ ઝરી દીધુ

ખાખર, અકબર, જહાંગીર અને શાહજહાનનુ પવિ. રત્નસિંહાસન તે
ખન્ને કુરચરિત મયદોની ઈચ્છના અનુસારે તેઓની પસદગી પ્રમાણે એક આશામીને
અર્પિત થયુ ઉત્તરાધીકારીત્વની કાયમની પ્રથાનો વ્યભીચાર થયો ધર્મ અને
ન્યાયના મસ્તકે પાપનો પાદાઘાત થયો અર્થ અને તોષામોદ દ્વારાએ જે તેઓને
પ્રસન્ન કરી શક્યો તે ભારતવર્ષના રાજમિહામને બેઠો તે ખન્ને સેયદ જ્ઞાતાથી
મોગલ કુળનો અધ પાત થયો

જે સમયે રાજસ્થાનના ત્રણ મહાખગ, મોગલ આમાજ્ય સામે ગુપ્તચરેનમા
ઉત્તર્યા તે મનયે તે દો નયદ લાઇઓએ ફીરકશીયરને સમ્રાટ પદે નીમ્યો ૨૪
પુતો ફીરકશીયરના અત્યાચારથી અધીર થઇ ફીરકશીયરની મામે ઉતરવા તજ
વીજ કવ્વા લાગ્યા આતતાથી ચવતોએ જે હીદુ દેવાલયો લાગી તેના ઉપર
મસ્જીદો સ્થાપી હતી આજ રજપુતાએ તે મસ્જીદો તોડી તેના ઉપર દેવાલય
ખાધા તેઓએ મોગલના ધર્મ યાજ્ઞને પકડયા અને માયર્ રજપુતાએ સઘળી
મસ્જીદો તોડી નાખી

રજપુતાનુ ખાહુખગ પ્રતિદીન વધતુ ગયુ સમ્રાટે તેઓના કઠોર આચ
રણને પ્રતિરોધ કરવા ઉપાયો લીધા આમીરલખમરા અજીતસિંહને દર્ખ તોડી દેવા
દગ માથે બહાર પડયો તે મમયે અજીતસિંહને સમ્રાટના હસ્તાશરીત એક પત્ર
મળ્યો તેમા સમ્રાટે દર્ખવાગા સેયદને હરાવી દેવા અનુરોધ કર્યો હતો સમ્રાટે
પોતાનાજ સેનાપતિને હરાવી દેવા શા માટે લખ્યુ તેનુ શુભ કારણુ છે ખન્ને
સાદ લાઇઓએ તેને સમ્રાટ પદે નીમ્યો હતો ખન્ને લાઇઓથીજ તે પરિચા
લીત હતો એમ થવાથી સમ્રાટ બેતાકાત અને કમનવશીબ ગણાયો જેમજેમ
ખન્ને મયદની સત્તા વધતી ગઈ તેમતેમ સમ્રાટની શકા પણ વધતી ગઈ
તેઓની સત્તા હળી દેવા માટે તેણે અજીતસિંહને પત્ર લખ્યો સમ્રાટના તે
કોશવશી તેઓની સત્તા કમ થઈ નહિ પણ વધી પડી રાઠોડ અજીતસિંહે તે
સયદો સાથે મધી કર્યો મમળને નિમિત્તકર અને પોતાની એક કન્યા આપ
વાને તે સંમત થયો

જે દીવને સમ્રાટ ફીરકશીયરની સાથે મારવાડ રાજપુત્રિનો વિવાહ
મળધ સ્થિર થયો તેદીવસે દૂરના રવેતદ્વીપીય શ્રીદીશસિંહની પ્રભુતાનો માર્ગ પરિ
પ્ત થયો વિવાહ મળધ નિર્ધારીત થયો તેના અગાઉ એકદમ સમ્રાટની પીઠ ઉપર
મોટો ફાટલો પેદા થયો ક્રોધમુલકમાન વેદોએ તે ફાટલામાથી સમ્રાટને આરામ

કંવા વિશેષ એકા કરી તે પછુ તેઓની એટા ફળવાળી થઇ નહિ કંમે મત્રા
ટને અત્યંત પીડા થવા લાગી વિવાહનો દિવસ પાસે આવ્યો તેની આરોગ્યતા
થઇ નહિ, વિવાહનો દિવસ વીતી ગયો, મત્રાટ કેવળ દુર્બલ થઈ પડ્યો, શુભ
વિવાહના ડામમા જે મામત્રી આવવાની હતી તે અત્યેથી કીચામા ડામ આવે
તેમ થયું મધ્યા લોકો શકાકુમ થયા મવગાઓ ઉપક્રમોપયોગી ઉપાય
શોધવા લાગ્યા તે મમથે મુગ્તના શ્રીટીશ વેપારીનો એક દુત મત્રાટની
સલામા આવ્યો તે સારો વધ હતો તે ગય ચિકીત્સામા પાઠશી હતો
સત્રાટે તેની ચિકીત્સા કરવાનું મુકરર કર્યું તે વૈદ્યનું નામ હેમીટન હતું
વૈદ્યરાજ હેમીટને મત્રાટને પ્રેરવાની પીડામાથી આગમ કર્યો તેની મુદ્દ
ચિકીત્સાપણાથી મત્રાટે આરોગ્યતા મેળવી

મપૂર્ણ તદુસ્તી મેળવ્યા પછી મત્રાટે રત્નપુત પુત્રીમાથે વિવાહ કર્યો
મોટી ધુમધામે વિવાહનો વ્યાપાર મમામ થયો મત્રાટે એક રોજ મહાત્મા હેમી
ટનને પામે બોલાવી ઠણુ તમે માત્રી પાસેથી શુ ધન્ય લેનાની વામના રાખો છો ?
મહાત્માલાવ હેમીટને જવાબ આપ્યો, સત્રાટ હું ધન ચાહતો નથી, હું માન
ચાહતો નથી, હું મોટા પદ ગાવની આકાશ રાખતો નથી અમે
ધણુ દૂર દેશાવશ્થી વેચાડ કરવા આવ્યા છીએ આપના માત્રારાજ્યમા
એક પગલું મુકવાનું અમારું સ્થાન નથી આપણે માત્રી એવી પ્રાર્થના છે જે
અનુનહ કરી અમને ધ્યાન આપો જેથી કરી વેપાર રોજગાર કરવાનું અમને
આનુકૂળ પડે તે સ્થાનની માવેકીનો હક અમારો થાય એમ પુત્ર લખી આપો
સત્રાટે સતુષ્ટ થઈ તેની પ્રાર્થના પૂર્ણ કરી તે દિવસથી ભાગતવર્ષમા શ્રીટીશ
પ્રભુતાન ખીજ વેપારી તે ખીજના મોટા નફો થઈ ભાગતવર્ષમા ફેલાડ
ગયા આજતે વિશાળ વૃક્ષની છાયા નીચે ભાગત મતાન વિશ્રામ લે છે

મેગલ મત્રાટ શ્રીરંગીય, મહાત્મા હેમીટનનો આત્મ ત્યાગ જોઈ પગમ
વિસ્મિત થયો હેમીટનની ઈચ્છા હતતો તે પુષ્કળ સંપત્તિનો ધણી થાત ભાગ
તવર્ષના એક મામત ગજ્ય લેટવો તે વેલન ભોગવત પછુ તે અડિચિત્કર
આત્મસ્વાર્થનો વિશયત્યાગ કરી ગયો છે તે અદેશનો મોટો ઉપકાર કરી
ગયો છે જે હેમીટનના અભિમ માહાત્મ્ય અને આત્મ ત્યાગના ગુણે,
આજ ભારતવર્ષમા શ્રિટીગનિહનું અખડ પ્રભુત્વ છે તે હેમીટન, અવદેનીય
લોકો પાસેથી શુ પ્રતિદાન પામ્યો ડોઈ જાતનું પ્રતિદાન પામ્યો નહિ જે દિવસે
તેનો જીવન વિહંગ પવિત્ર ઢેહ પિન્ગમાથી વિદાય થયો જે દિવસે તેનું પૂત
કેવળ કવકતામા આડખર વિના એક આધારનું મમાધિ મદિગમા દટાયું તે
દિવસે કોઈ શ્રિટનનામીએ તેના મમાધિ મદિગ ઉપર ડાડ અમણ ચિન્હ આપન

કર્તુ ? તેના અભાધિ મદિ ઉપર કોઈએ કાર્ક કર્યું નહિ પ્રીત્વીયન ધર્મ
યાજકે નામાન્ય અત્યેષ્ટિ ક્રિયા કરી હાય આ જગતમા પ્રકટ કૃતજતા નવી

માન્વાદ નાજપુત્રી સાથે નિશ્ચિતો વિવાહ થયો તેથી અધ્યાના મનમા હતું
તે મન્નાટ નજપુત્રો ઉપર મદ્યનહાર ચવાવશે પણ તેઓના મનના વિચાર પ્રમાણે
બન્યું નહિ વિવાહ વ્યાપાર નીપત્રી નુકસાને નર્મદે તે જણ્યા કર નાખ્યો
હીદુશનુ ઝોગ મજેબ જેવા ભુવમથી તે કર વસુવ કર્તો, તેવા ભુવમથી તો સંતોડે
તે કર વસુવ કર્યા નહિ, પણ તેનું નામ ન લગી હીદુમાત્ર ધન્ય કરવા લાગ્યા
પત્ર ઉપર તેઓની વિષમ પ્રજા ધર્મ હાવમુથી હીદુઓનો મોગવ ઉપર ને
થોડોડ અનુગમ હતો તે જણ્યા કરના આપનાથી બીવકુવ નાથ થયો તેમને
નમ ત્યા કે દુર્લભ મોગવના નબધના તેઓની જેવી ધાર્મિક હતી તે યોદી નથી
હીદુઓ ઉપર મોગવ નબધવહારુ જશે નહિ બન્ને મેયદભારુઓની શ્રમના બંધી
લેવા, મન્નાટ હીદુશીયકે ઝોગ મજેબના પ્રાચીન મંત્રી ધનાયત C વાખાને દીવકુવના
પદે નીમ્યો, દેશકાગપાત્રને વિચાર કર્યા વિના ધનાયત, ઉવાખા પ્રતનર્મી ૧૮ ઉપર
કરોડ અત્યાચારુ કરના લાગ્યો, તેજુ કરોડ જણ્યા કરનો પુનરુદ્ધાર કર્યો મધા

નાજસ્થાનના અપર પ્રાતમા મરમય માન્વાદ ગત્યમા ને મમયે ઉપ
લખેની ધર્મના બની, ત્યાં અમરનિહ તના વૃત્તાતનો સપૂર્ણ વાકીદગાવ આ થયે
અગરજે કે અનર્ધ ઝી ગોવ વિષ્ણુએ અને અર્ધતુષાએ ત્રિભગવતી દેવી
પત્રની કવમોનો ભગ ધવાથી ગણના નબધમાથી અજીતનિહના નબધક જે તે
નાખ્યો પણ અમરનિહ તેથી અતુનાન નિરત્નાહ થયો નહિ, તુરુ નમ્રા પ
આનુકુલની ઉપેક્ષા કરી, તેણે પોતાના વિક્રમ અને અધ્યનમાય ઉપર બન્ને
ગણ્યો પોતાની અને નબધા નજપુત્ર નમાજની નાધીનતા કરી મેગરિયાતવા
કરોડ કર્યો શ્રેષ્ઠમા ઉત્તરી પડ્યો, છેવટે ગણની વચ્ચે અને નમ્રાટ શ્રીગર્ભજેમ
વચ્ચે એક નધિપત્ર થયું તેના ના ના આધારે જણ્યા કર નાઈ થયો નાઈ

અઠાગમા નેકાતા પ્રાણે, નજપુત્ર અને મોગવની અવસ્થાએ ફેરી ગી તે
મુતિ ધારણ કરી તે બેવુ હોય તો તે નધિપત્રનો નધુળો માગ અનુશીલન કરવને
માત્રમ પડે તેમ છે

મોગવ નાજસ્થાનના અધ પ્રાતગણે ઈન્દ્રીની પાને એક વીગ્નતિએ ફવા
ધીનતા મેગરી, તે વીગ્નતિનું નામ લટ, એ લટ ઉપર પ્રચિન જીવ લતિતુ
એક શાખા ફળ, તેનું વર્ણન આપણે ઉપર કરી ગયા, તેઓ અબલ નદીના
પશ્ચિમ તીરે રહેતા હતા મોગવ લોકનો કરોડ અન્યાચાર નહન કરી પગકમી
લટ લોક ધીરે ધીરે નમયોચિન નહાયબગ નપન્ન થવા લાયા આ સમયે
મોગવની દુર્દશા બેધ, તે નબધા અન્યાચારને બદલે આપવા તેઓએ પોતાનું

માથું ઉપાડ્યું. તેઓએ, પોતાની સ્વાધીનતાની ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો, જાટ લોકોનો વાવટો દિલ્લીના સિંહદ્વારે ઉડવા લાગ્યો, છેવટે જે દિવસે શ્રીદીશસિંહની અતુરતાથી ભરતપુરનો કીલો વિપર્યસ્ત થઈ પડ્યો, તે દિવસે જાટ જાતિના મસ્તક ઉપરથી વિજય ચુક્ર પડ્યો, તેનો સ્વાધીનતાનો વાવટો નમી જઈ શ્રીદીશસિંહના અંજી પાસે આવી પડ્યો.

તે મધિગધન રાણા અમરસિંહના શુભવતું શેષ સાધન, જે દિવસે તે અધિ થયો તે દિવસથી થોડા દિવસ ઉપર તે અમરધામે પહોંચી ગયો. તે એક ડાહ્યો અને ઉંઝા મતવાળો ગજા હતો. તેણે પોતાના રાજ્યની સમૃદ્ધિ વધારી પોતાના પદ્મ અને કુળનું મહિમા ગૌરવ આરીરીતે જાળવ્યું. મેવાડના અધિ વામીઓ હાલ પણ પ્રાતઃસ્મરણીય ગજાઓની નામ માળામાં તેના નામનો જપ કરે છે. તેઓના મનમાં દ્વિતીય અમરસિંહ પવિત્ર શિશોદીયકુળનો છેલ્લો ગૌરવશાળી રાજા, તેના પગલે વામની આવે મેવાડનો અધિપતિ થયો, ગૌરવ નિવત શિશોદીયકુળનું જનત મરતક અવનત થઈ પડ્યું. કૃષિકાર્યમાં અને શિવકાર્યમાં ગજાએ સારૂ આતુકુલ્ય અને ઉત્તેજન આપ્યું. મેવાડના કેટલાક ગ્રામરક સ્તંભ ઉપર તેના પુગવાના ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે, જ્યાંથી તે ગ્રામરક સ્તંભ કાળક્રમણ આમથી લય નહિ પામે ત્યાંથી ગજા દ્વિતીય અમર સિંહનો કીર્તિકલાપ કોઈ જાણી શકે તેમ નથી.

ચતુર્દશ અધ્યાય.

રાણા સંગ્રામસિંહ, મોગલ સામ્રાજ્યનો અધઃપાત, નિમમઉલમુલ્ક થી હૈદરાબાદ રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા, સમ્રાટ ફીરકશીયરની હત્યા, છુટ્ટા કરેલું કહાડી નાંખવું, મહમદશાહનો દોહરીના સીંહાસને અભિષેક સંદતખાંની અયોધ્યા પ્રાપ્તિ, મેવાડની શાસન પ્રણાલી, રાણા સંગ્રામનો પરલોકવાસ, તેના ચરિત સંબંધે કેટલાક ગૂપ્ત. રાણાદ્વિતીય જન્મત-સિંહનું સિંહાસનારોહણ, મારવાડ રાજ્ય સાથે અને અંબર રાજ્ય રાજ્ય તેનું સંધિ બંધન, મરાઠાએ કરેલો માળવ ઉપર અને ગુજરાત ઉપર હુમલો. મરાઠાએ તે પ્રદેશનો કરેલો અધિકાર, નાદિરશાહનો ભારતવર્ષ ઉપર હુમલો. ડીલ્લીનું ઉત્સાદન, રજપુતાનાની તે સમયની અવસ્થા. મેવાડનું સીમા બંધન રજપુતાનું એકતા વિવરણ, બાહરાવે કરેલો મેવાડ ઉપરનો હુમલો. રાણા ઉપર કરેલો બાહરાવનો કરભાર, અંબરના સીંહાસને મધુસિંહના અભિષેક માટે મોટી ગડબડાટ, રાજમેહેલ યુદ્ધ, રાણાનો પરાજય, મુલ્કદર રાવ હોલકર સાથે તેનું સંધિ બંધન, અંબરના ઇશ્વરી સિંહનો વિષપાનથી પ્રાણ ત્યાગ, રાણાનો પરલોક વાસ, રાણાનું ચરિત વર્ણન.

દિવસે વીર ચરિત દ્વિતીય અમરવૃત્તે ૧૫ લોકોમાંથી અમર ધામમાં જવા વિદાયગિરિ લીધી તે દિવસે સંગ્રામસિંહ મેવાડના સિંહાસને અભિષિખ્ત થયો. એ યવિત્ર નામનું સ્મરણ કરવાથી બાબર વેરી તે પ્રચલ વીર રાણો સંગ્રામસિંહ મનમાં આવી બેસે છે. તેની સાથે

મેવાડનું વર્તમાન અને અતીત ચિત્ર માનસ દર્શણમાં પ્રતિક્ષિત થઈ ચિતને આનંદ અને પિપાદના ગ્સે ભરી દેછે. ઉન્મત હૃદય, તે નામાશ્રુતપાનથી વધારે ઉન્મત એમ પુછે છે જે “આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ ! જે તેમુરના વંશધર વીર કેસરી બાબરનો અમીમ વિક્રમ દોડી દેવા સતાવાયો હતો. આ શું તેજ સંગ્રા-

મસિંહ ! આતતાથીએ અધર્મ સુદ કરી જેનો પરાભવ કર્યો. આ શું તેજ મંગ્રા-
મસિંહ ! રાત્રીની અભ્યર્થના કરતી વખતે સંધ્યાનો પ્રદીપ હાથમાં લઈ રજપુત
સ્ત્રીઓ જેનું સ્મરણ કરે છે. આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ ! પ્રાતઃકાળે શધ્યા ત્યાગ
કરતી વખતે રજપુતો જેના પવિત્ર નામને જપ કરે છે. આ શું તેજ સંગ્રામસિંહ !
ચિતોડના વિજય સ્તંભે આરાવલીના અબ્રવેદી શેલ શિખરે જેનું નામ લેખે
સાથે કોતરેલ છે, આજ દ્વિતીય સંગ્રામસિંહ તે સંગ્રામસિંહના રાજ્યાસને
અભિધિક્ત—

જે મહમદશાહ સાથે તેસુરના વંશના ગોરવનું પર્યવમાન થાય છે
જે મહમદશાહ “ મોગલ સમ્રાટ ” નામનો છેવટનો યોગ્ય આશામી તે મહમદ-
શાહના રાજ સમયમાં દ્વિતીય સંગ્રામસિંહ મેવાડના મિંહાસને બેઠો. તેનાજ
શાસન કાળમાં (ઇ. સ. ૧૭૧૬-૨૪) મોગલ સામ્રાજ્યના અધઃપાતનો પ્રારંભ
થયો. બાબરનું વિરાટ સિંહાસન ભગ્ન અને વિલકત થયું, તે સમયમાં અસંખ્ય
મોગલાધીન રાજ્યો સ્વતંત્ર થઈ ગયા મોગલ પઠાણ રીયા, ગુની, મરાઠા, રજ-
પુત વીગેરે દેશો પચાવી લઈ સ્વતંત્ર અને સ્વાધીન થયા.

ગુણ ગોરવ અને પ્રભુ લક્ષિત ઉપર નિર્ભર કરી મોગલ સમ્રાટે જે
સેનાપતિને અથવા પ્રતિનિધિને જે પ્રદેશનો ભાર મોંપી લીધો હતો, તે સેના-
પતિ કે પ્રતિનિધિ તે પ્રદેશનો ધણી થઈ પડ્યો. તે સેનાપતિ કે પ્રતિનિધિએ
કૃતજ્ઞતાના પવિત્ર મસ્તક ઉપર લાલ મારી વિદ્રોહના કલંકિત ઉપાય પકડી
સમ્રાટના શાસનાધીન ન વર્તતાં તે તે પ્રદેશોમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય ચલાવા માડ્યું.

એવી રીતે જુદા જુદા પ્રદેશોના તેઓ સ્વતંત્ર માલીક થયા ખરા, પણ
તેઓએ પ્રજાવર્ગની સુખશાંતિ તરફ જોયું નહિ જેથી તેઓનું અધર્મજીત
રાજ્ય હાંખો સમય ટકયું નહિ, પણ તે સમયનું મહારાષ્ટ્રીયનું રાજતંત્ર બિજ
રૂપે દેખાણું તેઓના આકસ્મિક અવ્યુત્થાનનો વિષય વિચારવાથી વિસ્મિત થવું
પડે છે. કે કેવી દેવશક્તિથી હીંદુ વીર ચુડામણિ શિવાજીએ, નિરીહ શાંતજીવન,
ધર્મયાત્રક અને કૃષકમંડળીને, રણ વિશાદ જનાવી સુદ સ્થળમાં ઉતાર્યા ! તે રીતે
વિચીરી તેનું મુકરર કરવું કઠણ છે. ખરેખર હીંદુ વિદેષી મોગલ સમ્રાટના પ્રપીડને
નિષ્પિષ્ટ અને પ્રપીડિત થઈ વીરવર શિવજીએ સ્વદેશી લોકોને વીરમંત્રે દીક્ષિત
કરી અને રણાભિનયે ઉત્સાહિત કરી અસાધારણ કર્મે પ્રારંભ્યાં પછે તે અસાધા-
રણ કામો થોડા સમયમાં સાધિત થયાં, તેનો વિચાર કરવાથી કયા હીંદુના
હૃદય મહોત્સાહે ઉત્સાહિત ન થાય ! કયો હીંદુ ભારતવર્ષના ઉદ્ધાર કરતી
શિવજીની પૂજા નકરે ! ભારતવર્ષ દુર્ભાગ્ય, વીરવર શિવજીનો મહામંત્ર તેના વંશધરોએ
ખાળ્યો નહિ, જો તેઓ દુર્ગમ દુરાકાંક્ષામાં ઉન્નતન થઈ એ મહામંત્રનો વ્યભિચાર

ન કરત, તો તે દુર્ધર્ષ મોઝહના હાથમાંથી ભારતવર્ષને એચી દેત પણ ભારત
વર્ષના કડોર ભવિતવ્યતાના લેખનુ ખડન કોણ કરી શકે,

નમ્રાટ શ્રીગંધીયરનુ સ્વપકાળ વ્યાપી વ્યાધિપત્ય ધીઁ ધીઁ પથ્યવનાન
પામ્યુ, તેલે જે આશા રાખી હતી તે મરૂળ થઇ નહિ, દુર્ઘટ ઇત્યાયતઉદ્ધાને
પોતાના પ્રભુ જૌરગજેખની જેમ પ્રજા ઉપર જીવમ કર્યો તેથી હીંદુઓનો
વિદ્વેષવન્હિ સમ્રાટ તરફ સળગી ઉઠયો.

પચાત નામવાળા નીનમવિવસુવડે હેદાબાદ ગામ્યની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા
કરી તે મેયદભાઇઓની ગેરવાજબી પ્રભુતા હરી લેવા, નમ્રાટે તેને બોલાવ્યો.
તે આજ રણ સ્થળે આવી ઉભો રહ્યો, આજસુધી તે સુનદાબાદના શામન
કર્તૃત્વપણાએ નીમાયેવ હતો પણ તેના ઉચ્ચારાન અને કાર્યદક્ષતાનો પશ્ચિય
પાત્રી, માળવરાજ્ય તેને આપી દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી નમ્રાટે તેને બોલાવ્યો. તે
મધ્યો વૃતાત મેયદોના કાને પડ્યો તેઓ દશહજાર મગધ મેનિકોને લઈ આયા,
તેઓએ ફીરકશીયરને રાજમિહાસનેથી ઉતારી સુમ્યો, શ્રીરમશીયરની આશાઓ
વિલોપ પાત્રી, તે નકટકાળમાં છુદીના અને અજગના ગજ શિવાય કોઈ તેના
પડખે ઉભુ રહ્યુ નહિ જે ફીરકશીયર તે બન્ને રાજની સલાહ લઈ આયા હતા,
તો અમળે તેને માણ ત્યાગ કર્યો ન પડત, પણ તેણે બીલકુલ દુર્ભાગ્ય નહિ તો
તે પરમ હિતેથી તે બન્ને રાજની નલાહ ઉપર નનામ્યા કેમ ગમે તેઓએ
પ્રકૃત વીરની જેમ સુદ્ધસેનમાં ઉતરવાનુ તેને કહ્યુ પણ નમ્રાટે બીકલુની જેમ
અને કાપુરખની જેમ તેઓની મલાહ મહણ કરી નહિ, ઉવટે તે બન્ને રાજઓ
એ તેને ત્યાગ કર્યો ફીરકશીયર કેવળ કાપુરખ હતો તે બન્ને રજપુત ગામની
સલાહ ન લઈ માત્ર જનાનખાનામાં તે રહેવા લાગ્યો, ઉવટે તે શત્રુની મહે બાની
માગવા ગયો શેષાધ મેયદે તેને કહેવાવી મોકલ્યુ, જે તમે તમારા વિશ્વત્ત
રજપુતોનો ત્યાગ કરો, અમારા નેનાપતિને મીનામાં આવવા દો તેમ થાય તો અમે
તમારા ઉપર કોઈરીતને અત્યાચાર કચ્ચુ નહિ.

જે નશીબ શ્રીરકશીયરની આશાઓ ભાગી પેહી તેના નધગી ભતના
અધ્યમ અને અવવજન તુટી નયા. તેલે વિધર કર્કુ જે શત્રુએ અતપુર
વિધિનો વ્યભિચાર કર્યો નહિ તે આસ્વાનનો ભડોલો નથી, તે ગદ્દીઓની
ચામે વિલાસ કરતો અતપુરમાં એચી રહ્યો, તે આસ્વાન તેના વિમ્મ રથો.
“ધોગા વરન વાગી રાત્રી કરાગ પેરો જમતમા આવી અને નમ્રાટના
પતિત ભાગ નક્ષત્રની જેમ ગજીર તમમાં રૂખી ગઈ, મીવાના બાનલા બધ
થયા તેમાં કોઈપણ પ્રાણી પેસી શક્યુ નહિ કેવળ વજીર અને અજીતનિહ
તેમાં રહ્યા વિકટ દાત વાગી રાત્રી નગર વામીઓને વિલીપિત બતાવવા લાગી

મધ્યા વિષમ ચિતામા પડ્યા મટેલના શુ થાય છે તે ડોડાના બલુવામા આગ્યુ નહિ દશ હજાર મહાગણ મેનીડોને લઈ આજીમલલિમન તૈયા થઈ અપેક્ષા કરતો હતો. રજની પ્રભાત થઈ ઉનાના ગતા ગએ પુર્વ ગગન ગજત થયુ નાજ લગનમા મોગતનો અવાજ મલગાયો, મધ્યાની આગા લોપ પાગી શ્રીગ્રીયગની પદ્મચુતિ ઉપર ફેલેલદીગતત દિનીના મિહાસને ખેડો ત્યારે બદીજનોએ, નવા મત્રાટને “દીર્ઘ જીવી થાઓ” એમ કહ્યુ ત્યારે દુર્ભાગ્ય શ્રીગ્રીયગના આજી ઉડયા

મત્રાટ મિહાસને ખેડી અજીમિહ વિગેને મતુષ્ટ કરવા પ્રાયામ કરવા લાગ્યો તેણે જીજ્યાકર એકદમ ઉઠાવી લીધો ગજપુતોની મનમતુષ્ટિ કરવા માટે મતુષ્ટ મયદોએ સમ્રાટના પ્રધાન દિવાન ઈનાયતઉલ્લાહ બેગણે ગતનચદ નામ ના રજપુતને નીમ્યો ફેલેલદીરાતતે માત્ર જણ માત્ર ગત્ય ઈર્ષ્યુ તે પામીના દર્દીથી મગ્ગ પાગ્યો તેના મૃત્યુ પછી ખીજા બે મત્રાટે થોડો મયય ગત્ય મુખ લોગવી આ લોકનો ત્યાગ કર્યો છેવટે બહાદુરગાહનો જેટ પુત્ર ગાપને આખ તાર મહમદશાહનું નામ ધાણુ કરી ઈ ૧૯૦૦ મા દિલ્હાના મિહાસને ખેડો મહમદશાહે ત્રીશ વર્ષ ગત્ય ઈર્ષ્યુ તેના શામનગામમા મોગવ માત્રન્યનો સપૂર્ણ અધ પાત થયો, રાત્યમા જુદી જુદી જાતના વિવાદ વિષવાદ ઉડયા

મોગવ માત્રાત્યમા જુદી જુદી જાતની વિગખલા થઈ તેના ઉપર તેજસ્વી બે મેયદનો અન્યાયા થવા લાગ્યો, જે લોડો, તે મેયદની માથે મળી ગયા હતા તે લોડો ઉપર નિઝામ બહુ નાણુશ હતો, નિઝામ એક મુદદા મેના પતી હતો માળવદેશની આગાદી માટે અત્યંત પ્રયામ કર્યો તે વીર અને પગક્રમ વાળો હોઈ મેયદનો લયમદ થઈ પડ્યો, મેયદોએ પોતાના પગમા ફુલાગવાત કર્યા તેઓનાજ દુનચગ્લે ભાગતર્પમા મોગવ માત્રાત્ય વિલુપ્ત થયુ, તુચ્છગર્વ મટે પોતાનું પદ અમુણુ રાખના, તેઓએ જે આગામીઓને મિહાસને ખેમાર્યા તે આશામીઓ અથોગ્ય નીવડયા તેઓનાથી પ્રત્યનુ ઈચાણ થયુ નહિ પુતગાની જેમ મિહાસને ખેમી તે ગત્યાવિકાર ચલાવતા હતા હોઈ લોડો તેઓને મત્રાટ ઠી ઇમુદા કરતા નહિ તે બન્ને મેયદો ગત્યમા જતા હતા હતા તે બન્ને મયદોના હૃદયમા રાજમકિતનો વેગ નડોતો મુદદા નિઝામ આ ગાન બનમગમા સ્વતત્ર થઈ ગયો તેણે આગીગગદ અને જુગહાનપુગના ખેમ ના કજારે કર્યા ફેલેલ મેયદોના હૃદયમા ગકા પેતા થઈ, તેઓએ પોતાના સ્વાર્થના અપુ ગટે ગજપુતની મદદ માગી

કોટા અને નટવગના બે ગજપુમાગે, નીઝામને હલડો પાડી દેરા, પોતાના મગદારોને અને આમતોને લઈ નર્મદા નદીના તીરે ઠેલા ગહા પહુ તેઓ રણદક્ષ

નીજામનો પ્રચંડ પ્રતાપ સૌથી શક્યા નહિ, નર્મદાની તે તટ ભૂમિ ઉપર ફેટનો હારવંશીય ગજકુમાર નીજામના રોષાનગમાં પતંગની જેમ પરીખળી સુઓ.

હેરાબાદ રાજ્ય મોગલના કબજામાંથી ખરી પડ્યું. અયોધ્યાનું રાજ્ય પણ સ્વાધીન થઈ ગયું, મુદ્દસ ૨ નેદતખાંએ અયોધ્યાની સ્વાધીનતા મેળવી આપી. જે સમયે નીજામે સ્વાધીનતાનો વાવટો ઉડાડ્યો. નેદતખાં તે સમયે વીયાતાના દીલ્લામાં હતો. સમ્રાટ મહમદે, તે સૈયદનો દર્ખ સુધુ કરવા, તેને ખોલાવ્યો. સમ્રાટનો આદેશ પામ્યો કે તરત નેદતખાં અમીરઉલ્લખરાનો સંહાર કરવા તત્પર થયો. હૈદરખાં + નામનો એક દુઃસાહસિક આશામીએ અત-ક્રિત ભાવે અમીરઉલ્લખરાની છાતીમાં છરી મારી તેને યમના ઘેર મોકલ્યો. સમ્રાટ તે સમયે હાવણીમાં હતો. અમીરઉલ્લખરાના મૃત્યુના ખબર સાંભળી તેના ભાઈ અબ્દુલાને કેદ કરવા તે તેની વિરૂદ્ધ ચાલ્યો. કુર સ્વભાવ ઉછરે, સમ્રાટનો દુરભિસંધિ ભણી લીધો. તેણે દીલ્લીના સિંહામને ઇબ્રાહીમ નામના એક મોગ-લને બેમારી લીધો. અને મહમદશાહની મર્તિનો રોધ કરવા, તે સેના સાથે તેની વિરૂદ્ધ ચાલ્યો. આ મુદ્દમાં રજપુતો કોઈના પક્ષમાં ઠભા રહ્યા નહોતા. બન્ને પક્ષવાળા સામમામે થઈ ઊભા રહ્યા પણ જલદીથી મુદ્દ ચાલ્યું નહિ, કેટલોક ઠાળ વીતી ગયો. બન્ને પક્ષવાળા મુદ્દ માટે બીલકુલ બચ્ચ થઈ પડ્યા. મુવાન રાજ રતનચંદના શિરછેદન ઉપર સંજામ ચાલ્યું. ઉછર મહમદશાહના હાથથી મુદ્દમાં પડ્યો તે આ લોકને ત્યાગ કરી ચાલ્યો ગયો. નેદતખાંના ઉપર સમ્રાટ ખુશી થયો. તેને તેણે બહાદુર જાનનો ખીતાબ આપ્યો. સમ્રાટે તેને અયોધ્યાનું રાજ્ય આપ્યું. રજપુત રાજાઓ વિજયી સમ્રાટને અભિનંદન વાદ આપવા ગયા. તેઓના તટસ્થભાવથી સમ્રાટ અત્યંત આનંદિત થયો. સમ્રાટે યોધપુત્રના રાજાને અને અંબરના રાજાને કેટલાક જનપદ આપ્યા + દુર્ધર્ષ મરાઠાની ગતિનો રોધ કર્યો તેના માટે ગિરિધરદાસને ૬ માળવ મૂંત મળ્યો. સમ્રાટે વજીર પદ આપવા માટે નિજામને હૈદરાબાદથી ખોલાવ્યો.

• નેદતખાં એક ખોરામાનો વેપારી હતો પોતાના બુજ્જબગની મદદે તે સેનાપતિના દુશ્મને આપ્યો. છેવટે અયોધ્યાનો અધિપતિ તે થયો. નેદતખાંએ સ્વહત્તે દુસેન આલીનો સંહાર કર્યો નથી.

x હૈદરખાં એક અસહ્ય આશામી હતો. દુમેન આલીની હત્યા કરવાતે એક સ્થળે અરજી લઈ તેને આપવા ઠભો રહ્યો. દુમેનઆલી પાલખીમાં બેઠો તે અગળી નીકળ્યો તે સમયે હૈદરે, અરજી ઉઘાડાય કરી તેને દેખાડી, આમીરઉલ્લખુકે હૈદરને પામે આવવા ને. એ હૈદરે આવી એક છત્રી મળી તેના પ્રાણ લીધા.

• જ્યમ ગ આશા અત્તસિ ૨ મુન્દર અને અજમેરને પામ્યા.

૬ ગિરિધરદાસ એક નાગર બ્રાહ્મણ હતો તે રતનચંદના પ્રધાન કંઈચારી પુષ્પી-રામનો પુત્ર.

ભારતવર્ષના ધૈર્ય રાજ નૈતિક વિશ્લેષમાં મેવાડની રાજ નીતિ સંપૂર્ણ રીતે જુદી તરેહથી વર્તતી હતી, તે સમયે મેવાડના કેટલાક રજપુત રાજાઓ એવી અરાજકતાનો સુયોગ પામી, પોતાના રાજ્ય વધારવા લાગ્યા. રાણાઓ પોતાની ચીરંતન પ્રથાને અનુસરી સંપૂર્ણ રીતે અજસલાવે અને નિઃશ્વેષ ભાવે પોતાનો સમય કહાડવા લાગ્યા. પારકાની ઉન્નતિ જોઈ તેઓની જાગીવા વૃત્તિ ઉદિત થાતી નહોતી. અંજરનો પ્રચંડ પ્રતાપ ઠેક યમુનાના સંકત પ્રદેશ સુધી વિસ્તૃત હતો. વળી મારવાડ રાજ અજીતસિંહિ અજમેરના કીશ્કા ઉપર પોતાનો વાવટો ફડફડાવ્યો તેણે શુર્જર રાજ્યને છિન્ન સિન્ન કર્યું. તેણે પોતાની વિજયિ સેનાને મરૂ ભૂમિથી તે દ્વારકા સુધી ચલાવી. મેવાડમાં તે સમયે જ્યોત્સુક્ય જેવામાં આગ્યું નહિ મેવાડનો રાણા પોતાના પ્રાચીન સામંત સરદારોને લઈ નિર્યેષ ભાવે કાળ કહાડતો હતો એવી રીતની નીતિનું અનુસરણ કરવાનું પ્રયોજન શોધી કહાડવું ચુકત છે. મેવાડની ચીરંતન નીતિનું અનુસરી-લન કરવાથી તેનું પ્રયોજન માલુમ પડી આવે છે. જે નીતિ અને સંસ્કારને અભ્યાસીત રાખવા ગિરિહાટ વંશ વીરોએ અગ્લાનવદને, તેઓના હૃદય શોષિત આપ્યાં. રાજ્યનો અપકર્ષ થાય તેથી તેઓએ એવી નીતિનું અવલંબન કર્યું નથી. તેથી કરીને મેવાડની રાજ્ય સીમા વધી નહિ રાજ્યની શ્રીવૃદ્ધિ સાધનમાં મેવાડના પ્રેમતિદ્વંદ્વી સામંત સપ્રદાય પ્રતિકુલતા આપતા હતા. શકતાવત સરદાર શાહસીજેતસિંહ સદોડ રજપુતના હાથમાંથી ધડર પ્રદેશ લઈ લીધો. તેણે કલિ-વારાના પ્રદેશ સુધીનો પ્રદેશ પોતાના હસ્તગત કર્યો તે ખીલ પ્રદેશ પણ જીતવા જતો હતો. એટલામાં રાણાએ તેને સુદ્ધ યાત્રા છોડી ઉદયપુરમાં આવવા આજ્ઞા આપી એટલેકે સુદ્ધ યાત્રા ન થવાથી તેનો મનોરથ પુરો થયો નહિ, પ્રતિદ્વંદ્વી થંદાવત સરદારે, વિદેપભાવથી તેના વિરૂધ્ધે રાણાની પાસે અભિયોગ કર્યો તે માટે રાણાએ તેને સુદ્ધ યાત્રામાંથી પાછો બોલાવ્યો, આ સંઘળા વિદેષ ભાવથી મેવાડનું પરાક્રમ અનેક પરિણામે કમ થઈ ગયું તે સમયે મેવાડમાં કોઈ સામંત સરદાર એકે પણ કીલ્લો બનાવી શક્યો. નહિ.

રાણા સંઘામસિંહિ અઠાર વર્ષ રાજ્ય કર્યું, તેના શાસન કાળમાં મેવાડનું સંમાન અનેક પરિમાણે અધુરું હતું અને યત્નને લઈ લીધેલ અનેક રાજ્યો તેને પાછા મળ્યા હતા. રાણાએ વિહારીદામ પંચોળીને મંત્રી પદ આપ્યું. તેમાં તેની પારદશિતાનો અને તીક્ષ્ણ જુદિનો પરિચય માલુમ પડ્યો, વિહારીદાસ જેવો સુદક્ષ અને સુવિશ્વસ્ત મંત્રી ખીલે કોઈ મેવાડના મંત્રિવાસન ઉપર આવ્યો.

* ઉંડરપુર અને વાંમવાડના રાજાઓ રાણાની માથે માગે મેળાપ ગળી સમય કહાડતા હતા

નથી વિહારીદાને, જેના મંત્રી પટે અભિવિખ્ત થઈ, ત્રણ રાણાના શાસનકાળમા મંત્રીનું કાર્ય કર્યું. પણ મંત્રામનિહના મૃત્યુ પછી મેવાડમા મરાઠા લોકોનો પ્રચલ રિવાજ થઈ ઉઠ્યો. નનાનો તે વિહલ મંત્રીવગ વિહારીદાનની ચતુ ગઈથી પણ અન્યથો નહિ.

રાણા મંત્રામનિહના નરિત સળધે અનેક ઉપકથાઓ માલગવામા આવે છે, તે સઘળી ઉપકથાનું અનુક્રિયન કરવાથી દૃઢ પ્રતીતિ પેદા થાય છે જે રાજ્યશામન ગૃહપાવન વીજેરમાગણાની પુષ્કળ પાન્દગિતા હતી, તે એક વિજ્ઞ ન્યાયપત્ર અને દૃઢપ્રતિતિ નવ્ત હતો તે જે કામ આનલતો તે કામ પુર કરી તે સુખવી બેસતો હતો, નધગી બામતમા તે અનર્થક ખર્ચ નતો નહિ. રાણા મંત્રામનિહના મકનીય ચિન્તિના અનેક પ્રમાણો જોવામા આવે છે તેણે અકાર વર્ષ ગત્ય કર્યું તે અન્તામા પોતાના પદની ન્દા કરી પોતાના રાજ્યનું તેણે ઘડ મગજ આંધુ છે, દેગરગીના હુમલામાથી મેવાડને બચાવવા તે અકારવાર ચુલ દેગમા ઉતર્યો હતો. મંત્રામનિહની શાસન નીતિ અગર જો કે સીમાબદ્ધ હતી અગર જો કે પૂર પુર પુરની પ્રધાનો ઘોડા પરિભ્રમણે ત્યાગ કરી, તેણે મેવાડનું મગજ કર્યું છે, પણ તેના કલેશ મગજથી મેવાડનો જે ઉપાર થયો છે તેથી પ્રભુદેવને તે અનુરાગ પાડ થયો છે. રાજા તિત સાધનમા અને અભાવ મોચનમા તે રીદા પાવધાન નેનો હતો એ માટે તે સ્વદેશમા અને વિદેશમા મમાન પામ્યો છે, બાપ્પાગજોગના પવિત્ર વશના ટ્યા નળઓ, ગિરોદ કુગનું માન અમુણ્ણ નાખી ગયા છે તે નળઓના મંત્રામનિહ મેલવર્તી નવ્ત તેના પગેકવામ ઉપર મેવાડમા મરાઠાની પ્રભુતાનો ચૂનપાત થયો એ પ્રભુતાની ન્યાયતા સામે મેવાડનો ગાજનૈતિક પ્રોત્તર્જ દિશાએ પ્રનહિત થયો તેનું વર્ણન કરમા અને પ્રવૃત્ત છીએ.

નણા મંત્રામનિહના આગ પુરા હતા તેમાથી જન્મનિહ (બીજો) મરત ૧૭૦૦ (ઈ. સ. ૧૭૭૪) માં પિતૃ નિહામને શ્રેષ્ઠ, તેના રાજ્યનું પહેલું કાર્ય રાજપુતના ત્રણ મગજ એકે હી રાખ આપો ઉપર કરી ગયા હીએ જે ગણા દિતીય અમગનિહે તે બાગનું મનીગણ કર્યું ત્યાંપછી અંજીતમિહની અવિમુચ્ચારીનાથી તે ત્રણ મગજ પગમા કુલાગધાત વયો માજ જન્મનિહે અમૃતડુ હના જલમચનથી તેને પુનર્જીવિત કરું, તે રો એક વયેના નતઓએ પોતપોતાના ઉપાય દેવના પ્રપથ લાગુ નહુ જે હને દોઝી સુમવમાન માથે વચાલિક નૂરથી બધાનું નેલિ ગાજી પગપગનું એ તા નૂર છેલું નહિ, મેમા ના પુના નામના નારીમા એક વડિતેઓએ ઉપગના નાનું નધિપત્ર લેયા કરીતમા મલી કરી એક ચિત્તત. સુદૃઢ કરવા એ. વીગ નાયનું પ્રયોજન, એવે કે નધગાએ એ. વાકયે એ નવ વઈ રાણાને મોર્ગેસ્ય આમન આપી, નાના હાથમા નજીવત સેવનું મધિનાયકપણું સોંપ્યું.

સેનાબળ કમે કમે સંગ્રહિત થયું. સંયુક્તે વર્ષા ઝમાગમ જોઈ સઘળાએ સ્થિર થયું જે વર્ષાશિતુ વીત્યાબાદ મોટી વિશાળ રજપુતસેના લઈ અજીતસિંહે, મોગલના વિરુદ્ધે જલું, યુધ્ધોપયોગી સઘળી ગોઠવણો તેયાર થઈ ગઈ, દુર્ભાગ્યવશે, તે ગોઠવણો વ્યર્થ થઈ ગઈ, સાથી કે પહેલાં થયેલ કોલ કરાર શિથિલ થયા, એક થઈ ગયેલ ત્રણબળ લિન્ન થયાં આજ તેથી રાજસ્થાનનાં વિપમયદ્વં પેદા થયા. રજપુતોની એકતાનું સૂત્ર તુટી ગયું. મોગલ માધ્રાજ્યના અધઃપાત ઉપર અંખરના રાજા અને મારવાડના રાજા, વિપુલદામતા મેળવી મેવાડના ગજના સમકક્ષ થયા, સૂર્યવંશીય મહારાજ કનકસેનના વંશધરે, રાજસ્થાનના બીજા રાજાઓ ઉપર અશુભચુ પ્રાધાન્ય લોગવતા આવ્યા હતા, તે પ્રાધાન્ય હાલ ગિથિલિખત થયું.

સુદક્ષ નીજામઉલમુલુકે આજના સમયે, આધીનતાની માંકળ તોડી અપૂર્ણ સ્વાધીનતા મેળવી, દિલ્લીશ્વરનો સેનાપતિ, તેની તે સ્વાધીનતા ખેંચી લેવા ગયો, જે સેનાપતિ, તેના કોપાનળમાં પતંગવત બળી મુઓ. મુચતુર નિઝામે તે સેનાપતિનું કાપેલ માથું સમ્રાટ પાસે મોકલી કહેવરાવ્યું જે “દુરાચાર રાજદ્રોહી થયોએ માટે તેનું કાપેલ માથું તમારી પાસે મોકલાવ્યું” હીન બળ સમ્રાટ મહમદશાહ તેજસ્વી નિઝાઉલમુલુકનો પ્રકૃત ભાવ મમજ્યો પણ તેના તે વચન માટે તેને સાક્ષિ આપી શક્યો નહિ. પોતાના ગજ્યની સ્વાધીનતા દહાડકરી નિજામ રજપુતો માથે એકતા સૂત્રે બંધાયો. માળવા ઉપર અને ગુજરાત ઉપર મહારાષ્ટ્રીય સેના અલાવવા તેણે પ્રેરણા કરી, વીર બાહુરાવ, ધીરેધીરે માલવા પ્રદેશ ઉપર પડ્યો અને ત્યાંના શાસન કરતાં ઇયાગમ બહાદુરને સુદમાં હાથી તેણે નિજામનો મનોભાવ પૂર્ણ કર્યો, ત્યાં પછી અંગ રાજ જયસિંહના હાથમાં માળવા પ્રદેશ મોપાયો. પણ તેણે પ્રદેશ ન ગળ્યો. અને બાહુરાવને સોંપાવ્યો, એ રીતે માળવા પ્રદેશ દુર્ધર્મ મગાના કળતમાં આવ્યો થોડા દિવસમાં સુવિશાળ ગુર્જર પ્રદેશ પણ એવી રીતની દશાને પામ્યો મોગલ સમ્રાટે ગુર્જર પ્રદેશ રાઠોડને આપ્યો છેવટે તે પ્રદેશ મરાઠાના હાથમાં આવ્યો.

જે સમયે રાજસ્થાન અને દક્ષિણવર્તી પ્રદેશમાં એ રીતનો રાજનૈતિક સ્થાત પ્રવાહિત થાતો હતો તે સમયે જંગ, વિહાર અને ઓરીસા રાજ્યમાં મુજકદોલા અને તેનો પ્રતિનિધિ આલીવર્દીખાં, અશુભ પ્રભુતા લોગવતા હતા. વળી અયોધ્યામાં સૈદ્ધતખાંનો પુત્ર સફરજંગ રાજ લોગવતો હતો, મોગલ સમ્રા

સેનાપતિનું નામ મોવારીજામાં હતું. નિઝામે ગઝઆતમાં મોવારીજાના લશ્કરમાં અમદાવાદ પેદા થાય એની ચેટા કરી પણ વ્યર્થ ગઈ.

દયાગમ બહાદુર માળવાના પુર્વ શાસન કરતાં ગિરિધરસિંહનો ભાગ્યો.

દની સુખમનતાથી સેદતખાંએ અયોધ્યાનું રાજ્ય મેળવ્યું પણ દુરાચારે થોડા સમયમાં તે પવિત્ર પ્રસન્નતાનો હેમ અને જ્યન્ય પુરસ્કાર મેળવ્યો. સેદતખાં કૃતમ અને વિશ્વામઘાતક હતો. તે દુરાચાર આસામીએ નૃસંસ નાદિરશાહને ભારતવર્ષમાં બેલાવી મોગલ આગ્રાન્યનો સર્વ નાશ કર્યો.

ન્યારે માળવ અને ગુર્જર પ્રદેશમાં મહારાષ્ટ્રની પ્રભુતા ડ્રઢ થઇ ત્યારે વિજયી મરાઠાઓએ જીલ્લા સ્થળોએ પોતાનું આધિપત્ય વિસ્તારવાનું વિચાર્યું. તેઓ નર્મદા ઉત્તરી ઉત્તર પ્રદેશમાં પધરાઇ ગયા. તેઓના વિક્રમવન્દિના પ્રસ્કુરણથી અનેક સામાન્ય જાતિઓ તેઓને મળી જઇ તેઓના કલેવરનું પોપણ કરવા લાગી તે સમયે શાંતવૃતિવાળા ખેડુતો ખેડનો ત્યાગ કરી મરાઠાને મળી ગયા.

હોલકર સીંધીયા અને પુચાર તે સપ્રદાયમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ થયા. એ પ્રમાણે પુષ્કળ સહાયબળ પામી મરાઠાઓ, હીંલુબળ રજપુતોના રાજ્ય ઉપર આવી પડવા લાગ્યા, અને તે રાજ્યના પ્રદેશો ઉત્સાહન કરી છુટો લઇ ત્યાંજ તેઓ વસવા લાગ્યા, તેઓને પ્રચંડ પ્રતાપ, કોઇ રોકી શકે તેવું નહોતું, વીરવર પ્રથમ બાજીરાવ, તેવા દુર્ધર્ષ મરાઠાને પોતાની સત્તાના પ્રભાવે હાથમાં રાખી શક્યો. ઇ. મ. ૧૭૩૫ માં ચંબલનદી બોળગી તે દિલીના સિંહદારમુખી આવી પહોંચ્યો. તેના કઠોર પરાક્રમ પ્રભાવે. તે મહા નજરી દલિત થઇ ત્યારપછી ચોથ આપી, હીન બળ સમ્રાટ મરાઠાના પ્રતાપાનળમાં પડતો બચી ગયો. સમ્રાટનાં આવાં બીકણનાં જેવાં કાર્ય જોઇ નિઝામના મનમાં આશંકા પેદા થઇ. સમ્રાટ ઉપર જય મેળવી પરાક્રમી મરાઠાઓ નિઝામ રાજ્ય ઉપર હુમલો કરશે એવી આશંકાથી નિઝામ બ્યાકુળ થયો. તે આશંકાથી વ્યથિત થઇ તેણે માળવામાંથી મરાઠાઓને હાંકી કહાડવા સંકલ્પ કર્યો. તેના મનમાં સુદઢ ધારણા હતી. જે મરાઠા લોકો જો એકવાર માળવ પ્રદેશમાં દઢમૂળ નાંખી દેશે તો તેને કોઇ કહાડી શકશે નહિ. વળી તેઓ તેનો ઉત્તર પ્રદેશનો સઘળો સંબંધ છેદી નાંખશે. વિજયી નિઝામ મરાઠાઓને માળવ પ્રદેશમાંથી કહાડી મુકવા પ્રયાસ કરતો હતો. એટલામાં ખબર આવ્યા જે પ્રચંડ વીર દુર્ધર્ષ નાદીરશાહ પોતાની વિજયીની સેના લેઇ ભારતવર્ષ ઉપર આવે છે. તે ખબર સાંભળી નિઝામના મનમાં યોર લયનો સંચાર થયો, જે સમયે, વિજયી નાદીરશાહનું રણનુંગાડું ભારતવર્ષના પશ્ચિમ ભાગમાં સંભળાયું તે સમયે મોગલ સમ્રાટનો વિક્રમાનળ કેવળ ઓલવાઈ ગયો હતો. નાદિરશાહના એ રણના નગારાના અવાજથી ભારતવર્ષ કંપી ગયો, હતભાગ્ય મહમદશાહનો તાજ માથા ઉપરથી ખસી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. તે સમયે મહમદશાહે રજપુત જાતિના પરાક્રમ ઉપર વિશેષ ભરોચો રાખ્યો. પણ કર્નાલના કાળ યુદ્ધમાં મોગલનું સિંહાસન તુટી ગયું.

કર્નાલ યુદ્ધના કઠોર પરિણામથી નિઝામ અને સેદતખાંના હૃદયમાં વિષમ લયનો સંચાર થયો, વિજયી નાદિરશાહના પ્રચંડવેગનો પ્રતિરોધ કરવા તેઓએ

પોતાની સેનાઓ મોગલની સેના સાથે એકઠી કરી દીધી, પણ તેથી તેઓનો મનોરથ સિદ્ધ થયો નહિ. આમીરઉલઉમરાઓ સુદક્ષેત્રે પ્રાણ ત્યાગ કર્યે. ઉછરે અને સમ્રાટને બાંધીને નાદીરશાહના ચરણ પાસે રજુ કર્યા. ઉછરની કૃતમતાથી આજ દિલ્હીશ્વરની એવી શોચનીય દુર્દશા થઇ પડી, મહમદશાહે, સંધિ કરવા નિઝામને નાદીરશાહ પાસે મોકલ્યો. સંધિધન સ્થિર થયું. પણ દુરાચાર સેદતખાંએ પ્રપચ કરી તે બંધન બ્યર્થ કરી દીધું. છેવટે પોતપોતાના યગમાં કુઠારાઘાત કર્યો. દુષ્ટિત સેવદતખાંએ, નાદીરની અર્ધરજૂદા વધારવાના હેતુએ, નાદીરને કહ્યું “ જે નિઝામે આપની સાથે છેતરપીંડી કરી છે, રાજકોષમાં તેની પાસે પુષ્કળ ધન છે.” દુષ્ટની વાત ઉપર નાદીરશાહનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો. તેની દુર્દશ દુરાકાંક્ષા સોગળી વધી પડી.

નીઝામની સાથે જે સંધિ થયો હતો, તે સંધિ નાદીરશાહે તોડ્યો. બેન-શીખ મહમદશાહની સઘળી આશા લાંગી પડી. અર્ધપિશાચ, નાદીરશાહના સંધિ સૂત્ર ઉપર વિચાર કરી ભડકો. રાખી તેણે ખાત્રી કરી હતી. હવે વિશેષ પીડા ભોગવવી પડશે નહિ. પણ તેની તે ખાત્રી બ્યર્થ અને અસત્ય થઈ પડી. સંધિ-પત્ર ફાડી નાંખી દુરાચાર નાદિરે, વિજીત દિલ્હીશ્વરને મોટા દંભ સાથે પોતાની છાવણીમાં લઈ લીધો. અને વીરવર તૈમુરના સિંહાસન ઉપર બેસી ઈ. સ. ૧૭૪૦ ના માર્ચ માસના આઠમા દિવસે પોતાના નામની મુદ્રા ચલાવી.

મોગલ સામ્રાજ્યના ઘોર અંતર્વિખલવના સમયે, રાજ્યકોષમાંથી પુષ્કળ પૈસો ખરચાયો. અને પ્રતિદ્વંદિ રાજકુમારો, રાજ્ય લેવાના લોકો બહીસ લાંચ બીજેરેમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચવા લાગ્યા. રાજ્યકોષમાં જેટલો પૈસો હતો તેટલા પૈસા# નાદીરશાહને મળ્યા. તો પણ તેની દુરાકાંક્ષા હલકી પડી નહિ. તેણે ચારે દિશાએ ઘોષણાનો પ્રચાર કર્યો જે બ્યાંસુધી હજી સાડા ત્રણ કરોડ રૂપીયા મને નહિ મળે ત્યાં સુધી હું ભારતવર્ષ છોડવાનો નથી. જો ભારતવર્ષ છોડાવવું હોય તો તેટલો પૈસો આપો.” તે ઘોષણા પ્રચારીત થઈ એટલામાં યમદૂત સરખા પારસીઓ હાથમાં તલવાર લઈ નગરની ચારે તરફ ભમવા લાગ્યા. અતિ કઠોર અભ્યાચાર કરી. પુષ્કળ પીડા આપી, તેઓએ પુરવાસીના ધનરત્ન છુટી લીધાં. તેઓના પેશાચીક પ્રપીડને નગરમાં હાહાકાર ધ્વની થઈ રહ્યો. પીડા પામેલ પુરવાસીઓ, દાવદગ્ધ હરણની ભેમ પ્રાણ લયે ચારે તરફ પલાયન કરવા લાગ્યા. પણ પલાયન કરી ક્યાં જવું ! તેઓનું રક્ષણ કોણ કરે ! રક્ષણ કરનાર કોઈ રહ્યું નહિ. સઘળા લોકો આજ પુરુષાર્થ વિનાના થઈ ગયા. સઘળાઓ પોતાના

નદુર્દત નાદિરે હે ભારતવર્ષનું જલ્દી ધન હરણ કર્યું. મહાત્મા ટોડ સાહેબ કહે છે જે નમદ રૂપીયા અને સોના રૂપાં મેલી મણી બીજેરે મળી એકદર આડંબ કરોડ - રૂપીયા તે લઈ ગયો.

ગ્રામ્ય માટે અહિં તહિં ભમવા લાગ્યા. તે અત્યાચારીઓના જીલમનો કોઈ પ્રતિ-
 રોધ કરી શક્યું નહિ. બેનશીળ પ્રજા, પલાયન કરી ગઈ પણ તેનું રક્ષણ થયું
 નહિ. તે પિશ્ચાચો તેઓની પછવાડે દોડવા લાગ્યા. દોડીને તેઓ તેઓની પાનેને
 ખોરાક પણ લઈ લેવા લાગ્યા, તેઓની પ્રાણપત્તિ ઉપર ધર્મ શ્રદ્ધતાનો જીલમ
 થવા લાગ્યો. દીલ્હી નગરીમાં આજ પ્રલયકાળ થઈ ગયો. નગરમાં જે ઊંચી પદવી
 વાળા હતા તેઓના અપૂર્ણ અપમાન થવા લાગ્યાં. દુઃખમાં પોતાની પત્નીઓને
 પ્રથમ મારી નાખી આત્મહત્યા કર્યા શિવાય તેઓનો બીજો ઉપાય નહોતો. આ
 ભયંકર કાળમાં એવી જનશ્રુતિ આવી “ ગણસ નાદિરશાહ હણાયો ” એક ક્ષણ
 તે જનશ્રુતિ આખા દીલ્હી નગરમાં પ્રસરી. ભેતાભેતામાં પુરવાસીઓ, ખુફી તલ-
 વાર હાથમાં લઈ ઉન્મતની જેમ અહીં તહીં દોડી પારસીઓ ઉપર હુમલો
 કરી પડ્યા. સઘળાઓ તેઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા. તે સમયે બન્ને દળમાં
 ધોર મંધર્થ થયો નગરવાસીઓનાં અને પારસીઓના શળથી દિલ્હી નગરી ભરાઈ
 ગઈ સોદીના પ્રવાહથી મહોહાના ગંગા મરીઆમ ગંગા ભીંભઈ ગયા, થોડા
 નમયમાં તે અમચાગ નાદિરશાહના કાને પહોંચ્યા. દુગચાગ એક મુકબલના મથાળે
 ચડી નિઝનાહવાળી મેનીકોને ઉત્તમાહિત કરી, નગરના બાળક વૃદ્ધ વીગેરેને મારી
 નાખવા તેણે હુકમ આપ્યો. એ કબોર હુકમ થયો કે તુગ નાદિરશાહના
 મેનીકોએ ભયંકર મર્તિ ધાગણ કરી. તેઓ નગરના દારે કારે ભરી મથળોનો
 મંહાર કરવા લાગ્યા.

અતિ નાદે, મધળી નગરી પ્રતિધ્વનિત થઈ નગરના ગસ્તાઓમાં શોષિતનો
 પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો આજ દિલ્હી નગર, ભયંકર સ્મશાન જેવું થઈ ગયું

આવા ભયાનક સમયમાં નાદિરશાહે, પાખંડ મેદતખાં દીવાનને હુકમ
 આપ્યો. જે “ તારી જે ધન અપતિ હોય તેની એક તાજિકા બનાવી લાવ, ” તે
 મથાળે તાજિકા ભેવાને હું ચાહું છું ” એ તાજિકા અને નહિ મળે તો તારૂં શીરચ્છે-
 દન થાશે, એવો કહેર હુકમ સાંભળી દુર્વત મેદતખાં, ચારેતરફ અધકાર ભાળવા
 લાગ્યો. તેની મધળી આશા દુટી પડી મદમત થઈ દુરાચાર નેહતખાએ, પોતાના
 પગમાં પોતાના હાથે કુવાડો માર્યો. આજ મેદતખાંનાં જ્ઞાન નયન ઉઘડી ગયાં.
 આજ તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન આગ્યું જે નાદિરશાહને પોતે બોલાવી, પોતે પોતા
 નો મર્થ નાગ કર્યો જે દિગા તરફ તે ભેતો હતો તે દિશા તરફથી વિ-
 ભીષિકાની મૂર્તિ તેની નજરે આવતી હતી. આવા હાણુ દુઃખમાંથી બચવા
 બેનશીળ મેદતખાંએ વિવિધાન કર્યું. તેણે તેમ કરી આત્મહત્યા કરી. દિવાન
 રાજા મીઝીસરાવે પણ અત્યંત દુઃખમાંથી બચવાને રસ્તો પકડ્યો. નાદિરશાહ
 ભારતવર્ષનું સર્વસ્વ હરી લઈ વચંત કાળે, સ્મશાન જેવી દિલ્હી નગરીને

છોડી પોતાના દેશ તરફ ચાલ્યો. મમ્મટ સાથે થયેલા સંધિના અનુમારે કાણુલ, ઠઠા, સિંધ, સુલતાન વીગેરે મધ્યના પશ્ચિમ રાજ્યનો નાદિરશાહ ધણી થયો અને તે પ્રદેશોને તેણે ઇરાનના અંતર્લુકત કરી દીધા. ભારતવર્ષના એક ઇતિહાસ પ્રણેતાએ, તે સમયની અવસ્થા બાબત નીચે પ્રમાણે વિવરણ આપ્યું છે. તેણે કહેલું છે કે “હીંદુસ્તાનના અધિવાસીઓ, તે સમયે” પોતાના રક્ષણ માટે વિચાર કરવા લાગ્યા. જે આશામી કેવળ સ્વાર્થપરતાની પરિસેવા કરતો હતો તે આશામી પોતાના માનવ લાઇના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ પ્રકાશ કરતો નહિ. સ્વાર્થ પરતા, આત્મધર્મ અને પરધર્મનો પરમ અંતરાય છે. નાદિરશાહના અભિમાન કાળે, ભારતવર્ષન સઘળા લોકોને, સ્વાર્થપરતાને શરણે ગયા તે નૈતિક બળના અપકર્ષથી ભારતવાસીઓ જે ધર્મ બળ હીન થઇ ગયા છે તે ધર્મ બળ હવે તેઓ મેળવી શકશે કે નહિ તેનું અનુમાન કરવું પણ હૃદય થઈ પડ્યું છે હુંકામાં સુખ અને સ્વતંત્રતા મધુસઆસ્વાદનથી તેઓ તે કાળથી વચિત થઇ ગયા.

આવા સંહાર કાળમાં ભારતીય રજપુત જાતિએ પોતાના પ્રાચીન રાજ્ય ખોયાં નહોતાં. ઇસલામના છઠા વર્ષના શાસન કાળમાં મારવાડ રાજે અને અંબર રાજે સામાન્ય સામાન્ય પ્રદેશ, પોતાના રાજ્યમાં લેળવી પોતાના રાજ્યની હદ વધારી હતી. તેસઘળા પ્રદેશના રાજાઓ હાલ ખ્રીટીશસિંહની સાથે સખ્ય ભાવ રાખી સ્વાધીનતાનો મલોગ કરે છે. ખ્રીસ્તીય દશમ સતાબ્દીમાં જ્યારે પ્રચંડવીર દુર્ધર્ષ મહમદ ગઝનીએ મેવાડ ભુમી ઉપર હુમલો કર્યો. તે સમયે તેની ચતુરસીમા જેટલી વિસ્તૃત હતી તેટલી આજના સમયે વિસ્તૃત છે અગર જોકે છુદી, આણુ, ઇડર, દેવળ વગેરે કેટલાક મહારાજ્ય મેવાડના રાણાના હાથમાંથી ખસી, ગયાં તોપણ તેનું પ્રાચીન રાજ્ય પુણ્યવિચયે હાલ વિરાજત છે. પશ્ચિમ દિશામાં, ગદવાર પ્રદેશની ઉર્વર ભુમિ મેવાડના પ્રાકૃતિક સીમા પ્રધન આરાવલી શેલમાળાને ઓળંગી અવનત મસ્તકે રાણાની પ્રભુતાના કીરતનમં આશકત છે. પ્રશસ્ત હૃદય અબલ નદ, તેનો પુર્વ પ્રાત વિધૈન કરી. સૂર્યવંશીય મહારાજ કનકમેનના વંશધરોના અધઃપાતનો શોચનીય વ્રતાત દુરની ભાગીરથી ને દહેવા દોડે છે, ઉત્તરમાં ફીરી નદી, અજમેર અને મેવાડની વચ્ચેમા રહી વહી નીચે, દક્ષિણે માલવ રાજ્ય, મરાઠાના પ્રતીકને બીલકુલ દીન થઇ ગયેલા હતા.

એ ચતુર્ભિમાળદ પ્રદેશની દ્રાધિમાં એકસો ચાલીશ માઈલ અને અણિમા એકસો ત્રીશ માઈલ, તેમાં દશ હજાર નગરો અને ગામડા વિરાજત મેવાડભૂમિ રત્નગર્ભ, તેના ક્ષેત્રે, અતિશય ઉર્વર, તેની કૃષક મંડળી કૃષિકાર્યમાં પારંગત અને વણિગદ વણિજ્યમાં અત્યંત અભિનિવિષ્ટ એ કાર્ય કુશળ પ્રત્નદાસએ મેવા-

હની પ્રતિવર્ષ દશ કોટી રૂપિયાની પેદાશ હતી. અતિભક્ત અનુરક્ત સામંતો હૃદય શોણિત આપી, મેવાડને યત્રુના આક્રમણમાંથી બચાવતા હતા. હવે દુર્ધર્ષ મહારાષ્ટ્રીય લોકોના કઠોર આક્રમણ પ્રભાવે, પચાસ વર્ષમાં મેવાડની જે શોચનીય દુર્દશા થઇ તેનું અમે ક્રમે વર્ણન કરશું.

જે દિવસે, સમ્રાટ મહમદશાહે, દુષ્ટ ભુદિ અને કુચકી મંત્રીઓની મંત્રણા ઉપર ભરૂમે અને આધાર રાખી પોતાના રાજસ્થાનો ચોથો ભાગ મરાઠા લોકોને પણ સ્વરૂપ આપી દીધો, તે દિવસે રાજસ્થાન ક્ષેત્રમાં દુર્ધર્ષ મરાઠાની પ્રભુતાનો માર્ગ આફ અને નિષ્કંટક થયો. ઇ. સ. ૧૭૩૫માં એ ઘટના બની. રાજસ્થાન મોગલ સમ્રાટના શાસનને આધીન હતું, જ્યારે મરાઠાઓએ સમ્રાટ પાસેથી ચોથ લીધી ત્યારે મોગલ સામ્રાજ્યાધીન ગાજ્યો પામેથી પણ તેઓ ચોથ લઇ શકે. મરાઠાઓ જયશીલ હતા. તેઓ જેની વિરૂધ્ધ પોતાની પ્રયત્ન સેના ચલાવતા હતા. તે કૃતાન્જળી પુટે તેઓના ચરણમાં પડી ચોથ આપવાનું કબુલ કરતો.

વિજયોત્તમ મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ ધીમે ધીમે વિજય મેળવ્યો. જેથી રજપુતોના મનમાં મોટી ચિંતા પેદા થઈ. ચિંતામાં પડી તેઓ ફરીને એકતાસૂત્રે બંધાયા. રાજા જગતસિંહે મારવાડના ઉત્તરાધિકારી વિજયસિંહના હાથમાં પોતાની પુત્રીને આપી, તે એકતાની પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી, વગી મારવાડ અને અબરતા રાજ્યો વચ્ચે જે ઘોર વિષંવાદ ચાલતો હતો તે દૂર થઈ ગયો, તે બન્ને રાજ્ય એક થઇ ગયા. ઉદયપુરના મલા પ્રાંતમાં, તે એકતા બધન સંપ્રાપ્તિ થયું. પણ તે એકતા બધનથી લોકોનો ઉપકાર થયો નહિ. યરસ્પરના વિદ્રેવજીએ, તે એકતા બધન તોડી નાંખ્યું.

માળવ પ્રદેશને હસ્તગત કરી દુર્ધર્ષ મરાઠાઓએ, ત્યાંથી ચોથ લીધી. ત્યાંથી બાહરાવ દળસાથે મેવાડ રાજ્યમાં આવ્યો. તેના આગમનની વાત સાંભળી મેવાડમુમિ વિષમ બધે વ્યાકુલિત થઇ ગઇ. રાણાએ તેની સાથે મુલાકાત લેવાની અનિચ્છાએ, માલખા મરદારને અને પોતાના પ્રધાન મંત્રી વિહારીદાસને દૂત તરીકે બાહરાવ પાસે મોકલ્યા. બાહરાવને કેવી રીતે શ્રદ્ધા કરવો, તેને કેવું આસન આપવું એ બાબતમાં રાજમલામાં ભારે તર્કવિતર્ક ચાલ્યા. છેવટે એવું નિશ્ચિત થયું જે પ્રિંદાસનના સંમુખ ભાગે યુનેરા રાજના બરોબર આસને, બાહરાવ બેસે. તે પ્રમાણે બાહરાવને સનમાન મળ્યું. ચોથ સમયમાં બાંને પણ વચ્ચે એક સંધી સ્થપાયો. તે સંધિના અનુસારે મુકરર થયું જે રાણે બાહરાવને એક નિર્દિષ્ટ કર આપે. *

* રાણાએ ૧૬૦૦૦૦ રૂપિયા કર સ્વરૂપે બાહરાવને પ્રતિવર્ષ આપવા કરાવ્યા. તે રૂપિયા લોકોર સિંધીઓના મુઆરની વચ્ચે સમાન ભાગે વહેંચાતા હતા.

રજપુતાની અનેકતા જોઈ મરાઠા લોકો રાજસ્થાન ઉપર પાછા આવ્યા. રાણા અમરસિંહે, અંબર રાજપુત જમસિંહના કરમાં પોતાની પુત્રીને આપી. અમરરાજને પ્રતિજ્ઞાસૂત્રે બાંધ્યો હતો જે એ શુભ સંમિલનનું જે કૃણ ઉત્પન્ન થાય, તેને અમરજીવતા આપવી. એ વિવાહનો કૃણ સ્વરૂપ મધુસિંહ પેદા થયો. જુલમગાર નાદિરશાહના સર્વનાશકર અભિયાન પછી ખેવરે તેનો જેટ તનય ઇશ્વરીસિંહ અંબરના સિંહાસને અભિષિક્ત થયો, પણ એક ભેરાવર રજપુત સંપ્રદાયે અંબરરાજની પૂર્વ પ્રતિજ્ઞાના અનુસારે રાણાના બાણેજ મધુસિંહને સિંહાસને બેસારવાનો હરાવ કયો, કાચમના ઉત્તરાધિકારીત્વ વિધિનો નભિચાર કરી નાના મધુસિંહને રાજસિંહાસને બેસારવા રાણાની ઇચ્છા પહેલેથી હતી કે નહિ તે કહી શકાતું નથી. ઇશ્વરીસિંહે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. તે અરસામાં ત્રણવાર ઇશ્વરીસિંહ દુરાની લોકોના હુમલાનો પ્રતિરોધ કરવા શતલજ નદીના કાંઠા ઉપર ગયો હતો એ વિવરણ અંબરરાજની ઇતિહાસને નીસબત ધરાવતું છે. એટલે આ સ્થળે તેનું અનુશીલન કરવું સંપૂર્ણ અયોગ્ય છે.

બાણેજ મધુસિંહના સ્વાર્થના માટે તેને સાથે લઈ રાણો લશ્કર લઈ મધુસિંહની સામે ઉતર્યો. થોડા સમયમાં બંને લશ્કર વચ્ચે સંભ્રામ મચ્યો, પણ શીશોરીય વીરો, ઇશ્વરીસિંહને હરાવવા જતાં પોતે હારી ગયા. તેનું કારણ એટલુંજ કે તે યુદ્ધમાં પ્રથમથીજ તેઓનું હૃદય ઉત્સાહિત નહોતું, અભ્યાય પક્ષને આધાર આપવા, તેઓની સંપૂર્ણ ખુશી નહોતી. રાણાના સૈનિકો યુદ્ધમાં પરાજય પામી ચારે દિશા તરફ પલાયન કરી ગયા. એવી રીતના પરાજયથી રાણો ખીલકુલ ન્યયિત થયો.

ખુદી અને કોટાના હારવંશીય રજપુતોએ, ગત યુદ્ધમાં રાણાને મદદ આપી હતી. તે માટે તેઓને ઉપયુક્ત શાસ્ત્ર આપવા આપાણ સિંધીઆની મદદ મેળવી. તેણે તેઓના ઉપર હુલ્લો કયો. હારરાજે તે હુલાનો મોટા વીરત્વે પ્રતિરોધ કયો. તે યુદ્ધમાં આપાણ સિંધીઆનો એક હાથ કપાઈ ગયો. બંને રાજાઓને સિંધીઆને કર આપવાની ફરજ પડી. અભિતપ્ત રાણા જગતસિંહે, શોચનીય પરાજયનો જાહેરો લેવા સુલહરરાવ હોલકરની મદદ માંગી. રાણાએ હોલકર પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી જે “ જો હોલકર ઇશ્વરીસિંહને સિંહાસનચ્યુત કરી શકે તો રાણો હોલકરને ચોસઠ લાખ રૂપિયા આપે, જે દિવસે રાણા જગતસિંહે, એ પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં સહી કરી તે દિવસે મહારાષ્ટ્રીય લોકોની પ્રજાતા રાજસ્થાનમાં દ્રઢ થઈ. રાણાના પ્રતિજ્ઞાના પત્રના સમાચાર ઇશ્વરીસિંહના કાને પહોંચ્યા. પોતાની પદચ્યુતિ અને અપમાન અનિવાર્ય નાહી, ખેનશીખ ઇશ્વરીસિંહ વિવધાન કરી મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી મધુસિંહ અંબરના સિંહાસને બેઠો. મુચતુર હોલકરે, પોતાની રકમ મેળવી મહારાષ્ટ્રીય વિજય

પતાકા તાત્પર્યના ક્ષેત્રમાં ફક્ત રીતે સ્થાપી

જે આશાથી આશા વિમૂઢ છે તે પોતાના અભાવને જાણી શકતો નથી જાણી શકે પણ તે પ્રપૂજ્ય કરવા તે ચેષ્ટા કરતો નથી તે કોઈ રીતનું અભીપ્રાય સાધન જરી શકતો નથી તેનું જીવન વિદગ્ધભ્રમ છે, યુરોપ મહિષી રોમનો એક દિવસ અથવા પાત યોગ એક દિવસ તેના વિશ્વવિજયી પુત્રોના અરણ્યમાં દાસ્તવ શૃંગાર પછી પણ તે રોમ ફરી ઉઠ્યું. કેવળ પોતાના આશા મુગ્ધ પુત્રોની અનત ઉદ્યોગિતાના પ્રભાવે તે ફરી ઉઠ્યું તેના આશામુગ્ધ પુત્રોએ તેઓનો પ્રવૃત્ત અભાવ જાણ્યો, તેઓએ જાણ્યું તેઓ, તે ઇટાલીય નથી જે ઇટાલીય લોકોના પ્રચલિત પ્રતાપે એકવાર આખું જગત કપિત હતું તે ઇટાલીઓ સ્વાધીનતાચુત અને શત્રુ દલિત હતા તેઓ પ્રચલિત પ્રતાપશાળી આર્યીયનના દાસ, તેઓ સ્વાધીનતાનો અભાવ સમજ્યા તે અભાવનું પ્રપૂજ્ય કરવા તેઓએ ચેષ્ટા કરી, છેવટે ઉદ્યોગિતા અને ઉદ્યમ શીલતાની મદદે તેઓ પોતાની ચેષ્ટા સફળ કરવા શક્તિવાળા થયા તેઓએ આર્યીયનદામત્વશૃંગાર તોડી ભૂમવ્ય સાગરમાં નાખી દીધી તેઓએ જનની જન્મભૂમિના મરતકે સ્વાધીનતાનો તાજ પહેરાવી દીધો ઇટાલી સ્વાધીન થયું પણ તે સ્વાધીનતા અને હાલની સ્વાધીનતામાં અધિક પ્રભેદ તે સ્વાધીનતાનો જવદત પ્રતાપ એકવાર સઘળા જગતમાં વ્યાપી ગયો હતો પણ હાલની ઇટાલીની સ્વાધીનતા કેવળ આત્મ પર્જાતના કોત્રની અંદરની ભૂમિમાં વ્યાપી છે ઇટાલી ભાગ્યગુને આગર જો કે ફરી સ્વાધીનતાનો અર્થ ઉઠ્યો ખરો, પણ તે સૂર્ય આ સૂર્ય નહિ એ માટે બોલું છું જે જે દીન એક વાર ગયો તે ફરી આવશે તો આ વિશ્વજનીત નિયમના તાબે થઈ ભાગ્ય વર્ષ અથવા પાતમાં આવી ગયું, તે નેમરિક વિશ્વજનીત નિયમની માર્થિકતા કરવા માટે પ્રથમ પ્રતાપમિહના સિદ્ધાંતને અપદાર્થ દીન જીવન દ્વીતય પ્રતાપમિહ એકો હાય ! જગતમાં સઘળું અગ્નિવર

ઈ સ, ૧૭૫૭માં દ્વિતીય પ્રતાપમિહ બેવાડની ગાદીએ બેઠો જે ગોન્ડ મય પવિત્ર નામ ધાવ્યું કરી તે જયરમ ભૂમિમાં પેઠો હતો તે સાલગી તે પાત સ્મરણીય સન્ધ્યાસી શ્રેષ્ઠ મહાત્મા પ્રથમ પ્રતાપમિહ યાદ આવે છે પણ ઇતિહાસ મુજબ કહે, બોલી ઉઠે છે “ આ પ્રતાપમિહ તે વીર શ્રેષ્ઠ સ્વભાવિ પ્રેમિક પ્રતાપમિહ નહિ, આનો અકર્મણ્ય અપદાર્થ દીન જીવન દ્વિતીય પ્રતાપ મિહ આતો “પ્રતાપ” નામનો સ્વર્ગીયભાવ વિનાશ કરવા પૃથ્વી ઉપર આવ તર્યો છે તેના ગાંધ્યકાળમાં ખામ વર્ણનીય ઘટના ઘટી નથી, તેણે ત્રણ વર્ષ શત્રુમિહામન દોકડ્યું તે ત્રણ વર્ષમાં દુર્ધર્ષ મહાશયોએ બેવાડ ઉપર હુમલો કરી ત્રણ રૂ ૬૦ લીધો હતો પ્રતાપમિહ અજગતા રોજ જમસિહની

કન્યાને પરણ્યો હતો. તે કન્યાના પેટે ગજમિંહ નામે એક પુત્ર પેદા થયો. તે રાજ સિંહ દ્વિતીય પ્રતાપસિંહ પછી મેવાડના મિંહામને બેઠો.

જે વીરવર ગજમિંહે, નિર્વાણાન્મુખ ક્ષત્રીય વીર્યાનજને કરીવાર સળ ગાવી દીધો હતો એના પ્રચંડ પ્રતાપ પ્રભાવે એકવાર દુર્ધર્ષ ઔરંગઝેબનું મિંહાસન ક'ચું હતું આજ તેજ પવિત્ર નામવાળો એક અપહારી રાજા મેવાડના મિંહામને બેઠો. દુકામા તે ગજમિંહના મહનીય નામનો મંપૂર્ણ અયોગ્ય પુરૂષ હતો, દ્વિતીય ગજમિંહે માતૃવર્ષ રાજ્ય કર્યું. તેના શાસનકાળમાં દુર્ઘટિ મરાઠાઓએ માતૃવાજ મેવાડ ઉપર હુમલો ન કર્યો,

મરાઠા લોકોના ઠાકણ પ્રપીડનથી રજપુતો ઘણા કાળ ખીડાયલા રહ્યા. છેવટે ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના મધિસૂત્રે જધાઈ પરમ કાઠિણિક ફ્રીડીશસિંહના શીતળ આશ્રય નીચે તેઓ પંરમ મુખે કાળ કહાડવા લાગ્યા.

અઠાર વર્ષનું અયોગ્ય રાજશામન ચલાવી રાણા જગતમિંહે સંવત ૧૮૦૮ (ઇ. સ. ૧૭૫૨) માં આ લોકનો ત્યાગ કરી પરલોકવાસ કર્યો. તે વીરવર ભાખા ગણોળના પવિત્ર મિહામને શિશોદીપકુળનો મંપૂર્ણ અયોગ્ય નૃપતિ હતો, હસ્તિ યુદ્ધ જોઈ તે પોતાનો મમય વ્યર્થ રીતે ગુમાવતો હતો — તે એવી રીતની કીડાને અધિક ઉપયોગી માનતો હતો. પણ એક વિષયમાં તેની ગુણશાળિતાનો માગે પગિય જોવામાં આવે છે પોતાના પૂર્વજોની જેમ જગતમિંહ શિક્ષણશાસ્ત્રના ઉત્કર્ષતા સાધન માટે પોતાની પ્રજાને ઉત્સાહિત કરતો હતો તેણે ઉદયપુરના મહેલને અનેક પરિભ્રાણે સુધાર્યો અને વધાર્યો. વળી પેગાદા મંગેલના દ્વીપોની સુંદરતા વધારવા વીંશલાખ રૂપેઆ ખર્ચ્યા

• તે ત્રણવાન સ્થાપના જુદા જુદા નમયે જુદા જુદા ત્રણ અગ્નિનાયક મંત્રી જનકજી અને જુનાથગવના નાચ મરાઠા જાન મનાડના આવ્યા

—ગણાએ પચોળા વિદારગાનને જે નાળા પદ લખ્યાં છે. તેનાથી હસ્તિકીડાની નેતી અમકિતનો પગિય માનમ પડે

પંચદશ અધ્યાય.

રાણા દ્વિતીય પ્રતાપસિંહ, રાણા દ્વિતીય રાજસિંહ, રાણા અરિસિંહ, હાલકરે કરેલું મેવાડનું આક્રમણ અને કરાદાન, રાણાને પદચ્યુત કરવા વિદ્રોહાચરણ, વિદ્રોહી સરદારોએ કરેલું એક અપનૃપતિનું નિર્વાચન, કોટાનો જલમસિંહ, સિંધીયા સાથે અપનૃપતિનું એકતા બંધન, તેઓના એકનિત સેનાદળ તરફનું રાણાનું આક્રમણ, તેનો પરાજય, સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું આક્રમણ અને હિંદયપુરનો અવરોધ, રાણાએ કરેલ અમરચંદનો મંત્રીપદે અભિષેક, અમરચંદની તેજસ્વીતા, સિંધીયા સાથે સંધિબંધન, સિંધીયાનું મંથાન, મેવાડનો રાજ્ય ક્ષય, વિદ્રોહી સરદારોનો રાજ્યવશ્યતા સ્વીકાર, મદવાર જનપદની ક્ષતિ, રાણાનો યુગ્મવધ, રાણા હમીરનું સિંહાસનારોહણ, રાજમાના અને અમર વચ્ચેનો વિવાદ, અમરનું મહાચરિત, મરણ અને ચરિત્ર વર્ણન, મેવાડ રાજ્યની ક્ષય પ્રાપ્તિ.

વસ જાય છે દિવન આવે છે. પણ જે દિવસ ગયો છે. તે દિવસ ફરી આવતો નથી. જે શાન્દીય પૂર્ણ ચંદ્રના મધુર હાસ્યનો આપણે એક વાર આનંદ ઉપભોગ લીધો તે પૂર્ણ ચંદ્ર ફરી અનેકવાર એવામાં આવ્યો અનેકવાર તેની જ્યોત્સ્નાનો ઉપભોગ લીધો, પણ જે ચંદ્ર પહેલાં જ્યેષ્ઠ તે ચંદ્ર તો મહાકાળને ખાટે ગયો. તે ચંદ્રને ફરી આપણે જોયો નહિ. તેને ફરી જોયો નહિ, તેનું કારણ એટલું કે તેનો તે દિવન ફરી આવ્યો નહિ. ફરી આવશે એવી પણ આશા ગભાતી નથી. પણ જ્યોત્સ્નાથી જીવ હોય ત્યાં સુધી જીવન તો પિણી આશાને કોઈ ઊંચી શકે છે. જાનવ આશાનું પ છે, આશાજ આ કણ જગુર જીવન પ્રમૂતનું જૂત છે એકવાર તે જૂત ખમી પડે તો જીવન પ્રમૂત અનંત કાળ સાગરમાં ખમી પડે છે. આશા જાનવની પ્રધાન નિયંત્રી છે. પણ જ્યોત્સ્ના આશાનો ઉપાદેશ છે, જેને ગભાવ નથી, તેને આશા નથી. તેનું જીવન જડ અને ઉત્પાકડીનું

છે, અભાવ આશાનો ઉત્પાદક ખરો પણ તે આશામાંથી વળી અભાવનું પ્રકૃત જ્ઞાન ઉત્પાદિત થાય છે.

તેઓના નૃશંસાચરણે મેવાડનો અંતઃસાર મુન્ય થઈ ગયો. મેવાડનો રાજા અર્ધરહિત થઈ ગયો. તેણે રાઠોડ કુમારી સાથે વિવાહ કર્યો, દ્વિતીય રાજસિંહના પરલોકવાસ ઉપર મેવાડનો ચિરંતન ઉતરાધિકારિત્વ નિયમનો સંપૂર્ણ વ્યભીચાર થયો, ત્યારપછી તેનો કાકો રાજસિંહાસને બેઠો, તેનું નામ અરિસિંહ ઇ. મ. ૧૭૬૨ [સં. ૧૮૧૮] માં અરિસિંહ પોતાના ભત્રીજાના સિંહાસને બેઠો. તે અત્યંત ક્રોધન સ્વભાવ હતો. જગતસિંહના અપભ્રંશ અને પ્રતાપસિંહ તથા રાજસિંહના અકર્મ-કૃત્યે મેવાડ રાજ્યની દીનાવસ્થા તો થઈ ગઈ હતી. તેમાં હાલના રાણાના ક્રોધન સ્વભાવથી અને અદમ્યપ્રકૃતિથી મેવાડમાં એક મહાન અનર્થ થઈ પડ્યો, તે મહાન અનર્થથી રાજ્યમાં વિશ્વંશ થઈ ગઈ, જેથી કરી મેવાડને અર્થનું તુકશાન થયું પણ મેવાડની હદને કાંઈ હાનિ પહોંચી નહિ. પંચોળી મત્રીઓની ચતુરતાથી અને સેતારારાજની દુહભક્તિથી મેવાડની ચતુર્દિશાની સીમામાં તુકશાન નહોતું. મેવાડના સરદારોએ વિદ્રોહ કરી, પ્રતાપસિંહને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે તેના કાકા નાથજીને સિંહાસને બેસારવા નિશ્ચય કર્યો. તે વિદ્રોહ બંધ પાડવાને હુકામ હોલકર મુલહરરાવ આવ્યો, મહારાષ્ટ્ર રીતિને અનુસરી ચતુર હોલકરે મેવાડનો કેટલોક પ્રદેશ હસ્તગત કર્યો.

તેજસ્વી રજપુતોએ, પોતાના રાજાને મરાઠાની સામે થવામાં સંપૂર્ણ અસમર્થ જોઈ તેને પદચ્યુત કરવા મહેનત કરી, મેવાડની કાયમની ઉતરાધિકારિત્વ પ્રધાનો વ્યભીચાર થવાથી મેવાડનું અનિષ્ટ થયું. મેવાડના રાજસિંહાસને બેસવાનું સામર્થ્ય અને સત્વ અરિસિંહમાં નહોતું. ઘણા ખરા સરદારો તેની ઉપર પ્રજાની નજરે જોતા હતા. અરિસિંહ શુદ્ધ સ્વભાવનો હતો. તેનામાં રાજ્ય યોગ્ય ગુણ નહોતો. અરિસિંહને પદચ્યુત કરવા સરદારોએ પ્રયત્ન કર્યો. રતનસિંહ રાજ્યસિંહાસનનો ખરો અધિકારી છે એમ તેઓએ ઘોષણા કરી.

દિપ્રાગોત્રમાં પેદા થયેલ વંશતપાળ નામનો એક આશામી, અપનૃપતિનો દીવાન નીમાયો, ત્રીજી વારમા સેકામાં તે આશામીનો પૂર્વ પુત્ર દિલીનગરીમાંથી સમરકેસરી સમરસિંહની સાથે મેવાડમાં આવ્યો. તેની અગાઉ તે ભારતવર્ષના શેષ ચક્રવર્તી રાજા પૃથ્વીરાજની સલામાં એક જગીર પદવીએ હતો. મેવાડના સરદારોએ અરિસિંહની પદચ્યુતિ માટે ત્રિધીયાની સહાય માગી, અરિસિંહની પદચ્યુતિના બદલામાં તેઓએ પચીસલાખ રૂપિયા આપવાનો ઠરાવ કર્યો.

મેવાડના આ પ્રચંડ વિપ્લવકાળે એક પ્રચંડ રજપુત વીર રાજસ્થાનની રંગ ભૂમિમાં પેદા થયો, તેનું નામ જલમસિંહ, જલમસિંહે રાજસ્થાનમાં જે અદભૂત

વ્યાપારનો અભિનય કર્યો છે તે સાબળી હરકોઈ માણસ તેના વીરત્વની પ્રશંસા કર્યા વિના રહે તેમ નથી, મેવાડ હેત્રમાજ તેની રાજનીતિનું પ્રમુખ ધ્યુ, અમર જો કે આ સ્થળે તેની જીવનીની આલોચના અયોગ્ય છે, તોપણ મેવાડની રાજમૂર્તિમા તેણે જે અઘોરિક કાર્ય કર્યા છે તેથી તેની આલોચના કઠ્ઠી થોડી થઈ છે.

મધુસિંહને અબનના સિંહામને બેસારવા માટે ઇસ્કરીસિંહની સાથે રાણા જગતસિંહનો જે લયકર સંઘર્ષ થયો તેણે જ જાતનમિહના ભાવી મહત્તની પન્થિતનું દારૂ ઉઘાડ્યું તે મમયે તેનો પિતા કોટાના માસન કતૂત્વે નિમાયો હતો. પ્રતીયોધ લેવા માટે ઇસ્કરીસિંહ સિંધીયા સાથે મળી જઈ જે સમયે કોટા રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો તે મમયે જાલમમિહનો બાપ જાલમમિહ સાથે કોટામાં રહેતો હતો. તે સમયે મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિઓ સાથે તેનો પ્રથમ વાર્તાલાપ થયો તે આલાપ પરિચયથી તે મહારાષ્ટ્રીય લોકોનું નીતિ કોશલ જાણી ગયો, અને તે નીતિના અનુસારે તેણે પચાસવર્ષ કામ કર્યું, તોપણ પોતાના રાજનો અનુમહ ખોઈ જાલમસિંહ કોટાથી દૂર થયો છેવટે આઘ્ય મેગવા તે રાણાની પાસે આવ્યો. તેની જ્ઞાનબુદ્ધિ અને કાર્ય કુશળતા જેથી રાજાએ તેને પોતાની સરદાર શ્રેણીમા ફાળવ્યો કર્યો તેને કેટલીક ભૂમિવૃત્તિ આપી, જાલમસિંહના પરામર્શના અનુસારે મહારાષ્ટ્ર મેનાપતિ ગુપ્તેશ્વરજી અને હોલામીયા, પોતપોતાના દળ સાથે મેવાડમા આવ્યા. ગલાએ પ્રાચીન મત્રી પચોળીને મત્રીપદથી દૂર કરી ઉમજી મહેતાને મત્રીપદે નીમ્યો. જે મમયે એટલે નવત્ર ૧૮૦૪ (ઈ સ ૧૭૬૮) મા માધોજી નિધીઆ ઉજ્જયિની નગરીમા હતો તેની મદદ મેગવાવની આશાએ મેવાડના નરદારો તેની પાસે ગયા નહીં પહેલા જ્ઞાનમિહ તેની પાસે ગયો. રાણા અરિસિંહનો આડબં નિર્ણય થયો.

ગલા અરિસિંહને માધોજી સિંધીયાની તૃહાય ન મળી છેવટે તે પોતાનું સેનાદળ વધી તે અપનૃપતિના નનવેત જાગને અટકાવવા આગળ વધ્યો. સાલશ્વ સરદાર શાપુરજી ખુનેવારજી, જીવનમિહ અને મહારાષ્ટ્રીય સેનિકો રાણાનીમદદમા ઉતર્યા, તેઓ નવજાએ એકકા થઈ માધોજીની નેના ઉપર પ્રયત્ન વેગે હુમલો કર્યો. જોતા જોતામા જન્ને પશ્ચિમ દેશ પુલ્યા રાણાના સેનાદળે અરીમ વિક્રમે, મામાવાજાના લગ્નને વિરાતિત કરી દીધું. માધોજી અને તે અપનૃપતિ, પલાયન કરી ગયા તેઓ ઉજ્જયિનીમા આવ્યા ત્યાં આવી તેઓ નવી નેના કનવાની ગોડવણમા રધા મેરી સેનાડબી કરી તેઓ લડાને દટાવ થયા તેઓએ જ્ઞાપુત સેના ઉપર હુમલો કર્યો વિજયી રજપુતોએ વિજય મદે મત ધઈ જોયુ નહિ, જે દુર્ઘર્ષ માધોજી તેઓને છોડે તેઓ નથી. માધોજીનું સ્વસ્થ લયકરનાં વાગી ઉડ્યું, રજપુતો મમકિત અને વિરિનત થયા, રાણાની સેના ઉપર માધોજી લયકર રીતે

પડ્યો. સાહુધ્રાપતિ, શાપુરપતિ, અને યુનેવારપતિ રણક્ષેત્રમાં પડ્યા. બલભસિંહ પણ વિષમ રીતે જાજી થયો. તેનો ઘોડો રણક્ષેત્રઉપર કતલ થવાથી તે યુદ્ધરથબધી પલાયન કરી શક્યો નહિ, એટલે કે દુરુમનોએ તેને કેદ કર્યો, દુરુમનો તેની સાથે સંભાળથી વત્યા ઝંખકણ નામના પ્રસિદ્ધ સદાશય મહારાષ્ટ્રીય સરદારે તેની સાથે અત્યંત સદલાય રાખ્યો. તે ઝંખકણ પ્રસિદ્ધ ઝંખકણનો જન્મદાતા. પરાજીત અને અપમાનિત રજપુતો ઉદયપુરમાં પલાયન કરી ગયો.

વિજયી મહારાષ્ટ્ર લોકોએ ઘોડા સમયમાં મોટી સેના તૈયાર કરી ગિરિ-માર્ગમાં પેસી, ઉદયપુરનો ઘેરા દાડ્યો. રાણા નિરાશ થયો. રાણાના ઠાઈ મદદગાર રહ્યા નહિ. રાણા પાસે લડાઈની સામગ્રી નહિ. જે કેટલાક વીરો, તેના પક્ષમાં હતા. તેમાંથી ઘણા ખરા ક્ષિપ્રાતીરે યુદ્ધમાં પડ્યા. હવે રાણા શું કરે! એક માત્ર સાહુધ્રાનો ભીમસિંહ તેના પક્ષનો મદદગાર વીર હતો. રાણાએ નગરની રક્ષાનો ભાર તેના હાથમાં સોંપ્યો. સાહુધ્રા પતિ ભીમસિંહ નગર રક્ષણ માટે નીભાયો, વળી રાણાએ તેને સેના નાયકના હોદ્દા ઉપર નીર્યો. વીરવર જયમદલના વંશધર રાઠોડ બેદરે પતિની સાથે સંકટકાળે રાજા અને નગરનું રક્ષણ કરવા ભયંકર કાર્યક્ષેત્રમાં તે ઉતર્યો. પણ માત્ર એક પુરૂષના કઠોર ઉદ્યમે અને અધ્યવસાયે સઘળી દિશાઓ જળવાઈ રહી. તે પુરૂષનું નામ અમરચંદ.

અમરચંદ બારાયાએ વણિક કુળમાં જન્મ લીધો હતો. તે મેવાડના મંત્રીપદે નીભાયો હતો. તેના જેવા ડાહ્યા અને પારદર્શી મંત્રી, આ જગતમાં જે ચારજ મળી આવે તેમ છે. સ્વર્ગીય રાણાના શાસનકાળમાં મેવાડમાં જે મહા અનર્થ ઘટ્યો, તે મહા અનર્થને અમરચંદે ટોકી નાંખ્યો. ટુકામાં તે મેવાડનો એક સ્તંભ હતો. અરિસિંહના શાસન કાળમાં મેવાડના ઘેર અંતર્વિપ્લવના સમયમાં અમરચંદ પોતાના મંત્રીપદથી વિચ્યુત થયો હતો, જે દીવસથી તે પદવ્યુત થયો તે દીવસથી મેવાડમાં અનર્થ ઘટવા લાગ્યા. તે દીવસથી અસંખ્ય આક્રમકો આરે દિશા તરફથી આવી મેવાડને ભય પમાડવા લાગી. સરદારો સાથે વિવાદ મંડાણો. મહારાષ્ટ્રીય લોકોએ ઉત્પીડન કરવું શરૂ કર્યું. તેના ઉપર વળી અરિસિંહનું રૂઢ આચરણ. એ સઘળા અનર્થો મેવાડમાં એકઠા થયા એ સઘળા અનર્થના વૃદ્ધિકાળે અમરચંદે વિદ્વાસ કર્યો જે હવે તેને મંત્રિનું પદ મળે તેમ નથી. અમરચંદ સ્વણાવથી પ્રચંડ હતો. અરિસિંહની જેમ તે અદ્યય પ્રકૃતિવાળો હતો. તે દશ વર્ષે, પોતાનું કાર્ય છોડી ઘેર બેસી રહ્યો. તે દશ વર્ષમાં મેવાડ રાજ્યમાં પુષ્કળ ફેરફાર થયો. જે સઘળા સરદારો અરિસિંહનો પક્ષ છોડી, રતનસિંહના પક્ષમાં ગયા હતા. તે સરદારોના ડેકાણે પગાર ખાનારા સેધવ સનિ-

દે નીમાણા તે નેનિકોએ નાન્યમા અસતોષના બીજ વાળ્યા તેથી કરીને મેવાડનું વીરત્વ અને તેજસ્વિત્વ નાશ પામ્યું, કેટલાક પરદારો નિતપર્ક રહી પોતાના કીલ્લાના દ્વાર બંધ કરી, પોતાના સુબકમા ગહેવા લાગ્યા એ રીતે રાણાની આશા હોય પાની તેનો પક્ષ નબળો થઈ પડ્યો મેવાડની આવી દુર્દશામા દેવવંતે અમરચંદ કાર્યમેત્રમ તતર્યે ઉદયપુરને રક્ષણોપયોગી કોટ કે બાઈ કાઈ નહોતું તેનાથી થોડે દુર કક દરિયામા એકવિગગડ નામનો એક ઉંચો ચૈલકુટ હતો, તે ચૈલકુટ ઉચ્ચપુરનું મધ્યમ દ્વાર હતું તેને કોટથી સંજલવ કરી, તેના ઉપર તેણે ગોડવી દેવાથી ઉચ્ચપુરની મારી ત્યાં થાય તેમ હતું રાણાએ તે કાર્ય કરવામા ધ્યાન આપ્યું એકવિગગડ અનનતળ અને અન્યત દુનરોહ હોવાથી ગણના સઘળા પ્રાચીન નિષ્ફળ ગયા એકવાર ને જાતે તે ચૈલકુટ જોનાને ગયો ત્યાં અમરચંદ સાથે તેની સુલાકાત થઈ તેને અસતોષ દૂર કરવા રાણાએ, પોતાની કમુર કમુવ કરી, અન ચંદે એકલિ હાડનો કોટ તૈયાર કર્યો તેમા તેણે તેણે સુખી રીધી

દુર્દાંત માધાણ સિધીયાએ, ઉચ્ચપુરની ઉત્તર પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશાને ગાઠ ઘેરો ધાર્યો માત્ર દક્ષિણ દિશા તેના થેામાથી મુખ નહી તે પશ્ચિમ દિશાએ ઘેરા નાખી ન શક્યો તેનું કારણ એટલું કે તે દિશાએ ઉચ્ચલાગરનું બહોળું પાણી તેને તેન કરવાને અગમ્ય કરનાર થઈ પડ્યું એ પશ્ચિમ દિશા તરફથી પુગ્વાસીઓ આવવા જવાનો બ્યવહાર રાખતા હતા ઉચ્ચલાગરના ઉંડા જળમા વહાણુ ઉપર બેસી લીવ લોકો પુગ્વાતીઓને જેટલો લેકેએ તેટલો ખોરાક પુરો પાડતા હતા મેવાડના મધ્યમ નગરોને થતું પક્ષનું અવલબન કર્યું રાણાની નધવી સેના, પાગ ન મળવાથી ફરી બેરી તેઓએ નાણાના ગામને બાળી ગણનું ઘોર અપમાન કર્યું એકવાર નાણો પોતાના પ્રાનાદ ભવ નમા જતો હતો એટલામા તે નેધવી નેનિકોએ તેનું કપડું પકડ્યું તેઓના હસ્તથી છુટવા રાણાએ, પોતાનું કપડું જોડી મેચ્યું તેનું કપડું ફાટી ગયું ફાગીમયેક કપડા સાથે તે જળાનખાનામા ગયો નાણાની અવધા પ્રતિદિન નકટપત થઈ તેણે આર દિશાએ વિપદ્ લે" ચુદેવ નાનનો નાણાને એક ઘાઈ ભઈ હતો તે જલો નરદાનેા ઉત્ત ધિમી થઈ જાણા સ દાનેા અપતિ વિષય જોતો હતો આ સકટ કાગના તે નાણાને નત્રણા આપી ' આપ ઉચ્ચસાગરને ઓગળી મડગાદમાં પડાયન કની બાળો ' પણ નાણાએ તેને પરામર્થ પ્રાપ્ત કર્યો નહિ તેને આતુપ્રાચંદને પુછ્યું, તુ દારે જવાળ આપ્યો જે હાવ જે ઉપાય ચોજશો તેથી અમગળની સલાવના છે, અનરચંદને બોલાવો" અમરચંદને બોલાવ્યો, તે સકટનો દુ નહ ભાગ તેના હસ્તના સોપાનો તેણે ક્યું "આ હ સહ જીવ નહણુ કરવાની કોઈની આકાશ્ય યેવ નહિ અને

મારી પેણ આંકાક્ષા નથી. મહારાજને અવસ્ય વિદિત છે. કે મેવાડ રાજ્ય ઉપર કેટલી ઘોર આપત્તીઓ આવી પડી છે. વળી મોટી વિપત્તિઓ પડતી જાય છે. હવે એવી અસાધારણ આપત્તિઓ દૂર કરવા માટે ઉપાય યોજવા પડશે. ક્ષણકાળ મુંગો રહી અમરચંદ કૂરી બોલ્યો “વળી મારા ચરિતનો એક દોષ છે જે દોષ મહારાજ જાણે છે. જે દોષ એ છે જે માડું હૃદય કોઈના શાસન આધીન થાય નહિ. હું જ્યાં હઉં ત્યાં કર્તા થઈને રહું. જે હું કડું તેના ઉપર બીજા કોઈની ખુદ્દિ આલવા દઉં નહિ. કોઈ મંત્રીને અને પરમર્ષી દાતાને હું ગણકાડું નહિ. આપનો ખજાનો ખાલી. સૈનિકો વિદ્રોહી થયા. ખાંધ સામગ્રી ખારચાઈ ગઈ. એવી અવસ્થામાં આપ જો મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો હું કામ કરું. રાણાએ ભગવાન એકલિંગના શપથ ખાઈ કહ્યું, “તમારી સઘળી વાસના પૂર્ણ થાયો. તમે જે બોલ્યા છે તે પાળવામાં આવશે. જે તમે આહરો તે હું આપીશ. નવી સેના સંગ્રહ કરી અમરચંદ શત્રુ ઉપર પડયો.

અપનૃપતિ રતનસિંહે રાણાની ખાસ જમીન હસ્તગત કરી ઉદયપુરના ઉપત્યકા પ્રદેશમાં પ્રવેશ કયેઈ, પણ સિંધિયાને પ્રતિજ્ઞામાં કહેલા નાણા આપવાને તે અસમર્થ હોવાથી તે મહા સંકટમાં પડ્યો. ચતુર મહારાષ્ટ્રીયના પક્ષમાં એ અમૂઢ્ય અવસર હતો. તેણે અમરચંદ સાથે સંધિનો પ્રસ્તાવ કયેઈ. અને તેને કહી મોકલ્યું જે જો તેને તે સત્તરલાખ રૂપૈયા આપે તો તે રતનસિંહને છોડી દે, અમરે તે પ્રસ્તાવ કમુલ કયેઈ. સંધિબંધનની તૈયારી થઈ. વળી સિંધિયાએ અમરને કહેવગળ્યું જે વધારે બીજા વીશ લાખ રૂપૈયા હોય તો સંધિ ધાયતેમ છે. એ વાત સાંભળી અમરસિંહનું શરીર કોપથી જળી ગયું. તેણે તે સંધિપત્ર ફાડી નાંખ્યું અને તેના કાકાને વિશ્વાસઘાતક મરાઠા પાસે મોકલ્યા.

વિપદ વૃદ્ધિની સાથે તેની સાહસિકતા અને તેજસ્વિતા વૃદ્ધિ પામી. સૈંધ વિસેન્ય વિશ્વસ્ત રજપુત ગરદારો વીગેરેને એકઠા કરી તેણે તેઓને સઘળા વિષય સમજાવ્યો. તે એક મોટો સંઘવજ્ઞ હોતો. જે વાગ્મિતા, માનવના હૃદયના અંત-સ્તળ ને સ્પર્ષ કરે. તે વાગ્મિતાથી અમરચંદ વિગિનૂત હતો. તેની તે વક્તવ્યતાએ મુઘળાં સૈનિકોને અને સરદારોને મત્ત કરી દીધા. તેનો ઉત્સાહ વધારવા તેણે તેઓને અનેક રતનમંડિતહાર અને મોક્ષિતક માળા આપી. જે અલંકારો ભંડારમાં નિરર્થક પડેલ હતાં. તેનાથી સૈંધવી સૈનિકોનાં અસંતોષનાં કારણ દૂર થયાં. તેઓ સહુ રાણાની પાસે સલામથળે ગયા. રાજસભામાં જઈ તેઓનો અધિનાયક આદિલ બેગ ખીરગંભીર સ્વરે બોલ્યો, મહારાજ! અમે અનેક દિનથી આપનું નિમક ખાઈએ છીએ, અને આપના પશ્ચિમ રાજપરિવારમાંથી અશેષ અનુગ્રહ પામીએ છીએ. આશુએ આપની પાસે શપથ લઈ કહેવા આવ્યા છીએ જે હવે અમે આપનો

ત્યાગ કર્યું નહિ. આજ ઉદયપુરજ અમારી માતૃશ્રમિ, ઉદયપુર સાથેજ અમારા જીવનનો હિસાબ થાયો. અમે હવે પગારને ચાહતા નથી. અમારી ખાધ સામગ્રી ખુટયો ત્યાં અમે પથ્રુ માંજ ખાઈશું, તેના વાક્યો સાંભળી રાણાની અંખમાંથી આંસુ પડય, આજ પાવાણુનું હૃદય ગળી ગયું, વજમાં યત્નનો અનુભવ થયો. તેને રોતો બેઠું સંધરી સેનિકો અને રજપુત સેનિકો ઉન્મત્ત થઈ જ્યનિનાદ કરવા લાગ્યા. તેઓનો જ્યનિનાદ હુન્નચાર સિંધિયાના કહે પહોંચ્યો. તેઓએ સંધિયાના લક્કર ઉપર ગોગાનો વરસાદ વરસાવ્યો. સિંધિયાના હૃદયમાં ભયનો અને આશંકાનો મંચાર થયો. છેવટે પ્રથમ થયેલ સંધિગ્રંથન કરી દેવા તેણે પ્રાર્થના કરી, આ સમયે જય મેળવવાનો અમરચંદનો ઉપયુક્ત અવસર હતો, તેણે ચતુર મહારાષ્ટ્રીયને કહી મોકલ્યું જે છ માસના ઘેરામાં જેટલો અમારે ખર્ચ કર્યો પટેલ છે તે સઘળો તમારી પામેથી લેવામાં આવશે તેમ કરશ તમારી સંમતિ હોય તો સંધિ કરી શકું છું, નહિ તો યુદ્ધ માટે તૈયારી ” ચતુર સિંધિયો આજ રજપુતની આતુર્ય બળમાં પડ્યો. છેવટે તેણે સંધિ કર્યો. સં. ૧૮૫૧ માં સિંધિયાનું લાન્ડગગન ક્રેદાચ્છન થઈ ગયું. સં. ૧૮૨૬માં ઉદયપુર હુર્ધ્વ સિંધિયાના આક્રમણથી છુંડું થયું. તેથી મેવાડનો ક્ષુદ્રપ્ર પ્રદેશ રાણાના હાથથી સ્ખલિત થયો. ઈ. સ. ૧૮૧૭ના બનુઆરીની તારીખ ૧૦ મીએ બ્રીટીશમિંડની માથે રાણા બીમસિંહે જે સંધિ બાંધ્યો હતો. તે સંધિનો વિષય, આ રાજ્યમાં ઉત્થાપિત થયો. પણ બ્રીટીશસિંહે તે ઉપર કણ્ઠપાત કરી, કોઈ રીતની નિષ્પત્તી કરી નહિ.

વીરવર અમરચંદની પ્રચંડ વીરતા, મહારાષ્ટ્રીય લોક મહન કરી શક્યા નહિ, જે દિવસે તેઓ ઉદયપુર છોડી નવગા બીજા પ્રદેશમાં જવા નિસ્રયા. તે દિવસે અપતૃપતિ ગનનિંદની આશા લતા તુટી ગઈ. તેનું કષાણ કુટયું. પારકાના મહાપ્રધી અને આનુકુલ્યથી તેણે જે નગરો કીટલા વીગેરે જીતેલ હતા. તે સઘળા કમે કમે, તેના કમજામાંથી સ્ખલિત થયા. રાજનગર, ગયપુર અને અંતલા વીગેરે સઘળા રાણાના હાથમાં આવ્યાં. રાનનિંદનો ત્યાગ કરી અનેક વરસાદે ઉદયપુરમાં આવ્યા. ત્યાં તેઓ રાણાનો અનુગ્રહ અને ભૂમિવૃત્તિ પામ્યા. રાનનિંદની સહાય તુટી જવા પામી. માત્ર દેલામંત્રી વીગેરેએ તેનો પક્ષ પકડી રાખ્યો. એ સઘળો વાદ વિષંવાદ જલ્દીથી પ્રશમિત થયો નહિ. છેવટે સં. ૧૮૩૧ માં રાનનિંદના પક્ષના ત્રણ મજાદોએ તેનો પક્ષ છોડી રાણાનો પક્ષ પકડ્યો.

વાસંતિકે મૃગયા કરવાનો રજપુતોમાં મહોત્સવ-પણ તે, મહોત્સવ, વ્યાપાર મેવાડના પક્ષમાં અનેકવાર, અનિષ્ટકર થઈ ગયો છે. મેવાડના ત્રણ રાજાઓએ મહોત્સવમાં પ્રાણ બોધ્યા છે. એ વાસ્તવિક મૃગીયામાં રાણી અને રાવ એકઠા થાય તો બેમાંથી એકનું તો મરણ થાય છે. અરિસિંહ મૃગયા વ્યાપારમાં લિપ્ત થયો. મૃગયા પુરી કરી, રાણી પોતાને ઘેર આવતો હતો, એટલામાં હારવંગીય રાજકુમાર અણતમિંહે પોતાના ઘોડાને રાણી તરફ દોડાવી હાથના તીક્ષ્ણ લાલાથી તેને વીંધી નાખ્યો. બાણવિદ્ કેસરીની જેમ રાણીએ અણતમિની સામે જોયું, અને કઠોર સ્વરે કહ્યું “અરે! હાય! તે આ શું કર્યું?” રાણી મૃત્યુપાત થઈ ઘોડા ઉપરથી પડ્યો. એટલામાં ઇંદ્રગઢના પાંખડ મરદારોએ આવી “તેનું મસ્તક ખંડિત કર્યું. હારવંગીય મઘણા રજપુતો અણત ઉપર પુષ્કળ નાખુગ થયા.

“એમ કહેવાય છે જે મેવાડના મરદારોની ઠક્કેરલીથી છુદી રાજકુમાર અણતે આ અકર્મ કર્યું. મરદારો અરિમિંહે ઉપર ઘણા નાખુશ હતા. તેઓ તેના ઉપર હૃદયની લલિત અને નિષ્ઠા રાખતા નહતા. જે માહુખા મરદારના ચિતાએ રાણાના સ્વાર્થનું સંરક્ષણ કરવા, ઉજ્જવળના યુદ્ધમાં જીવન આપ્યું હતું. રાણીએ તેને એકવાર બોલાવી કહ્યું જે તમે રાજ્યથી દૂર થાઓ. માહુખા મરદાર વળાહત થયો. રાણાના આકસ્મિક અમતોષ અને કઠોર આદેશનું કારણ પુછી તેણે વિનીત વચ્ચે તેની ક્ષમા માગી. પણ રાણી શાંત થયો નહિ. તેણે તે મરદારને ગંભીર સ્વરે કહ્યું, તું જે મારા હુકમનું પાલન નહિ કરીશ તો તારું માથું છેદીશ. નિરૂપાય થઈ માહુખા મરદારે રાણાનો હુકમ પાળ્યો. જતી વેળાએ તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો, “હું તો જ્યાંને સંમત થયો ખરો પણ તેથી આપનું અને આપના પરિવારનું અનિષ્ટ થયો, સગદારના વચન વચાર્થ નીવડ્યાં.

રાણાની તે હત્યાના સમયમાં અધમ પુરૂષ મરદારો અને બેનિકો અરિમિંહે હતું શમ છોડી આજ્ઞા ગયા. રાણાની એક ઉપપતિ ત્યાં હાજર હતી તેણે રાણાની અંત્યેષ્ટિ કીધા કરી ઉદ્ગ્રસ્ત ચંદન કાષ્ઠ દ્વારાએ તેણે એક ચિતા તૈયાર કરાધી. ઉપપતિનો મૃતદેહ બોળામાં લઈ, તે પ્રચંડ ચિતાનળમાં પેડી. સંમુખે એક વંદ વૃક્ષ હતું. સહમરણોત્સુક ઝીંએ, તે વંદ વૃક્ષને માફી રાખી ઉપપતિના હંતાને અભિશાપ આપી બોલી, વનસ્પતિ, તું! સાક્ષી છે. જે સ્વાર્થ માધન કરવા માટે વિશ્વાસ ધાતકતા કરી. પ્રાણ મારા પ્રતિની જે પાખડીએ હત્યા કરી છે, તે પાખડીનું અવગિએ માસમાં ગળી પડશે.

રાણી અરિસિંહ જે પુત્રને લાગે રાખી સ્વર્ગવાસી થયો. તેમાં પહેલાનું નામ હમીર અને બીજાનું નામ લીમસિંહ હતું. સંવત ૧૮૨૮ (ઈ. સ. ૧૭૭૨) માં હમીર જૌરવહીન મેવાડના સિંહાસને બેઠો. હમીરની ઉમર, તે સમયે

બાર વર્ષની હતી. તેની માએ રાજ્યકાર્ય સંભાળવાનો ભાર પોતાના હાથમાં લીધો. આજ મેવાડના અનેક અનર્થ એક કેંદ્રી ભૂત થઇ ગયા.

તે રાજાની દારૂ છુટકાંસાવાળી હતી. મહાકવિ ચંદબારોટના કહેવા પ્રમાણે આજ મેવાડનો અધઃપાત અનિવાર્ય એ ભયંકર સંકટકળમાં સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષે પેદા થઇ. અનર્થ ઉપર અનર્થ આણી દીધા. ચંદાવત અને બક્તાવત રજપુતો પરસ્પરના વિદેશી હતા. આજ મેવાડની અધઃપાતવાળી અવસ્થામાં તે બન્ને રજપુત જાતો પોતપોતાના પ્રાધાન્ય માટે લડવા લાગી. શત્રુતાવત સરદારે રાજમાતાની નીનિતું અવલંબન કર્યું. પૂર્વે અપમાનિત થયેલ સાહુબ્રા સરદારે અરિસિંહકેલ અપમાનનો બદલો લેવા સ્વર્ગીય રાજાની રાણીના વિરૂધ્ધે ખડગ લીધું.

આ ભયંકર સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષથી જે અનજ પેદા થયો. તે અનજથી મેવાડ ભૂમિ દિગ્ધ થઇ ગઇ, થોડા દિવસ રાજ્ય રક્ષા વિનાનું થઇ ગયું. અનુકુળતા પામી. કેટલાક ચોરો, મેવાડનું ધન્ય રત્ન છુટવા લાગ્યા. મેવાડના નિરીહ ખેડુતો ઉપર અત્યાચાર શુભરવા લાગ્યો. આજ મેવાડની સોચનીય દશા આવી પડી. વસ્તા ઘાટ, પ્રાંગન વીંગેરે લોહીથી ભરાઇ ગયા. રાજરથાનનું નંદનવન સરખું મેવાડ આજ શોકોદ્દીપક કમશાન જેવું થઇ ગયું.

તેજસ્વી અસરની ઉત્તેજનાથી પ્રાત્સાહિત થઇ જે સેધવી સેનિકોએ રાજ ભક્તિનાં વિશેષ લક્ષણો બતાવ્યાં હતાં. તે સેધવી સેનિકોએ આજ અરિસિંહના મૃત્યુ ઉપર, પાશવીવૃત્તિ ધારણ કરી બળપૂર્વક રાજધાનીનો અધિકાર કયે. તેઓએ પોતાના પગાર માટે સાહુબ્રા સરદારને ઘણી પીડા આપી સતાવ્યો. રાજ ધાનીના રક્ષણનો ભાર સાહુબ્રા સરદારના હાથમાં હતો. પોતાનો પગાર મેળવવા સેધવી સેનિકોએ સાહુબ્રા સરદારને તમ્બોહ ઉપર બેસારવાનો ઉપક્રમ કયે. એટલામાં અમરચંદ છુટી થઇ ત્યાં આવ્યો. અમરચંદને જ્ઞેતાં પાપીષ્ઠ સેધવી સેનિકોએ, સાહુબ્રા સરદારને ઓડી દીધો, અમરચંદે, બાળક હમીરના હક્કો જાળવવા સંકલ્પ કયે. અમરચંદ, મનુષ્યનું સરિત શારી રીતે જાણનારો હતો. તે જાણતો હતો જે મંત્રીપદ અનેકનું વાંછનીય છે. અને તેને તે પદ ચઢેલો જોઇ અનેક લોકોના દર્પાનજ સ્વગી ઉઠ્યો. વળી તે રાજકુમારના હક દ્રઢ રાખવા નેટલી ચેષ્ટ કર્યો તે વ્યર્થ જાણે. શાથી કે દર્પાનુ લોક સ્વસ્થ માત્ર છિદ્ર જોઇ તેને ફાલી મોટું કરી દેશે, વળી સ્વર્ધપર અને આત્મભરી લોકો તેના માટે વૃથા અપવાદ બોલશે એટલેકે કોઇ આસામી તેનું સામાન્ય છિદ્ર પણ ચોપી ન શકે તેના માટે અમરચંદે પોતાની સઘળી મીલકતની એક તાલિકા કરી. અને તે તાલીકા સાથે તેણે સઘળી મીલકત રાજમાતાને મોકલાવી. તેનું રૂપ, મોતી, મણિ, રત્ન, રૂપાના માત્રો વીંગેરે સઘળી મીલકત રાજમાતાને

તેણે આપી, અમરચંદ્રુ તે ઉદાર કાર્યે નેધ સઘળા ચમત્કૃત થયા. જેઓનો તેના વિરૂધ્ધે ઇર્ષાનળ પ્રજ્વલિત થયો હતો. તેઓ સઘળા અપ્રતિમ ઘઇ ગયા તે સઘળી મીઠકત લઇ લેવા રાજમાતાએ અમરચંદ્રને અનુરોધ કર્યો. પણ દ્રઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા અમરચંદ્રે તેનો અનુરોધ આદ્ય કર્યો નહિ.

રાજમાતાની દુરાકાંક્ષા અને ક્ષમતાપ્રિયતા પ્રતિદિન વધતી ગઈ. તે અતીવ ભુદિવાળી સ્ત્રી હતી ખરી, પણ તે એક દુસ્ચરિતવાળી સહચરીના કહેવા પ્રમાણે ચાલતી હતી. તે પાપિષ્ઠ સહચરી જે બોલતી હતી તે રાજમાતા કરતી હતી, દુ'કામાં તે પાપિષ્ઠાની સલાહ વિના તે એક પગલું પણ ભરતી નહિ. તે દુસ્ચારિણી સહચરી સી એક નોકર યુવકના કબજામાં હતી. તે નોકર તેને જે કહેતો તે રાજમાતા કરી આપતી હતી.

આવી રીતના પ્રપંચમાં રાજમાતા, અમરચંદ્રનાં દરેક કાર્યે જોવા લાગી, તેણે અમરચંદ્રથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરવું શરૂ કર્યું. તેના પુત્રની સ્વાર્થે રક્ષા માટે અમરચંદ્રે, જે મોટો ત્યાગ સ્વીકાર કર્યો. તેનો તે સ્ત્રીએ એક ક્ષણવાર પણ વિચાર ન કર્યો. દુ'કામાં તેની દુર્વૃત્તિ પ્રબળ થઇ પડી. ચંદાવત રજપુતનું આનુકૂલ્ય મેળવી તે ન્યાયવાન્ અમરચંદ્રનાં દરેક કામ જોવા લાગી, કર્તવ્ય પરાયણ અમરચંદ્ર તેથી અલ્પમાત્ર વિચલિત થયો નહિ, તે પોતાની સેધવી સેનાની સહાયે પોતાના પદ ઉપર દઢભાવે રહ્યો. તેણે દ્વૃષ્ટત મરાઠા લોકોને નગરમાં પેસવા દીધા નહિ, રાજકીય ભૂમિનો કાંઈ પણ અંશ શત્રુના હાથમાં જવા દીધો નહિ, તેનું રક્તમાંસનું શરીર ઇર્ષાળુ લોકોના વિદ્રેષશરે ક્યાંસુધી તે અવિદ્ય રહે ! જેના માટે તેણે સર્વસ્વ છોડી દીધું. તેઓજ તેના બેહુદ પથેપકારને ભુલી કૃતમતાના પવિત્ર મરકે પદાઘાત કરી પિશાચીય માર્ગમાં પગલું મુકી તેનું અલ્પંત અપમાન કરવા લાગ્યા, તેવા આચરણથી કયા સદાચારી પુરૂષનું હૃદય ન કંપી ઉઠે ! અમરચંદ્ર સ્વભાવથી તેજસ્વી હતો, અપમાનનો લેશ ભાગ કે અલ્પભાગ તેના હૃદયમાં સહ્ય થાતો નહિ. પણ તે મંત્રિપદે અભિષિક્ત થઇ અનેક દુરાચારનાં અપમાન, અને વિદ્રેષબાણ સહન કરતો હતો. બાળકે રાજકુમારનો હક ભળવી રાખવા તે અપમાનો સહન કરતો હતો. આજે તે બાળકે રાજકુમારની જનનીને તેણે પોતાના શત્રુ તરીકે ઉઠેલી જોઈ. તે જોઈ તે હારૂણ શોક ઘણા અભિમાન અને રોષથી ઉત્તપ્ત થયો. તોપણ કર્તવ્ય નિષ્ઠ અમરચંદ્ર પોતાના કરણીયથી પરાંગમુખ થયો નહિ, એકવાર તે પોતાના કાર્યાલયમાં બેઠો હતો, એટલામાં દુસ્ચારિણી રામપીયારી તેના સંપ્રુએ આવી ઉભી રહી, તેણે રાજમાતાનું નામ લઇ, કોઈ વિષયમાં ભર્ત્સના કરી, તેજસ્વી અમરચંદ્ર પગથી તે માથા સુધી બળી ઉઠ્યો. તેણે તે પાપિષ્ઠાને ગાળો દઇ પોતાના ઘરમાંથી કહાલી મુકી, મર્મહિત રામપીયારી રાત્રી રાત્રી રાજમાતા પાસે આવી અને સમસ્ત

વૃત્તાંત, અનેક પરિભ્રાણે અનુરૂપ કરી તેણે તેને કહ્યો. તેથી કરી રાજમાતાએ પોતાનું અપમાન ગણ્યું, તે પાલખીમાં બેસી સાલુઆસરદાર પાસે જવાને નીકળી; અતુર અમરચંદના બાણવામાં તે આવ્યું. તે સલામાંથી બહાર આવ્યો. રસ્તામાં તે રાણીનો સંપુષી ન થયે. પાલખીવાળાઓને અને અનુચ્ચંદને મહેલમાં ફરી વળ્યા તેણે આજ્ઞા આપી. કોઈએ અમરચંદની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરી નહિ. પાલખીને અંતઃપુરના દાર પાસે આણી. અમરચંદે રાજમાતાને પ્રણામ કરી ધીરલાલે અને ગંભીરલાલે કહ્યું. દેવી! જ્ઞાનખાનામાંથી રાજમાર્ગમાં બહાર પડી, આપે, ફર જવાનો. જે નિસ્થ કર્પે. તે શું વાજખી કર્યું. તેથી શું, આપના સ્વર્ગીય મહા માન્યપતિનું અપમાન ન થાય! સ્વામીના મૃત્યુ પછી થોડામાં થોડા છમાસથી એક કુંભારણ પણ પોતાના ઘરની બહાર નીકળતી નથી. આપ બુદ્ધિવાળા! છે, આપને હું શું વિશેષ કહું. અમરચંદને આપ આપનો મિત્ર ગણ્યો, અમરચંદ વિશ્વાસઘાતક નથી. અમરચંદથી મહારાજ અરિસિંહના બાળક, પુત્રનું અનિદ્ય યાશે નહિ, આ કણે માફ નિવેદન એટલું છે જે હું આજ એક મોટું કાર્ય સાધવા તત્પર છું, જેથી આપનું અને આપના પુત્રાનું મંગળ યાશે એટલે કે આપ મારા વિરુદ્ધ આમરણ ન કરો પણ મને તે કર્તવ્ય સાધવામાં સહાય કરો. માટે આ નિવેદન આપ આપ કરો! મને હજારો વિનો નહો, પણ હું માફ કર્તવ્ય સાધીશ.

અમરચંદનાં એ સારજલવચનો સાંભળી. ફર હૃદય! આકલ્પરાજ કોઈ રીતનો સંતોષ પામી નહિ. અમરચંદ ન્યાંમુખી બુદ્ધિવંત રહ્યો ત્યાંમુખી, તે રાણીના વિદેષ, નયનથી બચ્યો નહિ. છેવટે ત્યારે તે સ્થાયવાન ધાર્મિક પ્રવર મંત્રી આ લોકમાંથી વિદેષ પાર્યો તે દીવસે જ તે તેનાં વિદેષ નયનથી છુટ્યો. તે દીવસે તે માનવ સંસ્કારની સ્વાર્થપ્રરતાથી, વિશ્વાસઘાતકતાથી અને કૃતજ્ઞતાથી છુટી અનંત સુખના ધામમાં પહોંચ્યો. અનેક લોકો અનુમાન કરે છે જે પાપાચારિણી બ્રાહ્મણને, વિષ્ણુપ્રયોગથી અમરચંદને મારી નાંખ્યો. રાજમાતાની દુરાકાંક્ષા, ધૃરતા અને નિષ્કૃરતાથી અનેકી વાલની સલ્લતા માણમ પડે. છે હોય! મનિવ કેવો નિષ્કૃર, કેવો કૃતજ્ઞ, કેવો સ્વાર્થપર! જ્ઞાનવંત આર કેવી દારણ યંત્રણાનો અધકૃપ. કોમ્પ્રહે છે કે, જ્ઞાનવ પ્રશ્ન કરતા એક જો એક છે. તો કયા શુભથી એક હિંમત પ્રેમ કૃતજ્ઞતા, સ્વાર્થપરતા, વિશ્વાસઘાતકતા, ને એકત્વના પરિચા-યક શુભ હોય અને જો એક આપનો સર્વનાશ કરી આત્મોદર, પૂર્ણ કરવામાં મનુષ્યનું એકત્વ અવિપાદીત થાય, જે દુર્જીત ઉપર પ્રપીડન કરવામાં સમર્થ મનુષ્યનું એકત્વ કહેવાય તો તે એકત્વ પ્રશ્ન અવિનીત ઉપરનું નહિ. તેનો નૃપચત્ર પશુત્વ, અને પિશાચત્વનું એકત્વ ઉદાર હૃદય અમરચંદે પોતાની સાત્ત્વભિ માટે સર્વસ્વ ત્યાગ કર્યું. જે અર્થ માટે આ જગતમાં અનર્થ થાય છે. જે અર્થ

પરોપકાર અને પરાર્થમાં વર્ષરાતો નથી, તે અર્થ તેણે પરોપકાર અને પરાર્થ માટે ઇચ્છ્યો. પણ તેમ કરવામાં અમરચંદને કેવો બદલો મળ્યો ? ઠગલે ઠગલે તેણે, સ્વનતિય લોકોનો વિદેશવન્દિ હાંસીલ કર્યો. તોપણ કર્તવ્યપરાયણ અમરચંદ એક ક્ષણના માટે કર્તવ્યના આંધનમાં પરાસુખ થયો નહિ. છેવટે જેના માટે તેણે આટલાં કષ્ટ અને દુઃખ ભોગવ્યાં, જેના માટે તે લોકોનો વિદેશપાત્ર થયો, તેણે જ પિતાત્વીય ભૂતિ ધારણ કરી નિહિત માર્ગમાં પગલું મુકી વિષા પ્રયોગ કરી, તે મહાત્માનું જીવનષ્ટ તોડી નાખ્યું.

ધણી મહાપુરુષો, સ્વદેશ માટે જીવન ધારણ કરી સ્વદેશીય લોકોની વિસ્વાસઘાતકતામાં મરણ પામ્યા છે. મેવાડની અયોગ્ય અધીશ્વરીએ અમરચંદનાં શુભો ભણ્યા નહિ. જગતમાં જે ત્રણ મંત્રીઓ ઉંચા શુભો વિશુદ્ધ હતા ખરા. પણ તેઓમાંથી કોઈ મંત્રી અમરચંદની જેમ શોચનીય દશામાં પડી આ લોકમાંથી વિદાય થયો નથી. અમરચંદ રાજ્યનો એક પ્રધાન સચીવ હતો ખરા, પણ તે એવી ગરીબ અવસ્થાવળી થઈ ગયો હતો જે તેની અત્યેષ્ટી ક્રીયા પુરવાસીઓના અર્ચથી થઈ, આ ભારતઈતિહાસમાં એક નવું ઉદાહરણ ભારતીય લોકો શુભ ગૌરવની પૂજા કરી બાજુતા નથી.

કુરચરિત રાજમાતાએ ભણ્યા યુન્યા વિના પોતાના પગમાં પોતે કુઆડા માર્યો. અમરચંદનો મંદાર કરીને સમજ હતી જે તેના શાસનમાં કોઈ પ્રતિકુળાચરણ કરશે નહિ. પણ થોડા સમયમાં તેનો તે મનોરથ ભંગ થયો. સંવત ૧૮૩૧ (ઈ. સ. ૧૭૭૫)માં વૈશુ સરદાર વિદ્રોહી ધઈ તેનું શાસન તોડી નાંખવા તૈયાર થયો. વૈશુ એક મેધાવત સામંત હતો. પ્રતિદ્વ ચંદાવતગોત્રની મેધાવત એક મોટી શાખા હીન મુદ્દિરાજમાતાએ મેધાવત મરદારનો પ્રચંડ પ્રતાપ સહન ન કરતાં સંધીયાનું આનુકુલ્ય માગ્યું. ચતુર મહારાષ્ટ્રીય વીરે, મુયોગ પાત્રી, પોતાના દગ સાથે આવી મેદુ-મરદાર ઉપર હુમલો કર્યો.

સિંધીયાએ, રાણાની ખાસ જમીન, જે વૈશુ સરદાર દળાવી પડ્યો હતો, તે લઈ લીધી. તેના વિદ્રોહાચરણના દંડમાં તેણે તેની પાસેથી બાર લાખ રૂપૈયા લીધા. સિંધીયાએ તે ભૂમિ સંપત્તિ, રાજમાતાને આપી નહિ. એવી રીતની ભૂમિ સંપત્તિ પચાવી પડી દુર્દિત મગઠાઓ ક્ષાંત રહ્યા નહિ. તેઓએ ત્યારપછી મેવાડમાં આવી કેટલાક જનપદ હસ્તગત કર્યા. દારૂણ અંતર્વિવાદે ઉત્તેજિત થઈ હમીર, પૂર્ણ વયમાં પદાર્થે ન કરતાં સંવત ૧૮૩૪ (ઈ. સ. ૧૭૭૮)માં આ લોકમાંથી વિદાય થયો.

જે દિવસે, મહારાષ્ટ્રીય લોકો, સર્વ પ્રથમ મેવાડમાં આપતિત થયા. તે

દિવસથી માંડી હમીરના શામનકાગ સુધી મેવાડની ભૂમિનો અને ધનનો લય થયો, તેની સમાલોચના આ સ્થળે ક્યાં વિના ચાલે તેમ નથી. તે કાળ ચાળીશ વર્ષનો હતો એટલા લાંબા કાળમાં નિષ્કુર મરાઠાઓ, પાસવીવૃત્તિમાં દોરાઈ મેવાડની ભૂમિસંપત્તિ અને અર્થસંપત્તી લઈ લીધેલ છે. તેનાં વર્ણન કરવાથી એક મોટું પુસ્તક ચાલે તેમ છે.

મોગલ રાજાઓ સ્વાર્થપર અને પ્રજાપીડક હતા. પણ તેઓ હુદુના સુખ હુખ સામું જોતા નહોતા. તેઓ ભારતવાસીને પોતાની પ્રજા ગણતા હતા. પણ હુદુઈત મરાઠાઓ તેવા નહોતા. તેઓ ભારતવાસી હતા તેપણ શુ થયું. તેઓ ભારતવર્ષના શુભ માટે એક સણવાર પણ વિચારતા નહોતા. મહાવીર શિવાજીએ તેઓને જે મહામંત્રે હીક્ષિત કર્યા. તે મહામંત્રણ તેઓ પાલન કરતે તો તેઓ ભારતભૂમિને મોટા દુઃખમાંથી ઉગારી શકતા. પણ ભારતવર્ષની કઠોર ભવિતવ્યતા. તેથી કરી તેઓએ મહાવીર શીવાજીના મહામંત્રની અવહેલ કરી. તેઓ ચોણિત પિપાસુ પિશાચની જેમ ટોળે ટોળે ચારે તરફ ભટકતા હતા અને લુટ ફાટ કરી દ્રવ્યનો સંચય કરતા હતા. તેઓના એવા પેશાચીક ઉત્પીડનથી મેવાડનો અધઃપાત થયો.

પોંડશ અધ્યાય.

રાણા લીમ, શિવગઢ માંહેલો વિવાદ, રાણાએ કરેલો ભુમિનો પુન-
રાધિકાર, રાણાના સેનાદળ ઉપર અહંત્રયાબાધનું આક્રમણ, રાણાનો
પરાજય, અંદાવત્ સરદારની વિદ્રોહિતા, સોમજી મંત્રીનો વધ, વિદ્રો-
હીઓએ કરેલ ચિતોડનો અધિકાર, રાણાએ માગેલા માધાજીસિંધી-
યાની મદદ, ચિતોડનું આક્રમણ, વિદ્રોહીઓનું આત્મસમર્પણ
બલીમસિંહની મેવાડમાં પ્રભુતા મેળવવાની કલ્પના. અંબજીએ
કરેલ તેના વિરૂદ્ધનું આચરણ, અંબજીના સુબાદાર ઉપાધિ. લાકુબા
સાથે તેનો વિવાદ-વિવાદનું રૂણ-બલિમની જીહાજપુરના પ્રાપ્તિ, દાલ-
કરનો મેવાડ ઉપર હુમલો નાયદ્વારના પુરોહિતનું બંદીકરણ કોતા-
રીયા સરદારનો પરાક્રમ પ્રહાશ લાકુબાનું મરણ, મરાઠા સેનાની
ઉપર રાણાનો હુમલો. બલિમસિંહે કરેલો તેઓનો ઉદ્ધાર, ઉદયપુરમાં
હોલકરનું આવણું અને હોર કર સ્થાપન, સિંધીયાનું આક્રમણ,
કૃષ્ણકુમારીના પાણી ગ્રહણ કરવા માટે રજપુતોમાં વિવાદ અને તેના
માટે રાજસ્થાનમાંયજ્ઞ કૃષ્ણકુમારીનો આત્મત્યાગ મીરખાં અને અજીત
સિંહ. તેઓનું દુરાચરણ. ઉદયપુરસ્થ સિંધીયાની રાજ
સભામાં ખ્રીટીશ દૂતનું આગમન, અપમ.નિત થઈ અંબ-
જીની આત્મ હત્યા કરવા એટલા મીરખાં અને બાપુ
સિંધીયાએ કરેલ મેવાડનું ઉત્સાહન, ખ્રીટીશસિંહ
સાથે રાણાનું સંધિબંધન.

રાણા હમીરના અકાળ મૃત્યુ પછી વરતજ તેનો નાનો ભાઈ લીમ-
સિંહ સંવત ૧૮૩૪ [ખ.સ.૧૮૭૮] માં મેવાડના સિંહાસને બેઠો.
ચાલીશ વર્ષના અંદર ચાર રાજાઓ નાની ઉંમરના મેવાડના સિંહા-
સને બેઠા. લીમસિંહ તેઓમાં એકો રાજા. તે પોતાની ઉંમરના
આઠમાં વર્ષે ભાઈના સિંહાસને બેઠો. લીમ સિંહે એકંદર
પચાશ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. એ પચાશ વર્ષમાં દારૂણ અધઃપાત થયો; મેવાડનું

ભારી અનિષ્ટ થયું. ભીમસિંહે સગીર-ઉમરના વર્ષમાંથી લાયક ઉમરના વર્ષમાં પગલું ચુક્યું. 'સગીર ઉમરનો વર્ષમાં તે, પોતાની માની દેખરેખ નીચે કામ કરતો હતો. રાત્રે સૂતો હાથમાં લેઈ. તે નિસ્તેજ અને નિરુત્સાહ, સ્વભાવ વાળો નીવડ્યો. વળી દુર્ભાગ્યના અકુશ-તાડનથી તેની બુધ્ધિવૃત્તિ હીન થઈ ગઈ. તેનામાં વિચાર ક્ષમતા અને, સમર્થતા, વીરોરે શુભો નહોતા. કેટલાક કુચકી આશામીઓના હાથમાં, પડવાથી તે દારૂ વિપતિમાં આવી પડ્યો. અપનૃપતિ રત્નમિંહનું કળ બળ અગર ભેંકે, હીન થઈ ગયું હતું પણ તે વિદ્યુત્પ થઈ ગયું નહોતું.

ભારતવર્ષમાં અનર્થકર ગ્રહવિવાદે પ્રવેશ કરી. ભારત વર્ષને કમતાકાલ કહી દીધું. તેના અંતર્દાહી ભીશણ અગ્નિએ ભારતવર્ષનું અતરનળ પાણી મળ ગાવી દીધું. સુવર્ણનું ભારતવર્ષ ક્ષમશાન જેવું થઈ ગયું, માર્ગ મારગની, ક્ષમતા પ્રિયતા વાંછનીય, ક્ષમતા પાળવાથી ગાણસંવાદ અને વિવેકને મસ્તકે પગમુકીદે છે. રજપુતોમાં એવી ક્ષમતા પ્રિયતા જેવામાં આવેલ છે. આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ એવાવત રજપુતો રાણાપાંસેથી ઉંચી ક્ષમતા પામ્યા. અંત ૧૮૪૦ [ઈ.સ. ૧૭૮૪] માં તે એવાવત રજપુતો પોતાના કાયમના પ્રતિદ્વંદી શક્તાવત, રજપુતોનાં લોહી પાડવા તૈયાર થયા કેરાવારનો અર્જુનસિંહ * અને આમેતનો પ્રતાપસિંહ - સાહુઆ સરદારના મોટાસગા હતા. એવાવત સરદાર, આસમયે, તે જાને સરદારોના સલાહ લેતો હતો. આ સમયે સુયોગપાત્રી સાહુઆ સરદારે પોતાના પ્રતિદ્વંદી શક્તાવત સરદાર માક્ષમના ભીડી નામના કીલ્લાને ઘેરી પાડ્યો. અને તોપો ગોઠવી તે ચુદ્ધ કરવા તૈયાર થયા.

શક્તાવત રજપુતની એક શાખામાં સંગ્રામસિંહ નામનો એક વીર પુરૂષ પેદા થયો હતો. તે મહાવીર થકી એવાડનું સારી રીતનું મંગળ થયું, તેણે ધીર ધીરે ખ્યાતિ અને પ્રસિદ્ધિ મેળવી. ભીડીરના ઘેરાની પહેલાં સંગ્રામસિંહ, પોતાના પ્રતિદ્વંદી પુરાવત મરદાર માથે એક ઘોર તકરારમાં પેઠો, પુરાવત મરદારનો લાઉઆ નામનો એક કીલ્લો હતો. સંગ્રામસિંહ, તે કીલ્લાનો કબજો કરવાથી બંને વચ્ચે તકરાર ઉઠ્યો, ત્યારે વિજયી સંગ્રામસિંહ પોતાના કુળપતિ શક્તાવત સરદારની મદદમાં આવ્યો. ભીડીરનો કીલ્લો, એવાવત રજપુતો અવરુદ્ધ કરેલો નેઈ. સંગ્રામસિંહ, કેરાવારપતિ અર્જુનસિંહની ભૂમિવૃત્તિ આક્રમણ કરી ત્યાંના સ્વર્ણો દેક્ષિ હસ્તગત કર્યા. ટારોને લઈ તે આવતો હતો. તેવામાં રસ્તામાં

* તેના જાણે અર્જુનસિંહે ભીડીરસિંહ આથે બધી કર્યાં.

તે પ્રસિદ્ધ રજપુત કુળમાં પેદાશ્યો. પ્રતાપસિંહ મરાઠા સાથે યુદ્ધ કરતાં કરતાં મગાના હાથથી દણ્યો.

અર્જુનસિંહના પુત્ર સક્ષીમનિહે તેના માર્ગ રોકી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. બન્ને પક્ષ વચ્ચે થોડીવાર યુદ્ધ ચાલ્યું. પણ સંઘ્રામસિંહની ગતિ ન રોકી શક્યાથી સક્ષીમે તેના ભાણાના પ્રહારથી પ્રાણ છોડ્યા. એ સમાચાર અર્જુનસિંહના કાને ગયા. વિષમ ક્રોધ અને હુલાસામાં તેનું સ્વપ્ન શરીર સળગી ઉઠ્યું. તેણે પોતાનું માથે બંધલું ફેંકી દીધું. અને તે વજ્ર ગંભીર સ્વરે બોલ્યો, ત્યાંસુધી આ વેરનો બદલો નહિ લેવાય ત્યાંસુધી આ માથેબધલું મુકીશ નહિ, તેણે કોઈરીતનો બીજ કરી ઘેરો ઘાલતા કટકમાંથી વિદાયગીરી લીધી. અને કોરાવાર તરફ ગયો. શિવગઢમાં તે પહોંચ્યો. સંઘ્રામસિંહનો ઘરડો બાપ લાલજી શિવગઢમાં રહેતો હતો. રણાન્નતે અર્જુનમિહે તેના તૂર્જનો નિનાદ કર્યો. શિવગઢના લોકો દાવદબ્ધ હરણની જેમ પલાયન કરવા લાગ્યા. શિવગઢ રક્ક વિનાનું થયું. જુદા લાલજી શિવાય કોઈ રણવિશારદ વીર તેમાં રહ્યો નહિ, લાલજીની ઉમ્મર સીતેર વર્ષની હતી. તેની દાદી મુચ્છના વાળ ધુમર થઇ ગયા હતા. તેનાં ગાત્ર ચમ્પેલોલ અને શિથિળ થયાં હતાં. તોપણ તે પ્રચંડ ઉત્સાહે ઉત્સાહિત થઇ તરણવીરની જેમ ખડમ હાથમાં લઇ શત્રુની પાસે આવ્યો. લાલજીની સાથે દળ હતું. બન્ને દળ વચ્ચે સંઘ્રામ થયો, જુદા લાલજી સંઘ્રામ ક્ષેત્રમાં પડ્યો. વિજયી અર્જુનસિંહે, પુત્ર હંતાનો સંઘ્રામસિંહ બાળક મતાનો ને પણ મારી નાંખ્યા, સંઘ્રામસિંહની જુદા મા પ્રાણપતિને બોળામાં લઈ સતી થઇ ગઈ.

કોરાવારપતિ અર્જુનસિંહના આ કઠોર નૃશંભાચરણથી પ્રતિદ્વંદી રજપુત સંપ્રદાયમાં ભયંકર રોધાનજ સળગી ઉઠ્યો. તે કોઈનાથી બોલવાયો નહિ. છેવટે તે પ્રચંડ દાવાનજરૂપે પ્રસરી મેવાડને બાળવા લાગ્યો, જે સમયે રાણા ભીમને. ઇંડરમાં પોતાનો વિવાહ કરવા કેટલાક નાણાં ઉછીકાં લેવાની દુરજ પડી. અદાવત રજપુત પાસેથી શાસનભાર લઈ શક્તાવત રજપુતને તે આવવા, તેણે તેઓએ બોલાવ્યા, અદાવત ઉપર ભીમસિંહનો વિદેધાનજ સળગી ઉઠ્યો. અદાવત રજપુતો આરે તરફ મદદ શોધવા લાગ્યા. તેઓએ કોટાપતિ જાલમસિંહની મદદ માંગી અદાવત ઉપર જાલમસિંહનો વિદેધાનજ બદ મૂળ હતો. શક્તાવત રજપુતો જાલમસિંહના નિકટના કુટુંબી હતા, આથીકે તેઓની સાથે તે વૈવાહિકસૂત્રે બંધાયો હતો. અદાવત રજપુતો ચિતોડમાં રહી રાણાના વિરૂધ્ધે કુચક કરતા હતા.

જે સમયે મેવાડમાં એવી ઘટના ઘટતી હતી, તે સમયે દુર્ધર્ષ માધાજી સિંધીયાની પ્રચંડ પ્રભુતા મારવાડ અને જયપુરમાં વધી પડી. પણ રજપુતોથી લાલજીનાં ક્ષેત્ર સંપૂર્ણ પરાજય પામ્યો. દુર્ધર્ષ માધાજીનો વિપ્રદંત ભાંગી ગયો. રજપુતો સુયોગ પામી, પોતાનું પ્રભુત્વ ઝાંર ફરી મેળવવા તૈયાર થયા.

વિજયીરાઠોડ અને કચ્છાવહનો દાબલો અનુસરી રીશોદીય રજપુતો

પણ સિંધીયા પાસેથી પોતાનો પ્રદેશ લઈ લેવા તત્પર થયા. આસમથ ગિલ-હોટ રજપુતોની પ્રાચીન વીર્યમતા એકદમ ઉપડી. રાણાનો મંત્રી માળદાસ મેતો અત્યંત બુદ્ધિશાળી અને ચતુર હતો. માળદાસનો સહકારી મોહરામ પણ વિશેષ અકકલવાળો હતો. તેઓએ મહારાષ્ટ્ર કીડલા નીમવેહેરા વીગેરે નામના કીડલા કબજે કર્યા. તેમાં ચરાણત થયેલા મરાઠા વિષમ લય પામ્યા. જોડ નામના સ્થાને તેઓએ પોતાનું વીખરાયેલ મેન્ય એકઠું કર્યું પણ તેઓના સઘળા ઉદ્યોગો વિક્ષણ ગયા. રજપુતોએ તેઓને તે સ્થળેથી હાંકી કહાડ્યા. જોડના શાસનકર્તા વિજીત શિવજી નાનાએ વિજયી રજપુતોની અનુમતિ પ્રમાણે નિર્વિખરથી કીડલો ખાલી કર્યો. તે પોતાના કુટુંબ સાથે ખીજા સ્થળે રહ્યો. વળી વૈશુ સરદારના પુત્રોએ એકઠા થઈ દુર્દિત મરાઠાઓને વૈશુ સીંગાળી અને ખીજા જનપદમાંથી કહાડી મુક્યા. મુયોગપાત્રી ચંદાવત રજપુતોએ પણ પોતાની ભૂમીવૃત્તિ રામપુર પ્રદેશ લઈ લીધા. એ રીતે થોડા મમયમાં મેવાડનું હરત સ્ખલિત રાજ્ય થોડા દિવસના માટે જ્યોત્સ્નામે ઉત્સસિત થઈ ગયું. મેવાડનું નિખીડ અધિકાર થોડા મમયના માટે અંતર્હિત થયું. વીરમનવિની મેવાડ ભૂમી ફરી એકવાર હસી ઉઠી. મેવાડના અધિવાસીઓ દુર્દિત મરાઠાની કઠોર એડ્રિમાંથી છુટ્યા.

જ્યોત્સ્ના રજપુતો, મેવાડ અને મારવાડના મધ્ય ભાગમાં વહેતી વીર કીયા નામની નદિના તટે ચંદુનામના સ્થાને એકઠા થઈ પોતાની વિજયિની મેવાડ ખીજા સ્થાને ચલાવવા ઉપક્રમ કરવા લાગ્યા. તેઓની નિર્બુધ્ધિથી તેઓને મધળો ઉદ્યમ નિષ્ફળ ગયો. જયમદોન્મત્ત થઈ, તેઓએ, પોતાની અવસ્થાની માથે જોયું નહિ અને ન્યાયાન્યાયનો વિચાર ન કરતાં તેઓ જ્યાં ત્યાં ખડગનો વ્યાપાર ચલાવવા લાગ્યા, દુર્દિત મરાઠાઓએ સંધિપત્રની અવમાનના કરી, તેઓએ અન્યાય કરી કેટલોક પ્રદેશ છુટ્યા. વીરનારી અહર્યાખાઈના પ્રચંડ બાહુળ્યે રજપુતોની મધળી વેષ્ટા બ્યથા ગઈ. અહર્યાખાઈ હોલકર રાજ્યની રાજ મહીળી. નીમવેહેરા રજપુતોના ક્ષાધમાં ગયેલા જાણી તેના રોપાનગ ઉદ્દીપિત થયો. રજપુતોને જંગી હરાવી નાંખવા, તે અહર્યાખાઈ પોતાની સેના સાથે સિંધીયાના લશ્કર સાથે મળી ગઈ, તેના આદેશક્રમે દુલજી સિંધીયો અને શ્રીલાઈ, પાંચ હજાર સ્વારો માથે વિજીત શિવજીનો ઉદ્ધાર કરવા આવી. તે સેના મુંદી-સર તરફ આવી. શિવજીના તે સમયે તે સ્થળે રહેતો હતો. અવરોધ કરી રજપુતો રાત્રીએના પ્રચંડ બાહુળ્યે દલિત થયા. એટલામાં અહર્યાખાઈની પ્રચંડ સેના ત્યાં આવી ગઈ, તે સેનાએ રાણાની સેના ઉપર અડસિત લાયે હુમલો કર્યો. સંવત્ ૧૮૪૪ના વર્ષના માધ સામ્રની ચોથે, મંગલવારે, બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ થયું.

રજપુતો સતક હોયેલા છતાં મહારાષ્ટ્રીય લોકોનો હૃદયે સહન કરી શક્યા નહિ. છેવટે તેઓ પૂર્ણરીતે પરાજીત થયા. રાણાનો મંત્રી અનેક સામંતો સરદારો સાથે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં પડ્યો. કાનેર પતિ અને સદ્રીપતિ પોતાના મેના દળ સાથે દારૂણ રીતે જખમી થયા.

મંત્રીપતિને આઘાત દારૂણ રીતનો લાગવાથી, તે યુદ્ધક્ષેત્ર થકી પલાયન કરી શક્યો નહિ, શત્રુઓએ તેને કેદ કર્યો. બૈદ શિવાયના સઘળા જનપદો, માધાણ સિંધીયાના હાથમાં આવ્યા, વીરદીપચંદના વિક્રમથી બૈદ માધાણના હાથમાં આવ્યું નહિ. દીપચંદે પુષ્કળ વીરત્વ કરી એક માસ બૈદની રક્ષા કરી, છેવટે, પોતાની તોપો ખંડુકો અને ઐનિક સામંતો સાથે શત્રુનો સેના બૃહદ બેદી, તે મંડળગદમાં આવ્યો ગયો રજપુતોની સઘળી એકા નિષ્ફળ ગઇ.

આ ભયંકર મંઘર્ષીમાં અંદાવત રજપુતો વિના મેવાડના સઘળા રજપુતો, ધ્યાન આપી લડયા હતા, તેથી અંદાવતનો આંતરિક દુરભિસંધિ માલુમ પડ્યો. તેઓ કેમકેમ એટલા દુર્લભનીય થઈ પડયા. જે રાણાનો સચિવ સોમજી અને રાજમાતા, રાણાનો હક રાખવા, દંડ કરવા પ્રાણ આપી એકા કરવા લાગ્યાં. તેઓને શાંતભાવ પકડવા, તેણે, રામખીયારી સાથે સાહુખ્રા સરદારને કહેવરાવ્યું. સાહુખ્રા સરદાર શાંત થયો. તે, પોતાની કમુર કબુલ કરવા ઉદયપુરમાં આવ્યો. ઉદયપુરમાં આવી, તે છળકેમ બોલ્યો. “હું મંત્રી સોમજી સાથે એકઠો મદલ કામ કરવા ઇચ્છું છું” પણ તેની આંતરિક ઇચ્છા એવી હતી જે સોમજીને કૌશાળજળમાં નાખી કાઢી કરવું. સોમજી અત્યંત બુદ્ધિવાળો હતો. પણ મંત્રીની બુદ્ધિથી સાહુખ્રા મરદારના કોળશમાં વ્યાધાત પડ્યો. મંત્રી સોમજીનો ઘાત કરી પોતાની કાર્યસિદ્ધિ કરવા તેણે વિચાર્યું. એકવાર સોમજી, મંત્રાગારમાં પોતાના કાર્યમાં નિર્વિદ્ય હતો એટલામાં કોશગારનો અન્નર્જનસિંહ અને લોદેશ્વરનો સરદારસિંહ તેના મંત્રાગારમાં આવ્યા. મંત્રી સોમજી આદર આપવા ઉભો થયો, સરદારસિંહે તીવ્ર સ્વરે તેને પુછ્યું. “આપે, કયા સાહસથી મારી બૂમિ વૃત્તિ લઈ લીધી, એમ કહેતાં કહેતાં, તેણે પોતાની તીક્ષ્ણ છરી મંત્રી હૃદય ઉપર ઘોંચી દીધી. તે હત્યાથી રાજ્યમાં હાહાકાર થઈ ગયો, રાજકર્મચારીઓ સચકિત રહેવા લાગ્યા. રાણે તે સમયે, મુહૂર્તવા વાડીમાં હતો. સોમજીના બે ભાઈઓ* રક્ષા કરે, રક્ષા કરે, એમ પોકાર મારતા, તે વાડીમાં આવ્યા. હુર્જ

* સોમજીના બે ભાઈ શિવદામ અને સતિ ત્ર્ય સાથે તેના કાકોનો દીકરો જયચંદ હતો તેઓએ, બાલુહન્તાના પ્રાણ નાશ કરી, વેરનો ખદ્દો લીધો. પણ તે રીતનો ખદ્દો સેવામાં છેવટે તેઓ મૃત્યુ મુખે પડ્યા.

અર્જુનસિંહ તેઓની વાંસે પડી, ત્વરિત તેનો જમણો હાથ, સોમજીના મોહથી ખરડાયો હતો. તેની દુઃસ્વાહનિકતા જોઈ સઘળા ચમકિત થયા પણ કોઈ બોલી શક્યું નહિ. કેવળ રાણાએ, તેને વિસ્વાસઘાતક એવું કહી, દુર જવાને હુકમ આપ્યો. સોમજીના જે ભાઈઓને તેનું પદ આપ્યું.

મેવાડના તે સાર્વજનીન વિશ્લેષ કાળમાં રાજા, પ્રજા, ધની અને નિર્ધન વચ્ચે કાંઈ પ્રભેદ રહ્યો નહિ. તે સમયે જે ઉપયુક્ત બગચાખન્ન હતું, તેજ રક્ષણ કરવા સમર્થ હતું. ઉપયુક્ત બગ વીનાના લોકો પાખંડી, લુટારા વિગેરેના અત્યાચારથી પીડાઈ નાશ પામવા લાગ્યા. રાજાઓની અવસ્થા પણ શોચનીય હતી. તેઓ પ્રજાને રક્ષણ કે આશ્રય આપી શકતા નહોતા. રાજાઓ ખુદ આશ્રય માટે ચારે તરફ ભટકતા હતા. દુકામાં પ્રજા સાથે તેઓનો જે સંબંધ હતો તે તુટી ગયો. આવી અકર્મણ્યતામાં રાણાએ, રાજ્યમાં એક મહાઅનર્થ કર્યો. રાણાના સવારો ખડગનો ઉપયોગ કરી નાણું મેળવવા લાગ્યા. વેપારીનો સામાન લુટવા લાગ્યા. વેપારીઓ પોતાનો સામાન લઈ અહિં તહિં નાસવા લાગ્યા, એ પ્રમાણેનું જીવમથી મેળવેલ અને લુટથી મેળવેલ દ્રવ્ય રાણાના ઉપયોગમાં આવતું. આવા બચકર વિશ્લેષથી રાજ્ય અંતઃસાર વીનાનું થઈ ગયું. વળી તેવી અવસ્થામાં દુર્દમ્ય મરાઠાના ટોળાં રાજ્યમાં અવીરુદ્ધ વીગેરેનો અત્યાચાર કરવા લાગ્યા જેથી મેવાડની દુર્દશા વધી ગઈ.

ચંદાવત રજપુતોની વિદ્રોહિતાના હેતુએ રાજ્યમાં મોટો અનર્થ થયેલો જોઈ, રાણો અને તેનો મંત્રી તેઓને રાજ્યમાંથી દૂર કરવા વીચાર કરવા લાગ્યા. તે કામની સિદ્ધિ માટે તેઓએ છેવટે સિંધીયાનું આનુક્રુત્ય માગ્યું. અપ્રનૃપતિ રત્નસિંહની મહાયમમાં ઉતરી જે પાખંડી સિંધીયાએ રાક્ષસની જેમ મેવાડનું લોહી પીધું તે સિંધીયો હવે વિધિ વિરૂધ્ધિ રાણાનો ઉદ્ધાર કર્યા કર્યો. રાણો ખીલકુલ નિર્જીવ હતો, અકર્મણ્ય હતો, નહિ તો મેવાડનો નાશ કરનાર સિંધીયાની મદદ લેવા તે ચામાટે વાસના રાખે. એમ કહેવાય છે જે એવી રીતનો ઉપાય લેવા જીવમસિંહે રાણાને કહ્યું. સિંધીયો તે સમયે પુણ્યતીર્થ પુષ્કર-હદના પવિત્ર તટ ઉપર ૬ મુખશાંતિ ભોગવતો હતો આજસંત દેવમાં પ્રદાન્ય પામ્યા પછી તેણે તેની સેના વિખ્યાત દરાઝી વીર દીવાયેના હાથમાં કસાવટ માટે સોંપી હતી. અસ્ત્રનિપુણ તે યુરોપીય મહાવીરના ઉપયુક્ત શીક્ષણ નીચે મરાઠા સૈનિકો પોતાનું પૂર્વ બગ મેળવવા શકિતવાળા થયા. મેરતા દેવમાં અને મનન દેવમાં તે મહારાષ્ટ્રીય સૈનિકનો પ્રચંડ ઉત્સાહ બગ માટે જગાઈ આવ્યો.

રાણે રજપુતો પુકળ બગ અને અધીક આત્મચાગ બતાવ્યા છતાં પણ

મરાઠાનો વિક્રમાનળ ઝોલવી શક્યા નહિ. છેવટે તેઓ પરાજીત થયા, તેઓના પરાજય ઉપર મહારાષ્ટ્ર વીર સિંધીયાની પ્રતિષ્ઠા રાજસ્થાને ફરી ઉઠીપન થઇ. તેનું ગૌરવ પુષ્કળ ચળકાટથી ચમકવા લાગ્યું. રાણાના આદેશથી જાલમસિંહ મેવાડના પ્રધાન સચીવો સાથે તે પુણ્યસ્થળે આવી પોતાના મનોભાવ તેની પાસે બહેર કરવા લાગ્યો. જાલમસિંહના મુખથી રાણાનો મનોભાવ બહારી સિંધીયાએ જાલમસિંહના કહેવા ઉપર સંમતિ આપી. એ ઘટના સૂત્ર આબદ થઇ રાજસ્થાનના નૈતિક રંગભૂમે જે સઘળા મહામહોપાધ્યાય અવતર્યા તેઓના અદ્ભૂત વિરાનુભાવે રાજસ્થાનના ઇતિવૃત્તમાં એક નવા યુગની અવતારણા કરીદીધી.

જાલમસિંહ, કોટાના પ્રતિનિધિના હુદ્દાએ નિમાયો હતો, એવા ઉચ્ચાપદે દૃઢ રીતે રહી ચારે તરફના વૈરીઓનું ક્ષમન કરવું એ ખરેખર આમાન્ય કાર્ય નહોતું. તોપણ તેણે તે કાર્ય અર્ધીચિન્તકર અને સાધારણ માન્યું. તેના તદ્દયમાં જે એક ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ, ધીરે ધીરે શુભલાને પ્રસાદિત થયો, તેની પરિવૃત્તિના પક્ષમાં કોટાના પ્રતિનિધિનું પદ અતિ આમાન્ય હતું. એ સીમાબદ્ધ પદમાં વિચરણ કરવાથી તેનો તે ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ પૂરણ થાય તેમ નહોતું. તેનો ઉચ્ચ અભિજ્ઞાપ એ હતો, જે મારવાડ રાજ્યનું આધિપત્ય મેળવવું. જાલમસિંહ રાજનીતિજ્ઞ હતો. તે માનવ તદ્દયનો સૂક્ષ્મભાવ કળી લેવામાં પારદર્શી હતો. ને અપૂર્વ પારદર્શિતાના બળે તે સમજ્યો હતો જે હીન જીવન રાણો, તની અભીષિ સિદ્ધિમાં કોઇ રીતનો પ્રતિ-રોધ કરશે નહિ. તેમ થવાથી મેવાડના રાજ્ય સાથે હારાવતી રાજ્ય મેળવી તે બન્નેનો અધિનાયક થાય તેમ હતું. તેની દૃઢ ધારણા હતી જે જયપુર અને મારવાડના રાજા એકઠા થઇ તેનો પરાજય કરી શકે તેમ નથી, જાલમસિંહ જયપુરના રાજાને ખીકણ અને બાયલો ગણતો હતો. મારવાડના સામંતો તેના ઉપર વિશેષ અનુરક્ત હોઇ તેનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો જે તેઓ કોઇ દિવસ તેના વિરુદ્ધે ખડગ ધારણ કરશે નહિ. રાજનીતિ વિશારદ મનસ્વત્તાજ્ઞ જાલમસિંહના વિચારો ઉઠાર હતા. આશાપૂર્ણ ભગવતી સિદ્ધિ વરગા મૂલે ધારણ કરી તેના સમક્ષ ઉભી રહી પણ એક માત્ર સૌભાગ્ય લક્ષ્મીની મુપસન્નતા ન હોવાથી તે વરગાન લાલ કરી શક્યો નહિ, પોતાના હામંત્રની સાધના કરવા તે જે વિશાળ કાર્યક્ષેત્રમાં ફરતો હતો, તે કાર્યક્ષેત્રને તેનો પગ સ્પર્શતથયો. તે પદસ્થિતિથી પડ્યો. જેથકી વીરવર પાછો ઉઠી શક્યો નહોતો.

રાજનીતિજ્ઞ મુચતુર જાલમસિંહે જે આશા પોતાના હૃદયમાં ગૂંથી રાખી તેની પરિવૃત્તિ કરવા માટે તે સુયોગ પામ્યો. પોતાના બળને દૃઢ કરવા તે રાણાએ તેને મોકલ્યો. તે પોતાના સાધના માટે જાલમસિંહે ચારા ઉપર બેસીને તેનું સાધન કર્યું થાય, એ તે પોતાની અભીષિ સિદ્ધિ માટે શક્યતો તેથી ભારતવર્ષનો એક મોટો ઉપકાર થાય, જે મોટો

મોરખો જો, તે બાર વહન કરનામા પુષ્કળ નાણાની આવશ્યકતા હતી એટલે કે નાણાનું પ્રયોગનું નીતિ એટલું બધું નાણું મલકિત થાય, એ ચિંતા જલમ નિહના મનમા ઉદય પામી, તેજે છેવટે નિશ્ચય કર્યું જે બ્યારે વિદ્રોહી લોકો આ પુષ્કળ નાણાનું ઝરણુ છે માટે તે નાણું તેની પાસેથી કઢાવવું તેઓ પાસેથી ચાગડ લાખ ડોઝા લેવા બેઠાએ, તે ચોસઠ લાખ રૂપેઆના પાન લાગ કરવા તેમાંથી ત્રણ લાખ સિધીયાના કાથમા આપવા, બાકીના રૂપીઆ રાજાને આપી દેવા, જેથી તેની નાણાની ખાતી ફર થાય, જલમનિહિ જે તેના લઈ ચિનોડ તરફ આ-થો એજણ ઇંગનીયા તે સેનાનો અધિનાયક થયો સિધીમે પણ પોતાનો જે વેવા માગવાડના પ્રોત્તેશમા આવ્યો જલમ અને અબજ સેના માથે ચિનોડ તરફ અમર થયા તેઓના દુર્ધર્મ નેનિકોથી ઘણા ગામડા ઉજડ થઈ ગયા ઘણા નગરો જલમના રોપાનગમા બળી ગયા મઘાની દુર્દશાની ચીમા ન્દી નહિ, જનમે તે ગામડા અને નગરોના અધિપતિ પાસેથી નાણું લેવાનું શરૂ કર્યું ધીરાજનિહ નામનો એક વદાવત મજ્જાર લીમસિહનો પ્રધાન પરામર્શ આપવા માટે હતો

તે એક અલ્લવમદ અને ટીમ્મતવાળો રજપુત હતો, જે સમયે ઉપર કહેલો મઘર્ થયો ત્યાં ધીરાજસિહ હામીર ગઢના શાસન કરતો નીમાયેલ હતો તેને વિદ્રોહીનો અતર્નિવિદ જાણી જલમનિહિ તેના હામીર ગઢનો ઘેરો ઘાલ્યો છે અઠવાડીયા મુખી બને પક્ષ વચ્ચે સુદ આપ્યું જયપરાજયના ચિન્હ કોઇ પક્ષમા લેવામા આવ્યા નહિ, છે અઠવાડીયા ગયા પછી વિધાતાના કઠાર વિધા નના અનુમારે ધીરાજનિહિનું મેલગચગગન ઘેરાઈ ગયું જયસક્તિ જલમ નિહની અકથાયિની થઈ જલમનિહિ હામીરગઢ લઈ લીધું એ રીતે બીજા બે ત્રણ સ્થળો કળજે ઠરી રાજકીય મેનાદગ કમે કમે ચિનોડતરફ આલ્યું મસ્તામા વસી નામના સ્થળનો જલમનિહિ કમજેકયો વગી, વદાવત રજપુતની ભૂમિવૃત્તિ હતી, સુદક્ષ જનમનિહિ તેનો પણ કળજે કયો વિજયમદોન્મત થઈ તે ઘોડા કાગમા ચિનોડ પાને આવી પડે-થો

ઉન્ન પદવી પામી માણમ, ઘણ કરી વૃથા ગર્વ અને અડધારે વિમૂઢ થઈ જાય છે જે ગણાની મુવાકાત લઈ ખુદ પેશવો પોતાને કૃતાર્થ માનતો હતો આજ માધાજી સીધીઆએ તે રાજાને ચિનોડ મમુએ જોવાને આહુ સી ધીયાનું તે અન્યાયાચરણ જોઈ જલમનિહિ કુળ્લ થઈ ગયો પણ શું કરે છેવટે તે દર્પનગ માધાજીનો દર્પ તોડવા ઉદયપુ-તરફ આલ્યો અન્યાયકનો એટલો દેરકાર ગાર ગર્મિમાની એવી અતિ-મતા જે જે રાણાના દર્શન માટે જુદી જુદી લોકો લઈ બારેશર્વના રાજાઓ ગણા પાને આવતા હતા તે પૂર્વ રાણાને

પુત્ર હાલનો રાણો રાજસિંહાસનનો પરી ત્યાગ કરી મહારાષ્ટ્રીય એક દર્યુના દર્શન લેવા સરીયામ રસ્તે બહાર આવ્યો. રાજધાનીથી કેટલેક દુર રહેલા જે વ્યાઘ નામના મેરૂ સ્થળે રાણાની સિંધીય; સાથે મુલાકાત થઈ, સિંધીયે, રાણાને સંમાન સાથે અવરોધકારી સેનાની પાસે લઈ ગયો. થોડા સમયમાં તે વ્યાપાર સંપૂર્ણ થયો. પણ તે થોડા સામાન્ય વસ્ત્રમાં જે અસાધારણ ઘટના ઘટી. તેથી તિશ્ણ બુદ્ધિ જલમસિંહના અભિષ્ટ સિદ્ધિના માર્ગમાં પ્રતિરોધ થઈ પડ્યો, તેનું લાગ્યગગન કાળગગનજળે સમાચ્છન થઈ ગયું, જે સમયે, સિંધીયો અને જલમ રાણાની મુલાકાત કરી ચિતોડ છોડી આવી. ત્યારે એક માત્ર અંબજી ચિતોડમાં હતો. જલમની તદ્દયાશા અંબજી બાણી શક્યો હતો અગર જો કે જલમે, પોતાનો મનોભાવ સઘળા પાસે પ્રકૃરિત કર્યો ન હોતો, પણ ચતુર મહારાષ્ટ્રીય અંબજીથી તે છાનું રહ્યું નહિ. અંબજીને માલુમ પડ્યું જે જલમસિંહ એક ઉંચી આશા પુરી પાડવા ચેષ્ટા કરે છે. તેને ખાતરી હતી જે જલમસિંહની તે આશા જો સિદ્ધ થાય તો તેના સઘળા મનો-રથ વ્યર્થ જાય તેમ છે. તેને જલમસિંહના નીચે સૈનિકનું કામ કરવું પડે તેમ છે એવી રીતની ધારણાથી તે જલમસિંહની સઘળી ચેષ્ટાઓ વ્યર્થ કરી દેવા ફરતો હતો. પણ તે વ્યર્થ કરવાનો તેને આજ્ઞિત મુખી મુયોગ મળ્યો નહિ. જલમસિંહ અંબજીને બંધુ માનતો હતો. અંબજી અંદાવત સરદાર સાથે જલમસિંહની સાથે કાવતરાં કરવા લાગ્યો. જલમસિંહ બાણતો હતો જે અંબજી તેની સાથે કાવતરું કર્યો નહિ, એવા ઠરાવથી જલમસિંહનો સર્વ નાશ થયો. તેણે પોતાનો અધઃપાત અનિવાર્ય બણ્યો.

સાલુઆસરદાર ભીમસિંહે, અંબજીની સાથે રહી, જલમસિંહની, સામે કાવતરું કર્યું. જલમસિંહ, આજ્ઞિત મુખી અંબજીને પોતાનો બંધુ ગણતો હતો. ઉજ્જનના યુદ્ધમાં મહારાષ્ટ્રવીર અંબજીએ, તેનું જીવન અને સ્વાધીનત્વ રક્ષી તેના ઉપર જે પરોપકાર કર્યો હતો, જલમસિંહ અગર જો કે તેનો બદલોવાળી શક્યો નહિ પણ તે માટે તે કૃતજ્ઞ નીવડ્યો હતો. તે કૃતજ્ઞતાથી તે અંબજીને બંધુ માનતો હતો. જન્મેના સ્વાર્થ રક્ષણ માટે જન્મેનો પરસ્પર સંઘર્ષ ન ધાતતો તેઓનું બંધુત્વ અચળ રહેત. આજ જન્મેના સ્વાર્થ માટે વિપત્ર સંઘર્ષ થયો, એ સંઘર્ષ જલદીથી નિવારિત થાય તેવો નહોતો, તેમાંથી જે મહાગ્નિ ઉત્પન્ન થયો તેથી એક બાજુ સળગી ગઈ. રાણાની સાથે ચિતોડ પાસે જલમસિંહની મુલાકાત થઈ. તે સમયે અંબજી કસ્પિત દુઃખ સાથે બોલ્યો " વિદ્રોહી ભીમસિંહે વશ્યતા સ્વીકારવા આહ્વાન છે. પણ જે બોલે છે જે જ્યાં મુખી જલમ-

સિંહ રાણા પાસે છે ત્યાં સુધી તે વફયતા સ્વીકારવાનો નથી, એટલે હવે આ વિષયમાં જે કંઈ હોય તે આપ કરો, જાલમસિંહે તે અમથે ઉત્તર આપ્યો, જે તેથી તેઓની આપત્તિ હોય, અને મને તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરી જાણી નુકમાન લોગવે તો હું ખુશીથી આરથજી છેડી આપ્યો જાઉં, હુંકામાં હું અહીં રહ્યાથી સુખજી નાણાના ખર્ચની અંભાવના છે. રાણાની ક્ષમિયા હોય તો હું હાલ કોટે જવા તયાર છું. અતુર જાલમસિંહ મહારાષ્ટ્રીય પ્રપચ જાળમાં ફસાઈ પડ્યો. તે મધ્યની દિશામાંથી હાર પામ્યો. અંબજી આપ્યો ગયો, જાલમસિંહના હૃદયમાં ચિંતા પેદા થઈ તેને પીડા આપવા લાગી તે એકદમ અધીરથઈ ગયો. કયો માર્ગ પકડવો તે તેને સુઝતું નહોતું. તેની આશા નિષ્ફળ નીવડી, આશાલતા ફળવાળી થવા પામી તેટલામાં કુકારાધાતે નિર્બુજ થઈ ગઈ, જાલમસિંહની આશા નિષ્ફળ ગઈ પણ તે નાઉમેદ થયો નહિ. તે એકદમ ચિતોડમાંથી વિદાય થયો. ત્યાર પછી ચિતોડના કીલ્લામાંથી ઉતરી, રાણાના ચરણ સ્પર્શ કરી સાતુપ્રા સરદારે હાથ મળી અંબજી મેવાડનો કર્તા હતાં વિધાતા થઈ પડ્યો.

ઉચ્ચ પ્રભુતામાં રહી આઠ વર્ષ અંબજીને મેવાડના રાજ કયેઈ, આઠ વર્ષના અરમાસા તે રાજ્યનું મહેસુલ આત્મસાત્ કરી ગયો. મેવાડનું રાજ્ય મહેસુલ આત્મસાત્ કરી તેણે ખાર લાખ રૂપિયા જેળવ્યા. પણ તેથી મેવાડમાં અંતર્વિરોધ ઓલવાઈ ગયો. જે શાંતિ મેવાડમાં થઈ લાંબા કાળ સુધા અંતર્હિત થઈ ગઈ હતી, તે શાંતિ, આજ અંબજીના શામન ગુણે મેવાડમાં પાછી આવી.

જે વીશ લાખ રૂપિયા સિંધીયાને અપાયા. તે રૂપિયા કયા જનપદમાંથી કેવા સંગ્રહ રીતે લેવા, તે જાણતની અંબજીએ એક તાલિકા બનાવી, કર્મચારીઓને તેણે આપી હતી અંદાજત રજપુતોની ભૂમિવૃત્તિમાંથી ખાર લાખ રૂપિયા અને શામ્તાવત રજપુતો પાસેથી આઠ લાખ રૂપિયા તેણે લીધા. જે વર્ષમાં અપનૃપતિ રતનસિંહ કમળમીરમાંથી હાર થયો. રાણાની રાજભૂમિનો ઉદ્ધાર થયો.

તેનાથી મેવાડનો જાહ ઉપકાર થયો ખરો? પણ તેથી વિશેષ ઉપકાર કરવાનો હતો તે ઉપકાર અંબજી કરી શક્યો ખરો? મેવાડ રાજ્યના આગાદ જન પદ ગઢવારનો તે ઉદ્ધાર કરી શક્યો ખરો? જુદી અને મેવાડ વચ્ચેનો વિરોધાગ્નિને ઓળખી શક્યો ખરો? અંબજી પ્રભુતાનો સુમિદ આસ્વાદ કરી હાફળુ સ્વાર્થ પર થઈ પડ્યો. ઉપરનાં સારાં કામનાં કરતાં, તેણે માત્ર, મેવાડના સુખેદાર થઈ ગઈ આશા ગળી. તે તેની આશા સકળ થઈ. ૧૨૯૪-૯૫-૯૬ના દિવસ પરોપકાર મત્રે પરિચાલીત થાય. થોડો સમય ગયા પછી તેણે સ્વાર્થપર મહારાષ્ટ્ર મૂર્તિ ધાગળુ કરી પણ રજપુત લોકો અકૃતજ્ઞ નહોતા. અતુર સ્વાર્થપર અંબજીએ, અગર જે કે બંધનપત્રના મૂળાવિધિના અનુસારે કાર્ય કર્યું નહિ,

અગર જો કે તે મેવાડનું મેહસુલ આત્મસાત કરી ગયો. પણ તેનાથી જે સામાન્ય ઉપકાર થયા તે રજપુતો બુદ્ધી ગયા નહિ. એ સમયે ચંદાવત રજપુતો, પોતાની પૂર્વ ક્ષમેત્તિ પામ્યા જેથી રજમંત્રી શિવદાસ અને સતિદાસના મનમાં આશંકા રહી. પોતાના ભાઈ સોમજીના મૃત્યુ વૃત્તાંત મંભારી તેઓ બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની પીડાથી પીડિત થાતા હતા. તેઓની ખાતરી હતી જે ચંદાવત રજપુતો તેઓની વિરુદ્ધે પ્રયત્ન કરશે. એવી આશંકામાં પડી, હીનસાહસ શિવદાસે અને મતિદાસે અંબજીની મેનાની મદદ માંગી અને મેવાડમાં એક સરકારી સેનાદળ રહે એમ અંબજી પામે તેઓએ માગણી કરી. તેઓ જાણતા હતા જે અંબજીની મદદ શિવાય રાણાને અને પોતાનો સ્વાર્થ અખંડિત રહે તેમ નથી, તે માટે તેઓ મહારાષ્ટ્રીય પ્રસન્નતા મેળવવા ચેલાવાળા હતા. અંબજીએ, તેના કહેવા પ્રમાણે ખંડોળરત કરી આપવા મંમતિ આપી તેની નેનાના ભરણપોષણ માટે વાર્ષિક આઠ લાખ રૂપીઆ આપવાનો ઠરાવ થયો. રાન્યમાં દુર્ઘટની દૃષ્ટિ પડવાથી મંગળની આશા રહી નહિ. દુર્લ્ભગ્યવાળા રાણાએ પોતાના રાન્યની ઉત્તતિ કરવા અનેક ચેલા કરી પણ તે સઘળી નિષ્ફળ નીવડી. તે એક દિશાએ રક્ષણ કરવા જાતો તો બીજી દિશાએ અમંગળ માણસ પડતું. દુકામાં મેવાડનું મંગળ નહોતું. ચારે દિશાએ અમંતોષ ચારે તરફ વિરક્તિ અને ઠેકાણે ઠેકાણે વિલાપના અવાજ. રાજકોષ ખાલી થઇ ગયો, અને ગણો એટલો બધો અર્થહીન થઇ ગયો જ્યારે સંવત ૧૮૫૧ માં જયપુરના રાજકુમાર માથે પોતાની બહેનને પરણાવવામાં મહારાષ્ટ્રીય સેનાપતિ પામેથી ૫૦૦૦૦૦ રૂપીઆ કરંજે લીધા હતાં ત્યાર પછીના બે વર્ષમાં બે ત્રણ વર્ષનીય ઘટના ઘટી. પહેલી ઘટના રાજમાતાનો પરલોકવાસ, બીજી ઘટના. ગણાનો નવકુમારનો, લાલ ત્રીજી ઘટના ઉદયમાગરનો પ્રથમ જલોચ્છવાસ જેવટની. ઘટનાથી મેવાડનું પુષ્કળ નુકશાન થયું. તે ઘટનાથી સરૈવરના પાણીએ ભરી ઉભરાઇ નગરના ત્રીજા ભાગને ઘોળી દીધો.

અંબજીનું ભાગ્યગગન કુમેકમે પરિવૃત્ત થયું. મં. ૧૮૫૧ માં મિંધીયાએ તેને પોતાનો ભારતવર્ષનો પ્રતિનિધિ કરી સ્થાપ્યો. અંબજી, ગણેશપંતને પોતાનો પ્રતિનિધિ નીમી મેવાડમાંથી પ્રસ્થાન કરી ગયો. શાયે અને શ્રીજી મેતા નામના રાણાના બે કર્મચારી હતા.

તે બન્ને અધિકારીઓ ગણેશપંતની સાથે રહી કામ કરતા હતા. પોતાની સ્વદપકાળબ્યાપિની પ્રયુતાથી મદમત થઇ તે ત્રણ આશામીઓએ નૃશંસભાવે મેવાડનું શોષિત પીધું. અંબજીએ ગણેશપંતને પદચ્યુત કરી તેના ઠેકાણે રાય-અંદને નીમ્યો. રાયચંદ અંબજીનો પ્રતિનિધિ થયો ખરે પણ કોઇએ તેની

વફરતા સિવદારી નહિ. કોઈએ તેને પ્રતિનિધી ગણી આદ્ય કયેઈ નહિ. રાજ્યમાં ઘોર અસાંતિ અને અરાજકતાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. નાગરિક લોકોના ધન માન હુલ્લુ. જોડાણે ઠેકાણે મોટી વિશૂળવ્રતા જોવામાં આવી. અન્યાયાર પીડિત લોકો પોકળ કંવા લાગ્યા. આવી રીતના ઉત્પીડનથી મેવાડ ભૂમિ શોચનીય દશામાં આવી પડી. આવો મુયોગ મેળવી મહારાષ્ટ્રીય હુત્રારા, રોહીલાઓ અને દ્વિમાહસિક શ્રીરંગીઓ મેવાડમાં આવી પડયા. તેઓએ રજપુત વિગેરેનું સર્વસ્વ લૂંટ લીધું, તેની માથે દુર્ધર્મ અંદાવત લોકો પોતાના ગોત્રપતિ વીરવર અંડના ખવિત્ર મંત્રની અવહેલા કરી અન્યાયારી સૈંધવી લોકો સાથે મળી જઈ ઠેકાણે ઠેકાણે હુલ્લુ કરવા લાગ્યા. રાણાએ તેઓની ભૂમિવૃત્તિ ખેંચી લીધી. દુર્ધર્મ અંદાવત રજપુતો મોટા સંકટમાં પડયા. તે સંકટમાંથી બચવા માટે તેઓના મુખી અણ-તસિંહે, અંબાજીની પાસે જોકે દૂત મોકલ્યો. તેઓએ તેની મહાય મેળવવામાં દશ લાખ રૂપીયા આપવાનું કબજા કર્યું. નાણાના લોભીયા મહારાષ્ટ્રીએ રાખઅંદને મેવાડ થકી પ્રસ્થાન કરવાનું ફરમાવ્યું. શિવદાસ અને સતીદાસ પદચ્યુત થયા. નાહુ'બ્રા મરદારે રાજસભામાં ફરી પ્રતિષ્ઠા મેળવી. તેણે અંબાજી મહેતાને મંત્રી પદે નીમ્યો. પ્રતિષ્ઠા શક્તાવત્ રજપુતો ઉપર તેણે હુમલો કર્યો. વળી જાનને અપ્રદાય વચ્ચે ઘોર સંઘર્ષ થઈ ઉઠ્યો. પણ અંબાજી આનુકૂલ્ય મેળવ્યું. દુર્ધર્મ અંદાવત રજપુતોએ શક્તાવત્ રજપુતોને હરાવ્યા. અને તેઓના મુલકમાંથી દશ લાખ રૂપીયા મેળવી અંદાવત રજપુતોએ અંબાજીને આપ્યા.

એકવાર જે મહારાષ્ટ્રીય વીરના પ્રચંડ બળે મધ્યું રાજસ્થાન ધૂલ ગયું હતું. જેની દુશકાંક્ષા વન્હિના અમશે નંદનવન સરખું મેવાડ બગી રમથાન જેવું થઈ ગયું. તે મહાવીર ચતુર ચુદામણિ કુરનિતિ માધોજી અધીયો. સર્વ નિયંતાકાળના આદેશથી આ લોકમાંથી વિદાય થયો. ધન રત્નોના ઢગલાથી જેની પરિવૃત્તિ નહોતી, આજ તે બીજી દુનીયામાં આદ્યો ગયો. જેનું મસ્તક કોઈ દિવસ કોઈની પાસે નમ્યું નથી. આજ તેનું મસ્તક શીયાગવા કુતરાં વીગેરેના પગ તળે દબાઈ ગયું. એવું જોઈને પણ મોહાંધ માણસના જ્ઞાન નેત્ર ઉઘડતાં નથી. જીવનના સ્વસ્થકાળમાં ઉપકાર થાય નહિ ત્યારે માણસની હયાતીનો ઉદ્દેશ શા કામનો. જે આત્મોદર પૂરણ કરીને જીવન કાળ કહાડવાનો હોય તો માનવનું ચરીર લઈ જન્મવાનું પ્રયોજન શું ! પણ પશ્ચીઓ પણ એ પ્રમાણે આત્મોદરનું પુરણ કરે છે, ત્યારે પણ અને માનવમાં પ્રલેહ કેવો ! માધોજી સિંધીઓ નાભાચથી પુષ્કળ ધન. અતુલ દામતા અને ઐશ્વર્યનો અધીકાર પામ્યો. પણ તેણે માનુષ્યમિત્રો કાંઈ ઉપકાર કયેઈ ખરા ! જે તે પુષ્કળ ધનનો, અતુલ

ક્ષમતાનો અને જૈશ્વર્ચના અધીકારનો સદ્ વ્યય કરત તો ભારતવર્ષનાં દુઃખ કપાઈ જાત, તેથી તેનું નામ સ્વદેશાભિમાનીના નામમાં ગણાત.

માધાજી સિંધીયાના મૃત્યુ પછી તરતજ તેનો ભત્રીજો દોલતરાવ બળ પૂર્વક તેના સિંહાસને બેઠાં તે અમથે સિંધીયાનો મોટો પુત્ર અપ્રાપ્ત વયવહારવાળો હોવાથી દોલતરાવે, ઘોડા આયાસથી કાકાના સિંહાસનનો અધિકાર કર્યો. દોલતરાવ સિંહાસને બેઠો કે સિંધીયાની પત્ની સાથે ઘોડા વિવાદમાં ઉતર્યો તે શણવી પ્રાહ્મણની હત્યા કરી કાયમના પાપસાગરમાં ડુબી ગયો. સિંધીયાના પ્રતિનિધિ અંબજીના હાથમાં મેવાડનું સૂત્ર હતું. રાજકુમાર અપ્રાપ્ત વયવહારવાળો હોઈ અંબજી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તત્પર થયો, પણ તે પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શક્યો નહિ, શાથી કે અનેક પરાક્રમવાળા પુરૂષો, તેની અભિપ્રસિદ્ધિના માર્ગમાં ક'ટકરૂપ હતા. તેઓમાં સિંધીયાની પત્નીઓ, લાકુબા ખીચીરાજ, દુર્જનશાહ અને ધાતનગરીનો રાજા નિશેષ પ્રસિદ્ધ હતા. પહેલાં તો મેવાડમાંથી અંબજીનું આધિપત્ય દૂર કરવા લાકુબાએ, મેવાડપતિને એક પત્ર લખ્યો, જેમાં તેણે અંબજીનું આધિપત્ય છેઠી નાંખી મેવાડમાંથી દૂર કરી દેવા તેને લખ્યું હતું. શણવી * પ્રાહ્મણે લાકુબાના પૃષ્ઠ પોષક હતા, મેવાડમાં તેઓની ભૂમિ સ્થપતિ હતી. લાકુબાનો પ્રતિકુળ વ્યવહાર જાણી અંબજીએ પોતાના પ્રતિનિધિને લખી જણાવ્યું, જે તેણે શણવી પ્રાહ્મણની ભૂમિવૃત્તિ લઈ લેવી. તેના માટે અંબજીના પ્રતિનિધિ ગણેશપંતે, શણુના મંત્રીને અને સરદારોને બોલાવી ખરામર્શ કર્યો. તેઓ સઘળાએ ગણેશપંતના પ્રસ્તાવમાં સંમતિ આપી, પણ અંદરમાં એક ષડયંત્ર કરવા લાગ્યા, તેઓએ છાનાધથી પત્ર દ્વારાએ શણવી પ્રાહ્મણને ખબર આપ્યા, “ તમે દળ સાથે યાવદથી નીસરી ગણેશ પંત ઉપર હુમલો કરો અમે મદદ આપવામાં કસુર કરશું નહિ,” શણુના મંત્રીના અને સરદારના એવા પત્રો મળવાથી શણવી લોકો દળ સાથે આગળ વધ્યા, ગણેશપંત પણ તેઓનો હુમલો વ્યર્થ કરવા એકા કરવા લાગ્યો. શાવા નામના સ્થળે બંને દળનો સમાગમ થયો. એકદમ યુદ્ધ થઈ પડ્યું. નાનો ગણેશપંત હારી ગયો, તેના સૈનિકો ચારે તરફ પલાયન કરી ગયા, તેઓની તોપો અને ઘંટુકો વિજયી શણવીના હાથમાં આવી. તે, વિષમક્ષતિ અસ્ત થઈ ચિતોડ તરફ પલાયન કરી ગયો, અંદાવત રજપુતોએ સહાય આપવાનું પ્રલોભન બતાવી તેને યુદ્ધમાં ઉતાર્યો, અંદાવતના કહેવા ઉપર તેણે આશા રાખી યુદ્ધ કર્યું. તેમાં તે ખરાબ પામ્યો. શાથી કે અંદાવત રજપુતોએ તેને સહાય આપી નહિ. અંદાવત રજપુતો તેની પ્રતિકુળતામાં

* મહારાષ્ટ્રીય પ્રાહ્મણો પણ શણવી વિભક્ત છે, શણવી પૂર્વ અને માર્દત જે લાકુબા, વજ્રમ તાનસીયા જે ઉચા દાદા, સિવજીનાના, લાલજીપંડિત, ચરોતરવંત સહિત મેવાડની કેટલીક ભૂમિનો ભોગ કરતા હતા. તે સઘળા શણવીના ગોત્રમાં પેદા થયા હતાં.

ઉત્તરમાં નામો ગણેશપતિ ચુદ્ધેશ્વરી પલાયન કરી હામીરગઢમાં આવ્યો, ચંદાવત રજપુતોએ, તેના શત્રુ સાથે મળી બંધ પંદર હજાર મેનિકોને લઈ હામીરગઢને ઘેરા ઘાટ્યો, તે ઘેરામાંથી બચવા વીર ગણેશપતિે મોટા ચોરથી નવ ચુદ્ધેશ્વરી પછી તેના સહળા ઉદ્ધોગ બંધ ગયા. હામીરગઢના અધિપતિ ધીરાજસિંહના બે પુત્રો ચુદ્ધેશ્વરે માર્યા ગયા.

હામીરગઢના તે મહાસંકટમાંથી નાના ગણેશને અંબાજીએ વિલક્ષણ રીતે જાણાવ્યો, સુખાદારે, તેને વિપદમાં આવેલો જોઈ શુભાચરાવ કદમ નામના સેનાપતિને કેટલાક સવારો અને મેનિકો સાથે તેને મદદે મોકલ્યો, તે સળા સેનિકો વીરોદ્ધેની મદદથી સંકટથી બચી અંબાજી તરફ આવ્યો. થોડે દુર ગયા, પણ સુખાસુખી નામના સ્થળે તેના ઉપર શત્રુઓએ હુમલો કર્યો. તે સ્થળે બન્ને દળ વચ્ચે ચુદ્ધેશ્વરે ચંદાવત રજપુતો મોટી વીરતાથી ચુદ્ધેશ્વરના લાગ્યા તેઓના પુષ્કળ છુજવિકેમથી ગણેશપતિનું સેનાદળ પશ્ચાત્પદ થયું. વિજયલક્ષ્મી, હેમ સુકુટ લઈ તેઓના શિર ઉપર તે સુકવા ઉપક્રમ કરતી હતી. એટલામાં શત્રુપક્ષના કેટલાક મેનિકો પલાયન કરી જતી ઘોડીને હસ્તગત કરવાના અભિપ્રાયે, “ભાગા” “ભાગા” એમ કહી મોટા. થોડા સમયમાં ઘોડીને પકડી, તેટલામાં મધળાએકઠા અંધ મોટા “મીલગયા” “મીલ ગયા” એમ એ મધળા શબ્દો ચંદાવત રજપુતોના કાને પડ્યા. તેઓના મનમાં આશંકા ઉત્પન્ન થઈ. “મીલ ગયા” એવા શબ્દથી તેઓને પ્રતિતિ થઈ જે સરકારી મેનિકો, શત્રુપક્ષમાં “(મીલ ગયા)” મળી ગયા. આવી ભૂળ વિનાની ધારણાથી ચંદાવત રજપુતો, રજપૂતોમાંથી લાગ્યા. તેઓને, ભાગતા જોઈ શત્રુઓ તેની વાતે પડ્યા, શત્રુઓ જે જે મંત્રુએ આવ્યા તેને મારી નાંખ્યા. એ નૈધવી મેનાને અધિનાયક ચંદન અને અનેક મેનિકો માર્યા ગયા. દેવગઢ પતિએ, તે પલાયન કરતી સેનાને લઈ શાપુરના અંતરભાગમાં આશ્રય લીધો. સુખામથી નામના ક્ષેત્રમાં તે દિવસે ચંદાવત રજપુતો નંપૂર્ણ હારી ગયા.

નાનો ગણેશપતિ જે દિવસે સુખાસુખી ક્ષેત્રમાં જઈ પાચ્યો. તે દિવસથી લાકુખા અને અંબાજીના વચ્ચે મેવાડના પ્રતિનિધિત્વ ખાતે મોટો વાંધો ઉઠ્યો. મેવાડભૂમિ તે વાંધાનું લીલા ક્ષેત્ર થઈ પડી, જે મહાગૃહીય લોકોએ જંગોની જેમ ચોરી મેવાડનું લોહી પીધું છે તે મહારાષ્ટ્રીયનો લાકુખા પ્રતિદંડી મેવાડના નેજ દારોએ તેનો પક્ષ પકડ્યો. તેઓએ જાણ્યું જે નાનાનું મજારી મૈત્ર્ય હામીરગઢમાં છે. જ્યારે લાકુખાએ તે નગરને ફરી ઘેરો ઘાટ્યો, તેનો કીડલો અને ટોટ ટોડવા તેણે પુષ્કળ ગોળા વરસાવ્યા. એ હજાર ગોળાના પ્રહારે કીડાનો એક ભાગ છુટ્યો તે ભાગમાં યદુ લાકુખાએ નગરમાં ઉત્સાહ સાથે પ્રવેશ કર્યો. એટલામાં ધીરાજ

ઇગલીયા, બાપુ સિંધીયા ઈસ્વરંતરાવ વીગેરે સેનાદળ સાથે મહારાષ્ટ્રીય પ્રતિનિધિની મદદે આવ્યા. કોટાના બલ્લભમિહે પણ તેની મદદ માટે એક વિખ્યાત ગોલદાજના નીચે સેનાદળ મોકલ્યું. અંબજીનો પુત્ર તે સઘળી સેનાનો નાયક થયો. એ વિશાળ સેનાદળનો વૃત્તાંત બાણી, લાકુબાએ પોતાનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો. અને મદદગાર સેનામાથે ચિતોડમાં રહ્યો. નાના ગણેશપતે સુયોગ મેળવી હામીરગઢનો ત્યાગ કરી ગોમુંદ નગરમાં નવા આવેલા લશ્કર માથે મળી જવાનું કર્યું. તે તેની સાથે મળી ગયો. વીરીસનદીના કાઠે યુદ્ધ થવાની ગોઠવણ થઈ, નાના ગણેશપતે તે પ્રદેશનો ત્યાગ કર્યો. તે સંગના નામના પ્રધાને પહોંચ્યો, તે સમયે મહારાષ્ટ્રીય લોકો પરસ્પરના સેનાદળમાં ગુલાયા. રજપુતો, તે સમયે વચ્ચા પડી તેઓનો સંહાર કરવાને ઉપક્રમ કરવા લાગ્યા.

જેથી નાનો ગણેશપત નવાબજની મદદ ન પામે એવું કરી દેવા ખીચી રાજ, દુર્જનશાહ અને મેવાડના સરદારો, સૈનિકો સાથે નાના ગણેશપતની છાવણી પાસે ફરતા હતા. પણ સાહસી ટોમસે દુર્જનશાહનો સઘળો ઉધમ બંધ કરી શાપુરથી નવું સેના દળ નાના ગણેશપત પાસે મોકલ્યું. અને તેની સાથે તે પણ ગયો. થોડા સમયમાં લાકુબા ઉપર હુમલો કરવા પ્રધાન કટકનો ત્યાગ કરી, પોતાના ગોલદાજ સૈનિકોને લઈ તે બુનાસ નદી તરફ આવ્યો પણ તેનું અભીષ્ટ મિદ્ધ થયું નહિ, લાકુબા સાથે યુદ્ધ કરવાનો ઉપક્રમ થાતો હતો એટલામાં એક પ્રચંડ વાવાઝરડું નીકળ્યું. તેની માથે સુસળધારે વૃષ્ટિ પડવા લાગી. એવો ભેરાવર વરસાદથી ટોમસનું લશ્કર નિરાશ થયું અને તેઓનું આશ્રય સ્થળ શાપુર દુર્ગ ચુર્ણ વિચુર્ણિત થયું તે સુયોગે, લાકુબાએ, મેવાડના સરદારો સાથે, તે નિરાશ થયેલ લશ્કર ઉપર છાપો માર્યો. તે લશ્કરને તેણે કઠોર રીતે ઢળી નાંખ્યું, લાકુબા પનર તોપો અને અસ્ત્રશસ્ત્ર લઈ ત્યાંથી પ્રસ્થાત કરી ગયો. શાપુર રાજાએ નાના ગણેશપતને આઘ મામત્રી વીગેરેની મદદ કરી હતી. પણ હવે તે તેમ કરવા મંમત થયો નહિં ત્યારે નાનાગણેશને સંગના નગરમાં લાગી જવાની ફરજ પડી. મેવાડના સરદારોએ લાકુબાનો પક્ષ પકડી, નાનાગણેશપતના સઘળા આશ્રય તોડી નાંખ્યા. તેથી નાનોગણેશપત ખુદ કોધ પામ્યો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી, જે સુયોગ મળે તો તે સરદારને યોગ્ય શાસ્ત્ર આપવી. પ્રતિહિંસાનો ઉપયુક્ત સમય આવી પહોંચ્યો. વપકાળ વીતી ગયો. શરદના પ્રિયર રોડતારે મોર્ગ સુકાઈ ગયા. તેણે અંબજીની પાસેથી નવી સેના

સંવત ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૦) માં એ સુદના સંવદિત સર્ગ, લાકુબાએ શાપુર રાજાને સંહારપુરનો જનપદ આપ્યો.

મેળવી, બાકુલાના વિરૂદ્ધ ઉતરવાનું શરૂ કર્યું આરાવલી શેલમાળાના પાદપ્રસ્થે ચંદાવત રજપુતોની જે સઘળી ભૂમિ સંપત્તિ હતી, તે સઘળા ઉપર તેણે રાવાંધ થઈ હુમલો કર્યો. ત્યાંના અધિવાસીઓને તેણે પૈશાચિક રીતે ખીડા આપી. ટોમસે દેવમદ અને આમીન ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો. ટોમસ, જ્ય ઉપર જ્ય મેળવી. લોકો ઉપર નૃશંસાચરણ ચલાવવા લાગ્યો. એટલામાં વિધાતાનો ભયંકર દંડ અંગજીના માથા ઉપર પડ્યો. તેને તેના શાસનાધિકારથી વિચ્છુત કર્યો. તેના ઠેકાણે લાકુબાની નીમણુંક થઈ.—

કમે કોરીતુલ અને પુનાની નામના બે નમરો તેણે હસ્તગત કર્યા, તે પુનાનીના નગરવાસીઓએ પોતાના રક્ષણ માટે મોટું વીરતત્વ બતાવ્યું પણ મહા-વીર ટોમસે, તે નગરને જમીનદસ્ત કરી દીધું, મેવાડનો આ વિષમ કાળ સંકટ હતો, દુર્ધર્ષ સિંધીયાએ મેવાડને કરદ રાજ્ય ગણ્યું.

નવીન પ્રતિનિધિ લાકુબા, સિંધીયાની અનુમતિથી એક મોટા સેનાદળ સાથે મેવાડમાં પેઠો, સિંધીયાએ શા ઉદ્દેશે તેને ત્યાં મોકલ્યો. તે કોઈ જાણી શક્યું નહિ, પણ સિંધીયાના પ્રતિનિધિ લાકુબાને આવતો સાંભળી મેવાડવાસીઓ પૂજ્યા લાગ્યા. અચ્છ મહેતો રાણાના મંત્રી પદે નીભાયો, તેની સાથે ચંદાવત રજપુતો પણ તેઓની પૂર્વ સત્તા પામ્યા, અગાઉની જેમ મંત્ર લવનમાં સઘળું કાર્ય ચલાવ્યા. હલાખ રૂપિયા મેળવવા લાકુબાએ બેનરીબ શાપુર રાજાને ધમક આપી, જલમસિંહની લાલસા અનેક દિવસથી હુલાજપુર ઉપર પડી હતી અજ્ઞાત મુઘી હુલાજપુર હસ્તગત કરવા તેણે અનેક કૌશલ કર્યા પણ તેનું કૌશલ સફળ થયું નહિ તોપણ તેણે હુલાજપુર મેળવવાની આશા છોડી દીધી નહિ, આશાના મુયોગમાં ભૂલપાત્રી તે હુલાજપુર મેળવવા તત્પર થઈ ગયો. આ સમયે તે મુયોગ પાત્રી તે નિશ્ચિત રહ્યો નહિ મરાઠા વીર લાકુબા આજ નાણા માટે હુલાજપુરને બંધકમાં આપે છે એમ જાણી તે નિશ્ચિત બેસી રહે! જાંબક રાખવાથી કમે હસ્તગત થઈ જવાની સંભાવના એવો મુયોગ જલમસિંહ કેમ છોડી દે, હુડીદારાએ લાકુબાએ માંગેલા પૈમા પુરા પાડી હુલાજપુર અને તેના તાબાના મઘમાં ગામડાં હસ્તગત કરી દેવામાં જલમસિંહ ક્તોમંદ થયો. હ હાખ રૂપિયા મેળવ્યાથી પણ દુરાકાંક્ષ લાકુબાને તૃપ્તિ થઈ નહિ. તેણે રાણા

— વગ્ન તાતરીયા અને ગકમ નારાયણ એ મળ્યે સિંધિયાના મંત્રીપદ ઉપર દતા તે જન્ને સપ્તરી ગોત્રમાં પેદા થયેલા. તેઓએ અજ્ઞાતીય લાકુબાને મદદ કરી. નાનાગણે સર્પતનો અધિકાર તેઓએ લાકુબાને અપાવ્યો.

પાસે ચોવીસ લાખ રૂપિયા માગ્યા. રાણા તે આવી શક્યો નહિ. લાકુબા તે બળ પુર્વક લેવા તત્પર થયો. ચમકિંકર સદશ મરાઠા સેનિકો મેવાડના ગામે ગામ ભરી તે નાણા ઉઘરાવવા લાગ્યા. લાકુબા સંતુષ્ટ થયો. તેનો અર્થ લોક થોડા સમયના માટે પ્રશમિત થયો તેણે યશોવંત રાવલાઉને પોતાના સરકારી પદે નીમ્યો. લાકુબા મેવાડ છાંડી જયપુર તરફ ચાલ્યો. તે સમયે, ભારત દે-
નમાં ધીમે ધીમે યુરોપવાસીઓ સહવાથી પાશ્ચાત્ય રણ નીતિ રાજ્યોએ સંઘર-
વાતું શરૂ કર્યું, તે રણ નીતિનું સાક્ષ્ય ભેઈ રાજ મંત્રી અગ્રજનો સહકારી પ્રતિ
નીધિ મોહનરામ તેનું અવલંબન કરવા આતુર થયો. પણ વેતન ભોગી વિદેસી સેનિકો
અને વિશાળ ગોળંદાજ સેના રાજવામાં પુષ્કળ નાણાનો ખર્ચ થાય તેમ હતું,
તે નાંણા કહાડાવવા સરદારોને તેણે લખ્યું, સરદારોએ ક્રોધ પામી તે મંત્રીને કેદ
કર્યો. તેનો લાઈ શીવદાસ કોટાના રાજ્યમાં હતો તેને રાણાએ બોલાવ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૦૨માં ઈંદોરના રણદેવમાં મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના શાસન સંબંધે
પોતપોતાના ભાગ્યની પરિક્ષા કરવા, જે એક લાખ પચાસ હજાર માણસ એકઠા
થયેલ હતાં. તેમાં હોલકરના માથા ઉપરથી રાજમુકુટ ખસી પડ્યો. તેની રાજધાની
ગજરાજ તોપ બંદુક વીગેરે શત્રુના કબજામાં ગયું.

તે છેવટે નિરૂપાય થઈ મેવાડ રાજ્યમાં પલાયન કરી ગયો. પણ તેથી
તેનો નિસ્તાર થયો નહિ. વિજયી સિંધિયાના જ્યોત્સ સરદાર સદાશિવ અને
ખજારાવ, તેની પછવાડે પડયા. મેવાડમાં પલાયન કરતાં કરતાં ત્યાં આવેલ રત્નામના
કીલ્લાને સિંધિયાએ હુડી લીધો અને શક્તાવત રજપુતનો ભીંડી નામનો કીલ્લો
તોડી પાડ્યો. શક્તાવત રજપુતો ખીલકુલ લયાકુળ થઈ પડયા. શાઉપાયથી દુર્વૃત
મરાઠા લોકોના હાથમાંથી બચી જવું તે ઉપાય શોધવા તે અસમર્થ થઈ પડયા.
ક્રમે આ સમાચાર રાણાના કર્ણગોચર થયા. ભીંડી કીલ્લાનો ત્યાગ કરી દુર્ધૃત
મરાઠાઓ ઉઘપુર ઉપર પડયા. તે સમયે ઉદયપુરની રક્ષા કોણ કરે ! રાણાએ
આત્મરક્ષાને ઉપાય શોધી કહાડ્યો. સિંધિયાના પછવાડે પડેલા કોહલકારની પાસે
આવી જવાથી તેણે ભીંડીનો ત્યાગ કર્યો એટલેકે તે નગર તેના આક્રમણમાં
આવી ગયું નહિ, પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ બ્યર્થ થઈ ગયેલી ભેઈ હોલકર પુણ્ય
તીર્થ નાથદ્વાર પાસે આવ્યો. પોતાના પરાજયથી તે નિશ્ચિતરૂપે મર્મ પીડીત
થયો. હોલકર ઉન્નતતાને જેવો બની ગયો, નાથદ્વારના પવિત્ર મંદિરમાં ઉભા રહી ભક્ત
હૃદયે હોલકર દેવવિગ્રહને હજારો અભિશાપ અને શ્રીકૃષ્ણના નામે હજારો ગાળો
દેવા લાગ્યો, છેવટે કૃરમૂર્તિ ધારણ કરી નાથદ્વારના પુરોહિત પાસેથી અને નગરવાસી
ઓ પાસેથી ત્રણ લાખ રૂપિયા તેણે લીધા, જે તેની પાચવી વૃત્તિની પત્તિસિ

કરી શક્યું નહિ તે તેનાથી અત્યંત ચીડિત થયું. ટોડકર તેને કેદ કરી પોતાની ઘાવણીમાં લઈ ગયો. ત્યાં સુધી તેની પાનેથી તેને નાણા ન મળતા ત્યાં સુધી તે તેના ઉપર બુલ્લમ કરતો હતો.

હોલકર હીંદુ થઈ હીંદુના દેવ ઉપર અને હીંદુના દેવસ્થાન ઉપર બુલ્લમ કરશે એમ નાથદ્રાવ્ના પુરોહિત દામોદરજીએ પહેલાં જાણ્યું નહિ. હવે હોલકરના નિવાસથી તેણે જાણ્યું જે નાથદ્રાવ નિનાપદસ્થાન નથી, દામોદરજીએ નાથદ્રારના અધિપતિ, કોતારીઆના મઘદાગ નાથે તે વિષયની મત્તલકત કરી, મત્તલકત કરતાં માહુમ પડ્યું જે ઉદયપુર નિગપદસ્થાન છે, ત્યાર પછી દામોદરજીએ દેવ ભોજ્ય મઘગી મામઝી માથે દેવપ્રતિમાને ઉદયપુરમાં લાવી મુઠી કોતારીયા મઘદાગે, ઘોડા ઘણા નેનિકોને માથે લઈ તે મૂર્તિ ઉદયપુરમાં પહોંચાડવા મદદ કરી પોતાના નગરની મંચુએ આવતાં દુર્દાંત ટોડકરના કેટલાક નેનિકોને તેની ગતિરોકી તીવ્રસ્વરે કહ્યું, તમાન ઘોડા અમને આપો, નહિ તો થોડાં શાસ્ત્રિ પામશે, તે વિગ્ગ-પુત પૃથ્વીરાજનો વશ થઈ હતો તે શું મહાનાથીય લુટાગથી ભય પામે ખરો? મિહના ઉંઝા કુળમાં પેદા થઈ શું શીયાળના પગે નમે ખરો? દુલ્લ કર નેનિકોના વાક્ય માભગી કોતારીયા મઘદાગનું શરીર કોધથી નગગી ગયું તેણે તે મમયે પ્રતિજ્ઞા કરીને મરી જવું બહેતર પણ દુનચારી લોકના હાથમાં ઘોડા આપવા બહેતર નહિ પોતાના ઘોડા સ્વારો માથે કોતારીયા મઘદાગ શત્રુ જીપર પડ્યો અને અદ્ભુત ગુણોત્તરમાં ગેશલ બતાવી મળ્યું પામ્યો, કોતારીયા મઘદારના પડવાથી નાથદ્રાર અશ્વિત અનસ્થામાઆવી પડ્યું. હીંદુ કુલાના હોલકર એ અરશિત તીર્થક્ષેત્રમાં પેહો દેવાવયની ખરૂંકી દઈ મામઝી તેણે લઈ લીધી.

દેવગ્રંથ હજી કરનારો હોલકર, સિધીયાની વિકટ શ્રદ્ધાથી ભયથી નિન્તાર પામ્યો નહિ નાથદ્રારનું સર્વસ્વ અપહરણ કરી, તે બુન્દેરા અને શાહપુરમાં જઈ નાણાનો સમ્મલ કરતો કરતો અજમેરમાં ગયો અજમેરમાં મહમદ ખાન પીંગુએ ક્ષેત્ર ભજનાવય હતું. હોલકરે પોતાના લુટના દ્રવ્યમાંથી કેટલોક ભાગ તે ભજનાવયના ચાચકોને આપી દીધો અને તે નગર છેડી જયપુર તરફ આપ્યો. સિધીયાના સેનાનિઓ નેવાડમાં આવી, રાણાનું ચોખિત ચોપણ કરવા માટે, તેની પાને ત્રણ લાખ રૂપીઆ માનવા લાગ્યા કોલાનામાં એટલા બધા રૂપીઆ નહોતા કે તેથી દુનચારની મનોવામનાની તૃપ્તિ થાય રૂપીઆ ન આપે તો રાણાનો નિન્તાર નહોતો, છેવટે બેનગીબ રાણાએ, પોતાના પત્નિાની મામઝી અને અંત પુરની રાણીઓના દાગીના વેચી તેના નાણા કરી, તે આપી સિધીયાની મનમૃત્તિ કરી પણ તેથી, દુર્દાંત મહાનાથીયની વિપદિગ્ધ છરીથી વચ્ચો.

નહિ. નિંધીયો, ત્રણ લાખ રૂપીઆ પાત્રી નિસ્ત થયો ખરો, પણ મેવાડના મુખેદાર યશોવંતરાવ જાઉંએ, એક તાલિકા તૈયાર કરી તેમાં લખેલ નાણાં સંગ્રહ કરવા પોતાના કર્મધ્યક્ષ તાનશીયાના હાથમાં તે આપી. ત્યાર પછી નાણાંના સંગ્રહ માટે મોટી ધુમ ચાલી. રાજ્યના સરદાર, સામંતો, વચ્ચિકો વીગેરે દુર્વૃત્ત મહારાષ્ટ્રીય લોકોના પ્રયત્ન આ ઘાતે હેરાન થઈ માંગેલા નાણાં કહાડી નાંખવા લાગ્યા.

જે સમયે મેવાડના બેનશીખ અધિવાસીઓ એવી રીતે દારૂ પીકાથી પીડાયલા હતા. તે સમયે, મુપ્રસિદ્ધ લાકુખાએ, પોતાના અધિપતિથી અપમાનિત થઈ અમલ મનોવેદનાથી સાક્ષુઆ સરદારના નીચે આશ્રય લઈ, પોતાના જીવનનું વિસર્જન કર્યું. તેના મૃત્યુ પછી તરતજ અંબુજનો ભાઈ બળરાવ, લાકુખાના પહે નીમાયો. બેનશીખ બળરાવે પુષ્કળ દુર્દશા ભોગવી. તે દુર્દશાના સમાચાર સાંભળી બલમસિંહ અત્યંત મર્મહિત થયો. બળરાવ, તેનો બંધુ હતો. આજ તે ગત્રુના કારાગારમાં અવિરૂદ્ધ હતો. એટલે કે તેને મૂકત ન કરી સદાશય બલમસિંહ શી રીતે, નિશ્ચિંત થઈ રહે. તે તેનો ઉદ્ધાર કરવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞા વાળો થયો. ભીંડી અને લાઉવાના શક્તાવત રજપુતોને સાથે રાખી, રાજધાનીની સંમુખે ચૈલ નામના ગિરિમાર્ગના મુખે ઉભો રહ્યો. રાણાએ તે દ્રોહી સરદારોનો સંહાર કર્યો હતો તેનું મંગળ થાત. પણ રાણાનું દુર્ભાગ્ય કે તે મંગળવિધાન કરી શક્યો નહિ. રાણો, પોતાના દળ સાથે આવી તે ચૈલગિરિમાર્ગ શીકી ઉભો રહ્યો. પાંચ દિવસ મુધી બન્ને દળ વચ્ચે યુદ્ધ ચાલ્યું. છઠ્ઠા દિવસે રજપુત રાજ પરાજીત થયો બળરાવને છોડી દેવા તેને ફરજ પડી. એ યુદ્ધમાં જે સંધિ થયો. તે સંધિના સારના અનુસારે બલમસિંહ સમળા જહાજપુર પ્રદેશને પામ્યો.

સંવત ૧૮૬૦ (ઈ. સ. ૧૮૦૪) માં ભગનહૃદય હોલકરે, પોતાનું પૂર્વ બળ વધારી, પ્રતિજ્ઞા પિપાસા શાંત કરવા માટે દક્ષિણ રાજ્ય છોડ્યું. જે ભીંડી નગરના સરદારે, તેની વાસના પૂર્ણ કરી નહોતી તે સરદાર આજ મરાઠા સરદાર પ્રદીપ્ત રોષાનળથી પડ્યો. તેણે દળ માથે જઈ ભીંડીના કીલ્લા ઉપર હુમલો કર્યો. કોઈ તેનાં ભયંકર હુમલાને અટકાવી શક્યું નહિ કીલ્લાના રક્ષણના માટે કોઈ રહ્યું નહિ. કીલ્લાનો સમૂળ ધ્વંસ થવાનો ઉપક્રમ થયો. તે કીલ્લાના સરદાર, રક્ષણનો બીજો ઉપાય ન જોઈ હોલકરને બે લાખ રૂપીઆ આપી તેની સાથે સંધિ કર્યો. ભીંડીના સરદારના હૃદયમાં ગ્રોષિતનું પાન કરી હોલકરની તૃપ્તિ ન થતાં તે ઉદયપુર તરફ ચાલ્યો. તેના આવવાનો વૃત્તાત સાંભળી રાણાએ, સંધિ કરવા,

સંવત ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૩) માં દુર્ધર્ષ મગદા લાકેના ઉમીડનથી મેવાડ જમિની એવી રીતની હાલત થઈ.

અજીતસિંહ નામના એક શબ્દને દૂત સ્વરૂપે તેની પાસે ઓકડ્યો. હોલકર ઉદયપુ-
રમાં પેસતો હતો એટલામાં અજીતસિંહ સાથે તેનો મેળાપ થયો. અજીતસિંહે
તેને રાણાનો મનોભાવણ કરી સંભળાવ્યો. તે ઉપર દુરાચાર મરાઠાપતિએ જવાબ
આપ્યો. કે જ્યાં મુખી આલીશ લાખ રૂપિયા નહિ મળે ત્યાં મુખી ઉદયપુર હું છોડું
તેમ નથી. થોડા સમયમાં આ સમાચાર રાણાના કાને પહોંચ્યા. રાણાનો આંતરિક
ભય ખમણો વધી પડ્યો. આત્મરક્ષા કરવા માટે બીજો ઉપાય ન જોતાં તેણે
તે રકમ આપવાનું કબુલ કર્યું. કેવું આશ્ચર્ય! કેવો વિષમભ્રમ! રાણો બીમસિંહ
એટલો બધો બીકણુ! એટલો બધો કાપુરુષ! ગિરહોટ કુળના સામાન્ય ગુણો
પણ તેનામાં નહોતા! તે વીર કેશરી પ્રતાપસિંહનો વંશધર નહોતો! ત્યારે તે
જનનમાન્ય પવિત્ર ગિરહોટ કુળમાં કેમ ઉત્પન્ન થયો. ત્યારે વિરગુહામણિ પ્રતા-
પસિંહની ગાદીએ કેમ ખેંચા, આજ પ્રભાત સર્વસ્વ અપરત થયું. રાણો આત્મ
રક્ષણ માટે વ્યાકુળ થઈ મરાઠા હૃદયનું પદલેહન કરવા લાગ્યો. જે સામાન્ય
જીવન રક્ષા માટે તેણે અસંખ્ય પ્રભાત સુખ સ્વાસ્થ્ય ગુમાવ્યું. તે જીવન રક્ષાનું
પ્રયોજન શું! વિપદમા પડેલ, લાંચન પામેલ, અપમાન પામેલ અને પદ નીચે
હલાયેલ પ્રભાત રક્ષણ માટે જે જીવન કામમાં ન આવ્યું તે જીવનનું કળશું?

આલીશ લાખ રૂપિયા લઈ સંધિ કરવા દુરાચાર મરાઠાઓએ વાસના બતાવી,
મેવાડની આવી દુરવસ્થામાં એટલી બધી નાણાંની રકમ અપાય તેમ નહોતું.
રાણો વિષય ચિંતામાં પડ્યો. નાણાંની રકમ ન આપવાથી સર્વ નાશ થાયો
એમ ભણી તેણે પોતાના અને રાજપરિહરના અલંકાર વીજેરે વેચ્યા. તેથી કરી
બાર લાખ રૂપિયા એકઠા થયા. આલીશ લાખ રૂપિયાની જોગવાઈ કરવાની હતી
નાણાં આપવામાં નિષ્ફળ થયેલા રાણાને બોધ મહારાષ્ટ્રીય મૈનિકેએ લાઉવા અને
બેઠોનાર જનપદ ઉપર હુમલો કર્યો. તે જે જનપદો તેઓએ કળને કરી લીધા
છેવટે ઘણાં નાણાં મેળવી તે તે જનપદ તેઓએ છોડી દીધા. તેથી પણ દુરાચારની
ધનતૃષ્ણા પ્રશમિત થઈ નહિ, છેવટે દેવગઢના કીલ્લાનો કબજો લેતા સાડા ચાર
લાખ રૂપિયા તે પામ્યો, એ રીતે કમાયત આઠ માસ રહી, તેણે મેવાડનું ચોખ્ખું
ગ્રામણુ કર્યું. ત્યાર પછી દુરાચાર હોલકર ઉત્તર પ્રદેશ તરફ આડ્યો.

જે સમયે પ્રબળ પરાક્રમ સ્વેચ્છાથી ફરનીતિવાળા મહારાષ્ટ્રીય લોકોની
પરાની સ્વાધિપત્ય અને અધમનૃશંસતાના ભેરથી કમભોર સ્વપુતો પીડા
પામતા હતા તે સમયે સ્વેતદ્રીપથી બળિષ્ઠ કે ગ્રીટીશકેસરી, ભારતવર્ષમાં
આ પહોંચ્યા. તેની વિકટ ભૃકુટીના દર્શને કુટીલ મસાહન્ય હૃદય કેપી ગયાં,
તેઓનું મિહિરન પૂજી ગયું, ભારતવર્ષમાં ગ્રીટીશસિંહની કમિત ગ્રારવોગતિ

બેઠ તેઓ જુદી જુદી જાતની આશંકાથી આકુલ થયા. તે આશંકામાંથી નિર્ભય થવા માટે ખ્રીડીશશાસનવૃક્ષના મૂલદેશમાં તેઓ કુઆડના ઘા કરવા લાગ્યા. સ્વભૂતિયના સ્વાર્થરક્ષણનો મુખ્યઉદ્દેશ સઘળા મરાઠાના હૃદયમાં આવી ગયો. તે ઉદ્દેશ સાધવા તેઓ પરસ્પરનો વિદેશ ભાવ જુદી જાતે એક અભિન્ન સહાનુભૂતિના સૂત્રે બંધાય ગયા. હવે હોલકર અને સિંધિયા વચ્ચે કાંઈ વિવાદ રહ્યો, નહિ સિંધિયાના ક્રોધાગ્નિના ભયે જે હોલકર ભારતવર્ષના નગરે નગરે જાતકતો હતો. આજ લોકોના નાસકંકટ કાળે, સઘળા અપમાન ભૂલી જઈ તે હોલકર સિંધિયાને બંધુભાવે ભેટ્યો અને અંગ્રેજને ભારતભૂમિમાંથી કહાડી મુકવાને દૃઢપ્રતિજ્ઞ થયો. મેવાડની છુટ કરી હોલકર શાપુરમાં હતો એટલામાં સત્તેન્ય સિંધિયાનું પ્રચંડ સેનાદળ મેવાડના પ્રાંત દેશે આવ્યું. થોડા સમયમાં પરસ્પર મૂલાકાત થઈ અંગ્રેજ સંબંધે જુદી જુદી જાતની વાર્તા આવી. તેઓની સામે ખડગ લેવા તે જાનને તૈયાર થયા, પણ તેઓ કુક્ષણે અંગ્રેજ કેસરીની વિરૂદ્ધ ઉતર્યા. તેઓનો ઉદ્યમ સફળ થયો નહિ. તેઓને ખ્રીડીશ સિંહના ચરણ તળે અવનત થઈ ખડવાની ફરજ પડી.

ખ્રીડીશસિંહના પ્રબળ પરાક્રમથી હુદ્દત મરાઠા લોકોનો વિષદંત ભાંગી ગયો. સિંધિયા અને હોલકર બંનેનો સંચય કરી, ખ્રીડીશસિંહ વિરૂદ્ધ ઉતરવા તૈયાર થયા, તેના સઘળા ઇલાકાને વિનષ્ટ થઈ ગયા. તોપણ તેઓ એક મૃહુર્તના માટે પણ પ્રતિશોધ લેવા નિરાશ થયા નહિ. તેઓની પ્રતિશોધ પિપાસા બળવાળી થઈ. પણ તેઓને એટલું બધું સાહસ નહોતું કે જાહેરમાં તેઓ ખ્રીડીશસિંહ વિરૂદ્ધે પ્રતિદ્વંદ્વિતામાં ઉતરે. ઇ. સ. ૧૮૦૫માં વર્ષાકાળે, એકનોરના પ્રશસ્તક્ષેત્રમાં રહી હોલકર અને સિંધિયા, પોતાનાનું સેનાકંટક સ્થાપી અંગ્રેજ વિરૂદ્ધે યુદ્ધ ચલાવવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજો સાથે કેવી રીતનો બંધાર કરવો તે વિચારનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હતો. નર્મદાના તટતીરે રહેલો સર્વોત્તમ જનપદ જે પુષ્કળ ઉપજ આપનારો હતો. તે જનપદ મરાઠાના હાથમાંથી ખસી ગયો. જે પ્રચંડ સેનાના બળે ભારતવર્ષમાં તેઓ પુષ્કળ પ્રભુતા પામ્યા હતા, તે સેના, પગારવિના ઉન્મત્ત અને નિરાશ થઈ ગઈ. વીરપ્રસૂ રાજસ્થાન ભૂમિ આજ વીર શૂન્ય હતી. આજ મરાઠાના પગ નીચે તે વિદલિત.

રાજસ્થાનના તે અધ-પતનકાળમાં ખ્રીડીશસિંહ ધીરેધીરે તે પ્રદેશમાં પેસી, મરાઠા પિશાચને તે દેશમાંથી કહાડવા લાગ્યો. અંગ્રેજ અને મરાઠા વચ્ચેનું ભયંકર યુદ્ધ થોડા દિવસ માટે સ્થગિત થયું. યુદ્ધ ફરી યાશે એવી આશાથી મરાઠાઓએ પોતાના પરિવાર ધન વીંગેરેને મેવાડના કીર્ણાઓમાં રાખ્યા. અંદાવત

રજપુતનો મુખ્યપાત્ર મરદાગનિંહ ગિધીયાની મભામાં સાળાનો પ્રતિનિધિ ગીનાઇ
રહે. અંગણએ, ગિધીયાના મંત્રલવનમાં પાપુ ઉચ્ચાનન એળચું

મેવાડપતિએ અગાઉ અંગણના પ્રતિદ્વંદ્વિ લાકુખાની મદદ કરી હતી. તે
અંગણ ભુક્તી ગયો નહોતો. સાળાના તે વ્યવહારથી અંગણના હૃદયમાં અગ્નિ રૂઝ-
ગતો હતો. તે અગ્નિ પ્રશમિત થયો નહોતો. આ ક્ષણે તે પ્રચંદ વેગે ગંગા ઉઠ્યો
તે હૃદયમાંની વીકટ જ્વાળાથી અતિગમ્ય પીડા પામી તે પ્રતિગોષ્ઠ લેવા ઉન્મત થઈ
ગયો. પ્રધાન પ્રધાન મરાઠા મેનાપતિઓને મેવાડ ભૂમિ વહેંચી આપવા તે ઉદ્યોગ
કરવા લાગ્યો. પણ તેનો તે ઉદ્યોગ સફળ થયો નહિ. તેના તે પાપમય વિચારો
ભેદ શક્તાવત સરદાર મંશ્રામનિંહ તેના એક કાર્યમાં વિન આપવા તૈયાર થયો.
અને હોલકર માથે એકઠો થઈ ગયો. તે પોતાનો વિચાર પાર પાડવા તૈયાર
થયો. સંશ્રામનિંહ કરતાં વધારે મત્તાવાળો એક આશામી અંગણના વિરૂધ્ધે ઉભો
થયો. તે દુશચાર પ્રભુપત્ની બાઈજીબાઈ. બાઈજીબાઈ રજપુત શત્રુ ગિધીયાને
પરણી હતી ખરી પણ તે રજપુત જાતિના ગૌરવ અને મંશ્રાન જેવામાં અંધ નહોતી.
સંસ્થાન મધળા પ્રદેશની તે પૂજા કરતી હતી. તે જાણતી હતી જે મેવાડ ભૂમિ
લીંદુ સ્વાધીનતાની લીલાભૂમિ. પ્રસિદ્ધ કૃતનિર્મિત શુરજસવ. બાઈજીબાઈનો
ચિતા થાય દુશચાર પિતાના ઐરતે જન્મ લીધાથી શુ થાય ! બાઈજીબાઈ કુત્રી
કુળમાં શીરામણી હતી દુષ્ટતા અંગણનો દુરબીસધી જાણી તેને વિક્રમ કરવા એક
વાળી થઈ અને સઘળી રજપુત જાતિને એક મુઠ્ઠે બાંધી દેવાને આધામ કબ્બા
લાગી જે અદાવત અને શક્તાવત પરસ્પરના ઘોર અનુએ. આજ મેવાડના
નાભાગ્યે તેઓએ પરસ્પરનો વિદેષ ભાવ ઊડી દીધો, અદાવત મદદાર મરદાગનિંહ
પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વિ મંશ્રામનિંહ માથે એકઠો થઈ દુષ્ટ અંગણનો દુરબીસધી વ્યર્થ
કરવા તત્પર થયો. અદાવત અને શક્તાવત પંચોક્તી કીમનદાન માથે એકઠા મળી
ટોલકર પાને ગયા અને ગર્વના સ્વરે બોલ્યા, મકાગાદપનિ ! આપે મેવાડ ભૂમિ ચંચી
દેવા અંગણને હટાડ છે તેનું તે વાક્ય માંસળી હોલકર અખંત વ્યથિત થયો.
જે સમયે મધળી મેવાડભૂમિએ મેવાડપતિ સાળાની દુરવસ્થા તેના હૃદયમાં ઉતારી
તેણે વન ગંભીર સ્વરે કયું. ના ના ! તે બને તેણે નથી, હું આપની પાને ગપથ કરી
હું મું જે મેવાડની એવી હૃદયશા હું થવા હમ્મ નહિ. તમે મટુ એક પ્રાર્થનાઓ.
દીર્ઘકાળની શત્રુતા ભુક્તી એક ખીજને હૃદયમાં ધારણ કરો, અને એકત્ર કમુળા પા-
ળી પી એક પ્રાણને પશ્ચિમ આપો. હોલકરના વાક્યથી સઘળા આસ્વસ્ત થયા.
હોલકર અદાવત અને શક્તાવતને માથે લાઈ ગિધીયાની મભામાં આવ્યો. તે શાંત
અને ગંભીર ભાવે બોલ્યો, “ મણે દેવા ઉચ્ચા કુળમાં જન્મ્યો છે તે આપ મારી
રીતે જાણે છે, આપણે જે પ્રભુ છે તેનો સામે પૂજ્ય પ્રભુ છે. ત્યારે તેની

વિરૂધ્ધે શત્રુતા ચલાવવી તેમાં આપણી ગોણા છે ખરી ! આવા સંકટ કાળમાં તેને સર્વ નાશ કરવા આપણે તતપારણ કરવું ઠીક ગણાય ! ગણાની જેમ પૂર્વ પુરૂષની ભૂમિ અન્યાય કરી આપણે લઈ લીધી છે તે તેને પાછી આપવી તે ઠીક કે વહેંચી લેવી તે ઠીક ! ધિક્કાર છે આપણા રાજ્યને ! આપની જેવી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે આપ કરો, પણ હું તો શપથ કરી કહું છું જે રાણાનો પક્ષ કોઈ દીવસ છોડીશ નહિ. હું હાલ મેં મેળવેલો નીમવહેરા નામનો જનપદ રાણાને પાછો આપું છું. હોલકરના તેજેમય ગંભીર વચનો સાંભળી સિંધીયો ચુપ થઈ ગયો. હોલકરનાં વાક્યો તેના તદ્દયમાં તળસ્પર્શી થયાં.

ચતુર હોલકરે ફરી તેજેમય વાણીએ કહ્યું “ વળી બીજી આપ વીચારી જુઓ આ ક્ષણે રાણો આપણાં પક્ષમાંથી નીસરી જાય તો આપણને કેટલું તુકસાન થાય તેમ છે. શ્રીરંગી સાથે યુદ્ધ થાય તો આપણે આપણા પરિવાર વીગેરેને કયાં રાખવા ! રાણાની સાથે આપણે જો એક પ્રાણ હશે તો તેના કિલ્લા વીગેરે સ્થળો આપણા પરિવાર વીગેરેના રક્ષણ માટે મળશે. વિચારી જુઓ ! તેમ થવાથી આપણને વિપદ ઘેરી શકશે? હોલકરના તેજેમય વાક્યથી સિંધીયાના મનમાં ચારી અસર થઈ. સિંધીયાના મનમાં જે અગાઉતુ તોફાન ઉઠ્યું હતું તે પ્રશમિત થયું. સિંધીયાનું તદ્દય આશ્ચર્ય ‘રીતે બદલાઈ ગયું. હોલકરના વાક્યને તેણે પવિત્ર મંત્ર જેવા જાણ્યાં. તેણે તે પાળવાનો વિચાર કર્યો. રાણાના હૃતને છાવણીમાં રહેવા તેણે ગોઠવણ કરી, હોલકરની અને સિંધીયાની છાવણી વચ્ચે દશ કોશનું અંતર હતું, તેઓને પરસ્પર સમાલાપ કરવા હોય તો દુષ્કર નહોતું. તેવામાં મુશ્કેલીદારે વૃદ્ધિ પડી. માર્ગ પુષ્કળ કાઢવ વાળા થઈ ગયા. વર્ષાઋતુના તે ભયંકર કાળે હોલકર એક દીવસ પોતાની છાવણીમાં બેઠો હતો. એટલામાં ચોકીદારે આવી તેના હાથમાં એક સંવાદપત્ર આપ્યું. હોલકરે આગ્રહથી તે સંવાદપત્ર વાંચ્યું, વાંચીને તે સંવાદ પત્ર દૂર ફેંકી દીધું, અને પૃથ્વી તરફ નજર રાખી તે પોતાના હોડ કરડવા લાગ્યો. તે સમયે તેના નેત્રમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. કેટલોક વખત એવા ભાવમાં નીકળ્યો. હોલકરે પોતાના અનુચરને હુકમ આપ્યો જે રાણાના હૃતને હાલ અહિં લાવ. હોલકરના એ આકસ્મિક મનોવિકારનું કારણ હતું. તેણે તે સંવાદપત્રના પાઠથી જાણ્યું જે રાણાનો ભીરૂબક્સ નામનો હૃત મરાઠા લોકોને મેવાડમાંથી કહાલી મુકવા ટંકમાં રહેલ જીરીશ સેનાપતિ લોડ લેક સાથે પ્રપંચ કરે છે.

થોડા સમય પછી કીસનદાસ અને મેવાડના બીજા કેટલાક હૃતો હોલકરના દરબારમાં આવી પહોંચ્યા. રોષોન્મત હોલકરે તે સંવાદપત્ર કીસનદાસ ઉપર ફેંક્યું તે રોષકથાયિત લોચને કંઈ સ્વરે બોલ્યો, “ વિદ્યાસઘાતક મેવાડી લોકો શું આ પ્રમાણે મારી સાથે ચાલશે ! તમે સહુની સાથે આ પ્રમાણે આચરણ કરો છો ! વિચાર કરી

ભુઓ ! મેં તમારા પ્રભુના માટે આત્મીય જનનો ત્યાગ કર્યો, સિંધીયાના રોષ ઉપર નજર રાખી નહિ, આજ શ્રીરંગીઓની સાથેના શત્રુતા કાળમાં શીરીતે હીંદુભતિ એકતા સૂત્રે બંધાયો. તમારો પ્રભુ, સઘળાને ત્યાગ કરી શ્રીરંગીની સાથે સલાહ કર્યો. દીક્ષી સી હામનની પ્રભુતા હું સ્વીકારીશ નહિ એમ જોઈ ગઈ બોલે છે તેનું પરિણામ શું આ આશુ. રાણા હોતે તેને બોલતો અટકાવી કહેવાનું ચરૂ કર્યું, એટલામાં હોલકરનો મંત્રી ભાલી ઉઠ્યો, મહાગજ ! આપે એ મેવાડી રજપુતોને બચાવવા નજર નેપો ! તે આપની સાથે સી ધીયાને લડાવી સિંધીયા અને હોલકરનો નાશ કર્યો. તેઓનો પક્ષ છોડી દો ! સિંધીયાની સાથે પાછા મળી જાઓ. પુરજરાવને દૂર કરી દો ! અને અમલ મેવાડનો મુખેદાર કાયમ રહે તેમ કરો, નહિતો હું આપનો ત્યાગ કરી સિંધીયાને માળવામાં લઈ જઈશ, એક માત્ર ભાઉ ભાઈકર વિના સઘળા મંત્રીના બોલવાને મળતા આંખા. હોલકરે તેનો પરામર્ષ સ્વીકાર્યો પુરજરાવને વિદાયગિરી આપી તે શ્રીદીશવાહીનીની સામે યવા ઉત્તર તરફ ચાલ્યો.

કમલાગ્યના કઠોર લેખના અનુસારે હોલકરનું સહાય બળ હીલું પડી ગયું, તે શ્રીદીશસિંહની સંખે ચડી શક્યો નહિ, શ્રીદીશસિંહના રોપાગ્નિમાંથી તે નિસ્તાર પામ્યો નહિ, રણદક્ષ લોડ લેક તેની વાંચે ચાલ્યો, તેણે તેને સંધી સ્થાપવા દૂરજ પાડી, ત્રિધનદની એક શાખા વિપાયા નહીના તટે શ્રીદીશ સેનાપતિની સાથે હોલકરનો સંધી થયો.

હોલકર મેવાડ ઉપર અર્થત કુદ થયો ખરો. પણ તેણે રાણાનું કોઈ રીતનું અનીષ્ટ કર્યું નહિ પણ મેવાડનો ત્યાગ કરવા ઉપર તેણે મેવાડખૂમિને આપદ વિનાની રાખવા સિંધીયાને લજામણ કરી, વળી તેણે કહ્યું જો હું રાણાના સન્ન્યને હરકત વીના રહેવા દેવામાં મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે, જો તે આરી એ પ્રતિજ્ઞા ભંગ ન થાય, સિંધીયાએ હોલકરનું કહેવું પાળ્યું પણ હોલકરને કાલ વિષદમાં દેખી તેણે હોલકરના બોલવા પ્રમાણે પાળવાનું છોડી દીધું, તેણે મોળ લાખ રૂપીયા મેવાડમાંથી મેળવવા સદાશિવરાવને મેવાડમાં મોકલ્યો. પિશાચનો નિહીત માર્ગ પકડી મેવાડનું સ્તવિષ્ણત તદ્દયનાં લોહી પીવા દુષ્ટ મતિ સદાશિવરાવ મોટા નૈન્ય નાથે મેવાડમાં આંચો. ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં જુન માસે તે સેનાદળ મેવાડના વિરૂદ્ધે ઉતર્યું. એ અલીપ્રાચ સાધવા માટે સિંધીયાએ પોતાની મેના મેવાડ તરફ મોકલી. પહેલો અલીપ્રાચ— મોળ લાખ રૂપીયા લેવા, બીજો અલીપ્રાચ—જયપુરગજના મેનાદળને ઉદયપુરમાં કહાડી મુકવા. રાણાની પુત્રી સાથે જયપુર રાજનો વિવાહ મંગલ સિંધર થયો.

અદ્યતા કઠોર અનુશાસનથી આભાગ્યની ઉચી ટોચ ઉપરથી કુભાગ્યના ઊંચા કુવામાં પડી, જેનથીજ રાણો શીમસિંહ સુખે દુઃખે સમય કહાડતો હતો.

તેના પિતૃપુરુષનો મહિમા અને ગહિમા નાશ પામ્યો. સૌભાગ્યનું ભાસ્વર તેજ નાશ પામ્યું, તોપણ તે આશાના મોઢે ભુલ પામી તે પૂર્વ ગૌરવ અને મહિમાના સ્મૃતિ ચિન્હ હૃદયમાં ધારણ કરી સ સારકલેશની એકવાર અવહેલા કરતો હતો. એક માત્ર રાજ પણ વિધાતા તેમાં પણ વાદી અને સામો થયો સઘળા મુખથી વિચ્યુત થઈ તે મ માને સંતુષ્ટ થઈ આનંદદાયિની દુહિતા કૃષ્ણકુમારીનું સુખ જોતો હતો, નિષ્કુર વિધાતાએ તેમ પણ થવા દીધું નહિ, શાથીકે તેના પિતૃ પુરુષોના કુળગૌરવ પ્રક્ષના મૂળમાં કુઠારાઘાત થયો, અમૃતપ્રસવણ સુકાઈ ગયું, ય ત્રણા ઉપર ય ત્રણા, વિલખના ઉપર વિલખના, દુર્ભાગ્ય ઉપર દુર્ભાગ્ય, સરસ્વ હારી ગયો, પણ સઘળા મુખે વચિત થયો, પણ રાણે ભીમસિંહ કૃષ્ણકુમારીનું સુખકમળ જોઈ આનંદ પામતો છેવટે કૃષ્ણકુમારીના નિમિત્તે તેને અત્યંત દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ જે જયપુરરાજ સાથે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ સ્થિર થયો, શુભ સંબંધ બંધન કરવા માટે જયપુરથી સેનાદળ ઉદયપુરમાં આનંદ્યું તે સેનાદળમાં ત્રણ હજાર આશામી હતા, તેઓ રાજધાનીની પાસે રહી ઉપદેશક વીગેરે મોકલવા લાગ્યા. રાણે તે ઉપદેશક વીગેરે લઈ પ્રત્યુપદેશક વીગેરે મોકલવા લાગ્યા. પણ મારવાડ રાજ માનસિંહે તે સંબંધમાં ઘોર પ્રતિરોધ કર્યો, જયપુર રાજ જગતસિંહના ઉદ્દેશ બ્યર્થ કરવા મારવાડ રાજ માનસિંહે એકદમ તણ હજાર સૈનિકો મોકલી દીધા, કૃષ્ણકુમારીને પગલુવાને તેનો પણ આંતરિક અભિલાષ હતો પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરવા તેણે કહી મોકલ્યું હતું, જે રાજકુમારી કૃષ્ણકુમારીનો વિવાહ સંબંધ મારવાડના મૃત રાજ સાથે થયો હતો, તો હવે જીવિત રાજ સાથે તે કેમ ન થાય.

તેણે રાણાને વળી કહી મોકલાવ્યું જે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ મારવાડના મનસિંહાસન સાથે થયો હતો. તે સિંહાસને જે કોઈ બેઠું હોય તેના માટે વિચાર કરવો નિષ્પ્રયોજન ! તે સિંહાસન અગાઉ જેવું હતું તેવું હાલ પણ છે. ત્યારે હવે કૃષ્ણકુમારીનો સંબંધ તે સિંહાસન સાથે કેમ ન થાય ! છેવટે તેણે લય દેખાડી કહેવરાવી મોકલ્યું જે “જો રાણે મારો અભિલાષ પુરણ ન કરી અંગના જગતસિંહને કૃષ્ણકુમારીને પરણાવી દેશે તો હું તે વિવાહ પુરો થવા દઈશ નહિ. મારામાં જેટલી સત્તા છે તેટલી સત્તાથી તે કાર્યમાં વિઘ્ન લાવીશ. એમ કહેવાય છે જે માનસિંહના સરદારોએ તે બદ સલાહ તેને આપી, એ મમથે ચંદાવત રજપુતો રાણાના પ્રિયપાત્ર હતા; રાણે જગતસિંહના કરમાં પોતાની દુહીતાને ન આપે તેમ તેઓ ચેષ્ટા કરતા હતા.

સી રત્ન *હેલનના અલોક સામાન્ય ઝાંઝરે તેના સ્વામીનો અને પ્રતિ-

* હેલીનાનો વિષય લઈ ઔસીય મહાકવી હોમરની ધ્વીયઃ અયની રચના થઈ, ઔસીય પુરાતત્વ અને હેલેના જ્યુપીટરના ઔરસે અને સ્પાર્ટા લીપી લીગના ગર્ભે પેદા

દ્વંદ્વિઓનો અનંતકાળના માટે ધ્વંસ કર્યો. મુરમુદરી કૃષ્ણકુમારીના લલિત લાવણ્યે પણ તેમ તેના પિતા અને પ્રણયાર્થીનો અનંત કાળના માટે ધ્વંસ કર્યો. છેવટે તે અળખા રાજકુમારીનો પણ ધ્વંસ થયો. તેના રૂપ લાવણ્યે તેનો સર્વ નાશ કર્યો. કૃષ્ણકુમારીનો પાણીચહોળેચ્છુ ચર્મ મારવાડ રાજ માનસિંહ સેના સાથે જયપુરરાજ જગતસિંહની વિરૂધ્ધે હત્યો. તેમાંથી એક લયંકર અનર્થ પેદા થયો. કુરચરિત મરાઠાઓએ પ્રતિદ્વંદ્વિનો પક્ષ પકડ્યો. તેઓએ તે અનર્થના જ હઝાર ગણો વધારે મળગાવ્યો. સિંધીયાએ અગાઉ જયપુરરાજ પાસે અર્ધાતુકુલ્ય માગ્યું હતું પણ જગતસિંહે તેની માગણી સ્વીકારી નહિ, તેથી સિંધીયો તેની પ્રતિકુળ હત્યો. અંબરરાજ જગતસિંહ કૃષ્ણકુમારીને ન પામે તેમ તે શેષા કરતો હતો. તેણે તે માટે મેવાડપતિ માનસિંહની સહાયતા કરી. માનસિંહની સહાયતા કરી તેણે રાણાને કહેવરાવી મોકલ્યું જે તેણે જલદીથી મેવાડ ચડી જયપુરમાં સૈનિકો મોકલી દેવા.

તેને વિશ્વાસ હતો જે રાણા તેનો અનુરોધ અચાજ કરશે નહિ. પણ તે વિશ્વાસ મિથ્ય થઈ પડ્યો. રાણાએ તેનું કહેવું અચાજ ગણ્યું. ત્યારપછી સિંધીયા રાણા ઉપર અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થયો, તેનું યુદ્ધ શાસન કરવા માટે તેણે પોતાનું ગોલંદાજ સૈન્ય મેવાડ વિરૂધ્ધે ચલાવ્યું. તેની ગતિનોરોધ કરવા, રાણા, જગતસિંહનું સૈન્ય લઈ આરાવલીના માર્ગમાં પેઠો. તે સ્થળે બંને દળ વચ્ચે થોડા રોજ યુદ્ધ ચાલ્યું. છેવટે દુર્ભાગ્ય ભીમસિંહ પરાજય પામ્યો. પોતાની રક્ષા માટે તે લફડરસાથે, શહેરમાં નાશી આવ્યો. બિજા સિંધીયો તેની વાંસે પડ્યો. તે આઠ હજાર સૈનિકોને લઈ ઉદયપુરની ઉપત્યકા ભૂમિ મુઘી આવ્યો. રાજ્યધાનીથી થોડેક દૂર છાવણી નાંખી તે રહ્યો. રાણા ભીમસિંહ વિપ્રમ વિપદમાં પડ્યો. શીરીતે વિપદમાંથી નીકળી જવાય તે માટે વિચાર કરવા માટે તેણે સામંત સરદારોને બોલાવ્યા. જુદી જુદી જાતના તર્ક વિતર્ક થયા. પછી એવું નિશ્ચિત થયું જે જયપુરરાજ જગતસિંહની સાથે કૃષ્ણકુમારીને ન પર-

ચર્મ. કેપ્ટર અને પોલાણ નામના બે બાઈ હતા. એથીનીય મહાવીર થીસીયસ, હેલનને તેના પાવન કાળમાં હરી ગયો. પણ તેના બાઈ પોલાણ અને કેપ્ટરે તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. હેલનના અયોગ મામાન્ય લાવણ્યનું વિવરણ ગ્રીસ દેશમાં ચારે તરફ પ્રસિદ્ધ થયું. તે દેશના સધળા રાજાઓ તેના પાણીચહોળેચ્છુ હોય તેની માગણી માટે તેના પિતાને ઘેર આવ્યા. છેવટે મેનીલામ નામના રાજા સાથે તેનો વિવાહ થયો. વિવાહ પછી એક દીવમે હેલનનું દ્રોણના પ્રસિદ્ધ રાજપુત પારીમે હરણ કર્યું. એમ કહેવાય છે જે હેલન સ્વંચ્છ પુર્વક તેની માથે ગઈ હતી. એ જનાવથી દ્રોણનું યુદ્ધ સંગી હતું. યુદ્ધના અંતે હેલેના તેના પુર્વ સ્વામી મેનીલામ પાસે ગઈ, હેલેનનો દયાન લઈ જે દલીલક અથ રચ્યો છે તેની માથે કવિ મુર વાંચીકની રામાયણનું મૈ સાદર્યુત્તવામાં આવે છે.

લાવવી તે યુક્તિયુક્ત છે. ત્યારપછી તેણે જયપુરના સેનાદળને વિદાયગીરી આપી. સિંધીયાની દુરંત અર્થે લિપ્તિની પરિતૃપ્તિ કરવા માટે તે છેવટે સંમત થયો. સિંધીયો એક માસ ઉદયપુર પાસે રહ્યો. તે સમયે રાણા સાથે તેની દરબારમાં મુલાકાત થઈ.

જયપુર રાત્રે, જે સીને મેળવવા હૃદયે, હલારે આશા પોષી રાખી હતી, તે આશાઓ શું સફલ થઈ? તે આશાલતા સફલ થતી હતી, તેવામાં રાણાએ તે ઉન્મૂલિત કરી. તે શું જયપુરરાજનો સામાન્ય પરિત્રાપનો વિષય કહેવાય! જેમ રાણાનાં આચરણો તે જોતો ગયો, તેમ તેમ તેથી તેનું હૃદય તપ્ત થવા લાગ્યું, ક્રમે એ પ્રતિશોધ વિધાના એટલી બધી ભેરાવર થઈ ગઈ કે તેનું શાંતિવિધાન કઈ વિના તેને આશુ નહિ. છેવટે એક વિશાળ સેનાદળ લઈ મેવાડની વિરૂધ્ધે ઉતરવા તે પ્રતિજ્ઞાવાળો થયો. મારવાડરાજ માનસિંહે, પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વીના સમરોચોગના વૃત્તાંત સાંભળ્યા. ને જયપુર રાજ્યની વિરૂધ્ધે મોટા દળ સાથે ઉતર્યો. તેના રાજ્યમા ધોર વિપ્લવ હોવાથી તેની અલિપ્તસિદ્ધિ પાર પડી નહિ. રાજ્યસિંહામ્નના નિમિત્તે તે વિપ્લવ પેદા થયો. તે વિવાદનું નિવારણ થયું નહિ. તેમાં ઘણું નાણુંનો ક્ષય થયો. તેમાં યુક્તળ દોહીનોપાત થયો. યોધપુર શત્રુકુળના હાથમાં પડ્યું. શત્રુઓએ તેની દ્રવ્ય સામગ્રી હુડી લીધી. શત્રુઓના દળમાં પરસ્પર વિદ્વેષ હોવાથી તેથી વધારે, તેનું વુક્સાન થયું નહિ.

મહારાજ જગતસિંહ, પ્રાણલયે યુદ્ધ સ્થળથી પલાયન કરી ગયો. તેનાં સઘળાં આડંબર નિષ્ફળ ગયાં, પોતાની વિપદા શંકા બણી તેણે યોધપુર વીગેરેનો હુટનો સામાન પોતાના શહેરમાં મોકલાવ્યો. ઘટના અંકના ધોર આવર્તન વડે જગતસિંહના સઘળા ઉપાયો નષ્ટ થઈ ગયાં. તેની આશાઓ વ્યર્થ ગઈ. જે વિશાળ સેનાદળ લઈ મેવાડ ભૂમિ ઉપર તેણે હુમલો કર્યો હતો, તે સેનાદળ તુડી ગયું. તે મહા કષ્ટે પલાયન કરી પોતાના નગરમાં આવી શક્યો. તેની હુદ્દશાની સીમા રહી નહિ કુશલે તે કૃષ્ણકુમારીના પ્રણયાર્થી થયો, કુશલે તેણે માનસિંહ ઉપર હુમલો કર્યો. તે પોતાના નગરમાં ગયો. પણ ત્યાં તે મુખી થયો નહિ.

દેવની વિચિત્ર ગતિ, બાહ્યતરંગનું આશ્ચર્યકારક પરિવર્તન, જે માનસિંહને. પોતાના સામંત સરદારોએ ઇંકી દીધો હતો, અને જેથી જે નારા થવાની અવસ્થામાં આવી ગયો હતો. આજ તે માનસિંહ સઘળી વિપદો તરી ગયો. આજ તે માનસિંહ ઉદ્વેગ વિના રાજકાર્યની પથ્યાલોચન કરતો હતો. તેનું લયકર શત્રુ દળ પરાહત થયું. તેનું પ્રણુપ ગોરવ ફરીથી ઉદય પામ્યું. એ સઘળા વિષયમાં તેણે હુર્ધર્થ આપી રખાં પદાણની મદદ મેળવી હતી. ભારતવર્ષમાં જેટલા પાખંડી મુસલમાનો પેદા થયા છે, જેઓની પાપ નામાવળી, અતીત સાક્ષી ઇતિહાસનાં પવિત્ર પાત્રો કલંકીત કરે છે.

આમીરખાં તે મુસમાન માંહેલો એક-આમીરખાં, પહેલાં માનસિંહનો ભીષણ શત્રુ હતો. જે અપનૃપતિ, તેની પ્રતિદ્વંદ્વીતામાં ઉત્તરેઈ હતો. તેના પક્ષમાં આમીરખાં હતો. પણ પાખી આમીરખાંએ અર્થલિપ્સાની વશવર્તી થઈ. તે અપનૃપતિનો પક્ષ છોડ્યો. તેણે માનસિંહનો પક્ષ પકડ્યો. દુર્વૃત્ત આમીરખાં એવો નૃશંસ હતો જે તેના સંમાનકારક અપનૃપતિનો સર્વ નાશ કરવાને તૈયાર થયો. અપનૃપતિ પણ તેના અનુચ્ચ રાનો સંહાર કરવા તત્પર થયો, પાખંડી આમીરખાંએ તેની મુલાકાત આહી, એમ મરહુદમાં અપનૃપતિની મુલાકાત થઈ. ત્યાં બન્ને વચ્ચે દોસ્તીની સ્થાપના થઈ. તેણે તેનો પક્ષ પકડવા સંમતી આપી, તેનાં સઘળાં કાર્યે કષ્ટતાથી પૂર્ણ હતાં. તે અપનૃપતિના ભણવામાં આવ્યું. નહિ. આમીરખાંની દોસ્તી મેળવી તે અત્યંત આનંદિત થયો. તેના કષ્ટ શબ્દને તેણે ઈશ્વરાનુમત્ત ગણ્યો. તેણે પોતાની ધાવણીમાં નૃત્યગીત કરવાનો હુકમ આપ્યો. થોડા સમયમાં તર્કીના કોકિલ કંઠના જેવા મધુર અવાજે નીકળ્યા. સઘળા લોકો નૃત્યગીત આમોદ પ્રમોદમાં નિમગ્ન થયા. એટલામાં દુર્વૃત્ત આમીરખાં ઇળ સાથે તેના ઉપર આવી. પડ્યો ધાવણીનાં દોરડાં તેણે તોડી નાંખ્યાં. અને તેઓ સઘળાને તાંબુઓમાં ગોળી બહારથી મારી નાંખ્યાં.

એ રીતે રાજસ્થાનની રંગભૂમિ ઉપર એક વીરોગાંત નાટકનો એક અભિનય થયો. રંગપુત્ર ભતિના એક જ્ઞાન્ય. નાશકર ચક્રાંતનો અંત આવ્યો. પણ ત્યાર પછી એક ભગ્નકર કાર્યની ઘટના થઈ. તે સાંભળવાથી પાખંડીનું હૃદય પણ ક્ષીભય. રાજ્યકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ, પોતાના જીવનનું વિસર્જન કર્યું. મારવાડ અને અંબર વચ્ચે ભયંકર સુદ્ધ બંધ પડ્યું ખડું પણ કૃષ્ણકુમારીના નિમિત્તે તેઓના વચ્ચે વિદેશભાવ દારૂણ રીતે પેદા થયો. કૃષ્ણકુમારીને પરણવાની આશા, મારવાડરાજે અને અંબરરાજે છોડી નહિ. એટલેકે તેથી બન્ને વચ્ચે દારૂણ કલહાનળ લાગ્યો. તે કલહાનળ થોડામાં ઓલવાય તેમ નહોતો. તે કલહાનળ ઓલવામાં તે મુકુમારી બાળિકાના પવિત્ર હૃદયના રૂધિરનો ખપ પડ્યો. જે નરપિશાચ આમીરખાંથી, અપનૃપતિનો સર્વ નાશ થયો. તે નરપિશાચ આમીરખાં બાળા કૃષ્ણકુમારીનાં જીવંતક થયો. સ્વર્ગીય સરલ પવિત્ર રાજબાળાનો જીવન પ્રદીપ, તેની પરોચનાથી ઓલવાઈ ગયો, બેનસીબ રાણા ભીમસિંહ તેના હાથમાં પુતલાં જેવો હતો. ભીમસિંહમાં પોતાનું સામર્થ્ય ન હોતું. શીશોદીયકુળમાં તે અવીર સુરૂપ પેદા થયો,

તેણે પોતાની પુત્રી કૃષ્ણકુમારીના ગ્રાણ લેવાની સંમતિ આપી. તેણે પોતેજ મેવાડનું સુખ દુઃખ ન જોઈ મુકુમાર રાજકુમારીના જીવનનો નાશ કરવા તજવીજ કરી, તે શિશોદીયકુળનો અયોગ્ય પુત્ર. બાપ્પારાઓનો અયોગ્ય વંશધર ! રંગપુત્ર કુળનો અયોગ્ય રાજ વાંચનાર જે તે મુરખુંદરી કૃષ્ણકુમારીના માટે બે ચાર આંસુ પાડવા ઈચ્છતા હોતો, અને તેની બેનસીબ માતા હૃદયવિહારક દોદન સાથે હેયુ મેળવી

રોવાને ઇચ્છતા હોતો ચાલો ! એકવાર હાસ્યમય તે ઉદયપુરના ઉપત્યકા પ્રદેશમાં જઈએ ચાલો ! એકવાર ઉદયપુરવાસીઓ સાથે હૃદય તંત્રી મેળવી રાજકુમારીના માટે પેટ ભરી રોઈએ,

ખુશમુરત કૃષ્ણકુમારીએ, પોતાના ઉમ્મરના સોળમા વર્ષમાં પગલું મુક્યું હતું. ચોવનના મહત્તર સઘળા સૌંદર્યથી તેની કાયા વિરાલ હતી, તે પિતૃવંશે જેવી ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ હતી, તેવી માતૃવંશે પણ તેવા ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ હતી. જે પ્રાચીન નૌર રાજ્યોએ અણુહીલવાડ પાટણમાં લાખો સમય રાજ્ય કર્યું. તે રાજ્યોના કુળમાં કૃષ્ણકુમારીની મા પેદા થઈ. કૃષ્ણકુમારી રૂડા શુણે વિભૂષીત હતી. તે માટે તેને રાજસ્થાનમાં “ કમલિની ” નામે કહેતા હતા પણ ભારતવર્ષનું દુર્ભાગ્ય. જે તે આ લોક આમાન્ય લાવણ્યવાળી રાજકુમારીનું ઘણું વર્ષ સુધી દર્શન કરી શક્યું નહિ સૌંદર્ય વિકાસના પ્રારંભ કાળમાં તે અનાધાત વિમલવિકસ્ય નલિની વૃંતસ્પૃત થઈ અકાએ અનંત કાલના માટે ધ્વંસસહિમાં ડુબી ગઈ. કૃષ્ણકુમારી જેવી સર્વાંગસુંદર અને અભાગણી બાળિકા જગતમાં માત્ર બે ચાર પેદા થઈ હશે. ઉંચા કુળમાં પેદા થઈ અસહનીય દુઃખ ભોગવી, માતૃભૂમિનાપદો મરણને આલિંગન કરનારી કૃષ્ણકુમારી જેવી બેચાર સ્ત્રીઓ આ વિશ્વમા પેદા થઈ હશે. કૃષ્ણકુમારીનું અમૂલ્ય જીવન વૃથા નષ્ટ પામ્યું. ટોમીય સ્ત્રી અભાણી વરજનીયાએ * નિરખણ પોતાના પિતાની તીક્ષ્ણ ધારવાળી છરી. નીચે પોતાની કોમળ છાતી પાથરી અને ગ્રીસીય, સુંદરી એશીજનીયાએ, - થૂપ કાપે પોતાનું અમૂલ્ય જીવન છોડી દીધું.

કૃષ્ણકુમારીના જીવન વિસર્જનનું વૃત્તાંત વાંચવાથી શોકનો વેગ થાય તેવું છે. જે દિવસે, તે સરલ સ્વભાવ વાળી બાળાએ, જવલંત દાખલો રાખી આ જગતમાંથી વિદાયગીરી લીધી તે દિવસથી મેવાડનો દારૂ અધઃપાત થયો.

ચોલિત પિપાસુ પાણી આમીરખાંએ, પાથવી વિશ્વાસઘાતકતાની, સહાયે

* શ્રીમતી વગ્ગનીયા, રામના વિખ્યાત મહારય જુમીયમ વાહજનીયસની પુત્રી. એમ કહેવાય છે જે એપીયસ ક્યોડીયસ નામના પુરુષે, તેને તેના માળાપ પાસેથી હરી લઈ જવા ચેટા કરી. જુમીયમે, નીરૂપાય થઈ પોતાની પ્રાણમય હિતિને ફેરામ ક્ષેત્રમાં મારી નાખી. ઈ. મ. પુ. ૪૪૮ માં એ ઘટના બની છે.

— એશીજનીયા, સુપ્રસિદ્ધ ગ્રીસીય મહાવીર એગામેમતનની હિતિતા એસિમ નામના દ્વીપનાં શ્રીમતા સુદના વહાણની ગતિપ્રતિ રૂઢ થઈ ડીયાના દેવીની પ્રમજતા મેળવવા એનામે મનને પોતાની હિતિતાને બલિદાનમાં આપી. પણ ગ્રીસીય પુરાણના પાઠથી જાણવામાં આવે છે જે દેવીડીયાનાએ, એશીજનીયાને બળી સ્વરૂપે ગૃહસ્થ ન કરતાં, તેનું અપહરણ ક્યું અને દરીસ નગરમાં પોતાના મંદિરે તેને ચોમિની કરી રાખી.

બેનશીખ અપનૃપતિનો સર્વ નાશ કર્યો. ત્યાર પછી તે ઉદયપુરમાં આવ્યો. દુર્જને જે પેશાચિક કાર્ય કર્યું. તેથી તેના નામ ઉપર અનપનેય કાળો કાઢ્યો. ભાગ્ય વર્ષમાં સઘળા સ્થળે તે નૃશ સ અને વિશ્વાસઘાતક કહેવાયો. તેનું નામ સાંભળી લોકો ધણા અને વિદેશથી પોતે કહ્યું ઉપર હાથ મુકે છે. અંદાવત રજપુત પ્રમુખ અણતસિંહે તેને આદરથી ગ્રહણ કર્યો, અણતસિંહ સ્વભાવે શાંત અને શિષ્ટ હતો. તેની બહારની ઝાક ઝમાક નહોતી, તે સંમાનનો આદર કરતો નહિ પણ તે ઉચ્ચ પદ ગૌરવની આકાંક્ષા કરતો હતો તેના હૃદયમાં ધર્મનુરાગ પ્રબળ હતો. ધર્મ ભાવ તદ્દયમાં પ્રબળ હોવાથી માણસ, હિંમ્મ, સ્વાર્થ પરતા દુરાકાંક્ષાથી માણસ દૂર રહે છે ખરો પણ અણતસિંહ તેમ નહોતો, તેના હૃદયમાં દુરાકાંક્ષા કંમે કંમે વધતી હતી. તે પ્રચંડ દુરાકાંક્ષાની પશ્ચિમિ સાધવા અણતસિંહે સઘળા જ સારનો નાશ કરવાનું ધાર્યું. અણતસિંહે દુર્જત આરમીખાંની મલાહથી કૃષ્ણકુમારીને મેળવવા વિચાર કર્યો. દુરાચાર ખાડાને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું “રાજકુમારી કાંતો માનમિંહને પરણે કાંતો પોતાનો જીવન ઉત્સર્ગ કરી, જવાહરમાં શાંતિ સ્થાપન કરે,” એ શિવાય બીજો માર્ગ તે લેશે તો મહા સંકા આવી પડશે, રાણા ભીમમિંહે તે મઘળી હકીકત માણી તેનું તદ્દય બ્યાકુળ થયું જીવન સ્વરૂપિણી દુહિતાના માટે ચિંતાથી અધિર થયો, કેવો ઉપાય લેવાથી સઘળી જાનુથી રક્ષા થાય એમ વિચાર કરવાથી ગભરાયો, તેણે વિચાર્યું જે દુરાચાર આમીરખાંના કહેવા પ્રમાણે ન કરવાથી, ઉદયપુરનો સર્વ નાશ થશે. સ્વર્ગીય સુકુમાર અપત્ય સ્નેહ તેના તદ્દયમાં ધરે ધરે અમૃત ધારા સિંચવા લાગ્યો, રાણાનું તદ્દય પેશાચિક મૂર્તિ ધારણ કરવા લાગ્યું. તે દીવાના જેવો બની ગયો, કંમે સુકુમાર અપત્ય સ્નેહમાં જલાજલિ આપી પા પાણથી તદ્દય બાધી. છેવટે તેણે હુકમ કર્યો. જે “રાજકુમારીને મારી નાખવી”

રાજકુમારીને મારી નાખવી, રાજસ્થાનની ગજન દિની કૃષ્ણકુમારીને મેવાડ ભૂમિના માટે બલિદાન આપવી પણ તે બલિનો ઉત્તમ કોણ કે ? જગતમાં એવો પાખડી કોણ છે. માનવ કુળમાં એવો કોણ રાક્ષસ છે જે પાપાણે તદ્દય બાધી સ્વહસ્તે તે સુકુમારીનું કમળોપમ કોમળ તદ્દય તીક્ષ્ણ છરીથી વીંધી નાખે એ વાતનો નિશ્ચય કરવા, રાણાએ, પોતાના જ્ઞાનજ્ઞાનામાં મન્દાર ગ્રામ તો રોકડા કર્યા જુદા જુદા તર્ક વિતર્ક પછી સ્થિર થયું જે તે પેશાચિક કાર્ય કરવા માટે પુરૂષને નીમવો જોઈએ જે પુરૂષ યકી તે કામ અમાધ્ય હોય તો તેના માટે સ્ત્રીને નીમવી. પ્રાચ્યદેશીય રાજ્યોના અત પુર તે એક સ્વતન્ત્રગત્ય કેહીએ તો આજે શાથી કે તેની સાથે બહિર્જગતનો કોઈ રીતનો નિસ્ખત હોતો નથી. આજ મેવાડના જ્ઞાન-ખાનામાં રાજકુમારી કૃષ્ણકુમારીના મૃત્યુ માટે મોટા વિચાર ચાલ્યા હતા

પુરૂષદાસએ કામ કરાવવું એમ પહેલાં નિશ્ચિત થયું. શિશોદીયકુળમાં પેદા થયેલ મહારાજ દોલતસિંહદે અંતઃપુરમાં આવ્યો, તે રાણાને પરમ આત્મીય, સઘળા સામંતોએ એકમત થઈ, તે કામ કરવા તેને પસંદ કર્યે. તેણે પોતાના કામને પ્રસ્તાવ સાંભળ્યો. તે લય ઘણા અને વિરમય સાથે ચિત્કાર કરી બોલી ઉઠ્યો. “જે રસના થકી એવું વાક્ય નીકળ્યું. તે રસનાનેહઝારે ધિક્કાર! મહારાજ! મારા એવા વાક્યથી મારી રાજલક્ષિતનો હાસ થતો નથી. પણ એવા પૈશાચિક કાર્ય કરવાથી જો રાજલક્ષિત કહેવાતી હોય તો ત્યારે તે રાજલક્ષિત રસાતળે જાયો, મહારાજ દોલતસિંહે છુરી લેવા અસંમતિ બતાવી, ત્યારબાદ જીવાનદાસ ઉપર તે ઘાતકી કામકરવાનો ભાર સોંપાયો. જીવાનદાસ, ભીમસિંહના સ્વર્ગીય પિતાથી એક ઉપપત્નીના પેટે પેદા થયેલ હતો. વેદ્યાગર્ભથી પેદા થયેલ હોઈ તેનું હૃદય કઠણ હતું, તેણે તે કઠોર પ્રસ્તાવ સાંભળ્યો. જેથી તેનું પથ્થર જેવું કઠણ હૃદય ગળી ગયું નહિ. તેણે તે કામ પાર પાડવા કયુલ કયું. પણ ત્યારે રાજકુમારીનું સૌંદર્ય તેના નયન માર્ગે પડ્યું. ત્યારે જીવાનદાસનું હૃદય કંપ્યું; તેના હાથમાંથી તીણણ છરી પડી ગઈ, શોકથી દુઃખથી આત્મદ્રોહીતાથી પીડીત થઈ, તે દીનભાવે તે ઘરમાંથી નીસરી ગયો. ક્રમે તે સઘળી વાત જનાનખાનામાં પ્રસરી ગઈ ક્રમે તે વૃંતાંત રાજમહીપીના કાને પડ્યો, રાજમહીપી શોકથી કાતર થઈ બોલી હાથ! શું થયું! એમ બોલી તે મૂંછિત થઈ. સહચરીઓની સુશ્રૂષાથી તેની મૂંછા ગઈ બરી, પણ તે શોકથી ગાંડી થઈ ઉડી જમીન ઉપરથી ઉડી, હા! કૃષ્ણા! હા! કૃષ્ણા! વીગેરે ચિત્કાર કરી, પોતાનીપ્રાણ નંદીનાને છાતીએ સંતાડવા તે ચેષ્ટા કરવા લાગી, અને નૃધંચંધાતુકને હજારોગાળો દેવા લાગી, કેટલીક આર ઘાતુકને ગાળ દેવા લાગી. કેટલીકવાર ઘાતુકના ચરણમાં પડવા લાગી, કેટલીકવાર કૃષ્ણને લઈ નાસી જવા લાગી. તેણે ઘાતુકની પાસે પોતાની પુત્રીની પ્રાણુલિક્ષા કરી. તે પુત્રીને લઈને ક્યાં નાસી જાય. ક્યાં જઈ આશ્રય લે. શા ઉપાયે કૃષ્ણકુમારીના પ્રાણનું રક્ષણ થાય. મહારાજ ભીમસિંહે કૃષ્ણકુમારીનો જીવ લેવા હુકમ કર્યે. ત્યારે રાજમહીપી શીરીતે તેને બચાવી શકે.

જીવનના જીવન સ્વરૂપ પુત્રીના પ્રાણ રક્ષણ માટે રાજમહીપીહીએ ઘણી ચેષ્ટાઓ કરી પોતાના સઘળા લોકો માથું કુટી દેવા લાગ્યા. પણ કોઈ રીતે સ્થિર થયું નહિ, આજ વિધાતાના કઠોર લેખના અનુસારે કૃષ્ણકુમારીના આયુષ્યનો કાળ સંપૂર્ણ થયો. આજ કોઈ તેની રક્ષા કરી શક્યું નહિ.

તે સ્વર્ગીયજીવને હરી લેવા છરી સમર્થ થઈ નહિ છેવટે ગરત વાપરવાની આવશ્યકતા આવી પડી, એક સ્ત્રીએ ગરલ તૈયાર કરી રાણાના નામે કૃષ્ણકુમારીના

“મહાત્મા ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે “જે” દોલતસિંહને સારીરીતે બોલ્યો છે. તે એક અને સન સ્વજીવવાળો આચારીદ તો.”

કાથમા આપ્યું સુકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ તે વિષપાન લીધું તેના માથાનો એક કેશ પણ કપિત થયો નહિ, તેણે એક પણ દીર્ઘ નિશ્વાસ મુક્યો નહિ ઇશ્વરની પાસે પેતાના દીર્ઘ જીવનની અને શ્રીવૃદ્ધિની કામના કરી અવિકૃત હૃદયે, તે પાત્ર માહેલું વેષ તે પી ગઇ તેની મા, ખરેખરી દીવાની થઇ, રાણાને હાથે ગાળો દેવા લાગી અને મોટા શોક દુઃખમા વારવાર મૂંછિત થવા લાગી પણ કૃષ્ણકુમારીના નયનમા અશ્રુનું એક પણ બિંદુ જોવામા આવ્યું નહિ તેણે વસ્ત્રાચળે, પોતાની જનનીના આમુ લોહ્યા અને કહ્યું 'મા' તું શામાટે રૂએ છે હું માનવ જીવનની યત્રણામાથી હું ત્યારે તું શા માટે શોક કરે છે હું મરવાથી ભય રાખતી નથી, શામાટે મય રાખું ? હું શુ તારા ગર્ભે જન્મી નથી ? ત્યારે હું મૃત્યુનો ભય કેમ રાખું ! મા ! જ્યારે હું રજપુતના કુળમા સ્ત્રી થઇ પેદા થઇ ત્યારે હું નિશ્ચય જાણુ છું જે એક દિન અપઘાત મૃત્યુધીમરણ છે- એક દિવસ આ જીવનનો ઉત્તર્ગ કરવો પડશે હું આજ દિન સુધી ખચી, તેના માટે પિતાને ધન્યવાદ આપો જીવનાશક હલાહળ પણ આજ કૃષ્ણકુમારીના પ્રાણ લેવા સમર્થ થયું નહિ ઘણા વિષપાન કર્યા પણ તેના જીવનની હાનિ ન થઇ ફરીથી વિષનું એક ખત્ર તૈયાર કર્યું કૃષ્ણકુમારી તે પણ પી ગઇ પણ તેથી ઝાડ ફળોદય થયો નહિ ફરી વિષપા ! તૈયાર થયું સુકુમારી કૃષ્ણકુમારીએ તે પણ પીધું તેના હાથ હાલ્યો નહિ તેની આખમા અશ્રુનું બિંદુ પણ જોવામા આવ્યું નહિ ત્રીજવારનો ઉદમ વિશ્વ થઇ ગયેલો જોઇ સઘળા અમત્કૃત થયા છેવટ અફીણ અને કુસુમરસ એકઠા કરી એક જાતનું ગરલ તૈયાર કર્યું કૃષ્ણકુમારી એ જાણ્યું જે આ છેવટનો સમય છે આ સમયે, તેનું જીવન, દેહમાથી આલ્યું જશે આ સમયે હવે તેને આ દુનીયાનો ત્યાગ કરવો પડશે ઇશ્વરની પાસે મૃત્યુની કામના કરતી કૃષ્ણકુમારીએ વિષપાત્ર પીધું મુવર્ણની પ્રતિમાનું વિસર્જન થયું બેનશીખ ભીમસિંહના નાટક ભૂમિમા ગભીર ચવનિકા પડી, કૃષ્ણકુમારી નિદ્રિત થઇ તે મહાનિદ્રા હવે પછી લાગી નહિ કૃષ્ણકુમારી હવે પછી જાગી નહિ કૃષ્ણકુમારી હવે પછી ઉઠી નહિ, પાખડના નારકીય દુરાચારવડે ઉલ્લસમય યૌવનના પ્રાર ભમાજ કૃષ્ણકુમારી આ પાપ સંસારનો ત્યાગ કરી આલી ગઇ

કૃષ્ણકુમારીની અભાગણી મા પોતાની દુહિતાના ગોકે ઉત્તમ થઇ આ જગત માથી વિદાય થઇ ગઇ જે દિવસે કૃષ્ણકુમારી આ જગતમાથી ચાલી ગઇ તે દિવસે જ તેની માએ સંસાર સુખમા જલાજલિ આપી સઘળી જાતના સુખ છોડીદીધા છેવટ ખાવું પીવું છોડી દઇ પોતાના ઓરડામા તે બેગી રહી, એમ થવાથી થોડા દેાનમા તેના પ્રાણવાયુ નીકળી ગયા

એમ કહેવાય છે જે દુરાચાર અજીતસિંહ આ અનર્થનું મૂલ, તે પાપિષ્ઠે, આત્મીરખાને, એવો ખરાબ પ્રશ્તાન મુકવા પ્રભુદિત કર્યો આત્મીરખાનું સ્વદય, પાપણ

જેવું કઠણ. પણ જ્યારે કૃષ્ણકુમારીના બેહાલના ખરાબ તેણે સાંભળ્યા ત્યારે અજીત-સિંહને તેણે હાથે આળો આપી. તેણે અજીતસિંહને કહ્યું. વિશ્વાસઘાતક આ શું રજપુતનું યોગ કાર્ય ! બા ! તું મારા સંઘુખથી. તારૂં ઘુખ બતાવમાં અજીતસિંહને પોતાના પ્રતિદ્વંદ્વી પાસેથી પણ કઠોર તિરસ્કાર સહેવો પડ્યો. તે પ્રતિદ્વંદ્વી શક્તાવત સરદાર સંઘ્રામસિંહ હતો. સંઘ્રામસિંહ જેવો શુરસ્તો તેવો તેજસ્વી અને ન્યાયપર હતો. સત્યમાર્ગે વિચરણ કરતાં તેણે પોતાના રાજાની બ્રહ્મી સામું પણ જોયું નહોતું. પ્રચંડ શત્રુના શોષિત તલવાર તરફ તેણે જોયું નહિ. કૃષ્ણકુમારીના મૃત્યુ પછી આર દિવસે તે રાજધાનીમાં આવ્યો. તે તીવ્રવેગે રાણાની પાસે આવ્યો. તેણે રાણાને અતીવ કઠોર સ્વરે કહ્યું. અધમ પુરૂષ ! શિશોદીયકુળના પવિત્ર માયા ઉપર ધુળ નાંખી. શિશોદીય કુળનો શોષિત ખડગ દ્વિષિત કર્યો. સરલ કૃષ્ણકુમારીના સંહારથી આજ શિશોદીય કુળ ઘોર પાપથી લિપ્ત થયું, તે પાપથી તે કુળ હવે નાશ પામશે. હવે કોઈ તેની રક્ષા કરી શકશે નહિ. આજ મેવાડના ઇતિવૃત્તમાં વીરવર બાપ્પારાઓળના પવિત્ર કુળમાં જે ગંભીર કલંક કાળિમાં અંકિત થઈ તે કોઈ હવે સુધારી શકશે નહિ. હવે કોઈ શિશોદીય રજપુત માથું ઉઠાવી શકશે નહિ. હાય ! વિઘાતાત્મે ક્ષત્રિય કુળનો નાશ કરવા, પ્રતિજ્ઞા કરી. આજ તેના કઠોર વિધાનના અનુસારે ક્ષત્રિયનો અધઃ પાત અદ્ધરવર્તી બાપ્પારાઓળનો વંશ વિલોપ પામ્યો. તેજસ્વી સંઘ્રામસિંહના કઠોર વચનથી રાજસભા કંપિત થઈ લજ્જાભર્યા, ભયે, અને વિપાદે ભીમસીંહ પોતાના બેહાલ થી પોતાનું ઘુખ ઢાંકી દીનભાવે રોવાનું શરૂ કર્યું.

ત્યારપછી તે ખાખંડ અજીતસિંહ તરફ ઘુખ ફેરવી બોલ્યો. ‘ અરે શિશોદીય કુળના કલંક ? અરે ! રજપુત શોષિતના અયોગ્ય ! તે’ જેમ અમોને કલંક કાલિકામાંથી દુષિત કર્યા તેમ તારા માથે ધુળના ઢગલા પડો, જેમ તારે નિઃસંતાન મરવું પડે તેમ હો, આ સર્વ નાશકર ક્ષિપ્રહસ્તના કોના સાડ ? પાઠાને શું રાજધાની દળી નાંખી, પાઠાને અંતઃપુરની પવિત્રતા નષ્ટ કરવા શું ચેષ્ટા કરી, તારામાંથી બાપદાદાનું શોષનું લોહી આડ્યું ગયું.

વિશ્વાઘાતક અજીતસિંહ તેજસ્વી સંઘ્રામસિંહના કઠોર તિરસ્કારનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. સંઘ્રામસિંહના મરણ ઉપર ઘણા વર્ષો વીત્યાં, પણ તેણે મેવાડની અવ-સ્થાનાં જે ભવિષ્ય વચન કહ્યાં. તે યથાર્થ ફળવાન થયાં. રાણાના પુત્રકન્યાનાં, પંચાવન સંતાન થયાં. તેમાંથી એક માત્ર કૃષ્ણકુમારીનો સહોદર ભાઈ તેના ભવિષ્ય વચનસફળ કરવા આજગતમાં રહ્યો. એ શિવાય કૃષ્ણકુમારીની બે બેનો જીવિત હતો. તેમાંથી એકનો વિવાહ યશસ્વીરના રાજકુમાર સાથે અને બીજોનો વિવાહ બીકાનેરના રાજકુમાર સાથે હતો. રાણાના તે સંતાનોમાંથી જીવતાં બાકી રહેલો પુત્ર યુવાનસિંહ હતો.

તે યુન નસિહત રાણા ભીમસિંહનું વૃદ્ધાવસ્થાનું અવલોકન તે યુવાનનિહંત
ગણા ભીમસિંહનું નયનનું જ્યોતિ હતુ તે યુવાનસિંહનું ગણાના બળેવા હૃદયનું
શીતળ દુઃખ હતુ તે યુવાનસિંહનું મુખ જોઈ રાણા નવળા દુઃખ વિસરી ગયો તેણે
મનમાં મિત્ર હું હતુ, જે તે યુવાન દોષ ગિ હોટકુગનું નામ રાખશે, પણ
દુર્ભાગ્યવશે યુવાનસિંહ નિમત્તાન અવરથામાં જ્યો

અવેશની દાડણ દુઃખ થા જોડે વગ મર્મપીડીત થઈ વીર સન્નામસિંહે,
પ્રયુક્ત અણતમિહને જે અલિશાપ આપ્યા હતા તે અપૂર્ણ ફળવાળા નીવડયા
તે શોથનીય દુર્ધટતા ધરી, તેના પત્રી બે માતે તની પ્રાણ પ્રતિભા વનિતા અને બે
પુત્રી મળુ પાત્રી તેના અમાનિક સુખના બંધન છેલ્લું ગયા, તદ્દયનો અમૃત અશ્વ
વણ મુકાઈ ગયો પાશની વૃત્તિનો કીતકામ અણતમિહ આજ અત્યાર ત્યાગી અને
નહત થયો આજ વૃદ્ધાવસ્થાની દદમા પાત્ર સુખગાથી તેણે રેના પાપનું પ્રાય
વિત કંવાને વિચાર કર્યો જે કુમ્ભકટાશ માં જાયમ પગતા ગહેતી હતી તે કટાક્ષ
આજ કપર વિનાના અને ન ગયયા જે પાપ જગના ઉપર જાયમ પનિદાના વાક્યો
હતા તે ગસતા આજ અમના શુભગાને ગત વડ વગી જે હપ્તે કેવળ પાપના કામ
જગમાં સલાયકગી તે હસ્ત આજ પવિત્ર હરિ નામની માળા રંગવતો લેવામાં આવ્યો
પણ તેનું હૃદય આજ પણ પવિત્ર થયું નહિ તેના હૃદયમાંથી અપવિત્ર ભાવ ગયો
નહોતો, તે પોતાના પાપ ધોવા મદિર મદિર લખતો હતો દરિદ્ર લોભને અનવજ
પેમાં વીગેરે આપતો હતો પણ તે પાશની દુરાગતશા તેના તદ્દયમાંથી દુઃખ નહિ
જે સધળા પાપાચ્છથી અગરો દૃષ્ટકુમળીના પ્રાણ ગયા તે નવળા તેના પાપા
અરપુથી તેનું બગટેનું તદ્દય ગગના પવિત્રપાણીથી પણ પવિત્ર થાય તેમ નહોતું

ઉપરની ઘટના ઘટયા પછી અણતમિહના પગમ બધું આમીંગળાએ, ભારત
વર્ધની ગરબ નમિતિ માથે એડતા અને મિત્રના બાધી જેણે ભયકર પાપો કરી
પોતાના હાથ ઢંકિત કર્યા તે આશામીના હાથ પુગ્યદાન કર્યાથી પવિત્ર થાય નહી
આમીરખાએ દરયુતા અને પગ્ગવ્યગુળનના સહાયે પાશવી સ્નાય પગતાનું નાધન કર્યું
હતુ તેથી તેનું નામ લોકમાં પ્રણાપાત્ર અને નિદાભાજન થયું વગી દૃષ્ટકુમળીના
અકળ મૃત્યુથી તે મોગે વિરનામધાતક કહેવાયો, હાય ! આ જગત વિગ્વામગાતક
તાની અને સ્વાર્થ પગતાની માધનભમિ છે, નહિતો પાપાચારીની ઉત્તતિ કેમ થાય,

મહાત્મા ટો માહેમે મેન છે જે યુવાનસિંહ વિમુચિત ગગાકાત લાઇ મૃત્યુ ।
થઈગો હતો આશ્વનો વિરા એક હ રુપમાં મૃત્યુની ખેના તેને તે રોગ થયો જે મમો
રા ટકમ રને તે રોગની પીડનો નાહવાય થયો હતો તે મમો હું તેની અંત પામે મેહો હતો યોગ
મમો પત્રી તેને આનંદોત્થ નાને મારી મામે જોયુ તેનું કનનનાનું કમળ નુ તે નરી

આમીરખાં સ્વભાવથી કૃર હતો. તે સ્વાર્થપર અને વિસ્વાસઘાતક હતો. પણ ખ્રીટીશ ગવર્મેન્ટ સ્વાર્થ સાધનમાં તત્પર થઈ જો તેને પ્રયોજન ન દેખાડત તો આમીરખાં તે રીતની વિશ્વાસઘાતકતા કરત કે નહિ તેમાં સંદેહ છે.

આમીરખાંએ હોલકરના વિદેશીય સામંતોમાં પેશી વિશેષ સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠા મેળવી પણ ખ્રીટીશ ગવર્મેન્ટે “ સુહૃદયલેહ ” નીતિનું અવલંબન કરી, તેની પાસે પ્રસ્તાવ કર્યો જે જો તે મહારાષ્ટ્રીય રાજા સાથે સઘળો સંબંધ છોડી દે, અને પોતાના સૈનિકોને નિરસ્ત્ર રાખે તો તેને પુષ્કળ સંપત્તિ અને ક્ષમતા મળે, અનેક ચિંતા કરી હોલકર તે પ્રસ્તાવમાં મમંત થયો. અને ભારતવર્ષના તે સમયના શાસન કર્તા લોર્ડ હેસ્ટીંગ્સ પાસેથી પોતાના પ્રભુના રાજ્યનો ત્રીજો ભાગ પામ્યો. ત્યારે આમીરખાં શીરઝંજ, ટંક, રામપુર વીગેરે, જનપદનું આધિપત્ય પામ્યો. ખ્રીટીશસિંહના આશ્રય તળે નવાળ આમીરખાં, એક મામંત રાજા રૂપે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. પઠાણ ગજ્ય આમીરખાંને મહારાષ્ટ્રીય મિત્રતાનાં બંધનમાંથી છોડી ખ્રીટીશસિંહે રજપુત સ્થાનમાં પોતાનું શીતળ જળા સિંચવાનું શરૂ કર્યું. દુંદામાં તેથી કરી ભારત વર્ષના મંજળનો સૂત્રપાત થયો.

કપટીના કાપટયથી અને ભુલમીઓનાં અત્યાચારથી, નંદનકાનન સરખી મેવાડ ભૂમિ શોચનીય અવસ્થાને પામી, પણ એવી શોચનીય અવસ્થાથી તેની નિષ્કૃતિ થઈ નહિ. અત્યાચાર ઉપર અત્યાચાર હોવાથી મેવાડના સર્વોંગે જે ક્ષતવિક્ષત થયા તેના ઉપર પણ તેને જે ત્રણ કઠોર આઘાત સહન કરવા પડ્યા. તે આઘાતે મેવાડનું અસ્થિપંજર ચુર્ણ થઈ ગયું. હાશ્યમય મેવાડભૂમિ શોકોન્દ્રીપક મસાણુ જેવી શઈ ગઈ. છેવટે રાણા સાથે ખ્રીટીશસિંહનો મંધિ થવાથી તેની નિઠારૂણ દુરવસ્થા નાશ પામી.

ઈ. સ ૧૮૦૬ માં અંગ્રેજ દત મેવાડ પ્રવેશમા પેઠો, જેમ જેમ તે અગ્ર-મર થનો ગયો તેમ તેમ મેવાડની દુરવસ્થા નયનગોચર થવા લાગી. જે મેવાડ એક સમયે ગજસ્થાનનું નંદનકાન હતું. જેના ક્ષેત્રમા કાયું સોનું પાકતું. આજ તે મેવાડની ચારે તરફ ભગ્ન સૂપો અને ભગ્ના વિશેષ જોવામા આવતાં હતા અંબજીએ મેવાડનું અર્વસ્વ લઈ લીધું. પણ છેવટે તેને તે સઘળું પાછું આપી દેવાની ફરજ પડી. તેની નૃશંસત્તાથી અને સ્વાર્થ ઘટનાથી મેવાડની પુષ્કળ ક્ષતિ થઈ તેનું ઉપયુક્ત કળ તેને મળ્યું, જે સિંધીઆ થકી તેના મોભાગ્યનો માર્ગ પરિ-પ્કૃત થયો, તે સિંધીઆને કેવળ અમાન્ય ગણી તેણે જ્વાલીયરમાં પેતાની સ્વાધી-નતા સ્થાપી, તેથી કરી સિંધીઆનો વિદેહભાવ તેના ઉપર ઉચલી પડ્યો. અંબ-જીને શાસ્તિ આપવા માટે સિંધીયો સુયોગ જોતો હતો, એક દિવસે એક

મામાન્ય તથા તેને બેઠી જડી દીધી, બલદી મચાવથી તેના હાથ પગના આગળા તેણે બાળી દીધા અને તેના સઘળા ધન રત્ન તેણે ખેચી લીધા પોતાની ડાહ્યા પોતાની સપત્તિ હરાણી એક અબજની ધીરજ રહી નહિ સમુજે એક વિદાયતી છગી હતી, બેનશીળ અબજ તે છરી ખાઈ આત્મઘાતી થવ એટલા કળા લાગ્યો પણ તેમ કરવામા તે સત્તાવાળો થયો નહિ અંગેજ દૂત માથે આવેલા શાશ્વિકિસેક પાસે આવી તેનું દગીનું ક્ષત સીવી લીધું ત્યાગ પછી અબજએ પચાસ લાખ ઉપિયા આપી સિધીયાની કચ્છા મેળવી ફરીથી એકવાર મેવાડ ભૂમિ તેના હાથમા સોપાણી પણ તેનો ઉપસોગ લામો ગમય તે કરી શક્યો નહિ તે ત્યાર પછી થોડા વર્ષે આ લોકમાથી વિદાય થયો.

રાણાના મત્રી સતીદાને સીતેર હજાર ડીઆઆપી ચગોવ તરાવલાઉ પાનેથી કમલમીરનો કીલો મેળવ્યો તે સઘળા નાણા કમલમીરના જનપદમાથી તે મેળવી શક્યો ઇ સ ૧૮૦૮ મા દુરાચાર મીરખા પોતાની સેના માથે રાજધાનીમા આવી પડ્યો તેણે, રાણા પાનેથી અગીયાર લાખ રૂપીઆ માગી તેને લય બતાવી કહ્યું જો તે તેની માગણી પ્રમાણે ડીધા નહિ આપે તો તે ભગવાન એ ગિરિદેવનું મંદિર તોડી નાખશે મેવાડની આવી દુર્દશામા રાણા આટની બધી મોટી રકમ આપી શક્યો નહિ ન આપે તો નિસ્તાર નહોતો તોપણ તે અનેક કષ્ટે નવ લાખ રૂપીયા એકઠા કરી આપવા તે સ્વીકૃત થયો પણ નવ લાખ રૂપીયા તે એકઠા કરી શક્યો નહિ ત્યાગ પડી દુરાચાર પાઠાણ ઉદયપુરનો ગિરિમાર્ગ લેઈ બાગ પૂર્વક આવ્યો, તેની પ્રયત્ન ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નહિ દુર્ધર્ષ પાઠાણ નગરમા પેસી રહ્યો રાણા તેનું દમન કરી શક્યો નહિ ગણને માગી રીતે અપમાનિત કરી પાઠાણ પુરવાસીઓ ઉપર અભ્યાચાર કરવા લાગ્યા તેઓએ ઘણા લોકોના મર્વસ્વ હરી લીધા તેઓએ મોટી હુવેનીઓ જમીનદસ્ત કરી દુરાચાર પાઠાણનો પેશાચિક અભ્યાચાર પ્રતિદિન એટલો બધો વધી પડ્યો કે કોઈ પણ પુરવાસી શ્રીપુત્રને લઈ સુખે માન કરવા પાગ્યો નહિ તેઓના અભ્યાચારના લયે કોઈ પણ મહીલા ઘરની બહાર નીકળતી નહિ, કોઈ આગામી મારા કપડા પહેડી તેના જમણ થઈ જઈ શકતો નહિ, એટલો જુલમ ગુજાગતા ગતા મેવાડનો છુટકો થયો નહિ, મેવાડભૂમિનો તેઓએ ત્યાગ કર્યો નહિ સોનાની મેવાડભૂમિ આજ મમાણ જેવી યથ ગથ નગર વામીઓ અનનાલાને મરણ પામવા લાયા.

૨૪પુતનું બીલીય જીવન નાશ પામ્યું, મવત્ ૧૮૬૭ (ઇ ન ૧૮૧૧) મા ફરજાણુ મંધીયો, સુમેદાગનો ઇ કાબ ધાણુ કરી દળ માથે ઉદયપુરની ઉપલકામા આવી પડ્યો, વગી પાખડી આમીજાન પોતાનું નેન્ય લઈ રાજધાનીના

બીજા પડખે પેસી. પુરવાસીઓ ઉપર અત્યાચાર કરી મેવાડની ભૂમિમાં પિશાચની જેમ ભટકવા લાગ્યો, સમયેસમયે છુટેલ દ્રવ્યોના માટે બન્ને દળ વચ્ચે કલહ ચાલતો હતો. એ રીતે બન્ને દળ વચ્ચે લડાઈ થવાથી મેવાડભૂમિ ક્ષમશાન જેવી થઈપડી, દુરાચાર પઠાણ અને મરાઠાનો અત્યાચાર ઘણો હોઈ મેવાડભૂમિનું રક્ષણ કરવા રાણો અસમર્થ થયો. રાણાએ તે રક્તપિપાસુ બન્ને સરદારોને પોતાની ભૂમિ વહેંચી આપવા સંકલ્પ કર્યો. એ વિષય સ્થિર કરવા ધણમુગરા નામના સ્થળે સભા મળી રાણાના પ્રતિનિધિ સ્વરૂપ કેટલાક આશામીઓ ત્યાં હાજર રહ્યા. થોડા સમયમાં સભાનો ઉદ્દેશ વ્યક્ત અને સાધિત થયો. બન્ને પિશાચોનો મનોબિલોપ પૂર્ણ થયો, મેવાડના ક્ષતવિક્ષત ગાત્ર ઉપર દારૂણ ક્ષત પડ્યાં, મેવાડને આજ મસાણા સમજી પિશાચ અને પ્રેતનો આનંદ હતો, મેવાડના અધિવાસીઓ આજ મડદા જેવા, તેઓને ભાન નહોતું, તેઓને સાન નહોતું, મેવાડ આજ જીવ વિનાનું થયું, પદાઘાત ઉપર પદાઘાત પડવાથી આજ મેવાડ સંજાવિનાનું થયું. મેવાડ ભૂમિ તરફ વિધાતા વિચુબ થયો, નહિતો સ્વર્ણ પ્રતિમા રાજકુમારી કૃષ્ણ કુમારી અકાળે મૃત્યુના લોગમાં કેમ પડે ?

સત્તદશ અધ્યાય.

હુટવાની પ્રથાનું દમન, રાજપુત રાજાઓ સાથે અગ્રેજીનું મૈત્રી બંધન, મેવાડમાં અગ્રેજ દૂતનો નિયોગ, ઉદયપુરમાં તેનું આવકું, અગ્રેજ દૂત તરફ રાણાની અભ્યર્થના, રાણાના ચરિતનું વર્ણન, પોતાના દેશની આબાદી માટે રાણાની ચેલના, નિર્વાસિત લોકોને પાછા ખેલાવવાની ગોઠવણ, વણિક લોકોનું આમંત્રણ, લીસવાડ સ્થાપન, સરદાર વર્ગને એકત્ર સમાવેશ, સત્વપત્રનું ફટીકરણ, ભુમિસંપત્તિનું પુનર્મંડણ, આર્જનના સરદાર લોકોના કેટલાંક વિવરણ, બેદનોર ભંડેશર અને આમૈત, મેવાડની ભુમિ ભોગ પ્રથા, પત્નીવિધાન વાપ્યેના વલુમીયા ભુમિસંતવાચિકામાં પુરાણ વચન, પટેલ પટેલની, ઉત્પત્તિ અને પેટેલની અવસ્થા, ભુમિસ્વત્વ નિયમ નિર્ધારણ, સાધારણ રૂળા રૂળ.

દોહટ કુળના ભાગ્ય ચક્રના પ્રવૃત્ત પગિવર્તન માથે મહારાજ કનક મેનના વંશધરેનો ઇતિહાસ, પ્રીતિય દ્વિતીય ચતામ્દીથી માડી, પ્રીતિયો જોગણીશમા ચતામ્દી સુધીનો ચથાર્થ વર્ણિત થયો, ઘણું કહી તે બેહજાગ વર્ષમા સૂર્યવશીય મહાનજ કનકમેને ચેલેલાવશ તરની ઉત્પત્તિ પગિપુષ્ટિ અને તેનો અધ પાન કરેવાયો પાગદ, બીલ,

ગુની, તાતાગ વીમેર ભિત્ર ભિત્ર વાનિઓ, ભિત્ર ભિત્ર સમયે મેવાડની છાતી ઉપર આપી તે મોટા વગતરને ઉત્પાદિત કંવા ચેષ્ટા કહી તેનું વર્ણન પણ આપણે આપી ગયા કેટલાક વિદેશીય લુટ લોકોએ તે વંશતરની આખા પ્રથાખા ભાગી નાખવા પ્રયામ કર્યો, તેની હકીકત પણ આપી મહારાજ શિલાદિત્યના વંશધરેનો વિલક્ષણ આત્મત્યાગ, અલોટિક પનાકમ અને વિગ્રમચક્ર સ્વદેશાનુગમની આમે તેઓનો પ્રયામ મક્કળ થયો નહિ છેવટે, યતુઓના ઉપરા ઉપરના પ્રચંડ પ્રપીટ નથી અને લવાવડ સઘર્ષથી વીગ પ્રમૂ મેવાડ ભૂમિ અનાથ નિર્ધીગ અને નિ મહાય ધર્મ ગણ, સ્વનનિ ડોહી મહારાજાઓએ, મેવાડના એ કાન વિદ્યત અંગ ઉપ

ભીષણ આઘાત લગાવ્યા. જેથી મેવાઠની હુદ્દીશનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓના પે-
શાશિક અત્યાચારે રાજપ્રધાનનાં ક્ષેત્રો ઉજડ થઈ ગયાં. તેનું વર્ણન આપણે પૂર્વા-
ધ્યાયમાં કહી ગયા, હુટના મર્વેત્તિાદનનાં અને ભયાવહ લોક મંહારના તદ્દય
વિદારક ચિત્રો આપણે અગાઉ અંકિત કરી ગયા, હવે ફરીથી તેનું અંકન પ્રયો-
જન વિનાનું છે. એટલામાં મંગલમય વિધાતાએ, રજપુતોના દમ અને ક્ષત
અંગ ઉપર ધાતિ જલ છાંટી, મરવા પામેલ રજપુત સમિતિને બચાવી દીધી,
પઠાણ અને મરાઠાઓએ ભારત સંતાનના લોહી પીવા દસ્યુસમિતિ ઉભી રહી,
ભારતવર્ષના ઉત્તમ તદ્દયમાં શાંતિવાદિ સીંચિવાનું મનમાં લાવી સદાશય અંગ્રેજોએ
મહુની પહેલાં તે દસ્યુસમિતિનો સંહાર કરવા ઠરાવ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૭ ના
વર્ષમાં અકટોબર મામના ભારતવર્ષના શાસન કર્તા લોર્ડ હેન્ડ્રીંગ્સની વિચક્ષ-
ણતાથી તે દસ્યુસમિતિનો પ્રયાસ વ્યર્થ ગયો. તેઓનું દલ અને બળ ચારે તરફ
છિન્ન ભિન્ન થયું. તે દીવસથી ભારતવાસીઓ, અત્યાચારી લોકોના જુલમથી
મુક્ત થયા.

અંગ્રેજશાસન કર્તાના કઠોર ઉદ્યમે ભારતવર્ષના શાંતિવિદાતક પાંખડી દસ્યુનો
વિષદંત ભાંગી ગયો, દુરાચારીઓ ચારે દિશામાં પલાયન કરી ગયા, હવે પછી
તેઓ એકઠા ન થાય તેમ ભારતવર્ષના રાજન્યવર્ગને કરવાનું હતું.

રજપુતોને એકતાના સુત્રથી બાંધી દેવા, અંગ્રેજ શાસનકર્તાએ રજપુતોની
એક સમિતિ બોલાવી. માત્ર જયપુરના રાજા શીવાય મધળા રજપુત રાજાઓ
અંગ્રેજના પ્રસ્તાવમાં સંમત થયા. તે પ્રસ્તાવની સાધના માટે દિલ્હીનું રથજ મુકરર
થયું. થોડા સમયમાં ભારતવર્ષના રજપુત રાજાઓના પ્રતિનિધી દિલ્હીમાં એકઠા
થયા. કેટલાક અઠવાડીયા પછી સઘળી રજપુત સમિતિનું ભાગ્યસૂત્ર ખીટનના
માથે સંબદ્ધ થયું. તે સંઘીપત્રમાં એવું સ્થિર થયું જે રજપુતો પોતપોતાના

* ઇબ્ટ હંડીયા કંપની સાથે રાણા લીમસિંહનો જે સંઘીપત્ર
સંબદ્ધ થયો તેના પ્રત્યેક મુત્રનો અવિરલ અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે-
૧ આ જે ગજકુળ મધ્યે વંશ પરંપરાનુક્રમે કાયમનુ બધુલ, મમવેદન અને એકતાના સુત્રનો
મંબધ ચારો. એક રાજનો મિત્ર કે શત્રુ ખીજ ગજનો મિત્ર કે શત્રુ ગણાશે. ૨ ઉદયપુરના
રાજને વિષદમાથી કઢાડવા ખીટીશ ગવરમેટચારી રીતે પ્રત્ય નરેગે. ૩ ઉદયપુરનો મહારાણો
મદા મર્વદા ખીટીગગવરમેટની અધીનમહ્યોગિતામાં કામ કરેગે અને ખીટીશ ગવરમેટની
પ્રભુના સ્તીકારગે, ખીજ કોઈ ગમ્મ અને ગજકુળની માથે નેનો મંબધ રહેગે નહી. ૪ ખીટીશ
ગવરમેટને જાહેર ક્યાં વિના ઉદયપુરનો ગણો કોઈ રાજ માથે વા કોઈ રાજકુળ માથે કોઈ
પણ જાનના સંબધ સત્રે બંધારો નહિ. ૫ ઉદયપુરનો રાણો કોઈના ઉપર કોઈ જાતનો અસા-
ચાર કરી શકશે નહિ, વળી દેવવરો કોઈની સાથે તેનો વિવાદ થાય તો ખીટીશ ગવરમેટના

અંદરની સ્વતંત્રતા ભોગવે, અંગ્રેજ લોકો તેઓને તેઓના ચાતુના આક્રમણથી બચાવે

જે સઘળા દેશીય રાજાઓ, જાલ્યાચારી દરજીના હાથમાંથી બચવા અંગ્રેજ સાથે સંધિસૂત્રે સંબંધ થયા તે સઘળામાંથી એક માત્ર ઉદયપુરનો રાણો સંધિબંધનનું જેવું પ્રયોજન અનુભવતો હતો. તેવું કોઈ રાજા અનુભવતો નહોતો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૬ મી તારીખે રાણાએ તે સંધિપત્રમાં સહી કરી. ફેબ્રુઆરી માસમાં રાણાની સભામાં એક ફત્ત આબે, તે અંગ્રેજ ફત્તથી રૂ. એવાડનું મંગળ થયું. ખ્રીટીશ એજન્ટનું પ્રત્યુદ્ધ દમન કરવા માટે રાણાએ એક રજપુતફતને મોકલ્યો. પ્રસિદ્ધ નાથદ્વારમાં સેના નિવેશ કરી. અંગ્રેજો તે સમયે ત્યાં રહ્યા. રજપુત ફત્ત પોતાના દળ સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે એજન્ટની મુલાકાત લીધી, સંધિસૂત્ર વાતોલાપ કર્યા પછી ઉદયપુરમાં એજન્ટના આવાગમન માટે ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. આ અવસરે કમલમીર કીલ્લો અંગ્રેજના હાથમાં સોંપાયો. રાણાનો પહેલો પુત્ર સુવાનસિંહ અસંખ્ય સામંત સેનાની સૈનિક વીગેરેને લઈ એજન્ટની સામે ગયો. ઉદયપુરથી એક કોશ દૂર તાલકાવનમાં એક મોટોસભા મંડપ બનાવ્યો હતો. સુવાનસિંહે ત્યાંમુખી જઈ એજન્ટનું સામૈયું કર્યું. રજપુતોનો શિષ્ટાચાર અને મનમોહન ચહેરા ભેઈ એજન્ટ સાહેબ અત્યંત પ્રુશ બની ગયો.

હાથે તે વિવાદની મિત્રાંશ થાય. ઉદયપુરના પ્રકૃતપ્રાદેશિક વિભાગમાંથી જે રાજસ્વ પેદા થાય તેના એક અનુપાંશ પાંચ વર્ષ મુખી રાણા ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને કર સ્વરૂપમાં આપે, ત્યારપછી આઠ તૃતીયાંશ (અર્થાત ૭ આના) રાણા કાયમના માટે તે ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને આપે. ૭ આ ફરજે રાણો વિસાખન કરે છે જે, જે જે આઠામીઓએ ઉદયપુરની રામાનાધીન જમીન હસ્તગત કરી છે, તે રાણાના સ્પષ્ટ પ્રમાણના બાવે ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટ તે તેને અપાવી રાકશે, ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટના આનુકૂળ્યે મહારાણો જે જે જનપદ મેળવે તે તે જનપદની પેદાશમાંથી રાણો એક આઠ તૃતીયાંશ ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટને આપે. ૮ ખ્રીટીશ ગવર્નમેંટના પ્રયોજનાનુસારે ઉદયપુરમાં રાજકીય સેના રાખવી. ઉદયપુરનો મહારાણો પોતાના રાજ્યમાં એક છત્રી અધિપતિ કહેવાશે. તેના રાજ્યમાં ખ્રીટીશ પ્રભુતા રહેશે નહિ.

આ મંધિસ્તના અનુસારે એક સંધિપત્ર દિલ્લી નગરમાં સંબંધ થયું, અને મીસ્તર આલ્ફ્રિડ યીએન્ડ્રીયમ મેક્કાર અને શહેર અજીતસિંહ બહાદુરે તે સંધિપત્રમાં સહી કરી. જેમાં મહાર થઈ આજથી એક માસના અંદર તે સંધિપત્ર મહારાણા બામસીંહ અને મહાનુભાવ મહામાન્ય ગવર્નર જનરલથી સ્વીકૃત અને અનુમોદિત થશે.

સ. ૧૮૧૮ ના જાન્યુઆરી માસની તેરમી તારીખે દિલ્લી નગરીમાં એ સંધિપત્ર વિધિબદ્ધ થયો.

સી. ડી. મેક્કાર (મહારાંક)

શહેર અજીતસિંહ (મહારાંક)

* ઇ. સ. ૧૮૦૬ ના મે માસમાં મહાનુભાવ ટાંડ સાહેબે એકવાર બીજવાડાના પ્રદેશના અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. તે સમયે તે શહેર આબાદ હતું.

ઉદયપુરમા પ્રવેશ કરવાનો ખ્રીટીશ એજન્ટનો મમય પાસે આવ્યો. તે સુવાન સિહની સાથે ઉદયપુરમા તોળણ દ્વારથી પેઠો. પુરવાસીઓ રસ્તાના એ પટખે ઉભા રહી જ્ય જ્ય એજન્ટનો જ્ય એમ બોલવા લાગ્યા સ્તુતિપાઠક વીગેરે ચાગણ લોકો છદથી સ્તોત્રચયના કરી ઉદ્દાસ સાથે, એજન્ટ સાહેબનો પ્રશ્નમાવદ કહેવા લાગ્યા આન દેકોલાહલે નગરમા ઉત્તમ વર્તી ગહયો મહેલમા પ્રવેશ કરતા પ્રથમદારે એજન્ટ સાહેબે બેયુ જે કેટલાક સૈધવી ચોકીદારો તે દાગ્ના ગણુ કરનારા છે તે ચોકીદારોથી અવ્યથિત થઈ તે મલા મ્થળમા આવ્યો ખદીજનોએ આગ મનીગીત ગાયુ રાણો સિહાસન ઉપરથી ઉતરી મંચુએ કેટલાક પગલા મામે આવ્યો, નામત મદગદારો સભાસદો ઉભા થયા ગજમિહાસનતા મંચુએ એક મિહામન એજન્ટ સાહેબને બેમવા માટે બીદાગ્યુ હતુ મેવાડના મદદાને મહુ મહુતા નિયમ પ્રમાણે રાણાની જમણી અને દાબી બાલુએ બેઠા તેઓની નીચે ગજકુમાર સુવાન મિહ અને અમરમિહ બેઠા ગણાતા દીવાન મત્રી વીગેરે ગણાની વાસે બેઠા ગણાએ અતીવ મરણ લાપામા પોતાનો મનોગત ભાવ વ્યખત કરી કૃતજ્ઞતાના પૂર્ણ તદ્દયે કહ્યુ “ખ્રીટીશ ગવરમેટે અમારો આવા મોગ મકટમાથી ઉદ્દાગ કર્યો છે. તેથી તેનો પરોપકાર અમે ભુલીએ તેમ નથી આચરણામય હુ ખમા આજ હવે અમે સુખે સુખશુ ”

ચોગ્ય મમયે સભાસગ થયો રાણા ભીમમિહ, એક સુસજ્જતગથી એક ઘોડો, એક મોતીનો હાર શાલ વીગેરેની લેટ એજન્ટને આપી ખ્રીટીશ એજન્ટ તેનું અભિવાદન કરી, પોતાના નિવાસે ગયો, ત્યાગપછી ઘોડા મમય ઉપર ગણાએ પોતાના બીજા પુત્રને કેટલાક મદદારો માથે ખ્રીટીશ એજન્ટની સુવાકાતે મોકલ્યો.

એજન્ટ સાહેબ કેટલાક દૂર જઈ રાણાના પુત્રની મામે ગયો તેને આન દની હલ ગહી નહિ અડધી કલાક સુધી જન્ને આસામીઓ, વાર્તાલાપમા સુથાયા રહ્યા ખ્રીશટી એજન્ટે રાણાના પુત્ર વીગેરેને ચોગ્ય લેટ આપી

રાણાનું ચગિત, તેના ઉઘા પદને ચોગ્ય નહોતુ ગન્ય શામનોપયોગી રૂઠા શુભોથી તે વિભૂષિત હતો ખરો, પણ તેના મ્થાનમિક દોર્બલ્યથી તે શુભો તેને કાઈ કામના નહોતા, વૃથા ચાકચિકચ, અને ઝાક ઝમક, મામાન્ય આમોદ અને અનિચગિત ઉદારતાએ તેના હૃદયને કબજે કરી નીધુ હતુ બ્યારે એ સઘળી પ્રવૃત્તિ ભેગવગ થઈ ઉઠી, ત્યાગે ગન્ય કાર્યની મમાલોચનામા તેની વૃત્તિ રહી નહિ, રાણાના ચિતની સ્થિરતા નહોતી તે જન્મથીજ અચ્ચાતિના ઠટઝમચ માર્ગમા ઉછેગયો હતો એટલે કે શાતિ તેને અભિવાચિત હતી તેમા વિચિત્રતા શુ. તેના જેવો મત્રણા કુશળ રાજ, નગરસ્થાનમા તે મમયે કોઈ નહોતો, પણ હુ ખનો અને પગિતાપનો વિચય કે તે આ મચિદ્વાનનું અનુગમણ કરતો નહિ, તેના

મત્રણાગાના એજ દૃઢ પ્રતિજ્ઞ અને પાન્દરીય સુરૂપ હતો, જે પુરૂષનું નામ કીન્નનદાન મીન્નનદાન, લામા વન નુધી પાના ફન પડે હતો. તેના ડોગ અને અધ્યવસયથી મેવાડગામી અને માગ્વાડગામીને અત્યંત ઉપકાર થયે, મેવાડ વાનીઓએ, તે નત્રીની મેગને જદ્દો પીડ આપ્યો નહિ.

મેવાડ નાન્યના સુનાર સાધનમા પ્રવૃત્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણ એજ દે નર્વની પટેલા મેવાડના વેપારિન સન્દાર અને આર તો નાણાની વચ્ચતા સ્વીકારે એવી ચોગન કન્વાતુ નડે કથું, તે નિશ્ચય બલને હતો જે એવા લોકોને દબાવી દીધા વિના મેવાડનું મનમ નથી એવા લોકોનું દમન કરી, તેઓનો નિન્દ કન્વા તે દાન સુગ નરોતુ, એજટની નૃત્યના પ્રમાણે તે નધગાનમતોગણની અભાના આપ્યા, લોઈ પણ સન્દાર, નાજ નભામા આવવાને પગમુખ નરોતો, ગજસ્થ નના સધગા નજપુત નાનએને ટોડ નાહેરે એકતા નૂત્રે બાધી દીધા.

મેવાડના ભીવવાડા નામનું એક વાલિન્ય નાજ હતું, આપણે ઉપર કહી ગયા કે તે ભીલવાડને દુર્ધર્મ નગાઓએ ઉત્સાહિત કર્યું તે નાજ અગ્રય લેવું થઈ ગયું, જ્યાં જન સમાગમ થતો નહિ આજ તે નગમમાં દુર દેશથી વેપાળો માલ આવવા લાગ્યો, જે અગ્રે માનવનો નમાનન નરોતો, તે નધે આજ દુર દેશાવગના વેપારીઓના માલની ભગ્તીથી આવવા જવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હતું, ભીવવાડાના અધિગામીઓ, યાનિ નુખનો લોગ કરી શ્રીવદિના ઉચા પગથીયે ચડી બેસ ખા પછ આ જગતમા નિવારિત મુખલો કે ના ભન્યમા રોતો નરી તે નાનને વાગીઓનો વિદેશીય વલિદે નધે થોડ કદલ વયો તે પન્ધપર એક શ્રીજાની ઉત્તનિના નાર્ગના કાટાઓ નાખવા લાગ્યા, એ વ્યવનાયવાગી અશ્રુતિને દુર કન્વા નાણે નપૂર્ણ વેદા કરી, પણ તે નિશ્કળ નીવડી વ્યવનાયથી પેદા થયેવ નહિ કાં મદ થયો કે, ધર્મનો નહિ તેઓના વન્વે નાઓ ભીલવાડના નેવાનીઓમા વેણુવ અને જેન એવા બે મતાવલબી માતોનાના પક્ષ હતા તે બન્ને પક્ષમા વિદેપાનિ એવા નાગી ઉડ્યો કે તેને એકબી દેવા તેઓને ધર્માધિનતાની મન્દ લેગી પડી, તેવી કરી બન્ને પક્ષવા બને નપૂર્ણ ક્ષનિ થ.

ઈ સ ૧૮૦૫ના વર્ષમા નજપુતચાનની સુનાકરીમા મહાતમા ટોડ નારોબ ભીવવાડાની આખાની લેક અન્યન અનદીત થયો તે સમયમા મેવાડના વ્યવમાથી લોકોની અવધાનુ વર્ણન આપણે કરી ગયા દૃપક અને વલિદ લોકની અવસ્થા ખાતે લાલુવાનુ આવચ્યના બન્વુ છે ટોડ નારોબની નીનાહબાની નીને તે લોકોને તેઓના ધધામા ઉચાકુ અપના નણા વીજે વેદા કન્વા લાગ્યા.

તેઓના ઉપર પડતા કરમાં કમીપણું કરવાથી તેઓ અત્યંત આઠ્ઠાદિત થયા. એ મોટા કાર્ય માટે જે જે યોજના લેવાણી તે તે યોજનાનું વર્ણન આ સ્થળે પ્રયોજન વિનાનું છે. ક્રમેક્રમે સઘળાં સંસ્કાર સાધિત થવા લાગ્યા. નિર્વાસિત મેવાડવાસીનું પુનારાધાન, વૈષ્ણવિક સરદારોનું દમન અને વ્યવસાય વાણિજ્યનું શ્રીવર્દન-એ સઘળાં કાર્યો મહાત્મા ટોડ સાહેબના પ્રયત્નથી સારી રીતે સંપન્ન થઈ ગયાં. વિદ્રોહી સરદારો, મેવાડની કેટલીક ભૂમિ સંપત્તિ પચાવી પડ્યા હતા, તેનો ઉદ્ધાર કર્યો બહુ સુસ્ફેલી લાવેલો હતો, શાથી કે તે પચાવી પડનાર આશામીઓ સાથે મોટા વિનાશની સંભાવના હતી. તેઓ સામાન્ય કહેવાથી તે ભૂમિ મંપત્તિ આપે તેવા નહોતા. કેટલાક તો ચાર ચેલી સુધીનો કળજો લોગવટો બતાવે તેવા હતા, કેટલાક તો સુદ્ધ કરવા તૈયાર થાય તેવા હતા. એટલે કે તે કાર્ય દુઃમાંધ હતું. એ વિષય લઈ અનેક દિવસ તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. પણ જલદીથી ફોજદાર થયો નહિ, રાણાએ સઘળાં સરદારોને બોલાવી આજ્ઞાસના મધુર વાક્યે, તેઓના હૃદય નરમ કર્યો, પણ તેઓ, પોતાની ભૂમિ સંપત્તિ છોડી દેવા, ઈચ્છાવાળા નહોતા.

મેવાડના ઉપર કરેલા સંસ્કારના સાધન માટે લાંબા સમયથી જે કષ્ટકર તર્કવિતર્ક થાતો હતો તેથી કરી અનેક રજપુતોનાં વિચારિત ઉન્નમિત થયાં નીચે લખેલી બે ઘટનાથી તે બાબતમાં વાચનારને ખાતરી થાશે. મેવાડમાં આજ્ઞાનામે એક કીલ્લો છે. તે કીલ્લો, રાણાની ખાસ જમીનમાં ગણાતો હતો. પણ પુરાતત્ત્વગોત્રીય રજપુત સરદારે તે હસ્તગત કરીલીધો. ત્યાર પછી પંદર વર્ષે શક્તાવત રજપુતોએ તે કીલ્લો તે રજપુતના હાથમાંથી છીનવી લીધો, રાણાને દશ હજાર રૂપિયા આપી તેઓએ રાણાનો માલીકી હુક તે કીલ્લાનો ખરીદ કર્યો, બીડીરપતિ શક્તાવત સરદારના મધ્યમ ફતેહસિંહના કળજમાં તે કીલ્લો હતો, આજ્ઞાના કીલ્લાનો ઉદ્ધાર કર્યો તે આવશ્યકતા ભરેલું હતું. રાણાએ તે વિષયની હકીકત ફતેહસિંહને કહેવરાવી. તે ઉપરથી શક્તાવત સરદાર દુઃખ અને અભિમાનથી, અભિતૃપ્ત થઈ બોલ્યો, “આજ્ઞા અમારા હૃદયનું શોષિત સ્વરૂપ છે, અમે હૃદયના શોષિતના બદલામાં આજ્ઞાને પામ્યા છીએ, આજ આજ્ઞાને પાછું આપીએ તો અમારું મમાન નાશ પામે તેવું છે.” એ ઘટનાની હકીકત મધ્યમાં શક્તાવત રજપુતના કાને પહોંચી. રાણા વિષમ સકટમાં પડ્યો, શક્તાવત રજપુતો મેવાડનું એક પ્રધાન બળ, આ ક્ષણે જે તેઓ વિદ્રોહી થઈ બાંધે તો મેવાડ ભૂમિ એકદમ રસાવાળા બાંધે. ઉંચકે ફતેહસિંહે, આજ્ઞાનો કીલ્લો રાણા બીમસિંહને આપી દીધો.

મે માસની ચોથી તારીખે જે સંધિપત્ર વિધિબદ્ધ થયો, તેના સંસાધન માર્ગમાં જે જે સરદારોએ પ્રતિરોધ કર્યો. તેઓ સઘળાના મધ્યે બેઠો અને આમે-

તના સરદાર બચકર હતા, બન્ને રજપુતો ઉચી પદવીના સરદાર, બન્ને પૂર્વ પુરુષોએ દૃઢ્યનાં શોણિત આપી મેવાડના રક્ષણ કર્યા હતા. પણ તે બન્ને સરદારો પોતાના પૂર્વ પુરુષનાં પગલાં અનુસર્યા નહિ. જેમ કરી તેઓએ પોતાના ઉત્તરવળ કુલને કલંક લગાડ્યું. તેમાંથી પહેલા સરદારનું નામ જયસિંહ, તે અત્યંત બળવાન અને માહસિક હતો. રાણા કુંભની ધર્મપત્નિ મીરાંબાઈ સાથે જયસિંહના પિતૃપુરુષો મારવાડની ભૂમિ છોડી મેવાડમાં આવ્યા હતા, તે રજપુતો રાઠોડ કુળના હતા. જે જયમહિના અઠોડિક વીરત્વે આજપણ મેવાડભૂમિ મગરૂર છે, જે જયમહિના શોર્યથી વિમોહિત યદ્ય પરમ શત્રુ અકબરે પોતાના નગરના તોરણદારે જયમહિની પ્રતિભૂતિ બેસાડેલી છે, તે વીરશેષ જયમહિ તે ગેરતા કુળમાં પેદા થયેલ હતો, જે વીરવર જયમહિના વંશધરો પોતાના પૂર્વજના માન મર્યાદા રાખતા આવ્યા છે. તે વીરવર જયમહિના વંશધર જયમિહે પોતાની પૂર્વજની માન મર્યાદા ખોઈ દીધી, રાણાએ બચ્ચું હતું. જે રાઠોડ સરદાર જયસિંહ તેનો પદાનત થાશે. પણ તે વાત તેની શ્રાંતિવાળી નીવડી. જયસિંહ સાથે જેવું રાણો આચરણ કરતો હતો. તેથી જયસિંહને માહુમ પડ્યું જે તેની માન મર્યાદા બાંધે એટલે તેને હવે વિષાદનો પાર રહ્યો નહિ, તેણે અભિવૃત્ત રદયે રાણાને પ્રાર્થના કરી “ આપ અનુમતિ કરો, હું મારી ભૂમિવૃત્તિ છોડી, મેવાડ ભૂમિ છોડી આવ્યો બઉં. ”

સ્મરણાતીત કાળથી જગત માન્ય ગિરહોટ કુળનો નિયમ પ્રચલિત છે, જે કોઈ પણ સરદાર વ્યક્તિગત સ્વાર્થના સાધન માટે કોઈ દિવસ રાણાની પાસે પ્રાર્થના કરી શકે નહિ, રાથી કે તેમ અગ્રાથી રાજ્યસમ્માનનો વ્યતિક્રમ બને, સરદારો મંત્રીદ્વારાજે રાણાને, પોતાની પ્રાર્થના પહોંચાડતા હતા. જયસિંહ મેવાડના મંત્રીઓને ધિક્કારતો હતો. તેના મનમાં ધારણા હતી જે મંત્રીઓ લોક પાસેથી લંચ લઈ તેઓનો કાર્યોદ્ધાર કરે છે, રાણાની મંત્રી સભામાં જયસિંહના ઘણા શત્રુઓ હતા, તે ઉત્કૃષ્ટ બેદનોર જનપદનો કર્તા હતા અને વિષાતા હતો, જે ત્રણસો ત્રાઠ નગર અને ગામડાં તે જનપદનાં તાબામાં હતાં, તે સઘળા તેના હાથમાં અર્પિત હતાં, સામંત પ્રધાના અનુસારે, તેણે તે નગરો અને ગામડાં પોતાના તાબાના સરદારોને વિભાગ કરી આપ્યાં. જે સઘળા સરદારોને અતજરૂરી અને ગામડા આપ્યા હતાં, તે ત્રીજી શ્રેણીના રજપુત હતા. મેવાડમાં તેઓ “ ગોળ ” નામે પ્રસિદ્ધ હતા, જે સુમયે મેવાડમાં વેતન ભાગી મેનિક રાખવાની પ્રથા ચાલતી નહોતી, તે કાળે તેઓના વીરત્વના સારા દાખલા બેવામાં આવે છે, તે સમયે ગોળ નામના સામંતો મેવાડના માનમર્યાદાના રક્ષણ માટે લડાઈમાં ઉતરતા હતા. મહાત્મા ટોડ સાહેબે તે સુધે જયસિંહની સંસુષ્ટે આવી કહ્યું. સરદાર સુગમણિ તમે વીરવર જયમહિના કુલમાં પેદા થયા છો. એકવાર તે જયમહિના વીરત્વ અને આત્મે

ત્સર્ગના કામો જોઈ વિચારો! જે જયમહાંચકળરની સાથે થઈ મેવાડનો ઉદ્ધાર કરી ફોડા દાખલો સુકી ગયો છે. પણ આપ શું કરો છો. વીરવર જયમહાના આપ ઉપયુક્ત વંશધર છો, પણ આપમાં તેવું વીરત્વ અને આત્મોત્સર્ગ ક્યાં.

એ સઘળાં વાક્યો. રાઠોડ સરદારના કર્ણુમાં બેઠાં, તેનું કઠોર હૃદય ગળી ગયું, નયનપ્રાંતથી આંસુ પાડવા લાગ્યા. તેણે પોતાનાં હાથમાં રહેલ દાન પત્ર જોઈ ટેના હાથમાં આપ્યું, રાણાને તેણે ગંભીર વાક્યે કહ્યું, જે વાક્યથી રાણો, સપ્રીત થયો તેના ઉપર યથોચિત સન્માન તેણે દેખાડ્યું તેણે તેને બેઠેનારમાં મોકલ્યો.

હમીર અંદાવત જોત્રમાં પેદા થયેલ હતો, તે મેવાડની ખીલ શ્રેણીને સરદાર હતો. જે સરદારસિંહે બેનશીળ મંત્રી સામંતની હત્યા કરી. હમીર તે સરદારસિંહનો પુત્ર, હમીર, પિતાની સઘળી સંપત્તિ પામ્યો. વળી પિતાના ઔદત્ય અને કઠોરતાનો વારસો પણ તેણે મેળવ્યો. હમીર વૈષ્ણવિક દળનો અધિનાનાયક હતો, સઘળા રાજસ્થાનના લોક; તેને દોરામ કહી બોલાવતા હતા, પોતાના પદના અનુસારે અગર જોકે તે ત્રીશ હજાર રૂપૈઆના વિષયનો લોગ કરતો હતો. તોપણ તેના કોષમાં એક કોડી પણ રહેતી નહોતી, હમીર સ્વભાવથી કપટી અને અતુર, તે કપટ રાજ ભક્તિ બતાવી રાજાનું મનોરંજન કરતો હતો. એવી ભક્તિથી તે સર્વદા રાજસભામાં વિરાજતો હતો. તે લાવા સરદારનો પરમ મિત્ર હતો. મંત્રીએ રાણાને આદેશ લાવા સરદારને કહી સંભળાવ્યો જે “ત્યાં સુધી આપ ક્ષીરોધ કીલ્લે અને લઈ લીધેલી ખીલ ભૂમિ સંપત્તિ પ્રત્યર્પણ નહિ કરો ત્યાં સુધી રાજસભામાં તમે આવશો નહિ” એ આદેશ સાંભળી દુર્વૃત્ત હમીરનું શરીર સળગી ઉઠ્યું. તે સાથે પોતાની મુછ મરડતો મરડતો બોલ્યો. “તમારા પૂર્વ પુરૂષ સોમલની દશા તમે સંભારો.”

તેજસ્વી હમીરની પ્રચંડ પ્રકૃતિ દિનદિન વધારે તેજ થતી ગઈ, તે ક્રમે ક્રમે દુર્બલ થઈ પડ્યો. અગરજો કે તેના દુર્ધર્ષ ભાવને કોઈ અનુકરણ કરી શક્યું નહિ. પણ અનેક લોકો તેના તે ભાવની પ્રશંસા કરતા હતા. તેના સગોત્રીય સરદારોને આનંદની સીમા રહી નહિ, તેઓ આનંદથી ઉત્કુળ થઈ પોતાના સરદાર હમીરના ગુણનું ગાન કરતા હતા. હમીરનો દુર્ધર્ષ બ્યવહાર વધી ગયો. હમીરના બ્યવહાર માટે જોઈને કહેવું યુક્ત માલુમ પડ્યું. હમીરના દુર્ધર્ષ બ્યવહાર દાખી દેવાના કામનો ભાર જોઈ સાહેબને સોંપ્યો. જોઈ સાહેબે તે કાર્ય સાધવાનો ભાર ગ્રહણ કર્યો. જોઈ સાહેબ તે કાર્ય સાધવાનો સુયોગ જોતો હતો. તે સુયોગ આવી પહોંચ્યો. જે સઘળા રાજ કર્મચારીઓ ઉપરના કીલ્લાનો અધિકાર કરવા ગયા હતા. દુર્ગાધ્યક્ષે તેઓને ઘોર અપમાનીત કરી કીલ્લામાં પેસવા દીધા નહિ, અપમાન સહ કરી તેઓ નીચા મસ્તકે ઉદયપુરમાં

આબ્યા. રાજાનું એવું એવું અપમાન જોઈ એજંટ અત્યંત ક્રુધ થયો. અપમાન કરનારને ઉપયુક્ત શસ્ત્ર આપવા માટે તે અત્યંત આતુર થયો. જે સમયે, તે ગાંધાર આવી પહોંચ્યા તે સમયે રાણા, પાત્રસિંહ સામંત વીગેરેને લઈ સૂર્યતોરણ દ્વારે સભા કરી બેઠો હતો. હમીર પણ તે સભામાં હોતો. એજંટે ત્યાં આવી પ્રતિહાર સાથે પોતાના આવવાની વાત સંભળાવી. સભામાં આવી તેણે મંત્રીને પુછ્યું “ રાણો વિષય છે ” મંત્રી સાથે બેચાર વાત કર્યા પછી તેણે રાણા જીમસિંહને કહ્યું “ આપના હુકમની અવમાનના થાય છે. હું ઉદયપુરમાં છું અને એવી અવમાનના થાય, તેથી ક્રીડીશ ગવરમેન્ટ પાસે હું દોષિત ગણાઉં, એટલે આપના અવમાન કરનારને ઉપયુક્ત શાસન આપવાની ગોઠવણ થવી જોઈએ. ”

અંગ્રેજ એજંટનું એવું સાહસ બંજક વચન સાંભળી, રાણાના હૃદયમાં માહસનો સંચાર થયો, તે પોતાના સંમાનને અન્યાય રાખવા માટે ગંભીર અને તેજસ્વી ભાષામાં બોલ્યો “ સરદારો ! સેનાપતિઓ ! મારી ઇચ્છા નથી કે હું તમારા તરફ અન્યાય અને અશિષ્ટ બ્યવહાર કરું. પણ તેમ બોલવાથી તમે બાણશો નહિ કે હું મારું માન અને મર્યાદા જાળવવામાં પાછો રહું. ત્યાર પછી હમીર તરફ ફટ કટાક્ષ કરી રાણો બોલ્યો “ તું હાલજ મારા પાસેથી ચાલ્યો ના ! અને એક કલાકમાં નગરનો ત્યાગ કરી પલાયન કરી ના ! ” રાણાના આ ક્રોધાવેશમાં એજંટ સાહેબ તેને નિવાસિત ન કરતો રાણો હમીરને દેશમાંથી નિવાસિત કરત. તેજ સમયે એવો હુકમ બહાર પડ્યો કે ત્યાં સુધી હમીર અપહત ભૂમિ મુપત્તિ રાણાને પાછી ન આપે ત્યાં સુધી હમીરની સઘળી સપત્તિ જપ્ત રહેશે. હમીરની આશા નિષ્ફળ નીવડી તેણે જે વિચાર્યું તેથી વિપરિત થઈ પડ્યું. ઘાંટણે મર્મહિત, થઈ તે તેજ રાત્રીમાં ઉદયપુર છોડી ચાલ્યો. પોતાના નગરમાં આવી, તેણે કેવળ અપહત ભૂમિ સપત્તિ આપી એટલું જ નહીં, પણ જે મહાત્મા ટાંડના હૃદયમાં ઉદિત થયું નહોતું અને જેનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર થયો નહોતો તે મંદહિત થયું, હમીરે પોતાના ભાદેશર દીલાનું સ્વત્વ રાણાને સોંપ્યું. સઘળાએ વિરમથ માયે જોયું જે ” શિશોદીય કુળની પતાકા ભાદેશરના માથે ઉડવા લાગી.”

વળી એક સરદારનો વૃત્તાંતનો ઉલ્લેખ આ સ્થળે આપવો કેવળ પ્રયોજનીય છે. આમલી હુર્ગ અને તેની અંદરની સઘળી સપત્તિ સત્તાવીસ વર્ષ સુધી આમૈત સરદારના કબજામાં હતી. તેઓનો અધિકાર અડધા સૈકા સુધી ચાલ્યો. આમૈતના સરદાર જગવત કુળમાં પેદા થયેલા હતા અને મેવાડના સોળ પ્રધાન સરદાર માંહે તેઓ ગણાતા, જગવત કુળનો પ્રતિનિધિ કૃતેહસિંહ એક સ્વત્વ ભાવવાળો રજપુત હતો. બેદનાર સરદારની નીચે જે કોઈ રાજબક્ષિમાં નીચેના આસને બેસી શકે તે તે કૃતેહસિંહ હતો. જે જગવત કુળમાં વીરબાળક પુત્ર પેદા થયેલ હતો. આમૈત

સરદાર તે કુળમાં પેદા થયો હતો. વિગત મહારાષ્ટ્રીય વિપ્લવમાં ફતેહસિંહના પિતા પ્રતાપસિંહે, દુર્ઘર્ષ મરાઠાના કરાલઆસમાંથી મેવાડ ભૂમિનો ઉદ્ધાર કરવામાં, રણભૂમિ ઉપર પ્રિય પ્રાણ છોડ્યા. તેના તે આત્મોત્સર્ગના પુરસ્કારમાં તેને આમલી દુર્ગ મળ્યો. ફતેહસિંહ, પોતાના કોઈ ચતુર સબંધીના ચાતુર્ય બળમાં બંધાઈ, ચંદાવતનું એક વિશેષ અર્થ સાધન કરવા પ્રવૃત્ત થયો. તે સ્વભાવથી થોડી બુદ્ધિવાળો અને ઉદ્વેગ હતો એટલેકે તે તે કામનો ઉદ્ધાર કરી શક્યો નહિ. ફતેહસિંહનું અંતઃકરણ સરલ હતું. તે અંદરનો રોષવન્દિ છાનો રાખી શકતો નહિ. એકવાર એજંટ સાહેબ તેની મુલાકાત લેવા ગયો તે સમયે તેનો અંદરનો રોષાનજ પ્રબલિત થયો. તે સમયે તે કાંઈ બોલ્યો નહિ. પણ તેના નયનમાં રોષના ચિન્હ જોવામાં આવ્યા. ફતેહસિંહ, એક સભાગૃહમાં એજંટને મળ્યો જે સભાગૃહની ભીત ઉપર ફતેહસિંહના પૂર્વજોની તસવીર હતી. ટોડ સાહેબે તે સભાગૃહમાં આવી આસન લીધું. થોડા સમયમાં ફતેહસિંહ સાથે વાર્તાલાપ થયો.

ફતેહસિંહે ટોડ સાહેબની સમુખે આસન લીધું. તેણે અભ્યાગત અંગ્રેજની અભ્યર્થના કરી નહિ, તે તેની સાથે એકવાર પણ બોલ્યો નહિ. તેના આચરણથી અંગ્રેજ એજંટ, અપ્રતિબ થયો. જેને ઘેર તે આવ્યો, તે ઘરવાળાએ તેની સાથે વાત પણ કરી નહિ, એ શું સામાન્ય દુઃખનો વિષય હેવાય ! પણ તે પરાસ્ત થાય તેવો માણસ નહોતો. સંમુખે ફતેહસિંહના પિતાનું એક ચિત્ર હતું. એજંટ તેની તરફ આંખો કરી ફતેહસિંહને બતાવી કહ્યું—“ ભુઓ આ સરદારની છબી, જે એક હાલના રજપુતાના પિતા છે ” એ વાત સાંભળી ફતેહસિંહના તદ્દયમાં એક અપૂર્વ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેની બે આંખમાં અસાધારણ તેજ પેદા થયું તેના વદન ઉપર થોડું હાસ્ય જોવામાં આવ્યું. તે એજંટ સાહેબની સામે જોઈ બોલી ઉઠ્યો “ આ ચિત્ર મારા પિતાનું છે ” બોલતાં બોલતાં ફતેહસિંહનું મુખાવર્ણ ગંભીર ગ્લાનિથી ઘેરાઈ ગયું. વિશાળ નયનપ્રાંતમાં આંસુના બિંદુ આવી ગયાં. તે વિશાદસાથે બોલ્યો, “ આ મારા સ્વર્ગીય પિતા ! ” આપ તેને બોળ્યો છો ? એજંટ સાહેબે કહ્યું, હા ! બોળ્યું છું. તેવીરવર રાજભક્ત, પ્રતાપ-સિંહ—જેણે સ્વદેશના માટે આત્મોત્સર્ગ કર્યો, તેનો સ્વર્ગવાસ થયો પણ તેનું નામ જીવિત છે. આજ પણ દેશીવિદેશી લોકો લકિન ભાવે તેને પૂજે છે. એજંટ સાહેબની વાત સાંભળતાં સાંભળતાં ફતેહસિંહના મુખમંડળનો ભાવ બદલાઈ ગયો. સાહેબના બોલવાનો અંત ન આવ્યો એટલામાં તે ગંભીર સ્વરે બોલ્યો “ આપ આમલી લ્યો, આમલી લ્યો ! પણ જોજો ! આત્મત્યાગનો મહિમા ભૂલ્યો નહિ ” ફતેહસિંહનો તે પ્રચંડ ઉત્થવાસ જોઈ ચતુર અંગ્રેજ એજંટ વધારે વિલંબ કરી શક્યો નહિ.

આ ક્ષણે હવે ધીબ જાડોળસ્તની પધ્ધતિઓના કરવાનું શુકત છે. જેઓ માથાનો પરસેવો પગે ઉતારી સઘળો દિવસ, કઠોર પરિશ્રમ કરે, જેના પરિશ્રમના શુભે પૃથ્વી સ્વર્ણ કૃણ પ્રમવ કરે, જે માનવ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે. તે નિરીર શાંતિપ્રિય લોકહિતકર જેડુતની હાલન બેવાનું આ સ્થળે સંપૂર્ણ રીતે પ્રયોજનીય છે, એ અવસ્થાની આલોચના સાથે આપણે તેઓના અનીત અને વર્તમાન ચિત્ર વાંચનારની સામે સુકશું.

મેવાડ રાજ્યમાં જેડુતજ ભૂમિનો અધિકારી, મેવાડભૂમિ ઉપર જેડુતનું સ્વત્વ દહ અને અમર છે, અદ્વયકેના પ્રભૂત પરિવર્તનથી તે સ્વત્વનું પરિવર્તન થાતું નથી. તેને બાપોતા કહે છે, કોઈ સ્વાર્થપર રાજ તેઓને તે સ્વત્વથી વંચીત કરવા ચેષ્ટા કરે. ત્યારે તે ભગવાન મનુનું અમૃતમય વાક્ય ઉચ્ચારી ગંભીર કંઠે બોલી ઉઠે છે, જે જેઓ વન કાપી નાંખી ક્ષેત્રનું પરિધરણ અને કર્ષણ કરે છે. જમીન તેઓનીજ.

જ્યાસુધી વિશ્વ પ્રેમિક વ્યવસ્થાકારોના શિર્ષસ્થાને ભગવાન મનુનું નામ વિરાજતું રહેશે, જ્યાસુધી તેણે બાંધેલા વિધિની પ્રજ્ઞાલીનું એકપણ સૂત્ર જગતપાળનું રહેશે. ત્યાંસુધી એ અમૃતમય વાક્ય ઠાંભુલશેનહીં એ વિધિના અનુસારે રાજસ્થાનનું ભૂમિસ્વત્વ સુકરર થયું. ત્યાંના જેડુતો પ્રાચીનકાળથી બોલતા આવ્યા છે જે “ ભાગરા ધની રાજ હો ભૂમરાધની મે છે, અર્થાત્ રાજભાગનો ધણી રાજ છે. ભૂમિનો ધણી હું છું, ભગવાન મનુના સમયથી એ મારણા હાંદુતા આસ્થિમજ્જાને વીંટાઈ રહી ગઈ છે.

સુપ્રસિદ્ધ એરીયાન્ કર્ટીયસ, ડીઓડોરસ વીગેરે પ્રાચીન પાશ્ચાત્ય પંડીતો સમયનું ઇતિવૃત્ત બાંધી ગયા છે. તે સમયના ઇતિવૃત્તની આપણે જો સમાલોચના કરવા બેસીએ તો આત્રીથી માલુમ પડે કે પ્રત્યેક નાગરિક તંત્ર એક એક રાજ્યાંતર્ગત રાજ્યવત્ પ્રતિષ્ઠિત. તેઓનું શાસનવિધિ રાજ્યકવર્તીથી સ્વતંત્ર, શત્રુધર્મી પ્રત્નનો ભયાવ કરે તેના માટે પ્રજાપાસેથી તે કર લેવાનો રિવાજ રાખતો. રાજસ્થાનની પદ્ધતી સમાજમાં એવું દ્રશ્ય ભવામાં આવે છે. પદ્ધતી સમાજમાં પંચાયત પ્રથા ચાલવાથી ન્યાયનું આલોચન થાતું.

પિતૃ પિતામહ વીગેરેની અધિકત ભૂમિને જેડુતો બાપોતા કહે છે. પણ એવા બાપોતાનો સત્વાધિકારી એ મુદ્દ જીવી હોય તો તેનું નામ લોભીયો કહેવાતું.

ભગવાન મનુએ જે પદ્ધતી સમાજનો નિયમ બાંધ્યો છે, મેવાડમાં જરોબર તેજ નિયમ ચાલે છે. પૂર્વકાળે પાંચ પાંચ પહીં ઉપર એક આત્રીવુ હતો. મેવાડમાં તે

પ્રમાણે પંચમપતિ વા સપ્તઆમપતિ હોય છે. મેવાડમાં તેનું નામ પટેલ કહેવાય છે.

અનેક લોક એમ કહે છે જે માનવ ધર્મ શાસ્ત્રમાં જે આમીણુનો ઉલ્લેખ છે. તે આમીણુના કર્તવ્યથી પટેલનું કર્તવ્ય ભિન્ન છે. તે માટે પટેલ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ માટે મત ભેદ માહુમ પડે છે. મેવાડમાં પૂર્વે આમમાં સઘળાનો ઉપરી પટેલ ગણાતો. સઘળા પછી સમાજનો તે પ્રતિનિધી અને કષ્ટ અને ભૂપાળ વચ્ચે મધ્યસ્થ કહેવાતો, પદ્મી સમાજનો પટેલ અગ્રનાયક હતો. રાજ તેનાથીજ અજ્ઞાનાંધ ખેડુતની હકીકતથી વાકીફ થાતો.

સ્વાર્થપર પટેલ મેવાડના ખેડુતનો કર્તાહત્તા અને વિધાતા થઇ પડયે, ઉચ્ચ પદ અને સંમાન પામી જેમ કોઈ અત્યાચારી અને વિલાસી થઇ જાય છે. તેમ મેવાડના પટેલ એ પ્રમાણે વિલાસી અને અત્યાચારી થયા. તેઓએ ભીમસિંહના રાજ્યથી લોકોની સ્થિતિ માટે કોઈ રીતની સંભાળ રાખવા માંડી નહિ.

સ્વાર્થપર પટેલોના અત્યાચારની હકીકતથી વાકીફ થઈ ભારતખંડુ મહાત્મા ટોડ સાહેબે નિરીર કૃષકકુળના રક્ષણ માટે કંડ બાંધી પટેલની અતીત અને વર્તમાન અવસ્થાથી વાકીફ થઇ. તેના કર્તવ્યના કર્તવ્યનું મુકરર કરવા તેણે મનમાં આવ્યું. મેવાડનો પુરાતન ઇતિહાસ આલોહિત કરી તે બાબી શક્યો કે પૂર્વ કાળે પટેલોને ગામડાના લોકો પસંદ કરી નીમતા. તેઓ એકમત, જેને પટેલાર્થ કરવા ચુંટી કંડાઈતા તે પટેલની જગોએ આવતો.

શી રીતે મેવાડનું રાજમહેસુલ લેવાતું તેની બાબતમાં પચ્ચાંબોચના થવી યોગ્ય છે, વળી સંધિબંધન પછી ચાર વર્ષમાં મેવાડની કેવી દશા અને ગતિ થઇ, તે વિષયમાં પુરેપુરી આલોચના કરી આ ઇતિહાસનો દીર્ઘ પરિચ્છેદ બંધ કરી દેશું.

મેવાડના સઘળા પ્રકારના શસ્ત્ર ઉપર રાજમહેસુલ બે પ્રકારનું લેવાતું હતું. તે બે પ્રકારનું નામ કંકુટ અને જુટાઈ એવા નામે પ્રસિદ્ધ હતું, ચેલકી, તમાકુ, ગળી સરસવ વીગેરે જે વાકીમાં પેદા થાય તેના ઉપર દરેક વિધાએ બે રૂપિયાથી તે છ રૂપિયા સુધીનો કર લેવાતો, ખેતરમાં પેદા થાય તેના ઉપર પટેલ ક્ષેત્રપતિ પટવારી રાજ કર્મચારી વીગેરેના સમક્ષ પંચથી શસ્ત્ર લેવાણુનો જે દર મુકરર થાતો તે લેવાતો. તેનું નામ કંકુટ કહેવાતું હતું. જુટાઈના લેવાણુની પ્રથા અતિ પ્રાચીન કાળથી ચાલેલી હતી, તે પ્રથામાં બન્ને પક્ષવાળો સંતોષ હતો.

ઉપર પ્રમાણેની પ્રથા ચાલવાથી પણ ખેડુતનો નિસ્તાર નહોતો, શાથી કે પ્રકાશભાવે કે અપ્રકાશભાવે દુર્વૃત્ત રાજ કર્મચારીઓ, સ્વાર્થપરતાની તૃપ્તિ કરવા માટે ખેડુતને લાંચ વીગેરે લઈ હુટતા, એ પ્રથા ચલાવવામાં ખેડુત લોકોજ મુજબ

હતા. તે લોકો પોતાના સ્વાર્થના રક્ષણ માટે રાજકર્મચારીને લાંચ વીગેરે આપતા, દુકામાં ખેડુતોનો કોઇ કંકાલો નિસ્તાર નહોતો, ત્યાંસુધી તેઓ વિદ્યાકુશળ નહિ થાય ત્યાં સુધી તેઓનો આવા સંકટ થકી નિસ્તાર નથી. હાય ! તે દિવસ ક્યારે આવશે ! ક્યારે ભારતવાસીઓ આમ્યના પવિત્ર મંત્રથી દીક્ષિત થઇ એક ભારતવાસી, ખીલ ભારતવાસીને હૃદયમાં ધારણ કરી ખરી નિષ્ઠાએ મદદ કરશે.

જે દિવસે. પરમહિતકર શ્રીરીશ ગરગમેન્ટ મેવાડના દમ્બ હૃદય ઉપર શાંતિ જળ સેચન કરી પતિત મેવાડની ઉત્તતિ અને આબાદી માટે બદ્ધ પરિકર થઇ, તે દિવસથી મેવાડની દશા ઉત્તતિ થવા લાગી છે. સ. ૧૮૧૮ ના ફેબ્રુઆરી માસથી તે ઇ. સ. ૧૮૨૨ ના મે માસ પર્વતની મેવાડની શાસન વિજ્ઞાપની પત્રિકાઓ વાંચવાથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે, જે મેવાડની પૂર્વાવસ્થાની ઘણા દરજ્જે ઉત્તતિ થઇ છે.

કૃષિ, શિક્ષણ વાણિજ્યની ઉત્તતિની વાત એક બાજુએ રાખી, ખનિજ પદાર્થોની પેદાશથી મેવાડની આબાદી અને ઉત્તતિ કેવી થઇ તે જોવાનું હવે યુક્ત છે, અડધા સેકા પૂર્વે જળુશ અને દુરીવારની કલધની ખાણમાંથી પ્રતિ વર્ષે ત્રણ લાખ દુધિયાની કલધ નીકળતી હતી. એ શીવાય મેવાડમાં કેટલાક સ્થળે ત્રાંબાની ખાણો પણ હતી, એ સઘળી ખાણો થકી મેવાડને પુષ્કળ નાણાની પેદાશ હતી. પણ મેવાડના દુર્ભાગ્યવશે તે ખાણના કુશળ ખોદનાર કાળગ્રાસમાં પડી ગયા. હાલ કોઇ તે ખાણો તરફ દ્રષ્ટિ રાખતું નથી. રાણાને પણ તે જાણ-તમાં ઉત્સાહ નથી. સંક્ષેપમાં તે રત્નની ખાણ માટે કોઇના સારા વિચાર નથી.

મેવાડનો ઘટના પૂર્ણ ઇતિહાસ, આ સ્થળે પર્યાવસાન પામ્યો. જગતપ્રખ્ય ગિરહોટ કુળના રંગ સ્થળે આ સ્થળેજ યવનિકા પડી. ઘટ્ટી સારી વાસના હતી જે એ યવનિકા ઉપાડી હાલના કાળ સુધીનું શિશોદીય કુળનું ઘટના ચરિત, વાંચનારના સમક્ષ સુકું. પણ મનની વાસના મનમાં રહી. લીમસિંહના રાજ્ય પછીના મેવાડ રાજ્યના રાજાઓનું ચરિત વર્ણવાથી બે ત્રણ અધ્યાયો લખાય તેમ છે. પણ મહાત્મા ટોડ સાહેબે મેવાડનો ઇતિહાસ, ત્યાં સુધી વર્ણવેલ છે ત્યાં સુધી આપણે વર્ણવ્યો છે. તે સમયથી તે હાલના સમય સુધીમાં પચાસ સાઠ વર્ષ વીતી ગયાં. તેટલા વર્ષમાં મેવાડની જે અસાધારણ ઘટના ઘટી તેનું વર્ણન કરવું હુકર લાણી તે આપણે છોડી દીધેલ છે. સાચી કે તેથી કરી ઇતિહાસનું અંગ વિકૃત થાય તેવું છે. માત્ર બે ચાર અંગેશ યથાના પાઠથી મેવાડના તે સમયના ઇતિવૃત્તનું જ્ઞાન થાય તેમ નથી. ભારતખંડ મહાત્મા ટોડ સાહેબે દુઃસહ કલેશ સર્જ કરી કોરો પરિશ્રમ અને અદમ્ય અધ્યવસાય લઇ મેવાડનો જે ઇતિહાસ રચ્યો છે. તેનું અવલોકન કરી આ પુસ્તકનો લેખ થયો છે. ઘરના ખુણામાં બેસી, એકબે અંગેશ યથા વાંચી, મેવાડનું પરિશિષ્ટ ઇતિવૃત્ત જનાવવાની આસક્તિ આકાશ પુષ્પ તોડવાની આસક્તિ, પ્રમાણે છે.

અષ્ટાદશ અધ્યાય.

પૌરાણિક ઇતિવૃત્તનું ઉપકારિત્વ-ભારતનું પુરાણ ૫૭-મેવાડમાં
શિવપૂજા-ભગવાન એકલિંગનું મદિર-શૈવ, ગોસ્વામી જૈન
સમિતિ-નાથદ્વારમાં શ્રી કૃષ્ણનું મદિર અને તેની
પુજા પદ્ધતિ-રજપુત, સમાજમાં વૈષ્ણવ
ધર્મની ઉપકારિતા.

રત વર્ષના પ્રાચીન આર્ય લોકોની ઝીતિ, નીતિ, આચાર, વ્યવહાર, ઇતિહાસ, ધર્મ, તત્ત્વ વીગેરે સ્વભાષા પ્રયોજનીય વિષય, પૌરાણિક ઇતિવૃત્તમાં લખાયેલ છે જે સઘળા વીર માન્યા અને જગત પૂજ્ય શુન્દરીને આપણે આપણા પિતૃપુરૂષ ગણીએ છીએ અને તેઓની રક્ષા કરીએ છીએ જેઓના અતિ માનુષ કાર્યે કલાપને વિચાર

કરી પાશ્ચાત્ય પડિતો અમત્કૃત થાય છે જેનો સ્મૃતિ શાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, દર્શન શાસ્ત્ર, વિજ્ઞાન વીગેરેને લઈ આજ પાશ્ચાત્ય પડિતો જગતમાં નવો નવો જ્ઞાનાલોક કરે છે તેઓની પવિત્ર ચરિતમાળા પૌરાણિક ઇતિવૃત્તમાં નિખીડ આવરણથી ઢંકાયેલ છે અનેક આત્માભિમાની પાશ્ચાત્ય પડિતો એ પૌરાણિક ઇતિવૃત્તને અમત્ય કહે છે પણ એકવાર માત્ર વિચારીને તેઓને જોવાનું છે જે જગતના સઘળા દેશની આદિમ ઘટના વળી એ રીતે જ ઇતિવૃત્તમાં બધાયેલ છે જે ઇન્ડિયન ભૂમિ આજ જગતમાં માન્ય અને પૂજ્ય છે, તે ભૂમિના પ્રથમ પુત્રોના આચાર વ્યવહાર પુરાણના નીલ વર્ણનમાં વર્ણવેલા છે દુકામાં જગતની હરકોઈ આદિમ જાતિના આચાર વ્યવહારની વાકીફગારી મેળવવી હોય તો તેનાં પુરાણ જોવા જોઈએ અભિનિવેશ સાથે વિચાર કરી જોવાથી માત્રમ પડે છે જે પુરાણ જગતની પ્રથમાવધ્યાનો એક માત્ર ઇતિહાસ છે તે પુરાણમાં અતિહાસિક રહસ્યો ગહેલ છે તે તો માત્ર સુત્ર પુરૂષો જાણી શકે છે.

કલાર્ક નામનો એક વૈજ્ઞાનિક પુરૂષ કહે છે જે લોકના પુરાતન કુસરકાર ના અદ્દા પેસી અભિનિવેશ સાથે જોવાથી આપણે તેઓના પિતૃ પુરૂષોની રીતી નીતિ, આચાર વ્યવહાર વીગેરેની ખાત્રી પુર્વક વાકીફગારી મેળવીએ છીએ.

કલાર્ક સાહેબના મતની એ આરવેતા આની મહાત્મા ટાંકે એવાહના પર્વેત્સવ અને કુસંસ્કારની પર્થાલિયના કરવાનું ચડું કહ્યું. તે પોતાના કોર મતના સાધનમાં કૃત કાર્ય થયો. મહાત્મા ટાંકે કહેલ છે જે ધનુર્વેદ, આયુર્વેદ, સ્મૃતિ આચ રાજનીતિ, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વીગેરે, પૌરાણિક વર્ણનથી સુખમાં ભુલાંનથી પુરાણ જનમતની અસલ હાલતનો ખરો સાક્ષી. પુરાણ સઘળા દેશના ઇતિવ્રતનો પ્રગમન.

પૌરાણિક ઇતિવ્રત, ભારતવર્ષના યજ્ઞમાં વિશેષ ઉપકારક છે. પુરાણ, સનાતન ધર્મનો પ્રધાન વિધાન ગ્રંથ. હિંદુધર્મ વિજ્ઞાન સુલક વિજ્ઞાન સ્વભાવથી નીરસ અને કોર થણ પુરાણ તે નીરસ વિજ્ઞાનને સરમ કરી દેછે. હિંદુઓ તે પુરાણને વેડના જેવાં પવિત્ર ગણેછે. પુરાણના મહા પુરૂષો આજ દેવ ભાવે પુણ્યત છે. પૌરાણિક સનાતન ધર્મમાં એવી મોહની માયા છે જે હિંદુલોકો તેના વર્ણનને પવિત્ર અને અને સત્ય ગણેછે, હાલના ભારતવાસીઓ પુરાણના સ્ફર્યને સાદી-સીતે સમજતા નથી, જે દિવસ ભારતવાસીઓ તેના પુરાણિક સ્ફર્યને સમજ્યો તે દિવસે તે માતૃભૂમિને ઉદ્ધાર કરવા મતાવાળા થાયો.

વીર રજપુતો પુરાણને વેડ તુલ્ય માનતા આવેલ છે તે, તેઓના પૂર્વજની મહનીય કીર્તિ અને લીલાનો એક માત્ર સાક્ષી-રજપુતો, વીરત્વ, મહત્વ અને સન્માસ ધર્મના આદર્શ સ્વરૂપ દેવદેવ મહાદેવની ઇષ્ટદેવના સ્વીકારતા આવ્યા છે. ભૂતાનાથ રજપુતનો ઉપાસ્ય દેવ થઈ કરીને એવાહના રજપુતોના તો તે ઇષ્ટદેવ ગિરિહોટ કુળના રાજાઓ મહાદેવને પુણી અને લિંગ એવા પ્રકારે મનિપૂર્ણ કરે છે. ગિરિહોટ કુળના પ્રધાન ઉપાસ્ય દેવ મહાદેવ એકલિંગનું પવિત્ર મંદિર ઉદયપુરથી ત્રણ કોશ ઉપર સ્થાપેલ છે. તેની આરે તરફ ઉંચી શેલમાળા છે, એ શેલમાળા એવામાં પશ્ચિમ રમણીય.

એકલિંગના પુરોહિતનો ઇલકબ ગોસ્વામી. તેઓ કોમાશવસ્થામાં પોતાનો મમય કહાડેછે. છેવટે તેઓ પોષ્પ પુત્રને પોતાની આદીએ બેસારેછે. શેવ પુરોહિત, પોતાના લલારમાં અર્ધ અંશકલિ તિલક કરેછે. તેઓ મસ્તકે જ્યહાર સખેછે. તેના સર્વાંગે બસમ હોયછે. તેનો પોશાક ગેરવા વસને હોય છે. એવાહના અધિષ્ઠિતો “એકલિંગક લીલાન” નામે પરિચિત છે.

ગ્રેવ લોક મંળયે હવે વધારે બોલવું નિષ્કર્ષાજન છે, હવે આપણે તેનના ચરિતની મમાલોચનામાં પ્રવૃત્ત થઈએ, તેઓની કામતા અને સંખ્યા વિશયે પાશ્ચાત્ય પંડિતો ચોરાજ વાકીફગાર છે, તેઓની એવી ધારણાં છે જે જગમમાં ચેરી સંખ્યા વાગ્ય જઇનાછે, જેઓએ તેઓ એક રચને તથી જઈનની રાજનૈતિક પ્રજ્ઞા અને મહા ધર્મતા સંબંધે એટલું બોલવું બસ છે, જે એક માત્ર

ક્ષત્રિગચ્છ શાખાના પ્રધાન પુરોહિતોના શિષ્ય અગીયાર હજાર ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે છે.

ખ્રીસ્તીય એકાદશ શતાબ્દીમાં અલ્હીલીપાટણમાં પ્રસિદ્ધ જૈન નરપતિ સિદ્ધરાજના શાસન કાળમાં તેની રાજધાનીમાં ધર્મ સંબંધે એક મહા તર્ક ભગી ઉઠ્યો. તે તર્કના કાળે તેણે જૈનસંપ્રદાયની એક શાખાને ક્ષત્રિગચ્છ નામ આપ્યું જૈનલોકના મતાનુસારે ક્ષત્રિ શબ્દનો અર્થ સત્ય છે. સુવિખ્યાત હેમચંદ્ર આચાર્ય એ ક્ષત્રિગચ્છની સમિતિનો શુરૂ હતો. મહાત્મા ટાંડ સાહેબ જે જૈનમતિના સહાયે રાજસ્થાનના ઇતિહાસની ઉપકરણ સામગ્રી પામ્યો. તે જૈનમતિ હેમચંદ્ર આચાર્યનો શિષ્ય હતો.

રાજસ્થાન અને સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશમાં પહેલો જૈનનો આવિર્ભાવ થયો, જૈનો જે પંથ પર્વતને પવિત્ર ગણે છે, તેમાં આણુ, ચેતુન્ધ્ય અને ગીરનાર વિશેષ પ્રસિદ્ધ. એ ત્રણ પર્વત તેઓના ધર્મ યુદ્ધના પવિત્ર રંગસ્થળ. મેવાડની મંત્રી સમાના અને રાજસ્વવિભાગના પ્રધાન પુરૂષો ઘણું કરી આવક કોમના અને પંચનદ પ્રદેશથી તે સાગર સુધીનો પ્રદેશ જૈનથી સમલકૃત—ઉદયપુરના અને રાજસ્થાનના ખીલ્લ નગરના શાંતિ રક્ષક અને કર સંચાલક કર્મચારીઓ તે કોમના. અહિંસા-જૈનના ધર્મનો મૂળ મંત્ર જેઓ શુભલક્ષ્મીના પરમ વિરોધી અલ્હીલીવાડ પાટણને છેલ્લો નરપતિ કુમારપાળ જૈન હતો.

ભારતવર્ષમાં ઔષધવૈષ્ણવ શેવ શાકત વિગેરેને લઈ જે ચોર વિષમતા અને સાંપ્રદાયિકતા ઉત્પન્ન થઈ, તે ભગવાન શંકરાચાર્યના અનુમહે દુર થઈ ગઈ. સઘળા વિષમતા ભુલી જઈ એક સમતાને ચોટી ગયા. જે સમયે જૈન અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે પ્રચંડ સંઘર્ષ ઉત્પન્ન થયો, તે સમયે ત્રિતિદિન હજારો જૈન અને હજારો બ્રાહ્મણો તે સઘર્ષ વન્દિમાં બળી મુઝ્યા. તે સમયે પીડા પામેલા કેટલાક જૈનોએ મેવાડમાં આશ્રય લીધો. મેવાડ જૈનનું એક પ્રધાન આશ્રય સ્થળ. અતિ આચીન કાળથી તે સ્થળે જૈન ધર્મની આલોચના થતી આવી છે. અગર ભેડે મેવાડના મેવાડના એક બે રાજ્યેશવ ધર્મ છોડી જૈન ધર્મ પકડ્યો હતો પણ મેવાડના સઘળા રાજ્યો સઘળા ધર્મને સમાન નયને જોતા હતા. ગિલ્ડોટ કુળના આદિ પુરૂષ વલ્લભિપતિનો જૈન ધર્મ મુખ્ય ધર્મ હતો. મેવાડના ગિલ્ડોટ કુળના રાજ્યો જૈન ધર્મ તરફ વિશેષ ઉત્સાહ અને સત્કાર બતાવતા હતા. તેનું પ્રસિદ્ધ પ્રમાણ ચિતોડમાં પાર્શ્વનાથનો સ્માર્ક સ્તંભ.

મેવાડ સઘળા ધર્મનું આશ્રય સ્થળ. મેવાડમાં સઘળા ધર્મનો ઉત્કર્ષ સાધીત થયો. તેના ધર્મપરાયણ રાજ્યો કેવળ જૈન અને શેવ ધર્મ ઉપર અનુમતિ બતાવતા હતા એટલું જ નહિ પણ વૈષ્ણવ ધર્મના રક્ષણ માટે તેઓ કંઈ

રીતની કસર રાખતા નહિ. મેવાડની અંદર નાથદ્વારમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું પ્રસિદ્ધ મંદિર છે. હીંદુ વિદ્વેષી ઐરંગઝેબના અત્યાચારે ત્રાસ પાત્રી વેષ્ણવોએ પવિત્ર મન્દ્યામધી નીકળી જઈ પોતાના ઇષ્ટદેવના રક્ષણ માટે ઉદયપુરના રાણાને કહેવરાવ્યું. અત્યાચારી મોગલ સમાટનો જીતમ સહન કરી ઉદયપુરના મહારાણાએ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણના તે પાવન વિઝહને પોતાના રાન્યમાં રાખવા આજ્ઞા આપી.

ઉદયપુરથી પુવેત્તિરે જગીયાર કોશ ઉપર એ પવિત્ર દેવ મંદિર સંસ્થાપિત. જે સ્થળની પાસે યદુ જુનાઘ નદી વહી બાય છે. નાથદ્વાર, વેષ્ણવોનું એક પ્રધાન તીર્થ સ્થળ ખડું, પણ તેમાં દર્શન યોગ્ય કોઈ દૃશ્ય નથી. નાથદ્વારના મંદિરના નિર્માણકાર્યમાં કોઈ રીતનું કોશલ ભેવામાં આવતું નથી. નાથદ્વારની પ્રતિદ્ધિ અને પ્રવિત્રતા, માત્ર શ્રી કૃષ્ણના વિઝહના લીધે પ્રીટ જન્મના પૂર્વે જે હજાર વર્ષ ઉપર પવિત્ર જલવાળી યમુનાના તીરે કૃષ્ણની જે મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત હતી. અનેક લોકો અનુમાન કરે છે જે નાથદ્વારની મૂર્તિ તે તેજ છે. ગયાના ઝિરિ કંદરમાં દ્વારકાના સાગરના કીનારે અથવા ચિત વિનોદત વૃંદાવનમાં જે સઘળાં હૃદય મોહન કૃષ્ણનાં ચિત્ર ભેવામાં આવે છે. નાથદ્વારમાં તે ભેવામાં આવતાં નથી. તોપણ મેવાડના એ પવિત્ર સ્થાને, લાખે લોક પ્રતીવર્ષ યાત્રાનું તરીકે આવે છે.

તપ્ત હજાર વર્ષ સુધી જે મજ ગોપીવલ્લભ શ્રી કૃષ્ણનું પ્રધાન પીઠસ્થાન ગણાતું હતું, તે પીઠસ્થાનને દુર્ધર્મ યવન ઐરંગઝેબે અપવિત્ર કરી નાંખ્યું. તે પાખંડ મોગલ બાદશાહના અત્યાચારથી પીડા પામી વેષ્ણવ તે તીર્થ ભૂમિ છોડી દેવ વિઝહના રક્ષણ માટે ભારત વર્ષમાં સ્થળે સ્થળે ભગવા. અગર જો કે ગન્ગાના વીર મહમદના કઠોર ક્રુરાધાતે ભગવાન વિષ્ણુનું કમલાસન વિકંપિત થયું હતું. અને તેના ભક્તો ભગવાનની સન્માન રક્ષાના અર્થે ગલરાઈ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને દોડતા હતા. તોપણ ભગવાન કૃષ્ણે પોતાનાનું આચીન નિકેતન છોડ્યું નહોતું. હીંદુ રાજક ઉદારનીતિક અકુબર જહાંગીર અને શાહજહાને તેને તે આચીન મંદિરમાં સ્થાપ્યા હતા.

જહાંગીર માતૃવંશે અર્ધ રજપુત હતો. હીંદુ ધર્મ ઉપર તેનો આરો આદર હતો. તે પોતાના ઉદારનીતિવાળા પિતાની જેમ ભગવાન કૃષ્ણની સન્માદરથી પૂજા કરતો હતો. તે પુત્રશાહજહાને પિતૃ પદવીનો ત્યાગ કરી ચેવધર્મની દિક્ષા લીધી હતી. સિદ્ધરૂપ નામનો એક સિદ્ધ સત્તાસી તેનો તે ધર્મનો દીક્ષા આપનારો ગુરૂ હતો, તેનો શિવાનુરાગ હોવાથી ભારતવર્ષમાં શિવલજિનું પ્રાધાન્ય વધ્યું. શેવો રાજનુમ્રહ મેળવી વેષ્ણવો ઉપર અત્યાચાર કરતા હતા. તેઓના અત્યાચારથી પીડા પામી વેષ્ણવોને મજ્જામાં છોડી ભગવાન વિષ્ણુના વિઝહ આવે ઉદયપુર જવાની દુરજ પડી.

શેવોના ઉત્પત્તિનથી વેષ્ણવોને ભગવાન વિષ્ણુની મૂર્તિ લઈ મજ્જામાં છોડવાની જરૂર પડી. છેવટે ઉદયપુરની એક રાજકુમારીની વેદાધી તેઓ પોતાનું

પૂર્વ-આસન પામ્યા. પણ તે સ્થાને તેઓ બહુવાર રહી શક્યા નહિ. થોડા સમયમાં બુલમી ઔરંગઝેબ પેદા થયો, તેના લયથી તેઓને ફરીથી વૃજધામ મૂર્તિસાથે ઊડવું પડ્યું. ઔરંગઝેબની એવી બુલમ ભરેલી ચેષ્ટાથી તે કાલ યવન કહેવાયો.

કાલયવન ઔરંગઝેબે ઔરંગઝેબના અન્ને બ્રહ્મહત્યા કરી, નવધામને કહુપિત કરી, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું મંદીર અપવિત્ર કર્યું. તેનું એ પાશવ આચરણ બેઠું શિશોદીપ વીર રાણો રાજસિંહ દારૂણ રાષથી ઉન્મત થઈ ઉઠ્યો. શ્રી કૃષ્ણનું અપમાન ન થાય એવા હેતુથી તેણે યવન સમ્રાટ સામે પોતાની તલવાર ઉપાડી-રાણાનો એ ઉમદા દાખલો અનુસરી લાખો વીર રજપુતો એ દેવ પ્રતિમાના રક્ષણ માટે પોતાના જીવનનો ઉત્સર્ગ કરવા તૈયાર થયા. તેઓની પ્રબળ ચેષ્ટાથી પાપીષ્ઠ યવનો દેવનીમૂર્તિને અડકવા પામ્યા નહિ. ત્યારપછી તે દેવમૂર્તિને કોટાના અંદર થઈ મેવાડના રામપુરમાં આણી. રાણાના મનમાં વાસના હતી જે તેને એક વાર ઉદયપુરમાં લાવવી બેઠા. પણ રસ્તામાં એક અચિત્તિત ઘટના ઘટવાથી તેની તે વાસના વિક્ષેપ નીવડી. મેવાડના અંદર શિયાર નામના ગામડામાં થઈ ભગવાનની મૂર્તિનો રથ જાતો હતો. એટલામાં પૃથ્વીમાં તે રથના ચક્ર એવાં એસી ગયાં કે તે ચક્ર પૃથ્વી ઉપર ચાલી શક્યા નહિ. એક શુકન બહુનાર દેવજા તે સ્થળે હાજર આવી રહ્યો તેણે બતાવ્યું જે ભગવાનની એ સ્થળે રહેવાની વાસના છે. દેવજાના બોલવા ઉપર રાણાની સંપૂર્ણ પ્રતિતિ આવી. રાણાએ તે સ્થળેજ કૃષ્ણનું મંદીર બનાવવાનું વિચાર્યું. રાણાના હુકમના અનુસારે મંદીર બન્યું. તે મંદીરમાં ભગવાન કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા થઈ. તે દીવસથી શીયાર ગ્રામ નાથદ્વારના નામે-ઓળખાયું.

નાથદ્વાર ભેવામાં અપ્રીતિકર નથી. તેની ચારે દિશા સુરક્ષીત તેની પૂર્વ દિશા મજબુત હોવા પર્વતના કોટથી ઘેરાયેલ છે. પશ્ચિમ ઉત્તર અને દક્ષીણ દીશાને જુનાસ નદી ઘેરેલ તેની પરિજા રૂપે તે રહેલ છે. એ નદી રક્ષીત અને શૈલ રક્ષીત પ્રદેશમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનું પવિત્ર મંદીર છે. તે સ્થાન અત્યંત પવિત્ર છે. રજપુતોનો વિશ્વાસ છે જે એ સ્થાને હરકોઈ ચેર પાપા-ચારી હોઈ પદાર્પણ કરે તે આશાગીની આ નસારના દુઃખથી મુક્ત છે. તે સ્થળ શાંતિમય છે. જ્યાં વિવાદ, કલહ, દંદ, પ્રતિદંદિતા, ઈર્ષા, દ્રેવ વીગેરે અવગુણો ભેવામાં આવતા નથી. જ્યાં સઘળું આનંદમય છે. સઘળું અધ્યાત્મિક ભાવે પરિપૂરિત. અગર ભેકે નાથદ્વાર એક સામાન્ય ગામડું છે, પણ તેની ચતુ સીમાના મધ્યે અસંખ્ય લોકો વાસ કરી મુખ ભોગવે છે. તે સ્થળે સ્થાનેસ્થાને આંબલી, પીપળા અને વડલા ભેવામાં આવે છે. જ્યાં યાત્રાળુ લોકો આનંદથી નિવાસ કરે છે. વૈષ્ણવો એ વૃક્ષોની શીતળ છાયામાં મધ્યાહ્નના પ્રખર સૂર્ય

કિરણી કંટાળી જઈ નિદ્રાનો લાલ લેછે. નાથદ્વાર સંસાર વિરાગિનું આશ્રય સ્થળ છે. ઉદાસીનનું શાંતિસ્થેય છે, હતાશ લોકનું આશાકુંજ છે.

મહાત્મા ટોડ સાહેબે કહેલ છે જે રજપુતોએ મહાદેવનો વિકટ ધર્મ છોડી વૈષ્ણવનો સરલ ધર્મ પકડ્યો હતો તો રજપુતોનો વિશેષ ઉપકાર થાત.

રજપુત ભતિની રાજ નૈતિક ઉન્નતિનો વિષય વિચારમાં લીધાથી શાંતિ-મય વૈષ્ણવ ધર્મને તેભેમય શેવધર્મના ઉપર પ્રાધાન્ય આપી બેસાય તેમ નથી. શાંતિ જગતમાં વાંછનીય છે, પણ શાંતિથી માનવની તેજસ્વીતા હુમ્મ થાય છે. જેથી માણસ જાણસુ અને જડ બની જાય છે. આપણે તે શાંતિના અભિલાષી નથી આજ રજપુતો જે નિર્ભય અને જડ અવસ્થામાં પહોંચ્યા U તેના ઉપર જો તેઓની શાંતિ પ્રીતિ થાય તો જગતમાંથી રજપુતના નામનો હાથ થાય તેવું છે. ચેતન્ય પ્રચારિત વૈષ્ણવ ધર્મે જગતને શાંતિ શિક્ષા આપી ખરી, પણ તેથી મકૂત વૈષ્ણવ ધર્મ હુકામ્રાય થયો.

ઉત્તર અધ્યાય.

વસંતપંચમી, માનુસપ્તમી, શિવરાત્રી, આહરીયા, ફાગોત્સવ, શીતલા
દષ્ટી, રાણાની જન્મતિથિ, કુલદોલ, અન્નપુર્ણિ, અશોકાષ્ટમી, રામ
નવમી, મહાનવમી, નવગૌરી પુજા, સાવિત્રીવ્રત, રંભાતૃ
ત્રીયા, અરણ્યપદ્મી, રથયાત્રા, પાર્વતીતૃતીયા, નાગપંચમી
જન્માષ્ટમી, પિતૃદેવતા, ખડગપુજા, દશહરા, ગણેશપુજા
લક્ષ્મીપુજા, દીવાળી, અન્નકુટ, હુલણયાત્રા, મકર-
સંક્રાંતિ મિત્રસપ્તમી.

વંના અધ્યાયમાં મેવાડની ધર્મ પ્રતિષ્ઠા અને ધર્મ સંપ્રદાયનું યથાર્થ
વર્ણન પ્રકૃતિત થયું, હવે મેવાડના પવેત્સવ અને આચાર વ્યવહાર
વીગેરેનું વર્ણન કરવું ઉચિત છે. જે સમયે શીતની કઠોરતા ખસી જાય
અને વસંત હૂત કોકિલ કુળ જગતમાં દેખા આપી કળકંઠસ્વરે
સમસ્ત પ્રકૃતિને નવજીવને ઉજવલિત કરે, તે સમયે પ્રકૃતિની સજીવના સાથે
માનવ મન અમૂત પૂર્વ આનંદમાં મગ્ન થાય, તેમ ધ્રુમવસંતકાળથી મેવાડનો
પવેત્સવ શરૂ થાય છે.

વસંતપંચમી—માઘ માસની શુકલ પંચમીના દિવસે એ ઉત્સવ મેવાડમાં
આચરિત થાય છે. બંગદેશમાં જે દિવસે ભગવતી વીણા પાણિની પૂજા સમાપ્ત
થાય તે દિવસેજ વાસંતીપંચમીનો પ્રશસ્ત દિવસ, તે દિવસે, મંગાળાત્મકતા જાણી
રજપુતો, અશ્વીલ અને જઘન્ય વ્યવહારને પકડી ઉન્નત ભાવે નૃત્યગીત અને
આમોહ પ્રમોહ કરેછે. તે દિવસે ભદ્ર અને અભદ્ર લોકોના પ્રભેદ રહેતો નથી. ભાંગ,
ધંતુરો, ગાંજો, મધ, અપ્રીણ વીગેરેનું સેવન કરી લોકો ટોળે ટોળે, તે દિવસે
આથડે છે. જે સંઘર્ષાંત લોકો બીજા સમયે એક પણ અપ્રિય વચન
બોલવા શરમ પામે તે લોકો આ દિવસે, અપ્રિય વચન અને અશ્વીલ ભાષણ
બોલવામાં કસર કરતા નથી. રાજસ્થાનમાં તે દિવસ, પુષ્કળ આનંદકારક ગણાય છે.

માનુસપ્તમી—વાસંતીપંચમી પછી જે દિવસે માનુસપ્તમી આવે
છે. એમ કહેવાય છે જે સૂર્યદેવે તે દિવસે જન્મ ગ્રહણ કર્યો. સૂર્યવંશીય રા-

છાઓ પોતાના વંશના આદિ પુરુષનો તે દિવસે જન્મ લાણી લુટી લુટી જાતના આનંદોત્સવમાં મગ્ન થાય છે. એ મંગળમય દિવસે, રાણો સામંત સરદારો સાથે ચોંગા નામના એક પવિત્ર સ્થાને જાય છે. તે સ્થાને ભવાનદિવાકરની તે પૂજા કરે છે. તે દિવસે જયપુરમાં સૂર્ય પૂજનો વિશેષ આડંબર જોવામાં આવે છે, રાજા તે દિવસે સૂર્યમંદિરમાં પેસી, દિવાકરનો સમાધવવાળો રથ, મંદિર બહાર લાવે છે.

શિવરાત્રી—માઘમાસની શેષવર્તિની ચતુર્દશી શિવરાત્રીના નામે આ ખાય છે. દરેક હોંદુઓ તે દીવસને પવિત્ર ગણે છે. ઘોર પાપાચારી નિષાદ સુબંધો તે દિવસે પોતાના અજ્ઞાનવશે પણ શિવપૂજન કરી મુક્ત થઈ શિવલોકમાં ગયો. દિવસ હોંદુઓના પણ અત્યંત પવિત્ર છે. રાણો ભારતવર્ષમાં “શિવનો પ્રતિનિધિ” એવા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ઐટલે કે તે દિવસે તેનો શિવ પુજનો આડંબર જોવામાં આવે છે. રજપુતો તે દિવસે, નિરંજુ ઉપવાસ કરે છે. સંસારિક કાર્યો દરેક શેષ તે દીવસે લક્ષ આપતા નથી. તેઓ સઘળી રાત્રી જાગૃત રહી શિવ જાગતાં નિહત રહે છે.

આહોરીયા—આહોરીયા અર્થાત્ વાસ્તવિક મૃગયા વ્યાપારની સાથે મધ્ય મધ્ય ક્ષાણુન માસ આ જંગલમાં આવે છે. તેના પૂર્વ દિવસે રાણો પોતાના હાર અને સહયોગ સાથે હરીદવર્ણનું એક એક અંગરથુ પહેરી બહાર નીસરે તેઓ. જ્યોતિષે બતાવેલા શુભ લગ્નમાં વસાહતના શીકારે બહાર નીસરે છે. મહાન મૃગયા વ્યાપારમાં રજપુતો પોતાના ભાગ્યની પરિક્ષા કરે છે. તે દીવસે લક્ષ વ્યર્થ જાય તેનો શુભ અહ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. તે વર્ષ તેને મોટા કષ્ટમાં જાય છે એમ નિશ્ચિત થાય છે. શીકારમાં વીંધવાનું પણ જોવામાં આવે તેને સંહાર કરવા સઘળા પ્રાણ આપી ચેષ્ટા કરે છે. દરેકના હૃદયમાં ધૃતિ પ્રથંક વેગે જાગૃત થાય છે. ઉદયપુરના વિશાળ ઉપલક્ષ્ય ક્ષેત્રમાં વિજ વનમાં ઘણું કરી મૃગકુળ વિશ્રામ કરે છે. મૃગાથી રજપુતો બહુ કરી નિર્જન વનમાં પહોંચે છે. ત્યાં જઈ મોટા ચિત્કારે મૃગ વીગેરેને દોડાવી અનુકરણ કરી તેને લક્ષ્યથી વીંધી નાખે છે.

ફાગોત્સવ—જેમ જેમ મધુમય ક્ષાણુન માસ જાતો જાય છે. તેમ મેવાડી લોકોની આમોદ પ્રમોદની પિપાસા વધતી જાય છે. નગરવાસીઓ આ દમાં ઉન્નત થઈ ચારે દિશામાં ફાગ લઈ ખેલે છે. આખીલ, રંગ વીગેરેના ઉડવાથી રસ્તાઓ અને આગળ રંગથી કદંબિત થઈ જાય છે. કોઈ શરીર ઉપર શુદ્ધ એક પણ ધોળું વસ્ત્ર જોવામાં આવતું નથી. સઘળાઓ રંગાયેલા રહે છે. મસ્તકના વાળથી તે પગના નખ સુધીનું સઘળું અંગ અંગ

ગુલાવથી રગાયેલ રહે છે જેને સૂર્ય પણ ભેડ શકે નહિ એવી જનતાનખાનામા
જેવી સ્ત્રીઓ પણ બહાર નીકળી આ ઉત્તમમાં આનંદથી રમે છે

શીતળાપદી—ચૈત્ર માસની શુક્ર વધીના દિવસે એ ઉત્તમ થાય છે
ગંગુતો શીતળાને શીશુમતાની વૃક્ષચિત્રી દેવી ગણે છે ગંગુત સ્ત્રીઓ પોતાના
સતાનના મગ્ગ માટે ગિતળા દેવીના મદીગમા જઈ તેની પૂજા કરે છે બ્રહ્મ
પુત્રા એ વિચીત્ર ગિરિકુમા શિતળા દેવીનું મદીર આવેલ છે ગંગુત
સ્ત્રીઓ તે રગિકુમા જઈ તે મદીગમા દેવીની ભુદાભુદા ઉપચાર પૂજા કરે
છે તે દીવને ગણા ભીમચિહ્નને જન્મદીવસ હોઈ મધ્યા આમોદ પ્રમોદમા
નિમગ્ન રહે છે

કુલદોહ—હીંદુ નાન્યકર્તિ વિક્રમાદિત્યના આદ્રસાર વર્ષરિભની સાથે
મેવાડનો કુસુમોત્તમ આગલ થાય છે ગંગુતો તેને કુળદોહ એમ કહે છે એ
પર્વમા પ્રધાન રીતે બહાગની પૂજા થાય છે, ગણાના મહેલમા એ પુત્ર વિધિ
થાય છે દોશમા બેઠી સુલલિત ગીત ગોવીંદની પદાવલી ગાઈ ધણાઅરા લોકો
આનંદ કરે છે જેઓ દોવ મચ તેચા કરી લેવા અસમર્થ હોય છે, તેઓ
વૃક્ષની ડાગીએ દોઝ બાધી હીચા જેવું કરી તેનાથી હીચકા લઈ આનંદ માગ
રમા નિમગ્ન થાય છે

અન્નપૂર્ણી—જે મમયે, ભગવાન દિવાદર મેષ શશિમા ચરણ સુદે છે
તે દિવસે ગંગુતોમા ભગવતી અન્નપૂર્ણીની પૂજાવિધી આવે છે સિદ્ધાસન ઉપર
આરાશકિંદ્રિભુત અન્નપૂર્ણીની ભૂતિ હોય છે, જેના દાળા હાથમા અન્નપૂર્ણ
હેમ ધાગ હોય છે જમણા હાથમા ગ્લમય દર્વિત હોય છે જેની મમુએ
મર્મ મગનમય પુત્ર પ્રધામ મહાદેવ અન્નભિશાર્થી હોઈ ઉભો રહેલ છે
ગંગુતો, તેવી ગીતના હુગૌરીની પાને એક ચરગરીશ્વર તૈચા કરે છે જે યમે,
મે દિવસમા અકુન્તિ વાય છે, તે ચવાકુ લઈ ગંગુત મહિલાઓ, પોતાના
માથાપાને આપે છે તેઓ તે પોતાની પાલકી ધીરેમા તે નામે છે ત્રણ દિવસ
દેવીની પૂજા કરે છે ચોથા દિવસે અગ્નિહોડા કરી પૂજાવિધી મમામ થાય છે

અશોકાષ્ટમી—મધ્યા ગંગુતો, તે દિવસે વિશ્વ માતાની પૂજા કરે છે
ગણા તે દિવસે પોતાના મદ્દાગ મામતો સાથે ચોગા નામના સ્થાને જાય છે ત્યા
જઈ તે મધ્યો દિવસ આમોદ પ્રમોદમા હાડે છે તે દિવસે પ્રત્યેક ગંગુત
પોતાની કુળદેવતા શાકભજની પૂજા કરે છે

રામનવમી—અશોકાષ્ટમીના બીજા દિવસે રામનવમી આ શુભ દિવસે
પુનર્વસુનક્ષત્રમા વિકુન્ઠતિવક રામચંદ્રનો જન્મ, તેથી કરી રામચંદ્રના વશ
ધા ગંગુતો, તે દિવસને વિશેષ પવિત્ર ગણે છે ગામનવમી દિવસે યુદ્ધાગ્ય
પપ

ગજ અને અન્ધની પૂજા થાયછે ગણે તે દિવસે, ચોગાના મનાસ્થળે મોટા ભલકાથી વળયછે તે સ્થાને જુદી જુદી વ્યતના આમોદ પ્રમોદ ધાયછે હીદુશાસ્ત્રમા એમ વર્ણવેલછે જે તે દિવસે લગનાન ગમચદ્રને ઉદ્દેશી જે જે કર્મ કરવામા આવે તેથી તેને બુધુ પુણ્ય થાયછે

મદનચોદશી—ચૈત્ર ગુરુવ ત્રયોદશીએ હીંદુઓ મીનકેતન કદર્પની પૂજા કરે છે અગર જોકે તેની પુર્વવર્તિની રૂદ્રશીએ અને પર્વર્તિની ચતુર્દશીએ પૂજાની વ્યવસ્થા છે, તોપણ ગજપુત્રો ચોદશીને આસ્ત પવિત્ર ગણે છે ઉદયપુરની ગજપુત્ર સ્ત્રીઓ ભગ્નિ માથે જેવી મદન પૂજા કરે છે તેવી રીતે ભારતવર્ષમા કોઇપણ સ્ત્રી મદન પૂજા કરતી નથી તેઓ કામદેવની નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે

પુષ્પ ધન્વન ત્રમોઽસ્તુતે નમસ્તેમીન કેનન મુર્નાના લાકેપાલાના ધર્ષચ્યુતિકૃતેનમઃ
માધવાત્મજકદર્પ મવરાગેતિપિય નમસ્તુભ્ય મિતાશોષ મુચનાય મનોમુવે
આત્રયો મર્મનઽવતુ વ્યાધયશ્વિચારીરજાઃ સંપન્ન નામ ધીષ્ણે સર્વ સંતુમેસ્થિહાઃ
નયોમારાય કામાય દેવદેવસ્ય મૂર્તયે વ્રત્ય વિષ્ણુ શિર્ષદ્રાણા મન સોમકરાય ચ

હીંદુઓનો ૬૬ વિશ્વામ છે જે, જે અનગ દેવની ઉપર પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે તો તે વર્ષમા તેને કોઇ મીતના આધિઆધિ નહતા નથી

નવગૌરીપૂજા—મદનોત્તમવની માથે ચૈત્ર માસ અતીત થાય છે તેની માથે એક ગણુ વર્ષ પછી અનતકાગ્ર માગરમ વિવીન વર્ષ લાય છે પેશાખના કોઇ તપનને લવાખમા ધારણ કરી નવ વર્ષ જગતમા દેખા આવે છે હીંદુ શાસ્ત્રમા પેશાખ માસ અતીવ પવિત્ર તે વર્ષના નવગા માનોમા શ્રેષ્ઠ અને લગ વાન માધવનો અતિ પ્રિય એ મામમા લગવાન માધવની નિયમીત કપે પૂજા કરે છે તે વિષ્ણુ વૈષ્ણવે પામી વિષ્ણુ માથે જે છે એ પુણ્યમય નામમા ગજ પુત્રોનો એક ઉત્સવ છે તે ઉત્સવ અતિ આમાન્ય, તેનુ નાન નવગૌરીપૂજા—એ પૂજાનો મમાનલ ધાય તેની અગ્રાઉ મેનાડના મોગ પ્રધાન નામતો પોતપોતાના અવકૂલ અરન ઉપર ભેમી ગણાની માથે પેશાખા મનાવના તન્ડ પડના ચોકમા વળય છે, ત્યાં લગવની ગોડીને આપિન કરી આમોદ પ્રમોદમા તેઓ નાજ

સ્તમામ્મિન્ દિને મહા પુણ્યે ગમમુદિટ્પ માક્તિનઃ

ચત્કિચિન્કિયને કર્મ તદમવશપક્ષાન્કં

ઉપોષણ જાગરણ પિતૃન્નુદિદમ્યર્નવળ

તામ્પિનાદિભેનુ કર્તવ્યં વ્રત્ય મામ્મિ ઝીજ્ઞાસેઃ

અગમ્ય સાદૈતા

કહાડે છે. એ પર્વ સંપૂર્ણ નહું છે. એ પર્વ રાણા ભીમસિંહે-ઈ. સ. ૧૮૧૭માં સ્થાપ્યું. મેવાડી લોકોને અભિનવ પર્વને હીંદુઓના ઉત્સવથી અંપૂર્ણ વિપરિત માને છે.

સાધીત્રીવ્રત—જેઠ માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ એ વ્રત થાય છે. ગયળી સ્ત્રીઓ તે દીવસે ઉપવાસ કરી મતી પ્રધાના સાધી-ત્રીતું આખ્યાન સાંભળે છે. રજપુત સ્ત્રીઓ તે દીવસે એક વડલાની નીચે જઈ સાધીસ્ત્રીની પુણ્ય કથા સાંભળે છે. અને તેની પૂજા કરે છે.

રંભાતૃતીયા—હીંદુ સ્ત્રીઓ જેઠ માસની શુકલ તૃતીયા તીથિએ એ વ્રતનું આચરણ કરે છે, રંભા ભગવતી ગોરીની એક મૂર્તિ-રજપુત સ્ત્રીઓ વિક સીત સેવનીના પુષ્પોએ, ધનભાગ્યની કામના એ રંભા દેવીની અર્ચના કરે છે.

અરણ્યપદ્ધિ—જેઠ માસના શુકલ પક્ષમાં દેવ મેના ભગવતીપદ્ધિ દેવીની જે પૂજા થાય છે. તેનું નામ અરણ્યપદ્ધિ. એ પર્વાપલકે પુત્રાર્થિની અથવા પુત્ર મંગલાભિલાષી હીંદુ સ્ત્રી અરણ્યમાં જઈ વડલાના અથવા પીપળાના મૂળમાં દેવીની પૂજા કરે છે.

રથયાત્રા—આષાઢ માસના શુકલ પક્ષની દ્વિતિયા તિથિએ ભગવાન વિષ્ણુની રથયાત્રા થાય છે. હીંદુશાસ્ત્રમાં નારાયણની બાર યાત્રા બાર માસમાં થાય છે. તે બાર યાત્રાનાં જુદાં જુદાં બાર નામ છે. અગર જો કે રજપુતો ભગવાનની દોઢા યાત્રા અને જુલણયાત્રા મોટા ભલકથી કરે છે, તો પણ રથ-યાત્રાના ઉત્સવમાં તેઓનો ઉત્સાહ કમ નથી.

પાર્વતીતૃતીયા—શ્રાવણ માસની શુકલ તૃતીયાના દીવસે રજપુતો પાર્વતી તૃતીયાનું વ્રત પાળે છે. એમ કહેવાય છે જે, તે દીવસે ગિરિબાળા ભગવતી પાર્વતીનું ભૂતભાવન શુભપાણી મહાદેવની સાથે પુનર્મિલન થયું. રજપુતો તે પર્વને અતીવ પવિત્ર ગણે છે. તેઓનો એવો વિશ્વાસ છે જે હરકોઈ સ્ત્રી તે દીવસે પાર્વતીની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ સાથે અર્ચના કરે તો તેની મનઃકામના પુરી થાય છે. રજપુત પુરૂષો તે વ્રત પાળતા નથી તો પણ તે વ્રતની પવિત્રતા માટે તેઓના મોટા વીચાર છે. એ દીવસે પ્રત્યેક રજપુત રક્તવર્ણનો ચેષ ધારણ કરે છે. ઉદયપુર કરતાં એ વ્રત પાળવામાં જયપુર વિશેષ આડંબર રાખે છે.

નાગપંચમી—શ્રાવણ માસના કૃષ્ણ પક્ષની પંચમીએ નાગજનનની મન

પંચાંગમાં આદન, જેઠમાં આદન, આષાઢમાં રથારોહણ, શ્રાવણમાં સપન; બાદ-પદમાં પાર્શ્વ પરિવર્તન, આશ્વિનમાં વામ પાર્શ્વ પરિવર્તન, કાર્તિકમાં ઉત્થાન, અગ્રહાયનમાં પ્રાવરણ, પૌષમાં પુષ્પ સ્નાન, માઘમાં સાત્યોદન, કૃત્તિકામાં દોહારોહણ અને ચૈત્રમાં મદન બંધન, રકંદ પુરાણમાં ભગવાન નિન્દુતી એ બાર યાત્રાનો ઉલ્લેખ છે.

સાની પૂજા થાય છે વરસાદની અવસિત ધારાયે મેદાન ઘાટ વીગેરે પરિપૂર્ણ થવાથી સર્વ કુળ ગામ શહેર વીગેરેના વસ્તીના ભાગમાં આવી આશ્રય કરે છે તે સમયે નાગમણનો વિશેષ આનિર્ભાવ લેવામાં આવે છે ભગવતી મનમાં નાગેશ્વરી અને વિષ્ણુરી તે પચમીએ તેની પૂજા થાય તો પૂજા કરનારના ઘરમાં નાગનો ભય ધાતો નથી સઘળા હાંદુઓ તે દીવસે જનત્તોગી મનસાદેવીની પૂજા કરે છે, ઉદયપુરમાં મનસાદેવીના પુજનનો વિશેષ આદ્યાર લેવામાં આવતો નથી

રાખીપુણીમાં—ઘાવણ માસની પુણીમાંએ રજપુતો એ ઉત્સવ પાળે છે એમ કહેવાય છે જે સુનિ પુગવ દુર્વાસાના ઉપદેશના અનુસાર ધવણાએ પોતાની વિપદ દૂર કરવા સખડી બાધી, જેથી તેની આફતો દૂર થઈ એવા વિચારેથી રજપુતો તે દીવસે રાખડી બાધે છે

જન્માષ્ટમી—ભાદ્રકૃષ્ણાષ્ટમી, તિથિ, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણનો જન્મદીવસ નમણા હાંદુઓ તે દીવસને બહુ પવિત્ર ગણે છે જન્માષ્ટમીની અગાઉની તૃતીયાએ શણે ત્રદાઝ મામતો નાથે ચોગા મહેલમાં જાય છે તે તૃતીયાથી તે અષ્ટમી સુધી ત્યાં રહી તે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની પૂજા કરે છે અગાઉના પ્રાત કાળથી ઉદયપુરમાં ચેરચેર ઉત્સવ થાય છે મધ્યાહનો પાંચાક હણદરના રંગી ગેલે હોમ છે સઘળાના મુખે હરિ નામનું કીર્તન એ નમયે ગોઠા પોતાના પિતૃ દેવનું તર્પણ કરે છે.

ખડમપૂજા—જે ઉત્તમ ઉપવસે રજપુતો ખડગની પૂજા કરે છે તે ઉત્તમ વનુ નામ નવરાની એ નવરાની મહોત્સવ રજપુતો પોતાના યુદ્ધદેવના ઉદ્દેશે પાળે છે આશ્વિન માસના પ્રથમ દીવસથી તે વિચીત્ર પુજનો પ્રારંભ થાય છે તે દીવસે શણે ઉપવાસ કરે છે પ્રાત કાળમાં ઠી તે રનાનાદિક કર્મ કરી પ્રાત કૃત્ય વીગેરે કરે છે, અને ત્યારપછી ખડગ પૂજા કરે છે ગિરોદ કુળની મનિદ્ધ બધારવાળી તત્તવાર તે સમયે પૂજાય છે ભાવતી અષ્ટભુજ દેવીના મદીરમાં રોગ તે તત્તવાર લઈ જાય છે ત્યાં દેવીની મુખે તેની પૂજા થાય છે, તે નમયે દેવની પલ્લુ અર્ચના થાય છે

નવરાત્રીનો ખીલો દિવસ—પૂર્વ દીવસની જેમ નાતે, નન્દા નામતો નાથે ચોગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં એક પાકનો ઉતર્ગ કરે છે ઉદયપુ ના દરવાજા પાને પણ એક પાકનો ઉતર્ગ થાય છે મધ્યાહને નખો જન્મમાતાના મદીરમાં જાય છે, ત્યાં અનેક બકગના બગીદાન અપે છે

નવરાત્રીનો ત્રીજો દિવસ—દિવસના પ્રથમ ભાગે નાતે ચોગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં તે પાકનું બગીદાન આપે છે ત્યારપછી તે હર્ષદા

ભગવતીના મંદીરમાં જાય છે. ત્યાં તે પાંચ પાડાનું જાળિદાન આપે છે.

નવરાત્રીનો ચોથો દિવસ—રાણો ચોંગા મહેલમાં જાય છે. ત્યાં એક પાડાનો ઉત્સર્ગ કરે છે, ત્યાર પછી તે દળ સાથે ચતુર્ભુજ દેવીના મંદીરમાં જાય છે, દેવીની પૂજા કરીને રાજયોગીને માકર અને પુષ્પહાર આપે છે, તે મંદીરના સંયુજ ભાગે એક પાડાને તે બંધાવે છે, એ યસીય પશુનો વધ કરે છે.

નવરાત્રીનો પાંચમો દિવસ—ચોંગા મહેલમાં નિયમિત જાળિદાન આપ્યા પછી રાણાના હુકમથી ત્યાં હન્તિયુદ્ધ થાય છે, ત્યાર પછી રાણો દળ સાથે ભગવતી આશાપુષ્પાના મંદીરમાં જાય છે. ત્યાં એક પાડાનું અને એક મેંઢાનું જાળિદાન તે આપે છે.

નવરાત્રીનો છઠો દિવસ—તે દિવસે રાણો નયમિત રીતે ચોંગા મહેલમાં જાય છે પંજુ ત્યાં તે ખીજ અગાઉના દિવસની જેમ પાડા વીગેરેનું જાળિદાન આપતો નથી. અપરાહણે ચતુર્ભુજ દેવીની વંદના વિગેરે કરી તે કાન ફટ્ટા યોગીના મહેતની સુલાકાન લે છે.

નવરાત્રીનો સાતમો દિવસ—તે દિવસની ગત્રીએ મહેલમાં હોમહવન થાય છે, એક પાડાનો અને એક મેંઢાનો દેવની પ્રીતિ માટે તે વધ કરે છે, તે દિવસે રાણો કાન ફટ્ટા યોગીને બાલાધી જમાડે છે.

નવરાત્રીનો આઠમો દિવસ—તે દિવસે મહેલમાં હવનહોમ થાય છે. રાણો તે દિવસે, મામંત સરદારેને લઈ નગરની બહાર સામીના ગામમાં જઈ ત્યાં એક ગોવામીના દર્શન લે છે.

નવરાત્રીનો નવમો દિવસ—તે દિવસે રાણો, પોતાના રહેવાના મહેલમાંજ રહે છે, રાણાની અનુમતિએ અશ્વવાળા તળેલામાંથી ઘોડાને છોડી તેને સરદારમાં નવરાવવા લઈ જાય છે. નવરાવવાનો વિધિ સમાપ્ત થાય છે કે તેઓને જુદાં જુદાં સંગારના સામાન પહેરાવી મહેલમાં લાવવામાં આવે છે. સરદાર સામંતો, તે મમથે તે ઘોડાની પુજા કરે છે.

નવરાત્રીનો દશમો દિવસ—એ દશમો દિવસ ભારતવર્ષમાં હિંદુ ગામોમાં વિશેષ પ્રસિદ્ધ અને વિદિત છે. એમ કહેવાય છે જે ભગવાન રામચંદ્ર તે દિવસે, સીતા દેવીના ઉદ્ધાર માટે રાવણ સામે લડવા ઉતરેલ હતા. એ દિવસના પ્રાતઃકાળે રાણો પોતાના દીદાગુરૂની સુલાકાત લે છે. સંધ્યાકાળે રાણો પોતાના સામંત સરદાર સાથે ચોંગા મહેલમાં જાય છે, ત્યાં જઈ ખીજડાની પુજા કરે છે. ત્યાર પછી તે આવાગ સ્થળે આવે છે.

ગણેશ પૂજા—દરેક હિંદુસંતાન વિગ્નવિનાશક મંગલ દાતા ગણેશની પુજા

કરે છે, તેનું પવિત્ર નામ સ્મરણ કર્યા વિના કોઈ પણ રજપુત મંગલ કાર્યનું અનુદાન આરંભતો નથી. યોદ્ધાઓ તેની મુખત્રણા માગે છે. વણિક લોકો તેના હીસાબ રૂબરૂના શિર સ્થળે તેનું નામ લખે છે. રાજસ્થાનમાં એવું કોઈ રજપુતનું ઘર નથી કે જેના બારણાની સાથે ઉપર ગણેશની મૂર્તિ ન હોય, ઉદયપુરમાં ગણેશ દ્વાર નામે એક તોરણ દ્વાર છે, ગણેશ પુજાની સમાલોચના પહેલાં દેવીદત્ત નામના પ્રસિદ્ધ ખડગનું વર્ણન કરવું આવશ્યકતા ભરેલ છે.

ભગવાન ગણેશનું પુત્રવિધાન વર્ણવતાં રજપુતોના દેવીદત્તખડગનું વર્ણન આપણે ભુલી જવું ન જોઈએ. એ ખડગના માટે રજપુતોમાં બુદ્ધી બુદ્ધી શુદ્ધ અને અદ્ભુત વાતો આવે છે. તેઓ એવો વિશ્વામ રાખે છે, જે દેવશિશ્યો વિશ્વકર્માની દ્વારાએ એ ખડગ ઘડાવી ભગવતી અતુલ્લભદેવીએ બાપપાએ, જોને આપેલ છે, ગણુપતિ અતુર્થોના દિવસે દુર્વાથી રજપુતો ગણેશનું પુજન કરે છે.

લક્ષ્મીપુજા—રજપુતો કોલમગરી પુર્ણિમાના દિવસે પરમભક્તિથી સોભાઅદા યિની લક્ષ્મીનું પુજન કરે છે. તે આસ્વીનમાસમાં થાય છે. આસ્વીનમાંસની અમાવાસ્યાએ અર્ધાંત દિવાળીએ દીપદાહ પર્વનું અનુદાન થાય છે. એ દિવસે, મધ્યા રાજસ્થાનમાં દીપાલોકનું જ્યોતિષ મગદ થાય છે, મેવાડના અધિપતિથી માંડીને તે પર્ણકુટીમાં રહેનાર દરિદ્ર લોકો તે દિવસે દીપમાલાથી પોતાના ઘરને મજાલુત કરે છે. એ દિવસે મેવાડના સઘળા લોકો લક્ષ્મીના મંદીરમાં જાય છે, રાણા પોતાના પ્રધાન સચિવના સંમુખે બેસી જોજન કરે છે, જે અક્ષકીડાને બિઠાળસ ભગવાન મનુએ અનિદ્ર કર કરેલી છે તે અનિદ્રકર કીડા તે દિવસે, રજપુતો આનંદથી કરે છે.

તેના પછી બીજે પ્રાતૃદિતીયાનો ઉત્સવ થાય છે. એમ કહેવાય છે જે તપન તનયા યયુનાએ પોતાના ભાઈ યમને તે દિવસે પોતાના ઘેર જમાડ્યો હતો. આર્ય લોકના સામન અંધમાં લખેલ છે જે, જે ગ્રી, તે દિવસે પોતાના ભાઈને અંદન તાંબુલ વિગેરેથી પુજા જમાડે છે તે રંગી કોઈ દીવસ વેધવ્ય દશાને પામતો નથી. અને તેનો ભાઈ પવુ લાખા જીવનને મેળવે છે.

અન્નકુટ—ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ઉદ્ભવે રાજસ્થાનમાં જે ઉત્સવ થાય છે તેમાં અન્નકુટનો ઉત્સવ, પ્રધાન છે. એ ઉત્સવ વ્યાપાર શ્રીનાથદ્વારમાં મોટા આડંબરથી થાય છે. રાજસ્થાનના ૬ ચાર રાજ્યોએ એ ઉત્સવ ઉપલક્ષે તે મંદીરમાં મહિ રત્ન માળા આપેલ છે. જે મમથે, તે રાજ્યોએ મહિરત્નમાળા

* મેવાડપતિ રાણા અરસિદ, મારવાડ રાજા વિજયસિદ, બીકાનેર રાજા ગવત્સિદ, કોટામદનો અધિપતિ બદામસિદ,

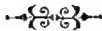

આપી તે દિવસે સુંરતની એક ફીએ સત્તર હજાર રૂપૈઆ દેવને અર્પણ કર્યાં.

મકરસંક્રાંતિ—ટોડ સાહેબે બ્રમમાં પડી કાર્તિકી વિષ્ણુપદ્મિ સંક્રાંતિને મકરસંક્રાંતિ કહેલી છે, તે દિવસે રાણા પોતાના સરદાર સામંતોને લઈ ચોંગા મહેલમાં જાય છે, અગ્રહાયન અને પોષ માસમાં ખાસ પર્વ જોવામાં આવતા નથી, માત્ર અગ્રહાયનની શુકલ સપ્તમીએ એક પર્વ, રજપુતો પાળે છે, તેનું નામ મિત્રસપ્તમી * ભગવાન દિવાકર આદિતિના ગર્ભથી આ જગતમાં જન્મતરેલ છે. એટલે કે સુવંશીય રાણા તે દિવસને પવિત્ર ગણે છે. રજપુતના સ્વાધીનતા સ્થળ. વીરત્વ અને મહત્વતા આધન ક્ષેત્ર મેવાડની ધર્મ પ્રતિષ્ઠા અને પવેત્સા-વાદિનું વર્ણન આપી હવે મેવાડના વર્ણનમાં આપણે વિરત છીએ.

* આદિતે: કશ્યપાજ્ઞે મિત્રો નમ દિવાકર:।માર્ગશીર્ષસ્ય માસસ્ય શુક્લેપક્ષે શુભેતિયૌ
સપ્તમ્યાં તેન વિરુણાતા લોકે સ્મિન મિત્રસપ્તમી

દૌહ પ્રાણત.

દૌહ રાજસ્થાન.

નું

(ગુર્જર ભાષાંતર)

વોલ્યમ પહેલું

મેવાડ પ્રદેશનો ઐતિહાસિક લેવાલ.)

સંપૂર્ણ

